

ВУльянов (Ленин)

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΙΚΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ
ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΗΣΗ ΕΓΙΝΑΝ ΑΠΟ ΟΜΑΔΑ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Θ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν, ἑνωθεῖτε!

ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ

ΠΛΗΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗ

29

ИНСТИТУТ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА при ЦК КПСС

В. И. ЛЕНИН

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ИЗДАНИЕ ПЯТОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА · 1977

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ - ΛΕΝΙΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΕ ΤΟΥ ΚΚΣΕ

Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΠΕΜΠΤΗ

ΤΟΜΟΣ
29

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΤΕΤΡΑΔΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»
Α Θ Η Ν Α

Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΓΙΝΕ ΜΕ ΑΠΟΦΑΣΗ
ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ εἰκοστός ἔνατος τόμος τῶν Ἁπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν ἀποτελεῖται ἀπό περιλήψεις, ἀποσπάσματα, σημειώματα γιά διάφορα βιβλία καί ἄρθρα γιά τή φιλοσοφία, καθώς ἐπίσης ἀπό παρατηρήσεις καί σημειώσεις τοῦ Λένιν στά περιθώρια καί στό κείμενο τῶν φιλοσοφικῶν βιβλίων τῆς προσωπικῆς του βιβλιοθήκης·

Τά περισσότερα χειρόγραφα τῶν περιλήψεων, ἀποσπασμάτων καί σημειωμάτων πού μπαίνουν σέ τοῦτο τόν τόμο πρωτοδημοσιεύτηκαν στά 1929-1930 στίς Λενινιστικές Συλλογές, τόμ. IX καί XII. Στά χρόνια 1933-1947 αὐτά τά ὑλικά ἐκδόθηκαν πέντε φορές σέ ξεχωριστό βιβλίο μέ τόν τίτλο «Φιλοσοφικά τετράδια» καί τό 1958 ἐκδόθηκαν σάν 38ος τόμος τῆς 4ης ἔκδοσης τῶν Ἁπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν. Ἡ σύνθεση τῶν προηγούμενων ἐκδόσεων δέν εἶναι ὁμοιότυπη, ἡ πιό πλήρης ἀπ'αὐτές τίς ἐκδόσεις ἦταν ἡ τελευταία καί σέ σύγκριση μ'αὐτή ὁ τόμος αὐτός εἶναι συμπληρωμένος μέ τίς παρατηρήσεις τοῦ Λένιν στό βιβλίο τοῦ Ι. Ντίτσγκεν «Μικρές φιλοσοφικές ἐργασίες», πού δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά καί μέ τίς παρατηρήσεις στό βιβλίο τοῦ Γ. Μ. Στεκλόφ «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, ἡ ζωή καί ἡ δράση του», πού εἶχαν δημοσιευτεῖ νωρίτερα. Μερικά σημειώματα ἀπό τά λενινιστικά «Τετράδια γιά τόν ἰμπεριαλισμό» πού εἶχαν μπεῖ στόν 28ο τόμο τῶν Ἁπάντων σέ τοῦτο τόν τόμο παραλείπονται.

Οἱ διάφορες ἐκδόσεις τῶν «Φιλοσοφικῶν τετραδίων» διαφέρουν ὄχι μόνο ὡς πρός τή σύνθεση, ἀλλά καί ὡς πρός τή διάταξη τῶν ντοκουμέντων. Τοῦτος ὁ τόμος εἶναι χωρισμένος σέ τρία μέρη καί στό καθένα ἀπ'αὐτά εἶναι δημοσιευμένα ὑλικά λίγο-πολύ ὁμοειδοῦς χαρακτήρα. Στό πρῶτο μέρος μπῆκαν περιλήψεις καί ἀποσπάσματα, στό δεύτερο διάφορα σημειώματα γιά

βιβλία, ἄρθρα καί κριτικές φιλοσοφικῆς φιλολογίας, στό τρίτο περικοπές ἀπό βιβλία, μέ παρατηρήσεις καί σημειώσεις τοῦ Λένιν. Ἡ διάταξη τῶν ντοκουμέντων μέσα στά τμήματα τοῦ βιβλίου ἔγινε κατά χρονολογική σειρά μέ βάση τίς ἡμερομηνίες πού καθορίστηκαν νωρίτερα ἤ στή διάρκεια τῆς ἐργασίας πάνω σέ τοῦτο τόν τόμο μέ ἔμμεσο τρόπο, γιατί ὅλα σχεδόν τά ντοκουμέντα δέν εἶναι χρονολογημένα ἀπό τό συγγραφέα.

Στά Ἅπαντα τοῦ Β. Ι. Λένιν τά «Φιλοσοφικά τετράδια» κατατάσσονται στήν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου, ὅταν γράφτηκε τό βασικό μέρος τῶν περιλήψεων, τῶν ἀποσπασμάτων, τῶν σημειωμάτων. Ἀκριβῶς αὐτό τόν καιρό ὁ Λένιν γράφει περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» καί — παράλληλα — τοῦ πρώτου μέρους τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» τοῦ Γκ. Β. Χέγγελ, τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» καί τῶν «Διαλέξεων γιά τή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας» τοῦ ἴδιου, τοῦ ἔργου τοῦ Λ. Φόυερμπαχ «Ἔκθεση, ἀνάλυση καί κριτική τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς», τοῦ Φ. Λασσάλ — «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου τοῦ Σκοτεινοῦ ἀπό τήν Ἔφεσο», περίληψη τοῦ βιβλίου «Μετά τά φυσικά» τοῦ Ἀριστοτέλη καί μιᾶς σειρᾶς ἄλλων βιβλίων γιά τή φιλοσοφία καί τή φυσιογνωσία. Αὐτές οἱ περιλήψεις καί τά σημειώματα ἀποτέλεσαν τό περιεχόμενο τῶν ὀχτώ ὅμοιων τετραδίων μέ τά μπλέ ἐξώφυλλα πού ὁ Λένιν τά τιτλοφόρησε «Τετράδια φιλοσοφίας. Χέγγελ, Φόυερμπαχ καί διάφορα». Σ᾽αὐτή τή σειρά κατατάσσεται καί ἡ γραμμένη σέ χωριστά φύλλα περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας» τοῦ Φόυερμπαχ, πού ἔχει συνταχθεῖ ὄχι νωρίτερα ἀπό τό 1909.

Τά λενινιστικά ἀποσπάσματα ἄλλοτε εἶναι γραμμένα χωριστά σέ τετράδια (λογουχάρη, τό «Σχέδιο διαλεκτικῆς (λογικῆς) τοῦ Χέγγελ» ἤ «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς») κι᾽ἄλλοτε στό κείμενο τῶν περιλήψεων (τό ἀπόσπασμα γιά τά στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς στήν περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς», τό ἀπόσπασμα γιά τή γνωσιοθεωρία στήν περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λασσάλ καί ἄλλα.). Ἡ τελική ἐπεξεργασία τῶν φιλοσοφικῶν περιλήψεων, ἀποσπασμάτων καί σημειωμάτων τοῦ 1914-1915, πού ἡ μελέτη τους ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Λένιν σκόπευε νά γράψει εἰδική ἐργασία γιά τή διαλεκτική, ἔτσι καί ἔμεινε ἡμιτελής, ἀλλά καί σέ μιά τέτια μορφή ἔχουν τεράστια σημασία γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας.

Παράλληλα μέ τό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», τά «Φιλοσοφικά τετράδια» περιέχουν ἕναν ἀνεκτίμητο ἰ-

δεολογικό πλοῦτο, ἔχουν ἐξαιρετική θεωρητική καί πολιτική σημασία καί ἀποτελοῦν τή βάση τοῦ λενινιστικοῦ σταδίου στήν ἀνάπτυξη τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης. Ἀλλά, ἄν ὁ Λένιν στό βασικό φιλοσοφικό ἔργο του δίνει τήν κύρια προσοχή στά θεμελιακά προβλήματα τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑλισμοῦ, τό κεντρικό σημεῖο τῶν «Φιλοσοφικῶν τετραδίων», στό ὁποῖο συμπίπτουν σάν σέ ἑστία οἱ λενινιστικές ἰδέες πού θίγουν τούς πιό διαφορετικούς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, εἶναι ἡ ὑλιστική διαλεκτική, οἱ βασικοί νόμοι καί κατηγορίες της, ἡ ἱστορία τῆς διαμόρφωσής τους, ἡ σημασία τους γιά τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες καί τή φυσιογνωσία, ὁ διαλεκτικός χαρακτήρας ἀνάπτυξης τῆς τεχνικῆς. Ἡ ἰδεαλιστική διαλεκτική τοῦ Χέγγελ, οἱ διαλεκτικές ἰδέες τοῦ Ἡράκλειτου, τοῦ Λάιμπνιτς καί ἄλλων φιλοσόφων ἀποτελοῦν γιά τόν Λένιν τό ἀρχικό ὑλικό πού πάνω στή βάση του ἀναπτύσσει τήν ὑλιστική, μαρξιστική διαλεκτική.

Στήν ἐποχή ἐξαιρετικῆς ὄξυνσης ὅλων τῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ καί ὡρίμανσης τῆς νέας ἐπαναστατικῆς κρίσης ἡ ὑλιστική διαλεκτική ἀποκτοῦσε ἰδιαίτερη σημασία: μόνο ἀπό τίς θέσεις της ἦταν δυνατό νά ἀποκαλυφθεῖ ὁ ἰμπεριαλιστικός χαρακτήρας τοῦ πολέμου, νά ξεσκεπαστεῖ ἡ σοφιστική καί ὁ ἐκλεκτικισμός τῶν ἀρχηγῶν τῆς II Διεθνοῦς, ὁ ὀπορτουνισμός καί ὁ σοσιαλσωβινισμός τους. Ἡ σημασία τῶν «Φιλοσοφικῶν τετραδίων» στήν ἀνάπτυξη τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ ἀποκαλύπτεται ἀπόλυτα σέ συνδυασμό μέ τά λενινιστικά ἔργα αὐτῆς τῆς περιόδου: «Ὁ ἰμπεριαλισμός, ἀνώτατο στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ», «Ὁ σοσιαλισμός καί ὁ πόλεμος», «Γιά τό σύνθημα τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τῆς Εὐρώπης», «Γιά τήν μπροσούρα τῆς Γιούνιους», «Ἡ σοσιαλιστική ἐπανάσταση καί τό δικαίωμα αὐτοδιάθεσης τῶν ἐθνῶν» καί ἄλλα. Ἡ λενινιστική ἀνάλυση θεμελιακῶν προβλημάτων τῆς ὑλιστικῆς διαλεκτικῆς ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο στήν ἐπεξεργασία τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ, στήν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης, τῆς διδασκαλίας γιά τό κράτος, τῆς στρατηγικῆς καί τακτικῆς τοῦ κόμματος. Χωρίς τή γνώση τῶν «Φιλοσοφικῶν τετραδίων» εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβει κανείς ὅλη τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας ἀπό τόν Λένιν στά πολύ κατοπινότερα ἔργα του: «Κράτος καί ἐπανάσταση», «Ἀκόμη μιά φορά γιά τά συνδικάτα...», «Ὁ «ἀριστερισμός» παιδική ἀρρώστια τοῦ κομμουνισμοῦ», «Γιά τή σημασία τοῦ μαχόμενου ὑλισμοῦ» καί ἄλλα.

Οἱ φιλοσοφικές περιλήψεις, τά ἀποσπάσματα καί τά σημειώ-

ματα τοῦ Λένιν δείχνουν τό δρόμο τῆς παραπέρα ἀνάπτυξης τοῦ διαλεκτικοῦ καί ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. «Ἡ συνέχιση τοῦ ἔργου τοῦ Χέγγελ καί τοῦ Μάρξ — ἔγραφε ὁ Λένιν — πρέπει νά συνίσταται στή *διαλεκτική* ἐπεξεργασία τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνικῆς» (σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 131). Ἡ ὑλιστική διαλεκτική πού ἀναπτύχθηκε ἀπό τόν Λένιν στά «Φιλοσοφικά τετράδια» ἔχει σπουδαία μεθοδολογική σημασία γιά τήν ἔρευνα τῶν νομοτελειῶν οἰκοδόμησης τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας, γιά τήν ἀνάλυση τῶν ἀντιθέσεων τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ, γιά τόν καθορισμό τῆς τακτικῆς τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος στίς σύγχρονες συνθῆκες, γιά τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀστική φιλοσοφία, τό σύγχρονο ἀναθεωρητισμό καί δογματισμό.

* *
*

Ὁ τόμος ἀρχίζει μέ τήν περίληψη τῆς πρώτης κοινῆς ἐργασίας τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ἡ ἁγία οἰκογένεια, ἤ Κριτική τῆς κριτικῆς κριτικῆς» πού εἶναι ἡ πιό πρώιμη ἀπό τίς γνωστές λενινιστικές περιλήψεις ἔργων τῶν θεμελιωτῶν τοῦ μαρξισμοῦ. Ὁ Λένιν στήν περίληψη αὐτή παρακολουθεῖ τή διαμόρφωση τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς: «Ὁ Μάρξ ἐδῶ — γράφει ὁ Λένιν — ἀπό τή χεγγελιανή φιλοσοφία πλησιάζει στό σοσιαλισμό: τό πέρασμα εἶναι φῶς φανερό, δείχνει τί κατάκτησε ἤδη ὁ Μάρξ καί πῶς περνάει στό νέο κύκλο ἰδεῶν» (σελ. 8). Ἀπ᾿αὐτές τίς ἰδέες ὁ Λένιν ξεχωρίζει τήν «ἰδέα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς» (σελ. 16), «τή σχεδόν διαμορφωμένη ἤδη γνώμη τοῦ Μάρξ γιά τόν ἐπαναστατικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου» (σελ. 11), τήν ὑλιστική μεθοδολογία ἀνάλυσης τῆς κοινωνικῆς συνείδησης, τήν ἀντίληψη, ὅτι χρειάζεται «πρακτική δύναμη» γιά τήν πραγματοποίηση τῶν ἰδεῶν καί ἄλλα. Ὁ Λένιν μέ τό σημεῖο NB ὑπογραμμίζει καί σημειώνει τή σπουδαιότατη θέση τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, πού προβάλλεται στήν «Ἁγία οἰκογένεια» ὅτι μέ τό βάθεμα τῆς ἱστορικῆς δράσης θά ἀναπτύσσεται καί ὁ ὄγκος τῆς μάζας, πού ἔργο της εἶναι αὐτή ἡ δράση, παρακολουθεῖ τήν κριτική τῶν ἀστικῶν κοινωνικῶν σχέσεων, πού κάνουν οἱ θεμελιωτές τοῦ μαρξισμοῦ, στέκεται στήν ὑλιστική ἐπεξεργασία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἔνγκελς καί στήν κριτική ἐκτίμηση πού αὐτοί δίνουν στόν προηγούμενο ὑλισμό. Ὁ Λένιν θεωροῦσε ἰδιαίτερα πολύτιμο τό μέρος

«Κριτική σύγκρουση μέ τό γαλλικό ὑλισμό» πού εἶναι γραμμένο ἀπό τόν Μάρξ καί στό ὁποῖο τονίζεται ὅτι ὁ κομμουνισμός εἶναι τό λογικό συμπέρασμα πού βγαίνει μέσα ἀπ' ὅλη τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας.

Σημαντική θέση κατέχει στήν περίληψη ἡ κριτική τῶν νεοχεγγελιανῶν, τῶν ὑποκειμενικῶν-ἰδεαλιστικῶν ἀντιλήψεών τους γιά τό προτσές τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, ἰδίως τῶν ἀντιδραστικῶν ἀπόψεών τους γιά τό ρόλο τῶν ἐργαζομένων μαζῶν καί τῆς προσωπικότητας στήν ἱστορία. Ὁ Λένιν τονίζει τό συμπέρασμα τοῦ Μάρξ, πού στρέφεται ἐνάντια στούς νεοχεγγελιανούς, ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά κατανοήσουμε τήν ἱστορική πραγματικότητα, ἀποκλείοντας «τή θεωρητική καί πρακτική σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρός τή φύση, τή φυσιογνωσία καί τή βιομηχανία», «τόν ἄμεσο τρόπο παραγωγῆς τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς» (σελ. 34). Ὁ Λένιν, κριτικάροντας τήν ὑποκειμενική κοινωνιολογία τῶν φιλελεύθερων ναρόντνικων στά ἔργα του τῆς δεκαετίας 1890-1900, παλεύοντας ἐνάντια στίς ναροντνικιστικές θεωρίες τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου «τῶν κριτικά σκεπτόμενων προσωπικοτήτων», τῶν ἡρώων καί τῆς παθητικότητας τῶν λαϊκῶν μαζῶν, τοῦ «πλήθους», στηρίχτηκε στήν πείρα τῆς πάλης τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς ἐνάντια στούς νεοχεγγελιανούς.

Στά ἔργα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς ὁ Λένιν καταφεύγει ἐπανειλημμένα καί στίς πολύ κατοπινότερες περιλήψεις, τά ἀποσπάσματα καί τά σημειώματα πού μπῆκαν στά «Φιλοσοφικά τετράδια». Ὁ Λένιν ἀξιολογεῖ τήν ἐπαναστατική ἀνατροπή πού πραγματοποίησαν στήν ἐπιστήμη οἱ θεμελιωτές τοῦ μαρξισμοῦ, ὑπογραμμίζει τή σημασία ξεχωριστῶν ἔργων τους στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης, δίνοντας ἰδιαίτερη προσοχή στή διαλεκτική τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Μάρξ.

Μετά τήν περίληψη τῆς «Ἁγίας οἰκογένειας» στόν τόμο ἀκολουθοῦν οἱ περιλήψεις δυό ἔργων τοῦ Λ. Φόυερμπαχ: τῶν «Διαλέξεων γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας» καί τοῦ βιβλίου «Ἔκθεση, ἀνάλυση καί κριτική τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς». Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτές τίς περιλήψεις γράφτηκε ὄχι νωρίτερα ἀπό τό 1909, ἡ δεύτερη τό φθινόπωρο τοῦ 1914. Ἔργα τοῦ Φόυερμπαχ ὁ Λένιν διάβαζε καί νωρίτερα — στήν ἐξορία στή Σιβηρία καί ἰδιαίτερα ὅταν ἔγραφε τό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», ὅπου ἀναφέρονται ἀποσπάσματα ἀπό ἐργασίες πού μπῆκαν στό δεύτερο καί στό δέκατο τόμο τῆς πρώτης καί στόν ἕβδομο τόμο τῆς δεύτερης ἔκδοσης τῶν Ἁπάντων τοῦ Φόυερμπαχ, καθώς ἐπίσης καί ἀποσπάσματα ἀπό τούς δυό τόμους τῆς «Ἀλ-

ληλογραφίας καί τῆς φιλολογικῆς κληρονομιᾶς» τοῦ φιλοσόφου, πού ἐκδόθηκαν ἀπό τόν Κ. Γκρύν (βλ. Β. Ι. Λένιν, Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος). Διασώθηκε ἕνα ἀντίγραφο τοῦ δεύτερου τόμου τῶν Ἁπάντων τοῦ Φόυερμπαχ μέ τίς σημειώσεις τοῦ Λένιν πού ἀναφέρονται σ᾽αὐτή τήν περίοδο. Στίς περιλήψεις πού μπῆκαν στά «Φιλοσοφικά τετράδια» ὁ Λένιν συνεχίζει τή μελέτη τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων τοῦ γερμανοῦ ὑλιστῆ.

Ὁ Λένιν, γράφοντας τήν περίληψη τῆς «Διάλεξης γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας», στρέφει τήν προσοχή του κυρίως στήν ὑλιστική ἀντίληψη τοῦ Φόυερμπαχ γιά τή φύση καί τούς ἀντικειμενικούς της νόμους, στήν κριτική του πρός τόν ἰδεαλισμό, τή θρησκεία καί στή θεμελίωση τοῦ ἀθεϊσμοῦ, διακρίνει τά «ἔμβρυα», τά «σπέρματα» τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, τά ὁποῖα, ὡστόσο, δέν πῆραν μιά κάποια σημαντική ἀνάπτυξη στή φιλοσοφία τοῦ Φόυερμπαχ. Ὁ Λένιν ἀρκετές φορές στήν περίληψη μιλάει γιά τόν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς φοϋερμπαχικῆς. φιλοσοφίας, γιά τό ὅτι ἀκόμη στά 1848-1851 ὁ Φόυερμπαχ ἔμεινε πολύ πίσω ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἔνγκελς, δέν συνέλαβε τό νόημα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848. Ὁ Λένιν, ἀξιολογώντας τόν ὁρισμό τῆς φύσης πού δίνει ὁ Φόυερμπαχ, γράφει: «Βγαίνει ὅτι φύση = τά πάντα ἐκτός τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Ὁ Φόυερμπαχ εἶναι σαφής, δέν εἶναι ὅμως βαθύς. Ὁ Ἔνγκελς καθορίζει πιό βαθυστόχαστα τή διαφορά τοῦ ὑλισμοῦ ἀπό τόν ἰδεαλισμό» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 47). Τόν περιορισμένο χαρακτήρα τοῦ ὑλισμοῦ τοῦ Φόυερμπαχ καί τή στενότητα τοῦ ὅρου «ἀνθρωπολογική ἀρχή στή φιλοσοφία» ὁ Λένιν τά δείχνει καί στό τέλος τῆς περίληψης: «Καί ἡ ἀνθρωπολογική ἀρχή καί ὁ νατουραλισμός εἶναι μόνο ἀνακριβεῖς καί ἄτονες περιγραφές τοῦ *ὑ λ ι σ μ ο ῦ*» (σελ. 64).

Στήν περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φόυερμπαχ γιά τή φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς, ὅπως καί στήν προηγούμενη, ὁ Λένιν παρακολουθεῖ τή φιλοσοφική ἐξέλιξη τοῦ Φόυερμπαχ, τό πέρασμά του ἀπό τόν ἰδεαλισμό στόν ὑλισμό. Ἀλλά στό κέντρο τῆς προσοχῆς ἐδῶ βρίσκεται ἡ λεπτομερειακή ἔκθεση πού κάνει ὁ Φόυερμπαχ τοῦ σύνθετου φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ μεγάλου γερμανοῦ διανοητῆ τοῦ 18ου αἰώνα. Ὁ Λένιν ἀντιγράφει περικοπές ἀπό τή φοϋερμπαχική ἀξιολόγηση τῶν μονάδων τοῦ Λάιμπνιτς καί δείχνει τήν ἰδεαλιστική ἑρμηνεία πού δίνει αὐτός στήν ὕλη σάν «φαινόμενο» πού χρησιμεύει «γιά τό δεσμό τῶν μονάδων». «Ἡ δική μου ἐλεύθερη ἀπόδοση, γράφει ὁ Λένιν: — Μονάδες = ἕνα εἶδος ψυχές. Λάιμπνιτς =

ἰδεαλιστής. Καί ἡ ὕλη κάτι σάν τό ἕτερο Εἶναι τῆς ψυχῆς ἤ τοῦ ζελέ, πού τά συνδέει μέ ἕναν κοσμικό, σαρκικό δεσμό» (σελ. 69). Στήν περίληψη δίνεται ὑψηλή ἐκτίμηση στίς διαλεκτικές ἰδέες τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς, ἰδιαίτερα στήν «ἀρχή τῆς δράσης», πού εἶναι τό ἐσωτερικό ἰδίωμα τῆς οὐσίας, τῶν μονάδων. «᾿Εδῶ — γράφει ὁ Λένιν — ὑπάρχει ἕνα εἶδος διαλεκτικῆς καί μάλιστα πολύ βαθιᾶς, *π α ρ ά* τόν ἰδεαλισμό καί τήν παπαδοκρατία» (σελ. 70). ῾Ο Λένιν στέκεται ἐπίσης στήν ὀρθολογιστική κριτική πού κάνει ὁ Λάιμπνιτς στόν ἐμπειρισμό τοῦ Λόκ καί δείχνει τήν ὁμοιότητα μερικῶν ἰδεῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς καί τοῦ Κάντ. Στίς περιλήψεις τῶν δυό παραπάνω ἔργων τοῦ Φόυερμπαχ ἔχουν περιληφθεῖ καί μερικά μικρά σημειώματα πού μαρτυροῦν ὅτι ὁ Λένιν διάβασε καί ἄλλα ἔργα, τά ὁποῖα μπῆκαν στόν IX τόμο τῆς πρώτης καί στόν IV τόμο τῆς δεύτερης ἔκδοσης τῶν ῾Απάντων τοῦ Φόυερμπαχ.

Κεντρική θέση στόν τόμο κατέχουν οἱ περιλήψεις τῶν ῾Απάντων τοῦ Χέγγελ πού μέ τά ἔργα του, ἰδιαίτερα μέ τήν «᾿Επιστήμη τῆς λογικῆς», ὁ Λένιν γνωρίστηκε ὅταν ἦταν ἀκόμη ἐξόριστος στή Σιβηρία. ᾿Αργότερα, τό 1908, ὅταν ἔγραφε τό βιβλίο «῾Υλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», ὁ Λένιν διάβασε τό πρῶτο μέρος τῆς «᾿Εγκυκλοπαίδειας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν». Στά 1914-1915 ὁ Λένιν γράφει μιά λεπτομερειακή περίληψη τοῦ βασικοῦ ἔργου τοῦ Χέγγελ, τῆς «᾿Επιστήμης τῆς λογικῆς», καθώς ἐπίσης καί τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» καί τῶν «Διαλέξεων γιά τή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας». Σ᾿αὐτές τίς περιλήψεις ὁ Λένιν κάνει κριτική στόν ἰδεαλισμό καί ἀποκαλύπτει τόν ἱστορικά περιορισμένο χαρακτήρα τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Χέγγελ, καθώς καί τό «σεβασμό του στό μυστικισμό», «τό παιχνίδι μέ τίς κενές ἀναλογίες», τήν «ἀπιστία στήν ἐξέλιξη», ἐνῶ ταυτόχρονα τονίζει ὅτι συχνά στόν Χέγγελ προβάλλουν μέ μυστικιστική μορφή οἱ ἀντικειμενικές σχέσεις τῆς πραγματικότητας.

«Τή λογική τοῦ Χέγγελ — ἔγραφε ὁ Λένιν — δέν πρέπει *νά τήν ἐφαρμόζουμε* μέ τή δοσμένη της μορφή, δέν πρέπει *νά τήν παίρνουμε* σάν δεδομένο. ᾿Απ᾿αὐτή *πρέπει νά δ ι α λ έ ξ ο υ μ ε* τίς λογικές (γνωσιολογικές ἀποχρώσεις, ἀφοῦ τίς καθαρίσουμε ἀπό *Ideenmystik:* αὐτό εἶναι μεγάλη ἀκόμη δουλιά)» (σελ. 238). Καί αὐτήν ἀκριβῶς τή δουλιά κάνει ὁ Λένιν στίς περιλήψεις του, δίνοντας προσοχή στά δύσκολα περάσματα, στίς ἀποχρώσεις, στίς ἀναλαμπές τῶν χεγγελιανῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, ἀνακαλύπτοντας «τόν *κόκκο* τῆς βαθιᾶς ἀλήθειας στό

μυστικιστικό περίβλημα τοῦ χεγγελιανισμοῦ» (σελ. 139): «Γενικά ἐγώ προσπαθῶ νά διαβάσω τόν Χέγγελ ὑλιστικά — παρατηρεῖ ὁ Λένιν στήν ἀρχή τῆς περίληψης τῆς «'Επιστήμης τῆς λογικῆς» — ὁ Χέγγελ εἶναι ὑλισμός πού στέκεται μέ τό κεφάλι κάτω (σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Ἔνγκελς), δηλαδή ἐγώ ἀπορίπτω κατά κύριο λόγο τό θεούλη, τό ἀπόλυτο, τήν καθαρή ἰδέα etc.» (σελ. 93). Ἕνας τέτιος τρόπος μελέτης δίνει στόν Λένιν τή δυνατότητα νά ἀποκαλύψει τήν ἀληθινή σημασία τῆς χεγγελιανῆς λογικῆς, νά δεῖ τίς «„παραμονές" μετατροπῆς τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ σέ ὑλισμό» (σελ. 151), νά σημειώσει στόν Χέγγελ τά «ἔμβρυα» τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης ὄχι μόνο τῆς φύσης, ἀλλά καί τῆς ἱστορίας. Ὁ Χέγγελ πλησιάζει περισσότερο τόν ἐπιστημονικό, διαλεκτικό ὑλισμό στήν «'Επιστήμη τῆς λογικῆς», ὅταν χτίζει τό δικό του μεγαλειῶδες σύστημα τῶν λογικῶν κατηγοριῶν καί περισσότερο ἀπομακρύνεται ἀπ'αὐτόν στή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. «Καί αὐτό εἶναι κατανοητό — γράφει ὁ Λένιν — γιατί ἐδῶ ἀκριβῶς, σ'αὐτόν ἀκριβῶς τόν τομέα, σ'αὐτή τήν ἐπιστήμη ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἔκαναν τό μεγαλύτερο βῆμα πρός τά μπρός. Ἐδῶ ὁ Χέγγελ πάλιωσε πιό πολύ καί ἀπαρχαιώθηκε» (σελ. 289). Ἀλλά καί στή λογική ὁ Χέγγελ μόνο «*μ ά ν τ ε ψ ε* μέ μεγαλοφυία τή διαλεκτική τῶν πραγμάτων», τή διαλεκτική τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ὁ Λένιν διερμηνεύει ὑλιστικά καί ἀναπτύσσει τούς βασικούς νόμους καί τίς κατηγορίες τῆς διαλεκτικῆς, ἀποκαλύπτει τήν ἀλληλουχία τους, δείχνει τήν ἰδιομορφία τῆς ἐκδήλωσής τους στή νόηση, καθορίζει τήν ἀμοιβαία σχέση τῆς διαλεκτικῆς, τῆς λογικῆς καί τῆς γνωσιοθεωρίας.

Ἄμεση σχέση μέ τίς περιλήψεις τῶν ἔργων τοῦ Χέγγελ ἔχουν καί οἱ περιλήψεις τῶν βιβλίων τοῦ Ζ. Νοέλ, τοῦ Φ. Λασσάλ, τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἡ περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Νοέλ «Ἡ λογική τοῦ Χέγγελ» εἶναι ἐνδιαφέρουσα κυρίως σάν παράδειγμα κριτικῆς τοῦ «ἐκχυδαϊσμοῦ» τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Χέγγελ ἀπό ἕναν «φτηνό» ἰδεαλιστή. Τόν μή κριτικό τρόπο ἑρμηνείας τοῦ Χέγγελ ὑπογραμμίζει ὁ Λένιν καί στήν περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λασσάλ «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου τοῦ Σκοτεινοῦ ἀπό τήν Ἔφεσο». «Ὁ Λασσάλ — γράφει ὁ Λένιν — ***ἐπαναλαμβάνει*** ἁπλῶς τόν Χέγγελ, τόν ***ἀντιγράφει, ἀναμασάει*** ἑκατομμύρια φορές ὅ,τι ἀφορᾶ ξεχωριστές θέσεις τοῦ Ἡράκλειτου, φορτώνοντας τό ἔργο του μέ μιά ἀπίθανη σωρεία σοφολογιότατης ὑπερσχολαστικῆς σαβούρας» (σελ. 305). Ὁ Λένιν ἀντιπαραθέτει στόν Λασσάλ τήν πραγματική ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας πού

πραγματοποιεῖ ὁ Μάρξ. Κύρια προσοχή σ'αὐτή τήν περίληψη ὁ Λένιν δίνει στήν ἔκθεση τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἀρχαίου ἕλληνα φιλόσοφου, κατηγορώντας τόν Λασσάλ ὅτι «ἄφησε στή σκιά τόν ὑλισμό ἤ τίς ὑλιστικές τάσεις τοῦ Ἡράκλειτου» (σελ. 315).

Τό πρῶτο μέρος τελειώνει μέ τήν περίληψη τοῦ «Μετά τά φυσικά» τοῦ Ἀριστοτέλη — ἑνός ἀπό τά πιό ἀξιόλογα ἔργα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφίας, στό ὁποῖο, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Λένιν, «θίγονται τά *π ά ν τ α*, ὅλες οἱ κατηγορίες» (σελ. 325). Ὁ Λένιν, γράφοντας τήν περίληψη τοῦ βιβλίου, σημειώνει «τά ἐνδιαφέροντα, τίς ἀναζητήσεις» τοῦ Ἀριστοτέλη, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετώπιζε τήν ἀντικειμενική διαλεκτική, «τήν ἀφελή πίστη στή δύναμη τοῦ λογικοῦ», τήν κριτική τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ Πλάτωνα, μιλάει γιά τό πολυσύνθετο τοῦ προτσές τῆς γνώσης, ὑπογραμμίζει ὅτι «ἡ διχοτόμηση τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου καί *ἡ δυνατότητα* τοῦ ἰδεαλισμοῦ (= τῆς θρησκείας) *εἶναι δ ο σ μ έ ν ε ς* ἤδη **στήν πρώτη, στοιχειώδη** ἀφαίρεση» καί δείχνει τή γονιμότητα τῆς φαντασίας, τοῦ ὀνείρου «καί στήν πιό αὐστηρή ἐπιστήμη» (σελ. 330).

Ἐκτός ἀπό τίς περιλήψεις στό πρῶτο μέρος μπαίνουν δυό λενινιστικά ἀποσπάσματα: τό «Σχέδιο διαλεκτικῆς (λογικῆς) τοῦ Χέγγελ» καί «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς». Στό πρῶτο ἀπόσπασμα δίνεται μιά γενική ἀξιολόγηση τοῦ προτσές τῆς γνώσης, τονίζεται ἡ ἀμοιβαία σχέση τῆς λογικῆς, τῆς διαλεκτικῆς καί τῆς γνωσιοθεωρίας. Στό δεύτερο ὑπογραμμίζεται ἡ ἀντίθεση τῆς μεταφυσικῆς καί τῆς διαλεκτικῆς ἀντίληψης τῆς ἐξέλιξης, δίνεται ἀνάλυση τῶν βασικῶν νόμων καί κατηγοριῶν τῆς διαλεκτικῆς, τῶν νομοτελειῶν τῆς ἱστορικῆς καί λογικῆς ἐξέλιξης τῆς γνώσης, εἶναι διατυπωμένη ἡ βασικότατη θέση γιά τίς ταξικές καί γνωσιολογικές ρίζες τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Τό ἀπόσπασμα «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς» εἶναι ἡ ὁλοκλήρωση τῆς δουλιᾶς τοῦ Λένιν πάνω στή φιλοσοφική προβληματική στά 1914-1915, πού στό κέντρο της βρίσκεται ἡ διαλεκτική, ἡ ἱστορία της, οἱ νόμοι, οἱ κατηγορίες, ὁ ρόλος της στό προτσές τῆς γνώσης καί τῆς μεταμόρφωσης τῆς πραγματικότητας ἀπό τόν ἄνθρωπο. Αὐτό τό μικρό σέ ὄγκο ἀπόσπασμα εἶναι μιά ἀξεπέραστη, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ βάθους καί τοῦ πλούτου σκέψεων, γενίκευση ὅλου ἐκείνου τοῦ βασικοῦ καί οὐσιαστικοῦ πού ἀποτελεῖ τό περιεχόμενο τῆς ὑλιστικῆς διαλεκτικῆς.

Στά «Φιλοσοφικά τετράδια» ὁ Λένιν ἐξετάζει τή διαλεκτική σάν τή μοναδικά σωστή θεωρία τῆς ἐξέλιξης, πού «δίνει τό κλειδί γιά τήν „αὐτοκίνηση“ ὅλου τοῦ Εἶναι», ἀποκαλύπτει τά

γενικά σημεῖα «σέ *ὅ λ α* τά φαινόμενα καί τά προτσές τῆς φύσης (*συμπεριλαμβανομένων* καί τοῦ πνεύματος καί τῆς κοινωνίας)» (σελ. 317), διατυπώνει τούς «γενικούς νόμους *τῆς κίνησης τοῦ κ ό σ μ ο υ καί τῆς ν ό η σ η ς*» (σελ. 156).

Ξεχωρίζοντας τά βασικά σημεῖα τοῦ προτσές τῆς γνώσης, ὁ Λένιν γράφει: «Ἐδῶ *πράγματι,* ἀντικειμενικά ὑπάρχουν **τρία** μέλη: 1) ἡ φύση, 2) ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, = **ὁ ἐ γ κ έ φ α λ ο ς** τοῦ ἀνθρώπου (σάν ἀνώτατο προϊόν αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς φύσης) καί 3) ἡ μορφή ἀντανάκλασης τῆς φύσης στή γνώση τοῦ ἀνθρώπου, καί αὐτή ἡ μορφή εἶναι οἱ ἔννοιες, οἱ νόμοι, οἱ κατηγορίες etc.» (σελ. 164). Ἡ ἔρευνα αὐτῆς τῆς «μορφῆς», ἡ λογική ἀνάλυση τῆς νόησης, πού στήν πορεία της ἀποκαλύπτεται τό περιεχόμενο τῶν νόμων καί τῶν κατηγοριῶν τῆς διαλεκτικῆς, κατέχει στά «Φιλοσοφικά τετράδια» ἐξαιρετική θέση καί ἔχει θεμελιώδη σημασία γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας.

Ὁ Λένιν, παρακολουθώντας τήν πολυσύνθετη πορεία τῆς γνώσης, δείχνει μέ τί τρόπο ἡ σκέψη, ἀπό τά ἀντανακλώμενα ἄμεσα στά αἰσθήματα καί στίς παραστάσεις ξεχωριστά πράγματα, ὑψώνεται ὥς τίς ἀφηρημένες ἔννοιες πού προσδιορίζουν τίς οὐσιαστικές πλευρές, ἀλληλουχίες, σχέσεις τοῦ ἀντικειμένου καί πού ἀντανακλοῦν — ἔμμεσα — τή φύση του «βαθύτερα, σωστότερα, πληρέστερα». Ἀλλά ἡ διαλεκτική γνώση, πού οὐσία της εἶναι «τό ξετύλιγμα τοῦ συνόλου γενικά τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητας» (σελ. 141), δέν περιορίζεται στήν ἐπεξεργασία τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, ἀλλά κινεῖται παραπέρα στό δρόμο τῆς ἀνύψωσης ἀπό τό ἀφηρημένο στό συγκεκριμένο, τῆς ἀναπαράστασης στή νόηση τοῦ συγκεκριμένου σάν «ἑνότητας τοῦ ποικιλόμορφου» (Μάρξ). «Ἡ ἔννοια *τοῦ γενικοῦ* εἶναι ἀντιφατική: — τονίζει ὁ Λένιν — εἶναι νεκρή, δέν εἶναι καθαρή, εἶναι ἀνεπαρκής etc. etc., ἀλλά αὐτή ἡ ἔννοια τοῦ γενικοῦ εἶναι μόνο *ἡ β α θ μ ί δ α* πρός τή γνώση τοῦ *σ υ γ κ ε κ ρ ι μ έ ν ο υ,* γιατί ἐμεῖς ποτέ δέν γνωρίζουμε πλήρως τό συγκεκριμένο. *Τό ἄπειρο* ἄθροισμα τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, τῶν νόμων etc. δίνει τό *συγκεκριμένο* στήν πληρότητά του» (σελ. 252).

Ὁ Λένιν ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ θεωρητική γνώση δέν μπορεῖ νά ἀγκαλιάσει τήν ἀντικειμενική ἀλήθεια σέ ἀπόσπαση ἀπό τήν πράξη πού εἶναι ἡ βάση, ὁ σκοπός καί τό κριτήριο τῆς ἀληθινότητας τῆς γνώσης. Μόνο ὅταν καθορίσουμε σωστά τό ρόλο τῆς πράξης στό προτσές τῆς γνώσης μποροῦμε νά κατανοήσουμε τόσο τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῶν γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα, ὅσο καί τήν

ἐξέλιξη τῶν λογικῶν μορφῶν στίς ὁποῖες ἀντανακλᾶται αὐτή ἡ γνώση μέσα στή νόηση — τῶν ἐννοιῶν, τῶν κρίσεων, τῶν συλλογισμῶν, τῶν κατηγοριῶν, τῶν νόμων κτλ. «Ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου, ἐπαναλαμβανόμενη δισεκατομμύρια φορές, ἑδραιώνεται στή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά λογικά σχήματα» — λέει ὁ Λένιν (σελ. 198) καί σέ ἄλλο σημεῖο ἐξετάζει τίς λογικές κατηγορίες σάν βαθμίδες τοῦ ἱστορικοῦ προτσές τοῦ ξεχωρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή φύση, τῆς γνώσης της, τῆς κατάκτησής της (βλ. σελ. 85). Ὁ Λένιν δέν ἑρμηνεύει μόνο ὑλιστικά τήν προέλευση τῶν κατηγοριῶν, ἀλλά καί ἀναλύει τό περιεχόμενό τους, τό ρόλο τους στό προτσές τῆς γνώσης. Στά «Φιλοσοφικά τετράδια» ἐξετάζονται οἱ σπουδαιότατες κατηγορίες τῆς διαλεκτικῆς, ὅπως εἶναι τό φαινόμενο καί ἡ οὐσία, τό ἀφηρημένο καί τό συγκεκριμένο, ἡ μορφή καί τό περιεχόμενο, ἡ αἰτία καί τό ἀποτέλεσμα, ἡ δυνατότητα καί ἡ πραγματικότητα, τό τυχαῖο καί ἡ ἀναγκαιότητα, ὁ νόμος καί ἄλλες.

Σημαντική θέση στίς λενινιστικές περιλήψεις καί στά ἀποσπάσματα κατέχει ἡ ἐξέταση τῶν βασικῶν νόμων τῆς διαλεκτικῆς, ἰδιαίτερα τοῦ νόμου τῆς ἑνότητας καί τῆς πάλης τῶν ἀντιθέσεων. «Ἡ διχοτόμηση τοῦ ἑνιαίου καί ἡ γνώση τῶν ἀντιφατικῶν μερῶν του — τονίζει ὁ Λένιν — ... εἶναι ἡ *οὐσία* (μιά ἀπό τίς „οὐσίες“, μιά ἀπό τίς βασικές, ἄν ὄχι ἡ βασική, ἰδιομορφίες ἤ γνωρίσματα) τῆς διαλεκτικῆς» (σελ. 316). Τήν καθολικότητα αὐτοῦ τοῦ νόμου ὁ Λένιν τήν ἐξηγεῖ μέ παραδείγματα ἀπό τά μαθηματικά, τή μηχανική, τή φυσική, τή χημεία καί τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες. Ὁ Λένιν, ἀποκαλύπτοντας τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ νόμου, ἀναλύει τήν «ἀντίθεση», τήν «ἀντίφαση», δείχνει τό σχετικό χαρακτήρα τῆς ἑνότητάς τους σάν ἐσωτερικῆς καί ταυτόχρονα παροδικῆς μορφῆς ἀλληλουχίας καί τόν ἀπόλυτο χαρακτήρα τῆς «πάλης» τους, πού εἶναι ἡ πηγή τῆς αὐτοκίνησης, τῆς αὐτοεξέλιξης τῶν φαινομένων.

Ὁ νόμος τῆς ἑνότητας καί τῆς πάλης τῶν ἀντιθέσεων, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Λένιν, εἶναι ὁ βασικός νόμος τῆς διαλεκτικῆς καί μόνο ξεκινώντας ἀπ᾽αὐτόν μπορεῖ νά γίνουν κατανοητοί οἱ ἄλλοι νόμοι καί κατηγορίες. «Μποροῦμε σέ συντομία — ἔγραφε ὁ Λένιν — νά ὁρίσουμε τή διαλεκτική σάν διδασκαλία γιά τήν ἑνότητα τῶν ἀντιθέσεων» (σελ. 203). Σέ σύγκριση μ᾽αὐτό τό νόμο ἡ ἐξέταση τῶν ἄλλων δυό — τοῦ νόμου τοῦ περάσματος τῶν ποσοτικῶν ἀλλαγῶν σέ ποιοτικές καί τοῦ νόμου τῆς ἄρνησης τῆς ἄρνησης — στά «Φιλοσοφικά τετράδια» πιάνει λιγότερο χῶρο. Ὁ Λένιν στό ἀπόσπασμα γιά τά

στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς ἐξετάζει τό «πέρασμα τῆς ποσότητας σέ ποιότητα καί *ἀντίστροφα*» σάν παράδειγμα περάσματος τῶν ἀντιθέσεων. Στήν περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» ἀντιγράφει καί τονίζει τή σπουδαιότητα τοῦ χαρακτηρισμοῦ πού δίνει ὁ Χέγγελ στίς κατηγορίες τῆς ποιότητας, τῆς ποσότητας καί τῆς ἑνότητάς τους — τοῦ μέτρου. Ὁ Λένιν, ἐξετάζοντας ὅλες τίς πλευρές αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν (πεπερασμένο καί ἄπειρο, ὅριο κτλ.) στέκεται λεπτομερειακά στή μορφή τῶν ἀμοιβαίων μεταβολῶν τῶν ποσοτικῶν καί ποιοτικῶν ἀλλαγῶν — στό ἅλμα, στή «διακοπή τοῦ βαθμιαίου».

Ὁ Λένιν θεωρεῖ οὐσιαστικό γνώρισμα τοῦ προτσές τῆς ἐξέλιξης τήν «ἐπανάληψη στό ἀνώτατο στάδιο τῶν γνωστῶν γνωρισμάτων, τῶν ἰδιοτήτων etc. τοῦ κατώτατου σταδίου καί τήν ἐπιστροφή δῆθεν στό παλιό (ἄρνηση τῆς ἄρνησης)» (σελ. 203). Ἄν ὁ νόμος τῆς ἑνότητας καί τῆς πάλης τῶν ἀντιθέσεων ἀποκαλύπτει τήν ἐσωτερική πηγή τοῦ προτσές τῆς ἐξέλιξης καί ὁ νόμος τοῦ περάσματος τῶν ποσοτικῶν ἀλλαγῶν σέ ποιοτικές — τό περιεχόμενό του, τότε ὁ νόμος τῆς ἄρνησης τῆς ἄρνησης ἀγκαλιάζει τό προτσές στό σύνολό του, θεωρώντας τό κάθε στάδιο ἐξέλιξης σάν μιά στιγμή, ἕνα σταθμό ὅλου τοῦ προτσές καί ὑπογραμμίζοντας τήν ἀλληλουχία, τή διαδοχικότητα καί τόν προοδευτικό χαρακτήρα τῆς ἐξέλιξης, στήν ὁποία ἡ κάθε στιγμή εἶναι ἄρνηση τῆς προηγούμενης καί ταυτόχρονα προϋπόθεση τῆς ἴδιας τῆς δικῆς της ἄρνησης. Ὁ Λένιν, ἀποκαλύπτοντας τό διαλεκτικό χαρακτήρα τῆς ἄρνησης, ἔγραφε: «Δέν εἶναι ἡ γυμνή ἄρνηση, οὔτε ἡ ἄσκοπη ἄρνηση, *οὔτε ἡ σκεπτικιστική* ἄρνηση, ἡ ταλάντευση, ἡ ἀμφιβολία τό χαρακτηριστικό καί τό οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς διαλεκτικῆς, ...ὄχι, ἀλλά ἡ ἄρνηση σάν στοιχεῖο ἀλληλουχίας, σάν στοιχεῖο ἐξέλιξης, μέ τή διατήρηση τοῦ θετικοῦ, δηλαδή χωρίς καμιά ταλάντευση, χωρίς κανένα ἐκλεκτικισμό» (σελ. 207).

Στίς περιλήψεις καί στά ἀποσπάσματα ὁ Λένιν ἐπανέρχεται πολλές φορές στό ζήτημα τῆς λογικῆς σάν γνωσιοθεωρίας, ἡ ὁποία δίνει «ὄχι μόνο τή *φυσικοϊστορική περιγραφή τῶν φαινομένων* τῆς σκέψης..., ἀλλά καί τήν *ἀντιστοιχία μέ τήν ἀλήθεια*», ἀποκαλύπτει «τά ἀποτελέσματα καί τά συμπεράσματα τῆς ἱστορίας τῆς σκέψης». «Σέ μιά τέτια ἀντίληψη — παρατηρεῖ ὁ Λένιν στά περιθώρια — ἡ λογική συμπίπτει μέ τή *θεωρία τῆς γνώσης*. Αὐτό γενικά εἶναι πολύ σπουδαῖο ζήτημα» (σελ. 156). Γιά νά ἐκφράσουν τήν ἀντικειμενική διαλεκτική τῆς ζωῆς, οἱ λογικές ἔννοιες, οἱ

κατηγορίες, οἱ νόμοι οἱ ἴδιοι πρέπει νά εἶναι εὐκίνητοι, ρευστοί, ἀλληλένδετοι, διαλεκτικοί. 'Αντίθετα ἀπό τόν Χέγγελ πού μόνο μάντεψε στή διαλεκτική τῶν ἐννοιῶν τήν αὐτοκίνηση τοῦ κόσμου, ὁ Λένιν ἑρμηνεύει μέ ἄλλο τρόπο, ὑλιστικά τήν ἀλληλομετατρεψιμότητα τῶν ἐννοιῶν. «'Η σκέψη νά συμπεριληφθεῖ *ἡ ζωή* στή λογική εἶναι κατανοητή — καί μεγαλοφυής — γράφει ὁ Λένιν — ἀπό τήν ἄποψη τοῦ *προτσές* ἀντανάκλασης τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου στή συνείδηση (πρῶτα τήν ἀτομική) τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ ἐλέγχου αὐτῆς τῆς συνείδησης (τῆς ἀντανάκλασης) μέ τήν πρακτική» (σελ. 184). Μ'ἄλλα λόγια ὁ Λένιν θεωρεῖ μεγαλοφυή τήν ἐφαρμογή στό προτσές τῆς γνώσης τῆς μοναδικά σωστῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης — τῆς διαλεκτικῆς, πράγμα πού μέ ἰδεαλιστικό τρόπο εἶχε γίνει ἀπό τόν Χέγγελ καί μέ ὑλιστικό ἀπό τόν Μάρξ. Στό ἀπόσπασμα «Σχέδιο διαλεκτικῆς (Λογικῆς) τοῦ Χέγγελ» ὁ Λένιν γράφει ὅτι στό ««Κεφάλαιο» ἐφαρμόστηκε σέ μιά ἐπιστήμη ἡ λογική, ἡ διαλεκτική καί ἡ γνωσιοθεωρία», καί σέ παρένθεση παρατηρεῖ: «δέν χρειάζονται τρεῖς λέξεις: εἶναι ἕνα καί τό αὐτό» (σελ. 301). 'Ο Λένιν, ἀποκαλύπτοντας τήν ἀμοιβαία σχέση τῆς λογικῆς, τῆς διαλεκτικῆς καί τῆς γνωσιοθεωρίας, δείχνει κι'ἐκείνους τούς τομεῖς τῆς γνώσης ἀπ'ὅπου ἡ γνωσιοθεωρία εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἀντλεῖ τό ὑλικό της. Οἱ τομεῖς αὐτοί εἶναι: ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καί τῶν διάφορων ἐπιστημῶν, τῆς διανοητικῆς ἀνάπτυξης τοῦ παιδιοῦ καί τῶν ζώων, ἡ ἱστορία τῆς γλώσσας, ἡ ψυχολογία, ἡ φυσιολογία τῶν αἰσθητήριων ὀργάνων.

'Ο Λένιν δίνει μεγάλη προσοχή στό ζήτημα τῆς ἀμοιβαίας σχέσης τῆς θεωρίας καί τῆς ἱστορίας τῆς γνώσης, τῶν νόμων τῆς νόησης καί τοῦ προτσές διαμόρφωσής τους, τῆς ἱστορίας τῆς σκέψης ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐξέλιξης καί τῆς ἐφαρμογῆς τῶν γενικῶν ἐννοιῶν καί τῶν κατηγοριῶν τῆς σύγχρονης λογικῆς. 'Απ'αὐτή τήν ἄποψη ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ἡ λενινιστική περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Χέγγελ. 'Ο Λένιν, ἐκτιμώντας τή θέση τοῦ Χέγγελ ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῆς φιλοσοφίας στήν ἱστορία πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ στήν ἐξέλιξη τῆς λογικῆς φιλοσοφίας, παρατηρεῖ: «'Εδῶ ὑπάρχει πολύ βαθιά καί σωστή σκέψη στήν οὐσία της ὑλιστική (ἡ πραγματική ἱστορία εἶναι ἡ βάση, τό θεμέλιο, τό Εἶναι, *πίσω ἀπό τό ὁποῖο* ἀκολουθεῖ ἡ συνείδηση)» (σελ. 237).

Τά «Φιλοσοφικά τετράδια» εἶναι μιά σημαντική βαθμίδα στήν ἀνάπτυξη τῆς μαρξιστικῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας σάν ἐπιστήμης. 'Ο Λένιν, κάνοντας κριτική στήν ἰδεαλιστική

ἱστορικοφιλοσοφική ἀντίληψη τοῦ Χέγγελ, σημειώνει ταυτόχρονα τήν ἀξία τῆς ἐξέτασης ἀπό μέρους τοῦ Χέγγελ τῆς ἱστορίας τῆς διαλεκτικῆς, ὑπογραμμίζει τή σπουδαιότητα τοῦ αἰτήματος τοῦ αὐστηροῦ ἱστορισμοῦ πού προβάλλει ὁ ἴδιος, αἴτημα τό ὁποῖο ὁ ἴδιος ὁ Χέγγελ δέν μπόρεσε νά πραγματοποιήσει ἐξαιτίας ἀκριβῶς τοῦ ἰδεαλισμοῦ. «Ὁ Χέγγελ — παρατηρεῖ ὁ Λένιν — „πίστευε“ σοβαρά, νόμιζε ὅτι ὁ ὑλισμός σάν φιλοσοφία εἶναι ἀνέφικτος, γιατί ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη γιά τή νόηση, γιά τό *γενικό* καί τό γενικό εἶναι ἡ σκέψη. Ἐδῶ ἐπαναλάμβανε τό λάθος τοῦ ἴδιου ἐκείνου ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ πού ὁ Χέγγελ τόν ὀνόμαζε πάντα „ἀνόητο“ ἰδεαλισμό» (σελ. 250). Καί ὁ Λένιν βῆμα πρός βῆμα παρακολουθεῖ μέ τί τρόπο ἡ ὀργανική αὐτή ἔλλειψη τῆς ἱστορικοφιλοσοφικῆς ἀντίληψης τοῦ Χέγγελ ἐκδηλώνεται κατά τήν ἐξέταση αὐτῶν ἤ ἐκείνων τῶν φιλοσοφικῶν διδασκαλιῶν τοῦ παρελθόντος μέ ἀποτέλεσμα ὁ Χέγγελ νά «πασαλείβει» τόν ἰδεαλισμό στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, νά «καλύπτει» τίς ἀδυναμίες του, νά «παρέρχεται δειλά» τήν ἱστορία τοῦ ὑλισμοῦ.

Σέ ἀντίθεση μέ τόν Χέγγελ ὁ Λένιν μπροστά στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας βάζει τό καθῆκον τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν «ἐμβρύων τῆς ἐπιστημονικῆς νόησης» ἀπό τή φαντασία, τή θρησκεία καί τή μυθολογία, παρακολουθεῖ κυρίως τήν ἐξέλιξη τοῦ ὑλισμοῦ καί τῆς διαλεκτικῆς, δείχνει πῶς ἱστορικά γεννιῶνταν καί ἐξελλίσσονταν τοῦτες ἤ ἐκεῖνες οἱ φιλοσοφικές καί φυσικοεπιστημονικές ἰδέες τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, λογουχάρη, ἡ ἀντίληψη γιά τή δομή τῆς ὕλης. Ὁ Λένιν, ἑρμηνεύοντας ὑλιστικά τήν ἰδέα τοῦ Χέγγελ γιά τούς «κύκλους» στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, τήν ἀναπτύσσει, ἀποκαλύπτει μέσα στήν ἴδια τήν ἰδιομορφία τῆς γνώσης τή δυνατότητα, τίς πηγές, τίς «γνωσιολογικές ρίζες» τοῦ ἰδεαλισμοῦ, πού τίς στερεώνει τό «ταξικό συμφέρον τῶν κυρίαρχων τάξεων» (σελ. 322). Ὁ Λένιν τονίζει ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἦταν πάντα πεδίο πάλης τῶν δυό βασικῶν κατευθύνσεων — τοῦ ὑλισμοῦ καί τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἀποκαλύπτει τίς ἱστορικές ἰδιομορφίες τοῦ ἑνός καί τοῦ ἄλλου, δείχνει πῶς ἡ ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας καί τῆς φυσιογνωσίας ἐπιβεβαιώνουν τήν ἀληθινότητα τοῦ διαλεκτικοῦ καί ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, κάνει κριτική στά διάφορα ρεύματα τῆς σύγχρονης μ'αὐτόν ἀστικῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας — στό θετικισμό, τό νεοκαντιανισμό καί ἄλλα.

Στό δεύτερο μέρος τοῦ τόμου εἶναι συγκεντρωμένα τά σημειώματα τοῦ Λένιν γιά βιβλία, ἄρθρα καί κριτικές πάνω σέ

ἔργα φιλοσοφίας καί φυσιογνωσίας τῆς περιόδου 1903-1916, πού ἀποτελοῦν οὐσιαστική συμπλήρωση τῶν γνώσεών μας γιά τή δουλιά τοῦ Λένιν πάνω στά προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Αὐτά τά σημειώματα εἶναι ἐνδιαφέροντα ὄχι μόνο γιατί διευρύνουν τήν ἀντίληψή μας γιά τόν κύκλο τῆς φιλοσοφικῆς καί τῆς φυσικοεπιστημονικῆς φιλολογίας πού βρισκόταν μέσα στό ὀπτικό πεδίο τοῦ Λένιν σ'αὐτά τά χρόνια. Στά σημειώματα αὐτά περιέχονται μιά σειρά σπουδαῖες θέσεις, ἰδιαίτερα γιά τά φιλοσοφικά ζητήματα τῆς φυσιογνωσίας, γιά τήν κριτική τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας κτλ.

Στά «Φιλοσοφικά τετράδια» «ὁ Λένιν θεωρεῖ τή φυσιογνωσία σάν τόν πιό σημαντικό τομέα τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, δείχνει τήν ἐξάρτηση τῆς ἀνάπτυξής της ἀπό τήν πρακτική, τήν τεχνική, δείχνει τό διαλεκτικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης. «Ἡ διαλεκτική — γράφει — εἶναι γενικά χαρακτηριστικό γνώρισμα ὅλης τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου. Καί ἡ φυσιογνωσία μᾶς δείχνει...τήν ἀντικειμενική φύση σ'ἐκεῖνες ἀκριβῶς τίς ποιότητές της, τή μετατροπή τοῦ ξεχωριστοῦ σέ γενικό, τοῦ τυχαίου σέ ἀναγκαῖο, τά περάσματα, τίς ἀποχρώσεις, τήν ἀμοιβαία ἀλληλουχία τῶν ἀντιθέσεων» (σελ. 321). Ὁ Λένιν ἐξηγεῖ ὅτι μέσα στό σύνθετο προτσές τῆς γνώσης τῶν νομοτελειῶν τῆς φύσης κρύβονται οἱ πηγές τῆς ἰδεαλιστικῆς τους ἑρμηνείας. Ὁ Λένιν, ἀναφερόμενος στήν ἄρνηση τοῦ ὑλισμοῦ ἀπό μερικούς φυσιοδίφες, δείχνει τή σχέση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου μέ τή γρήγορη ἀνάπτυξη τῆς φυσιογνωσίας: «Γιά νά κινούμαστε πιό ἐλεύθερα μέσα σ'αὐτή τή νέα, τή σκοτεινή ἀκόμη ὑποθετική οὐσία — γράφει ὁ Λένιν — κάτω ὁ „ὑλισμός", κάτω οἱ „δεσμευτικές" παλιές ἰδέες („τό μόριο"), θά τῆς δόσουμε νέα ὀνομασία (βιογόνο), γιά νά ἀναζητοῦμε ἐλεύθερα νέες γνώσεις! *NB.* Σχετικά μέ τό ζήτημα γιά τίς πηγές καί τά *ζωντανά* κίνητρα τοῦ σύγχρονου „ἰδεαλισμοῦ" στή φυσική καί γενικά στή φυσιογνωσία» (σελ. 354). Ἡ ἰδεαλιστική ἑρμηνεία τῶν φυσικοεπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων, κατά τή γνώμη τοῦ Λένιν, εἶναι ἐπίσης συνδεμένη μέ τό ὅτι οἱ φυσιοδίφες δέν γνωρίζουν τή διαλεκτική, μέ τό ὅτι δέν καταλαβαίνουν τό σύγχρονο διαλεκτικό ὑλισμό. «Στούς φυσιοδίφες — παρατηρεῖ ὁ Λένιν — ἡ ἔννοια τῆς μετατροπῆς εἶναι περιορισμένη καί δέν ὑπάρχει ἀντίληψη τῆς διαλεκτικῆς», πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν κατάκτηση τῆς «τέχνης νά χρησιμοποιοῦμε τίς ἔννοιες» (σελ. 236). Ὁ Λένιν, ἐκτός ἀπό τή γενική ἐκτίμηση τῆς ἀνάπτυξης τῆς φυσικοεπιστημονικῆς γνώσης, στέκεται καί στά ξεχωριστά της προβλή-

ματα: στό ἄπειρο τῆς ὕλης, τήν οὐσία τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, τή σημασία τῶν μαθηματικῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, τό ρόλο τῶν συμβόλων στά μαθηματικά καί ἄλλα.

Στό τελευταῖο μέρος τοῦ τόμου μπῆκαν περικοπές ἀπό βιβλία τῶν Ι. Ντίτσγκεν, Γκ. Β. Πλεχάνοφ, Β. Μ. Σουλιάτικοφ, Α. Ρέυ, Γ. Μ. Στεκλόφ καί ἀπό ἄρθρο τοῦ Α. Μ. Ντεμπόριν μέ τίς παρατηρήσεις καί τίς σημειώσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν. Οἱ λενινιστικές παρατηρήσεις εἶναι σπουδαῖες ὄχι μόνο γιά τήν ἐκτίμηση τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου συγγραφέα, ἀλλά καί γιατί στίς παρατηρήσεις θίγεται ἕνας εὐρύς κύκλος προβλημάτων τοῦ διαλεκτικοῦ καί ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, φιλοσοφικῶν ζητημάτων τῆς φυσιογνωσίας, τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀθεϊσμοῦ.

Σέ τοῦτο τόν τόμο δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά οἱ παρατηρήσεις τοῦ Λένιν στό περιθώριο καί στό κείμενο τοῦ βιβλίου τοῦ Ι. Ντίτσγκεν «Μικρές φιλοσοφικές ἐργασίες», πού τίς ἔκανε βασικά τό 1908, ὅταν ἐργαζόταν πάνω στό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» καί στό ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε σημαντικό μέρος τους. Ὁ Λένιν δίνει ὑψηλή ἐκτίμηση στήν κομματικότητα τοῦ αὐτοδίδακτου φιλόσοφου πού μόνος του κατέληξε στό διαλεκτικό ὑλισμό, στήν ἀντίληψή του γιά τό ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας καί τή θεωρία τῆς ἀντανάκλασης, στήν πάλη του ἐνάντια στή θρησκεία καί τήν ἰδεαλιστική φιλοσοφία κτλ. Ὁ Λένιν στέκεται καί στά λάθη τοῦ Ντίτσγκεν, στή σύγχυση τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν πού κάνει καί πού αἰτία της ἦταν ἡ ἔλλειψη ἐπαρκοῦς φιλοσοφικῆς μόρφωσης καί ἡ μή κριτική χρησιμοποίηση τῆς ὁρολογίας τῶν φιλοσοφικῶν του ἀντιπάλων. Παρόλα «τά μερικότερα λάθη πού ἔκανε στήν ἔκθεση τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ» (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 360), ὁ Λένιν εἶδε στόν Ντίτσγκεν τό φιλοσοφικό ὁμοϊδεάτη καί χρησιμοποιοῦσε τίς ἐργασίες του στήν πάλη ἐνάντια στούς μαχιστές.

Ὁ Λένιν διαφορετικά κρίνει τό βιβλίο τοῦ Β. Μ. Σουλιάτικοφ «Ἡ δικαίωση τοῦ καπιταλισμοῦ στή δυτικοευρωπαϊκή φιλοσοφία» πού γράφτηκε κάτω ἀπό μιά ὁρισμένη ἐπίδραση τοῦ Α. Μπογκντάνοφ. Στίς παρατηρήσεις γιά τό βιβλίο αὐτό ὁ Λένιν ἐπικρίνει αὐστηρά τό χυδαῖο, πρωτόγονο ὑλισμό τοῦ συγγραφέα, πού διαστρέβλωσε τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης στή Δυτική Εὐρώπη, ἀπορίπτει τό μπέρδεμα τῶν διάφορων, ἄν καί συγγενικῶν μεταξύ τους, φιλοσοφικῶν ρευμάτων πού κάνει ὁ συγγραφέας, τήν ἀναγωγή ὅλης τῆς ἀστικῆς

φιλοσοφίας σέ ἀπολογία τοῦ καπιταλισμοῦ «χωρίς ἀνάλυση τῆς οὐσίας» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 472) κτλ. Οἱ λενινιστικές παρατηρήσεις στό βιβλίο τοῦ Σουλιάτικοφ ἔχουν σπουδαία σημασία γιά τήν πάλη ἐνάντια στόν ἐκχυδαϊσμό τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ καί τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

Στίς παρατηρήσεις στό βιβλίο τοῦ Α. Ρέυ «Ἡ σύγχρονη φιλοσοφία» ὁ Λένιν συνεχίζει τήν κριτική τῶν θετικιστικῶν ἀπόψεων τοῦ συγγραφέα, πού δίνεται στό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», σημειώνοντας ταυτόχρονα ὅτι κατά τήν ἐξέταση μιᾶς σειρᾶς συγκεκριμένων ζητημάτων τῆς φυσιογνωσίας ὁ Ρέυ στέκεται στίς θέσεις τοῦ «ντροπαλοῦ ὑλισμοῦ» καί μάλιστα πλησιάζει «στό διαλεκτικό ὑλισμό» (βλ. λογουχάρη, σελ. 517 καί 515).

Σημαντικό ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ Λένιν στά βιβλία τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ καί Γ. Μ. Στεκλόφ γιά τόν Τσερνισέβσκι. Οἱ παρατηρήσεις αὐτές δείχνουν τή μεγάλη προσοχή πού ἔδινε ὁ Λένιν στήν ἱστορία τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης, ἰδιαίτερα στήν ἱστορία τῆς ρωσικῆς φιλοσοφίας, πόσο ὑψηλή ἐκτίμηση ἔδινε στίς πρωτοπόρες, ὑλιστικές παραδόσεις της. Ὁ Λένιν ὑπογραμμίζει τόν ἐπαναστατικό δημοκρατισμό καί τόν ὑλισμό τοῦ Τσερνισέβσκι, τήν ἀποφασιστική πάλη του ἐνάντια στό φιλελευθερισμό, γιά τήν ἀγροτική ἐπανάσταση. Ὁ Λένιν, συγκρίνοντας τό βιβλίο τοῦ Πλεχάνοφ τοῦ 1909 μέ τήν ἐργασία του γιά τόν Τσερνισέβσκι τοῦ 1899 πού ἀποτέλεσε τή βάση τοῦ νέου βιβλίου του, τονίζει, πῶς οἱ μενσεβίκικες ἀντιλήψεις τοῦ συγγραφέα ὁδηγοῦν στήν ἐσφαλμένη ἐκτίμηση τοῦ ταξικοῦ περιεχομένου τῆς δράσης τοῦ Τσερνισέβσκι. «Λόγω τῆς *θεωρητικῆς* διαφορᾶς τῆς ἰδεαλιστικῆς καί τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης στήν ἱστορία ὁ Πλεχάνοφ *δέν πρόσεξε* τήν πρακτική-πολιτική καί τήν *ταξική* διαφορά τοῦ φιλελεύθερου ἀπό τό δημοκράτη» (σελ. 562).

Ἡ σύγκριση τῶν λενινιστικῶν παρατηρήσεων στά βιβλία τοῦ Πλεχάνοφ καί τοῦ Στεκλόφ ἐπιτρέπει νά σημειώσουμε τήν ἀρνητική στάση τοῦ Λένιν ἀπέναντι στίς δυό ἀντίθετες τάσεις κατά τήν ἐκτίμηση τοῦ μεγάλου ρώσου ἐπαναστάτη-δημοκράτη: τήν προσέγγιση τοῦ Τσερνισέβσκι μέ τό φιλελευθερισμό καί τήν ἐπισκίαση τῶν ἐπαναστατικῶν-δημοκρατικῶν ἰδεῶν του (Πλεχάνοφ στό βιβλίο του τό 1909) καί τήν ἐπιδίωξη ὥς ἕνα ὁρισμένο βαθμό νά σβηστεῖ τό ὅριο ἀνάμεσα στίς ἀντιλήψεις τοῦ Τσερνισέβσκι καί στό μαρξισμό (Στεκλόφ).

* *
*

Τά λενινιστικά χειρόγραφα, σύμφωνα μέ τά όποῖα δημοσιεύονται τά ὑλικά τούτου τοῦ τόμου, εἶναι γραμμένα στή ρωσική, γερμανική, γαλλική καί ἐνμέρει στήν ἀγγλική γλώσσα. Στό κείμενο συναντιῶνται ἐπίσης μερικές ὀνομασίες λατινικῶν καί ἰταλικῶν βιβλίων, λατινικῶν καί ἀρχαιοελληνικῶν λέξεων καί ἐκφράσεων. Οἱ λέξεις στά χειρόγραφα πού ἔγραφε ὁ Λένιν σάν σημειώματα γιά τόν ἑαυτό του καί πού μ'αὐτή τή μορφή, φυσικά, δέν τίς προόριζε γιά δημοσίευση, εἶναι συχνά γραμμένες συνοπτικά, μερικές φορές δυσανάγνωστα, γεγονός πού ἐξηγεῖ τή διαφορετική ἀποκρυπτογράφηση μερικῶν ἀπ'αὐτές στίς διάφορες ἐκδόσεις. Γιά νά πλησιάζουν ὅσο μπορεῖ περισσότερο στό λενινιστικό χειρόγραφο οἱ ἐκτός ἀπό τούς πασίγνωστους ξένοι ὅροι καί ἐκφράσεις, πού περιπλέκονται μέ τό ρωσικό κείμενο, εἶναι γραμμένοι στά περιθώρια ἤ συνδέονται μέ τά παραπέρα συμφραζόμενα, καί εἶναι δοσμένοι στόν τόμο στή γλώσσα τοῦ πρωτότυπου μέ κατά λέξη μετάφραση, ἄν δέν εἶναι μεταφρασμένοι στό κείμενο ἀπό τόν Λένιν. Τό κείμενο τῶν τσιτάτων χωρίζεται ἀπό τίς λέξεις πού προσθέτει ὁ συγγραφέας μέ εἰσαγωγικά καί μάλιστα οἱ λενινιστικές μεταφράσεις δίνονται μέ εἰσαγωγικά σάν κόμματα („“), καί τά τσιτάτα τῆς Σύνταξης μέ τά συνηθισμένα εἰσαγωγικά τοῦ ἐκδοτικοῦ (« »). Μετά τίς παραπομπές, πού ἔκανε ὁ Λένιν στίς σελίδες τῶν βιβλίων ἀπό τά ὁποῖα ἀναφέρονται ἀποσπάσματα καί οἱ ὁποῖες εἶναι βαλμένες σέ στρογγυλές παρενθέσεις, σέ ἀγκύλες μέ μικρά στοιχεῖα δείχνονται οἱ σελ. τῆς τελευταίας ἔκδοσης αὐτῶν τῶν βιβλίων.

Ὅλες οἱ ὑπογραμμίσεις τοῦ κειμένου πού δίνει ὁ συγγραφέας γίνονται μέ τυπογραφικά στοιχεῖα: οἱ λέξεις ἤ τά μέρη τῶν λέξεων πού εἶναι ὑπογραμμισμένες μέ μιά κυματοειδή ἤ μέ μιά εὐθεία λεπτή γραμμή στοιχειοθετοῦνται μέ *λευκά πλάγια*, μέ δυό μέ *λ ε υ κ ά π λ ά γ ι α ἀ ρ α ι ά*, μέ τρία — μέ **ὄρθια μαῦρα** στοιχεῖα κτλ.

Τό κείμενο τούτης τῆς ἔκδοσης ἔχει ἀντιπαραβληθεῖ ξανά μέ τά χειρόγραφα τοῦ Λένιν καί οἱ μεταφράσεις τῆς Σύνταξης μέ τίς πρῶτες πηγές. Στό τέλος τοῦ τόμου δίνονται οἱ σημειώσεις, τά εὑρετήρια φιλολογίας, πού ἀναφέρει ἤ παραθέτει περικοπές τους ὁ Β. Ι. Λένιν, τά εὑρετήρια ὀνομάτων καί θεμάτων.

Τό Ἰνστιτοῦτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ

I

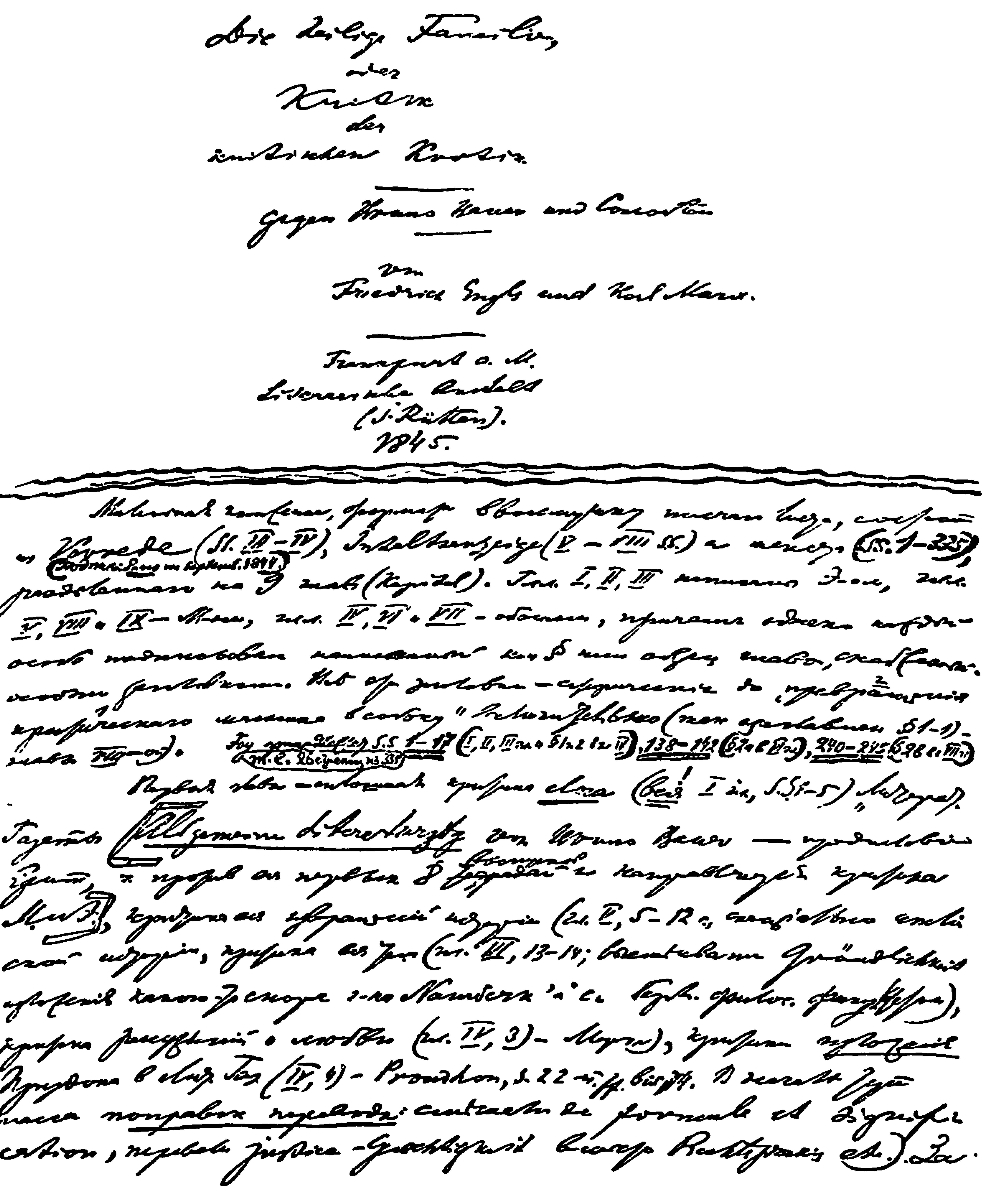
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΝΓΚΕΛΣ «Η ΑΓΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ» [1]

Γράφτηκε ὄχι νωρίτερα ἀπό τίς 25 τοῦ 'Απρίλη (7 τοῦ Μάη) — ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς 7 (19) τοῦ Σεπτέμβρη 1895

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

Die heilige Familie,
oder
Kritik
der
kritischen Kritik.
Gegen Bruno Bauer und Consorten
von
Friedrich Engels und Karl Marx.
Frankfurt a. M.
Literarische Anstalt
(J. Rütten).
1845.

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν
Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς
«Ἡ ἁγία οἰκογένεια». — 1895
Σμίκρυνση

Η ΑΓΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ, Ή ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ[2]

ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ ΜΠΡΟΥΝΟ ΜΠΑΟΥΕΡ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΡΕΑ

ΤΩΝ ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ ΚΑΙ ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΦΡΑΓΚΦΟΥΡΤΗ ΤΟΥ ΜΑΪΝ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΔΟΤΙΚΟ
(Ι. ΡΟΥΤΤΕΝ) 1845

Μικρό βιβλιαράκι, σέ σχῆμα ἑνός ὄγδοου συνηθισμένης κόλλας γραψίματος, ἀποτελεῖται ἀπό τόν πρόλογο (σελ. III-IV)* [7-8]** (ὑπογραφή: *Παρίσι,* Σεπτέμβρης 1844), τόν πίνακα περιεχομένων (V-VIII σελ.) [646-648] καί τό κείμενο (σελ. 1-335) [9-230], χωρισμένο σέ 9 κεφάλαια (Kapitel). Τά κεφάλαια I, II, III γράφτηκαν ἀπό τόν Ἔνγκελς, τά κεφάλαια V, VIII καί IX γράφτηκαν ἀπό τόν Μάρξ, τά κεφάλαια IV, VI καί VII τά ἔγραψαν καί οἱ δυό ἀπό κοινοῦ, ὅμως, ὁ καθένας ὑπόγραφε ξεχωριστά τήν § ἤ τό ἐδάφιο τοῦ κεφαλαίου πού ἔγραψε, βάζοντας ἰδιαίτερο τίτλο. Ὅλοι αὐτοί οἱ τίτλοι εἶναι σατυρικοί ὥς «τήν κριτική μετατροπή τοῦ χασάπη σέ σκύλο» συμπεριλαμβανομένου (ἔτσι τιτλοφορεῖται ἡ § 1 τοῦ VIII κεφαλαίου). Στόν Ἔνγκελς ἀνήκουν οἱ σελ. **1-17** [9-21] (τοῦ I, II, III κεφαλαίου καί ἡ § 1 καί 2 στό κεφάλαιο IV), οἱ σελίδες **138-142** [101-104] (§ 2 στό VI κεφάλαιο) καί οἱ σελ. **240-245** [167-170] (§b στό VII κεφάλαιο):

δηλ. οἱ 26 σελίδες ἀπό τίς 335.

Τά πρῶτα κεφάλαια — ἀπό τήν ἀρχή ὥς τό τέλος μιά κριτική τοῦ *στύλ (ὅ λ ο (!)* τό I κεφάλαιο, σελ. 1-5 [9-11]) τῆς „Φιλολογικῆς Ἐφημερίδας“ ‖„*Allgemeine Literatur-Zeitung*“ von Bruno Bauer — ὁ πρόλογος ἀναφέρει, ὅτι ἡ κριτική τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς στρέφεται ἐνάντια στίς 8 πρῶτες ἐκδόσεις της ‖ , κριτική τῶν διαστρεβλώσεων τῆς ἱστορίας, πού κάνει ἡ ἐφημερίδα (κεφάλαιο II, σελ. 5-12 [12-17], εἰδικά τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας),

* *F. Engels* und *K. Marx.* Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Frankfurt a. M., 1845. *Ἡ Σύντ.*

** *Κ. Μάρξ* καί *Φ. Ἔνγκελς.* Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος. *Ἡ Σύντ.*

κριτική τῶν θεμάτων της (κεφάλαιο III, 13-14 [18-19], ἐμπαιγμός Gründlichkeit* τῆς ἔκθεσης κάποιας διένεξης τοῦ κυρίου Nauwerk μέ τή φιλοσοφική σχολή τοῦ Βερολίνου[3]), κριτική τῶν στοχασμῶν γιά τόν ἔρωτα (κεφάλαιο IV, 3, — Μάρξ), κριτική τῆς *ἔκθεσης* τοῦ Προυντόν στή „Φιλολογική 'Εφημερίδα" (IV, 4, — Proudhon, σελ. 22 [25] u. ff. bis** 74 [59][4]. 'Εδῶ στήν ἀρχή ὑπάρχει σωρεία *διορθώσεων τῆς μετάφρασης:* μπέρδευαν formule et signification*** μετάφρασαν justice—Gerechtigkeit ἀντί Rechtspraxis etc.****). Μετά ἀπ'αὐτή τήν κριτική τῆς μετάφρασης (ὁ Μάρξ τό λέει αὐτό — Charakterisierende Übersetzung No I, II u. s. w.*****) ἀκολουθεῖ Kritische Randglosse No I. u. s. w.******, ὅπου ὁ Μάρξ *ὑπερασπίζει* τόν Προυντόν ἀπό τούς κριτικούς τῆς „Φιλολογικῆς 'Εφημερίδας", ἀντιπαραθέτοντας στήν ἀφηρημένη θεώρηση τίς δικές του σαφεῖς σοσιαλιστικές ἰδέες.

'Ο Μάρξ τηρεῖ ἀπέναντι στόν Προυντόν ἕνα πολύ ἐπαινετικό ὕφος (ἄν καί ὑπάρχουν μερικές ἐπιφυλάξεις, λογουχάρη ἡ ἀναφορά στό „Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie" τοῦ Ἔνγκελς στό „Deutsch-Französische Jahrbücher"[5]).

'Ο Μάρξ ἐδῶ ἀπό τή χεγγελιανή φιλοσοφία πλησιάζει στό σοσιαλισμό: τό πέρασμα εἶναι φῶς-φανερό, δείχνει τί κατάκτησε ἤδη ὁ Μάρξ καί πῶς περνάει στό νέο κύκλο ἰδεῶν.

«'Η πολιτική οἰκονομία, πού ἀποδέχεται τίς σχέσεις ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σάν ἀνθρώπινες καί λογικές, πέφτει διαρκῶς σέ ἀντίφαση μέ τή βασική της προϋπόθεση — τήν ἀτομική ἰδιοκτησία, σέ ἀντίφαση, πού εἶναι παρόμοια μ'ἐκείνη, στήν ὁποία πέφτει ὁ θεολόγος, ὅταν, ἑρμηνεύοντας διαρκῶς τίς θρησκευτικές δοξασίες μέ ἀνθρώπινο τρόπο, παραποιεῖ ἔτσι διαρκῶς τή βασική του προϋπόθεση — τό ὑπεράνθρωπο τῆς θρησκείας. Τό ἴδιο καί στήν πολιτική οἰκονομία ὁ μισθός ἐργασίας στήν ἀρχή παρουσιάζεται σάν τό ἀνάλογο μερίδιο τοῦ προϊόντος πού δίνεται γιά ἀμοιβή τῆς ἐργασίας. 'Ο μισθός ἐργασίας καί τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου βρίσκονται μεταξύ

*—τῆς σοβαρότητας. *'Η Σύντ.*
**—und folgende bis — καί οἱ ἑπόμενες ὥς. *'Η Σύντ.*
***—τόν τύπο καί τήν οὐσία. *'Η Σύντ.*
****—τό δίκαιο ἀντί τή νομική πράξη κτλ. *'Η Σύντ.*
*****—πού χαρακτηρίζει τή μετάφραση ἀρ. I, II κτλ. *'Η Σύντ.*
******—τό κριτικό σχόλιο ἀρ. I κτλ. *'Η Σύντ.*

τους στίς πιό φιλικές, στίς πιό ἀλληλοευνοϊκές καί φαινομενικά στίς πιό καλές ἀνθρώπινες σχέσεις. 'Αργότερα ὅμως ἀποδείχνεται ὅτι οἱ σχέσεις αὐτές εἶναι οἱ πιό ἐχθρικές, ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας βρίσκεται σέ *ἀντίστροφη* σχέση μέ τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου. 'Αρχικά στήν ἀξία δίνεται φαινομενικά ἕνας λογικός ὁρισμός: ἡ ἀξία καθορίζεται ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ ἀντικειμένου καί ἀπό τήν κοινωνική του ὠφελιμότητα. 'Αργότερα ὅμως ἀποδείχνεται ὅτι ἡ ἀξία εἶναι ἕνας καθαρά τυχαῖος ὁρισμός, πού δέν ἔχει καμιά σχέση οὔτε μέ τά ἔξοδα παραγωγῆς, οὔτε μέ τήν κοινωνική ὠφελιμότητα. Τό μέγεθος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καθορίζεται στήν ἀρχή σάν ἀποτέλεσμα τῆς *ἐλεύθερης* συμφωνίας ἀνάμεσα στόν ἐλεύθερο ἐργάτη καί στόν ἐλεύθερο καπιταλιστή. 'Αργότερα ὅμως ἀποδείχνεται ὅτι ὁ ἐργάτης εἶναι ὑποχρεωμένος νά συμφωνήσει στόν καθορισμό τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀπό τόν καπιταλιστή καί ὁ τελευταῖος εἶναι ὑποχρεωμένος νά κρατάει τό μισθό ἐργασίας σέ ὅσο τό δυνατό χαμηλότερο ἐπίπεδο. Τή θέση τῆς *ἐλευθερίας* τῆς συμβαλλόμενης Parthei *» [ἔτσι ἀκριβῶς γράφεται αὐτή ἡ λέξη στό βιβλίο] «τήν πῆρε ὁ *ἐξαναγκασμός*. Ἔτσι ἀκριβῶς ἔχει ἡ ὑπόθεση μέ τό ἐμπόριο καί μέ ὅλες τίς ἄλλες οἰκονομικές σχέσεις. Κάποτε οἱ ἴδιοι οἱ οἰκονομολόγοι νιώθουν αὐτές τίς ἀντιφάσεις καί ἡ ἀποκάλυψη αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων ἀποτελεῖ τό βασικό περιεχόμενο τῆς πάλης πού διεξάγεται ἀνάμεσα στούς οἰκονομολόγους. Σ'ἐκεῖνες ὅμως τίς περιπτώσεις πού οἱ ἀντιφάσεις αὐτές ἔτσι ἤ ἀλλιῶς κατανοοῦνται ἀπό τούς οἰκονομολόγους, *οἱ τελευταῖοι* ἀρχίζουν *οἱ ἴδιοι* τήν ἐπίθεση ἐνάντια στήν *ἀτομική ἰδιοκτησία* σέ κάποια ἀπό τίς *εἰδικές* της μορφές, κατηγορώντας αὐτές ἤ ἐκεῖνες τίς εἰδικές μορφές της ὅτι παραποιοῦν (δηλ. κατά τήν ἀντίληψή τους), τό μισθό ἐργασίας πού εἶναι ὀρθολογικός αὐτός καθεαυτός, τήν ἀξία πού εἶναι ὀρθολογική αὐτή καθεαυτή, καί τό ἐμπόριο πού εἶναι ὀρθολογικό αὐτό καθεαυτό. Ἔτσι ὁ Ἄνταμ Σμίθ ἐπιτίθεται μερικές φορές ἐνάντια στούς καπιταλιστές, ὁ Ντεστύτ ντέ Τρασύ ἐνάντια στούς τραπεζίτες, ὁ Σιμόντ ντέ Σισμόντι ἐπιτίθεται ἐνάντια στό σύστημα τῆς φάμπρικας, ὁ Ρικάρντο ἐνάντια στή γαιοκτησία καί ὅλοι σχεδόν οἱ σύγχρονοι οἰκονομολόγοι ἐπιτίθενται ἐνάντια στούς μή *βιομηχανικούς* καπιταλιστές, πού στό πρόσωπό τους ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία προβάλλει μόνο σάν *καταναλωτής*.

* — τοῦ μέρους, τῆς πλευρᾶς. *Ἡ Σύντ.*

Ἔτσι οἱ οἰκονομολόγοι πότε-πότε, σάν ἐξαίρεση, ὑπερασπίζουν τήν ἐπίφαση τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου στίς οἰκονομικές σχέσεις — ἰδιαίτερα ὅταν ἐπιτίθενται ἐνάντια σέ κάποια εἰδική ὑπέρβαση — συχνά ὅμως παίρνουν αὐτές τίς σχέσεις ἀκριβῶς στήν ἔκδηλη *διαφορά* τους ἀπό τό ἀνθρώπινο στοιχεῖο, στήν αὐστηρά οἰκονομική τους ἔννοια. Καί ἀφοῦ δέν συναισθάνονται αὐτή τήν ἀντίφαση, περιπλανῶνται ἀπό δῶ κι'ἀπό κεῖ καί δέν βγαίνουν ἔξω ἀπό τά ὅριά της.

Ὁ *Προυντόν* ἔθεσε μιά γιά πάντα τέρμα σ'αὐτή τήν ἔλλειψη συναίσθησης. Ἔδοσε σοβαρή προσοχή στήν *ἀνθρώπινη ἐπίφαση* τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων καί ἀντιπαράθεσε ἔντονα σ'αὐτή τήν ἐπίφαση τήν *ἀπάνθρωπη πραγματικότητά* τους. Ὁ Προυντόν ἀνάγκασε τίς οἰκονομικές αὐτές σχέσεις νά γίνουν στήν πραγματικότητα ἔτσι, ὅπως ἀκριβῶς παρουσιάζονται στήν ἴδια τήν ἀντίληψη γιά τόν ἑαυτό τους, ἤ σωστότερα τίς ἀνάγκασε νά παραιτηθοῦν ἀπ'αὐτή τήν ἀντίληψη γιά τόν ἑαυτό τους καί νά ὁμολογήσουν τήν πραγματική ἀπανθρωπιά τους. Γι'αὐτό ὁ Προυντόν μέ πλήρη συνέπεια πρόβαλε σάν στοιχεῖο πού νοθεύει τίς οἰκονομικές σχέσεις, ὄχι αὐτή ἤ ἐκείνη τή μορφή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ξεχωριστά, ὅπως ἔκαναν οἱ ἄλλοι οἰκονομολόγοι, ἀλλά τήν ἀτομική ἰδιοκτησία ἁπλῶς, στή γενικότητά της. Ὁ Προυντόν ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε νά κάνει ἡ κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, παραμένοντας στήν πολιτικο-οικονομική ἄποψη» (36-39) [34-36].

Τή μομφή τοῦ Ἔντγκαρ (Edgar — ἀπό τή „Φιλολογική Ἐφημερίδα") ὅτι ὁ Προυντόν ἀπό τό „δίκαιο" δημιουργεῖ „θεότητα", ὁ Μάρξ τήν ἀντιπαρέρχεται μέ τό ὅτι τό ἔργο τοῦ Προυντόν τοῦ 1840 δέν στέκει στήν „Standpunkte* τῆς γερμανικῆς ἐξέλιξης τοῦ 1844" (39) [36], ὅτι αὐτό εἶναι μιά γενική ἀδυναμία τῶν γάλλων, ὅτι πρέπει νά θυμόμαστε καί τήν προυντονική ἀναφορά τῆς πραγματοποίησης τοῦ δικαίου μέσω τῆς ἄρνησής του — ἀναφορά πού δίνει τή δυνατότητα νά ἀπαλλαγοῦμε καί ἀπό αὐτό τό ἀπόλυτο στήν ἱστορία (um auch dieses Absoluten in der Geschichte überhoben zu sein — στό τέλος τῆς σελ. 39). «Ἄν ὁ Προυντόν δέν καταλήγει σ' αὐτό τό λογικό συμπέρασμα, αὐτό τό ὀφείλει στό θλιβερό περιστατικό ὅτι γεννήθηκε γάλλος καί ὄχι γερμανός» (39-40) [36].

* — ἄποψη. *Ἡ Σύντ.*

Παρακάτω ἀκολουθεῖ τό Κριτικό σχόλιο ἀρ. II (40-46) [37-41], πού παρουσιάζει πολύ ἀνάγλυφα τή σχεδόν διαμορφωμένη ἤδη γνώμη τοῦ Μάρξ γιά τόν ἐπαναστατικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου.

...«Ἡ μέχρι τώρα πολιτική οἰκονομία, ξεκινώντας ἀπό τό γεγονός τοῦ *πλούτου* πού δῆθεν δημιουργεῖ γιά τούς *λαούς* ἡ κίνηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, κατάληγε στήν ὑπεράσπιση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ὁ Προυντόν ξεκινάει ἀπό τό ἀντίθετο γεγονός, πού συγκαλύπτεται μέ σοφιστεία στήν πολιτική οἰκονομία, ἀπό τό γεγονός τῆς φτώχιας πού δημιουργεῖται ἀπό τήν κίνηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί καταλήγει σέ συμπεράσματα πού ἀπορίπτουν τήν ἀτομική ἰδιοκτησία. Ἡ πρώτη κριτική τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ξεκινάει, φυσικά, ἀπό τό γεγονός πού ἐκδηλώνει τή γεμάτη ἀντιφάσεις οὐσία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας μέ τήν πιό χειροπιαστή, μέ τήν πιό κραυγαλέα καί ἄμεσα μέ τήν πιό ἀνυπόφορη γιά τά ἀνθρώπινα αἰσθήματα μορφή, ξεκινάει ἀπό τό γεγονός τῆς φτώχιας καί τῆς ἀθλιότητας» (41) [37].

«Τό προλεταριάτο καί ὁ πλοῦτος ἀποτελοῦν ἀντιθέσεις. Σάν τέτιες οἱ ἀντιθέσεις αὐτές συγκροτοῦν κάποιο ἑνιαῖο σύνολο. Καί οἱ δυό τους εἶναι γεννημένες ἀπό τόν κόσμο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Τό ὅλο ζήτημα εἶναι: ποιά συγκεκριμένη θέση κατέχει τό καθένα ἀπ'αὐτά τά δυό στοιχεῖα στά πλαίσια τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Δέν εἶναι ἀρκετό νά τά θεωρήσουμε σάν δυό πλευρές τοῦ ἑνιαίου συνόλου.

Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία σάν ἀτομική ἰδιοκτησία, σάν πλοῦτος, εἶναι ὑποχρεωμένη νά διατηρεῖ τήν *ἴδια τήν ὕπαρξή της,* ἀλλά μαζί μ'αὐτό καί τήν ὕπαρξη τῆς ἀντίθεσής της — τοῦ προλεταριάτου. Αὐτή εἶναι ἡ *θετική* πλευρά τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἡ ἱκανοποιημένη μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της ἀτομική ἰδιοκτησία.

Ἀντίθετα, τό προλεταριάτο σάν προλεταριάτο εἶναι ὑποχρεωμένο νά καταργήσει τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ἀλλά μαζί μ'αὐτό καί τήν ἀντίθεση πού τό καθορίζει — τήν ἀτομική ἰδιοκτησία — πού τό κάνει νά εἶναι προλεταριάτο. Αὐτή εἶναι ἡ *ἀρνητική* πλευρά τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἡ ταραχή πού ὑπάρχει μέσα σ'αὐτόν τόν ἴδιο, εἶναι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία πού καταργήθηκε καί πού καταργεῖ τόν ἑαυτό της.

Ἡ εὔπορη τάξη καί ἡ τάξη τοῦ προλεταριάτου ἀποτελοῦν μιά καί τήν αὐτή ἀνθρώπινη αὐτοαλλοτρίωση. Ἡ πρώτη ὅμως τάξη σ'αὐτή τήν αὐτοαλλοτρίωση αἰσθάνεται τόν ἑαυτό της ἱκα-

νοποιημένο καί έδραιωμένο, δέχεται τήν άλλοτρίωση σάν απόδειξη τῆς *δικῆς της δύναμης* καί ἀποκτάει μέσα σ'αὐτή τήν ἀλλοτρίωση τήν *ἐπίφαση* μιᾶς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ δεύτερη τάξη σ'αὐτή τήν ἀλλοτρίωση αἰσθάνεται τόν ἑαυτό της ἀφανισμένο, βλέπει σ'αὐτή τήν ἀδυναμία της καί τήν πραγματικότητα μιᾶς ἀπάνθρωπης ζωῆς. Ἡ τάξη αὐτή, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ἔκφραση τοῦ Χέγγελ, εἶναι μέσα στά πλαίσια τῆς ἀθλιότητας ἡ *ἐξέγερση* ἐνάντια σ'αὐτή τήν ἀθλιότητα, ἡ ἐξέγερση πού προκαλεῖται ἀναγκαστικά μέσα σ'αὐτή τήν τάξη ἀπό τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἀνθρώπινη *φύση* της καί στίς συνθῆκες ζωῆς αὐτῆς τῆς τάξης, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν μιά καθαρή, ἀποφασιστική καί ὁλοκληρωτική ἄρνηση αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς φύσης.

Ἔτσι, στά πλαίσια γενικά τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ὁ ἀτομικός ἰδιοκτήτης ἀποτελεῖ τή *συντηρητική* πλευρά καί ὁ προλετάριος τήν *καταστρεπτική*. Ἀπό τόν πρῶτο πηγάζει ἡ δράση πού ἀποσκοπεῖ στή διατήρηση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀπό τό δεύτερο ἡ δράση πού ἀποσκοπεῖ στήν ἐξάλειψη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στήν οἰκονομική της κίνηση σπρώχνει ἡ ἴδια τόν ἑαυτό της πρός τήν κατάργησή της, αὐτό ὅμως τό κάνει ἀσυνείδητα, μόνο μέσω μιᾶς ἐξέλιξης πού δέν ἐξαρτᾶται ἀπ'αὐτήν, μιᾶς ἐξέλιξης πού πραγματοποιεῖται ἐνάντια στή θέλησή της καί καθορίζεται ἀπό τή φύση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου, τό κάνει μόνο μέ τή δημιουργία τοῦ προλεταριάτου *σάν* προλεταριάτου — αὐτῆς τῆς ἀθλιότητας, πού συναισθάνεται τήν πνευματική καί φυσική της ἀθλιότητα, αὐτῆς τῆς ἀπανθρωπιᾶς, πού συναισθάνεται τήν ἀπανθρωπιά της καί γι'αὐτό καταργεῖ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Τό προλεταριάτο ἐκτελεῖ τήν καταδίκη πού ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία ἀπαγγέλλει στόν ἑαυτό της μέ τή δημιουργία τοῦ προλεταριάτου, ἀκριβῶς ὅπως τό προλεταριάτο ἐκτελεῖ τήν καταδίκη πού ἡ μισθωτή ἐργασία ἀπαγγέλλει στόν ἑαυτό της, παράγοντας τόν ξένο πλοῦτο καί τή δική της ἀθλιότητα. Τό προλεταριάτο, κερδίζοντας τή νίκη σέ καμιά περίπτωση δέν γίνεται ἡ ἀπόλυτη πλευρά τῆς κοινωνίας, γιατί τό προλεταριάτο κερδίζει τή νίκη, καταργώντας μόνο τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί τήν ἀντίθεσή του. Μέ τή νίκη τοῦ προλεταριάτου ἐξαφανίζεται τόσο τό ἴδιο τό προλεταριάτο, ὅσο καί ἡ ἀντίθεση πού τό καθορίζει, δηλαδή ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία.

Ἄν οἱ σοσιαλιστές συγγραφεῖς παραδέχονται αὐτό τόν κοσμοϊστορικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου, αὐτό σέ καμιά περί-

πτωση δέν γίνεται, ἐπειδή οἱ σοσιαλιστές αὐτοί θεωροῦν τούς προλετάριους *θεούς*, ὅπως μᾶς διαβεβαιώνει ἡ κριτική κριτική. Μᾶλλον τό ἀντίθετο συμβαίνει. Ἀφοῦ στό διαμορφωμένο προλεταριάτο οὐσιαστικά ἔχει ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἀφαίρεση ἀπό κάθε ἀνθρωπιά, ἀκόμη καί ἀπό τήν *ἐπίφαση* τῆς ἀνθρωπιᾶς. Ἀφοῦ στίς συνθῆκες ζωῆς τοῦ προλεταριάτου ὅλες οἱ συνθῆκες ζωῆς τῆς σύγχρονης κοινωνίας ἔφτασαν στό ἀνώτατο σημεῖο ἀπανθρωπιᾶς. Ἀφοῦ στό προλεταριάτο ὁ ἄνθρωπος ἔχασε τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ταυτόχρονα ὅμως ὄχι μόνο ἀπόκτησε τή θεωρητική συνείδηση αὐτῆς τῆς ἀπώλειας, ἀλλά καί ἄμεσα ὑποχρεώθηκε νά ἐξεγερθεῖ ἐνάντια σ'αὐτή τήν ἀπανθρωπιά, ὑπακούοντας στή φωνή αὐτῆς τῆς ἀναπότρεπτης, τῆς ἀπόλυτα ἐπιτακτικῆς *ἀνέχειας*, πού εἶναι ἡ πρακτική ἔκφραση τῆς *ἀναγκαιότητας* καί πού δέν ὑποχωρεῖ πιά μπροστά σέ κανέναν ἐξωραϊσμό. Ἀκριβῶς γι'αὐτό τό λόγο τό προλεταριάτο μπορεῖ καί πρέπει τό ἴδιο ν'ἀπελευθερώσει τόν ἑαυτό του. Ἀλλά τό προλεταριάτο δέν μπορεῖ ν'ἀπελευθερωθεῖ, χωρίς νά ἐξαλείψει τίς δικές του συνθῆκες ζωῆς. Δέν μπορεῖ νά ἐξαλείψει τίς δικές του συνθῆκες ζωῆς δίχως νά ἐξαλείψει *ὅλες* τίς ἀπάνθρωπες συνθῆκες ζωῆς τῆς σύγχρονης κοινωνίας, πού ἔχουν συσσωρευτεῖ στήν ἴδια τή δική του κατάσταση. Τό προλεταριάτο δέν περνάει μάταια ἀπό τό σκληρό σχολειό τῆς *δουλιᾶς* πού τό ἀτσαλώνει. Τό ζήτημα δέν εἶναι τί θεωρεῖ στή δοσμένη στιγμή σάν σκοπό του αὐτός ἤ ἐκεῖνος ὁ προλετάριος, ἤ ἀκόμη καί ὅλο τό προλεταριάτο. Τό ζήτημα εἶναι *τί* εἶναι στήν πραγματικότητα τό προλεταριάτο καί τί εἶναι ὑποχρεωμένο ἱστορικά νά κάνει, σύμφωνα μέ τούς ὅρους *ὕπαρξής* του. Ὁ σκοπός του καί τό ἱστορικό του ἔργο ὑποδείχνονται μέ τόν πιό φανερό καί ἀναμφισβήτητο τρόπο ἀπό τή δική του θέση στή ζωή, καθώς ἐπίσης καί ἀπό τήν ὅλη ὀργάνωση τῆς σύγχρονης ἀστικῆς κοινωνίας. Δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἐπεκταθοῦμε ἐδῶ στό ὅτι σημαντική μερίδα τοῦ ἀγγλικοῦ καί τοῦ γαλλικοῦ προλεταριάτου ἔχει ἤδη *ἐπίγνωση* τοῦ ἱστορικοῦ του καθήκοντος καί ἐργάζεται διαρκῶς γιά νά φέρει αὐτή τήν ἐπίγνωση ὥς τήν ἀπόλυτη σαφήνεια» (42-45) [38-40].

ΚΡΙΤΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ ΑΡ. 3

«Πρέπει νά εἶναι γνωστό στόν κ. Ἔντγκαρ ὅτι ὁ κ. Μπροῦνο Μπάουερ πῆρε σάν βάση ὅλων τῶν συλλογισμῶν του τήν *«αἰώνια* αὐτοσυνείδηση» καί αὐτή τήν ἀρχή τή θεωροῦσε σάν δημιουργι-

κή ἀρχή ἀκόμη καί τῶν εὐαγγελίων, πού μέ τήν αἰώνια ἀσυνειδησία τους, θἄλεγε κανείς, ἔρχονται σέ ἄμεση ἀντίθεση μέ τήν αἰώνια αὐτοσυνείδηση. Ἔτσι ἀκριβῶς καί ὁ Προυντόν θεωρεῖ τήν ἰσότητα σάν δημιουργική ἀρχή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, πού ἔρχεται σέ ἄμεση ἀντίθεση μ᾿αὐτήν. Ἄν ὁ κ. Ἔντγκαρ γιά μιά στιγμή συγκρίνει τή γαλλική *ἰσότητα* μέ τή γερμανική αὐτοσυνείδηση, θά βρεῖ ὅτι ἡ τελευταία ἀρχή ἐκφράζει *γερμανικά,* δηλ. στούς τύπους τῆς ἀφηρημένης σκέψης, αὐτό πού ἡ πρώτη ἐκφράζει *γαλλικά,* δηλ. στή γλώσσα τῆς πολιτικῆς καί τῆς στοχαστικῆς παρατήρησης. Ἡ αὐτοσυνείδηση εἶναι ἡ ἰσότητα τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του στή σφαίρα τῆς καθαρῆς σκέψης. Ἡ ἰσότητα εἶναι ἡ ἐπίγνωση πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του στή σφαίρα τῆς πράξης, δηλ. ἡ ἐπίγνωση πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος γιά τούς ἄλλους ἀνθρώπους, θεωρώντας τους ἴσους πρός τόν ἑαυτό του καί ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρός τούς ἄλλους ἀνθρώπους σάν νά εἶναι ἴσοι του. Ἡ ἰσότητα εἶναι γαλλικός ὅρος γιά τόν καθορισμό τῆς ἑνότητας τῆς ἀνθρώπινης φύσης, γιά τόν καθορισμό τῆς συνείδησης τοῦ γένους καί τῆς διαγωγῆς τοῦ γένους τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἄνθρωπο στήν πράξη, δηλ. γιά τόν καθορισμό τῆς κοινωνικῆς, ἤ τῆς ἀνθρώπινης σχέσης τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν ἄνθρωπο. Γι᾿αὐτό, ὅπως ἡ ἐξουθενωτική κριτική στή Γερμανία, πρίν φτάσει μέ τόν *Φόυερμπαχ* ὥς τή μελέτη τοῦ *πραγματικοῦ ἀνθρώπου,* προσπαθοῦσε μέ τή βοήθεια τῆς ἀρχῆς τῆς *αὐτοσυνείδησης* νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό καθετί τό καθορισμένο καί τό ὑπαρκτό, ἔτσι καί ἡ ἐξουθενωτική κριτική στή Γαλλία προσπαθοῦσε νά πετύχει τό ἴδιο μέ τή βοήθεια τῆς ἀρχῆς τῆς *ἰσότητας*» (48-49) [42-43].

«Ἡ γνώμη ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀφηρημένη ἔκφραση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, ὡς πρός τήν προέλευσή της, δέν ἀνήκει στόν κ. Ἔντγκαρ, ἀλλά στόν *Φόυερμπαχ* πού γιά πρώτη φορά χαρακτήρισε τή φιλοσοφία σάν θεωρητική καί μυστικιστική ἐμπειρία καί τό ἀπόδειξε» (49-50) [43].

««Ἐπανερχόμαστε πάλι ξανά στό ἴδιο ζήτημα... Ὁ Προυντόν γράφει γιά τά συμφέροντα τῶν προλεταρίων»*. Μάλιστα τόν Προυντόν τόν παρακινεῖ νά γράψει ὄχι τό συμφέρον τῆς ἀνεξάρτητης κριτικῆς, οὔτε τό ἀφηρημένο, τό τεχνητά δημιουργημένο

* — Αὐτό εἶναι μαρξικό τσιτάτο ἀπό τόν Ἔντγκαρ.

συμφέρον, ἀλλά τό μαζικό, τό πραγματικό, τό ἱστορικό συμφέρον, τό συμφέρον πού πάει πιό πέρα ἀπό τήν ἁπλή *κριτική*, τό συμφέρον πού θά ὁδηγήσει στήν *κρίση*. Ὁ Προυντόν δέν γράφει μόνο γιά τά συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου: ὁ ἴδιος εἶναι προλετάριος, ouvrier*. Τό ἔργο του εἶναι τό ἐπιστημονικό μανιφέστο τοῦ γαλλικοῦ προλεταριάτου καί ἔχει γι'αὐτό μιά ἐντελῶς διαφορετική ἱστορική σημασία, ἀπό τό φιλολογικό κατασκεύασμα ὁποιουδήποτε κριτικοῦ κριτικοῦ» (52-53) [45].

«Ἡ ἐπιθυμία τοῦ Προυντόν νά καταργήσει τήν ἀνέχεια καί τήν παλιά μορφή ἰδιοκτησίας εἶναι πέρα γιά πέρα ταυτόσημη μέ τήν ἐπιθυμία του νά καταργήσει στήν πράξη τήν ἀλλοτριωμένη σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρός τήν *ἐμπράγματη οὐσία* του, νά καταργήσει τήν *πολιτικο-οικονομική* ἔκφραση τῆς ἀνθρώπινης αὐτοαλλοτρίωσης. Ἀλλά ἐπειδή ἡ δική του κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νά κυριαρχεῖται ἀπό τίς προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, γι'αὐτό ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἀντίστροφη κατάκτηση τοῦ ἐμπράγματου κόσμου παρουσιάζεται ἀκόμη στόν Προυντόν μέ τήν πολιτικο-οικονομική μορφή τῆς *κυριότητας*.

Ἡ κριτική κριτική ἀναγκάζει τόν Προυντόν νά ἀντιπαραθέτει στήν ἀνέχεια τήν ἰδιοκτησία. Ὁ Προυντόν, ὅμως, ἀντίθετα, στήν παλιά μορφή τῆς ἰδιοκτησίας — *τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας* — ἀντιπαραθέτει τήν *κυριότητα*. Θεωρεῖ τήν κυριότητα *«κοινωνική λειτουργία»*. Σ'αὐτή ὅμως τήν κοινωνική λειτουργία τό «συμφέρον» δέν ἀποβλέπει στό νά «ἀποκλειστεῖ» τό ἄλλο, ἀλλά στό νά βάλει σέ ἐφαρμογή καί νά κάνει πράξη τίς ἴδιες τίς δικές του δυνάμεις, τίς δυνάμεις τῆς δικῆς του οὐσίας.

Ὁ Προυντόν δέν τά κατάφερε νά δόσει σ'αὐτή του τή σκέψη τήν ἀνάλογη διεξοδική διατύπωση. Ἡ ἀντίληψη γιά «*ἴση* κυριότητα» εἶναι ἀντίληψη πολιτικο-οικονομική, ἑπομένως εἶναι ἀκόμη ἀλλοτριωμένη διατύπωση τῆς θέσης ὅτι τό *ἀντικείμενο*, σάν *Εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο*, σάν *ἐμπράγματο Εἶναι τοῦ ἀνθρώπου*, εἶναι ταυτόχρονα καί τό *ὑπαρκτό Εἶναι τοῦ ἀνθρώπου γιά τόν ἄλλο ἄνθρωπο, ἡ ἀνθρώπινη σχέση αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν ἄλλο ἄνθρωπο, ἡ κοινωνική σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν ἄνθρωπο*. Ὁ Προυντόν ὑπερνικάει τήν πολιτικο-οικονομική ἀλλοτρίωση *στά πλαίσια* τῆς πολιτικο-οικονομικῆς ἀλλοτρίωσης» (54-55) [46-47].

* — ἐργάτης. *Ἡ Σύντ.*

‖ Αὐτή ἡ περικοπή ἔχει ἐξαιρετική σημασία, γιατί δείχνει πῶς ὁ Μάρξ φτάνει στή βασική ἰδέα ὅλου τοῦ „συστήματός" του, sit venia verbo*, καί συγκεκριμένα στήν ἰδέα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς. ‖

Θά σημειώσουμε, σάν ἀσήμαντο φυσικά γεγονός, ὅτι στή σελ. 64 [52] ὁ Μάρξ ἀφιερώνει 5 σειρές στό ζήτημα ὅτι ἡ „κριτική κριτική" μεταφράζει τή λέξη maréchal — „Marschall" ἀντί „Hufschmied"**.

Πολύ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ σελίδες **65-67** [53-55] (ὁ Μάρξ *φτάνει* στή θεωρία τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας). Οἱ σελ. 70-71 [56-57] (ἀπάντηση τοῦ Μάρξ στήν κατηγορία τοῦ Ἔντγκαρ ὅτι ὁ Προυντόν τά μπερδεύει, ὅταν λέει ὅτι ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά ἐξαγοράσει τό προϊόν του), οἱ σελ. 71-72 καί **72-73** [57-58] (ὀνειροπόλος, ἰδεαλιστικός, „αἰθέριος" (ätherisch) σοσιαλισμός καί „μαζικοφανής" σοσιαλισμός καί κομμουνισμός).

Σελ. 76 [61]. (1ο ἐδάφιο τῆς 1ης §: Ὁ *Φόυερμπαχ* ἀποκάλυψε τά πραγματικά μυστικά τοῦ Σελίγκα[6] — vice versa***).

Σελ. 77 [61]. (Τελευταῖο ἐδάφιο: τό *ξεπέρασμα τῶν ἀ π λ ο ϊ κ ῶ ν* σχέσεων πλούσιων καί φτωχῶν: „si le riche le savait!"****).

Σελ. **79-85** [62-67]. (Ὅλες αὐτές οἱ 7 σελίδες ἀπ' τήν ἀρχή ὥς τό τέλος εἶναι *πάρα πολύ* ἐνδιαφέρουσες. Εἶναι ἡ § 2: *«Τό μυστικό τοῦ θεωρητικοῦ κατασκευάσματος»* — κριτική τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας μέ τό γνωστό παράδειγμα τοῦ „καρποῦ" — *der* Frucht — κριτική *πού στρέφεται κατευθείαν καί ἐ ν ά ν τ ι α στόν Χ έ γ γ ε λ.* Ἐδῶ εἶναι πολύ ἐνδιαφέρουσα ἡ παρατήρηση ὅτι ὁ Χέγγελ „πολύ συχνά" μέσα στή θεωρητική ἔκθεση δίνει μιά πραγματική ἔκθεση τοῦ θέματος πού συναρπάζει τό ἴδιο τό ἀντικείμενο — die *S a c h e* selbst.)

Σελ. 92-93 [71, 72] — *ἀ π ο σ π α σ μ α τ ι κ έ ς* παρατηρήσεις ἐνάντια στή Degradierung der Sinnlichkeit*****.

Σελ. 101 [76]. «Αὐτός» (ὁ Szeliga) «δέν εἶναι ἱκανός... νά δεῖ ὅτι ‖ ἡ *βιομηχανία καί τό ἐμπόριο* δημιουργοῦν ἐντελῶς ἄλλου ‖ εἴδους ὁλοκληρωτικά βασίλεια ἀπ' ὅ,τι ὁ χριστιανισμός

* — ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά τό πῶ αὐτό. *Ἡ Σύντ.*
** — «στρατάρχης» ἀντί «σιδεράς». *Ἡ Σύντ.*
*** — ἀπό τήν ἀνάποδη. *Ἡ Σύντ.*
**** — «καί νά τό ἤξερε αὐτό ὁ πλούσιος!». *Ἡ Σύντ.*
***** — ταπείνωση τῆς αἰσθητικότητας. *Ἡ Σύντ.*

καί ἡ ἠθική, ἡ οἰκογενειακή εὐτυχία καί ἡ μικροαστική εὐημερία».

Σελ. 102 [77]. (Τέλος τοῦ 1ου ἐδαφίου — τσουχτερές παρατηρήσεις γιά τή σημασία τῶν *συμβολαιογράφων* στή σύγχρονη κοινωνία... «Ὁ συμβολαιογράφος εἶναι ὁ κοσμικός ἐξομολογητής. Εἶναι *πουριτανός* ἐξ ἐπαγγέλματος, ἐνῶ ἡ «τιμιότητα», λέει ὁ Σαίξπηρ, «δέν εἶναι πουριτανή»[7]. Ὁ συμβολαιογράφος ταυτόχρονα εἶναι ὁ προαγωγός κάθε εἴδους σκοπῶν, ὁ νοῦς πού διευθύνει τίς ἀστικές ραδιουργίες καί μηχανοραφίες».)

Σελ. 110 [82-83]. Ἄλλο παράδειγμα ἐμπαιγμοῦ τῆς ἀφηρημένης θεωρίας: τό „κατασκεύασμα", πού δείχνει μέ ποιόν τρόπο ὁ ἄνθρωπος ἐξουσιάζει τά θηρία. Τό *„θηρίο"* (*das* Tier) σάν ἀφηρημένη ἔννοια ἀπό λιοντάρι μετατρέπεται σέ μπουλντόκ κτλ.

Σελ. 111 [83]. Χαρακτηριστική περικοπή πού ἀφορᾶ τόν Εὐγένιο Σύ[8]: ἀπό τήν ὑποκρισία μπροστά στή bourgeoisie ὁ Σύ ἐξιδανικεύει ἠθικά μιάν ἔκφυλη, παρακάμπτοντας τή σχέση της πρός τό γάμο, τόν „ἀφελή" δεσμό της μέ τόν étudiant ἤ τόν ouvrier*. «Ἀκριβῶς στά πλαίσια αὐτοῦ τοῦ δεσμοῦ αὐτή» (ἡ grisette) «ἀποτελεῖ μιά πραγματικά ἀνθρώπινη ἀντίθεση σέ σχέση μέ τήν ὑποκριτική, ἀναίσθητη καί ἐγωπαθή σύζυγο τοῦ ἀστοῦ καί μέ ὅλο τόν ἀστικό κύκλο, δηλ. σέ σχέση μέ ὅλη τήν ἐπίσημη κοινωνία».

Σελ. 117 [87]. Ἡ „μάζα" τοῦ 16ου καί τοῦ 19ου αἰώνα ἦταν διαφορετική „von vorn herein" **.

Σελ. **118-121** [88-90]. Αὐτό τό βῆμα (στό VI κεφάλαιο: «Ἡ ἀπόλυτη κριτική κριτική, ἤ ἡ κριτική κριτική στό πρόσωπο τοῦ κ. Μπροῦνο». 1) Τό πρῶτο βῆμα τῆς ἀπόλυτης κριτικῆς. α) «*Πνεῦμα*» καί «*μάζα*») ε ἶ ν α ι π ά ρ α π ο λ ύ σπουδαῖο: εἶναι κριτική τῆς ἄποψης ὅτι δῆθεν ἡ ἱστορία ἦταν ἀποτυχημένη, ἐξ αἰτίας τοῦ ἐνδιαφέροντος πού ἔδειχνε γι' αὐτήν ἡ μάζα, καθώς καί τοῦ γεγονότος ὅτι ὑπολόγιζαν στή μάζα, ἡ ὁποία ἱκανοποιόταν μέ τήν „ἐπιφανειακή" κατανόηση τῆς „ἰδέας".

«Γι' αὐτό, ἄν ἡ ἀπόλυτη κριτική κατακρίνει πραγματικά, κάτι γιά «ἐπιφανειακότητα», αὐτό εἶναι ἀκριβῶς ὅλη ἡ προηγούμενη ἱστορία γενικά, πού τά ἔργα καί οἱ ἰ-

* — τό φοιτητή ἤ τόν ἐργάτη. *Ἡ Σύντ.*

** — «ἀπό τήν ἀρχή». *Ἡ Σύντ.*

δέες της ήταν καί έργα τών «μαζών». Ἡ κριτική αὐτή ἀπορίπτει τήν ἱστορία τῶν *μαζῶν* καί στή θέση της σκοπεύει νά βάλει τήν *κριτική* ἱστορία (βλ. τά ἄρθρα τοῦ κ. Ἰούλιου Φάουχερ γιά τά φλέγοντα ζητήματα τῆς ἀγγλικῆς ζωῆς [9])» (119) [88-89].

NB «« *Ἡ ἰδέα*» πάντα ντρόπιαζε τόν ἑαυτό της, μόλις ἀποσπώνταν ἀπό τό «*συμφέρον*». Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν εἶναι δύσκολο νά καταλάβει κανείς ὅτι κάθε μαζικό «*συμφέρον*», πού ἐπιζητεῖ τήν ἱστορική του ἀναγνώριση, ὅταν γιά πρώτη φορά ἐμφανίζεται στήν παγκόσμια σκηνή, ἀπομακρύνεται καί καταλήγει σέ «*ἰδέα*» ἤ σέ «*ἀντίληψη*» ἔξω ἀπό τά πραγματικά του ὅρια καί μπερδεύει εὔκολα τόν ἑαυτό του μέ τό *ἀνθρώπινο* συμφέρον γενικά. Αὐτή ἡ *αὐταπάτη* δημιουργεῖ αὐτό πού ὁ *Φουριέ* τό ὀνομάζει *τόνο* κάθε ἱστορικῆς ἐποχῆς» (119) [89] — ἐπεξήγηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος δίνεται μέ τό παράδειγμα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης (119-120) καί τά γνωστά λόγια (*1 2 0* in fine*) [90]:

NB «Ὥστε μαζί μέ τή θεμελίωση τῆς ἱστορικῆς δράσης, θά αὐξάνει καί θά πλαταίνει ἡ μάζα, πού ἔργο της εἶναι αὐτή ἡ ἱστορική δράση».

Μέχρι ποιό βαθμό ἔφτανε στόν Μπάουερ ὁ ἔντονος χωρισμός σέ Geist καί Masse**, φαίνεται ἀπό μιά τέτια φράση ἐνάντια στήν ὁποία ἐπιτίθεται ὁ Μάρξ: «τόν πραγματικό ἐχθρό τοῦ πνεύματος πρέπει νά τόν ἀναζητοῦμε στή μάζα καί ὄχι σέ κάτι ἄλλο» [10] (121) [90].

Ὁ Μάρξ ἀπαντάει σ᾽αὐτό ὅτι ἐχθροί τῆς προόδου εἶναι τά προϊόντα αὐτοταπείνωσης τῆς μάζας, πού πῆραν αὐτοτελή ὕπαρξη (verselbständigten), ὄχι ὅμως τά ἰδεατά, ἀλλά τά ὑλικά προϊόντα, πού ὑπάρχουν καί ἔχουν ἐξωτερική μορφή. Τό 1789 πιά ἡ ἐφημερίδα Loustalot [11] εἶχε σύνθημα τό:

Les grands ne nous paraissent grands
Que parce que nous sommes à genoux.
Levons-nous! ***

---

* — στό τέλος. *Ἡ Σύντ.*

** — πνεῦμα καί μάζα. *Ἡ Σύντ.*

*** — Οἱ μεγάλοι μᾶς φαίνονται μεγάλοι
Μόνο γιατί ἐμεῖς οἱ ἴδιοι γονυπετοῦμε.
Ἄς ἐγερθοῦμε! *Ἡ Σύντ.*

Καί γιά νά ἐγερθοῦμε (122) [90] — λέει ὁ Μάρξ — δέν εἶναι ἀρκετό νά τό κάνουμε αὐτό στή σκέψη, στήν ἰδέα.

«Στό μεταξύ ἡ *ἀπόλυτη κριτική* διδάχτηκε ἀπό τή χεγγελιανή «*Φαινομενολογία*»[12] τουλάχιστο μιά *τέχνη* — νά μετατρέπει τίς *πραγματικές, τίς ἀντικειμενικές* ἁλυσίδες, τίς ἁλυσίδες πού ὑπάρχουν *ἔξω ἀπό μένα, σέ ἀποκλειστικά ἰδεατές,* ἀποκλειστικά *ὑποκειμενικές* ἁλυσίδες, σέ ἁλυσίδες πού ὑπάρχουν ἀποκλειστικά *μέσα μου* κι'ἔτσι νά μετατρέπει ὅλες τίς *ἐξωτερικές,* αἰσθητές μάχες σέ μάχες καθαρῶν ἰδεῶν» (122) [90].

Μ'αὐτό — εἰρωνεύεται ὁ Μάρξ — μπορεῖ ν'ἀποδείξει κανείς τήν προκαθορισμένη ἁρμονία τῆς κριτικῆς κριτικῆς καί τῆς λογοκρισίας, νά παρουσιάσει τό λογοκριτή ὄχι σάν ἀστυνομικό δήμιο (Polizeischerge), ἀλλά σάν δικό μου προσωποποιημένο αἴσθημα λεπτότητας καί μέτρου.

῾Η ἀπόλυτη κριτική, ἀσχολούμενη μέ τό δικό της „Geist" δέν ψάχνει νά βρεῖ μήπως ὑπάρχει καμιά φράση αὐταπάτης καί πλαδαρότητας (Kernlosigkeit) στίς φαντασιοκοπίες (windigen) του.

«῎Ετσι ἀκριβῶς ἔχει καί τό ζήτημα μέ τήν *«πρόοδο».* Στό πεῖσμα τῶν ἀξιώσεων τῆς *«προόδου»* παρατηροῦνται διαρκῶς περιπτώσεις *ὀπισθοδρόμησης* καί *κυκλικῆς κίνησης.* Χωρίς νά ὑποπτεύεται ὅτι ἀπό τήν κατηγορία τῆς *«προόδου»* ἔχει ἀφαιρεθεῖ κάθε περιεχόμενο καί εἶναι ἀφηρημένη, ἡ ἀπόλυτη κριτική εἶναι τόσο βαθυστόχαστη, πού δέχεται τήν *«πρόοδο»* σάν κάτι τό ἀπόλυτο γιά νά μπορεῖ, μέ σκοπό τήν αἰτιολόγηση τῆς ὀπισθοδρόμησης, νά βάλει τή *μάζα* στή θέση τοῦ *«προσωπικοῦ ἐχθροῦ»* τῆς προόδου» (123-124) [91].

«῞Ολοι οἱ κομμουνιστές καί σοσιαλιστές συγγραφεῖς ξεκινοῦσαν ἀπό τήν παρατήρηση ὅτι, ἀπό τή μιά μεριά, ἀκόμη καί οἱ μέ τόν πιό κατάλληλο τρόπο ὀργανωμένες λαμπρές πράξεις, παραμένουν, ὅπως φαίνεται, χωρίς λαμπρά ἀποτελέσματα καί ἐκφυλίζονται. ᾽Από τή ἄλλη ὅμως μεριά, ὅτι κάθε *πρόοδος τοῦ πνεύματος* ἦταν ὥς τώρα πρόοδος σέ βάρος τῆς *μάζας τῆς ἀνθρωπότητας,* ἡ ὁποία ἔπεφτε σέ μιά ὅλο καί πιό πολύ *ἀπάνθρωπη* κατάσταση. Γι'αὐτό αὐτοί οἱ συγγραφεῖς ἀνακήρυξαν τήν *«πρόοδο»* (βλ. *Φουριέ*) ἐλλιπή, ἀφηρημένη *φράση.* ῎Εκαναν εἰκασίες (βλ. ἀνάμεσα στούς ἄλλους καί τόν *῎Οουεν*) γιά τήν ὕπαρξη τοῦ βασικοῦ ἐλαττώματος τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Γι'αὐτό ὑπέβαλαν σέ ἀμείλικτη *κριτική* τίς *πραγματικές* βάσεις τῆς σύγχρονης κοινωνίας. ῞Ομως ἀπό τήν ἀρχή στήν κομμουνιστική αὐτή κριτική ἀντιστοιχοῦσε στήν πράξη τό κίνημα

τῆς *πλατιᾶς μάζας*, πού σέ βάρος της ὥς τώρα πραγματοποιόταν ἡ ἱστορική ἐξέλιξη. Πρέπει νά γνωριστεῖ κανείς μέ τήν κλίση πρός τήν ἐπιστήμη, μέ τή δίψα τῆς μάθησης, μέ τήν ἠθική δύναμη καί μέ τήν ἀκούραστη τάση πρός τήν αὐτοανάπτυξη τῶν γάλλων καί τῶν ἄγγλων ἐργατῶν, γιά νά μπορέσει νά σχηματίσει γνώμη γιά τήν *ἀνθρώπινη* εὐγένεια αὐτοῦ τοῦ κινήματος» (124-125) [92].

«Πόσο τεράστια εἶναι ἡ ὑπεροχή τῶν κομμουνιστῶν συγγραφέων μέ τό νά ἀπαλλάξουν τόν ἑαυτό τους ἀπό τήν ἔρευνα τῶν πηγῶν τῆς πνευματικῆς κενότητας, ἀπό τή νωθρότητα τῆς σκέψης, ἀπό τήν ἐπιπολαιότητα καί τήν αὐτοϊκανοποίηση καί, *ἀποκαλύπτοντας* σ᾽αὐτές τίς ἰδιότητες τήν ἀντίθεση τοῦ πνεύματος, τήν ἀντίθεση τῆς προόδου, νά ἀσχοληθοῦν μέ τήν *ἠθική* γελοιοποίησή τους!» (125) [93].

«᾽Αλλά ἡ σχέση «πνεύματος καί μάζας» ἔχει ἀκόμη καί ἕνα ἄλλο, *κρυφό* νόημα, πού θά φανεῖ στήν παραπέρα πορεία τῶν συλλογισμῶν μας. ᾽Εδῶ ἁπλῶς τό σημειώνουμε. ῾Η σχέση «πνεύματος» καί «μάζας», *πού ἀποκάλυψε* ὁ κ. Μπροῦνο, στήν πραγματικότητα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ *ὁλοκλήρωση τῆς χεγγελιανῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας μέ ἕνα τρόπο κριτικά-γελοιογραφικό*, πού μέ τή σειρά της δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά θεωρητική ἔκφραση τοῦ *χριστιανογερμανικοῦ δόγματος* γιά τήν ἀντίθεση *πνεύματος* καί *ὕλης, θεοῦ* καί *κόσμου*. Μέσα στά ἱστορικά πλαίσια, μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρωπότητας αὐτή ἡ ἀντίθεση προσλαμβάνει μιά τέτια διατύπωση, ὅπου μερικά ἐκλεκτά *ἄτομα*, πού ἔχουν τήν ἰδιότητα τοῦ *ἐνεργοῦ* πνεύματος, στέκονται ἀντιμέτωπα στήν ὑπόλοιπη ἀνθρωπότητα θεωρώντας την *ἄψυχη μάζα, ὕλη*» (126) [93].

Καί ὁ Μάρξ τονίζει ὅτι ἡ Geschichtsauffassung* τοῦ Χέγγελ προϋποθέτει τό ἀφηρημένο καί τό ἀπόλυτο πνεῦμα, πού φορέας του εἶναι ἡ μάζα. Παράλληλα μέ τό δόγμα τοῦ Χέγγελ στή Γαλλία ἀναπτυσσόταν ἡ διδασκαλία τῶν *δογματιστῶν*[13] (126), πού ἀνακήρυσσαν τήν κυριαρχία τοῦ λογικοῦ σέ ἀντίθεση μέ τήν κυριαρχία τοῦ λαοῦ, γιά νά ἀποκλείουν τή μάζα καί νά κυριαρχήσουν μόνοι τους (allein).

῾Ο Χέγγελ «εὐθύνεται γιά διπλή συμβιβαστικότητα» (127) [94]: 1) ᾽Ανακηρύσσοντας τή φιλοσοφία σάν Εἶναι τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος, δέν ἀνακηρύσσει τό φιλόσοφο σάν ἀπόλυτο πνεῦμα.

---

* — ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. *Ἡ Σύντ.*

2) Ὁ Χέγγελ κάνει τό ἀπόλυτο πνεῦμα μόνο κατ᾽ἐπίφαση (nur zum Schein) δημιουργό τῆς ἱστορίας, μόνο post festum *, μόνο στή συνείδηση.

Ὁ Bruno ἐξαλείφει αὐτή τή συμβιβαστικότητα: ἀνακηρύσσοντας τήν *κριτική* σάν ἀπόλυτο πνεῦμα, τήν κάνει στήν πραγματικότητα δημιουργό τῆς ἱστορίας.

«Στό ἕνα μέρος στέκεται ἡ μάζα σάν παθητικό, ἄψυχο, ἐξωιστορικό *ὑλικό* στοιχεῖο τῆς ἱστορίας. Στό ἄλλο μέρος στέκεται τό *πνεῦμα, ἡ κριτική*, ὁ κύριος Μπροῦνο καί ἡ παρέα του σάν ἐνεργητικό στοιχεῖο, ἀπό τό ὁποῖο ἐκπορεύεται κάθε *ἱστορική* δράση. Τό ἔργο τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας ἀνάγεται στήν *ἐγκεφαλική δράση* τῆς κριτικῆς κριτικῆς» (128) [94-95].

Ὁ Μάρξ σάν πρῶτο παράδειγμα „τῶν ἐπιθέσεων τῆς ἀπόλυτης κριτικῆς ἐνάντια στή μάζα" ἀναφέρει τή στάση τοῦ Μπρ. Μπάουερ πρός τό *Judenfrage* (ἑβραϊκό ζήτημα) καί συνάμα ἐπικαλεῖται τή διάψευση τοῦ Μπάουερ στό „*Deutsch-Französische Jahrbücher*" [14].

«Ἕνα ἀπό τά πρῶτα καθήκοντα τῆς ἀπόλυτης κριτικῆς συνίσταται πρίν ἀπ᾽ὅλα στό νά *τοποθετήσει σωστά* ὅλα τά σύγχρονα ζητήματα. Ἀλλά ἡ ἀπόλυτη κριτική στά *πραγματικά* ἀκριβῶς ζητήματα δέν ἀπαντάει καί εἰσάγει *ἐντελῶς ἄλλα* ζητήματα... Ἔτσι ἡ ἀπόλυτη κριτική διαστρέβλωσε τό «ἑβραϊκό ζήτημα» σέ τέτιο βαθμό πού δέν εἶχε πιά ἀνάγκη νά ἀσχοληθεῖ ἡ ἴδια μέ τήν ἔρευνα τῆς *πολιτικῆς χειραφέτησης*, πού ἀποτελεῖ τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, ἀλλά, ἀντίθετα, μποροῦσε νά ἀρκεστεῖ στήν κριτική τῆς ἑβραϊκῆς θρησκείας καί τήν περιγραφή τοῦ χριστιανογερμανικοῦ κράτους.

Καί αὐτή ἡ μέθοδος, ὅπως καί ὅλες οἱ ὑπόλοιπες πρωτότυπες ἐκδηλώσεις τῆς ἀπόλυτης κριτικῆς, εἶναι ἐπανάληψη ἑνός *θεωρητικοῦ* τεχνάσματος. Ἡ *θεωρητική* φιλοσοφία, κυρίως ἡ *χεγγελιανή* φιλοσοφία, θεωροῦσε ἀπαραίτητο νά μεταφέρει ὅλα τά ζητήματα ἀπό τή μορφή τοῦ συνετοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ στή μορφή τοῦ θεωρητικοῦ λογικοῦ καί νά μετατρέπει τό πραγματικό ζήτημα σέ *θεωρητικό*, γιά νά μπορεῖ νά δόσει σ᾽αὐτό ἀπάντηση. Ἡ θεωρητική φιλοσοφία, ἀφοῦ διαστρέβλωσε τά *δικά μου* ζητήματα καί ἀφοῦ ἔθεσε στά χείλη μου τά *δικά της*

---

* — κατόπιν ἑορτῆς. *Ἡ Σύντ.*

ζητήματα, ὅπως κάνει καί ἡ κατήχηση, κατάφερε φυσικά, ὅπως καί ἡ κατήχηση, νά ἔχει σέ ἐφεδρεία ἕτοιμη ἀπάντηση στό καθένα ἀπό τά δικά μου ζητήματα» (134-135) [99].

Στήν § 2 πού ἔγραψε ὁ Ἔνγκελς (...««Κριτική» καί «Φόυερμπαχ». Καταδίκη τῶν φιλοσοφίας»...) — σελ. 138-142 [101-104] — βρίσκουμε θερμούς ἐπαίνους γιά τόν Φόυερμπαχ. Ὁσοναφορᾶ τίς ἐπιθέσεις τῆς „κριτικῆς" ἐνάντια στή φιλοσοφία, τήν ἀντιπαράθεση σ'αὐτή (τή φιλοσοφία) τοῦ πραγματικοῦ πλούτου τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, τοῦ „ἀπέραντου περιεχομένου τῆς ἱστορίας", τῆς „σημασίας τοῦ ἀνθρώπου" κτλ., κτλ. ὥς τή φράση: „τό μυστικό τοῦ συστήματος εἶναι ἀνοιχτό", ὁ Ἔνγκελς λέει:

«Ποιός ὅμως ἀποκάλυψε τό μυστικό τοῦ «συστήματος»; *Ὁ Φόυερμπαχ.* Ποιός κατάργησε τή διαλεκτική τῶν ἐννοιῶν, αὐτό τόν πόλεμο τῶν θεῶν πού εἶναι γνωστός μόνο στούς φιλοσόφους; *Ὁ Φόυερμπαχ.* Ποιός στή θέση τῆς παλιᾶς σαβούρας, καθώς καί στή θέση τῆς «αἰώνιας αὐτοσυνείδησης» ἔθεσε ὄχι τή *«σημασία τοῦ ἀνθρώπου»* — σάμπως ὁ ἄνθρωπος νά ἔχει κάποια ἄλλη ἀκόμη σημασία ἀπό τό ὅτι εἶναι ἄνθρωπος! — ἀλλά τόν ἴδιο τόν *«ἄνθρωπο»*; *Ὁ Φόυερμπαχ* καί μόνο ὁ Φόυερμπαχ. Ὁ Φόυερμπαχ ἔκανε καί πολλά ἄλλα. Ἀπό καιρό κατάργησε τίς κατηγορίες ἐκεῖνες μέ τίς ὁποῖες καταπιάνεται τώρα ἡ *«κριτική»:* «τόν πραγματικό πλοῦτο τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, τό ἀπέραντο περιεχόμενο τῆς ἱστορίας, τήν πάλη τῆς ἱστορίας, τήν πάλη τῆς μάζας μέ τό πνεῦμα» κτλ. κτλ.

Ἀπό τή στιγμή πού ὁ ἄνθρωπος κατανοήθηκε σάν οὐσία, σάν βάση ὅλης τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας καί ὅλων τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, μόνο ἡ *«κριτική»* εἶναι ἱκανή νά ἐφευρίσκει *νέες κατηγορίες* καί νά μετατρέπει τόν ἴδιο τόν *ἄνθρωπο* (ὅπως καί τό κάνει) ξανά σέ κάποια κατηγορία καί σέ ἀρχή μιᾶς ὁλόκληρης σειρᾶς κατηγοριῶν. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μ'αὐτό τόν τρόπο ἡ «κριτική» μπαίνει στό μοναδικό δρόμο σωτηρίας, πού ἔμεινε ἀκόμη στή διάθεση τῆς φοβισμένης καί καταδιωκόμενης *θεολογικῆς* ἀπανθρωπιᾶς. Ἡ *ἱστορία* δέν κάνει *τίποτε,* «δέν κατέχει *κανέναν* ἀπέραντο πλοῦτο», «δέν πολεμάει σέ *καμιά* μάχη»! Δέν εἶναι ἡ «ἱστορία», ἀλλά ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος, ὁ πραγματικός, ὁ ζωντανός ἄνθρωπος — νά ποιός τά κάνει ὅλα αὐτά, ποιός τά κατέχει ὅλα καί ἀγωνίζεται γιά ὅλα. Ἡ «ἱστορία» δέν εἶναι κάποια ἰδιαίτερη προσωπικότητα, πού χρησιμοποιεῖ τόν ἄνθρωπο σάν μέσο γιά τήν ἐπίτευξη τῶν *δικῶν της*

σκοπῶν. Ἡ ἱστορία *δέν εἶναι τίποτε ἄλλο* παρά ἡ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου πού ἐπιδιώκει δικούς της σκοπούς. Ἄν ὕστερα ἀπό τίς μεγαλοφυεῖς ἀνακαλύψεις τοῦ *Φόυερμπαχ* ἡ *ἀπόλυτη* κριτική τολμάει ἀκόμη νά ἀσχολεῖται μέ τήν ἀνασύσταση γιά μᾶς ὅλης τῆς παλιᾶς σαβούρας μέ νέα μορφή»... (139-140) [102] κτλ., τότε αὐτό καί μόνο τό γεγονός εἶναι ἀρκετό γιά νά ἐκτιμήσουμε τήν ἀφέλεια τῆς κριτικῆς etc.

Καί ὕστερα σχετικά μέ τήν ἀντιπαράθεση τοῦ πνεύματος στήν „ὕλη" (ἡ κριτική ὀνόμασε τή μάζα „*ὕλη*") ὁ Ἔνγκελς λέει:

«Ὥστε, λοιπόν, μήπως ἡ ἀπόλυτη κριτική δέν εἶναι *στ' ἀλήθεια χριστιανογερμανική;* Ὅταν πιά ἡ παλιά ἀντίθεση τῆς πνευματοκρατίας καί τοῦ ὑλισμοῦ πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις ἐξουθενώθηκε στήν πάλη καί ὑπερνικήθηκε μιά γιά πάντα ἀπό τόν *Φόυερμπαχ*, ἡ «κριτική» τή μετατρέπει ξανά σέ βασικό δόγμα, καί μάλιστα στήν πιό ἀπαίσια μορφή, καί παραδίνει τή νίκη στό *«χριστιανογερμανικό πνεῦμα»*» (141) [103].

Ὀσοναφορᾶ τά λόγια τοῦ Μπάουερ: «Στό βαθμό πού οἱ ἑβραῖοι προωθήθηκαν τώρα στή σφαίρα τῆς θεωρίας, εἶναι πραγματικά χειραφετημένοι. Στό βαθμό πού οἱ ἑβραῖοι θέλουν νά εἶναι ἐλεύθεροι» [15], ὁ Μάρξ λέει:

«Αὐτή ἡ θέση δίνει τή δυνατότητα ἀμέσως νά μετρήσει κανείς τήν κριτική ἄβυσσο πού χωρίζει τό *μαζικό*, ἐπίγειο κομμουνισμό καί σοσιαλισμό ἀπό τόν *ἀπόλυτο* σοσιαλισμό. Ἡ πρώτη θέση τοῦ ἐπίγειου σοσιαλισμοῦ ἀπορίπτει τή χειραφέτηση *ἀποκλειστικά στή σφαίρα τῆς θεωρίας* σάν αὐταπάτη καί ἀπαιτεῖ γιά τήν *πραγματική* ἐλευθερία, ἐκτός ἀπό τήν ἰδεαλιστική *«βούληση»*, ἀκόμη πιό πολύ χειροπιαστούς καί πιό πολύ ὑλικούς ὅρους. Πόσο χαμηλά σέ σύγκριση μέ τήν ἁγία κριτική βρίσκεται ἡ *«μάζα»*, — ἡ μάζα· πού θεωρεῖ τίς ὑλικές, τίς πρακτικές ἀνατροπές ἀναγκαῖες ἀκόμη καί γιά νά κερδίσει τό χρόνο καί τά ἀπαραίτητα μέσα ἔστω καί μόνο γιά ν' ἀσχοληθεῖ μέ τή *«θεωρία»!*» (142) [104].

Παρακάτω (σελ. 143-167 [104-120]) — ἡ πιό ἀνιαρή, ἀπίθανα στρεψόδικη κριτική τῆς „Φιλολογικῆς Ἐφημερίδας", ἕνα σχόλιο „ἐπιπληκτικοῦ" τύπου. Δέν ὑπάρχει ἀπολύτως τίποτε τό ἐνδιαφέρον.

Τέλος τῆς § ((b) Τό ἑβραϊκό ζήτημα ἀρ. II. 142-185 [104-131]) — οἱ σελίδες ***167-185*** [120-131] δίνουν μιά ἐνδιαφέ-

ρουσα άπάντηση τοῦ Μάρξ στόν Μπάουερ γιά τήν ὑπεράσπιση τοῦ βιβλίου του „Judenfrage", πού τό κριτικάρησαν αὐστηρά στό *„Deutsch-Französische Jahrbücher"* (ὁ Μάρξ ἀναφέρεται συχνά σ'αὐτό). 'Εδῶ ὁ Μάρξ ὑπογραμμίζει ἔντονα καί ἀνάγλυφα τίς βασικές ἀρχές *ὅλης* τῆς κοσμοθεωρίας του.

„Τά ἐπίκαιρα θρησκευτικά ζητήματα ἔχουν σήμερα κοινωνική σημασία" — αὐτό εἶχε ἤδη τονιστεῖ στό „Deutsch-Französische Jahrbücher". 'Εκεῖ εἶχε δοθεῖ χαρακτηρισμός τῆς *„πραγματικῆς* κατάστασης τῶν ἑβραίων στή σύγχρονη ἀστική κοινωνία". „'Ο κ. Μπάουερ ἐξηγεῖ τόν *πραγματικό* ἑβραῖο ἀπό τήν *ἑβραϊκή θρησκεία,* ἀντί νά ἐξηγήσει τό μυστικό τῆς ἑβραϊκῆς θρησκείας ἀπό τόν *πραγματικό ἑβραῖο"* (167-168) [120-121].

'Ο κ. Μπάουερ δέν ὑποπτεύεται „ὅτι ὁ πραγματικός κοσμικός ἑβραϊσμός, ἑπομένως καί ὁ θρησκευτικός ἑβραϊσμός, γεννιέται διαρκῶς ἀπό τήν τωρινή ἀστική ζωή καί βρίσκει τήν ἀνώτατη ἐξέλιξή του στό *νομισματικό σύστημα"*.

Στό „Deutsch-Französische Jahrbücher" τονίστηκε ὅτι τήν ἐξέλιξη τοῦ ἑβραϊσμοῦ πρέπει νά τήν ἀναζητήσουμε στήν «ἐμπορική καί βιομηχανική δράση», ὅτι ὁ πρακτικός ἑβραϊσμός εἶναι «ἡ ὁλοκληρωμένη πράξη τοῦ ἴδιου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου» (169) [121].

«'Αποδείχτηκε ὅτι τό καθῆκον τῆς ὑπερνίκησης τῆς φύσης τοῦ ἑβραϊσμοῦ εἶναι στήν πραγματικότητα καθῆκον ἐξάλειψης τοῦ *ἑβραϊκοῦ πνεύματος τῆς ἀστικῆς κοινωνίας,* τῆς ἀπανθρωπιᾶς τῆς σύγχρονης πρακτικῆς τῆς ζωῆς, πού ἀποκορύφωμά της εἶναι τό *νομισματικό σύστημα»* (169) [122].

Ζητώντας τήν ἐλευθερία, ὁ ἑβραῖος ζητάει ἔτσι κάτι πού δέν ἔρχεται καθόλου σέ ἀντίθεση μέ τήν πολιτική ἐλευθερία (172) [123-124] — γίνεται λόγος γιά τήν *πολιτική* ἐλευθερία.

«Εἶχε τονιστεῖ στόν κ. Μπάουερ ὅτι ἡ *διάσπαση* τοῦ ἀνθρώπου σέ ἄθρησκο *πολίτη τοῦ κράτους* καί σέ θρῆσκο *ἰδιώτη* δέν ἔρχεται καθόλου σέ ἀντίθεση μέ τήν πολιτική χειραφέτηση».

Καί ἀμέσως σέ συνέχεια τοῦ προηγούμενου:

«Εἶχε ὑπογραμμιστεῖ στόν κ. Μπάουερ ὅτι, ὅπως τό κράτος χειραφετεῖται ἀπό τή θρησκεία, χειραφετούμενο ἀπό τήν *κρατική θρησκεία* καί δίνοντας στή θρησκεία ἀπόλυτη αὐτονομία μέσα στά πλαίσια τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἔτσι ἀκριβῶς καί ὁ κάθε ξεχωριστός ἄνθρωπος χειραφετεῖται *πολιτικά* ἀπό τή θρησκεία

καί βλέπει τή θρησκεία όχι σάν δημόσια, άλλά σάν δική του *ιδιωτική υπόθεση*. Τέλος τού είχε τονιστεί ότι ή τρομοκρατική στάση τής *γαλλικής επανάστασης* άπέναντι στή θρησκεία σέ καμιά περίπτωση δέν αναιρεί αυτή τήν αντίληψη, άλλά, αντίθετα, τήν επιβεβαιώνει» (172) [124].

Οί εβραίοι αξιώνουν allgemeine Menschenrechte*.

«Στό „Deutsch-Französische Jahrbücher" τονιζόταν στόν κ. Μπάουερ ότι αυτός ό «ελεύθερος ανθρωπισμός» καί ή «αναγνώρισή» του δέν είναι τίποτε άλλο παρά ή αναγνώριση τού *εγωιστικού αστικού ατόμου καί τής ασυγκράτητης κίνησης* τών πνευματικών καί υλικών στοιχείων πού συγκροτούν τό περιεχόμενο τών συνθηκών ζωής αυτού τού ατόμου, τό περιεχόμενο τής *σύγχρονης* αστικής ζωής. Ότι γι' αυτό τά *δικαιώματα τού ανθρώπου* δέν απαλλάσσουν τόν άνθρωπο από τή θρησκεία, άλλά τού δίνουν μόνο τήν *ελευθερία τής θρησκείας*. Ότι αυτά τά δικαιώματα δέν τόν απαλλάσσουν από τήν ιδιοκτησία, άλλά τού δίνουν τήν *ελευθερία τής ιδιοκτησίας*, δέν τόν απαλλάσσουν από τό βρώμικο κυνηγητό τού κέρδους, άλλά τού δίνουν μόνο τήν *επιχειρηματική ελευθερία*.

Στόν κ. Μπάουερ είχε υπογραμμιστεί ότι *ή αναγνώριση τών δικαιωμάτων τού ανθρώπου από τό σημερινό κράτος* έχει τό ίδιο ακριβώς νόημα, όπως καί ή *αναγνώριση τής δουλείας από τό αρχαίο* κράτος. Καί συγκεκριμένα, όπως τό αρχαίο κράτος είχε σάν *φυσική του βάση* τή δουλεία, κατά τόν ίδιο ακριβώς τρόπο καί *τό σημερινό κράτος* έχει σάν *φυσική του βάση* τήν αστική κοινωνία, καθώς επίσης καί τόν *άνθρωπο* τής αστικής κοινωνίας, δηλ. τόν ανεξάρτητο άνθρωπο, πού συνδέεται μέ τό συνάνθρωπό του μόνο μέ τούς δεσμούς τού ατομικού συμφέροντος καί μέ τήν *ασυναίσθητη* φυσική αναγκαιότητα, τό *δούλο* τού επαγγέλματός του καί τών δικών του, όπως καί τών ξένων, *ιδιοτελών* αναγκών. Τό σημερινό κράτος αναγνώρισε αυτή τή φυσική του βάση σάν τέτια μέσα στά *γενικά δικαιώματα τού ανθρώπου*[16]» (175) [125-126].

„Ό εβραίος έχει τόσο περισσότερο τό δικαίωμα αναγνώρισης τού „ελεύθερου ανθρωπισμού" του", «όσο ή «ελεύθερη

* — τά γενικά δικαιώματα τού ανθρώπου. *Ή Σύντ.*

ἀστική κοινωνία» ἔχει πέρα γιά πέρα ἐμπορικό, ἑβραϊκό χαρακτήρα, καί ὁ ἑβραῖος εἶναι ἤδη προκαταβολικά ἀπαραίτητο μέλος της».

Ὅτι „τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου" δέν εἶναι ἔμφυτα, ἀλλά ἐμφανίστηκαν ἱστορικά, αὐτό τό ἤξερε ἤδη καί ὁ Χέγγελ (176) [126].

Ἡ „κριτική", σημειώνοντας τίς ἀντιφάσεις τῆς *συνταγματικότητας*, δέν τίς γενικεύει (fasst nicht den allgemeinen Widerspruch des Constitutionalismus *) (177-178) [127]. Ἂν ἡ κριτική τό ἔκανε αὐτό, ἀπό τή συνταγματική μοναρχία θά ἔφτανε στό *δημοκρατικό ἀντιπροσωπευτικό κράτος*, στό ὁλοκληρωμένο σύγχρονο κράτος (178) [127].

Ἡ βιομηχανική δραστηριότητα δέν καταργεῖται μέ τήν κατάργηση τῶν προνομίων (τῶν συντεχνιῶν, τῶν συνεργατικῶν, etc.), ἀλλά, ἀντίθετα, ἀναπτύσσεται ἀκόμη πιό ἔντονα. Ἡ ἔγγειος ἰδιοκτησία δέν καταργεῖται μέ τήν κατάργηση τῶν προνομίων τῆς γαιοκτησίας, «ἀντίθετα, μόνο ὕστερα ἀπό τήν κατάργηση τῶν προνομίων τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας ἀρχίζει ἡ γενική της κίνηση διά μέσου τοῦ ἐλεύθερου τεμαχισμοῦ καί τῆς ἐλεύθερης ἀλλοτρίωσης» (180) [129].

Τό ἐμπόριο δέν καταργεῖται μέ τήν κατάργηση τῶν ἐμπορικῶν προνομίων, ἀλλά μόνο τότε γίνεται πραγματικά ἐλεύθερο ἐμπόριο, ἔτσι καί ἡ θρησκεία: «Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο καί ἡ θρησκεία ἀναπτύσσεται σ' ὅλη τήν *πρακτική* της γενικότητα μόνο ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει καμιά *προνομιούχα* θρησκεία (ἄς θυμηθοῦμε τίς Βορειοαμερικανικές Πολιτεῖες)».

...«'Ακριβῶς *ἡ δουλεία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας* εἶναι *πού φαίνεται* σάν ἡ πιό μεγάλη *ἐλευθερία*»... (181) [129].

Στήν ἐξάλειψη (Auflösung) (182) [130] τοῦ *πολιτικοῦ* Εἶναι τῆς θρησκείας (κατάργηση τῆς κρατικῆς ἐκκλησίας), τῆς *ἰδιοκτησίας* (κατάργηση τοῦ ἐκλογικοῦ τιμοκρατικοῦ ὁρίου) κτλ., ἀντιστοιχεῖ ἡ δική τους «ρωμαλέα ζωή, πού ἀπό τώρα ὑποτάσσεται ἀνεμπόδιστα στούς δικούς της νόμους καί ἀναπτύσσεται σέ ὅλο τό πλάτος».

Ἡ *ἀναρχία* — εἶναι νόμος τῆς ἀπαλλαγμένης ἀπό τά προνόμια ἀστικῆς κοινωνίας (182-183) [130].

---

* — δέν ἀντιλαμβάνεται τή γενική ἀντίφαση τῆς συνταγματικότητας. *Ἡ Σύντ.*

...C) ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΜΕ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

««Ὡστόσο, οἱ ἰδέες — ὁ Μάρξ ἀναφέρει ἀπόσπασμα τοῦ Μπάουερ — πού γεννήθηκαν ἀπό τή γαλλική ἐπανάσταση, δέν ξεπερνοῦσαν τά ὅρια ἐκείνης τῆς *τάξης πραγμάτων*, πού ἡ ἐπανάσταση ἤθελε νά ἀνατρέψει μέ τή βία».

Οἱ *ἰδέες* δέν μποροῦν ποτέ νά ξεπεράσουν τά ὅρια τῆς παλιᾶς παγκόσμιας τάξης πραγμάτων: σέ ὅλες τίς περιπτώσεις μποροῦν νά ξεπεραστοῦν μόνο τά ὅρια τῶν ἰδεῶν τῆς παλιᾶς παγκόσμιας τάξης πραγμάτων. Γενικά οἱ ἰδέες *τίποτε* δέν μποροῦν νά *πραγματοποιήσουν*. Γιά τήν πραγματοποίηση τῶν ἰδεῶν ἀπαιτοῦνται ἄνθρωποι, πού θά πρέπει νά χρησιμοποιήσουν ἔμπρακτη δύναμη» (186) [132].

Ἡ γαλλική ἐπανάσταση γέννησε τίς ἰδέες τοῦ κομμουνισμοῦ (Μπαμπέφ), οἱ ὁποῖες κάτω ἀπό μιά συνεπή ἐπεξεργασία περιεῖχαν τήν ἰδέα τῆς νέας Weltzustands*.

Ὁσοναφορᾶ τά λόγια τοῦ Μπάουερ ὅτι τό κράτος πρέπει νά χαλιναγωγεῖ τά χωριστά ἐγωιστικά ἄτομα, ὁ Μάρξ λέει (188-189) [133-134] ὅτι τά μέλη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας στήν οὐσία δέν εἶναι καθόλου ἄτομα, ἀλλά μόνο φαντάζονται τέτιον τόν ἑαυτό τους, γιατί δέν ἐξουσιάζουν τόν ἑαυτό τους σάν ἄτομα, ἀλλά ἐξαρτιῶνται ἀπό τούς ἄλλους ἀνθρώπους, οἱ ἀνάγκες τους κάθε στιγμή τούς θέτουν κάτω ἀπ'αὐτή τήν ἐξάρτηση.

«Ἔτσι, ἡ *φυσική ἀναγκαιότητα, οἱ ἰδιότητες τῆς ἀνθρώπινης φύσης*, μέ ὁποιαδήποτε μορφή ἀλλοτρίωσης κι'ἄν ἐμφανίζονται, τό *συμφέρον* — αὐτά εἶναι ἐκεῖνα πού συνδέουν τά μέλη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μεταξύ τους. *Πραγματικός* δεσμός μεταξύ τους δέν εἶναι ἡ *πολιτική* ζωή, ἀλλά ἡ *ἀστική* ζωή... Μόνο ἡ *πολιτική προκατάληψη* εἶναι ἀκόμη στά χρόνια μας ἱκανή νά φαντάζεται ὅτι τό κράτος εἶναι ὑποχρεωμένο νά στερεώνει τήν ἀστική ζωή, ἐνῶ, ἀπεναντίας, στήν πραγματικότητα ἡ ἀστική ζωή στερεώνει τό κράτος» (189) [134].

Ὁ Ροβεσπιέρος, ὁ Σαίν-Ζύστ καί τό κόμμα τους χάθηκαν, γιατί μπέρδευαν τήν ἀρχαία, ρεαλιστικά-δημοκρατική κοινωνία πού στηριζόταν στή δουλεία μέ τό σύγχρονο πνευματοκρατικό-δημοκρατικό ἀντιπροσωπευτικό κράτος πού στηρίζεται στήν ἀστική κοινωνία. Ὁ Σαίν-Ζύστ πρίν νά ἐκτελεστεῖ ἔδειξε τόν πίνακα (Tabelle τήν ἀφίσσα; τήν ἀναρτημένη) *τῶν δικαιωμά-*

* — παγκόσμιας τάξης πραγμάτων. *Ἡ Σύντ.*

των τοῦ ἀνθρώπου καί εἶπε: „C'est pourtant moi qui ai fait cela" *. «'Ακριβῶς σ'αὐτό τόν πίνακα διακηρύσσονταν τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, πού τόσο δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄνθρωπος τῆς ἀρχαίας δημοκρατίας, ὅσο δέν μποροῦν νά θεωροῦνται *ἀρχαῖες οἱ οἰκονομικές καί βιομηχανικές* σχέσεις αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου» (192) [136].

Στήν 18η Μπρυμαίρ[17] λάφυρα τοῦ Ναπολέοντα δέν ἦταν τό ἐπαναστατικό κίνημα, ἀλλά ἡ φιλελεύθερη ἀστική τάξη. Μετά τήν πτώση τοῦ Ροβεσπιέρου, τήν περίοδο τοῦ Διευθυντηρίου ἀρχίζει μιά στερημένη ἔξαρσης πραγματοποίηση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας: Sturm und Drang** γιά ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις, ἴλιγγος (Taumel) τῆς νέας ἀστικῆς τάξης. «Ἡ *πραγματική* ἀνάπτυξη τοῦ γαλλικοῦ *ἐδάφους*, πού ἡ φεουδαρχική δομή του συντρίφτηκε ἀπό τό σφυρί τῆς ἐπανάστασης καί τό ὁποῖο τώρα οἱ πολυάριθμοι νέοι ἰδιοκτῆτες τό ὑπόβαλαν σέ ὁλόπλευρη καλλιέργεια μέσα στά πρῶτα κιόλας ξεσπάσματα τῆς πυρετώδους δράσης. Οἱ πρῶτες κινήσεις τῆς ἀπελευθερωμένης βιομηχανίας — νά ποιές ἦταν μερικές ἀπό τίς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τῆς μόλις νεογεννημένης ἀστικῆς κοινωνίας» (192-193) [136-137].

VI ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ Ή Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΟΥ κ. ΜΠΡΟΥΝΟ

...3) Η ΤΡΙΤΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΛΥΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ...

d) ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΜΕ ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΥΛΙΣΜΟ

(195-211) [138-148]

|| Αὐτό τό κεφάλαιο (§ d στό 3ο μέρος τοῦ VI κεφαλαίου) εἶναι ἕνα ἀπό τά πολυτιμότερα τοῦ βιβλίου. 'Εδῶ δέν ὑπάρχει καθόλου ἐκείνη ἡ κατά λέξη κριτική, ἀλλά μιά πλήρης θετική ἔκθεση. Τό κεφάλαιο αὐτό εἶναι *ἕνα σύντομο δοκίμιο τῆς ἱστορίας τοῦ γαλλικοῦ ὑλισμοῦ*. 'Εδῶ θά ἔπρεπε νά ἀντιγραφεῖ ὁλόκληρο τό κεφάλαιο ἀπό τήν ἀρχή ὥς τό τέλος, περιορίζομαι ὅμως σέ μιά σύντομη περίληψη τοῦ περιεχομένου του. ||

* — «Κι'ὅμως, ἐγώ ἤμουν πού τό ἔφτιαξα αὐτό». *Ἡ Σύντ.*
** — ἔφοδος καί ὁρμή. *Ἡ Σύντ.*

῾Ο γαλλικός Διαφωτισμός τοῦ 18ου αἰώνα καί ὁ γαλλικός ὑλισμός δέν εἶναι μόνο μιά πάλη ἐνάντια στούς ὑπάρχοντες πολιτικούς θεσμούς, μά ἐπίσης εἶναι καί μιά ἀνοιχτή πάλη ἐνάντια στή *μεταφυσική* τοῦ 17ου αἰώνα, συγκεκριμένα: ἐνάντια στή μεταφυσική τοῦ *Ντεκάρτ, τοῦ Μαλεμπράνς, τοῦ Σπινόζα καί τοῦ Λάιμπνιτς*. «῾Η φιλοσοφία ἀντιπαρατέθηκε στή μεταφυσική, ἔτσι ὅπως ὁ Φόυερμπαχ ἀντιπαράθεσε τή νηφάλια φιλοσοφία στήν παραζαλισμένη θεωρητικολογία κατά τήν πρώτη ἀποφασιστική του ἐπίθεση ἐνάντια στόν Χέγγελ» (196) [139].

῾Η μεταφυσική τοῦ 17ου αἰώνα, συντριμμένη ἀπό τόν ὑλισμό τοῦ 18ου αἰώνα, βρῆκε νικηφόρα καί γεμάτη περιεχόμενο (gehaltvolle) ἀποκατάσταση στή γερμανική φιλοσοφία καί κυρίως στή θεωρητική γερμανική φιλοσοφία τοῦ 19ου αἰώνα. ῾Ο Χέγγελ συνένωσε μέ μεγαλοφυία τή γερμανική φιλοσοφία μέ ὅλη τή μεταφυσική καί τό γερμανικό ἰδεαλισμό καί θεμελίωσε ein metaphysisches Universalreich*. Μετά ἀπ᾽αὐτό ἐπακολούθησε ξανά ἡ «ἐπίθεση ἐνάντια στή θεωρητική μεταφυσική καί γενικά ἐνάντια σέ κάθε μεταφυσική. ῾Η μεταφυσική θά ἡττηθεῖ μιά γιά πάντα ἀπό τόν ὑλισμό, πού χάρη στή δουλιά τῆς ἴδιας τῆς θεωρίας ἔφτασε στήν ἀρτιότητά του καί συνταυτίζεται μέ τόν οὐμανισμό. Καί ὅπως ὁ Φόυερμπαχ ἔγινε ἐκφραστής τοῦ ὑλισμοῦ, πού συνταυτίζεται μέ τόν οὐμανισμό στό θεωρητικό τομέα, ἔτσι καί ὁ γαλλικός καί ὁ ἀγγλικός σοσιαλισμός καί κομμουνισμός ἔγιναν ἐκφραστές αὐτοῦ τοῦ ὑλισμοῦ στό πεδίο τῆς πράξης» (196-197) [139].

῾Υπάρχουν δυό κατευθύνσεις τοῦ γαλλικοῦ ὑλισμοῦ: 1) ἀπό τόν Ντεκάρτ, 2) ἀπό τόν Λόκ. ῾Η τελευταία mündet direkt in den Socialismus** (197) [139].

῾Η πρώτη κατεύθυνση, ὁ μηχανιστικός ὑλισμός, μετατρέπεται στή γαλλική φυσιογνωσία.

῾Ο *Ντεκάρτ* στή φυσική του ἀνακηρύσσει τήν ὕλη μοναδική οὐσία. ῾Ο γαλλικός μηχανιστικός ὑλισμός παίρνει τή φυσική τοῦ Ντεκάρτ καί πετάει στήν ἄκρη τή μεταφυσική του.

«῾Ο γιατρός *Λερουά* θέτει τίς βάσεις αὐτῆς τῆς Σχολῆς, πού φτάνει στό ἀποκορύφωμά της μέ τό γιατρό *Καμπανίς* καί μέ τό κέντρο τῆς Σχολῆς τό γιατρό *Λαμετρί*».

* — ἕνα μεταφυσικό ὁλοκληρωμένο βασίλειο. *῾Η Σύντ.*
** — ὁδηγεῖ κατευθείαν πρός τό σοσιαλισμό. *῾Η Σύντ.*

῾Ο Ντεκάρτ ζοῦσε ἀκόμη, ὅταν ὁ *Leroy* μετέφερε τή μηχανική σύσταση τοῦ ζώου στόν ἄνθρωπο, ἀνακήρυξε τήν ψυχή *modus' τοῦ σώματος* καί τίς ἰδέες, μηχανικές κινήσεις (198) [140]. ῾Ο *Leroy* νόμιζε μάλιστα ὅτι ὁ Ντεκάρτ ἔκρυψε τήν πραγματική του γνώμη. ῾Ο Ντεκάρτ διαμαρτυρήθηκε.

Στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα ὁ *Καμπανίς* ὁλοκλήρωσε τόν *καρτεσιανό ὑλισμό* στό βιβλίο „Rapports du physique et du morale de l'homme"[18].

᾿Από τήν πρώτη στιγμή τῆς ὕπαρξής της ἡ μεταφυσική τοῦ 17ου αἰώνα εἶχε ἀντίπαλό της τόν ὑλισμό. ῾Ο Ντεκάρτ—*Γκασεντί,* ἀναγεννητής τοῦ ἐπικουρικοῦ ὑλισμοῦ[19], στήν ᾿Αγγλία — ὁ *Χόμπς.*

῾Ο Βολταῖρος (199) [140] πρόσεξε ὅτι ἡ ἀδιαφορία τῶν γάλλων τοῦ 18ου αἰώνα πρός τίς ἰησουϊτικές καί τίς ἄλλες διαμάχες εἶχε προκληθεῖ ὄχι τόσο ἀπό τή φιλοσοφία, ὅσο ἀπό τίς οἰκονομικές λοβιτοῦρες τοῦ *Law.* ῾Η θεωρητική κίνηση πρός τόν ὑλισμό ἐξηγεῖται ἀπό τήν πρακτική Gestaltung* τῆς τοτινῆς γαλλικῆς ζωῆς. Οἱ ὑλιστικές θεωρίες ἀντιστοιχοῦσαν στήν ὑλιστική πράξη.

῾Η μεταφυσική τοῦ 17ου αἰώνα (Ντεκάρτ, Λάιμπνιτς) ἦταν ἀκόμη συνδεμένη μέ θετικό (positivem) περιεχόμενο. ῎Εκανε ἀνακαλύψεις στά μαθηματικά, στή φυσική κ.ἄ. Τό 18ο αἰώνα οἱ θετικές ἐπιστῆμες ἀποχωρίστηκαν καί ἡ μεταφυσική war fad geworden **.

Τή χρονιά τοῦ θανάτου τοῦ Μαλεμπράνς γεννήθηκαν ὁ ᾿Ελβέτιος καί ὁ Κοντιγιάκ (199-200) [141].

῾Ο *Pierre Bayle* μέ ὅπλο του τό σκεπτικισμό[20] ὑπέσκαψε θεωρητικά τή μεταφυσική τοῦ 17ου αἰώνα. Κυρίως ἀνασκεύαζε τόν Σπινόζα καί τόν Λάιμπνιτς. Διακήρυξε τήν ἀθεϊστική κοινωνία. ῾Ο Bayle ἦταν ὁ „τελευταῖος μεταφυσικός μέ τήν ἔννοια τοῦ 17ου αἰώνα καί ὁ πρῶτος φιλόσοφος μέ τήν ἔννοια τοῦ 18ου αἰώνα" (200-201) [142] (λόγια ἑνός γάλλου συγγραφέα).

Σ᾿αὐτή τήν ἀρνητική ἀνασκευή χρειαζόταν ἕνα θετικό, ἀντιμεταφυσικό σύστημα. Αὐτό τό ἔδοσε ὁ *Λόκ.*

῾Ο ὑλισμός εἶναι γιός τῆς Μεγάλης Βρετανίας. ῾Ο σχολαστικός της *Duns Scotus* ἔθεσε ἤδη τό ἐρώτημα στόν ἑαυτό του:

---

* — διαμόρφωση. *῾Η Σύντ.*

** — ἔγινε κοινότοπη. *῾Η Σύντ.*

«δέν είναι άραγε ικανή ή ύλη νά σκέπτεται;». Ήταν νομιναλιστής. Ό νομιναλισμός είναι γενικά ή πρώτη έκφραση τοΰ ύλισμοΰ[21].

Πραγματικός γενάρχης τοΰ άγγλικοΰ ύλισμοΰ είναι ό *Βάκων*. («Άπό τίς φυσικές ιδιότητες τής ύλης ή πρώτη καί ή πιό σημαντική είναι ή κίνηση, όχι μόνο σάν μηχανική καί μαθηματική κίνηση, άλλά άκόμη περισσότερο σάν έπιδίωξη, σάν ζωογόνο πνεΰμα, σάν ένταση, σάν πόνος (Qual) ...τής ύλης» — 202 [142].)

«Ό ύλισμός τοΰ *Βάκωνα*, τοΰ πρώτου ιδρυτή του, κρύβει άκόμη μέσα του σέ άπλοϊκή μορφή τά έμβρυα τής ολόπλευρης άνάπτυξης. Ή ύλη μέ τήν ποιητική-αισθητική της άκτινοβολία χαμογελάει στόν κάθε άνθρωπο».

Στόν Χόμπς ό ύλισμός γίνεται *μονόπλευρος* menschenfeindlich, mechanisch*. Ό Χόμπς συστηματοποίησε τόν Βάκωνα, όμως δέν θεμελίωσε (begründet) άκριβέστερα τή βασική του άρχή: τήν προέλευση τών γνώσεων καί τών ιδεών άπό τόν κόσμο τών αισθημάτων (Sinnenwelt) — σελ. 203 [143].

Όπως ό *Χόμπς* σύντριψε τίς *άθεϊστικές* προλήψεις τοΰ ύλισμοΰ τοΰ Βάκωνα έτσι καί οί Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley etc. σύντριψαν τά τελευταία θεολογικά όρια τής αισθησιαρχίας[22] τοΰ Λόκ.

Ό *Κοντιγιάκ* έστρεψε τήν αισθησιαρχία τοΰ Λόκ ένάντια στή μεταφυσική τοΰ 17ου αιώνα, δημοσίευσε μιά άνασκευή τών συστημάτων τών Ντεκάρτ, Σπινόζα, Λάιμπνιτς καί Μαλεμπράνς[23].

Οί γάλλοι „έκπολίτισαν" (205) [144] τόν ύλισμό τών άγγλων.

Στόν *Έλβέτιο* (πού ξεκινάει έπίσης άπό τόν Λόκ) ό ύλισμός παίρνει καθαυτό γαλλικό χαρακτήρα.

Ό *Lamettrie* — συνένωση τοΰ καρτεσιανοΰ καί τοΰ άγγλικοΰ ύλισμοΰ.

Ό *Robinet* — είναι πιό πολύ συνδεμένος μέ τή μεταφυσική.

«Όπως ό *καρτεσιανός* ύλισμός ένσωματώνεται *κυριολεκτικά* στή *φυσιογνωσία*, έτσι καί ή άλλη κατεύθυνση τοΰ γαλλικοΰ ύλισμοΰ ένσωματώνεται άμεσα στό *σοσιαλισμό* καί τόν *κομμουνισμό*» (206) [145].

Δέν ύπάρχει τίποτε πιό εύκολο άπό τό νά καταλήξεις άπό τά πρώτα έπιχειρήματα τοΰ ύλισμοΰ στό σοσιαλισμό (άναδιοργά-

---

* — έχθρικός στόν άνθρωπο, μηχανιστικός. *Ή Σύντ.*

νωση τοῦ αἰσθησιακοῦ κόσμου — σύνδεση τοῦ ἀτομικοῦ μέ τό γενικό συμφέρον — ἐξάλειψη τῶν κοινωνικῶν Geburtsstätten * τοῦ ἐγκλήματος κτλ.).

῾Ο *Φουριέ* ξεκινάει ἀπευθείας ἀπό τή διδασκαλία τῶν γάλλων ὑλιστῶν. Οἱ *μπαμπεφικοί* ἦταν χυδαῖοι, καθυστερημένοι ὑλιστές[24]. ῾Ο Μπένθαμ βασίζει τό σύστημά του στήν ἠθική τοῦ ᾿Ελβέτιου, ἐνῶ ὁ *῞Οουεν* ξεκινάει ἀπό τό σύστημα τοῦ Μπένθαμ γιά νά θεμελιώσει τόν ἀγγλικό κομμουνισμό. ῾Ο *Καμπέ* φέρνει τίς κομμουνιστικές ἰδέες ἀπό τήν ᾿Αγγλία στή Γαλλία (populärste wenn auch flachste** ἐκπρόσωπος τοῦ κομμουνισμοῦ) 208 [146]. ,,Πιό ἐπιστημονικοί" εἶναι οἱ *Dézamy, Gay* κ.ἄ., πού ἀναπτύσσουν τή διδασκαλία τοῦ ὑλισμοῦ σάν διδασκαλία τοῦ *πραγματικοῦ οὐμανισμοῦ.*

Στίς σελ. 209-211 [147-148] ὁ Μάρξ παραθέτει (μέ μικρά στοιχεῖα σέ δυό σελίδες) *περικοπές* ἀπό τούς *Helvétius, Holbach καί Bentham,* γιά νά ἀποδείξει τή σχέση τοῦ *ὑλισμοῦ* τοῦ 18ου αἰώνα μέ τόν *ἀγγλικό* καί *γαλλικό κομμουνισμό* τοῦ 19ου αἰώνα.

᾿Από τίς ἐπόμενες παραγράφους ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἡ παρακάτω περικοπή:

«῾Η διαμάχη ἀνάμεσα στόν *Στράους* καί στόν *Μπάουερ* γιά τήν *οὐσία* καί τήν *αὐτοσυνείδηση* εἶναι διαμάχη *μέσα στά πλαίσια τῆς χεγγελιανῆς* θεωρίας. Στό σύστημα τοῦ Χέγγελ ὑπάρχουν *τρία* στοιχεῖα: ἡ *σπινοζική οὐσία,* ἡ *φιχτεϊκή αὐτοσυνείδηση* καί ἡ *χεγγελιανή* ἀναγκαία-ἀντιφατική *ἑνότητα,* τῶν δυό στοιχείων — *τό ἀπόλυτο πνεῦμα.* Τό πρῶτο στοιχεῖο εἶναι ἡ μεταφυσικά μεταμφιεσμένη *φύση* στήν *ἀπόσπασή της* ἀπό τόν ἄνθρωπο, τό δεύτερο — τό μεταφυσικά μεταμφιεσμένο *πνεῦμα* στήν ἀπόσπασή του ἀπό τή *φύση,* τό τρίτο ἡ μεταφυσικά μεταμφιεσμένη *ἑνότητα* τῶν δυό στοιχείων, ὁ *πραγματικός ἄνθρωπος* καί τό πραγματικό *ἀνθρώπινο γένος*» (220) [154], καί τό ἑπόμενο ἐδάφιο μέ τήν ἀξιολόγηση τοῦ Φόυερμπαχ:

«Καί ὁ *Στράους* καί ὁ Μπάουερ ἐφάρμοσαν μέ πολλή συνέπεια τό *σύστημα τοῦ Χέγγελ* στή θεολογία. ῾Ο πρῶτος πῆρε σάν *ἀφετηρία τό σπινοζισμό,* ὁ δεύτερος — τό *φιχτεϊσμό.* Καί οἱ δυό *ἔκαναν κριτική* στόν Χέγγελ, ἀφοῦ τό καθένα ἀπό τά παραπάνω

* — πηγῶν. *῾Η Σύντ.*

** — ὁ πιό λαϊκός, ἄν καί ὁ πιό ρηχός. *῾Η Σύντ.*

δυό στοιχεῖα *ἀλλοιώνεται* στόν Χέγγελ μέ τήν εἰσβολή τοῦ ἄλλου, ἐνῶ αὐτοί ἔφεραν τό καθένα ἀπ᾽αὐτά τά στοιχεῖα ὥς τή *μονόπλευρη*, δηλαδή, ὥς τή συνεπή του ἐξέλιξη. — Γι᾽αὐτό καί οἱ δυό στήν κριτική τους ξεπερνοῦν *τά πλαίσια* τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ, ταυτόχρονα ὅμως καί οἱ δυό συνεχίζουν νά παραμένουν *μέσα στά πλαίσια* τῆς θεωρίας του καί ὁ καθένας ἀπ᾽αὐτούς ἀποδείχνεται ἐκπρόσωπος μόνο τῆς *μιᾶς* πλευρᾶς τοῦ συστήματός του. Μόνο ὁ *Φόυερμπαχ* τήν ὁλοκληρώνει καί κριτικάρει τόν *Χέγγελ*, ξεκινώντας ἀπό τή *χεγγελιανή ἄποψη*. Μόνο ὁ Φόυερμπαχ, ἀνάγοντας τό μεταφυσικό *ἀπόλυτο* πνεῦμα ὥς τόν *«πραγματικό ἄνθρωπο πάνω στή βάση τῆς φύσης»*, ὁλοκλήρωσε τήν *κριτική τῆς θρησκείας* καί ταυτόχρονα χάραξε πολύ ἔντεχνα τά βασικά γνωρίσματα τῆς *κριτικῆς τῆς χεγγελιανῆς θεωρίας*, ἑπομένως, καί *κάθε μεταφυσικῆς* γενικά» (220-221) [154].

῾Ο Μάρξ εἰρωνεύεται τή „θεωρία τῆς αὐτοσυνείδησης" τοῦ Μπάουερ γιά τόν ἰδεαλισμό της (σοφισμοί τοῦ ἀπόλυτου ἰδεαλισμοῦ — 222 [155]), δείχνει ὅτι αὐτό εἶναι μιά παράφραση ἀπό τόν Χέγγελ, παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπό τή *„Φαινομενολογία"* του καί τίς κριτικές παρατηρήσεις τοῦ *Φόυερμπαχ* (ἀπό τή „Philosophie der Zukunft"[25], σελ. 35, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀρνεῖται — negiert — „τό ὑλικά αἰσθητό", ὅπως ἡ θεολογία ἀρνεῖται τή „δηλητηριασμένη ἀπό τό προπατορικό ἁμάρτημα φύση").

Τό ἑπόμενο κεφάλαιο (VII) ἀρχίζει πάλι μέ μιά ἀνιαρή καί στρεψόδικη κριτική |1), σελ. 228-235 [159-164]|. Στήν § *2* — ὑπάρχει μιά ἐνδιαφέρουσα περικοπή.

῾Ο Μάρξ παραθέτει ἀπό τή „Φιλολογική ᾽Εφημερίδα" τό γράμμα ἑνός „ἐκπροσώπου τῆς μάζας", πού ἀπαιτεῖ τή μελέτη τῆς πραγματικότητας, τῆς φυσιογνωσίας, τῆς βιομηχανίας (236) [164] καί ὁ ὁποῖος ἐξυβρίστηκε γι᾽αὐτό ἀπό τήν „κριτική":

«῎Η μήπως (!) νομίζετε» — ἀναφωνοῦσαν οἱ „κριτικοί" ἐνάντια σ᾽αὐτόν τόν ἐκπρόσωπο τῆς μάζας — «ὅτι ἡ γνώση τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας τελείωσε πιά; ῎Η μήπως (!) Σᾶς εἶναι γνωστή ἔστω καί μιά ἱστορική περίοδος πού νά ἔχει ἤδη πραγματικά γνωσθεῖ;»

«῎Η μήπως ἡ κριτική κριτική νομίζει» — ἀπαντάει ὁ Μάρξ — «ὅτι ἔχει φτάσει ἔστω ὥς τήν *ἀρχή* μόνο τῆς γνώσης τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας, ἀποκλείοντας ἀπό τήν ἱστορική

Nota bene

κίνηση τή θεωρητική καί πρακτική σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρός τή φύση, τή φυσιογνωσία καί τή βιομηχανία; Ἤ μήπως νομίζει ἡ κριτική ὅτι γνώρισε πραγματικά μιά ὁποιαδήποτε ἱστορική περίοδο χωρίς, λογουχάρη, νά γνωρίσει τή βιομηχανία αὐτῆς τῆς περιόδου, τόν ἄμεσο τρόπο παραγωγῆς τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς; Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ πνευματοκρατική, ἡ *θεολογική* κριτική κριτική γνωρίζει — γνωρίζει, τουλάχιστον στή φαντασία της — μόνο τίς πολιτικές, τίς λογοτεχνικές καί τίς θεολογικές ξακουστές πράξεις τῆς ἱστορίας. Καί ὅπως χωρίζει τή σκέψη ἀπό τά αἰσθήματα, τήν ψυχή ἀπό τό σῶμα, τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της ἀπό τόν κόσμο, κατά τόν ἴδιο τρόπο ἡ κριτική ξεκόβει τήν ἱστορία ἀπό τή φυσιογνωσία καί τή βιομηχανία καί δέν βλέπει τή μητρική ἀγκαλιά τῆς ἱστορίας μέσα στήν ἄξεστη *ὑλική* παραγωγή πάνω στή γῆ, ἀλλά μέσα στά σκοτεινά καί συννεφιασμένα στρώματα τοῦ οὐρανοῦ» *(238)* [165-166].

Ἡ κριτική ἀποκάλεσε αὐτόν τόν ἐκπρόσωπο τῆς μάζας μέ τό ὑβριστικό — *massenhafter Materialist** (239) [166].

«Ἡ κριτική τῶν γάλλων καί τῶν ἄγγλων δέν προέρχεται ἀπό καμιά προσωπικότητα ἀφηρημένη τοῦ ἐπέκεινα κόσμου, πού βρίσκεται ἔξω ἀπό τήν ἀνθρωπότητα, εἶναι μιά *πραγματική ἀνθρώπινη δράση* ἀτόμων, πού εἶναι δραστήρια μέλη τῆς κοινωνίας καί πού σάν ἄνθρωποι ὑποφέρουν, αἰσθάνονται, σκέπτονται καί ἐνεργοῦν. Γι᾿αὐτό τό λόγο ἡ κριτική τους εἶναι ταυτόχρονα διαποτισμένη ἀπό τήν πράξη, ὁ κομμουνισμός τους εἶναι ἕνας τέτιος σοσιαλισμός, ὅπου ὑποδείχνουν πρακτικά, χειροπιαστά μέτρα, ὅπου βρίσκει τήν ἔκφρασή της ὄχι μόνο ἡ σκέψη τους, ἀλλά ἀκόμη πιό πολύ ἡ πρακτική τους δράση. Γι᾿αὐτό ἡ κριτική τους εἶναι ζωντανή, πραγματική κριτική τῆς ὑπάρχουσας κοινωνίας, εἶναι γνώση τῶν αἰτιῶν τῆς «παρακμῆς»» (244) [169].

|| Ὅλο τό VII κεφάλαιο 228-257 [159-178], ἐκτός ἀπό τίς περικοπές πού ἀναφέραμε, περιέχει μόνο τίς πιό ἀπίθανες λεπτόλογες ἐπικρίσεις, τήν εἰρωνεία, τό ψάρεμα καί τῶν ἐλάχιστων ἀντιφάσεων, τήν κοροϊδία ὅλων τῶν εἰδῶν κουταμάρας πού ὑπάρχουν στή „Φιλολογική Ἐφημερίδα“ κ.ἄ. ||

Στό κεφάλαιο VIII (258-333 [179-228]) — ἔχουμε τήν § γιά τήν

* — *μαζικοφανής ὑλιστής. Ἡ Σύντ.*

„κριτική μετατροπή τοῦ χασάπη σέ σκύλο" — καί παρακάτω γιά τό Fleur de Marie τοῦ *Ε ὐ γ έ ν ι ο υ Σ ύ* (πρέπει νά εἶναι μυθιστόρημα μ'αὐτό τόν τίτλο ἤ ἕνας ἀπό τούς ἥρωες κάποιου μυθιστορήματος[26]) μέ μερικές „ριζοσπαστικές", ἀλλά χωρίς ἐνδιαφέρον παρατηρήσεις τοῦ Μάρξ. 'Αξίζει μονάχα νά σημειώσουμε τή σελ. *2 8 5* X [196-197] — ἕνα ζεῦγος παρατηρήσεων γιά τή χεγγελιανή θεωρία τῆς ποινῆς, τή σελ. *2 9 6* [203-204] ἐνάντια στήν ὑπεράσπιση τοῦ ἀπομονωτηρίου τῶν φυλακῶν (Cellularsystem), πού κάνει ὁ *Εὐγένιος Σύ.*

((*Ὅπως φαίνεται,* ὁ Μάρξ ἐδῶ ἐξεγείρεται ἐνάντια σ'ἐκεῖνο τόν ἐπιφανειακό σοσιαλισμό πού προπαγανδίζει ὁ Εὐγένιος Σύ καί πού, *ὅπως φαίνεται,* ὑποστήριζε ἡ „Φιλολογική 'Εφημερίδα".))

'Ο Μάρξ, λογουχάρη, κορόιδευε τόν *Σύ* γιά τήν ἰδέα του νά ἀνταμείψει τήν ἀρετή ἀπό τό κράτος, κατά τόν ἴδιο τρόπο πού τιμωρεῖται τό κακό (σελ. 300-301) [207], ἀκόμη καί συγκριτικός πίνακας justice criminelle καί justice vertueuse! *).

Σελ. *3 0 5 - 3 0 6* [209-210]: κριτικές παρατηρήσεις ἐνάντια στή „Φαινομενολογία" τοῦ Χέγγελ.

Σελ. *3 0 7* [211]: Κάποτε, ὅμως, ὁ Χέγγελ στή „Φαινομενολογία" του δίνει — ἀντίθετα ἀπό τή θεωρία του — *πραγματικό* χαρακτηρισμό τῶν *ἀνθρώπινων* σχέσεων.

Σελ. *3 0 9* [212]: *'Η ἀγαθοεργία σάν Spiel*** τῶν πλουσίων *(3 0 9 - 3 1 0)* [212-213].

312-313 [214]: Τά τσιτάτα ἀπό τόν *Φ ο υ ρ ι έ* γιά τήν ταπείνωση τῆς γυναίκας, εἶναι πολύ ἀνάγλυφα[27] ‖contra στίς μετριοπαθεῖς ἀρχές τῆς „κριτικῆς" καί τοῦ Ροῦντολφ — ἥρωα τοῦ Εὐγένιου Σύ;‖

X «Σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Χέγγελ, τιμωρία εἶναι ἡ καταδίκη πού ὁ ἐγκληματίας ἀπαγγέλλει στόν ἑαυτό του. 'Ο *Γκάνς* ἀνέπτυξε πιό ἐκτεταμένα αὐτή τή θεωρία. Στόν *Χέγγελ* αὐτή ἡ θεωρία εἶναι τό *θεωρητικό κάλυμμα* τοῦ ἀρχαίου *jus talionis****, πού ὁ Κάντ τό ἀνέπτυξε σάν τή *μοναδική νομική*

---

* — τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης καί τῆς ἀγαθοεργοῦς δικαιοσύνης! *'Η Σύντ.*

** — *τέρψη. 'Η Σύντ.*

*** — *δικαιώματος τῆς ταυτόσημης νέμεσης. 'Η Σύντ.*

θεωρία τῆς τιμωρίας. Στόν Χέγγελ ἡ αὐτοκαταδίκη τοῦ ἐγκληματία παραμένει μόνο *«ἰδέα»*, θεωρητική ἑρμηνεία *τῶν συνηθισμένων ἐμπειρικῶν ποινικῶν τιμωριῶν*. Γι᾽αὐτό τήν ἐκλογή τοῦ εἴδους τῆς τιμωρίας τήν ἀφήνει στό κάθε δοσμένο στάδιο ἐξέλιξης τοῦ κράτους, δηλ. ἀφήνει τήν τιμωρία τέτια πού ὑπάρχει. Σ᾽αὐτό ἀκριβῶς ὁ Χέγγελ εἶναι μεγαλύτερος κριτικός ἀπ᾽ὅ,τι ὁ κριτικός μιμητισμός του. Ἡ θεωρία αὐτή τῆς *τιμωρίας*, πού στόν ἐγκληματία ἀναγνωρίζει ταυτόχρονα καί τόν *ἄνθρωπο*, μπορεῖ νά τό κάνει αὐτό μόνο στήν *ἀφηρημένη* ἔννοια, στή φαντασία καί τοῦτο ἀκριβῶς, γιατί ἡ *τιμωρία* καί ὁ *ἐξαναγκασμός* ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τόν *ἀνθρώπινο* τρόπο ἐνεργειῶν. Ἐκτός ἀπ᾽αὐτό ἡ πρακτική ἐφαρμογή μιᾶς τέτιας θεωρίας θά ἀποδειχνόταν ἀδύνατη. Τή θέση τοῦ ἀφηρημένου νόμου θά τήν ἔπαιρνε ἡ καθαρά ὑποκειμενική αὐθαιρεσία, γιατί ἀπό τήν κρίση τῶν ἐπίσημων «ἀξιότιμων καί εὐπρεπῶν» προσώπων θά ἐξαρτιόταν μέ τί τρόπο στήν κάθε ξεχωριστή περίπτωση θά συμφωνήσει ἡ τιμωρία μέ τήν προσωπικότητα τοῦ ἐγκληματία. Ὁ Πλάτων ἤδη καταλάβαινε ὅτι ὁ *νόμος* πρέπει νά εἶναι μονόπλευρος καί ὅτι πρέπει νά *ἀφαιρεῖται* ἀπό τήν ἀτομικότητα. Ἀντίθετα, στίς *ἀνθρώπινες* σχέσεις ἡ τιμωρία *πραγματικά* δέν θά εἶναι τίποτε παραπάνω ἀπό τήν καταδίκη πού ἀπαγγέλλει ὁ φταίχτης στόν ἑαυτό του. Δέν θά ἔρθει σέ κανενός τό μυαλό ἡ ἰδέα νά πείσει τόν φταίχτη ὅτι ἡ *ἐξωτερική βία*, πού ἐφαρμόζεται ἐπάνω του ἀπό τούς ἄλλους, εἶναι βία πού ἐφαρμόζει ὁ ἴδιος στόν ἑαυτό του. Ἀντίθετα, τούς φυσικούς του σωτῆρες ἀπ᾽αὐτή τήν τιμωρία πού ὁ ἴδιος ἐπέβαλε στόν ἑαυτό του, θά τούς βρίσκει στούς *ἄλλους* ἀνθρώπους, δηλαδή, ἡ σχέση θά εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετη» (285-286) [196-197].

«Τό μυστικό αὐτῆς» (305) [209] (πιό πάνω ὑπάρχει τσιτάτο ἀπό τά „Anekdota“[28]) «τῆς μπαουερικῆς τόλμης τό ἀποτελεῖ ἡ *χεγγελιανή «Φαινομενολογία»*. Μιά καί ὁ Χέγγελ στή «Φαινομενολογία» τοποθετεῖ στή θέση τοῦ *ἀνθρώπου* τήν αὐτοσυνείδηση, τότε ἡ πιό *ποικιλόμορφη* ἀνθρώπινη πραγματικότητα παρουσιάζεται ἐδῶ μόνο σάν μιά *καθορισμένη* μορφή αὐτοσυνείδησης, σάν *προσδιορισμός τῆς αὐτοσυνείδησης*. Ἀλλά ὁ γυμνός προσδιορισμός τῆς αὐτοσυνείδησης εἶναι μιά *«καθαρή κατηγορία»*, μιά γυμνή «σκέψη», πού ἐγώ συνεπῶς μπορῶ καί νά τήν καταργήσω

στήν «καθαρή» νόηση καί νά τήν ὑπερνικήσω μέ τήν καθαρή νόηση. Στή «Φαινομενολογία» τοῦ Χέγγελ ἀφήνονται ἄθικτες οἱ *ὑλικές, αἰσθησιακές καί ἐμπράγματες* βάσεις τῶν διαφόρων ἀλλοτριωμένων μορφῶν τῆς ἀνθρώπινης αὐτοσυνείδησης καί ὅλο αὐτό τό καταστρεπτικό ἔργο εἶχε σάν ἀποτέλεσμά του τήν πιό *συντηρητική φιλοσοφία* |Sic! *|, γιατί μιά παρόμοια ἄποψη φαντάζεται ὅτι ὑπερνίκησε τόν *ἐμπράγματο*, αἰσθησιακά-πραγματικό *κόσμο*, μιά καί τόν μετέτρεψε σέ «νοητικό πράγμα», σέ καθαρό *προσδιορισμό τῆς αὐτοσυνείδησης* καί τώρα τόν ἐχθρό πού ἔγινε *αἰθέριος* μπορεῖ νά τόν διαλύσει μέσα στόν *«αἰθέρα τῆς καθαρῆς νόησης»*. Γι᾽αὐτό ἡ «Φαινομενολογία» τελειώνει πολύ λογικά μέ τό ὅτι στή θέση ὅλης τῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητας βάζει τήν *«ἀπόλυτη γνώση»*, — *γνώση* γιατί αὐτό εἶναι ὁ μοναδικός τρόπος ὕπαρξης τῆς αὐτοσυνείδησης, καί ἡ αὐτοσυνείδηση θεωρεῖται σάν μοναδικός τρόπος ὕπαρξης τοῦ ἀνθρώπου, — καί *ἀπόλυτη* γνώση γιατί ἡ αὐτοσυνείδηση γνωρίζει μόνο τόν ἑαυτό της καί δέν στριμώχνεται πιά ἀπό κανένα ἐμπράγματο κόσμο. Ὁ Χέγγελ κάνει τόν ἄνθρωπο *ἄνθρωπο τῆς αὐτοσυνείδησης*, ἀντί νά κάνει τήν αὐτοσυνείδηση *αὐτοσυνείδηση τοῦ ἀνθρώπου* — τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου, δηλ. τοῦ ἀνθρώπου πού ζεῖ στόν ἀληθινό, τόν ἐμπράγματο κόσμο καί πού προσδιορίζεται ἀπ᾽αὐτόν. Ὁ Χέγγελ τοποθετεῖ τόν κόσμο στό *κεφάλι* καί γι᾽αὐτό τό λόγο μόνο μέσα στό *κεφάλι* μπορεῖ νά ξεπεράσει ὅλα τά ὅρια, γεγονός, φυσικά, πού δέν ἐμποδίζει καθόλου στό νά συνεχίζουν αὐτά νά ὑπάρχουν γιά τήν *κακή αἰσθητικότητα*, γιά τόν *πραγματικό* ἄνθρωπο. Ἐκτός ἀπ᾽αὐτό γιά τόν Χέγγελ εἶναι ἀναπόφευκτο ὅριο καθετί πού ἐπιβεβαιώνει τή *στενότητα τῆς καθολικῆς αὐτοσυνείδησης* — κάθε αἰσθητικότητα, πραγματικότητα καί ἀτομικότητα τῶν ἀνθρώπων καί τοῦ κόσμου τους. Ὅλη ἡ «Φαινομενολογία» ἔχει σάν σκοπό της νά ἀποδείξει ὅτι ἡ *αὐτοσυνείδηση* εἶναι ἡ *μοναδική* καί *καθολική πραγματικότητα»*... (306) [210].

...«Τέλος, εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἐνῶ ἡ «Φαινομενολογία» τοῦ Χέγγελ, παρά τό θεωρητικό προπατορικό ἁμάρτημά της, δίνει σέ πολλά σημεῖα στοιχεῖα πραγματικῆς ἀξιολόγησης τῶν ἀν-

* — ἔτσι! *Ἡ Σύντ.*

θρώπινων σχέσεων, ὁ κ. Μπροῦνο καί ἡ παρέα του, ἀντίθετα, δίνουν μόνο μιά γελοιογραφία χωρίς περιεχόμενο»... (307) [211].

«Ἔτσι ὁ Ροῦντολφ, χωρίς νά τό θέλει, διατύπωσε τό μυστικό πού ἀπό καιρό ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη ἀθλιότητα, ἡ αἰώνια ἐξαθλίωση, ὑποχρεωμένη νά δέχεται ἐλεημοσύνη, πρέπει νά ἀποτελεῖ *τέρψη* γιά τήν ἀριστοκρατία τοῦ χρήματος καί τήν ἀριστοκρατία τῆς μόρφωσης, πρέπει νά ὑπάρχει γιά νά ἱκανοποιεῖ τόν ἐγωισμό τους, γιά νά κολακεύει τή ματαιοδοξία τους, γιά διασκέδαση.

Οἱ πολυάριθμες φιλανθρωπικές ἑνώσεις στή Γερμανία, οἱ πολυάριθμοι φιλανθρωπικοί σύλλογοι στή Γαλλία, οἱ πολυάριθμες φιλανθρωπικές δονκιχωτικές ἐπιχειρήσεις στήν Ἀγγλία, οἱ συναυλίες, οἱ χοροεσπερίδες, τά θεάματα, τά γεύματα πρός ὄφελος τῶν φτωχῶν, ἀκόμη καί οἱ ἔρανοι γιά τά θύματα τῶν ἀτυχημάτων — ὅλα αὐτά δέν ἔχουν κανένα ἄλλο νόημα» (309-310) [212].

Καί ὁ Μάρξ παραθέτει ἀπόσπασμα ἀπό τόν Εὐγένιο Σύ:

«Ἄχ, μαντάμ! δέν εἶναι ἀρκετό νά χορεύει κανείς πρός ὄφελος τῶν φτωχῶν πολωνῶν... ἄς εἴμαστε ὥς τό τέλος φιλάνθρωποι... ἄς πᾶμε τώρα νά *δειπνήσουμε πρός ὄφελος τῶν φτωχῶν!*» (310) [213].

Στίς σελ. 312-313 ἀποσπάσματα *ἀπό τόν Φ ο υ ρ ι έ* (ἡ συζυγική ἀπιστία — ὁ καλός τόνος — ἡ παιδοκτονία ἀπό τίς ἀποπλανημένες — ὁ φαῦλος κύκλος... «Ὁ βαθμός χειραφέτησης τῆς γυναίκας εἶναι τό φυσικό μέτρο τῆς γενικῆς χειραφέτησης»... (312) [214]. Ὁ πολιτισμός μετατρέπει τό κάθε ἐλάττωμα ἀπό ἁπλό σέ σύνθετο, διφορούμενο, ὑποκριτικό) καί ὁ Μάρξ συμπληρώνει:

«Εἶναι ἐντελῶς περιττό νά ἀντιπαραθέτουμε στούς συλλογισμούς τοῦ Ροῦντολφ τόν ἀριστοτεχνικό χαρακτηρισμό τοῦ *γάμου* πού δίνει ὁ Φουριέ, ὅπως καί τά ἔργα τῆς ὑλιστικῆς ὁμάδας τοῦ γαλλικοῦ κομμουνισμοῦ» (313) [214].

Οἱ σελ. 313 [215] u. ff. ἐνάντια στά *πολιτικο-οικονομικά* ἀπραγματοποίητα σχέδια τοῦ *Εὐγένιου Σύ* καί τοῦ *Ροῦντολφ* (πρέπει νά εἶναι ὁ ἥρωας τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Σύ;), τά σχέδια γιά τίς ἑνώσεις τῶν πλουσίων καί τῶν φτωχῶν καί τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας (τί πρέπει νά κάνει τό κράτος) etc., —

λογουχάρη, ἀκόμη ἡ *Armenbank* |7) — b) «Ἡ τράπεζα γιά τούς

φτωχούς», σελ. 314-318 [215-217]| = χωρίς τόκο δάνεια στούς ἀνέργους. Ὁ Μάρξ παίρνει τούς ἀ ρ ι θ μ ο ύ ς τοῦ σχεδίου καί δείχνει τή μιζέρια τους σέ σύγκριση μέ τή φτώχια. Καί, ὅπως φαίνεται, ἡ Armenbank δέν εἶναι σέ τίποτε καλύτερη ἀπό τά Sparkassen*... δηλαδή beruht die Einrichtung** τῆς τράπεζας στή «φανταστική ἀντίληψη ὅτι εἶναι ἀρκετό νά ἀλλάξεις τόν *καταμερισμό* τῆς ἀμοιβῆς γιά τήν ἐργασία, γιά νά μπορέσει ὁ ἐργάτης νά ζήσει στή διάρκεια ὅλου τοῦ χρόνου» (316-317) [217].

Στήν § ἀπό 318-320 [218-219] *«Τό ὑποδειγματικό νοικοκυριό στό Μπούκβαλ»* διαδίδεται τό σχέδιο τοῦ Ροῦντολφ πού περιγράφει τό ὑποδειγματικό νοικοκυριό καί πού τόσο πολύ τό ἐπαίνεσε ἡ „κριτική“. Ὁ Μάρξ τό θεωρεῖ οὐτοπία, γιατί σέ ἕνα γάλλο πέφτει κατά μέσο ὅρο μόλις τό $1/4$ τοῦ φουντιοῦ*** κρέατος τήν ἡμέρα, μόνο τά 93 frs. τοῦ χρονιάτικου εἰσοδήματος etc., στό σχέδιο δουλεύουν *δυό φορές περισσότερο* ἀπό τό συνηθισμένο etc. etc. ((Δέν εἶναι ἐνδιαφέρον.))

320 [219]: «Τό μαγικό μέσο, πού μέ τή βοήθειά του ὁ Ροῦντολφ πραγματοποιεῖ ὅλα τά σωτήρια ἔργα του καί τά θαυματουργά γιατροσόφια του, δέν βρίσκεται στά ὡραῖα του λόγια, ἀλλά στά *μετρητά πού διαθέτει.* Τέτιοι εἶναι οἱ ἠθικολόγοι, λέει ὁ Φουριέ. Πρέπει νά εἶσαι ἑκατομμυριοῦχος καί νά ἔχεις τή δυνατότητα νά μιμεῖσαι τούς ἥρωές τους.

Ἠθική εἶναι ἡ „Impuissance, mise en action“[29]. Κάθε φορά πού αὐτή ἀρχίζει τήν πάλη ἐνάντια σ'ἕνα ὁποιοδήποτε κακό ἡ ἠθική νικιέται. Ὁ Ροῦντολφ ὅμως οὔτε κἄν ἀνυψώνεται ὥς τήν ἄποψη τῆς ἀνεξάρτητης ἠθικῆς, ἡ ὁποία, τουλάχιστον, στηρίζεται στή συναίσθηση τῆς *ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας.* Ἀντίθετα, ἡ δική του ἠθική στηρίζεται στή συναίσθηση τῆς ἀνθρώπινης ἀδυναμίας. Ὁ Ροῦντολφ εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος τῆς *θεολογικῆς ἠθικῆς»* (320-321) [219].

...«Ὅπως στήν *πραγματικότητα ὅλες* οἱ διαφορές ὅλο καί περισσότερο συγχωνεύονται στή διαφορά ἀνάμεσα στούς *φτωχούς καί στούς πλούσιους,* ἔτσι καί στήν *ἰδέα ὅλες* οἱ ἀριστοκρατικές διαφορές μετατρέπονται στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στό *καλό* καί στό *κακό.* Αὐτή ἡ διάκριση εἶναι ἡ τελευταία μορφή πού δίνει ὁ ἀριστοκράτης στίς προλήψεις του»... (323-324) [221].

---

* — τά ταμιευτήρια. *Ἡ Σύντ.*

** — στηρίζεται τό ἵδρυμα. *Ἡ Σύντ.*

*** — φούντι — μονάδα βάρους (= 409,5 γραμμ.) *Σημ. μετ.*

...«Ὁ Ροῦντολφ δίνει στήν κάθε μιά ἀπό τίς κινήσεις τῆς ψυχῆς του μιά αἰώνια σπουδαιότητα. Καί γι'αὐτό τίς παρακολουθεῖ συνεχῶς καί τίς κρίνει...» (Παραδείγματα). «Αὐτός ὁ ἀξιωματοῦχος κύριος μοιάζει μέ τούς παράγοντες τῆς *«Νέας Ἀγγλίας»*, πού θέλουν ἐπίσης νά μεταρυθμίσουν τόν κόσμο, πραγματοποιοῦν εὐγενικά κατορθώματα καί ὑποβάλλονται σέ παρόμοιους ὑστερικούς παροξυσμούς»... (326) [223].

Δέν ἔχει ἄραγε ἐδῶ ὑπόψη του ὁ Μάρξ τούς ἄγγλους φιλάνθρωπους τόρυδες πού πέρασαν τό νομοσχέδιο γιά 10ωρη ἐργάσιμη μέρα;[30]

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΦΟΫΕΡΜΠΑΧ «ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ»[31]

Γράφτηκε όχι νωρίτερα ἀπό τό 1909

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

Λ. ΦΟΥΕΡΜΠΑΧ. ΑΠΑΝΤΑ,
Τ. *8*, 1851.
«*Δ Ι Α Λ Ε Ξ Ε Ι Σ* ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ»[32]

8⁰. R. 807

Ὁ *Πρόλογος* ἔχει ἡμερομηνία 1.I.51, — ὁ Φόυερμπαχ ἐδῶ μιλάει γιά τά αἴτια τῆς μή συμμετοχῆς του στήν ἐπανάσταση τοῦ 1848 μέ τήν «ἐπαίσχυντη καί ἀνεπιτυχή ἔκβασή της» (VII)* [492]**. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848 δέν εἶχε Orts- und Zeitsinn***, *οἱ συνταγματικοί* περίμεναν τήν ἐλευθερία ἀπό τό *λόγο* des Herrn****, *οἱ δημοκράτες* (VII-VIII) [492] — ἀπό τή δική τους *ἐπιθυμία* («ἀρκοῦσε μόνο νά *θέλεις* τή δημοκρατία, γιά νά τή φέρεις ἔτσι στή ζωή»)... (VIII) [492].

«Ἄν ἡ ἐπανάσταση ξαναξεσπάσει καί πάρω δραστήριο μέρος σ'αὐτήν, τότε μπορεῖτε... νά εἶστε βέβαιοι ὅτι αὐτή ἡ ἐπανάσταση θά εἶναι νικηφόρα, ὅτι ἔφτασε ἡ ὥρα τῆς φοβερῆς κρίσης τῆς μοναρχίας καί τῆς ἱεραρχίας» (VII) [491].

ὁ Φόυερμπαχ δέν κατάλαβε τήν ἐπανάσταση τοῦ 1848

1η δ ι ά λ ε ξ η (1-11) [493-502].

Σελ. 2 [494]: «Φτάνει πιά γιά σᾶς τόσο ὁ φιλοσοφικός, ὅσο καί ὁ πολιτικός ἰδεαλισμός. Τώρα θέλουμε νά εἴμαστε πολιτικοί ὑλιστές».

Sic!!

* *L. Feuerbach.* Sämmtliche Werke, Bd. 8, Leipzig, 1851. *Ἡ Σύντ.*

** *Λ. Φόυερμπαχ.* Διαλεχτά φιλοσοφικά ἔργα. Τόμ. II, Μόσχα, ρωσ.ἔκδ., 1955. *Ἡ Σύντ.*

*** — τήν αἴσθηση τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου. *Ἡ Σύντ.*

**** — τοῦ κυρίου. *Ἡ Σύντ.*

„über-spanntes" κάτω!

3-4 [495-496] — Γιατί ὁ Φόυερμπαχ ἀπομονώθηκε στό χωριό: ρήξη «μέ τόν κόσμο πού πιστεύει στό θεό», σελ. 4 (Z. 7 v. u.*) (σύγκρ. τή σελ. 3 in f.**) — νά ζεῖ μέ τή „φύση" (5) [496], ablegen ὅλες τίς „überspannten"*** παραστάσεις.

7-11 [498-502] ὁ Φόυερμπαχ δίνει μιά ἐπιτομή τῶν ἀπάντων του (7-9 [498-500]: „Ἱστορία τῆς νέας Φιλοσοφίας") (9-11 [500-502] „Σπινόζα", „Λάιμπνιτς")[33].

2η δ ι ά λ ε ξ η (12-20) [503-510].

12-14 [503-504] — „Μπεΐλ" („Bayle").

„ἡ αἰσθησιακότητα" γιά τόν Φόυερμπαχ

15 [505-506]: *S i n n l i c h k e i t***** γιά μένα σημαίνει «τήν ἀληθινή καί ὄχι τή φανταστική καί τεχνητή, ἀλλά τήν πραγματικά ὑπάρχουσα ἑνότητα τοῦ ὑλικοῦ καί τοῦ πνευματικοῦ, γιατί γιά μένα ἡ ἑνότητα εἶναι ὅ,τι εἶναι καί ἡ πραγματικότητα».

Sinnlich δέν εἶναι μόνο τό Magen, ἀλλά καί τό Kopf***** (15) [505].

(16-20 [506-510]: Φόυερμπαχ, ἐργασία γιά τήν ἀθανασία[34], ἀφήγηση).

3η δ ι ά λ ε ξ η (21-30) [510-518].

Μοῦ ἔφερναν τήν ἀντίρηση γιά τήν „Οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ"[35] ὅτι γιά μένα *ὁ ἄνθρωπος* δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τίποτε, «διαφωνοῦσαν μ᾽αὐτή μου τή φαινομενική θεοποίηση τοῦ ἀνθρώπου» (24) [513]. «Τό Ὄν πού ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ προγενέστερο ἀπ᾽αὐτόν... *δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά ἡ φύση* κι᾽ὄχι ὁ δικός σας θεός» (25) [513-514].

«Τό ἀσυνείδητο Ὄν τῆς φύσης εἶναι κατά τή γνώμη μου Ὄν αἰώνιο πού δέν ἔχει προέλευση, τό πρῶτο Ὄν. Πρῶτο ὅμως στό χρόνο καί ὄχι στό βαθμό, εἶναι τό πρῶτο Ὄν φυσικά καί ὄχι ἠθικά»... (27) [515].

Μέσα στή δική μου ἄρνηση περιέχεται καί ἡ κατάφαση... «Φυσικά τό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό τή δική μου διδασκα-

* — Zeile 7 von unten — ἡ σειρά 7 ἀπό κάτω. *Ἡ Σύντ.*

** — in fine — στό τέλος. *Ἡ Σύντ.*

*** — νά πετάξει ὅλες τίς «παράλογες». *Ἡ Σύντ.*

**** — *Α ἰ σ θ η τ ι κ ό τ η τ α. Ἡ Σύντ.*

***** — αἰσθητικό δέν εἶναι μόνο τό στομάχι, ἀλλά καί τό κεφάλι. *Ἡ Σύντ.*

λία εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχει θεός» (29) [517], αὐτό ὅμως πηγάζει ἀπό τή γνώση τοῦ θεϊκοῦ ὄντος (= τήν ἔκφραση τῆς οὐσίας τῆς φύσης, τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου).

4η διάλεξη.

«Τή βάση τῆς θρησκείας τήν ἀποτελεῖ τό αἴσθημα τῆς ἐξάρτησης» (31) [518] („Furcht"* 33—4—5—6 [519-523]).

«Οἱ λεγόμενοι θεωρητικοί φιλόσοφοι εἶναι *ἐκεῖνοι* οἱ φιλόσοφοι πού δέν ἐναρμονίζουν τίς ἰδέες τους μέ τά πράγματα, ἀλλά, ἀντίθετα, τά πράγματα μέ τίς δικές τους ἰδέες» (31) [519].

cf.** Marx und Engels[36]

(5η διάλεξη)

— ἰδίως *ὁ θάνατος* γεννάει τό φόβο, τήν πίστη στό θεό (41) [527].

«Μισῶ τόν ἰδεαλισμό πού ἀποσπάει τόν ἄνθρωπο ἀπό τή φύση. Δέν ντρέπομαι γιά τήν ἐξάρτησή μου ἀπό τή φύση» (44) [530].

«Ὅσο λιγότερο στήν „Οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ", θέλω νά θεοποιήσω τόν ἄνθρωπο, ὅπως μέ κατηγοροῦν βλακωδῶς,.. ἄλλο τόσο λιγότερο θέλω νά θεοποιήσω τή φύση μέ τήν ἔννοια τῆς θεολογίας...» (46-47) [532].

6η διάλεξη — Ἡ λατρεία τῶν ζώων (50 [535] ff.***).

«Ἐκεῖνο ἀπό τό ὁποῖο ἐξαρτᾶται ὁ ἄνθρωπος... εἶναι ἡ φύση, τό ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων... Ὅλες οἱ ἐντυπώσεις πού προκαλεῖ στόν ἄνθρωπο ἡ φύση διά μέσου τῶν αἰσθήσεων... μποροῦν νά γίνουν κίνητρα τῆς θρησκευτικῆς λατρείας» (55) [540].

(7η διάλεξη.)

Μέ τή λέξη ἐγωισμό δέν ἐννοῶ τόν ἐγωισμό τοῦ „φιλισταίου καί τοῦ ἀστοῦ" (63) [546], ἀλλά τή φιλοσοφική ἀρχή τῆς ἐναρμόνισης μέ τή φύση, μέ τό λογικό τοῦ ἀνθρώπου, στό πεῖσμα τῆς θεολογικῆς ὑποκρισίας, τῆς θρησκείας καί τῆς θεωρητικῆς φαντασίας, τοῦ πολιτικοῦ δεσποτισμοῦ" (63 i. f.) [546]. Cf. *64* [546-547], *πολύ σπουδαῖο*[37].

Ὁ „ἐγωισμός" καί ἡ σημασία του

Id.**** 68 i. f. [551] καί 69 i. f. [551-552] — ὁ ἐγωισμός (στή φιλοσοφική ἔννοια) εἶναι ἡ ρίζα τῆς θρησκείας.

* — ὁ «φόβος». *Ἡ Σύντ.*
** — confer — σύγκρινε. *Ἡ Σύντ.*
*** — und folgende — καί τά λοιπά. *Ἡ Σύντ.*
**** — Idem — τό ἴδιο. *Ἡ Σύντ.*

(70 [552]: Die Gelehrten * μπορεῖ κανείς νά τούς ξετινάξει μόνο μέ τό ὅπλο τους, δηλ. μέ τά τσιτάτα)... ...„man die Gelehrten nur durch ihre eigenen Waffen, d. h. Zitate sclagen kann“... (70) [552].

σχετικά μέ τή λέξη ἐνέργεια

'Ανάμεσα στ' ἄλλα, στή σελ. 78 [558] ὁ Φόυερμπαχ χρησιμοποιεῖ τήν ἔκφραση: Energie d. h. Thätigkeit **. Αὐτό ἀξίζει νά σημειωθεῖ. Πραγματικά στήν ἔννοια ἐνέργεια ὑπάρχει τό ὑποκειμενικό στοιχεῖο πού λείπει, λογουχάρη, στήν ἔννοια τῆς κίνησης. Ἤ, σωστότερα, στήν ἔννοια εἴτε στή χρησιμοποίηση τῆς ἔννοιας ἐνέργεια ὑπάρχει κάτι πού ἀποκλείει τήν ἀντικειμενικότητα. 'Η ἐνέργεια τῆς σελήνης (cf.) versus *** τήν κίνηση τῆς σελήνης.

107 i. f. [583] ...«'Η φύση εἶναι τό πρωταρχικό, τό πρῶτο καί ἔσχατο Ὄν»...

τό αἰσθητό = τό πρῶτο πού ὑπάρχει αὐτό καθεαυτό καί τό πραγματικό

111 [586]: ...«Γιά μένα... στή φιλοσοφία... τό αἰσθητό εἶναι τό πρῶτο. Ὅμως τό πρῶτο ὄχι μόνο μέ τήν ἔννοια τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ὅπου τό πρῶτο σημαίνει ἐκεῖνο, πού ἔξω ἀπό τά ὅριά του πρέπει νά βγοῦμε, ἀλλά καί τό πρῶτο μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν ἐξάγεται ἀπό ἄλλο, πού εἶναι πραγματικό καί ὑπάρχει μέσω τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του».

...«Τό πνευματικό, ἔξω καί χωρίς τό αἰσθητό εἶναι μηδέν».

NB γενικά ἡ σελ. 111 ... «ἡ ἀληθινότητα καί ἡ οὐσιαστικότητα (NB) τῶν αἰσθημάτων, ἀπό τήν ὁποία... ξεκινάει... ἡ φιλοσοφία»...

112 [586-587]... «'Ο ἄνθρωπος σκέπτεται μόνο διά μέσου τοῦ κεφαλιοῦ του πού ὑπάρχει αἰσθητά, τό λογικό ἔχει σταθερή αἰσθητή βάση στό κεφάλι, στόν ἐγκέφαλο, στό σημεῖο συγκέντρωσης τῶν αἰσθημάτων».

'Ακόμη στή σελ. 112 γιά τήν ὀρθότητα (Urkunden ****) τῶν αἰσθημάτων.

* — Τούς ἐπιστήμονες. *'Η Σύντ.*

** — ἐνέργεια, δηλαδή δράση. *'Η Σύντ.*

*** — σέ σχέση μέ. *'Η Σύντ.*

**** — τῶν μαρτυριῶν. *'Η Σύντ.*

114 [588-589]: 'Η φύση = τό πρῶτο, unableitbares, ursprüngliches Wesen*.

NB

«Ἔτσι συνδέονται μέ τήν „Οὐσία τῆς θρησκείας“ οἱ „Βάσεις τῆς φιλοσοφίας“[38] (113) [588].

«'Εγώ δέν θεοποιῶ τίποτε καί ἑπομένως δέν θεοποιῶ καί τή φύση» (115) [589].

116 [590-591] — ἀπάντηση στήν κατηγορία ὅτι ὁ Φόυερμπαχ δέν δίνει *ὁρισμό* στή *φύση*:

«Μέ τή λέξη φύση ἐννοῶ τό σύνολο γενικά τῶν αἰσθητῶν δυνάμεων, πραγμάτων καί ὄντων, πού ὁ ἄνθρωπος διαχωρίζει ἀπό τόν ἑαυτό του σάν μή ἀνθρώπινων... Εἴτε, παίρνοντας πρακτικά τή λέξη φύση εἶναι ὅλο ἐκεῖνο πού γιά τόν ἄνθρωπο — ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ὑπερφυσικές ἐμπνεύσεις τῆς θεϊκῆς πίστης — παρουσιάζεται ἄμεσα, αἰσθητά, σάν βάση καί ἀντικείμενο τῆς ζωῆς του. Φύση εἶναι τό φῶς, ὁ ἠλεκτρισμός, ὁ μαγνητισμός, ὁ ἀέρας, τό νερό, ἡ φωτιά, ἡ γῆ, τό ζῶο, τό φυτό, ὁ ἄνθρωπος, ἐφόσον εἶναι Ὄν πού δρᾶ ἀκούσια καί ἀσυνείδητα — μέ τή λέξη «φύση» δέν ἐννοῶ τίποτε περισσότερο, τίποτε τό μυστικιστικό, τίποτε τό ἀόριστο, τίποτε τό θεολογικό» (πιό πάνω: σέ ἀντίθεση μέ τόν Σπινόζα).

Βγαίνει ὅτι φύση = τά πάντα ἐκτός τοῦ ὑπερφυσικοῦ. 'Ο Φόυερμπαχ εἶναι σαφής, δέν εἶναι ὅμως βαθύς. 'Ο Ἔνγκελς καθορίζει πιό βαθυστόχαστα τή διαφορά τοῦ ὑλισμοῦ ἀπό τόν ἰδεαλισμό[39].

...«Φύση εἶναι τό καθετί πού βλέπεις καί πού δέν εἶναι ἔργο τῶν χεριῶν καί τῶν σκέψεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἤ, ἄν εἰσχωρήσουμε στήν ἀνατομία τῆς φύσης, φύση εἶναι τό Ὄν, εἴτε τό σύνολο τῶν ὄντων καί τῶν πραγμάτων, πού οἱ ἐμφανίσεις τους, οἱ ἐκδηλώσεις τους ἤ οἱ ἐνέργειές τους, πού σ'αὐτές ἀκριβῶς ἐκδηλώνεται καί συνίσταται τό Εἶναι καί ἡ οὐσία τους, ἔχουν τή βάση τους ὄχι στίς σκέψεις, ἤ τίς προθέσεις καί τίς ἀποφάσεις τῆς βούλησης, ἀλλά στίς ἀστρονομικές ἤ στίς κοσμικές, στίς μηχανικές, στίς χημικές, στίς φυσικές, στίς φυσιολογικές, εἴτε στίς ὀργανικές δυνάμεις ἤ αἰτίες» (116-117) [591].

---

* — τό πρωταρχικό Ὄν, πού δέν ἐξάγεται ἀπό ἄλλο. *Ἡ Σύντ.*

Κι᾽ἐδῶ τό ζήτημα ἀνάγεται στήν ἀντιπαράθεση τῆς ὕλης στό πνεῦμα, τοῦ φυσικοῦ στό ψυχικό.

121 [594-595] — ἐνάντια στό ἐπιχείρημα ὅτι πρέπει νά ὑπάρχει ἡ πρώτη αἰτία (= ὁ θεός).

«Μόνο ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ροπή του πρός τήν εὔκολη ἁπλοποίηση τοῦ βάζουν σάν ὑποκατάστατα ἀντί τοῦ χρόνου — τήν αἰωνιότητα, ἀντί τῆς ἀέναης κίνησης ἀπό αἰτία σέ αἰτία — τό ἄπειρο, ἀντί τῆς ἀκούραστης φύσης — τήν ἀκίνητη θεότητα, ἀντί τῆς αἰώνιας κίνησης — τήν αἰώνια ἠρεμία» (121 i. f.) [595].

124-125 [598] Οἱ ἄνθρωποι ἀπό ὑποκειμενικές ἀνάγκες ἀντικαθιστοῦν τό συγκεκριμένο μέ τό ἀφηρημένο, τήν ἐνατένιση μέ τήν ἔννοια, τό πολύ μέ τό ἕνα, τό ἄπειρο Σ* τῶν αἰτιῶν μέ τή μιά αἰτία.

objectiv = außer uns** ||| Σ᾽αὐτές ὅμως τίς ἀφηρημένες ἔννοιες «δέν ἀποδίδεται καμιά ἀντικειμενική σημασία καί ὕπαρξη, καμιά ὕπαρξη ἔξω ἀπό μᾶς» (125) [599].

...«Ἡ φύση δέν ἔχει οὔτε ἀρχή οὔτε τέλος. Τά πάντα στή φύση βρίσκονται σέ ἀλληλεπίδραση, τά πάντα εἶναι σχετικά, τά πάντα ταυτόχρονα εἶναι καί ἐνέργεια καί αἰτία, τά πάντα στή φύση εἶναι λεπτομερειακά καί ἀμοιβαῖα»;...

ἐδῶ δέν ἔχει θέση ὁ θεός (129-130 [602-603]. Κοινά ἐπιχειρήματα ἐνάντια στό θεό).

...«Τό αἴτιο τῆς πρώτης καί γενικῆς αἰτίας τῶν πραγμάτων μέ τήν ἔννοια τῶν θεϊστῶν, τῶν θεολόγων καί τῶν λεγόμενων θεωρητικῶν φιλοσόφων, εἶναι τό ἀνθρώπινο λογικό»... (130) [603]. «Ὁ θεός εἶναι... ἡ αἰτία γενικά, ἡ ἔννοια τοῦ αἴτιου σάν προσωποποιημένης οὐσίας, πού ἔγινε ἀνεξάρτητη (131) [603-604].

«Ὁ θεός εἶναι ἡ ἀφηρημένη φύση, δηλαδή ἡ φύση πού ἀποσπάστηκε ἀπό τήν αἰσθησιακή παρατήρηση, ἡ νοητή, πού μετατράπηκε σέ ἀντικείμενο,

* — σύνολο. *Ἡ Σύντ.*
** — ἀντικειμενικά = ἔξω ἀπό μᾶς. *Ἡ Σύντ.*

σέ πλάσμα τοῦ λογικοῦ. Ἡ φύση στήν κυριολεξία της εἶναι ἡ αἰσθησιακή, ἡ πραγματική φύση, ὅπως μᾶς τήν ἀποκαλύπτουν καί τήν παρουσιάζουν ἄμεσα οἱ αἰσθήσεις» (133) [605-606].

ἄμεσα

Οἱ θεϊστές θεωροῦν ὅτι αἰτία τῆς κίνησης εἶναι ἡ φύση (πού τή μετατρέπουν σέ νεκρή μάζα εἴτε ὕλη) ὁ θεός (134) [607]. Ἀλλά ἡ δύναμη τοῦ θεοῦ εἶναι στήν πραγματικότητα *δύναμη τῆς φύσης* (Naturmacht: 135 [608]).

...«Μά ἐμεῖς γνωρίζουμε τίς ἰδιότητες τῶν πραγμάτων ἀπό τίς ἐνέργειές τους»... (136) [608-609].

Ὁ ἀθεϊσμός (136-137) [609] δέν καταργεῖ οὔτε *das moralische Über* (= das Ideal), οὔτε, *das natürliche Über* (= die Natur)*.

...«Μήπως ὁ χρόνος δέν εἶναι ἡ μορφή μόνο τοῦ κόσμου, ἡ κατεύθυνση πού ἀκολουθοῦν τό ἕνα τό ἄλλο τά ξεχωριστά ὄντα καί τά φαινόμενα τοῦ κόσμου; Ἑπομένως, πῶς εἶναι δυνατό νά ἀποδόσω στόν κόσμο χρονική ἀφετηρία;» (145) [616].

χρόνος
καί
κόσμος

...«Ὁ θεός εἶναι μόνο κόσμος στίς σκέψεις... Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό θεό καί στόν κόσμο εἶναι διαφορά μόνο ἀνάμεσα στό πνεῦμα καί στήν αἴσθηση, ἀνάμεσα στή νόηση καί στήν παράσταση»... (146) [616-617].

Τό θεό θέλουν νά τόν παραστήσουν σάν Ὄν πού ὑπάρχει ἔξω ἀπό μᾶς. Μά μήπως μ' αὐτό ἀκριβῶς δέν ἀναγνωρίζουν τή γνησιότητα τοῦ αἰσθησιακοῦ Εἶναι; «Δέν ἀναγνωρίζεται μήπως» (μ' αὐτό τόν τρόπο) «ὅτι δέν ὑπάρχει κανένα ἄλλο Εἶναι ἔξω ἀπό τό αἰσθησιακό Εἶναι; Ἔχουμε ἄραγε ἄλλο γνώρισμα, ἄλλο κριτήριο ὕπαρξης ἔξω ἀπό μᾶς, ὕπαρξης ἀνεξάρτητης ἀπό τή νόηση, ἐκτός ἀπό τήν αἰσθητικότητα;» (148) [618].

τό Εἶναι ἔξω
ἀπό μᾶς =
ἀνεξάρτητο
ἀπό τή νόηση

...«Ἡ φύση... στήν ἀπομόνωσή της ἀπό τήν ὑλικότητα καί τή φυσικότητά της... εἶναι θεός»... (149) [619-620].

NB
φύση ἔξω, ἀνεξάρτητα ἀπό
τήν ὕλη = θεός

* — οὔτε *τό ὑπέρτατο ἠθικό* (= τό ἰδανικό), οὔτε *τό ὑπέρτατο φυσικό* (= τή φύση). *Ἡ Σύντ.*

NB
θεωρία τοῦ
„ἀντίγραφου“

«Τό νά βγάζει κανείς τή φύση ἀπό τό θεό εἶναι τό ἴδιο σάν νά θέλει νά βγάλει τό πρότυπο ἀπό τήν εἰκόνα, ἀπό τό ἀντίγραφο, τό πράγμα ἀπό τή σκέψη γι᾽αὐτό τό πράγμα» (149) [620].

Τόν ἄνθρωπο τόν χαρακτηρίζει ἡ Verkehrtheit (149 i. f.), verselbständigen *, τίς ἀφηρημένες ἔννοιες — λογουχάρη **τό χρόνο** καί **τό χῶρο** (150) [620]:

«Ἄν καί... ὁ ἄνθρωπος ἀφαιροῦσε τό χῶρο καί τό χρόνο ἀπό τά πράγματα πού ἔχουν χῶρο καί χρόνο ὅμως προτάσσει στά πράγματα τό χῶρο καί τό χρόνο σάν πρῶτες αἰτίες καί ὅρους ὕπαρξης τῶν πραγμάτων. Γι᾽αὐτό φαντάζεται τόν κόσμο, δηλαδή τό σύνολο γενικά τῶν ἀληθινῶν πραγμάτων, τήν οὐσία, τό περιεχόμενο τοῦ κόσμου σάν νά ἐμφανίστηκε *μέσα* στό χῶρο καί *μέσα* στό χρόνο. Ἀκόμη καί στόν Χέγγελ ἡ ὕλη ἐμφανίζεται ὄχι μόνο στό χῶρο καί στό χρόνο, ἀλλά καί ἀπό τό χῶρο καί τό χρόνο... (150) [621]. Εἶναι ἐπίσης ἀκατανόητο, γιατί ὁ χρόνος, ἀποσπασμένος ἀπό τά χρονικά πράγματα, δέν θά μποροῦσε νά ταυτιστεῖ μέ τό θεό» (151) [621].

χρόνος ἔξω
ἀπό τά χρονικά πράγματα
= θεός

...«Στήν πραγματικότητα συμβαίνει ἐντελῶς τό ἀντίθετο, ...δέν εἶναι τά πράγματα πού προϋποθέτουν τήν ὕπαρξη τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, ἀλλά, ἀντίθετα, ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος προϋποθέτουν τήν ὕπαρξη τῶν πραγμάτων, γιατί ὁ χῶρος ἤ ἡ ἔκταση, προϋποθέτουν τήν ὕπαρξη κάποιου πράγματος πού ἔχει ἔκταση καί ὁ χρόνος — τήν κίνηση: ἀφοῦ ὁ χρόνος — ἁπλῶς ἔννοια παράγωγη ἀπό τήν κίνηση — προϋποθέτει τήν ὕπαρξη κάποιου πράγματος πού κινεῖται. Τά πάντα ἔχουν χῶρο καί χρόνο» ... (151-152) [622].

χρόνος καί
χῶρος

* — ἡ ἱκανότητα νά διαστρεβλώνει (149 στό τέλος), νά κάνει ἀνεξάρτητες. *Ἡ Σύντ.*

«Τό ζήτημα ἄν ὁ θεός δημιούργησε τόν κόσμο εἴτε ὄχι... εἶναι ζήτημα σχέσης τοῦ πνεύματος πρός τήν αἰσθητικότητα» (152 [623]) — τό σπουδαιότερο καί δυσκολότερο ζήτημα τῆς φιλοσοφίας, ὅλη ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας περιστρέφεται γύρω ἀπ᾽αὐτό τό ζήτημα (153 [623]) — ἡ διαμάχη τῶν στωικῶν καί τῶν ἐπικουρείων, τῶν πλατωνικῶν καί τῶν ἀριστοτελικῶν, τῶν σκεπτικιστῶν καί τῶν δογματικῶν στήν ἀρχαία φιλοσοφία, τῶν νομιναλιστῶν καί τῶν ρεαλιστῶν στό μεσαίωνα, τῶν ἰδεαλιστῶν καί τῶν „ρεαλιστῶν ἤ τῶν ἐμπειρικῶν" (sic! 153) στούς νέους χρόνους.	cf. Engels idem στό „Λούντβιχ Φόυερμπαχ" 153
᾽Ενμέρει ἀπό τό χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων (οἱ ἄνθρωποι τοῦ βιβλίου versus τῆς πράξης) ἐξαρτᾶται ἡ τάση πρός τή μιά ἤ τήν ἄλλη φιλοσοφία.	153
Δέν ἀρνοῦμαι... τή σοφία, τό ἀγαθό, τό κάλλος. ᾽Αρνοῦμαι μόνο ὅτι αὐτά σάν πατρογονικές ἔννοιες εἶναι ὄντα, εἴτε μέ τή μορφή τῶν θεῶν, ἤ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ θεοῦ, εἴτε μέ τή μορφή τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, ἤ τῶν χεγγελιανῶν αὐτοϋποτιθέμενων ἐννοιῶν»... (158) [628] — αὐτά ὑπάρχουν μόνο σάν ἰδιότητες τῶν ἀνθρώπων.	(ὑλισμός) contra θεολογία καί ἰδεαλισμός (στή **θεωρία**)

῎Αλλη αἰτία πίστης στό θεό: ὁ ἄνθρωπος μετατοπίζει στή φύση τήν ἀντίληψη γιά τή δική του σκόπιμη δημιουργία. ῾Η φύση ἔχει σκοπό — ergo*, τή δημιούργησε λογικό ὄν (160) [629-630].

«Αὐτό ἀκριβῶς πού ὁ ἄνθρωπος ὀνομάζει σκοπιμότητα τῆς φύσης καί σάν τέτια τήν κατανοεῖ, στήν πραγματικότητα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἑνότητα τοῦ κόσμου, ἡ ἁρμονία αἰτίου καί αἰτιατοῦ, εἶναι γενικά ἐκεῖνος ὁ ἀμοιβαῖος δεσμός μέσα στόν ὁποῖο τά πάντα στή φύση ὑπάρχουν καί δροῦν» (161) [630].

...«Δέν ἔχουμε κανένα λόγο νά φανταζόμαστε ὅτι, ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶχε περισσότερες αἰσθήσεις ἤ ὄργανα, θά γνώριζε ἐπίσης περισσότερες ἰδιότητες εἴτε πράγματα τῆς φύσης. Οἱ ἰδιότητες δέν εἶναι περισσότερες στόν ἐξωτερικό κόσμο, στήν ἀνόργανη φύση, ἀπ᾽ὅ,τι	᾽Εάν ὁ ἄνθρωπος εἶχε περισσότερες αἰσθήσεις, θά ἀνακάλυπτε ἄραγε

* — ἑπομένως. *῾Η Σύντ.*

περισσότερα πράγματα στόν κόσμο; Όχι. || στήν όργανική. Ὁ ἄνθρωπος ἴσα-ἴσα ἔχει τόσες αἰσθήσεις, ὅσες ἀκριβῶς τοῦ χρειάζονται γιά νά γνωρίζει τόν κόσμο στήν ἀκεραιότητά του, στό σύνολό του» (163) [632-633].

||| εἶναι σπουδαῖο ἐνάντια στόν ἀγνωστικισμό[40]

168 [636-637] — Ἐνάντια στόν Λίμπιχ λόγω τῆς φράσης γιά τήν „ἀπέραντη (τοῦ θεοῦ) σοφία“... || Ὁ Φόυερμπαχ καί ἡ φυσιογνωσία!! NB. Σύγκρ. τώρα τόν Μάχ καί Σία[41].||

174-175-178 [642-645] — Νατούρα (ἡ φύση) = δημοκράτισσα. Ὁ θεός = μονάρχης. |Αὐτό *ὑπάρχει πολλές φορές* στόν Φόυερμπαχ!|

188-190 [653-656] — Ὁ θεός ἦταν πατριαρχικός μονάρχης, ἐνῶ τώρα ἔγινε συνταγματικός μονάρχης: διοικεῖ, ἀλλά σύμφωνα μέ τούς νόμους.

Ἀπό ποῦ ξεφύτρωσε τό *πνεῦμα* (Geist); — ρωτοῦν οἱ θεϊστές τόν ἀθεϊστή (196) [661]. Αὐτοί σχηματίζουν γιά τή φύση πολύ σιχαμερή (despectierliche: 196), ἀντίληψη γιά τό πνεῦμα πολύ ὑψηλή ἀντίληψη (zu hohe, zu vornehme (!!) Vorstellung *). || NB (σύγκρ. τόν Ντίτσγκεν[42])

Ἀπό τή φύση δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσεις ἀπευθείας καί τόν Regierungsrath ** (197) [662] | ἔξυπνο!

«Ὅμως τό πνεῦμα ἀναπτύσσεται μαζί μέ τό σῶμα, μέ τίς αἰσθήσεις... εἶναι συνδεμένο μέ τίς αἰσθήσεις... ἀπ᾽ὅπου τό κρανίο, ἀπ᾽ὅπου ὁ ἐγκέφαλος, ἀπό κεῖ καί τό πνεῦμα, ἀπ᾽ὅπου τό ὄργανο ἀπό κεῖ καί ἡ λειτουργία του» (197) [662]: σύγκρ. πιό κάτω (197) «τό πνεῦμα *στό κεφάλι*»).

Idem Ντίτσγκεν[43] ||| «Καί ἡ πνευματική δράση εἶναι σωματική» (197-198) [662].

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀπό τό ||| πνεῦμα, ἀπό τό θεό ὁδηγεῖ στή δημιουργία τοῦ κόσμου ἀπό τό μηδέν — «γιατί ἀπό ποῦ τό

* — πολύ ὑψηλή, πολύ εὐγενική (!!) ἀντίληψη. *Ἡ Σύντ.*
** — πολιτικό σύμβουλο. *Ἡ Σύντ.*

πνεῦμα παίρνει τήν ὕλη, τά σωματικά ὄντα, ἄν ὄχι ἀπό τό μηδέν;» (199) [664].

...«Ἡ φύση εἶναι φυσική, ὑλική, αἰσθητή»... (201) [665]. — ἡ φύση εἶναι ὑλική

Ἰάκωβος Μπαῖμε = „*ὑλιστικός θεϊστής*“: θεοποιεῖ ὄχι μόνο τό πνεῦμα, ἀλλά καί τήν ὕλη. Γι᾽αὐτόν ὁ θεός εἶναι ὑλικός — σ᾽αὐτό βρίσκεται ὁ μυστικισμός του (202) [666].

...«Ὅπου τά μάτια καί τά χέρια ἀποκτοῦν τά δικαιώματά τους, ἐκεῖ παύουν νά ὑπάρχουν οἱ θεοί» (203) [667].

«Τό κακό στή φύση» (οἱ θεϊστές) «τό καταλογίζουν σφάλμα... τῆς ὕλης, εἴτε τῆς *ἀναπόφευκτης ἀναγκαιότητας τῆς φύσης*» (212) [675-676]. — ἡ ἀναγκαιότητα τῆς **φύσης**

213 στή μέση [676] καί *215* στή μέση [678] „natürliche“ und „bürgerliche Welt“ *. — ἔμβρυο ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ[44]

(226) [687-688]: Ὁ Φόυερμπαχ λέει ὅτι ἐδῶ τελειώνει τό 1ο μέρος (γιά τή φύση σάν βάση τῆς θρησκείας) καί περνάει στό 2ο μέρος: στή Geistesreligion ** ἀποκαλύπτονται οἱ ἰδιότητες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

(232) [692-693] — „Ἡ θρησκεία εἶναι ποίηση“—ἔτσι μποροῦμε νά ποῦμε, ἀφοῦ πίστη = φαντασία. Ἀλλά ἐγώ (ὁ Φόυερμπαχ) δέν ἐξοντώνω ἄραγε τήν ποίηση; Ὄχι. Ἐγώ ἐξοντώνω (aufhebe) τή θρησκεία «μόνο *ἐφόσον*» (ὑπογράμμιση τοῦ Φόυερμπαχ), «αὐτή εἶναι ἁπλή πρόζα καί *ὄχι* ποίηση» (233) [693]. — NB

Ἡ τέχνη δέν ἀπαιτεῖ νά ἀναγνωριστοῦν τά ἔργα της σάν *πραγματικότητα* (233).

Ἐκτός ἀπό τή φαντασία, πολύ σημαντικό στή θρησκεία εἶναι τό Gemüth *** (261) [717], ἡ *πρακτική* πλευρά (258) [714], οἱ ἀναζητήσεις τοῦ καλύτερου, τῆς ὑπεράσπισης, τῆς βοήθειας etc.

---

* — «φυσικός» καί «ἀστικός κόσμος». *Ἡ Σύντ.*

** — θρησκεία τοῦ πνεύματος. *Ἡ Σύντ.*

*** — τό αἴσθημα. *Ἡ Σύντ.*

(263) [718-719] — στή θρησκεία ἀναζητοῦν *παρηγοριά* (ἀθεϊσμός trostlos*). — — —

ἀναγκαιότητα τῆς φύσης

«Καί ἀκριβῶς μιά τέτια ἀντίληψη, πού ἀντιστοιχεῖ στή φιλαυτία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ φύση ἐνεργεῖ ὄχι μέ σταθερή ἀναγκαιότητα, ἀλλά ὅτι πιό πάνω ἀπό τήν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης στέκεται τό Ὄν πού ἀγαπάει τόν ἄνθρωπο» (264) [719]. Καί στήν *ἑ π ό μ ε ν η φ ρ ά σ η* „Naturnotwendigkeit“** τῆς πτώσης τῆς πέτρας (264) [720].

NB

Σελ. *287* στή μέση [738-739] *δυό φορές:* τό ἴδιο „Notwendigkeit der Natur“***.

Θρησκεία = παιδιαρίσματα, ἡ παιδική ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας (269) [723], ὁ χριστιανισμός ἀπό τήν ἠθική ἔκανε τό θεό, δημιούργησε τόν *ἠθικό θεό* (274) [727-728].

Ὁ Φόυερμπαχ ἐνάντια στήν κατάχρηση τῆς λέξης θρησκεία

Ἡ θρησκεία εἶναι ἐμβρυακή μόρφωση, μποροῦμε νά ποῦμε: «ἡ μόρφωση εἶναι πραγματική θρησκεία»... «Ὡστόσο αὐτό εἶναι κατάχρηση λέξεων, γιατί μέ τή λέξη θρησκεία συνδέονται μόνιμα οἱ προληπτικές καί μή ἀνθρώπινες ἀντιλήψεις» (275) [728].

Ὕμνος στήν *παιδεία* — (277) [730].

NB

«**Ἐπιπόλαιη** γνώμη καί ἰσχυρισμός ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι γιά τή ζωή, συγκεκριμένα γιά τήν κοινωνική, τήν πολιτική ζωή, ἐντελῶς ἀδιάφορη». „Ἐγώ δέν δίνω πεντάρα γιά μιά τέτια πολιτική ἐλευθερία, πού ἀφήνει τόν ἄνθρωπο δοῦλο τῆς θρησκείας“ (281) [733].

Ἡ θρησκεία εἶναι ἔμφυτη στόν ἄνθρωπο («αὐτή ἡ θέση... μεταφρασμένη στήν ἁπλή γερμανική γλώσσα σημαίνει») = ἡ πρόληψη εἶναι ἔμφυτη στόν ἄνθρωπο (283) [735].

* — θλιβερός. *Ἡ Σύντ.*
** — «ἡ φυσική ἀναγκαιότητα». *Ἡ Σύντ.*
*** — «ἡ ἀναγκαιότητα τῆς φύσης». *Ἡ Σύντ.*

«Στό χριστιανό ὑπάρχει ἡ ἐλεύθερη αἰτία τῆς φύσης, ὁ ἐξουσιαστής τῆς φύσης, πού στή θέλησή του, στό λόγο του ὑποτάσσεται ἡ φύση, κι᾽αὐτός εἶναι ὁ θεός, πού δέν συνδέεται μέ τή λεγόμενη αἰτιακή σχέση, δέν συνδέεται μέ τήν ἀναγκαιότητα, δέν εἶναι κολλημένος στήν ἁλυσίδα πού συνδέει τό ἀποτέλεσμα μέ τήν αἰτία καί τήν αἰτία μέ τήν ἄλλη αἰτία, ἐνῶ ὁ εἰδωλολατρικός θεός συνδέεται μέ τή φυσική ἀναγκαιότητα καί μάλιστα δέν μπορεῖ νά ἀπαλλάξει οὔτε τούς εὐνοούμενούς του ἀπό τό πεπρωμένο τοῦ θανάτου». (Ὥστε, λοιπόν, ὁ Φόυερμπαχ λέει συστηματικά: Notwendigkeit *d e r* Natur).

ἀναγκαιότητα τῆς φύσης

«᾽Αλλά στό χριστιανό ὑπάρχει ἐλεύθερη αἰτία, γιατί στίς ἐπιθυμίες του δέν δεσμεύεται ἀπό τή γενική τάξη πραγμάτων, ἀπό τήν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης» (301) [750]. ((Καί **ἀ κ ό μ η** *τ ρ ε ῖ ς φ ο ρ έ ς σ᾽ α ὐ τ ή* τή σελίδα: Notwendigkeit *der* Natur.))

NB

NB

Καί στή σελ. 302 [751]: «...ὅλοι οἱ **νόμοι ἤ οἱ ἀναγκαιότητες τῆς φύσης**, στίς ὁποῖες ὑποτάσσεται ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη»...

cf. 307 [755]: „Lauf der Natur"*.

NB

«Νά ἐξαρτᾶ κανείς τή φύση ἀπό τό θεό σημαίνει νά ἐξαρτᾶ τήν παγκόσμια τάξη πραγμάτων τῆς φύσης ἀπό τή θέληση» (312) [759-760]. Καί στή σελ. 313 (ἀπό πάνω) [760] — „Naturnotwendigkeit"!!

320 [766]: „ἀναγκαιότητα τῆς φύσης" (der Natur)...

Στίς θρησκευτικές ἀντιλήψεις «ἔχουμε παραδείγματα... πῶς γενικά ὁ ἄνθρωπος μετατρέπει τό ὑποκειμενικό σέ ἀντικειμενικό, πῶς δηλ. ἐκεῖνο πού ὑπάρχει μόνο μέσα στή νόησή του, στήν ἀντίληψη καί στή φαντασία του τό κάνει σάν νά ὑπάρχει **ἔ ξ ω ἀπό τή νόηση, τήν ἀντίληψη, τή φαντασία**»... (328) [773].

τί εἶναι τό *ἀντικειμενικό;* (κατά τόν Φόυερμπαχ)

* — «ἡ πορεία τῆς φύσης». *Ἡ Σύντ.*

Entleibter Geist* = θεός

«Ἔτσι οἱ χριστιανοί ἀποσποῦν τό πνεῦμα, τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τό σῶμα καί αὐτό τό ἀποσπασμένο ἀπό τό σῶμα, τό ἀσώματο πνεῦμα τό κάνουν θεό τους» (332) [777].

Ἡ θρησκεία δίνει στόν ἄνθρωπο ἰδανικό (332). Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπό ἰδανικό, ἀλλά ἀπό ἀνθρώπινο ἰδανικό πού ἀντιστοιχεῖ στή φύση καί ὄχι στό ὑπερφυσικό:

«Δικό μας ἰδανικό δέν πρέπει νά εἶναι τό εὐνουχισμένο, τό ἀσώματο, τό ἀφηρημένο Ὄν, ἀλλά ὁ ἀκέραιος, ὁ πραγματικός, ὁ ὁλόπλευρος, ὁ τέλειος, ὁ μορφωμένος ἄνθρωπος» (334) [778].

Τό *ἰδανικό* **τοῦ Μιχαηλόβσκι** εἶναι ἁπλῶς ἡ χυδαιοποιημένη ἐπανάληψη αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ τῆς πρωτοπόρας ἀστικῆς δημοκρατίας, ἤ τῆς ἐπαναστατικῆς ἀστικῆς δημοκρατίας.

Sinnlich, physisch** ((θαυμάσια σύγκριση!))

«Ὁ ἄνθρωπος δέν ἔχει καμιά ἀντίληψη, καμιά ἰδέα γιά κάποια ἄλλη πραγματικότητα, ἄλλη ὕπαρξη, ἐκτός ἀπό τήν αἰσθητή καί τή φυσική»... (334) [779].

NB

«Ἄν δέν ντρέπονται νά παραδεχτοῦν τήν προέλευση τοῦ αἰσθητοῦ, τοῦ ὑλικοῦ κόσμου ἀπό τή νόηση ἤ ἀπό τή βούληση κάποιου πνεύματος, ἄν δέν ντρέπονται νά ὑποστηρίξουν ὅτι τά πράγματα δέν νοοῦνται ἐπειδή ὑπάρχουν, ἀλλά ὑπάρχουν ἐπειδή νοοῦνται, τότε ἄς μήν ντρέπονται νά παραδεχτοῦν ἐπίσης ὅτι προέρχονται ἀπό λέξεις, ἄς μήν ντρέπονται νά ὑποστηρίζουν ὅτι δέν ὑπάρχουν οἱ λέξεις ἐπειδή ὑπάρχουν τά πράγματα, ἀλλά τά πράγματα ὑπάρχουν μόνο ἐξαιτίας τῶν λέξεων» (341-342) [785-786].

* — τό ἀσώματο πνεῦμα. *Ἡ Σύντ.*

** — αἰσθητό, φυσικό. *Ἡ Σύντ.*

Ὁ θεός χωρίς τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μόνο στό ὄνομα θεός:

...«Τέτιος θεός εἶναι... ὁ θεός μερικῶν ὀρθολογιστῶν φυσιοδιφῶν, πού δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ προσωποποιημένη φύση, εἴτε ἡ φυσική ἀναγκαιότητα, ἡ καθολικότητα, τό Σύμπαν, μέ τό ὁποῖο, φυσικά, δέν συμφωνεῖ ἡ ἀντίληψη γιά τήν ἀθανασία» | 349 | [791].

Ἡ τελευταία (30ή) διάλεξη, σελ. (358-370) [799-810], μπορεῖ νά παρατεθεῖ σχεδόν ὁλόκληρη σάν τυπικότατο παράδειγμα διαφωτιστικοῦ ἀθεϊσμοῦ μέ ἐλαφριά σοσιαλιστική ὀσμή (γιά τή μάζα τῶν φτωχῶν etc., σελ. 365 στή μέση [805]) κτλ. Τά τελευταῖα λόγια: σκοπός μου εἶναι νά κάνω ἐσᾶς τούς ἀκροατές

«ἀπό φίλους τοῦ θεοῦ — φίλους τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό πιστούς — σκεπτόμενους, ἀπό προσευχόμενους — δουλευτάδες, ἀπό ὑποψήφιους τοῦ ἐπέκεινα κόσμου — ἐρευνητές τοῦ ἐπίγειου ἐντεῦθεν κόσμου, ἀπό χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι σύμφωνα μέ τή δική τους ὁμολογία καί συνείδηση εἶναι *«μισοζῶα, μισοάγγελοι — ἀνθρώπους, ἀκέραιους ἀν*θρώπους» (370 τέλος [810]).

ὑπογράμμιση τοῦ Φόυερμπαχ

Παρακάτω ἀκολουθοῦν *Zusätze und Anmerkungen** (371-463) [811-894].

Ἐδῶ ὑπάρχουν πολλές λεπτομέρειες, τσιτάτα, πού περιέχουν ἐπαναλήψεις. Ὅλα αὐτά τά παρέρχομαι. Σημειώνω μόνο τό πιό βασικό πού παρουσιάζει κάποιο ἐνδιαφέρον: βάση τῆς ἠθικῆς εἶναι ὁ ἐγωισμός (392) [829]. («Ἡ ἀγάπη πρός τή ζωή, τό ἐνδιαφέρον, ὁ ἐγωισμός»)... «ὑπάρχει ὄχι μόνο ὁ μοναχικός εἴτε ὁ ἀτομικός ἐγωισμός, ἀλλά ἐπίσης καί ὁ ἐγωισμός ὁ κοινωνικός, ὁ ἐγωισμός ὁ οἰκογενειακός, ὁ συνεταιρικός, ὁ κοινοτικός, ὁ πατριωτικός» (393) [830].

Ἔμβρυο ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ!

* — *παραρτήματα καί σημειώσεις. Ἡ Σύντ.*

...«Τό ἀγαθό δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά αὐτό πού ἀνταποκρίνεται στόν ἐγωισμό ὅλων τῶν ἀνθρώπων»... (397) [834].

NB
NB
Ἔμβρυο ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ σύγκρ. τόν Τσερνισέβσκι[45]

«Γι' αὐτό τό λόγο εἶναι πραγματικά ἀρκετό νά ρίξουμε μιά ματιά στήν ἱστορία! Ποῦ ἀρχίζει στήν ἱστορία ἡ νέα ἐποχή; Παντοῦ μόνο ἐκεῖ ὅπου ἡ καταπιεζόμενη μάζα εἴτε ἡ πλειοψηφία προβάλλει τό δικό της νόμιμο ἐγωισμό ἐνάντια στόν ἀποκλειστικό ἐγωισμό τοῦ ἔθνους ἤ τῆς κάστας, ὅπου οἱ τάξεις τῶν ἀνθρώπων (sic!) ἤ ὁλόκληρα ἔθνη, ἀφοῦ νίκησαν τήν ὑπεροπτική ἀλαζονεία τῆς ἄρχουσας μειοψηφίας, βγαίνουν ἀπό τήν ἐλεεινή κατάσταση τοῦ καταπιεζόμενου προλεταριάτου στό φῶς τῆς ἱστορικῆς καί ἔνδοξης δράσης. Ἔτσι καί ὁ ἐγωισμός τῆς καταπιεζόμενης τώρα πλειοψηφίας τῆς ἀνθρωπότητας πρέπει νά πραγματοποιήσει καί θά πραγματοποιήσει τό δικαίωμά του καί θά ἀρχίσει τή νέα ἐποχή τῆς ἱστορίας. Δέν ὑπόκειται σέ κατάργηση ἡ ἀριστοκρατία τῆς μόρφωσης, τοῦ πνεύματος. Ὄχι! Δέν ἐπιτρέπεται ὅμως οἱ λίγοι νά εἶναι εὐγενεῖς καί οἱ ἄλλοι οἱ ὑπόλοιποι νά εἶναι ὄχλος. Ἀντίθετα, ὅλοι πρέπει, τουλάχιστον *πρέπει,* νά εἶναι μορφωμένοι. Δέν πρέπει νά καταργηθεῖ ἡ ἰδιοκτησία γενικά — ὄχι! Εἶναι ὅμως ἀνεπίτρεπτο νά ἔχουν οἱ λίγοι ἰδιοκτησία καί ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι νά μήν ἔχουν τίποτε. Ἰδιοκτησία πρέπει νά ἔχουν ὅλοι» (398) (835).

NB
Ὁ „σοσιαλισμός" τοῦ Φόυερμπαχ

Αὐτές οἱ διαλέξεις ἔγιναν ἀπό τήν 1. XII. 48 ὥς τίς 2. III. 49 (ὁ Πρόλογος, σελ. V [490], καί ὁ πρόλογος τοῦ βιβλίου ἔχει ἡμερομηνία 1. I. 51. Πόσο πολύ *σ' αὐτόν ἤδη τόν καιρό* (1848-1851) ὁ Φόυερμπαχ *ἔμεινε πίσω* ἀπό τόν *Μάρξ* („Κομμουνιστικό Μανιφέστο", 1847, „Neue Rheinische Zeitung" etc.), καί τόν *Ἔνγκελς* (1845: „Lage"[46]).

Παραδείγματα χρησιμοποίησης ἀπό τούς κλασικούς τῶν λέξεων *θεός* καί *φύση* ἀδιάκριτα (398-399) [835-836].

Σελ. **402-411** [838-847] — *ἐ ξ α ι ρ ε τ ι κ ή, φιλοσοφική* (καί ταυτόχρονα ἁπλή καί ὁλοκάθαρη) ἑρμηνεία τῆς οὐσίας τῆς θρησκείας.

«Τό μυστικό τῆς θρησκείας εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἁπλῶς μυστικό συνδυασμοῦ σ'ἕνα καί τό αὐτό Ὄν τῆς συνείδησης μέ τό ἀσυνείδητο, τῆς βούλησης μέ τό ἀκούσιο» (402) [839]. Τό *Ἐγώ* καί τό *μή-Ἐγώ* συνδέονται ἀδιάρηκτα μέσα στόν ἄνθρωπο. «Ὁ ἄνθρωπος δέν κατανοεῖ καί δέν ἐξωτερικεύει τό δικό του ἐσωτερικό βάθος καί γι'αὐτό διασπᾶ τό δικό του Ὄν στό «Ἐγώ» χωρίς τό «μή-Ἐγώ», πού τό ὀνομάζει θεό, καί στό «μή-Ἐγώ» χωρίς τό «Ἐγώ», πού τό ὀνομάζει φύση» (406) [842]. NB NB

Σελ. 408 [844] — ἐξαιρετική περικοπή τοῦ Σενέκα (ἐνάντια στούς ἀθεϊστές), ὅτι δηλαδή αὐτοί κάνουν τή φύση θεό. Προσευχήσου! — ἐργάσου! (σελ. 411 [846])[47].

Ἡ φύση εἶναι ὁ θεός στή θρησκεία, ἀλλά ἡ φύση σάν Gedankenwesen*. **«Τό μυστικό τῆς θρησκείας εἶναι ἡ ταυτότητα τοῦ ὑποκειμενικοῦ καί τοῦ ἀντικειμενικοῦ»**, δηλαδή ἡ ἑνότητα τῆς ἀνθρώπινης καί τῆς φυσικῆς οὐσίας, πού ὅμως ταυτόχρονα διαφέρει ἀπό τήν πραγματική οὐσία τῆς φύσης καί τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας» (411) [847]. NB

«Ἡ ἄγνοια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπύθμενη καί ἡ δύναμη τῆς ἀνθρώπινης φαντασίας ἀπεριόριστη. Ἡ δύναμη τῆς φύσης πού στερεῖται, ἐξαιτίας τῆς ἄγνοιας, τῆς βάσης της καί, ἐξαιτίας τῆς φαντασίας, τῶν ὁρίων της, εἶναι θεϊκή παντοδυναμία» (414) [849]. Sehr gut! **

...«Ἡ ἀντικειμενική οὐσία σάν ὑποκειμενική, ἡ οὐσία τῆς φύσης σάν διαφορετική ἀπό τή φύση, σάν ἀνθρώπινη οὐσία, ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου σάν διαφορετική ἀπό τόν ἄνθρωπο, σάν μή ἀνθρώπινη οὐσία Sehr gut!

* — νοερή οὐσία. *Ἡ Σύντ.*

** — Πολύ ὡραῖα. *Ἡ Σύντ.*

θαυμάσια περικοπή!

— νά τί εἶναι ἡ θεϊκή οὐσία, νά τί εἶναι ἡ οὐσία τῆς θρησκείας, νά τί εἶναι τό μυστικό τοῦ μυστικισμοῦ καί τῶν φαντασιώσεων»... (415) [850].

Φαντασιώσεις γιά τόν Φόυερμπαχ = ἡ ἰδεαλιστική φιλοσοφία NB.

NB ἀπόλυτα σωστό! NB

«῾Ο ἄνθρωπος χωρίζει στή σκέψη του τό ἐπίθετο ἀπό τό οὐσιαστικό, τήν ἰδιότητα ἀπό τήν οὐσία... Καί ὁ μεταφυσικός θεός δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά σύντομη ἀπαρίθμηση ἤ ἕνα σύνολο τῶν πιό γενικῶν ἰδιοτήτων πού ἔχουν ἐξαχθεῖ ἀπό τή φύση, τήν ὁποία, ὅμως, ὁ ἄνθρωπος μέ τή δύναμη τῆς φαντασίας, ἀκριβῶς μέ ἕναν τέτιο χωρισμό ἀπό τήν αἰσθητή οὐσία, ἀπό τήν ὕλη τῆς φύσης, τή μετατρέπει ξανά σέ ἀνεξάρτητο ὑποκείμενο ἤ οὐσία» (417) [852].

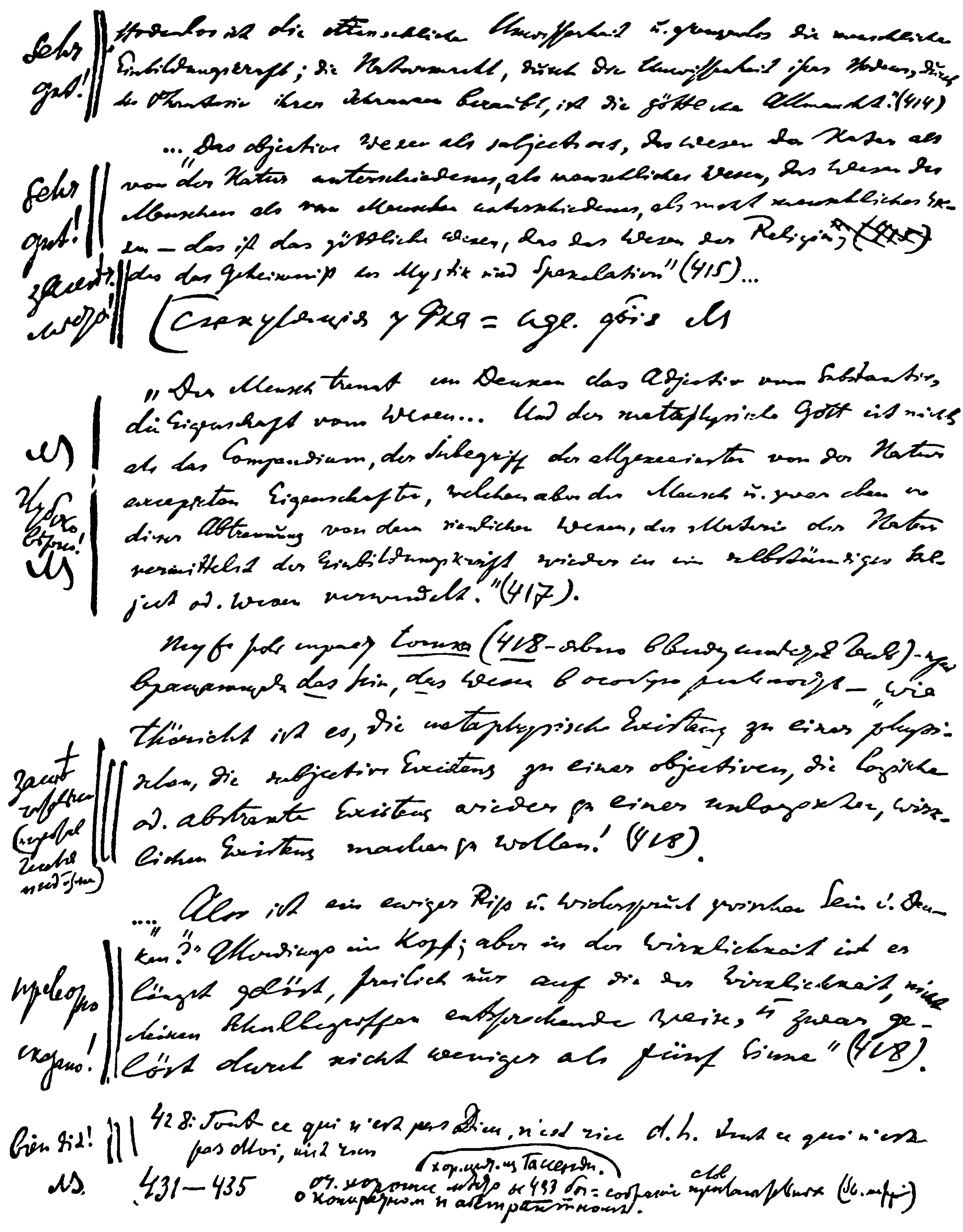
Τόν ἴδιο ρόλο παίζει καί *ἡ Λογική* (*418* [852-853] — πρόκειται ὁλοφάνερα γιά τόν Χέγγελ) — πού μετατρέπει *das* Sein, *das* Wesen* σέ ἰδιαίτερη πραγματικότητα — «πόσο παράλογο εἶναι νά θέλει κανείς νά μετατρέψει τή μεταφυσική ὕπαρξη σέ φυσική, τήν ὑποκειμενική ὕπαρξη — σέ ἀντικειμενική, τή λογική ἤ ἀφηρημένη ὕπαρξη — ξανά σέ ὕπαρξη ἄλογη, πραγματική!» (418) [853].

Θαυμάσιο (ἐνάντια στόν Χέγγελ καί τόν ἰδεαλισμό)

...«῞Ωστε, λοιπόν, ὑπάρχει αἰώνιο ρῆγμα καί ἀντίφαση ἀνάμεσα στό Εἶναι καί τή νόηση;» Ναί, ἀλλά μόνο στό κεφάλι. Στήν πραγματικότητα ὅμως αὐτή ἡ ἀντίφαση ἔχει ἤδη ἀπό καιρό λυθεῖ, μόνο, ἀλήθεια, μέ τρόπο πού ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματικότητα καί ὄχι στίς δικές σου σχολικές ἔννοιες, καί συγκεκριμένα ἔχει λυθεῖ μόνο μέσω τῶν πέντε τουλάχιστον αἰσθήσεων» (418).

θαυμάσια εἰπωμένο!

* — τό Εἶναι, τήν οὐσία. *῾Η Σύντ.*

Sehr gut! — „Bodenlos ist die christliche Unerschaffenheit u. grenzenlos die menschliche Einbildungskraft; die Naturwelt, durch die Unerschaffenheit ihres Bodens, durch die Phantasie ihrer Schranken beraubt, ist die göttliche Allmacht." (414)

Sehr gut! — ... „Das objektive Wesen als subjektives, das Wesen der Natur als von der Natur unterschiedenes, als menschliches Wesen, das Wesen des Menschen als vom Menschen unterschiedenes, als nicht menschliches Wesen — das ist das göttliche Wesen, das das Wesen der Religion, das das Geheimnis der Mystik und Spekulation" (415)...

заметь! — [illegible] = [illegible] NB

NB — „Der Mensch trennt im Denken das Adjektiv vom Substantiv, die Eigenschaft vom Wesen... Und der metaphysische Gott ist nichts als das Compendium, der Inbegriff der allgemeinsten von der Natur abgezogenen Eigenschaften, welchen aber der Mensch u. zwar eben in dieser Abtrennung von dem sinnlichen Wesen, der Materie der Natur vermittelst der Einbildungskraft wieder in ein selbständiges Subjekt od. Wesen verwandelt." (417). NB

[illegible] (418 — [illegible]) — [illegible] das Sein, das Wesen [illegible] — „Wie thöricht ist es, die metaphysische Existenz zu einer physischen, die subjektive Existenz zu einer objektiven, die logische od. abstrakte Existenz wieder zu einer unlogischen, wirklichen Existenz machen zu wollen!" (418). — заметь! [illegible]

... „Aber ist ein ewiger Riss u. Widerspruch zwischen Sein u. Denken?" Allerdings im Kopf; aber in der Wirklichkeit ist er längst gelöst, freilich nur auf die der Wirklichkeit, nicht deinen Schulbegriffen entsprechende Weise, und zwar gelöst durch nicht weniger als fünf Sinne" (418). — превосходно сказано!

Bien dit! — 428: Tout ce qui n'est pas Dieu, n'est rien d.h. tout ce qui n'est pas Moi, n'est rien ([illegible] Гассенди)

NB. 431–435 [illegible]

Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν
Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φόυερμπαχ «Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας». — 1909

Σμίκρυνση

428 [862]: Tout ce qui n'est pas Dieu, n'est rien, δηλαδή, tout ce qui n'est pas Moi, n'est rien*. — bien dit!**

431-435 [865-869]: Ὡραῖο τσιτάτο ἀπό τόν Γκασεντί[48]. Πολύ καλή περικοπή: ἰδιαίτερα *433* [867] *θεός* = συλλογή λέξεων ἐπιθέτων (χωρίς ὕλη) γιά τό συγκεκριμένο καί τό ἀφηρημένο. — NB

|435| [868-869] — «Τό κεφάλι εἶναι ἡ αἴθουσα τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Σύμπαντος» — καί ὅταν τό κεφάλι μας εἶναι παραφουσκωμένο μέ γενικές ἔννοιες, Gattungsbegriffen, τότε φυσιολογικά ἐξάγουμε (ableiten) «τό ξεχωριστό ἀπό τό γενικό, δηλ. ...τή φύση ἀπό τό θεό». — NB — τό ξεχωριστό καί τό γενικό = ἡ φύση καί ὁ θεός

436-437 [870]: (Σημείωση ἀρ. 16). Ἐγώ δέν εἶμαι ἐνάντια στή συνταγματική μοναρχία, ὅμως μόνο τό *δημοκρατικό πολίτευμα* «εἶναι **ἄμεσα** γιά τό λογικό ἡ κρατική μορφή πού ἀντιστοιχεῖ στήν ἀνθρώπινη οὐσία». — χά-χά!!

...«Ἐδῶ πού τά λέμε, τό νά γράφει κανείς μ'ἔξυπνο τρόπο προϋποθέτει νά ἔχει ἐπίσης καί ὁ ἀναγνώστης μυαλό, ὅτι αὐτός ὁ τρόπος δέν τά λέει ὅλα, ὅτι ἀφήνει στόν ἴδιο τόν ἀναγνώστη νά ἀποφανθεῖ γιά τίς σχέσεις, τούς ὅρους καί τούς περιορισμούς, μέσα στούς ὁποίους καί μόνο ἡ δοσμένη θέση ἔχει σημασία καί μπορεῖ νά εἶναι νοητή» (447) [880]. — εὔστοχα!

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀπάντηση στόν κριτικό (τοῦ Φόυερμπαχ) καθηγητή *von Schaden* (448-449) [880-881] καί στόν *Schaller* (449-450-463) [882-883-894].

* — Ὅ,τι δέν εἶναι θεός, εἶναι μηδέν, δηλ. πᾶν μή-Ἐγώ εἶναι μηδέν. *Ἡ Σύντ.*

** — καλά εἰπωμένο! *Ἡ Σύντ.*

NB
„Εἶναι καί φύση“, „νόηση καί ἄνθρωπος“

...«Μά ἐγώ στή θέση τοῦ Εἶναι βάζω ξεκάθαρα τή φύση, στή θέση τῆς νόησης — τόν ἄνθρωπο», δηλ. ὄχι τό ἀφηρημένο, ἀλλά τό συγκεκριμένο — — — die *dramatische* Psychologie* (449) [882].

Νά γιατί εἶναι *σ τ ε ν ό ς* ὁ ὅρος τοῦ Φόυερμπαχ καί τοῦ Τσερνισέβσκι „ἡ ἀνθρωπολογική ἀρχή“ στή φιλοσοφία[49]. Καί ἡ ἀνθρωπολογική ἀρχή καί ὁ νατουραλισμός εἶναι μόνο ἀνακριβεῖς καί ἄτονες περιγραφές τοῦ *ὑ λ ι σ μ ο ῦ*.

bien dit!

«῾Ο ἰησουϊτισμός εἶναι ἕνα ἀσυνείδητο πρωτότυπο καί τό ἰδανικό τῶν θεωρητικῶν μας φιλοσόφων» (455) [888].

σχετικά μέ τό ζήτημα γιά τίς βάσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑλισμοῦ

«῾Η νόηση προϋποθέτει τήν ἀσυνεχή πραγματικότητα σάν συνεχή, τήν ἄπειρη ἐπαναληπτικότητα τῆς ζωῆς σάν ταυτόσημη μοναδικότητα. ῾Η γνώση τῆς οὐσιαστικῆς, τῆς ἄσβεστης διαφορᾶς ἀνάμεσα στή νόηση καί στή ζωή (ἤ τήν πραγματικότητα) εἶναι ἡ ἀρχή κάθε σοφίας στή σκέψη καί στή ζωή. Μόνο ἡ διάκριση ἀποτελεῖ ἐδῶ τήν πραγματική σχέση» (458) [890].

Τέλος τοῦ 8ου τόμου.

῾Ο 9ος τόμος = „*Θεογονία*“ (1857)[50]. Κρίνοντας ἀπό τό ξεφύλλισμα πού ἔκανα, θά ἔλεγε κανείς ὅτι ἐδῶ δέν ὑπάρχει κάτι τό ἐνδιαφέρον. Πάντως πρέπει νά διαβάσω τήν § 34 (σελ. 320 ff.), 36 (σελ. 334). NB § *36* (σελ. 334) — ἀπό τό κοίταγμα δέν φαίνεται *τίποτε* τό ἐνδιαφέρον. ῞Ολο τσιτάτα γιά ἐπιβεβαίωση αὐτοῦ πού ὁ Φόυερμπαχ ἔχει πεῖ ἤδη νωρίτερα.

---

* — τή *δραματική* ψυχολογία. *῾Η Σύντ.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΦΟΥΕΡΜΠΑΧ «ΕΚΘΕΣΗ, ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΛΑΪΜΠΝΙΤΣ»[51]

Γράφτηκε όχι νωρίτερα ἀπό τό Σεπτέμβρη — όχι ἀργότερα ἀπό τίς 4 (17) τοῦ Νοέμβρη 1914

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

Λ. ΦΟΥΕΡΜΠΑΧ. ΑΠΑΝΤΑ, Τ. IV, 1910.
ΛΑΙΜΠΝΙΤΣ κτλ.

Στή θαυμάσια ἔκθεση γιά τόν Λάιμπνιτς πρέπει νά σημειωθοῦν μερικές ἀξιόλογες περικοπές (αὐτό εἶναι δύσκολο, γιατί ὅλο, δηλ. τό πρῶτο μέρος, (§ 1-13) εἶναι ἕνα ἐξαιρετικό κείμενο), ἔπειτα οἱ *π ρ ο σ θ ῆ κ ε ς τοῦ 1 8 4 7.*

(Ὁ „Λάιμπνιτς" γράφτηκε ἀπό τόν Φόυερμπαχ τό 1836, ὅταν ἦταν ἀκόμη ἰδεαλιστής)	§ 20 § 21 *1 8 4 7* καί χωριστές περικοπές

Σελ. 27 — τό χαρακτηριστικό γνώρισμα πού διακρίνει τόν Λάιμπνιτς ἀπό τόν Σπινόζα: ὁ Λάιμπνιτς στήν ἔννοια τῆς οὐσίας προσθέτει καί τήν *ἔ ν ν ο ι α τ ῆ ς δ ύ ν α μ η ς* «καί μάλιστα τῆς ἐνεργητικῆς δύναμης»... τήν ἀρχή τῆς «αὐτενέργειας» (29) —

Ergo*, ὁ Λάιμπνιτς διά μέσου τῆς θεολογίας ἔφτανε στήν ἀρχή τῆς ἀδιάρηκτης (καί καθολικῆς, ἀπόλυτης) σχέσης τῆς ὕλης καί τῆς κίνησης. Ἔτσι, φαίνεται, πρέπει νά ἐννοοῦμε τόν Φόυερμπαχ;

Σελ. 32: «Οὐσία τοῦ Σπινόζα εἶναι ἡ ἑνότητα, οὐσία τοῦ Λάιμπνιτς εἶναι ἡ διάκριση, ἡ διαφορά».

Σελ. 34: Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα εἶναι τό *τηλεσκόπιο,* ἡ φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς εἶναι τό *μικροσκόπιο*[52].

«Ὁ κόσμος τοῦ Σπινόζα εἶναι τό ἄχρωμο γυαλί τῆς θεότητας, τό περιβάλλον διά μέσου τοῦ ὁποίου δέν βλέπουμε τίποτε, ἐκτός ἀπό τό οὐράνιο φῶς τῆς ἑνιαίας οὐσίας, πού δέν εἶναι μέ

* — ἑπομένως. *Ἡ Σύντ.*

τίποτε χρωματισμένο. Ὁ κόσμος τοῦ Λάιμπνιτς εἶναι ἕνα πολύεδρο κρύσταλλο, ἕνα μπριλλάντι, πού χάρη στήν ἰδιόμορφη οὐσία του μετατρέπει τό ἁπλό φῶς τῆς οὐσίας σέ ἕνα ἀπείρως πολύμορφο πλοῦτο χρωμάτων καί ταυτόχρονα τό ἐπισκιάζει» (sic!).

Σελ. 40: «Ἑπομένως, ἡ ὑλική οὐσία γιά τόν Λάιμπνιτς δέν εἶναι πιά ἁπλῶς ἡ ἐκτατή νεκρή μάζα, πού μπαίνει σέ κίνηση ἀπέξω, ὅπως λέει ὁ Ντεκάρτ, ἀλλά *μέ τήν ἰδιότητα τῆς οὐσίας* ἔχει μέσα της ἐνεργητική δύναμη, τήν ἀρχή τῆς ἐνέργειας πού δέν γνωρίζει ἠρεμία».

Καί γι'αὐτό, σωστά, ὁ Μάρξ ἐκτιμοῦσε τόν Λάιμπνιτς[53], παρ'ὅλο πού σ'αὐτόν, τόν Λάιμπνιτς, ὑπάρχουν „λασσαλικά" χαρακτηριστικά καί συμβιβαστικές τάσεις στήν πολιτική καί στή θρησκεία.

Ἡ μονάδα εἶναι ἡ ἀρχή τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς. Ἡ ἀτομικότητα, ἡ κίνηση, ἡ ψυχή (ξεχωριστοῦ εἴδους). Δέν εἶναι τά νεκρά ἄτομα, ἀλλά οἱ ζωντανές καί εὐκίνητες *μονάδες*, πού ἀντανακλοῦν ὅλον τόν κόσμο μέσα τους, οἱ μονάδες πού κατέχουν μιά (θολή) ἱκανότητα παράστασης (ἕνα εἶδος ψυχές), νά αὐτά εἶναι τά „τελευταῖα στοιχεῖα" (σελ. 45).

Ἡ κάθε μονάδα εἶναι διαφορετική ἀπό τήν ἄλλη.

NB «..."Αν ἡ ἀρχή τῆς ζωῆς ἤ τῶν ἐσωτερικῶν, προσωπικῶν ἐνεργειῶν συνδεόταν μόνο μέ ἕνα μικρό ἤ εἰδικό μέρος τῆς ὕλης, τότε θά ἐρχόταν ἐντελῶς σέ ἀντίθεση μέ τήν ὀμορφιά, μέ τήν τάξη καί τή λογική τῆς φύσης» (Leibniz — σελ. *45*).

«Γι'αὐτό ὅλη ἡ φύση, ὅπως σωστά θεωροῦσαν ἄλλωστε οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι, εἶναι γεμάτη ψυχές, εἴτε "Οντα, ἀνάλογα μέ τίς ψυχές. Ἀφοῦ τό μικροσκόπιο δίνει τή δυνατότητα νά βεβαιωθοῦμε ὅτι ὑπάρχει πλῆθος ζωντανῶν "Οντων πού εἶναι ἀπρόσιτα στό μάτι καί ὅτι ὑπάρχουν πιό πολλές ψυχές ἀπό τούς κόκκους τῆς ἄμμου καί τά ἄτομα» (Leibniz — σελ. *4 5*).

Σύγκρ. τά ἠλεκτρόνια!

Ἰδιότητα τῆς μονάδας: Vorstellung, Repräsentation*.

* — παράσταση, ἀναπαράσταση. *Ἡ Σύντ.*

«Ἡ ἴδια ἡ παράσταση δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἀναπαράσταση (ἀναπαραγωγή καί ἀπεικόνιση) τοῦ σύνθετου εἴτε τοῦ ἐξωτερικοῦ, δηλαδή τῆς πολλαπλότητας, στό ἁπλό»... Εἴτε... «παροδική κατάσταση πού στήν ἑνότητα, ἤ στήν ἁπλή οὐσία, διατηρεῖ καί ἀναπαράγει τήν πολλαπλότητα» (σελ. 49, Λάιμπνιτς) — verworrene * (σελ. 50) (confuse **, σελ. 52) Vorstellung στή μονάδα — (καί στόν ἄνθρωπο ὑπάρχουν πολλά verworrene, αἰσθήματα etc., πού δέν ἀποκαλύπτονται).

Ἡ κάθε μονάδα εἶναι «ὁ κόσμος γιά τόν ἑαυτό του, ἡ καθεμιά ἀποτελεῖ αὐτεξούσια (ἀπόλυτη) ἑνότητα» (*Λ ά ι - μ π ν ι τ ς*, σελ. 55).

«Ἕνα κράμα θολῶν παραστάσεων — νά τί παριστάνουν τά αἰσθήματα, νά τί εἶναι ἡ ὕλη» (Λάιμπνιτς — σελ. 58)... «Γι' αὐτό ὕλη εἶναι ὁ δεσμός τῶν μονάδων» (ib.)...

Ἡ δική μου ἐλεύθερη ἀπόδοση: Μονάδες = ἕνα εἶδος ψυχές. Λάιμπνιτς = ἰδεαλιστής. Καί ἡ ὕλη κάτι σάν τό ἕτερο Εἶναι τῆς ψυχῆς ἤ τοῦ ζελέ, πού τό συνδέει μέ ἕνα κοσμικό, σαρκικό δεσμό.

«Ἡ ἀπόλυτη πραγματικότητα βρίσκεται μόνο στίς μονάδες καί στίς παραστάσεις τους» (Λάιμπνιτς, σελ. *60*). Ἡ ὕλη εἶναι μόνο *φαινόμενο*.

«Σαφήνεια εἶναι μόνο τό πνεῦμα» (σελ. 62),... ἐνῶ ἡ ὕλη εἶναι «ἀσάφεια καί ἀνελευθερία» (64).

Ὁ χῶρος «αὐτός καθεαυτός εἶναι κάτι τό ἰδεατό»(Λάιμπνιτς, σελ. 70-71).

...«Ἡ κίνηση εἶναι ἡ ὑλική ἀρχή τῆς ποικιλομορφίας τῆς ὕλης»... (72).

«Ἔτσι ἀκριβῶς, παρά τή γνώμη τοῦ Νεύτωνα καί τῶν ὀπαδῶν του, στήν ὑλική φύση δέν ὑπάρχει κενός χῶρος. Ἡ ἀεραντλία καθόλου δέν ἀποδείχνει τήν ὕπαρξη κενοῦ χώρου, γιατί στό γυαλί ὑπάρχουν πόροι διά μέσου τῶν ὁποίων μποροῦν νά διεισδύσουν διάφορα εἴδη λεπτῆς ὕλης» (*Λ ά ι μ π ν ι τ ς*, 76-77).

«Ἡ ὕλη εἶναι φαινόμενο» (Λάιμπνιτς, 78). «Τό Εἶναι τῆς μονάδας γιά τόν ἑαυτό της εἶναι ἡ ψυχή της, τό Εἶναι τῆς

---

* — μπερδεμένη. *Ἡ Σύντ.*

** — θολή. *Ἡ Σύντ.*

μονάδας γιά τό ἄλλο ἀντικείμενο εἶναι ἡ ὕλη» (Φόυερμπαχ, 78). Ἡ ἀνθρώπινη ψυχή εἶναι ἡ κεντρική, ἡ ἀνώτατη μονάδα, εἶναι ἐντελέχεια[54] etc. etc.

«Γι'αὐτό τό κάθε σῶμα ἐπηρεάζεται ἀπ'ὅλα ὅσα γίνονται στό Σύμπαν» (Λάιμπνιτς, 83).

«Ἡ μονάδα ἀντιπροσωπεύει ὅλο τό Σύμπαν» (Λάιμπνιτς, 83).

NB
Ὁ Λάιμπνιτς ἔζησε τό 1646-1716

«Ἡ μονάδα, παρ'ὅλο πού εἶναι ἀδιαίρετη, ἔχει μιά πολύπλοκη ροπή, δηλαδή ἕνα πλῆθος παραστάσεων, πού ἡ κάθε μιά τους ἐπιδιώκει τίς δικές της εἰδικές ἀλλαγές καί οἱ ὁποῖες, χάρη στήν οὐσιώδη σχέση τους μέ ὅλα τά ἄλλα πράγματα, ταυτόχρονα, βρίσκεται μέσα σ'αὐτή»... «Ἡ ἀτομικότητα περιέχει μέσα της τό ἄπειρο σάν σέ ἐμβρυώδη μορφή» (Λάιμπνιτς, 84).

Ἐδῶ ὑπάρχει ἕνα εἶδος διαλεκτικῆς καί μάλιστα πολύ βαθιᾶς, *παρά* τόν ἰδεαλισμό καί τήν παπαδοκρατία.

«Τά πάντα στή φύση εἶναι ὅμοια» (Λάιμπνιτς, 86).

NB

«Γενικά στή φύση δέν ὑπάρχει τίποτε τό ἀπόλυτα ἀσυνεχές. Ὅλες οἱ ἀντιθέσεις, ὅλα τά ὅρια τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, καθώς ἐπίσης καί οἱ ἰδιομορφίες, ἐξαφανίζονται μπροστά στήν ἀπόλυτη συνέχεια, μπροστά στήν αἰώνια ἀλληλουχία τοῦ Σύμπαντος» (Φόυερμπαχ, 87).

Ἄν καί ἡ μονάδα, χάρη στήν ἰδιαίτερη φύση της, πού ἀποτελεῖται μόνο ἀπό νεῦρα καί ὄχι ἀπό σάρκα καί ὀστά, ἐπηρεάζεται καί διεγείρεται ἀπό ὅλα ὅσα συμβαίνουν στό Σύμπαν»... παρ'ὅλα αὐτά «δέν εἶναι ἕνα ἀπό τά δρῶντα πρόσωπα, ἀλλά παραμένει μόνο θεατής τοῦ παγκόσμιου δράματος. Καί ἀκριβῶς ἐδῶ βρίσκεται τό βασικό μειονέκτημα τῶν μονάδων» (Φόυερμπαχ, 90).

Ἡ συμφωνία ψυχῆς καί σώματος εἶναι harmonie préétablie* ἀπό τό *θεό.*

„Ἡ ἀδύνατη πλευρά τοῦ Λάιμπνιτς" (Φόυερμπαχ, 95)[55].

* — προκαθορισμένη ἁρμονία. *Ἡ Σύντ.*

«Ἡ ψυχή εἶναι ἕνα εἶδος πνευματικοῦ αὐτόματου» (Λάιμπνιτς, 98). (Καί ὁ ἴδιος ὁ Λάιμπνιτς κάποτε μιλάει ὅτι εἶναι εὔκολο τό πέρασμα ἀπό τόν ὀκκαζιοναλισμό[56] στή φιλοσοφία του, Φόυερμπαχ, 100.) Στόν Λάιμπνιτς ὅμως αὐτό συνάγεται ἀπό τή „φύση τῆς ψυχῆς"... (101).

Ὁ Λάιμπνιτς στή „Θεοδικία" (§ 17) οὐσιαστικά ἐπαναλαμβάνει τό ὀντολογικό ἐπιχείρημα γιά τήν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ[57].

Ὁ Λάιμπνιτς ἔκανε κριτική στόν ἐμπειρισμό τοῦ Λόκ στό ἔργο του „Nouveaux essais sur l'entendement" — λέγοντας, nihil est in intellectu etc. *nisi intellectus ipse* (!) (152)*[58].

(Ὁ Φόυερμπαχ στήν πρώτη ἔκδοση κάνει κριτική στόν Λόκ ἐπίσης ἀπό ἰδεαλιστικές θέσεις.)

Ἡ ἀρχή τῶν „*ἀναγκαίων ἀληθειῶν*" βρίσκεται „μέσα μας" (Λάιμπνιτς, 148).

| Σύγκρ. ὁ Κάντ *ἐπίσης*[59] |

Μέσα μας βρίσκονται οἱ ἰδέες τῆς οὐσίας, τῆς ἀλλαγῆς κτλ. (Λάιμπνιτς, 150).

«Ὁ ἀνώτατος βαθμός ἐλευθερίας βρίσκεται στό νά χαράξουμε μέ τή βοήθεια τοῦ λογικοῦ τήν κατεύθυνση πρός τό καλύτερο» (Λάιμπνιτς, 154).

„Ἡ φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς εἶναι ὁ *ἰδεαλισμός*" (Φόυερμπαχ, 160) κτλ. κτλ.

...«Ὁ αἰσιόδοξος καί γεμάτος ζωή πολυθεϊσμός τῆς μοναδολογίας τοῦ Λάιμπνιτς μετατράπηκε σ'ἕνα αὐστηρό καί γι'αὐτό τό λόγο στόν πιό ἐξομολογητικό καί τόν πιό ἔντονο μονοθεϊσμό τοῦ «ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ»» (Φόυερμπαχ, 188). || πέρασμα στόν Κάντ

| Σελ. 188-220: προσθῆκες τοῦ **1847.** |

Σελ. 188: «Ἰδεαλιστική ἀπριορική φιλοσοφία»...

«Καί φυσικά, ὅ,τι γιά τόν ἄνθρωπο εἶναι *ἀποστεριορικό* γιά τό φιλόσοφο εἶναι *ἀπριορικό.* Γιατί ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος συγκέντρωσε τά δεδομένα τῆς ἐμπειρίας καί τά ἕνωσε στίς γενικές ἔννοιες, εἶναι φυσικά σέ θέση νά || χλευασμός στόν Κάντ

* — τίποτε δέν ὑπάρχει στή διάνοια κτλ., *ἐκτός ἀπό τήν ἴδια τή διάνοια. Ἡ Σύντ.*

κάνει «συνθετικές κρίσεις a priori». Γιατί ἐκεῖνο πού γιά τά πολύ παλιά χρόνια ἦταν *ἔργο τῆς ἐμπειρίας*, στά νεότερα χρόνια γίνεται *ἔργο τοῦ λογικοῦ*... Ἔτσι, λ.χ., καί ὁ ἠλεκτρισμός καί ὁ μαγνητισμός ἄλλοτε ἦταν μόνο ἐμπειρικές ἰδιότητες, πράγμα πού ἐδῶ σημαίνει — τυχαῖες ἰδιότητες πού παρατηροῦνταν στά ξεχωριστά σώματα, τώρα ὅμως, χάρη στίς πολυάριθμες παρατηρήσεις, ἔγιναν ἰδιότητες ὅλων τῶν σωμάτων, ἔγιναν οὐσιαστικές ἰδιότητες τοῦ σώματος γενικά... Ἔτσι, μόνο ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας μπορεῖ νά δοθεῖ θετική ἀπάντηση στό ἐρώτημα γιά τήν προέλευση τῶν ἰδεῶν»... (191-192).

Ἡ ψυχή δέν εἶναι κερί, δέν εἶναι tabula rasa*... «Γιά τή δημιουργία τῆς παράστασης εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἀνάμιξη κάτι ἄλλου, διαφορετικοῦ ἀπό τό ἀντικείμενο, καί θά ἦταν πραγματική βλακεία, ἄν αὐτό τό διαφορετικό, τό ὁποῖο στηρίζει τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς παράστασης, θά ἤθελα νά τό βγάλω ἀπό τό ἀντικείμενο. Τί εἶναι ὅμως αὐτό; Εἶναι μορφή καθολικότητας. Γιατί ἀκόμη καί ἡ ἀτομική ἰδέα, εἴτε ἡ παράσταση — τουλάχιστον σέ σύγκριση μέ τό πραγματικό, τό ἀτομικό ἀντικείμενο — ὅπως σημειώνει ὁ Λάιμπνιτς, εἶναι ἀρχικά κάτι τό γενικό, δηλαδή στή δοσμένη περίπτωση κάτι τό ἀπροσδιόριστο, πού σβήνει, πού ἐξαλείφει τίς διαφορές. Ἡ αἰσθησιακότητα εἶναι πληθωρική, δέν εἶναι κριτική, εἶναι περιεκτική, ἐνῶ ἡ ἰδέα, ἡ παράσταση περιορίζεται στό γενικό καί στό ἀναγκαῖο» (192).

Λάιμπνιτς καί Κάντ

ἡ ἀναγκαιότητα *ἀ ν α π ό σ π α σ τ η* ἀπό τό καθολικό

NB

καντιανισμός = παλιά σαβούρα

«Ἔτσι ἡ βασική ἀξία τῶν „Νέων δοκιμίων γιά τήν ἀνθρώπινη νόηση“ — παρόμοια μέ τή βασική ἰδέα τῆς „Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου“ — βρίσκεται στό ὅτι ἡ **καθολικότητα** καί ἡ **ἀναπόσπαστη** ἀπ᾽αὐτήν *ἀ ν α γ κ α ι ό τ η τ α* ἐκφράζουν τήν ἴδια τή φύση τοῦ λογικοῦ ἤ τῆς οὐσίας, πού εἶναι ἱκανή νά ἔχει παραστάσεις, καί γι᾽αὐτό δέν μποροῦν νά ἔχουν πηγή τους τά ὄργανα τῶν αἰσθήσεων ἤ τήν ἐμπειρία, δηλαδή νά ἔρχονται ἀπέξω»... (193).

Αὐτή ἡ ἰδέα ὑπάρχει ἤδη στούς καρτεσιανούς — ὁ Φόυερμπαχ ἀναφέρει ἀπόσπασμα τοῦ *C l a u b e r g* *1 6 5 2*[60].

---

* — ἄγραφο χαρτί. *Ἡ Σύντ.*

«'Ασφαλῶς, αὐτό τό ἀξίωμα» (ὅτι τό ὅλον εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος) «ὀφείλει τήν αὐθεντικότητά του ὄχι στήν ἀπαγωγή, ἀλλά στό λογικό, γιατί τό λογικό γενικά δέν ἔχει ἄλλο σκοπό καί ἄλλη ἀποστολή ἀπό τό νά γενικεύει τά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, γιά νά μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπό τήν ἐνοχλητική ἐργασία τῆς ἐπανάληψης, γιά νά προβλέπει, νά ἀλλάζει καί νά διατηρεῖ τήν αἰσθησιακή ἐμπειρία καί τήν αἰσθησιακή παρατήρηση. 'Αλλά μήπως τό λογικό τό κάνει αὐτό ἐντελῶς ἀνεξάρτητα, δίχως παράλληλα νά στηρίζεται στήν αἴσθηση; Μήπως αὐτή ἤ ἐκείνη ἡ ξεχωριστή περίπτωση πού ἔχει προσληφθεῖ μέ τήν αἴσθησή μου εἶναι ξεχωριστή μέσα στήν *ἀφαίρεση;* Μήπως αὐτή δέν εἶναι ποιοτικά μιά καθορισμένη περίπτωση; 'Αλλά μήπως σ'αὐτή τήν ποιοτική κατάσταση δέν ὑπάρχουν ξεχωριστές περιπτώσεις κι'αὐτῆς ἀκόμη τῆς ταυτότητας, ἡ ὁποία προσλαμβάνεται μέ τήν αἴσθηση;.. Μήπως ἐγώ βλέπω μόνο τά φύλλα καί ὄχι ἐπίσης καί τά δένδρα; Μήπως δέν ὑπάρχει τό *αἴσθημα* τῆς ταυτότητας, τῆς ὁμοιότητας καί τῆς διαφορᾶς; Μήπως γιά τά ὄργανα τῶν αἰσθήσεών μου δέν ὑπάρχει διαφορά ἀνάμεσα στό μαῦρο καί στό ἄσπρο, ἀνάμεσα στή μέρα καί στή νύχτα, ἀνάμεσα στό ξύλο καί στό σίδερο;.. Μήπως ἡ αἰσθησιακή ἀντίληψη δέν εἶναι ἡ ἀναγκαία ἐπιβεβαίωση αὐτοῦ πού ὑπάρχει; 'Επομένως, μήπως ὁ ἀνώτατος νόμος τῆς νόησης, ὁ νόμος τῆς ταυτότητας, δέν εἶναι ταυτόχρονα καί νόμος τῆς αἰσθησιακότητας, μήπως δέν στηρίζεται στό κάτωκάτω τῆς γραφῆς αὐτός ὁ νόμος τῆς νόησης στή γνησιότητα τῆς αἰσθησιακῆς παρατήρησης;»... (193-194). NB

'Ο Leibniz στά „Νέα δοκίμια" γράφει: «ἡ γενικότητα βρίσκεται στήν ὁμοιότητα τῶν ξεχωριστῶν πραγμάτων μεταξύ τους, κι'αὐτή ἡ ὁμοιότητα εἶναι πραγματικότητα» (βιβλίο III, κεφ. 3, § 12). «'Αλλά μήπως αὐτή ἡ ὁμοιότητα δέν εἶναι αἰσθησιακή ἀλήθεια; Μήπως τά ὄντα πού τό λογικό κατατάσσει *σέ μιά* κατηγορία, σέ *ἕνα* γένος δέν τό δείχνουν κατά τόν ἴδιο τρόπο καί τά ὄργανα τῶν αἰσθήσεών μου;.. Μήπως γιά τό γενετήσιό μου αἴσθημα — τό αἴσθημα πού ἔχει ἐπίσης τεράστια θεωρητική σημασία, ἄν καί συνήθως ἡ διδασκαλία γιά τά αἰσθητήρια ὄργανα δέν τοῦ δίνει σημασία — δέν ὑπάρχει καμιά διαφορά ἀνάμεσα στή

γυναίκα καί στό θηλυκό ζῶο; Στήν περίπτωση αὐτή σέ τί συνίσταται ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό λογικό καί στό αἴσθημα, εἴτε στήν ἱκανότητα τοῦ αἰσθάνεσθαι; Ἡ αἰσθησιακή ἀντίληψη δίνει τό *ἀντικείμενο,* τό λογικό δίνει τό *ὄνομά* του. Δέν ὑπάρχει τίποτε στό λογικό πού νά μήν ὑπῆρξε στήν αἰσθησιακή ἀντίληψη, ἐκεῖνο ὅμως πού στήν αἰσθησιακή ἀντίληψη ὑπάρχει πραγματικά, στό λογικό ὑπάρχει μόνο ὀνομαστικά, κατ' ὄνομα. Τό λογικό εἶναι τό ἀνώτατο Ὄν, ὁ κυβερνήτης τοῦ κόσμου. Ὅμως μόνο κατ' ὄνομα καί ὄχι στήν πραγματικότητα. Καί τί εἶναι τέλος πάντων αὐτό τό ὄνομα; Εἶναι τό διακριτικό σημεῖο, κάποιο γνώρισμα πού χτυπάει στά μάτια καί πού ἐγώ τό κάνω ἀντιπρόσωπο τοῦ ἀντικειμένου, αὐτό πού χαρακτηρίζει τό ἀντικείμενο γιά νά τό φανταστῶ στήν ὁλότητά του» (195).

[Στο περιθώριο: bien dit!* NB — bien dit!]

...«Τό αἴσθημα, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως καί τό λογικό, μοῦ λέει ὅτι τό ὅλο εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος. Αὐτό ὅμως μοῦ τό λέει ὄχι στά λόγια, ἀλλά μέ παραδείγματα, λογουχάρη, μέ τό ὅτι τό δάχτυλο εἶναι μικρότερο ἀπό τό χέρι»... (196-197).

Γι' αὐτό ἡ πεποίθηση ὅτι τό ὅλο εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος ἐξυπακούεται, δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν αἰσθησιακή ἀντίληψη. Ἀπό τί ὅμως ἐξαρτᾶται; Ἀπό τή λέξη: τό ὅλο. Στή θέση: τό ὅλο εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος, δέν λέγεται τίποτε περισσότερο ἀπό τό ὅτι ἡ λέξη: τό ὅλο μιλάει αὐτό καθεαυτό»... (197).

...«Ὁ Λάιμπνιτς, ἀντίθετα, σάν ἰδεαλιστής ἤ πνευματοκράτης, μετατρέπει τό μέσο σέ σκοπό, τήν ἄρνηση τῆς αἰσθησιακότητας σέ οὐσία τοῦ πνεύματος»... (198).

...«Αὐτό πού ἔχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του ὑπάρχει καί εἶναι, καί ὀνομάζεται ψυχή. Ἑπομένως γιά τήν ὕπαρξη τῆς ψυχῆς μας πειθόμαστε νωρίτερα ἀπ' ὅ,τι γιά τήν ὕπαρξη τοῦ σώματός μας. Εἶναι ἔξω ἀπό κάθε ἀμφιβολία ὅτι ἡ συνείδηση εἶναι τό πρωτεῦον, εἶναι ὅμως τό πρωτεῦον μόνο γιά μένα καί ὄχι αὐτή καθεαυτή. Ἀπό τήν ἄποψη τῆς δικῆς μου συνείδησης ἐγώ *ὑπάρχω γιατί ἔχω συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μου.* Ἀπό τήν ἄποψη ὅμως τοῦ σώματός μου ἐγώ *ἔχω συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μου γιατί* ἐγώ *ὑπάρχω.* Ποιός ὅμως ἀπό τούς δυό ἔχει δίκιο; Τό σῶμα, δηλ. ἡ

* — καλά εἰπωμένο! *Ἡ Σύντ.*

φύση, ἤ μήπως ἡ συνείδηση, δηλ. τό 'Εγώ; 'Εξυπακούεται, τό 'Εγώ. Γιατί μπορῶ ἄραγε *ἐγώ* νά παραδεχτῶ *ὅτι ὁ ἑαυτός μου* ἔχει ἄδικο; Εἶμαι ὅμως ἐγώ πραγματικά σέ θέση νά χωρίσω τή συνείδηση ἀπό τό σῶμα μου καί νά σκέπτομαι αὐτός καθ' ἑαυτόν;»... (201).

...«'Ο κόσμος εἶναι ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων καί ἀντικείμενο τῆς νόησης» (204).

«'Ο ἄνθρωπος ξεχωρίζει ἀπό τό αἰσθητό ἀντικείμενο τήν οὐσία, ὅπως αὐτή εἶναι στήν πραγματικότητα, ὅπως αὐτή γίνεται ἀντικείμενο τῆς αἰσθησιακῆς ἀντίληψης, ἀπό ἐκεῖνο πού σ'αὐτό τό ἀντικείμενο εἶναι ἡ ἀφηρημένη ἀπό τήν αἰσθησιακότητα νοητή οὐσία. Τό πρῶτο ὁ ἄνθρωπος τό ὀνομάζει *ὕπαρξη* ἤ ἀκόμη καί *ἄτομο*, τό δεύτερο τό ὀνομάζει *οὐσία* ἤ *εἶδος*. 'Ο ἄνθρωπος ὁρίζει τήν οὐσία σάν κάτι τό ἀναγκαῖο καί τό αἰώνιο — γιατί ἀκόμη καί στήν περίπτωση πού ἀπό τόν αἰσθητό κόσμο ἐξαφανίζεται αὐτό ἤ ἐκεῖνο τό αἰσθητό ἀντικείμενο, ὁ κόσμος παρ'ὅλα αὐτά παραμένει σάν ἀντικείμενο τῆς νόησης ἤ τῆς ἀντίληψης — ἐνῶ τήν ὕπαρξη ὁ ἄνθρωπος τήν καθορίζει σάν κάτι τό τυχαῖο, τό παροδικό»... (205).

...«'Ο Λάιμπνιτς εἶναι *κατά τό ἥμισυ* χριστιανός, εἶναι θεϊστής ἤ χριστιανός *καί* νατουραλιστής. 'Ο Λάιμπνιτς περιορίζει τήν ἀγαθότητα καί τήν παντοδυναμία τοῦ θεοῦ μέ τή σοφία, μέ τό λογικό. Αὐτό ὅμως τό λογικό δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἕνα φυσιοδιφικό ἐπιστημονικό γραφεῖο, μιά ἀντίληψη γιά τήν ἀμοιβαία σχέση ὅλων τῶν τμημάτων τῆς φύσης, ὅλου τοῦ Σύμπαντος. 'Επομένως, περιορίζει τό θεϊσμό του μέ τό *νατουραλισμό*. 'Ο Λάιμπνιτς ἑδραιώνει, ὑπερασπίζει τό θεϊσμό μέ τό ὅτι τόν καταλύει»... (215).

NB

Σελ. 274 (ἀπό τίς προσθῆκες τοῦ *1 8 4 7*):

«Πόσα πολλά ἔλεγαν γιά τό ψεῦδος τῶν αἰσθήσεων, πόσο λίγα ἔλεγαν γιά τό ψεῦδος τῆς γλώσσας, ἀπό τήν ὁποία πραγματικά ἡ νόηση εἶναι ἀναπόσπαστη! 'Αλλά στό κάτω-κάτω πόσο χοντροκομμένη εἶναι ἡ πλάνη τῶν αἰσθήσεων καί πόσο ἐκλεπτυσμένη ἡ πλάνη τῆς γλώσσας! Πόσο μ'ἔσερνε γιά πολύ καιρό ἀπό τή μύτη αὐτή ἡ καθολικότητα τοῦ λογικοῦ, ἡ καθολικότητα τοῦ φιχτεϊκοῦ καί τοῦ χεγγελιανοῦ 'Εγώ, ὥσπου ἐπιτέλους ἔμαθα μέ τή βοήθεια τῶν πέντε αἰσθήσεών μου, στό ὄνομα τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς μου, ὅτι ὅλες οἱ δυσκολίες καί τά μυστικά τοῦ λόγου, μέ τήν ἔννοια τοῦ λογικοῦ, βρίσκουν τή λύση τους στή σημασία τῆς λέξης! Νά γιατί τά λόγια τοῦ *Χάιμ:*

«ἡ κριτική τοῦ λογικοῦ πρέπει νά μετατραπεῖ σέ κριτική τῆς γλώσσας», ἀπό τή θεωρητική ἄποψη μοῦ φαίνονταν τόσο κοντινά. Σέ σχέση ὅμως μέ τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα σέ μένα σάν αἰσθανόμενο καί προσωπικό Ὄν καί σέ μένα σάν σκεπτόμενο Ὄν, αὐτή ἡ ἀντίθεση συνίσταται κατά τήν ἔννοια αὐτῆς τῆς σημείωσης καί τῆς διατριβῆς ἀπ'ὅπου παραθέτουμε ἀπόσπασμα» (τοῦ ἴδιου τοῦ Φόυερμπαχ)[61] «στήν ἔντονη ἀντίθεση: στήν αἴσθηση ἐγώ εἶμαι ἑνικός, στή νόηση εἶμαι γενικός. Ὡστόσο στήν αἴσθηση ἐγώ δέν εἶμαι λιγότερο γενικός ἀπ'ὅ,τι στή νόηση ἑνικός. Ἡ συμφωνία στή νόηση βασίζεται μόνο στή συμφωνία στήν αἴσθηση» (274).

...«Κάθε ἀνθρώπινη ἐπικοινωνία στηρίζεται στήν προϋπόθεση τῆς ὁμοιότητας τῆς αἴσθησης τῶν ἀνθρώπων» (274).

„Spinoza und Herbart" (1836)[62]. Σελ. 400 ff. *Ὑπεράσπιση* τοῦ Σπινόζα ἀπό τίς πρόστυχες ἐπιθέσεις τοῦ „ἠθικολόγου" Herbart.

Ὑπογραμμίζεται ὁ ἀντικειμενισμός τοῦ Σπινόζα etc. **NB.**

„Verhältnis zu Hegel" (1840 καί später). Σελ. 417 ff.

Ὄχι καί τόσο καθαρά, σποραδικά ὑπογραμμίζεται ὅτι ἦταν μαθητής τοῦ Χέγγελ.

Ἀπό τίς παρατηρήσεις:

«Τί εἶναι ἡ διαλεκτική πού βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐμφάνιση καί τήν ἐξέλιξη τῆς φύσης; Σέ τί βρίσκεται ἡ ἀναγκαιότητά της;»... (431).

„Herr von Schelling" (1843) γράμμα στόν Marx (434 ff.). Στό πρόχειρο. Ἐπίκριση τοῦ Σέλλινγκ[63].

Τέλος τοῦ IV τόμου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ «Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ»[64]

Γράφτηκε τό Σεπτέμβρη - Δεκέμβρη τοῦ 1914

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1929 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. IX

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

Bern: Log. I. 175

*H e g e l s W e r k e**
Bd. I. Philosophische Abhandlungen**
II. Ἡ φαινομενολογία τοῦ πνεύματος
III - V. Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς
VI - VII. (1 καί 2) Ἐγκυκλοπαίδεια
VIII. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου
IX. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας
X. (3 μέρη) Αἰσθητική
XI - XII. Ἡ ἱστορία τῆς θρησκείας
XIII-XV. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας
XVI - XVII. Ἀνάμικτα ἔργα
XVIII. Ἡ φιλοσοφική προπαιδευτική
XIX. (1 καί 2) Γράμματα τοῦ Χέγγελ καί πρός τόν Χέγγελ.

---

* — *Ἅ π α ν τ α τ ο ῦ Χ έ γ γ ε λ. Ἡ Σύντ.*
** — Τόμος I. Φιλοσοφικά ἄρθρα. *Ἡ Σύντ.*

Πλήρης τίτλος τῶν *Ἁπάντων* τοῦ Γκ. Β. Φρ. Χέγγελ[65].

Ἅπαντα

τοῦ Γκ. Β. Φρ. Χέγγελ,

τόμος III

(ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1833) (468 σελ.)

«Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ»[66].

Μέρος I. *Ἡ ἀντικειμενική λογική.*

Τμῆμα I. Ἡ διδασκαλία γιά τό *Εἶναι*

(Bern: Log. I. 175)

«Πλήρης ἔκδοση ὁμίλου φίλων τοῦ ἐκλιπόντος: Μαρχάινεκε, Σοῦλτσε, Γκάνς, Χέννινγκ, Χότο, Μισελέ, Φόρστερ».

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ I ΕΚΔΟΣΗ

Τόμ. III*, σελ. 5 [V, 2]** — εὐφυέστατα γιά τή λογική: εἶναι „προκατάληψη" ὅτι τάχα ἡ λογική „διδάσκει νά σκέπτεσαι" (ὅπως ἡ φυσιολογία „διδάσκει νά χωνεύεις";;)

...«ἡ λογική ἐπιστήμη, πού ἀποτελεῖ τήν καθαυτό μεταφυσική ἤ τήν καθαρή, θεωρητική φιλοσοφία»... (6) [3].

...„Ἡ φιλοσοφία δέν μπορεῖ νά δανείζεται τή μέθοδό της ἀπό μιά ὑποδεέστερη ἐπιστήμη — ὅπως τά μαθηματικά"... (6-7) [4].

«Ἀλλά τέτια μέθοδος μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἡ φύση τοῦ περιεχομένου, πού κινεῖται στήν ἐπιστημονική γνώση καί ταυτόχρονα αὐτή ἡ ἔμφυτη ἀντανάκλαση τοῦ περιεχομένου μονάχη της γιά πρώτη φορά ὑποθέτει καί γεννάει τόν ὁρισμό τοῦ περιεχομένου».

(Ἡ *κίνηση* τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης — νά ποιά εἶναι ἡ οὐσία).

„Ἡ διάνοια (Verstand) δίνει ὁρισμούς" (bestimmt), τό λογικό (Vernunft) τούς ἀρνεῖται, εἶναι διαλεκτικό, γιατί μηδενίζει τούς ὁρισμούς τῆς διάνοιας („in Nichts auflöst"). Συνένωση τοῦ ἑνός καί τοῦ ἄλλου — „νοητικό λογικό εἴτε λογική διάνοια" = θετικό.

* *Hegel.* Werke, Bd. III, Berlin, 1833. *Ἡ Σύντ.*

** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. V, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937. *Ἡ Σύντ.*

Ἄρνηση τοῦ „ἁπλοῦ“ ...«Πνευματική κίνηση»... (7) [4]. «Μόνο σ'αὐτό τό δρόμο πού αὐτοκατασκευάζεται, ἡ φιλοσοφία... εἶναι ἱκανή νά γίνει ἀντικειμενική, ἀποδεικτική ἐπιστήμη» (7-8) (4).

(„Ὁ δρόμος πού αὐτοκατασκευάζεται“ = ὁ **δρόμος** (ἐδῶ κατά τή γνώμη μου εἶναι τό κύριο) τῆς πραγματικῆς γνώσης, τῆς δυνατότητας τῆς γνώσης, τῆς κίνησης ἀπό τήν ἄγνοια στή γνώση *.)

Χαρακτηριστικό!

Ἡ κίνηση τῆς συνείδησης «παρόμοια μέ τήν ἐξέλιξη ὅλης τῆς ζωῆς τῆς φύσης καί τοῦ πνεύματος», στηρίζεται στή „φύση τῶν καθαρῶν οὐσιῶν πού ἀποτελοῦν τό περιεχόμενο τῆς λογικῆς“ (Natur der reinen Wesenheiten **).

Νά ἀντιστραφεῖ: ἡ λογική καί ἡ γνωσιοθεωρία πρέπει νά ἐξαχθεῖ „ἀπό τήν ἐξέλιξη ὅλης τῆς ζωῆς τῆς φύσης καί τοῦ πνεύματος“.

Ὥς ἐδῶ: πρόλογος στήν I ἔκδοση.

---

* Στό χειρόγραφο οἱ λέξεις «ἀπό τήν ἄγνοια στή γνώση» εἶναι σβησμένες μέ μιά ὁριζόντια γραμμή, ὅπως φαίνεται ἀντί ὑπογράμμισης. *Ἡ Σύντ.*

** — ἡ φύση τῶν καθαρῶν οὐσιῶν. *Ἡ Σύντ.*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΙΙ ΕΚΔΟΣΗ

„ Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ βασιλείου τῆς σκέψης φιλοσοφικά, δηλαδή στήν ἴδια του (NB) τήν ἔμφυτη δράση ἤ στήν ἀναγκαία του ἐξέλιξη, πού εἶναι τό ἴδιο πράγμα"... (10) [6]. | θαυμάσια!

„Οἱ γνωστές μορφές τῆς σκέψης" — σοβαρή ἀρχή, „die leblosen Knochen eines Skeletts"* (11) [6].

Πρέπει ὄχι τά leblose Knochen, ἀλλά ἡ ἴδια ἡ ζωή.

Ἡ σχέση τῆς νόησης μέ τή γλώσσα (ἡ κινεζική γλώσσα ἀνάμεσα στ' ἄλλα καί ἡ μή ἀνάπτυξή της: 11), ὁ σχηματισμός τῶν οὐσιαστικῶν καί τῶν ρημάτων (11) [7]. Στή γερμανική γλώσσα οἱ λέξεις μερικές φορές ἔχουν «ἀντίθετη σημασία» (12) [7] (εἶναι ὄχι μόνο „διαφορετικές", ἀλλά καί *ἀντίθετες*) — „ἀπόλαυση γιά τή σκέψη"...

(ἱστορία τῆς σκέψης = ἱστορία τῆς γλώσσας;;)

Ἡ ἔννοια τῆς *δύναμης* στή φυσική — καί τῆς *πολικότητας* („ἀντιθέσεις πού συνδέονται *ἀδιάρηκτα*" (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ)). Τό πέρασμα ἀπό τή δύναμη στήν πολικότητα εἶναι πέρασμα σέ „ἀνώτερες Denkverhältnisse"** (12) [7-8].

---

* — «τά χωρίς ζωή κόκκαλα τοῦ σκελετοῦ». *Ἡ Σύντ.*

** — «νοερές σχέσεις». *Ἡ Σύντ.*

ἡ φύση καί „das Geistige“ *

NB ἀκόμη στή σελ. 11 [7] ...«'Αλλά ἄν γενικά ἀντιπαραθέσουμε τή φύση, σάν φυσικό, στό πνευματικό, τότε θά ἔπρεπε νά ποῦμε ὅτι τό λογικό εἶναι μάλλον ὑπερφυσικό»...

Οἱ λογικές μορφές εἶναι Allbekanntes sind, ἀλλά... „was *bekannt* ist, darum noch nicht *erkannt*“ ** (13) [8].

«'Η ἄπειρη πρόοδος», δηλ. ἡ „ἀπαλλαγή“ τῶν „μορφῶν τῆς σκέψης“ ἀπό τήν ὕλη (von dem Stoffe), τίς παραστάσεις, τίς ἐπιθυμίες etc., ἡ ἐπεξεργασία τοῦ γενικοῦ (Πλάτων, 'Αριστοτέλης): εἶναι ἡ ἀρχή τῆς γνώσης...

„Μόνο ὅταν ἐξασφαλίστηκαν ὅλα σχεδόν τά ἀναγκαῖα... οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νά φιλοσοφοῦν“, λέει ὁ *'Αριστοτέλης* (13-14) [9]· καί ὁ ἴδιος: ἡ σχολή τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου ἦταν ἡ ἀρχή τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν (14)[67]. 'Η ἀπασχόληση μέ τίς „καθαρές σκέψεις“ προϋποθέτει ἕνα «μακρινό δρόμο, τόν ὁποῖο θά ἔπρεπε νά διανύσει πρωτύτερα τό ἀνθρώπινο πνεῦμα». Σέ μιά τέτιου εἴδους σκέψη

τά συμφέροντα „κινοῦν τή ζωή τῶν λαῶν“

«σωπαίνουν τά συμφέροντα πού κινοῦν τή ζωή τῶν λαῶν καί τῶν ἀτόμων» (14) [9].

Οἱ κατηγορίες τῆς λογικῆς εἶναι *Abbreviaturen* *** („epitomiert“ **** σέ ἄλλο σημεῖο) „τῆς ἄπειρης μάζας“ τῶν «λεπτομερειῶν τῆς ἐξωτερικῆς ὕπαρξης καί δράσης». Μέ τή σειρά τους αὐτές οἱ κατηγορίες *d i e n e n* ***** τούς ἀνθρώπους στήν πράξη («στήν πνευματική ἐπεξεργασία τοῦ ζωντανοῦ περιεχομένου, στή δημιουργία καί στήν ἀνταλλαγή τῶν σκέψεων»).

ἡ σχέση τῆς νόησης πρός τά συμφέροντα καί τίς τάσεις...

«Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἐμεῖς δέν λέμε ὅτι τά αἰσθήματά μας, οἱ τάσεις καί τά συμφέροντα μᾶς ἐξυπηρετοῦν, ἀλλά αὐτά θεωροῦνται ἀνεξάρτητες δυνάμεις καί ἐξουσίες, ἔτσι πού ἐμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμαστε αὐτά» (15) [10].

---

* — τό «πνευματικό». 'Η Σύντ.

** — πασίγνωστες, ἀλλά ...«ἐκεῖνο πού *εἶναι γνωστό* δέν σημαίνει γι' αὐτό τό λόγο ὅτι εἶναι καί *κατανοητό*». 'Η Σύντ.

*** — *συντομεύσεις*. 'Η Σύντ.

**** — «ἐξαγόμενο». 'Η Σύντ.

***** — *ἐ ξ υ π η ρ ε τ ο ῦ ν*. 'Η Σύντ.

Καί γιά τίς μορφές τῆς σκέψης (Denkformen) δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι μᾶς ἐξυπηρετοῦν, γιατί αὐτές περνοῦν „διά μέσου ὅλων τῶν δικῶν μας παραστάσεων“ (16) [10], εἶναι τό «γενικό αὐτό καθεαυτό».

'Αντικειμενισμός: οἱ κατηγορίες τῆς νόησης δέν εἶναι βοήθημα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἔκφραση τῆς νομοτέλειας καί τῆς φύσης καί τοῦ ἀνθρώπου — σύγκρ. πιό κάτω τήν ἀντίθεση

— τῆς «ὑποκειμενικῆς νόησης» καί τῆς «ἀντικειμενικῆς ἔννοιας τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων». 'Εμεῖς δέν μποροῦμε «νά βγοῦμε ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς φύσης τῶν πραγμάτων» (16) [11].

Καί μιά παρατήρηση ἐνάντια στήν „κριτική φιλοσοφία“ (17) [11]. Αὐτή φαντάζεται τή σχέση ἀνάμεσα στούς „τρεῖς ὅρους“ (ἐμεῖς, νόηση, πράγματα) μέ τρόπο πού μᾶς βάζει νά τοποθετοῦμε τή νόηση „στή μέση“, ἀνάμεσα στά πράγματα καί σέ μᾶς, κι 'ἔτσι αὐτό τό κέντρο „διαχωρίζει“ (abschließt) ἐμᾶς „ἀντί νά μᾶς ἑνώνει“ (zusammenschließen). Σ'αὐτό, λέει ὁ Χέγγελ, πρέπει νά ἀπαντήσουμε μέ τήν „ἁπλή παρατήρηση“, ὅτι „αὐτά τά ἴδια τά πράγματα, τά ὁποῖα δῆθεν βρίσκονται στό ἐπέκεινα (jenseits) τῶν σκέψεών μας, τά ἴδια εἶναι (Gedankendinge) νοερά πράγματα“... καί „τό ὀνομαζόμενο πράγμα καθεαυτό εἶναι μόνο ein Gedankending der leeren Abstraktion“ *.

ἐνάντια στόν καντιανισμό

῾Η οὐσία τοῦ ἐπιχειρήματος, κατά τή γνώμη μου, εἶναι: (1) Στόν Κάντ ἡ γνώση χωρίζει (διαιρεῖ) τή φύση καί τόν ἄνθρωπο. Στήν πραγματικότητα ὅμως αὐτή ἡ γνώση τούς ἑνώνει. (2) Στόν Κάντ ὑπάρχει ἡ „*κενή ἀφαίρεση*“ τοῦ πράγματος καθεαυτό στή θέση τῆς ζωντανῆς Gang, Bewegung** τῆς γνώσης μας γιά τά πράγματα ὅλο καί πιό βαθιά.

* — ἕνα νοερό πράγμα τῆς κενῆς ἀφαίρεσης. *Ἡ Σύντ.*

** — πορείας, κίνησης. *Ἡ Σύντ.*

Τό Ding an sich * στόν Κάντ εἶναι *κενή* ἀφαίρεση, ὁ Χέγγελ ὅμως ζητάει ἀφηρημένες ἔννοιες πού νά ἀντιστοιχοῦν στήν *der Sache***: «ἡ ἀντικειμενική ἔννοια τῶν πραγμάτων ἀποτελεῖ τήν ἴδια τήν οὐσία τους», πού νά ἀντιστοιχοῦν, μιλώντας ὑλιστικά, στό πραγματικό βάθεμα τῆς δικῆς μας γνώσης τοῦ κόσμου.

Δέν εἶναι σωστό ὅτι οἱ Denkformen εἶναι μόνο „Mittel", „zum Gebrauch" *** (17) [11].

Δέν εἶναι ἐπίσης σωστό ὅτι αὐτές εἶναι „äußere Formen" ****, „Formen, die nur *an dem* Gehalt, nicht

NB der Gehalt selbst seien" (μορφές πού εἶναι ἁπλές μορφές τοῦ περιεχομένου καί ὄχι τό ἴδιο τό περιεχόμενο) (17) [12]...

ʽΟ Χέγγελ ὅμως ἀπαιτεῖ λογική, στήν ὁποία οἱ μορφές θά ἦταν gehaltvolle Formen *****, μορφές ζωντανοῦ, πραγματικοῦ περιεχομένου, μορφές πού εἶναι συνδεμένες ἀδιάρηκτα μέ τό περιεχόμενο.

Καί ὁ Χέγγελ στρέφει τήν προσοχή στίς «ἰδέες ὅλων τῶν φυσικῶν καί πνευματικῶν πραγμάτων», στό «οὐσιαστικό περιεχόμενο»...

—«Καί τό καθῆκον βρίσκεται στό νά κατανοήσουμε αὐτή τή λογική φύση πού ζωογονεῖ τό πνεῦμα, τό διεγείρει καί ἐνεργεῖ πάνω σ'αὐτό» (18) [12].

ʽΗ λογική εἶναι διδασκαλία ὄχι γιά τίς ἐξωτερικές μορφές τῆς νόησης, ἀλλά γιά τούς νόμους ἐξέλιξης „ὅλων τῶν ὑλικῶν, φυσικῶν καί πνευματικῶν πραγμάτων", δηλαδή τῆς ἐξέλιξης ὅλου τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου τοῦ κόσμου καί τῆς γνώσης αὐτοῦ τοῦ κόσμου, δηλ. τό ἀποτέλεσμα, τό ἄθροισμα, τό συμπέρασμα τῆς *ἱστορίας* τῆς γνώσης τοῦ κόσμου.

---

* — Πράγμα καθεαυτό. *ʽΗ Σύντ.*

** — *στήν οὐσία.* *ʽΗ Σύντ.*

*** — «μέσο», «γιά χρησιμοποίηση». *ʽΗ Σύντ.*

**** — οἱ «ἐξωτερικές μορφές». *ʽΗ Σύντ.*

***** — μορφές καί περιεχόμενο. *ʽΗ Σύντ.*

„Ἡ ἐνστικτώδης δράση" (instinktartiges Tun) „κατακερματίζεται στό ἀπείρως ποικιλόμορφο ὑλικό". Ἀντίθετα, ἡ „διανοητική καί συνειδησιακή δράση" ξεχωρίζει τό „περιεχόμενο τοῦ κινοῦντος" αἰτίου (den Inhalt des Treibenden) „ἀπό τήν ἄμεση ἑνότητα μέ τό ὑποκείμενο στήν ἀντικειμενική σχέση ἀπέναντί του" (ἀπέναντι στό ὑποκείμενο).

«Σ'αὐτό τό δίχτυ δένονται ἐδῶ κι'ἐκεῖ πιό γεροί κόμποι, πού ἀποτελοῦν τά σημεῖα στήριξης καί κατεύθυνσης τῆς ζωῆς καί τῆς συνείδησής του» |τοῦ πνεύματος ἤ τοῦ ὑποκειμένου| ... (18) [12-13].

> Πῶς νά τό ἐννοήσουμε αὐτό;
> Μπροστά στόν ἄνθρωπο ὑπάρχει ἕνα *δίχτυ* φαινομένων τῆς φύσης. Ὁ ἐνστικτώδης ἄνθρωπος, ὁ ἄγριος, δέν ξεχωρίζει τόν ἑαυτό του ἀπό τή φύση. Ὁ συνειδητός ἄνθρωπος τόν ξεχωρίζει, οἱ κατηγορίες εἶναι βαθμίδες τοῦ ξεχωρίσματος, δηλαδή τῆς γνώσης τοῦ κόσμου, οἱ βασικοί κόμποι στό δίχτυ, πού βοηθοῦν νά κατανοήσουμε καί νά κατακτήσουμε αὐτό τό δίχτυ.

„Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἄπειρη" — τό πεπερασμένο της εἶναι ἡ ἄρνησή της, τό „τέλος" της. Οἱ μορφές (Denkformen), ἄν τίς ἐξετάσει κανείς σάν μορφές, «διαφορετικές ἀπό τό περιεχόμενο καί μόνο ἐξωτερικές του μορφές», δέν εἶναι ἱκανές νά ἀγκαλιάσουν τήν ἀλήθεια. Ἡ κενότητα αὐτῶν τῶν μορφῶν |τῆς τυπικῆς λογικῆς| τίς κάνει ἄξιες „περιφρόνησης" (19) [13] καί „χλευασμοῦ" (20) [14]. Ὁ νόμος τῆς ταυτότητας, A = A, εἶναι μιά κενότητα „unerträglich"* (19) [14].

Δέν εἶναι σωστό νά ξεχνᾶμε ὅτι αὐτές οἱ κατηγορίες «ἔχουν μέσα στή γνώση τό δικό τους τομέα, ὅπου πρέπει νά διατηρήσουν τή σημασία τους». Ἀλλά σάν „ἀδιάφορες μορφές", μποροῦν νά γίνουν „ὄργανα πλάνης καί σοφιστείας", ὄχι ἀλήθειας.

«Στή νοητική θεώρηση» πρέπει νά τραβηχτοῦν ὄχι μόνο „ἡ ἐξωτερική μορφή", ἀλλά καί „der Inhalt"** (20) [14].

---

* — «ἀνυπόφορη». *Ἡ Σύντ.*

** — τό «περιεχόμενο». *Ἡ Σύντ.*

NB «Μ αὐτή τήν εἰσαγωγή τοῦ περιεχομένου στή λογική θεώρηση» ἀντικείμενο τῆς λογικῆς γίνονται ὄχι Dinge, ἀλλά die Sache, der Begriff der Dinge * ὄχι τά πράγματα, ἀλλά οἱ νόμοι τῆς κίνησής τους, ὑλιστικά NB

↙↗

...«ὁ λόγος, τό λογικό αὐτοῦ πού ὑπάρχει» (21) [15].

Καί στή σελ. (22) στήν ἀρχή [15] τό ἀντικείμενο τῆς λογικῆς εἶναι τό ἐκφρασμένο μέ τά λόγια:

ἡ „ἐξέλιξη“ τῆς νόησης στήν ἀναγκαιότητά της	...„Entwicklung des Denkens in seiner Notwendigkeit“.

Τίς κατηγορίες πρέπει νά τίς *ἐξάγουμε* (καί νά μήν τίς παίρνουμε αὐθαίρετα εἴτε μηχανικά) (ὄχι „μέ ἀφηγήσεις“, οὔτε μέ „διαβεβαιώσεις“, ἀλλά μέ *ἀ π ο δ ε ί ξ ε ι ς)* (24) [17], ξεκινώντας ἀπό τίς πιό ἁπλές καί βασικές (Εἶναι, μηδέν, γίγνεσθαι (das Werden)) (χωρίς νά παίρνουμε ἄλλες) — ἐδῶ, μέσα σ'αὐτές «σ'αὐτό τό σπέρμα βρίσκεται ὅλη ἡ ἐξέλιξη» (23) [17].

---

* — τά πράγματα, ἀλλά ἡ οὐσία, ἡ ἔννοια τῶν πραγμάτων. *Ἡ Σύντ.*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΓΕΝΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

Συνήθως μέ τόν ὅρο λογική, „σάν ἐπιστήμη τῆς νόησης" ἐννοοῦν τή «γυμνή μορφή τῆς γνώσης» (27) [20]. Ὁ Χέγγελ ἀνασκευάζει αὐτή τήν ἄποψη. Τάσσεται ἐνάντια στό Ding an sich* ἐνάντια σέ «κάτι πού βρίσκεται ἐντελῶς ἐπέκεινα τῆς νόησης» (29) [21].

Οἱ μορφές τῆς νόησης σάν νά «μήν ἔχουν ἐφαρμογή στά πράγματα καθεαυτά». Εἶναι Ungereimt wahre Erkenntnis**, πού δέν γνωρίζει τά πράγματα καθεαυτά. Ἀλλά Verstand*** μήπως εἶναι ἐπίσης πράγμα καθεαυτό; (31) [24].

«Ὁ ὑπερβατικός ἰδεαλισμός πού ἐφαρμόστηκε μέ περισσότερη συνέπεια παραδέχτηκε τή μηδαμινότητα τοῦ φαντάσματος *τοῦ πράγματος καθεαυτό,* πού διατηρήθηκε ἀκόμη ἀπό τήν κριτική φιλοσοφία, τή μηδαμινότητα αὐτῆς τῆς ἀφηρημένης, τῆς στερημένης ἀπό κάθε περιεχόμενο σκιᾶς, καί ἔθεσε σάν σκοπό του νά ἐξοντώσει αὐτό τό φάντασμα ὁριστικά. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, αὐτή ἡ φιλοσοφία» (ὁ Φίχτε;) «ἀποπειράθηκε νά δόσει στό λογικό τή δυνατότητα νά ἀναπτύξει τούς δικούς του ὁρισμούς, ξεκινώντας ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἀλλά ἡ ὑποκειμενική στάση αὐτῆς τῆς ἀπόπειρας δέν τῆς ἐπέτρεψε νά ὁλοκληρωθεῖ» (32) [25].

Οἱ ἀληθινές μορφές εἶναι tote Formen**** γιατί δέν τίς θεωροῦν σάν μιά «ὀργανική ἑνότητα» (33) [25], σάν «ζωντανή συγκεκριμένη ἑνότητά τους» (ibid.*****).

Στή „Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος" ἐξέτασα „τή συνείδηση στήν κίνησή της ἀπό τήν πρώτη ἄμεση ἀντίφαση (Gegensatz) τῆς συνείδησης καί τοῦ ἀντικειμένου ὥς τήν ἀπόλυτη γνώ-

---

* — πράγμα καθεαυτό. *Ἡ Σύντ.*

** — Ἀνόητα ἀληθινή γνώση. *Ἡ Σύντ.*

*** — ἡ νόηση. *Ἡ Σύντ.*

**** — νεκρές μορφές. *Ἡ Σύντ.*

***** — ibidem — στό ἴδιο. *Ἡ Σύντ.*

ση (34) [26]. Αὐτός ὁ δρόμος περνάει μέσα ἀπ' ὅλες τίς μορφές τῆς σχέσης τῆς συνείδησης πρός τό ἀντικείμενο"...

«Ἡ ἀλήθεια στήν ἐπιστήμη εἶναι καθαρή ἐξελισσόμενη αὐτοσυνείδηση»... «ἀντικειμενική νόηση»... «ἡ ἔννοια αὐτή καθεαυτή εἶναι τό πραγματικό καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του (35) [27]. (36 [28]: παπαδοκρατία. Ὁ θεός, τό βασίλειο τῆς ἀλήθειας etc. etc.)

37 [29]: Ὁ Κάντ ἔδοσε «οὐσιαστικά ὑποκειμενική σημασία» στούς „λογικούς ὁρισμούς". Ἀλλά οἱ «ὁρισμοί τῆς νόησης» ἔχουν «ἀντικειμενική ἀξία καί ὕπαρξη».

Ἡ παλιά λογική ἔφτασε στήν Verachtung* (38) [30]. Χρειάζεται διόρθωση...

39 [30] — Ἡ παλιά, τυπική λογική, εἶναι ἀκριβῶς σάν τό παιδικό παιχνίδι, κατασκευή εἰκόνων ἀπό κομματάκια (in Verachtung gekommen**: (38) [30]).

40 [32] Ἡ φιλοσοφία πρέπει νά ἔχει τή δική της μέθοδο (*ὄχι* τῶν μαθηματικῶν, *contra* Spinoza, Wolf und Andere***).

NB || 40-41 [33]: «Γιατί ἡ μέθοδος εἶναι ἡ συνείδηση τῆς μορφῆς τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοκίνησης τοῦ περιεχομένου της»

καί παρακάτω ὅλη ἡ σελίδα (41) [33] εἶναι μιά καλή ἐξήγηση τῆς διαλεκτικῆς

„es ist der Inhalt in sich, die Dialektik, die er an ihm selbst hat, welche ihn fortbewegt" (42) [34].

„Ὁ δοσμένος τομέας τῶν φαινομένων προωθεῖται ἀπό τό ἴδιο τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ τομέα, ἀπό τή διαλεκτική, πού (αὐτό τό περιεχόμενο) ἔχει *μ έ σ α* (an) στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του" (δηλ. τή διαλεκτική τῆς ἴδιας τῆς δικῆς του κίνησης).

«Τό ἀρνητικό εἶναι στόν ἴδιο βαθμό καί θετικό» (41) [33] — ἡ ἄρνηση εἶναι κάτι τό καθορισμένο, ἔχει ἕνα ὁρισμένο περιεχόμενο, οἱ ἐσωτερικές ἀντιφάσεις ὁδηγοῦν στήν ἀντικατάσταση τοῦ παλιοῦ περιεχομένου μέ νέο, ἀνώτερο περιεχόμενο.

NB || Στήν παλιά λογική δέν ὑπάρχει πέρασμα, ἐξέλιξη (ἐννοιῶν καί νόησης), δέν ὑπάρχει «*ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ή, ἀ ν α γ κ α ί α ἀ λ λ η λ ο υ χ ί α*» (43) [35] ὅλων τῶν μερῶν καί „Ubergang"**** τοῦ ἑνός στό ἄλλο.

* — ἀνυποληψία. *Ἡ Σύντ.*

** — περιφρονήθηκε. *Ἡ Σύντ.*

*** — *ἐνάντια* στόν Σπινόζα, τόν Βόλφ καί τούς ἄλλους. *Ἡ Σύντ.*

**** — «πέρασμα». *Ἡ Σύντ.*

Καί ὁ Χέγγελ θέτει δυό βασικά αἰτήματα:
1) «Τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἀλληλουχίας»
καί
2) τήν «ἔμφυτη προέλευση τῶν διαφορῶν».

Πολύ σπουδαῖο!! Νά τί σημαίνει αὐτό κατά τή γνώμη μου:
1) *'Αναγκαία* ἀλληλουχία, ἀντικειμενική σχέση ὅλων τῶν πλευρῶν, τῶν δυνάμεων, τῶν τάσεων, etc. τοῦ δοσμένου τομέα φαινομένων.
2) „'Εμφυτη *προέλευση* τῶν διαφορῶν" — ἐσωτερική ἀντικειμενική λογική τῆς ἐξέλιξης καί τῆς πάλης τῶν διαφορῶν, τῆς πολικότητας.

Οἱ ἀτέλειες τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς στόν „Παρμενίδη"[68].

«Συνήθως στή διαλεκτική βλέπουν μόνο τήν ἐξωτερική καί τήν ἀρνητική δράση, πού δέν ἀνήκει στό ἴδιο τό πράγμα, πού τήν προκαλεῖ μόνο ἡ ματαιοδοξία, σάν κάποιο ὑποκειμενικό πάθος πού τείνει νά κλονίσει καί νά ἀποσυνθέσει ὅ,τι τό σταθερό καί τό πραγματικό ὑπάρχει, εἴτε βλέπουν στή διαλεκτική τή δράση πού ὁδηγεῖ στό μηδέν, σάν νά εἶναι ματαιοπονία νά ἐξετάζεται διαλεκτικά τό ἀντικείμενο» (43) [35].

(44) [35] — 'Η μεγάλη ὑπηρεσία τοῦ *Κάντ* εἶναι ὅτι ἀφαίρεσε ἀπό τή διαλεκτική τήν „den Schein von Willkür" *.

Δυό σπουδαῖα πράγματα:

#

(1) Die Objektivität des Scheins ** (NB: ἀσαφές, νά ἐπανέλθω!!)

(2) die Notwendigkeit des Widerspruchs ***

selbstbewegende Seele ****, ...(„ἐσωτερική ἀρνητική πλευρά")... «ἡ ἀρχή κάθε φυσικῆς καί πνευματικῆς ζωτικότητας» (44) [36].

#

'Αραγε δέν πρόκειται γιά τή σκέψη ὅτι ἀντικειμενική εἶναι ἡ ἐπίφαση, ἐπειδή μέσα σ' αὐτήν ὑπάρχει *μιά ἀπό τίς πλευρές τοῦ ἀντικειμενικοῦ* κόσμου; 'Οχι μόνο ἡ Wesen *****, ἀλλά καί ἡ Schein εἶναι ἀντικειμενικά.

* — «ἐπίφαση τῆς αὐθαιρεσίας». *'Η Σύντ.*
** — ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπίφασης. *'Η Σύντ.*
*** — ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἀντίφασης. *'Η Σύντ.*
**** — ἡ αὐτοκίνητη ψυχή. *'Η Σύντ.*
***** — ἡ οὐσία. *'Η Σύντ.*

Διαφορά τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἀπό τό ἀντικειμενικό ὑπάρχει, **ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΑΥΤΗ ΕΧΕΙ ΤΑ ΔΙΚΑ ΤΗΣ ΟΡΙΑ.**

Διαλεκτικό =
= „νά πιάσεις τίς ἀντιθέσεις στήν ἑνότητά τους"...

λεπτό καί βαθύ!

45 [37] ʽΗ λογική μοιάζει μέ τή γραμματική κατά τό ὅτι ἄλλο πράγμα εἶναι γιά τόν ἀρχάριο καί ἄλλο γιά ἐκεῖνον πού ξέρει τή γλώσσα (καί γλῶσσες) καί τό πνεῦμα τῆς γλώσσας. «ʽΗ λογική εἶναι ἄλλο πράγμα γιά ἐκεῖνον πού μόλις τώρα ἀρχίζει νά τήν πλησιάζει καί γενικά νά πλησιάζει τίς ἐπιστῆμες, καί κάτι τό διαφορετικό γιά ἐκεῖνον πού ἐπιστρέφει στή λογική ἀπό τίς ἄλλες ἐπιστῆμες».

Τότε ἡ λογική δίνει τήν «οὐσία αὐτοῦ τοῦ πλούτου» (des Reichtums der Weltvorstellung*), τήν «ἐσωτερική φύση τοῦ πνεύματος καί τοῦ κόσμου»... (46) [38].

σύγκρ. τό „Κεφάλαιο"

«Ὄχι μόνο τό ἀφηρημένα καθολικό, ἀλλά τό καθολικό πού ἀγκαλιάζει ἐπίσης καί τόν πλοῦτο τοῦ μερικοῦ» (47) [38].

Θαυμάσια διατύπωση: „Ὄχι μόνο τό ἀφηρημένα καθολικό, ἀλλά τό καθολικό πού κλείνει μέσα του τόν πλοῦτο τοῦ μερικοῦ, τοῦ ἀτομικοῦ, τοῦ ξεχωριστοῦ" (ὅλο τόν πλοῦτο τοῦ εἰδικοῦ καί τοῦ ξεχωριστοῦ!)!! Très bien!**

ὡραία σύγκριση (ὑλιστική)

«— Τό ἴδιο συμβαίνει γιά ἕνα καί τό αὐτό ἠθικό ἀπόφθεγμα στά χείλη ἑνός νέου, πού κι᾽ἄν ἀκόμη αὐτός τό καταλαβαίνει ἐντελῶς σωστά, χάνει τή σημασία καί τό πλάτος πού ἔχει γιά τό μυαλό ἑνός διδαγμένου ἀπό τήν πείρα τῆς ζωῆς ὥριμου ἄνδρα, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει σ᾽αὐτό ὅλη τή δύναμη τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀποφθέγματος.

„ἀποτέλεσμα τῆς ἐμπειρίας τῶν ἐπιστημῶν" NB

Ἔτσι καί τό λογικό τότε μόνο παίρνει τήν πραγματική του ἀξιολόγηση, ὅταν εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐμπειρίας τῶν ἐπιστημῶν. Τό λογικό τότε παρουσιάζεται στό πνεῦμα

* — τοῦ πλούτου τῶν παραστάσεων γιά τόν κόσμο. *ʽΗ Σύντ.*

** — Πολύ καλά! *ʽΗ Σύντ.*

σάν μιά γενική ἀλήθεια πού στέκεται ὄχι *δίπλα* στά ἄλλα πράγματα καί πραγματικότητες, σάν *ξεχωριστή* γνώση, ἀλλά σάν οὐσιαστικό περιεχόμενο ὅλων τῶν ἄλλων γνώσεων»... (47) [38-39].

(„Οὐσία") „οὐσιαστικό περιεχόμενο ὅλων τῶν ἄλλων γνώσεων"

«Τό σύστημα τῆς λογικῆς εἶναι ἕνα βασίλειο σκιῶν» (47) [39], ἀπαλλαγμένο ἀπό „ὅλες τίς αἰσθησιακές συγκεκριμενικότητες"...

(50) [41] — ...«ὄχι ἀφηρημένο, νεκρό καί ἀκίνητο, ἀλλά συγκεκριμένο»... Χαρακτηριστικό! Τό πνεῦμα καί ἡ οὐσία τῆς διαλεκτικῆς!

(52) [43] Σημείωση... τά ἀποτελέσματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ... : «ὅτι τό λογικό δέν μπορεῖ νά γνωρίσει τό πραγματικό περιεχόμενο καί ὅτι σέ σχέση μέ τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια πρέπει νά ἀνατρέχει στήν πίστη»...

Κάντ: νά περιορίσω τό „λογικό" καί νά ἐνισχύσω τήν *πίστη*[69]

(53) [44] 'Ακόμη μιά φορά, ὅτι Ding an sich = ἀφαίρεση, προϊόν τῆς νόησης πού κάνει ἀφαιρέσεις.

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΙΝΑΙ

ΑΠΟ ΠΟΥ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΑΡΧΙΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ;

(59)* [49]**... (en passant***) «ἡ φύση τῆς γνώσης» (id. σελ. *61* [51])

(Τό θέμα τῆς λογικῆς. Νά τό συγκρίνω μέ τή „γνωσιολογία" σήμερα.)

NB ||| (60) [50]... «*Δέν ὑπάρχει*» (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ) «τίποτε οὔτε στόν οὐρανό, οὔτε στή φύση, οὔτε στό πνεῦμα, οὔτε ἀλλοῦ πουθενά, πού νά μήν περιέχει μαζί καί τήν ἀμεσότητα καί τήν ἐμμεσότητα»...

1) Οὐρανός — φύση — πνεῦμα. Κάτω ὁ οὐρανός: ὑλισμός.
2) Τό πᾶν εἶναι vermittelt = ἔμμεσο, δεσμευμένο σέ μιά ἑνότητα, συνδεμένο μέ περάσματα. Κάτω ὁ οὐρανός — νομοτελειακή ἀλληλουχία *ὅλου* τοῦ (*προτσές*) τοῦ κόσμου.

(62) [52] «Ἡ λογική εἶναι καθαρή ἐπιστήμη, δηλαδή καθαρή γνώση σέ ΟΛΗ τήν ἔκταση τῆς ΕΞΕΛΙΞΗΣ της»...

ἡ 1η σειρά ἀνοησία.
ἡ 2η σειρά μεγαλοφυής.

Ἀπό ποῦ ν'ἀρχίσουμε; „Τό καθαρό Εἶναι" (Sein) (63) [53] — «τίποτε δέν πρέπει νά προϋποθέτει», εἶναι ἡ ἀρχή. «Δέν πρέπει

* — *Hegel.* Werke, Bd. III, Berlin, 1833. *Ἡ Σύντ.*
** — *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. V, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937. *Ἡ Σύντ.*
*** — ἀνάμεσα στ'ἄλλα. *Ἡ Σύντ.*

νά κλείνει μέσα του κανένα περιεχόμενο»... «δέν πρέπει νά ἐμφανίζεται ἔμμεσα ἀπό τίποτε»...

(66) [55] ...«Ἡ ἐξέλιξη» (des Erkennens*)... «πρέπει νά καθορίζεται ἀπό τή φύση τῶν πραγμάτων καί τοῦ ἴδιου τοῦ περιεχομένου»... NB

(68) [58] Ἡ ἀρχή περιέχει μέσα της καί τό „Nichts" καί τό „Sein"**, ἡ ἀρχή εἶναι ἡ ἑνότητά τους: ...«αὐτό πού ἀρχίζει *δέν ὑπάρχει* ἀκόμη· ἁπλῶς κατευθύνεται πρός τό Εἶναι»... (ἀπό τό *μ ή- Ε ἶ ν α ι π ρ ό ς τ ό Ε ἶ ν α ι:* «μή- Εἶναι, τό ὁποῖο εἶναι ταυτόχρονα καί Εἶναι»).

Ἀνοησίες γιά τό ἀπόλυτο (68-69) [58-59]. Γενικά ἐγώ προσπαθῶ νά διαβάσω τόν Χέγγελ ὑλιστικά: Ὁ Χέγγελ εἶναι ὑλισμός πού στέκεται μέ τό κεφάλι κάτω (σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Ἔνγκελς[70]) — δηλαδή, ἐγώ ἀπορίπτω κατά κύριο λόγο τό θεούλη, τό ἀπόλυτο, τήν καθαρή ἰδέα etc.

(70-71) [60-61] Δέν ἐπιτρέπεται νά ἀρχίζει κανείς τή φιλοσοφία ἀπό τό «Ἐγώ». Δέν ὑπάρχει «ἀντικειμενική κίνηση».

---

* — τῆς γνώσης. *Ἡ Σύντ.*
** — τό «μηδέν» καί τό «Εἶναι». *Ἡ Σύντ.*

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:

Η ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ (ΠΟΙΟΤΗΤΑ)

(77) [66] Καθαρό Εἶναι — «χωρίς κανένα παραπέρα προσδιορισμό».
(Bestimmung εἶναι ἤδη Qualität*.)

Πέρασμα τοῦ Sein — στό *Dasein* (ὑπαρκτό Εἶναι ; πεπερασμένο » ,) —
καί αὐτό στό Fürsichsein (γιά τόν ἑαυτό του Εἶναι;)
Sein - Nichts - Werden**
«Τό καθαρό Εἶναι καί τό καθαρό μηδέν εἶναι... ἕνα καί τό αὐτό» (78) [67].
(81 [70]: Αὐτό φαίνεται „παράδοξο“). Ἡ συνένωσή τους εἶναι τό *Werden.*
«Κίνηση τῆς ἄμεσης ἐξαφάνισης τοῦ ἑνός μέσα στό ἄλλο»... Τό Nichts τό ἀντιπαρατάσσουν dem *Etwas****. Ἀλλά τό Etwas εἶναι ἤδη *προσδιορισμένο* Εἶναι, διαφορετικό ἀπό τό ἕτερο *Etwas,* ὡστόσο ἐδῶ γίνεται λόγος γιά τό ἁπλό Nichts (79) [68].
(Οἱ *Ἐλεάτες* καί ὁ *Παρμενίδης* ἰδιαίτερα εἶναι οἱ πρῶτοι πού ἔφτασαν σ'αὐτή τήν ἀφηρημένη ἔννοια τοῦ *Εἶναι*[71].) Κατά τόν *Ἡράκλειτο* «τά πάντα ρεῖ» (80) [69]... δηλαδή, «τά πάντα εἶναι γίγνεσθαι».
Ex nihilo nihil fit?**** Ἀπό τό *Nichts* βγαίνει τό *Sein* (Werden)...
(81) [70]: «Δέν θά ἦταν δύσκολο νά ἀποκαλυφθεῖ αὐτή ἡ ἑνότητα τοῦ Εἶναι καί τοῦ μηδενός... στό *κάθε* (ὑπογράμ. τοῦ Χέγ-

* — Ὁ προσδιορισμός εἶναι ἤδη ποιότητα. *Ἡ Σύντ.*
** — Εἶναι — μηδέν — γίγνεσθαι. *Ἡ Σύντ.*
*** — *στό κάτι. Ἡ Σύντ.*
**** — Ἀπό τό τίποτε δέν γίνεται τίποτε; *Ἡ Σύντ.*

γελ) ἀληθινό πράγμα εἴτε σκέψη»... *«πουθενά οὔτε στόν οὐρανό, οὔτε στή γῆ δέν ὑπάρχει τίποτε, πού νά μήν περιέχει μέσα του τό ἕνα καί τό ἄλλο, τό Εἶναι καί τό μή-Εἶναι»*. Οἱ ἀντιρήσεις χωροῦν στό *b e s t i m m t e s* Sein* (ἔχω ἤ δέν ἔχω 100 τάλληρα) 82 i. f. [71], — ἀλλά δέν πρόκειται γι᾽αὐτό...

Τό προσδιορισμένο, τό πεπερασμένο Εἶναι ἀποτελεῖ τέτιο Εἶναι πού ἔχει σχέση μέ κάποιο ἄλλο Εἶναι. Ἀποτελεῖ τό περιεχόμενο πού βρίσκεται σέ σχέση ἀναγκαιότητας μέ ἕνα ἄλλο περιεχόμενο, μέ ὅλο τόν κόσμο. Παίρνοντας ὑπόψη τήν ἀλληλοκαθοριστική σχέση τοῦ ὅλου, ἡ μεταφυσική ἔχει τό δικαίωμα νά ἰσχυριστεῖ — πού στήν οὐσία εἶναι ταυτολογία — ὅτι ἄν θά καταστρεφόταν ἕνας κόκκος σκόνης, τότε θά καταστρεφόταν ὁλόκληρο τό Σύμπαν» (83) [72].

„Ἀναγκαία ἀλληλουχία ὅλου τοῦ κόσμου“ ...„ἀλληλοκαθοριστική σχέση τοῦ ὅλου“

(86) [75]: «Ἐκεῖνο πού εἶναι πρῶτο στήν ἐπιστήμη ἔπρεπε νά ἀποδειχτεῖ καί ἱστορικά πρῶτο». (Ἠχεῖ πολύ ὑλιστικά!)

NB

(91) [80]: «Τό γίγνεσθαι εἶναι δεδομένο τόσο τοῦ Εἶναι, ὅσο καί τοῦ μή-Εἶναι».....«Τό πέρασμα εἶναι τό ἴδιο, ὅ,τι εἶναι καί τό γίγνεσθαι»... (92 i. f.) [81].

94 [83] «Κατά τόν Παρμενίδη, ὅπως καί κατά τόν Σπινόζα δέν μπορεῖ νά γίνεται πέρασμα ἀπό τό Εἶναι ἤ ἀπό τήν ἀπόλυτη οὐσία σιό ἀρνητικό, στό πεπερασμένο».

Κατά τόν Χέγγελ ὅμως ἡ *ἑνότητα* εἴτε ἡ *ἀδιαιρετότητα* (σελ. *9 0* [79] αὐτή ἡ ἔκφραση εἶναι μερικές φορές καλύτερη ἀπό τήν ἑνότητα) τοῦ „Εἶναι“ καί τοῦ „μηδενός“ δίνουν τό *πέρασμα*, Werden.

Τό ἀπόλυτο καί τό σχετικό, τό πεπερασμένο καί τό ἄπειρο = μέρη, βαθμίδες, ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ κόσμου. So etwa;**

(92 [81]: Γιά *«τό ἔμμεσο* Εἶναι θά διατηρήσουμε τήν ἔκφραση: *ὕπαρξη».)*

---

* — *π ρ ο σ δ ι ο ρ ι σ μ έ ν ο* Εἶναι. *Ἡ Σύντ.*

** —Ἔτσι δέν εἶναι; *Ἡ Σύντ.*

102 [90-91]: Στόν „Παρμενίδη“ τοῦ Πλάτωνα τό πέρασμα ἀπό τό *Εἶναι* καί *τό ἕνα* = „äußere Reflexion“*.

104 [93]: Λένε ὅτι τό σκότος εἶναι ἡ *ἀπουσία* τοῦ φωτός. Ἀλλά «στό καθαρό φῶς βλέπουμε τόσο λίγο, ὅσο καί στό ἀπόλυτο σκότος»...

107 [96] — Ἀναφορά στά ἀπειροελάχιστα μεγέθη, τά ὁποῖα παίρνονται στό προτσές τῆς ἐξαφάνισής τους...

NB || «Δέν ὑπάρχει ἀπολύτως τίποτε, πού νά μήν ἦταν μέση κατάσταση ἀνάμεσα στό Εἶναι καί στό μηδέν».

«Ἀκατανόητη ἡ ἀρχή» ἄν τό *μηδέν* καί τό *Εἶναι* ἀλληλοαποκλείονται, αὐτά ὅμως δέν εἶναι διαλεκτική, ἀλλά *Sophisterei***.

Σοφιστική καί διαλεκτική || «Γιατί ἡ σοφιστική εἶναι συλλογισμός πού ξεκινᾶ ἀπό μιά ἀβάσιμη προϋπόθεση, ἀποδεκτή χωρίς κριτική καί ἀπερίσκεπτα. Διαλεκτική ὅμως ὀνομάζουμε τήν ἀνώτατη λογική κίνηση, μέσα στήν ὁποία τέτιοι ὁρισμοί πού φαίνονται ἐντελῶς ξεχωρισμένοι, περνᾶνε ὁ ἕνας στόν ἄλλο διά μέσου τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ τους, διά μέσου αὐτοῦ πού οἱ ἴδιοι εἶναι, κι'ἔτσι αἴρεται ἡ προϋπόθεση» (108) [96].

Werden. Οἱ στιγμές του: Entstehen und Vergehen*** (109) [97].

Das Aufheben des Werdens**** — *das Dasein* |συγκεκριμένο, προσδιορισμένο Εἶναι (;)|

110 [98-99]: aufheben = ein Ende machen = erhalten (aufbewahren zugleich)*****

NB ||| 112 [100]: Dasein ist *bestimmtes* Sein****** (*N B* 114 [102] „ein Konkretes“*******), — ποιότητα, χωρισμένη ἀπό τό Anderes, — *veränderlich und endlich*********

* — «ἐξωτερική ἀντανάκλαση». *Ἡ Σύντ.*

** — *σοφιστική*. *Ἡ Σύντ.*

*** — ἐμφάνιση καί ἐξαφάνιση. *Ἡ Σύντ.*

**** — Ἄρση τοῦ γίγνεσθαι. *Ἡ Σύντ.*

***** — αἴρω = ἀποτελειώνω = κρατῶ (ταυτόχρονα διατηρῶ). *Ἡ Σύντ.*

****** — τό ὑπαρκτό Εἶναι, εἶναι *προσδιορισμένο* Εἶναι. *Ἡ Σύντ.*

******* — «κάτι τό συγκεκριμένο». *Ἡ Σύντ.*

******** — τό ἄλλο — *τό εὐμετάβλητο καί πεπερασμένο. Ἡ Σύντ.*

114 [103] «Ἡ προσδιόριστικότητα, ἀπομονωμένη ἔτσι γιά τόν ἑαυτό της σάν *ὑπάρχουσα* προσδιοριστικότητα εἶναι ποιότητα»... «Ἡ ποιότητα πού ξεχωρίζει σάν κάτι ὑπαρκτό, εἶναι πραγματικότητα» (115) [103].

117 [106] ...«Ἡ προσδιοριστικότητα εἶναι ἄρνηση»... (Spinoza) Omnis determinatio est negatio*, «αὐτή ἡ θέση ἔχει ἄπειρη σπουδαιότητα»...

120 [108]: «Τό κάτι εἶναι ἡ πρώτη ἄρνηση τῆς ἄρνησης»...

(Ἐδῶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος εἶναι κάπως ἀποσπασματική καί πάρα πολύ σκοτεινή.)

| abstrakte und abstruse Hegelei — Engels[72]. |

125 [113-114] — ...Δυό ζευγάρια προσδιορισμῶν: 1) «Τό κάτι καί τό ἕτερο». 2) Τό Εἶναι γιά τό ἕτερο καί τό καθεαυτό Εἶναι».

127 [115] — **Ding an sich**** — «πολύ ἁπλή ἀφαίρεση». Τό ἀπόφθεγμα ὅτι ἐμεῖς δέν ξέρουμε τί εἶναι τά πράγματα καθεαυτά φαίνεται πολύ σοφό. Τό πράγμα καθεαυτό εἶναι ἀφαίρεση ἀπό κάθε προσδιορισμό |Sein-für-Anderes***| |ἀπό κάθε σχέση πρός τό ἕτερο|, δηλ. μηδέν. Ἑπομένως, τό πράγμα καθεαυτό «δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά μιά κενή ἀφαίρεση πού στερεῖται ἀληθινότητας». ||| NB

| Εἶναι πολύ βαθύ αὐτό: τό πράγμα καθεαυτό καί ἡ μεταμόρφωσή του σέ πράγμα γιά τούς ἄλλους (σύγκρ. τόν Ἔνγκελς[73]). Τό πράγμα καθεαυτό εἶναι *γενικά* μιά κενή, χωρίς ζωή ἀφαίρεση. Στή ζωή, στήν κίνηση ὅλα καί τό καθένα εἶναι *συνηθισμένα* τόσο „καθεαυτά", ὅσο καί „γιά τούς ἄλλους" σέ σχέση μέ ἕνα ἄλλο πράγμα, ἐνῶ περνοῦν ἀπό μιά κατάσταση σέ μιάν ἄλλη. ||

| Sehr gut!! **** ἄν ὅμως ρωτᾶμε, τί εἶναι τά πράγματα *κ α θ ε α υ τ ά,* so ist in die Frage gedankenloser Weise die Unmöglichkeit der Beantwortung gelegt... ***** (127) [116]. |

* — (Σπινόζα) Κάθε προσδιορισμός εἶναι ἄρνηση. *Ἡ Σύντ.*

** — **Τό πράγμα καθεαυτό.** *Ἡ Σύντ.*

*** — τό Εἶναι γιά τό ἕτερο. *Ἡ Σύντ.*

**** — Πολύ ὡραῖα!! *Ἡ Σύντ.*

***** — τότε στό ἴδιο τό ἐρώτημα, χωρίς νά καταλάβουμε, ἔχει τεθεῖ τό ἀδύνατο τῆς ἀπάντησης... *Ἡ Σύντ.*

Καντιανισμός = μεταφυσική

129 [117] — en passant: διαλεκτική φιλοσόφηση πού δέν τήν καταλαβαίνει ή «μεταφυσική φιλοσόφηση στήν όποία ανήκει επίσης καί ή κριτική φιλοσόφηση».

Διαλεκτική είναι ή διδασκαλία γιά τό πώς μπορούν νά είναι καί πώς υπάρχουν (πώς γίνονται) *ταυτόσημες οί αντιθέσεις* — κάτω από ποιές συνθήκες είναι ταυτόσημες, μετατρεπόμενες ή μιά στήν άλλη — γιατί ό νοϋς τοϋ ανθρώπου δέν πρέπει νά παίρνει αυτές τίς αντιθέσεις γιά νεκρές, ακίνητες, αλλά νά τίς παίρνει γιά ζωντανές, συμβατικές, ευκίνητες, πού μετατρέπονται ή μιά στήν άλλη. En lisant Hegel... *

134 [122-123]: «*Τό όριο* (είναι) απλή άρνηση ή πρώτη άρνηση» (des Etwas. Καθετί έχει τό δικό του *όριο*) «τό έτερο όμως είναι ταυτόχρονα άρνησή τής άρνησης»...

137 [125]: „Etwas mit seiner immanenten Grenze gesetzt als der Widerspruch seiner selbst, durch den es über sich hinausgewiesen und getrieben wird, ist das **Endliche**".

(**Τό κάτι**, εξεταζόμενο από τήν άποψη τοϋ φυσικού του ορίου — από τήν άποψη τής αντίφασής του μέ τόν ίδιο τόν εαυτό του, μιά αντίφαση πού τό σπρώχνει | αυτό τό κάτι | καί τό βγάζει πέρα από τά όριά του, είναι *πεπερασμένο*).

Όταν λέμε ότι τά πράγματα είναι πεπερασμένα, τότε μ' αυτό αναγνωρίζουμε ότι τό μή-Είναι αυτών τών πραγμάτων είναι ή φύση τους („τό μή-Είναι είναι τό Είναι τους").

«Αυτά» (τά πράγματα) «*υπάρχουν*, αλλά ή αλήθεια αυτοϋ τοϋ Είναι είναι τό *τέλος* τους».

Ευφυέστατο καί λογικό! Ό Χέγγελ αναλύει τίς έννοιες πού συνήθως φαίνονται νεκρές καί δείχνει ότι μέσα σ' αυτές *υπάρχει* κίνηση. Πεπερασμένος; άρα *κινούμενος* πρός τό τέλος! Κάτι; — επομένως *όχι*

* — Διαβάζοντας τόν Χέγγελ... *Ή Σύντ.*

α ὐ τ ό, πού εἶναι τό ἄλλο. Γενικά Εἶναι; — ἄρα τέτια ἀπροσδιοριστικότητα, πού τό Εἶναι = μέ τό μή-Εἶναι. ῾Ολόπλευρη καθολική εὐλυγισία τῶν ἐννοιῶν, εὐλυγισία πού φτάνει ὥς τήν ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων — νά ποῦ βρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος. Αὐτή ἡ εὐλυγισία, ἐφαρμοσμένη ὑποκειμενικά = μέ τόν ἐκλεκτικισμό καί τή σοφιστική. ῾Η εὐλυγισία, ἐφαρμοσμένη *ἀντικειμενικά,* δηλ. ἀντανακλώντας ὅλες τίς πλευρές τοῦ ὑλικοῦ προτσές καί τήν ἑνότητά του, εἶναι διαλεκτική, εἶναι ἡ σωστή ἀντανάκλαση τῆς αἰώνιας ἐξέλιξης τοῦ κόσμου.

N B
σκέψεις γιά
τή διαλεκτική
en lisant
Hegel

139 [127] — Τό ἄπειρο καί τό πεπερασμένο, λένε, εἶναι ἀντίθετα; (βλ. σελ. 148 [136-137]) (σύγκρ. τή σελ. 151 [139]).
141 [129] — *Sollen* und *Schranke* — στοιχεῖα des Endlichen*.
143 [132] — «Μέσα στό χρέος ἀρχίζει ἡ ἔξοδος πέρα ἀπό τά ὅρια τοῦ πεπερασμένου, τό ἄπειρο».
143 [132] — Λένε, ὅτι τό λογικό ἔχει τά ὅριά του. «Σ' αὐτό τόν ὁρισμό λείπει ἡ συναίσθηση τοῦ γεγονότος ὅτι τό νά προσδιοριστεῖ ὁ,τιδήποτε σάν ὅριο σημαίνει ἤδη ἔξοδο ἀπ' αὐτό τό ὅριο». sehr gut!
144 [132-133]: ῾Η πέτρα δέν σκέπτεται καί γι' αὐτό ἡ στενότητά της (Beschränktheit) δέν εἶναι *γι' αὐτήν* τό ὅριο (Schranke). ᾿Αλλά καί ἡ πέτρα ἔχει τά δικά της ὅρια, λογουχάρη, τήν ἰδιότητα τῆς ὀξείδωσης, ἄν ἡ πέτρα «εἶναι ἱκανή γιά τήν ὀξείδωση βάση».

῾Η ἐξέλιξη** τῆς πέτρας

144-145 [133]: — Καθετί (τό ἀνθρώπινο) βγαίνει ἀπό τά ὅρια (Trieb, Schmerz etc.***), ἀλλά τό *λογικό,* προσέξτε, «δέν μπορεῖ νά βγεῖ ἀπό τά ὅρια»!

---

* — *Τό χρέος* καί *τό ὅριο* — στοιχεῖα τοῦ πεπερασμένου. *῾Η Σύντ.*

** Στό χειρόγραφο πάνω ἀπό τό τελευταῖο γράμμα τῆς λέξης «ἐξέλιξη» βρίσκεται τό ρωσικό γράμμα «И». *῾Η Σύντ.*

*** — ἡ ροπή, ὁ πόνος κτλ. *῾Η Σύντ.*

„'Αλλά, φυσικά, ἡ κάθε ἔξοδος ἀπό τά ὅρια δέν εἶναι καί μιά ἀληθινή ἀπελευθέρωση ἀπ'αὐτά“!

Ἄν ὁ μαγνήτης εἶχε συνείδηση, θά θεωροῦσε τήν ἀπόκλισή του πρός βορρά ἐλεύθερη (Λάιμπνιτς). — Ὄχι, ὁ μαγνήτης θά γνώριζε τότε *ὅλες* τίς κατευθύνσεις τοῦ χώρου καί μόνο *μιά* κατεύθυνση θά θεωροῦσε *ὅριο* τῆς δικῆς του ἐλευθερίας, περιορισμό της.

| Ἡ διαλεκτική τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων, τῆς ἴδιας τῆς φύσης, τῆς ἴδιας τῆς πορείας τῶν γεγονότων |

148 [137] ...«Ἡ φύση τοῦ ἴδιου τοῦ πεπερασμένου βρίσκεται στό νά βγαίνει ἔξω ἀπό τά ὅριά του, νά ἀρνεῖται τή δική του ἄρνηση καί νά γίνεται ἄπειρο»... Δέν εἶναι ἡ ἐξωτερική (fremde) δύναμη (Gewalt) (149) [137] ἐκείνη πού μετατρέπει τό πεπερασμένο σέ ἄπειρο, ἀλλά ἡ φύση (seine Natur) αὐτοῦ (τοῦ πεπερασμένου).

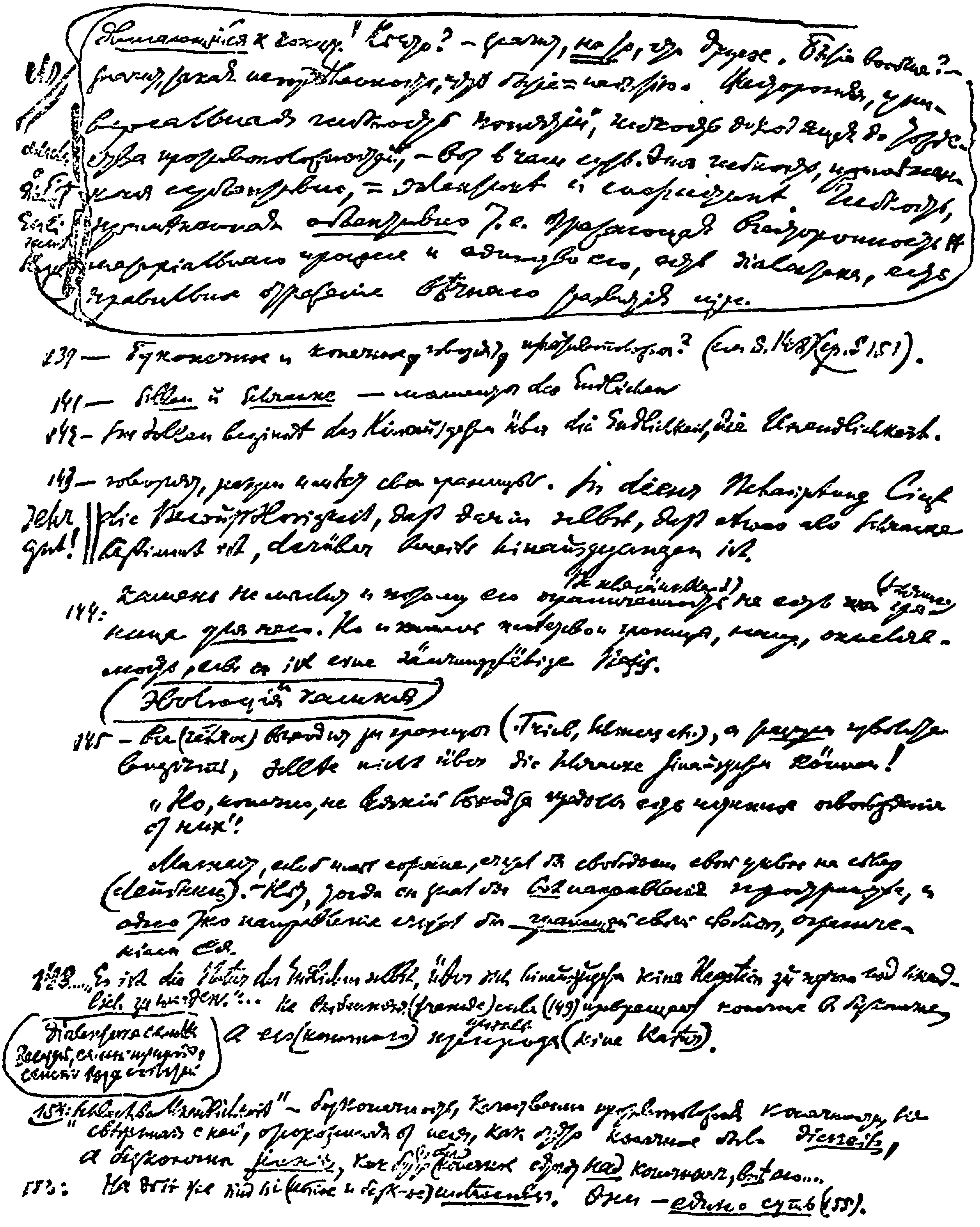
151 [139]: „Schlechte Unendlichkeit“* — ἕνα ἄπειρο, ποιοτικά ἀντίθετο στό πεπερασμένο, πού δέν συνδέεται μαζί του, πού εἶναι χωρισμένο ἀπ'αὐτό, σάμπως τό πεπερασμένο νά ἦταν *diesseits,* καί τό ἄπειρο *jenseits***, σάμπως τό ἄπειρο νά στέκεται *πάνω* ἀπό τό πεπερασμένο, *ἔξω* ἀπ'αὐτό...

153 [142]: Στήν πραγματικότητα ὅμως sind sie (τό πεπερασμένο καί τό ἄπειρο) *untrennbar****. *Εἶναι ἑνιαῖα* (155) [143-144].

| Νά ἐφαρμοστεῖ στά ἄτομα versus μέ τά ἠλεκτρόνια. Γενικά τό ἄπειρο τῆς ὕλης σέ βάθος...[74] |

158-159 [147] ...«Ἡ ἑνότητα τοῦ πεπερασμένου καί τοῦ ἀπείρου δέν εἶναι ἐξωτερική τους ἀντιπαραβολή, εἴτε ἀκόμη συνένωση πού δέν ἀντιστοιχεῖ, ἤ εἶναι ἀντίθετη μέ τόν ὁρισμό τους συνένωση, μέσα στήν ὁποία θά συνδέονταν ξεχωριστές καί ἀντίθετες, ἀνεξάρτητες ἡ μιά σέ σχέση μέ τήν ἄλλη, καί ἑπομένως ἀσυμβίβαστες πραγματικότητες. 'Αλλά τό καθένα αὐτό καθεαυτό εἶναι αὐτή ἡ ἑνότητα καί τό καθένα εἶναι μόνο ἡ *ἄρση* τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του, συνάμα κανένα ἀπ'αὐτά δέν ἔχει ἀπέναντι στό ἄλλο τήν ὑπεροχή τοῦ καθεαυτοῦ Εἶναι καί τοῦ καταφατικοῦ

* — «'Αλόγιστο ἄπειρο». *'Η Σύντ.*
** — *ἐντεῦθεν* καί τό ἄπειρον *ἐκεῖθεν. 'Η Σύντ.*
*** — αὐτά εἶναι... *ἀδιαίρετα. 'Η Σύντ.*

Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν
Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς».
Σεπτέμβρης-Δεκέμβρης 1914

Σμίκρυνση

ὑπαρκτοῦ Εἶναι. Ὅπως ἔχει τονιστεῖ νωρίτερα, τό πεπερασμένο εἶναι μονάχα ἔξοδος ἀπό τά ὅρια τοῦ ἑαυτοῦ του. Γι'αὐτό μέσα σ'αὐτό ἐμπεριέχεται καί τό ἄπειρο πού εἶναι τό ἕτερο αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ πεπερασμένου»...

...«Ἀλλά ἡ ἄπειρη πρόοδος ἐκφράζει κάτι περισσότερο» (ἀπ'ὅ,τι ἡ ἁπλή σύγκριση τοῦ πεπερασμένου μέ τό ἄπειρο), «μέσα σ'αὐτή τήν πρόοδο βρίσκεται καί ἡ *ἀλληλουχία* (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ) ἀκόμη καί αὐτῶν πού ξεχωρίζονται»... (160) [148].

Ἀλληλουχία (ὅλων τῶν μερῶν) τῆς ἄπειρης προόδου

167 [155] «Ἡ φύση τῆς θεωρητικῆς σκέψης... συνίσταται μόνο στή σύλληψη τῶν ἀντίθετων σημείων στήν ἑνότητά τους».

Τό ἐρώτημα, πῶς τό ἄπειρο φτάνει στό πεπερασμένο, μερικές φορές τό θεωροῦν οὐσία τῆς φιλοσοφίας. Αὐτό ὅμως τό ἐρώτημα ἀνάγεται στή διευκρίνιση τῆς ἀλληλουχίας τους...

168 [156] ...«Καί σχετικά μέ τά ἄλλα θέματα ἀπαιτεῖται ἐπίσης μιά ὁρισμένη ἀνάπτυξη, γιά νά μπορεῖ κανείς *νά θέτει ἐρωτήματα*, πολύ περισσότερο σχετικά μέ τά φιλοσοφικά θέματα, γιατί διαφορετικά μπορεῖ νά προκύψει ἡ ἀπάντηση ὅτι τό ἐρώτημα αὐτό δέν ἔχει κανένα νόημα».

Bien dit!

173-174 [161-162]: *Fürsichsein* — γιά τόν ἑαυτό του Εἶναι = ἄπειρο Εἶναι, ὁλοκληρωμένο ποιοτικό Εἶναι. Ἡ σχέση μέ τό *ἕτερο* ἐξαφανίστηκε. Ἔμεινε ἡ σχέση *μέ τόν ἑαυτό του*.

Ἡ ποιότητα φτάνει ὥς τά ἄκρα (auf die Spitze) καί γίνεται ποσότητα.

Ὁ ἰδεαλισμός τοῦ Κάντ καί τοῦ Φίχτε... (181) [169] «βαλτώνουν μέσα στό δυϊσμό» ((ἀσαφές)) «τοῦ ὑπαρκτοῦ Εἶναι καί τοῦ Εἶναι γιά τόν ἑαυτό του»...

δηλ. ὅτι δέν ὑπάρχει *πέρασμα* τοῦ πράγματος καθεαυτό (αὐτό ἐννοεῖ ἡ ἑπόμενη πρόταση) πρός τό φαινόμενο; τοῦ ἀντικειμένου πρός τό ὑποκείμενο;

Γιατί τό Fürsichsein εἶναι *Eins**, δέν τό καταλαβαίνω. Ἐδῶ ὁ Χέγγελ εἶναι ἐξαιρετικά ἀσαφής, κατά τή γνώμη μου.

* — *ἕνα (ἑνιαῖο). Ἡ Σύντ.*

N B: Selbstbewegung****

'Ενιαῖο εἶναι ἡ παλιά ἀρχή ἄτομον* (καί κενό). Τό κενό θεωρεῖται *Quell der Bewegung*** (185) [173] ὄχι μόνο μέ τήν ἔννοια ὅτι ὁ χῶρος δέν εἶναι κατειλημμένος, ἀλλά enthält*** καί τήν «πιό βαθιά σκέψη ὅτι στό ἀρνητικό γενικά βρίσκεται ἡ βάση τοῦ γίγνεσθαι, τῆς ἀναταραχῆς τῆς αὐτοκίνησης» (186) [173].

1 8 3 [170]: «῾Η ἰδανικότητα τοῦ Εἶναι γιά τόν ἑαυτό του σάν ὁλότητα μετατρέπεται ἔτσι, πρῶτο, σέ πραγματικότητα καί μάλιστα στήν πιό ἀφηρημένη, στήν πιό σταθερή, σάν *ἕνα*».

Θολό νερό...

῾Η σκέψη γιά τή μετατροπή τοῦ ἰδανικοῦ σέ πραγματικό, εἶναι *βαθυστόχαστη:* πολύ σπουδαία γιά τήν ἱστορία. ᾽Αλλά καί στήν προσωπική ζωή τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται καθαρά ὅτι ὑπάρχει ἀρκετή ἀλήθεια. ᾽Ενάντια στό χυδαῖο ὑλισμό. NB. ῾Η διαφορά τοῦ ἰδανικοῦ ἀπό τό ὑλικό δέν εἶναι ἐπίσης ἀπόλυτη, δέν εἶναι überschwenglich[75].

189 [177] — Σημείωση. Οἱ μονάδες τοῦ Λάιμπνιτς. ῾Η ἀρχή τοῦ *Eins* καί ἡ ἀτέλειά της στόν Λάιμπνιτς[76].

῞Οπως φαίνεται ὁ Χέγγελ παίρνει τή δική του αὐτοεξέλιξη τῶν ἐννοιῶν, τῶν κατηγοριῶν σέ συνδυασμό μέ ὅλη τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Αὐτό τό γεγονός δίνει ἀκόμη μιά *νέα* πλευρά ὅλης τῆς Λογικῆς.

193 [181] ...«῾Υπάρχει τό ἀρχαῖο ρητό, ὅτι τό *ἕνα* εἶναι *πολλά* καί, ἰδιαίτερα: ὅτι τά *π ο λ λ ά* εἶναι *ἕ ν α*»...

195 [183]: ...«῾Η διαφορά ἀνάμεσα στό ἕνα καί στά πολλά διαμορφώθηκε σέ διαφορά τοῦ συσχετισμοῦ πού παρουσιάζουν μεταξύ τους τό ἕνα μέ τό ἄλλο, διαφορά πού διαλύεται σέ δυό ἀμοιβαῖες σχέσεις, στήν *ἄπωση* καί στήν *ἕλξη*»...

* — ἄτομο (ἀδιαίρετο). *'Η Σύντ.*
** — *πηγή κίνησης. 'Η Σύντ.*
*** — περιέχει. *'Η Σύντ.*
**** — αὐτοκίνηση. *'Η Σύντ.*

Γενικά ὅλο αὐτό τό Fürsichsein, πιθανόν νά χρειάστηκε στόν Χέγγελ ἐνμέρει γιά νά βγάλει τό συμπέρασμα, μέ ποιόν τρόπο ἡ „*ποιότητα* μετατρέπεται σέ *ποσότητα*" (199) [187] — ἡ ποιότητα εἶναι προσδιοριστικότητα, προσδιοριστικότητα γιά τόν ἑαυτό της, Gesetzte*, εἶναι μονάδα — αὐτό προκαλεῖ τήν ἐντύπωση μεγάλης ἔντασης καί κενότητας.

Ἄς σημειωθεῖ, σελ. *203* [190], ὅτι δέν στερεῖται εἰρωνείας ἡ παρατήρηση ἐνάντια σ'ἐκεῖνο «τόν ἀναλυτικό γιά τήν ἐμπειρία τρόπο ἐνέργειας τῆς γνώσης, πού *προσλαμβάνει* στήν ἀρχή αὐτούς ἤ ἐκείνους τούς προσδιορισμούς στό φαινόμενο, ὕστερα τούς παίρνει σάν βάση καί δέχεται γιά τή λεγόμενη *ἑρμηνεία* τους τίς ἀντίστοιχες *βασικές ὕλες* ἤ *δυνάμεις* πού εἶναι ὑποχρεωμένες νά παράγουν τούς προσδιορισμούς αὐτούς τοῦ φαινομένου»...

---

* — τό πρέπον. *Ἡ Σύντ.*

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.

ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ (ΠΟΣΟΤΗΤΑ)

Ὁ Κάντ ὑπολογίζει 4 „ἀντινομίες“[77]. Στήν πραγματικότητα ἡ *κάθε* ἔννοια, ἡ κάθε κατηγορία εἶναι *ἐπίσης* ἀντινομική (ἀντιφατική) (217) [205].

Ὁ ρόλος τοῦ σκεπτικισμοῦ στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας

«Ὁ ἀρχαῖος σκεπτικισμός δέν ἀπόφευγε τόν κόπο νά δείχνει αὐτή τήν ἀντίφαση ἤ τήν ἀντινομία σέ ὅλες τίς ἔννοιες πού ἔβρισκε στίς ἐπιστῆμες».

Ὁ Χέγγελ, ἀναλύοντας τόν Κάντ πολύ σχολαστικά (καί ἔξυπνα), βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ Κάντ στά πορίσματά του ἐπαναλαμβάνει ἁπλῶς αὐτό πού εἰπώθηκε στίς προτάσεις, ἐπαναλαμβάνει ἀκριβῶς ὅτι ὑπάρχει ἡ κατηγορία *Kontinuität** καί ἡ κατηγορία *Diskretion***.

Wahrhafte Dialektik***

Ἀπό δῶ ὅμως προκύπτει μόνο «ὅτι κανένας ἀπό αὐτούς τούς προσδιορισμούς, παρμένος ξεχωριστά, δέν εἶναι ἀληθινός καί ὅτι ἀληθινή εἶναι μόνο ἡ ἑνότητά τους. Αὐτή εἶναι ἡ ἀληθινή διαλεκτική τους θεώρηση, τό ἴδιο ὅπως καί τό πραγματικό τους ἀποτέλεσμα» (226) [214].

229 [217]: «*Die Diskretion* |μετάφραση; διαιρετότητα****, *τ ε μ α χ ι σ μ ό ς*,| ὅπως καί *die Kontinuität*, |πύκνωση (;) διαδοχή (;)*****, *συνέχεια*| εἶναι **στοιχεῖα** *π ο σ ό τ η τ α ς*»...

* — *συνέχεια. Ἡ Σύντ.*
** — *ἀσυνέχεια. Ἡ Σύντ.*
*** — Ἀληθινή διαλεκτική. *Ἡ Σύντ.*
**** Ἡ λέξη «διαιρετότητα» στό χειρόγραφο εἶναι σβησμένη. *Ἡ Σύντ.*
***** Οἱ λέξεις «πύκνωση, διαδοχή» στό χειρόγραφο εἶναι σβησμένες. *Ἡ Σύντ.*

232 [219]: « *Ἡ ποσότητα*, πρίν ἀπ᾽ ὅλα ἡ ποσοτικότητα μέ κάποια προσδιοριστικότητα εἴτε ὅριο γενικά — εἶναι στήν τέλεια προσδιοριστικότητά της ὁ *ἀριθμός*»...

234 [221]: «*A n z a h l* | ποσότητα ἀπαρίθμηση; | καί ἡ *μονάδα* ἀποτελοῦν στοιχεῖα τοῦ ἀριθμοῦ».

248 [235-236] — Σχετικά μέ τό ζήτημα γιά τό ρόλο καί τή σημασία τοῦ *ἀριθμοῦ* (πολλά γιά τόν Pythagoras etc. etc.), ἀνάμεσα στά ἄλλα, ἡ εὔστοχη παρατήρηση:

«Ὅσο πιό πλούσιες σέ προσδιοριστικότητα, ἀλλά ἑπομένως καί σέ σχέσεις, γίνονται οἱ σκέψεις, τόσο πιό μπερδεμένη, ἀπό τή μιά μεριά, καί τόσο πιό αὐθαίρετη καί δίχως νόημα, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, γίνεται ἡ ἀπεικόνισή τους σέ τέτιες μορφές, ὅπως εἶναι οἱ ἀριθμοί» (248-249) [236]. ((Ἐκτίμηση τῶν σκέψεων: πλοῦτος σέ προσδιορισμούς *καί ἑ π ο μ έ ν ω ς* σέ σχέσεις.))

Σχετικά μέ τίς ἀντινομίες τοῦ Κάντ (κόσμος χωρίς ἀρχή etc.), ὁ Χέγγελ πάλι ἀποδείχνει des Längeren*, ὅτι στίς προτάσεις παίρνεται σάν ἀποδειγμένο ἐκεῖνο τό ὁποῖο πρέπει νά ἀποδειχτεῖ (*267*-278) [255-267].

Παρακάτω, τό πέρασμα τῆς ποσότητας σέ ποιότητα σέ μιά ἀφηρημένη θεωρητική ἔκθεση εἶναι τόσο πολύ σκοτεινό, πού τίποτε δέν καταλαβαίνεις. Νά ἐπανέλθω!!

2 8 3 [271]: Τό ἄπειρο στά μαθηματικά. Ἡ δικαιολογία ὥς τώρα βρίσκεται *μ ό ν ο* στήν *ὀρθότητα τῶν ἀποτελεσμάτων* («πού ἔχει ἀποδειχτεῖ ἀπό ἄλλες βάσεις»), ...καί ὄχι στή σαφήνεια τοῦ θέματος | confer Engels[78] | . NB

285 [273]: Κατά τόν ἀπειροστικό λογισμό δέν παίρνεται ὑπόψη ἡ γνωστή (φανερή) ἀνακρίβεια καί παρόλα αὐτά τό ἀποτέλεσμα πού προκύπτει δέν εἶναι κατά προσέγγιση, ἀλλά *πέρα γιά πέρα* σωστό!

Παρόλα αὐτά τό νά ζητήσει κανείς ἐδῶ νά βρεῖ Rechtfertigung** «δέν εἶναι τόσο περιττό», «ὅσο περιττό γίνεται νά ἀπαιτεῖ κανείς ἀπόδειξη τοῦ δικαιώματος νά χρησιμοποιεῖ τή δική του μύτη»[79].

* — ἐκτενέστατα. *Ἡ Σύντ.*
** — δικαιολογία. *Ἡ Σύντ.*

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Χέγγελ εἶναι περίπλοκη, abstrus * etc. etc. Γίνεται λόγος γιά τά *ἀνώτερα* μαθηματικά. Σύγκρ. *Ἔνγκελς* γιά τό διαφορικό καί τόν ὁλοκληρωτικό λογισμό[80].

Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ παρατήρηση πού ἔκανε ἀνάμεσα στ'ἄλλα ὁ Χέγγελ — «ὑπερβατικά, δηλ. στήν οὐσία ὑποκειμενικά καί ψυχολογικά»... «μέ ὑπερβατικό τρόπο, δηλαδή μέσα στό ὑποκείμενο» (288) [276].

Σελ. 282-327 [270-314] u. ff. — 379 [363]
Λεπτομερέστατη ἐξέταση τοῦ διαφορικοῦ καί ὁλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ, μέ ἀποσπάσματα — Newton, Lagrange, Carnot, Euler, Leibniz etc. etc., — πού δείχνουν πόσο ἐνδιαφέρουσα ἦταν γιά τόν Χέγγελ αὐτή ἡ „ἐξαφάνιση" τῶν ἀπειροστημορίων, αὐτός ὁ „μέσος ὅρος ἀνάμεσα στό Εἶναι καί στό μή-Εἶναι". Δίχως τή μελέτη τῶν ἀνώτερων μαθηματικῶν ὅλα αὐτά εἶναι ἀκατανόητα. Εἶναι χαρακτηριστικός ὁ τίτλος *Carnot:* „Réflexions sur la Métaphysique du calcul infinitésimal"!!! **

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἔννοιας Verhältnis *** (379-394) [363-379] εἶναι ἐντελῶς σκοτεινή. Σημειώνω μόνο, σελ. 394 [378-379], τίς παρατηρήσεις γιά τά *σύμβολα,* ὅτι ἐνάντιά τους γενικά δέν μπορεῖ νά ἔχει κανένας τίποτε. Ἀλλά „*ἐνάντια σέ κάθε συμβολική*" πρέπει νά λεχθεῖ ὅτι αὐτή μερικές φορές γίνεται „βολικό μέσο νά παρακάμψεις τό ζήτημα χωρίς νά ἀγκαλιάσεις, νά δείξεις καί νά δικαιολογήσεις τούς *ὁρισμούς τῶν ἐννοιῶν*" (Begriffsbestimmungen). Καί ἀκριβῶς σ'αὐτό βρίσκεται τό ζήτημα πού ἀφορᾶ τή φιλοσοφία.

NB; «Οἱ συνηθισμένοι ὁρισμοί τῆς δύναμης, ἤ τῆς οὐσιαστικότητας, τῆς αἰτίας καί τοῦ ἀποτελέσματος κτλ. εἶναι ἐπίσης μόνο σύμβολα γιά τήν ἔκφραση, λογουχάρη, τῶν ζωτικῶν ἤ τῶν πνευματικῶν σχέσεων, δηλαδή ἀναληθεῖς ὁρισμοί αὐτῶν τῶν σχέσεων» (394) [379].

---

* — σκοτεινή. *Ἡ Σύντ.*

** — *Καρνώ:* «Στοχασμοί γιά τή μεταφυσική τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ»!!! *Ἡ Σύντ.*

*** — σχέση. *Ἡ Σύντ.*

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:

ΤΟ ΜΕΤΡΟ

«Στό μέτρο εἶναι ἑνωμένες οἱ ἔννοιες ποιότητα καί ποσότητα, ἐκφρασμένες ἀφηρημένα. Τό Εἶναι αὐτό καθεαυτό εἶναι ἡ ἄμεση ἰσότητα τῆς προσδιοριστικότητας μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Αὐτή ἡ ἀμεσότητα τῆς προσδιοριστικότητας ἦρε τόν ἑαυτό της. Ἡ ποσότητα εἶναι τό Εἶναι πού ἐπανῆλθε στόν ἑαυτό του ἔτσι, ὥστε νά εἶναι ἁπλή ἰσότητα μέ τόν ἑαυτό του, σάν ἀδιαφορία σέ σχέση μέ τήν προσδιοριστικότητα» (395) [380]. Τρίτο μέλος εἶναι τό μέτρο.

Ὁ Κάντ εἰσήγαγε τήν κατηγορία τοῦ *τρόπου* (ναυτικός τύπος) (δυνατότητα, πραγματικότητα, ἀναγκαιότητα), καί ὁ Χέγγελ παρατηρεῖ ὅτι στόν Κάντ:

«Αὐτή ἡ κατηγορία ἔχει τή σημασία ὅτι εἶναι ἡ σχέση τοῦ ἀντικειμένου πρός τή νόηση. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτοῦ τοῦ ἰδεαλισμοῦ ἡ νόηση γενικά εἶναι κάτι οὐσιαστικά ἐξωτερικό σέ σχέση μέ τό πράγμα καθεαυτό... ἀντικειμενικότητα πού προσιδιάζει στίς ὑπόλοιπες κατηγορίες καί δέν προσιδιάζει στίς κατηγορίες τοῦ τρόπου» (νοητικοῦ τύπου) (396) [380].

En passant (397) [381-382]:

Ἡ ἰνδική φιλοσοφία, στήν ὁποία ὁ Βράχμα περνάει στόν Σίβα (ἀλλαγή = ἐξαφάνιση, ἐμφάνιση)...

Οἱ λαοί θεοποιοῦν τό *μέτρο* (399) [383].

; Τό μέτρο περνάει στήν οὐσία (Wesen).

(Σχετικά μέ τό ζήτημα τοῦ μέτρου εἶναι ἀρκετά ἐνδιαφέρον νά σημειώσουμε ἀνάμεσα στ' ἄλλα τήν παρατήρηση πού ἔκανε ὁ Χέγγελ ὅτι «στήν ἐξελιγμένη ἀστική κοινωνία τά σύνολα τῶν

ἀτόμων πού ἀσχολοῦνται σέ διάφορα ἐπαγγέλματα, βρίσκονται σέ ὁρισμένη σχέση μεταξύ τους») (402) [386].

Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς κατηγορίας τοῦ βαθμιαίου (Allmählіgkeit) ὁ Χέγγελ παρατηρεῖ:

«Σ'αὐτή τήν κατηγορία καταφεύγουν πρόθυμα, γιά νά παρουσιάσουν ἤ νά *ἐξηγήσουν* τήν ἐξαφάνιση μιᾶς ὁποιασδήποτε ποιότητας ἤ ἑνός Κάτι, γιατί, μ'αὐτόν τόν τρόπο, ἡ ἐξαφάνιση φαίνεται πώς πραγματοποιεῖται σχεδόν μπροστά στά μάτια μας, ἀφοῦ μιά ὁρισμένη ποσότητα παίρνεται σάν ἐξωτερικό ἀπό τήν ἴδια τή φύση του μεταβλητό ὅριο, καί ταυτόχρονα εἶναι αὐτονόητο ἡ *ἀλλαγή* σάν ἀλλαγή μόνο τῆς ποιότητας. Μ' αὐτό ὅμως στήν πραγματικότητα τίποτε δέν ἐξηγεῖται. Ἡ ἀλλαγή εἶναι ταυτόχρονα στήν οὐσία πέρασμα τῆς μιᾶς ποιότητας στήν ἄλλη, ἤ, πιό ἀφηρημένα, ἀπό τό ὑπαρκτό Εἶναι στήν ἀνυπαρξία. Σ'αὐτό περιέχεται διαφορετικός προσδιορισμός ἀπό ἐκεῖνον τοῦ βαθμιαίου, τό ὁποῖο εἶναι μόνο μιά ἐλάττωση εἴτε μιά αὔξηση καί μιά μονόπλευρη στροφή τῆς προσοχῆς πρός τό μέγεθος.

Ἀλλά τό γεγονός ὅτι ἡ ἀλλαγή, πού παρουσιάζεται σάν καθαρά ποσοτική, περνάει ἐπίσης σέ ποιοτική ἀλλαγή — σ'αὐτή τήν ἀλληλουχία τους ἔστρεψαν ἤδη τήν προσοχή τους οἱ ἀρχαῖοι καί παρουσίασαν μέ ἐκλαϊκευτικά παραδείγματα ἐκεῖνες τίς συγκρούσεις πού πηγάζουν ἀπό τήν ἄγνοια αὐτοῦ τοῦ γεγονότος»... (405-406) [389-390] („φαλακρός“: μιά τρίχα νά ξεριζωθεῖ, „σωρός“ — ἕνα σπυρί νά ἀφαιρεθεῖ...) «ὅ,τι» (μαζί μ'αὐτό) «ἀναιρεῖται, εἶναι das einseitige Festhalten an der abstrakten Quantumsbestimmtheit» (ἡ „μονόπλευρη στροφή τῆς προσοχῆς πρός τούς ἀφηρημένους ὁρισμούς τῆς ποσότητας“, δηλαδή χωρίς τόν ὑπολογισμό τῶν ὁλόπλευρων ἀλλαγῶν καί τῶν συγκεκριμένων ποιοτήτων etc.).

NB ...«Γι'αὐτό αὐτές οἱ τροπές τοῦ συλλογισμοῦ δέν εἶναι κανένα κούφιο εἴτε σχολαστικό ἀστεῖο, ἀλλά αὐτές καθεαυτές εἶναι σωστές καί εἶναι γεννήματα τῆς συνείδησης, ἡ ὁποία δείχνει ἐνδιαφέρον γιά τά φαινόμενα πού ἐμφανίζονται στή νόηση.

Ἡ ποσότητα, ἐφόσον παίρνεται σάν ἀδιάφορο ὅριο, εἶναι ἐκείνη ἡ πλευρά, ἀπό τήν ὁποία τό κάτι πού ὑπάρχει δέχεται τήν αἰφνιδιαστική ἐπίθεση καί τήν καταστροφή. Καί σ'αὐτό βρίσκεται ἡ ***πονηριά*** τῆς ἔννοιας, ὅτι αὐτή ἡ πονηριά συλλαμβάνει

τό κάτι πού ὑπάρχει ἀπό ἐκείνη τήν πλευρά, ἀπό τήν ὁποία, ὅπως φαίνεται, δέν θίγεται ἡ ποιότητά του, καί μάλιστα σέ τέτιο βαθμό πού τό μεγάλωμα τοῦ κράτους, τῆς περιουσίας κτλ., τό ὁποῖο συνεπάγεται τή δυστυχία τοῦ κράτους, τοῦ ἰδιοκτήτη, στήν ἀρχή φαίνεται ἀκόμη καί σάν εὐτυχία του» (407) [391].

«Εἶναι μεγάλη ὑπηρεσία νά γνωρίσεις τούς ἐμπειρικούς ἀριθμούς τῆς φύσης, λογουχάρη, τίς ἀμοιβαῖες ἀποστάσεις τῶν πλανητῶν. Ἀλλά ἀσύγκριτα πιό μεγάλη εἶναι ἡ ὑπηρεσία νά ἀναγκάσεις τίς ἐμπειρικές καθορισμένες ποσότητες νά ἐξαφανιστοῦν καί νά τίς ἀναγάγεις σέ μιά *καθολική μορφή* τῶν ποιοτικῶν προσδιορισμῶν ἔτσι πού νά γίνουν στοιχεῖα τοῦ νόμου εἴτε τοῦ μέτρου». Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Γαλιλαίου καί τοῦ Κέπλερ... «Αὐτοί *ἀπόδειξαν* τούς νόμους πού οἱ ἴδιοι ἀνακάλυψαν, ἀφοῦ ἔδειξαν ὅτι σ'αὐτούς τούς νόμους ἀντιστοιχεῖ ὅλος ὁ ὄγκος τῶν λεπτομερειῶν τῆς πρόσληψης» (416) [400-401]. Ὡστόσο πρέπει ἀκόμη νά ζητοῦμε höheres Beweisen** αὐτῶν τῶν νόμων γιά νά κατανοηθοῦν οἱ ποσοτικοί τους προσδιορισμοί ἀπό τίς Qualitäten oder bestimmten Begriffen, die bezogen sind (wie Raum und Zeit)***.

Gesetz oder Maß*

;

Ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐννοιῶν des Maßes σάν spezifische Quantität καί σάν reales Maß**** (συμπεριλαμβανομένων καί τῶν Wahlverwandtschaften***** — λογουχάρη, τά χημικά στοιχεῖα, οἱ μουσικοί τόνοι) εἶναι πολύ σκοτεινή.

Μεγάλη σημείωση γιά τή χημεία, μέ πολεμική ἐνάντια στόν Berzelius καί τή θεωρία τῆς ἠλεκτροχημείας (433-445) [417-429].

„Κεντρική γραμμή τῶν σχέσεων τοῦ μέτρου“ (Knotenlinie von Maßverhältnissen) εἶναι τά περάσματα τῆς ποσότητας σέ ποιότητα... Τό βαθμιαῖο καί τά *ἅλματα*.

---

* — νόμος ἤ μέτρο. *Ἡ Σύντ.*

** — ἀνώτατη ἀπόδειξη. *Ἡ Σύντ.*

*** — τίς ποιότητες ἤ ὁρισμένες συσχετικές ἔννοιες (ὅπως εἶναι ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος). *Ἡ Σύντ.*

**** — τοῦ μέτρου σάν εἰδικῆς ποσότητας καί σάν πραγματικοῦ μέτρου. *Ἡ Σύντ.*

***** — ἐκλεκτικῶν συγγενειῶν. *Ἡ Σύντ.*

NB | Καί ξανά, *σελ. 448* [432], ὅτι τό βαθμιαῖο δέν ἐξηγεῖ τίποτε χωρίς τά ἅλματα. | NB

῾Ο Χέγγελ, ὅπως πάντα, δίνει τό πραγματικό, τά παραδείγματα, τό συγκεκριμένο στή *σημείωση* (γι᾽αὐτό ὁ Φόυερμπαχ κάποτε εἰρωνεύεται ὅτι ὁ Χέγγελ παρέπεμψε τή *φύση* στίς *σημειώσεις*, Φόυερμπαχ, ῞Απαντα, ΙΙ, σελ. ;)[81].

῞Αλματα! Σελ. 448-452 [432-436], σημείωση τιτλοφορημένη στόν *πίνακα τῶν περιεχομένων* (ὄχι στό κείμενο!! σχολαστικότητα!!): «Παραδείγματα τέτιων βασικῶν γραμμῶν. ῞Οτι στή φύση δέν ὑπάρχουν δῆθεν ἅλματα».

Παραδείγματα: ἡ χημεία, οἱ μουσικοί τόνοι, τό νερό (ἀτμός, πάγος) — *σελ. 449* [433-434] — ὁ τοκετός καί ὁ θάνατος.

Διακοπές τοῦ βαθμιαίου — Abbrechen der Allmähligkeit, σελ. (450) [434].

῞Αλματα! «Λένε ὅτι στή φύση δέν συμβαίνουν ἅλματα. Καί ἡ συνηθισμένη ἀντίληψη, ἄν θέλει νά καταλάβει τήν προέλευση ἤ τήν καταστροφή, ὑπολογίζει, ὅπως ἀναφέρθηκε πιό πάνω, ὅτι θά τίς καταλάβει, ἀφοῦ τίς φανταστεῖ σάν βαθμιαία ἐμφάνιση ἤ ἐξαφάνιση. ᾿Αλλά ἔχει ἤδη ἀποδειχτεῖ ὅτι γενικά οἱ ἀλλαγές τοῦ Εἶναι εἶναι ὄχι μόνο πέρασμα ἑνός μεγέθους σ᾽ἕνα ἄλλο, ἀλλά πέρασμα τοῦ ποιοτικοῦ στό ποσοτικό καί, ἀντίθετα, διαμόρφωση σέ ἄλλο, πού σημαίνει διακοπή τοῦ βαθμιαίου καί κάτι τό ποιοτικά διαφορετικό, σέ ἀντίθεση μέ τήν προγενέστερη ὕπαρξη. Τό νερό στή διάρκεια τῆς ψύξης δέν γίνεται βαθμιαῖα σκληρό ἔτσι πού στήν ἀρχή νά γίνεται πηχτό καί βαθμιαῖα νά σκληραίνει ὥσπου νά πάρει τή στερεότητα τοῦ πάγου, ἀλλά γίνεται ἀπότομα στερεό. Τό νερό ἀφοῦ φτάσει ἤδη τή θερμοκρασία τῆς ψύξης, ἄν μείνει σέ ἀκινησία, μπορεῖ ἀκόμη νά διατηρήσει τή ρευστή κατάσταση, τό παραμικρό ὅμως τράνταγμα τό ὁδηγεῖ στήν κατάσταση τῆς στερεότητας.

῞Αλματα!

῾Η εἰκασία ὅτι ἡ ἐμφάνιση συντελεῖται βαθμιαῖα, στηρίζεται στήν ἀντίληψη ὅτι δῆθεν αὐτό πού ἐμφανίζεται ὑπάρχει ἤδη αἰσθησιακά ἤ γενικά στήν πραγματικότητα καί δέν εἶναι ἀκόμη δυνατό νά γίνει ἀντιληπτό μόνο λόγω τοῦ μικροῦ του μεγέθους. Τό ἴδιο ὅπως καί στή βάση τῆς εἰκασίας γιά τή βαθμιαία ἐξαφάνιση βρίσκεται ἡ ἀντίληψη ὅτι τό μή-Εἶναι ἤ ἐκεῖνο τό ἕτερο, πού καταλαμβάνει τή θέση αὐτοῦ πού ἐξαφανίζεται, ὑπάρχει ἐπίσης, ἀλλά ἀκόμη εἶναι ἀνεπαίσθητο. — Καί μάλιστα καί τό ἕνα καί τό ἄλλο ὑπάρχουν ὄχι μέ τήν ἔννοια ὅτι στό δοσμένο ἕτερο αὐτό τό ἕτερο ἐμπεριέχεται στόν ἑαυτό του, ἀλλά μέ τήν ἔννοια ὅτι αὐτό ἔχει θέση σάν ὕπαρξη, ὅμως μόνο σάν ἀνεπαίσθητη ὕπαρξη. ῎Ετσι ἡ ἐμφάνιση καί ἡ καταστροφή γενικά αἴρονται, ἤ διαφορετικά, τό πραγματικό καθεαυτό, τό ἐσωτερικό, στό ὁποῖο τό Κάτι ὑπάρχει πρίν ἀποκτήσει τήν ὕπαρξή του, μετατρέπεται σέ μικρό μέγεθος ἐξωτερικῆς ὕπαρξης, ἐνῶ ἡ οὐσιαστική διαφορά ἤ ἡ ἐννοιακή διαφορά μετατρέπεται σέ ἐξωτερική διαφορά — σέ ἁπλή διαφορά ὡς πρός τό μέγεθος. — Γιά νά κάνει κανείς κατανοητή τήν ἐμφάνιση καί τήν καταστροφή μέ τήν εἰκασία τοῦ βαθμιαίου τῆς ἀλλαγῆς σημαίνει νά πέφτει σέ ἀνία, πού προσιδιάζει στήν ταυτολογία. Παράλληλα, προϋποτίθεται ὅτι αὐτό πού ἐμφανίζεται ἤ πού καταστρέφεται ὑπάρχει ἤδη προκαταβολικά σέ ἕτοιμη μορφή καί ἡ ἀλλαγή μετατρέπεται σέ ἁπλή ἀλλαγή τῆς ἐξωτερικῆς διαφορᾶς, καί ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος στήν πραγματικότητα προκύπτει ταυτολογία. ῾Η δυσκολία γιά μιά τέτια διάνοια, πού ἐπιδιώκει τήν κατανόηση, βρίσκεται στό ποιοτικό πέρασμα ἑνός ὁποιουδήποτε Κάτι στό δικό του ἕτερο γενικά καί στή δική του ἀντίθεση. Γιά νά ἀποφύγει αὐτή τή δυσκολία ἡ διάνοια φαντάζεται τήν ταυτότητα καί τήν ἀλλαγή σάν ἀδιάφορες ἐξωτερικές ἀλλαγές τῆς ποσοτικότητας.

Στόν ἠθικό τομέα, ἐφόσον τό ἠθικό ἐξετάζεται στή σφαίρα τοῦ Εἶναι, ἔχει θέση τό ἴδιο τό πέρασμα τοῦ ποσοτικοῦ σέ ποιοτικό. Οἱ διαφορετικές ποιότητες φαίνονταs νά στηρίζονται στή διαφορά τοῦ μεγέθους. Εἶναι ἀρκετό κάτι τό «περισσότερο» ἤ κάτι τό «λιγότερο» καί τό μέτρο τῆς ἀπερισκεψίας ἀποδείχνεται ξεπερασμένο· προκύπτει ἔτσι κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό: τό ἔγκλημα, καί μάλιστα τό δίκιο μετατρέπεται σέ ἀδικία, τό ἀγαθό σέ κακό. ῎Ετσι ἀκριβῶς καί τά κράτη κάτω ἀπό παρόμοιες συνθῆκες παίρνουν διάφορο ποιοτικό χαρακτή-

ρα, ἐξαιτίας τῆς διαφορᾶς τοῦ μεγέθους τους»... (450-452) [434-436].

Παρακάτω.

Τό πέρασμα τοῦ Εἶναι στήν οὐσία (Wesen) παρουσιάζεται μ'ἕνα ἐντελῶς σκοτεινό τρόπο.

Τέλος τοῦ Ι τόμου.

ΤΟΜΟΣ IV. (ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1834) I ΤΜΗΜΑ. Η ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ. II ΜΕΡΟΣ. Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΥΣΙΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:

Η ΟΥΣΙΑ ΣΑΝ ΑΝΤΑΝΑΚΛΑΣΗ ΑΥΤΗ ΚΑΘΕΑΥΤΗ

«Ἡ ἀλήθεια τοῦ Εἶναι εἶναι ἡ οὐσία» (3)* [455]**. Τέτια εἶναι ἡ πρώτη φράση, πού ἠχεῖ πέρα γιά πέρα ἰδεαλιστικά, πού σημαίνει μυστικισμό. Ἀλλά ἀμέσως κιόλας μετά ἀπ᾿αὐτό ἀρχίζει, ὅπως θά λέγαμε, νά φυσάει φρέσκο ἀεράκι: «Τό Εἶναι ἀποτελεῖ τό ἄμεσο. Ἐπειδή ἡ γνώση θέλει νά γνωρίσει τήν ἀλήθεια***, νά γνωρίσει τό τί εἶναι τό Εἶναι *καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του,* γι᾿αὐτό δέν στέκεται» (*δέν στέκεται* NB) «στό ἄμεσο καί στούς ὁρισμούς του, ἀλλά *διεισδύει (NB)* διά μέσου *(NB)* αὐτοῦ στήν ὑπόθεση ὅτι *πίσω* (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ) ἀπ᾿αὐτό τό Εἶναι ὑπάρχει ἀκόμη ἕνα κάτι διαφορετικό ἀπ᾿αὐτό τό ἴδιο τό Εἶναι καί ὅτι αὐτό πού βρίσκεται σέ δεύτερη μοίρα ἀποτελεῖ τήν ἀλήθεια τοῦ Εἶναι. Αὐτή ἡ γνώση εἶναι ἔμμεση γνώση, μιά καί δέν βρίσκεται ἄμεσα μαζί μέ τήν οὐσία καί μέσα στήν οὐσία, ἀλλά ἀρχίζει ἀπό κάποιο ἄλλο, ἀπό τό Εἶναι, καί πρέπει νά κάνει μιά προκαταρκτική πορεία, μιά πορεία ἐξόδου πέρα ἀπό τό Εἶναι ἤ σωστότερα, πορεία εἰσόδου στό Εἶναι»...

γνωσιοθεωρία

„*πορεία*"

---

* *Hegel.* Werke, Bd. IV, Berlin, 1834. *Ἡ Σύντ.*

** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. V, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937. *Ἡ Σύντ.*

*** Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή. Ὁ Χέγγελ κορόιδευε διαρκῶς | σύγκρ. τά ἀποσπάσματα πού ἀναφέρθηκαν πιό πάνω γιά τό βαθμιαῖο | τή λέξη (καί τήν ἔννοια) erklären, ἑρμηνεία, ἀντιπαραθέτοντας ὅπως φαίνεται στή μιά γιά πάντα μεταφυσική λύση („ἑρμήνευσαν"!!) τό αἰώνιο προτσές τῆς γνώσης ὅλο καί πιό βαθιά. Σύγκρ. τ. III, σελ. 463 [447]: «πιθανό νά *ἔχει γνωσθεῖ,* εἴτε, ὅπως λένε, νά *ἔχει ἑρμηνευθεῖ*».

Αὐτή ἡ Bewegung*, ἡ πορεία τῆς γνώσης, φαίνεται σάν „δραστηριότητα τῆς γνώσης" (Tätigkeit des Erkennens) «ἐξωτερική σέ σχέση μέ τό Εἶναι».

Ἀντικειμενική σημασία

«Αὐτή ὅμως ἡ κίνηση εἶναι κίνηση τοῦ ἴδιου τοῦ Εἶναι».

«Ἡ οὐσία... εἶναι αὐτό, πού ἡ ἴδια εἶναι... διά μέσου τῆς ἴδιας τῆς **ἄπειρης κίνησης** τοῦ Εἶναι» (4) [456].

«Ἡ ἀπόλυτη οὐσία... *δέν ἔχει ὑπαρκτό Εἶναι.* Ὡστόσο εἶναι ὑποχρεωμένη νά περάσει σέ ὑπαρκτό Εἶναι» (5) [457].

Ἡ οὐσία βρίσκεται στό κέντρο ἀνάμεσα στό Εἶναι καί στήν ἔννοια, σάν πέρασμα πρός τήν ἔννοια (= ἀπόλυτο).

Ὑποδιαιρέσεις τῆς *οὐσίας:* ἡ ἐπίφαση (Schein), τό φαινόμενο (Erscheinung), ἡ πραγματικότητα (Wirklichkeit).

Das Wesentliche und das Unwesentliche** (8) [460]. Der Schein (9) [461].

Στό ἐπουσιῶδες, στήν ἐπίφαση ὑπάρχει τό στοιχεῖο τοῦ μή Εἶναι (10) [462].

δηλαδή τό ἐπουσιῶδες, τό φαινομενικό, τό ἐπιφανειακό ἐξαφανίζεται συχνότερα, δέν κρατιέται τόσο „γερά", δέν κάθεται τόσο „στέρεα" ὅπως ἡ „οὐσία". Etwa***: ἡ κίνηση τοῦ ποταμοῦ — ἀπό πάνω ἀφρός καί κάτω βαθιά ρεύματα. *Ἀλλά καί ὁ ἀφρός* εἶναι ἔκφραση τῆς οὐσίας!

Ἐπίφαση καί σκεπτικισμός respective** καντιανισμός:**

«Ἔτσι ἡ ἐπίφαση εἶναι φαινόμενο τοῦ σκεπτικισμοῦ ἤ ἐπίσης φαινόμενο τοῦ ἰδεαλισμοῦ, μιά τέτια ἀμεσότητα, πού δέν εἶναι κάτι ἤ κάποιο πράγμα, γενικά δέν εἶναι ἕνα τέτιο ἀδιάφορο Εἶναι, πού θά μποροῦσε νά ὑπάρξει ἔξω ἀπό τήν προσδιοριστικότητά του ἤ τή σχέση του μέ τό ὑποκείμενο. Ὁ σκεπτικισμός δέν

* — κίνηση. *Ἡ Σύντ.*

** — Οὐσιῶδες καί ἐπουσιῶδες. *Ἡ Σύντ.*

*** — Λογουχάρη. *Ἡ Σύντ.*

**** — **ἀντίστοιχα.** *Ἡ Σύντ.*

τολμοῦσε νά πεῖ — αὐτό ὑπάρχει. Ὁ **νεότερος ἰδεαλισμός δέν τολμοῦσε νά θεωρεῖ τή γνώση σάν μιά γνώση γιά τό πράγμα καθεαυτό.** Αὐτή ἡ ἐπίφαση γενικά δέν θά ἔπρεπε νά ἔχει τή βάση ὁποιουδήποτε Εἶναι, τό πράγμα καθεαυτό δέν θά ἔπρεπε νά μπαίνει σ'αὐτές τίς γνώσεις. Ἀλλά ταυτόχρονα ὁ σκεπτικισμός παραδεχόταν τούς ποικίλους ὁρισμούς τῆς δικῆς του ἐπίφασης, ἤ καλύτερα ἡ ἐπίφασή του εἶχε γιά περιεχόμενο ὅλο τόν πολύμορφο πλοῦτο τοῦ κόσμου. Κατά τόν ἴδιο τρόπο τό φαινόμενο τοῦ ἰδεαλισμοῦ ἀγκαλιάζει ὅλο τόν ὄγκο αὐτῶν τῶν ποικιλόμορφων προσδιοριστικοτήτων». NB

Ἐσεῖς συμπεριλαβαίνετε στήν Schein* ὅλο τόν πλοῦτο τοῦ κόσμου καί ἀρνεῖστε τήν ἀντικειμενικότητα τῆς Schein!!

«Αὐτή ἡ ἐπίφαση κι'αὐτό τό φαινόμενο καθορίζονται ἄμεσα ἀρκετά ποικιλόμορφα. Ἄν καί δέν ὑπάρχει, λοιπόν, στή βάση αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου κανένα Εἶναι, κανένα πράγμα ἤ πράγματα καθεαυτά, ὅμως τό περιεχόμενο μένει αὐτό καθεαυτό, τέτιο πού εἶναι, ἔτσι πού ἡ ἐπίφαση ἐμπεριέχει μέσα της αὐτές τίς πολύμορφες προσδιοριστικότητες, οἱ ὁποῖες εἶναι ἄμεσες, πραγματικές καί ἀμοιβαῖα διαφορετικές. Γι'αὐτό ἡ ἴδια ἡ ἐπίφαση εἶναι κάτι τό ἄμεσα προσδιορισμένο. Μπορεῖ νά ἔχει τοῦτο ἤ ἐκεῖνο τό περιεχόμενο, ἀλλά τί λογῆς εἶναι αὐτό τό περιεχόμενο, αὐτό δέν καθορίζεται ἀπ'αὐτή τήν ἴδια τήν ἐπίφαση, ἀλλά εἶναι ἄμεσα ἰδίωμά της. Ὁ ἰδεαλισμός τοῦ Λάιμπνιτς ἤ τοῦ Κάντ ἤ τοῦ Φίχτε καθώς καί οἱ ἄλλες μορφές του, βγαίνουν πέρα ἀπό τά ὅρια τοῦ Εἶναι σάν προσδιοριστικότητας, πέρα ἀπό τά ὅρια αὐτῆς τῆς ἀμεσότητας, τόσο λίγο ὅσο καί ὁ σκεπτικισμός. Γιά τό σκεπτικισμό τό περιεχόμενο τῆς ἐπίφασής του τό „ἄμεσα δεδομένο“!! εἶναι

ἡ ἀμεσότητα τῆς ἐπίφασης

δέν πῆγαν βαθύτερα!

* — ἐπίφαση, φαινομενικότητα. *Ἡ Σύντ.*

σ'αὐτόν *δοσμένο*. Ὅποιο καί νά εἶναι αὐτό τό περιεχόμενο, γι'αὐτόν εἶναι *ἄμεσο*. Ἡ μονάδα τοῦ Λάιμπνιτς ἀναπτύσσει τίς δικές της παραστάσεις, ξεκινώντας ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Ὡστόσο ἡ μονάδα δέν εἶναι ἡ δύναμη πού τίς παράγει καί τίς συνδέει, ἀλλά οἱ παραστάσεις ἀναδύονται μέσα της σάν φυσαλίδες. Οἱ παραστάσεις εἶναι ἀδιάφορες, ἄμεσες ἡ μιά σέ σχέση μέ τήν ἄλλη, καί ἐπομένως σέ σχέση μέ τήν ἴδια τή μονάδα. Ἐπίσης καί τό καντιανικό φαινόμενο εἶναι τό *δοσμένο* περιεχόμενο τῆς πρόσληψης, πού προϋποθέτει ἐπενέργειες, προσδιορισμούς τοῦ ὑποκειμένου, πού εἶναι ἄμεσοι ὁ ἕνας σέ σχέση μέ τόν ἄλλο καί σέ σχέση μέ τό ὑποκείμενο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀτέρμονη παρόρμηση τοῦ φιχτεϊκοῦ ἰδεαλισμοῦ δέν ἔχει στή βάση της κανένα πράγμα καθεαυτό, ἔτσι πού αὐτή ἡ παρόρμηση γίνεται ἀποκλειστικά κάποια προσδιοριστικότητα στό Ἐγώ. Αὐτή ὅμως ἡ προσδιοριστικότητα σέ σχέση μέ τό Ἐγώ, τό ὁποῖο τήν κάνει δική του καί αἴρει τόν ἐξωτερικό της χαρακτήρα, εἶναι παράλληλα καί *ἄμεση* προσδιοριστικότητα, εἶναι τό *ὅριο* τοῦ Ἐγώ, πέρα ἀπ'τό ὁποῖο μπορεῖ, βέβαια, νά βγεῖ ἡ προσδιοριστικότητα, τό ὅριο ὅμως αὐτό ἔχει μέσα του τήν πλευρά τῆς ἀδιαφορίας, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό ὅριο, ἄν καί ἀνήκει στό Ἐγώ, ἐμπεριέχει μέσα του τό ἄμεσο μή-Εἶναι τοῦ Ἐγώ» (10-11) [462-463].

σύγκρ. τό μαχισμό!!

...«Οἱ ὁρισμοί πού τήν ξεχωρίζουν» (den Schein) «ἀπό τήν οὐσία, εἶναι ὁρισμοί τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας»...

ἐπίφαση = μέ τήν ἀρνητική φύση τῆς οὐσίας

...«Ἡ ἀμεσότητα τοῦ μή-Εἶναι εἶναι ἐκεῖνο πού σχηματίζει τήν ἐπίφαση... Τό Εἶναι εἶναι τό μή-Εἶναι μέσα στήν οὐσία. Ἡ μηδαμινότητά του καθεαυτή εἶναι ἡ ***ἀρνητική φύση*** τῆς ἴδιας τῆς *οὐσίας*»...

...«Καί τά δυό αὐτά στοιχεῖα, ἡ μηδαμινότητα, ἀλλά σάν σταθερότητα, καί τό Εἶναι, ἀλλά σάν στοιχεῖο, μ'ἄλλα λόγια, ἡ ἀρνητικότητα πού ὑπάρχει καθεαυτή καί ἡ ἀμεσότητα πού ἀντανακλᾶται, ἀποτελώντας στοιχεῖα τῆς ἐπίφασης, εἶναι ἔτσι στοιχεῖα τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας»...

«Ἡ ἐπίφαση εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία στήν προσδιοριστικότητα τοῦ Εἶναι»... (12-13) [464].

Ἐπίφαση εἶναι (1) τό μηδέν, τό μή ὑπάρχον (Nichtigkeit), πού ὑπάρχει — (2) τό Εἶναι σάν στοιχεῖο

«Ἔτσι ἡ ἐπίφαση εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία. Ἀλλά ἡ οὐσία πού ὑπάρχει σέ κάποια προσδιοριστικότητα, καί μάλιστα κατά τέτιον τρόπο πού ἡ προσδιοριστικότητα εἶναι ἁπλῶς στοιχεῖο τῆς οὐσίας, ἐνῶ ἡ οὐσία εἶναι τό φαινόμενο τοῦ ἑαυτοῦ της μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της» (14) [466].

[Ἐπίφαση]* Τό ἐπιφαινόμενο εἶναι ἡ οὐσία μέσα σέ *ἕνα* προσδιορισμό της, σέ μιά ἀπό τίς πλευρές της, σέ ἕνα ἀπό τά στοιχεῖα της. *Ἡ οὐσία* φαίνεται ὅτι εἶναι κάτι. Ἡ ἐπίφαση εἶναι φαινόμενο (Scheinen) τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της.

...«Ἡ οὐσία... περιέχει τήν ἐπίφαση στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της σάν ἄπειρη κίνηση μέσα στόν ἑαυτό της»...

...«Ἡ οὐσία σ'αὐτή τήν αὐτοκίνησή της εἶναι ἀντανάκλαση. Ἡ ἐπίφαση εἶναι τό ἴδιο, ὅ,τι καί ἡ ἀντανάκλαση» (14) [466].

Ἡ ἐπίφαση (τό ἐπιφαινόμενο) εἶναι *ἀντανάκλαση* τῆς οὐσίας στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της (σ'αὐτήν).

...«Γι'αὐτό τό γίγνεσθαι στήν οὐσία, ἡ ἀντανακλαστική της κίνηση, εἶναι κίνηση ἀπό τό μηδέν πρός τό μηδέν καί ἔτσι πίσω πρός τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της»... (15) [467].

Αὐτό εἶναι ἔξυπνο καί βαθυστόχαστο. Στή φύση καί στή ζωή συμβαίνουν κινήσεις „πρός τό μηδέν". Μόνο ἀπό „τό μηδέν", μάλλον, δέν συμβαίνει. Πάντα ἀπό τό Κάτι.

«Ἡ ἀντανάκλαση συνήθως ἐννοεῖται μέ τήν **ὑποκειμενική** της ἔννοια, σάν κίνηση τῆς δύναμης τῆς κρίσης ἔξω ἀπό τή δοσμένη ἄμεση παράσταση καί πού ἀναζητᾶ γι'αὐτήν ἤ πού

* Στό χειρόγραφο ἡ λέξη «ἐπίφαση» εἶναι σβησμένη. *Ἡ Σύντ.*

συγκρίνει μ'αὐτή τήν παράσταση τούς καθολικούς ὁρισμούς» (21) [473]. (Φέρνει ἀποσπάσματα τοῦ Κάντ ἀπό τήν „Κριτική τῆς δύναμης τῆς κρίσης"[82])... «'Εδῶ ὅμως γίνεται λόγος **ὄχι γιά τήν ἀντανάκλαση τῆς συνείδησης** καί οὔτε γιά μιά πιό καθορισμένη ἀντανάκλαση τῆς νόησης, πού ἔχει σάν ὁρισμούς της τό μερικό καί τό καθολικό, ἀλλά τήν ἀντανάκλαση γενικά»...

> Ὥστε, λοιπόν, καί δῶ ὁ Χέγγελ κατηγορεῖ τόν Κάντ γιά **ὑποκειμενισμό.** Αὐτό εἶναι *N B.* 'Ο Χέγγελ εἶναι ὑπέρ τῆς „ἀντικειμενικῆς σπουδαιότητας" (sit venia verbo *) τῆς ἐπίφασης, τοῦ „ἄμεσου δεδομένου" [ὁ ὅρος „*δ ε δ ο μ έ ν ο*" εἶναι συνηθισμένος στόν Χέγγελ γενικά, καί δῶ βλ. σελ. 21 i. f. [473], σελ. 22 [474]]. Φιλόσοφοι πιό ἀσήμαντοι φιλονικοῦν, ἄν πρέπει νά πάρουν γιά βάση τήν οὐσία **ἤ** τό ἄμεσο δεδομένο (ὁ Κάντ, ὁ Χιούμ, ὅλοι οἱ μαχιστές). 'Ο Χέγγελ ἀντί τοῦ *ἤ* βάζει τό **καί**, ἐξηγώντας τό συγκεκριμένο περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ „καί".

«Die Reflexion εἶναι τό φαινόμενο τῆς οὐσίας μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της» (27) [478] (μετάφραση; ἀντανακλαστικότητα; ἀντανακλαστικός προσδιορισμός; ἀντανάκλαση δέν ταιριάζει).

...«Αὐτή» (das Wesen) «εἶναι κίνηση μέσα ἀπό ἀνόμοια στοιχεῖα, ἀπόλυτη ἐμμεσότητα τοῦ ἑαυτοῦ της»... (27) [479].

Ταυτότητα — διαφορά — ἀντίφαση
(+ [Gegensatz]** ἰδιαίτερα ἀντίθεση) ὁ λόγος (αἰτία)...

Γι'αὐτό ὁ Χέγγελ διευκρινίζει τή μονομέρεια, τή σφαλερότητα τοῦ „νόμου τῆς ταυτότητας" (Α = Α), τῆς κατηγορίας (ὅλοι οἱ ὁρισμοί τοῦ πραγματικοῦ εἶναι κατηγορίες — σελ. *2 7 - 2 8* [479-480]).

«Ἄν τό καθετί εἶναι ταυτόσημο μέ τόν ἑαυτό του, τότε δέν εἶναι διαφορετικό, δέν εἶναι ἀντίθετο, δέν ἔχει αἰτία» (29) [481].

---

* — ἄς ἐπιτραπεῖ νά μιλήσουμε ἔτσι. *'Η Σύντ.*

** 'Η λέξη Gegensatz στό χειρόγραφο εἶναι σβησμένη. *'Η Σύντ.*

«῾Η οὐσία εἶναι... ἁπλή ταυτότητα μέ τόν ἑαυτό της» (30) [482].

῾Η συνηθισμένη νόηση βάζει δίπλα-δίπλα („daneben“) τήν ὁμοιότητα καί τή διαφορά, χωρίς νά καταλαβαίνει «**αὐτή τήν κίνηση τοῦ περάσματος τοῦ ἑνός ἀπ᾿αὐτούς τούς ὁρισμούς στόν ἄλλο**»: (31) [483].

Καί πάλι ἐνάντια στό νόμο τῆς ταυτότητας (A = A): οἱ ὀπαδοί του

«ἐφόσον αὐτοί πιάνονται ἀπ᾿αὐτή τήν **ἀκίνητη** ταυτότητα, πού ἔχει τήν ἀντίθεσή της στή διαφορά, τότε δέν βλέπουν ὅτι μ᾿αὐτό τόν τρόπο μετατρέπουν τήν ταυτότητα σέ μιά **μονόπλευρη** προσδιοριστικότητα, ἡ ὁποία αὐτή καθεαυτή στερεῖται ἀλήθειας» (33) [485].

NB

οἱ ὅροι εἶναι ὑπογραμμισμένοι ἀπό μένα

(«Κενή ταυτολογία»: 32 [484])

(«Περιέχει μόνο τήν *τυπική*, τήν *ἀφηρημένη*, τήν ἐλλιπή ἀλήθεια» (33) [485]).

Τά εἴδη τῆς ἀντανακλαστικότητας: *ἐξωτερική* etc. εἶναι ἀναπτυγμένα πολύ σκοτεινά.

᾿Αρχές τῆς διαφορᾶς: «῞Ολα τά πράγματα εἶναι διαφορετικά»... «Τό A εἶναι ἐπίσης μή-A»... (44) [496].

«Δέν ὑπάρχουν δυό πράγματα πού νά εἶναι ὅμοια»...

Διαφορά ὑπάρχει στή μιά ἤ στήν ἄλλη πλευρά (Seite), Rücksicht etc. „insofern“ etc. *

bien dit!! **

«῾Η συνηθισμένη τρυφερότητα πρός τά πράγματα, πού ἐνδιαφέρεται μόνο νά μήν ἀντιφάσκουν μέ τόν ἑαυτό τους, ξεχνάει ἐδῶ ὅπως καί στίς ἄλλες περιπτώσεις, ὅτι μ᾿ αὐτό τόν τρόπο δέν λύνεται ἡ ἀντίφαση, ἀλλά μόνο μετατοπίζεται ἀλλοῦ, στήν **ὑποκειμενική ἤ στήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση** γενικά, καί ὅτι ἡ τελευταία περιέχει πραγματικά μέσα της σέ μιά ἑνότητα καί τά δυό στοιχεῖα πού αἴρονται καί συσχετίζονται ἀναμεταξύ τους καί τά ὁποῖα, ἐξαιτίας μιᾶς τέτιας ἀπομάκρυνσης καί μετατόπισης, ἀνακηρύσσονται ἁπλῶς σάν πρέπον» (47) [498].

* — σχέσεις κτλ. «ἐφόσον» κτλ. *῾Η Σύντ.*

** — *καλά εἰπωμένο!! ῾Η Σύντ.*

(Αὐτή ἡ εἰρωνεία εἶναι χαριτωμένη! „Ἡ τρυφερότητα“ μέ τή φύση καί τήν ἱστορία (τῶν φιλισταίων) — εἶναι ἐπιδίωξη νά τίς ἀπαλλάξουν ἀπό τίς ἀντιφάσεις καί τήν πάλη)...

Τά ἀποτελέσματα τῆς πρόσθεσης τοῦ + καί τοῦ — θά εἶναι τό μηδέν. *«Τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίφασης δέν εἶναι μόνο τό μηδέν»* (59) [511].

Ἡ λύση τῆς ἀντίφασης, ὁ περιορισμός τοῦ θετικοῦ καί τοῦ ἀρνητικοῦ „μόνο“ σέ „ὁρισμούς“ (61) [513], μετατρέπει τήν *οὐσία* (das Wesen) σέ *λόγο (αἰτία)* (Grund) (ibidem*).

NB ...«Ἑπομένως, ἡ λυμένη ἀντίφαση εἶναι λόγος (αἰτία), οὐσία, σάν ἑνότητα τοῦ θετικοῦ καί τοῦ ἀρνητικοῦ»... (62) [514].

«Ἤδη εἶναι ἀρκετή μιά μικρή ἐμπειρία στήν ἀντανακλαστική σκέψη, γιά νά διαβεβαιωθεῖ ὅτι, ἄν κάτι καθορίζεται σάν θετικό, τότε, ὅταν ἀπ᾽αὐτή τή βάση πᾶνε παραπέρα, αὐτό τό κάτι μετατρέπεται ἄμεσα, αὐτή τή στιγμή, σέ ἀρνητικό καί ἀντίθετα, κάτι πού εἶναι καθορισμένο σάν ἀρνητικό μετατρέπεται σέ θετικό, γιά νά βεβαιωθεῖ ὅτι ἡ ἀντανακλαστική σκέψη μπερδεύεται σ᾽αὐτούς τούς ὁρισμούς καί ἀντιφάσκει μέ τόν ἑαυτό της. Ἡ ἄγνοια τῆς φύσης αὐτῶν τῶν ὁρισμῶν ὁδηγεῖ στή γνώμη ὅτι δῆθεν αὐτό τό μπέρδεμα εἶναι κάτι τό ψεύτικο, πού δέν πρέπει νά ὑπάρχει καί τό ὁποῖο πρέπει νά ἀποδίδεται σέ κάποιο **ὑποκειμενικό** λάθος. Πραγματικά, αὐτό τό πέρασμα τοῦ ἑνός στό ἄλλο παραμένει ἁπλό μπέρδεμα, ἐφόσον δέν ὑπάρχει συνείδηση τῆς ***ἀναγκαιότητας*** αὐτῆς τῆς ***μετατροπῆς***» (63) [515].

...«Ἡ ἀντίθεση τοῦ θετικοῦ καί τοῦ ἀρνητικοῦ ἐννοεῖται βασικά μέ τήν ἔννοια ὅτι τό πρῶτο (ἄν καί αὐτό σύμφωνα μέ τήν ὀνομασία του ἐκφράζει τήν προσφορά, τό πρέπον) πρέπει νά εἶναι κάτι τό ἀντικειμενικό, ἐνῶ τό δεύτερο ὑποκειμενικό, πού ἀνήκει μόνο στήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση, πού δέν ἀφορᾶ τό ἀντικειμενικό, καί πού ὑπάρχει πραγματικά καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του, καί τό ὁποῖο εἶναι ἐντελῶς ἀνύπαρκτο γιά τό ἀντικειμενικό» (64) [516]. «Πραγματικά, ἄν τό ἀρνητικό ἐκφρά-

---

* — στό ἴδιο. *Ἡ Σύντ.*

ζει μονάχα τήν ἀφαίρεση τῆς ὑποκειμενικῆς αὐθαιρεσίας»... (τότε, αὐτό τό ἀρνητικό, δέν ὑπάρχει «γιά τό ἀντικειμενικό θετικό»)...

«῾Η **ἀλήθεια,** σάν γνώση πού ἀντιστοιχεῖ στό **ἀντικείμενο,** εἶναι ἐπίσης τό θετικό, ἡ ἀλήθεια ὅμως αὐτή ἀποτελεῖ ἰσότητα μέ τόν ἑαυτό της μόνο ἐφόσον ἡ γνώση ἔχει πάρει ἀρνητική θέση πρός τό ἄλλο, **ἔχει διεισδύσει στό ἀντικείμενο** καί ἔχει ἄρει τήν ἀποτελούμενη ἀπό τό ἀντικείμενο ἄρνηση. ῾Η πλάνη εἶναι κάτι τό θετικό, σάν γνώμη πού γνωρίζει τόν ἑαυτό της καί ἐπιμένει ὅτι δέν εἶναι αὐτή καθεαυτή πραγματική. ῾Η ἄγνοια ὅμως εἶναι εἴτε κάτι τό ἀδιάφορο πρός τήν ἀλήθεια καί τήν πλάνη καί συνεπῶς μή προσδιορισμένο οὔτε σάν θετικό, οὔτε σάν ἀρνητικό, ἔτσι πού ὁ προσδιορισμός της σάν μιᾶς κάποιας ἔλλειψης ἀνήκει στήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση. Εἴτε ἀκόμη σάν ἀντικειμενικός, σάν αὐτοπροσδιορισμός κάποιας ἰδιότητας, εἶναι ροπή πού στρέφεται ἐνάντια στόν ἑαυτό της — εἶναι τό ἀρνητικό πού περιέχει μέσα του τή θετική κατεύθυνση. — Μιά ἀπό τίς σημαντικότερες γνώσεις βρίσκεται στό γεγονός ὅτι πρέπει νά φυλάγεται καί νά διατηρεῖται ἐκείνη ἡ ἄποψη γιά τήν τέτια φύση τῶν προσδιορισμῶν τῆς ἀντανάκλασης πού ἐξετάσαμε, ὅτι ἡ ἀλήθεια τους βρίσκεται μέσα στήν ἀμοιβαία τους σχέση καί ἑπομένως στό γεγονός ὅτι ὁ κάθε προσδιορισμός στήν ἴδια τήν ἔννοιά του περιέχει τόν ἄλλο προσδιορισμό. Χωρίς αὐτή τή γνώση οὐσιαστικά δέν μπορεῖ νά γίνει οὔτε ἕνα βῆμα στή φιλοσοφία» (65-66) [517-518].

ἡ ἀλήθεια καί τό ἀντικείμενο

αὐτό καθεαυτό πραγματικό

Αὐτό ἀπό τή σημείωση 1. — — — —

Σημείωση 2. *«῾Ο νόμος τοῦ τρίτου ἀποκλειόμενου».*

῾Ο Χέγγελ παραθέτει αὐτή τή θέση τοῦ τρίτου ἀποκλειόμενου: «Τό Κάτι εἶναι εἴτε Α εἴτε μή-Α. Τρίτο δέν ὑπάρχει» (66) [518] καί „*ξεκαθαρίζει*". Ἄν μ᾿αὐτό ἀποδείχνεται ὅτι «τό καθετί εἶναι ἀντιθετικό», ὅτι καθετί ἔχει τόν θετικό του καί τόν ἀρνητικό του προσδιορισμό, τότε πάει καλά. Ἄν ὅμως καταλαβαίνουμε τό παραπάνω, ὅπως συνήθως τό καταλαβαίνουν, ὅτι

ἀπ'ὅλα τά κατηγορήματα παίρνουμε εἴτε τό δοσμένο, εἴτε τό μή-Εἶναι αὐτοῦ, τότε αὐτό εἶναι μιά „κοινοτοπία"!! Πνεῦμα... γλυκό, ὄχι γλυκό; πράσινο, ὄχι πράσινο; 'Ο ὁρισμός πρέπει νά πάει πρός τήν προσδιοριστικότητα, ἐνῶ σ'αὐτή τήν κοινοτοπία ὁ ὁρισμός ὁδηγεῖ στό μηδέν.

Καί μετά — ὁ Χέγγελ καλαμπουρίζει — λένε: δέν ὑπάρχει τρίτο. Τό τρίτο **ὑπάρχει** σ'αὐτή τήν ἴδια τή θέση, τό ἴδιο τό *A* εἶναι τό τρίτο, γιατί τό *A* μπορεῖ νά εἶναι καί +*A* καί —*A*. «Ἔτσι λοιπόν, τό ἴδιο τό Κάτι εἶναι ἐκεῖνο τό τρίτο, τό ὁποῖο θά ἔπρεπε νά εἶχε ἀποκλειστεῖ» (67) [519].

Αὐτό εἶναι ἔξυπνο καί σωστό. Τό κάθε συγκεκριμένο πράγμα, τό κάθε συγκεκριμένο Κάτι βρίσκεται σέ διαφορετικές καί συχνά σέ ἀντιφατικές σχέσεις πρός ὅλα τά ἄλλα, ergo*, ὑπάρχει αὐτό καθεαυτό καί σάν κάτι ἄλλο.

Σημείωση 3. «*'Ο νόμος τῆς ἀντίφασης*» (στό τέλος τοῦ *2ου* κεφαλαίου, τοῦ *1ου* μέρους τοῦ II βιβλίου τῆς Λογικῆς).

«Ὥστε λοιπόν, ἄν οἱ πρῶτοι ὁρισμοί τῆς ἀντανάκλασης, ἡ ταυτότητα, ἡ διαφορά καί ἡ ἀντιπαράθεση, βρῆκαν τήν ἔκφρασή τους σέ μιά πρόταση, τότε πολύ περισσότερο ἐκεῖνος ὁ ὁρισμός, στόν ὁποῖο αὐτοί περνοῦν σάν νά περνοῦν στήν ἀλήθεια τους, δηλαδή ἡ ἀντίφαση, πρέπει νά συμπεριληφθεῖ καί νά ἐκφραστεῖ σέ μιά πρόταση: *ὅλα τά πράγματα αὐτά καθεαυτά εἶναι ἀντιφατικά*. Καί συγκεκριμένα τό νόημα ***αὐτῆς τῆς πρότασης***. εἶναι τό ἑξῆς, ὅτι αὐτή ἡ πρόταση σέ σύγκριση μέ τίς ἄλλες ἐκφράζει περισσότερο ***τήν ἀλήθεια καί τήν οὐσία τῶν πραγμάτων***. 'Η ἀντίφαση πού ἐκδηλώνεται στήν ἀντιπαράθεση, εἶναι μόνο τό ἀναπτυγμένο μή Ὄν, πού περιέχεται στήν ταυτότητα καί πού τό συναντήσαμε σ'ἐκείνη τήν ἔκφραση ὅτι ἡ ἀρχή τῆς ταυτότητας δέν λέει τίποτε. Αὐτή ἡ ἄρνηση καθορίζει παραπέρα τόν ἑαυτό της σάν διαφορά καί ἀντιπαράθεση, ἡ ὁποία εἶναι καί ἡ πρέπουσα ἀντίφαση.

Μιά ὅμως ἀπό τίς βασικές προκαταλήψεις τῆς παραδοσιακῆς λογικῆς καί τῆς κοινῆς ἀντίληψης βρίσκεται στό ὅτι δῆθεν ἡ ἀντίφαση δέν εἶναι τόσο οὐσιώδης καί ἐνυπάρχων

* — ἑπομένως. *'Η Σύντ.*

ὁρισμός σάν τήν ταυτότητα. Στό μεταξύ, ἄν ἤδη γίνεται λόγος γιά τήν ἱεραρχία καί ἄν πρέπει ἀμφότερους τούς ὁρισμούς νά τούς διατηρήσουμε σάν ξεχωριστούς, τότε θά ἔπρεπε νά θεωρήσουμε τήν ἀντίφαση σάν κάτι πιό βαθύ καί οὐσιαστικό. Γιατί σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀντίφαση, ἡ ταυτότητα εἶναι ὁρισμός μόνο ἑνός ἁπλοῦ ἄμεσου, νεκροῦ Εἶναι, ἐνῶ ἡ ἀντίφαση εἶναι *ἡ ρίζα κάθε κίνησης καί ζωτικότητας*. Καί μόνο ἐφόσον τό Κάτι ἐμπεριέχει στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του τήν ἀντίφαση, μόνο τότε αὐτό *κινεῖται, ἀποκτάει μιά παρόρμηση καί μιά δραστηριότητα*.

Συνήθως ἐξαλείφουν τήν ἀντίφαση, πρῶτο, ἀπό τά πράγματα, ἀπό τό πραγματικό καί τό ἀληθινό γενικό, καί ἰσχυρίζονται ὅτι δέν ὑπάρχει τίποτε τό ἀντιφατικό. Δεύτερο, ἡ ἀντίφαση, ἐκτός ἀπ' αὐτό, στριμώχνεται στήν ὑποκειμενική ἀντανάκλαση, ἡ ὁποία τή δημιουργεῖ δῆθεν γιά πρώτη φορά μέ τό συσχετισμό καί τή σύγκρισή της. Ἀλλά καί σ' αὐτή τήν ἀντανάκλαση ἡ ἀντίφαση οὐσιαστικά δέν ὑπάρχει, μιά καί τό ἀντιφατικό δέν εἶναι δυνατό οὔτε νά τό παραστήσεις, οὔτε νά τό σκεφτεῖς. Γενικά, τόσο στήν πραγματικότητα ὅσο καί στή στοχαστική κρίση, τό ἀντιφατικό θεωρεῖται σάν κάτι τό τυχαῖο, σάν κάποια ἀνωμαλία καί ἕνα εἶδος παροδικοῦ ὀδυνηροῦ παροξυσμοῦ.

Σχετικά ὅμως μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι δέν ὑπάρχει ἀντίφαση, ὅτι ἡ ἀντίφαση δέν εἶναι κάτι πού ὑπάρχει, γιά μιά τέτια διαβεβαίωση δέν ὑπάρχει λόγος νά ἀνησυχοῦμε. Ὁ ἀπόλυτος ὁρισμός τῆς οὐσίας πρέπει νά προσιδιάζει σέ κάθε ἐμπειρία, σέ καθετί τό πραγματικό, ὅπως καί σέ κάθε ἔννοια. Πιό πάνω ἔχει γίνει ἤδη ὑπόδειξη γιά κάτι παρόμοιο, σχετικά μέ τό ἄπειρο, τό ὁποῖο εἶναι ἀντίφαση, ὅπως αὐτή ἀποκαλύπτεται στή σφαίρα τοῦ Εἶναι. Ἀλλά ἡ ἴδια ἡ συνηθισμένη ἐμπειρία μαρτυρεῖ ὅτι ὑπάρχει τουλάχιστον πληθώρα ἀντιφατικῶν πραγμάτων, ἀντιφατικῶν θεσμῶν κτλ., πού ἡ ἀντίφασή τους δέν βρίσκεται μόνο στήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση, ἀλλά μόνο μέσα σ' αὐτά τά ἴδια τά πράγματα. Κι' ἔπειτα τήν ἀντίφαση δέν πρέπει νά τή θεωροῦμε ἁπλῶς σάν κάποια ἀνωμαλία πού συναντιέται μόνο ἐδῶ καί κεῖ: ἡ ἀντίφαση εἶναι τό ἀρνητικό στόν οὐσιαστικό του ὁρισμό, εἶναι ***ἡ ἀρχή κάθε αὐτοκίνησης*** πού δέν συνίσταται σέ τίποτε ἄλλο παρά σέ μιά κάποια ἀπεικόνιση τῆς ἀντίφασης. Ἡ ἴδια ἡ ἐξωτερική αἰσθησιακή κίνηση εἶναι τό ἄμεσο ὑπαρκτό Εἶναι τῆς ἀντίφασης. Τό Κάτι κινεῖται ὄχι ἁπλῶς μέ τήν ἔννοια

ὅτι σέ τοῦτο τό «νῦν» βρίσκεται ἐδῶ, ἐνῶ στό ἄλλο «νῦν» βρίσκεται ἐκεῖ, ἀλλά ἐπειδή αὐτό τό Κάτι μέσα σέ ἕνα καί τό αὐτό «νῦν» βρίσκεται ἐδῶ καί δέν βρίσκεται ἐδῶ, ἐπειδή αὐτό τό Κάτι σ'αὐτό τό «ἐδῶ» ταυτόχρονα καί βρίσκεται καί δέν βρίσκεται. Πρέπει μαζί μέ τούς ἀρχαίους διαλεκτικούς νά παραδεχτοῦμε τίς ἀντιφάσεις πού ἔδειχναν ἐκεῖνοι στήν κίνηση, ἀλλά ἀπ'αὐτό δέν βγαίνει ὅτι γι'αὐτό τό λόγο δέν ὑπάρχει κίνηση, ἀλλά, ἀντίθετα, βγαίνει ὅτι ἡ κίνηση εἶναι ἡ ἴδια ἡ *ὑπάρχουσα* ἀντίφαση.

Κατά τόν ἴδιο τρόπο ἡ ἐσωτερική, ἡ ἑαυτοῦ αὐτοκίνηση, ἡ παρόρμηση γενικά (ἡ ἐπιθυμία εἴτε ἡ nisus* τῆς μονάδας, ἡ ἐντελέχεια τῆς ἀπόλυτα ἁπλῆς οὐσίας) βρίσκεται ὄχι σέ κάτι ἄλλο παρά στό ὅτι μέσα στήν ἴδια καί τήν αὐτή σχέση ὑπάρχουν τό Κάτι αὐτό καθεαυτό καί ἡ ἀπουσία του, τό ἀρνητικό αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ Κάτι. Ἡ ***ἀφηρημένη*** ταυτότητα μέ τόν ἑαυτό της ***δέν εἶναι*** ἀκόμη ***ζωτικότητα***, ἀλλά μιά καί τό θετικό αὐτό καθεαυτό εἶναι ἀρνητικότητα, ἔτσι βγαίνει ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό του καί ***προκαλεῖ τήν ἀλλαγή του***. Ἔτσι, τό Κάτι εἶναι ζωτικό μόνο ἐφόσον ἐμπεριέχει τήν ἀντίφαση καί εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη ἡ δύναμη πού μπορεῖ νά χωρέσει μέσα στόν ἑαυτό της καί νά διατηρήσει αὐτή τήν ἀντίφαση. Ἄν ὅμως κάτι πού ὑπάρχει δέν εἶναι σέ θέση, ἐνῶ βρίσκεται στό θετικό του ὁρισμό, νά περάσει ταυτόχρονα στόν ἀρνητικό του καί νά διατηρήσει τόν ἕνα μέσα στόν ἄλλο, ἄν αὐτό τό Κάτι εἶναι ἀνίκανο νά ἔχει αὐτό καθεαυτό τήν ἀντίφαση, τότε αὐτό τό Κάτι δέν εἶναι ζωντανή ἑνότητα, δέν εἶναι λόγος (αἰτία), ἀλλά μέσα στήν ἀντίφαση βαδίζει πρός τήν καταστροφή. Ἡ θεωρητική σκέψη συνίσταται μόνο στό ὅτι διατηρεῖ τήν ἀντίφαση καί μέσα σ'αὐτή τόν ἑαυτό της καί ὄχι, πράγμα πού χαρακτηρίζει τήν παράσταση, στό ὅτι ἐξουσιάζεται ἀπό τήν ἀντίφαση καί τῆς ἐπιτρέπει μόνο νά διαλύσει τούς ὁρισμούς της μέσα σέ ἄλλους ἤ μέσα στό μηδέν» (67-70) [519-521].

Ἡ κίνηση καί ἡ „*αὐτοκίνηση*“ (αὐτό εἶναι ΝΒ! αὐθόρμητη (αὐτοτελής), αὐτενεργός, **ἐσωτερικά ἀναγκαία** κίνηση), ἡ „ἀλλαγή“, ἡ „κίνηση καί ἡ ζωτικότητα“, ἡ „ἀρχή κάθε αὐτοκίνησης“, ἡ „παρόρμηση“ (Trieb) πρός τήν „κίνηση“

* — προσπάθεια. *Ἡ Σύντ.*

καί πρός τή „δράση“ — ή άντίθεση στό „ν ε κ ρ ό Ε ἶ ν α ι“ — ποιός θά πιστέψει ὅτι αὐτή εἶναι ή οὐσία τοῦ „χεγγελιανισμοῦ“, τοῦ ἀφηρημένου καί abstrusen (τοῦ δύσκολου, τοῦ παράλογου;) χεγγελιανισμοῦ;; Αὐτή ή οὐσία ἔπρεπε νά ἀνακαλυφθεῖ, νά κατανοηθεῖ hinüberretten[83], νά ἀποφλοιωθεῖ, νά καθαριστεῖ, πράγμα πού ἔκαναν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἕνγκελς.

Ἡ ἰδέα τῆς καθολικῆς κίνησης καί ἀλλαγῆς (τό 1813, Λογική) μαντεύτηκε πρίν νά ἐφαρμοστεῖ στή ζωή καί στήν κοινωνία. Στήν κοινωνία διακηρύχτηκε νωρίτερα (1847), ἀπ'ὅ,τι ἀποδείχτηκε κατά τήν ἐφαρμογή της στόν ἄνθρωπο (1859)[84].

«Ἐνῶ στήν κίνηση, στήν παρόρμηση κτλ. ή ἀντίφαση εἶναι κρυφή ἀπό τήν παράσταση λόγω τῆς *ἁπλότητας* αὐτῶν τῶν ὁρισμῶν, ἀντίθετα στούς ὁρισμούς τῆς σχέσης ή ἀντίφαση προβάλλει ἄμεσα. Τά πιό κοινοτοπικά παραδείγματα: πάνω καί κάτω, δεξιά καί ἀριστερά, πατέρας καί γιός κτλ., ὥς τό ἄπειρο, ὅλα περιέχουν τήν ἀντίθεση μέσα σέ ἕναν ὁρισμό. Πάνω εἶναι αὐτό πού δέν εἶναι κάτω. Ὁ ὁρισμός τοῦ πάνω βρίσκεται μόνο στό νά μήν εἶναι τό κάτω, καί τό πρῶτο ὑπάρχει μόνο ἐφόσον ὑπάρχει τό δεύτερο καί ἀντίθετα. Στόν κάθε ὁρισμό ἐμπεριέχεται καί ή ἀντίθεσή του. Ὁ πατέρας εἶναι τό ἕτερο τοῦ γιοῦ, καί ὁ γιός εἶναι τό ἕτερο τοῦ πατέρα, καί ὁ καθένας εἶναι μόνο αὐτό τό ἕτερο τοῦ ἑτέρου. Καί ταυτόχρονα ὁ κάθε ὁρισμός ὑπάρχει μόνο σέ σχέση μέ τόν ἄλλο. Τό Εἶναι τους εἶναι ή ἑνιαία ὕπαρξη».......... (70) [521-522].

καλυμένη λόγω τῆς ἁπλότητας

«Γι'αὐτό ή παράσταση, εἶναι ἀλήθεια, ἔχει παντοῦ σάν περιεχόμενό της τήν ἀντίφαση, ἀλλά δέν φτάνει ὥς τή συνειδητοποίηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Ἡ παράσταση παραμένει μιά ἐξωτερική ἀντανάκλαση, πού περνάει ἀπό τήν ὁμοιότητα στήν ἀνομοιότητα, ἤ ἀπό τήν ἀρνητική σχέση στήν ἀντανακλαστικότητα ξεχωρισμένων ὁρισμῶν μέσα στόν ἑαυτό της. Αὐτή ή ἀντανάκλαση ἀντιπαραθέτει μέ ἐξωτερικό τρόπο ἀμφότερους τούς ὁρισμούς τόν ἕνα στόν ἄλλο καί ἔχει ὑπόψη της μόνο αὐτούς καί ὄχι τό πέρασμά τους, πού εἶναι καί τό οὐσιῶδες καί περιέχει τήν ἀντίφαση. — Ἡ ἔξυπνη ἀντανάκλαση, θά ἀναφερθοῦμε ἐδῶ σ'αὐτή, συνίσταται, ἀντίθετα, στή σύλληψη καί στή διατύπω-

ση τῆς ἀντίφασης. Ἄν καί αὐτή, εἶναι ἀλήθεια, δέν ἐκφράζει τήν ἔννοια τῶν πραγμάτων καί τῶν σχέσεών τους, ἀλλά ἔχει σάν ὑλικό καί περιεχόμενό της μόνο τούς ὁρισμούς τῆς παράστασης, ὅμως βάζει αὐτούς τούς ὁρισμούς σέ μιά τέτια σχέση, στήν ὁποία περιέχεται ἡ ἀντίφασή τους καί ἔτσι ἀναγκάζει τήν ἔννοιά τους νά λάμψει διά μέσου τῆς ἀντίφασης. — Τό σκεπτόμενο ὅμως λογικό ὀξύνει, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, τήν ἀμβλυμένη διαφορά τοῦ διαφορετικοῦ, τήν ἁπλή ποικιλομορφία τῶν παραστάσεων μέχρι τήν οὐσιώδη διαφορά, μέχρι τήν ἀντίθεση. Μόνο μ'αὐτό τόν τρόπο οἱ ποικιλόμορφες ἀντιφάσεις, πού ἔχουν φτάσει ὥς τήν ὄξυνση, γίνονται εὐκίνητες καί ζωντανές στόν ἀλληλοσυσχετισμό τους καί ἀποκτοῦν μέσα σ'αὐτή ἐκείνη τήν ἀρνητικότητα, ἡ ὁποία εἶναι ὁ ἐσωτερικός σφυγμός τῆς αὐτοκίνησης καί τῆς ζωτικότητας»..... (70-71) [522-523].

NB

(1) Ἡ συνηθισμένη παράσταση συλλαμβάνει τή διαφορά καί τήν ἀντίφαση, ὄχι ὅμως καί τό **πέρασμα** ἀπό τό ἕνα στό ἄλλο, καί *αὐτό εἶναι τό πιό σημαντικό.*

(2) Ἡ εὐφυία καί ὁ νοῦς.

Ἡ εὐφυία συλλαμβάνει τήν ἀντίφαση, τήν *ἐκφράζει,* ὁδηγεῖ τά πράγματα σέ ἀλληλοσυσχετισμό, ἀναγκάζει „τήν ἔννοια νά λάμψει διά μέσου αὐτῆς τῆς ἀντίφασης“, ἀλλά δέν *ἐκφράζει* τήν ἔννοια τῶν πραγμάτων καί τίς σχέσεις τους.

(3) Τό σκεπτόμενο λογικό (νοῦς) ὀξύνει τή διαφορά τοῦ διαφορετικοῦ πού ἔχει ἀμβλυνθεῖ, τήν ἁπλή ποικιλομορφία τῶν παραστάσεων, ὥς τήν *οὐσιώδη* διαφορά, ὥς τήν *ἀντίθεση.* Μόνο οἱ ἀντιθέσεις πού ἔχουν φτάσει στό κατακόρυφο, οἱ ποικιλομορφίες γίνονται εὐκίνητες (regsam) καί ζωντανές στίς σχέσεις μεταξύ τους — ἀποκτοῦν ἐκείνη τήν ἀρνητικότητα πού εἶναι ὁ *ἐσωτερικός σφυγμός τῆς αὐτοκίνησης καί τῆς ζωτικότητας.*

Ὑποδιαιρέσεις:

Der Grund — (λόγος-αἰτία)

(1) ἀπόλυτος λόγος (αἰτία) — die Grundlage (βάση). „Μορφή καί ὕλη“. „Περιεχόμενο“.

(2) καθορισμένος λόγος (αἰτία) (σάν λόγος (αἰτία) [γιά] τό καθορισμένο περιεχόμενο).

Πέρασμά του σέ *καθοριστική ἐμμεσότητα* die bedingende Vermittelung

(3) τό πράγμα καθεαυτό (πέρασμα στήν *ὕπαρξη*). Σημείωση.
«Ὁ νόμος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου».
Συνηθισμένο: «Τό κάθε πράγμα ἔχει τόν ἀποχρώντα του λόγο».

«Τό νόημα αὐτῆς τῆς πρότασης βρίσκεται γενικά ὄχι σέ ἄλλο τίποτε, παρά στό ὅτι τό καθετί πού ὑπάρχει πρέπει νά ἐξετάζεται ὄχι σάν ἄμεσο πραγματικό, ἀλλά σάν πρέπον. Αὐτό τό καθετί δέν πρέπει νά σταματάει στό ἄμεσο ὑπαρκτό Εἶναι ἤ στήν προσδιοριστικότητα γενικά, ἀλλά νά γυρίζει ἀπ' αὐτά στό δικό του λόγο»... Εἶναι περιττό νά προσθέσω: *ἀποχρών* λόγος. Τό ἀνεπαρκές δέν εἶναι λόγος.

Ὁ Λάιμπνιτς, πού ἔκανε τό νόμο τοῦ ἀποχρῶντος λόγου βάση τῆς φιλοσοφίας του, αὐτό τό ἐννοοῦσε πολύ πιό βαθιά. «*Ὁ Λάιμπνιτς* ἀντιπαράθετε τόν ἀποχρώντα λόγο κυρίως στήν *αἰτιότητα*, μέ τήν αὐστηρή ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης, σάν *μηχανικό* τρόπο ἐνέργειας» (76) [528]. Ὁ Λάιμπνιτς ἀναζητοῦσε „Beziehung" der Ursachen * (77) [528-529] — — «τό ὅλον σάν οὐσιώδη ἑνότητα».

Ὁ Λάιμπνιτς ἀναζητοῦσε τό *σκοπό*, ἡ τελεολογία[85] ὅμως ἀφορᾶ, λέει, ὄχι αὐτό ἐδῶ τό ζήτημα, ἀλλά τή διδασκαλία γιά τήν ἔννοια.

...«Δέν ἐπιτρέπεται νά θέτουμε τό ἐρώτημα, μέ ποιόν τρόπο ἡ μορφή ὑπεισέρχεται στήν οὐσία, γιατί ἡ πρώτη εἶναι μόνο ἡ φωτοβολία τῆς τελευταίας στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της, ἡ προσήκουσα (sic!) σ' αὐτήν προσωπική ἀντανάκλαση»... (81) [532-533].

Ἡ μορφή εἶναι οὐσιώδης. Ἡ οὐσία εἶναι διαμορφωμένη. Ἔτσι ἤ ἀλλιῶς βρίσκεται σέ ἐξάρτηση καί ἀπό τήν οὐσία...

Ἡ *οὐσία* σάν ἄμορφη ταυτότητα (μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της) γίνεται *ὕλη*.

* — τή «σχέση» τῶν αἰτιῶν. *Ἡ Σύντ.*

«...Αὐτή» (die Materie) «εἶναι ἡ καθεαυτό βάση ἤ τό ὑπόβαθρο τῆς μορφῆς»... (82) [533].

«Ἄν κάνουμε ἀφαίρεση ἀπό τούς λογῆς-λογῆς ὁρισμούς, ἀπό ὁποιαδήποτε μορφή ἑνός κάποιου πράγματος, τότε θά μείνει ἡ ἀκαθόριστη ὕλη. Ὕλη εἶναι κάτι ἁπλῶς τό *ἀφηρημένο.*(— Τήν ὕλη δέν μποροῦμε νά τή δοῦμε, νά τήν αἰσθανθοῦμε κτλ. — ἐκεῖνο πού βλέπουμε, αἰσθανόμαστε εἶναι πλέον μιά *καθορισμένη ὕλη,* δηλαδή μιά ἑνότητα ὕλης καί μορφῆς)» (82) [534].

Ἡ ὕλη δέν εἶναι ὁ *λόγος* (αἰτία) τῆς μορφῆς, ἀλλά ἡ ἑνότητα τοῦ λόγου (αἰτίας) καί τῆς ἀκολουθίας. Ἡ ὕλη εἶναι τό *παθητικό,* ἡ μορφή, τό *ἐνεργητικό* (tätiges) (83). «Ἡ ὕλη πρέπει νά πάρει ὁλοκληρωμένη μορφή, ἐνῶ ἡ μορφή πρέπει νά ὑλοποιηθεῖ»... (84) [535].

NB ||| «Ἐκεῖνο πού φαίνεται σάν δραστηριότητα τῆς μορφῆς, εἶναι παραπέρα στόν ἴδιο βαθμό ἡ καθεαυτό κίνηση τῆς ἴδιας τῆς ὕλης»... (85-86) [537]. ||

...«Καί τό ἕνα καί τό ἄλλο, ἡ δραστηριότητα τῆς μορφῆς καί ἡ κίνηση τῆς ὕλης, εἶναι ἕνα καί τό αὐτό... Ἡ ὕλη καθεαυτή εἶναι καθορισμένη ἤ ἀναγκαστικά ἔχει κάποια μορφή, ἐνῶ ἡ μορφή εἶναι ἁπλῶς ὑλική, σταθερή μορφή» (86) [538].

Σημείωση: «Τυπικός τρόπος ἐξήγησης πού ξεκινάει ἀπό ταυτολογικές αἰτίες».

Πολύ συχνά, ἰδιαίτερα στίς φυσικές ἐπιστῆμες, τίς „αἰτίες“ τίς ἐξηγοῦν ταυτολογικά: ἡ κίνηση τῆς γῆς ἐξηγεῖται μέ τήν „ἑλκτική δύναμη“ τοῦ ἡλίου. Καί τί εἶναι ἡ ἑλκτική δύναμη; Ἐπίσης κίνηση!! (92) [544]. Κενή ταυτολογία: γιατί ὁ ἄνθρωπος αὐτός πηγαίνει στήν πόλη; Ἐξαιτίας τῆς ἑλκτικῆς δύναμης τῆς πόλης! (93) [544]. Συμβαίνει καί ἔτσι: στήν ἐπιστήμη πρῶτα προβάλλουν σάν „αἰτία“ τά μόρια, τόν αἰθέρα, τήν „ἠλεκτρική ὕλη“ (95-96) [547] etc. καί ὕστερα ἀποδείχνεται «ὅτι αὐτά» (αὐτές οἱ ἔννοιες) «οὐσιαστικά εἶναι ὁρισμοί, βγαλμένοι ἀπό ἐκεῖνο πού αὐτοί οἱ ὁρισμοί πρέπει νά αἰτιολογήσουν, εἶναι ὑποθέσεις καί ἐπινοήσεις πού ἐξάγονται ἀπό μιά κρίση, ἡ ὁποία δέν εἶναι κριτική»... Εἴτε λένε ὅτι ἐμεῖς «δέν γνωρίζουμε τήν ἐσωτερική οὐσία αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν δυνάμεων καί τῶν ὑλῶν»... (96) [547] καί τότε δέν ὑπάρχει τάχα τίποτε γιά „νά ἐξηγήσουμε“, ἀλλά ἁπλῶς πρέπει νά περιοριζόμαστε στά γεγονότα...

Der reale Grund*... δέν εἶναι ταυτολογία, ἀλλά εἶναι ἤδη ἕνας «ἄλλος ὁρισμός τοῦ περιεχομένου» (97) [548-549].

* — ἡ πραγματική αἰτία. *Ἡ Σύντ.*

Σχετικά μέ τό ζήτημα γιά τή „βάση" (Grund) ὁ Χέγγελ ἀνάμεσα στ'ἄλλα παρατηρεῖ:

«Ἄν γιά τή φύση λέγεται ὅτι αὐτή εἶναι ἡ βάση τοῦ κόσμου, τότε αὐτό πού ὀνομάζεται φύση, εἶναι ἀπό τό ἕνα μέρος, *τό ἴδιο* ὅ,τι καί ὁ κόσμος, καί ὁ κόσμος δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἴδια ἡ φύση» (100) [552]. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, «γιά νά γίνει ἡ φύση κόσμος, ἑνώνεται ἀκόμη σ'αὐτήν ἀπέξω ἡ ποικιλομορφία τῶν ὁρισμῶν»...

Ἐπειδή τό κάθε πράγμα ἔχει „mehrere"* «ὁρισμούς περιεχομένου, σχέσεις καί ἀπόψεις», γι'αὐτό μποροῦμε νά παραθέσουμε ὅσα ἐπιχειρήματα θέλουμε *ὑπέρ* καί *κατά* (103) [554-555]. Αὐτό ἀκριβῶς ὁ Σωκράτης καί ὁ Πλάτων τό ὀνόμαζαν σοφιστική. Τά τέτια ἐπιχειρήματα δέν περιέχουν «ὅλη τήν ἔκταση τοῦ πράγματος», δέν τό «ἐξαντλοῦν» (μέ τήν ἔννοια «ὅτι ἀγκαλιάζουν τίς σχέσεις τοῦ πράγματος» καί «περιέχουν ὅλες» τίς πλευρές του).

Τό πέρασμα τῆς βάσης (Grund) σέ ὅρο (Bedingung).

If I'm not mistaken, there is much mysticism and leeres** σχολαστικισμός τοῦ Χέγγελ σ'αὐτά τά συμπεράσματα, ἀλλά μεγαλοφυής εἶναι ἡ βασική ἰδέα: τῆς παγκόσμιας, ὁλόπλευρης, ζωντανῆς ἀλληλουχίας τῶν πάντων καί τῆς ἀντανάκλασης αὐτῆς τῆς ἀλληλουχίας — materialistisch auf den Kopf gestellter Hegel*** στίς ἔννοιες τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ὁποῖες πρέπει νά εἶναι ἐπίσης λεπτές, καλοδουλεμένες, εὐλύγιστες, σχετικές, ἀλληλοσυνδεμένες, ἑνιαῖες στίς ἀντιθέσεις, γιά νά ἀγκαλιάσουν τόν κόσμο. Ἡ συνέχιση τοῦ ἔργου τοῦ Χέγγελ καί τοῦ Μάρξ πρέπει νά συνίσταται στή *διαλεκτική* ἐπεξεργασία τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνικῆς.

Καί ἡ „καθαρά λογική" ἐπεξεργασία; Das fällt zusammen****. Αὐτό *πρέπει* νά συμπίπτει ὅπως ἡ ἐπαγωγή καί ἡ παραγωγή στό „Κεφάλαιο"

* — «πολυάριθμους». *Ἡ Σύντ.*

** — Ἄν δέν ἀπατῶμαι, ἐδῶ ὑπάρχει πολύς μυστικισμός καί κενός. *Ἡ Σύντ.*

*** — ὁ Χέγγελ γυρισμένος ἀνάποδα, ὑλιστικά. *Ἡ Σύντ.*

**** — Αὐτό συμπίπτει. *Ἡ Σύντ.*

ʽΟ Χέγγελ χρησιμοποιεῖ συχνά τή λέξη „**στιγμή**" μέ τήν ἔννοια τοῦ σημείου (στοιχείου) *ἀ λ λ η λ ο υ - χ ί α ς* τοῦ σημείου (στοιχείου) στή σύνδεση	Τό ποτάμι καί οἱ *σταγόνες* σ'αὐτό τό ποτάμι. ʽΗ θέση *τῆς κάθε* σταγόνας, ἡ σχέση της πρός τίς ἄλλες. ʽΗ ἀλληλουχία της μέ τίς ἄλλες. ʽΗ κατεύθυνση τῆς κίνησής της. ʽΗ ταχύτητα. ʽΗ γραμμή κίνησης — εὐθεία, καμπύλη, κυκλική etc. — πρός τά πάνω, πρός τά κάτω. Τό ἄθροισμα τῆς κίνησης. Οἱ ἔννοιες σάν *ὑπολογισμοί* ξεχωριστῶν πλευρῶν τῆς κίνησης, ξεχωριστῶν σταγόνων (= „πραγμάτων"), ξεχωριστῶν „*ρευμάτων*" etc. Νά à peu près* ἡ εἰκόνα τοῦ κόσμου κατά τή Λογική τοῦ Χέγγελ, καί φυσικά πλήν τό θεούλη καί τό ἀπόλυτο.

«Ἄν ὑπάρχουν ὅλοι οἱ ὅροι κάποιου πράγματος, τότε αὐτό τό πράγμα ἀρχίζει νά ὑπάρχει»... (116) [568].

Πολύ ὡραῖα! Καί τί σχέση ἔχει ἐδῶ ἡ ἀπόλυτη ἰδέα καί ὁ ἰδεαλισμός;
Εἶναι ἀστεία αὐτή ἡ „ἐξαγωγή" ...*τῆς ὕπαρξης*...

* — *περίπου. Ἡ Σύντ.*

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

Πρώτη φράση: «*Ἡ οὐσία πρέπει νά ἐκδηλώνεται*»... (119) [571]: ἐκδήλωση τῆς οὐσίας εἶναι (1) Existenz (τό πράγμα), (2) τό φαινόμενο (Erscheinung). («Φαινόμενο εἶναι ἐκεῖνο πού εἶναι τό πράγμα καθεαυτό ἤ ἡ ἀλήθεια τοῦ πράγματος», σελ. 120.) «Στόν κόσμο τῶν φαινομένων ἀντιπαρατίθεται ὁ ἀφεαυτοῦ πραγματικός κόσμος, πού ἀντανακλᾶται στόν ἑαυτό του»... (120) [572]. (3) Verhältnis (ἡ σχέση) καί ἡ *πραγματικότητα.*

Ἀνάμεσα στ'ἄλλα: «Ἡ ἀπόδειξη εἶναι γενική ἔμμεση γνώση»...

...«Τά διαφορετικά εἴδη τοῦ Εἶναι ἀπαιτοῦν προσιδιάζοντα ἀκριβῶς σ'αὐτά εἴδη ἐμμεσότητας, ἤ ἐμπεριέχουν αὐτά τά εἴδη στόν ἑαυτό τους. Γι'αὐτό καί ἡ φύση τῆς ἀπόδειξης σέ σχέση μέ τό καθένα ἀπ'αὐτά εἶναι διαφορετική»... (121) [573].

> Καί πάλι... γιά τήν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ!! Ὁ φτωχός αὐτός θεός, μόλις θυμηθοῦν τή λέξη ὕπαρξη, ἀμέσως αὐτός θίγεται.

Ἡ ὕπαρξη διαφέρει ἀπό τό Εἶναι μέ τήν ἐμμεσότητά της (Vermittelung: 124 [576]). ; Μέ τή συγκεκριμενικότητα καί τήν ἀλληλουχία;

...«Τό πράγμα καθεαυτό καί τό ἔμμεσο Εἶναι του περιέχονται καί τά δυό στήν ὕπαρξη καί ἀμφότερα μάλιστα εἶναι ὑπάρξεις. Τό πράγμα καθεαυτό ὑπάρχει σάν οὐσιαστική ὕπαρξη τοῦ πράγματος, ἐνῶ τό ἔμμεσο Εἶναι εἶναι ἡ ἐπουσιώδης ὕπαρξή του»... (125) [577-578].

; Τό πράγμα καθεαυτό ἔχει τέτια σχέση μέ τό Εἶναι, ὅπως τό οὐσιῶδες μέ τό ἐπουσιῶδες;

...«Τό τελευταῖο» (Ding-an-sich) «δέν ὀφείλει νά ἔχει αὐτό καθεαυτό καμιά καθορισμένη ποικιλομορφία, καί γι'αὐτό ἀποκτάει αὐτή τήν ποικιλομορφία μόνο ὅταν θά μεταφερθεῖ στήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση, μαζί μ'αὐτό, ὅμως, παραμένει ἀδιάφορο ἀπέναντί της. (— Τό πράγμα καθεαυτό ἔχει χρῶμα μόνο ὅταν θά προσφερθεῖ στό μάτι, ἡ μυρουδιά ὅταν θά προσφερθεῖ στή μύτη κτλ.)»... (126) [578].

...«Ἡ ἰδιότητα πού ἔχει τό πράγμα συνίσταται στό νά προκαλεῖ στό ἄλλο αὐτό ἤ ἐκεῖνο τό ἀποτέλεσμα καί νά ἀποκαλύπτει τόν ἑαυτό του μέ ἕνα ἰδιόμορφο τρόπο στή σχέση του μέ αὐτό τό ἄλλο»... (129) [581]. «Τό πράγμα καθεαυτό ὑπάρχει, ἑπομένως, κατά οὐσιαστικό τρόπο»...

Στή σημείωση γίνεται λόγος γιά τό «πράγμα καθεαυτό τοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ»...

...«Τό πράγμα καθεαυτό σάν τέτιο δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά κενή ἀφαίρεση ἀπό κάθε προσδιοριστικότητα, γιά τήν ὁποία, φυσικά, εἶναι ἀδύνατο νά γνωρίσουμε τίποτε, ἀκριβῶς γιατί πρέπει νά εἶναι ἀφαίρεση ἀπό κάθε ὁρισμό»...

«Ὁ ὑπερβατικός ἰδεαλισμός... κάθε προσδιοριστικότητα τῶν πραγμάτων, τόσο «στή μορφή ὅσο καί στό περιεχόμενο τή μετατοπίζει στή συνείδηση»»... «τότε ἀπ'αὐτή τήν ἄποψη μέσα μου, στό ὑποκείμενο, πραγματοποιεῖται αὐτό, δηλαδή ὅτι ἐγώ βλέπω τά φύλλα τοῦ δέντρου ὄχι μαῦρα, ἀλλά πράσινα, τόν ἥλιο στρογγυλό καί ὄχι τετράγωνο, ὅτι ἡ ζάχαρη γιά τή δική μου γεύση εἶναι γλυκιά καί ὄχι πικρή, ὅτι ἐγώ καθορίζω τόν πρῶτο καί τό δεύτερο χτύπο τοῦ ρολογιοῦ σάν διαδοχικούς καί ὄχι σάν ταυτόχρονους, ὅτι ἐγώ ἐπίσης καθορίζω τόν πρῶτο χτύπο ὄχι σάν αἰτία καί οὔτε σάν ἐνέργεια τοῦ δεύτερου κτλ.» (131) [583]... Ὁ Χέγγελ παρακάτω ἐκφράζει τήν ἐπιφύλαξη ὅτι ἐδῶ ἐξέτασε μόνο τό ζήτημα γιά τό πράγμα καθεαυτό καί τήν „äußerliche Reflexion"*.

«Ἀλλά ἡ οὐσιώδης ἀνεπάρκεια ἐκείνης τῆς ἄποψης, στήν ὁποία στέκεται ἡ φιλοσοφία πού ἀναφέραμε, βρίσκεται στό ὅτι αὐτή ἡ φιλοσοφία κρατιέται ἐπίμονα ἀπό τό ἀφηρημένο πράγμα καθεαυτό, σάν ἀπό

* — «ἐξωτερική ἀντανάκλαση». *Ἡ Σύντ.*

ἕναν ἔσχατο ὁρισμό, καί ἀντιπαραθέτει στό πράγμα καθεαυτό τήν ἀντανάκλαση ἤ τόν προσδιορισμό καί τήν ποικιλομορφία τῶν ἰδιοτήτων. Στό μεταξύ, ὅπως πράγματι συμβαίνει, τό πράγμα καθεαυτό οὐσιαστικά ἔχει αὐτή τήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση σ'αὐτό τό ἴδιο καί καθορίζει τόν ἑαυτό του σάν κάτι πού εἶναι προικισμένο μέ τούς δικούς του προσωπικούς ὁρισμούς καί ἰδιότητες, πού ἐξαιτίας του ἐκείνη ἡ ἀφαίρεση τοῦ πράγματος, χάρη στήν ὁποία αὐτό τό πράγμα εἶναι καθαρό πράγμα καθεαυτό, ἀποδείχνεται ψεύτικος ὁρισμός» (132) [584].

ἡ οὐσία = ἐνάντια στόν ὑποκειμενισμό καί τή διάσπαση τοῦ πράγματος καθεαυτοῦ καί τοῦ φαινομένου

...«Πολλά διαφορετικά πράγματα βρίσκονται σέ οὐσιώδη ἀλληλεπίδραση μέσω τῶν ἰδιοτήτων τους. 'Ιδιότητα εἶναι αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἀμοιβαία σχέση καί τό πράγμα ἔξω ἀπ'αὐτή τή σχέση εἶναι μηδέν»... (133) [585].

Die Dingheit περνάει σέ Eigenschaft* (134) [585]. Eigenschaft περνάει σέ „ὕλη" εἴτε σέ „Stoff" ** („τά πράγματα ἀποτελοῦνται ἀπό οὐσίες") etc.

«Φαινόμενο εἶναι... κατεξοχήν ἡ οὐσία μέσα στήν ὕπαρξή της»... (144) [596]. «Τό φαινόμενο εἶναι... ἡ ἑνότητα τῆς ἐπίφασης καί τῆς ὕπαρξης»... (145) [597].

'Η ἑνότητα στά φαινόμενα: «Αὐτή ἡ ἑνότητα εἶναι νόμος τοῦ φαινομένου. Ἔτσι ὁ νόμος εἶναι τό θετικό στήν ἐμμεσότητα τοῦ φαινομενικοῦ» (148) [600].

νόμος τῶν (φαινομένων)

|'Εδῶ γενικά ἐπικρατεῖ ἀπόλυτο σκοτάδι. 'Αλλά σκέψη ζωντανή ὑπάρχει, ὅπως φαίνεται: ἡ ἔννοια τοῦ *νόμου* εἶναι **μιά** ἀπό τίς βαθμίδες τῆς γνώσης ἀπό τόν ἄνθρωπο τῆς *ἑνότητας* καί *τῆς ἀλληλουχίας,* τῆς ἀλληλοεξάρτησης καί τῆς ἀκεραιότητας τοῦ παγκόσμιου προτσές. Τό „σπάσιμο" καί ἡ „ἀναστροφή" τῶν λέξεων καί τῶν ἐννοιῶν, στά ὁποῖα καταγίνεται ἐδῶ ὁ Χέγγελ, εἶναι πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυτοποίηση τῆς ἔννοιας τοῦ *νόμου,* στήν ἁπλοποίησή του καί στή μετατροπή του σέ φετίχ. *N B* γιά τή σύγχρονη φυσική!!!|

* — ἡ ὑλικότητα περνάει σέ ἰδιότητα. *'Η Σύντ.*
** — «οὐσία». *'Η Σύντ.*

NB
Νόμος είναι τό σταθερό (πού παραμένει) στό φαινόμενο

«Αὐτή εἶναι ἡ διατηρούμενη σταθερότητα τήν ὁποία ἀποκτάει τό φαινόμενο μέσα στό νόμο» (149) [600].

(῾Ο νόμος — τό ταυτόσημο στό φαινόμενο)

«῾Ο νόμος εἶναι ἀντανάκλαση τοῦ φαινομένου στήν ταυτότητα μέ τόν ἑαυτό του» (149) [601].(῾Ο νόμος εἶναι τό ταυτόσημο στά φαινόμενα: „ἡ ἀντανάκλαση τοῦ φαινομένου στήν ταυτότητά του μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του“).

NB
Νόμος = ἤρεμη ἀντανάκλαση τῶν φαινομένων
NB

...«Αὐτή ἡ ταυτότητα, ἡ βάση τοῦ φαινομένου πού συνιστᾶ τό νόμο, εἶναι τό ἰδιαίτερο στοιχεῖο τοῦ φαινομένου... Γι᾿αὐτό ὁ νόμος δέν εἶναι τό ἐπέκεινα τοῦ φαινομένου, *ἀλλά προσιδιάζει μέσα* στό τελευταῖο. Τό βασίλειο τῶν νόμων εἶναι ἡ *ἤρεμη* (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ) ἀπεικόνιση τοῦ ὑπάρχοντος ἤ τοῦ φαινομενικοῦ κόσμου»...

Αὐτός εἶναι ἕνας θαυμάσιος ὑλιστικός καί ἐξαιρετικά εὔστοχος (μέ τή λέξη „ruhige“*) ὁρισμός. ῾Ο νόμος παίρνει τό ἤρεμο καί γι᾿αὐτό ἀκριβῶς ὁ νόμος, κάθε νόμος, εἶναι στενός, ἀτελής, κατά προσέγγιση.

N B
῾Ο νόμος εἶναι τό οὐσιαστικό φαινόμενο

«῾Η ὕπαρξη ἐπιστρέφει στό νόμο σάν νά ἐπιστρέφει στή βάση της. Τό φαινόμενο περιέχει μέσα του καί τό ἕνα καί τό ἄλλο, δηλ. τήν ἁπλή βάση καί τήν ἀποσυνθετική κίνηση τοῦ καθολικοῦ πού φαίνεται καί πού ἡ οὐσιαστικότητά του ἀποτελεῖ τή βάση». «῾Ο νόμος, ἑπομένως, εἶναι φαινόμενο *οὐσιαστικό*» (150) [602].

Ergo, ὁ *νόμος* καί ἡ *οὐσία* εἶναι ἔννοιες ὁμοειδεῖς (τῆς ἴδιας τάξης) ἤ σωστότερα ὁμοβάθμιες, πού ἐκφράζουν τό βάθεμα τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου γιά τά φαινόμενα, τόν κόσμο etc.

* — «ἤρεμος». *῾Η Σύντ.*

῾Η κίνηση τοῦ καθολικοῦ στά φαινόμενα (Bewegung des erscheinenden Universums), στήν οὐσιαστικότητα αὐτῆς τῆς κίνησης εἶναι ὁ νόμος.

NB
(῾Ο νόμος εἶναι ἡ ἀντανάκλαση τοῦ οὐσιαστικοῦ στήν κίνηση τοῦ καθολικοῦ).

«Τό βασίλειο τῶν νόμων εἶναι τό *ἤρεμο* περιεχόμενο τοῦ φαινομένου, ἐνῶ τό φαινόμενο εἶναι αὐτό τό ἴδιο τό περιεχόμενο, πού ὅμως παρουσιάζεται σέ μιά ἀνήσυχη ἀλλαγή καί σάν ἀντανάκλαση μέσα στό ἄλλο... γι᾿ αὐτό τό φαινόμενο σέ σχέση μέ τό νόμο εἶναι μιά *ἀκεραιότητα,* ἀφοῦ περιέχει μέσα του τό νόημα καί *ἀκόμη κάτι περισσότερο* — δηλαδή τό στοιχεῖο τῆς αὐτοκινούμενης μορφῆς» (151) [602-603].

(Τό φαινόμενο εἶναι ἀκεραιότητα, καθολικότητα) ὁ ((νόμος = μέρος))

(Τό φαινόμενο *εἶναι πλουσιότερο* ἀπό τό νόμο)

᾿Αλλά παρακάτω, ἄν καί ἀόριστα, παραδέχεται, φαίνεται, σελ. 154 [605], ὅτι ὁ νόμος μπορεῖ νά ἀναπληρώσει αὐτή τήν Mangel*, νά ἀγκαλιάσει καί τήν ἀρνητική πλευρά καί τήν Totalität der Erscheinung** (ἰδιαίτερα 154 i. f. [606]) Νά ἐπανέλθω!

῾Ο κόσμος αὐτός καθεαυτός εἶναι ταυτόσημος μέ τόν κόσμο τῶν φαινομένων, ταυτόχρονα ὅμως εἶναι ἀντίθετος μέ αὐτόν (158) [610-611]. ᾿Εκεῖνο πού στόν ἕνα εἶναι θετικό, στόν ἄλλο εἶναι ἀρνητικό. ᾿Εκεῖνο πού στόν κόσμο τῶν φαινομένων εἶναι κακό, στόν κόσμο αὐτόν καθεαυτό εἶναι καλό. Σύγκρ. — λέει ἐδῶ ὁ Χέγγελ — τή „Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος", σελ. 121 ff[86].

«῾Ο φαινομενικός καί ὁ οὐσιαστικός κόσμος... εἶναι οἱ δυό τους ἀνεξάρτητες ἀκέραιες ὑπάρξεις, ὁ ἕνας θά ἔπρεπε νά εἶναι μόνο ἀντανακλώμενη ὕπαρξη, ἐνῶ ὁ ἄλλος — ἄμεση ὕπαρξη, ἀλλά ὁ καθένας συνεχίζεται διαρκῶς στόν ἕτερό του καί εἶναι γι᾿αὐτό στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του ταυτότητα καί τῶν δυό αὐτῶν πλευρῶν... Καί οἱ δυό κόσμοι, εἶναι πρῶτ᾿ἀπ᾿ὅλα, ἀνεξάρτητοι, ἀλλά εἶναι τέτιοι μόνο σάν ἀκεραιότητες καί ἐφόσον ὁ καθένας

* — ἔλλειψη. *῾Η Σύντ.*
** — ἀκεραιότητα τοῦ φαινομένου. *῾Η Σύντ.*

οὐσιαστικά ἐμπεριέχει μέσα του τήν πλευρά τοῦ ἄλλου»... (159-160) [611].

Ἡ οὐσία ἐδῶ εἶναι ὅτι καί ὁ κόσμος τῶν φαινομένων καί ὁ κόσμος καθεαυτός εἶναι *πλευρές* τῆς γνώσης τῆς φύσης ἀπό τόν ἄνθρωπο, βαθμίδες, *ἀλλαγές* ἤ βαθέματα (τῆς γνώσης). Ἡ μετακίνηση τοῦ κόσμου καθεαυτοῦ ὅλο καί πιό πέρα *ἀπό* τόν κόσμο τῶν φαινομένων — νά τί δέν φαίνεται ἐδῶ ἀκόμη στόν Χέγγελ. *Ν Β.* Οἱ „πλευρές" τῆς ἔννοιας δέν ἔχουν στόν Χέγγελ τή σημασία τῶν „πλευρῶν" τοῦ περάσματος;

...«*Ἔτσι, ὁ νόμος εἶναι ἡ οὐσιαστική σχέση* (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ).

(Ὁ νόμος εἶναι *σχέση*. Αὐτό ἐδῶ εἶναι *Ν Β* γιά τούς μαχιστές καί τούς ὑπόλοιπους ἀγνωστικιστές καί γιά τούς καντιανούς etc. Σχέση τῶν *οὐσιῶν* ἤ ἀνάμεσα στίς οὐσίες.)

«Ἡ λέξη *κόσμος* σημαίνει γενικά τήν ἄμορφη ἀκεραιότητα τοῦ ποικιλόμορφου»... (160) [612].

Καί τό 3ο κεφάλαιο (*«Οὐσιώδης σχέση»*) ἀρχίζει μέ τή θέση: «Ἡ ἀλήθεια τῶν φαινομένων εἶναι ἡ οὐσιώδης σχέση»... (161) [612].

Ὑποδιαιρέσεις:

Ἡ σχέση τοῦ *ὅλου* πρός τό *μέρος*. Αὐτή ἡ σχέση περνάει στά παρακάτω (sic!! (σελ. 168) [619-620]): — τῆς *δύναμης* πρός τήν *ἐκδήλωσή* της. — Τοῦ *ἐσωτερικοῦ* καί τοῦ *ἐξωτερικοῦ*. — Πέρασμα σέ *οὐσία, πραγματικότητα*.

...«Ἔτσι, ἡ ἀλήθεια τῆς σχέσης βρίσκεται στήν *ἐμμεσότητα*»... (167) [619].

Τό „πέρασμα" στή δύναμη: «Ἡ δύναμη εἶναι ἡ ἀρνητική ἑνότητα μέσα στήν ὁποία λύνεται ἡ ἀντίθεση τοῦ ὅλου καί τῶν μερῶν, εἶναι ἡ ἀλήθεια αὐτῆς τῆς πρώτης σχέσης» (170) [621].

((Αὐτή εἶναι μιά ἀπό τίς *1000* παρόμοιες θέσεις τοῦ Χέγγελ πού κάνουν ἔξω φρενῶν τούς *ἀπλοϊκούς* φιλόσοφους σάν τόν Pearson, συγγραφέα τοῦ „The Grammar of Science"[87]. — Ἀναφέρει μιά παρόμοια θέση καί φρενιάζει: γιατί διδάσκουν τέτιες ἀνοησίες στά σχολειά μας!! Καί ἔχει δίκιο ἀπό μιά *ὁρισμένη, μερικότερη,* ἄποψη. Εἶναι ἀνόητο νά διδάσκονται **τέτια** πράγματα. Ἀπ᾽αὐτά πρέπει στήν ἀρχή νά *ἀποφλοιώσουμε* τήν ὑλιστική διαλεκτική. Καί αὐτά κατά τά $^{9}/_{10}$ εἶναι φλούδια, σκουπίδια.))

Ἡ δύναμη παρουσιάζεται σάν „εἶδος πού ἀνήκει“ (als angehörig) στό „ὑπάρχον πράγμα εἴτε στήν ὑπάρχουσα ὕλη“ ...«Γι᾽αὐτό, ὅταν μπαίνει τό ἐρώτημα μέ ποιόν τρόπο τό πράγμα ἤ ἡ ὕλη φτάνουν σέ τέτιο σημεῖο, ὥστε νά *ἀποκτοῦν* μιά ὁρισμένη δύναμη, τότε αὐτή ἡ δύναμη παρουσιάζεται σάν νά εἶναι συνδεμένη ἐξωτερικά μέ τό πράγμα καί μέ τήν ὕλη καί νά ἔχει *εἰσαχθεῖ* στό πράγμα μέ τή βοήθεια κάποιας ξένης βίας» (171) [623].

...*«Σ᾽ὅλη τή φυσική, ἐπιστημονική καί πνευματική ἐξέλιξη γενικά* ἀποδείχνεται, καί εἶναι πολύ σπουδαῖο νά πειστοῦμε γι᾽αὐτό, ὅτι τό πρῶτο, τή στιγμή πού τό Κάτι εἶναι μόνο *ἐσωτερικό* ἤ βρίσκεται ἐπίσης μέσα στή δική του *ἔννοια*, εἶναι γι᾽αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο μόνο τό ἄμεσο, τό παθητικό ὑπαρκτό Εἶναι τοῦ τελευταίου»... (181) [633].

#

Ἡ ἀρχή κάθε πράγματος μπορεῖ νά θεωρεῖται σάν ἐσωτερική — παθητική — καί ταυτόχρονα σάν ἐξωτερική.

Ὅμως ἐδῶ ἐνδιαφέρον δέν εἶναι αὐτό, ἀλλά τό ἄλλο: Τό *κριτήριο* τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Χέγγελ πού παρεισέφρυσε ἀπροσδόκητα: „*σ᾽ ὅλη τή φυσική, ἐπιστημονική καί πνευματική ἐξέλιξη*“: νά ποῦ βρίσκεται ὁ *κόκκος* τῆς βαθιᾶς ἀλήθειας στό μυστικιστικό περίβλημα τοῦ χεγγελιανισμοῦ!

Παράδειγμα: τό ἔμβρυο τάχα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μόλις ἐσωτερικός ἄνθρωπος, dem Anderssein Preisgegebenes*, καί τό παθητικό. Gott** στήν ἀρχή δέν εἶναι ἀκόμη πνεῦμα. «*Γι᾽αὐτό ἄμεσα θεός εἶναι* **μόνο** *ἡ φύση*» (182) [633-634]. (Αὐτό εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικό!!)

Ὁ Φόυερμπαχ daran „knüpft an“ *** 88. Κάτω ὁ Gott, μένει ἡ *Natur*****.

* — κάτι τό παραδομένο στήν ἐξουσία τοῦ ἕτερου εἶναι. *Ἡ Σύντ.*

** — θεός. *Ἡ Σύντ.*

*** — «τό ἁρπάζει» αὐτό. *Ἡ Σύντ.*

**** — φύση. *Ἡ Σύντ.*

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:

Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

...«Πραγματικότητα εἶναι ἡ ἑνότητα τῆς οὐσίας καί τῆς ὕπαρξης»... (184) [636].

῾Υποδιαιρέσεις: 1) τό „*ἀ π ό λ υ τ ο*" — 2) ἡ καθεαυτό πραγματικότητα. „*῾Η πραγματικότητα, ἡ δυνατότητα* καί *ἡ ἀναγκαιότητα* ἀποτελοῦν τίς τυπικές πλευρές τοῦ ἀπόλυτου". 3) „ἡ ἀπόλυτη σχέση": ἡ *οὐσία*.

«Μέσα σ᾽αὐτό τό ἴδιο» (dem Absoluten) «δέν ὑπάρχει κανένα γίγνεσθαι» (187) [639]—καί ἡ ὑπόλοιπη ἀνοησία γιά τό *ἀπόλυτο*...

(!!) ἀπόλυτο εἶναι τό ἀπόλυτο ἀπόλυτο...
ἰδιότητα εἶναι τό σχετικό » ...

῾Ο Χέγγελ στή „σημείωση" μιλάει (πολύ γενικά καί ἀόριστα) γιά τίς ἐλλείψεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζα καί τοῦ Λάιμπνιτς.

συνήθως: ἀπό τή μιά ὑπερβολή στήν ἄλλη ἀκεραιότητα = (στή μορφή) διασκορπισμένη πληρότητα

῎Ας σημειωθεῖ ἀνάμεσα στ᾽ἄλλα:
«Στή μονομέρεια μιᾶς ὁποιασδήποτε φιλοσοφικῆς ἀρχῆς ἀντιπαρατίθεται συνήθως ἡ ἀντίθετη μονομέρεια, καί, ὅπως συμβαίνει πάντα, ἡ ἀκεραιότητά τους ἐμφανίζεται, τουλάχιστον, σάν μιά κάποια *διασκορπισμένη πληρότητα*» (197) [649].

῾Η πραγματικότητα εἶναι ἀνώτερη ἀπό τό *Εἶναι* καί ἀπό τήν *ὕπαρξη*.

(1) Τό Εἶναι εἶναι τό ἄμεσο.

«Τό *Ε ἶ ν α ι ἀ κ ό μ η δ έ ν ε ἶ ν α ι τ ό π ρ α γ μ α τ ι κ ό*».
Τό Εἶναι περνάει στό ἕτερο.

(2) Ἡ ὕπαρξη (αὐτή περνάει στό φαινόμενο)	— πηγάζει ἀπό τή βάση, ἀπό τίς συνθῆκες, ἀλλά δέν ὑπάρχει ἀκόμη μέσα της ἡ ἑνότητα „τῆς ἀντανάκλασης καί τῆς ἀμεσότητας".
(3) Ἡ πραγματικότητα	ἑνότητα ὕπαρξης καί καθεαυτοῦ Εἶναι (Ansichsein).

...«Ἡ πραγματικότητα στέκεται ἐπίσης πιό ψηλά ἀπό τήν ὕπαρξη»... (200) [652].

...«Ἡ πραγματική ἀναγκαιότητα εἶναι σχέση *πλούσια σέ περιεχόμενο*»... «Αὐτή ὅμως ἡ ἀναγκαιότητα εἶναι ταυτόχρονα σχετική»... (211) [663].

«Ἐπομένως ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα εἶναι ἡ ἀλήθεια, στήν ὁποία ἐπιστρέφουν ἡ πραγματικότητα καί ἡ δυνατότητα γενικά τό ἴδιο ὅπως ἡ τυπική καί ἡ πραγματική ἀναγκαιότητα» (215) [667].

(Συνέχεια)*...

(Τέλος τοῦ II τόμου τῆς Λογικῆς, τῆς διδασκαλίας γιά τήν οὐσία)...

Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι στή μικρή Λογική (Ἐγκυκλοπαίδεια) πολύ συχνά ἀναπτύσσεται σαφέστερα τό ἴδιο πράγμα μέ συγκεκριμένα παραδείγματα. Σύγκρ. idem Ἔνγκελς καί Κοῦνο Φίσερ[89].

Σχετικά μέ τό ζήτημα γιά τή „δυνατότητα" ὁ Χέγγελ σημειώνει τήν κενότητα αὐτῆς τῆς κατηγορίας καί στήν *Ἐγκυκλοπαίδεια* μιλάει:

«Ἄν κάτι τι εἶναι δυνατό νά γίνει ἤ νά μή γίνει, αὐτό ἐξαρτᾶται ἀπό τό περιεχόμενο, δηλαδή ἀπό τό σύνολο γενικά τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητας, πού τό ξετύλιγμά της ἀποτελεῖ ἀναγκαιότητα». (Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. VI, σελ. 287** [242]***, § 143, Προσθήκη.)

„***Ἀκεραιότητα, τό σύνολο τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητας***, ἡ ὁποία στό ***ξετύλιγμά*** της ἀποτελεῖ ἀναγκαιότητα".

Τό ξετύλιγμα τοῦ συνόλου γενικά τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητας *N B* = ἡ οὐσία τῆς διαλεκτικῆς γνώσης.

---

* Τό χειρόγραφο τοῦ Β. Ι. Λένιν περνάει ἀπό δῶ στό τετράδιο «Hegel Λογική II (σελ. 49-88)». *Ἡ Σύντ.*

** *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. *Ἡ Σύντ.*

*** *Χέγγελ.* Ἄπαντα, τ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1929. *Ἡ Σύντ.*

Σύγκρ. σ'αὐτή τήν ἴδια τήν *Ἐγκυκλοπαίδεια,* τόμ. VI, σελ. 289 τά ἐκφραστικά λόγια γιά τή ματαιότητα νά θαυμάζουμε μόνο τόν πλοῦτο καί τήν ἐναλλαγή τῶν φαινομένων τῆς φύσης καί τά λόγια γιά τήν ἀναγκαιότητα

...«νά προχωροῦμε μπροστά πρός μιά πιό ἀκριβή ἀντίληψη τῆς *ἐσωτερικῆς* ἁρμονίας καί *νομοτέλειας* τῆς *φύσης*»... (289) [243].***(Πολύ κοντά στόν ὑλισμό.)***

Ibid. 'Εγκυκλοπαίδεια, σελ. 292 [246-247]: «Ἡ πραγματικότητα πού ἀναπτύχθηκε στήν ἐναλλαγή τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ πού ἀποτελεῖ μιά ἑνότητα, ἐναλλαγή τῶν ἀντίθετων κινήσεων τῆς πραγματικότητας, οἱ ὁποῖες συνενώνονται σέ μιά ἑνιαία κίνηση — νά αὐτό εἶναι ἡ ἀναγκαιότητα».

Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. VI, σελ. 294 [248]: ...«Ἡ ἀναγκαιότητα εἶναι τυφλή μόνο ὅταν δέν ἔχει γίνει κατανοητή».

Ib. σελ. 295 [248]: «μ'αὐτόν» (dem Menschen*)... «συμβαίνει ἔτσι... πού ἀπό τή δράση του προκύπτει κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό ἀπ'αὐτό πού αὐτός σκεπτόταν καί ἤθελε»...

Ib. σελ. 301 [253]: «*Ἡ οὐσία εἶναι σημαντική βαθμίδα στό προτσές ἐξέλιξης τῆς ἰδέας*»...

Διάβαζε: σημαντική βαθμίδα στό προτσές ἐξέλιξης τῆς *ἀνθρώπινης γνώσης* τῆς φύσης καί τῆς *ὕλης*.

Logik, τόμος IV

...«Αὐτή» (die Substanz) «εἶναι τό Εἶναι σέ κάθε Εἶναι»... (220)** [671]***.

Ἡ σχέση τῆς οὐσιαστικότητας περνάει σέ σχέση αἰτιότητας (223) [674].

...«Ἡ οὐσία κατέχει... τήν πραγματικότητα μόνο σάν αἰτία»... (225) [676].

'Από τή μιά μεριά, πρέπει νά ἐμβαθύνουμε τή γνώση τῆς ὕλης ὥς τή γνώση (ὥς τήν ἔννοια) τῆς οὐσίας, γιά νά βροῦμε τίς αἰτίες τῶν φαινομένων. 'Από τήν ἄλλη μεριά, πραγματική γνώση τῆς αἰτίας εἶναι τό βάθεμα τῆς γνώσης ἀπό τήν ἐξωτερική ὄψη τῶν φαινομένων πρός τήν οὐσία. Αὐτό θά

* — τόν ἄνθρωπο. *Ἡ Σύντ.*

** — *Hegel.* Werke, Bd. IV, Berlin, 1834. *Ἡ Σύντ.*

*** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. V, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937. *Ἡ Σύντ.*

ἔπρεπε νά τό διευκρινίσουν δυό εἰδῶν παραδείγματα: 1) ἀπό τήν ἱστορία τῆς φυσιογνωσίας καί 2) ἀπό τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἀκριβέστερα: ἐδῶ δέν χρειάζονται „παραδείγματα" — comparaison n'est pas raison* — ἀλλά ἡ *πεμπτουσία* αὐτῆς καί ἐκείνης τῆς ἱστορίας + τήν ἱστορία τῆς τεχνικῆς.

«Τό ἀποτέλεσμα δέν περιέχει... γενικά τίποτε, πού νά μήν περιέχεται στήν αἰτία»... (226) [677] und *umgekehrt...***

Αἰτία καί ἀποτέλεσμα, ergo, εἶναι ἁπλῶς στοιχεῖα τῆς παγκόσμιας ἀλληλοεξάρτησης, τῆς ἀλληλουχίας (καθολικῆς), τῆς ἀμοιβαίας σύνδεσης τῶν γεγονότων, ἁπλῶς κρίκοι στήν ἁλυσίδα ἐξέλιξης τῆς ὕλης.

N B:

«Ἕνα καί τό αὐτό πράγμα ἀποδείχνεται στή μιά περίπτωση αἰτία, στήν ἄλλη ἀποτέλεσμα, ἐκεῖ — σάν ἰδιόμορφη σταθερότητα, ἐδῶ — σάν πρέπον ἤ σάν ὁρισμός σέ κάποιο ἄλλο» (227) [678].

NB Ὁ ὁλόπλευρος καί καθολικός χαρακτήρας τῆς παγκόσμιας ἀλληλουχίας, πού ἐκφράζεται ἀπό τήν αἰτιότητα μόνο μονόπλευρα, ἀποσπασματικά καί λειψά. NB

«Ἐδῶ ὅμως μποροῦμε ἀκόμη νά σημειώσουμε ὅτι, ἐφόσον ἐπιτρέπεται ἡ σχέση αἰτίας καί ἀποτελέσματος, ἄν καί ὄχι στήν κυριολεξία, τό ἀποτέλεσμα δέν μπορεῖ νά εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τήν αἰτία. Γιατί τό ἀποτέλεσμα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἐκδήλωση τῆς αἰτίας».

Καί παρακάτω γιά τήν ἱστορία. Ἔχει τάχα καθιερωθεῖ στήν ἱστορία νά παραθέτουν τά *ἀνέκδοτα* σάν μικρές „αἰτίες" μεγάλων γεγονότων — στήν πραγματικότητα αὐτά εἶναι μόνο *ἀφορμές*, μόνο aüßere Erregung***, «στίς ὁποῖες τό ἐσωτερικό πνεῦμα τοῦ γεγονότος μποροῦσε καί νά μήν χρειάζεται» (230) [681]. «Συνεπῶς αὐτή ἡ ἱστορική ζωγραφική

στήν ἱστορία „μικρές αἰτίες μεγάλων γεγονότων"

* — ἡ σύγκριση δέν εἶναι ἀπόδειξη. *Ἡ Σύντ.*
** — καί *ἀντίθετα ... Ἡ Σύντ.*
*** — ἐξωτερικός ἐρεθισμός. *Ἡ Σύντ.*

σέ στύλ ἀραβουργήματος, σύμφωνα μέ τήν ὁποία μιά κάποια μεγάλη μορφή ἀναπτύσσεται πάνω σ'ἕνα ἀδύνατο βλαστό, παριστάνει, φυσικά, μιά ἔξυπνη, ἀλλά στόν ὑπέρτατο βαθμό ἐπιφανειακή ἑρμηνεία τῆς ἱστορίας» (ib.).

Αὐτό τό „ἐσωτερικό πνεῦμα" — σύγκρ. τόν Πλεχάνοφ[90] — εἶναι μιά ἰδεαλιστική, *μυστικιστική,* ἀλλά πολύ βαθυστόχαστη ὑπόδειξη στίς ἱστορικές αἰτίες τῶν γεγονότων. Ὁ Χέγγελ θέτει **ἀπόλυτα** τήν ἱστορία κάτω ἀπό τήν αἰτιότητα καί κατανοεῖ 1000 φορές πιό βαθιά καί πιό πλούσια τήν αἰτιότητα ἀπ'ὅ,τι τό ἄπειρο πλῆθος τῶν „ἐπιστημόνων" σήμερα.

«Ἔτσι, λογουχάρη, ἡ κινούμενη πέτρα εἶναι μιά αἰτία. Ἡ κίνησή της εἶναι ἕνας προσδιορισμός πού αὐτή ἔχει, ἐκτός ὅμως ἀπ'αὐτόν τόν προσδιορισμό ἡ πέτρα ἐμπεριέχει ἀκόμη πολλούς ἄλλους προσδιορισμούς, χρῶμα, μορφή κτλ., οἱ ὁποῖοι δέν μπαίνουν στή σύνθεση τῆς αἰτιότητάς της» (232) [683].

Ἡ αἰτιότητα, ὅπως συνήθως τήν καταλαβαίνουμε, εἶναι μόνο ἕνα ἐλάχιστο μόριο τῆς παγκόσμιας ἀλληλουχίας, ἀλλά (μιά ὑλιστική συμπλήρωση) ἕνα μόριο ὄχι τῆς ὑποκειμενικῆς, ἀλλά τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικῆς ἀλληλουχίας.

«Ἀλλά μέ τή βοήθεια τῆς *κίνησης* τῆς καθορισμένης *σχέσης* τῆς *αἰτιότητας* πρόκυψε τώρα ὅτι ἡ αἰτία ὄχι μόνο σβήνει στό ἀποτέλεσμα καί ἔτσι σβήνει καί τό ἀποτέλεσμα — ὅπως συμβαίνει στήν τυπική αἰτιότητα — ἀλλά ὅτι ἡ αἰτία στό σβήσιμό της, στό ἀποτέλεσμα, ἐμφανίζεται ξανά καί ὅτι τό ἀποτέλεσμα, ἐξαφανιζόμενο στήν αἰτία, κατά τόν ἴδιο τρόπο ἐμφανίζεται ξανά σ'αὐτήν. Ὁ καθένας ἀπ'αὐτούς τούς προσδιορισμούς αἴρεται στή δική του θέση καί τίθεται στή δική του ἄρση. Αὐτό δέν εἶναι ἕνα ἐξωτερικό πέρασμα τῆς αἰτιότητας ἀπό ἕνα ὑπόβαθρο σέ κάποιο ἄλλο, ἀλλά αὐτό τό γίγνεσθαί τους σέ ἄλλα εἶναι ταυτόχρονα καί ἡ δική τους θέση. Ἑπομένως, ἡ αἰτιότητα, προϋποθέτει ἤ καθορίζει ἡ ἴδια τόν ἑαυτό της» (235) [686].

„Ἡ κίνηση τῆς σχέσης τῆς αἰτιότητας" = στήν πραγματικότητα: κίνηση τῆς ὕλης respective, κίνηση τῆς

ἱστορίας, πού γίνεται ἀντιληπτή καί ἀφομοιώνεται στήν ἐσωτερική της *ἀλληλουχία* μέχρι σ'αὐτόν ἤ ἐκεῖνο τό βαθμό πλάτους ἤ βάθους...

«῾Η ἀλληλεπίδραση πιό πολύ παρουσιάζεται σάν μιά ἀμοιβαία αἰτιότητα τῶν οὐσιῶν πού προϋποτίθενται καί πού καθορίζουν ἡ μιά τήν ἄλλη. ῾Η καθεμιά εἶναι σέ σχέση μέ τήν ἄλλη ταυτόχρονα καί ἐνεργητική καί παθητική οὐσία» (240) [691].

Στήν ἀλληλεπίδραση ἡ ἀρχική αἰτιότητα παρουσιάζεται σάν μιά κάποια ἐμφάνιση μέσα ἀπό τήν ἄρνησή της, τήν παθητικότητά της, καί σάν ἐξαφάνιση σ'αὐτήν, σάν ἕνα κάποιο γίγνεσθαι...

...῾Επομένως, ἡ ἀναγκαιότητα καί ἡ αἰτιότητα ἐξαφανίστηκαν μέσα σ'αὐτή τή σύμπτωση. Καί οἱ δυό περιέχουν μέσα τους καί τό ἕνα καί τό ἄλλο, τήν ἄμεση ταυτότητα, σάν **ἀλληλουχία** καί **σχέση**, καί τήν ἀπόλυτη **οὐσιαστικότητα τῶν ξεχωριστῶν στιγμῶν**, ἄρα καί τήν ἀπόλυτη συμπτωματικότητά τους. Περιέχουν μέσα τους τήν ἀρχική ἑνότητα τῶν οὐσιαστικῶν διαφορῶν, ἄρα, τήν ἀπόλυτη ἀντίφαση. ῾Η ἀναγκαιότητα εἶναι τό Εἶναι, *γιατί* αὐτό ὑπάρχει. ῾Η ἑνότητα τοῦ Εἶναι μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, πού ἔχει *γιά βάση* τόν ἑαυτό του. ᾿Αλλά καί ἀντίστροφα, ἐφόσον αὐτό ἔχει κάποια βάση δέν εἶναι τό Εἶναι, εἶναι μόνο ἡ *ἐπίφαση*, ἡ *σχέση* ἤ ἡ *ἐμμεσότητα*. ῾Η αἰτιότητα εἶναι αὐτό τό ἀπαραίτητο πέρασμα τοῦ ἀρχικοῦ Εἶναι, τῆς αἰτίας, στήν ἐπίφαση, ἤ στήν ἁπλή προσδιοριστικότητα, καί ἀντίθετα, τῆς προσδιοριστικότητας στήν ἀρχική κατάσταση. ᾿Αλλά ἡ ἴδια ἡ ταυτότητα τοῦ Εἶναι καί τῆς ἐπίφασης εἶναι ἀκόμη μιά ἐσωτερική ἀναγκαιότητα. Αὐτή ἡ ἐσωτερικότητα ἤ αὐτό τό Εἶναι καθεαυτό αἴρεται ἀπό τήν κίνηση τῆς αἰτιότητας καί ἔτσι χάνεται ἡ οὐσιαστικότητα τῶν πλευρῶν πού βρίσκονται σέ μιά ὁρισμένη

„ἀλληλουχία καί σχέση“

„ἑνότητα τῆς οὐσίας στό διαφορετικό“

σχέση, διάμεσο

ή άναγκαιότητα, όταν γίνεται έλευθερία, δέν έξαφανίζεται

σχέση καί άποκαλύπτεται ή άναγκαιότητα. Ἡ άναγκαιότητα γίνεται έλευθερία όχι γιατί έξαφανίζεται, άλλά μόνο γιατί έμφανίζεται άπλῶς ή έσωτερική της άκόμη ταυτότητα» (241-242) [692-693].

"Οταν διαβάζεις τί γράφει ό Χέγγελ γιά τήν αίτιότητα, σοῦ φαίνεται άπό πρώτη ματιά παράξενο, γιατί ό Χέγγελ στάθηκε τόσο λίγο σχετικά σ'αὐτό τό θέμα πού τόσο τό άγαποῦν οἱ καντιανοί. Γιατί; Νά, έπειδή γιά τόν Χέγγελ ή αίτιότητα εἶναι μόνο *ένας* άπό τούς όρισμούς τῆς καθολικῆς άλληλουχίας, πού τήν εἶχε ἤδη έξετάσει νωρίτερα πολύ πιό βαθιά καί πιό λεπτομερειακά σέ *όλη* τήν ἔκθεσή του, ύπογραμμίζοντας *πάντοτε* καί άπό τήν άρχή αὐτή τήν άλληλουχία, τά άμοιβαῖα περάσματα etc. etc. Θά ἦταν πολύ διδακτικό νά συγκρίνει κανείς τίς „*ό δ ύ ν ε ς*" τοῦ νεοεμπειρισμοῦ (respective τοῦ „φυσικοῦ ίδεαλισμοῦ") μέ τίς λύσεις, σωστότερα, μέ τή διαλεκτική μέθοδο τοῦ Χέγγελ.

Πρέπει νά σημειωθεῖ έπίσης, ότι ό Χέγγελ στήν *Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ί δ ε ι α* ύπογραμμίζει τήν άνεπάρκεια καί τήν κενότητα τῆς *γυμνῆς* ἔννοιας τῆς „άλληλεπίδρασης".

Τ ό μ ο ς V I, σελ. 308* [259]**:

«Ἀλλά ἄν καί ή άλληλεπίδραση εἶναι, άναμφίβολα, ή πλησιέστερη άλήθεια τῆς σχέσης αίτίας καί άποτελέσματος καί βρίσκεται, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, στό κατώφλι τῆς ἔννοιας, ώστόσο, γι'αὐτόν άκριβῶς τό λόγο δέν πρέπει νά ίκανοποιούμαστε μέ τήν έφαρμογή αὐτῆς τῆς σχέσης, γιατί πρόκειται γιά τή γνώση, πού γίνεται καταληπτή στίς ἔννοιες.

μόνο „άλληλεπίδραση" = κενότητα

"Αν περιοριστοῦμε νά έξετάσουμε τό δοσμένο περιεχόμενο μόνο άπό τήν ἄποψη τῆς άλληλεπίδρασης, τότε αὐτό θά εἶναι πραγματικά ἕνας τρόπος έξέτασης πού δέν ἔχει έντελῶς κανένα νόημα. Σ' αὐτή τήν περίπτωση

* *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. *Ἡ Σύντ.*

** *Χέγγελ.* "Απαντα, τ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1929. *Ἡ Σύντ.*

πρόκειται μόνο γιά ἕνα ξερό γεγονός, πού σημαίνει ὅτι μένει ξανά ἀνικανοποίητο τό αἴτημα τῆς ἐμμεσότητας, πού εἶναι τό βασικό κυρίως ζήτημα, ὅταν ἐφαρμόζεται ἡ σχέση τῆς αἰτιότητας. Μιά πιό προσεκτική ἐξέταση ἀποδείχνει ὅτι ἡ ἀνικανοποίηση κατά τήν ἐφαρμογή τῆς σχέσης τῆς ἀλληλεπίδρασης βρίσκεται στό ὅτι αὐτή ἡ σχέση, ἀντί νά εἶναι ἰσοδύναμο τῆς ἔννοιας, πρέπει πρῶτα νά κατανοηθεῖ αὐτή ἡ ἴδια. Καί γιά νά κατανοήσουμε τή σχέση τῆς ἀλληλεπίδρασης, δέν πρέπει νά ἀφήνουμε καί τίς δυό πλευρές τῆς σχέσης σάν ἄμεσα δεδομένες, ἀλλά, ὅπως ὑποδείχτηκε στίς δυό προηγούμενες παραγράφους, πρέπει νά τίς παραδεχτοῦμε σάν πλευρές ἑνός τρίτου, πιό ἀνώτερου ὁρισμοῦ, δηλαδή τῆς ἔννοιας. Ἔτσι, λογουχάρη, ἄν θά θεωρήσουμε τά ἤθη τοῦ σπαρτιάτικου λαοῦ ἀποτέλεσμα τοῦ κοινωνικοῦ του συστήματος καί, ἀντίθετα, τό κοινωνικό σύστημα ἀποτέλεσμα τῶν ἠθῶν, τότε θά ἔχουμε, ἴσως, σωστή ἀντίληψη γιά τήν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, **ἀλλά αὐτή ἡ ἀντίληψη δέν θά δόσει παρόλα αὐτά καμιά ὁριστική ἱκανοποίηση,** γιατί μέ τή βοήθεια μιᾶς τέτιας ἑρμηνείας δέν θά καταλάβουμε οὔτε τό κοινωνικό σύστημα, οὔτε τά ἤθη αὐτοῦ τοῦ λαοῦ. Αὐτό θά μπορέσουμε νά τό καταλάβουμε μόνο τότε, ἄν κατανοήσουμε ὅτι καί οἱ δυό πλευρές τῆς σχέσης, καθώς καί ὅλες οἱ ὑπόλοιπες ἰδιαίτερες πλευρές, πού μπῆκαν στή ζωή καί στήν ἱστορία τοῦ σπαρτιάτικου λαοῦ πήγαζαν ἀπό ἐκείνη τήν ἔννοια, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε τή βάση ὅλων αὐτῶν» (308-309) [259-260].

αἴτημα διά μέσου τῆς (ἀλληλουχίας) νά γιά ποιό πράγμα γίνεται λόγος κατά τήν ἐφαρμογή τῆς σχέσης τῆς αἰτιότητας

NB

NB

ὅλες οἱ „χωριστές πλευρές" καί τό σύνολο („Begriff" *)

— — — — —

* — «ἔννοια». *Ἡ Σύντ.*

Στό τέλος τοῦ δεύτερου τόμου τῆς Λογικῆς, *τόμος IV, σελ. 243* [694]*, κατά τό πέρασμα στήν „ἔννοια" δίνεται ὁ ὁρισμός: « ἡ ἔννοια, τό βασίλειο τῆς ὑποκειμενικότητας ἤ τῆς ἐλευθερίας»...

N B 'Ελευθερία = ὑποκειμενικότητα („ἤ") σκοπός, συνείδηση, ἐπιδίωξη NB

---

* *Χέγγελ.* "Απαντα, τ. V. Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937. *'Η Σύντ.*

ΤΟΜΟΣ V. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

II τμῆμα. *Ἡ ὑποκειμενική λογική ἤ διδασκαλία γιά τήν ἔννοια*

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΓΕΝΙΚΑ

Στά δυό πρῶτα τμήματα δέν εἶχα Vorarbeiten*, ἐδῶ, ὅμως, ἀντίθετα, „verknöchertes Material", πού πρέπει νά τό „in Flüssigkeit bringen"...** (3)*** [3]****.

«Τό Εἶναι καί ἡ οὐσία εἶναι οὐσιαστικά πλευρές τοῦ γίγνεσθαί της» (= des Begriffs*****) (5) [5].

Νά μεταστραφεῖ: οἱ ἔννοιες εἶναι τό ἀνώτατο ὄν τοῦ ἐγκεφάλου, τοῦ ἀνώτατου προϊόντος τῆς

«Γι' αὐτό ἡ ἀντικειμενική λογική, πού ἐξετάζει *τό Εἶναι* καί *τήν οὐσία,* ἀποτελεῖ τήν καθαυτό *γενετική ἔκθεση τῆς ἔννοιας»* (6) [6].

9-10 [9-10]: Ἡ σπουδαία σημασία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζα σάν φιλοσοφίας τῆς οὐσίας (αὐτή ἡ ἄποψη *εἶναι ἀνώτερη,* ἀλλά δέν εἶναι πλήρης, δέν εἶναι ἡ ἀνώτατη: γενικά τό νά ἀναιρέσει κανείς ἕνα φιλοσοφικό σύστημα δέν σημαίνει νά τό πετάξει, ἀλλά νά τό ἀναπτύξει παραπέρα, ὄχι νά τό ἀλλάξει μέ ἕνα ἄλλο, μονόπλευρο, ἀντίθετο, ἀλλά νά τό συμπεριλάβει σέ κάτι πιό ἀνώτερο). Στό σύστημα τοῦ Σπινόζα δέν

---

* — προκαταρκτικές ἐργασίες. *Ἡ Σύντ.*

** — «ἀποστεωμένο ὑλικό» πού πρέπει «νά τό κάνουμε τρεχούμενο»... *Ἡ Σύντ.*

*** *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1834. *Ἡ Σύντ.*

**** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τ. VI, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1939. *Ἡ Σύντ.*

***** — τῆς ἔννοιας. *Ἡ Σύντ.*

ὑπάρχει τό ἐλεύθερο, τό ἀνεξάρτητο, τό συνειδητό ὑποκείμενο (λείπει ἡ *«ἐλευθερία καί ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ ὑποκειμένου μέ αὐτοσυνείδηση»*), ἀλλά καί ὁ Σπινόζα θεωρεῖ τή *ν ό η σ η* ἰδιότητα τῆς οὐσίας (10 i. f.) [10].

13 i.f. [12]: 'Ανάμεσα στ'ἄλλα — ὅπως κάποια ἐποχή ἦταν, λέει, τῆς μόδας στή φιλοσοφία „das Schlimme nachzusagen" der Einbildungskraft und dem Gedächtnisse*, — ἔτσι καί **τώρα** εἶναι τῆς μόδας νά μειώνουν τή σημασία τῆς „ἔννοιας" (= das höchste des Denkens"**) καί *νά ἐξαίρουν „das Unbegreifliche"**** |ὑπαινιγμός γιά τόν Κάντ;|.

῾Ο Χέγγελ, περνώντας στήν κριτική τοῦ *κ α ν τ ι α ν ι σ μ ο ῦ,* θεωρεῖ μεγάλη ὑπηρεσία του (15) [13-14] — τήν προβολή τῆς ἰδέας γιά τήν „ὑπερβατική ἑνότητα τῆς συνείδησης" (ἑνότητα τῆς συνείδησης, στήν ὁποία δημιουργεῖται ἡ Begriff), ἀλλά κατηγορεῖ τόν Κάντ γιά *μ ο ν ο μ έ ρ ε ι α* καί *ὑ π ο κ ε ι μ ε ν ι σ μ ό:*

ἀπό τήν παρατήρηση πρός τή γνώση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας...

...«῞Ο,τι λογῆς εἶναι αὐτό» (der Gegenstand****)... «στή νόηση, τέτιο εἶναι στήν ἀρχή καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του. ῞Ο,τι λογῆς εἶναι τό ἀντικείμενο στήν παρατήρηση ἤ στήν παράσταση, αὐτό εἶναι — φαινόμενο»... (16) [15]. (῾Ο Χέγγελ *ἀνυψώνει* τόν ἰδεαλισμό τοῦ Κάντ ἀπό ὑποκειμενικό σέ ἀντικειμενικό καί ἀπόλυτο)...

῾Ο Κάντ παραδέχεται τήν ἀντικειμενικότητα τῶν ἐννοιῶν (Wahrheit***** εἶναι τό ἀντικείμενό τους), ἀλλά, παρόλα αὐτά, τίς ἀφήνει ὑποκειμενικές. Πρίν ἀπό τή διάνοια (Verstand) ὁ Κάντ προϋποθέτει τό Gefühl und Anschauung******. ῾Ο Χέγγελ λέει γιά τό ζήτημα τά ἑξῆς:

«᾿Αλλά, σ'ὅ,τι ἀφορᾶ, πρῶτο, τή σχέση τῆς διάνοιας ἤ τῆς ἔννοιας πού ὑποδείξαμε μέ τίς βαθμίδες πού προηγοῦνται, τότε ὅλα ἐξαρτιῶνται ἀπό τό ζήτημα ποιά ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μέ τόν ὁρισμό τῆς μορφῆς αὐτῶν τῶν βαθμίδων. Στή δική μας ἐπιστήμη, σάν καθαρή λογική, αὐτές οἱ βαθμίδες εἶναι τό *Εἶναι καί ἡ οὐσία.* Στήν ψυχολογία προηγοῦνται τῆς διάνοιας τό *αἴσθημα* καί

* — «νά ἐπαναλαμβάνουν τό ἄσχημο» γιά τή φαντασία καί τή μνήμη. *'Η Σύντ.*

** — «τό ἀνώτατο στή νόηση». *'Η Σύντ.*

*** — *«τό ἀκατανόητο». 'Η Σύντ.*

**** — τό ἀντικείμενο. *'Η Σύντ.*

***** — ἡ ἀλήθεια. *'Η Σύντ.*

****** — τό αἴσθημα καί τήν παρατήρηση. *'Η Σύντ.*

ἡ *παρατήρηση* καί ὕστερα ἡ *παράσταση* γενικά. 'Η φαινομενολογία τοῦ πνεύματος, σάν διδασκαλία γιά τή συνείδηση, ἀνέρχεται πρός τή διάνοια διαμέσου τῶν βαθμίδων τῆς αἰσθησιακῆς συνείδησης καί ὕστερα τῆς ἀντίληψης» (17) [16]. 'Η ἔκθεση τοῦ Κάντ σ'αὐτό ἐδῶ τό σημεῖο εἶναι πολύ „ἀτελής".

Ἔπειτα — τό **ΒΑΣΙΚΟ** —

...«'Εδῶ... τήν ἔννοια πρέπει νά τήν ἐξετάζουμε ὄχι σάν πράξη τῆς αὐτοσυνείδητης διάνοιας, ὄχι σάν ὑποκειμενική διάνοια, ἀλλά σάν ἔννοια καθεαυτή καί γιά τόν ἑαυτό της, πού σχηματίζει **ΤΗ ΒΑΘΜΙΔΑ ΤΟΣΟ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ, ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ. Η ΖΩΗ, Ἡ Η ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΦΥΣΗ ΕΙΝΑΙ ΕΚΕΙΝΗ Η ΒΑΘΜΙΔΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΠΟΙΑ ΕΜΦΑΝΙΖΕΤΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ**» (18) [16].

„Παραμονή" μετατροπῆς τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ σέ ὑλισμό

Παρακάτω ἀκολουθεῖ μιά ἐνδιαφέρουσα περικοπή (σελ. 19-27 [17-24]) *ὅπου ὁ Χέγγελ ἀνασκευάζει τόν Κάντ* ***ἀκριβῶς γνωσιολογικά*** (ὁ Ἔνγκελς, *πιθανό,* εἶχε ὑπόψη του τή συγκεκριμένη αὐτή περικοπή στόν „*Λουδοβίκο Φόυερμπαχ*", ὅταν ἔγραφε ὅτι τό *βασικό* ἐνάντια στόν Κάντ τό εἶχε πεῖ ἤδη ὁ Χέγγελ, στό βαθμό πού αὐτό εἶναι δυνατό νά λεχθεῖ ἀπό τήν ἰδεαλιστική ἄποψη[91]), —ξεσκεπάζοντας τό δυαδισμό, τήν ἀσυνέπεια τοῦ Κάντ, τίς ταλαντεύσεις του, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, ἀνάμεσα στόν ἐμπειρισμό (= ὑλισμό) καί τόν ἰδεαλισμό, ὁ Χέγγελ χρησιμοποιεῖ συνάμα αὐτή τήν ἐπιχειρηματολογία *ὁλοκληρωτικά καί ἀποκλειστικά* ἀπό τήν ἄποψη ἑνός ***συνεπέστερου*** ἰδεαλισμοῦ.

Begriff δέν εἶναι ἀκόμη ἡ ἀνώτατη ἔννοια: ἀκόμη πιό πάνω εἶναι ἡ *ἰδέα* = ἡ ἑνότητα τῆς Begriff μέ τήν πραγματικότητα.

««Αὐτό εἶναι μόνο ἔννοια» — ἔτσι λένε συνήθως, ἀντιπαραθέτοντας στήν ἔννοια, σάν κάτι τό πιό τέλειο, ὄχι μόνο τήν ἰδέα, ἀλλά καί τήν αἰσθησιακή χωροχρονική καί χειροπιαστή ὕπαρξη. Σ'αὐτή τήν περίπτωση καί γι'αὐτή τήν αἰτία τό ἀφηρημένο θεωρεῖται μικρότερης σημασίας ἀπό τό συγκεκριμένο, γιατί, λέει, ἀπό τό ἀφηρημένο ἔχουν παραλειφθεῖ πάρα πολλά ἀπό τό εἶδος τῆς προαναφερόμενης ὕλης. Σύμφωνα μ'αὐτή τή γνώμη, τό προτσές τῆς ἀφαίρεσης παίρνει τέτιο νόημα, ὥστε ἀπό τό συγκεκριμένο ἐξαιρεῖται μόνο *γιά τή δική μας ὑποκειμενική χρήση* αὐτό ἤ ἐκεῖνο τό γνώρισμα ἔτσι, πού μέ τήν παράλειψη τόσο πολλῶν ἄλλων ποιοτήτων καί ἰδιοτήτων του τό ἀντικείμενο

ὁ Κάντ ὑποτιμᾶ τή δύναμη τοῦ λογικοῦ

ὁ πιό συνεπής ἰδεαλιστής πιάνεται ἀπό τό *θ ε ό!*

νά μή χάνει τίποτε ἀπό τήν ἀξία του καί τά προτερήματά του. Καί αὐτά ἐξακολουθοῦν νά παραμένουν σάν κάτι τό πραγματικό, πού βρίσκεται μόνο στήν ἄλλη πλευρά, σάν κάτι πού ὅπως καί πρίν διατηρεῖ ἀπόλυτα τή σημασία του, καί μόνο ἡ *ἀδυναμία* τῆς διάνοιας ὁδηγεῖ, σύμφωνα μ᾽αὐτή τήν ἄποψη, στό νά μήν μπορεῖ νά ἀπορροφήσει ὅλον αὐτό τόν πλοῦτο καί ἀναγκάζεται νά ἱκανοποιηθεῖ μέ τή φτωχή ἀφαίρεση. ᾽Αλλά, ἄν τό δοσμένο ὑλικό τῆς παρατήρησης καί ἡ ποικιλομορφία τῆς παράστασης παίρνονται σάν κάτι τό πραγματικό σέ ἀντίθεση πρός τό νοητό καί τήν ἔννοια, τότε αὐτή εἶναι μιά ἄποψη, πού ἡ ἄρνησή της χρησιμεύει σάν ὅρος ὄχι μόνο τῆς φιλοσόφησης, ἀλλά καί πού προβλέπεται ἀπό τή θρησκεία. Πῶς μποροῦν νά προκύψουν ἡ ἀνάγκη γι᾽ αὐτή τή θρησκεία καί τό νόημά της, ἄν τό φευγαλέο καί ἐπιφανειακό φαινόμενο τοῦ αἰσθησιακοῦ καί τοῦ μερικοῦ ἀκόμη λογαριάζεται γιά ἀλήθεια;.. Γι᾽αὐτό, τή σκέψη πού κάνει ἀφαίρεση πρέπει νά τή θεωροῦμε ὄχι ἁπλῶς σάν παραμέρισμα τῆς αἰσθησιακῆς ὕλης, ἡ ὁποία παράλληλα δέν παθαίνει, λέει, καμιά φθορά στήν πραγματικότητά της, ἀλλά αὐτή ἡ σκέψη εἶναι μᾶλλον ἄρση τῆς πραγματικότητας καί ἀναγωγή της, σάν ἁπλοῦ φαινομένου, σέ οὐσιῶδες πού ἐκδηλώνεται μόνο στήν ἔννοια» (19-21) [17-18].

῾Ο Χέγγελ εἶχε ἀπόλυτα δίκιο *οὐσιαστικά* ἀπέναντι στόν Κάντ. ῾Η σκέψη, ὅταν ὑψώνεται ἀπό τό συγκεκριμένο στό ἀφηρημένο, δέν ἀπομακρύνεται — ἄν εἶναι *ὀρθή* (NB) (καί ὁ Κάντ, ὅπως καί ὅλοι οἱ φιλόσοφοι, μιλοῦν γιά ὀρθή σκέψη) — *ἀ π ό* τήν ἀλήθεια, ἀλλά τήν πλησιάζει. ῾Η ἀφηρημένη ἔννοια τῆς *ὕλης*, τοῦ *νόμου* τῆς φύσης, ἡ ἀφηρημένη ἔννοια τῆς *ἀξίας* κτλ., μ᾽ἕνα λόγο *ὅλες* οἱ ἐπιστημονικές (ὀρθές, σοβαρές, ὄχι παράλογες) ἀφαιρέσεις ἀντανακλοῦν τή φύση βαθύτερα, πιστότερα καί *π λ η ρ έ σ τ ε ρ α.* ᾽Από τή ζωντανή παρατήρηση πρός τήν ἀφηρημένη σκέψη καί

ἀπό αὐτή στήν πράξη — αὐτή εἶναι ἡ διαλεκτική πορεία γνώσης τῆς *ἀλήθειας*, ἡ πορεία γνώσης τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Ὁ Κάντ ὑποβιβάζει τή γνώση γιά νά δόσει θέση στήν πίστη: ὁ Χέγγελ ὑψώνει τή γνώση τῆς ὕλης, τῆς φύσης, ἐξαποστέλλοντας τό θεό καί τό φιλοσοφικό συρφετό πού τόν ὑπερασπίζει στό λάκκο τῶν σκουπιδιῶν.

«Ἡ σπουδαιότερη παρανόηση πού παρουσιάζεται ἐδῶ βρίσκεται στή γνώμη ὅτι τάχα ἡ φυσική ἀρχή ἤ ἡ ἀφετηρία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τό ξεκίνημα στή φυσική ἐξέλιξη εἴτε στήν ἱστορία τοῦ ἐξελισσόμενου ἀτόμου, εἶναι τό ἀληθινό καί τό πρῶτο ἐπίσης καί στήν ἔννοια» (21) [18-19]. (— Εἶναι σωστό τό ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν *ἀπ' αὐτό*, ἡ *ἀλήθεια* ὅμως βρίσκεται ὄχι στήν ἀρχή, ἀλλά στό τέλος, πιό σωστά στή συνέχιση. Ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι *ἡ πρώτη* ἐντύπωση)... «ἀλλά ἡ φιλοσοφία δέν πρέπει νά εἶναι ἀφήγηση γιά τό τί γίνεται, ἀλλά γνώση πού δείχνει τί εἶναι *ἀληθινό* σ'αὐτό πού γίνεται» (21) [19].

Στόν Κάντ ὑπάρχει „ψυχολογικός ἰδεαλισμός“: οἱ κατηγορίες τοῦ Κάντ «εἶναι *μονάχα* ὁρισμοί πού πηγάζουν ἀπό τήν αὐτοσυνείδηση» (22) [20]. Ὁ Κάντ, ἀνεβαίνοντας ἀπό τή διάνοια (Verstand) στόν ὀρθό λόγο (Vernunft) μειώνει τή σημασία τῆς σκέψης, ἀρνούμενος σ'αὐτή τήν ἱκανότητα «νά φτάσει στήν τέλεια ἀλήθεια».

«Θεωρεῖ» (ὁ Κάντ) «κατάχρηση τῆς λογικῆς τό γεγονός ὅτι αὐτή, ἐνῶ θά πρέπει νά εἶναι μόνο *κανόνας κρίσης*, ἀναγνωρίζεται σάν *ὄργανο* γιά τή διαμόρφωση *ἀντικειμενικῶν* ἀπόψεων. Οἱ ἔννοιες τοῦ λογικοῦ, στίς ὁποῖες θά ἔπρεπε νά ἀναμένει κανείς μιά ἀνώτερη δύναμη (ἰδεαλιστική φράση!) καί ἕνα βαθύτερο (*σ ω σ τ ό!!*) περιεχόμενο, δέν ἔχουν πιά μέσα τους τίποτε *Konstitutives** | πρέπει: objektives** | , ὅπως αὐτό συνέβαινε ἀκόμη στίς κατηγορίες. Οἱ ἔννοιες εἶναι *μόνο* ἰδέες. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἐπιτρέπεται πέρα γιά πέρα νά τίς χρησιμοποιοῦμε, ἀλλά μέ τή βοήθεια αὐτῶν τῶν οὐσιῶν, πού κατανοοῦμε μέσω τοῦ νοῦ, καί στίς ὁποῖες θά ἔπρεπε νά ἀποκαλύπτεται ὅλη ἡ ἀλήθεια· τίποτε δέν μποροῦμε νά σκεφτοῦμε, ἐκτός ἀπό τίς *ὑποθέσεις*, στίς ὁποῖες θά ἦταν ἐντελῶς αὐθαίρετο καί ριψοκίνδυ-

* — *τό συστατικό. Ἡ Σύντ.*
** — τό ἀντικειμενικό. *Ἡ Σύντ.*

νο νά ἀποδίδουμε τήν ἀλήθεια καθεαυτή καί γιά τόν ἑαυτό της, ἐπειδή οἱ ὑποθέσεις αὐτές *δέν μποροῦν νά βρεθοῦν σέ καμιά ἐμπειρία.* Θά μποροῦσε ποτέ νά φανταστεῖ κανείς ὅτι ἡ φιλοσοφία θά ἄρχιζε νά ἀρνεῖται τήν ἀλήθεια τῶν οὐσιῶν πού κατανοοῦνται μέσω τοῦ νοῦ, γιατί αὐτές οἱ οὐσίες στεροῦνται τῆς χωροχρονικῆς ὕλης τῆς αἰσθησιακότητας;» (23) [20-21].

Καί ἐδῶ ὁ Χέγγελ οὐσιαστικά *ἔχει δίκιο: ἡ ἀξία* εἶναι κατηγορία, ἡ ὁποία entbehrt des Stoffes der Sinnlichkeit*, ἀλλά εἶναι *ἀληθινότερη* ἀπό τό νόμο τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης.

Μόνο πού ὁ Χέγγελ εἶναι ἰδεαλιστής: ἀπό δῶ καί ἡ ἀνοησία: „*Konstitutives*“ etc.

ὁ Χέγγελ ὑπέρ τῆς γνωσιμότητας τῶν πραγμάτων καθεαυτά

῾Ο Κάντ, ἀπό τή μιά μεριά, ἀναγνωρίζει ξεκάθαρα τήν „*ἀντικειμενικότητα*“ τῆς σκέψης („des Denkens“) (τήν «ταυτότητα τῆς ἔννοιας καί τοῦ πράγματος») — καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά

«Καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, παράλληλα ξαναϋποστηρίζεται ὅτι ἐμεῖς παρόλα αὐτά δέν μποροῦμε νά γνωρίσουμε τί λογῆς εἶναι τά πράγματα καθεαυτά καί γιά τόν ἑαυτό τους, καί ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀπρόσιτη στό λογικό πού ἀποκτᾶ τή γνώση· ὅτι ἐκείνη ἡ ἀλήθεια πού ἀποτελεῖ τήν ἑνότητα τοῦ ἀντικειμένου καί τῆς ἔννοιας δέν εἶναι παρά μόνο φαινόμενο, καί ἀκριβῶς γιά τό λόγο ὅτι τό περιεχόμενο εἶναι μόνο ἡ ποικιλομορφία τῆς παρατήρησης. Σχετικά μ᾿αὐτό τό ζήτημα εἶχε ἤδη μνημονευτεῖ ὅτι, ἀντίθετα, στήν ἔννοια ἀκριβῶς αἴρεται αὐτή ἡ ποικιλομορφία, ἐφόσον αὐτή ἡ ποικιλομορφία, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἔννοια, ἀνήκει στήν παρατήρηση καί ὅτι τό ἀντικείμενο διαμέσου τῆς ἔννοιας ἐπιστρέφει στή δική του οὐσιαστικότητα πού δέν εἶναι τυχαία. ῾Η οὐσιαστικότητα ἐκδηλώνεται στό φαινόμενο καί γι᾿αὐτό τό φαινόμενο δέν εἶναι ἁπλῶς κάτι πού στερεῖται τῆς οὐσίας, ἀλλά εἶναι ἐκδήλωση τῆς οὐσίας» (24-25) [21-22]. NB

τό φαινόμενο εἶναι ἐκδήλωση τῆς οὐσίας

* — στερεῖται ἀπό τήν οὐσία τῆς αἰσθησιακότητας. *῾Η Σύντ.*

«Παραμένει ἄξιο ἀπορίας τό γεγονός ὅτι ἡ καντιανή φιλοσοφία ἀναγνώρισε ἐκείνη τή σχέση τῆς νόησης πρός τήν αἰσθησιακή ὕπαρξη, στήν ὁποία εἶχε σταματήσει, μόνο καί μόνο σάν μιά ρελατιβιστική σχέση τοῦ ἁπλοῦ φαινομένου. Καί μολονότι ἀναγνώριζε καί ὑποστήριζε τήν ἀνώτατη ἑνότητα καί τῶν δυό στήν ἰδέα γενικά καί, λογουχάρη, στήν ἰδέα κάποιας διάνοιας πού παρατηρεῖ, ὅμως σταμάτησε σ᾿ἐκείνη τή ρελατιβιστική σχέση καί σ᾿ἐκεῖνο τόν ἰσχυρισμό, ὅτι ἡ ἔννοια ἔχει ἐντελῶς ἀποσπαστεῖ καί παραμένει ἀποσπασμένη ἀπό τήν πραγματικότητα. Ἔτσι ἡ καντιανή φιλοσοφία ἀναγνώρισε *σάν ἀλήθεια* αὐτό πού ἡ ἴδια ἀνακήρυξε σάν τελική γνώση, ἐνῶ ἐκεῖνο πού αὐτή ἡ φιλοσοφία εἶχε ἀναγνωρίσει *σάν ἀλήθεια* καί τό ἔθεσε κάτω ἀπό μιά ὁρισμένη ἔννοια, τό ἀνακήρυξε σάν κάτι τό ὑπερβολικό, τό ἀνεπίτρεπτο, καί μόνο σάν νοερά πράγματα». NB NB

Στή λογική ἡ *ἰδέα* «γίνεται δημιουργός τῆς φύσης» (26) [22-23]. !!Χά-χά!

Ἡ λογική εἶναι «τυπική ἐπιστήμη» *ἐνάντια* στίς συγκεκριμένες ἐπιστῆμες (γιά τή φύση καί τό πνεῦμα), ἀλλά τό ἀντικείμενό της εἶναι ἡ «καθαρή ἀλήθεια»... (27) [23].

Ὁ ἴδιος ὁ Κάντ, ρωτώντας τί εἶναι ἡ ἀλήθεια („Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου“, σελ. 83) καί δίνοντας μιά τετριμένη ἀπάντηση („συμφωνία τῆς γνώσης μέ τό ἀντικείμενό της“), μαστιγώνει τόν ἑαυτό του, γιατί «ὁ βασικός ἰσχυρισμός τοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ»,

— ὅτι «ἡ γνώση δέν μπορεῖ νά κατανοήσει τό πράγμα καθεαυτό» (27) [24] —

— εἶναι, λέει, φανερό πώς ὅλα αὐτά εἶναι «λαθεμένες παραστάσεις» (28) [24].

Ὁ Χέγγελ, φέρνοντας ἀντιρήσεις στήν καθαρά τυπική ἀντίληψη τῆς λογικῆς (πού ὑπάρχει, λέει, καί στόν Κάντ) — καί τονίζοντας ὅτι σύμφωνα μέ τή συνηθισμένη ἄποψη (ἀλήθεια εἶναι ἡ συμφωνία τῆς „Übereinstimmung“ γνώσης μέ τό ἀντικείμενο) γιά νά ὑπάρξει συμφωνία εἶναι «οὐσιαστικές δυό πλευρές» (29) [25], λέει ὅτι τό τυπικό στή λογική εἶναι ἡ „καθαρή ἀλήθεια“ καί ὅτι

...«αὐτό τό τυπικό πρέπει γι᾿αὐτό τό λόγο νά εἶναι μέσα στόν ἑαυτό του πολύ πιό πλούσιο σέ ὁρισμούς καί περιεχόμενο, κα-

θώς ἐπίσης πρέπει νά κατέχει ἀπείρως μεγαλύτερη δύναμη πάνω στό συγκεκριμένο, ἀπ'ὅ,τι συνήθως ἀναγνωρίζεται»... (29) [26].

...«Καί ἄν ἀκόμη δέν βλέπουμε στίς λογικές μορφές ἄλλο τίποτε, ἐκτός ἀπό τίς τυπικές λειτουργίες τῆς σκέψης, τότε καί σ'αὐτήν ἀκόμη τήν περίπτωση οἱ λογικές μορφές θά ἄξιζε νά ἐρευνηθοῦν, σέ ποιό βαθμό αὐτές καθεαυτές ἀντιστοιχοῦν στήν ἀλήθεια. ;
Ἡ λογική πού δέν ἀσχολεῖται μ'αὐτό, μπορεῖ τό πολύ-πολύ νά ἰσχυριστεῖ ὅτι ἔχει τήν ἀξία μιᾶς *φυσικο-ἱστορικῆς περιγραφῆς τῶν φαινομένων τῆς νόησης*, καί σ'ἐκείνη τή μορφή ;
πού ὑπάρχουν» (30-31) [27]. (Σ'αὐτό βρίσκεται, λέει, ἡ ἀθάνατη ὑπηρεσία τοῦ 'Αριστοτέλη), ἀλλά «εἶναι ἀπαραίτητο νά προχωρήσουμε πιό πέρα»... (31) [27].

Σέ μιά τέτια ἀντίληψη ἡ λογική συμπίπτει μέ *τ ή θ ε ω ρ ί α τ ῆ ς γ ν ώ σ η ς*. Αὐτό γενικά εἶναι πολύ σπουδαῖο ζήτημα.

Ὥστε λοιπόν, ὄχι μόνο περιγραφή τῶν *μορφῶν* τῆς νόησης καί ὄχι μόνο μιά *φ υ σ ι κ ο-ἱ σ τ ο ρ ι κ ή π ε ρ ι γ ρ α φ ή τ ῶ ν φ α ι ν ο μ έ ν ω ν* τῆς νόησης (σέ τί διαφέρει αὐτό ἀπό τήν περιγραφή τῶν *μορφῶν*;;), ἀλλά καί *ἀ ν τ ι σ τ ο ι χ ί α μ έ τ ή ν ἀ λ ή θ ε ι α*, δηλαδή;; ἡ πεμπτουσία ἤ, πιό ἁπλά, τά ἀποτελέσματα καί τά συμπεράσματα τῆς ἱστορίας τῆς σκέψης;; 'Εδῶ στόν Χέγγελ ὑπάρχει ἰδεαλιστική ἀσάφεια καί μασημένα λόγια. *Μυστικισμός*.

Οὔτε ἡ ψυχολογία, *οὔτε* ἡ φαινομενολογία τοῦ πνεύματος, ἀλλά ἡ λογική = τό ζήτημα γιά τήν ἀλήθεια.

Οἱ γενικοί νόμοι τῆς *κίνησης τοῦ κ ό σ μ ο υ* καί τῆς *ν ό η σ η ς*

Σύγκρ. 'Εγκυκλοπαίδεια, τόμος VI, σελ. 319* [I, 267]**: «Στήν πραγματικότητα ὅμως, αὐτές» (die logischen Formen***) «ἀντίθετα, σάν μορφές ἔννοιας ἀποτελοῦν τό *ζωντανό πνεῦμα τοῦ πραγματικοῦ*»...

* *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. *'Η Σύντ.*

** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1929. *'Η Σύντ.*

*** — οἱ λογικές μορφές. *'Η Σύντ.*

Begriff, ἀναπτυσσόμενη σέ „adäquater Begriff"*
NB γίνεται ἰδέα (33)** [29]***. «Ἡ ἔννοια στήν ἀντικειμενικότητά της εἶναι τό ἴδιο τό πράγμα πού ὑπάρχει καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του» (33) [29]. NB

= ἀντικειμενισμός + μυστικισμός καί προδοσία τῆς ἐξέλιξης.

---

* — «ἐπακριβής ἔννοια». *Ἡ Σύντ.*
** *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1834. *Ἡ Σύντ.*
*** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. VI, Μόσχα, ρωσ. ἐκδ. 1939. *Ἡ Σύντ.*

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:

Η ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ

῾Η διαλεκτική κίνηση τῆς „ἔννοιας" — στήν ἀρχή ἀπό τήν „καθαρά τυπική" ἔννοια — πρός τήν *κρίση* (Urteil), μετά — πρός τό *συμπέρασμα* (Schluß) καί — τέλος, πρός τή μετατροπή ἀπό τήν ὑποκειμενικότητα τῆς ἔννοιας στήν *ἀντικειμενικότητά της* (34-35)* [30]**.

Τό πρῶτο διακριτικό γνώρισμα τῆς ἔννοιας εἶναι ἡ *καθολικότητα* (Allgemeinheit). NB: ῾Η ἔννοια προῆλθε ἀπό τήν *οὐσία*, ἡ ὁποία προῆλθε ἀπό τό *Εἶναι*.

En lisant... These parts of the work should be called: a best means for getting a headache! ****

῾Η παραπέρα ἐξέλιξη τοῦ *καθολικοῦ*, τοῦ *μερικοῦ* (Besonderes) καί τοῦ *ξεχωριστοῦ* (Einzelnes) εἶναι στόν ὑπέρτατο βαθμό ἀφηρημένη καί „*a b s t r u s*" ***.

῾Ο Κοῦνο Φίσερ ἐκφράζει αὐτούς τούς „σκοτεινούς" συλλογισμούς πολύ ἄσχημα, παίρνοντας τό *πιό εὔκολο*, παραδείγματα ἀπό τήν *Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ί δ ε ι α*, προσθέτοντας χυδαιότητες (ἐνάντια στή Γαλλική ἐπανάσταση. Κοῦνο Φίσερ, τόμ. 8, 1901, σελ. 530) etc., χωρίς ὅμως νά δείχνει στόν ἀναγνώστη, *πῶς* νά ἀναζητᾶ τό κλειδί γιά τά δύσκολα περάσματα, τίς ἀποχρώσεις, τίς παλίρροιες τῶν χεγγελιανῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν.

* *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1834. *῾Η Σύντ.*

** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τ. VI, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1939. *῾Η Σύντ.*

*** — *Σ κ ο τ ε ι ν ή.* *῾Η Σύντ.*

**** — Κατά τήν ἀνάγνωση... Αὐτά τά μέρη τοῦ βιβλίου θά ἔπρεπε νά ὀνομαστοῦν: τό καλύτερο μέσο γιά νά ἀποκτήσει κανείς πονοκέφαλο! *῾Η Σύντ.*

Ὅπως φαίνεται, καί ἐδῶ τό βασικό γιά τόν Χέγγελ εἶναι νά *σημειώσει* τά *π ε ρ ά σ μ α τ α*. Ἀπό μιά ὁρισμένη ἄποψη καί κάτω ἀπό ὁρισμένες συνθῆκες τό καθολικό εἶναι ξεχωριστό καί τό ξεχωριστό εἶναι καθολικό. Ὄχι μόνο (1) *ἀλληλουχία*, καί ἀλληλουχία συνεχής, ὅλων τῶν ἐννοιῶν καί τῶν κρίσεων, ἀλλά (2) *περάσματα* τοῦ ἑνός στό ἄλλο, καί ὄχι μόνο περάσματα, ἀλλά καί (3) *ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων* — νά ποιό εἶναι τό βασικό γιά τόν Χέγγελ. Αὐτό ὅμως μόλις „διακρίνεται“ μέσα στή **θολούρα** μιᾶς ἔκθεσης ἀρχί- „abstrus“. Ἡ ἱστορία τῆς σκέψης ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐξέλιξης καί τῆς χρήσης τῶν γενικῶν ἐννοιῶν καί τῶν κατηγοριῶν τῆς λογικῆς — voilà ce qu'il faut!***

Ἡ *παρόλα αὐτά* αὐτό εἶναι φόρος τιμῆς, στήν παλιά τυπική λογική; Ναί! ἀκόμη καί φόρος τιμῆς — φόρος τιμῆς στό μυστικισμό = στόν ἰδεαλισμό.

Voilà* ἡ ἀφθονία τῶν „ὁρισμῶν“ καί τῶν Begriffsbestimmungen** αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς „Λογικῆς“!

Παραθέτοντας στή σελ. 125 [112] τόν „περίφημο“ συλλογισμό — „ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί, ὁ Κάι εἶναι ἄνθρωπος, ἑπομένως κι᾽αὐτός εἶναι θνητός“ — ὁ Χέγγελ συμπληρώνει εὐφυέστατα: «Ὅταν ἀκοῦς ἕνα τέτιο συλλογισμό, πέφτεις ἀμέσως σέ ἀνία» — αὐτό, λέει, προέρχεται ἀπό τήν «ἄχρηστη μορφή» — καί κάνει τήν ἑξῆς βαθυστόχαστη παρατήρηση:

σωστό!

NB «Ὅλα τά πράγματα εἶναι ἕνας συλλογισμός, ἕνα κάποιο γενικό, ἀφοῦ συνδέεται διαμέσου τῆς μερικότητας μέ τήν ἑνικότητα. Ἀλλά, φυσικά, αὐτά τά πράγματα δέν εἶναι ἕνα σύνολο πού ἀποτελεῖται ἀπό *τρεῖς προτάσεις*» (126) [112].

„Ὅλα τά πράγματα εἶναι *σ υ λ λ ο γ ι σ μ ο ί*“... *NB*

Πολύ ὡραῖα! Τά πιό συνηθισμένα λογικά „σχήματα“ — (ὅλα αὐτά στήν § γιά τό „πρῶτο σχῆμα τοῦ συλλογισμοῦ“) εἶναι οἱ πιό συνηθισμένες σχέσεις τῶν πραγμάτων, πασαλειμμένες μέ μαθητικό τρόπο, sit venia verbo****.

* — Νά (ἰδού). *Ἡ Σύντ.*

** — ὁρισμῶν καί ἐννοιῶν. *Ἡ Σύντ.*

*** — νά, τί χρειάζεται! *Ἡ Σύντ.*

**** — ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά τό ποῦμε αὐτό. *Ἡ Σύντ.*

Ἡ ἀνάλυση τῶν συμπερασμάτων τοῦ Χέγγελ (Ε. — Β. — Α., Eins, Besonderes, Allgemeines*, Β. — Ε. — Α. etc.) θυμίζει ὅτι ὁ Μάρξ μιμεῖται τόν Χέγγελ στό Ι κεφάλαιο[92].

Γιά τόν Κάντ

Ἀνάμεσα στ'ἄλλα:

«Οἱ καντιανικές ἀντινομίες τοῦ λογικοῦ δέν συνίστανται σέ τίποτε ἄλλο, παρά στό ὅτι στή μιά περίπτωση στή βάση τοποθετεῖται ὁ ἕνας ὁρισμός τῆς ἔννοιας, ἐνῶ στήν ἄλλη — μέ τήν ἴδια ἀναγκαιότητα, ὁ ἄλλος ὁρισμός»... (128-129) [115].

Θά πρέπει νά ἐπανέλθω στόν Χέγγελ γιά τήν ἀνάλυση βῆμα πρός βῆμα ὁποιασδήποτε συνηθισμένης λογικῆς **καί** *γνωσιοθεωρίας* τοῦ καντιανισμοῦ κτλ.	*N B*: Umkehren**: ὁ Μάρξ *ἐφάρμοσε* τή διαλεκτική τοῦ Χέγγελ στήν ὀρθολογιστική της μορφή στήν πολιτική οἰκονομία	Ἡ δημιουργία (ἀφηρημένων) ἐννοιῶν καί ἡ χρησιμοποίησή τους ἐμπεριέχουν *κιόλας* τήν ἀντίληψη, τήν πεποίθηση, τή *συνείδηση* τῆς νομοτέλειας τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλληλουχίας τοῦ κόσμου. Εἶναι ἀνόητο νά ξεχωρίζει κανείς τήν αἰτιότητα ἀπό τήν ἀλληλουχία. Εἶναι ἀδύνατο νά ἀρνεῖται κανείς τήν ἀντικειμενικότητα τῶν ἐννοιῶν, τήν ἀντικειμενικότητα τοῦ γενικοῦ μέσα στό ξεχωριστό καί στό ειδικό. Ἑπομένως ὁ Χέγγελ εἶναι πιό βαθυστόχαστος ἀπό τόν Κάντ καί τούς ἄλλους, ὅταν παρακολουθεῖ τήν κίνηση τῶν ἐννοιῶν στήν ἀντανάκλαση τῆς κίνησης τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ὅπως ἡ ἁπλή μορφή τῆς ἀξίας, ἡ μεμονωμένη πράξη ἀνταλλαγῆς ἑνός δοσμένου ἐμπορεύματος μέ ἄλλο, περικλείνει ἤδη μέσα της σέ μιά μή ἀναπτυγμένη μορφή *ὅλες* τίς βασικές ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλισμοῦ —	*N B* Σχετικά μέ τό ζήτημα γιά τήν πραγματική σημασία τῆς Λογικῆς τοῦ Χέγγελ

* — τό ἑνικό, τό μερικό, τό γενικό. *Ἡ Σύντ.*

** — νά τό ἀντιστρέψω. *Ἡ Σύντ.*

ἔτσι καί ἡ πιό ἁπλή *γενίκευση*, ἡ πρώτη καί ἡ πιό ἁπλή δημιουργία *τῶν ἐννοιῶν* (κρίσεων, συμπερασμάτων etc.) σημαίνει τή γνώση ἀπό τόν ἄνθρωπο τῆς ὁλοένα καί πιό βαθιᾶς *ἀντικειμενικῆς* ἀλληλουχίας τοῦ κόσμου. Ἐδῶ πρέπει νά ἀναζητοῦμε τό πραγματικό νόημα καί τό ρόλο τῆς χεγγελιανῆς Λογικῆς. Αὐτό ΝΒ.

Δυό ἀφορισμοί:

1. Ὁ Πλεχάνοφ κάνει κριτική στόν καντιανισμό (καί στόν ἀγνωστικισμό γενικά), πιό πολύ ἀπό τήν ἄποψη τοῦ χυδαίου ὑλισμοῦ, παρά ἀπό τή διαλεκτικο-ὑλιστική ἄποψη, *ἐφόσον ἀπορρίπτει* μόνο a limine* τούς συλλογισμούς τους καί δέν τούς *διορθώνει* (ὅπως ὁ Χέγγελ διόρθωνε τόν Κάντ), βαθαίνοντας, γενικεύοντας καί εὐρύνοντας αὐτούς τούς συλλογισμούς, δείχνοντας τήν *ἀλληλουχία καί τά περάσματα* ὅλων τῶν κάθε λογῆς ἐννοιῶν.

Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς κριτικῆς τοῦ σύγχρονου καντιανισμοῦ, τοῦ μαχισμοῦ κτλ.:

2. Οἱ μαρξιστές ἔκαναν κριτική (στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα) στούς καντιανούς καί στούς χιουμιστές πιό πολύ μέ φοϋερμπαχικό (καί μπυχνερικό) τρόπο παρά μέ χεγγελιανό.

...«Ἡ ἐμπειρία πού στηρίζεται στήν ἐπαγωγή θεωρεῖται ἔγκυρη, *ἄν καί* ἡ ἀντίληψη κατά γενική ὁμολογία *δέν ὁλοκληρώθηκε*. Εἶναι δυνατό ὅμως νά ὑποθέσουμε μόνο ὅτι δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ καμιά ἀντένδειξη σ᾽αὐτή τήν ἐμπειρία, μιά καί ἡ ἐμπειρία εἶναι ἀληθινή καθεαυτή καί γιά τόν ἑαυτό της» (154) [139]. NB

* — ἀμέσως, εὐθύς ἐξαρχῆς. *Ἡ Σύντ.*

Αὐτή ἡ περικοπή βρίσκεται στήν §: „Ὁ ἐπαγωγικός συλλογισμός“. Ἡ πιό ἁπλή ἀλήθεια πού βγαίνει μέ τόν πιό ἁπλό, ἐπαγωγικό τρόπο εἶναι **πάντοτε** ἐλλιπής, γιατί ἡ ἐμπειρία εἶναι πάντα ἀτελής. Ergo: σύνδεση τῆς ἐπαγωγῆς μέ τήν ἀναλογία — μέ τήν *εἰκασία* (μέ τήν ἐπιστημονική πρόβλεψη), σχετικότητα κάθε γνώσης καί ἀπόλυτο περιεχόμενο στό κάθε βῆμα τῆς γνώσης πρός τά ἐμπρός.

Ἀφορισμός: Δέν εἶναι δυνατό νά κατανοήσει κανείς πλήρως τό „Κεφάλαιο“ τοῦ Μάρξ καί ἰδιαίτερα τό Ι κεφάλαιό του, χωρίς νά μελετήσει καί νά κατανοήσει *ὅλη* τή Λογική τοῦ Χέγγελ. Ἑπομένως, κανένας ἀπό τούς μαρξιστές δέν κατάλαβε τόν Μάρξ, ἄν καί πέρασε μισός αἰώνας!!

ἀφορισμός.

Τό πέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ ἐξ ἀναλογίας (γιά τήν ἀναλογία) στό συλλογισμό γιά τήν ἀναγκαιότητα, τοῦ συλλογισμοῦ ἐξ ἐπαγωγῆς στό συλλογισμό ἐξ ἀναλογίας, τοῦ συλλογισμοῦ ἀπό τό γενικό στό μερικό, στό συλλογισμό ἀπό τό μερικό στό γενικό, ἡ ἔκθεση τῆς *ἀλληλουχίας* καί τῶν *περασμάτων* |ἀλληλουχία εἶναι ἀκριβῶς τά περάσματα|, νά ποιό εἶναι τό καθῆκον πού ἔθεσε μπροστά του ὁ Χέγγελ. Ὁ Χέγγελ πραγματικά *ἀπόδειξε* ὅτι οἱ λογικές μορφές καί οἱ νόμοι δέν εἶναι ἕνα κούφιο περίβλημα, ἀλλά ἡ ἀντανάκλαση τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Πιό σωστά, δέν τό ἀπόδειξε, ἀλλά τό *μάντεψε μέ μεγαλοφυία.*

ἀφηρημένες καί συγκεκριμένες ἔννοιες

Ὁ Χέγγελ σημειώνει στήν *Ἐγκυκλοπαίδεια* ὅτι ὁ διαχωρισμός τῆς *διάνοιας* καί τοῦ *λογικοῦ*, τῶν *ἐννοιῶν* αὐτοῦ ἤ ἐκείνου τοῦ εἴδους πρέπει νά ἐννοεῖται ὡς ἐξῆς

«ὅτι δηλαδή ἡ δική μας δράση εἴτε στέκεται ἁπλῶς καί μόνο στήν ἀρνητική καί ἀφηρημένη μορφή τῆς ἔννοιας, εἴτε κατανοεῖ τήν ἔννοια σύμφωνα μέ τήν πραγματική της φύση σάν κάτι

τό ταυτόχρονα θετικό καί συγκεκριμένο. Ἔτσι, λογουχάρη, ἄν ἐμεῖς θεωροῦμε τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας σάν ἀφηρημένη ἀντίθεση τῆς ἀναγκαιότητας, τότε αὐτό εἶναι μόνο ἡ νοητική ἔννοια τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀληθινή, ὅμως, καί ἡ λογική ἔννοια τῆς ἐλευθερίας περιέχει μέσα της τήν ἀναγκαιότητα μέ τή μορφή τῆς ἄρσης» (σελ. 347-348, τ. VI)* [I, 290]**.

ἐλευθερία καί ἀναγκαιότητα

Ib. σελ. 349 [291]: Ὁ *Ἀριστοτέλης* περιέγραψε τίς λογικές μορφές μέ τέτια πληρότητα πού „οὐσιαστικά" δέν ἔχουμε νά προσθέσουμε τίποτε.

Θεωροῦν συνήθως τά „συλλογιστικά σχήματα" κενό φορμαλισμό. «Ἀλλά στήν πραγματικότητα αὐτά» (τά σχήματα) «ἔχουν πολύ σπουδαία σημασία, πού στηρίζεται στήν ἀναγκαιότητα τοῦ γεγονότος ὅτι τό *κάθε στοιχεῖο,* σάν ὁρισμός τῆς ἔννοιας, ἀπό μόνο του γίνεται ἀκέραιη καί *διάμεση βάση*» (352, τ. VI [I, 294]).

Ἐγκυκλοπαίδεια (τ. VI, σελ. 353-354 [I, 294-295]):

«Τό ἀντικειμενικό νόημα τῶν συλλογιστικῶν σχημάτων συνίσταται γενικά στό ὅτι καθετί τό λογικό ἀποδείχνεται τριπλός συλλογισμός καί κατά τέτιο ἀκριβῶς τρόπο πού ὁ καθένας ἀπό τούς ὅρους του κατέχει τή θέση τόσο τῆς ἀκρότητας, ὅσο καί τοῦ διάμεσου κέντρου. NB
Ἀκριβῶς ἔτσι ἔχει τό ζήτημα καί μέ τούς τρεῖς ὅρους τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης, δηλαδή μέ τή λογική ἰδέα, τή φύση καί τό πνεῦμα. Ἐδῶ ἡ φύση στήν ἀρχή εἶναι ὁ μέσος, ὁ ἑνωτικός ὅρος. Ἡ φύση, αὐτή ἡ ἄμεση ἀκεραιότητα, ἀναπτύσσεται καί πρός τά δυό ἄκρα — στή λογική ἰδέα καί στό πνεῦμα». + NB

„Ἡ φύση, αὐτή ἡ ἄμεση ἀκεραιότητα, ἀναπτύσσεται στή λογική ἰδέα καί στό πνεῦμα". Λογική εἶναι ἡ διδασκαλία γιά τή γνώση. Εἶναι ἡ γνωσιοθεωρία. Γνώση εἶναι ἡ ἀντανάκλαση τῆς φύσης ἀπό τόν ἄνθρωπο. Αὐτή

* *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. *Ἡ Σύντ.*

** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1930. *Ἡ Σύντ.*

NB: ὁ Χέγγελ „*μονάχα*" θεοποιεῖ αὐτή τή „λογική ἰδέα", τή νομοτέλεια, τήν καθολικότητα

ὅμως δέν εἶναι ἁπλή, δέν εἶναι ἄμεση, οὔτε ἀκέραιη ἀντανάκλαση, ἀλλά τό προτσές μιᾶς σειρᾶς ἀπό ἀφαιρέσεις, τό προτσές διαμόρφωσης, σχηματισμοῦ τῶν ἐννοιῶν, τῶν νόμων etc. καί αὐτές οἱ ἔννοιες, νόμοι etc. (νόηση, ἐπιστήμη = „λογική ἰδέα") *ἀγκαλιάζουν* συμβατικά, κατά προσέγγιση τήν καθολική νομοτέλεια τῆς αἰώνια κινούμενης καί ἐξελισσόμενης φύσης. Ἐδῶ *πράγματι*, ἀντικειμενικά ὑπάρχουν **τρία** μέλη: 1) ἡ φύση, 2) ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου = ὁ **ἐ γ κ έ φ α λ ο ς** τοῦ ἀνθρώπου (σάν ἀνώτατο προϊόν αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς φύσης) καί 3) ἡ μορφή ἀντανάκλασης τῆς φύσης στή γνώση τοῦ ἀνθρώπου, καί αὐτή ἡ μορφή εἶναι οἱ ἔννοιες, οἱ νόμοι, οἱ κατηγορίες etc. Ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά συλλάβει = νά ἀντικατοπτρίσει = νά ἀπεικονίσει ὅλη τή φύση πλήρως, τήν „ἄμεση ἀκεραιότητά" της, ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ μονάχα νά πλησιάζει *αἰώνια* πρός αὐτό, δημιουργώντας ἀφαιρέσεις, ἔννοιες, νόμους, τήν ἐπιστημονική εἰκόνα τοῦ κόσμου κτλ. κτλ.

NB + «Ἀλλά τό πνεῦμα εἶναι πνεῦμα, μόνο ὅταν ἐκφραστεῖ ἔμμεσα ἀπό τή φύση»... «Δηλαδή, τό πνεῦμα ἀναγνωρίζει στή φύση τή λογική ἰδέα κι᾿ἔτσι ἀνυψώνει τή φύση πρός τήν οὐσία της»... «Ἡ λογική ἰδέα εἶναι ἡ «ἀπόλυτη οὐσία τόσο τοῦ πνεύματος, ὅσο καί τῆς φύσης, εἶναι τό καθολικό, αὐτό πού τά διαπερνᾶ ὅλα»» (353-354) [295].

Μιά εὔστοχη παρατήρηση σχετικά μέ τήν ἀναλογία:

«**Τό ἔνστικτο** τοῦ λογικοῦ κάνει νά συναισθανθοῦμε ὅτι αὐτός ἤ ἐκεῖνος ὁ ὁρισμός πού τόν βρήκαμε ἐμπειρικά ἔχει τή βάση του στήν **ἐσωτερική φύση** ἤ στό εἶδος τοῦ δοσμένου ἀντικειμένου καί ὅτι τό ἔνστικτο στό ἑξῆς στηρίζεται σ᾿αὐτό τόν ὁρισμό» (357) [298]. (Τ. VI, σελ. 359 [299-300].)

Καί σελ. 358 [298-299]: τή δικαιολογημένη, λέει, περιφρόνηση πρός τή φιλοσοφία τῆς φύσης τήν προκάλεσε τό μηδαμινό παιχνίδι *μέ τίς κενές* ἀναλογίες.	᾿Ενάντια στόν ἑαυτό του!

Στή συνηθισμένη λογική* διαχωρίζουν τυπικά τή νόηση ἀπό τήν ἀντικειμενικότητα:

«᾿Εδῶ ἡ νόηση ἀναγνωρίζεται μόνο σάν καθαρά ὑποκειμενική καί τυπική δράση, ἐνῶ τό ἀντικειμενικό, σέ ἀντίθεση μέ τή νόηση, θεωρεῖται κάτι τό σταθερό καί δοσμένο ἀφεαυτοῦ. Αὐτός, ὅμως, ὁ δυισμός δέν εἶναι σωστός καί εἶναι παράλογο νά παίρνει κανείς τούς ὁρισμούς τῆς ὑποκειμενικότητας καί τῆς ἀντικειμενικότητας ἔτσι ἁπλά, χωρίς νά ρωτάει γιά τήν προέλευσή τους»... (359-360) [300]. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ ὑποκειμενικότητα εἶναι μόνο ἡ βαθμίδα τῆς ἐξέλιξης ἀπό τό Εἶναι καί τήν οὐσία — καί μετά αὐτή ἡ ὑποκειμενικότητα «διασπάει διαλεκτικά τό ὅριό της»» καί «διά μέσου τοῦ συλλογισμοῦ ἀποκαλύπτεται σάν ἀντικειμενικότητα» (360) [300].

Πολύ βαθυστόχαστα καί ἔξυπνα! Οἱ νόμοι τῆς λογικῆς εἶναι ἀντανακλάσεις τοῦ ἀντικειμενικοῦ στήν ὑποκειμενική συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου.

Τόμος VI, σελ. 360 [I, 300-301]:

„῾Η πραγματοποιημένη ἔννοια" εἶναι τό ἀντικείμενο.

Αὐτό τό πέρασμα ἀπό τό ὑποκείμενο, ἀπό τήν ἔννοια στό ἀντικείμενο φαίνεται κάπως „παράξενο", ὅμως ὅταν λέμε ἀντικείμενο πρέπει νά ἐννοοῦμε ὄχι ἁπλῶς τό Εἶναι, ἀλλά κάτι τό ὁλοκληρωμένο «τό συγκεκριμένο αὐτό καθεαυτό, τό πλῆρες, τό ἀνεξάρτητο»... (361) [301].

„῾Ο κόσμος εἶναι τό ἕτερο Εἶναι τῆς ἰδέας".

῾Η ὑποκειμενικότητα (ἤ ἡ ἔννοια) καί τό ἀντικείμενο *εἶναι τό ἴδιο* καί *δέν εἶναι τό ἴδιο*... (362) [302].

---

* Στό χειρόγραφο ἡ λέξη «λογική» εἶναι ἑνωμένη μέ τόξο μέ τή λέξη «ἐδῶ», στό κείμενο τῆς ἑπόμενης περικοπῆς ἀπό τόν Χέγγελ. *῾Η Σύντ.*

'Ανοησίες γιά τήν όντολογική άπόδειξη, γιά τό θεό!

NB ...«Είναι λάθος νά θεωρεῖ κανείς τήν ὑποκειμενικότητα καί τήν ἀντικειμενικότητα σάν μιά κάποια σταθερή καί ἀφηρημένη ἀντίθεση. Καί οἱ δυό εἶναι πέρα γιά πέρα διαλεκτικές»... (367) [306].

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:

Η ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ

(Λογική) V, 178* [VI, 161-162]**:
'Η διπλή σημασία τῆς ἀντικειμενικότητας: ...«φαίνεται ὅτι καί ἡ ἀντικειμενικότητα ἔχει διπλή σημασία — τή σημασία κάποιου πού ἀντιπαρατίθεται στήν ἀνεξάρτητη ἔννοια, ἀλλά ἐπίσης καί τή σημασία κάποιου πού εἶναι πραγματικό καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του»... (178) [161].

ἀντικειμενικότητα

...«'Η γνώση τῆς ἀλήθειας συνίσταται στό νά γνωρίσουμε τό ἀντικείμενο τέτιο πού εἶναι αὐτό σάν ἀντικείμενο, ἀπαλλαγμένο ἀπό τήν προσθήκη τῆς ὑποκειμενικῆς ἀντανάκλασης»... (178) [162].

ἡ γνώση τοῦ ἀντικειμένου

Οἱ στοχασμοί γιά τό „μηχανισμό“ — παρακάτω — εἶναι ἐξαιρετικά abstrus καί σχεδόν μιά ἀνοησία ἀπό τήν ἀρχή ὥς τό τέλος.

Σέ συνέχεια, idem γιά τό *χημισμό*, τά στάδια τῆς „κρίσης“ etc.

'Η παράγραφος μέ τόν τίτλο ὁ «*Νόμος*» (198-199) [179-180], δέν δίνει ἐκεῖνο πού θά μποροῦσε νά περιμένει κανείς ἀπό τόν Χέγγελ πάνω σ'ἕνα τέτιο ἐνδιαφέρον ζήτημα. Παράξενο, γιατί ὁ „νόμος“ κατατάσσεται στό „μηχανισμό“;

'Η ἔννοια τοῦ *νόμου* προσεγγίζει ἐδῶ τίς ἔννοιες „τάξη“ (Ordnung), ὁμοιογένεια (Gleichförmigkeit), ἀναγκαιότητα, „ψυχή“ der objektiven Totalität***, „ἀρχή αὐτοκίνησης“.

αὐτή ἡ προσέγγιση εἶναι πολύ σπουδαία

* *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1834. *'Η Σύντ.*
** *Χέγγελ.* "Απαντα, τόμ. VI, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1939. *'Η Σύντ.*
*** — τῆς ἀντικειμενικῆς καθολικότητας. *'Η Σύντ.*

"Ολο αὐτό ἀπό τήν ἄποψη ὅτι ὁ μηχανισμός, λέει, εἶναι τό ἕτερο Εἶναι τοῦ πνεύματος, τῆς ἔννοιας etc., τῆς ψυχῆς, τῆς ἀτομικότητας... "Οπως φαίνεται, εἶναι παιχνίδι μέ τί κενές ἀναλογίες!

„ἡ φύση = κατάδυση τῆς ἔννοιας στήν ἐξωτερικότητα" (χά-χά!)

"Ας σημειωθεῖ, στή σελ. 210 [190] βρίσκεται ἡ ἔννοια „Naturnotwendigkeit"* — «καί τό ἕνα καί τό ἄλλο, ὁ μηχανισμός καί ὁ χημισμός, συμπεριλαμβάνονται, ἑπομένως, μέ τήν ἔννοια τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητας»... γιατί ἐδῶ ἐμεῖς βλέπουμε τήν «κατάδυσή της» (des Begriffs) «στήν ἐξωτερικότητα» (ib.).

ἐλευθερία καί ἀναγκαιότητα

«"Εχει ἀναφερθεῖ ἤδη ὅτι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν τελεολογία καί στό μηχανισμό εἶναι πρῶτα ἀπ'ὅλα ἡ πιό γενική ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία καί τήν ἀναγκαιότητα. 'Ο Κάντ παρουσίασε τήν ἀντίθεση μ'αὐτή τή μορφή κατά τήν ἔκθεση τῶν ἀντινομιῶν τοῦ λογικοῦ, καί συγκεκριμένα τήν παρουσίασε σάν τρίτη ἀντινομία τῶν ὑπερβατικῶν ἰδεῶν» (213) [193]. 'Ο Χέγγελ, ἐπαναλαβαίνοντας σέ συντομία τά ἐπιχειρήματα τοῦ Κάντ γιά τή θέση καί τήν ἀντίθεση, σημειώνει τήν κενότητα αὐτῶν τῶν ἐπιχειρημάτων καί στρέφει τήν προσοχή σ'ἐκεῖνο στό ὁποῖο ἀνάγεται ὁ συλλογισμός τοῦ Κάντ:

ὁ Χέγγελ ἐνάντια στόν Κάντ (γιά τήν ἐλευθερία καί τήν ἀναγκαιότητα)

«'Η καντιανή λύση αὐτῆς τῆς ἀντινομίας εἶναι παρόμοια μέ τή γενική λύση τῶν ὑπόλοιπων ἀντινομιῶν. Καί συγκεκριμένα ἡ λύση αὐτή βρίσκεται στό ὅτι τό λογικό δέν μπορεῖ νά ἀποδείξει οὔτε τή μιά οὔτε τήν ἄλλη θέση, μιά πού ἐμεῖς σύμφωνα μέ τούς καθαρά ἐμπειρικούς νόμους τῆς φύσης δέν μποροῦμε νά ἔχουμε καμιά προσδιοριστική ἀρχή a priori γιά τή δυνατότητα τῶν πραγμάτων. "Οτι γι'αὐτό σέ συνέχεια καί οἱ δυό θέσεις πρέπει νά θεωροῦνται ***ὄχι σάν ἀντικειμενικές θέσεις, ἀλλά σάν ὑποκειμενικά ἀξιώματα.*** "Οτι ἐγώ, ἀπό τή μιά πλευρά, εἶμαι ὑποχρεωμένος νά σκέπτομαι πάντα γιά ὅλα τά γεγονότα τῆς φύσης σύμφωνα μέ τήν ἀρ-

* — τῆς «φυσικῆς ἀναγκαιότητας». *'Η Σύντ.*

χή τοῦ ἑνός καί μόνο μηχανισμοῦ τῆς φύσης, ἀλλά ὅτι αὐτό δέν μέ ἐμποδίζει νά ἐξετάζω μερικές φυσικές μορφές, ὅταν παρουσιαστεῖ γι'αὐτό ἀφορμή, σύμφωνα μέ τό ἄλλο ἀξίωμα, δηλαδή σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῶν τελικῶν αἰτιῶν. Σάμπως αὐτά τά δυό ἀξιώματα, πού εἶναι ὑποχρεωμένα ἐξάλλου νά δουλεύουν μόνο γιά τό ἀνθρώπινο λογικό, νά μή βρίσκονται μεταξύ τους στήν ἴδια ἀντίθεση, ὅπως καί οἱ θέσεις πού προαναφέρθηκαν. Ὅπως τονίστηκε πιό πάνω, μπροστά σέ μιά τέτια ἄποψη δέν ἐρευνᾶται καθόλου ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό μοναδικό ζήτημα πού ἀπαιτεῖ τό φιλοσοφικό ἐνδιαφέρον, δηλαδή σέ ποιά αὐτή καθεαυτή ἀπό τίς δυό αὐτές ἀρχές ἀνήκει ἡ ἀλήθεια. Καί μπροστά σέ μιά τέτια ἀντίληψη τοῦ ζητήματος δέν ὑπάρχει καμιά διαφορά, ἄν πρέπει αὐτές οἱ ἀρχές νά θεωροῦνται σάν ἀντικειμενικές, δηλαδή ἐδῶ σάν ὁρισμοί τῆς φύσης πού ὑπάρχουν ἐξωτερικά, ἤ ἁπλῶς σάν ἀξιώματα τῆς ὑποκειμενικῆς γνώσης. — ***Ὅλη αὐτή ἡ γνώση*** εἶναι μᾶλλον ***ὑποκειμενική, δηλαδή τυχαία,*** μιά πού ***κατά τυχαία σύμπτωση*** ἡ γνώση καταφεύγει πότε στό ἕνα καί πότε στό ἄλλο ἀξίωμα, ἀνάλογα μέ τό ποιό ἀπ'αὐτά τά ἀξιώματα θεωρεῖται τό κατάλληλο γιά τό δοσμένο ἀντικείμενο, ἀλλά γενικά δέν ρωτάει γιά τήν ἀλήθεια αὐτῶν τῶν ἴδιων ὁρισμῶν, ἀδιαφορώντας ἄν αὐτοί εἶναι ὁρισμοί τῶν ἀντικειμένων ἤ τῆς γνώσης» (215-216) [195].

Bien!

Ὁ Χέγγελ:

«Ὁ σκοπός ἀποδείχτηκε σάν τρίτος ὅρος σέ σχέση μέ τό χημισμό. Εἶναι ἡ ἀλήθειά τους. Ἐπειδή ὁ ἴδιος ὁ σκοπός βρίσκεται ἀκόμη μέσα στή σφαίρα τῆς ἀντικειμενικότητας ἤ τῆς ἀμεσότητας τῆς ὁλοκληρωμένης ἔννοιας, γι'αὐτό δέχεται ἀκόμη τήν ἐπίδραση

Ἡ ὑλιστική διαλεκτική:

Οἱ νόμοι τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τῆς φύσης, πού ὑποδιαιροῦνται σέ *μηχανικούς* καί *χημικούς* (αὐτό εἶναι πολύ σπουδαῖο), ἀποτελοῦν τίς βάσεις τῆς ***σκόπιμης*** δράσης τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος στήν πρακτική του δράση ἔχει μπροστά

τῆς ἐξωτερικότητας αὐτῆς καθεαυτῆς καί τήν ἀντιπαράθεση κάποιου ἀντικειμενικοῦ κόσμου, μέ τόν ὁποῖο βρίσκεται σέ συσχετισμό. 'Απ' αὐτή τήν πλευρά, ὅταν ἐμεῖς ἐξετάζουμε τό σκόπιμο συσχετισμό, πού εἶναι ἐξωτερικός συσχετισμός, προβάλλει ἀκόμη ἡ μηχανική αἰτιότητα, στήν ὁποία γενικά πρέπει νά κατατάξουμε ἐπίσης καί τό χημισμό, ἀλλά προβάλλει σάν ἐξαρτημένη ἀπ'αὐτόν, σάν νά εἶναι ἀπό μόνη της ἄρση τοῦ ἑαυτοῦ της» (216-217) [196].

...«'Από δῶ προκύπτει ἡ φύση τῆς ὑποταγῆς καί τῶν δυό προηγούμενων μορφῶν τοῦ ἀντικειμενικοῦ προτσές. 'Εκεῖνο τό ἄλλο πού πρόβαλλε σ'αὐτές σάν ἄπειρος πρόοδος εἶναι ἡ ἔννοια πού τέθηκε στήν ἀρχή σάν ἐξωτερική γι'αὐτές, καί ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τό σκοπό. 'Η οὐσία τους δέν εἶναι μόνο ἡ ἔννοια, ἀλλά καί ἡ ἐξωτερικότητα εἶναι γι'αὐτές οὐσιαστικό τους στοιχεῖο, πού ἀποτελεῖ τήν προσδιοριστικότητά τους. Ἔτσι ἡ μηχανική ἤ ἡ χημική τεχνική ἀπό τόν ἴδιο τό χαρακτήρα της, πού βρίσκεται στό ὅτι εἶναι καθορισμένη ἀπ'ἔξω προσφέρει ἡ ἴδια νά ἐξυπηρετήσει τή σχέση τοῦ σκοποῦ, πράγμα πού πρέπει τώρα νά ἐξεταστεῖ ἀπό κοντά» (217) [197].

του τόν ἀντικειμενικό κόσμο, ἐξαρτᾶται ἀπ'αὐτόν, μ'αὐτόν καθορίζει τή δράση του.

'Απ'αὐτή τήν πλευρά, ἀπό τήν πλευρά τῆς πρακτικῆς (σκόπιμης) δράσης τοῦ ἀνθρώπου ἡ μηχανική (καί ἡ χημική) αἰτιότητα τοῦ κόσμου (τῆς φύσης) φαίνεται σάν κάτι τό *ἐξωτερικό,* σάν κάτι τό δευτερεῦον, σάν κάτι τό καλυμμένο.

2 μορφές τοῦ *ἀντικειμενικοῦ* προτσές: ἡ φύση (μηχανική καί χημική) καί ἡ *σκόπιμη* δράση τοῦ ἀνθρώπου. 'Η ἀμοιβαία σχέση αὐτῶν τῶν δυό μορφῶν. Οἱ σκοποί τοῦ ἀνθρώπου στήν ἀρχή φαίνονται ξένοι („ἄλλοι") σέ σχέση μέ τή φύση. 'Η συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐπιστήμη („der Begriff"), ἀντανακλᾶ τήν οὐσία, τή βάση τῆς φύσης, ταυτόχρονα ὅμως αὐτή ἡ συνείδηση εἶναι ἐξωτερική σέ σχέση μέ τή φύση (πού δέν συμπίπτει μονομιᾶς καί εὔκολα μ'αὐτή).

Η ΤΕΧΝΙΚΗ, ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΧΗΜΙΚΗ, ὑπηρετεῖ τούς σκοπούς τοῦ ἀνθρώπου, γιατί ὁ χαρακτήρας της (ἡ οὐσία) βρίσκεται στόν ὁρισμό της ἀπό τίς ἐξωτερικές συνθῆκες (ἀπό τούς νόμους τῆς φύσης).

((Η ΤΕΧΝΙΚΗ καί *Ο ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΣ* κόσμος. *Η ΤΕΧΝΙΚΗ* καί *ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ))*

...«Αὐτός» (der Zweck*) «ἔχει ἀπέναντί του ἕναν ἀντικειμενικό μηχανικό καί χημικό κόσμο, πρός τόν ὁποῖο ἡ δράση του ἔχει τέτια σχέση σάν πρός κάτι τό δεδομένο»... (219-220) [199]. «Ἐπειδή ὁ σκοπός χαρακτηρίζεται ἀκόμη ἀπό κάποια πραγματικά ἐξωκοσμική ὕπαρξη, ἀκριβῶς γι᾿αὐτό ἀντιπαρατίθεται στό σκοπό ἡ ἀντικειμενικότητα πού ἀναφέραμε πιό πάνω»... (220) [199].

> Στήν πραγματικότητα οἱ σκοποί τοῦ ἀνθρώπου εἶναι γεννημένοι ἀπό τόν ἀντικειμενικό κόσμο καί τόν προϋποθέτουν — τόν βρίσκουν σάν κάτι τό δεδομένο, τό ὑπαρκτό. Ἀλλά στόν ἄνθρωπο *φαίνεται* ὅτι οἱ σκοποί του εἶναι παρμένοι ἔξω ἀπ᾿αὐτό τόν κόσμο, ὅτι εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπό τόν κόσμο („ἐλευθερία").
>
> ((NB: Ὅλα αὐτά στήν § γιά τόν „ὑποκειμενικό σκοπό" NB)) (217-221) [197-200].

«Ὁ σκοπός διά τοῦ μέσου συνενώνεται μέ τήν ἀντικειμενικότητα καί μέσα στήν ἀντικειμενικότητα μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του» (221 [200] §: „Τό μέσο").

«Σέ συνέχεια ἐφόσον ὁ σκοπός εἶναι τελικός, τότε, ἔχει κάποιο τελικό περιεχόμενο. Ἔτσι ὁ σκοπός δέν εἶναι κάτι τό ἀπόλυτο ἤ κάτι τό κατηγορηματικά λογικό αὐτό καθεαυτό. Τό μέσο ὅμως εἶναι ὁ ἐξωτερικός μέσος ὅρος τοῦ συλλογισμοῦ, πού ἀποτελεῖ τήν ἐκπλήρωση τοῦ σκοποῦ. Γι᾿αὐτό στό μέσο ἐκδηλώνεται ἡ λογικότητα τοῦ σκοποῦ αὐτή καθεαυτή, πού διατηρεῖ τόν ἑαυτό της μέσα σ᾿αὐτό τό ἐξωτερικό ἕτερο καί ἀκριβῶς διά μέσου αὐτῆς τῆς ἐξωτερικότητας. Ἐφόσον τό μέσο εἶναι κάτι πιό ἀνώτερο ἀπό τούς τελικούς σκοπούς τῆς ἐξωτερικῆς σκοπιμότητας, τό ἀλέτρι εἶναι πιό ἀξιοσέβαστο ἀπό ἐκεῖνες τίς ἄμεσες ἀπολαύσεις, πού αὐτό παρέχει καί ἀποτελοῦν σκοπούς. Τό ἐργαλεῖο διατηρεῖται, ἐνῶ οἱ ἄμεσες ἀπολαύσεις περνοῦν

σπέρματα ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ στόν Χέγγελ

* — ὁ σκοπός. *Ἡ Σύντ.*

῾Ο Χέγγελ καί ὁ ἱστορικός ὑλισμός

καί ξεχνιοῦνται. ΜΕ ΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΤΟΥ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΤΕΧΕΙ ΕΞΟΥΣΙΑ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΦΥΣΗ, ΕΝΩ ΣΤΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ ΜΑΛΛΟΝ ΥΠΟΤΑΓΜΕΝΟΣ Σ᾽ΑΥΤΗΝ» (226) [205]. NB

Vorbericht, δηλαδή πρόλογος τοῦ βιβλίου, μέ τήν ἡμερομηνία: Νυρεμβέργη, 21. VII. 1816.

Αὐτό στήν §: «῾Ο ἐκπληρωμένος σκοπός»

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ ΣΑΝ ΜΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΟΦΥΩΝ ΙΔΕΩΝ — ΤΩΝ ΚΟΚΚΩΝ ΠΟΥ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΣΕ ΕΜΒΡΥΩΔΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟΝ ΧΕΓΓΕΛ.

«Τό τελεολογικό προτσές εἶναι μετατροπή τῆς ἔννοιας (sic!), πού ὑπάρχει καθαρά σάν ἔννοια, σέ ἀντικειμενικότητα»... (227) [206].

ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΠΡΑΞΗ

῞Οταν ὁ Χέγγελ προσπαθεῖ — κάποτε μάλιστα: βάζει τά δυνατά του καί ἀγωνίζεται — νά ὑπαγάγει τή σκόπιμη δράση τοῦ ἀνθρώπου σέ μιά κατηγορία τῆς λογικῆς, λέγοντας ὅτι αὐτή ἡ δράση εἶναι „ὁ συλλογισμός" (Schluß), ὅτι τό ὑποκείμενο (ὁ ἄνθρωπος) παίζει τό ρόλο ἑνός τέτιου „ὅρου" στό λογικό „σχῆμα" τοῦ „συλλογισμοῦ" κτλ., — NB

ΤΟΤΕ ΑΥΤΟ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟ ΠΑΡΑΤΡΑΒΗΓΜΑ, ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ. ΕΔΩ ΥΠΑΡΧΕΙ ΠΟΛΥ ΒΑΘΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ, ΚΑΘΑΡΑ ΥΛΙΣΤΙΚΟ. ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΤΟ ΑΝΑΠΟΔΟΓΥΡΙΣΟΥΜΕ: Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΕΠΡΕΠΕ ΔΙΣΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΦΟΡΕΣ ΝΑ ΟΔΗΓΗΣΕΙ ΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΛΟΓΙΚΩΝ ΣΧΗΜΑΤΩΝ, ΓΙΑ ΝΑ ΜΠΟΡΕΣΟΥΝ ΑΥΤΑ ΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΝΑ ΠΑΡΟΥΝ ΤΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΞΙΩΜΑΤΩΝ. ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ ΝΟΤΑ ΒΕΝΕ. NB

«Ἡ κίνηση τοῦ σκοποῦ ἔφτασε τώρα σέ τέτιο σημεῖο, πού ἡ στιγμή τῆς ἐξωτερικότητας ὄχι μόνο ἔχει τεθεῖ μέσα στήν ἔννοια καί ἡ ἔννοια εἶναι ὄχι μόνο ἔκφραση τῆς ἀναγκαιότητας καί ἐπιδίωξη, ἀλλά σάν συγκεκριμένη ἀκεραιότητα εἶναι ταυτόσημη μέ τήν ἄμεση ἀντικειμενικότητα» (235) [213]. Στό τέλος τῆς § γιά τόν „ἐκπληρωμένο σκοπό", στό τέλος τοῦ μέρους (τοῦ κεφαλαίου III: „Τελεολογία") — τοῦ μέρους II «*Ἡ ἀντικειμενικότητα*» — πέρασμα στό μέρος III: „Ἡ ἰδέα".

NB

NB

Θαυμάσια: στήν „ἰδέα" σάν σύμπτωση τῆς ἔννοιας μέ τό ἀντικείμενο, στήν ἰδέα σάν *ἀλήθεια*, ὁ Χέγγελ φτάνει *διά μέσου* τῆς πρακτικῆς, τῆς σκόπιμης δράσης τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτό εἶναι μεγάλη προσέγγιση στό συμπέρασμα ὅτι ὁ ἄνθρωπος μέ *τήν πράξη* του ἀποδείχνει τήν ἀντικειμενική ὀρθότητα τῶν ἰδεῶν του, τῶν ἐννοιῶν καί τῶν γνώσεών του, τῆς ἐπιστήμης.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΣΚΟΠΟ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:

Η ΙΔΕΑ

'Αρχή τοῦ III μέρους: *«'Η ἰδέα»*.

«'Η ἰδέα εἶναι ἡ ἀντίστοιχη ἔννοια, τό ***ἀντικειμενικά-ἀληθινό*** ἤ τό ἀληθινό αὐτό καθεαυτό» (236) [214].

Γενικά ἡ εἰσαγωγή στό III μέρος („'Η ἰδέα") τοῦ II τμήματος τῆς „*Λογικῆς*" („'Η ὑποκειμενική λογική") (τ. V, σελ. 236-243 [VI, 214-221]) καί οἱ ἀντίστοιχες §§ τῆς **'Εγκυκλοπαίδειας** (§§ 213-215) — ΑΝΑΜΦΙΒΟΛΑ ΕΙΝΑΙ Η ΠΙΟ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ.'Εδῶ ἀκριβῶς δείχνεται μέ ἕνα ἀξιοσημείωτα μεγαλοφυή τρόπο ἡ σύμπτωση, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, τῆς λογικῆς καί τῆς γνωσιολογίας. NB | NB

'Η ἔκφραση „ἰδέα" χρησιμοποιεῖται καί μέ τήν ἔννοια τῆς ἀπλῆς παράστασης. Κάντ.

ὁ Χέγγελ ἐνάντια στόν Κάντ ἐνάντια στό ὑπερβατικό μέ τήν ἔννοια τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς ἀλήθειας (τῆς ἀντικειμενικῆς) ἀπό τήν ἐμπειρία

très bien!

«'Ο Κάντ ἀπαιτοῦσε ξανά νά ἐπιστραφεῖ στήν ἔκφραση *ἰδέα* τό νόημά της σάν ἔννοιας τοῦ λογικοῦ. — Καί ἡ ἔννοια τοῦ λογικοῦ, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Κάντ, πρέπει νά εἶναι ἔννοια τοῦ ἀπόλυτου, ἀλλά σέ σχέση μέ τά φαινόμενα πρέπει νά εἶναι ὑπερβατική, μιά καί ἡ ἔννοια δέν ἔχει καμιά ἀντίστοιχη μ'αὐτήν ἐμπειρική χρήση. Σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Κάντ, οἱ ἔννοιες τοῦ λογικοῦ χρησιμεύουν γιά τήν ἐννοιακή κατάληψη, ἐνῶ οἱ ἔννοιες τῆς διάνοιας χρησιμεύουν γιά τήν κατανόηση τῶν προσλήψεων. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἄν οἱ ἔννοιες τῆς διάνοιας εἶναι πραγματικά ἔννοιες, τότε αὐτές εἶναι ἔννοιες — διά μέσου αὐτῶν πραγματοποιεῖται ἡ ἐννοιακή κατάληψη»... (236) [214].

Βλ. ἀκόμη παρακάτω γιά τόν Κάντ

Εἶναι ἐξίσου λάθος νά θεωροῦμε τήν ἰδέα σάν κάτι τό „μή ἔγκυρο"· — ὅπως λένε: *„αὐτό εἶναι μόνο ἰδέες"*

«Ἄν οἱ *σκέψεις* μας εἶναι μόνο κάτι τό *ὑποκειμενικό* καί τό τυχαῖο, τότε, φυσικά, δέν ἔχουν καμιά ἀπώτερη ἀξία, ἀλλά σ' αὐτή τήν περίπτωση δέν εἶναι κατώτερες ἀπό τίς προσωρινές καί τυχαῖες *πραγματικότητες,* πού ἐπίσης δέν ἔχουν καμιά ἀπώτερη ἀξία, ἐκτός ἀπό τήν ἀξία τῶν τυχαίων περιστατικῶν καί τῶν φαινομένων. Ἄν ὅμως, ἀντίθετα, ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ ἰδέα δέν ἔχει ἀξία ἀλήθειας, γιατί σέ σχέση μέ τά φαινόμενα εἶναι *ὑπερβατική,* ὅτι στόν αἰσθητό κόσμο δέν μπορεῖ νά τῆς ἔχει δοθεῖ κανένα ἀντικείμενο πού νά συμπίπτει μ' αὐτήν, τότε αὐτό εἶναι μιά ἀλλόκοτη παρεξήγηση, ἐπειδή ἐδῶ ἀρνοῦνται ὅτι ἡ ἰδέα ἔχει ἀντικειμενική σπουδαιότητα, γιατί, τάχα, τῆς λείπει αὐτό ἀκριβῶς πού συνθέτει τό φαινόμενο, *τό μή ἀληθινό Εἶναι* τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου» (237-238) [215].

très bien!

Σχετικά μέ τίς πρακτικές ἰδέες ὁ ἴδιος ὁ Κάντ παραδέχεται pöbelhaft* τήν ἀναφορά στήν ἐμπειρία ἐνάντια στίς ἰδέες. Ὁ Κάντ προβάλλει τίς ἰδέες σάν ἕνα Maximum, πρός τό ὁποῖο πρέπει νά ἐπιδιώκουμε νά προσεγγίσουμε τήν πραγματικότητα. Καί ὁ Χέγγελ συνεχίζει:

«Ἀλλά μιά καί πρόκυψε τό ἀποτέλεσμα ὅτι ἡ ἰδέα εἶναι ἑνότητα τῆς ἔννοιας καί τῆς ἀντικειμενικότητας — ἡ ἀλήθεια — τότε τήν ἰδέα δέν πρέπει νά τή βλέπουμε μόνο σάν *σκοπό,* πρός τόν ὁποῖο πρέπει νά προσεγγίζουμε, ὁ ὁποῖος ὅμως μόνος του παραμένει διαρκῶς ἕνα εἶδος *ἐπέκεινα,* ἀλλά νά τή θεωροῦμε ἔτσι πού καθετί τό πραγματικό ὑπάρχει μόνο ἐφόσον ἔχει μέσα του τήν ἰδέα καί τήν ἐκφράζει. Τό ἀντικείμενο, ὁ ἀντικειμενικός καί ὁ ὑποκειμενι-

ὁ Χέγγελ ἐνάντια στό „Jenseits"** τοῦ Κάντ

* — σάν ἁπλοποιημένη. *Ἡ Σύντ.*
** — «ἐπέκεινα». *Ἡ Σύντ.*

Ἡ συμφωνία τῶν ἐννοιῶν μέ τά πράγματα δ έ ν εἶναι ὑποκειμενική

κός κόσμος, ὄχι μόνο *ὀφείλουν* γενικά νά *συμπίπτουν* μέ τήν ἰδέα, ἀλλά αὐτοί οἱ ἴδιοι εἶναι ἡ σύμπτωση τῆς ἔννοιας καί τῆς πραγματικότητας. Ἐκείνη ἡ πραγματικότητα πού δέν ἀντιστοιχεῖ στήν ἔννοια εἶναι μόνο *φαινόμενο*, ὑποκειμενικό, τυχαῖο, αὐθαίρετο, τό ὁποῖο δέν εἶναι ἀλήθεια» (238) [216].

«Αὐτή» (die Idee) «εἶναι, *πρῶτο*, ἁπλή ἀλήθεια, ταυτότητα τῆς ἔννοιας καί τῆς ἀντικειμενικότητας σάν κάτι τό γενικό (242) [219].

...«*Δεύτερο*, ἡ ἰδέα εἶναι ἡ *σχέση* τῆς ὑπάρχουσας γιά τόν ἑαυτό της ὑποκειμενικότητας τῆς ἁπλῆς ἔννοιας καί τῆς *ξεχωριστῆς* ἀπό τήν ἰδέα ἀντικειμενικότητας τῆς ἔννοιας. Ἡ πρώτη οὐσιαστικά εἶναι *ἐπιδίωξη* νά ἐκμηδενίσει αὐτό τόν ξεχωρισμό...

...«Ὅπως αὐτή ἡ σχέση ἡ ἰδέα εἶναι *προτσές*, πού ἀποβλέπει στή διαίρεση τοῦ ἑαυτοῦ της στήν ἀτομικότητα καί στήν ἀνόργανη φύση της, στήν ὑπαγωγή τῆς τελευταίας ξανά στήν ἐξουσία τοῦ ὑποκειμένου καί στήν ἐπιστροφή στήν πρώτη ἁπλή καθολικότητα. Ἡ ταυτότητα τῆς ἰδέας μέ τόν ἑαυτό της εἶναι ἑνιαία μέ τό *προτσές*. Ἡ σκέψη, πού ἀπαλλάσσει τήν πραγματικότητα ἀπό τήν ἐπίφαση τῆς ἄσκοπης μεταβλητότητας καί τῆς δίνει τή διαύγεια τῆς ἰδέας,

Ἡ ἰδέα (διάβαζε: ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου) εἶναι σύμπτωση (συμφωνία) τῆς ἔννοιας καί τῆς ἀντικειμενικότητας („γενικό"). Αὐτό εἶναι τό πρῶτο.

Δεύτερο, ἡ ἰδέα εἶναι ἡ **σχέση** τῆς ὑπάρχουσας γιά τόν ἑαυτό της (= δῆθεν ἀνεξάρτητης) ὑποκειμενικότητας (= τοῦ ἀνθρώπου πρός τή *διαφορετική* (ἀπ'αὐτή τήν ἰδέα) ἀντικειμενικότητα...

Ἡ ὑποκειμενικότητα εἶναι **ἐπιδίωξη** νά ἐκμηδενίσει αὐτό τόν ξεχωρισμό (τῆς ἰδέας ἀπό τό ἀντικείμενο).

Ἡ γνώση εἶναι προτσές κατάδυσης (τοῦ μυαλοῦ) μέσα στήν ἀνόργανη φύση χάρη τῆς ὑπαγωγῆς της στήν ἐξουσία τοῦ ὑποκειμένου καί τῆς γενίκευσης (τῆς γνώσης τοῦ γενικοῦ στά φαινόμενα τῆς φύσης)...

Ἡ σύμπτωση τῆς σκέψης μέ τό ἀντικείμενο εἶναι **προτσές**: ἡ σκέψη (= ὁ ἄνθρωπος) δέν πρέπει νά φαντάζεται τήν ἀλήθεια μέ τή μορφή τῆς νεκρῆς ἠρεμίας, μέ τή μορφή τῆς ἁπλῆς ζωγραφιᾶς (εἰκόνας), τῆς ὠχρῆς (θαμπῆς), χωρίς ἐπι-

δέν πρέπει νά φαντάζεται αὐτή τήν ἀλήθεια τῆς πραγματικότητας σάν νεκρή ἠρεμία, σάν ἁπλή *εἰκόνα*, θολή, χωρίς ἐπιδίωξη καί κίνηση, σάν κάποιο δαιμόνιο, ἤ ἀριθμό, ἤ ἀφηρημένη σκέψη. Ἡ ἰδέα, χάρη στήν ἐλευθερία πού πετυχαίνει μέσα της ἡ ἔννοια, περιέχει ἐπίσης μέσα της *τήν πιό ὀξύτατη ἀντίφαση*. Ἡ ἠρεμία της βρίσκεται στή σταθερότητα καί στή βεβαιότητα μέ τίς ὁποῖες ἡ ἰδέα δημιουργεῖ αἰώνια αὐτή τήν ἀντίφαση καί αἰώνια τήν ξεπερνάει καί μέσα σ'αὐτή τήν ἀντίφαση συνταυτίζεται μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της»... NB

δίωξη, χωρίς κίνηση, σάν κάποιο δαιμόνιο, σάν ἀριθμό, σάν ἀφηρημένη σκέψη.

Ἡ ἰδέα ἔχει μέσα της καί τήν ἰσχυρότατη ἀντίφαση, ἡ ἠρεμία (γιά τή νόηση τοῦ ἀνθρώπου) βρίσκεται στή σταθερότητα καί τή βεβαιότητα, μέ τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ αἰώνια (αὐτή τήν ἀντίφαση τῆς σκέψης μέ τό ἀντικείμενο) καί αἰώνια τήν ξεπερνάει...

Ἡ γνώση εἶναι ἡ αἰώνια, ἡ ἄπειρη προσέγγιση τῆς νόησης πρός τό ἀντικείμενο. Τήν *ἀντανάκλαση* τῆς φύσης στή σκέψη τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νά τήν ἐννοοῦμε ὄχι „νεκρά", ὄχι „ἀφηρημένα", *ὄ χ ι χ ω ρ ί ς κ ί ν η σ η*, ***ὄχι χωρίς ἀντιφάσεις***, ἀλλά μέσα στό αἰώνιο ***προτσές*** τῆς κίνησης, τῆς ἐμφάνισης τῶν ἀντιφάσεων καί τῆς λύσης τους. NB

«Ἡ ἰδέα εἶναι... ἰδέα τῆς *ἀλήθειας* καί τοῦ *ἀγαθοῦ*, σάν *γνώσης* καί *βούλησης*... Τό προτσές αὐτῆς τῆς πεπερασμένης γνώσης καί (NB) τῆς *δ ρ ά σ η ς* (NB) μεταβάλλει ἀρχικά τήν ἀφηρημένη καθολικότητα σέ ἀκεραιότητα καί ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος αὐτή ἡ ἀκεραιότητα γίνεται μιά *ὁλοκληρωμένη ἀντικειμενικότητα*» (243) [220].

Ἡ ἰδέα εἶναι *γνώση* καί ἐπιδίωξη (θέληση) τοῦ [ἀνθρώπου]... Τό προτσές (τῆς παροδικῆς, τῆς πεπερασμένης, τῆς περιορισμένης) γνώσης καί **δράσης** μεταβάλλει τίς ἀφηρημένες ἔννοιες σέ *ὁλοκληρωμένη ἀντικειμενικότητα*.

ΤΟ ΙΔΙΟ ΣΤΗΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ (ΤΟΜΟΣ VI).
Ἐγκυκλοπαίδεια § 213 (σελ. 385* [I, 321**]):

... «Ἡ ἰδέα εἶναι ἡ *ἀλήθεια*. Γιατί ἡ ἀλήθεια συνίσταται στήν ἀντιστοιχία τῆς ἀντικειμενικότητας μέ τήν ἔννοια... Ἀλλά καί *καθετί* τό πραγματικό, ἐφόσον αὐτό εἶναι κάτι τό ἀληθινό, εἶναι ἰδέα. Τό ἑνικό Εἶναι ἀποτελεῖ μόνο μιά κάποια πλευρά τῆς ἰδέας. Γι᾽αὐτό ἡ ἰδέα ἔχει ἀκόμη ἀνάγκη καί ἀπό ἄλλες πραγματικότητες, πού παρουσιάζονται κατά τόν ἴδιο τρόπο σάν ἀπομονωμένες καί ὅπως φαίνεται σάν ἀνεξάρτητες ὑπάρξεις. Μόνο στό σύνολό τους καί στό *συσχετισμό* ἀναμεταξύ *τους* πραγματοποιεῖται ἡ ἔννοια. Τό ἑνικό, παρμένο αὐτό καθεαυτό, δέν ἀντιστοιχεῖ στήν ἔννοιά του. Αὐτός ὁ περιορισμός τοῦ ὑπαρκτοῦ του Εἶναι ἀποτελεῖ τό τέρμα του καί ὁδηγεῖ στήν καταστροφή του»...

Τό ξεχωριστό Εἶναι (ἀντικείμενο, φαινόμενο etc.) εἶναι (μόνο) ἡ **μιά πλευρά** τῆς ἰδέας (ἀλήθειας). Ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀνάγκη ἀκόμη καί ἀπό ἄλλες πλευρές τῆς **πραγματικότητας**, οἱ ὁποῖες ἐπίσης φαίνονται μόνο σάν ἀνεξάρτητες καί ξεχωριστές (besonders für sich bestehende***). *Μόνο στό σύνολό τους* (zusammen) καί στή *σχέση* τους (Beziehung) πραγματοποιεῖται ἡ ἀλήθεια.

Ὁ Χέγγελ *μάντεψε* μέ μεγαλοφυία τή διαλεκτική τῶν πραγμάτων (τῶν φαινομένων, τοῦ κόσμου, *τῆς φύσης*) στή διαλεκτική τῶν ἐννοιῶν #

Τό σύνολο ὅλων τῶν πλευρῶν τοῦ φαινομένου, τῆς πραγματικότητας, καί ὁ (ἀλληλο) *συσχετισμός* τους, νά ἀπό τί δημιουργεῖται ἡ ἀλήθεια. Οἱ σχέσεις (= περάσματα = ἀντιφάσεις) τῶν ἐννοιῶν = τό βασικό περιεχόμενο τῆς λογικῆς **καί συνάμα** αὐτές οἱ ἔννοιες (καί οἱ σχέσεις τους, τά περάσματα, οἱ ἀντιφάσεις τους) παρουσιάζονται σάν ἀντανακλάσεις τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ἡ διαλεκτική τῶν *πραγμάτων* δημιουργεῖ τή διαλεκτική τῶν *ἰδεῶν*, καί ὄχι τό ἀντίθετο.

---

* *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. *Ἡ Σύντ.*
** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1929. *Ἡ Σύντ.*
*** — πού ὑπάρχουν εἰδικά γιά τόν ἑαυτό τους. *Ἡ Σύντ.*

# Αὐτός ὁ ἀφορισμός θά πρέπει νά ἐκφραστεῖ ἐκλαϊκευτικότερα, *χωρίς* τή λέξη διαλεκτική: περίπου ὡς ἑξῆς: Ὁ Χέγγελ *μάντεψε* μέ μεγαλοφυία μέσα στήν ἀλλαγή, στήν ἀλληλεξάρτηση *ὅ λ ω ν* τῶν ἐννοιῶν, στήν *ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεών τους, στά περάσματα* τῆς μιᾶς ἔννοιας στήν ἄλλη, στήν αἰώνια ἀλλαγή, στήν κίνηση τῶν ἐννοιῶν **ΤΗΝ ΤΕΤΙΑ ΑΚΡΙΒΩΣ ΣΧΕΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ.**	ἀκριβῶς *μ ά ν τ ε ψ ε,* καί τίποτε περισσότερο

σέ τί συνίσταται ἡ διαλεκτική;

= - - - - - - - -
ἀλληλεξάρτηση τῶν ἐννοιῶν
» *ὅ λ ω ν* »
χωρίς ἐξαίρεση
περάσματα τῶν ἐννοιῶν ἀπό τή μιά στήν ἄλλη
περάσματα ὅλων τῶν ἐννοιῶν χωρίς ἐξαίρεση.
Σχετικότητα τῆς ἀντίθεσης, ἀνάμεσα στίς ἔννοιες...
ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στίς ἔννοιες.

- - - = NB
Κάθε ἔννοια βρίσκεται σέ ὁρισμένη **σ χ έ σ η,** σέ ὁρισμένη ἀλληλουχία μέ *ὅ λ ε ς* τίς ὑπόλοιπες

«Ἀρχικά μέ τή λέξη ἀλήθεια ἐννοεῖται αὐτό, πού ἐγώ *ξέρω,* πῶς κάτι *ὑπάρχει.* Αὐτό, ὡστόσο, εἶναι ἀλήθεια — μόνο σέ σχέση μέ τή συνείδηση, ἤ τυπική ἀλήθεια — μόνο ὀρθότητα (§ 213, σελ. 386 [322]). Ἡ ἀλήθεια ὅμως μέ τή βαθύτερη ἔννοια βρίσκεται στό ὅτι ἡ ἀντικειμενικότητα εἶναι ταυτόσημη μέ τήν ἔννοια»...

«Ὁ κακός ἄνθρωπος εἶναι ἀναληθής ἄνθρωπος, δηλαδή, ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δέν συμπεριφέρεται σύμφωνα μέ τήν ἔννοιά του, ἤ μέ τόν προορισμό του. Ὡστόσο δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει τίποτε πού νά εἶναι ἐντελῶς στερημένο ἀπό τήν ταυτότητα τῆς ἔννοιας καί τῆς πραγματικότητας. Μάλιστα τό κακό καί τό ἀναληθές *ὑπάρχει* μόνο ἐφόσον ἡ πραγματικότητά του κατά κάποιο τρόπο καί κατά κάποιο βαθμό ἀντιστοιχεῖ στήν ἔννοιά του»...

...«Ὅ,τι ἀξίζει νά φέρει τό ὄνομα τῆς φιλοσοφίας τοποθετοῦσε πάντα στή βάση τῆς διδασκαλίας του τή συνείδηση τῆς ἀπόλυτης ἑνότητας ἐκείνου, τό ***ὁποῖο ἀναγνωρίζεται ἀπό τή διάνοια μόνο στή διαιρετότητά του»...***

Ἡ διαφορά τοῦ Εἶναι ἀπό τήν οὐσία, τῆς ἔννοιας ἀπό τήν ἀντικειμενικότητα εἶναι σχετική

«*Οἱ βαθμίδες τοῦ Εἶναι* καί τῆς οὐσίας πού ἐξετάστηκαν ὥς τώρα, καθώς ἐπίσης καί οἱ βαθμίδες τῆς ἔννοιας καί τῆς ἀντικειμενικότητας, δέν εἶναι σ᾿αὐτή τους τή διαφορά ***κάτι τό ἀκίνητο, πού στηρίζεται στόν ἑαυτό του,*** ἀλλά ἀποδείχνονται διαλεκτικές καί ἡ ἀλήθεια τους βρίσκεται μόνο στό ὅτι αὐτές οἱ βαθμίδες ***εἶναι στοιχεῖα τῆς ἰδέας***» (387-388) [322-323].

Τόμος VI, 388 [I, 323]

Στοιχεῖα τῆς γνώσης (= „τῆς ἰδέας"), τῆς φύσης ἀπό τόν ἄνθρωπο — νά τί εἶναι οἱ κατηγορίες τῆς λογικῆς.

Τόμ. VI, σελ. 388 [323-324] (§ 214):

«Ἡ ἰδέα μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέ διάφορους τρόπους. Τήν ἰδέα μποροῦμε νά τήν ὀνομάσουμε λόγο (αὐτή εἶναι ἡ πραγματικά φιλοσοφική σημασία τῆς ἔννοιας τοῦ λόγου), σέ συνέχεια μποροῦμε νά τήν ὀνομάσουμε ὑποκείμενο-ἀντικείμενο, ἑνότητα τοῦ ἰδεατοῦ καί τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ πεπερασμένου καί τοῦ ἄπειρου, τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος, δυνατότητα πού ἔχει αὐτή καθεαυτή τή δική της πραγματικότητα, μποροῦμε νά τήν ὀνομάσουμε αὐτό, πού ἡ φύση του μπορεῖ νά γίνει κατανοητή μόνο σάν ὑπάρχουσα κτλ. Ὅλες αὐτές οἱ ἐκφράσεις εἶναι ἔγκυρες, γιατί

(ἰδέα) ἀλήθεια ὁλόπλευρη

στήν ἰδέα ἐμπεριέχονται ὅλες οἱ σχέσεις τῆς διάνοιας, ἐμπεριέχονται ὅμως στήν ἰδέα μέ τή μορφή τῆς ἀέναης ταυτότητας καί ἐπιστροφῆς στόν ἑαυτό τους.

Ἡ διάνοια δέν εἶναι ἀνάγκη νά κάνει πολύ κόπο γιά νά δείξει ὅτι ὅλο αὐτό πού λέγεται γιά τήν ἰδέα εἶναι ἐσωτερικά *ἀντιφατικό*. Ὡστόσο, μποροῦμε σέ ὅλα τά σημεῖα νά τήν ἀνταμείψουμε μέ τό ἴδιο νόμισμα, ἤ, σωστότερα, ἡ διάνοια μέσα στήν ἰδέα ἔχει ἤδη ἀνταμειφθεῖ μέ τό ἴδιο νόμισμα. Αὐτό τό τελευταῖο εἶναι δουλιά τοῦ λογικοῦ, δουλιά πού ἐννοεῖται δέν εἶναι τόσο εὔκολη ὅσο ἡ δουλιά τῆς διάνοιας. Ἄν ἡ διάνοια δείχνει: ὅτι ἡ ἰδέα ἀντιφάσκει ἡ ἴδια στόν ἑαυτό της, γιατί λογουχάρη τό ὑποκειμενικό εἶναι μόνο ὑποκειμενικό καί τό ἀντικειμενικό εἶναι τό ἀντίθετό του. Ὅτι τό Εἶναι εἶναι κάτι

ἐντελῶς διαφορετικό ἀπ᾽ὅ,τι ἡ ἔννοια καί γι᾽αὐτό δέν μπορεῖ νά ἐξαχθεῖ ἀπ᾽αὐτήν. Ὅτι τό πεπερασμένο εἶναι ἐπίσης μόνο πεπερασμένο καί ἀποτελεῖ ἄμεση ἀντίθεση τοῦ ἄπειρου, ἑπομένως, δέν μπορεῖ νά εἶναι ταυτόσημο μέ τό τελευταῖο καί τά λοιπά σέ σχέση μέ ὅλους τούς ὁρισμούς — τότε ἡ λογική δείχνει, ἀντίστροφα, τό ἀντίθετο, δείχνει δηλαδή ὅτι τό ὑποκειμενικό, πού εἶναι μόνο ὑποκειμενικό, τό πεπερασμένο, πού εἶναι μόνο πεπερασμένο, τό ἄπειρο, πού πρέπει νά εἶναι μόνο ἄπειρο κτλ. δέν κατέχουν τήν ἀληθινότητα, ἀντιφάσκουν τά ἴδια στόν ἑαυτό τους καί περνοῦν στήν ἀντίθεσή τους. Ἔτσι αὐτό τό πέρασμα καί ἡ ἑνότητα, μέσα στήν ὁποία τά ἄκρα περιέχονται σάν ἄρση, σάν κάποια ἀντίφαση ἤ σάν στοιχεῖα, ἐμφανίζονται σάν ἀλήθεια αὐτῶν τῶν ἄκρων (388) [323-324].

«Ὅταν ἡ διάνοια κριτικάρει τήν ἰδέα, πέφτει σέ διπλή παρανόηση. Πρῶτο, οἱ ἀκραῖοι ὅροι τῆς ἰδέας — σ᾽ὁποιαδήποτε μορφή κι᾽ἄν ἔχουν ἐκφραστεῖ — ἐφόσον εἶναι δοσμένοι στήν ἑνότητα τῆς ἰδέας, παίρνονται ἀπό τή διάνοια ἀκόμη μέ τήν ἔννοια ἐκείνη καί τόν ὁρισμό ἐκεῖνο, μέ τόν ὁποῖο δέν περιέχονται στή συγκεκριμένη ἑνότητά τους, ἀλλά σάν ἀφαιρέσεις πού βρίσκονται ἀκόμη ἔξω ἀπό τήν ἰδέα. Δέν εἶναι μικρότερη ἡ ἀνικανότητά της» (der Verstand*) «νά κατανοήσει τό *συσχετισμό* τους ἀκόμη καί ὅταν αὐτός ἔχει ὁλοφάνερα τεθεῖ. Ἔτσι λ.χ. ἡ διάνοια παραλείπει ἀκόμη καί τή ***φύση τοῦ συνδετικοῦ στήν κρίση*** πού δείχνει ὅτι τό ***ἑνικό***, τό ὑποκείμενο, ***εἶναι ἐπίσης ἄλλο τόσο καί μή ἑνικό, ἀλλά καθολικό***. Δεύτερο, ἡ ἔννοια θεωρεῖ *τή δική* της ἀντανάκλαση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ταυτόσημη μέ τόν ἑαυτό της ἰδέα περιέχει μέσα της τήν ἄρνηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της, τήν ἀντίφαση — *ἐξωτερική* ἀντανάκλαση, πού δέν μπαίνει στήν ἴδια τήν ἰδέα. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, αὐ-

NB τό ἑνικό = μέ τό καθολικό

NB: Οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες καί ἡ „συγκεκριμένη ἑνότητα“ τῶν ἀντιθέσεων.

Ἐξαιρετικό παράδειγμα: τό πιό ἁπλό καί τό πιό καθαρό, ἡ διαλεκτική τῶν ἐννοιῶν καί οἱ ὑλιστικές της ρίζες.

Διαλεκτική ὄχι στή διάνοια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά στήν „ἰδέα“, δηλ. στήν ἀντικειμενική πραγματικότητα

* — τῆς διάνοιας. *Ἡ Σύντ.*

„αἰώνια ζωή“ = διαλεκτική

τό δέν εἶναι καμιά εἰδική σοφία τῆς διάνοιας, ἀλλά ***ἡ ἴδια ἡ ἰδέα εἶναι ἡ διαλεκτική,*** πού αἰώνια διαχωρίζει καί διακρίνει τό ταυτόσημο ἀπό τό διαφορετικό, τό ὑποκειμενικό ἀπό τό ἀντικειμενικό, τό πεπερασμένο ἀπό τό ἄπειρο, τήν ψυχή ἀπό τό σῶμα — καί μόνο ἐφόσον ἡ ἰδέα ***εἶναι αἰώνια δημιουργία, αἰώνια ζωτικότητα καί αἰώνιο πνεῦμα»***... (389) [324].

VI, § 215, σελ. 390 [I, 325]:

ἡ ἰδέα εἶναι... ἕνα προτσές

«῾Η ἰδέα οὐσιαστικά εἶναι ἕνα *προτσές,* ἐπειδή ἡ ταυτότητά της εἶναι ἀπόλυτη καί ἐλεύθερη ταυτότητα τῆς ἔννοιας μόνο ἐφόσον ἡ ταυτότητα εἶναι ἀπόλυτη ἀρνητικότητα καί γι᾽αὐτό τό λόγο εἶναι διαλεκτική».

αὐτό εἶναι NB

Γι᾽αὐτό, λέει, ἡ ἔκφραση „ἑνότητα“ τῆς νόησης καί τοῦ Εἶναι, τοῦ πεπερασμένου καί τοῦ ἄπειρου κτλ. εἶναι *falsch**, γιατί ἐκφράζει μιά «ταυτότητα πού παραμένει ἤρεμη». Δέν εἶναι σωστό ὅτι τό δῆθεν πεπερασμένο ἁπλῶς οὐδετεροποιεῖ („neutralisiert“) τό ἄπειρο καί *vice versa***. Στήν πραγματικότητα ἔχουμε ἕνα *προτσές.*

῎Αν ὑπολογίσουμε... κάθε δευτερόλεπτο πεθαίνουν στή γῆ πάνω ἀπό δέκα ἄνθρωποι καί ἀκόμη περισσότεροι γεννιοῦνται. „Κίνηση“ καί „στιγμή“: πιάσε την. Στήν κάθε δοσμένη στιγμή... Πιάσε αὐτή τή στιγμή. Idem στήν ἁπλή *μηχανική* κίνηση (contra στόν Τσερνόφ[93]).

«῾Η ἰδέα σάν προτσές περνάει στήν ἐξέλιξή της τρεῖς βαθμίδες. Πρώτη μορφή τῆς ἰδέας εἶναι ἡ *ζωή*... Δεύτερη μορφή... εἶναι ἡ ἰδέα σάν *γνώση,* πού ἐμφανίζεται μέ τή διπλή μορφή τῆς *θεωρητικῆς* καί τῆς *πρακτικῆς* ἰδέας. Τό προτσές τῆς γνώσης ἔχει σάν ἀποτέλεσμά του τήν ἀνασύσταση τῆς ἐμπλουτισμένης μέ τή διαφορά ἑνότητας, καί αὐτό δίνει τήν τρίτη μορφή, τή μορφή τῆς *ἀπόλυτης* ἰδέας»... (391) [326].

* — *ψεύτικη. ῾Η Σύντ.*

** — *ἀντίστροφα. ῾Η Σύντ.*

Ἡ ἰδέα εἶναι ἡ „ἀλήθεια“ (σελ. 385 [320-321], § 213). Ἡ ἰδέα, δηλ. ἡ *ἀλήθεια* σάν προτσές — γιατί ἡ ἀλήθεια εἶναι ἕνα *προτσές* — περνάει στήν ἐξέλιξή της (Entwicklung) τρεῖς βαθμίδες: 1) τή ζωή, 2) τό προτσές τῆς γνώσης, πού συμπεριλαβαίνει τήν *πρακτική* τοῦ ἀνθρώπου καί τήν *τεχνική* (βλ. πιό πάνω[94]) — 3) τή βαθμίδα τῆς ἀπόλυτης ἰδέας (δηλ. τῆς πλήρους ἀλήθειας). Ἡ ζωή γεννάει τόν ἐγκέφαλο. Στόν ἐγκέφαλο τοῦ ἀνθρώπου ἀντανακλᾶται ἡ φύση. Ὁ ἄνθρωπος, ἐλέγχοντας καί ἐφαρμόζοντας στήν πρακτική του δράση καί στήν τεχνική τήν ὀρθότητα αὐτῶν τῶν ἀντανακλάσεων, φτάνει στήν ἀντικειμενική ἀλήθεια.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἕνα προτσές. Ἀπό τήν ὑποκειμενική ἰδέα ὁ ἄνθρωπος πάει πρός τήν ἀντικειμενική ἀλήθεια *διά μέσου* τῆς „πρακτικῆς“ (καί τῆς τεχνικῆς).

ΛΟΓΙΚΗ. ΤΟΜΟΣ V.

ΙΙΙ Μέρος. Ἡ ἰδέα. Ι κεφάλαιο. *Ἡ ζωή.*

„Σύμφωνα μέ τή συνηθισμένη ἀντίληψη γιά τή λογική“ (Bd. V, σελ. 244* [VI, 221]**) τό ζήτημα γιά *τή ζωή* δέν ἔχει θέση στή λογική, καί ἡ „*ἀλήθεια αὐτή καθεαυτή wesentlich im Erkennen ist*“***, τότε ἀναγκαζόμαστε νά μιλᾶμε γιά τή γνώση — καί σέ συνδυασμό πιά μέ τή γνώση (στή σελ. 245 [222]) πρέπει νά μιλᾶμε γιά τή *ζωή*.

Μερικές φορές πίσω ἀπό τήν ὀνομαζόμενη „καθαρή λογική“ βάζουν ἀκόμη καί τήν „ἐφαρμοσμένη“ (angewandte) λογική, ἀλλά τότε...

...«θά χρειαζόταν νά συμπεριληφθεῖ στή λογική κάθε ἐπιστήμη, γιατί κάθε ἐπιστήμη εἶναι ἐφαρμοσμένη λογική, ἐφόσον αὐτή συνίσταται στό νά ἐφαρμόζει τό ἀντικείμενό της μέ τίς μορφές τῆς σκέψης καί τῆς ἔννοιας» (244) [221].

κάθε ἐπιστήμη εἶναι ἐφαρμοσμένη λογική

---

* *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1834. *Ἡ Σύντ.*

** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τομ. VI, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1939. *Ἡ Σύντ.*

*** — *οὐσιαστικά συμπεριλαβαίνεται στή γνώση. Ἡ Σύντ.*

Ἡ σκέψη νά συμπεριληφθεῖ *ἡ ζ ω ή* στή λογική εἶναι κατανοητή — καί μεγαλοφυής — ἀπό τήν ἄποψη τοῦ *προτσές* ἀντανάκλασης τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου στή συνείδηση (πρῶτα τήν ἀτομική) τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ ἐλέγχου αὐτῆς τῆς συνείδησης (τῆς ἀντανάκλασης) μέ τήν πρακτική — βλέπε:

ζωή = τό ἀτομικό ὑποκείμενο ξεχωρίζει τόν ἑαυτό του ἀπό τό ἀντικειμενικό

...«Γι᾿αὐτό ἡ πρωταρχική *κρίση* τῆς ζωῆς βρίσκεται στό ὅτι ἡ ζωή ξεχωρίζει τόν ἑαυτό της σάν ἀτομικό ὑποκείμενο, ἀπό τήν ἀντικειμενικότητα»...(248)[224].

᾿Εγκυκλοπαίδεια* § 216: τά χωριστά μέλη τοῦ σώματος μόνο στήν ἀλληλουχία τους εἶναι αὐτό πού εἶναι. Ἕνα χέρι, κομμένο ἀπό τό σῶμα, εἶναι μόνο κατ᾿ ὄνομα χέρι (᾿Αριστοτέλης).

Ἄν ἐξετάσουμε τή σχέση τοῦ ὑποκειμένου πρός τό ἀντικείμενο στή λογική, τότε πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη μας καί τίς γενικές προϋποθέσεις τοῦ Εἶναι τοῦ *συγκεκριμένου* ὑποκειμένου (= τή *ζ ω ή τ ο ῦ ἀ ν θ ρ ώ π ο υ*) στήν ἀντικειμενική κατάσταση.

Ὑποδιαιρέσεις**:
1) ἡ ζωή «σάν ζωντανό ἄτομο» (§ Α)
2) τό „προτσές τῆς ζωῆς"
3) τό „προτσές τοῦ εἴδους" (Gattung), τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου καί τό πέρασμα στή *γνώση*.

(1) «Ὑποκειμενική καθολικότητα» καί „ἀδιάφορη" „ἀντικειμενικότητα"
(2) Ἑνότητα ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου

---

* *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1929. *Ἡ Σύντ.*

** *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1834, σελ. 248-262. *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. VI, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1939, σελ. 224-237. *Ἡ Σύντ.*

...«Αὐτή ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ ζωντανοῦ εἶναι ὁ *ὀργανισμός*. Ἡ ἀντικειμενικότητα εἶναι τό *μέσο* καί τό *ὄργανο* τοῦ σκοποῦ»... (251) [227].

Ἐγκυκλοπαίδεια § 219:... «Ἡ ἀνόργανη φύση, πού κατακτιέται ἀπό τό ζωντανό ὄν, τό ἀνέχεται αὐτό γιατί *αὐτή καθεαυτή* εἶναι τό ἴδιο πού εἶναι ἡ ζωή *γιά τόν ἑαυτό της*».

Ἀναποδογυριζόμενο = καθαρός ὑλισμός. Ὑπέροχο, βαθυστόχαστο, σωστό!! Καί ἀκόμη NB: ἀποδείχνει τήν *ἀπόλυτη* ὀρθότητα καί τήν εὐστοχία τῶν ὅρων «an sich» καί «für sich»*!!! NB

Ὕστερα τό νά „ὑπαγάγουμε“ στίς λογικές κατηγορίες τήν „αἰσθησιακότητα“ (Sensibilität), τήν „ἐρεθιστικότητα“ (Irritabilität) — αὐτό, λέει εἶναι τό *μερικό* σέ διαστολή μέ τό γενικό!! — καί τήν „ἀναπαραγωγή“ εἶναι ἕνα ἀνιαρό παιχνίδι. Ξεχάστηκε ἡ *κεντρική γραμμή*, τό πέρασμα τῶν φυσικῶν φαινομένων σέ ἕνα *ἄ λ λ ο* ἐπίπεδο.

Κτλ. «Ὁ πόνος εἶναι μιά «πραγματική ὕπαρξη» τῆς ἀντίφασης» στό ζωντανό ἄτομο.

ὁ Χέγγελ καί τό *παιχνίδι* μέ τίς „ὀργανικές ἔννοιες“ !!!

Τό κωμικό στόν Χέγγελ

Ἤ ἀκόμη: ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ ἀνθρώπου... «εἶναι ἡ πραγματοποιημένη ταυτότητα αὐτῶν» (τῶν 2 ἀτόμων διαφορετικοῦ φύλου), «εἶναι ἡ ἀρνητική ἑνότητα τοῦ εἴδους, πού ἀντανακλᾶται στόν ἑαυτό του μέσα ἀπό τή δική του διχοτόμηση»... (261) [236].

ὁ Χέγγελ καί τό παιχνίδι μέ τόν „ὀργανισμό“

* — καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του. *Ἡ Σύντ.*

ΛΟΓΙΚΗ. ΤΟΜΟΣ V.

III Μέρος. ῾Η ἰδέα.

II Κεφάλαιο. *Ἡ ἰ δ έ α τ ῆ ς γ ν ώ σ η ς* (σελ. 262-327 [237-295]).

ἡ ὑποκειμενική συνείδηση καί ἡ κατάδυσή της στήν ἀντικειμενικότητα

...«῾Η πραγματικότητά της» (des Begriffs *) «γενικά εἶναι *μορφή τοῦ ὑπαρκτοῦ Εἶναι.* ῞Ολη ἡ ὑπόθεση βρίσκεται στόν ὁρισμό αὐτῆς τῆς μορφῆς. Σ᾽αὐτή στηρίζεται ἡ διάκριση ἀνάμεσα σ᾽αὐτό πού εἶναι ἡ ἔννοια καθεαυτή, σάν κάτι τό ὑποκειμενικό, καί σ᾽αὐτό πού αὐτή εἶναι σάν κατάδυση στήν ἀντικειμενικότητα καί ὕστερα στήν ἰδέα τῆς ζωῆς» (263) [238].

μυστικισμός

...«Τό πνεῦμα δέν εἶναι μόνο ἀπείρως πλουσιότερο ἀπό τή φύση, ἀλλά καί... ἡ ἀπόλυτη ἑνότητα τοῦ ἀντιθέτου μέσα στήν ἔννοια ἀποτελεῖ τήν οὐσία τοῦ πνεύματος»... (264) [238-239].

; μυστικισμός!

ὁ Χέγγελ ἐνάντια στόν Κάντ:

; δηλ. ὅτι τό „᾽Εγώ" τοῦ Κάντ εἶναι κενός τύπος („αὐτοεπινόηση"), χωρίς συγκεκριμένη ἀνάλυση τοῦ προτσές τῆς γνώσης

...Τό «᾽Εγώ» τοῦ Κάντ εἶναι «κάποιο ὑπερβατικό ὑποκείμενο τῶν σκέψεων» (264) [239]. «Καί μάλιστα αὐτό τό ᾽Εγώ, κατά τήν ἔκφραση τοῦ ἴδιου τοῦ Κάντ, ἔχει τό μειονέκτημα ὅτι πρέπει πάντοτε νά τό χρησιμοποιοῦμε, ὅταν θέλουμε νά κάνουμε μιά ὁποιαδήποτε κρίση γι᾽αὐτό»...

(σελ. 265 [240])

«Στήν κριτική του» (= τοῦ Κάντ) «σχετικά μέ αὐτούς τούς ὁρισμούς» (συγκεκριμένα:

* — τῆς ἔννοιας. *Ἡ Σύντ.*

abstrakte einseitige Bestimmungen, „der vormaligen, τῆς προκαντιανῆς, Metaphysik“* γιά τήν „ψυχή“) «αὐτός» (ὁ Κάντ) «ἀκολουθοῦσε ἁπλῶς τό σκεπτικιστικό ὕφος τοῦ Χιούμ, δηλαδή στεκόταν σταθερά σ᾿αὐτό πού εἶναι τό Ἐγώ στήν αὐτοσυνείδηση, πετώντας ἀπ᾿αὐτό τό Ἐγώ — μιά καί ἔπρεπε νά τό κατανοήσει στήν οὐσία, σάν πράγμα καθεαυτό — ὅλο τό ἐμπειρικό στοιχεῖο, ἔτσι δέν ἔμενε τίποτε, ἐκτός ἀπ᾿αὐτό τό φαινόμενο: *Ἐγώ στοχάζομαι* — πού συνοδεύει ὅλες τίς παραστάσεις καί γιά τό ὁποῖο ἐμεῖς δέν ἔχουμε οὔτε τήν παραμικρότερη ἰδέα» (266) [240]. ###

NB

NB: ὁ Κάντ καί ὁ Χιούμ σκεπτικιστές

Ὅπως φαίνεται, ὁ Χέγγελ βλέπει ἐδῶ τό σκεπτικισμό στό γεγονός ὅτι ὁ Χιούμ καί ὁ Κάντ δέν βλέπουν μέσα στά „φαινόμενα“ τό πράγμα καθεαυτό πού *ἐμφανίζεται,* ἀποσποῦν τό φαινόμενο ἀπό τήν ἀντικειμενική ἀλήθεια, ἀμφιβάλλουν γιά τήν ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσης, alles Empirische ἀποσποῦν, weglassen, ἀπό τό Ding an sich...** Καί ὁ Χέγγελ συνεχίζει:

Σέ τί βλέπει ὁ Χέγγελ τό σκεπτικισμό τοῦ Χιούμ καί τοῦ Κάντ;

###...«Ἀσφαλῶς, πρέπει νά συμφωνήσουμε μέ τό γεγονός ὅτι δέν ἔχουμε οὔτε τήν παραμικρότερη ἰδέα οὔτε γιά τό Ἐγώ, οὔτε γιά ὁ,τιδήποτε ἄλλο, οὔτε ἀκόμη καί γιά τήν ἴδια τήν ἔννοια, ἕως ὅτου δέν *κατανοοῦμε τήν ἔννοια,* ἀλλά σταματᾶμε στήν ἁπλή, ἀκίνητη *παράσταση* καί *ὀνομασία*» (266) [240].

Εἶναι ἀδύνατο νά ἀντιληφθοῦμε ἔξω ἀπό τό προτσές τῆς κατανόησης (τῆς γνώσης, τῆς συγκεκριμένης μελέτης etc.)

Γιά νά ἀντιληφθοῦμε πρέπει νά ἀρχίσουμε ἐμπειρικά τήν κατανόηση, τή μελέτη, ἀπό τήν ἐμπειρία νά ἀνεβαίνουμε πρός τό γενικό. Γιά νά μάθουμε νά κολυμπᾶμε πρέπει νά μποῦμε στό νερό.

---

* — στούς ἀφηρημένους μονόπλευρους ὁρισμούς τῆς «προηγούμενης — προκαντιανῆς — μεταφυσικῆς». *Ἡ Σύντ.*

** — ὅλο τό ἐμπειρικό τό ἀποσποῦν ἀπό τό πράγμα καθεαυτό. *Ἡ Σύντ.*

ὁ Κάντ περιορίζεται στά „φαινόμενα“

Ἡ παλιά μεταφυσική, προσπαθώντας νά γνωρίσει τήν *ἀλήθεια*, διαιροῦσε τά ἀντικείμενα, σύμφωνα μέ τό γνώρισμα τῆς ἀλήθειας, σέ οὐσίες καί φαινόμενα. Ἡ κριτική τοῦ Κάντ *παραιτήθηκε* ἀπό τήν ἔρευνα τῆς ἀλήθειας... «Ἀλλά τό νά σταματᾶ κανείς στά φαινόμενα καί σ'ἐκεῖνο πού στήν κοινή συνείδηση ἀποδείχνεται ἁπλή παράσταση, σημαίνει νά ἀρνεῖται τήν ἔννοια καί τή φιλοσοφία» (269) [243-244].

§ Α:

«*Ἡ ἰδέα τῆς ἀλήθειας*. Ἡ ὑποκειμενική ἰδέα εἶναι κατ'ἐξοχήν *παρόρμηση*... Γι'αὐτό ἡ παρόρμηση ἔχει προσδιοριστικότητα, πού συνίσταται στό ὅτι ἡ παρόρμηση αἴρει τήν ὑποκειμενικότητά της, μετατρέπει τή δική της πραγματικότητα πού εἶναι ἀκόμη ἀφηρημένη σέ συγκεκριμένη καί τήν πληρεῖ μέ τό *περιεχόμενο* τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος προϋποτίθεται ἀπό τήν ὑποκειμενικότητά της... Ἐπειδή ἡ γνώση εἶναι ἡ ἰδέα σάν σκοπός ἤ σάν ὑποκειμενική ἰδέα, γι'αὐτό ἡ ἄρνηση τοῦ ὑποτιθέμενου κόσμου σάν πραγματικοῦ καθεαυτοῦ εἶναι ἡ *πρώτη* ἄρνηση»... (274-275) [248-249].

δηλαδή, ἡ πρώτη *βαθμίδα*, τό στοιχεῖο, ἡ ἀρχή, ἡ πρώτη προσέγγιση τῆς γνώσης εἶναι τό πεπερασμένο της (Endlichkeit) καί ἡ ὑποκειμενικότητά της, ἡ ἄρνηση τοῦ κόσμου-καθεαυτοῦ — ὁ σκοπός τῆς γνώσης στήν ἀρχή εἶναι ὑποκειμενικός...

ὁ Χέγγελ ἐνάντια στόν Κάντ:

ὁ Κάντ ἀνήγαγε σέ ἀπόλυτο *μ ι ά* πλευρά

«Τόν τελευταῖο καιρό μέ ἕναν περίεργο τρόπο» (ὁ Κάντ φανερά) «αὐτή ἡ πλευρά τοῦ πεπερασμένου ἔχει ἑδραιωθεῖ καί ἔχει ἀναγνωριστεῖ σάν *ἀπόλυτη* σχέση τῆς γνώσης, σάμπως τό πεπερασμένο καθεαυτό θά ἔπρεπε νά εἶναι καί τό ἀπόλυτο! Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη ἀποδίδεται στό ἀντικείμενο μιά κάποια μυστηριώδης ἰδιότητα νά εἶναι *πράγμα καθεαυτό ἔξω ἀπό τά ὅρια* τῆς γνώσης, καί αὐτό τό πράγμα, ἀλλά μαζί μ'αὐτό καί ἡ ἀλήθεια, θεωρεῖται γιά τή γνώση σάν κάτι τό ἀπολύτως *ἐπέκεινα*. Οἱ ὁρισμοί τῆς σκέψης γενικά, οἱ κατηγορίες

τό πράγμα καθεαυτό τοῦ Κάντ εἶναι ἀπόλυτο „Jenseits“ *

* — «ἐπέκεινα». *Ἡ Σύντ.*

καί οἱ ὁρισμοί τῆς ἀντανάκλασης, τό ἴδιο ὅπως καί ἡ τυπική ἔννοια καί τά στοιχεῖα της, ἀποκτοῦν μέσα σ'αὐτή τήν ἀντίληψη τή σημασία ὄχι τέτιων ὁρισμῶν πού εἶναι τελικοί αὐτοί καθεαυτοί, ἀλλά τελικῶν μέ τήν ἔννοια ὅτι αὐτοί οἱ ὁρισμοί εἶναι κάτι τό ὑποκειμενικό σέ σύγκριση μέ τήν κενή ἰδιότητα πού ἀναφέραμε νά εἶναι *πράγμα καθεαυτό.* Ἡ παραδοχή αὐτῆς τῆς μή ἀληθινῆς σχέσης τῆς γνώσης σάν ἀληθινῆς εἶναι πλάνη, πού ἔγινε κοινή γνώμη τόν τελευταῖο καιρό» (276) [250].

ὁ ὑποκειμενισμός τοῦ Κάντ

Ὁ Κάντ, ἀποσπώντας τή γνώση ἀπό τό ἀντικείμενο, πῆρε τόν πεπερασμένο, τόν παροδικό, τό σχετικό, τό συμβατικό χαρακτήρα τῆς ἀνθρώπινης γνώσης (τῶν κατηγοριῶν της, τῆς αἰτιότητας κτλ. κτλ.) σάν *ὑποκειμενισμό* καί ὄχι σάν διαλεκτική τῆς ἰδέας (= τῆς ἴδιας τῆς φύσης).

...«Ἀλλά ἡ γνώση εἶναι ὑποχρεωμένη μέ τήν ἴδια τήν κίνησή της νά λύσει τό πεπερασμένο της κι'ἔτσι νά λύσει καί τήν ἀντίφασή της» (277) [250].

Ἀλλά ἡ **πορεία** τῆς γνώσης τήν ὁδηγεῖ στήν ἀντικειμενική ἀλήθεια

...«Εἶναι ὅμως τόσο μονόπλευρο νά φαντάζεται κανείς τήν ἀνάλυση μέ τέτιο τρόπο σάν νά μήν ὑπάρχει στό ἀντικείμενο τίποτε ἄλλο πού νά μήν *ἔχει μπεῖ* μέσα σ'αὐτό, ὅσο μονόπλευρο εἶναι νά ὑποθέτει ὅτι δῆθεν οἱ ὁρισμοί πού προκύπτουν ἁπλῶς *ἐξάγονται* ἀπ'αὐτόν. Ὅπως εἶναι γνωστό, τήν πρώτη ἀντίληψη τήν ἐκφράζει ὁ ὑποκειμενικός ἰδεαλισμός, πού παραδέχεται τήν ἐνέργεια τῆς γνώσης στήν ἀνάλυση ἀποκλειστικά σάν μονόπλευρη *ὑπόθεση,* πίσω ἀπό τήν ὁποία παραμένει κρυφό τό *πράγμα καθεαυτό.*

ὁ Χέγγελ ἐνάντια στόν ὑποκειμενικό ἰδεαλισμό καί στό „ρεαλισμό“

Ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς λογικῆς

Ἡ δεύτερη ἀντίληψη ἀνήκει στό λεγόμενο ρεαλισμό, πού κατανοεῖ τήν ὑποκειμενική ἔννοια σάν κενή ταυτότητα, ἡ ὁποία δέχεται μέσα της τούς ὁρισμούς τῆς σκέψης *ἀπέξω*».

...«Ἀλλά αὐτά τά δυό στοιχεῖα δέν πρέπει νά τά χωρίζουμε τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο. Φυσικά, τό λογικό στήν ἀφηρημένη του μορφή, μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται στήν ἀνάλυση, εἶναι δοσμένο μόνο στή γνώση, καθώς ἐπίσης, ἀντίθετα, τό λογικό δέν εἶναι μόνο κάτι *πού ἔχει τεθεῖ*, ἀλλά καί κάτι *πού ὑπάρχει καθεαυτό*»... (280) [253-254].

Οἱ λογικές ἔννοιες εἶναι ὑποκειμενικές ὅσο παραμένουν „ἀφηρημένες“, στήν ἀφηρημένη τους μορφή, ταυτόχρονα ὅμως ἐκφράζουν καί τά πράγματα καθεαυτά. Ἡ φύση εἶναι *καί* συγκεκριμένη,*καί* ἀφηρημένη, *καί* φαινόμενο, *καί* οὐσία, *καί* στιγμή, *καί* σχέση. Οἱ ἀνθρώπινες ἔννοιες εἶναι ὑποκειμενικές στήν ἀφηρημένη τους ἰδιότητα, στήν ἀπόσπασή τους, εἶναι ὅμως ἀντικειμενικές στό σύνολό τους, στό προτσές, στό ἀποτέλεσμα, στήν τάση, στήν πηγή.

Πολύ καλή ἡ § 225 τῆς **Ἐγκυκλοπαίδειας**, ὅπου ἡ „*γνώση*“ (ἡ „θεωρητική“) καί ἡ „βούληση“, ἤ ἡ „πρακτική δράση“ ἀπεικονίζονται σάν δυό πλευρές, δυό μέθοδοι, δυό μέσα κατάργησης τῆς „μονομέρειας“ καί τῆς ὑποκειμενικότητας καί τῆς ἀντικειμενικότητας.

NB Καί ἔπειτα οἱ *281-282* [254-255] πολύ σπουδαῖο γιά τό *πέρασμα* τῶν κατηγοριῶν ἀπό τή μιά στήν ἄλλη (καί ἐνάντια στόν Κάντ, σελ. 282 [255]).

Λογική, τόμ. V, σελ. 282 [VI, 255] (τέλος)*

...«Ὁ Κάντ... δανείζεται μιά ὁρισμένη ἀλληλουχία, δηλ. τίς ἴδιες τίς ἔννοιες τῶν σχέσεων καί τίς βασικές συνθετικές θέσεις,

*Ἡ σημείωση τοῦ Β. Ι. Λένιν ἀπό δῶ περνάει στό τετράδιο «Hegel. Λογική III (σελ. 89-115)». *Ἡ Σύντ.*

ἀπό τήν *τυπική λογική*, τίς παίρνει σάν *δεδομένες*. Ἡ παραγωγή τους θά ἔπρεπε νά εἶναι ***ἀπεικόνιση τοῦ περάσματος*** αὐτῆς τῆς ἁπλῆς ἑνότητας τῆς αὐτοσυνείδησης σέ τέτιους ὁρισμούς καί διακρίσεις της. Ὁ Κάντ, ὅμως, δέν ἔκανε τόν κόπο νά δείξει τήν ἀληθινά συνθετική ***π ρ ο χ ω ρ η τ ι κ ή κ ί ν η σ η τῆς ἔννοιας πού παράγει μόνη της τόν ἑαυτό της*** (282) [255].

Ὁ Κάντ δέν ἔδειξε τό *π έ ρ α σ μ α* τῶν κατηγοριῶν ἀπό τή μιά στήν ἄλλη.

286-287 [259-260] — Ὁ Χέγγελ, ἐπανερχόμενος ἀκόμη μιά φορά στά ἀνώτερα μαθηματικά (ἀποκαλύπτοντας ἀνάμεσα στ'ἄλλα ὅτι γνωρίζει τή λύση πού ἔδοσε ὁ Γκάους στήν ἐξίσωση $X^m - 1 = 0$[95]), ἀσχολεῖται γιά μιά ἀκόμη φορά μέ τό διαφορικό καί τόν ὁλοκληρωτικό λογισμό, καί λέει ὅτι

«τά μαθηματικά... δέν ἦταν ὥς τώρα σέ θέση νά δικαιώσουν μέ τίς δικές τους δυνάμεις, δηλαδή μέ μαθηματικό τρόπο, ἐκεῖνες τίς πράξεις πού στηρίζονται σ'αὐτό τό πέρασμα» (τό πέρασμα ἀπό κάποια μεγέθη σέ κάποια ἄλλα μεγέθη), «ἐπειδή τό πέρασμα αὐτό δέν εἶναι μαθηματικῆς φύσης». Ὁ *Leibnitz* ὅμως, στόν ὁποῖο ἀποδίδουν τήν τιμή τῆς ἀνακάλυψης τοῦ διαφορικοῦ λογισμοῦ, ἔκανε αὐτό τό πέρασμα «μέ τόν πιό ἀπαράδεκτο τρόπο πού εἶναι τόσο ἐντελῶς ξένος στήν ἔννοια, ὅσο καί μή μαθηματικός τρόπος»... (287) [259-260].

«Ἡ *ἀναλυτική* γνώση εἶναι ἡ πρώτη πρόταση ὅλου τοῦ συλλογισμοῦ — ἡ ἄμεση σχέση τῆς ἔννοιας πρός τό ἀντικείμενο. Γι'αὐτό ἡ ταυτότητα εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁρισμός πού ἡ γνώση τόν παραδέχεται σάν δικό της, καί αὐτή ἡ γνώση εἶναι ἁπλῶς ἡ σύλληψη αὐτοῦ πού ὑπάρχει. Ἡ συνθετική γνώση ἐπιδιώκει *νά κατανοήσει* αὐτό πού ὑπάρχει, δηλαδή νά ἀγκαλιάσει τήν πολυμορφία τῶν ὁρισμῶν στήν ἑνότητά της. Γι'αὐτό αὐτή ἡ γνώση εἶναι ἡ δεύτερη πρόταση τοῦ συλλογισμοῦ, μέσα στήν ὁποία τό διαφορετικό αὐτό καθεαυτό φαίνεται συσχετισμένο. Συνεπῶς ὁ σκοπός αὐτῆς τῆς γνώσης εἶναι γενικά ἡ ἀναγκαιότητα» (288) [260-261].

Ὁσοναφορᾶ τή μέθοδο ὁρισμένων ἐπιστημῶν (λογουχάρη, τῆς φυσικῆς) νά παίρνουν γιά „ἐξήγηση" διάφορες „δυνάμεις" etc. καί νά τραβοῦν (νά τεντώνουν), νά ταιριάζουν τά γεγονότα etc., ὁ Χέγγελ κάνει τήν ἀκόλουθη ἔξυπνη παρατήρηση:

«Ἡ λεγόμενη ἐξήγηση καί ἀπόδειξη τοῦ συγκεκριμένου ὑλικοῦ πού εἰσάγεται στά θεωρήματα, ἀποδείχνεται ἐνμέρει ταυτολογία, ἐνμέρει διαστρέβλωση τῆς ἀληθινῆς κατάστασης πραγμάτων. Καί ἡ διαστρέβλωση αὐτή χρησίμευε ἐνμέρει γιά νά καλύψει τό ρόλο τῆς γνώσης, πού διάλεγε μονόπλευρα τίς ἐμπειρίες, χάρη στόν ὁποῖο καί μόνο ἡ γνώση μποροῦσε νά παίρνει τούς ἁπλούς ὁρισμούς της καί τίς βασικές θέσεις της. Καί τήν ἀντίρηση πού ἀντλεῖται ἀπό τήν ἐμπειρία, ἡ γνώση τήν αἴρει μέ τό ὅτι κατανοεῖ καί ἑρμηνεύει τήν ἐμπειρία ὄχι στή συγκεκριμένη ἀρτιότητά της, ἀλλά σάν παράδειγμα, καί μάλιστα ἀπό τήν πλευρά πού εἶναι εὐνοϊκή γιά τίς ὑποθέσεις καί τίς θεωρίες. Σ'αὐτή τήν ὑποταγή τῆς συγκεκριμένης ἐμπειρίας στούς προκαθορισμένους ὁρισμούς συσκοτίζεται ἡ βάση τῆς θεωρίας καί παρουσιάζεται μόνο ἀπό τήν πλευρά πού ἐπιβεβαιώνει τή θεωρία» (315-316) [285-286].

ἐξαιρετικά σωστό καί βαθυστόχαστο

(σύγκρ. τήν πολιτική οἰκονομία τῆς ἀστικῆς τάξης)

ἐνάντια στόν ὑποκειμενισμό καί τή μονομέρεια

Τήν παλιά μεταφυσική (λογουχάρη, τοῦ Wolf |παράδειγμα: τό γελοῖο μεγαλόπιασμα μέ τίς κοινοτοπίες etc.[96]|) τήν ἀνέτρεψαν τάχα *ὁ Κάντ καί ὁ Jacobi*. Ὁ Κάντ ἔδειξε ὅτι οἱ „αὐστηρές ἀποδείξεις" ὁδηγοῦν στίς ἀντινομίες,

«ἀλλά γιά τήν ἴδια τή φύση αὐτῆς τῆς ἀπόδειξης, πού συνδέεται μέ κάποιο πεπερασμένο περιεχόμενο, αὐτός» (ὁ Kant) «δέν στοχαζόταν. Στό μεταξύ τό ἕνα πρέπει νά πέσει μαζί μέ τό ἄλλο» (317) [287].

δηλ. ὁ *Κάντ* δέν κατάλαβε τόν *καθολικό* νόμο τῆς διαλεκτικῆς τοῦ „πεπερασμένου";

Ἡ συνθετική γνώση δέν εἶναι ἀκόμη πλήρης, γιατί ἡ «ἔννοια» δέν γίνεται ἑνότητα τοῦ ἑαυτοῦ της μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της μέσα στό ἀντικείμενό της ἤ στήν πραγματικότητά της... Γι'αὐτό ἡ ἰδέα μέσα σ' αὐτή τή γνώση δέν φτάνει ἀκόμη στήν ἀλήθεια ἐξαιτίας τῆς ἀσυμφωνίας τοῦ ἀντικειμένου μέ τήν ὑποκειμενική ἔννοια. — Ἡ σφαίρα ὅμως τῆς ἀναγκαιότητας εἶναι τό ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ Εἶναι καί τῆς ἀντανάκλασης. Ἡ σφαίρα τῆς ἀναγκαιότητας αὐτή καθεαυτή περνάει στήν ἐλευθε-

ρία τῆς ἔννοιας, ἡ ἐσωτερική ταυτότητα περνάει στήν ἐκδήλωσή της, πού εἶναι ἡ ἔννοια σάν ἔννοια»...

...«'Η ἰδέα, ἐφόσον ἡ ἔννοια *γιά τόν ἑαυτό* της εἶναι τώρα αὐτή καθεαυτή καθορισμένη ἔννοια, εἶναι *πρακτική* ἰδέα, εἶναι *ἐπενέργεια*» (319) [288-289]. Καί ἡ ἑπόμενη § ἔχει τόν τίτλο «Β: 'Η ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ».

'Η θεωρητική γνώση πρέπει νά δόσει τό ἀντικείμενο στήν ἀναγκαιότητά του, στίς ὁλόπλευρες σχέσεις του, στήν ἀντιφατική του κίνηση an und für sich*. 'Αλλά ἡ ἀνθρώπινη ἔννοια συλλαμβάνει „ὁριστικά" αὐτή τήν ἀντικειμενική ἀλήθεια τῆς γνώσης, τήν κατανοεῖ καί τήν κατακτᾶ μόνο ὅταν ἡ ἔννοια γίνεται „γιά τόν ἑαυτό της Εἶναι" μέ τήν ἔννοια τῆς πρακτικῆς. Δηλαδή, ἡ πρακτική τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι ὁ ἔλεγχος, τό κριτήριο τῆς ἀντικειμενικότητας τῆς γνώσης. Τέτια νά εἶναι ἄραγε ἡ σκέψη τοῦ Χέγγελ; Πρέπει νά ἐπανέλθω σ'αὐτό.

ὁ Χέγγελ γιά τήν πρακτική καί τήν ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσης

Γιατί ἀπό τήν πρακτική, τή δράση, πέρασμα μόνο πρός τό „ἀγαθό", das Gute; Αὐτό εἶναι περιορισμένο, μονόπλευρο! 'Αλλά *ὠφέλιμο*;

'Ασφαλῶς τό ὠφέλιμο ἐπίσης μπαίνει ἐδῶ. Ἤ μήπως, κατά τόν Χέγγελ, αὐτό εἶναι ἐπίσης das Gute;

Ὅλα αὐτά βρίσκονται στό κεφάλαιο «'Η ἰδέα τῆς γνώσης» (II κεφάλαιο) — στό πέρασμα στήν „ἀπόλυτη ἰδέα" (III κεφάλαιο), — δηλ. στόν Χέγγελ, χωρίς ἀμφιβολία, ἡ πρακτική στέκεται σάν κρίκος στήν ἀνάλυση τοῦ προτσές τῆς γνώσης καί συγκεκριμένα σάν πέρασμα στήν ἀντικειμενική („ἀπόλυτη", κατά τόν Χέγγελ) ἀλήθεια. 'Ο Μάρξ, ἑπομένως, πλησιάζει ἄμεσα τόν Χέγγελ, εἰσάγοντας τό κριτήριο τῆς πρακτικῆς στή θεωρία τῆς γνώσης: βλ. Θέσεις γιά τόν Φόυερμπαχ[97].

* — καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του. *'Η Σύντ.*

῾Η πρακτική στή θεωρία τῆς γνώσης:

(320) [289] «Αὐτή» (der Begriff) «σάν ὑποκειμενική ἔχει ξανά τήν προϋπόθεση κάποιου ἑτέρου Εἶναι, πού ὑπάρχει καθεαυτό. Εἶναι ἡ *ἐπιδίωξη* νά ἐφαρμοστεῖ στή ζωή, εἶναι ὁ σκοπός πού θέλει διαμέσου τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του νά δόσει στόν ἑαυτό του ἀντικειμενικότητα μέσα στόν ἀντικειμενικό κόσμο καί νά ἐκπληρωθεῖ. Στή θεωρητική ἰδέα ἡ ὑποκειμενική ἔννοια σάν καθολική, στερημένη αὐτή καθεαυτή ὁρισμῶν, ἀντιπαρατίθεται στόν ἀντικειμενικό κόσμο, ἀπό τόν ὁποῖο παίρνει γιά τόν ἑαυτό της ἕνα καθορισμένο περιεχόμενο καί μιά πλήρωση. ᾿Ενῶ στήν πρακτική ἰδέα αὐτή ἡ ἔννοια σάν πραγματική ἀντιπαρατίθεται στό πραγματικό. ῾Η βεβαιότητα ὅμως στόν ἑαυτό του, πού διακρίνει τό ὑποκείμενο μέσα στό καθεαυτό-καί-γιά-τόν ἑαυτό του καθορισμένο Εἶναι, εἶναι βεβαιότητα στή δική του πραγματικότητα καί στή *μή πραγματικότητα* τοῦ κόσμου...».

......

Alias*:
῾Η συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο ἀντανακλᾶ τόν ἀντικειμενικό κόσμο, ἀλλά καί τόν δημιουργεῖ.

῾Η ἔννοια (= ἄνθρωπος) σάν ὑποκειμενική προϋποθέτει ξανά τό ἕτερο Εἶναι πού ὑπάρχει αὐτό καθεαυτό (= στήν ἀνεξάρτητη ἀπό τόν ἄνθρωπο φύση). Αὐτή ἡ ἔννοια (= ἄνθρωπος) εἶναι ἡ *ἐπιδίωξη* νά ἐφαρμοστεῖ στή ζωή, νά δόσει στόν ἑαυτό της διαμέσου τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της ἀντικειμενικότητα μέσα στόν ἀντικειμενικό κόσμο καί νά πραγματοποιηθεῖ (ἐκπληρωθεῖ).

Στή θεωρητική ἰδέα (στόν τομέα τῆς θεωρίας) ἡ ὑποκειμενική ἔννοια (γνώση;) σάν γενική καί στερημένη αὐτή καθεαυτή προσδιοριστικότητας ἀντιπαρατίθεται στόν ἀντικειμενικό κόσμο, ἀπό τόν ὁποῖο ἀντλεῖ ἕνα ὁρισμένο περιεχόμενο καί μιά πλήρωση.

Στήν πρακτική ἰδέα (στόν τομέα τῆς πρακτικῆς) αὐτή ἡ ἔννοια σάν πραγματική (πού ἐνεργεῖ;) ἀντιπαρατίθεται στό πραγματικό.

῾Η βεβαιότητα στόν ἑαυτό του, πού ἔχει τό ὑποκείμενο ‖ἐδῶ ξαφνικά ἀντί γιά „ἔννοια“‖ στό δικό του αὐτό-καθεαυτό καί αὐτό-γιά τόν ἑαυτό του Εἶναι, σάν ἕνα καθορισμένο ὑποκείμενο, εἶναι βεβαιότητα στή δική του πραγματικότητα καί στή *μή πραγματικότητα* τοῦ κόσμου.

* —᾿Αλλιῶς, μέ ἄλλα λόγια. *῾Η Σύντ.*

δηλαδή, ὁ κόσμος δέν ἱκανοποιεῖ τόν ἄνθρωπο καί ὁ ἄνθρωπος μέ τή δράση του ἀποφασίζει νά τόν ἀλλάξει.

...«Αὐτή ἡ προσδιοριστικότητα, ἡ ὁποία περιέχεται στήν ἔννοια, εἶναι ἴση μέ αὐτή καί ἐμπεριέχει μέσα της τό αἴτημα τῆς ἑνικῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας, εἶναι τό *ἀγαθό*. Τό ἀγαθό προβάλλει μέ τήν ἀξία κάποιου ἀπόλυτου, δεδομένου ὅτι εἶναι ἡ ἀρτιότητα τῆς ἔννοιας μέσα στόν ἑαυτό της, τό ἀντικειμενικό, πού ταυτόχρονα τό χαρακτηρίζει ἡ μορφή τῆς ἐλεύθερης ἑνότητας καί τῆς ὑποκειμενικότητας. Αὐτή ἡ ἰδέα ***εἶναι ἀνώτερη ἀπό τήν ἰδέα τῆς γνώσης, πού ἐξετάσαμε πιό πάνω,*** γιατί ἡ πρώτη ἔχει τήν ἀξία ὄχι μόνο τοῦ καθολικοῦ, ἀλλά καί ***ἁπλῶς τοῦ πραγματικοῦ***»... (320-321) [290].

Ἡ οὐσία:

„Τό ἀγαθό“ εἶναι „αἴτημα τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας“, δηλ. μέ τήν ἔννοια „ἀγαθό“ ὑπονοεῖται ἡ *πρακτική* τοῦ ἀνθρώπου = αἴτημα (1) καί τῆς *ἐξωτερικῆς* πραγματικότητας (2).

Ἡ πρακτική εἶναι ἀνώτερη ἀπό τή (θεωρητική) γνώση, γιατί ἔχει τήν ἀξία ὄχι μόνο τῆς καθολικότητας, ἀλλά καί τῆς ἄμεσης πραγματικότητας.

...«Γι᾿αὐτό ἡ δραστηριότητα τοῦ σκοποῦ δέν στρέφεται ἐνάντια στόν ἑαυτό της γιά νά δεχτεῖ μέσα της καί νά ἀφομοιώσει κάποιο δοσμένο ὁρισμό, ἀλλά στρέφεται περισσότερο στό νά θέσει τό δικό της ὁρισμό καί νά προσδόσει στόν ἑαυτό της πραγματική ὑπόσταση μέ τή μορφή τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας διαμέσου τῆς ἄρσης τῶν ὁρισμῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου»... (321) [290]...

Ἡ „δραστηριότητα“ τοῦ σκοποῦ δέν στρέφεται ἐνάντια στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της...

ἀλλά τείνει νά δόσει στόν ἑαυτό της *πραγματική ὑπόσταση μέ τή μορφή τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας,* διαμέσου τῆς κατάργησης ὁρισμένων (πλευρῶν, γνωρισμάτων, φαινομένων) τοῦ *ἐξωτερικοῦ* κόσμου“...

...«Τό ἀγαθό πού πραγματοποιεῖται εἶναι ἀγαθό ἐπειδή ὑπάρχει ἤδη στόν ὑποκειμενικό σκοπό, στή δική του ἰδέα. Ἡ πραγματοποίηση τοῦ δίνει κάποια ἐξωτερική ὕπαρξη»... (322) [291].

«Ἀπό τήν πλευρά τοῦ προϋποτιθέμενου σ᾽αὐτό ***ὑποκειμενικοῦ κόσμου,*** πού προϋπόθεσή του εἶναι ἡ ὑποκειμενικότητα καί τό πεπερασμένο τοῦ ἀγαθοῦ, ***καί ὁ ὁποῖος, σάν κάτι ἕτερο, βαδίζει τό δικό του προσωπικό δρόμο,*** αὐτή ἡ ἴδια ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἀγαθοῦ παρεμποδίζεται ἤ ἀκόμη προσκρούει πάνω στό ἀδύνατο»... + (322-323) [292].

NB NB

Ὁ „ἀντικειμενικός κόσμος" „βαδίζει τό δικό του προσωπικό δρόμο" καί ἡ πρακτική τοῦ ἀνθρώπου, ἔχοντας ἀπέναντί της αὐτό τόν ἀντικειμενικό κόσμο, συναντάει „ἐμπόδια στήν ἐκπλήρωση" τοῦ σκοποῦ καί μάλιστα προσκρούει πάνω στό „ἀδύνατο"...

+ ...«Ἔτσι τό ἀγαθό παραμένει σάν κάποια *ὑποχρέωση γιά δράση*. Τό ἀγαθό ὑπάρχει καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του, ἀλλά τό Εἶναι σάν μιά τελευταία, ἀφηρημένη ἀμεσότητα παραμένει ἐπίσης σέ ἀντίθεση μέ τό ἀγαθό καθορισμένο σάν ἕνα κάποιο μή-Εἶναι»... ++

Τό ἀγαθό, τό καλό, οἱ ἀγαθές ἐπιδιώξεις παραμένουν **ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΓΙΑ ΔΡΑΣΗ...**

Δυό κόσμοι: ὁ ὑποκειμενικός καί ὁ ἀντικειμενικός

++ ...«Ἡ ἰδέα τοῦ τέλειου ἀγαθοῦ εἶναι, στ᾽ ἀλήθεια, κάποιο ἀπόλυτο ἀξίωμα, ἀλλά ὄχι κάτι περισσότερο ἀπό ἀξίωμα, δηλαδή ἀπόλυτο, φορτωμένο ***μέ τήν προσδιοριστικότητα τῆς ὑποκειμενικότητας.*** Ἐδῶ ὑπάρχουν ἀκόμη ***δυό ἀντίθετοι κόσμοι,*** τό βασίλειο τῆς *ὑποκειμενικότητας* στούς *καθαρούς* χώρους τῆς *διαυγοῦς* σκέψης καί τό βασίλειο ***τῆς ἀντικειμενικότητας*** στό στοιχεῖο κάποιας ἐξωτερικῆς **ποικιλόμορφης πραγματικότητας,** πού εἶναι ἀνεξερεύνητο βασίλειο τοῦ σκότους. Ἡ πλήρης ἀνάπτυξη τῆς ἄλυτης ἀντίφασης πού δημιουργεῖται ἀπό τόν ἀπόλυτο σκοπό πού δείξαμε, στόν ὁποῖο ἀντιπαρατίθεται τό ἀνυπέρβλητο

ἐμπόδιο αὐτῆς τῆς πραγματικότητας, ἔχει ἐξεταστεῖ λεπτομερειακά στή „Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος“, σελ. 453 καί ἑπόμ.» ... (323) [292].

'Εμπαιγμός τῶν καθαρῶν „χώρων τῆς διαυγοῦς σκέψης“ στό βασίλειο τῆς ὑποκειμενικότητας, στό ὁποῖο ἀντιπαρατίθεται τό „σκότος“ τῆς „ἀντικειμενικῆς“, „ποικιλόμορφης“ πραγματικότητας.	NB

...«Στήν τελευταία» (= der theoretischen Idee ἀντίθετα ἀπό der praktischen Idee*) ...«ἡ γνώση γνωρίζει τόν ἑαυτό της μόνο σάν ἀντίληψη, σάν μιά αὐτή καθεαυτή ἀπροσδιόριστη ταυτότητα τῆς ἔννοιας μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. 'Η πλήρωση, δηλαδή ἡ καθεαυτή καί γιά τόν ἑαυτό της καθορισμένη ἀντικειμενικότητα, εἶναι γιά τή θεωρητική ἰδέα κάτι τό *δεδομένο,* καί *ἀληθινό-Εἶναι* ἀναγνωρίζεται ***ἡ ὑπαρκτή πραγματικότητα ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ὑποκειμενική ὑπόθεση.*** Γιά τήν πρακτική ἰδέα, ἀντίθετα, αὐτή ἡ πραγματικότητα, πού ταυτόχρονα ἀντιπαρατίθεται στήν ἰδέα σάν ἀξεπέραστο ὅριο, ἔχει τή σημασία κάποιου πράγματος πού εἶναι αὐτό καθεαυτό μηδαμινό καί πού εἶναι ὑποχρεωμένο νά πάρει τόν δικό του ἀληθινό ὁρισμό καί τή μοναδική του ἀξία διαμέσου τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀγαθοῦ. Γι'αὐτό ἡ ἴδια ἡ βούληση ἀντιπαρατίθεται ***στήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ της, ἐφόσον ξεχωρίζει τόν ἑαυτό της ἀπό τή γνώση καί ἐφόσον ἡ ἐξωτερική πραγματικότητα δέν διατηρεῖ γιά τή βούληση τή μορφή τοῦ ἀληθινοῦ-Εἶναι.*** Γι'αὐτό ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ μπορεῖ νά βρεῖ τή συμπλήρωσή της μόνο στήν ἰδέα τῆς ἀλήθειας» (323-324) [292-293].

'Η γνώση... βρίσκει ἀπέναντί της τό ἀληθινό Εἶναι σάν ὑπαρκτή πραγματικότητα ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ὑποκειμενικές γνῶμες (Setzen**). (Αὐτό εἶναι καθαρός ὑλισμός!) 'Η βούληση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πράξη του, ἡ ἴδια μπαίνει ἐμπόδιο στήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ της... ἐφόσον ξεχωρίζει τόν ἑαυτό της ἀπό τή γνώση καί δέν	Nota bene

* — τή θεωρητική ἰδέα ἀντίθετα ἀπό τήν πρακτική ἰδέα. *'Η Σύντ.*
** — ὑποθέσεις. *'Η Σύντ.*

ἀναγνωρίζει τήν ἐξωτερική πραγματικότητα σάν ἀληθινό Εἶναι (σάν ἀντικειμενική ἀλήθεια). Εἶναι ἀναγκαία *ἡ συνένωση τῆς γνώσης καί τῆς πράξης.*

Καί ἀμέσως ὕστερα ἀπ᾽αὐτό:

...«Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὅμως πραγματοποιεῖ αὐτό τό πέρασμα διαμέσου τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της» (πέρασμα τῆς ἰδέας τῆς ἀλήθειας στήν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς θεωρίας στήν πράξη καί vice versa*). «Στό συμπέρασμα τῆς ἐπενέργειας πρώτη πρόταση εἶναι ὁ ἄμεσος συσχετισμός τοῦ ***ἀγαθοῦ σκοποῦ μ᾽ ἐκείνη τήν πραγματικότητα,*** πού τήν κατακτᾶ αὐτός ὁ σκοπός καί πού στή δεύτερη πρόταση τή στρέφει ἐνάντια στήν ἐξωτερική πραγματικότητα, σάν ***ἐξωτερικό μέσο***» (324) [293].

Τό „συμπέρασμα τῆς ἐπενέργειας"... Γιά τόν Χέγγελ ἡ *ἐπενέργεια,* ἡ πράξη εἶναι *λογικό „συμπέρασμα"*, λογικό σχῆμα. Καί αὐτό εἶναι ἀλήθεια! Φυσικά, ὄχι μέ τήν ἔννοια ὅτι τό λογικό σχῆμα ἔχει σάν ἕτερο Εἶναι του τήν πράξη τοῦ ἀνθρώπου (=ἀπόλυτος ἰδεαλισμός), ἀλλά vice versa: ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου, ἐπαναλαμβανόμενη δισεκατομμύρια φορές,

NB

ἑδραιώνεται στή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά λογικά σχήματα. Αὐτά τά σχήματα ἔχουν μιά σταθερότητα προκατάληψης καί χαρακτήρα ἀξιωμάτων ἀκριβῶς (καί μόνο) χάρη σ᾽αὐτή τή δισεκατομμυριοστή ἐπανάληψη.

NB	1η πρόταση (μείζων):	*ὁ ἀγαθός σκοπός* (ὑποκειμενικός σκοπός) versus *πραγματικότητα* („ἐξωτερική πραγματικότητα")
	2η πρόταση (ἐλάσσων):	τό ἐξωτερικό *μέσο* (ἐργαλεῖο-ὄργανο), (ἀντικειμενικό)
	3η πρόταση,	δηλ. συμπέρασμα: σύμπτωση τοῦ ὑποκειμενικοῦ καί τοῦ ἀντικειμενικοῦ, ἔλεγχος τῶν ὑποκειμενικῶν ἰδεῶν, κριτήριο τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας.

...«Ἡ ἐκπλήρωση τοῦ ἀγαθοῦ, παρά τήν πραγματικότητα πού τοῦ ἀντιπαρατίθεται καί πού σέ σχέση μ᾽αὐτό εἶναι ἄλλη,

* — ἀντίθετο. *Ἡ Σύντ.*

εἶναι ἐκείνη ἡ ἐμμεσότητα πού οὐσιαστικά εἶναι ἀπαραίτητη γιά τόν ἄμεσο σχηματισμό καί τήν πραγματική ἐκπλήρωση τοῦ ἀγαθοῦ»...

...«᾽Αλλά, ἄν ὁ σκοπός τοῦ ἀγαθοῦ παρόλα αὐτά δέν θά εἶχε ἐκπληρωθεῖ μ᾽αὐτό» (μέ τή δράση), «τότε αὐτό θά ἦταν ἐπιστροφή τῆς ἔννοιας σ᾽ἐκείνη τήν ἄποψη πού εἶχε ἡ ἔννοια πρίν τή δράση της — στήν ἄποψη μέ τήν ὁποία ἡ πραγματικότητα προσδιορίστηκε σάν μηδαμινή καί παρόλα αὐτά προϋποτέθηκε σάν πραγματική. Αὐτή ἡ ἐπιστροφή γίνεται πρόοδος μέσα στό ἀλόγιστο ἄπειρο καί ἔχει τήν αἰτία της μόνο στό γεγονός ὅτι κατά τήν ἄρση τῆς ἀφηρημένης πραγματικότητας πού δείξαμε, αὐτή ἡ ἄρση ξεχνιέται ἐπίσης ἄμεσα, εἴτε παραμελεῖται τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ πραγματικότητα, ἀντίθετα, εἶχε ἤδη προϋποτεθεῖ σάν αὐτή καθεαυτή μηδαμινή, μή ἀντικειμενική πραγματικότητα» (325) [294].

῾Η μή ἐκπλήρωση τῶν σκοπῶν (τῆς ἀνθρώπινης δράσης) ἔχει σάν αἰτία της (Grund) τό γεγονός ὅτι ἡ πραγματικότητα παίρνεται σάν κάτι τό ἀνύπαρκτο (nichtig),ὅτι δέν ἀναγνωρίζεται ἡ ἀντικειμενική ὕπαρξή της (τῆς πραγματικότητας). NB

«Καί ἐπειδή διαμέσου τῆς δράσης τῆς ἀντικειμενικῆς ἔννοιας ἡ ἐξωτερική πραγματικότητα ἀλλάζει καί ἔτσι αἴρεται ὁ ὁρισμός της, γι᾽αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο ἡ ἐξωτερική πραγματικότητα χάνει τό χαρακτήρα τῆς ἀποκλειστικά καί μόνο φαινομενικῆς πραγματικότητας, τῆς ἐξωτερικῆς προσδιοριστικότητας καί μηδαμινότητας κι᾽ἔτσι *ἑδραιώνεται* σάν πραγματική καθεαυτή καί γιά τόν ἑαυτό της»... +

NB ῾Η δράση τοῦ ἀνθρώπου πού σχημάτισε μιά ἀντικειμενική εἰκόνα τοῦ κόσμου **ἀλλάζει** τήν ἐξωτερική πραγματικότητα, καταργεῖ τήν προσδιοριστικότητά της (=ἀλλάζει αὐτές ἤ ἐκεῖνες τίς πλευρές, τίς ἰδιότητές της) καί κατ᾽αὐτό τόν τρόπο τῆς ἀφαιρεῖ τά χαρακτηριστικά τῆς φαινομενικότητας, τῆς ἐξωτερικότητας καί τῆς μηδαμινότητας, τήν κάνει αὐτή-καθεαυτή καί αὐτή-γιά-τόν ἑαυτό της πραγματική (= ἀντικειμενικά ἀληθινή). NB

+ ...«Μ'αὐτό γενικά αἴρεται ἡ προϋπόθεση πού δείξαμε, δηλαδή ὁ ὁρισμός τοῦ ἀγαθοῦ σάν κάποιου σκοποῦ, πού εἶναι ***μόνο ὑποκειμενικός*** καί περιορισμένος στό περιεχόμενό του, ἡ ἀναγκαιότητα ἀκόμη νά τόν πραγματοποιήσουμε μέσω τῆς ὑποκειμενικῆς δράσης καί αὐτή ἡ ἴδια ἡ δράση. ***Τό ἀποτέλεσμα*** εἶναι ὅτι ἡ ἐμμεσότητα αἴρει μονάχη τόν ἑαυτό της. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι μιά ἀμεσότητα, πού δέν εἶναι ἀποκατάσταση τῆς προϋπόθεσης, ἀλλά, ἀντίθετα, ἄρση της. Ἔτσι ἡ ἰδέα τῆς καθεαυτῆς καί γιά τόν ἑαυτό της προσδιορισμένης ἔννοιας ἔχει μπεῖ ἤδη ὄχι μόνο *στό ὑποκείμενο πού ἐνεργεῖ,* ἀλλά ἐπίσης καί σάν μιά ἄμεση πραγματικότητα, καί, ἀντίθετα, ἡ τελευταία ὅμως αὐτή ὑπάρχει ***στή γνώση,*** ἔχει μπεῖ ἔτσι ὥστε νά εἶναι μιά ***ἀληθινά ἀντικειμενική πραγματικότητα***» (326) [295].

Τό ἀποτέλεσμα τῆς δράσης εἶναι ὁ ἔλεγχος τῆς ὑποκειμενικῆς γνώσης καί τό κριτήριο τῆς **ΑΛΗΘΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.**

...«Ἔτσι, σ'αὐτό τό ἀποτέλεσμα ἡ *γνώση* ἔχει ἀποκατασταθεῖ ***καί συνενωθεῖ μέ τήν πρακτική ἰδέα*** καί ἡ πραγματικότητα πού βρήκαμε ἀπό πρίν ἔχει καθοριστεῖ ταυτόχρονα σάν πραγματοποιημένος ἀπόλυτος σκοπός. Ὄχι ὅμως ἔτσι, ὅπως στή γνώση πού ἐρευνᾶ, δηλαδή μόνο σάν ἀντικειμενικός κόσμος πού ἔχει στερηθεῖ τῆς ὑποκειμενικότητας τῆς ἔννοιας, ἀλλά σάν τέτιος ἀντικειμενικός κόσμος πού ἡ ἐσωτερική του αἰτία καί ἡ πραγματική του ὕπαρξη εἶναι ἡ ἔννοια. Αὐτή εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἰδέα» (327) [295]. ((Τέλος τοῦ κεφαλαίου II. Πέρασμα στό κεφάλαιο III: «Ἡ ἀπόλυτη ἰδέα».))

III κεφάλαιο: «Ἡ ἀπόλυτη ἰδέα».

...«Ὅπως ἀποδείχτηκε, ἀπόλυτη ἰδέα εἶναι ἡ ταυτότητα τῆς θεωρητικῆς καί τῆς πρακτικῆς ἰδέας, πού ἡ καθεμιά τους γιά τόν ἑαυτό της εἶναι ἀκόμη μονομερής»... (327) [296].

Ἑνότητα τῆς θεωρητικῆς ἰδέας (τῆς γνώσης) καί τῆς *πρακτικῆς*—αὐτό εἶναι ΝΒ—καί αὐτή ἡ ἑνότητα *ἀκριβῶς στή θεωρία τῆς γνώσης,* γιατί στό σύστημα δημιουργεῖται ἡ „ἀπόλυτη ἰδέα" (καί ἰδέα = „das objektive Wahre"*) τόμος V, 236 [VI, 214].

* — «τό ἀντικειμενικά ἀληθινό». *Ἡ Σύντ.*

Τώρα πλέον ἀπομένει νά ἐξετάσουμε ὄχι τό Inhalt*, ἀλλά... τήν «καθολικότητα τῆς μορφῆς του —δηλ. τή *μέθοδο*» (329) [298].

«Στή γνώση πού ἐρευνᾶ ἡ μέθοδος εἶναι ἐπίσης *ὄργανο*, ἕνα μέσο πού βρίσκεται στήν ὑποκειμενική πλευρά, διαμέσου τοῦ ὁποίου αὐτή ἡ πλευρά ἔρχεται σέ σχέση μέ τό ἀντικείμενο... 'Αντίθετα, στήν ἀληθινή γνώση ἡ μέθοδος εἶναι ὄχι μόνο ἕνα πλῆθος γνωστῶν ὁρισμῶν, ἀλλά καί μιά καθεαυτή καί γιά τόν ἑαυτό της προσδιοριστικότητα τῆς ἔννοιας, πού μόνο γι' αὐτό εἶναι μέσος ὅρος» (μέσος ὅρος στό λογικό συλλογιστικό σχῆμα) «γιατί ἔχει ἐπίσης τή σημασία τοῦ ἀντικειμενικοῦ»... (331) [299-300].

...«'Αντίθετα, ἡ ἀπόλυτη μέθοδος» (δηλ. ἡ μέθοδος γνώσης τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας) «δέν ἐκδηλώνεται σάν ἐξωτερική ἀντανάκλαση, ἀλλά παίρνει τό σαφῶς καθορισμένο χαρακτήρα ἀπ' αὐτό τό ἴδιο τό ἀντικείμενό της, ἐφόσον αὐτή ἡ μέθοδος ἡ ἴδια εἶναι ἡ ἐνυπαρξιακή ἀρχή καί ἡ ψυχή τοῦ ἀντικειμένου. Αὐτό εἶναι ἐκεῖνο πού ὁ *Πλάτων* ζητοῦσε ἀπό τή γνώση,—*νά θεωρεῖ τά πράγματα αὐτά καθεαυτά*, ἐνμέρει στήν καθολικότητά τους, ἐνμέρει ὅμως νά μήν ἐκτρέπεται ἀπ' αὐτά καί νά μήν πιάνεται ἀπό δευτερεύοντα περιστατικά, παραδείγματα καί συγκρίσεις, ἀλλά νά ἔχει μόνο αὐτά τά πράγματα μπροστά της καί νά κάνει κατανοητό αὐτό πού ἐνυπάρχει μέσα σέ αὐτά τά πράγματα»... (335-336) [303].

Αὐτή ἡ μέθοδος τῆς ««ἀπόλυτης γνώσης» εἶναι *ἀναλυτική*, ...«ἀλλά εἶναι ἐπίσης καί *συνθετική*»»... (336) [303-304].

„Dieses so sehr synthetische als analytische Moment des *Urteils*, wodurch das anfängliche Allgemeine aus ihm selbst als das *Andere seiner* sich bestimmt, ist das *dialektische* zu nennen"... (336) [304] (+βλ. τήν ἑπόμενη σελ.)**.

Ἕνας ἀπό τούς ὁρισμούς τῆς **διαλεκτικῆς**

„Αὐτό τό τόσο συνθετικό, ὅσο καί ἀναλυτικό στοιχεῖο *κρίσης*, ἐξαιτίας τοῦ ὁποίου (στοιχείου) ἡ ἀρχική γενικότητα |γενική ἔννοια| ἀφεαυτοῦ της καθορίζεται σάν ἕτερο σέ σχέση μέ τόν ἑαυτό της, πρέπει νά ὀνομαστεῖ διαλεκτική". !

Ἕνας ὁρισμός ὄχι ἀπό τούς σαφεῖς!!

* — τό περιεχόμενο. *Ἡ Σύντ.*

** Στό χειρόγραφο ἀπό τήν παρένθεση ἀρχίζει βέλος πού δείχνει τήν παράγραφο «Διαλεκτική εἶναι...», ἡ ὁποία βρίσκεται στό ἑπόμενο φύλλο τοῦ χειρογράφου (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 204). *Ἡ Σύντ.*

1) Ὁρισμός τῆς ἔννοιας ἀφεαυτοῦ της |τό ἴδιο τό πράγμα πρέπει νά ἐξετάζεται στίς σχέσεις του καί στήν ἐξέλιξή του|.

2) Ἀντιφατικότητα στό ἴδιο τό πράγμα (das Andere seiner*), ἀντιφατικές δυνάμεις καί τάσεις σέ κάθε φαινόμενο.

3) Συνένωση τῆς ἀνάλυσης καί τῆς σύνθεσης.

Αὐτά εἶναι, ὅπως φαίνεται, τά στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς.

Τά στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς

Αὐτά τά στοιχεῖα μποροῦμε, μάλλον, νά τά παρουσιάσουμε πιό λεπτομερειακά ὡς ἑξῆς:

1) *ἀντικειμενικότητα* τῆς θεώρησης (ὄχι παραδείγματα, ὄχι ὑποχωρήσεις, ἀλλά τό πράγμα αὐτό καθεαυτό).

×

2) τό σύνολο γενικά τῶν πολυποίκιλων *σχέσεων* αὐτοῦ τοῦ πράγματος μέ τά ἄλλα.

3) *ἐξέλιξη* αὐτοῦ τοῦ πράγματος (respective** τοῦ φαινομένου), ἡ ἴδια ἡ κίνησή του, ἡ ἴδια ἡ ζωή του.

4) ἐσωτερικά ἀντιφατικές *τάσεις* (*καί* # πλευρές) σ' αὐτό τό πράγμα.

5) τό πράγμα (τό φαινόμενο etc.) σάν σύνολο

#

καί ἡ ἑνότητα τῶν ἀντιθέσεων.

6) ἡ *πάλη* respective τό ξεδίπλωμα αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, τῶν ἀντιφατικῶν ἐπιδιώξεων etc.

7) συνένωση τῆς ἀνάλυσης καί τῆς σύνθεσης—διαλογή τῶν ξεχωριστῶν μερῶν καί σύνολο, συνάθροιση αὐτῶν τῶν μερῶν ὅλων μαζί.

---

* — ἕτερον ἑαυτοῦ. *Ἡ Σύντ.*

** — ἀντίστοιχα. *Ἡ Σύντ.*

× 8) οἱ σχέσεις κάθε πράγματος (φαινομένου etc.) δέν εἶναι μόνο πολυποίκιλες, ἀλλά καί γενικές, καθολικές. Κάθε πράγμα (φαινόμενο, προτσές etc.) συνδέεται *μ έ κ ά θ ε ἄ λ λ ο.*

9) ὄχι μόνο ἑνότητα τῶν ἀντιθέσεων, ἀλλά *π ε ρ ά σ μ α τ α* ***κ ά θ ε*** ὁρισμοῦ, ποιότητητας, γνωρίσματος, πλευρᾶς, ἰδιότητας, σέ *κ ά θ ε* ἄλλο [στήν ἀντίθεσή του;].

10) ἄπειρο προτσές τῆς ἀποκάλυψης *ν έ ω ν* πλευρῶν, σχέσεων etc.

11) ἄπειρο προτσές βαθέματος τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου γιά τά πράγματα, τά φαινόμενα, τά προτσές κτλ. ἀπό τά φαινόμενα πρός τήν οὐσία καί ἀπό τή λιγότερο βαθιά πρός τήν περισσότερο βαθιά οὐσία.

12) ἀπό τή συνύπαρξη στήν αἰτιότητα καί ἀπό τή μιά μορφή ἀλληλουχίας καί ἀλληλεξάρτησης στήν ἄλλη, τήν πιό βαθιά, τήν πιό γενική.

13) ἐπανάληψη στό ἀνώτατο στάδιο τῶν γνωστῶν γνωρισμάτων, τῶν ἰδιοτήτων etc. τοῦ κατώτατου σταδίου καί

14) ἐπιστροφή δῆθεν στό παλιό (ἄρνηση τῆς ἄρνησης)

15) πάλη τοῦ περιεχομένου μέ τή μορφή καί ἀντίστροφα. Ἀπόριψη τῆς μορφῆς, ἀλλαγή τοῦ περιεχομένου.

16) πέρασμα τῆς ποσότητας σέ ποιότητα καί *vice versa.* ((*τό 1 5* καί *1 6* εἶναι *π α ρ α δ ε ί γ μ α τ α τοῦ 9*-ου))

Μποροῦμε σέ συντομία νά ὁρίσουμε τή διαλεκτική σάν διδασκαλία γιά τήν ἑνότητα τῶν ἀντιθέσεων. Μ'αὐτό θά πιαστεῖ ὁ πυρήνας τῆς διαλεκτικῆς, αὐτό ὅμως θέλει ἐπεξηγήσεις καί ἀνάπτυξη.

+ (συνέχεια. Βλ. στήν προηγούμενη σελ.*)

...«'Η διαλεκτική εἶναι μιά ἀπό ἐκεῖνες τίς ἀρχαῖες ἐπιστῆμες, πού τήν ἀγνοοῦσαν περισσότερο ἀπ'ὅλα ἡ μεταφυσική |ἐδῶ εἶναι φανερό=γνωσιοθεωρία καί λογική| τῶν νέων φιλοσόφων καί ὕστερα γενικά ἡ ἐκλαϊκευτική φιλοσοφία, τόσο τῆς ἀρχαίας ὅσο καί τῆς νεότερης ἐποχῆς»... 'Ο Διογένης ὁ Λαέρτης μάλιστα εἶχε πεῖ γιά τόν **Πλάτωνα** ὅτι αὐτός (ὁ Πλάτων) ἦταν ὁ πρωτουργός τῆς **διαλεκτικῆς**, τῆς 3ης φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης (ὅπως ὁ Θαλῆς τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας καί ὁ Σωκράτης τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας)[98], ἀλλά ὅτι λίγο στοχάζονται γι'αὐτή τήν ὑπηρεσία τοῦ Πλάτωνα ἐκεῖνοι πού ἰδιαίτερα φωνασκοῦν γιά τή διαλεκτική...

'Ο Πλάτων καί ἡ διαλεκτική

...«'Η διαλεκτική συχνά θεωροῦνταν σάν μιά *τέχνη*, ὅτι τάχα στηρίζεται σέ κάποιο ὑποκειμενικό *ταλέντο* καί δέν ἀνήκει στήν ἀντικειμενικότητα τῆς ἔννοιας»... (336-337) [304]. Σπουδαία ἡ ὑπηρεσία τοῦ Κάντ νά καθιερώσει ξανά τή διαλεκτική, νά τήν ἀναγνωρίσει σάν „ἀναγκαία" (ἰδιότητα) τοῦ „λογικοῦ" (337) [304], ἀλλά τό ἀποτέλεσμα (τῆς ἐφαρμογῆς τῆς διαλεκτικῆς) πρέπει νά εἶναι „ἀντίθετο" (στόν καντιανισμό) *βλ. πιό κάτω:*

'Η ἀντικειμενικότητα τῆς διαλεκτικῆς...

Ὕστερα ἀκολουθεῖ μιά πολύ ἐνδιαφέρουσα, σαφής, σπουδαία **ἔκθεση τῆς διαλεκτικῆς:**

...«'Εκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ διαλεκτική παρουσιάζεται κατά κανόνα σάν κάτι τό τυχαῖο, αὐτή ἔχει συνήθως ἐκείνη τήν πιό λεπτομερή μορφή, πού ὁσοναφορᾶ ἕνα ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο, λογουχάρη, τόν κόσμο, τήν κίνηση, τή στιγμή κτλ. φαίνεται ὅτι σ'αὐτό τό ἀντικείμενο προσιδιάζει κά-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 201. *'Η Σύντ.*

ποιος ὁρισμός, λογουχάρη, στή σειρά τῶν ἀντικειμένων πού ἀναφέρθηκαν πιό πάνω, τό πεπερασμένο στό χῶρο ἤ στό χρόνο, ἡ παρουσία του σ'*αὐτή* τή θέση, ἡ ἀπόλυτη ἄρνηση τοῦ χώρου. 'Αλλά ὅτι, παρακάτω, εἶναι τόσο ἐπίσης ἀναγκαῖος καί ὁ ἀντίθετος ὁρισμός, λογουχάρη, τό ἄπειρο στό χῶρο καί στό χρόνο, ἡ μή παρουσία του σ'αὐτή τή θέση, ἡ σχέση πρός τό χῶρο καί ἑπομένως ἡ ἐκτατικότητα. 'Η πιό ἀρχαία ἐλεατική σχολή ἐφάρμοζε τή διαλεκτική της κυρίως ἐνάντια στήν κίνηση, ἐνῶ ὁ Πλάτων τήν ἐφάρμοζε συχνά ἐνάντια στίς ἀντιλήψεις καί τίς ἔννοιες τῆς ἐποχῆς του, ἰδιαίτερα ἐνάντια στούς σοφιστές, ἀλλά ἐπίσης καί ἐνάντια στίς καθαρές κατηγορίες καί τούς ὁρισμούς τῆς σκέψης. 'Ο κατοπινός ἀναπτυγμένος σκεπτικισμός ἐπέκτεινε τή διαλεκτική ὄχι μόνο στά λεγόμενα ἄμεσα δεδομένα τῆς συνείδησης καί στά ἀξιώματα τῆς συνηθισμένης ζωῆς, ἀλλά καί σ'ὅλες τίς ἐπιστημονικές ἔννοιες. Καί τό ἀποτέλεσμα πού βγαίνει ἀπό μιά τέτια διαλεκτική εἶναι γενικά ἡ *ἀντιφατικότητα* καί ἡ *μηδαμινότητα* τῶν ἀναγνωρισμένων ἰσχυρισμῶν. Ἕνα τέτιο ὅμως ἀποτέλεσμα μπορεῖ νά ἔχει διπλή ἔννοια: ἤ τήν ἀντικειμενική ἔννοια ὅτι τό ἴδιο τό *ἀντικείμενο*, πού ἔτσι μόνο του ἀντιφάσκει στόν ἑαυτό του, αἴρει καί καταργεῖ τόν ἑαυτό του (τέτιο, λογουχάρη, εἶναι τό συμπέρασμα τῶν ἐλεατῶν, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο ἀποριπτόταν ἡ *ἀληθινότητα* τοῦ κόσμου, τῆς κίνησης, τῆς στιγμῆς). Ἤ τήν ὑποκειμενική ἔννοια, σύμφωνα μέ τήν ὁποία *ἡ γνώση εἶναι ἀνεπαρκής*. Ἤ τό τελευταῖο συμπέρασμα ἐννοεῖται ἔτσι, πού αὐτή ἡ ἴδια τάχα διαλεκτική κάνει τό τέχνασμα πού δημιουργεῖ μιά τέτιου εἴδους ψεύτικη ἐπίφαση. Τέτια εἶναι ἡ συνηθισμένη ἄποψη τοῦ λεγόμενου κοινοῦ ἀνθρώπινου νοῦ, πού ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τήν *αἰσθησιακή* ἐνάρ-

ἀπό τήν ἱστορία τῆς διαλεκτικῆς

ὁ ρόλος τοῦ σκεπτικισμοῦ στήν ἱστορία τῆς διαλεκτικῆς

ἡ διαλεκτική ἐννοεῖται σάν ἕνα τέχνασμα

γεια καί τίς συνηθισμένες παραστάσεις καί ἐκφράσεις»... (337-338) [304-305].

Λογουχάρη, ὁ Διογένης ὁ Κυνικός[99] μέ τό βάδισμα ἀποδείχνει τήν κίνηση, «χυδαία διάψευση», λέει ὁ Χέγγελ.

καντιανισμός =(ἐπίσης) σκεπτικισμός

...«Ἡ ἀκόμη τό συμπέρασμα γιά τήν ὑποκειμενική μηδαμινότητα τῆς διαλεκτικῆς δέν ἀφορᾶ αὐτή τήν ἴδια, ἀλλά μᾶλλον ἐκείνη τή γνώση ἐνάντια στήν ὁποία στρέφεται ἡ διαλεκτική, δηλαδή στό πνεῦμα τοῦ σκεπτικισμοῦ, καί κατά τόν ἴδιο τρόπο μέ τήν ἔννοια τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, ἐνάντια *στή γνώση* γενικά».

...«Ἡ βασική προκατάληψη βρίσκεται ἐδῶ στό ὅτι ἡ διαλεκτική ἔχει δῆθεν *μόνο ἀρνητικό ἀποτέλεσμα*» (338) [306].

Συνάμα ἡ ὑπηρεσία τοῦ Κάντ βρίσκεται στό ὅτι στρέφει τήν προσοχή στή διαλεκτική καί στή θεώρηση τῶν «ὁρισμῶν τῆς σκέψης καθεαυτῆς καί γιά τόν ἑαυτό της» (339) [306].

Αὐτό εἶναι σωστό! *π α ρ ά σ τ α σ η κ α ί σ κ έ ψ η*, ἐξέλιξη ἀμφοτέρων, nil aliud*

«Τό ἀντικείμενο, τέτιο πού εἶναι χωρίς τή σκέψη καί χωρίς τήν ἔννοια, εἶναι μιά κάποια παράσταση ἤ μᾶλλον μόνο μιά ὀνομασία. Μόνο στούς ὁρισμούς τῆς σκέψης καί τῆς ἔννοιας τό ἀντικείμενο *εἶναι* αὐτό πού *εἶναι*»...

Τό πράγμα ἐκδηλώνεται διαλεκτικά

...«Γι᾽αὐτό δέν πρέπει νά θεωροῦμε ὅτι εἶναι σφάλμα κανενός ἀντικειμένου εἴτε τῆς γνώσης, ἄν αὐτά ἀπό τό χαρακτήρα τους ἤ ἐξαιτίας μιᾶς κάποιας ἐξωτερικῆς ἀλληλουχίας ἐκδηλώνονται διαλεκτικά»...

Οἱ ἔννοιες δέν εἶναι ἀκίνητες, ἀλλά — αὐτές καθεαυτές, ἀπό

...«Ἔτσι ὅλες οἱ ἀντιθέσεις πού γίνονται ἀποδεκτές σάν κάτι τό σταθερό, λογουχάρη τό πεπερασμένο καί τό ἄπειρο, τό ἑνικό καί τό γενικό, εἶναι ἀντιφάσεις ὄχι χάρη σέ κάποια ἐξωτερική συνένωση, ἀλλά, ἀντί-

* — τίποτε ἄλλο. *Ἡ Σύντ.*

θετα, ὅπως δείχνει ἡ θεώρηση τῆς φύσης τους, αὐτές καθεαυτές εἶναι κάποιο πέρασμα»... (339) [307].

τή φύση τους = *π έ ρ α σ μ α*

«Αὐτή εἶναι ἡ ἴδια ἐκείνη ἄποψη πού ὑποδείξαμε πιό πάνω, σύμφωνα μέ τήν ὁποία κάποιο #
καθολικό πρῶτο, *θεωρούμενο αὐτό καθεαυτό,* ἀποδείχνεται ἕτερο σέ σχέση πρός τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του»...

#
Ἡ πρώτη γενική ἔννοια (καί=ἡ πρώτη ἀντίθεση, ἡ ὁποιαδήποτε γενική ἔννοια)

...«ἀλλά, αὐτό τό ἕτερο δέν εἶναι στήν οὐσία κενό ἀρνητικό, δέν εἶναι μηδέν, *πού ἀναγνωρίζεται σάν συνηθισμένο ἀποτέλεσμα τῆς διαλεκτικῆς,* ἀλλά εἶναι τό ἕτερο τοῦ πρώτου, τό ἀρνητικό τοῦ ἄμεσου. Ἑπομένως, αὐτό εἶναι καθορισμένο σάν ἐμμεσοποιημένο καί γενικά περιέχει μέσα του τόν ὁρισμό τοῦ πρώτου. Ἔτσι τό πρῶτο, οὐσιαστικά, ἐπίσης *διαφυλάσσεται* καί *διατηρεῖται* στό ἕτερο. Τό πιό βασικό γιά τή λογική γνώση εἶναι νά συγκρατήσει τό θετικό μέσα στό ἀρνητικό *του,* τό περιεχόμενο τῆς προϋπόθεσης στό ἀποτέλεσμά της. Παράλληλα μόνο ἕνας ἁπλός συλλογισμός εἶναι ἀρκετός γιά νά πειστοῦμε γιά τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια καί τήν ἀναγκαιότητα αὐτοῦ τοῦ αἰτήματος, σ'ὅ,τι ἀφορᾶ ὅμως τά *παραδείγματα* γιά τήν ἀπόδειξή του, ὅλη ἡ λογική ἀποτελεῖται ἀπό τέτια παραδείγματα» (340) [307-308].

Αὐτό εἶναι πολύ σπουδαῖο γιά τήν κατανόηση τῆς διαλεκτικῆς

Δέν εἶναι ἡ γυμνή ἄρνηση, οὔτε ἡ ἄσκοπη ἄρνηση, οὔτε ἡ *σκεπτικιστική* ἄρνηση, ἡ ταλάντευση, ἡ ἀμφιβολία τό χαρακτηριστικό καί τό οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς διαλεκτικῆς, — ἡ ὁποία ἀναμφίβολα ἐμπεριέχει τό στοιχεῖο τῆς ἄρνησης καί μάλιστα σάν τό σπουδαιότατο στοιχεῖο της — ὄχι, ἀλλά ἡ ἄρνηση σάν στοιχεῖο ἀλληλουχίας, σάν στοιχεῖο ἐξέλιξης, μέ τή διατήρηση τοῦ θετικοῦ, δηλαδή, χωρίς καμιά ταλάντευση, χωρίς κανένα ἐκλεκτικισμό.

῾Η διαλεκτική γενικά συνίσταται στήν ἄρνηση τῆς *πρώτης* θέσης, στήν ἀντικατάστασή της μέ τή *δεύτερη* (στό πέρασμα τῆς πρώτης στή δεύτερη θέση, στήν ἔνδειξη τῆς ἀλληλουχίας τῆς πρώτης μέ τή δεύτερη etc.). ῾Η δεύτερη μπορεῖ νά γίνει τό κατηγόρημα τῆς πρώτης —

— «λογουχάρη, τό πεπερασμένο εἶναι ἄπειρο, τό ἕνα εἶναι πολλά, τό ἑνικό εἶναι καθολικό»... (341) [308].

„*καθεαυτό*“ = τό δυνάμει, τό ὄχι ἀκόμη ἀναπτυγμένο, τό ὄχι ἀκόμη ξεδιπλωμένο

...«Μιά πού ἡ πρώτη, ἤ ἡ ἄμεση θέση εἶναι ἔννοια *καθεαυτή* καί συνεπῶς ἀποδείχνεται ἀρνητική μόνο *καθεαυτή*, γι᾽αὐτό τό διαλεκτικό στοιχεῖο τῆς τελευταίας συνίσταται στό ὅτι ἡ *διαφορά*, ἡ ὁποία περιέχεται σ᾽αὐτή *καθεαυτή* τίθεται μέσα της. ᾽Αντίθετα, ἡ δεύτερη θέση ἡ ἴδια εἶναι κάτι τό *καθορισμένο*, εἶναι ἡ διαφορά εἴτε ἡ σχέση. Γι᾽αὐτό τό διαλεκτικό της στοιχεῖο συνίσταται στό νά θέσει τήν *ἑνότητα* πού ἐμπεριέχεται σ᾽αὐτήν»... —(341-342) [309].

(Τό „διαλεκτικό στοιχεῖο“, **δηλαδή**, ἡ ἐπιστημονική θεώρηση, σέ ὅ,τι ἔχει σχέση μέ τίς ἁπλές καί πρωταρχικές, τίς „πρῶτες“ καταφατικές κρίσεις, τίς θέσεις etc., ἀπαιτεῖ τήν ἔνδειξη τῆς διαφορᾶς, τῆς ἀλληλουχίας, τοῦ περάσματος. Χωρίς αὐτό ἡ ἁπλή καταφατική κρίση εἶναι ἐλλιπής, δίχως ζωή, νεκρή. Σχετικά μέ τή „2η“, ἀρνητική θέση, τό „διαλεκτικό στοιχεῖο“ ἀπαιτεῖ τήν ἔνδειξη τῆς „*ἑ ν ό τ η τ α ς*“, δηλ. τῆς ἀλληλουχίας τοῦ ἀρνητικοῦ μέ τό θετικό, τῆς παρουσίας αὐτοῦ τοῦ θετικοῦ μέσα στό ἀρνητικό. ᾽Από τήν κατάφαση στήν ἄρνηση — ἀπό τήν ἄρνηση στήν „ἑνότητα“ μέ τό κατηγορούμενο — δίχως αὐτό ἡ διαλεκτική θά γίνει γυμνή ἄρνηση, παιχνίδι εἴτε σκεπτικισμός.)

...—«Γι᾽αὐτό, ἄν τό ἀρνητικό, τό καθορισμένο, ἡ σχέση, ἡ κρίση καί ὅλοι οἱ ὁρισμοί πού ὑπονοοῦνται μ᾽αὐτό τό δεύτερο στοιχεῖο δέν εἶναι πιά αὐτοί καθεαυτοί ἀντίφαση καί διαλεκτική, αὐτό ἐξαρτᾶται ἁπλῶς ἀπό τήν ἀνεπάρκεια τῆς νόησης, πού δέν συνενώνει ὅλες μαζί τίς σκέψεις της. Γιατί τό ὑλικό — οἱ *ἀντίθετοι* ὁρισμοί *ἀπό μιά ἄποψη* — ἔχει πλέον *τεθεῖ* καί ὑπάρχει γιά τή νόηση. ῾Η τυπική ὅμως νόηση ἀνάγει τόν ἑαυτό της σέ νόμο τῆς ταυτότητας, ὑποβιβάζει τό ἀντιφατικό περιεχόμενο πού ὑπάρχει ἀπέναντί της, στή

σφαίρα τῆς παράστασης, στό χῶρο καί στό χρόνο, ὅπου τό ἀντιφατικό διατηρεῖται τό *ἕνα ἐκτός τοῦ ἄλλου* στή συνύπαρξη καί στή διαδοχικότητα καί ἔτσι προβάλλει μπροστά στή ***συνείδηση χωρίς ἀμοιβαία ἐπαφή*»** (342) [309]. NB

„Προβάλλει μπροστά στή συνείδηση χωρίς ἀμοιβαία ἐπαφή" (τό ἀντικείμενο) — νά ἡ οὐσία τῆς ἀντιδιαλεκτικῆς. Μόνο πού ἐδῶ φαίνεται σάν νά ἔβγαλε ὁ Χέγγελ τά γαϊδουροαυτιά τοῦ ἰδεαλισμοῦ, κατατάσσοντας τό χρόνο καί τό χῶρο (σέ συνδυασμό μέ τήν παράσταση) σέ κάτι τό *κατώτερο,* σέ σύγκριση μέ τή *νόηση.* Πάντως ἀπό *μιά ὁρισμένη* ἄποψη ἡ παράσταση, φυσικά, στέκει χαμηλότερα. Ἡ οὐσία βρίσκεται στό ὅτι ἡ νόηση πρέπει νά *ἀγκαλιάσει* ὅλη τήν „παράσταση" στήν κίνησή της **καί γι'αὐτό** *ἡ νόηση* πρέπει νά εἶναι διαλεκτική. Ἡ παράσταση εἶναι *πιό κοντά* στήν πραγματικότητα παρά ἡ νόηση; Καί ναί καί ὄχι. Ἡ παράσταση δέν μπορεῖ νά συλλάβει τήν κίνηση στό *σύνολό της,* λογουχάρη, δέν συλλαμβάνει τήν κίνηση μέ ταχύτητα 300 000 χιλιομέτρων στό 1 δευτερόλεπτο[100], ἐνῶ ἡ *νόηση* τή συλλαμβάνει καί εἶναι ὑποχρεωμένη νά τή συλλάβει. Ἡ νόηση πού βγαίνει ἀπό τήν παράσταση, ἐπίσης ἀντανακλᾶ τήν πραγματικότητα. Ὁ χρόνος εἶναι μορφή ὕπαρξης τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Ὁ ἰδεαλισμός τοῦ Χέγγελ ἐδῶ βρίσκεται στήν ἔννοια τοῦ χρόνου (καί ὄχι στή σχέση τῆς παράστασης πρός τή νόηση).

...«Σχετικά μ'αὐτό, αὐτή* σχηματίζει γιά τόν ἑαυτό της μιά ὁρισμένη θεμελιακή ἀρχή, ὅτι ἡ ἀντίφαση εἶναι ἀδιανόητη. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, ἡ σκέψη τῆς ἀντίφασης εἶναι οὐσιαστική στιγμή τῆς ἔννοιας. Καί πραγματικά ἡ τυπική νόηση στοχάζεται τήν ἀντίφαση, ἀλλά ἀμέσως κλείνει τά μάτια σ'αὐτή καί στήν ἔκφραση πού ἀναφέραμε» (στό ἀπόφθεγμα ὅτι ἡ ἀντίφαση εἶναι ἀδιανόητη) «περνάει ἀπ'τήν ἀντίφαση μόνο στήν ἀφηρημένη ἄρνηση».

«Ἡ ἀποφασιστικότητα πού μόλις πρίν λίγο ἐξετάσαμε ἀποτελεῖ *καμπή* στήν κίνηση τῆς ἔννοιας. Εἶναι τό ἁπλό σημεῖο τῆς ἀρνητικῆς σχέσης μέ τόν ἑαυτό της, ἡ ἐσωτερική πηγή κάθε

*Ἡ τυπική νόηση. *Ἡ Σύντ.*

τό ἁλάτι τῆς διαλεκτικῆς

δράσης, τῆς ζωντανῆς καί τῆς πνευματικῆς αὐτοκίνησης, ἡ διαλεκτική ψυχή, πού καθετί τό ἀληθινό τήν ἐμπεριέχει στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί μέσω τῆς ὁποίας αὐτό καί μόνο εἶναι ἡ ἀλήθεια.

κριτήριο τῆς ἀλήθειας ἡ ἑνότητα τῆς ἔννοιας καί τῆς πραγματικότητας

Γιατί σ'αὐτήν ἀποκλειστικά τήν ὑποκειμενικότητα στηρίζεται ἡ ἄρση τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν ἔννοια καί τήν πραγματικότητα καί ἡ ἑνότητα πού εἶναι ἡ ἀλήθεια.— Τό δεύτερο ἀρνητικό, τό ἀρνητικό τοῦ ἀρνητικοῦ στό ὁποῖο φτάσαμε, εἶναι ἡ ἄρση τῆς ἀντίφασης πού δείξαμε, ἀλλά αὐτή ἡ ἄρση εἶναι τόσο λίγο ὅσο καί ἡ ἀντίφαση *ἐνέργεια κάποιας* ἐξωτερικῆς ἀντανάκλασης. Εἶναι *ἡ πιό ἐνδόμυχη, ἡ πιό ἀντικειμενική* στιγμή τῆς ζωῆς καί τοῦ πνεύματος, χάρη στήν ὁποία ἔχει ὕπαρξη τό ὑποκείμενο, τό πρόσωπο, τό ἐλεύθερο» (342-343) [309-310].

'Εδῶ ἐνδιαφέρει: 1) ὁ χαρακτήρας τῆς διαλεκτικῆς: αὐτοκίνηση, πηγή τῆς δράσης, κίνηση τῆς ζωῆς καί τοῦ πνεύματος· ἡ σύμπτωση τῶν ἐννοιῶν τοῦ ὑποκειμένου (τοῦ ἀνθρώπου) μέ τήν πραγματικότητα. 2) ὁ ἀντικειμενισμός στόν ὑπέρτατο βαθμό („das objektivste Moment“ *).

Αὐτή ἡ ἄρνηση τῆς ἄρνησης εἶναι ὁ τρίτος ὅρος, λέει ὁ Χέγγελ (343) [310] — «ἄν γενικά θελήσουμε νά *λογαριάσουμε*» — ἀλλά μπορεῖ νά θεωρηθεῖ καί σάν *τέταρτος* (Quadruplicität **) (344) [311], λογαριάζοντας *δυό* ἀρνήσεις: τήν „ἁπλή“ (ἤ „τυπική“) καί τήν „ἀπόλυτη“ (343 i. f.) [310-311].

Δέν καταλαβαίνω τή διαφορά, δέν εἶναι ἄραγε τό ἀπόλυτο ἰσοδύναμο μέ τό πιό συγκεκριμένο;

NB: τό „τριαδικό“ τῆς διαλεκτικῆς εἶναι ἡ ἐξωτερική ἐπιφανειακή της πλευρά

«Παρόλο πού αὐτή ἡ ἑνότητα, τό ἴδιο ὅπως ὅλη ἡ μορφή τῆς μεθόδου —*τό τριαδικό*— εἶναι μόνο μιά ἐντελῶς ἐπιφανειακή ἐξωτερική πλευρά τοῦ τρόπου τῆς γνώσης» (344) [311]

* — «ἡ πιό ἀντικειμενική στιγμή». *'Η Σύντ.*

** — τετραδικό. *'Η Σύντ.*

— ὅμως, λέει, καί μόνο τό γεγονός ὅτι τουλάχιστον αὐτή ἡ πλευρά ἔχει ὑποδειχθεῖ (ἔστω ohne Begriff*) ἀποτελεῖ ἤδη μιά „ἄπειρη ὑπηρεσία τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας“.

«Ὁ φορμαλισμός, εἶναι ἀλήθεια, ἀφομοίωσε ἐπίσης τό τριαδικό καί ὑποστήριξε τό κενό του *σχῆμα.* Ἀλλά ἡ ἐπιφανειακότητα, ἡ σκανδαλιστικότητα καί ἡ κενότητα τοῦ λεγόμενου σύγχρονου φιλοσοφικοῦ *κατασκευάσματος,* πού συνίσταται ἀποκλειστικά καί μόνο στό νά χώνει παντοῦ αὐτό τό τυπικό σχῆμα, χωρίς ἔννοια καί ἐνυπαρξιακό ὁρισμό καί νά τό χρησιμοποιεῖ γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐξωτερικῆς τάξης, ἔκαναν αὐτή τή μορφή ἀνιαρή καί τῆς προσέδοσαν κακή φήμη. Ὡστόσο, ἐξαιτίας τῆς τετριμένης αὐτῆς χρησιμοποίησης, ἡ μορφή δέν μπορεῖ ἀκόμη νά χάσει τήν ἐσωτερική της ἀξία, παρόλα αὐτά ὅμως πρέπει νά ἐκτιμηθεῖ σοβαρά τό γεγονός ὅτι ἔτσι βρέθηκε ἡ μορφή τοῦ λογικοῦ, ἔστω κι᾿ἄν ἀκόμη δέν ἔχει κατανοηθεῖ στίς ἔννοιες» (344-345) [311].

ὁ Χέγγελ κατσαδιάζει σφοδρά τό φορμαλισμό, τό ἀνιαρό καί μάταιο παιχνίδι μέ τή διαλεκτική

Τό ἀποτέλεσμα τῆς ἄρνησης τῆς ἄρνησης, αὐτό τό τρίτο δέν εἶναι... «τό τρίτο πού βρίσκεται σέ ἀκινησία, ἀλλά ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἑνότητα» (τῶν ἀντιθέσεων) «πού εἶναι κίνηση καί δράση, πού ἐμμεσοποιεῖ τόν ἑαυτό της μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της»... (345) [312].

Τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς μετατροπῆς σέ „τρίτο“, σέ σύνθεση εἶναι ἡ νέα πρόταση, ἡ νέα καταφατική κρίση etc., πού ξαναγίνεται πηγή τῆς παραπέρα ἀνάλυσης. Ἀλλά μέσα σ᾿αὐτή τήν πρόταση, σ᾿αὐτή τήν „τρίτη“ βαθμίδα, ἔχει μπεῖ ἤδη τό „*π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν ο*“ τῆς γνώσης («τό περιεχόμενο τῆς γνώσης καθεαυτό μπαίνει στό κέντρο τῆς θεώρησης») — καί ἡ *μέθοδος* διευρύνεται σέ *σύστημα* (346) [313].

Ἡ ἀρχή ὅλων τῶν συλλογισμῶν, ὅλης τῆς ἀνάλυσης — αὐτή ἡ πρώτη πρόταση φαίνεται τώρα πιά ἀκαθόριστη, „ἀτελής“ καί προκύπτει ἡ ἀνάγκη νά τήν ἀποδείξουμε, νά τή „συμπεράνουμε“ (ableiten), συνεπῶς «μπορεῖ νά φανεῖ σάν αἴτημα τῆς συνεχοῦς προόδου, πού πηγάζει *ἀντίστροφα* πρός ἀπόδειξη καί συμπέρασμα» (347) [313-314] — ἀπό τήν ἄλλη ὅμως πλευρά, ἡ νέα πρόταση σπρώχνει πρός τά *ἐ μ π ρ ό ς...*

* — *χωρίς* ἔννοια. *Ἡ Σύντ.*

...«Ἡ γνώση κινεῖται ἀπό περιεχόμενο σέ περιεχόμενο. Πρίν ἀπ'ὅλα αὐτή ἡ προχωρητική κίνηση χαρακτηρίζεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀρχίζει ἀπό τίς ἁπλές προσδιοριστικότητες καί ὅτι οἱ προσδιοριστικότητες πού ἐπακολουθοῦν γίνονται ὁλοένα πιό *πλούσιες* καί πιό *συγκεκριμένες*. Γιατί τό ἀποτέλεσμα περιέχει μέσα του τήν ἀρχή του, καί ἡ κίνηση τῆς ἀρχῆς πλούτισε τό περιεχόμενο μέ κάποια νέα προσδιοριστικότητα. Τό καθολικό ἀποτελεῖ τή βάση. Γι'αὐτό ἡ προχωρητική κίνηση δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν κάποια πορεία ἀπό κάποιο ἕτερο πρός κάποιο ἕτερο. Στήν ἀπόλυτη μέθοδο ἡ ἔννοια *διατηρεῖται* μέσα στό ἕτερο Εἶναι της, τό καθολικό — μέσα στήν ἀπομόνωσή του, στήν κρίση καί στήν πραγματικότητα. Στήν κάθε βαθμίδα τοῦ ἑπόμενου ὁρισμοῦ τό καθολικό σηκώνει ψηλά ὅλη τή μάζα τοῦ προγενέστερου περιεχομένου του καί ὄχι μόνο δέν χάνει τίποτε ἐξαιτίας τῆς διαλεκτικῆς προχωρητικῆς του κίνησης, οὔτε ἀφήνει τίποτε πίσω του, ἀλλά φέρνει μαζί του ὅλο αὐτό πού ἀπόκτησε καί πλουτίζεται καί συμπυκνώνεται μέσα στόν ἑαυτό του»... (349) [315].

(Αὐτό τό κομμάτι κάνει ἀρκετά καλά ἕνα εἶδος ἀπολογισμοῦ στό τί εἶναι ἡ διαλεκτική.)

Ἀλλά ἡ *διεύρυνση* ἀπαιτεῖ ἐπίσης καί *βάθεμα* („*In-sich-gehen*“*) «καί ἡ πιό μεγάλη διεύρυνση εἶναι κατά τόν ἴδιο τρόπο πιό ὑψηλή ἐντατικότητα».

Αὐτό εἶναι NB: Πλουσιότερο ἀπ' ὅλα *εἶναι τό πιό συγκεκριμένο* καί τό πιό *ὑποκειμενικό*

«Γι'αὐτό πλουσιότερο εἶναι τό πιό συγκεκριμένο καί τό πιό *ὑποκειμενικό*, καί ἐκεῖνο πού ξαναγυρίζει στό πιό ἁπλό βάθος εἶναι τό πιό ἰσχυρό καί τό πιό κυρίαρχο» (349) [316].

«Ἔτσι ἀκριβῶς συμβαίνει: τό κάθε βῆμα πρός τά μπρός στήν προχωρητική κίνηση, κάθε ἑπόμενος ὁρισμός, ἀπομακρυνόμενος ἀπό τήν ἀκαθόριστη ἀρχή, εἶναι ἐπίσης *μιά ἀναδρομική προσέγγιση* πρός τήν τελευταία καί ἔτσι αὐτό πού ἀρχικά μποροῦσε νά φανεῖ διαφορετικό — ἡ θεμελίωση τῆς ἀρχῆς πού πηγαίνει πρός τά πίσω καί ὁ ἑπόμενος ὁρισμός της πού πηγαίνει πρός τά μπρός — συμπίπτουν καί εἶναι ἕνα καί τό αὐτό» (350) [316].

* — *«Εἰσέλευση στόν ἑαυτό του»*. *Ἡ Σύντ.*

Αὐτή τήν ἀκαθόριστη ἀρχή δέν πρέπει νά τήν deprezieren*:

...«δέν ὑπάρχει λόγος νά ζητοῦμε συγνώμη σχετικά μέ τό ὅτι αὐτή» (τήν ἀρχή) «θά μπορούσαμε τάχα νά τή δεχτοῦμε μόνο προσωρινά καί ὑποθετικά. 'Εκεῖνο πού θά μπορούσαμε νά τῆς ἀντιτάξουμε — λογουχάρη, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη γνώση εἶναι περιορισμένη καί ὅτι πρίν ἀρχίσουμε τή δουλιά ἀπαιτεῖται νά ἐρευνήσουμε κριτικά τό ὅπλο τῆς γνώσης — εἶναι ἐπίσης προϋποθέσεις, πού σάν συγκεκριμένοι ὁρισμοί φέρνουν μαζί τους τό αἴτημα τῆς ἐμμεσότητας καί τῆς θεμελίωσής τους. Ἔτσι, ἐπειδή αὐτές τυπικά δέν ἔχουν καμιά ὑπεροχή ἀπέναντι στήν *πρωτοβουλία* ἀπό τό ἀντικείμενο, ἐνάντια στό ὁποῖο διαμαρτύρονται, ἀλλά μάλλον ἐξαιτίας τοῦ πιό συγκεκριμένου περιεχομένου τους ἔχουν ἀνάγκη ἐξαγωγῆς, γι'αὐτό πρέπει, ἀντίθετα, νά τίς θεωρήσουμε *κούφιες ἀξιώσεις,* ὅτι τάχα πρέπει νά τίς παίρνουμε πιό πολύ ὑπόψη, παρά ὁποιοδήποτε ἄλλο. Τό περιεχόμενό τους δέν εἶναι ἀληθινό, ἐπειδή μετατρέπουν σέ κάτι ἀναμφισβήτητο καί ἀπόλυτο αὐτό πού ἔχει γνωστεῖ σάν πεπερασμένο καί ἀναληθές, δηλαδή μιά κάποια περιορισμένη γνώση, πού εἶναι καθορισμένη σάν μορφή καί ὄργανο σέ σχέση μέ τό περιεχόμενό της. Αὐτή ἡ ἴδια ἀναληθής γνώση εἶναι ἐπίσης μορφή, θεμελίωση, πού πηγαίνει πρός τά πίσω. Καί ἡ μέθοδος τῆς ἀλήθειας δέχεται ἐπίσης τήν ἀρχή σάν κάτι τό ἀτελές, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι ἀρχή, παράλληλα, ὅμως, ἡ μέθοδος γνωρίζει αὐτό τό ἀτελές γενικά σάν κάτι τό ἀναγκαῖο, γιατί ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά ἔλευση πρός τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της διά μέσου τῆς ἀποφασιστικότητας, τῆς ἀμεσότητας»... (350-351) [316-317].

NB:
ὁ Χέγγελ
ἐνάντια
στόν Κάντ

ἐνάντια
στόν Κάντ
(σωστά)

* — ὑποτιμᾶμε. *'Η Σύντ.*

Ἡ ἐπιστήμη εἶναι *κύκλος κύκλων*

...«Ἐξαιτίας τῆς φύσης τῆς μεθόδου πού ἀναφέραμε πιό πάνω ἡ ἐπιστήμη ἐμφανίζεται σάν ἕνας *κύκλος* κλειστός στόν ἑαυτό του, πού στήν ἀρχή του, στήν ἁπλή βάση του, συμπλέκεται, μέσω τῆς ἐμμεσότητας, τό τέλος του. Μάλιστα αὐτός ὁ κύκλος εἶναι *κύκλος ἀποτελούμενος ἀπό κύκλους*... Οἱ ξεχωριστές ἐπιστῆμες εἶναι κρίκοι αὐτῆς τῆς ἁλυσίδας»... (351) [318].

NB: σχέση τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου μέ τό „erfülltes Sein" *, μέ τό Εἶναι τό γεμάτο περιεχόμενο καί συγκεκριμένο

«Ἡ μέθοδος εἶναι καθαρή ἔννοια, πού ἀναφέρεται μόνο στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Γι'αὐτό ἡ μέθοδος εἶναι ἐκείνη ἡ ἁπλή σχέση μέ τόν ἑαυτό της, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τό Εἶναι. Ἀλλά ἡ μέθοδος εἶναι τώρα ἐπίσης καί τό *κεκορεσμένο* Εἶναι, ἡ ἔννοια πού κατανοεῖ τόν ἑαυτό της, τό Εἶναι σάν συγκεκριμένη καί ἐξίσου πολύ ἔντονη καθολικότητα»...

...«Δεύτερο, αὐτή ἡ ἰδέα» ((die Idee des absoluten Erkennens **)) «εἶναι ἀκόμη καί λογική ἰδέα, εἶναι ἀπομονωμένη μέσα στήν καθαρή σκέψη, εἶναι ἀκόμη ἐπιστήμη μόνο τῆς θεϊκῆς ἔννοιας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ συστηματική της ἐξέλιξη εἶναι ἡ ἴδια μιά κάποια πραγματοποίηση, πού ὅμως περιέχεται μέσα στήν ἴδια αὐτή σφαίρα. Ἐφόσον ἡ καθαρή ἰδέα τῆς γνώσης εἶναι ἔτσι κλεισμένη μέσα στήν ὑποκειμενικότητα, τότε εἶναι *παρόρμηση* νά ἄρει τήν ὑποκειμενικότητα, καί ἡ καθαρή ἀλήθεια, σάν τελικό ἀποτέλεσμα, γίνεται ἐπίσης ἡ *ἀρχή κάποιας ἄλλης σφαίρας καί ἐπιστήμης*. Αὐτό τό πέρασμα ἐδῶ ἀκόμη εἶναι ἀπαραίτητο μόνο νά τό σημειώσουμε.

Τό πέρασμα ἀπό τήν ἰδέα στή *φύση*...

Καί συγκεκριμένα, τή στιγμή πού ἡ ἰδέα θεωρεῖ τόν ἑαυτό της σάν ἀπόλυτη ἑνότητα τῆς καθαρῆς ἔννοιας καί τῆς πραγματικότητάς της, καί γι'αὐτό συμπεριλαβαίνει τόν ἑαυτό της στήν ἀμεσότητα τοῦ *Εἶναι*, τήν ἴδια στιγμή σάν ὁλότητα σ'αὐτή τή μορφή ἡ ἰδέα εἶναι *φύση*» (352-353) [318-319].

* — «κεκορεσμένο Εἶναι». *Ἡ Σύντ.*
** — ἡ ἰδέα τῆς ἀπόλυτης γνώσης. *Ἡ Σύντ.*

Αὐτή ἡ φράση στήν **τελευταία**, 353η [319] σελίδα τῆς *Λογικῆς* εἶναι θαυμάσια. Τό πέρασμα τῆς λογικῆς ἰδέας στή *φύση*. Δυό βήματα ὥς τόν ὑλισμό. Εἶχε δίκιο ὁ Ἔνγκελς λέγοντας ὅτι τό σύστημα τοῦ Χέγγελ εἶναι ἀναποδογυρισμένος ὑλισμός[101]. Αὐτή δέν εἶναι ἡ τελευταία φράση τῆς Λογικῆς, ἀλλά σέ συνέχεια ὥς τό τέλος τῆς σελίδας τά γραφόμενα εἶναι ἀσήμαντα.

NB: Στή μικρή λογική (Ἐγκυκλοπαίδεια § 244, Zusatz* σελ. 414** [344]***) ἡ *τελευταία* φράση τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ἑξῆς: «diese seiende Idee aber ist die Natur"****.

Τέλος τῆς „Λογικῆς". 17.XII.1914.

Εἶναι ὑπέροχο ὅτι ὅλο τό κεφάλαιο γιά τήν „ἀπόλυτη ἰδέα" δέν λέει σχεδόν οὔτε λέξη γιά τό θεό (διόλου ἀπίθανο ὅτι μιά φορά τυχαῖα βγῆκε στήν ἐπιφάνεια ἡ „θεϊκή" „ἔννοια"), καί ἐκτός ἀπ'αὐτό — *αὐτό εἶναι NB* — δέν περιέχει σχεδόν εἰδικά τόν *ἰδεαλισμό*, ἀλλά σάν βασικό του θέμα ἔχει *τή διαλεκτική* **μέθοδο.** Τό ἀποτέλεσμα καί ἡ συνόψιση, ἡ τελευταία λέξη καί ἡ οὐσία τῆς λογικῆς τοῦ Χέγγελ εἶναι ἡ *διαλεκτική μέθοδος* — αὐτό εἶναι πολύ ὑπέροχο. Καί ἀκόμη ἕνα: σ'αὐτό *τό ἴδιο τό ἰδεαλιστικό* ἔργο τοῦ Χέγγελ τό *λιγότερο ἀπ'ὅλα* εἶναι ὁ ἰδεαλισμός καί τό *περισσότερο ἀπ'ὅλα* ὁ ὑλισμός. „Ἀντιφατικό", ἀλλά γεγονός! NB

Τόμος VI, σελ. 399 [I, 332-333]:

Ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια § 227 — περιέχει ὑπέροχα πράγματα γιά τήν *ἀναλυτική* μέθοδο („τό νά ἀναλύσουμε" τό „δοσμένο συγκεκριμένο"

---

* — συμπλήρωση. *Ἡ Σύντ.*

** *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. *Ἡ Σύντ.*

*** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1929. *Ἡ Σύντ.*

**** — «ἀλλά αὐτή ἡ ὑπάρχουσα ἰδέα εἶναι ἡ φύση». *Ἡ Σύντ.*

NB:
„τό εἶδος ἤ τή δύναμη καί τό νόμο“
(εἶδος = νόμος!)

φαινόμενο — „τό νά δόσουμε μορφή ἀφαίρεσης“ στίς ἰδιαίτερες πλευρές της καί „herausheben“ *, «τό εἶδος ἤ τή δύναμη καί τό νόμο»), σελ. 398 — καί γιά τήν ἐφαρμογή της:

Αὐτό δέν εἶναι καθόλου «ὑπόθεση τῆς αὐθαιρεσίας μας» (398) [332], τό ἄν θά ἐφαρμόσουμε τήν ἀναλυτική ἤ τή συνθετική μέθοδο (ὅπως man pflegt zu sprechen **) — αὐτό ἐξαρτᾶται «ἀπό τή μορφή τῶν ἴδιων τῶν ἀντικειμένων πού ὑπόκειενται στή γνώση».

῾Ο Λόκ καί οἱ ἐμπειρικοί υἱοθετοῦν τήν ἄποψη τῆς ἀνάλυσης. Καί λένε συχνά ὅτι «ἡ γνώση γενικά δέν μπορεῖ νά κάνει τίποτε περισσότερο ἀπ᾿ αὐτό» (399) [332].

Πολύ σωστά! Σύγκρ. τήν παρατήρηση τοῦ Μάρξ στό „*Κεφάλαιο*“ I,5.2[102]

᾿Αλλά γίνεται ἀμέσως φανερό ὅτι αὐτό εἶναι διαστρέβλωση τῶν πραγμάτων καί ὅτι ἡ γνώση πού ἐπιθυμεῖ νά πάρει τά πράγματα τέτια πού *εἶναι*, πέφτει ταυτόχρονα σέ ἀντίφαση μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της». ῾Ο χημικός, λογουχάρη, „martert“ ***, ἕνα κομμάτι κρέας καί ἀνακαλύπτει ἄζωτο, ἄνθρακα etc. «᾿Αλλά αὐτές οἱ ἀφηρημένες οὐσίες δέν εἶναι πλέον κρέας».

῾Ορισμοί μπορεῖ νά ὑπάρξουν πολλοί, γιατί πολλές πλευρές ἔχουν τά ἀντικείμενα:

«῞Οσο πιό πλούσιο εἶναι τό προσδιοριζόμενο ἀντικείμενο, δηλ. ὅσο πιό πολλές διαφορετικές πλευρές παρουσιάζει αὐτό γιά μελέτη, τόσο πιό διαφορετικοί μποροῦν νά εἶναι οἱ ὁρισμοί πού προτείνονται μέ βάση αὐτές τίς πλευρές» (400 [334] § 229), λογουχάρη ὁ ὁρισμός τῆς ζωῆς, τοῦ κράτους etc.

῾Ο Spinoza καί ὁ Schelling κάνουν στούς ὁρισμούς τους μεγάλη „θεωρητικολογία“ (προφανῶς ὁ Χέγγελ παίρνει ἐδῶ αὐτή τή λέξη μέ τήν καλή της ἔννοια), ἀλλά «μέ τή μορφή τῆς ἁπλῆς διαβεβαίωσης». ῾Η φιλοσοφία ὅμως πρέπει ὅλα νά τά ἀποδείχνει καί νά τά ἐξάγει καί νά μήν περιορίζεται στούς ὁρισμούς...

* — «τό νά ξεχωρίσουμε». *῾Η Σύντ.*

** — συνήθως λένε. *῾Η Σύντ.*

*** — «βασανίζει». *῾Η Σύντ.*

Ἡ διαίρεση (Einteilung) πρέπει νά εἶναι «φυσική καί ὄχι καθαρά τεχνητή, δηλαδή αὐθαίρετη» (401) [334].

Σελ. *4 0 3 - 4 0 4* [336] — τά βάζει μέ τά „κατασκευάσματα" καί τό „παιχνίδι" στήν κατασκευή, ἐνῶ πρόκειται γιά τήν «ἔννοια», τήν «ἰδέα», τήν «ἑνότητα τῆς ἔννοιας καί τῆς ἀντικειμενικότητας»... (403) [336].

Στή μικρή Ἐγκυκλοπαίδεια § 233, τό μέρος **b** ἔχει τόν τίτλο *Das Wollen** (πράγμα πού στή *μεγάλη Λογική* εἶναι „Die Idee des Guten"**).

Ἡ δράση εἶναι μιά „ἀντίφαση" — ὁ σκοπός εἶναι πραγματικός καί ὄχι πραγματικός, κατορθωτός καί ὄχι... κτλ.

«Τυπικά αὐτή ἡ ἐξάλειψη αὐτῆς τῆς ἀντίφασης ἔγκειται στό ὅτι ἡ δράση αἴρει τήν ὑποκειμενικότητα τοῦ σκοποῦ καί χάρη σ'αὐτό καί τήν ἀντικειμενικότητα, αἴρει τήν ἀντίθεση, συνεπεία τῆς ὁποίας καί οἱ δυό αὐτές ἦταν πεπερασμένες, αἴρει ὄχι μόνο τή μονομέρεια τῆς δοσμένης ὑποκειμενικότητας, ἀλλά καί τήν ὑποκειμενικότητα γενικά» (406) [338].

Ἡ ἄποψη τοῦ *Κάντ* καί τοῦ *Φίχτε* (ἰδίως στήν ἠθική φιλοσοφία)εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ σκοποῦ, τοῦ ὑποκειμενικοῦ χρέους (407) [338-339] (ἔξω ἀπό τή σχέση του μέ τό ἀντικειμενικό)...

Ὁ Χέγγελ, μιλώντας γιά τήν ἀπόλυτη ἰδέα, κοροϊδεύει (§ 237, τόμ. VI, σελ. 409 [340]) τίς „ἐπάρσεις" ὅσοναφορᾶ τήν ἰδέα, σάν νά ἀνακαλύπτεται τό πᾶν μέσα στήν ἰδέα καί παρατηρεῖ ὅτι «ἡ ἀπόλυτη ἰδέα»... εἶναι... «τό καθολικό»,

«ἀλλά αὐτό τό καθολικό δέν εἶναι ἁπλῶς μιά ἀφηρημένη μορφή, στήν ὁποία (sic!) ὅλο τό εἰδικό περιεχόμενο ἀντιπαρατίθεται σάν κάτι ἕτερο, ἀλλά σάν ἀπόλυτη μορφή, στήν ὁποία ἐπέστρεψαν ὅλοι οἱ ὁρισμοί, ὅλη ἡ πληρότητα τοῦ καθιερωμένου ἀπ'αὐτήν περιεχομένου. Ἀπ'αὐτή τήν ἄποψη τήν ἀπόλυτη ἰδέα μπορεῖ κανείς νά τή συγκρίνει μέ τό γέρο πού προσφέρει τίς ἴδιες θρησκευτικές ἀλήθειες, ὅπως καί τό παιδάκι, πού ὅμως γιά τό γέρο αὐτές οἱ θρησκευτικές ἀλήθειες ἔχουν τή σημασία ὅλης τῆς ζωῆς του. Τό παιδάκι ἐπίσης καταλαβαίνει τό θρησκευτικό περιεχόμενο, αὐτό ὅμως τό περιεχόμενο ἔχει γιά τό παιδάκι σημασία μόνο σάν κάτι τέτιο, πού ἔξω ἀπ'αὐτό βρίσκεται ἀκόμη ὁλόκληρη ἡ ζωή καί ὅλος ὁ κόσμος».

très bien!

Θαυμάσια σύγκριση! ἀντί τῆς χυδαίας θρησκείας πρέπει νά παίρνουμε ὁποιεσδήποτε ἀφηρημένες ἀλήθειες

* — Ἡ *βούληση, ἡ ἐπιθυμία*. Ἡ Σύντ.
** — «Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ». Ἡ Σύντ.

χαριτωμένο! ...«Τό ἐνδιαφέρον βρίσκεται μέσα σέ ὅλη τήν κίνηση»... (§ 237, σελ. 409 [341]).

«Περιεχόμενο εἶναι ἡ ζωντανή ἐξέλιξη τῆς ἰδέας»... «Ἡ καθεμιά ἀπό τίς βαθμίδες πού ἐξετάστηκαν νωρίτερα εἶναι εἰκόνα τοῦ ἀπόλυτου, ἀλλά πρῶτα ἀπ'ὅλα σέ περιορισμένη ἔννοια»... (410) [341].

§ 238, προσθήκη:

«Ἡ μέθοδος τῆς φιλοσοφίας εἶναι ταυτόχρονα καί συνθετική καί ἀναλυτική, δέν εἶναι ὅμως καθόλου μέ τήν ἔννοια ὅτι καί οἱ δυό αὐτές μέθοδοι τῆς πεπερασμένης γνώσης βρίσκονται δίπλα-δίπλα ἤ ἁπλῶς ἐναλλάσσονται, ἀλλά μέ ἕναν τέτιο τρόπο πού καί οἱ δυό περιέχονται στή φιλοσοφική μέθοδο μέ τή μορφή τῆς ἄρσης καί ἡ μέθοδος *στήν κάθε κίνησή της* ἐνεργεῖ ταυτόχρονα καί ἀναλυτικά καί συνθετικά. Ἡ φιλοσοφική σκέψη ἐνεργεῖ ἀναλυτικά, ἐφόσον δέχεται μόνο τό δικό της ἀντικείμενο — τήν ἰδέα, τῆς δίνει τή δυνατότητα νά ἐνεργεῖ ἀνεμπόδιστα καί φαίνεται σάν νά παρακολουθεῖ μόνο τήν κίνηση καί τήν ἐξέλιξή της. Γι'αὐτό ἡ ἀπασχόληση μέ τή φιλοσοφία εἶναι ἁπλῶς παθητική. Ταυτόχρονα ὅμως ἡ φιλοσοφική σκέψη εἶναι συνθετική καί ἐκδηλώνεται σάν δράση τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας. Ἐκτός ἀπ'αὐτό, ἡ φιλοσοφική μέθοδος ἀπαιτεῖ νά ἀποφεύγουμε τίς τυχαῖες προσωπικές εἰκασίες καί τίς ἰδιαίτερες γνῶμες πού ἐπιδιώκουν διαρκῶς νά ἐκδηλωθοῦν»... (411) [342].

très bien

πολύ καλά! (καί παραστατικά)

(§ 243, σελ. 413 [344])... «Ἔτσι ἡ μέθοδος δέν εἶναι μιά ἐξωτερική μορφή, ἀλλά ἡ ψυχή καί ἡ ἔννοια τοῦ περιεχομένου»...

(Τέλος τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας· βλ. πιό πάνω στό περιθώριο περικοπή ἀπό τό τέλος τῆς Λογικῆς*.)

---

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 215. Σέ συνέχεια στό τετράδιο ἀκολουθοῦν καθαρές σελίδες. Στό τέλος τοῦ τετραδίου εἶναι γραμμένες ἡ σημείωση «Σχετικά μέ τή νεότερη φιλολογία γιά τόν Χέγγελ» καί ἡ σημείωση γιά τήν κριτική στό βιβλίο τοῦ Περρέν (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 347-351). *Ἡ Σύντ.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ «ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ»[103]

Γράφτηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

ΧΕΓΓΕΛ. ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ[104] ΑΠΑΝΤΑ, ΤΟΜΟΣ XIII

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Σελ. 37* [30]** ...«Ἄν τό ἀληθινό εἶναι ἀφηρημένο, τότε αὐτό δέν εἶναι ἀληθινό. Τό συνετό ἀνθρώπινο λογικό ἐπιζητεῖ τό συγκεκριμένο... Ἡ φιλοσοφία εἶναι σέ ὑπέρτατο βαθμό ἐχθρική στό ἀφηρημένο, ὁδηγεῖ πίσω στό συγκεκριμένο»...

Σελ. 40 [32]: σύγκριση τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας μέ *τόν κύκλο* — «στά ἄκρα αὐτοῦ τοῦ κύκλου ὑπάρχει πληθώρα κύκλων»...

Πολύ βαθιά καί σωστή σύγκριση!! Ἡ κάθε ἀπόχρωση τῆς σκέψης = κύκλος μέσα στό μεγάλο κύκλο (σπειροειδής γραμμή) τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρώπινης σκέψης γενικά

...«Ὑποστηρίζω ὅτι ἡ συνέπεια τῶν συστημάτων τῆς φιλοσοφίας στην ἱστορία εἶναι παρόμοια μέ τή συνέπεια στήν εἰσαγωγή τῶν λογικῶν προσδιορισμῶν τῆς ἰδέας. Ὑποστηρίζω ὅτι, ἄν ***ἀπαλλάξουμε ἐντελῶς*** τίς βασικές ἔννοιες τῶν συστημάτων πού ἐμφανίστηκαν στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπό ὅ,τι ἔχει σχέση μέ τήν ἐξωτερική τους μορφή, μέ τήν ἐφαρμογή τους στίς μεμονωμένες περιπτώσεις κτλ., τότε θά προκύψουν διάφορες βαθμίδες προσδιορισμοῦ τῆς ἴδιας τῆς ἰδέας στή λογική της ἔννοια. NB

Ἄν, ἀντίθετα, πάρουμε τή λογική προχωρητική κίνηση αὐτή καθεαυτή, τότε μέσα σ' αὐτή θά παρουσια-

* *Hegel*. Werke, Bd. XIII, Berlin, 1833. *Ἡ Σύντ.*

** *Χέγγελ*. Ἅπαντα, τόμ. IX, 1932. *Ἡ Σύντ.*

στεῖ ἡ προχωρητική κίνηση τῶν ἱστορικῶν φαινομένων στά βασικά τους σημεῖα. Ἀλλά, φυσικά, πρέπει νά ξέρουμε νά διακρίνουμε τίς καθαρές αὐτές ἔννοιες μέσα στό περιεχόμενο τῆς ἱστορικῆς μορφῆς» (43) [34].

Σελ. 56 [45] — χλευασμός τοῦ κυνηγητοῦ τῆς μόδας, γι᾽αὐτούς πού εἶναι πρόθυμοι „auch jedes **Geschwöge** (?) für eine Philosophie auszuschreien"*. Οἱ σελ. 57-58 [45-46] εἶναι ἔξοχες γιά τήν αὐστηρή ἱστορικότητα στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, γιά νά μήν καταλογίζουμε στούς ἀρχαίους μιά τέτια „ἐξέλιξη" τῶν ἰδεῶν τους, πού σέ μᾶς εἶναι κατανοητή, ἀλλά πού στήν πραγματικότητα δέν ὑπῆρχε ἀκόμη στούς ἀρχαίους.

Στόν Θαλῆ, λογουχάρη, δέν ὑπάρχει ἀκόμη ἡ ἔννοια ἀρχή** (σάν *βασική θέση*), δέν ὑπάρχει ἀκόμη ἡ ἔννοια τῆς *αἰτίας*...

...«Ἔτσι, λογουχάρη, ὑπάρχουν ὁλόκληροι λαοί πού ἀκόμη δέν ἔχουν καθόλου αὐτή τήν ἔννοια» (τῆς αἰτίας)· «γιά νά γίνει αὐτό χρειάζεται ὑψηλή βαθμίδα ἐξέλιξης»... (58) [47].

Μακρινάρι, κενό, πληκτικό γιά τή σχέση τῆς φιλοσοφίας μέ τή θρησκεία. Γενικά, ὁ πρόλογος πού φτάνει σχεδόν τίς 200 σελίδες εἶναι ἀκατανόητος!!

---

* — «καί κάθε **φλυαρία** (,) νά τήν ἀνακηρύσσουν φιλοσοφία». *Ἡ Σύντ.*

** — ἡ λέξη «ἀρχή» στό ρωσικό κείμενο εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*

XIII ΤΟΜΟΣ. ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΙΩΝΩΝ

«Ὁ Ἀναξίμανδρος (610-547 π.Χ.) ἰσχυριζόταν ὅτι ὁ ἄνθρωπος προῆλθε ἀπό τό ψάρι» (213) [168].

Ο ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

...«Ἔτσι αὐτοί οἱ ὁρισμοί εἶναι ξεροί, τούς λείπει τό προτσές, δέν εἶναι διαλεκτικοί, βρίσκονται σέ κατάσταση ἀκινησίας»... (244) [189].

ἀρνητικός ὁρισμός τῆς *διαλεκτικῆς*

Γίνεται λόγος γιά τίς γενικές ἰδέες τῶν πυθαγορείων [105]· — ὁ „ἀριθμός" καί ἡ σημασία του etc. Ergo: αὐτό εἰπώθηκε ἀπ' ἀφορμή τίς πρωτόγονες ἰδέες τῶν πυθαγορείων καί τῆς πρωτόγονης φιλοσοφίας τους, οἱ „ὁρισμοί" τῆς οὐσίας, τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου πού δίνουν οἱ πυθαγόρειοι εἶναι „ξεροί, τούς λείπει τό προτσές (τῆς κίνησης), δέν εἶναι διαλεκτικοί".

Ὁ Χέγγελ, παρακολουθώντας κυρίως τή *διαλεκτική* πλευρά στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, παραθέτει τούς συλλογισμούς τῶν πυθαγορείων:...«ἡ μονάδα, προστιθέμενη στό ζυγό ἀριθμό, δίνει μονό ἀριθμό (2+1 = 3)· — προστιθέμενη στό μονό, δίνει ζυγό ἀριθμό (3+1 = 4)· — αὐτή» (Eins) «ἔχει τήν ἰδιότητα νά κάνει gerade (= τό ζυγό) καί, ἑπομένως, ἡ ἴδια πρέπει νά εἶναι

ζυγή. Ἔτσι ἡ ἑνότητα αὐτή καθεαυτή περιέχει διαφορετικούς ὁρισμούς» (246) [190].

(„ἡ ἁρμονία τοῦ κόσμου")

ἡ σχέση τοῦ ὑποκειμενικοῦ πρός τό ἀντικειμενικό

Ἡ μουσική ἁρμονία καί ἡ φιλοσοφία τοῦ Πυθαγόρα:

....«Ὁ Πυθαγόρας διά μέσου τοῦ σταθεροῦ ὁρισμοῦ καταλόγισε στή διάνοια καί τῆς ξανάδοσε ἕνα ἁπλό ὑποκειμενικό αἴσθημα, ὅπως εἶναι ἡ ἀκοή, ἡ ὁποία αὐτή καθεαυτή συνίσταται στήν ἱκανότητα νά ἀντιλαμβάνεται τίς σχέσεις» (262) [200].

Σελ. 265-266 [202-203]: ἡ κίνηση τῶν οὐρανίων σωμάτων — ἡ ἁρμονία τους — ἡ ἁρμονία τῶν οὐρανίων σφαιρῶν *πού τραγουδοῦν* καί πού ἐμεῖς δέν τήν ἀκοῦμε (στούς *πυθαγορείους*): Aristoteles. „*De coelo*", II, 13 (καί 9)[106]:

...«Οἱ πυθαγόρειοι τοποθέτησαν τό πῦρ στή μέση καί τή γῆ τή θεωροῦσαν ἀστέρι πού κινεῖται περιστροφικά γύρω ἀπ᾽αὐτό τό κεντρικό σῶμα κυκλικά»... Ἀλλά τέτιο πῦρ γι᾽αὐτούς δέν ἦταν ὁ ἥλιος... «Συνάμα δέν ὑποστήριζαν τήν αἰσθησιακή ἐπίφαση, ἀλλά τούς λόγους (αἰτίες)... Αὐτές οἱ δέκα σφαῖρες»

δέκα σφαῖρες, εἴτε τροχιές, εἴτε κινήσεις δέκα πλανητῶν: Ἑρμῆς, Ἀφροδίτη, Ἄρης, Ζεύς, Κρόνος, Ἥλιος, Σελήνη, Γῆ, Γαλαξίας καί Gegenerde* (—ἀντίποδας;), πού ἐφευρέθηκε „γιά τόν ἴσο ἀριθμό", γιά τό 10

«κάνουν, ὅπως ὅλα τά κινούμενα, θόρυβο. Ἡ κάθε σφαίρα ὅμως εἶναι ἰδιαίτερης ἀπόχρωσης πού ἀντιστοιχεῖ στή διαφορά τοῦ μεγέθους καί τῆς ταχύτητάς της. Ἡ ταχύτητα καθορίζεται ἀπό τίς διαφορετικές ἀποστάσεις πού βρίσκονται σέ ἁρμονική σχέση μεταξύ τους, ἀντίστοιχα μέ τά μουσικά διαστήματα. Ἐξαιτίας αὐτοῦ ἐμφανίζεται ἡ ἁρμονική φωνή (ἡ μουσική) τῶν κινούμενων σφαιρῶν (ὁ κόσμος)»...

ὑπαινιγμός γιά τή δομή τῆς ὕλης!

ὁ ρόλος τῆς σκόνης (στήν ἡλιακή ἀχτίδα) στήν ἀρχαία φιλοσοφία

Οἱ πυθαγόρειοι νόμιζαν ὅτι ἡ ψυχή εἶναι „*die Seele sei: die Sonnenstäubchen*"** (= μόριο σκόνης ἄτομο) (σελ. 268 [204]) (Aristoteles „De anima", I, 2)[107].

* — Ἀντιγῆ. *Ἡ Σύντ.*

** — «*ἡ ψυχή εἶναι ἡλιόλουστα μόρια σκόνης*». *Ἡ Σύντ.*

Στήν ψυχή ὑπάρχουν ἑφτά κύκλοι (στοιχεῖα), ὅπως στόν οὐρανό. Aristoteles. „De anima", I, 3, — σελ. 269 [205].

οἱ πυθαγόρειοι: „εἰκασίες", φαντασιοπληξίες γιά τήν ὁμοιότητα τοῦ μακρόκοσμου καί τοῦ μικρόκοσμου

Καί ἐδῶ ἐπίσης μύθοι, ὅτι τάχα ὁ Πυθαγόρας (ἀφοῦ πῆρε ἀπό τούς αἰγύπτιους τή διδασκαλία γιά τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καί τή μετεμψύχωση) διηγιόταν γιά τόν ἑαυτό του ὅτι ἡ ψυχή του ἔζησε 207 χρόνια καί μέσα σέ ἄλλους ἀνθρώπους etc. etc. (271) [206].

NB: σύνδεση τῶν *ἐμβρύων* τῆς ἐπιστημονικῆς νόησης καί τῆς φαντασίας à la θρησκεία καί μυθολογία. Καί τώρα! Τό ἴδιο, ἡ ἴδια σύνδεση, ἀλλά ἡ ἀναλογία τῆς ἐπιστήμης καί τῆς μυθολογίας εἶναι διαφορετική.

Κάτι ἀκόμη γιά τήν θεωρία τῶν ἀριθμῶν τοῦ Πυθαγόρα.

«Οἱ ἀριθμοί, ποῦ βρίσκονται; Ἀπομακρυσμένοι ἀπό τό χῶρο, κατοικοῦν μήπως αὐτοί καθεαυτοί στόν οὐρανό τῶν ἰδεῶν; Οἱ ἀριθμοί οἱ ἴδιοι δέν εἶναι πράγματα, γιατί τό πράγμα, ἡ οὐσία εἶναι πραγματικά κάτι ἄλλο ἀπό τόν ἀριθμό — τό σῶμα δέν ἔχει καμιά ὁμοιότητα μέ τόν ἀριθμό», σελ. 254 [195]. NB

Τσιτάτο Ἀπό τόν Ἀριστοτέλη; — „Metaphysik"[108], I, 9, ὄχι; Ἀπό τόν Σέξτο τόν Ἐμπειρικό; Ἀσαφές.

Σελ. 279-280 [211] — οἱ πυθαγόρειοι δέχονται τόν **αἰθέρα** (...«Ἀπό τόν ἥλιο διά μέσου τοῦ πυκνοῦ καί κρύου αἰθέρα διεισδύει ἡ ἀχτίδα» etc.).

Ἑπομένως, ἡ **εἰκασία** σχετικά μέ τόν αἰθέρα ὑπάρχει χιλιάδες χρόνια, καί ὥς τώρα παραμένει *εἰκασία.* Ἀλλά τώρα πιά εἶναι ἕτοιμες χίλιες φορές περισσότερες *ἐπινοήσεις,* πού ὁδηγοῦν στή λύση τοῦ ζητήματος, στόν ἐπιστημονικό ὁρισμό τοῦ αἰθέρα[109].

Η ΕΛΕΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ὁ Χέγγελ, μιλώντας γιά τήν ἐλεατική σχολή[110], ἀναφέρει τά ἑξῆς γιά τή *διαλεκτική:*

Τί εἶναι διαλεκτική;

(α)

(β)

...«Ἐδῶ βρίσκουμε» (in der eleatischen Schule*) «τήν ἀρχή τῆς διαλεκτικῆς, δηλαδή συγκεκριμένα τῆς καθαρῆς κίνησης τῆς νόησης στίς ἔννοιες. Καί παράλληλα τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στή σκέψη καί στό φαινόμενο ἤ στό αἰσθησιακό Εἶναι — ἀνάμεσα σ'ἐκεῖνο πού ὑπάρχει καθεαυτό καί σ'ἐκεῖνο πού εἶναι τό Εἶναι γιά τό ἕτερο αὐτοῦ πού ὑπάρχει πραγματικά καθεαυτό. Καί βρίσκουμε στήν οὐσία τῶν ἀντικειμένων τήν ἀντίφαση πού ἔχει ἡ ἴδια (ἡ οὐσία) αὐτή καθεαυτή (τή διαλεκτική στήν κυριολεξία)»... (280) [211]. Βλ. στήν ἑπόμενη σελίδα**.

ὁ Χέγγελ γιά τή διαλεκτική (βλέπε στήν προηγούμενη σελίδα)

Ἐδῶ οὐσιαστικά ὑπάρχουν δυό ὁρισμοί (δυό διακριτικά, δυό χαρακτηριστικά γνωρίσματα· Bestimmungen, keine Definitionen***) τῆς διαλεκτικῆς[111]:

α) „ἡ καθαρή κίνηση τῆς σκέψης στίς ἔννοιες"·

β) „στήν (ἴδια) τήν οὐσία τῶν ἀντικειμένων (νά ἐξακριβωθεῖ) (νά ἀποκαλυφθεῖ) ἡ ἀντίφαση πού ἔχει ἡ ἴδια (ἡ οὐσία) αὐτή καθεαυτή (*διαλεκτική στήν κυριολεξία*)".

Μέ ἄλλα λόγια αὐτό τό „ἀπόσπασμα" τοῦ Χέγγελ πρέπει νά ἀποδοθεῖ ὡς ἑξῆς:

Ἡ διαλεκτική γενικά εἶναι „ἡ καθαρή κίνηση τῆς σκέψης στίς ἔννοιες" (δηλ. μιλώντας χωρίς τό μυστικισμό τοῦ ἰδεαλισμοῦ: οἱ ἀνθρώπινες ἔννοιες δέν εἶναι ἀκίνητες, ἀλλά κινοῦνται αἰώνια, περνοῦν ἡ μιά στήν ἄλλη, μεταχύνονται ἡ μιά στήν ἄλλη, χωρίς αὐτό οἱ ἔννοιες

* — στήν ἐλεατική σχολή. *Ἡ Σύντ.*

** Στήν ἑπόμενη σελίδα τοῦ χειρόγραφου ὑπάρχει τό κείμενο πού δίνεται πιό κάτω. *Ἡ Σύντ.*

*** — προσδιορισμοί, ὄχι ὁρισμοί. *Ἡ Σύντ.*

δέν ἀντανακλοῦν τή ζωντανή ζωή. Ἡ ἀνάλυση τῶν ἐννοιῶν, ἡ μελέτη τους, „ἡ τέχνη νά χρησιμοποιοῦμε τίς ἔννοιες" (Ἔνγκελς)[112] ἀπαιτεῖ πάντα τή μελέτη τῆς κ ί ν η σ η ς τῶν ἐννοιῶν, τῆς σχέσης τους, τῶν ἀμοιβαίων περασμάτων τους).

Ἰδιαίτερα, ἡ διαλεκτική εἶναι ἡ μελέτη τῆς ἀντίθεσης τοῦ πράγματος καθεαυτό (an sich), τῆς οὐσίας, τοῦ ὑπόβαθρου, τῆς ὑπόστασης — ἀπό τό φαινόμενο, ἀπό τό „Εἶναι γιά τούς ἄλλους". (Ἐδῶ βλέπουμε ἐπίσης τό πέρασμα, τή μετάγγιση τοῦ ἑνός στό ἄλλο: ἡ οὐσία φαίνεται. Τό φαινόμενο εἶναι οὐσιῶδες.) Ἡ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου βυθίζεται ἀενάως ἀπό τό φαινόμενο στήν οὐσία, ἀπό τήν οὐσία πρώτης, ἄς ποῦμε, τάξης στήν οὐσία δεύτερης τάξης κτλ. *χωρίς τέλος.*

Στήν κυριολεξία ἡ διαλεκτική εἶναι ἡ μελέτη τῆς ἀντίφασης *στήν ἴδια τήν οὐσία τῶν ἀντικειμένων:* δέν εἶναι μόνο τά φαινόμενα παροδικά, εὐκίνητα, ρευστά, χωρισμένα μόνο μέ συμβατικά ὅρια, ἀλλά καί οἱ *οὐσίες* τῶν πραγμάτων ἐπίσης.

Ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός ἀποδίδει ὡς ἑξῆς τή σκεπτικιστική ἄποψη:

...«Ὅπως ἄν φανταστοῦμε ὅτι σ' ἕνα σπίτι, στό ὁποῖο ὑπάρχουν πολλά πολύτιμα κοσμήματα, πολλοί ἀναζητοῦν τό χρυσό τή νύχτα καί ὁ καθένας νομίζει ὅτι βρῆκε τό χρυσό, ἀλλά σίγουρα δέν τό ξέρει αὐτό, ἔστω καί ἄν στήν πραγματικότητα τό βρῆκε. Ἔτσι ἀκριβῶς καί οἱ φιλόσοφοι μπαίνουν σ' αὐτό τόν κόσμο σάν νά μπαίνουν σ' ἕνα μεγάλο σπίτι, γιά νά ἀναζητήσουν τήν ἀλήθεια. Καί ἄν ἀκόμη ἔβρισκαν τήν ἀλήθεια, ὡστόσο δέν θά μποροῦσαν νά ξέρουν, ἄν πραγματικά τή βρῆκαν»... (288-289) [217].

δελεαστική σύγκριση...

Ὁ Ξενοφάνης (ὁ Ἐλεάτης) ἔλεγε:

«Ἄν τά βόδια καί τά λιοντάρια εἶχαν χέρια γιά νά δημιουργοῦν, ὅπως καί οἱ ἄνθρωποι, ἔργα τέχνης, τότε κι' αὐτά θά ἄρχιζαν νά ἀπει-

οἱ θεοί κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου

κονίζουν τούς θεούς καί νά τούς δίνουν τίς ἴδιες ἀκριβῶς μορφές τῶν σωμάτων πού ἔχουν τά ἴδια»... (289-290) [218].

«Τό ἰδιαίτερο πού χαρακτηρίζει τόν Ζήνωνα εἶναι ἡ διαλεκτική»... «Αὐτός εἶναι ὁ πρωτουργός τῆς διαλεκτικῆς»... (302) [229].

...«Ἔτσι ἀκριβῶς στόν Ζήνωνα βρίσκουμε μιά πραγματικά **ἀντικειμενική** ***διαλεκτική»*** (309) [231].

(310 [232]: γιά τήν ἀναίρεση τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων: «Τό ψεύτικο πρέπει νά ἀποδειχτεῖ σάν ψεύτικο ὄχι μέ τό ὅτι τό ἀντίθετο εἶναι ἀληθινό, ἀλλά αὐτό καθεαυτό»...)

διαλεκτική

«῾Η διαλεκτική γενικά εἶναι: α) ἐξωτερική διαλεκτική, εἶναι κίνηση διαφορετική ἀπό τήν ὁλοκληρωτική σύλληψη τῆς δοσμένης κίνησης· β) κίνηση ὄχι μόνο τῆς δικῆς μας ἀντίληψης, ἀλλά ἀποδειγμένη ἀπό τήν οὐσία τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου, δηλαδή ἀπό τήν καθαρή ἔννοια τοῦ περιεχομένου. ῾Η διαλεκτική τοῦ πρώτου εἴδους εἶναι τρόπος θεώρησης τῶν ἀντικειμένων, δείχνοντας τίς αἰτίες καί τίς πλευρές τους, καί χάρη σ᾽αὐτό ὅλα ὅσα συνήθως θεωροῦνται σταθερά καθορισμένα γίνονται εὐμετάβλητα. Αὐτές οἱ αἰτίες μποροῦν νά εἶναι ἐντελῶς ἐξωτερικές καί, μιλώντας γιά τούς σοφιστές, θά μιλᾶμε πιό πολύ γιά μιά τέτια διαλεκτική. ῾Η διαλεκτική τοῦ ἄλλου εἴδους εἶναι ἡ ἐνυπαρξιακή θεώρηση τοῦ ἀντικειμένου: τό ἀντικείμενο παίρνεται αὐτό καθεαυτό, χωρίς τήν προϋπόθεση, τήν ἰδέα, τό χρέος, δέν παίρνεται σύμφωνα μέ τίς ἐξωτερικές σχέσεις, τούς νόμους, τίς αἰτίες. Μεταφέρουν τόν ἑαυτό τους ὁλοκληρωτικά μέσα στήν ἴδια τήν οὐσία τῆς ὑπόθεσης, θεωροῦν τό ἀντικείμενο αὐτό καθεαυτό καί τό παίρνουν σύμφωνα μέ τούς ὁρισμούς πού αὐτό κατέχει. Σ᾽αὐτή τή θεώρηση αὐτό» (er) (sic!) «τό ἴδιο ὕστερα ἀποκαλύπτει ὅτι περιέχει μέσα του ἀμοιβαῖα ἀντιθετικούς ὁρισμούς, καί, ἑπομένως, αἴρει τόν ἑαυτό του. Αὐτή τή διαλεκτική τή βρίσκουμε κυρίως στούς ἀρχαίους. ῾Η ὑποκειμενική διαλεκτική πού δυναμώνει ἀπό τίς ἐξωτερικές αἰτίες τότε μόνο εἶναι σωστή, ὅταν συμφωνεῖ

ἀντικειμενική διαλεκτική

μέ τό ὅτι «στό σωστό ὑπάρχει ἐπίσης τό μή σωστό καί στό ψεύτικο ὑπάρχει τό ἀληθινό». Ἡ ἀληθινή διαλεκτική δέν ἀφήνει τίποτε ἀπό τό ἀντικείμενό της, ἔτσι πού τό ἀντικείμενο ἀποδείχνεται ἐλλιπές ὄχι μόνο ἀπό μιά ὁποιαδήποτε πλευρά, ἀλλά ἀποσυντίθεται ἐντελῶς»... (σελ. 311 [232-233]).

Μέ τήν „ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης" στόν 20ό αἰώνα (μάλιστα καί στά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα) „εἶναι ὅλοι σύμφωνοι". — Ναί, ἀλλά αὐτή ἡ ἐπιφανειακή, ἡ ἀπερίσκεπτη, ἡ τυχαία, ἡ φιλισταϊκή „συγκατάθεση" εἶναι *τέτιου εἴδους* συγκατάθεση, μέ τήν ὁποία πνίγουν καί ἐκχυδαΐζουν τήν ἀλήθεια. Ἄν τά πάντα ἀναπτύσσονται, αὐτό σημαίνει ὅτι ὅλα περνᾶνε ἀπό τό ἕνα στό ἄλλο, γιατί ἡ ἀνάπτυξη ἀσφαλῶς δέν εἶναι μιά ἁπλή, καθολική καί αἰώνια *αὔξηση, ἀνάπτυξη* (respective μείωση) etc. Καί ἀφοῦ ἔτσι ἔχει τό ζήτημα, τότε 1ο, πρέπει *ἀκριβέστερα* νά κατανοήσουμε τήν ἐξέλιξη σάν γέννηση καί καταστροφή τῶν πάντων, σάν ἀμοιβαῖα περάσματα. — Καί 2ο, ἄν τά *π ά ν τ α* ἀναπτύσσονται, τότε ἔχει ἄραγε αὐτό σχέση μέ τίς γενικές *ἔννοιες καί κατηγορίες* τῆς νόησης; Ἄν ὄχι, αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ νόηση δέν συνδέεται μέ τό Εἶναι. Ἄν ναί, αὐτό σημαίνει ὅτι ὑπάρχει διαλεκτική τῶν ἐννοιῶν καί διαλεκτική τῆς γνώσης, πού ἔχει ἀντικειμενική σημασία. +

Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς *δ ι α λ ε κ τ ι κ ῆ ς* καί τῆς ἀντικειμενικῆς της σημασίας...

I ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης...

II ἀρχή τῆς ἑνότητας...

+ Ἐκτός ἀπ' αὐτό τήν καθολική ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης πρέπει νά τή συνενώσουμε, νά τή συνδέσουμε, νά τή συνδυάσουμε μέ τήν καθολική ἀρχή τῆς *ἑ ν ό τ η τ α ς τ ο ῦ κ ό σ μ ο υ*, τῆς φύσης, τῆς κίνησης, τῆς ὕλης etc.

...«Ὁ Ζήνων ἐξέταζε τήν κίνηση κυρίως ἀντικειμενικά, διαλεκτικά»...

NB
Αὐτό μποροῦμε καί πρέπει νά τό *ἀ ν τ ι σ τ ρ έ ψ ο υ μ ε:* τό ζήτημα δέν εἶναι ἄν ὑπάρχει κίνηση, ἀλλά πῶς νά τήν ἐκφράσουμε στή λογική τῶν ἐννοιῶν

...«Ἡ κίνηση ἡ ἴδια εἶναι διαλεκτική ὅλου τοῦ Εἶναι»... Ὁ Ζήνων οὔτε κάν σκέφτηκε νά ἀρνηθεῖ τήν κίνηση σάν «αἰσθησιακή ἐγκυρότητα», τό ζήτημα ἦταν μόνο „nach ihrer (κίνηση) Wahrheit" — (γιά τήν ἀληθινότητα τῆς κίνησης) (313) [234]. Καί στήν ἑπόμενη σελίδα, ἀφηγούμενος τό ἀνέκδοτο πῶς ὁ Διογένης (ὁ κυνικός ἀπό τή Σινώπη) ἀναιροῦσε τήν κίνηση μέ τό βάδισμα, ὁ Χέγγελ γράφει:

'Αρκετά καλό! 'Από ποῦ εἶναι παρμένη αὐτή ἡ συνέχεια τοῦ ἀνέκδοτου; 'Από τό Diogenes Laertius VI, § 39 καί ἀπό τόν Σέξτο τόν 'Εμπειρικό, III, 8 (Χέγγελ σελ. 314 [235]) τέτια συνέχεια δέν ὑπάρχει[113]. Μήπως εἶναι ἐπινόηση τοῦ Χέγγελ;

...«Τό ἀνέκδοτο ὅμως τό συνεχίζουν ἀκόμη κι'ὡς ἑξῆς: ὅταν ἕνας μαθητής ἔμεινε ἱκανοποιημένος ἀπ' αὐτή τήν ἀναίρεση, ὁ Διογένης ἄρχισε νά τόν χτυπάει μέ τή βέργα μέ τήν αἰτιολογία ὅτι μιά καί ὁ δάσκαλος διαφωνοῦσε μέ τίς θέσεις, τότε κι' ἐκεῖνος ἔπρεπε νά τοῦ φέρνει ἀντιρήσεις ἐπίσης βάσιμες. Γι'αὐτό δέν πρέπει νά ἱκανοποιούμαστε ἀπό τήν αἰσθησιακή ἐγκυρότητα, ἀλλά εἶναι ἀνάγκη νά κατανοοῦμε»... (314) [235].

Οἱ 4 τρόποι ἀναίρεσης τῆς κίνησης στόν Ζήνωνα:

1. Τό σῶμα πού κινεῖται πρός ἕνα στόχο πρέπει στήν ἀρχή νά διανύσει τό *μισό* δρόμο πρός τά ἐκεῖ. Καί ἀπ'αὐτό τό μισό στήν ἀρχή νά διανύσει τό μισό *τ ο υ* κτλ. *δίχως τέλος.*

Ὁ 'Αριστοτέλης ἀπάντησε: καί ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος εἶναι ἀπείρως διαιρετοί (δυνάμει*) (σελ. 316 [236]), δέν εἶναι ὅμως ἀπείρως διαχωρισμένοι (ἐνεργείᾳ**), ὁ Μπεϊλ (Bayle. „Dictionnaire", τ. IV, article Zenon[114]) ὀνομάζει τήν ἀπάντηση τοῦ 'Αριστοτέλη *pitoyable****, λέγοντας

...«*ἐ ά ν* τραβούσαμε ἕναν ἄπειρο ἀριθμό γραμμῶν πάνω σέ μιά ἴντσα τῆς ὕλης δέν θά κάναμε τή διαίρεση πού μετατρέπει σέ πραγματικό ἄπειρο ἐκεῖνο πού σύμφωνα μέ

* — σάν δυνατότητα. *Ἡ Σύντ.*
** — στήν πραγματικότητα. *Ἡ Σύντ.*
*** — *τιποτένιο. Ἡ Σύντ.*

τή γνώμη τοῦ 'Αριστοτέλη ἦταν μόνο δυνάμει ἄπειρο»... Καί ὁ Χέγγελ γράφει (317) [237]: «Αὐτό τό *ἐάν* εἶναι θαυμάσιο!»

δηλαδή, *ἐάν* ὁδηγήσουμε ὥς τό τέλος τήν *ἄπειρη* διαίρεση!!

...«Οὐσία τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου εἶναι ἡ κίνηση, γιατί ἡ κίνηση εἶναι καθολική. Νά κατανοήσεις τήν κίνηση σημαίνει νά ἐκφράσεις τήν οὐσία της μέ τή μορφή τῆς ἔννοιας. 'Η κίνηση σάν ἔννοια, σάν σκέψη ἐκφράζεται μέ τή μορφή τῆς ἑνότητας τῆς ἀρνητικότητας καί τῆς συνέχειας. 'Αλλά οὔτε τή συνέχεια, οὔτε τήν ἀκρίβεια αὐτές καθεαυτές δέν πρέπει νά τίς φανταζόμαστε σάν οὐσία τους»... (σελ. 318-319 [238]).

σωστό!

„Νά κατανοήσεις σημαίνει νά ἐκφράσεις μέ τή μορφή τῶν ἐννοιῶν". 'Η κίνηση εἶναι ἡ οὐσία τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου. Αὐτή τήν οὐσία τήν ἐκφράζουν δυό βασικές ἔννοιες: (ἡ ἄπειρη) συνέχεια (Kontinuität) καί ἡ „ἀκρίβεια" (= ἡ ἄρνηση τῆς συνέχειας, ἡ *ἀσυνέχεια*). 'Η κίνηση εἶναι ἑνότητα τῆς συνέχειας (τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου) καί τῆς ἀσυνέχειας (τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου). 'Η κίνηση εἶναι ἀντίθεση, εἶναι ἑνότητα τῶν ἀντιθέσεων.

Δέν εἶχε δίκιο ὁ Ueberweg - Heinze, 10η ἔκδ., σελ. 63 (§ 20), λέγοντας ὅτι ὁ Χέγγελ „ὑπερασπίζει τόν 'Αριστοτέλη ἐνάντια στόν Bayle". 'Ο Χέγγελ διαψεύδει καί τόν σκεπτικιστή (Μπεῖλ) καί τόν ἀντιδιαλεκτικό ('Αριστοτέλη).

Σύγκρ. Gomperz. „Les penseurs de la Grèce", σελ...[115], ὑποχρεωτική, μέ τό ζόρι, *ἀναγνώριση* τῆς ἑνότητας τῶν ἀντιθέσεων, χωρίς τήν ἀναγνώριση (ἀπό δειλία τῆς σκέψης) τῆς διαλεκτικῆς...

2. 'Ο 'Αχιλλέας δέν θά φθάσει τή χελώνα. „Στήν ἀρχή $1/2$" κτλ. δίχως τέλος.

'Ο 'Αριστοτέλης ἀπαντάει: θά τή φτάσει, ἄν τοῦ ἐπιτρέψουν „νά περάσει τό σύνορο" (σελ. 320 [240]).

Καί ὁ Χέγγελ: «Αὐτή ἡ ἀπάντηση εἶναι σωστή, τά περιέχει ὅλα μέσα της» (σελ. 321 [240]), — γιατί πραγματικά τό μισό γίνεται ἐδῶ (ὥς ἕνα βαθμό) „σύνορο"

σύγκρ. τίς ἀντιρήσεις τοῦ Τσερνόφ στόν Ἔνγκελς[116]

...«Ὅταν γενικά συλλογιζόμαστε γιά τήν κίνηση, τότε λέμε: τό σῶμα βρίσκεται σέ μιά θέση καί μετά περνάει σέ ἄλλη θέση. Τή στιγμή πού κινεῖται, τό σῶμα δέν βρίσκεται πιά στήν πρώτη θέση, ἀλλά δέν βρίσκεται ἐπισης και στή δεύτερη. Ἄν βρίσκεται στή μιά ἀπό τίς δυό θέσεις, τότε τό σῶμα βρίσκεται σέ ἀκινησία. Νά ποῦμε ὅτι τό σῶμα βρίσκεται ἀνάμεσα στίς δυό θέσεις σημαίνει νά μήν ποῦμε τίποτε, γιατί σέ μιά τέτια περίπτωση τό σῶμα βρίσκεται ξανά σέ μιά θέση. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἔχουμε μπροστά μας τήν ἴδια δυσκολία. Νά κινεῖται ὅμως σημαίνει νά βρίσκεται σ' αὐτή τή θέση καί ταυτόχρονα νά μή βρίσκεται σ' αὐτή τή θέση. Αὐτή εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου καί ἀκριβῶς αὐτή κάνει δυνατή τήν κίνηση» (σελ. 321-322 [241]).

NB
σωστό!

Ἡ κίνηση σημαίνει νά βρίσκεται τό σῶμα τή δοσμένη στιγμή στή δοσμένη θέση, τήν ἄλλη, τήν ἑπόμενη, στιγμή νά βρίσκεται στήν ἄλλη θέση — αὐτή εἶναι ἡ ἀντίρηση πού τήν ἐπαναλαβαίνει ὁ Τσερνόφ (βλ. τίς „Φιλοσοφικές σπουδές" του), ἀκολουθώντας *ὅλους* τούς „μεταφυσικούς" ἀντίπαλους τοῦ Χέγγελ.

Αὐτή ἡ ἀντίρηση *δέν εἶναι σωστή:* (1) Περιγράφει τό *ἀποτέλεσμα* τῆς κίνησης καί ὄχι *τήν ἴδια* τήν κίνηση. (2) Δέν δείχνει, δέν περιέχει μέσα της τή *δυνατότητα* τῆς κίνησης. (3) Παριστάνει τήν κίνηση σάν ἄθροισμα, σάν σχέση καταστάσεων *ἠρεμίας*, δηλ. δέν ἐξαλείφει τή (διαλεκτική) ἀντίθεση, ἀλλά ἁπλῶς τήν καλύπτει, τήν παραμερίζει, τήν ἐπισκιάζει, τή βάζει πίσω ἀπό παραπέτασμα.

σωστό!

«Ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ πάντα δυσκολία εἶναι ἡ νόηση, γιατί τά στοιχεῖα τοῦ ἀντικειμένου πού στήν πραγματικότητα εἶναι συνδεμένα μεταξύ τους αὐτή τά ἐξετάζει χωριστά τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο» (322) [242].

Δέν μποροῦμε νά φανταστοῦμε, νά ἐκφράσουμε, νά ὑπολογίσουμε, νά ἀπεικονίσουμε τήν κίνηση, ἄν δέν διακόψουμε τό συνεχές, ἄν δέν ἁπλοποιήσουμε, ἁπλουστεύσουμε, ἄν δέν διαιρέσουμε, ἄν δέν νεκρώσουμε τό ζωντανό. Ἡ ἀπεικόνιση τῆς κίνησης μέ τή σκέψη εἶναι πάντα μιά ἁπλούστευση, εἶναι νέκρωση — καί ὄχι μόνο μέ τή σκέψη, ἀλλά καί μέ τό αἴσθημα, καί ὄχι μόνο τῆς κίνησης, ἀλλά καί **κάθε** ἔννοιας.

Καί σ'αὐτό βρίσκεται ἡ *οὐσία* τῆς διαλεκτικῆς. *Αὐτήν ἀκριβῶς* τήν *οὐσία* ἐκφράζει ἡ διατύπωση: ἑνότητα, ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων.

3. «Τό βέλος πού πετάει βρίσκεται σέ ἀκινησία».
   Καί ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀριστοτέλη: τό λάθος ξεκινάει ἀπό τήν ἀποδοχή ὅτι δῆθεν «ὁ χρόνος ἀποτελεῖται ἀπό ξεχωριστά τώρα» (ἐκ τῶν νῦν) σελ. 324 [243].
4. Τό $^1/_2$ εἶναι ἴσο μέ τό διπλό: ἡ κίνηση πού ὑπολογίζεται σέ σύγκριση μέ τό ἀκίνητο σῶμα καί σέ σύγκριση μέ τό σῶμα πού κινεῖται σέ *ἀντίθετη* κατεύθυνση.

Στό τέλος τῆς § γιά τόν Ζήνωνα, ὁ Χέγγελ τόν ἀντιπαραθέτει μέ τόν *Κάντ* (οἱ *ἀντινομίες* του λέει, «δέν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπ'αὐτό πού ἔκανε ἤδη ἐδῶ ὁ Ζήνων»).

Τό γενικό συμπέρασμα τῆς διαλεκτικῆς τῶν ἐλεατῶν: „τό ἀληθινό εἶναι ἑνιαῖο, τό ἄλλο δέν εἶναι ἀληθινό“ — «εἶναι παρόμοιο μ'ἐκεῖνο, στό ὁποῖο κατέληγε ἡ καντιανή φιλοσοφία: «Γνωρίζουμε μόνο τά φαινόμενα». Γενικά ὑπάρχει μιά καί ἡ αὐτή ἀρχή» (σελ. 326 [244]).

Ἀλλά ὑπάρχει καί διαφορά.

«Κατά τήν ἄποψη τοῦ Κάντ τό πνευματικό εἶναι ἐκεῖνο πού καταστρέφει τόν κόσμο. Κατά τόν Ζήνωνα ὁ κόσμος τοῦ φαινομένου καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του δέν εἶναι ἀληθινός. Κατά τόν Κάντ ἡ νόησή μας, ἡ πνευματική μας δράση εἶναι ἄσχημη· — τό νά βάζει τή γνώση στό μηδέν εἶναι ὑπερβολική ταπείνωση τοῦ πνεύματος»... (327) [244-245].

ὁ Κάντ καί ὁ ὑποκειμενισμός του, ὁ σκεπτικισμός etc.

Ἡ συνέχεια τῶν ἐλεατῶν στόν Λεύκιππο ἀπό τούς *σοφιστές*...

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ

Μετά τόν Ζήνωνα (; ἔζησε *μετά* τόν Ἡράκλειτο;)[117] ὁ Χέγγελ περνάει στόν Ἡράκλειτο καί λέει:

...«Αὐτή» (ἡ διαλεκτική τοῦ Ζήνωνα) «μπορεῖ ἐπίσης νά ὀνομαστεῖ ἀκόμη ὑποκειμενική διαλεκτική, ἐφόσον

NB ἀνήκει στό ὑποκείμενο, πού θεωρεῖ καί τό ἑνιαῖο χωρίς αὐτή τή διαλεκτική, χωρίς αὐτή τήν κίνηση, εἶναι μιά ἀφηρημένη ταυτότητα»... (328) [245]. νωρίτερα ὅμως λεγόταν, βλ. τό ἀπόσπασμα ἀπό τή σελίδα 309 [231] καί ἄλλες, ὅτι ἡ διαλεκτική τοῦ Ζήνωνα εἶναι *ἀντικειμενική*. Ἐδῶ ὑπάρχει κάποιο λεπτότατο „distinguo"*. Σύγκρ. τό ἑπόμενο:

NB «Ἡ διαλεκτική: α) Ἡ ἐξωτερική διαλεκτική, ἀντίλαλος στά κουτουροῦ, μέσα στήν ὁποία δέν διαλύεται ἡ ψυχή τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος. β) Ἡ ἐνυπαρξιακή διαλεκτική, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ὡστόσο (NB) στόν NB τρόπο θεώρησης τοῦ ὑποκειμένου. γ) Ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ Ἡράκλειτου δηλ. ἡ διαλεκτική, ἐννοούμενη ἡ ἴδια σάν ἀρχή» (328) [246].

α) ἡ ὑποκειμενική διαλεκτική
β) στό ἀντικείμενο ὑπάρχει διαλεκτική, ἀλλά *ἐγώ* δέν ξέρω, ἴσως αὐτό νά εἶναι Schein **, ἁπλῶς φαινόμενο etc.
γ) πέρα γιά πέρα ἀντικειμενική διαλεκτική σάν ἀρχή ὅλου τοῦ Εἶναι

(Στόν Ἡράκλειτο): «Ἐδῶ μπροστά μας ξανοίγεται ἕνα νέο ἔδαφος. Δέν ὑπάρχει οὔτε μιά θέση τοῦ Ἡράκλειτου πού δέν θά τή δεχόμουνα στή Λογική μου» (328) [246].

«Ὁ Ἡράκλειτος ἀναφέρει: τό πᾶν εἶναι γίγνεσθαι. Αὐτό τό γίγνεσθαι εἶναι ἀρχή. Αὐτό εἶναι διατυπωμένο NB στήν ἔκφραση: τό Εἶναι εἶναι τόσο μικρό ὅσο καί τό μή-Εἶναι»... (σελ. 333 [249]).

«Ἡ γνώση τοῦ γεγονότος ὅτι τό Εἶναι καί τό μή-Εἶναι εἶναι μόνο ἀφηρημένες ἔννοιες, πού ἔχουν στερηθεῖ τήν ἀλήθεια καί ὅτι μόνο τό γίγνεσθαι εἶναι τό πρῶτο ἀληθινό, ἀποτελεῖ μεγάλη κατάκτηση. Ἡ διάνοια θεωρεῖ ὅτι καί οἱ δυό ἔννοιες παρμένες χωριστά εἶναι ἀληθινές καί ἔχουν σημασία. Ἀντίθετα, ὁ νοῦς γνωρίζει τό ἕνα στό ἕτερο, γνωρίζει ὅτι στό ἕνα περιέχεται τό ἕτερό του» (NB „τό ἕτερό του"), — «νά γιατί πρέπει νά προσδιορίζουμε τό Σύμπαν, τό Ἀπόλυτο σάν γίγνεσθαι» (334) [250].

* — «ἐγώ διακρίνω». *Ἡ Σύντ.*
** — ἐπίφαση, φαινομενικότητα. *Ἡ Σύντ*

«Ὁ Ἀριστοτέλης λέει („De mundo“[118], κεφάλαιο 5) ὅτι ὁ Ἡράκλειτος γενικά «συνέδεσε τό ὅλο μέ τό μή-ὅλο (τό μέρος)»... «αὐτό πού μοιάζει καί αὐτό πού διαφέρει, αὐτό πού συνηχεῖ καί αὐτό πού παραφωνεῖ. Καί ἀπό ὅλο τό (ἀντιθετικό) θά γίνει τό ἕνα καί ἀπό τό ἕνα τά πάντα»» (335) [250].

Ὁ Πλάτων στό „Συμπόσιο“ ἀναφέρει τίς ἀπόψεις τοῦ Ἡράκλειτου (ἀνάμεσα στ'ἄλλα, σχετικά μέ τή μουσική: ἡ ἁρμονία ἀποτελεῖται ἀπό ἀντιθέσεις) καί τήν ἔκφραση ὅτι τάχα „ἡ τέχνη τοῦ μουσικοῦ συνενώνει τό διαφορετικό“[119].

Ὁ Χέγγελ γράφει: αὐτή δέν εἶναι ἀντίρηση ἐνάντια στόν Ἡράκλειτο (336) [251], γιατί τό διαφορετικό εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἁρμονίας:

«Ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἁρμονία εἶναι τό ἀπόλυτο γίγνεσθαι, ἡ ἀλλαγή — ὄχι τό γίγνεσθαι τοῦ ἑτέρου, τώρα τό ἕνα καί μετά τό ἕτερο. Εἶναι οὐσιαστικό τό γεγονός ὅτι καθετί τό διαφορετικό, τό ἰδιόμορφο εἶναι διαφορετικό ἀπό ὁποιοδήποτε ἕτερο, ὅμως ὄχι ἀφηρημένα ἀπό ὁποιοδήποτε ἕτερο, ἀλλά ἀπό τό *δικό του* ἕτερο. Τό καθένα ὑπάρχει μόνο ἐφόσον στήν ἔννοιά του ἐμπεριέχεται τό ἕτερό του»...

Πολύ σωστό καί σπουδαῖο: τό „ἕτερο“ σάν *δικό του* ἕτερο, ἡ ἐξέλιξη στήν ἀντίθεσή *της*

«Ἐπίσης καί σέ σχέση μέ τούς τόνους. Πρέπει νά εἶναι διαφορετικοί, ἀλλά ἔτσι πού νά μποροῦν νά εἶναι ἑνιαῖοι»... (336) [251]. Σελ. 337 [252]: ἀνάμεσα στ'ἄλλα, ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός (καί ὁ Ἀριστοτέλης) συγκαταλέγονται στούς... «καλύτερους μάρτυρες»...

Ὁ Ἡράκλειτος ἔλεγε: „die Zeit ist das erste körperliche Wesen“* (Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός) — σελ. (338).

körperliche — εἶναι „ἀποτυχημένη“ ἔκφραση (μπορεῖ *τάχα* (NB) νά διαλέχτηκε ἀπό τό σκεπτικιστή (NB)), — ἀλλά ὁ χρόνος εἶναι „das erste sinnliche Wesen“...**

...«Ὁ χρόνος εἶναι καθαρό γίγνεσθαι, σάν ἐνατενιζόμενο»... (338) [252].

Σχετικά μέ τό γεγονός ὅτι ὁ Ἡράκλειτος θεωροῦσε τό πῦρ προτσές, ὁ Χέγγελ λέει: «Τό πῦρ εἶναι ὁ φυσικός χρόνος. Εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀνησυχία» (340) [253] — καί παρακάτω σχετικά μέ τή φιλοσοφία τῆς φύσης τοῦ Ἡράκλειτου:

* — «ὁ χρόνος εἶναι ἡ πρώτη φυσική οὐσία». *Ἡ Σύντ*

** — «ἡ πρώτη αἰσθησιακή οὐσία» *Ἡ Σύντ*

...«Αὐτή» (Natur*) «εἶναι προτσές αὐτή καθεαυτή»... (344) [253) ...«ἡ φύση εἶναι αὐτό πού δέν βρίσκεται ποτέ σέ κατάσταση ἠρεμίας καί τά πάντα εἶναι πέρασμα ἀπό τό ἕνα στό ἕτερο, ἀπό τή διχοτόμηση στήν ἑνότητα καί ἀπό τήν ἑνότητα στή διχοτόμηση»... (341) [254].

«Νά κατανοήσεις τή φύση σημαίνει: νά *τήν* ἀπεικονίσεις σάν προτσές»... (339) [253].

Ἐδῶ βρίσκεται, λέει, ἡ στενότητα τῶν φυσιοδιφῶν:

NB ...«Ἄν τούς ἀκούσουμε» (Naturforscher**), «τότε αὐτοί παρατηροῦν, λένε μόνο αὐτό πού βλέπουν. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι σωστό, γιατί μεταμορφώνουν ἀσυναίσθητα αὐτό πού εἶναι ἄμεσα ὁρατό μέ τή βοήθεια τῆς ἔννοιας. Καί ἡ συζήτηση δέν γίνεται γιά τήν ἀντίφαση

NB ἀνάμεσα στήν παρατήρηση καί στήν ἀπόλυτη ἔννοια, ἀλλά γιά τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ἀνεπαρκῶς προσδιορισμένη ἔννοια καί τήν ἀπόλυτη ἔννοια. Οἱ φυσιοδίφες ἀποδείχνουν ὅτι δέν ὑπάρχουν μεταβολές»... (344-345) [256].

...«Τό νερό, διχαζόμενο στό προτσές του, ἀποκαλύπτει τό ὑδρογόνο καί τό ὀξυγόνο, αὐτά τά δυό δέν ἐμφανίστηκαν, ἀλλά ὑπῆρχαν ἤδη νωρίτερα καθεαυτά, σάν μέρη ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό νερό» (ἔτσι ὁ Χέγγελ κοροϊδεύει τούς φυσιοδίφες)...

«Ἔτσι συμβαίνει μέ τήν κάθε προφορική ἔκφραση τῆς πρόσληψης καί τῆς ἐμπειρίας. Ἐφόσον ὁ ἄνθρωπος μιλάει, στά λόγια του περιέχεται ἡ ἔννοια. Δέν μποροῦμε νά μήν ἀποδεχτοῦμε τίς ἔννοιες, αὐτό πού ἀναπαράγεται στή συνείδηση περιέχει πάντα μέσα του μιά δύναμη καθολικότητας καί ἀλήθειας».

Πολύ σωστό καί πολύ σπουδαῖο — αὐτό ἀκριβῶς ἐπαναλάβαινε ἐκλαϊκευτικότατα ὁ Ἔνγκελς, ὅταν ἔγραφε ὅτι οἱ φυσιοδίφες πρέπει νά ξέρουν ὅτι τά πορίσματα τῆς φυσιογνωσίας εἶναι ἔννοιες καί ἡ τέχνη νά χρησιμοποιοῦμε τίς ἔννοιες δέν εἶναι ἔμφυτη, ἀλλά εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης τῆς φυσιογνωσίας καί τῆς φιλοσοφίας στή διάρκεια 2000 χρόνων[120].

Στούς φυσιοδίφες ἡ ἔννοια τῆς μετατροπῆς εἶναι περιορισμένη καί δέν ὑπάρχει ἀντίληψη τῆς διαλεκτικῆς.

* — ἡ φύση. *Ἡ Σύντ.*
** — τούς φυσιοδίφες. *Ἡ Σύντ.*

...«Αὐτός» (Heraklit) εἶναι «ἐκεῖνος πού γιά πρώτη φορά διατύπωσε τή φύση τοῦ ἄπειρου καί γιά πρώτη φορά ἐπίσης κατάλαβε τή φύση σάν καθεαυτή ἄπειρη, δηλαδή κατανόησε τήν οὐσία της σάν προτσές»... (346) [257].

Γιά τήν «ἔννοια τῆς ἀναγκαιότητας» — σύγκρ. σελ. *347* [258]. Ὁ Ἡράκλειτος δέν μποροῦσε, λέει, νά δεῖ τήν ἀλήθεια στήν «αἰσθησιακή ἐγκυρότητα» — ἀλλά στήν „ἀναγκαιότητα" (εἱμαρμένη) — ((λόγος))*.

«*ἡ ἀπόλυτη ἐμμεσότητα*» (348) [258]. (*„ἡ ἀπόλυτη ἀλληλουχία"*) ‖ NB

«Τό λογικό, τό ἀληθινό, αὐτό πού ἐγώ ξέρω, εἶναι στ᾿ἀλήθεια ἐπιστροφή ἀπό τό ἐμπράγματο, σάν ἀπό τό αἰσθησιακό, τό ἑνικό, τό προσδιορισμένο, τό πραγματικό. Ἐκεῖνο ὅμως πού ξέρει μέσα του τό λογικό εἶναι στόν ἴδιο ἤδη βαθμό ἡ **ἀναγκαιότητα ἤ τό καθολικό** τοῦ Εἶναι, αὐτό εἶναι ἡ οὐσία τῆς νόησης, ὅπως εἶναι ἐπίσης ἡ οὐσία τοῦ κόσμου» (352) [261].

‖ NB: Ἡ ἀναγκαιότητα = τό „καθολικό τοῦ Εἶναι" (τό καθολικό μέσα στό Εἶναι) (ἡ ἀλληλουχία, ἡ „ἀπόλυτη ἐμμεσότητα")

Ο ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ

368 [266]: «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας στήν ἱστορία πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ στήν ἀνάπτυξη τῆς λογικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλά στή λογική φιλοσοφία πρέπει νά ὑπάρχουν μέρη πού ἐκλείπουν στήν ἀνάπτυξη τῆς ἱστορίας».

‖ Ἡ ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας στήν ἱστορία „πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ" (;;) στήν ἀνάπτυξη τῆς λογικῆς φιλοσοφίας

Ἐδῶ ὑπάρχει πολύ βαθιά καί σωστή σκέψη στήν οὐσία της ὑλιστική (ἡ πραγματική ἱστορία εἶναι ἡ βάση, τό θεμέλιο, τό Εἶναι, *πίσω ἀπό τό ὁποῖο* ἀκολουθεῖ ἡ συνείδηση).

Ὁ Λεύκιππος (Leucipp) ἀναφέρει ὅτι τά ἄτομα εἶναι ἀόρατα «ἐξαιτίας τῆς μικρότητας τοῦ σώματός τους» (369) — καί ὁ Χέγ-

---

* Οἱ λέξεις «εἱμαρμένη» καί «λόγος» στή ρωσ. ἐκδ. εἶναι γραμμένες στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*

γελ ἀντιλέγει ὅτι αὐτό εἶναι „Ausrede" (ib.), ὅτι τό „Eins" * εἶναι ἀδύνατο νά τό δοῦμε, ὅτι „das Princip des Eins" „ganz ideell" ** (370), ὅτι ὁ Λεύκιππος δέν εἶναι „ἐμπειρικός", ἀλλά ἰδεαλιστής.

((;; τ ά ν υ σ μ α τοῦ ἰδεαλιστῆ-Χέγγελ
φυσικά, τάνυσμα.))

([Ὁ Χέγγελ, τανύζοντας τόν Λεύκιππο, κάτω ἀπό τή δική του λογική μακρολογεῖ ὡς πρός τή σπουδαιότητα καί τό „μεγαλεῖο" τῆς ἀρχῆς (368) [265] Fürsichsein ***, πού τή βλέπει στόν Λεύκιππο. Ἐνμέρει μυρίζει τάνυσμα.] ****

Ὑπάρχει ὅμως καί κόκκος ἀλήθειας: ἀπόχρωση („στιγμή") ἰδιαιτερότητας. Διακοπή τοῦ βαθμιαίου. Στιγμή ἐξομάλυνσης τῶν ἀντιφάσεων. Διακοπή τοῦ συνεχοῦς — ἄτομο, μονάδα (σύγκρ. 371 i. f. [268]): — «Ἡ μονάδα καί ἡ συνέχεια εἶναι ἀντιθέσεις»...

Τή λογική τοῦ Χέγγελ δέν πρέπει νά *τήν ἐφαρμόζουμε* μέ τή δοσμένη της μορφή, δέν πρέπει νά τήν *παίρνουμε* σάν δεδομένο. Ἀπ᾿αὐτήν *πρέπει νά δ ι α λ έ ξ ο υ μ ε* τίς λογικές (γνωσιολογικές ἀποχρώσεις, ἀφοῦ τίς καθαρίσουμε ἀπό *Ideenmystik* *****: αὐτό εἶναι μεγάλη ἀκόμη δουλιά).

ὑλισμός (ὁ Χέγγελ φοβᾶται τή λέξη: πίσω μου σ᾿ἔχω) versus ἀτομιστική

«Γι᾿αὐτό ἡ ἀτομιστική ἀντιπαραθέτει γενικά τόν ἑαυτό της στήν ἀντίληψη γιά τή δημιουργία τοῦ κόσμου καί τή διατήρηση τοῦ κόσμου μέ τή δύναμη ξένου Ὄντος. Ἡ φυσιογνωσία γιά πρώτη φορά αἰσθάνεται τόν ἑαυτό της μέσα στήν ἀτομιστική ἀπαλλαγμένο ἀπό τήν ἀνάγκη νά δείξει τή βάση τῆς ὕπαρξης τοῦ κόσμου. Γιατί, ἄν φανταστοῦμε τή φύση σάν νά δημιουργήθηκε καί νά διατηρεῖται ἀπό κατιτί ἕτερο, τότε πρέπει νά τή φανταστοῦμε σάν νά μήν ὑπάρχει αὐτή καθεαυτή, ἀλλά σάν νά ἔχει τήν ἔννοιά της ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό της, δηλ. σάν νά ἔχει ξένη στόν ἑαυτό της βάση, αὐτή καθεαυτή δέν ἔχει βάση καί κατανοεῖται μόνο

* — πρόφαση (στό ἴδιο), ὅτι τό «ἕνα». *Ἡ Σύντ.*

** — «ἡ ἀρχή τοῦ ἑνός» «εἶναι ἐντελῶς ἰδεατή». *Ἡ Σύντ.*

*** — τοῦ Εἶναι γιά τόν ἑαυτό του. *Ἡ Σύντ.*

**** Τό κείμενο μέσα στίς τετράγωνες παρενθέσεις στό χειρόγραφο εἶναι σβησμένο. *Ἡ Σύντ.*

***** — *τό μυστικισμό τῶν ἰδεῶν. Ἡ Σύντ.*

ἀπό τή βούληση τοῦ ἑτέρου: τέτια πού εἶναι αὐτή ἡ φύση εἶναι τυχαία, δίχως ἀναγκαιότητα καί ἔννοια γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Καί στήν ἀντίληψη τῆς ἀτομιστικῆς περιέχεται ἡ ἀντίληψη γιά τό καθεαυτό Εἶναι τῆς φύσης γενικά, δηλ. ἡ σκέψη βρίσκει σ'αὐτή τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της»... (372-373) [269].

'Ο Χέγγελ, ἐκθέτοντας ἀπό τόν Diogenes Laertius, IX, § 31-33 — τήν ἀτομιστική τοῦ Λευκίππου, τούς „ἀνεμοστρόβιλους" (Wirbel — δίνην)* τῶν ἀτόμων, δέν βλέπει κανένα ἐνδιαφέρον σ'αὐτό («κανένα ἐνδιαφέρον»... «κενή ἀπεικόνιση», «θολές, μπερδεμένες παραστάσεις» — σελ. 377 i. f. [271-272]). NB

Τυφλότητα τοῦ Χέγγελ, μονομέρεια τοῦ ἰδεαλιστῆ!!

Ο ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

'Ο Χέγγελ behandelt τόν Δημόκριτο ἐντελῶς πιά stiefmütterlich**, συνολικά σελ. 378-380 [270-272]! Τό πνεῦμα τοῦ ὑλισμοῦ εἶναι ἀνυπόφορο στόν ἰδεαλιστή!! Παρατίθενται τά λόγια τοῦ Δημόκριτου (σελ. 379 [272]):

«Σύμφωνα μέ τή γνώμη (νόμῳ) ὑπάρχει τό ζεστό, σύμφωνα μέ τή γνώμη ὑπάρχει τό κρύο, σύμφωνα μέ τή γνώμη ὑπάρχει τό χρῶμα, τό γλυκό καί τό πικρό. 'Αλλά σύμφωνα μέ τήν ἀλήθεια (ἐτεῇ) ὑπάρχουν μόνο τό ἀδιαίρετο καί τό κενό» (Sextus Empiricus. Adversus Mathematicos, VII, § 135)[121].

Καί συνάγεται τό συμπέρασμα:

...«Ἔτσι βλέπουμε ὅτι ὁ Δημόκριτος διατύπωσε πιό συγκεκριμένα τή διαφορά τῶν στιγμῶν τοῦ καθεαυτοῦ Εἶναι καί τοῦ Εἶναι γιά τό ἕτερο»... (380) [272].

---

* Diogenes Laertius (σελ. 235) «vertiginem» — λατινική μετάφραση.

** — ἑρμηνεύει ἐντελῶς πιά σάν μητριά. *Ἡ Σύντ.*

„ἀνόητος ἰδεαλισμός" (*τό δικό μου* αἴσθημα) σύγκρ. τόν Μάχ[122]

Μ'αὐτό, λέει, „ἄνοιξε ἡ πόρτα" γιά τόν „ἀνόητο ἰδεαλισμό", πού εἶναι — „*meine* Empfindung, *mein*"...*

'Ο Χέγγελ versus E. Mach...**

...«"Εχει καθιερωθεῖ τό αἰσθησιακό, ἡ στερούμενη ἔννοιας ποικιλομορφία τοῦ αἰσθήματος, πού δέν ἔχει καθόλου λογικό καί πού δέν ἀφορᾶ πιά αὐτό τόν ἰδεαλισμό».

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΞΑΓΟΡΑ

'Ο 'Αναξαγόρας. 'Ο νοῦς*** εἶναι „ἡ αἰτία τοῦ κόσμου καί κάθε τάξης", καί ὁ Χέγγελ ἐπεξηγεῖ:

NB: ἡ ἔννοια τοῦ γένους εἶναι ἡ „οὐσία τῆς φύσης", εἶναι ὁ **ν ό μ ο ς**...

...«'Η ἀντικειμενική σκέψη... ὁ νοῦς μέσα στόν κόσμο, ἐπίσης καί στή φύση, ἤ ὅπως λέμε γιά τά γένη στή φύση, αὐτά εἶναι τό καθολικό. 'Ο σκύλος εἶναι ζῶο, αὐτό εἶναι τό γένος του, τό οὐσιῶδες του. 'Ο ἴδιος ὁ σκύλος εἶναι ζῶο. Αὐτός ὁ νόμος, αὐτό τό λογικό, αὐτός ὁ νοῦς ἐνυπάρχει ὁ ἴδιος στή φύση, εἶναι ἡ οὐσία τῆς φύσης. Αὐτή δέν σχηματίζεται ἀπ'ἔξω, ὅπως οἱ ἄνθρωποι κάνουν τό κάθισμα» (381-382).

„'Ο νοῦς εἶναι τό ἴδιο, ὅ,τι καί ἡ ψυχή" (ὁ 'Αριστοτέλης γιά τόν 'Αναξαγόρα) — σελ. 394 [289]

καί...**** ἐπεξήγηση αὐτοῦ τοῦ *ἅ λ μ α τ ο ς*, ἀπό τό γενικό στή φύση πρός τήν *ψυχή*, ἀπό τό ἀντικειμενικό στό ὑποκειμενικό, ἀπό τόν ὑλισμό στόν ἰδεαλισμό. C'est ici que ces extrêmes se touchent (et se transforment!*****.

Σύμφωνα μέ τίς ὁμοιομέρειες[123] τοῦ 'Αναξαγόρα (μόρια τοῦ ἴδιου γένους, ὅπως καί τά ἀκέραια σώματα) ὁ Χέγγελ γράφει:

---

* — «*τό δικό μου* αἴσθημα, *τό δικό μου*»... *'Η Σύντ.*

** — σέ σχέση μέ τόν Ε. Μάχ... *'Η Σύντ.*

*** — νοῦς (λόγος). *'Η Σύντ.*

**** Μιά λέξη στό χειρόγραφο τοῦ Β. Ι. Λένιν ἔμεινε χωρίς νά ἀποκρυπτογραφηθεῖ. *'Η Σύντ.*

***** — 'Εδῶ ἀκριβῶς τά ἄκρα συναντιῶνται (καί μεταμορφώνονται!). *'Η Σύντ.*

«Τή μετατροπή πρέπει νά τήν παίρνουμε μέ διπλό νόημα, μέ τό νόημα τῆς ὕπαρξης καί μέ τό νόημα τῆς ἔννοιας»... (403-404). Λένε, λογουχάρη, ὅτι τό νερό μποροῦμε τάχα νά τό βγάλουμε — οἱ πέτρες θά μείνουν, τή γαλάζια μπογιά νά τή βγάλουμε, ἡ κόκκινη κτλ. θά μείνει.

ἡ μετατροπή (ἡ σημασία της)

«'Αλλά αὐτό μόνο μέ τήν ἔννοια τῆς ὕπαρξης. Μέ τό νόημα τῆς ἔννοιας αὐτά βρίσκονται μόνο τό ἕνα διά μέσου τοῦ ἑτέρου, αὐτή εἶναι ἡ ἐσωτερική ἀναγκαιότητα». Ὅπως στό ζωντανό σῶμα εἶναι ἀδύνατο νά βγάλεις μόνο τήν καρδιά δίχως νά καταστρέψεις τούς πνεύμονες etc.

«Κατά τόν ἴδιο τρόπο ἡ φύση ὑπάρχει μόνο στήν ἑνότητα, ἔτσι ὅπως ὁ ἐγκέφαλος ὑπάρχει μόνο σέ μιά ἑνότητα μέ τά ἄλλα ὄργανα» (404) παράλληλα ὁρισμένοι ἀντιλαμβάνονται τή μετατροπή μέ τήν ἔννοια τῆς ὕπαρξης μικρῶν καθορισμένων ποιοτικά μορίων καί τῆς αὔξησης (respective ἐλάττωσης) |συνένωσης καί χωρισμοῦ| τους. Ἡ ἄλλη ἀντίληψη (ὁ Ἡράκλειτος) εἶναι ἡ μετατροπή τοῦ *ἑνός σέ ἕτερο* (403).

Ἡ ὕπαρξη καί ἡ ἔννοια, προφανῶς στόν Χέγγελ ξεχωρίζουν περίπου ἔτσι: στό γεγονός (τό Εἶναι) παρμένο χωριστά, ξεκομμένο ἀπό τήν ἀλληλουχία του, καί στήν ἀλληλουχία (ἔννοια), συσχετισμό, σύνδεση, νόμο, ἀναγκαιότητα.

415 [302]:... «Ἡ ἔννοια εἶναι αὐτό πού τά πράγματα εἶναι αὐτά καθεαυτά καί γιά τόν ἑαυτό τους»...

Λέγοντας ὅτι τό χορτάρι εἶναι σκοπός γιά τό ζῶο, τό ζῶο σκοπός γιά τόν ἄνθρωπο etc. etc., ὁ Χέγγελ συμπεραίνει:

«Κύκλος πού ἀποπερατώνεται μέσα στόν ἑαυτό του, ἀλλά πού ἡ ἀποπεράτωσή του εἶναι ἐπίσης πέρασμα σ'ἕνα ἄλλο κύκλο. Εἶναι δίνη πού τό κέντρο της πρός τό ὁποῖο ἐπιστρέφει, βρίσκεται ἄμεσα στήν περιφέρεια ἑνός ἄλλου ἀνώτερου κύκλου πού τόν ἀπορροφᾶ»... (414) [303].

Ὥς τώρα, λέει, οἱ ἀρχαῖοι ἔδοσαν πολύ λίγα: «Τό γενικό εἶναι φτωχός ὁρισμός, ὁ καθένας ξέρει γιά τό γενικό, ἀλλά δέν τό ξέρει αὐτό σάν οὐσία» (416) [304].

NB: τό „γενικό" σάν „οὐσία"

ἡ „ἀνάπτυξη τῆς φύσης τῆς γνώσης"

...«Ἐδῶ ὅμως ἀρχίζει μιά πιό συγκεκριμένη ἀνάπτυξη τῆς σχέσης τῆς συνείδησης πρός τό Εἶναι, ἡ ἀνάπτυξη τῆς φύσης τῆς γνώσης σάν γνώσης τοῦ ἀληθινοῦ» (417). «Τό πνεῦμα προωθήθηκε ὥς τή διατύπωση τῆς οὐσίας σάν σκέψης» (418) [305].

«Αὐτή τήν ἀνάπτυξη τοῦ γενικοῦ, ὅπου ἡ οὐσία περνάει ἐντελῶς μέ τό μέρος τῆς συνείδησης, τή βλέπουμε στή σοφία τῶν σοφιστῶν, πού ἔχει τόσο πολύ δυσφημιστεῖ» (418) [306].

((Τέλος τοῦ Ι τόμου)) |ὁ ΙΙ τόμος ἀρχίζει ἀπό τούς σοφιστές.|

XIV ΤΟΜΟΣ. ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΤΟΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΟΦΙΣΤΩΝ

Ὁσοναφορᾶ τούς σοφιστές[124] ὁ Χέγγελ ἀναμασάει μέ τήν πιό μεγάλη λεπτομέρεια τή σκέψη ὅτι τάχα στή σοφιστική ὑπάρχει ἕνα στοιχεῖο πού εἶναι κοινό σέ κάθε μόρφωση (Bildung) γενικά, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς δικῆς μας, δηλαδή ἡ προβολή *ἐπιχειρημάτων* (Gründe) und Gegengründe*, — „ἀντανακλαστική ἀντήχηση" — ἡ ἐπινόηση *σέ ὅλα* πολυποίκιλων ἀπόψεων ((ὑποκειμενισμός — ἔλλειψη ἀντικειμενισμοῦ)). Ὁ Χέγγελ, μιλώντας γιά τόν Πρωταγόρα καί γιά τήν περιβόητη θέση του (ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μέτρο ὅλων τῶν πραγμάτων), τόν παρομοιάζει μέ τόν *Κάντ*:

...«Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μέτρο ὅλων τῶν πραγμάτων — ἄρα ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό ὑποκείμενο γενικά. Τό πραγματικό, ἑπομένως, δέν ὑπάρχει ἀπομονωμένο, ἀλλά ὑπάρχει γιά τή γνώση μου — ἡ συνείδηση στήν οὐσία της εἶναι ἐκεῖνο πού παράγει τό περιεχόμενο μέσα στό ἐμπράγματο, ἡ ὑποκειμενική σκέψη παίρνει σ'αὐτό μέρος μέ τόν πιό σημαντικό τρόπο. Κι'αὐτό εἶναι ἐκεῖνο πού φτάνει μέχρι τή νεότερη φιλοσοφία. Ὁ Κάντ λέει ὅτι ἐμεῖς γνωρίζουμε μόνο τά φαινόμενα, δηλ. τό καθετί πού μᾶς φαίνεται σάν ἀντικειμενικό, σάν πραγματικότητα πρέπει νά ἐξετάζεται μόνο ἀπό τήν ἄποψη τῆς σχέσης του μέ τή συνείδηση καί δέν ὑπάρχει χωρίς αὐτή τή σχέση»... (31)** [25]***.

Πρωταγόρας καί Κάντ

Τό δεύτερο, λέει, „σημεῖο" εἶναι ὁ ἀντικειμενισμός (das Allgemeine****) «αὐτό τό γενικό εἶναι καθορισμένο ἀπό μένα,

* — καί ἀντεπιχειρημάτων. *Ἡ Σύντ*

** *Hegel.* Werke, Bd. XIV, Berlin, 1833. *Ἡ Σύντ*

*** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. X, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1932 *Ἡ Σύντ*

**** — γενικό, καθολικό. *Ἡ Σύντ.*

ἀλλά εἶναι ἐπίσης καί αὐτό καθεαυτό ἀντικειμενικά γενικό, δίχως νά εἶναι καθορισμένο ἀπό μένα»... (32) [25].

ρελατιβισμός σοφιστῆ...

Diese „Relativität"* (32). «Ὅλα ἔχουν μόνο σχετική ἀλήθεια» (33) [25] κατά τόν Πρωταγόρα.

ὁ Κάντ καί οἱ σοφιστές καί ὁ φαινομενολογισμός à la Μάχ[125] NB

...«Τό καντιανό φαινόμενο δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ὤθηση ἀπ'ἔξω, κάποιο Χ, ἄγνωστο, αὐτό πού γιά πρώτη φορά παίρνει προσδιορισμό μέσω τῆς δικῆς μας αἴσθησης, μέ τή βοήθειά μας. Ἄν καί ὑπάρχει ἡ ἀντικειμενική βάση τοῦ γεγονότος ὅτι αὐτό τό ὀνομάζουμε κρύο καί ἐκεῖνο τό ὀνομάζουμε ζεστό, ἔτσι πού νά μποροῦμε τουλάχιστο νά ποῦμε ὅτι αὐτά πρέπει νά περιέχουν καθεαυτά τή διαφορά τοῦ ἑνός ἀπό τό ἕτερο, ὡστόσο τό ζεστό καί τό κρύο ὑπάρχουν μόνο μέσα στό δικό μας αἴσθημα, ἀκριβῶς ὅπως ὑπάρχουν καί τά πράγματα κτλ. ... ἔτσι, ἡ ἐμπειρία ἔχει ὀνομαστεῖ φαινόμενο» (34) [27].

ὄχι μόνο ρελατιβισμός

«Ὁ κόσμος εἶναι φαινόμενο, ὄχι γιατί ὑπάρχει γιά τή συνείδηση, δηλαδή ὄχι γιατί τό Εἶναι του εἶναι μόνο σχετικό γιά τή συνείδηση, ἀλλά καί γιατί ὁ κόσμος εἶναι ἐξίσου καί φαινόμενο καθεαυτό».

σκεπτικισμός

...«Αὐτός ὁ σκεπτικισμός ἔφτασε πολύ πιό βαθιά στόν Γοργία»... (35) [28].

NB

...«*Ἡ διαλεκτική* του»... τοῦ Γοργία, τοῦ σοφιστῆ |πολλές φορές: σελ. (36) [28], id. σελ. 37 [29]|.

ὁ Χέγγελ γιά τόν „κοινό νοῦ"

Ὁ Τίντεμαν εἶπε ὅτι ὁ Γοργίας πῆγε πιό πέρα ἀπό τόν „ὑγιῆ (τόν κοινό) νοῦ" τοῦ ἀνθρώπου. Καί ὁ Χέγγελ κοροϊδεύει: **κάθε** φιλοσοφία πηγαίνει *πιό πέρα* ἀπό τόν „κοινό νοῦ", γιατί ὁ κοινός νοῦς δέν εἶναι φιλοσοφία. Πρίν ἀπό τόν Κοπέρνικο ἦταν *ἀντίθετο* μέ τόν κοινό νοῦ νά λέμε ὅτι ἡ γῆ γυρίζει.

* — Αὐτή ἡ «σχετικότητα». *Ἡ Σύντ.*

«Αὐτός» (der gesunde Menschenverstand *) «εἶναι ἕνας τέτιος τρόπος σκέψης μιᾶς κάποιας ἐποχῆς, στόν ὁποῖο περιέχονται ὅλες οἱ προλήψεις τοῦ καιροῦ του» (36) [29].

ὁ κοινός νοῦς = προλήψεις τῆς ἐποχῆς του

Γοργίας (σελ. 37 [29-30]):

1) τίποτε δέν ὑπάρχει. Δέν εἶναι τίποτε
2) ἄν ἀκόμη ὑπάρχει εἶναι ἄγνώσιμο
3) κι᾽ἄν ἀκόμη εἶναι γνώσιμο εἶναι ἀδύνατη ἡ μετάδοση τῆς γνώσης γι᾽αὐτό.

...«῾Ο Γοργίας παραδέχεται σχετικά μ᾽αὐτά» (σχετικά μ᾽αὐτά, μέ τό Εἶναι καί τό μή-Εἶναι, μέ τήν ἀλληλοκαταστροφή τους) «ὅτι αὐτά εἶναι στιγμές πού ἐξαφανίζονται. ῾Η ἀσυνείδητη παράσταση κατέχει ἐπίσης αὐτή τήν ἀλήθεια, ἀλλά δέν ξέρει τίποτε γι᾽αὐτήν»... (40) [32].

„Στιγμές πού ἐξαφανίζονται" = τό Εἶναι καί τό μή-Εἶναι. Αὐτός εἶναι θαυμάσιος ὁρισμός τῆς διαλεκτικῆς!!

...«῾Ο Γοργίας α) σωστά κάνει πολεμική ἐνάντια στόν ἀπόλυτο ρεαλισμό, ὁ ὁποῖος, ἔχοντας παραστάσεις, ὑποθέτει ὅτι κατέχει τό ἴδιο πράγμα, ἐνῶ στήν πραγματικότητα κατέχει μόνο κάτι τό σχετικό· β) πέφτει στόν ἀνόητο ἰδεαλισμό τῶν νέων χρόνων: «τό νοητό εἶναι πάντοτε ὑποκειμενικό, συνεπῶς, δέν εἶναι ὑπαρκτό, ἐμεῖς διαμέσου τῆς νόησης μετατρέπουμε τό ὑπαρκτό σέ νοητό»»... (41) [32-33].

ὁ Γοργίας, ὁ „ἀπόλυτος ρεαλισμός" (καί ὁ Κάντ)

(Καί πιό κάτω (σελ. 41 i. f. [33]) *ὁ Κάντ* ἀναφέρεται ἀκόμη μιά φορά.)

* — ὁ κοινός νοῦς. *῾Η Σύντ.*

διαλεκτική στό ἴδιο τό ἀντικείμενο

Συμπληρώνω γιά τόν Γοργία: βάζει τό „εἴτε-εἴτε“ στά βασικά ζητήματα. «Αὐτό ὅμως, δέν εἶναι ἀληθινή διαλεκτική. Θά ἦταν ἀπαραίτητο νά ἀποδειχτεῖ ὅτι τό ἀντικείμενο ὑπάρχει πάντοτε ὑποχρεωτικά σέ ἕνα κάποιο ὁρισμό, καί ὄχι καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του. Τό ἀντικείμενο διαλύεται μόνο μέσα σέ τέτιου εἴδους ὁρισμούς. Ἀπ'αὐτό ὅμως δέν προκύπτει τίποτε πού νά εἶναι ἐνάντια στή φύση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου» (39) [31]*.

Συμπληρώνω ἀκόμη γιά τόν Γοργία:

Ἐκθέτοντας τήν ἄποψή του ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά μεταδοθεῖ, νά γνωστοποιηθεῖ τό πραγματικό:

NB

«Ἡ ὁμιλία διαμέσου τῆς ὁποίας πρέπει νά γνωστοποιηθεῖ ἐκεῖνο πού ὑπάρχει, δέν εἶναι ἐκεῖνο πού ὑπάρχει, δηλαδή ἐκεῖνο πού γνωστοποιεῖται, αὐτό δέν εἶναι τό ἴδιο τό ἀντικείμενο, ἀλλά εἶναι μόνο λέξεις» (Sextus Empiricus. „Adversus Mathematicos“. VII, § 83-84) — *σελ. 41* [33] — ὁ Χέγγελ γράφει: «Τό πραγματικό κατανοεῖται ἐπίσης καί σάν κάτι τό ὄχι πραγματικό, ἀλλά αὐτή ἡ κατανόησή του εἶναι ἡ μετατροπή του σέ καθολικό».

σύγκρ. τόν Φόυερμπαχ [126]

...«Αὐτό τό ἑνικό δέν μπορεῖ ἐντελῶς νά διατυπωθεῖ»...

Ἡ κάθε λέξη (λόγος) ἤδη *γενικεύει*, σύγκρ. τόν Φόυερμπαχ [127].

Οἱ αἰσθήσεις δείχνουν τήν πραγματικότητα. Ἡ σκέψη καί ἡ λέξη — τό γενικό.

Τό κλείσιμο τῆς § γιά τούς σοφιστές: «Ἑπομένως, οἱ σοφιστές ἔκαναν ἐπίσης καί τή διαλεκτική, τή γενική φιλοσοφία, ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς τους. Οἱ σοφιστές ἦταν βαθυστόχαστοι διανοητές»... (42) [33].

---

* Αὐτή καί ἡ ἑπόμενη περικοπή γιά τή φιλοσοφία τοῦ Γοργία ἔχει γραφεῖ ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν λίγο ἀργότερα, ὅταν ἔκανε τήν περίληψη τοῦ μέρους γιά τόν Σωκράτη (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 247-248). *Ἡ Σύντ.*

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Ὁ Σωκράτης εἶναι «κοσμοϊστορική προσωπικότητα» (42) [34], ἡ „πιό ἐνδιαφέρουσα" (ib.) στήν ἀρχαία φιλοσοφία — „ὑποκειμενικότητα τῆς φύσης" (42) [33] | „ἐλευθερία τῆς αὐτοσυνείδησης" (44) [35]|.

«Σ'αὐτό βρίσκεται τό διφορούμενο νόημα τῆς διαλεκτικῆς καί τῆς σοφιστικῆς. Τό ἀντικειμενικό ἐξαφανίζεται»: εἶναι ἄραγε τυχαῖο τό ὑποκειμενικό, ἤ μέσα σ'αὐτό („an ihm selbst" *) ὑπάρχει τό ἀντικειμενικό καί τό καθολικό; (43) [34]**.

«Ἡ ἀληθινή νόηση σκέπτεται ἔτσι, πού τό περιεχόμενό της παράλληλα δέν εἶναι ὑποκειμενικό, ἀλλά ἀντικειμενικό» (44) [35] — καί στόν Σωκράτη καί στόν Πλάτωνα βλέπουμε, λέει, ὄχι μόνο τήν ὑποκειμενικότητα (ἡ «ἀναγωγή τῆς ἀπόφασης σέ συνείδηση εἶναι γενική σ'αὐτόν» — τόν Σωκράτη — «καί τούς σοφιστές») — ἀλλά καί τήν ἀντικειμενικότητα.

«Ἡ ἀντικειμενικότητα ἔχει ἐδῶ» (στόν Σωκράτη) «τήν ἔννοια τῆς πραγματικῆς καθολικότητας καθεαυτῆς καί γιά τόν ἑαυτό της καί ὄχι τήν ἔννοια τῆς ἐξωτερικῆς ἀντικειμενικότητας» (45) [35] — id. 46 [36]: «ὄχι ἐξωτερική ἀντικειμενικότητα, ἀλλά πνευματική καθολικότητα»... || NB

Καί μετά ἀπό δυό σειρές:

«Τό καντιανό ἰδανικό εἶναι τό φαινόμενο, πού αὐτό καθεαυτό δέν εἶναι ἀντικειμενικό»... || Κάντ

Ὁ Σωκράτης ὀνόμαζε τή μέθοδό του *Hebammenkunst**** — (σελ. 64) [48] (ἀπό τή μάνα του λέει), ((ἡ μάνα τοῦ Σωκράτη = μαμή)) — νά βοηθήσει τή σκέψη νά γεννηθεῖ. || ἔξυπνα!

Παράδειγμα τοῦ Χέγγελ: ὁ καθένας ξέρει, λέει, τί εἶναι τό Werden, ἀλλά μᾶς ἐκπλήσσει, ἄν ἀναλύοντάς το (reflektirend) βρίσκουμε ὅτι «αὐτό εἶναι τό Εἶναι καί ταυτόχρονα τό μή-Εἶναι» — «τόσο τεράστια διαφορά» (67) [50]. || Werden = Nichtsein und Sein ****

* — «μέσα σ'αὐτό τό ἴδιο». *Ἡ Σύντ.*

** Στό χειρόγραφο ὕστερα ἀπ'αὐτή τήν παράγραφο μπῆκε ἀπόσπασμα γιά τή φιλοσοφία τοῦ Γοργία πού ἀρχίζει μέ τά λόγια: «Συμπληρώνω γιά τόν Γοργία...» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 246). *Ἡ Σύντ.*

*** — *τέχνη τῆς μαμῆς* (μαιευτική) *Ἡ Σύντ.*

**** — Τό γίγνεσθαι = τό μή-Εἶναι καί τό Εἶναι. *Ἡ Σύντ.*

῾Ο Μένων („Meno" Plato's)[128] σύγκρινε τόν Σωκράτη μέ τό ψάρι μουδιάστρα (μαργωτήρα) (Zitteraal), πού κάνει αὐτόν πού τό ἀγγίζει „narkotisch"* (69) [51]: καί ἐγώ, λέει εἶμαι „narkotisch" καί *δέν μπορῶ* νά ἀπαντήσω**.

très bien dit!!***

«῞Ο,τι γιά μένα πρέπει νά εἶναι ἀλήθεια, δικαιοσύνη, εἶναι τό πνεῦμα ἀπό τό δικό μου πνεῦμα. ῞Ο,τι ὅμως μ᾿αὐτό τόν τρόπο δημιουργεῖ τό πνεῦμα ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὅ,τι τό πνεῦμα θεωρεῖ σάν τέτιο, πρέπει νά προκύψει ἀπ᾿αὐτό σάν καθολικό, σάν πνεῦμα πού ἐνεργεῖ μέ τήν ἰδιότητα τοῦ καθολικοῦ καί ὄχι ἀπό τά πάθη του, ἀπό τά συμφέροντά του, ἀπό τίς παραξενιές του, τά καπρίτσια του, τούς σκοπούς του, τίς ροπές του κτλ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό τελευταῖο εἶναι ἐπίσης ἐσωτερικό, «τοποθετημένο μέσα μας ἀπό τή φύση», αὐτό ὅμως εἶναι προσωπικό δικό μας μόνο μέ τή φυσική μορφή»... (74-75) [56].

῾Ο ἔξυπνος ἰδεαλισμός εἶναι πιό κοντά στόν ἔξυπνο ὑλισμό, παρά ὁ ἀνόητος ὑλισμός.

Διαλεκτικός ἰδεαλισμός ἀντί ἔξυπνος. Μεταφυσικός, μή ἀναπτυγμένος, νεκρός, χυδαῖος, ἀκίνητος ἀντί ἀνόητος.

NB

Νά τό ἐπεξεργαστῶ:

῾Ο Πλεχάνοφ ἔγραψε γιά τή φιλοσοφία (τή διαλεκτική), ἴσως μέχρι 1000 σελίδες (ὁ Μπέλτοφ + ἐνάντια στόν Μπογκντάνοφ + ἐνάντια στούς καντιανούς + τά βασικά ζητήματα etc. etc.)[129]. ᾿Απ᾿αὐτά *γιά* τή μεγάλη Λογική, *ὅσον αφορᾶ* τή λογική, τίς ἰδέες *της* (δηλ. τήν *καθεαυτό* διαλεκτική σάν φιλοσοφική ἐπιστήμη) nil!!****

---

* — «ναρκωμένο» («ἀποχαυνωμένο») *῾Η Σύντ.*

** Στό χειρόγραφο μετά ἀπό αὐτή τήν παράγραφο μπῆκε ἀπόσπασμα γιά τή φιλοσοφία τοῦ Γοργία, πού ἀρχίζει μέ τά λόγια: «Συμπληρώνω ἀκόμη γιά τόν Γοργία...» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 246). *῾Η Σύντ.*

*** — πολύ καλά εἰπωμένο!! *῾Η Σύντ.*

**** — τίποτε!! *῾Η Σύντ.*

Πρωταγόρας: „ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μέτρο ὅλων τῶν πραγμάτων". Σωκράτης: „ὁ ἄνθρωπος σάν σκεπτόμενος εἶναι τό μέτρο ὅλων τῶν πραγμάτων" (75) [56].

'Απόχρωση!

'Ο Ξενοφών στά „Memorabilien"* ἀπόδοσε τόν Σωκράτη καλύτερα, ἀκριβέστερα καί σωστότερα ἀπό τόν Πλάτωνα[130] (σελ. 80-81) [59].

ΟΙ ΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ

'Οσοναφορᾶ τά σοφίσματα „σωρείτης" καί „φαλακρός" ὁ Χέγγελ ἐπαναλαμβάνει τό πέρασμα τῆς ποσότητας σέ ποιότητα καί ἀντίστροφα: διαλεκτική (σελ. 139-140) [101-102].

143-144 [104]: Λεπτομερειακά γιά τό ὅτι «ἡ γλώσσα γενικά ἐκφράζει στήν οὐσία μόνο τό γενικό, ἀλλά αὐτό πού ἀπεικονίζεται μέ τή σκέψη εἶναι τό μερικό, τό ξεχωριστό. Γι' αὐτό δέν μποροῦμε νά ἐκφράσουμε στή γλώσσα, ἐκεῖνο πού ἀπεικονίζεται μέ τή σκέψη».
(„Αὐτό"; 'Η πιό γενική λέξη)

NB στή γλώσσα ὑπάρχει μόνο τό *γενικό*

Τί εἶναι τό *αὐτό; 'Εγώ.* Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι 'Εγώ.
Das Sinnliche?** Αὐτό εἶναι τό *γενικό* etc. etc.
„Αὐτός";; 'Ο καθένας εἶναι „Αὐτός".

Γιατί δέν μποροῦμε νά ὀνομάσουμε τό ξεχωριστό; Ἕνα ἀπό τά ἀντικείμενα τοῦ δοσμένου εἴδους (τῶν τραπεζιῶν) συγκεκριμένα ξεχωρίζει ἀπό τά ὑπόλοιπα σέ κάτι.

«Τό ὅτι γενικά στή φιλοσόφηση ἀποκτᾶ σημασία τό καθολικό, καί μάλιστα τόση, πού μόνο τό καθολικό μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ, ἐνῶ τό «αὐτό», πού ἐννοεῖται, δέν μπορεῖ καθόλου νά ἐκφραστεῖ — αὐτό εἶναι μιά τέτια συνείδηση καί σκέψη, ὥς τήν

* — «'Απομνημονεύματα». *'Η Σύντ.*
** — Τό αἰσθησιακό; *'Η Σύντ.*

ὁποία δέν ἔφτασε ἐντελῶς ἀκόμη ἡ φιλοσοφική ἐκπαίδευση τοῦ καιροῦ μας».

Σ'αὐτή τή φιλοσοφική ἐκπαίδευση ὁ Χέγγελ κατατάσσει καί „τό σκεπτικισμό τῶν νεότερων χρόνων" — | τόν Κάντ; | καί ἐκείνους πού λένε «ὅτι ἡ αἰσθησιακή ἐγκυρότητα κατέχει τήν ἀλήθεια».

Γιατί, λέει, das Sinnliche «εἶναι κάτι τό καθολικό» (143) [104].

NB ‖ ῾Ο Χέγγελ μ'αὐτό χτυπάει κάθε ὑλισμό *ἐκτός* ἀπό τό διαλεκτικό. NB

Νά ὀνομάσουμε τό ὄνομα: — ἀλλά τό ὄνομα — εἶναι τό τυχαῖο, καί *Sache selbst** δέν τήν ἐκφράζει (πῶς νά ἐκφραστεῖ τό ξεχωριστό;) (144) [105].

ὁ Χέγγελ καί ὁ διαλεκτικός ὑλισμός

῾Ο Χέγγελ „πίστευε" σοβαρά, νόμιζε ὅτι ὁ ὑλισμός σάν φιλοσοφία εἶναι ἀνέφικτος, γιατί ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη γιά τή νόηση, γιά τό *γενικό,* καί τό γενικό εἶναι ἡ σκέψη. ᾿Εδῶ ἐπαναλάμβανε τό λάθος τοῦ ἴδιου ἐκείνου ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ, πού ὁ Χέγγελ τόν ὀνόμαζε πάντα „ἀνόητο" ἰδεαλισμό. ῾Ο ἀντικειμενικός (καί ἀκόμη περισσότερο ὁ ἀπόλυτος) ἰδεαλισμός μέ ζίγκ-ζάγκ (καί μέ κουτρουβάλες) ἔφτασε **πολύ κοντά** στόν ὑλισμό, καί μάλιστα ἐνμέρει *μετατράπηκε σέ ὑλισμό.*

τό αἴσθημα στή γνωσιοθεωρία τῶν Κυρηναϊκῶν...

Οἱ Κυρηναϊκοί[131] θεωροῦσαν ἀληθινό τό αἴσθημα «ὄχι ἐκεῖνο *πού* ὑπάρχει μέσα σ'αὐτό, ὄχι τό περιεχόμενο τοῦ αἰσθήματος, ἀλλά αὐτό τό ἴδιο σάν αἴσθημα» (151) [110].

«῾Επομένως, ἡ βασική ἀρχή τῆς σχολῆς τῶν Κυρηναϊκῶν εἶναι τό αἴσθημα, τό ὁποῖο πρέπει νά εἶναι τό κριτήριο τῆς ἀλήθειας καί τοῦ ἀγαθοῦ»... (153).

---

* — *τήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ πράγματος. ῾Η Σύντ.*

«Τό αἴσθημα εἶναι τό ἀκαθόριστα ἑνικό» (154) καί ἄν, λέει, προσθέσουμε τή νόηση, τότε εἶναι γενικό καί ἐξαφανίζεται «ἡ ἁπλή ὑποκειμενικότητα».

(Οἱ ὀπαδοί τῆς φαινομενολογίας à la Μάχ καί Σία στό ζήτημα γιά τό *γενικό*, τό „νόμο", τήν „ἀναγκαιότητα" etc., γίνονται *ἀ ν α π ό φ ε υ κ τ α* ἰδεαλιστές.)

NB* οἱ Κυρηναϊκοί καί ὁ Μάχ καί Σία

Ἄλλος Κυρηναϊκός, ὁ Hegesias, «κατανόησε» «ἀκριβῶς αὐτή τήν ἀσυμφωνία ἀνάμεσα στό αἴσθημα καί τήν καθολικότητα»... (155) [113].

Μπερδεύουν τό αἴσθημα σάν ἀρχή τῆς γνωσιοθεωρίας καί σάν ἀρχή τῆς ἠθικῆς. Αὐτό εἶναι NB. Ὁ Χέγγελ ὅμως *ξεχώρισε* τή γνωσιοθεωρία.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ὁσοναφορᾶ τό σχέδιο τοῦ Πλάτωνα γιά νά διοικοῦν τό κράτος οἱ φιλόσοφοι[133]:

...«Ἡ βάση τῆς ἱστορίας εἶναι διαφορετική ἀπό τή βάση τῆς φιλοσοφίας»...

...«Πρέπει νά ξέρουμε τί εἶναι δράση: δράση εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ ὑποκειμένου αὐτοῦ καθεαυτοῦ γιά χάρη τῶν ἰδιαίτερων σκοπῶν. Ὅλοι αὐτοί οἱ σκοποί εἶναι μόνο τά μέσα πού πραγματοποιοῦν τήν ἰδέα, γιατί *ἡ ἰδέα* εἶναι ἀπόλυτη δύναμη» (193) [143].

Οἱ ἰδιαίτεροι σκοποί στήν ἱστορία δημιουργοῦν τήν „ἰδέα" (τό νόμο τῆς ἱστορίας)

Σχετικά μέ τή διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ἰδέες:

...«ἐπειδή ἡ αἰσθησιακή ἀντίληψη δέν μᾶς δείχνει τίποτε σέ καθαρή μορφή, τέτια πού εἶναι αὐτή καθεαυτή» („Phaedo"[134]) — σελ. 213 [158], — γι'αὐτό, λέει, τό σῶμα ἐμποδίζει τήν ψυχή.

„καθαρότητα" (= νεκρότητα;) τῶν γενικῶν ἰδεῶν

* Σύγκρ. Ueberweg - Heinze, § 38, σελ. 122 (10η ἔκδοση) — καί γι'αὐτούς στό „Θεαίτητο" τοῦ Πλάτωνα[132]. Τό σκεπτικισμό τους (τῶν Κυρηναϊκῶν) καί τόν ὑποκειμενισμό τους.

NB ἡ διαλεκτική τῆς γνώσης NB

Ἡ ἔννοια τοῦ *γενικοῦ* εἶναι ἀντιφατική: εἶναι νεκρή, δέν εἶναι καθαρή, εἶναι ἀνεπαρκής etc. etc., ἀλλά αὐτή ἡ ἔννοια τοῦ γενικοῦ εἶναι μόνο ἡ *βαθμίδα* πρός τή γνώση τοῦ *συγκεκριμένου*, γιατί ἐμεῖς ποτέ δέν γνωρίζουμε πλήρως τό συγκεκριμένο. Τό *ἄπειρο* ἄθροισμα τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, τῶν νόμων etc. δίνει τό *συγκεκριμένο* στήν πληρότητά του.

NB

Ἡ κίνηση τῆς γνώσης *πρός* τό ἀντικείμενο πάντα μπορεῖ νά γίνει μόνο διαλεκτικά: νά ὑποχωρήσει γιά νά πετύχει στά σίγουρα—reculer pour mieux sauter (savoir?)*. Γραμμές πού συμπίπτουν καί διχάζονται: κύκλοι πού ἐφάπτονται ὁ ἕνας στόν ἄλλον. Knotenpunkt** = ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. (Ἡ πράξη = τό κριτήριο τῆς σύμπτωσης μιᾶς ἀπό τίς ἄπειρες πλευρές τοῦ πραγματικοῦ.)

Αὐτά τά Knotenpunkte ἀποτελοῦν τήν ἑνότητα τῶν ἀντιφάσεων, ὅταν τό Εἶναι καί τό μή-Εἶναι, σάν σημεῖα πού ἐξαφανίζονται, συμπίπτουν γιά μιά στιγμή στά δοσμένα σημεῖα τῆς κίνησης (= τῆς τεχνικῆς, τῆς ἱστορίας etc.)

ἡ „κενή διαλεκτική" τοῦ Χέγγελ

Ὁ Χέγγελ, μελετώντας τή διαλεκτική τοῦ Πλάτωνα, προσπαθεῖ γιά μιά ἀκόμη φορά νά δείξει τή διαφορά τῆς ὑποκειμενικῆς, σοφιστικῆς διαλεκτικῆς ἀπό τήν ἀντικειμενική:

«Γιά τό κάθε πράγμα λέμε πώς τά πάντα εἶναι ἕνα: «αὐτό τό πράγμα εἶναι ἕνα καί ταυτόχρονα δείχνουμε μέσα σ' αὐτό τήν πολλαπλότητα, πολλά μέρη καί ἰδιότητες», — ὅμως μαζί μ'

* — νά ὑποχωρήσει γιά νά πηδήσει καλύτερα (νά γνωρίσει;). *Ἡ Σύντ.*

** — Τό κύριο σημεῖο. *Ἡ Σύντ.*

αὐτό λέγεται: «αὐτό εἶναι ἑνιαῖο σέ ἐντελῶς ἄλλη σχέση ἀπ'ὅ,τι τά πολλά». — Δέν ἑνώνουμε αὐτές τίς σκέψεις. Ἔτσι ἡ παράσταση καί ὁ λόγος πηγαίνουν πέρα δῶθε ἀπό τό ἕνα στό ἄλλο. Ἄν αὐτά τά περάσματα μπρός καί πίσω πραγματοποιοῦνται συνειδητά, τότε αὐτή εἶναι κενή διαλεκτική, πού δέν ἑνώνει τίς ἀντιθέσεις καί δέν φτάνει στήν ἑνότητα» (232) [177].

NB

„κενή διαλεκτική"

Ὁ *Πλάτων* στό „Σοφιστή"[135]:

«Τό δύσκολο καί τό ἀληθινό συνίσταται στό νά δείξουμε ὅτι αὐτό, πού εἶναι ἄλλο, εἶναι ἕνα καί τό αὐτό, — καί αὐτό, πού εἶναι ἕνα καί τό αὐτό, εἶναι ἄλλο, καί ἀκριβῶς σέ μιά καί τήν αὐτή σχέση» (233) [177].

NB

«'Αλλά πρέπει νά συναισθανθοῦμε ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἔννοια δέν εἶναι μόνο ἄμεση στήν ἀλήθεια, ἄν καί εἶναι ἁπλή, ἀλλά εἶναι τέτια ἀπό πνευματική ἁπλότητα, εἶναι στήν οὐσία ἰδέα πού ἐπέστρεψε στόν ἑαυτό της (ἄμεσα ὑπάρχει μόνο αὐτό τό κόκκινο κτλ.). 'Από τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἔννοια δέν εἶναι κάτι πού μόνο του ἀντανακλᾶ μέσα στόν ἑαυτό του, ἕνα πράγμα πού εἶναι μόνο μέσα στή συνείδηση, ἀλλά ἡ ἔννοια ὑπάρχει ἐπίσης καί αὐτή καθεαυτή, δηλ. εἶναι ἐμπράγματη οὐσία»... (245).

NB
ἀντικειμενισμός

'Η ἔννοια δέν εἶναι κάτι τό ἄμεσο (ἄν καί ἡ ἔννοια εἶναι ἕνα „ἁπλό" πράγμα, αὐτή ὅμως ἡ ἁπλότητα εἶναι „πνευματική", εἶναι ἁπλότητα τῆς ἰδέας) — ἄμεσο εἶναι μόνο τό αἴσθημα τοῦ „κόκκινου" („αὐτό εἶναι κόκκινο") κτλ. 'Η ἔννοια δέν εἶναι „μόνο πράγμα τῆς συνείδησης", ἀλλά ἡ ἔννοια εἶναι ἡ *οὐσία τοῦ ἀντικειμένου* (gegenständliches Wesen), εἶναι κάτι an sich, „αὐτό καθεαυτό".

...«Αὐτή τή σκέψη γιά τή φύση τῆς ἔννοιας ὁ Πλάτων δέν τή διατύπωσε τόσο συγκεκριμένα»... (245).

ὁ ἰδεαλισμός καί ὁ μυστικισμός τοῦ *Χέγγελ* (καί τοῦ Πλάτωνα)

Ὁ Χέγγελ ἀφηγεῖται μέ πολλές λεπτομέρειες τή „φυσική φιλοσοφία" τοῦ Πλάτωνα, τόν ὑπερανόητο μυστικισμό τῶν ἰδεῶν σάν ἐκεῖνο τό «ἡ οὐσία τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων εἶναι τά τρίγωνα» (265) [197] κτλ. μυστικιστική ἀνοησία. Αὐτό εἶναι ὑπερχαρακτηριστικό! Ὁ μυστικιστής - ἰδεαλιστής - πνευματοκράτης Χέγγελ(καθώς καί ὅλη ἡ δημόσια, παπαδίστικη ἰδεαλιστική φιλοσοφία τοῦ καιροῦ μας) ἐξυμνεῖ καί ἀναμασάει τό μυστικισμό, τόν ἰδεαλισμό στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀγνοώντας καί κακομεταχειριζόμενος περιφρονητικά τόν ὑλισμό. Ὁ Χέγγελ γιά τόν Δημόκριτο — nil!! Γιά τόν Πλάτωνα ἕνας σωρός μυστικιστικῆς ἀοριστίας.

τό πραγματικό εἶναι ἔλλογο[136]

Ὁ Χέγγελ, μιλώντας γιά τήν πολιτεία τοῦ Πλάτωνα καί γιά τήν πλατιά διαδομένη γνώμη ὅτι τάχα αὐτό εἶναι χίμαιρα, ἐπαναλαμβάνει τό πολυαγαπημένο του τροπάριο:

...«Ὅ,τι εἶναι πραγματικό εἶναι ἔλλογο. Ἀλλά πρέπει νά ξέρουμε, νά διακρίνουμε, ποιό στήν πραγματικότητα εἶναι πραγματικό. Στή μικροαστική ζωή τό πᾶν εἶναι πραγματικό, ὑπάρχει ὅμως διαφορά ἀνάμεσα στόν κόσμο τῶν φαινομένων καί στήν πραγματικότητα»... (274) [204].

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Εἶναι, λέει, λαθεμένη ἡ διαδομένη γνώμη ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ὁ *„ρεαλισμός"* (299) [255], (id. σελ. 311 [237] ὁ „ἐμπειρισμός") ἀντίθετα ἀπό τόν *ἰδεαλισμό* τοῦ Πλάτωνα. ((Ἐδῶ ξανά ὁ Χέγγελ πολλά πράγματα προφανῶς τά στριμώχνει *κάτω* ἀπό τόν ἰδεαλισμό.))

NB

NB

Ὁ Χέγγελ, ἐκθέτοντας τήν πολεμική τοῦ Ἀριστοτέλη ἐνάντια στή διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ἰδέες, *κρύβει* τά ὑλιστικά της χαρακτηριστικά (σύγκρ. *322-323* [244-245] κτλ.)[137].

'Ακριτομύθησε: «'Η ἔξαρση τοῦ 'Αλέξανδρου» (τοῦ 'Αλέξανδρου τοῦ Μακεδόνα, μαθητῆ τοῦ 'Αριστοτέλη) ...«σάν θεοῦ δέν εἶναι παράξενη... Γενικά ὁ θεός καί ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι καί τόσο μακριά ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο»... (305) [231].

((μόνο νά ἀναποδογυριστεῖ)) ἀκριβῶς!

'Ο Χέγγελ βλέπει τόν ἰδεαλισμό τοῦ 'Αριστοτέλη στήν ἰδέα του γιά τό θεό (326) [247]. ((Φυσικά αὐτό εἶναι ἰδεαλισμός, ἀλλά ἰδεαλισμός ἀντικειμενικότερος, πιό *ἀπομακρυσμένος, γενικότερος,* ἀπό τόν ἰδεαλισμό τοῦ Πλάτωνα, καί γι' αὐτό στή φυσική φιλοσοφία περισσότερο = μέ τόν ὑλισμό.))

ὁ Χέγγελ ἀποσιώπησε ἐντελῶς τήν κριτική τῶν „ἰδεῶν" πού κάνει ὁ 'Αριστοτέλης

'Η κριτική τῶν „ἰδεῶν" τοῦ Πλάτωνα, πού κάνει ὁ 'Αριστοτέλης, εἶναι κριτική τοῦ *ἰδεαλισμοῦ σάν ἰδεαλισμοῦ γενικά:* γιατί ἀπ' ὅπου παίρνονται οἱ ἔννοιες, οἱ ἀφαιρέσεις, ἀπό κεῖ ἀκριβῶς ξεκινάει καί ὁ „νόμος" καί ἡ „ἀναγκαιότητα" etc. 'Ο ἰδεαλιστής Χέγγελ παρέκαμψε δειλά τήν ὑπονόμευση τῶν *βάσεων* τοῦ ἰδεαλισμοῦ πού κάνει ὁ 'Αριστοτέλης (στήν κριτική του τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνα).

NB

"Οταν *ἕνας* ἰδεαλιστής κριτικάρει τίς βάσεις ἑνός *ἄλλου* ἰδεαλιστῆ, ἀπ' αὐτό βγαίνει πάντοτε κερδισμένος ὁ *ὑλισμός*. Σύγκρ. ὁ 'Αριστοτέλης versus Πλάτωνα etc. 'Ο Χέγγελ versus Κάντ etc.

«'Ο Λεύκιππος καί ὁ Πλάτων λένε ὅτι ἡ κίνηση εἶναι αἰώνια, ἀλλά δέν λένε γιατί» (Aristoteles. „*Metaphysik*", XII, 6, 7) — σελ. 328 [248].

'Ο 'Αριστοτέλης *τόσο* ἀξιολύπητα προβάλλει τό θεό σέ *ἀντίθεση* μέ τόν ὑλιστή Λεύκιππο καί τόν ἰδεαλιστή Πλάτωνα. 'Εδῶ φαίνεται ὁ ἐκλεκτικισμός τοῦ 'Αριστοτέλη. Καί ὁ Χέγγελ *καλύπτει* τήν ἀδυναμία γιά χάρη τοῦ *μυστικισμοῦ!*

Διαλεκτικό δέν εἶναι μόνο τό πέρασμα ἀπό τήν ὕλη στή συνείδηση, ἀλλά καί ἀπό τό αἴσθημα στή σκέψη etc.	NB	Ὁ ὀπαδός τῆς διαλεκτικῆς, ὁ Χέγγελ, δέν τά κατάφερε νά κατανοήσει τό *διαλεκτικό* πέρασμα *ἀ π ό* τήν ὕλη **στήν** κίνηση, *ἀ π ό* τήν ὕλη **στή** συνείδηση — τό δεύτερο ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Ὁ Μάρξ διόρθωσε τό λάθος (ἤ τήν ἀδυναμία;) τοῦ μυστικιστῆ.

Ὡς πρός τί διαφέρει τό διαλεκτικό πέρασμα ἀπό τό μή διαλεκτικό; Ὡς πρός τό ἅλμα. Ὡς πρός τήν ἀντιφατικότητα. Ὡς πρός τή διακοπή τοῦ βαθμιαίου. Ὡς πρός τήν ἑνότητα (ταυτότητα) τοῦ Εἶναι καί τοῦ μή-Εἶναι.

Ἡ ἑπόμενη περικοπή δείχνει πολύ καθαρά, πῶς ὁ Χέγγελ καλύπτει τίς ἀδυναμίες τοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ Ἀριστοτέλη:

«Ὁ Ἀριστοτέλης στοχάζεται ἀντικείμενα καί αὐτά τά ἀντικείμενα προβάλλονται σάν ἰδέες, παρουσιάζονται μέ τήν ἀληθινή μορφή τους. Αὐτή εἶναι ἡ οὐσία* τους.

Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι τά ἀντικείμενα τῆς φύσης, ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, εἶναι τά ἴδια σκεπτόμενα Ὄντα. Ἐγώ σκέπτομαι τά ἀντικείμενα ὑποκειμενικά. Τότε ἡ δική μου σκέψη εἶναι ἐπίσης ἔννοια τοῦ πράγματος, καί αὐτή ἡ ἔννοια εἶναι ἡ οὐσία τοῦ πράγματος. Στή φύση ἡ ἔννοια ὑπάρχει ὄχι σάν σκέψη μέσα σ'αὐτή τήν ἐλευθερία, ἀλλά ἔχει σάρκα καί ὀστά. (ἀφέλεια!!) Ἀλλά ἡ σάρκα μέ τά ὀστά ἔχει ψυχή, καί αὐτή ἡ ψυχή εἶναι ἡ ἔννοιά της. Ὁ Ἀριστοτέλης καταλαβαίνει τί εἶναι τά πράγματα καθεαυτά καί γιά τόν ἑαυτό τους. Καί αὐτό εἶναι ἡ οὐσία τους. Ἡ ἔννοια δέν ὑπάρχει γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Εἶναι περιορισμένη ἀπό τήν ἐξωτερικότητα. Ὁ συνηθισμένος ὁρισμός τῆς ἀλήθειας εἶναι ὁ ἑξῆς: «ἀλήθεια εἶναι ἡ σύμπτωση τῆς παράστασης μέ τό ἀντικείμενο». Ἡ ἴδια ὅμως ἡ παράσταση εἶναι μόνο μιά ὁποιαδήποτε παράσταση, ἐγώ δέν συμπίπτω καθόλου μέ τήν παράστασή μου (μέ τό περιεχόμενό της). Ἐγώ παριστάνω τό σπίτι, τό δοκάρι, ἀλλά ἐγώ ὁ ἴδιος δέν εἶμαι ὅ,τι εἶναι αὐτά, — ἐγώ εἶμαι κάτι τό διαφορετικό

* Στή ρωσ. ἔκδοση ἡ λέξη: «οὐσία» εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*

ἀπό τήν παράσταση τοῦ σπιτιοῦ. Μόνο στή σκέψη ὑπάρχει πραγματική σύμπτωση τοῦ ἀντικειμενικοῦ καί τοῦ ὑποκειμενικοῦ. *Αὐτό* εἶναι τό *Ἐγώ* (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ). Ἑπομένως, ὁ Ἀριστοτέλης ὑπερασπίζει μιά ἀνώτερη ἄποψη. Καί δέν γίνεται νά ἐπιθυμεῖ κανείς νά κατανοήσει κάτι τό βαθύτερο» (332-333) [252-253].

„Στή φύση" οἱ ἔννοιες δέν ὑπάρχουν „σ' αὐτή τήν ἐλευθερία" (στήν ἐλευθερία τῆς σκέψης καί τῆς φαντασίας τοῦ *ἀνθρώπου!!*). „Στή φύση" αὐτές, οἱ ἔννοιες, ἔχουν „σάρκα καί ὀστά". — Αὐτό εἶναι ὑπέροχο! Ἀλλά αὐτό ἀκριβῶς εἶναι καί ὑλισμός. Οἱ ἔννοιες τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ *ψυχή* τῆς φύσης — αὐτό εἶναι μόνο μιά μυστικιστική ἀφήγηση τοῦ ὅτι στίς ἔννοιες τοῦ ἀνθρώπου *ἰδιόμορφα* (αὐτό εἶναι NB: *ἰδιόμορφα* καί *δ ι α λ ε κ τ ι κ ά!!*) ἀντανακλᾶται ἡ φύση.

Σελ. 318-337 [241-255] *μ ό ν ο* γιά τή μεταφυσική τοῦ Ἀριστοτέλη!! Τό πᾶν *ε ἶ ν α ι κ ρ υ μ μ έ ν ο,* ὅ,τι μιλάει οὐσιαστικά ἐνάντια στόν ἰδεαλισμό τοῦ Πλάτωνα!! Ἰδιαίτερα κρυμμένο εἶναι τό ζήτημα γιά τήν ὕπαρξη *ἔ ξ ω* ἀπό τόν ἄνθρωπο καί τήν ἀνθρωπότητα!!! = τό ζήτημα γιά τόν ὑλισμό!

Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐμπειρικός, ἀλλά *σκεπτόμενος* (340). *«Τό ἐμπειρικό πού ἔχει γνωσθεῖ στή σύνθεσή του, εἶναι θεωρητική ἔννοια»*... (341). (Ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ.)

σύγκρ. *Φόυερμπαχ:* νά διαβάζεις τό εὐαγγέλιο τῶν αἰσθήσεων στήν ἀλληλουχία τους = νά σκέπτεσαι[138]

Ἡ σύμπτωση τῶν ἐννοιῶν μέ τή „σύνθεση", μέ τό ἄθροισμα, μέ τό δελτίο τῆς ἐμπειρίας, τῶν αἰσθημάτων, τῶν αἰσθήσεων εἶναι *ἀναμφισβήτητη* γιά τούς φιλόσοφους *ὅλων* τῶν κατευθύνσεων. *Ἀπό ποῦ* πηγάζει αὐτή ἡ σύμπτωση; Ἀπό τό θεό (τό Ἐγώ, τήν ἰδέα, τή σκέψη etc. etc.) ἤ (ἀπό) τή φύση; Ὁ Ἔνγκελς ἔχει δίκιο πού τοποθετεῖ ἔτσι τό ζήτημα[139].

NB

Κάντ

...«Ἡ ὑποκειμενική μορφή ἀποτελεῖ τήν οὐσία τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας»... (341).

Σχετικά μέ τήν τελεολογία τοῦ Ἀριστοτέλη:

ὁ „σκοπός" καί ἡ αἰτία, ὁ νόμος, ἡ σχέση, ὁ νοῦς

...«Ἡ φύση ἔχει τά μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της, κι᾽ αὐτά τά μέσα εἶναι ἐπίσης σκοπός. Αὐτός ὁ σκοπός στή φύση εἶναι ὁ λόγος* της, τό πραγματικά λογικό» (349) [263].

...«Ἡ διάνοια δέν εἶναι μόνο ἡ νόηση μέ τή συνείδηση. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ ἀκέραιη, ἡ ἀληθινή, ἡ βαθιά ἔννοια τῆς φύσης, τῆς ζωτικότητας»... (348).

Ὁ νοῦς (ἡ διάνοια), ἡ σκέψη, ἡ συνείδηση, *χωρίς τή φύση*, χωρίς τήν ἀντιστοιχία μαζί της εἶναι ψευτιά. = ὑλισμός!

Εἶναι ἀηδιαστικό νά διαβάζεις μέ τί τρόπο ὁ Χέγγελ ἐπαινεῖ τόν Ἀριστοτέλη γιά τίς «πραγματικά θεωρητικές ἔννοιες» (373 [283] γιά τήν „ψυχή" καί ἄλλα πολλά), ἀφηγούμενος τήν καθαρά ἰδεαλιστική (= μυστικιστική) ἀνοησία.

Ἀποκρύφτηκαν *ὅλα* τά σημεῖα τῶν *ταλαντεύσεων* τοῦ Ἀριστοτέλη ἀνάμεσα στόν ἰδεαλισμό καί στόν ὑλισμό!!!

Ὁσοναφορᾶ τίς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν „ψυχή" ὁ Χέγγελ γράφει:

ὁσοναφορᾶ τό „ρεαλισμό" ἀκριτομύθησε

«Στήν πραγματικότητα κάθε καθολικό εἶναι πραγματικό σάν ἰδιαίτερο, σάν ἑνικό, σάν ὑπαρκτό γιά τό ἄλλο» (375) [284] — μέ ἄλλα λόγια τάχα ψυχή.

Aristoteles. „De anima"** II, 5:

τό αἴσθημα καί ἡ γνώση

«Ἡ διαφορά» (ἀνάμεσα στό Empfinden καί τήν Erkennen***) «ἔγκειται στό ὅτι ἐκεῖνο πού παράγει τό αἴσθημα βρίσκεται ἔξω. Ἡ αἰτία αὐτοῦ εἶναι τό ὅτι ἡ δράση τοῦ αἰσθήμα-

* Στή ρωσ. ἔκδοση ἡ λέξη «λόγος» εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*

** — Ἀριστοτέλη. «Γιά τήν ψυχή». *Ἡ Σύντ.*

*** — τό αἴσθημα καί τή γνώση. *Ἡ Σύντ.*

τος κατευθύνεται πρός τό ένικό, ένῶ ἡ γνώση, ἀντίθετα, κατευθύνεται πρός τό καθολικό. Αὐτό ὅμως τό τελευταῖο βρίσκεται ἀπό μιά ὁρισμένη ἔννοια μέσα στήν ἴδια τήν ψυχή σάν οὐσία. Γι'αὐτό ὁ καθένας μπορεῖ νά σκέφτεται, ἄν θέλει,... τό νά αἰσθάνεται ὅμως δέν ἐξαρτᾶται ἀπ'αὐτόν — γι'αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπάρχει τό ἀντικείμενο πού αἰσθανόμαστε».

ὁ 'Αριστοτέλης φτάνει πολύ κοντά στόν ὑλισμό

'Η οὐσία ἐδῶ — „außen ist" * — *ἔ ξ ω* ἀπό τόν ἄνθρωπο καί ἀνεξάρτητα ἀπ'αὐτόν. Αὐτό εἶναι ὑλισμός. Καί αὐτό τό θεμέλιο, τή βάση, τήν οὐσία τοῦ ὑλισμοῦ ἀρχίζει ὁ Χέγγελ νά wegschwatzen **:

«Τέτια εἶναι ἡ ἀπόλυτα σωστή ἄποψη τοῦ αἰσθήματος» — γράφει ὁ Χέγγελ καί ἐξηγεῖ ὅτι τάχα „ἡ παθητικότητα" χωρίς ἀμφιβολία ὑπάρχει στό αἴσθημα «ἀδιάφορα, ὑποκειμενικά ἤ ἀντικειμενικά — καί στή μιά καί στήν ἄλλη περίπτωση ὑπάρχει τό στοιχεῖο τῆς παθητικότητας... 'Ο 'Αριστοτέλης μ'αὐτό τό στοιχεῖο τῆς παθητικότητας δέν μένει πίσω ἀπό τόν ἰδεαλισμό. Τό αἴσθημα πάντα ἀπό μιά πλευρά εἶναι παθητικό. Κακός εἶναι ἐκεῖνος ὁ ἰδεαλισμός πού νομίζει ὅτι ἡ παθητικότητα καί ἡ αὐθορμητικότητα τοῦ πνεύματος ἐξαρτῶνται ἀπό τό γεγονός ἄν εἶναι ἤ ὄχι ὁ δοσμένος προσδιορισμός ἐσωτερικός εἴτε ἐξωτερικός, σάμπως στό αἴσθημα νά ὑπάρχει ἐλευθερία. Τό αἴσθημα εἶναι μιά σφαίρα περιορισμένου χαρακτήρα»!!... (377-378) [286].

NB!!

πιάστηκε ὁ ἰδεαλιστής!

(('Ο ἰδεαλιστής στοκάρει τή χαραμάδα πού ὁδηγεῖ στόν ὑλισμό. Ὄχι, αὐτό δέν εἶναι gleichgültig ***, τό *ἔξω* εἴτε τό *μέσα.* Σ'αὐτό ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ οὐσία! „*Ἔξω*", αὐτό εἶναι ὑλισμός. „Μέσα" = ἰδεαλισμός. Καί μέ τή λεξούλα „*παθητικότητα*", ἀποσιωπώντας τή λέξη *(„ἔξω")* τοῦ 'Αριστοτέλη, ὁ Χέγγελ περιέγραψε

NB

* — «βρίσκεται ἔξω». *'Η Σύντ.*

** — νά ἐξοντώνει μέ τή φλυαρία. *'Η Σύντ.*

*** — ἀδιάφορο. *'Η Σύντ.*

διαφορετικά τό ἴδιο τό *ἔ ξ ω*. Καί παθητικότητα, αὐτό σημαίνει ἔξω!! Ὁ Χέγγελ ἀντικαθιστᾶ τόν ἰδεαλισμό τοῦ *αἰσθήματος* μέ τόν ἰδεαλισμό τῆς *σκέψης*, ἀλλά ***ἐπίσης μέ τόν ἰδεαλισμό***.))

...«Ὁ ὑποκειμενικός ἰδεαλισμός λέει: δέν ὑπάρχουν καθόλου ἐξωτερικά πράγματα, αὐτά τά πράγματα εἶναι προσδιορισμοί δικοί μας. Σέ σχέση μέ τό αἴσθημα μποροῦμε νά συμφωνήσουμε μέ τό παραπάνω. Ἐγώ εἶμαι παθητικός στό αἴσθημα, τό αἴσθημα εἶναι ὑποκειμενικό. Μέσα μου ὑπάρχει τό Εἶναι, ἡ κατάσταση, ὁ προσδιορισμός καί ὄχι ἡ ἐλευθερία. Ἄν τό αἴσθημα βρίσκεται ἔξω ἀπό μένα εἴτε μέσα μου, αὐτό εἶναι ἀδιάφορο, τό αἴσθημα *ὑπάρχει*»...

NB ὑπεκφυγή ἀπό τόν *ὑ λ ι σ μ ό*

Ὕστερα ἀκολουθεῖ ἡ περιβόητη σύγκριση τῆς ψυχῆς μέ τό κερί πού ἀναγκάζει τόν Χέγγελ νά στριφογυρίζει σάν τό διάβολο πρίν ἀπό τόν ὄρθρο καί νά φωνάζει γιά τήν „παρεξήγηση, πού γεννιέται συχνά" ἀπ᾽αὐτή τή σύγκριση (378-379) [287].

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει („*De anima*", II, 12):

«Αἴσθηση εἶναι ἡ πρόσληψη τῶν μορφῶν τοῦ αἰσθητοῦ χωρίς τήν ὕλη του»...Ὅπως τό κερί πού παίρνει μόνο τό ἀποτύπωμα τοῦ χρυσοῦ δακτυλιδιοῦ μέ τή σφραγίδα καί ὄχι τόν ἴδιο τό χρυσό — μόνο τήν καθαρή του μορφή». NB

NB ἡ ψυχή = *κ ε ρ ί*

Ὁ *Χ έ γ γ ε λ* γράφει:...«στήν αἴσθηση ὥς ἐμᾶς φτάνει μόνο ἡ μορφή δίχως τήν ὕλη. Εἶναι ἄλλο ζήτημα, ὅταν δροῦμε πρακτικά, ὅταν τρῶμε ἤ πίνουμε. Στόν τομέα τῆς πράξης γενικά δροῦμε σάν ξεχωριστά ἄτομα καί ἐπιπλέον σάν ξεχωριστά ἄτομα μέσα σέ κάποιο ὑπαρκτό Εἶναι, ὄντας οἱ ἴδιοι ἕνα τέτιο ὑλικό ὑπαρκτό Εἶναι καί φερνόμαστε στήν ὕλη ἐπίσης μέ ὑλιστικό τρόπο. Καί μποροῦμε νά φερθοῦμε ἔτσι μόνο καί μόνο ἐφόσον εἴμαστε ὑλιστές. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι ἡ ὑλιστική μας ὕπαρξη ἀρχίζει νά δρᾶ» (379) [287].

„διαφορετικά" στήν πράξη

δειλή ὑπεκφυγή ἀπό τόν ὑλισμό

((Προσέγγιση ἄμεση πρός τόν ὑλισμό καί ὑπεκφυγή.)) Σχετικά μέ τό „κερί" ὁ Χέγγελ θυμώνει καί βλαστημάει, γιατί, λέει, „αὐτό τό καταλαβαίνει ὁ καθένας" (380) [288], «μέ τόν πιό χονδροειδή τρόπο στέκονται πάνω στήν ἀγοραία πλευρά τῆς σύγκρισης» (379) [288] etc.

«Σέ καμιά περίπτωση ἡ ψυχή δέν πρέπει νά εἶναι παθητικό κερί καί νά παίρνει ἀπέξω ὁρισμούς»... (380) [289].

χά-χά!!

...«Αὐτή» (die Seele*) «μετατρέπει τή μορφή τοῦ ἐξωτερικοῦ σώματος σέ δική της μορφή»...

Aristoteles. „De anima", III, 2:

...«Ἡ δράση τοῦ αἰσθητοῦ καί τοῦ αἰσθήματος εἶναι ἴδια καί ἑνιαία. Τό Εἶναι τους ὅμως δέν εἶναι τό ἴδιο»... (381) [289].

Ἀριστοτέλης

Καί ὁ Χέγγελ κάνει τό ἑξῆς σχόλιο:

...«Ὑπάρχει τό σῶμα πού ἠχεῖ καί τό ὑποκείμενο πού ἀκούει. Τό Εἶναι τους εἶναι δυό εἰδῶν»... (382) [290].

ὁ Χέγγελ καλύπτει τίς ἀδυναμίες τοῦ ἰδεαλισμοῦ

> Ἀλλά τό ζήτημα γιά τό Εἶναι *ἔξω* ἀπό τόν ἄνθρωπο τό ἀφήνει κατά μέρος!!! Σοφιστική ὑπεκφυγή *ἀπό* τόν ὑλισμό!

Ὁ Ἀριστοτέλης, μιλώντας γιά τή νόηση, γιά τό λογικό (νοῦς), ἀναφέρει („De anima", III, 4):

...«Δέν ὑπάρχει αἴσθημα χωρίς τό σῶμα, ἐνῶ ὁ νοῦς μπορεῖ νά διαχωριστεῖ ἀπό τό σῶμα»... (385) [292]... «ὁ νοῦς μοιάζει μέ βιβλίο, πού στίς σελίδες του τίποτε δέν εἶναι γραμμένο στήν πραγματικότητα — καί ὁ Χέγγελ θυμώνει ξανά: «ἄλλο περιβόητο παράδειγμα» (386) [293], τοῦ Ἀριστοτέλη τοῦ φορτώνουν ἀπόψεις ἐντελῶς ἀντίθετες μέ τίς σκέψεις του etc. etc. ((καί τό ζήτημα γιά τό Εἶναι *ἀνεξάρτητα* ἀπό τό νοῦ καί ἀπό τόν ἄνθρωπο τό ἔκρυψε!!)) — καί ὅλο αὐτό γιά νά ἀποδείξει ὅτι: «ὁ Ἀριστοτέλης ἔτσι δέν εἶναι ρεαλιστής».

tabula rasa**

χά-χά!

χά-χά! φοβᾶται!!

---

* — ἡ ψυχή. *Ἡ Σύντ.*

** — ἄγραφο χαρτί. *Ἡ Σύντ.*

Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η ς:

ὁ Ἀριστοτέλης καί ὁ *ὑλισμός*

«Γι᾿αὐτό ἐκεῖνος πού δέν αἰσθάνεται, τίποτε δέν γνωρίζει καί τίποτε δέν καταλαβαίνει. Ἄν γνωρίζει (θεωρεῖ*) κάτι, τότε εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητο νά τό κατανοήσει αὐτό καί σάν παράσταση: γιατί ἡ παράσταση εἶναι τό ἴδιο ὅ,τι καί τό αἴσθημα, μόνο δίχως ὕλη»...

...«Τό ζήτημα γιά τό ἄν γνωρίζει ἡ διάνοια τά πραγματικά ἀντικείμενα, ὅταν ἀφαιρεῖται ἀπό κάθε ὕλη, πρέπει ἀκόμη νά ὑποβληθεῖ σέ εἰδική ἐξέταση»... (389) [295] καί ὁ Χέγγελ *προσπαθεῖ νά βγάλει μέ δυσκολία* ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὅτι δῆθεν «ὁ νοῦς καί τό νοητό εἶναι ἕνα καί τό αὐτό» (390) [296] etc. Δεῖγμα τῶν

παραποίηση τοῦ Ἀριστοτέλη

ἰδεαλιστικῶν τανυσμάτων τοῦ ἰδεαλιστῆ!! Παραποίηση τοῦ Ἀριστοτέλη *στό πνεῦμα* τοῦ ἰδεαλιστῆ τοῦ 18ου-19ου αἰώνα!!

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΤΩ·Ι·ΚΩΝ

Σχετικά μέ τό „κριτήριο τῆς ἀλήθειας" τῶν *σ τ ω ι κ ῶ ν*[140] — τήν „καταληπτική φαντασία" (444-446) [338-340] — ὁ Χέγγελ ἀναφέρει ὅτι ἡ συνείδηση συγκρίνει μόνο τίς παραστάσεις μέ τήν παράσταση (*ὄ χ ι μέ τό ἀντικείμενο:* „ἀλήθεια εἶναι ἡ συμφωνία τοῦ ἀντικειμένου μέ τή γνώση" = „ὁ περιβόητος ὁρισμός τῆς ἀλήθειας") καί, ἑπομένως, ὅλο τό ζήτημα βρίσκεται στόν «ἀντικειμενικό λόγο, στή λογικότητα τοῦ κόσμου» (446) [339].

ὁ Χέγγελ ἐνάντια στούς στωικούς καί στό κριτήριό τους

«Ἡ νόηση δέν φέρνει μαζί της τίποτε, ἐκτός ἀπό τή μορφή τῆς καθολικότητας καί τῆς ταυτότητας μέ τόν ἑαυτό της. Ἔτσι τό πᾶν μπορεῖ νά εἶναι συντονισμένο μέ τή δική μου νόηση» (449) [342].

„ἐπιχειρήματα" ὑπάρχουν γιά ὅλα τά πράγματα

«Τά ἐπιχειρήματα δέν εἶναι κάτι τό αὐθαίρετο. Γιά ὅλα τά πράγματα μποροῦμε νά βροῦμε καλά ἐπιχειρήματα»... (469) [357]. «Τό ζήτημα γιά τό ποιά ἐπιχειρήματα πρέπει νά ἀναγνωριστοῦν σάν καλά, ἐξαρτᾶται ἀπό τό σκοπό πού τίθεται, ἀπό τό συμφέρον»... (ib.) [357-358].

* — ἐνατενίζει. *Ἡ Σύντ.*

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ

Μιλώντας γιά τόν Ἐπίκουρο (342-271 π.Χ.) ὁ Χέγγελ *ἀμέσως* (πρίν τήν ἔκθεση τῶν ἀπόψεων) παίρνει μαχητική στάση ἀπέναντι στόν ὑλισμό καί δηλώνει:

«Στό μεταξύ εἶναι πιά καθαρό (!!) ἀφεαυτοῦ (!!) ὅτι, ἄν θεωρήσουμε ἀληθινό τό αἰσθητό Εἶναι, τότε μ᾽αὐτό ἐξαφανίζεται ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἔννοιας γενικά, τό πᾶν καταρέει χωρίς κανένα θεωρητικό ἐνδιαφέρον καί, ἀντίθετα, καθιερώνεται ἡ μικροαστική ἄποψη γιά τά πράγματα. Καί πραγματικά, σ᾽αὐτή τήν περίπτωση δέν ὑπάρχει καμιά ἀνύψωση πάνω ἀπό τήν ἄποψη τοῦ μικροαστικοῦ κοινοῦ νοῦ, ἤ σωστότερα τό καθετί ὑποβιβάζεται ὥς τό ἐπίπεδο τοῦ μικροαστικοῦ κοινοῦ νοῦ»!! (473-474) [362].

Συκοφαντίες κατά τοῦ ὑλισμοῦ Γιατί;;

Συκοφαντίες κατά τοῦ ὑλισμοῦ!! „Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἔννοιας“ οὔτε κατά σταγόνα δέν „ἐξαφανίζεται“ μέ τή θεωρία γιά τήν *πηγή* τῆς γνώσης καί τῆς ἔννοιας!! Ἡ ἀσυμφωνία μέ τόν „κοινό νοῦ“ εἶναι μιά φαύλη ἰδιοτροπία τοῦ ἰδεαλιστῆ.

NB

Ὁ Ἐπίκουρος ὀνόμαζε τή διδασκαλία γιά τή γνώση καί γιά τό κριτήριο τῆς ἀλήθειας *Kanonik**. Ὁ Χέγγελ, ἀφοῦ παράθεσε σέ συντομία τίς ἀπόψεις τοῦ Ἐπίκουρου, γράφει:

«Αὐτή ἡ κανονική εἶναι τόσο ἁπλή πού δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει κάτι ἄλλο πιό ἁπλό — εἶναι ἀφηρημένη, ἀλλά καί πολύ τετριμμένη — λίγο-πολύ βρίσκεται στό ἐπίπεδο τῆς συνηθισμένης συνείδησης πού ἀρχίζει νά στοχάζεται. Αὐτές εἶναι οἱ συνηθισμένες ψυχολογικές παραστάσεις, πού εἶναι ἀπόλυτα σωστές. Ἀπό τά αἰσθήματα δημιουργοῦμε μέσα μας τίς παραστάσεις σάν κάτι τό καθολικό καί χάρη σ᾽αὐτό ἡ παράσταση γίνεται σταθερή. Οἱ παραστάσεις μόνες τους (bei der δόξα, Meinung**) ἐλέγχονται μέ τή βοήθεια τῶν αἰ- !!!!

* Στό χειρόγραφο ἡ λέξη Kanonik (κανονική) συνδέεται μέ ἕνα βέλος μέ τή λέξη «αὐτή» στήν ἀρχή τῆς ἑπόμενης παραγράφου. *Ἡ Σύντ.*

** — στή γνώμη. *Ἡ Σύντ.*

!!! σθήσεων ἄν εἶναι σταθερές καί ἄν ἐπαναλαμβάνονται. Αὐτό γενικά εἶναι σωστό, ἀλλά ἐντελῶς ἐπιφανειακό. Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη ἀρχή, ἡ μηχανική τῆς παράστασης σέ σχέση μέ τίς πρῶτες ἀντιλήψεις»... (483) [369].

„Ἡ πρώτη ἀρχή“ ἔχει ξεχαστεῖ καί διαστρεβλωθεῖ ἀπό τόν ἰδεαλισμό. Ἐνῶ ὁ *διαλεκτικός* ὑλισμός εἶναι ὁ μόνος πού *σύνδεσε* τήν „ἀρχή“ μέ τή συνέχεια καί τό τέλος.

NB: σελ. *481* [367] — γιά τή σημασία τῶν *λέξεων* κατά τόν Ἐπίκουρο:

«Κάθε ἀντικείμενο ἀποκτᾶ τή σαφήνειά του, τήν ἐνέργειά του καί τήν καθαρότητά του χάρη στήν ὀνομασία πού τοῦ ἔχει ἀπονεμηθεῖ γιά πρώτη φορά» (Ἐπίκουρος: **Diogenes Laertius**, X, § 33). Καί ὁ Χέγγελ συνεχίζει: «Ἡ ὀνομασία εἶναι κάτι τό καθολικό, ἀνήκει στή νόηση, κάνει τό ποικιλόμορφο ἁπλό» (481) [367].

Ἐπίκουρος: τά ἀντικείμενα ἔξω ἀπό μᾶς

«Σχετικά μέ τό ζήτημα, μέ ποιόν ἀντικειμενικό τρόπο γενικά εἰσχωρεῖ μέσα μας αὐτό πού βρίσκεται ἔξω ἀπό μᾶς — γιά τή δική μας σχέση πρός τό ἀντικείμενο, ἐξαιτίας τοῦ ὁποίου ἐμφανίζεται ἡ παράσταση — γι᾽αὐτό τό ζήτημα ὁ Ἐπίκουρος ἔκφρασε τήν ἑξῆς μεταφυσική σκέψη:

NB ἡ θεωρία τῆς γνώσης τοῦ Ἐπίκουρου...

«Ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῶν ἀντικειμένων ξεκινάει ἕνα ἀδιάκοπο ρεῦμα, πού δέν εἶναι ἀντιληπτό ἀπό τό αἴσθημα. Αὐτό συμβαίνει ἐξαιτίας τῆς ἀντενεργοῦ πληρότητας, γιατί τό ἴδιο τό ἀντικείμενο ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νά εἶναι πλῆρες καί ἡ πληρότητα στό σταθερό περιβάλλον διατηρεῖ γιά πολύ καιρό τή σειρά καί τή διάταξη τῶν ἀτόμων. Ἡ κίνηση αὐτῶν τῶν ἀποχωριζόμενων ἐπιφανειῶν γίνεται στόν ἀέρα μέ μεγάλη ταχύτητα, γιατί δέν ὑπάρχει ἀνάγκη νά ἔχει αὐτό πού ἀποχωρίστηκε κάποιο βάθος». «Τό αἴσθημα δέν ἀντιφάσκει σέ μιά τέτια παράσταση, ἄν δόσει κανείς προ-

σοχή στό γεγονός» (zusehe), «μέ τί τρόπο οί εἰκόνες ἐπιδροῦν. Οί εἰκόνες μᾶς φέρνουν κάποιο συντονισμό, μιά κάποια συμπαθητική σύνδεση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μέ μᾶς. Ἑπομένως, ἀπ'αὐτές περνάει ἕνα τέτιο πράγμα πού μέσα μας εἶναι κάτι σάν ἐξωτερικό». «Καί ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι αὐτό τό ρεῦμα εἰσέρχεται μέσα μας, μαθαίνουμε γιά τόν προσδιορισμό τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου αἰσθήματος. Τό προσδιορισμένο ὑπάρχει στό ἀντικείμενο καί διαρέει μ'αὐτό τόν τρόπο μέσα μας» (σελ. 484-485 [370], *Diogenes Laertius,* X, § 48-49).

Ἡ μεγαλοφυία τῆς εἰκασίας τοῦ Ἐπίκουρου (300 χρόνια π.Χ., δηλαδή πάνω ἀπό 2000 χρόνια πρίν ἀπό τόν Χέγγελ) σχετικά, λογουχάρη, μέ τό φῶς καί τήν ταχύτητά του.

Ὁ Χέγγελ* *ἔκρυψε* (ΝΒ) ἐντελῶς *τό βασικό: (ΝΒ)* τήν ὕπαρξη τῶν πραγμάτων *ἔξω* ἀπό τή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καί *ἀνεξάρτητα* ἀπ'αὐτήν,

— ὅλο αὐτό ὁ Χέγγελ *τό κρύβει* καί λέει μόνο:

...«Νά παριστάνει ἔτσι κανείς τό αἴσθημα εἶναι πολύ τετριμμένο. Ὁ Ἐπίκουρος διάλεξε τό πιό εὔκολο καί ἀκόμη καί τώρα τό πιό συνηθισμένο κριτήριο τοῦ ἀληθινοῦ, ἐφόσον αὐτό δέν προσλαμβάνεται μέ τήν ὅραση, καί συγκεκριμένα: σ'αὐτό δέν πρέπει νά ἀντιφάσκει αὐτό πού ἐμεῖς βλέπουμε, ἀκοῦμε κτλ. Γιατί, πραγματικά, τέτια προϊόντα τῆς σκέψης, ὅπως εἶναι τά ἄτομα, ὁ ἀποχωρισμός τῶν ἐπιφανειῶν κτλ. εἶναι ἀδύνατο νά τά δεῖ καί νά τά ἀκούσει κανείς· [φυσικά, μπορεῖ κανείς νά δεῖ καί νά ἀκούσει κάτι ἄλλο]**· ἀλλά τό ὁρατό, ἀπό τή μιά

παράδειγμα διαστρέβλωσης καί κατασυκοφάντησης τοῦ ὑλισμοῦ ἀπό τόν ἰδεαλιστή

* Ἀπό δῶ ἡ σημείωση τοῦ Β. Ι. Λένιν περνάει σέ νέο τετράδιο, πού στό ἐξώφυλλό του εἶναι γραμμένο: „Hegel", καί στήν ἀρχή τῆς πρώτης σελίδας — «Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ, *συνέχεια* (2ος τόμος) γιά τόν Ἐπίκουρο (τόμος 14ος, Βερολίνο, 1833, σελ. 485)». *Ἡ Σύντ.*

** Οἱ λέξεις στίς ἀγκύλες ἔχουν παραληφθεῖ στήν περίληψη, ὅπως φαίνεται, τυχαῖα. *Ἡ Σύντ.*

μεριά, καί τό παριστανόμενο ἤ ἀπεικονιζόμενο ἀπό τήν ἄλλη, συζοῦν ἄριστα τό ἕνα πλάι στό ἄλλο. Ἄν τά ἀφήσουμε ἀπομονωμένα αὐτά τά δυό, δέν ἀντιφάσκουν μεταξύ τους, γιατί ἡ ἀντίφαση προβάλλει μόνο ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει σχέση»... (485-486) [370-371].

Ὁ Χέγγελ *παρέκαμψε* τή γνωσιοθεωρία τοῦ Ἐπίκουρου καί ἄρχισε νά μιλάει γιά κάτι *ἄ λ λ ο*, πού ὁ Ἐπίκουρος *ἐδῶ* δέν τό θίγει καί *τ ό ὁ π ο ῖ ο σ υ μ β ι β ά ζ ε τ α ι* μέ τόν ὑλισμό!!

Σελ. (486) [371]:
Τό λάθος κατά τόν Ἐπίκουρο προέρχεται ἀπό τή *διακοπή* στήν κίνηση (στήν κίνηση ἀπό τό ἀντικείμενο πρός ἐμᾶς, πρός τό αἴσθημα ἤ πρός τήν παράσταση;).

«Εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξει — γράφει ὁ Χέγγελ — πιό φτωχή (θεωρία τῆς γνώσης)» (486) [371].

Ὅλο θά εἶναι *dürftig**, ἄν τό διαστρέψεις καί τό κατακλέψεις

Αὐτό τό *a u c h*** εἶναι θαυμάσιο!!!! Ἐπίκουρος (341-270 π.Χ.), Λόκ (*1 6 3 2- 1 7 0 4)* Differenz*** = 2000 χρόνια

Ἡ ψυχή, λέει, κατά τή γνώμη τοῦ Ἐπίκουρου, εἶναι μιά „ὁρισμένη“ συγκέντρωση ἀτόμων. «Αὐτό τό εἶπε ἐπίσης (!!!) ὁ Λόκ... Ὅλα αὐτά εἶναι κούφια λόγια»... (488) [372-373] ((ὄχι, αὐτό εἶναι μεγαλοφυεῖς εἰκασίες καί *ὑποδείξεις* τοῦ δρόμου στήν *ἐπιστήμη* καί ὄχι στήν παπαδοκρατία)).

NB. NB. (489) [373] id. (490) [374]:

καί τά ἠλεκτρόνια;

Ὁ Ἐπίκουρος ἀποδίδει στά ἄτομα „**k r u m m l i n i g t e**“ **B e w e g u n g******, αὐτό, λέει, εἶναι ἡ „αὐθαιρεσία καί ἀνία“ (489) [373] στόν Ἐπίκουρο — ((καί ὁ „θεός“ στούς ἰδεαλιστές;;;)).

* — *φτωχό, πενιχρό. Ἡ Σύντ.*
** — *ἐ π ί σ η ς. Ἡ Σύντ.*
*** — διαφορά. *Ἡ Σύντ.*
**** — **«κ α μ π υ λ ό γ ρ α μ μ η» κ ί ν η σ η.** *Ἡ Σύντ.*

«Εἴτε, μ'ἄλλα λόγια, ὁ 'Επίκουρος ἀπορίπτει γενικά κάθε ἔννοια καί τό καθολικό σάν οὐσία»... (490) [374], μολονότι, «τά ἴδια», λέει, τά δικά του ἄτομα «κατέχουν ἀκριβῶς αὐτή τή φύση τῶν σκέψεων»... «ὅλη ἡ ἀσυνέπεια τῶν ἐμπειρικῶν»... (491) [375].

ἀνοησία! ψευτιά! συκοφαντία!

NB

Μ'αὐτό *παρακάμπτεται* ἡ οὐσία τοῦ *ὑλισμοῦ* καί τῆς ὑλιστικῆς διαλεκτικῆς.

«Στόν 'Επίκουρο δέν ὑπάρχει... ὁ τελικός σκοπός τοῦ κόσμου, οὔτε ἡ σοφία τοῦ δημιουργοῦ. Δέν ὑπάρχει τίποτε ἐκτός ἀπό τά γεγονότα, πού καθορίζονται ἀπό μιά τυχαία (;;) ἐξωτερική (;;) σύγκρουση τῶν συνδυασμῶν τῶν ἀτόμων»... (491) [374].

δέν ἔχει τό θεό του!! παλιανθρωπιά ἰδεαλιστική!!

Καί ὁ Χέγγελ *βρίζει* ἁπλῶς τόν 'Επίκουρο: «Οἱ σκέψεις του γιά τίς ξεχωριστές πλευρές τῆς φύσης αὐτές καθεαυτές εἶναι ἐλεεινές»...

!!

Καί τήν ἴδια στιγμή μιά *πολεμική* ἐνάντια στή „Naturwissenschaft" heute * πού, τάχα, ὅπως καί ὁ 'Επίκουρος, συλλογίζεται „κατ'ἀναλογίαν", „ἐξηγεῖ" (492) [375-376] — λ.χ., τό φῶς σάν «κυμάνσεις τοῦ αἰθέρα»... «Αὐτό εἶναι ὁ ἴδιος ἀκριβῶς τρόπος ἀναλογίας τοῦ 'Επίκουρου»... (493) [376].

καί ὁ „τρόπος" τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν! καί ἡ ἐπιτυχία τους!!

((*Ἡ σύγχρονη φυσιογνωσία* versus στόν 'Επίκουρο — ἐνάντια **(NB)** στόν Χέγγελ.))

Στόν 'Επίκουρο «τό ἀντικείμενο, ἡ ἀρχή δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τήν ἀρχή τῆς δικῆς μας συνηθισμένης φυσιογνωσίας... (495) εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος ἐκεῖνος τρόπος ἔρευνας, πού ἀποτελεῖ τή βάση τῆς φυσιογνωσίας μας»... (496) [378].

ὁ 'Επίκουρος καί ἡ σύγχρονη φυσιογνωσία

Σωστή εἶναι μόνο ἡ ὑπόδειξη γιά τήν ἄγνοια τῆς διαλεκτικῆς γενικά καί τῆς διαλεκτικῆς τῶν ἐννοιῶν. 'Αλλά ἡ κριτική τοῦ *ὑλισμοῦ* εἶναι ἀπαίσια.

* — «φυσιογνωσία» σήμερα. *Ἡ Σύντ.*

!NB! «Γενικά γι'αὐτό τόν τρόπο» (τῆς φιλοσοφίας τοῦ 'Επίκουρου) «πρέπει νά ποῦμε ὅτι σ'αὐτή τή φιλοσοφία ὑπάρχει ἐπίσης μιά πλευρά ἀπό τήν ὁποία προκύπτει ὅτι μποροῦμε νά τῆς δόσουμε μιά κάποια ἀξία. 'Ο 'Αριστοτέλης καί οἱ ἀρχαιότεροι διανοητές ξεκινοῦσαν ἀπριόρι ἀπό τήν καθολική σκέψη στή φιλοσοφία τῆς φύσης καί ἀπ'αὐτήν ἀνέπτυξαν τήν ἔννοια. (NB!!) Αὐτή εἶναι ἡ μιά πλευρά. 'Η ἄλλη πλευρά εἶναι ἡ ἀνάγκη νά ἀνυψώσουν τήν ἐμπειρία ὥς τήν καθολικότητα καί νά βροῦν τούς νόμους. (NB NB) Αὐτό σημαίνει ὅτι ἐκεῖνο πού βγαίνει ἀπό τήν ἀφηρημένη ἰδέα πρέπει νά συμπίπτει μέ τήν καθολική παράσταση, στήν ὁποία ἔχουν μετατραπεῖ ἡ ἐμπειρία καί ἡ παρατήρηση. Στόν 'Αριστοτέλη, λογουχάρη, ἡ ἀπριορική πλευρά εἶναι ὑπέροχη, ἀλλά δέν εἶναι ἀρκετή, γιατί τοῦ λείπει ἡ πλευρά τῆς συνένωσης, τῆς σύνδεσης μέ τήν ἐμπειρία, μέ τήν παρατήρηση. (NB) Αὐτή ἡ ἀνύψωση τοῦ ἰδιαίτερου ὥς τό καθολικό εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τῶν νόμων, τῶν φυσικῶν δυνάμεων κτλ. "Ετσι, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὁ 'Επίκουρος ἀνακάλυψε τήν ἐμπειρική φυσιογνωσία καί τήν ἐμπειρική ψυχολογία. (NB) Στούς σκοπούς, στίς νοητικές ἔννοιες τῶν στωικῶν ἀντιπαρατάχθηκαν ἡ ἐμπειρία, ἡ ὕπαρξη τοῦ αἰσθητοῦ. 'Εκεῖ ὑπάρχει ἡ ἀφηρημένη περιορισμένη διάνοια χωρίς τήν ἐσωτερική ἀλήθεια καί ἑπομένως χωρίς τήν παρουσία καί τήν πραγματικότητα τῆς φύσης. (NB) 'Εδῶ, ἀντίθετα, ὑπάρχει ἡ φύση: τό αἴσθημα τῆς φύσης εἶναι πιό ἀληθινό παρά ἐκεῖνες οἱ ὑποθέσεις» (496-497) [378-379].

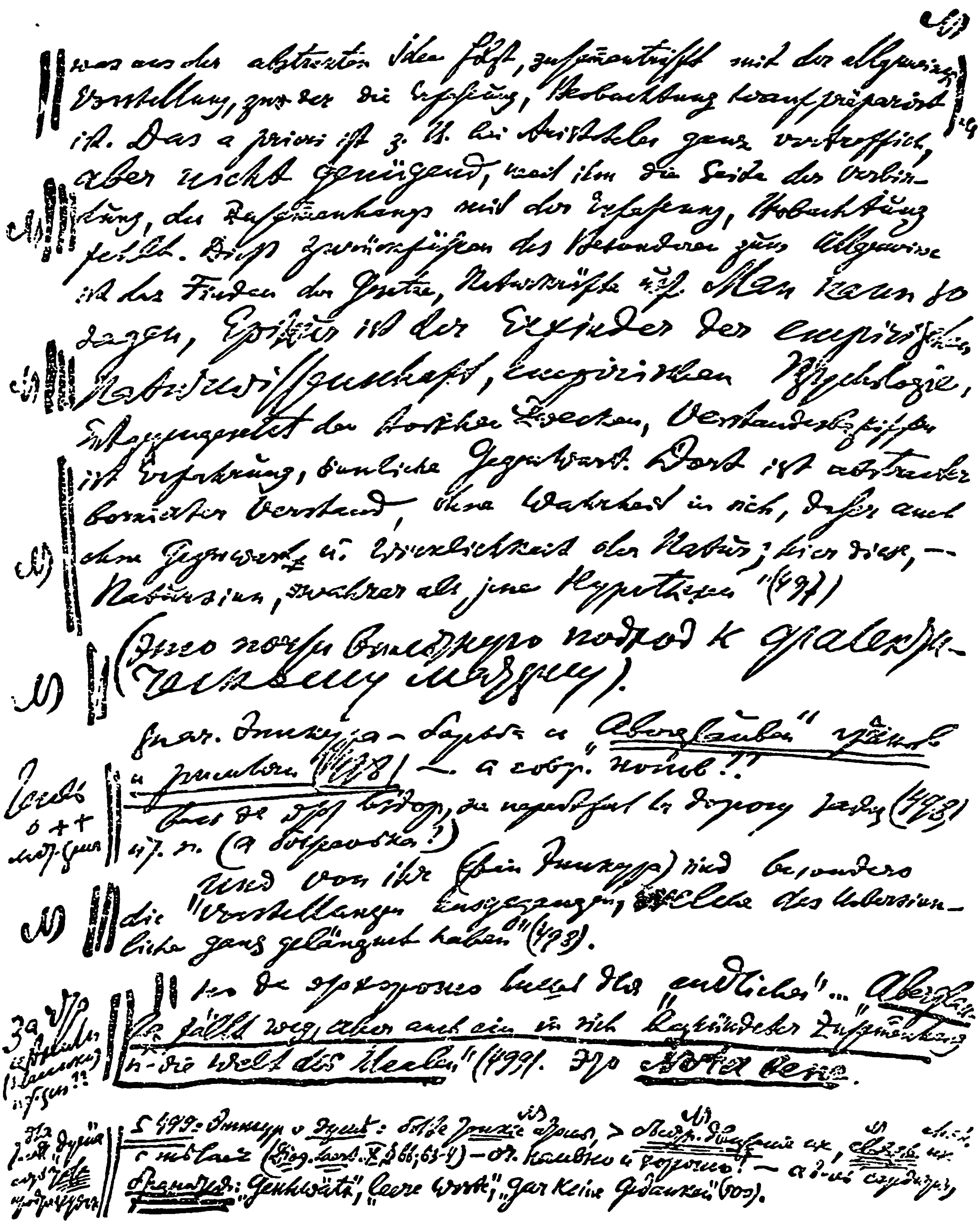
(NB) (ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ ΣΧΕΔΟΝ ΑΜΕΣΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ ΥΛΙΣΜΟ.)

'Η σημασία τοῦ 'Επίκουρου ἔγκειται στήν πάλη μέ τίς *Aberglauben** *τῶν ἑλλήνων καί τῶν ρωμαίων* — καί τῶν σύγχρονων παπάδων;;

ὅλα αὐτά εἶναι ἀνοησίες, ἄν ὁ λαγός διέσχισε τό δρόμο τρέχοντας κτλ. (καί ὁ θεούλης:).

(ὁ Χέγγελ γιά τά προτερήματα τοῦ ὑλισμοῦ)

* — *προλήψεις. 'Η Σύντ.*

Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν
Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τήν ίστορία τῆς φιλοσοφίας». — 1915
Σμίκρυνση

«Καί ἀπ'αὐτή» (τή φιλοσοφία τοῦ 'Επίκουρου) «ξεκινοῦσαν κυρίως οἱ ἀντιλήψεις, πού ἀρνοῦνταν ἐντελῶς τό ὑπεραισθητικό» (498) [379-380].

NB

|| 'Αλλά αὐτό τάχα εἶναι καλό μόνο γιά τά „endlichen"*... **«Γκρεμίζεται ἡ πρόληψη, ἀλλά μαζί μ'αὐτή γκρεμίζονται ἐπίσης ἡ ἐσωτερικά θεμελιωμένη σύνδεση καί ὁ κόσμος τοῦ ἰδεώδους»** (499) [380]. Αὐτό εἶναι NOTA BENE.

γιά ποιό πράγμα ἐκτιμοῦσαν (οἱ κλασικοί) τόν ἰδεαλισμό;;

Σ ε λ. 4 9 9 [380]: 'Ο 'Επίκουρος γιά τήν *ψυχή:* πιό *λ ε π τ ά* (NB) τά ἄτομα, πιό **γρήγορη** (NB) ἡ **κίνησή** τους, ἡ **σ ύ ν δ ε σ ή** τους (NB) etc. etc. μέ τό σῶμα (*D i o g e n e s L a e r t i u s* X, § 66, 63-64) — πολύ ἁπλοϊκά καί καλά! — καί ὁ Χέγγελ θυμώνει, **βρίζει:** «φλυαρία», «κούφια λόγια», «ἔλλειψη ἰδεῶν» (500) [381].

γιά τόν Χέγγελ ἡ „ψυχή" εἶναι **ἐ π ί σ η ς** πρόληψη

Οἱ θεοί κατά τόν 'Επίκουρο εἶναι τό „das Allgemeine"** (506) [385] γενικά — „ἐνμέρει εἶναι μέσα στόν ἀριθμό" σάν ἀριθμός, δηλαδή μιά ἀφαίρεση ἀπό τό αἰσθητό...

«'Ενμέρει αὐτοί» (οἱ θεοί) εἶναι μιά **«τελειότητα παρόμοια μέ τήν ἀνθρώπινη,** πού ἐξαφανίζεται ἐξαιτίας τῆς ὁμοιότητας τῶν μορφῶν μέσα ἀπό μιά συνεχή συγχώνευση παρόμοιων μορφῶν σέ ἕνα καί τό αὐτό» (507) [385].

N B
οἱ θεοί = τελειότητα, παρόμοια μέ τήν ἀνθρώπινη, σύγκρ. *Φ ό υ ε ρ μ π α χ*[141]

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΤΩΝ

'Ο Χέγγελ, μιλώντας γιά τό **σκεπτικισμό,** δείχνει ὅτι φαινομενικά εἶναι „ἀκατανίκητος" (Unbezwinglichkeit) (538) [407]:

NB

«Στήν πραγματικότητα, τόν ἄνθρωπο πού θέλει ὁπωσδήποτε νά εἶναι σκεπτικιστής, εἶναι ἀδύνατο νά τόν μεταπείσεις ἤ νά τόν ἀναγκάσεις νά δεχτεῖ τή θετική φιλοσοφία — ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως εἶναι ἀδύνατο νά

Bien dit!!

* — τά «πεπερασμένα». *'Η Σύντ.*
** — «τό καθολικό». *'Η Σύντ.*

ἀναγκάσεις ἕναν ἄνθρωπο νά σταθεῖ ὄρθιος πού ἔχει πάθει παραλυσία ἀπό τό κεφάλι ὥς τά πόδια».

«Ἡ θετική φιλοσοφία σέ σχέση μ'αὐτόν» (den denkenden Skeptizismus*) «μπορεῖ νά ἔχει τήν ἀκόλουθη συνείδηση: περιέχει μέσα της τήν ἀρνητική πλευρά τοῦ σκεπτικισμοῦ, καί αὐτός ὁ σκεπτικισμός δέν ἀντιπαρατίθεται σ'αὐτή τή φιλοσοφία, δέν βρίσκεται ἔξω ἀπ'αὐτή, ἀλλά περιέχεται σ'αὐτή σάν ἕνα στοιχεῖο. Ὅμως ἡ φιλοσοφία περιέχει τήν ἄρνηση στήν ἀληθινότητά του, ἄρνηση πού δέν τήν ἔχει ὁ σκεπτικισμός» (539) [407-408].

(Ἡ σχέση τῆς φιλοσοφίας πρός τό σκεπτικισμό:)

«Ἡ φιλοσοφία εἶναι διαλεκτική, καί ἡ διαλεκτική αὐτή σημαίνει ἀλλαγή. Ἡ ἰδέα σάν ἰδέα ἀφηρημένη εἶναι κάτι τό ἀδρανές, τό ὑπαρκτό, ἀλλά εἶναι ἀληθινή μόνο ἐφόσον ἐκλαμβάνει τόν ἑαυτό της σάν ζωντανή. Ἡ ἐσωτερική διαλεκτικότητα τῆς ἰδέας βρίσκεται στό γεγονός ὅτι αἴρει τήν ἠρεμία καί τήν ἀδράνειά της. Ἔτσι, ἡ φιλοσοφική ἰδέα εἶναι διαλεκτική μέσα στόν ἐσώτερο ἑαυτό της καί ὄχι κατά τυχαῖο τρόπο. Ἀντίθετα, ὁ σκεπτικισμός χρησιμοποιεῖ τή διαλεκτική του τυχαῖα, προσκρούοντας σ'αὐτό ἤ ἐκεῖνο τό ὑλικό, σ'αὐτό ἤ ἐκεῖνο τό περιεχόμενο, καί δείχνει ὅτι αὐτά εἶναι ἀρνητικά μέσα στόν ἑαυτό τους»...

NB ἡ διαλεκτική τοῦ σκεπτικισμοῦ εἶναι „τυχαία“

Τόν παλιό (τόν *Ἀρχαῖο*) σκεπτικισμό πρέπει νά τόν ξεχωρίζουμε ἀπό τό *νέο* (ἀναφέρεται μόνο ὁ Σοῦλτσε στή Γκέττινγκεν) (540) [408-409].

Ἡ ataraxie (ἀταραξία;) σάν ἰδανικό τῶν σκεπτικιστῶν:

«Ἔτσι, ὁ Πύρρων κάποτε πάνω στό καράβι τήν ὥρα τῆς τρικυμίας, ἀφοῦ ἔδειξε στούς συνταξιδιῶτες του, πού τά εἶχαν χάσει, τό γουρούνι πού ἔμεινε ἀδιάφορο καί συνέχιζε νά τρώει ἥσυχα, τούς εἶπε: νά, σέ

ἀρκετά καλό ἀνέκδοτο γιά τούς σκεπτικιστές

* — τό σκεπτόμενο σκεπτικισμό. *Ἡ Σύντ.*

μιά τέτια ἀταραξία πρέπει νά βρίσκεται ὁ σοφός» (Diogenes Laertius, IX, 68)—σελ. 551-552 [419].

«῾Ο σκεπτικισμός δέν εἶναι ἀμφιβολία. ῾Η ἀμφιβολία εἶναι ἄμεση ἀντίθεση τῆς ἠρεμίας πού εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ σκεπτικισμοῦ» (552).

NB
ὁ σκεπτικισμός δέν εἶναι ἀμφιβολία

...«᾿Αντίθετα, ὁ σκεπτικισμός εἶναι ἀπαθής καί πρός τό ἕνα καί πρός τό ἄλλο»... (553).

῾Ο Σοῦλτσε-Αἰνησίδημος παρουσιάζει σάν σκεπτικισμό τό ὅτι τάχα καθετί τό αἰσθητό εἶναι ἀλήθεια (557) [409], ἀλλά οἱ σκεπτικιστές δέν ἔλεγαν αὐτό: πρέπει, λέει, sich danach richten *, πρέπει νά ὑπολογίζει τό αἰσθητό, αὐτό ὅμως δέν εἶναι, λέει, ἀλήθεια. ῾Ο νέος σκεπτικισμός *δέν* ἀμφιβάλλει γιά τήν πραγματικότητα τῶν πραγμάτων. ῾Ο παλιός σκεπτικισμός ἀμφιβάλλει γιά τήν πραγματικότητα τῶν πραγμάτων.

NB

Οἱ τρόποι (οἱ τρόποι ἔκφρασης, τά ἐπιχειρήματα etc.) τῶν σκεπτικιστῶν[142]:

ὅλα στόν *Σέξτο* τόν *᾿Εμπειρικό* (2ος αἰώνας μ.Χ.)

a. ῾Η διαφορά τῆς ὀργάνωσης τῶν ζώων (558) [423].
Τά διάφορα αἰσθήματα: σ᾿αὐτόν πού πάσχει ἀπό χρυσή (dem Gelbsüchtigen) τό ἄσπρο φαίνεται κίτρινο etc.

b. ῾Η διαφορά τῶν ἀνθρώπων. ῾Η „ἰδιοσυγκρασία“ (559) [424].
Σέ ποιόν νά πιστέψουμε; Στήν πλειοψηφία; Εἶναι κουταμάρα: δέν μποροῦμε νά ρωτήσουμε ὅλους (560) [425].

῾Η διαφορά τῶν φιλοσοφιῶν: αὐτή ἡ ἀναφορά εἶναι ἀνόητη, ἐξανίσταται ὁ Χέγγελ: ...«οἱ τέτιοι ἄνθρωποι τά πάντα τά βλέπουν στή φιλοσοφία, μόνο πού ἀκριβῶς αὐτή — τή φιλοσοφία — δέν μποροῦν νά τήν ἀντιληφθοῦν»... «῞Οσο διαφορετι-

NB

* — τό νά ὑπολογίζει κανείς. *῾Η Σύντ.*

NB

NB

κά κι'ἄν εἶναι μεταξύ τους τά φιλοσοφικά συστήματα, οἱ διαφορές τους δέν εἶναι καί τόσο μεγάλες, ὅπως εἶναι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό λευκό καί τό γλυκό, στό πράσινο καί στό σκληρό. Συμπίπτουν στό ὅτι ὅλα εἶναι φιλοσοφικά συστήματα καί αὐτό ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνο πού παραλείπεται» (561) [426].

... «Ὅλοι οἱ τρόποι κατευθύνονται ἐνάντια στό Εἶναι. 'Αλλά ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι αὐτό τό ξερό Εἶναι, οὐσιαστικά ἡ ἀλήθεια εἶναι προτσές»... (562) [426].

c. Ἡ διαφορά τῆς ὀργάνωσης τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων: τά διάφορα ὄργανα τῶν αἰσθήσεων αἰσθάνονται διαφορετικά (πάνω στό μπογιατισμένο πίνακα κάτι φαίνεται στό μάτι erhaben *, ἐνῶ στήν ἀφή ὄχι).

d. Ἡ διαφορά τῶν συνθηκῶν στό ὑποκείμενο (πάθος, ἠρεμία etc.)

e. Ἡ διαφορά τῶν ἀποστάσεων etc.

ἡ γῆ κινεῖται γύρω ἀπό τόν ἥλιο εἴτε vice versa etc. **

f. Ἡ ἀνάμιξη (ἡ μυρουδιά ὅταν ὑπάρχει δυνατός ἥλιος καί δίχως τόν ἥλιο κτλ.).

g. Ἡ σύσταση τῶν πραγμάτων (τό γυαλί ὅταν εἶναι σπασμένο δέν εἶναι διαφανές etc.).

h. „Ἡ σχετικότητα τῶν πραγμάτων" (ὁ *„ρελατιβισμός"*).

i. Ἡ συχνότητα, ἡ σπανιότητα τῶν φαινομένων etc. Ἡ συνήθεια.

k. Τά ἔθιμα, οἱ νόμοι etc., ἡ διαφορά τους...

|(10) Ὅλοι αὐτοί εἶναι *παλιοί* τρόποι| καί ὁ Χέγγελ λέει: ὅλοι αὐτοί εἶναι „ἐμπειρικοί", εἶναι ἡ «ἄρνηση νά περάσουν στήν ἔννοια»... (566). Εἶναι, λέει, κάτι τό „τετριμμένο"., ἀλλά...

* — ἀνάγλυφο. *Ἡ Σύντ.*

** — ἀντίθετα κτλ. *Ἡ Σύντ.*

«᾽Αλλά, πραγματικά, ἀπέναντι στό δογματισμό τοῦ μικροαστικοῦ κοινοῦ νοῦ αὐτοί οἱ τρόποι εἶναι πολύ εὔστοχοι»... (567) [431]:

Οἱ **5 νέοι** τρόποι δείχνουν (ἤδη πολύ πιό ψηλή βαθμίδα σκέψης, περιέχουν τή *διαλεκτική,* ἀφοροῦν τίς *ἔννοιες*) — ἐπίσης κατά τόν Σέξτο.

a. ῾Η διαφορά τῶν *γνωμῶν... τῶν φ ι λ ο σ ό φ ω ν...*
b. ῾Η πτώση στό ἄπειρο (τό ἕνα ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἄλλο *κ. τ. λ.* χωρίς τέλος).
c. ῾Η συσχετικότητα (τῶν προτάσεων).
d. ῾Η προϋπόθεση. Οἱ δογματικοί ἐκθέτουν ἀναπόδεικτες προϋποθέσεις.
e. ῾Η ἀμοιβαιότητα. Κύκλος (φαῦλος)...

«Αὐτοί οἱ σκεπτικιστικοί τρόποι στήν πραγματικότητα *θίγουν* αὐτό πού λέγεται δογματική φιλοσοφία (αὐτή ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀναγκασμένη ἀπό τή φύση της νά περιστρέφεται σ᾽αὐτές τίς μορφές) ὄχι μέ τήν ἔννοια ὅτι ἔχει θετικό περιεχόμενο, ἀλλά μέ τήν ἔννοια ὅτι κάτι τό καθορισμένο τό παραδέχεται σάν ἀπόλυτο» (575) [438]. NB

ὁ Χέγγελ ἐ ν ά ν τ ι α σ τ ό ἀ π ό λ υ τ ο! Νά ποῦ βρίσκεται τό ἔμβρυο τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ. *N B*

«Γιά τόν κριτικισμό, ὁ ὁποῖος γενικά δέν ξέρει τίποτε τό καθεαυτό, τίποτε» (sic!! ὄχι nichts)* «τό ἀπόλυτο, κάθε γνώση γιά τό Εἶναι καθεαυτό, αὐτή καθεαυτή εἶναι δογματισμός. Στό μεταξύ αὐτός ὁ ἴδιος ὁ κριτικισμός εἶναι ὁ χειρότερος δογματισμός, γιατί ἰσχυρίζεται ὅτι τό «᾽Εγώ», ἡ ἑνότητα τῆς αὐτοσυνείδησης, τό ἀντίθετο στό Εἶναι, ὑπάρχει καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του, καί ὅτι ἔξω ἀπ᾽αὐτό ἔτσι ἀκριβῶς ὑπάρχει κάτι «καθεαυτό» καί μάλιστα αὐτά δέν μποροῦν ἀπολύτως νά συναντηθοῦν τό ἕνα μέ τό ἄλλο» (576) [438].

ὁ „κριτικισμός“ εἶναι „ὁ χειρότερος δογματισμός“

* ῾Η παρατήρηση τοῦ Β. Ι. Λένιν προκλήθηκε ἀπό τό ὅτι στό γερμανικό κείμενο μπροστά ἀπό τή λέξη «τό ἀπόλυτο» ὑπάρχει ἡ ἄρνηση nicht (ὄχι) ἀντί τοῦ nichts (τίποτε). *῾Η Σύντ.*

Bien dit!!!

«Αὐτούς τούς τρόπους τούς βρίσκει κανείς στή δογματική φιλοσοφία, πού τή διακρίνει αὐτός ὁ τρόπος νά ἐκθέτει σάν προσδιοριστικότητα τή μιά ἤ τήν ἄλλη ἀρχή, διατυπώνοντας αὐτή τήν ἀρχή μέ τή μορφή κάποιας ὁρισμένης θέσης. Μιά τέτια ἀρχή εἶναι πάντα ἐξαρτημένη καί γι'αὐτό ἐμπεριέχει τή διαλεκτική, τήν καταστροφή μέσα της τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της» (577). «Αὐτοί οἱ τρόποι εἶναι ἕνα ὑπέροχο ὅπλο ἐνάντια στή νοητική φιλοσοφία» (ib.) [438].

ἡ διαλεκτική = „καταστροφή τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της“

Λογουχάρη, ὁ Σέξτος ἀποκαλύπτει, λέει, τή διαλεκτική τῆς ἔννοιας τῆς *στιγμῆς* (der Punkt). Ἡ στιγμή δέν ἔχει διάσταση; Ἑπομένως βρίσκεται *ἐκτός* χώρου!! Εἶναι τό ὅριο τοῦ χώρου μέσα στό χῶρο, ἡ ἄρνηση τοῦ χώρου καί ταυτόχρονα «συμμετέχει στό χῶρο» — «ἔτσι εἶναι τό διαλεκτικό μέσα στόν ἑαυτό του» (579) [440].

NB

«Αὐτοί οἱ τρόποι... εἶναι ἀνίκανοι μπροστά στίς **θεωρητικές** ἰδέες, γιατί μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους περιέχουν τό **διαλεκτικό** στοιχεῖο καί τήν **ἄρση** τοῦ πεπερασμένου» (580).

NB

Τέλος τοῦ XIV τόμου (σελ. 586 [447]).

XV ΤΟΜΟΣ. ΤΡΙΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

(ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΩΣ ΤΟΝ ΣΕΛΛΙΝΓΚ, ΣΕΛ. 1-692)

(ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1836)

ΟΙ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ[143]

... „Ἡ ἐπιστροφή στό θεό“... (5)* [13]**, „ἡ αὐτοσυνείδηση εἶναι τό ἀπόλυτο ὄν“..., „τό παγκόσμιο πνεῦμα“... (7) [14], „ἡ χριστιανική θρησκεία“... (8) [15]. Καί τό *ζοφερό πασάλειμμα* γιά τό θεό... (8-18) [15-22].

'Αλλά αὐτός ὁ φιλοσοφικός ἰδεαλισμός, πού ὁδηγεῖ ἀνοιχτά, „στά σοβαρά“ στό θεό, εἶναι τιμιότερος ἀπό τό σύγχρονο ἀγνωστικισμό, μέ τήν ὑποκρισία καί τή δειλία του.

Α. Ὁ Φίλων (γύρω στά 25 π.Χ. καί 50 μ.Χ.) ἑβραῖος σοφός, μυστικιστής, «βρίσκει τόν Πλάτωνα στόν Μωϋσή» etc. (19) [22]. „Ἡ γνώση τοῦ θεοῦ“ (21) [23] εἶναι τό κύριο etc. Ὁ θεός εἶναι ὁ λόγος, „τό ἄθροισμα ὅλων τῶν ἰδεῶν“, „τό καθαρό Εἶναι“ (22) [24] („κατά τόν Πλάτωνα“) (22) [25]. ...Οἱ ἰδέες εἶναι „ἄγγελοι“ (ἀγγελιοφόροι τοῦ θεοῦ)... (24) [25]. Καί ὁ αἰσθητός κόσμος, „ὅπως καί στόν Πλάτωνα“ = οὐκ ὄν*** = τό μή-Εἶναι (25) [26].

Β. Ἡ καββάλα[144], *οἱ γνωστικιστές*[145] — — — idem...

Οἱ ἰδέες (τοῦ Πλάτωνα) καί ὁ θεούλης

* *Hegel.* Werke, Bd. XV, Berlin, 1836. *Ἡ Σύντ.*

** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. XI, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1935. *Ἡ Σύντ.*

*** — μή ὑπάρχον. *Ἡ Σύντ.*

C. *Ἡ Ἀλεξανδρινή φιλοσοφία* — (= ἐκλεκτικισμός) (= οἱ πλατωνικοί, οἱ πυθαγόρειοι, οἱ ἀριστοτελικοί) (33,35) [33, 35].

Οἱ ἐκλεκτικοί εἶναι ἤ ἀμόρφωτοι ἄνθρωποι, ἤ πονηροί (die klugen Leute*) — ἔχουν ἀπό παντοῦ τό καλό, ἀλλά...

για τούς ἐκλεκτικούς... || — μαζεύουν κάθε ἀγαθό, «μόνο δέν ἔχουν λογικό είρμό στή σκέψη καί ἑπομένως δέν κατέχουν τήν ἴδια σκέψη».

Ἀνέπτυξαν τόν Πλάτωνα...

οἱ ἰδέες τοῦ Πλάτωνα καί ὁ θεούλης || «Γι'αὐτό τό πλατωνικό καθολικό, πού ἐμπεριέχεται στή νόηση, παίρνει ἕνα τέτιο νόημα πού τό καθολικό αὐτό καθεαυτό εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀπόλυτη οὐσία» (33) [33-34]...**

Ο ΧΕΓΓΕΛ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΔΙΑΛΟΓΟΥΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ[146]

	σελ.		
	(230) ***	[175] ****	Σοφιστής
	(238)	[181]	Φίληβος
	(240)	[171]	*Π α ρ μ ε ν ί δ η ς*
(Τίμαιος)	(248)	[184]	

---

* — οἱ ἔξυπνοι ἄνθρωποι. *Ἡ Σύντ.*

** Ἐδῶ διακόπτεται τό γράψιμο, παρακάτω στό τετράδιο ἀκολουθοῦν ἄγραφες σελίδες. *Ἡ Σύντ.*

*** *Hegel.* Werke, Bd. XIV, Berlin, 1833. *Ἡ Σύντ.*

**** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. X, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1932. *Ἡ Σύντ.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ «ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ»[147]

Γράφτηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

ΧΕΓΓΕΛ, ΑΠΑΝΤΑ, Τ. IX (ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1837). *ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ*[148]

(ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ Ε. ΓΚΑΝΣ)

Ὑλικά: οἱ σημειώσεις τῶν διαλέξεων τῆς περιόδου 1822-1831
Χειρόγραφο τοῦ Χέγγελ *μ έ χ ρ ι τ ή σ ε λ. 7 3* etc.

Σελ. 5* [4]**...«Οἱ λόγοι... εἶναι ἐνέργειες, πού συμβαίνουν ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους»... (ἑπομένως αὐτοί οἱ λόγοι δέν εἶναι φλυαρία).

7 [6] — οἱ γάλλοι καί οἱ ἄγγλοι εἶναι πιό μορφωμένοι («κατέχουν μεγαλύτερη... *ἐθνική* μόρφωση») — ἐνῶ ἐμεῖς οἱ γερμανοί κάνουμε πιό πολύ τόν ἔξυπνο γιά τό πῶς *πρέπει* νά γράφεται ἡ ἱστορία, ἀπ' ὅ,τι τή γράφουμε. — ἔξυπνο καί λογικό!

9 [7-8] — ἡ ἱστορία διδάσκει, „ὅτι οἱ λαοί καί οἱ κυβερνήσεις δέν διδάχτηκαν ποτέ τίποτε ἀπ' τήν ἱστορία: καί γι' αὐτό ἡ κάθε ἐποχή εἶναι *π ά ρ α π ο λ ύ ἀ τ ο μ ι κ ή*": — πολύ λογικό!

«᾿Αλλά ἡ ἐμπειρία καί ἡ ἱστορία διδάσκουν ὅτι οἱ λαοί καί οἱ κυβερνήσεις δέν διδάσκονταν ποτέ τίποτε ἀπό τήν ἱστορία καί δέν ἐνεργοῦσαν σύμφωνα μέ τά διδάγματα πού θά μποροῦσαν νά βγάλουν ἀπ' αὐτή. ῾Η κάθε ἐποχή διακρίνεται ἀπό τόσο ἰδιόμορφες συνθῆκες, εἶναι — NB NB

* *Hegel.* Werke, Bd. IX, Berlin, 1837. *῾Η Σύντ.*
** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. VIII, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἐκδ. 1935. *῾Η Σύντ.*

NB ‖ μιά τόσο μοναδική κατάσταση, πού ξεκινώντας μόνο άπ'αύτή τήν ίδια καί στηριζόμενοι σ'αύτήν όφείλουμε νά έχουμε τή μοναδική δυνατότητα νά βγάλουμε συμπεράσματα γι'αύτή τήν έποχή».

σελ. 12 [10] — „ ὁ νοῦς κυβερνᾶ τόν κόσμο"...

ἀπαίσιο! ‖ 20 [17]: ἡ οὐσία τῆς ὕλης εἶναι ἡ βαρύτητα.
» » τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἐλευθερία.

22 [19]. „Ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶναι πρόοδος στή συνείδηση τῆς ἐλευθερίας, πρόοδος πού πρέπει νά τή γνωρίσουμε στήν ἀναγκαιότητά της"...

24 [20] — (πλησίασμα πρός τόν ἱστορικό ὑλισμό). Ἀπό τί καθοδηγοῦνται οἱ ἄνθρωποι; Πιό πολύ ἀπό τόν „Selbstsucht"*, — τά κίνητρα τῆς ἀγάπης etc. εἶναι σπανιότερα καί ὁ κύκλος τους πιό στενός. Καί τί προκύπτει ἀπ'αὐτό τό σύμπλεγμα τῶν παθῶν etc.; τῶν ἀναγκῶν etc.;

28 [23-24] „Τίποτε τό μεγάλο στόν κόσμο δέν πραγματοποιεῖται χωρίς πάθος"... Τό πάθος εἶναι ὑποκειμενικό, «ἐφόσον εἶναι ἡ τυπική πλευρά τῆς ἐνέργειας»...

28 i. f. [24] — Ἡ ἱστορία δέν ἀρχίζει ἀπό τό συνειδητό σκοπό... Σημασία ἔχει ἐκεῖνο πού

29 [25] ...ἐμφανίζεται *χωρίς νά τό καταλάβουν οἱ ἄνθρωποι* σάν ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τους...

NB | 29 [25] ...*Μ'αὐτή τήν ἔννοια* „ὁ νοῦς κυβερνᾶ τόν κόσμο".

30 [27] ...Στήν ἱστορία διαμέσου τῆς δράσης τῶν ἀνθρώπων πραγματοποιεῖται «ἀκόμη (προκύπτει) κάτι τό διαφορετικό ἀπ'αὐτό πού ἐπιδιώκουν καί πετυχαίνουν οἱ ἄνθρωποι, ἀπ'αὐτό πού ἄμεσα ξέρουν καί ἐπιθυμοῦν».

‖ 30 [27] ‖

* — «ἐγωισμό». *Ἡ Σύντ.*

30 [27] ...«Αὐτοί» (die Menschen*) «πραγματοποιοῦν τό συμφέρον τους, ἀλλά ἔτσι πραγματοποιεῖται ἀκόμη κάτι πιό μακρινό, τό ὁποῖο, ἄν καί περιέχεται ἐσωτερικά σ᾿αὐτό τό συμφέρον, ὡστόσο δέν περιέχεται στή συνείδηση καί στήν πρόθεσή τους».

NB (σύγκρ. Ἔνγκελς[149])

32 [29] ...«Μεγάλοι ἄνδρες στήν ἱστορία εἶναι ἐκεῖνοι, τῶν ὁποίων οἱ προσωπικοί, οἱ ἀτομικοί σκοποί κλείνουν μέσα τους τό οὐσιῶδες, πού εἶναι ἡ βούληση τοῦ παγκόσμιου πνεύματος»...

„μεγάλοι ἄνδρες"

36 [36] — εἶναι πολύ σεβαστή ἡ θρησκευτικότητα καί ἡ ἀρετή τοῦ τσοπάνου, τοῦ ἀγρότη etc. (παραδείγματα!! NB), ἀλλά ...«τό δικαίωμα τοῦ παγκόσμιου πνεύματος βρίσκεται πάνω ἀπ᾿ὅλα τά ἀτομικά δίκαια»...

Συχνά ἐδῶ στόν Χέγγελ βρίσκει κανείς γιά τό θεούλη, γιά τή θρησκεία, γιά τήν ἠθική γενικά μιά ὑπερπρόστυχη ἰδεαλιστική ἀνοησία.

97 [94]: „ἡ βαθμιαία κατάργηση τῆς δουλείας εἶναι καλύτερη ἀπό τήν αἰφνίδια"...

50 [44]. Τό Σύνταγμα τοῦ κράτους μαζί μέ τή θρησκεία του... τή φιλοσοφία, τίς ἰδέες, τήν ἐκπαίδευση, τίς „ἐξωτερικές δυνάμεις" (κλίμα, γείτονες...) ἀποτελοῦν „μιά οὐσία, ἕνα πνεῦμα"...

51 [51]. Στή φύση ἡ κίνηση μόνο μέσα σέ κύκλο (!!) — στήν ἱστορία δημιουργεῖται νέα...

62 [60]. Ἡ γλώσσα εἶναι πιό πλούσια ὅταν οἱ λαοί βρίσκονται σέ πρωτόγονη, ὑπανάπτυκτη κατάσταση, — ἡ γλώσσα φτωχαίνει μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ καί τή δημιουργία τῆς γραμματικῆς.

;

* — οἱ ἄνθρωποι. *Ἡ Σύντ.*

67 [64]: „'Η παγκόσμια ἱστορία κινεῖται πάνω σέ μιά πιό ἀνώτερη βάση ἀπό ἐκείνη πού ἔχει σάν χῶρο της (Stätte) τήν ἠθική"...

πολύ καλά

73 [69]: Θαυμάσια εἰκόνα τῆς ἱστορίας: τό ἄθροισμα τῶν ἀτομικῶν παθῶν, ἐνεργειῶν etc. («παντοῦ κάτι πού ἔχει σχέση μέ μᾶς καί γι'αὐτό διεγείρεται παντοῦ τό ἐνδιαφέρον μας ὑπέρ ἤ κατά»), πότε ἡ μάζα τοῦ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, πότε τό πλῆθος τῶν „*μικρῶν δυνάμεων*" («ἡ ἄπειρη ἔνταση τῶν μικρῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες ἀπ'αὐτό πού φαίνεται ἀσήμαντο δημιουργοῦν τό μεγαλειῶδες»).

βλ. πιό κάτω

Sehr wichtig! * βλ. *πιό κάτω* *ὁλόκληρο* αὐτό τό μέρος**

Τό ἀποτέλεσμα; Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ „*κόπωση*".

Σελ. 74 [75] — *τέλος τῆς εἰσαγωγῆς.*

Σελ. 75 [76] — «**'Η γεωγραφική βάση τῆς παγκόσμιας ἱστορίας**» (χαρακτηριστικός τίτλος): 75-101) [76-97].

75 [76] — „Κάτω ἀπό τόν ἤπιο οὐρανό τῆς 'Ιωνίας" μποροῦσε εὐκολότερα νά ἐμφανιστεῖ ὁ Ὅμηρος, ἀλλά δέν εἶναι μόνο αὐτή ἡ αἰτία. — „Ὄχι κάτω ἀπό τήν τουρκική κυριαρχία" etc.

NB σύγκρ. Πλεχάνοφ[150]

82 [82] — 'Η μετανάστευση στήν 'Αμερική ἀπομακρύνει τή „δυσαρέσκεια" «καί ἐξασφαλίζεται ἡ παραπέρα ὕπαρξη τῆς σημερινῆς ἀστικῆς τάξης»... (καί αὐτή Zustand*** εἶναι «ὁ πλοῦτος καί ἡ φτώχια» *81* [82])...

!!!

82 [82]: Στήν Εὐρώπη δέν ὑπάρχει αὐτή ἡ ἀπόχρωση: ἄν ὑπῆρχαν στή Γερμανία δάση δέν θά ὑπῆρχε ἡ γαλλική ἐπανάσταση.

102 [99]: 3 μορφές τῆς παγκόσμιας ἱστο-

* — Πολύ σπουδαῖο. *'Η Σύντ.*

** Αὐτές οἱ λέξεις γράφτηκαν μέ μπλέ μολύβι, ὅπως φαίνεται, ἀργότερα. Πιό κάτω ὁ Β. Ι. Λένιν παραθέτει τήν περικοπή «'Ο Χέγγελ γιά τήν παγκόσμια ἱστορία» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 289-290). *'Η Σύντ.*

*** — ἡ τάξη. *'Η Σύντ.*

ρίας: 1) ὁ δεσποτισμός, 2) ἡ δημοκρατία καί ἡ ἀριστοκρατία, 3) ἡ μοναρχία.

Διαίρεση: ἀνατολικός κόσμος — ἑλληνικός — ρωμαϊκός — γερμανικός κόσμος. Κούφιες ἀερολογίες γιά τήν ἠθική, etc. etc.

Ἡ Κίνα. Ι κεφάλαιο (113 — μέχρι 139) [111-131]. Περιγραφή τοῦ κινεζικοῦ *χαρακτήρα* τῶν θεσμῶν etc. etc. Nil, nil, nil!*

Ἡ Ἰνδία — *μέχρι 176* [162] — Μέχρι...

Ἡ Περσία (καί ἡ Αἴγυπτος) μέχρι *231* [207]. Γιατί τό Περσικό βασίλειο (αὐτοκρατορία) ἔπεσε, ἐνῶ ἡ Κίνα καί ἡ Ἰνδία ὄχι; Dauer** δέν εἶναι ἀκόμη vortreffliches***. — «Τά αἰώνια βουνά δέν ἔχουν ὑπεροχή ἀπέναντι στό ρόδο πού φυλλοροεῖ γρήγορα καί ἔχει ἐφήμερη ζωή» (229) [206]. Ἡ Περσία ἔπεσε, γιατί ἐδῶ ἄρχισε ἡ «πνευματική ἐνατένιση» (230) [206], ἐνῶ οἱ ἕλληνες βρέθηκαν πιό ψηλά, εἶχαν «πιό ὑψηλή ἀρχή» ὀργάνωσης, «ἐλευθερίας πού συνειδητοποιεῖ τόν ἑαυτό της» (231) [206-207].

232 [211]: «Ὁ ἑλληνικός κόσμος»... ἡ ἀρχή τῆς „καθαρῆς ἀτομικότητας" εἶναι ἡ περίοδος τῆς ἀνάπτυξης, τῆς ἄνθισης καί τῆς πτώσης του, ἡ *«ἐπαφή μέ ἕνα πολύ πιό κοντινό ὄργανο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας»* (233) [212] — ἡ Ρώμη μέ τήν „οὐσία" της (ib.).

ἡ παγκόσμια ἱστορία σάν σύνολο καί οἱ ξεχωριστοί λαοί — σάν „ὄργανά" της

234 [213]: Οἱ γεωγραφικές συνθῆκες τῆς Ἑλλάδας: ποικιλομορφία τῆς φύσης (σέ ἀντίθεση ἀπό τή μονοτονία τῆς Ἀνατολῆς).

2 4 2 [220] — Οἱ ἀποικίες στήν Ἑλλάδα. Συσσώρευση τοῦ πλούτου. Μ'αὐτήν ἦταν „πάντα" συνδεμένη ἡ ἀνέχεια καί ἡ φτώχια...

Ὁ πλοῦτος καί ἡ φτώχια

* — Τίποτε, τίποτε, τίποτε! *Ἡ Σύντ.*

** — ἡ διάρκεια. *Ἡ Σύντ.*

*** — ὑπεροχή. *Ἡ Σύντ.*

ὁ Χέγγελ καί ὁ Φόυερμπαχ[151]

246 [224]. «Τό φυσικό, πού ἐξηγεῖται ἀπό τούς ἀνθρώπους, τό ἐσωτερικό, τό οὐσιαστικό μέσα σ'αὐτό, εἶναι ἡ ἀρχή τοῦ θεϊκοῦ γενικά» (σχετικά μέ τή μυθολογία τῶν ἑλλήνων).

στόν Χέγγελ σπέρματα ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ

ὁ Χέγγελ καί ὁ Marx

2 5 1 [227]: «Ὁ ἄνθρωπος μέ τίς ἀνάγκες του ὑπάγεται πρακτικά στήν ἐξωτερική φύση. Ἱκανοποιώντας τίς ἀνάγκες του μέ τή βοήθεια τῆς φύσης, ὁ ἄνθρωπος ξεπερνάει τή φύση, ἐνεργώντας ἔτσι σάν μεσάζων. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι τά ἀντικείμενα τῆς φύσης εἶναι ἰσχυρότερα καί ἀντιστέκονται μέ κάθε τρόπο. Ὁ ἄνθρωπος γιά νά τά ὑποτάξει τοποθετεῖ ἀνάμεσά τους ἄλλα ἀντικείμενα τῆς φύσης, καί ἔτσι στρέφει τή φύση ἐνάντια στήν ἴδια τή φύση καί γι'αὐτό τό σκοπό ἐφευρίσκει τά ἐργαλεῖα. Οἱ ἀνθρώπινες αὐτές ἐφευρέσεις ἀνήκουν στό πνεῦμα καί ἕνα τέτιο ἐργαλεῖο πρέπει νά τοποθετεῖται πάνω ἀπό τό ἀντικείμενο τῆς φύσης. Ἕνα μέρος τῆς ἀνθρώπινης ἐφεύρεσης, πού ἔχει σκοπό νά ὑποτάξει τή φύση, ἀποδίδεται στούς θεούς» (στούς ἕλληνες).

;;

264 [240]: Ἡ δημοκρατία στήν Ἑλλάδα ἦταν συνδεμένη μέ ἕνα μικρό ἀριθμό κρατῶν. Ὁ *λόγος*, ὁ ζωντανός λόγος συνέδεε τούς πολίτες, δημιουργοῦσε *Erwärmung**. „Γι' αὐτό" στή γαλλική ἐπανάσταση ποτέ δέν ὑπῆρξε δημοκρατικό σύνταγμα.

ὁ Χέγγελ καί οἱ „ἀντιφάσεις" στήν ἱστορία

322-323 [295]: «Αὐτός» (ὁ Cäsar) «ἐξάλειψε τήν ἐσωτερική ἀντίφαση» (καταργώντας τή δημοκρατία πού ἦταν πλέον μιά „σκιά"), «καί προκάλεσε νέα. Γιατί ἡ παγκόσμια κυριαρχία

* — *φλόγα, πάθος. Ἡ Σύντ.*

ὥς τώρα ἔφτανε μόνο ὥς τήν κορυφή τῶν Ἄλπεων, ἐνῶ ὁ Καίσαρ ἄνοιξε νέο πεδίο: δημιούργησε τό στίβο πού ἔπρεπε ἀπ'αὐτή τή στιγμή νά γίνει τό κέντρο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας».

Καί ἔπειτα ἀπ'ἀφορμή τό φόνο τοῦ Καίσαρα:

...«Γενικά τό πραξικόπημα σάν νά ἀποδοκιμάζεται στή γνώμη τῶν ἀνθρώπων, ὅταν ἐπαναλαμβάνεται» (ὁ Ναπολέων, οἱ Βουρβῶνοι)... «Ἐκεῖνο πού στήν ἀρχή φαινόταν μόνο τυχαῖο καί πιθανό, χάρη στήν ἐπανάληψη, γίνεται κάτι τό πραγματικό καί τό ἐπιβεβαιωμένο» (323) [296].

οἱ κατηγορίες τοῦ πιθανοῦ καί τοῦ τυχαίου *versus* τήν πραγματικότητα καί τήν ἐπιβεβαίωση στήν ἱστορία

Ὁ „χριστιανισμός" (328-346) [301-316]. Μιά χυδαία παπαδίστικη ἰδεαλιστική φλυαρία γιά τό μεγαλεῖο τοῦ χριστιανισμοῦ (μέ ἀποσπάσματα ἀπό τό Εὐαγγέλιο!!). Σιχαμερό, βρωμερό!

420-421 [391-392]: Γιατί ἡ μεταρύθμιση περιορίστηκε μόνο σέ μερικά ἔθνη; Ἀνάμεσα στ'ἄλλα — „τά σλαβικά ἔθνη ἦταν *ἀγροτικά*" (421) [391], καί αὐτό συνεπάγεται „τίς σχέσεις τῶν κυρίων καί τῶν ὑπηρετῶν", λιγότερη „Betriebsamkeit" etc.* Καί τά ρωμανικά ἔθνη γιατί; *Ὁ χαρακτήρας* τους (Grundcharakter** 421 i. f. [393]).

4 2 9 [399]: ...«Ἡ πολωνική ἐλευθερία ἐπίσης δέν ἦταν τίποτε ἄλλο, παρά ἐλευθερία τῶν βαρώνων σέ σχέση μέ τό μονάρχη... Ἔτσι ὁ λαός ἔδειχνε τό ἴδιο ἐνδιαφέρον πρός τούς βαρώνους, ὅπως καί οἱ βασιλιάδες... Ὅταν μιλᾶνε γιά

NB ταξικές σχέσεις

* — «προσπάθεια» κτλ. *Ἡ Σύντ.*
** — βασικός χαρακτήρας. *Ἡ Σύντ.*

ἐλευθερία, πρέπει πρῶτα νά στρέφει κανείς τήν προσοχή μήπως κυρίως γίνεται λόγος γιά τά ἀτομικά συμφέροντα» (430) [399].

439 [411-412]: Γιά τή γαλλική ἐπανάσταση... Γιατί οἱ γάλλοι πέρασαν «ἀμέσως ἀπό τή θεωρία στήν πράξη», ἐνῶ οἱ γερμανοί ὄχι; Στούς γερμανούς ἡ μεταρύθμιση «ἤδη τά διόρθωσε ὅλα», κατάργησε τήν «ἀνείπωτη ἀδικία» κτλ.

!!

441 [413-414]: Γιά πρώτη φορά (στή γαλλική ἐπανάσταση) ὁ ἄνθρωπος κατάληξε στό συμπέρασμα ὅτι «ὁ ἄνθρωπος στηρίζεται στό κεφάλι, δηλαδή στή σκέψη, καί χτίζει τήν πραγματικότητα σύμφωνα μέ τή σκέψη»... «Αὐτή ἦταν μιά... μεγαλοπρεπής ἀνατολή τοῦ ἡλίου»...

῾Ο Χέγγελ σέ συνέχεια, ἐξετάζοντας τήν „πορεία τῆς ἐπανάστασης στή Γαλλία“ (441) [414], ὑπογραμμίζει στήν ἐλευθερία γενικά τήν ἐλευθερία τῆς *ἰδιοκτησίας*, τῆς *βιομηχανίας* (ib.).

σύγκρ. τόν Marx und Engels [152]

...῾Η ἔκδοση νόμων; Βούληση *ὅλων*... «Οἱ λίγοι πρέπει νά εἶναι *ἐκπρόσωποι* τῶν πολλῶν, ἀλλά συχνά αὐτοί γίνονται μόνο οἱ *καταπιεστές* τους»... (442) [415]. «᾿Ακριβῶς ἔτσι καί ἡ ἐξουσία τῆς πλειοψηφίας πάνω στή μειοψηφία εἶναι μιά μεγάλη ἀσυνέπεια» (ib.).

;

444 [418]: ...«Αὐτό τό γεγονός» (ἡ γαλλική ἐπανάσταση) «ὡς πρός τό περιεχόμενό του ἔχει κοσμοϊστορική σημασία»...

῾Ο „φιλελευθερισμός“ (444) [418], οἱ „φιλελεύθεροι θεσμοί“ (443) [417] διαδόθηκαν στήν Εὐρώπη.

446 [422] σελ. — τέλος.

—

4 4 6 [422]: «῾Η παγκόσμια ἱστορία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά ἡ ἐξέλιξη τῆς ἔννοιας τῆς ἐλευθερίας»...

Γενικά, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας δίνει πάρα πολύ λίγα, αὐτό εἶναι κατανοητό, γιατί ἐδῶ ἀκριβῶς, σ᾽αὐτόν ἀκριβῶς τόν τομέα, σ᾽αὐτή τήν ἐπιστήμη οἱ Μάρξ καί Ἔνγκελς ἔκαναν τό μεγαλύτερο βῆμα πρός τά μπρός. Ἐδῶ ὁ Χέγγελ πάλιωσε πιό πολύ καί ἀπαρχαιώθηκε.
(Βλ. τήν ἑπόμενη σελίδα**)

NB: Σπουδαιότερο ἀπ᾽ὅλα εἶναι Einleitung*, ὅπου ὑπάρχει πολύ περίφημο ὑλικό γιά τήν **τοποθέτηση** τοῦ ζητήματος.

Ο ΧΕΓΓΕΛ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

«Ἄν, τέλος, θά ἐξετάσουμε τήν παγκόσμια ἱστορία ἀπό τήν ἄποψη αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀπό τήν ὁποία πρέπει νά τήν ἐξετάζουμε, τότε μπροστά μας ἀποκαλύπτεται μιά ἄπειρη εἰκόνα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί δράσης μέσα στίς πιό ποικιλόμορφες συνθῆκες, μέ τούς πιό διαφορετικούς σκοπούς καί μέ γεγονότα καί τύχες πού δέν μοιάζουν μεταξύ τους. Μέσα σέ ὅλα αὐτά τά γεγονότα καί περιστατικά στήν πρώτη σειρά βλέπουμε τά ἔργα καί τίς ἐπιδιώξεις τοῦ ἀνθρώπου. Παντοῦ ὑπάρχει αὐτό πού ἀφορᾶ ἐμᾶς καί γι᾽αὐτό διεγείρει τό ἐνδιαφέρον μας ὑπέρ ἤ κατά. Αὐτό ἄλλοτε μᾶς τραβάει μέ τήν ὀμορφιά, τήν ἐλευθερία, τόν πλοῦτο, ἄλλοτε μέ τήν ἐνέργεια καί ἄλλοτε μάλιστα τό κακό μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ σάν κάτι τό σημαντικό. Συχνά βλέπουμε μιά τεράστια μάζα κάποιου κοινοῦ συμφέροντος πού κινεῖται μέ δυσκολία πρός τά μπρός, ἀλλά ἀκόμη πιό συχνά τή διαρκή ἔνταση τῶν μικρῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες γεννοῦν κάτι τό ἐπιβλητικό ἀπό ἐκεῖνο πού φαίνεται πολύ ἀσήμαντο. Παντοῦ ἕνα ποικιλόχρωμο θέαμα καί μόλις ἐξαφανιστεῖ κάτι, τή θέση του τήν καταλαμβάνει ἄλλο.

Ὅμως τό πλησιέστερο ἀποτέλεσμα μιᾶς τέτιας θεώρησης, παρόλη τήν ἑλκυστικότητά του, εἶναι ἡ *κόπωση* πού

* — ἡ εἰσαγωγή. *Ἡ Σύντ.*

** Στήν ἑπόμενη σελίδα τοῦ χειρογράφου ἀρχίζει ἡ περικοπή «῾Ο Χέγγελ γιά τήν παγκόσμια ἱστορία». *Ἡ Σύντ.*

έρχεται άμέσως μετά, άφοΰ περάσει τό πολύμορφο θέαμα τών εικόνων τοΰ μαγικοΰ φαναριοΰ καί άν καί έκτιμοΰμε τήν κάθε μιά παράσταση ξεχωριστά, παρόλα αύτά προβάλλει τό έρώτημα, ποιός είναι ό τελικός σκοπός όλων αύτών τών σπάνιων γεγονότων, έξαντλεΐται μήπως τό καθένα άπ'αύτά μέ τόν ιδιαίτερο σκοπό του, ή άντίθετα, έμεϊς είμαστε ύποχρεωμένοι νά φανταστοΰμε *έναν* τελικό σκοπό όλων αύτών τών γεγονότων; Δέν συντελεΐται μήπως κάτω άπό τό μεγάλο θόρυβο αύτής τής έπιφάνειας δουλιά καί δημιουργία κάποιου έργου, έσωτερικοΰ, ήσυχου καί μυστικοΰ έργου, στό όποιο διατηρεΐται ή ούσιαστική δύναμη όλων αύτών τών παροδικών φαινομένων; 'Αλλά άν άπ'τήν άρχή δέν εισάγουμε στήν παγκόσμια ιστορία τή σκέψη, τή λογική γνώση, τότε πρέπει νά τήν έξετάσουμε μέ μιά σταθερή καί άκαταμάχητη τουλάχιστον πίστη ότι μέσα σ'αύτή ύπάρχει τό λογικό, ή τουλάχιστον, ότι ό κόσμος τής διάνοιας καί τής βούλησης, πού έχει αύτεπίγνωση τοΰ έαυτοΰ της, δέν είναι θύμα τής περίστασης, άλλά πρέπει νά άποκαλυφθεΐ στό φώς τής ιδέας πού γνωρίζει τόν έαυτό της» (73-74)* [69]**.

((ΝΒ: στόν πρόλογο, σελ. XVIII [431] ό έκδότης, δηλ. ό συντάκτης Ed. Gans έδειξε ότι *μέχρι τή σελ. 73* πού γράφτηκε άπό τόν Χέγγελ τό 1830 τό χειρόγραφο θέλει — „Ausarbeitung"***.))

---

* *Hegel.* Werke, Bd. IX, Berlin, 1837. *'Η Σύντ.*

** *Χέγγελ.* "Απαντα, τόμ. VIII, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. έκδ. 1935. *'Η Σύντ.*

*** — «έπεξεργασία». *'Η Σύντ.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΝΟΕΛ «Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ»[153]

ΖΩΡΖ ΝΟΕΛ. «Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ»

ΠΑΡΙΣΙ, 1897

|Bibliothèque de Genève, Ca, **1219**|

Δημοσιεύτηκε σέ σειρά ἄρθρων στό περιοδικό „Revue de Metaphysique et de Morale". Συντάκτης ὁ Xavier Léon[154].

῾Ο συγγραφέας εἶναι *ἰδεαλιστής* καί ρηχός. ᾿Αναμάσημα τοῦ Χέγγελ, ὑπεράσπισή του ἀπό τούς „σύγχρονους φιλόσοφους", σύγκριση μέ τόν Κάντ etc. Δέν ὑπάρχει κάτι τό ἐνδιαφέρον. Δέν ὑπάρχει κάτι τό βαθυστόχαστο. Οὔτε λέξη γιά τήν *ὑλιστική* διαλεκτική: ὁ συγγραφέας, κατά τά φαινόμενα, δέν ἔχει ἰδέα γιά τή διαλεκτική.

Σημειώνω τίς *μεταφράσεις* τῶν ὅρων τοῦ Χέγγελ:
Etre — Essence — Notion. (Mesure etc.)
[*Εἶναι — Οὐσία — Ἔννοια.* (Μέτρο κτλ.)]*.
Devenir (das Gewordene) [Γεγονός-Γίγνεσθαι].
L'être déterminé (Dasein) [Καθορισμένο Εἶναι, ὑπαρκτό Εἶναι].
Être pour un autre (Sein-für-Anderes) [Εἶναι γιά τό ἄλλο].
Quelque chose (Etwas). [Κάτι].
Limite (Grenze) [Σύνορο].
Borne (Schranke) [Ὅριο].
Devoir être (Sollen) [Χρέος].
Être pour soi (Für-sich-Sein) [Γιά τόν ἑαυτό του Εἶναι].

---

* ᾿Από τό ἄρθρο αὐτό καί σέ συνέχεια οἱ μεταφράσεις τῶν ὅρων δίνονται ἀπό τή Σύνταξη μέ μικρότερα στοιχεῖα καί σέ ἀγκύλες. *῾Η Σύντ.*

Existence hors de soi (Außer-sich-Sein) [Ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό του Εἶναι].
La connaissance (das Erkennen) [Γνώση].
Actualité (Wirklichkeit) [Πραγματικότητα].
Apparence (Schein) [Ἐπίφαση].
Être posé (das Gesetztsein) [Πρέπον (ἀναγκαῖο) Εἶναι].
Position (Setzende Reflexion) [Ὑποθετική ἀντανάκλαση].
Fondement *ou* raison d'être (Grund) [Βάση-θεμέλιο (λόγος-αἰτία)].
L'universel (das Allgemeine) [Καθολικό].
Particulier (das Besondere) [Εἰδικό].
Jugement (das Urteil) [Κρίση].
Raisonnement *ou* Syllogisme (Schluß) [Τό συμπέρασμα ἤ ὁ συλλογισμός (τό πόρισμα)].

Ἄς σημειωθοῦν ἀκόμη οἱ γελοῖες ἀπόπειρες τοῦ συγγραφέα νά ἀπαλλάξει, as it were*, τόν Χέγγελ ἀπό τίς κατηγορίες γιά „ρεαλισμό" (διάβαζε: ὑλισμό). Στόν Χέγγελ «ἡ φιλοσοφία στό σύνολό της εἶναι ἕνας συλλογισμός. Καί νά μέσα σ'αὐτό τό συλλογισμό ἡ λογική εἶναι τό καθολικό, ἡ φύση τό εἰδικό, ἐνῶ τό πνεῦμα, τό ἀτομικό» (σελ. 123). Ὁ συγγραφέας „ἐξετάζει" (= μασάει) τίς τελευταῖες φράσεις τῆς Λογικῆς γιά τό πέρασμα ἀπό τήν ἰδέα στή φύση. Βγαίνει ὅτι τό μυαλό διά μέσου τῆς φύσης (στή φύση) γνωρίζει τήν ἰδέα = τή νομοτέλεια, τίς ἀφαιρέσεις etc... Φύλακες γρηγορεῖτε, σχεδόν ὑλισμός!!...

NB! «Τό νά ἐξετάζει κανείς τή φύση καθεαυτή, κάνοντας ἀφαίρεση ἀπό τό πνεῦμα, δέν σημαίνει μήπως αὐτό ὅτι ἐπιστρέφει ἔτσι στόν πιό ἀφελή ρεαλισμό;»

NB «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Χέγγελ, τοποθετώντας ἀνάμεσα στή λογική καί στή φιλοσοφία τοῦ πνεύματος τή φιλοσοφία τῆς φύσης, στέκεται ἔτσι στήν ἄποψη τοῦ ρεαλισμοῦ. Ἀλλά ἐδῶ δέν ὑπάρχει ἀπό τήν πλευρά του καμιά ἀσυνέπεια... Ὁ ρεαλισμός τοῦ Χέγγελ εἶναι μόνο ἕνα μεταβατικό στάδιο. Αὐτή εἶναι μιά ἄποψη πού πρέπει νά ξεπεραστεῖ» (129).

«Ὅτι ὁ ρεαλισμός κλείνει μέσα του τή σχετική ἀλήθεια, αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο. Μιά τόσο φυσική καί καθολική ἄποψη δέν

* — μπορεῖ νά πεῖ κανείς. *Ἡ Σύντ.*

μπορεῖ νά εἶναι τυχαία παραπλάνηση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος... Γιά νά ξεπεράσει τό ρεαλισμό αὐτή» (la dialéctique) «στήν ἀρχή θά εἶναι ὑποχρεωμένη νά τοῦ δόσει πλήρη ἀνάπτυξη καί μόνο ἔτσι θά ἀποδείξει τήν ἀναγκαιότητα τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Νά γιατί ὁ Χέγγελ παίρνει τό χρόνο καί τό χῶρο σάν γενικούς ὁρισμούς τῆς φύσης καί ὄχι σάν λογικές μορφές. Φαίνεται ὅτι σ'αὐτό τό σημεῖο ὁ Χέγγελ δέν συμφωνεῖ μέ τόν Κάντ, ἀλλά αὐτό γίνεται μόνο φαινομενικά καί στά λόγια...» NB !!;;

...«Αὐτό ἐξηγεῖ γιατί αὐτός» (ὁ Χέγγελ) «μιλάει γιά τίς αἰσθησιακές ἰδιότητες σάμπως νά ἦταν πραγματικά χαρακτηριστικές γιά τό σῶμα. Εἶναι παράξενο ὅτι ὁ κ. Βούντ τόν κατηγορεῖ σχετικά μ'αὐτό γιά ἀγραμματοσύνη. Πραγματικά εἶναι δυνατό ἕνας ἐπιστήμονας φιλόσοφος νά νομίζει ὅτι ὁ Χέγγελ δέν διάβασε ποτέ τόν Ντεκάρτ, τόν Λόκ ἤ ἀκόμη τόν Κάντ; Ὁ Χέγγελ εἶναι ρεαλιστής, ὄχι λόγω ἀγραμματοσύνης, ὄχι ἐξαιτίας ἀσυνέπειάς του, ἀλλά μόνο γιατί ἐκφράζει μιά μεταβατική κατάσταση καί ἀκολουθεῖ μιά μέθοδο» (130). NB ὁ Χέγγελ= „ρεαλιστής" NB

Ὁ συγγραφέας, συγκρίνοντας τόν Χέγγελ μέ τόν Σπινόζα, λέει: «Ἔτσι, ὁ Χέγγελ καί ὁ Σπινόζα ἐξίσου ὑποτάσσουν τή φύση στή λογική» (σελ. 140), ὅμως ἡ λογική τοῦ Χέγγελ εἶναι, λέει, λογική ὄχι μαθηματική, ἀλλά λογική τῶν ἀντιφάσεων, τοῦ περάσματος „ἀπό τήν καθαρή ἀφαίρεση στήν πραγματικότητα" (etc.). Στόν Σπινόζα, λέει, «ἐμεῖς μ'αὐτόν» (τόν Spinosa) «βρισκόμαστε στούς ἀντίποδες τοῦ ἰδεαλισμοῦ» (138), γιατί «ὁ κόσμος τῶν πνευμάτων» (στόν Σπινόζα) «βρίσκεται δίπλα στόν κόσμο τῶν σωμάτων καί δέν στέκεται πάνω ἀπ'αὐτά»...

...«Ἡ ἰδέα τῆς ἀνάπτυξης, πού εἶναι τόσο χαρακτηριστική γιά τόν χεγγελιανισμό, γιά τόν Σπινόζα εἶναι στερημένη νοήματος»... (138).

Ὁ Χέγγελ ἀναπτύσσει τή διαλεκτική τοῦ Πλάτωνα («μαζί μέ τόν Πλάτωνα παραδέχεται τήν ἀναγκαία συνύπαρξη τῶν ἀντιθέσεων» 140) — πιό κοντά στόν Χέγγελ εἶναι ὁ Λάιμπνιτς (141).

Ὁ Νοέλ ὑπερασπίζει τόν Χέγγελ ἀπό τήν κατηγορία γιά πανθεϊσμό... (νά πῶς αἰτιολογεῖται αὐτή ἡ κατηγορία):

...«Τί εἶναι τό ἀπόλυτο πνεῦμα — αὐτό τό ἀπόγειο» (τῆς

χεγγελιανῆς) «διαλεκτικῆς του — ἄν ὄχι τό πνεῦμα τοῦ ἐξιδανικευμένου καί θεοποιημένου ἀνθρώπου; Ὑπάρχει μήπως πουθενά ὁ θεός του, ἐκτός ἀπό τή φύση καί τόν ἄνθρωπο;» (142).

„Ἡ ὑπεράσπιση" τοῦ Νοέλ βρίσκεται στήν ὑπογράμμιση (ἀναμάσημα) τοῦ ὅτι ὁ Χέγγελ εἶναι ἰδεαλιστής.

ὁ Χέγγελ δέν εἶναι „σκεπτικιστής"

Δέν εἶναι ἄραγε „δογματικός" ὁ Χέγγελ; (κεφ. VI: «Ὁ δογματισμός τοῦ Χέγγελ»). Ναί, μέ τήν ἔννοια τοῦ *μή-σκεπτικισμοῦ*, μέ τήν ἔννοια τῶν *ἀ ρ χ α ί ω ν* (σελ. 147). Ἀλλά στόν Κάντ αὐτό = γνωσιμότητα τῶν „πραγμάτων καθεαυτά". Ὁ Χέγγελ (ὅπως καί ὁ Φίχτε) ἀρνεῖται τά πράγματα καθεαυτά.

NB

Στόν *Κ ά ν τ* ὑπάρχει ὁ ***«ἀγνωστικιστικός ρεαλισμός»*** (σελ. 148 i. f.).

Ὁ Κάντ εἶναι ἀγνωστικιστής

...«Ὁ Κάντ καθορίζει τό δογματισμό ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀγνωστικισμοῦ. Δογματικός εἶναι ἐκεῖνος πού θεωρεῖ ὅτι εἶναι δυνατό νά καθοριστεῖ τό πράγμα καθεαυτό, νά γνωσθεῖ τό ἀγνώσιμο. Ἄλλωστε ὁ δογματισμός μπορεῖ νά πάρει διπλή μορφή»... (149). Εἴτε, λέει, μυστικισμός, εἴτε

NB οἱ ὑλιστές =„δογματικοί"

...«μπορεῖ ἐπίσης νά ἀνάγει μέ ἀφέλεια τήν αἰσθησιακή πραγματικότητα ὥς τήν ἀπόλυτη πραγματικότητα, νά ταυτίζει τό φαινόμενο μέ τό νοούμενο. Στήν περίπτωση αὐτή ἔχουμε νά κάνουμε μέ τόν ἐμπειρικό δογματισμό, μέ τό δογματισμό τῶν μικροαστῶν καί τῶν ἐπιστημόνων πού εἶναι ξένοι πρός τή φιλοσοφία. Οἱ ὑλιστές πέφτουν σ' αὐτό τό δεύτερο λάθος. Τό πρῶτο λάθος εἶναι τό λάθος τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ντεκάρτ καί τῶν μαθητῶν τους»...

Στόν Χέγγελ, δέν ὑπάρχει, λέει, οὔτε ἴχνος δογματισμοῦ, γιατί «αὐτόν, φυσικά, δέν θά τόν κατηγορήσει κανείς ὅτι δέν ἀναγνωρίζει τή σχετικότητα τῶν πραγμάτων πρός τή σκέψη, ἐπειδή ὅλο του τό σύστημα στηρίζεται σ'αὐτή τήν ἀρχή. Ἐπίσης δέν θά τόν κατηγορήσει κανείς καί γιά τό ὅτι χρησιμοποιεῖ τίς κατηγορίες χωρίς ἀνάλυση καί χωρίς κριτική. Μά μήπως ἡ λογική του δέν εἶναι ἀκριβῶς κριτική τῶν κατηγοριῶν — κριτική πολύ πιό βαθιά ἀπό τήν κριτική τοῦ Κάντ;» (150).

...«Ἐννοεῖται, ἀπορίπτοντας τά νοούμενα, αὐτός» (ὁ Χέγγελ) «τοποθετεῖ ἔτσι τήν πραγματικότητα μέσα στό φαινόμενο, ἀλλά αὐτή ἡ πραγματικότητα μέσα στό φαινόμενο καθεαυτό εἶναι μόνο μιά ἄμεση πραγματικότητα καί, ἑπομένως, σχετική καί ἐσωτερικά λειψή. Αὐτή εἶναι ἀληθινή πραγματικότητα μόνο σύμφωνα μέ τήν ὑπονοούμενη ἔννοια καί ὑπό τόν ὅρο τῆς παραπέρα ἀνάπτυξής της»... (151). NB

...«Ἐξάλλου, ἀνάμεσα στό νοούμενο καί στό αἰσθητό δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀντίθεση, δέν ὑπάρχει ρήξη, δέν ὑπάρχει ἀνυπέρβλητη ἄβυσος. Τό αἰσθητό εἶναι τό προαγγελθέν ἀπό τήν αἴσθηση νοούμενο, ἐνῶ τό νοούμενο εἶναι τό κατανοηθέν αἰσθητό»... (152). ὄχι ἄσχημο!

(Ἀκόμη καί σένα, χυδαῖε ἰδεαλιστή, ὁ Χέγγελ σέ κάτι σοῦ φάνηκε χρήσιμος!)

...«Τό αἰσθητό Εἶναι, κατά τήν ἔννοιά του, κλείνει μέσα του τό ἀπόλυτο, καί μεῖς διαμέσου τῆς βαθμιαίας συνέχειας ἀνερχόμαστε ἀπό τό πρῶτο στό δεύτερο» (153).

...«Ἔτσι, ὅ,τι καί νά λέγεται, τή φιλοσοφία τοῦ Κάντ τή διακρίνει τό βασικό ἐλάττωμα τοῦ μυστικιστικοῦ δογματισμοῦ. Σ'αὐτή τή φιλοσοφία βρίσκουμε καί τά δυό χαρακτηριστικά γνωρίσματα αὐτοῦ τοῦ δόγματος: τήν ἀπόλυτη ἀντιπαράθεση τοῦ αἰσθητοῦ καί τοῦ ὑπεραισθητοῦ καί τό ἄμεσο πέρασμα ἀπό τό ἕνα στό ἄλλο» (156).

Στό κεφάλαιο VI: «Ὁ Χέγγελ καί ἡ σύγχρονη σκέψη» ὁ Νοέλ παίρνει τό θετικισμό τοῦ Αὔγουστου Κόντ (Comte) καί, ἐξετάζοντάς τον, τόν ὀνομάζει *«ἀγνωστικιστικό σύστημα»* (166). θετικισμός = ἀγνωστικισμός

(*Id.* 169: «θετικιστικός ἀγνωστικισμός».)

Ὁ συγγραφέας, κριτικάροντας τό θετικισμό σάν ἀγνωστικισμό, τόν χτυπάει πότε-πότε πολύ εὔστοχα γιά τή συμβιβαστικότητά του — λέγοντας, λογουχάρη, ὅτι δέν μπορεῖ νά ἀποφύγει τό ἐρώτημα γιά τήν πηγή τῶν νόμων ἤ γιά τή „σταθερότητα" στά δεδομένα („des faits permanents"*, 170):

...«Σέ ἐξάρτηση ἀπό τήν ἀναγνώρισή τους» (les faits perma-

* — «τῶν σταθερῶν δεδομένων». *Ἡ Σύντ.*

nents) «σάν άγνώσιμων ἤ γνώσιμων καταλήγεις ἤ στόν ἀγνωστικισμό, ἤ στή δογματική φιλοσοφία»... (170 i. f.).

Ὁ νεοκριτικισμός τοῦ κ. Renouvier εἶναι, λέει, ἐκλεκτικισμός, εἶναι κάτι τό μεσαῖο ἀνάμεσα στή «θετικιστική φαινομενολογία καί τόν καθεαυτό καντιανισμό» (175).

Φλυαρώντας γιά τήν ἠθική, τήν ἐλευθερία etc., ὁ Νοέλ, ἐκχυδαϊστής τοῦ Χέγγελ, δέν λέει τίποτε ἀπολύτως γιά τήν ἐλευθερία σάν κατανόηση τῆς ἀναγκαιότητας.

Οἱ γαλλικές μεταφράσεις τοῦ Χέγγελ: *Véra:* „Λογική", „Φιλοσοφία τοῦ πνεύματος", „Φιλοσοφία τῆς θρησκείας", „Φιλοσοφία τῆς φύσης",

Ch. Bénard: „Αἰσθητική καί ποιητική".

Ἔργα γιά τό χεγγελιανισμό:

E. Beaussire. „Antécédents de l'hégélianisme" *.
P. Janet. „La dialectique dans Hegel et dans Platon" **. 1860.
Mariano. „La Philosophie contemporaine en Italie" ***.
Véra. „Introduction à la Philosophie de Hegel" ****.

Γράφτηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

---

* — *Ε. Μποσσίρ.* «Οἱ πρόδρομοι τοῦ χεγγελιανισμοῦ». *Ἡ Σύντ.*
** — *Π. Ζανέ.* «Ἡ διαλεκτική στόν Χέγγελ καί στόν Πλάτωνα». *Ἡ Σύντ.*
*** — *Μαριάνο.* «Ἡ σύγχρονη φιλοσοφία στήν Ἰταλία». *Ἡ Σύντ.*
**** — *Βερά.* «Εἰσαγωγή στή φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ». *Ἡ Σύντ.*

ΣΧΕΔΙΟ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ (ΛΟΓΙΚΗΣ) ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ[155]

[ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ (ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ)]

I. Ἡ διδασκαλία γιά τό Εἶναι.
- A) Ἡ ποιότητα
  - a) τό Εἶναι,
  - b) τό ὑπαρκτό Εἶναι,
  - c) γιά τόν ἑαυτό του Εἶναι.
- B) Ἡ ποσότητα
  - a) Ἡ καθαρή ποσότητα,
  - b) τό μέγεθος (Quantum),
  - c) ὁ βαθμός.
- C) Τό μέτρο.

II. Ἡ διδασκαλία γιά τήν οὐσία.
- A) Ἡ οὐσία σάν βάση τῆς ὕπαρξης
  - a) ἡ ταυτότητα — ἡ διαφορά — ἡ βάση,
  - b) ἡ ὕπαρξη,
  - c) τό πράγμα.
- B) Τό φαινόμενο
  - a) ὁ κόσμος τοῦ φαινομένου,
  - b) τό περιεχόμενο καί ἡ μορφή,
  - c) ἡ σχέση.
- C) Ἡ πραγματικότητα
  - a) ἡ σχέση τῆς οὐσιαστικότητας,
  - b) » » τῆς αἰτιότητας,
  - c) ἡ ἀλληλεπίδραση.

III. Ἡ διδασκαλία γιά τήν ἔννοια.
- A) Ἡ ὑποκειμενική ἔννοια
  - a) ἡ ἔννοια,
  - b) ἡ κρίση,
  - c) τό συμπέρασμα.

B) Τό ἀντικείμενο
a) ὁ μηχανισμός,
b) ὁ χημισμός,
c) ἡ τελεολογία.

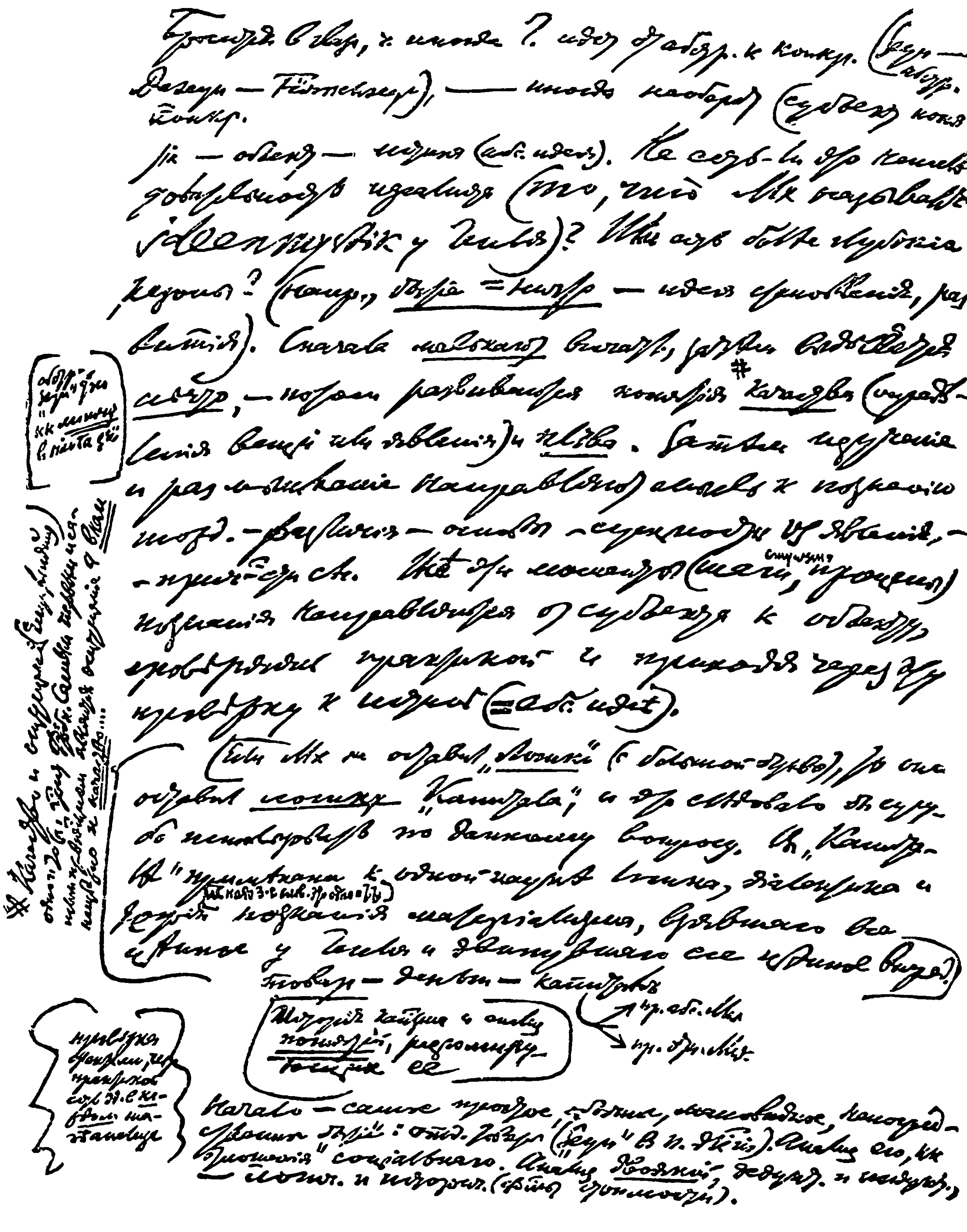
C) Ἡ ἰδέα
a) ἡ ζωή,
b) ἡ γνώση,
c) ἡ ἀπόλυτη ἰδέα.

Ἡ ἔννοια (ἡ γνώση) στό Εἶναι (στά ἄμεσα φαινόμενα) ἀποκαλύπτει τήν οὐσία (τό νόμο τῆς αἰτίας, τῆς ταυτότητας, τῆς διαφορᾶς etc.) — τέτια πραγματικά εἶναι ἡ *γενική πορεία* ὅλης τῆς ἀνθρώπινης γνώσης (ὅλης τῆς ἐπιστήμης) γενικά. Τέτια εἶναι ἡ πορεία καί τῆς *φυσιογνωσίας* καί τῆς *πολιτικῆς οἰκονομίας* |καί τῆς ἱστορίας|. **Γι'αὐτό** ἡ διαλεκτική τοῦ Χέγγελ εἶναι γενίκευση τῆς ἱστορίας τῆς σκέψης. Φαίνεται πολύ ἀξιέπαινο τό καθῆκον νά παρακολουθήσει κανείς αὐτό τό πράγμα πιό συγκεκριμένα, πιό λεπτομερειακά, στήν *ἱστορία τῶν ξεχωριστῶν ἐπιστημῶν*. Στή λογική ἡ ἱστορία τῆς σκέψης **πρέπει,** γενικά, νά συμπίπτει μέ τούς νόμους τῆς νόησης.

Εἶναι ἐξώφθαλμο τό γεγονός ὅτι ὁ Χέγγελ κάποτε πηγαίνει ἀπό τό ἀφηρημένο στό συγκεκριμένο (Sein * (ἀφηρημένο) — *Dasein*** (συγκεκριμένο) — Fürsichsein ***) — μερικές φορές ἀντίθετα (ὑποκειμενική ἔννοια — ἀντικείμενο — ἀλήθεια (ἀπόλυτη ἰδέα)). Δέν εἶναι ἄραγε αὐτό ἀσυνέπεια ἰδεαλιστῆ (αὐτό πού ὁ Marx ὀνόμαζε Ideenmystik **** τοῦ Χέγγελ); Ἤ μήπως ὑπάρχουν πιό βαθιές αἰτίες; (λογουχάρη, τό *Εἶναι* = *μηδέν* εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ γίγνεσθαι, τῆς ἀ-

τό ἀφηρημένο „Sein“ εἶναι μόνο σάν μιά *στιγμή* μέσα στό τά πάντα ρεῖ*****

* — τό Εἶναι. *Ἡ Σύντ.*
** — *τό ὑπαρκτό Εἶναι. Ἡ Σύντ.*
*** — γιά τόν ἑαυτό του Εἶναι. *Ἡ Σύντ.*
**** — μυστικισμό τῶν ἰδεῶν. *Ἡ Σύντ.*
***** — ἡ φράση «τά πάντα ρεῖ» στή ρωσική ἔκδοση εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*

Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν
«Σχέδιο διαλεκτικῆς (λογικῆς) τοῦ Χέγγελ». — 1915

Σμίκρυνση

νάπτυξης). Στήν ἀρχή *παρουσιάζονται* οἱ ἐντυπώσεις, μετά ξεχωρίζει *κάτι* — ὕστερα ἀναπτύσσονται οἱ ἔννοιες τῆς *ποιότητας* #(οἱ ὁρισμοί τοῦ πράγματος ἤ τοῦ φαινομένου) καί τῆς *ποσότητας*. Ἔπειτα ἡ μελέτη καί ὁ στοχασμός κατευθύνουν τή σκέψη στή γνώση τῆς ταυτότητας — τῆς διαφορᾶς — τῆς βάσης — τῆς οὐσίας versus τοῦ φαινομένου — τῆς αἰτιότητας etc. Ὅλα αὐτά τά σημεῖα (τά βήματα, οἱ βαθμίδες, τό προτσές) τῆς γνώσης κατευθύνονται ἀπό τό ὑποκείμενο πρός τό ἀντικείμενο, ἐλεγχόμενα ἀπό τήν πράξη καί φτάνοντας διά μέσου αὐτοῦ τοῦ ἐλέγχου στήν ἀλήθεια (= στήν ἀπόλυτη ἰδέα).

Ἡ ποιότητα καί τό αἴσθημα (Empfindung) εἶναι ἕνα καί τό αὐτό, λέει ὁ Φόυερμπαχ. Τό πρῶτο-πρῶτο καί τό πιό πρωταρχικό εἶναι τό αἴσθημα καί μέσα *σ' αὐτό* ἀναπόφευκτα εἶναι καί ἡ *ποιότητα*...

Ἄν ὁ Marx δέν ἄφησε „*Λογική*" (μέ κεφαλαῖο γράμμα), ὅμως ἄφησε τή *λογική* τοῦ „Κεφαλαίου" καί αὐτό θά ἔπρεπε νά χρησιμοποιηθεῖ πλήρως στό δοσμένο ζήτημα. Στό „Κεφάλαιο" ἐφαρμόστηκε σέ μιά ἐπιστήμη ἡ λογική, ἡ διαλεκτική καί ἡ γνωσιοθεωρία |δέν χρειάζονται τρεῖς λέξεις: εἶναι ἕνα καί τό αὐτό| τοῦ ὑλισμοῦ, πού πῆρε καθετί τό πολύτιμο ἀπό τόν Χέγγελ καί προώθησε αὐτό τό πολύτιμο πρός τά μπρός.

Ἐμπόρευμα — χρῆμα — κεφάλαιο

↗ παραγωγή τῆς ἀπόλυτης Mehrwert*

↘ παραγωγή τῆς σχετικῆς Mehrwert.

Ἡ ἱστορία τοῦ καπιταλισμοῦ καί ἡ ἀνάλυση τῶν *ἐννοιῶν* πού συνοψίζουν τήν ἱστορία.

Ἡ ἀρχή εἶναι τό πιό ἁπλό, τό πιό συνηθισμένο, τό πιό μαζικοφανές, τό ἄμεσο „Εἶναι": τό ξεχωριστό ἐμπόρευμα („Sein" στήν πολιτική οἰκονομία). Ἡ ἀνάλυσή του σάν σχέσης

* — ὑπεραξίας. *Ἡ Σύντ.*

κοινωνικῆς. Ἡ ἀνάλυση εἶναι *διπλή*, ἀπαγωγική καί ἐπαγωγική — λογική καί ἱστορική (μορφές τῆς ἀξίας).

{ Ὁ ἔλεγχος μέ στοιχεῖα respective μέ τήν πρά-ξη ὑπάρχει ἐδῶ στό *κάθε* βῆμα τῆς ἀνάλυσης. }

Σύγκρ. σχετικά μέ τό ζήτημα γιά τήν οὐσία versus τό φαινόμενο

— τιμή καί ἀξία — ζήτηση καί προσφορά
versus *Wert*
(= kristallisierte Arbeit)*

— ὁ μισθός καί ἡ τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Γράφτηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

---

* — *ἡ ἀξία* (= ἀποκρυσταλλωμένη ἐργασία). *Ἡ Σύντ.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΛΑΣΣΑΛ «Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ ΤΟΥ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΕΣΟ»[156]

Γράφτηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

Φ. ΛΑΣΣΑΛ. «Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ ΤΟΥ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΕΣΟ» 2 ΤΟΜΟΙ. ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1858 (379 + 479 σελ.)

(Bern: Log. 119. 1)

Ἀνάμεσα στ᾿ἄλλα, σέ περικοπή ἀπό τόν Χέγγελ — ἀπό τήν „Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας“ του — ἀναφέρεται ὅτι δέν ὑπάρχει οὔτε μιά θέση τοῦ Ἡράκλειτου πού δέν θά τήν ἔπαιρνε αὐτός στή λογική του.

Χέγγελ. Ἅπαντα, τόμος XIII, σελ. 328* [246]**. Τό δικό μου τσιτάτο „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie“ [157].

Εἶναι κατανοητό, γιατί ὁ Marx ὀνόμασε αὐτό τό ἔργο τοῦ Λασσάλ „μαθητικό“ (βλ. γράμμα στόν Ἔνγκελς ἀπό... [158]): ὁ Λασσάλ *ἐπαναλαμβάνει* ἁπλῶς τόν Χέγγελ, τόν *ἀντιγράφει, ἀναμασάει* ἑκατομμύρια φορές ὅ,τι ἀφορᾶ ξεχωριστές θέσεις τοῦ Ἡράκλειτου, φορτώνοντας τό ἔργο του μέ μιά ἀπίθανη σωρεία σοφολογιότατης ὑπερσχολαστικῆς σαβούρας.

Ἡ διαφορά ἀπό τόν Marx: στόν Marx ὑπάρχει τό ἄπειρο πλῆθος τοῦ *νέου* καί τόν ἐνδιαφέρει μόνο ἡ κίνηση πρός τά μπρός *ἀπό* τόν Χέγγελ καί ἀπό τόν Φόυερμπαχ *πιό πέρα, ἀπό* τήν ἰδεαλιστική διαλεκτική *πρός* τήν ὑλιστική. Ὁ Λασσάλ ἐπαναλαμβάνει τόν Χέγγελ πάνω στό δοσμένο εἰδικό θέμα: στήν οὐσία ὑπάρχει μιά ἀντιγραφή τοῦ Χέγγελ *ὁσοναφορᾶ* τά τσιτάτα ἀπό τόν Ἡράκλειτο καί γιά τόν Ἡράκλειτο.

Ὁ Λασσάλ χώρισε τό ἔργο του σέ δυό μέρη: τό «Γενικό μέρος. Εἰσαγωγή» (τ. I, σελ. 1-68) καί τό «Ἱστορικό μέρος. Ἀποσπάσματα καί μαρτυρίες» (τό ὑπόλοιπο). Τό κεφάλαιο III στό γενικό μέρος: «Σύντομη λογική ἀνάπτυξη τοῦ συστήματος τοῦ Ἡράκλειτου» (45-68 σελ.) — δίνει τήν πεμπτουσία τῆς με-

* *Hegel.* Werke, Bd. XIII, Berlin, 1833. *Ἡ Σύντ.*
** *Χέγγελ.* Ἅπαντα, τόμ. IX, 1932. *Ἡ Σύντ.*

θόδου — τῶν συμπερασμάτων τοῦ Λασσάλ. Αὐτό τό κεφάλαιο εἶναι μιά καθαρή ἀντιγραφή, μιά δουλοπρεπής ἐπανάληψη τοῦ Χέγγελ *ὁσοναφορᾶ* τόν Ἡράκλειτο! Καί δῶ (ἀλλά πολύ περισσότερο στό ἱστορικό μέρος) ὑπάρχει ἕνα ἄπειρο πλῆθος λογιοτατισμοῦ, αὐτός ὅμως ὁ λογιοτατισμός εἶναι κατώτατης ποιότητας: ἔβαλαν τό καθῆκον νά ψάξουν νά βροῦν κάτι τό χεγγελιανικό στόν Ἡράκλειτο. Ὁ strebsamer* μαθητής ἐκπληρώνει αὐτό τό καθῆκον „θαυμάσια", ξαναδιαβάζοντας σ' ὅλους τούς ἀρχαίους (καί νέους) συγγραφεῖς *ὅ, τ ι* γράφτηκε γιά τόν Ἡράκλειτο καί ἐξηγώντας *τ ά π ά ν τ α* μέ τό πνεῦμα τοῦ Χέγγελ.

Ὁ Marx τό 1844-1847 ἔφυγε ἀπό τόν Χέγγελ πρός τόν Φόυερμπαχ καί *π ι ό π έ ρ α* ἀπό τόν Φόυερμπαχ πρός τόν ἱστορικό (καί τό διαλεκτικό) ὑλισμό. Ὁ Λασσάλ τό 1846 ἄρχισε (Πρόλογος, σελ. III), τό 1855 ξανάρχισε καί τόν Αὔγουστο τοῦ 1857 (Πρόλογος, XV) τέλειωσε τή δουλιά ἑνός γυμνοῦ, κούφιου, τιποτένιου, σχολαστικοῦ *ἀναμασήματος* τοῦ χεγγελιανισμοῦ!!

Μερικά κεφάλαια τοῦ II μέρους εἶναι ἐνδιαφέροντα καί ὄχι ἀνώφελα μόνο λόγω τῆς μετάφρασης τῶν ἀποσπασμάτων ἀπό τόν Ἡράκλειτο καί τῆς ἐκλαΐκευσης τοῦ Χέγγελ, αὐτό ὅμως δέν ἐξαλείφει τίς ἀδυναμίες πού ὑποδείχθηκαν.

Κάποτε ἡ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων καί τοῦ Ἡράκλειτου εἶναι πολύ γοητευτική ὡς πρός τήν παιδική ἀφέλειά της, λογουχάρη, ἡ σελ. 162 — «μέ τί νά ἐξηγήσουμε τό γεγονός ὅτι τά οὖρα αὐτῶν πού ἔφαγαν σκόρδο** μυρίζουν σκορδίλα;»

Καί ἡ ἀπάντηση: «ὄχι ἄραγε μέ τό γεγονός ὅτι, ὅπως λένε μερικοί ἀπό τούς ὀπαδούς τοῦ Ἡράκλειτου, ἕνα καί τό αὐτό πύρινο προτσές μετατροπῆς συντελεῖται τόσο στό σύμπαν ὅσο καί στά (ὀργανικά) σώματα, καί κατόπιν ὕστερα ἀπό τήν ψύξη ἐμφανίζεται ἐκεῖ (στό σύμπαν) σάν ὑγρασία, ἐδῶ παίρνει τή μορφή τῶν οὔρων, καί ἡ μετατροπή (ἀναθυμίαση) ἀπό τήν τροφή μεταδίνει τή μυρουδιά τοῦ πράγματος πού τή δημιούργησε χάρη στό ἀνακάτεμα μ' αὐτό;»... (162-163).

ὁ Ἡράκλειτος γιά τό χρυσό καί γιά τά ἐμπορεύματα

Στή σελ. 221 ff. ὁ Λασσάλ φέρνει ἀποσπάσματα ἀπό τόν Πλούταρχο, ὁ ὁποῖος λέει γιά τόν Ἡράκλειτο: ...«ὅπως ἀπό τή φωτιά δημιουργοῦνται τά πάντα διά τῆς μετατροπῆς, ἔτσι καί ἡ φωτιά δημιουργεῖται ἀπό ὅλα, τό ἴδιο ὅπως δίνοντας χρυσό ἔχουμε πράγματα, καί δίνοντας πράγματα ἔχουμε χρυσό»...

* — ἐπιμελής. *Ἡ Σύντ*

** Ἡ λέξη «σκόρδο» γράφτηκε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν πάνω ἀπό τή λέξη «Knoblauch» *Ἡ Σύντ.*

'Απ'ἀφορμή αὐτό τό γεγονός ὁ Λασσάλ μιλάει γιά τήν *ἀ ξ ί α* (Wert) (*σ ε λ. 2 2 3* ΝΒ) | καί γιά τή Function des Geldes*|, ἀναπτύσσοντάς την κατά τό πρότυπο τοῦ Χέγγελ (σάν «μιά ἀφηρημένη ἑνότητα πού ἔχει ξεχωρίσει») καί προσθέτοντας: ...«τό ὅτι αὐτή ἡ ἑνότητα, τό χρῆμα, δέν εἶναι κάτι τό *πραγματικό*, ἀλλά εἶναι *μόνο* κάτι τό *ἰδανικό* (ὑπογράμμιση τοῦ Λασσάλ), φαίνεται ἀπό τό ὅτι» etc...

‖ δέν εἶναι σωστό (ἰδεαλισμός τοῦ Λασσάλ)

('Αλλά παρ'ὅλα αὐτά εἶναι ΝΒ, τό ὅτι αὐτό γράφτηκε σέ βιβλίο πού βγῆκε τό 1858, ὁ πρόλογος ἔχει ἡμερομηνία *Αὔγουστος 1857.)*

Στή σημείωση 3 στή σελ. 224 (224-225 σελ.) ὁ Λασσάλ μιλάει ἀκόμη πιό λεπτομερειακά γιά τό χρῆμα, ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος, λέει, δέν ἦταν „ἐθνικός-οἰκονόμος", ὅτι τό χρῆμα, λέει, εἶναι ((μόνο (;;))) Wertzeichen etc. etc. ** («ὁποιοδήποτε χρῆμα εἶναι μόνο μιά ἰδεώδης ἑνότητα, εἴτε ἔκφραση τῆς ἀξίας ὅλων τῶν πραγματικῶν προϊόντων πού βρίσκονται στήν κυκλοφορία») (224) etc.

| Καί ἐπειδή ὁ Λασσάλ μιλάει ἐδῶ συγκεχυμένα γιά moderne Entdeckungen auf diesem Gebiet*** — τή θεωρία τῆς ἀξίας καί τοῦ χρήματος, γι'αὐτό μπορεῖ κανείς νά ὑποθέσει ὅτι ὁ Λασσάλ ἔχει ἀκριβῶς ὑπόψη του τίς συζητήσεις καί τά γράμματα τοῦ Μάρξ. |

Σελ. 225-228. 'Ο Λασσάλ παραθέτει ἕνα μεγάλο *ἀ π ό σ π α σ μ α* ἀπό τόν Πλούταρχο, ἀποδείχνοντας παρακάτω (πειστικά) ὅτι γίνεται λόγος ἀκριβῶς γιά τόν 'Ηράκλειτο, ὅτι ἐδῶ ὁ Πλούταρχος ἐκθέτει «σέ βασικές γραμμές τή θεωρητική θεολογία τοῦ 'Ηράκλειτου» (σελ. 228).

Τό ἀπόσπασμα εἶναι καλό: μεταδίνει τό *πνεῦμα* τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τήν ἁπλοϊκότητα, τό βάθος, τά περάσματα-ἀποχρώσεις [159].

| 'Ο Λασσάλ βρίσκει στόν 'Ηράκλειτο καί ἕνα ὁλόκληρο σύστημα θεολογίας καί τήν „ἀντικειμενική λογική" (sic!!) κτλ., μέ λίγα λόγια ὁ Χέγγελ „σχετικά" μέ τόν 'Ηράκλειτο!! |

| 'Ο Λασσάλ ὑπογραμμίζει καί ἀναμασάει (πραγματικά κουραστικά) ἄπειρες φορές ὅτι ὁ 'Ηράκλειτος ὄχι μόνο ἀναγνωρίζει παντοῦ τήν κίνηση, ὅτι ἡ δική του ἀρχή εἶναι ἡ ‖

* — λειτουργία τῶν χρημάτων. *'Η Σύντ.*

** — τό σημεῖο τῆς ἀξίας κτλ., κτλ. *'Η Σύντ.*

*** — σύγχρονες ἀνακαλύψεις σ'αὐτό τόν τομέα. *'Η Σύντ.*

κίνηση ἤ τό γίγνεσθαι (Werden), ἀλλά ὅτι ἀκριβῶς ὅλο τό ζήτημα βρίσκεται στήν κατανόηση „τῆς ταυτότητας τῶν ἀπόλυτων (schlechthin) ἀντιθέσεων πού βρίσκεται σ'ἕνα προτσές" (σελ. 289 καί πολλές ἄλλες). Ὁ Λασσάλ, ἄς ποῦμε, *μπήγει* μέ τή βαρειά στό κεφάλι τοῦ ἀναγνώστη τή χεγγελιανή ἰδέα ὅτι στίς ἀφηρημένες ἔννοιες (καί στό σύστημά τους) *εἶναι ἀδύνατο* νά ἐκφράσει κανείς τήν ἀρχή τῆς κίνησης διαφορετικά παρά μέ τήν κίνηση τῆς ταυτότητας τῶν ἀντιθέσεων. Ἡ κίνηση καί τό Werden, μιλώντας γενικά, μποροῦν νά ὑπάρχουν χωρίς ἐπανάληψη, χωρίς ἐπιστροφή στήν ἀφετηρία καί *τότε* μιά τέτια κίνηση δέν θά ἦταν „ταυτότητα ἀντιθέσεων". Ἀλλά καί ἡ ἀστρονομική καί ἡ μηχανική (πάνω στή γῆ) κίνηση καί ἡ ζωή τῶν φυτῶν καί τῶν ζώων καί τοῦ ἀνθρώπου — ὅλα αὐτά κάρφωναν στό κεφάλι τῆς ἀνθρωπότητας ὄχι μόνο τήν ἰδέα τῆς κίνησης, ἀλλά συγκεκριμένα τῆς κίνησης μέ τίς ἐπιστροφές στίς ἀφετηρίες, δηλαδή τῆς διαλεκτικῆς κίνησης.

Αὐτό ἔχει ἐκφραστεῖ ἁπλοϊκά καί θαυμάσια στήν περιώνυμη διατύπωση (ἤ στό ἀπόφθεγμα) τοῦ Ἡράκλειτου: „δέν μποροῦμε νά μποῦμε δυό φορές στό ἴδιο ποτάμι" — καί στήν πραγματικότητα (ὅπως εἶπε ἤδη ὁ Κρατύλος, μαθητής τοῦ Ἡράκλειτου) δέν μποροῦμε νά μποῦμε οὔτε μιά φορά (γιατί ὥσπου νά κατεβεῖ ὅλο τό σῶμα μέσα στό νερό, τό νερό θά ἔχει ἤδη ἀλλάξει).

(ΝΒ: Αὐτός ὁ Κρατύλος ἔφερε τή διαλεκτική τοῦ Ἡράκλειτου ὥς τό σημεῖο τῆς *σοφιστικῆς*, σελ. 294-295 καί πολλές ἄλλες, λέγοντας: τίποτε δέν εἶναι ἀληθινό, δέν μποροῦμε νά ποῦμε τίποτε γιά κανένα πράγμα. Ἀρνητικό (καί μόνο ἀρνητικό) εἶναι τό συμπέρασμα ἀπό τή διαλεκτική. Στόν Ἡράκλειτο ὅμως ἀντίθετα ὑπῆρχε ἡ ἀρχή: „τό πᾶν εἶναι ἀληθινό", παντοῦ ὑπάρχει (ἕνα μέρος) τῆς ἀλήθειας. Ὁ Κρατύλος ἀπαντώντας σ'ὅλα αὐτά μόνο „κουνοῦσε τό δάχτυλο", δείχνοντας ὅτι τά πάντα κινοῦνται καί ὅτι δέν μποροῦμε νά ποῦμε τίποτε γιά κανένα πράγμα.

Ὁ Λασσάλ σ'αὐτό τό ἔργο δέν γνωρίζει καθόλου τό αἴσθημα τοῦ μέτρου, *πνίγοντας* τόν Ἡράκλειτο τελείως στόν *Χέγγελ*. Αὐτό εἶναι κρίμα. *Ὁ Ἡράκλειτος, τηρώντας τό μέτρο,* σάν ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τῆς διαλεκτικῆς, θά ἦταν πάρα πολύ ὠφέλιμος: ἀπό τίς 850 σελίδες τοῦ Λασσάλ θά πρέπει νά γράψει κανείς σέ 85 σελίδες τήν πεμπτουσία καί νά τίς με-

ταφράσει στά ρωσικά: „῾Ο ῾Ηράκλειτος σάν ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τῆς διαλεκτικῆς (κατά τόν Λασσάλ)". Θά μποροῦσε νά βγεῖ ἕνα χρήσιμο πράγμα!

῾Ο βασικός νόμος τοῦ κόσμου, κατά τόν ῾Ηράκλειτο, (ὁ λόγος, κάποτε ἡ εἱμαρμένη*) εἶναι „ὁ νόμος τῆς μετατροπῆς σέ ἀντίθεση" (σελ. 327) (= ἐναντιοτροπή, ἐναντιοδρομία).

῾Ο Λασσάλ ἀναπτύσσει τό νόημα εἱμαρμένη σάν «νόμο τῆς ἀνάπτυξης» (σελ. 333), ἀναφέροντας ἀνάμεσα στ᾿ἄλλα,

τά λόγια τοῦ *Nemesius:* «῾Ο Δημόκριτος, ὁ ῾Ηράκλειτος καί ὁ ᾿Επίκουρος νομίζουν ὅτι δέν ὑπάρχει θεία πρόνοια οὔτε γιά τό καθολικό οὔτε γιά τό ἑνικό» (ib.).

Καί τά λόγια τοῦ ῾Ηράκλειτου: «Τόν κόσμο τοῦτο δέν τόν ἔφτιαξε κανένας θεός καί κανένας ἄνθρωπος, ἀλλά εἶναι μιά αἰώνια ζωντανή φωτιά καί τέτιος θά εἶναι πάντα» (ibid.).

Εἶναι παράξενο ὅτι, ἀναμασώντας τή θρησκευτική φιλοσοφία τοῦ ῾Ηράκλειτου, ὁ Λασσάλ δέν φέρνει οὔτε μιά φορά ἕνα ἀπόσπασμα καί δέν ὀνομάζει τόν Φόυερμπαχ! Γενικά ποιά στάση τήρησε ὁ Λασσάλ ἀπέναντι στόν Φόυερμπαχ; Σάν ἰδεαλιστής-χεγγελιανός;

Γι᾿αὐτό, λέει, ὁ Φίλων (Philo) εἶπε γιά τή διδασκαλία τοῦ ῾Ηράκλειτου,

...«ὅτι αὐτή» (die Lehre**), «ὅπως καί ἡ διδασκαλία τῶν στωικῶν, ὅλα τά βγάζει *μέσα ἀπό τόν* κόσμο καί *στόν* κόσμο, ἀλλά δέν πιστεύει ὅτι κάτι προῆλθε ἀπό τό θεό» (334). NB

Παράδειγμα „ἐξωραϊσμοῦ" στό πρότυπο τοῦ Χέγγελ:

Τό περίφημο ἀπόσπασμα τοῦ ῾Ηράκλειτου (κατά τόν *Stobaeus*) γιά „Das Eine Weise" *** (ἕν σοφόν) ὁ Λασσάλ τό μεταφράζει:

«῞Οσες κρίσεις καί ἄν ἄκουσα, κανένας δέν ἔφτασε στή γνώση τοῦ γεγονότος ὅτι τό σοφό εἶναι ἀπό ὅλα (δηλαδή ἀπό ὅλα τά ὑπάρχοντα) ἀποχωρισμένο» (344)

— θεωρώντας τίς λέξεις „ἀγρίμι εἴτε θεός" προσθήκη, ἀπορίπτοντας τίς μεταφράσεις τοῦ Ρίττερ («ἡ σοφία εἶναι μακριά ἀπ᾿ὅλα») (344) καί τοῦ Σλαϊερμάχερ ὅτι «τό σοφό εἶναι ἀποχωρισμένο ἀπ᾿ὅλα» μέ τήν ἔννοια τῆς „γνώσης" τοῦ διαφορετικοῦ ἀπό τή γνώση τῶν λεπτομερειῶν.

---

* Οἱ λέξεις: λόγος, εἱμαρμένη, ἐναντιοτροπή, ἐναντιοδρομία, ἕν σοφόν, στό ρωσικό κείμενο εἶναι γραμμένες στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*

** — ἡ διδασκαλία. *῾Η Σύντ.*

*** — «τό μοναδικό σοφό». *῾Η Σύντ.*

Σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Λασσάλ *τό νόημα* αὐτοῦ τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι τό ἑξῆς:
ὅτι «τό ἀπόλυτο (τό σοφό) εἶναι ξένο πρός κάθε αἰσθητό ὑπαρκτό Εἶναι, ὅτι αὐτό εἶναι ἀρνητικό» (349) — δηλαδή Negative* = ἀρχή τῆς ἄρνησης, ἀρχή τῆς κίνησης. Καταφανής παραποίηση κατά τό πρότυπο τοῦ Χέγγελ! Μπάσιμο τοῦ Χέγγελ *μέσα* στόν Ἡράκλειτο.

"Ενας σωρός λεπτομερειῶν γιά τή σχέση (ἐξωτερική) τοῦ Ἡράκλειτου μέ τήν περσική θεολογία, Ὁρομάσδης — Ἀριμάν[160], μέ τή διδασκαλία τῆς μαγείας etc. etc. etc.

Ὁ Ἡράκλειτος εἶπε: „ὁ χρόνος εἶναι σῶμα" (σελ. 358)... αὐτό μέ τήν ἔννοια, λέει, τῆς ἑνότητας τοῦ Εἶναι καί τοῦ μηδενός. Ὁ χρόνος εἶναι ἡ καθαρή ἑνότητα τοῦ Εἶναι καί τοῦ μή-Εἶναι κτλ.!

Στόν Ἡράκλειτο, λέει, ἡ *φωτιά* = ἀρχή τῆς κίνησης |καί ὄχι ἁπλῶς φωτιά|, κάτι παρόμοιο εἶναι, λέει, καί ἡ φωτιά στή διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας (καί τῆς θρησκείας) τῆς περσικῆς! (362).

"Αν ὁ Ἡράκλειτος χρησιμοποίησε, λέει, *πρῶτος* τόν ὅρο λόγος** („λέξη") μέ τήν ἀντικειμενική ἔννοια (νόμος), τότε καί αὐτό εἶναι παρμένο ἀπό τήν περσική θρησκεία... (364).

— Ἀπόσπασμα ἀπό τό Ζέντ-Ἀβέστα[161] (367).

Στήν § 17 γιά τή σχέση τῆς Δίκης πρός τήν εἱμαρμένη*** ὁ Λασσάλ ἑρμηνεύει αὐτές τίς ἰδέες τοῦ Ἡράκλειτου μέ τήν ἔννοια τῆς „*ἀναγκαιότητας*", τῆς „*ἀλληλουχίας*" (376).

|NB: **„ἀλληλουχία τῶν πάντων"** (δεσμός ἁπάντων) (σελ. 379)|

Ὁ Πλάτων (στόν „*Theaetetes*"****) διατυπώνει τή φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου, λέγοντας:

«Ἡ ἀναγκαιότητα συνδέει τήν οὐσιαστικότητα τοῦ Εἶναι»...

«Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἡ πηγή ἐκείνης τῆς συνηθισμένης παράστασης γιά τούς στωικούς ὅτι ἡ εἱμαρμένη, rerum omnium necessitas*****, ἐκφράζει τήν *ἀλληλουχία* καί τή σύνδεση, illigatio»... (376).

Cicero: «Ἐγώ ὀνομάζω μοίρα αὐτό πού οἱ ἕλληνες τό λένε

* — ἀρνητικό. *Ἡ Σύντ.*

** Οἱ λέξεις: λόγος, Δίκη, εἱμαρμένη, δεσμός ἁπάντων, στή ρωσ. ἔκδ. εἶναι γραμμένες στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*

*** — τῆς δικαιοσύνης πρός τήν ἀναγκαιότητα. *Ἡ Σύντ.*

**** — *«Θεαίτητος»*. *Ἡ Σύντ.*

***** — ἡ ἀναγκαιότητα ὅλων τῶν πραγμάτων. *Ἡ Σύντ.*

είμαρμένη, δηλαδή, τή σειρά καί τή διαδοχικότητα τῶν αἰτιῶν, ὅταν ἡ μιά αἰτία, πού εἶναι συνδεμένη μέ τήν ἄλλη αἰτία, παράγει μέσα ἀπό τόν ἑαυτό της τό φαινόμενο» (σελ. 377).

Πέρασαν χιλιετηρίδες ἀπό τότε πού γεννήθηκε ἡ ἰδέα τῆς „ἀλληλουχίας τῶν πάντων", „τῆς ἁλυσίδας τῶν αἰτιῶν". Μιά σύγκριση τοῦ γεγονότος, πῶς κατανοοῦνταν αὐτές οἱ αἰτίες στήν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, θά ἔδινε μιά γνωσιοθεωρία ἀναμφίβολα ἀποδεικτική.

Τόμος II.

῾Ο Λασσάλ, μιλώντας γιά τή „φωτιά" καί ἐπαναλαμβάνοντας 1000 φορές τό ἴδιο, ἀποδείχνει ὅτι αὐτό εἶναι ἡ „ἀρχή" τοῦ ῾Ηράκλειτου. ᾿Επιμένει ἰδιαίτερα στόν *ἰδεαλισμό* τοῦ ῾Ηράκλειτου (σελ. *2 5* — ἡ ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης, des Werdens *, στόν ῾Ηράκλειτο εἶναι *logisch*-präexistent **, ὅτι ἡ φιλοσοφία του = *Idealphilosophie.* Sic!! ***) (σελ. 25).

((Τάνυσμα *στό πρότυπο* τοῦ Χέγγελ!))

῾Ο ῾Ηράκλειτος δεχόταν τήν «καθαρή καί ἀπόλυτα ἄυλη φωτιά» (σελ. 28 „*Timaeus*", γιά τόν Heracleitos ****)...

Στή σελ. 56 (τ. II) ὁ Λασσάλ παραθέτει ἀπόσπασμα ἀπό τόν *Clemens* Al. Stromata ***** V, κεφ. 14 γιά τόν ῾Ηράκλειτο, τό ὁποῖο ἀναφέρει κυριολεκτικά τό ἑξῆς:

«῾Ο κόσμος αὐτός, ἑνιαῖος στό σύνολό του, δέν δημιουργήθηκε ἀπό κανένα θεό καί ἀπό κανέναν ἄνθρωπο, ἀλλά ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι αἰώνια ζωντανή φωτιά, πού ἀνάβει νομοτελειακά καί σβήνει νομοτελειακά»... NB

Πολύ καλή ἔκθεση τῶν ἀρχῶν τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ. ᾿Αλλά στή σελ. 58 ὁ Λασσάλ δίνει τήν ἑξῆς „freie Übersetzung" ****** αὐτοῦ τοῦ ἀποσπάσματος:

«῾Ο κόσμος — — ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι ἕνα διαρκές γίγνεσθαι, πού περνάει συνεχῶς, ἀλλά ἐναλλάξ, ἀπό τό Εἶναι στό (παρόν) μή-Εἶναι καί ἀπό τό τελευταῖο στό (παρόν) Εἶναι».

---

* — τοῦ γίγνεσθαι. *῾Η Σύντ.*

** — *λογικά* - προγενέστερη. *῾Η Σύντ.*

*** — *ἰδεαλιστική φιλοσοφία.* ῎Ετσι!! *῾Η Σύντ.*

**** — ῾Ο «*Τίμαιος*» γιά τόν ῾Ηράκλειτο. *῾Η Σύντ.*

***** — Τόν *Κλήμη* τόν ᾿Αλεξανδρέα. Στρώματα ἤ στρωματεῖς. (Μέ μεταφορική ἔννοια — βιβλία ποικίλου περιεχομένου.) *῾Η Σύντ.*

****** — «ἐλεύθερη μετάφραση». *῾Η Σύντ.*

Θαυμάσιο παράδειγμα πού δείχνει πῶς ὁ Λασσάλ verballhornt* τόν ῾Ηράκλειτο στό πρότυπο τοῦ Χέγγελ, καταστρέφει τή ζωντάνια, τή φρεσκάδα, τήν ἁπλοϊκότητα, τήν ἱστορική ἀκεραιότητα τοῦ ῾Ηράκλειτου μέ τά τανύσματα στ᾽ ἀχνάρια τοῦ Χέγγελ (καί γιά νά πετύχει αὐτά τά τανύσματα ὁ Λασσάλ σέ δεκάδες σελ. ἀναμασάει τόν Χέγγελ).

Τό II μέρος τοῦ II τμήματος („Φυσική“, σελ. *1 - 2 6 2!!!* τοῦ II τόμου) εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόφορο. Στόν ῾Ηράκλειτο ἐδῶ δίνει μιᾶς πεντάρας ἀξία, τά ἀναμασήματα τοῦ Χέγγελ καί τά τανύσματα εἶναι τῆς δεκάρας. Αὐτό μπορεῖ κανείς μόνο νά τό ξεφυλλίσει γιά νά τούς πεῖ ὕστερα ὅτι δέν ἀξίζει νά τό διαβάσουν!

᾽Από τό III μέρος («῾Η διδασκαλία γιά τή γνώση») ἀπόσπασμα ἀπό τόν *Φ ί λ ω ν α:*

«Γιατί ἑνιαῖο εἶναι αὐτό πού ἀποτελεῖται ἀπό δυό ἀντιθέσεις, ἔτσι πού κατά τό κόψιμο στή μέση αὐτές οἱ
NB ἀντιθέσεις ἀποκαλύπτονται. Δέν θεωροῦσε ἄραγε αὐτή τή θέση, σύμφωνα μέ τά λόγια τῶν ἑλλήνων, ὁ μεγάλος καί ἔνδοξός τους ῾Ηράκλειτος, σάν τήν πιό σπουδαία
NB τῆς φιλοσοφίας του καί ὑπερηφανευόταν γι᾽ αὐτή τή νέα ἀνακάλυψή του;»... ((265)).

Καί τό ἑπόμενο τσιτάτο ἐπίσης ἀπό τόν Φίλωνα:

...«῎Ετσι ἀκριβῶς καί τά μέρη τοῦ σύμπαντος εἶναι χωρισμένα σέ δυό ἴσα μέρη καί ἀντιπαρατίθενται ἀναμεταξύ τους: ἡ γῆ — σέ βουνά καί σέ πεδιάδες, τό νερό — σέ πόσιμο καί ἁλμυρό... Κατά τόν ἴδιο τρόπο ἡ ἀτμόσφαιρα σέ χειμώνα καί καλοκαίρι, καθώς ἐπίσης σέ ἄνοιξη καί φθινόπωρο. Αὐτό ἀκριβῶς καί ἀποτέλεσε γιά τόν ῾Ηράκλειτο τό ὑλικό γιά νά γράψει τό ἔργο
NB του γιά τή φύση. ᾽Αφοῦ δανείστηκε ἀπό τό θεολόγο μας τήν ἰδέα τῶν ἀντιθέσεων, ὁ ῾Ηράκλειτος τήν παρουσίασε μέ πολυάριθμα καί προσεκτικά δουλεμένα παραδείγματα (Belege)» (σελ. 267).

Κριτήριο τῆς ἀλήθειας, κατά τόν ῾Ηράκλειτο, δέν εἶναι consensus omnium, δέν εἶναι ἡ συναίνεση ὅλων (σελ. 285) — αὐτός τότε θά ἦταν subjectiver Empiriker** (σελ. 284). ῎Οχι, αὐτός εἶναι *objectiver Idealist**** (285). Γι᾽ αὐτόν τό κριτήριο τῆς ἀλήθειας, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ὑποκειμενική γνώμη *ὅλων* τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἡ συμφωνία τοῦ Εἶναι καί τοῦ μή-Εἶναι μέ τόν ἰδεατό νόμο τῆς ταυτότητας (285).

* — διορθώνει (εἰρωνικά). *῾Η Σύντ.*

** — ὑποκειμενικός ἐμπειρικός. *῾Η Σύντ.*

*** — *ἀντικειμενικός ἰδεαλιστής. ῾Η Σύντ.*

Σύγκρ. ὁ Marx τό 1845 στίς θέσεις γιά τόν Φόυερμπαχ![162] Ὁ Λασσάλ ἐδῶ εἶναι ἀντιδραστικός.

Νά ποῦ εἶναι φανερό ὅτι ὁ Λασσάλ εἶναι χεγγελιανός παλιοῦ τύπου, ἰδεαλιστής.

Στή σελ. 337, ἀναφέροντας ἀνάμεσα στ'ἄλλα ἀποσπάσματα τοῦ Μπύχνερ (σημείωση 1), ὁ Λασσάλ λέει ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἔκφρασε „τήν ἴδια ἀκριβῶς σκέψη" a priori, ὅπως καί „ἡ σύγχρονη φυσιολογία" («ἡ σκέψη εἶναι κίνηση τῆς ὕλης»).

Φανερό τάνυσμα. Στά ἀποσπάσματα γιά τόν Ἡράκλειτο ἀναφέρεται μόνο ὅτι ἡ ψυχή εἶναι ἐπίσης προτσές μετατροπῆς — τό κινούμενο γνωρίζεται ἀπό τό κινούμενο.

Ἀπόσπασμα ἀπό τόν Chalcidius (in „Timaeus")*:

...«Ὁ Ἡράκλειτος ὅμως συνδέει τό δικό μας νοῦ μέ τό θεϊκό λόγο, πού διευθύνει καί καθοδηγεῖ τό Σύμπαν, καί λέει ὅτι ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς σταθερῆς συνοδοιπορίας ὁ νοῦς ἀποκτᾶ τή γνώση τῆς αὐταρχικῆς ἐντολῆς τοῦ λόγου καί ὅταν τό πνεῦμα ἀναπαύεται ἀπό τή δράση τῶν αἰσθήσεων αὐτός προμαντεύει τό μέλλον» (σελ. 342).

Ἀπό τόν Clemens (Stromata, V):

...«ἐξαιτίας τῆς ἀπιθανότητάς της ξεφεύγει (ἀκριβῶς ἡ ἀλήθεια) ἀπό τό νά γίνει κατανοητή»... (347).

Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι, λέει, „ὁ πατέρας τῆς ἀντικειμενικῆς λογικῆς" (σελ. 351), γιατί σ'αὐτόν ἡ „φιλοσοφία τῆς φύσης" umschlägt** σέ φιλοσοφία τῆς *σκέψης*, „ἡ *σκέψη* ἀναγνωρίζεται σάν ἀρχή τοῦ Ὄντος" (350) etc. etc. à la Hegel... Τοῦ Ἡρακλείτου δέν τοῦ φτάνει, λέει, τό στοιχεῖο τῆς ὑποκειμενικότητας...

§ 36. «Ὁ Κρατύλος τοῦ Πλάτωνα», σελ. 373-396

Στήν § γιά τόν „Κρατύλο" ὁ Λασσάλ προσπαθεῖ νά ἀποδείξει ὅτι σ'αὐτό τό διάλογο τοῦ Πλάτωνα ὁ Κρατύλος βγαίνει (ἀκόμη ὄχι σάν σοφιστής καί ὑποκειμενιστής, τέτιος πού ἔγινε ἀργότερα, ἀλλά) σάν πιστός μαθητής τοῦ Ἡράκλειτου, πού ἐκθέτει πραγματικά τή θεωρία αὐτοῦ, τοῦ Ἡράκλειτου, γιά τήν οὐσία καί τήν προέλευση τῶν λέξεων καί τῆς γλώσσας, σάν *ἀπομίμησης* τῆς φύσης («ἀπομίμηση τῆς οὐσίας τῶν πραγμά-

* — Χαλκίδιο (στόν «Τίμαιο»). *Ἡ Σύντ.*

** — μετατρέπεται. *Ἡ Σύντ.*

των, σελ. 388), τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, «ἀπομίμηση τοῦ θεοῦ καί ἀπεικόνισή του», «ἀπομίμηση τοῦ θεοῦ καί τοῦ Σύμπαντος» (ibid.)[163].

*Ergo**:*

Ἱ σ τ ο ρ ί α τ ῆ ς φ ι λ ο σ ο φ ί α ς
» τῶν χωριστῶν ἐπιστημῶν
» τῆς διανοητικῆς ἀνάπτυξης τοῦ βρέφους
» τῆς διανοητικῆς ἀνάπτυξης τῶν ζώων
» τῆς γ λ ώ σ σ α ς NB:
+ψυχολογία
+φυσιολογία τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων

ἡ ἑλληνική φιλοσοφία σημείωσε ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα

νά οἱ τομεῖς τῆς γνώσης, ἀπό τούς ὁποίους πρέπει νά δημιουργηθεῖ ἡ γνωσιοθεωρία καί ἡ διαλεκτική

kurz**, ἡ ἱστορία τῆς γνώσης γενικά

ὅλος ὁ τομέας τῶν γνώσεων

...«Ἐμεῖς δείξαμε — λέει ὁ Λασσάλ — ὅτι ἐκείνη» (πού ἀναφέραμε πιό πάνω) «ἡ ταυτότητα στήν ἔννοια (ἀκριβῶς ἡ ταυτότητα καί ὄχι μόνο ἡ ἀναλογία) ἀνάμεσα στή *λέξη, στό ὄνομα* καί *στό νόμο* εἶναι ἀπό ὅλες τίς ἀπόψεις θεμελιακή ἀντίληψη τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡράκλειτου καί παίζει σ'αὐτή ἐξαιρετικά σημαντικό καί πολύ μεγάλο ρόλο»... (393).

NB

...«Γι'αὐτόν» (γιά τόν Ἡράκλειτο) «τά ὀνόματα εἶναι οἱ νόμοι τοῦ Εἶναι, γι'αὐτόν τά ὀνόματα εἶναι τό γενικό τῶν πραγμάτων, ὅπως καί οἱ νόμοι γι'αὐτόν εἶναι *«τό γενικό ὅλων»»*... (394).

NB πολύ σπουδαῖο!

Καί ὁ Ἱπποκράτης *ἐ κ φ ρ ά ζ ε ι* τάχα ἀκριβῶς τίς σκέψεις τοῦ Ἡράκλειτου, ὅταν λέει: «Τά ὀνόματα εἶναι νόμοι τῆς φύσης».

«Γιατί τόσο οἱ νόμοι, ὅσο καί τά ὀνόματα γιά τόν Ἐφέσιο... εἶναι κατά τόν ἴδιο τρόπο μόνο προϊόντα καί πραγματοποιήσεις τοῦ καθολικοῦ, καί οἱ μέν καί τά δέ εἶναι γι'αὐτόν τό καθαρό καθολικό πού ἐπιτεύχθηκε, εἶναι τό ἰδεατό Εἶναι, ἀπαλλαγμένο ἀπό τή βρωμιά τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητας»... (394).

Ὁ Πλάτων ἐξετάζει καί ἀνασκευάζει τή φιλοσοφία τοῦ Ἡ-

* — *Ἐπομένως. Ἡ Σύντ.*

** — σέ συντομία. *Ἡ Σύντ.*

ράκλειτου στόν „Κρατύλο“ καί στόν „Θεαίτητο“, καί μάλιστα (είδικά στόν τελευταΐο) μπερδεύει τόν Ἡράκλειτο (τόν ἀντικειμενικό ἰδεαλιστή καί διαλεκτικό) μέ τόν ὑποκειμενικό ἰδεαλιστή καί σοφιστή Πρωταγόρα (ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μέτρο ὅλων τῶν πραγμάτων). Καί ὁ Λασσάλ προσπαθεῖ νά ἀποδείξει ὅτι στήν ἀνάπτυξη τῶν ἰδεῶν ἀπό τόν Ἡράκλειτο πηγάζουν πραγματικά (1) ἡ σοφιστική (Πρωταγόρας) καί (2) ὁ πλατωνισμός, „οἱ ἰδέες“ (ὁ ἀντικειμενικός ἰδεαλισμός).

Δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ ἰδεαλιστής Λασσάλ ἄφησε στή σκιά τόν ὑλισμό ἤ τίς ὑλιστικές τάσεις τοῦ Ἡράκλειτου, τανύζοντάς τον κατά τό πρότυπο τοῦ Χέγγελ.

(IV. Ethik, σελ. 427-462.)

Στό μέρος γιά τήν ἠθική — nil*.

Στή σελ. 358-459 ὁ Λασσάλ λέει ὅτι ὁ *Nemesios* ἔλεγε ὅτι ὁ Ἡράκλειτος καί ὁ Δημόκριτος ἀρνοῦνταν τή θεία πρόνοια (προνοίαν**), ἐνῶ ὁ *Κικέρων* („De fato“***) λέει ὅτι ὁ Ἡράκλειτος, ὅπως καί ὁ Δημόκριτος καί οἱ ἄλλοι (καί ὁ Ἀριστοτέλης), παραδέχεται τή μοίρα — τήν ἀναγκαιότητα.

...«Αὐτή ἡ μοίρα πρέπει νά σημαίνει μόνο τήν προσωπική, *ἐνυπαρξιακή φυσική ἀναγκαιότητα* τοῦ ἀντικειμένου, τό φυσικό του νόμο»... (459).

Naturnotwendigkeit **** τοῦ Λασσάλ

(Οἱ στωικοί, σύμφωνα μέ τόν Λασσάλ, *ὅλα* τά πῆραν ἀπό τόν Ἡράκλειτο, ἀφοῦ τόν χυδαιοποίησαν καί τόν ἔκαναν μονόπλευρο, σελ. 461.)

Ὁ πίνακας στό βιβλίο τοῦ Λασσάλ συντάχτηκε μέ πολυμάθεια, σχολαστικά, ἀλλά ἀσυνάρτητα: ἄπειρο πλῆθος ἀπό ὀνόματα — ἀντίκες etc. etc.

Γενικά, ΣΣ*****, εἶναι σωστή ἡ γνώμη τοῦ Μάρξ. Δέν ἀξίζει τόν κόπο νά διαβάσει κανείς τό βιβλίο τοῦ Λασσάλ.

---

* — τίποτε. *Ἡ Σύντ.*

** Ἡ λέξη «προνοίαν» στό ρωσ. κείμενο εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*

*** — «Γιά τή μοίρα». *Ἡ Σύντ.*

**** — ἡ ἀναγκαιότητα τῆς φύσης. *Ἡ Σύντ.*

***** — summa summarum — σάν γενικό ἀποτέλεσμα. *Ἡ Σύντ.*

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ[164]

Ἡ διχοτόμηση τοῦ ἑνιαίου καί ἡ γνώση τῶν ἀντιφατικῶν μερῶν του (βλ. τό ἀπόσπασμα ἀπό τόν Φίλωνα γιά τόν Ἡράκλειτο στήν ἀρχή τοῦ ΙΙΙ μέρους („Γιά τή γνώση") τοῦ Λασσαλικοῦ „Ἡράκλειτου"*) εἶναι ἡ *ο ὐ σ ί α* (μιά ἀπό τίς „οὐσίες", μιά ἀπό τίς βασικές, ἄν ὄχι ἡ βασική, ἰδιομορφίες ἤ γνωρίσματα) τῆς διαλεκτικῆς. Ἔτσι ἀκριβῶς τοποθετεῖ τό ζήτημα καί ὁ Χέγγελ (ὁ Ἀριστοτέλης στά „Μετά τά φυσικά" του *σ π ά ζ ε ι τ ό κ ε φ ά λ ι τ ο υ* διαρκῶς γύρω ἀπ' αὐτό τό ζήτημα καί *παλεύει* μέ τόν Ἡράκλειτο respective μέ τίς ἡρακλειτικές ἰδέες[165]).

Ἡ ὀρθότητα αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τοῦ περιεχομένου τῆς διαλεκτικῆς πρέπει νά ἐπαληθευτεῖ ἀπό τήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης. Σ' αὐτή τήν πλευρά τῆς διαλεκτικῆς, συνήθως (λογουχάρη, ὁ Πλεχάνοφ) δέν δίνεται ἀρκετή προσοχή: ἡ ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων παίρνεται σάν ἕνα ἄθροισμα *π α ρ α δ ε ι γ μ ά τ ω ν* |„λογουχάρη, ὁ σπόρος", „λογουχάρη, ὁ πρωτόγονος κομμουνισμός". Τό ἴδιο καί ὁ Ἔνγκελς. Ἀλλά αὐτό „γιά τήν ἐκλαΐκευση"...|, καί ὄχι σάν *ν ό μ ο ς τ ῆ ς γ ν ώ σ η ς* (*καί* νόμος τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου).

Στά μαθηματικά + καί —. Διαφορικό καί ὁλοκλήρωμα.
Στή μηχανική δράση καί ἀντίδραση.
Στή φυσική θετικός καί ἀρνητικός ἠλεκτρισμός.
Στή χημεία συνένωση καί διαχωρισμός τῶν ἀτόμων.
Στήν κοινωνική ἐπιστήμη ταξική πάλη.

Ἡ ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων (θά ἦταν ἴσως πιό σωστό νά ποῦμε ἡ „ἑνότητά" τους; ἄν καί ἡ διαφορά τῶν ὅρων ταυτότητα

---

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 312. *Ἡ Σύντ.*

καί ἑνότητα ἐδῶ δέν εἶναι ἰδιαίτερα σημαντική. Μέ μιά ὁρισμένη ἔννοια καί οἱ δυό εἶναι σωστοί) εἶναι ἡ ἀναγνώριση (ἡ ἀνακάλυψη) τῶν ἀντιφατικῶν, *ἀλληλοαποκλειόμενων,* ἀντίθετων τάσεων σέ *ὅ λ α* τά φαινόμενα καί τά προτσές τῆς φύσης (*συμπεριλαμβανομένων* καί τοῦ πνεύματος καί τῆς κοινωνίας). Ὅρος τῆς γνώσης ὅλων τῶν προτσές τοῦ κόσμου στήν „*αὐτοκίνησή*" τους, στήν αὐθόρμητη ἀνάπτυξή τους, στήν ἔντονη ζωή τους εἶναι ἡ γνώση τους σάν ἑνότητας ἀντιθέσεων. Ἡ ἀνάπτυξη εἶναι „πάλη" τῶν ἀντιθέσεων. Οἱ δυό βασικές (ἤ οἱ δυό πιθανές; ἤ οἱ δυό παρατηρούμενες στήν ἱστορία;) ἀντιλήψεις ἀνάπτυξης (ἐξέλιξης) εἶναι: ἡ ἀνάπτυξη σάν μείωση καί αὔξηση, σάν ἐπανάληψη *καί* ἡ ἀνάπτυξη σάν ἑνότητα τῶν ἀντιθέσεων (ἡ διχοτόμηση τοῦ ἑνιαίου σέ ἀλληλοαποκλειόμενες ἀντιθέσεις καί ἡ ἀμοιβαία τους σχέση).

Στήν πρώτη ἀντίληψη τῆς κίνησης μένει στή σκιά ἡ *α ὐ τ ο*-κίνηση, ἡ *κ ι ν η τ ή ρ ι α* δύναμή της, ἡ πηγή της, ἡ αἰτία της (αὐτή ἡ πηγή μεταφέρεται *ἔξω* — θεός, ὑποκείμενο etc.). Στή δεύτερη ἀντίληψη ἡ κύρια προσοχή προσηλώνεται ἀκριβῶς στή γνώση τῆς *πηγῆς* τῆς „*αὐτο*"κίνησης.

Ἡ πρώτη ἀντίληψη εἶναι νεκρή, χλωμή, στεγνή. Ἡ δεύτερη εἶναι ζωτική. *Μ ό ν ο* ἡ δεύτερη δίνει τό κλειδί γιά τήν „αὐτοκίνηση" ὅλου τοῦ Εἶναι. Μόνο αὐτή εἶναι τό κλειδί γιά τά „ἅλματα", γιά τή „διακοπή τοῦ βαθμιαίου", γιά τή „μετατροπή στό ἀντίθετο", γιά τήν καταστροφή τοῦ παλιοῦ καί τή γέννηση τοῦ καινούργιου.

Ἡ ἑνότητα (ἡ σύμπτωση, ταυτότητα, συνισταμένη) τῶν ἀντιθέσεων εἶναι συμβατική, προσωρινή, παροδική, σχετική. Ἡ πάλη τῶν ἀλληλοαποκλειόμενων ἀντιθέσεων εἶναι ἀπόλυτη, ὅπως ἀπόλυτη εἶναι ἡ ἀνάπτυξη, ἡ κίνηση.

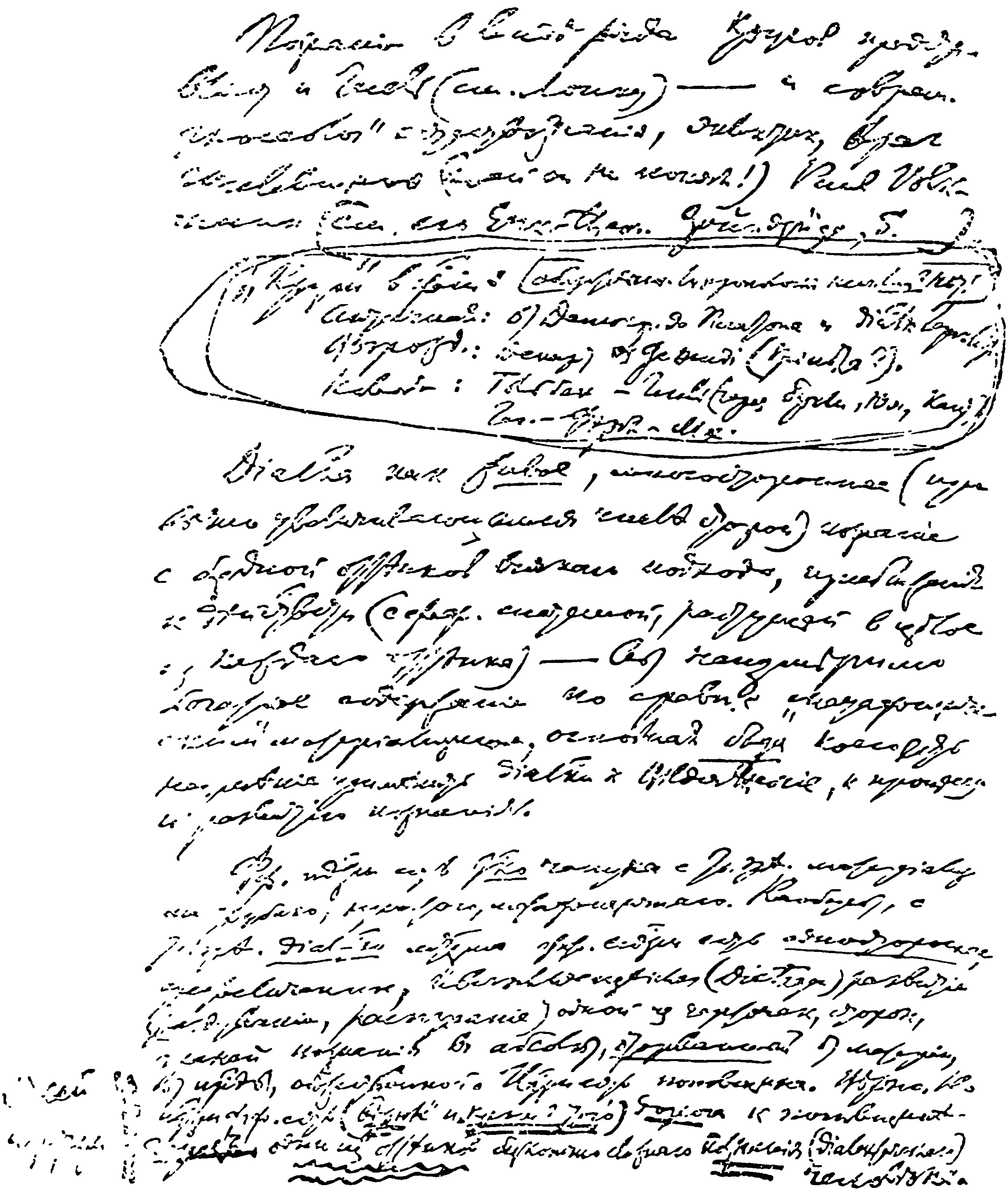
NB: ἡ διαφορά τοῦ ὑποκειμενισμοῦ (τοῦ σκεπτικισμοῦ καί τῆς σοφιστικῆς etc.) ἀπό τή διαλεκτική, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, εἶναι ὅτι στήν (ἀντικειμενική) διαλεκτική σχετική (ρελατιβιστική) εἶναι καί ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό σχετικό καί τό ἀπόλυτο. Γιά τήν ἀντικειμενική διαλεκτική *μέσα* στό σχετικό *ὑπάρχει* καί τό ἀπόλυτο. Γιά τόν ὑποκειμενισμό καί τή σοφιστική τό σχετικό εἶναι μόνο σχετικό καί ἀποκλείει τό ἀπόλυτο.

Στό „Κεφάλαιο“ τοῦ Μάρξ στήν ἀρχή ἀναλύεται ἡ πιό ἁπλή, συνηθισμένη, βασική, ἡ πιό μαζικοφανής, ἡ πιό κοινή *σχέση* τῆς ἀστικῆς (ἐμπορευματικῆς) κοινωνίας πού συναντιέται δισεκατομμύρια φορές: ἡ ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων. Σ'αὐτό τό πιό ἁπλό φαινόμενο (σ'αὐτό τό „κύτταρο“ τῆς ἀστικῆς κοινωνίας) ἡ ἀνάλυση ἀποκαλύπτει *ὅ λ ε ς* τίς ἀντιφάσεις (respective τά ἔμβρυα *ὅλων* τῶν ἀντιφάσεων) τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Ἡ ἀκόλουθη ἔκθεση μᾶς δείχνει τήν ἀνάπτυξη (*καί* τήν αὔξηση *καί* τήν κίνηση) αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων, στό Σ*, τῶν ξεχωριστῶν μερῶν της ἀπό τήν ἀρχή ὥς τό τέλος της.

Τέτια λοιπόν πρέπει νά εἶναι ἡ μέθοδος ἔκθεσης (respective μελέτης) τῆς διαλεκτικῆς γενικά (γιατί γιά τόν Μάρξ ἡ διαλεκτική τῆς ἀστικῆς κοινωνίας εἶναι μόνο μιά εἰδική περίπτωση τῆς διαλεκτικῆς). Νά ἀρχίσουμε ἀπό τό πιό ἁπλό, τό συνηθισμένο, τό μαζικοφανές etc., ἀπό **ὁποιαδήποτε** *πρόταση:* τά φύλλα τοῦ δέντρου εἶναι πράσινα. Ὁ Ἰβάν εἶναι ἄνθρωπος. Ἡ Ζούτσκα εἶναι σκυλί κτλ. Ἤδη ἐδῶ (ὅπως σημείωσε ὁ Χέγγελ μέ μεγαλοφυία) ὑπάρχει *διαλεκτική:* τό **ξεχωριστό ε ἶ ν α ι** *γ ε ν ι κ ό* (σύγκρ. Aristoteles, Metaphysik, μετάφραση τοῦ Σβέγκλερ. Bd. II, S. 40, 3. Buch, 4. Kapitel, 8-9: „denn natürlich kann man nicht der Meinung sein, daß es ein Haus — τό σπίτι γενικά — gebe außer den sichtbaren Häusern“, „οὐ γάρ ἄν θείημεν εἶναί τινα οἰκίαν παρά τάς τινάς οἰκίας“**). Συνεπῶς, οἱ ἀντιθέσεις (τό ξεχωριστό εἶναι ἀντίθετο στό γενικό) εἶναι ταυτόσημες: τό ξεχωριστό δέν ὑπάρχει διαφορετικά παρά στή σύνδεση πού ὁδηγεῖ στό γενικό. Τό γενικό ὑπάρχει μόνο στό ξεχωριστό, διά μέσου τοῦ ξεχωριστοῦ. Κάθε ξεχωριστό εἶναι (ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς) γενικό. Κάθε γενικό εἶναι (ἕνα μόριο ἤ μιά πλευρά ἤ ἡ οὐσία) τοῦ ξεχωριστοῦ. Κάθε γενικό ἀγκαλιάζει μόνο κατά προσέγγιση ὅλα τά ξεχωριστά ἀντικείμενα. Κάθε ξεχωριστό μπαίνει ὄχι ὁλόκληρο στό γενικό κτλ. κτλ. Κάθε ξεχωριστό συνδέεται μέ χιλιάδες περάσματα μέ ἄλλου **εἴδους** ξεχωριστά (πράγματα, φαινόμενα, προτσές) κτλ. *Ἐ δ ῶ ἤδη* ὑπάρχουν στοιχεῖα, σπέρματα τῆς ἔννοιας τῆς *ἀναγκαιότητας,* τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλληλουχίας τῆς φύσης etc. Τό τυχαῖο καί τό ἀναγκαῖο, τό φαινόμενο καί ἡ οὐσία ὑπάρχουν ἤδη ἐδῶ, γιατί

* — σύνολο. *Ἡ Σύντ.*

** — *Ἀριστοτέλης,* Μετά τά φυσικά, μετ. Σβέγκλερ. Τ. II, σελ. 40, 3ο βιβλίο, 4ο κεφάλαιο, 8-9: «μά ἐμεῖς δέν μποροῦμε νά δεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχει κάποιο σπίτι (γενικά) δίπλα στά ξεχωριστά σπίτια». *Ἡ Σύντ.* (Ἡ φράση αὐτή στό ρωσ. κείμενο εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.)*

Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν
«Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς». — 1915
Σμίκρυνση

ὅταν λέμε: ὁ Ἰβάν εἶναι ἄνθρωπος, ἡ Ζούτσκα εἶναι σκυλί, *αὐτό* εἶναι φύλλο δέντρου κτλ. *ἀποβάλλουμε* μιά σειρά γνωρίσματα σάν *τυχαῖα*, διαχωρίζουμε τό οὐσιαστικό ἀπό τό φαινομενικό καί ἀντιπαραθέτουμε τό ἕνα στό ἄλλο.

Ἔτσι σέ *ὁποιαδήποτε* πρόταση μποροῦμε (καί πρέπει), ὅπως στόν „πυρήνα" („κύτταρο"), νά ἀποκαλύψουμε τά σπέρματα *ὅλων* τῶν στοιχείων τῆς διαλεκτικῆς, ἀποδείχνοντας ἔτσι ὅτι ἡ διαλεκτική εἶναι γενικά χαρακτηριστικό γνώρισμα ὅλης τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου. Καί ἡ φυσιογνωσία μᾶς δείχνει (καί ἐδῶ πάλι αὐτό πρέπει νά τό δείξουμε στό *κάθε* ἁπλό παράδειγμα) τήν ἀντικειμενική φύση σ᾽ἐκεῖνες ἀκριβῶς τίς ποιότητές της, τή μετατροπή τοῦ ξεχωριστοῦ σέ γενικό, τοῦ τυχαίου σέ ἀναγκαῖο, τά περάσματα, τίς ἀποχρώσεις, τήν ἀμοιβαία ἀλληλουχία τῶν ἀντιθέσεων. Ἡ διαλεκτική *εἶναι* ἀκριβῶς ἡ γνωσιοθεωρία (τοῦ Χέγγελ καί) τοῦ μαρξισμοῦ: νά σέ ποιά „πλευρά" τοῦ ζητήματος (αὐτό δέν εἶναι μιά „πλευρά" τοῦ ζητήματος, ἀλλά ἡ *οὐσία* τοῦ ζητήματος) δέν ἔδοσε προσοχή ὁ Πλεχάνοφ, γιά νά μήν ἀναφέρουμε καί ἄλλους μαρξιστές.

* *
*

Τή γνώση μέ τή μορφή μιᾶς σειρᾶς κύκλων τήν παρασταίνει καί ὁ Χέγγελ (βλ. τή Λογική) — καί ὁ σύγχρονος „γνωσιολόγος" τῆς φυσιογνωσίας, ὁ ἐκλεκτικός, ἐχθρός τοῦ χεγγελιανισμοῦ (τόν ὁποῖο δέν κατάλαβε!) Paul Volkmann (βλ. τό βιβλίο του „Erkenntnistheoretische Grundzüge", S. [166]).

„Κύκλοι" στή φιλοσοφία: |εἶναι ἄραγε ὑποχρεωτική ἡ χρονολογία καί τά *πρόσωπα;* Ὄχι!|

Ἀρχαία ἐποχή: ἀπό τόν Δημόκριτο ὥς τόν Πλάτωνα καί τή διαλεκτική τοῦ Ἡράκλειτου.
Ἀναγέννηση: Ὁ Ντεκάρτ versus Gassendi (Spinoza?).
Νέα ἐποχή: Χόλμπαχ — Χέγγελ (διά μέσου τοῦ Μπέρκλεϋ, τοῦ Χιούμ, τοῦ Κάντ).
Χέγγελ — Φόυερμπαχ — Μάρξ.

Ἡ διαλεκτική σάν *ζωντανή*, πολύπλευρη (μέ ἕνα αἰώνια αὐξανόμενο ἀριθμό πλευρῶν) γνώση μέ ἕνα πλῆθος ἀποχρώσεων κάθε τρόπου μελέτης, προσέγγισης τῆς πραγματικότητας (μέ ἕνα φιλοσοφικό σύστημα, πού ἀναπτύσσεται σέ σύνολο μέσα ἀπό κάθε ἀπόχρωση) — νά ποιό εἶναι τό ἀμέτρητα πλούσιο

περιεχόμενο σέ σύγκριση μέ τό „μεταφυσικό" ὑλισμό, πού τό βασικό του *ἀτύχημα* εἶναι ἡ ἀνικανότητα νά ἐφαρμόσει τή διαλεκτική στή Bildertheorie*, στό προτσές καί στήν ἀνάπτυξη τῆς γνώσης.

Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀγοραίου, τοῦ ἁπλοῦ, τοῦ μεταφυσικοῦ ὑλισμοῦ ὁ φιλοσοφικός ἰδεαλισμός εἶναι *μόνο* ἀνοησία. Ἀντίθετα, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ *διαλεκτικοῦ* ὑλισμοῦ ὁ φιλοσοφικός ἰδεαλισμός εἶναι μιά *μονόπλευρη*, ὑπερβολική, überschwengliches (Dietzgen)[167] ἀνάπτυξη (μεγαλοποίηση, παραφούσκωμα) ἑνός ἀπό τά γνωρίσματα, τίς πλευρές, τά ὅρια τῆς γνώσης στό ἀπόλυτο, *τό ξεκομμένο* ἀπό τήν ὕλη, ἀπό τή φύση καί θεοποιημένο. Ὁ ἰδεαλισμός εἶναι παπαδοκρατία. Σωστά. Ἀλλά ὁ φιλοσοφικός ἰδεαλισμός εἶναι („*σ ω σ τ ό τ ε ρ α*" καί „*ἐ π ι π ρ ό σ θ ε τ α*") ὁ *δρόμος* πρός τήν παπαδοκρατία *διά μέσου* ***μ ι ᾶ ς ἀ π ό τ ί ς ἀ π ο χ ρ ώ σ ε ι ς*** τῆς ἄπειρα σύνθετης *γ ν ώ σ η ς* (διαλεκτικῆς) τοῦ ἀνθρώπου.

NB αὐτός ὁ ἀφορισμός

Ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι (respective δέν πάει) εὐθεία γραμμή, ἀλλά καμπύλη γραμμή, πού ἀέναα προσεγγίζει σέ μιά σειρά κύκλους, σέ μιά σπειροειδή γραμμή. Ὁποιοδήποτε ἀπόκομμα, τμῆμα, κομματάκι αὐτῆς τῆς καμπύλης γραμμῆς μπορεῖ νά μετατραπεῖ (μονόπλευρα νά μετατραπεῖ) σέ ἀνεξάρτητη, ὁλόκληρη, εὐθεία γραμμή, ἡ ὁποία (ἄν κανείς πίσω ἀπό τά δέντρα δέν βλέπει τό δάσος) ὁδηγεῖ τότε στό βάλτο, στήν παπαδοκρατία (ὅπου τήν *σ τ ε ρ ε ώ ν ε ι* τό ταξικό συμφέρον τῶν κυρίαρχων τάξεων). Ἡ εὐθυγράμμιση καί ἡ μονομέρεια, ἡ ἀκαμψία καί ἡ ἀποστέωση, ὁ ὑποκειμενισμός καί ἡ ὑποκειμενική τύφλωση voilà** οἱ γνωσιολογικές ρίζες τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Καί ἡ παπαδοκρατία (= ὁ φιλοσοφικός ἰδεαλισμός), φυσικά, ἔχει *γνωσιολογικές* ρίζες, δέν εἶναι ἀστήρικτη, χωρίς ἀμφιβολία εἶναι ἕνα *στεῖρο λουλούδι,* ἀλλά ἕνα στεῖρο λουλούδι, πού ἀνθίζει πάνω στό ζωντανό δέντρο, τῆς ζωντανῆς, γόνιμης, ἀληθινῆς, ἰσχυρῆς, παντοδύναμης, ἀντικειμενικῆς, ἀπόλυτης, ἀνθρώπινης γνώσης.

Γράφτηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1925 στό περιοδικό «Μπολσεβίκ», Τεῦχ. 5-6

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

* — θεωρία τῆς ἀντανάκλασης. *Ἡ Σύντ.*

** — ἰδού (νά). *Ἡ Σύντ.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ «ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ»[168]

Γράφτηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ. «ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ» ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ *ΣΒΕΓΚΛΕΡ.* ΔΥΟ ΤΟΜΟΙ

ΤΥΜΠΙΝΓΚΕΝ, 1847

Βλ. πιό πάνω τό ἀπόσπασμα γιά τό „σπίτι"*.

Ἕνα πλῆθος ἀπό πολύ ἐνδιαφέροντα, ζωντανά, *ἀπλοϊκά* (φρέσκα) στοιχεῖα, πού μπάζουν τόν ἀναγνώστη στή φιλοσοφία, καί πού κατά τήν ἔκθεσή τους ἀντικαθίστανται ἀπό τό σχολαστικισμό, ἀπό ἕνα ἀποτέλεσμα χωρίς κίνηση etc.

Ἡ παπαδοκρατία σκότωσε στόν Ἀριστοτέλη τό ζωντανό καί ἀποθανάτισε τό νεκρό.

«Ὁ ἄνθρωπος καί ὁ ἵππος κτλ. ὑπάρχουν σέ ξεχωριστά ἀντίτυπα, τό καθολικό αὐτό καθεαυτό δέν ὑπάρχει μέ τή μορφή τῆς ἑνικῆς οὐσίας, ἀλλά μόνο σάν σύνολο πού ἔχει συγκροτηθεῖ ἀπό μιά καθορισμένη ἔννοια καί ἀπό μιά καθορισμένη ὕλη» (σελ. 125** [128]***, 7 βιβλίο, 10 κεφάλαιο (27-28).

Συχνά ἡ φιλοσοφία κατατρίβεται μέ τούς *ὁρισμούς* τῶν *λέξεων* etc. Θίγονται *τά πάντα*, ὅλες οἱ κατηγορίες

Ibidem, σελ. 126 [128], §§ 32-33:

...«Ἡ ὕλη αὐτή καθεαυτή εἶναι ἀγνώσιμη. Ἡ ὕλη ἐνμέρει γίνεται ἀντιληπτή μέ τίς αἰσθήσεις καί ἐνμέρει γίνεται γνωστή μέ τό λόγο. Μέ τίς αἰσθήσεις προσλαμβάνεται σάν μέταλλο, σάν ξύλο — μ'ἕνα λόγο σάν κινητή ὕλη, ἀλλά γίνεται γνωστή μέ τό

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 318. *Ἡ Σύντ.*

** *Aristoteles.* Die Metaphysik, Bd. 2, Tübingen, 1847. *Ἡ Σύντ.*

*** *Ἀριστοτέλης.* Μετά τά φυσικά, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1934. *Ἡ Σύντ.*

> λόγο, ὅταν βρίσκεται στό αἰσθησιακά ἀντιληπτό, ὄχι ὅμως ἔτσι πού νά εἶναι ἀντιληπτή μέ τίς αἰσθήσεις — ἐπομένως ἔτσι — ὅπως, λ.χ., τό μαθηματικό ἀντικείμενο»...

Εἶναι πολύ χαρακτηριστική καί βαθιά ἐνδιαφέρουσα (στήν ἀρχή τοῦ „Μετά τά φυσικά") ἡ πολεμική μέ τόν Πλάτωνα καί τά „γεμάτα ἀπορίες", χαριτωμένα γιά τήν ἁπλοϊκότητά τους, ἐρωτήματα καί Bedenken* σχετικά μέ τίς ἀνοησίες τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Κι᾽ὅλο αὐτό μέσα στήν πιό ἀνήμπορη μπερδεψιά γύρω ἀπό τό *βασικό*, τήν ἔννοια καί τό ξεχωριστό.

NB: Στήν ἀρχή τοῦ „Μετά τά φυσικά" παρουσιάζεται ἕνας *π ε ι σ μ α τ ώ δ η ς* ἀγώνας μέ τόν ῾Ηράκλειτο, μέ τήν ἰδέα τῆς ταυτότητας τοῦ Εἶναι καί τοῦ μή-Εἶναι (οἱ ἕλληνες φιλόσοφοι ἔφθασαν κοντά στή διαλεκτική, ἀλλά δέν τά ταίριασαν μαζί της). Εἶναι γενικά πολύ χαρακτηριστικά παντοῦ, passim**, τά ζωντανά ἔμβρυα *καί τά πνευματικά ἐνδιαφέροντα* τῆς διαλεκτικῆς...

Στόν ᾽Αριστοτέλη ἡ ἀντικειμενική λογική *ἀνακατεύεται παντοῦ* μέ τήν ὑποκειμενική καί μάλιστα κατά τέτιο τρόπο πού παντοῦ *φ α ί ν ε τ α ι* ἡ ἀντικειμενική. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία γιά τήν ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσης. ῾Υπάρχει μιά ἁπλοϊκή πίστη στή δύναμη τοῦ λογικοῦ, στή δύναμη, τήν ἰσχύ, τήν ἀντικειμενική ἀληθινότητα τῆς γνώσης. Καί μιά ἁπλοϊκή *μπερδεψιά*, μιά πολύ ἀξιολύπητη μπερδεψιά στή *δ ι α λ ε κ τ ι κ ή* τοῦ γενικοῦ καί τοῦ ξεχωριστοῦ — τῆς ἔννοιας καί τῆς αἰσθησιακά ἀντιληπτῆς πραγματικότητας τοῦ ξεχωριστοῦ ἀντικειμένου, τοῦ πράγματος, τοῦ φαινομένου.

῾Ο σχολαστικισμός καί ἡ παπαδοκρατία πῆραν ἀπό τόν ᾽Αριστοτέλη τό νεκρό καί ὄχι τό *ζ ω ν τ α ν ό: π ν ε υ μ α τ ι κ ά ἐ ν δ ι α φ έ ρ ο ν τ α*, ἀναζητήσεις, λαβύρινθος, μπερδεύτηκε ὁ ἄνθρωπος.

῾Η λογική τοῦ ᾽Αριστοτέλη εἶναι τό ἐνδιαφέρον, ἡ ἀναζήτηση, τό πλησίασμα στή λογική τοῦ Χέγγελ — καί ἀπ᾽αὐτήν, ἀπό τή λογική τοῦ ᾽Αριστοτέλη (ὁ ὁποῖος *παντοῦ*, στό κάθε βῆμα βάζει τό ζήτημα *σ υ γ κ ε κ ρ ι μ έ ν α γ ι ά τ ή δ ι α λ ε κ τ ι κ ή)*, ἔφτιαξαν τό νεκρό σχολαστικισμό, πετώντας ὅλες τίς ἔρευνες, τίς ταλαντεύσεις, τούς τρόπους τοποθέτησης τῶν ζητημάτων. ᾽Ακριβῶς οἱ τρόποι τοποθέτησης τῶν ζητημάτων, σάν ἕνα εἶδος *δοκιμαστικῶν* συστημάτων, ὑπῆρχαν στούς ἕλλη-

* — οἱ ἀμφιβολιες. *῾Η Σύντ*

** — παντοῦ *῾Η Σύντ.*

νες, ἕνα ἀπλοϊκό πλῆθος διαφωνιῶν πού ἀντανακλᾶται θαυμάσια στόν 'Αριστοτέλη.

...«'Από δῶ ἕπεται ὅτι τό καθολικό δέν ὑπάρχει δίπλα καί χωριστά ἀπό τό ἑνικό. 'Ενμέρει ἔχουν δίκιο οἱ ὀπαδοί τῆς διδασκαλίας γιά τίς ἰδέες, ὅταν ἀποδίδουν σ'αὐτές ἀνεξάρτητη ὕπαρξη, ἐφόσον πραγματικά οἱ ἰδέες εἶναι χωριστές οὐσίες, ἐνμέρει ὅμως κάνουν λάθος νά θεωροῦν τό ἑνιαῖο σέ πολλά σημεῖα σάν ἰδέα. Αὐτοί ὅμως τό κάνουν αὐτό γιατί δέν μποροῦν νά δείξουν τί τέλος πάντων πρέπει νά εἶναι αὐτές οἱ παροδικές οὐσίες δίπλα στά ξεχωριστά πράγματα, πού γίνονται ἀντιληπτά μέ τίς αἰσθήσεις, καί ἔξω ἀπ'αὐτά τά πράγματα. Νά γιατί αὐτοί ἐξισώνουν τίς ἰδέες μ'ἐκεῖνα τά παροδικά πράγματα, πού ἐμεῖς γνωρίζουμε, καί λένε: ὁ ἄνθρωπος καθεαυτός, ὁ ἵππος καθεαυτός, προσθέτοντας στά αἰσθητά ἀντικείμενα τή λέξη: καθεαυτό # (σελ. 136 [137], βιβλίο 7, κεφ. 16, § 8-12) #. Παρόλα αὐτά κι'ἄν ἀκόμη δέν εἴχαμε δεῖ ποτέ τά ἄστρα, παρόλα αὐτά θά ὑπῆρχαν αἰώνιες οὐσίες, ἐκτός ἀπό αὐτές, πού ἐμεῖς ξέρουμε. Καί ἄν ἀκόμη δέν θά μπορούσαμε νά ἀποδείξουμε τί παριστάνουν αὐτά τά ἄστρα, παρόλα αὐτά, εἶναι ἀναγκαῖο νά παραδεχτοῦμε ὅτι αὐτά ὑπάρχουν. Ἔτσι, εἶναι φανερό ὅτι τίποτε πού ἐκφράζεται σάν γενικό δέν εἶναι ξεχωριστή οὐσία καί ὅτι καμιά ξεχωριστή οὐσία δέν ἀποτελεῖται ἀπό ξεχωριστές οὐσίες» (— § 13 τέλος τοῦ κεφαλαίου). !

Θαυμάσια! Δέν ὑπάρχουν ἀμφιβολίες γιά τήν πραγματικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. 'Ο ἄνθρωπος μπερδεύεται ἀκριβῶς στή διαλεκτική τοῦ γενικοῦ καί τοῦ ξεχωριστοῦ, τῆς ἔννοιας καί τοῦ αἰσθήματος etc., τῆς οὐσίας καί τοῦ φαινομένου etc.

(Σελ. 146 [146], βιβλίο 8 — πολύ πιθανό νά τοποθετήθηκε μετά — κεφάλαιο 5, § 2-3.)

...«Εἶναι δύσκολο τό ἐρώτημα (ἀπορία)* σχετικά μέ τό ζήτημα ποιά σχέση ἔχει ἡ ὕλη αὐτοῦ ἤ ἐκείνου τοῦ πράγματος πρός τό ἀντίθετο. Λογουχάρη, ἄν κάποιο σῶμα σύμφωνα μέ τή δυναμικότητά του (δυνάμει) εἶναι γερό, καί στήν ὑγεία ἀντιπαρατίθεται ἡ ἀσθένεια, τότε αὐτό τό σῶμα δέν μπορεῖ ἄραγε νά εἶναι δυνάμει καί γερό καί ἄρρωστο;... NB

...Παρακάτω, δέν εἶναι ἄραγε ὁ ζωντανός ἄνθρωπος (δυνάμει) καί ζωντανός καί πεθαμένος;»

* Οἱ λέξεις: ἀπορία, δυνάμει κτλ., στό ρωσ. κείμενο εἶναι γραμμένες στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*

(Σελ. 181 [182]), βιβλίο 11, κεφάλαιο 1, § 12-14:

...«Τά μαθηματικά αὐτοί» (οἱ φιλόσοφοι), «τά τοποθετοῦν ἀνάμεσα στίς ἰδέες καί σ'αὐτό πού γίνεται ἀντιληπτό μέ τίς αἰσθήσεις σάν κάποιο τρίτο πράγμα πού ὑπάρχει ἔξω ἀπό τίς ἰδέες καί τόν ἐδῶ κόσμο. Καί ὅμως δέν ὑπάρχει ἀκόμη τρίτος ἄνθρωπος ἤ τρίτος ἵππος, ἐκτός ἀπό τόν ἄνθρωπο καθεαυτό (ἤ τόν ἵππο καθεαυτό) καί τόν ξεχωριστό ἄνθρωπο ἤ τόν ξεχωριστό ἵππο. 'Αλλά ἄν τό ζήτημα δέν ἔχει ἔτσι, ὅπως τό λένε αὐτοί οἱ φιλόσοφοι, τότε μέ τί πρέπει νά ἀσχολεῖται ὁ μαθηματικός; Πάντως ὄχι μέ τόν ἐδῶ κόσμο, γιατί σ'αὐτό τόν κόσμο τίποτε δέν ὑπάρχει ἔτσι ὅπως τό ἐρευνοῦν οἱ μαθηματικές ἐπιστῆμες»...

Ibidem, κεφάλαιο 2, § 21-23:

...«Παρακάτω, μπαίνει τό ἐρώτημα, ὑπάρχει ἄραγε κάτι τί ἐκτός ἀπό τό συγκεκριμένο ἤ ὄχι; 'Εγώ ὀνομάζω συγκεκριμένο τήν ὕλη καί πᾶν τό ὑλικό. ῎Αν δέν ὑπάρχει, τότε τό πᾶν εἶναι τό παροδικό, γιατί πᾶν τό ὑλικό πάντως εἶναι παροδικό. ῎Αν ὅμως κάτι ὑπάρχει, ἐκτός ἀπό τό συγκεκριμένο, τότε αὐτό, ὅπως φαίνεται, εἶναι μορφή καί εἰκόνα. 'Αλλά σχετικά μ'αὐτά τά τελευταῖα εἶναι δύσκολο νά καθορίσει κανείς σέ ποιά πράγματα ὑπάρχουν καί σέ ποιά δέν ὑπάρχουν»...

Σελ. 185-186 [185-186], βιβλίο 11, κεφάλαιο 3, § 12 — ὁ μαθηματικός ἀφήνει κατά μέρος τή θερμότητα, τή βαρύτητα καί τίς λοιπές «αἰσθησιακές ἀντιφάσεις» καί ἔχει ὑπόψη του «μόνο τό ποσοτικό»... «ἔτσι ἀκριβῶς ἔχει τό ζήτημα καί μέ αὐτό πού ὑπάρχει».

'Εδῶ ὑπάρχει ἡ ἄποψη τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ, ἀλλά τυχαῖα, ὄχι μέ συνέπεια, μή ἀναπτυγμένα, φευγαλέα.

'Ο Windelband στό „'Εγχειρίδιο ἱστορίας τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας" (Müller's Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft*, V, I, S. 265) («'Αναγνωστήριο» στή βιβλιοθήκη τῆς Βέρνης) ὑποστηρίζει ὅτι στή λογική τοῦ 'Αριστοτέλη (die Logik) «ὑπάρχει σάν μιά πιό γενική προϋπόθεση ἡ ταυτότητα τῶν

* — 'Εγχειρίδιο τοῦ Μύλλερ γιά τήν ἱστορία τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητας. *Ἡ Σύντ.*

μορφῶν τῆς νόησης καί τῶν μορφῶν τοῦ Εἶναι» καί φέρνει τό ἀπόσπασμα ἀπό τή „Metaphysik", V, 7: «ὁσαχῶς λέγεται, τοσαχῶς τό εἶναι σημαίνει» *. Αὐτό στήν § 4. Ὁ Σβέγκλερ τό μεταφράζει: Denn so vielfach die Kategorien ausgesagt werden, so vielfach bezeichnen sie ein Sein **. Ἡ μετάφραση εἶναι ἄσχημη!

Πλησίασμα στό θεό:

Βιβλίο 12, κεφάλαιο 6, § 10-11:

...«Γιατί πῶς μπορεῖ νά προκύψει κίνηση, ἄν δέν ὑπάρχει ἕνα αἴτιο μέ ἐνεργητική ὕπαρξη; Διότι δέν μπορεῖ ἡ ὕλη νά δόσει ἡ ἴδια κίνηση στόν ἑαυτό της, ἀλλά κίνηση θά τῆς δόσει ἡ τεκτονική τέχνη. Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο δέν μποροῦν ἀφ'ἑαυτῶν νά κινηθοῦν — οὔτε τά ἐπιμήνια ὑγρά, οὔτε ἡ γῆ, ἀλλά κίνηση τούς δίνουν οἱ σπόροι καί τό ἀρσενικό σπέρμα»...

Ὁ Leukipp (id., § 14) δέχεται τήν αἰώνια κίνηση, ἀλλά δέν ἐξηγεῖ γιατί (§ 11).

Κεφάλαιο 7, § (11-*19* — *θ ε ό ς* (σελ. 213 [211]).

...«Ἡ αἰώνια κίνηση πρέπει νά πηγάζει ἀπό κάτι τί... τό αἰώνιο» (κεφάλαιο 8, § 4)...

Β ι β λ ί ο 1 2, κ ε φ ά λ α ι ό 1 0 — πάλι „διαλογή" τῶν βασικῶν ζητημάτων τῆς φιλοσοφίας. Τά „σημεῖα τοῦ ἐρωτήματος", ἄς ποῦμε. Πολύ φρέσκη, ἁπλοϊκή, μέ ἀμφιβολίες ἔκθεση (πιό συχνά ὑπαινιγμοί) τῶν διαφόρων ἀπόψεων.

Σ τ ό β ι β λ ί ο 1 3 ὁ Ἀριστοτέλης ἐπανέρχεται στήν κριτική τῆς πυθαγόρειας θεωρίας γιά τούς ἀριθμούς (καί τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ἰδέες), πού εἶναι ξεχωριστοί ἀπό τά αἰσθητά πράγματα.

||Ἰδεαλισμός πρωτόγονος: τό γενικό (ἡ ἔννοια, ἡ ἰδέα) εἶναι *ξ ε χ ω ρ ι σ τ ή ο ὐ σ ί α.* Αὐτό φαίνεται παράλογο, τερατωδῶς (σωστότερα: παιδιάστικα) ἀνόητο. Ἀλλά μήπως δέν εἶναι περίπου τέτιος (*ἐντελῶς* τέτιος εἶναι) ὁ σύγχρονος ἰδεαλισμός, ὁ Κάντ, ὁ Χέγγελ, ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ; Τά τραπέζια, τά καθίσματα καί οἱ *ἰδέες* τοῦ τραπεζιοῦ καί τοῦ καθίσματος. Ὁ κόσμος καί ἡ ἰδέα τοῦ κόσμου (ὁ θεός). Τό πράγμα καί

NB

NB

* — «μέ ὅσους τρόπους παράγονται αὐτές οἱ διαφορετικές διατυπώσεις, μέ τόσους δρόμους ἀποδείχνουν τό Εἶναι». *Ἡ Σύντ.* (Ἡ παραπάνω φράση στό ρωσ. κείμενο εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*)

** — γιατί τόσες φορές, ὅσες διατυπώνονται οἱ κατηγορίες, τόσες ἐπίσης φορές αὐτές παριστάνουν τό Εἶναι. *Ἡ Σύντ.*

τό „νοούμενο“, τό ἀγνώσιμο „πράγμα καθεαυτό“. Ἡ σχέση τῆς γῆς καί τοῦ ἥλιου, τῆς φύσης γενικά — καί ὁ νόμος, ὁ λόγος*, ὁ θεός. Ἡ διχοτόμηση τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ *δυνατότητα* τοῦ ἰδεαλισμοῦ (= τῆς θρησκείας) εἶναι *δοσμένες* ἤδη **στήν πρώτη, στοιχειώδη** ἀφαίρεση | „τό σπίτι“ γενικά καί τά ξεχωριστά σπίτια |

Τό πλησίασμα τοῦ νοῦ (τοῦ ἀνθρώπου) πρός τό ξεχωριστό πράγμα, ἡ ἄρση τοῦ ἐκμαγείου (= τῆς ἔννοιας) αὐτό *δέν εἶναι* μιά ἁπλή, ἄμεση, κατοπτρικά - νεκρή πράξη, ἀλλά εἶναι μιά πράξη σύνθετη, διχοτομημένη, ζιγκζαγκοειδής, πού *περικλείνει μέσα της* τή δυνατότητα ἀπομάκρυνσης τῆς φαντασίας ἀπό τή ζωή. Κάτι περισσότερο: τή δυνατότητα *μετατροπῆς* (καί μάλιστα μετατροπῆς πού δέν συνειδητοποιεῖται ἀπό τόν ἄνθρωπο) τῆς ἀφηρημένης ἔννοιας, τῆς ἰδέας σέ *φαντασία* (in letzter Instanz** = τοῦ θεοῦ). Γιατί καί στήν πιό ἁπλή γενίκευση, στήν πιό στοιχειώδη γενική ἰδέα („τό τραπέζι“ γενικά) *ὑπάρχει* ἕνα δοσμένο κομματάκι **φαντασίας**. (Vice versa: εἶναι ἀνόητο νά ἀρνεῖται κανείς τό ρόλο τῆς φαντασίας καί στήν πιό αὐστηρή ἐπιστήμη: σύγκρ. ὁ Πίσαρεφ γιά τό ὄνειρο τό ὠφέλιμο, σάν κίνητρο *πρός τή* δουλιά καί γιά τό κενό ὀνειροπόλημα[169].)

Μιά ἁπλοϊκή ἔκφραση τῶν „δυσκολιῶν“ σχετικά μέ τή „φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν“ (μιλώντας μοντέρνα): βιβλίο 13, κεφάλαιο 2, § 23:

...«Παρακάτω, τό σῶμα εἶναι μιά οὐσία, γιατί ἔχει πάρει ἤδη κατά κάποιο τρόπο τήν τελείωσή του. Ἀλλά πῶς θά μποροῦσαν νά εἶναι οὐσίες οἱ γραμμές; Οἱ γραμμές δέν θά μποροῦσαν νά εἶναι τέτιες οὔτε μέ τήν ἔννοια τῆς μορφῆς καί τῆς εἰκόνας, παρόμοια λογουχάρη μέ τήν ψυχή, οὔτε μέ τήν ἔννοια τῆς ὕλης, παρόμοια μέ τό σῶμα: γιατί εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι τίποτε δέν μπορεῖ νά ἀποτελεῖται ἀπό γραμμές, ἤ ἀπό ἐπίπεδα, ἤ ἀπό τελεῖες»... (σελ. 224 [220])...

Τό *βιβλίο 13, κεφάλαιο* 3 λύνει αὐτές τίς δυσκολίες θαυμάσια, μέ σαφήνεια, καθαρά, *ὑλιστικά* (τά μαθηματικά καί οἱ ἄλλες ἐπιστῆμες ἀφαιροῦν τή *μιά* ἀπό τίς πλευρές τοῦ σώματος, τοῦ φαινομένου, τῆς ζωῆς). Ἀλλά ὁ συγγραφέας δέν *ἐπιμένει* μέ συνέπεια σ᾿αὐτή τήν ἄποψη.

---

* Ἡ λέξη «λόγος» στό ρωσ. κείμενο εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. *Σημ. μετ.*

** — σέ τελευταία ἀνάλυση. *Ἡ Σύντ.*

῾Ο Σβέγκλερ στό σχόλιό του (τ. IV, σελ. 303) λέει: ῾Ο ᾿Αριστοτέλης δίνει ἐδῶ μιά θετική ἔκθεση τῆς «ἄποψής του πάνω στό μαθηματικό ἀντικείμενο: τό μαθηματικό εἶναι κάτι πού ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό τό αἰσθητό». NB

Τό βιβλίο 13, κεφάλαιο 10 θίγει τό ζήτημα πού ἔχει ἐκτεθεῖ καλύτερα ἀπό τόν Σβέγκλερ στό σχόλιο (σέ σχέση μέ τή „Metaphysik" VII, 13, 5): ἡ ἐπιστήμη θίγει μόνο τό γενικό (σύγκρ. τό βιβλίο 13, κεφάλαιο 10, § 6), ἐνῶ πραγματικά (οὐσιαστικά) μόνο τό ξεχωριστό. ῾Επομένως, ὑπάρχει ἄβυσσος ἀνάμεσα στήν ἐπιστήμη καί στήν πραγματικότητα; ῎Αρα τό Εἶναι καί ἡ νόηση εἶναι μή συγκρίσιμα; „῾Η ἀληθινή γνώση τοῦ πραγματικοῦ εἶναι ἀδύνατη;" (Σβέγκλερ, τ. IV, σελ. 338). ῾Ο ᾿Αριστοτέλης ἀπαντάει: δυνάμει ἡ γνώση κατευθύνεται πρός τό γενικό, ἐνεργείᾳ πρός τό ἰδιαίτερο.

῾Ο Σβέγκλερ (ib.) ὀνομάζει höchst beachtenswert

\#

τό ἔργο τοῦ **F. Fischer**: „*Die Metaphysik, von empirischen Standpunkte aus dargestellt*"* |χρόνος ἔκδοσης (1847)|, ὁ ὁποῖος μιλάει γιά τό „ρεαλισμό" τοῦ ᾿Αριστοτέλη. NB;

Βιβλίο 14, κεφάλαιο 3, § 7: ...«ἄν *μέσα* στά αἰσθητά πράγματα δέν ὑπάρχει ἐντελῶς τό μαθηματικό, τότε γιατί στά αἰσθητά πράγματα προσιδιάζουν οἱ ἰδιότητες τοῦ μαθηματικοῦ;»... (σελ. 254 [245]).

(Τό ἴδιο ἐπίσης εἶναι τό νόημα τῆς τελευταίας φράσης τοῦ βιβλίου, βιβλίο 14, κεφάλαιο 6, § 21.)

Τέλος τοῦ „Μετά τά φυσικά".

\#Friedrich Fischer (1801-1853), καθηγητής φιλοσοφίας στή Βασιλεία. Στό ἄρθρο τοῦ Prantl („Allgemeine

---

* — πολύ μεγάλης ἀξίας τό ἔργο τοῦ **Φ. Φίσερ**: «*῾Η μεταφυσική, ἐκτεθειμένη ἀπό τήν ἐμπειρική ἄποψη*». ῾Η Σύντ.

Deutsche Biographie“ *, τ. 7, σελ. 67) δίνεται ἕνα περιφρονητικό σχόλιο γι᾽αὐτόν καί ἀναφέρεται ὅτι τάχα αὐτός «ἐξαιτίας τῆς πλήρους ἐχθρότητάς του πρός τόν ὑποκειμενικό ἰδεαλισμό λίγο ἔλλειψε νά πέσει στήν ἀντίθετη ἀκρότητα — στόν ἐμπειρισμό πού εἶναι ξένος πρός τόν ἰδεαλισμό».

χά-χά!!!

* — «Γενική γερμανική βιογραφία». *Ἡ Σύντ.*

II

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΒΙΒΛΙΑ, ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ

1903

Φ. ΥΜΠΕΡΒΕΓΚ. «ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ»[170]

(ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΜΑΞ ΧΑΙΝΤΣΕ)
3 τ. 1876-1880. ΛΕΙΨΙΑ

|Τό βιβλίο ἔχει λίγο παράξενο χαρακτήρα: πολύ μικρές §§ *μέ δυό λέξεις* γιά τό περιεχόμενο τῶν διδασκαλιῶν καί ἐκτενέστατες ἐπεξηγήσεις στοιχειοθετημένες μέ ψιλά στοιχεῖα, κατά τά 3/4 γεμάτες ὀνόματα καί τίτλους βιβλίων |ἐπί πλέον παλιά: βιβλιογραφία ὥς τά χρόνια 1860-1870, 1870-1880|. Κάτι τό unleserliches!* Ἱστορία ὀνομάτων καί βιβλίων!|

Φ. ΠΑΟΥΛΣΕΝ. «ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»[171]

1899

Εἶναι πολύ χαρακτηριστική ἡ εἰλικρινής τοποθέτηση τοῦ ζητήματος στήν εἰσαγωγή: τό καθῆκον τῆς νεότερης φιλοσοφίας εἶναι „νά συμβιβάσει τή θρησκευτική κοσμοαντίληψη μέ τήν ἐπιστημονική ἑρμηνεία τῆς φύσης" (σελ. IV**, [V]***). Sic! Καί αὐτή ἡ ἰδέα ἀναπτύσσεται πολύ ἐμπεριστατωμένα: πάλη τάχα ἐνάντια σέ δυό μέτωπα — ἐνάντια στόν ὑλισμό καί στόν „ἰησουϊτισμό" (καί τόν καθολικό καί τόν προτεσταντικό). Φυσικά, ὁ ὑλισμός ἐννοεῖται (παρουσιάζεται;) σάν rein mechanisch, physikalisch u. s. w.****

---

* — δυσανάγνωστο! *Ἡ Σύντ.*

** *F. Paulsen.* «Einleitung in die Philosophie». Berlin, 1899. *Ἡ Σύντ.*

*** *Φ. Πάουλσεν.* «Εἰσαγωγή στή φιλοσοφία». Μόσχα, 1899. *Ἡ Σύντ*

**** — καθαρά μηχανικός, φυσικός κτλ. *Ἡ Σύντ.*

῾Ο συγγραφέας μιλάει ἐπίσης ἀνοιχτά ὅτι ἡ νεότερη φιλοσοφία στηρίζεται στόν Κάντ καί εἶναι ἐκπρόσωπος τοῦ „ἰδεαλιστικοῦ μονισμοῦ".

Μέχρι — τή σελ. 10 [10] ...«῾Ο συμβιβασμός ἀνάμεσα στή γνώση καί στήν πίστη»...

Καί ἡ σελ. 11 [11]: «Νά καθορίσει αὐτό τό συμβιβασμό» — «νά ποιό εἶναι τό κεντρικό σημεῖο τῆς φιλοσοφίας τοῦ *Κάντ*... Νά δόσει τό δέον καί στό ἕνα καί στό ἄλλο: στή γνώση ἐνάντια στό σκεπτικισμό τοῦ Χιούμ, στήν πίστη ἐνάντια στή δογματική ἄρνησή της ἀπό τόν ὑλισμό — νά ποιό εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς δουλιᾶς του» (12) [11].

«Μόνο μιά περίπτωση μπορεῖ νά φέρει σέ ἀμηχανία τή γεμάτη ἐλπίδες» (ἡ ἐλπίδα σ᾽αὐτό τό *συμβιβασμό*) «ἀναμονή: ἡ περίπτωση αὐτή εἶναι ἕνας ἀπόλυτα ἐχθρικά πρός τή θρησκεία ριζοσπαστισμός, πού διαδίδεται τώρα στίς πλατιές μάζες τοῦ πληθυσμοῦ ...῎Ετσι πού ὁ ἀθεϊσμός εἶναι τώρα» (ὅπως καί πρωτύτερα στήν ἀστική τάξη) «δόγμα τῆς σοσιαλδημοκρατίας» (σελ. 14-15 [14]); «Αὐτό εἶναι μιά κατήχηση ἀπό τήν ἀνάποδη. Καί ὅπως ἡ παλιά δογματική, ἔτσι καί τούτη ἡ νέα, ἡ ἀρνητική δογματική, εἶναι ἐχθρική πρός τήν ἐπιστήμη, ἐφόσον στά δόγματά της βάζει ἁλυσίδες στό πνεῦμα τῆς κριτικῆς καί τῆς ἀμφιβολίας». (῾Υπενθυμίζει τήν ὀνομασία *Antipfaffen** καί διαβεβαιώνει ὅτι ὁ χριστιανισμός εἶναι ξένος στό πάθος πρός τούς πλουσίους, ὅτι αὐτός, ὁ χριστιανισμός, δοκιμάζει καί αὐτή τήν πάλη, πρός τήν ὁποία βαδίζει ἡ Εὐρώπη.)

῾Ο Πάουλσεν, ἀπορίπτοντας τόν ὑλισμό καί ὑποστηρίζοντας τή θεωρία Allbeseelung** (πού τήν ἑρμηνεύει μέ ἕνα *ἰδεαλιστικό* νόημα), ἀγνοεῖ 1) ὅτι ἀπορίπτει ὄχι τόν ὑλισμό, ἀλλά μόνο *μερικά* ἐπιχειρήματα *μερικῶν* ὑλιστῶν, 2) ὅτι *ἀντιφάσκει* μέ τόν ἑαυτό του, ἑρμηνεύοντας τή σύγχρονη ψυχολογία μέ ἕνα ἰδεαλιστικό νόημα.

X Σύγκρ. σελ. 126 [125]. «῾Η δύναμη... δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά τάση πρός μιά καθορισμένη δράση, καί, ἑπομένως, στή γενική της οὐσία συμπίπτει μέ τήν ἀσυνείδητη βούληση».

(Ergo - Seelenvorgänge und Kraft καθόλου δέν εἶναι τόσο unüberbrückbar***, ὅπως φαινόταν νωρίτερα στό συγγραφέα, σελ. 90 [88] u. ff.)

* — *ἀντιπαπαδοκράτες. ῾Η Σύντ.*

** — τοῦ παμψυχισμοῦ. *῾Η Σύντ.*

*** — ῾Επομένως — τά ψυχικά φαινόμενα καί ἡ δύναμη καθόλου δέν εἶναι τόσο ἀσύνδετα. *῾Η Σύντ.*

Σελ. 112-116 [111-115]: γιατί τό Weltall* δέν θά μποροῦσε νά γίνει φορέας Weltgeistes**; (Ἐπειδή ὁ ἄνθρωπος καί ὁ ἐγκέφαλός του εἶναι ἡ *ἀνώτατη* ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος, ὅπως τό παραδέχεται καί ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας.

Ὅταν ὁ Πάουλσεν κριτικάρει τούς ὑλιστές — ἀντιπαραθέτει στήν ὕλη τίς *ἀνώτατες* μορφές τοῦ πνεύματος. Ὅταν ὑπερασπίζει τόν ἰδεαλισμό καί ἑρμηνεύει ἰδεαλιστικά τή σύγχρονη ψυχολογία — προσεγγίζει τίς κατώτατες μορφές τοῦ πνεύματος μέ τό Kräfte etc.***. Αὐτό εἶναι τό πιό τρωτό σημεῖο τῆς φιλοσοφίας του). NB

Σύγκρ. ἰδιαίτερα στίς σελ. 106-107 [105-106], ὅπου ὁ Πάουλσεν ἐκφράζεται ἐνάντια στήν ἄποψη γιά τήν *ὕλη*, σάν γιά κάτι τό *νεκρό*.

X Contra σελ. 86 [84]: «μέσα στήν κίνηση δέν κρύβεται ἀπολύτως καμιά σκέψη»...

Ὁ συγγραφέας φαίνεται σάν νά ἀπαλλάσσεται πολύ εὔκολα ἀπό τήν ἰδέα ὅτι Gedanke ist Bewegung****. Τά ἐπιχειρήματά του ἀνάγονται *μόνο* «στή συνηθισμένη ἀνθρώπινη νόηση: παράλογο», «ἡ σκέψη δέν εἶναι κίνηση, ἀλλά σκέψη» (87) [85]. Μήπως καί ἡ θερμότητα δέν εἶναι κίνηση, ἀλλά εἶναι θερμότητα;;

Τά ἐπιχειρήματα τοῦ συγγραφέα εἶναι ἐντελῶς ἀνόητα, ὅτι τάχα ὁ φυσιολόγος δέν θά πάψει νά μιλάει γιά σκέψεις καί ὄχι γιά κινήσεις ἴδιες μ'αὐτές τίς σκέψεις; Καί γιά τή θερμότητα κανένας δέν θά πάψει *ποτέ* νά μιλάει.

Αὐτός λοιπόν ὁ συγγραφέας ὅταν ἐρωτευθεῖ δέν θά μιλάει «στή ντάμα γιά τό ἀντίστοιχο προτσές πού κινεῖ τά ἀγγεῖα... Ἀφοῦ αὐτό εἶναι μιά ὁλοφάνερη ἀνοησία» (86-87) [85]. Ἀκριβῶς! τοῦ κυρίου Πάουλσεν! Καί ὅταν αἰσθανθοῦμε τήν ἔλλειψη θερμότητας, δέν θά λέμε ὅτι ἡ θερμότητα εἶναι ἕνα εἶδος κίνησης, ἀλλά θά λέμε πῶς θά βροῦμε κάρβουνο.

Ὁ Πάουλσεν θεωρεῖ sinnlos ***** τή θέση ὅτι ἡ σκέψη εἶναι Bewegung. Ἀλλά ὁ ἴδιος εἶναι καί ἐνάντια στό δυϊσμό καί μιλάει γιά τό „ἰσοδύναμο". (*140* καί 143 [139 καί 143-144]) — τό

* — τό Σύμπαν. *Ἡ Σύντ.*

** — τοῦ παγκόσμιου πνεύματος. *Ἡ Σύντ.*

*** — μέ τίς δυνάμεις κτλ. *Ἡ Σύντ.*

**** — ἡ σκέψη εἶναι κίνηση. *Ἡ Σύντ.*

***** — ἀνόητη. *Ἡ Σύντ.*

„φυσικό ἰσοδύναμο τοῦ ψυχικοῦ" (ἤ Begleiterscheinung*). ᾿Αλλά μήπως δέν εἶναι ἐκεῖνο τό begriffliche Konfusion**, γιά τό ὁποῖο βρίζει μέ περιφρόνηση τόν Μπύχνερ;

῞Οταν ὁ Πάουλσεν ἀνακηρύσσει τό δικό του παραλληλισμό „μή τοπικό", ἀλλά „ἰδεατό" (σελ. 146 [145]), τότε ὁ διαρχικός του χαρακτήρας προβάλλει ἀκόμη πιό καθαρά. Αὐτό δέν εἶναι ἑρμηνεία τοῦ ζητήματος καί δέν εἶναι θεωρία, ἀλλά εἶναι ἕνα ἁπλό σόφισμα.

Γράφτηκε τό 1903

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

---

* — συνακόλουθο φαινόμενο. *῾Η Σύντ.*

** — μπέρδεμα τῶν ἐννοιῶν. *῾Η Σύντ.*

1 9 0 4

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ Ε. ΧΑΙΚΚΕΛ «ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ» ΚΑΙ «ΤΑ ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ»[172]

Frankfurter Zeitung. 1904, άρ. φύλ. 348 (15 ιτέμβρη)
1η πρωινή έκδοση

Ἐπιφυλλίδα γιά τά νέα *βιολογικά* βιβλία

Ernst Haeckel. „Lebenswunder" (Gemeinverständliche Studien über biologische Philosophie). Stuttgart (Alfred Kröner) *.

(Γιά τόν Χαϊκκελ «τό πνεῦμα εἶναι φυσιολογική λειτουργία τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου». Σελ. 378 τοῦ βιβλίου του. Ὁ συγγραφέας τῆς κριτικῆς, φυσικά, εἶναι *ἐνάντια* σ'αὐτή τή γνώμη.)

Ἀλλά τά δικά του „*Welträtsel*"** ((βγῆκαν νωρίτερα)), (ὅπου ἀποδείχνεται ὅτι, γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, *δέν ὑπάρχουν* αἰνίγματα τοῦ Σύμπαντος).

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1904

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1958 στήν 4η ἔκδοση τῶν Ἁπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν, τόμ. 38ος

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

---

* — *Ἔρνστ Χαϊκκελ.* «Τά θαύματα τῆς ζωῆς» (Ἐκλαϊκευτικές μελέτες γιά τή φιλοσοφία τῆς βιολογίας). Στουτγάρδη (Ἄλφρεντ Κρένερ). *Ἡ Σύντ.*

** — *«Τά αἰνίγματα τοῦ Σύμπαντος». Ἡ Σύντ.*

1 9 0 9

ΑΠΟ ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΣΟΡΒΟΝΝΗΣ[173]

Σορβόννη. Νέα βιβλία: C. 819 (7)*.

Ρίχαρντ *Λούκας*. Βιβλιογραφία τῶν ραδιενεργῶν οὐσιῶν. 'Αμβοῦργο καί Λειψία. 1908. 8º.
(A. 47. 191).

Μάχ. Δοκίμιο φυσικῆς (ἐπεξεργασμένο ἀπό τόν Χάρμπορντ καί τόν Φίσερ). Λειψία. 1905-1908. 2 τόμοι. 8º.
(A. 46. 979). S. Φ. φ. 587.

Μάξ Πλάνκ. 'Η ἀρχή τῆς διατήρησης τῆς ἐνέργειας. Λειψία. 1908. (2η ἔκδοση). 12º.
(A. 47. 232). *S.* φ. φ. *63.*

Ἔντουαρντ Ρίκκε. 'Εγχειρίδιο φυσικῆς. 4η ἔκδοση. Λειψία. 1908. 2 τόμοι. 8º.
(A. 47. 338). S. Φ. φ. 301ª.

Φενελόν Σαλινιάκ. Ζητήματα γενικῆς φυσικῆς καί ἀστρονομίας. Τουλούζη. 1908. 4º.
(D. 55. 745). C. 818 (2).

Τζ. Τζ. Τόμσον. 'Η ἀτομική θεωρία τῆς ὕλης. Μπράουνσβάιγκ. 1908. 8º.
S. D. e. 101 (25).

Στή βιβλιοθήκη τῆς Σορβόννης:

I. „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“[174]. *P. 5 3 (8º)* (A. 16. 404).

---

* 'Εδῶ καί παρακάτω τά γραμματικά καί ἀριθμητικά σημεῖα εἶναι οἱ ἀριθμοί πού ἔχει ἡ βιβλιοθήκη στά βιβλία. *'Η Σύντ.*

II. „Archiv für Philosophie". 2-te Abteilung. *P.* *4 8.* (A. 17. 027).

„Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie". 1909. Heft I. Κριτική τοῦ Ραούλ Ρίχτερ (συμπαθητική καί μάλιστα ἐπαινετική) γιά τόν

Λούντβιχ Στάιν. Τά φιλοσοφικά ρεύματα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Στουτγάρδη. 1908. (Ἔνκε.) XVI + 452 σελίδες. (12 μάρκα.)

Σελ. 1-293 — φιλοσοφικά ρεύματα
294-445 φιλοσοφικά προβλήματα

— Δέκα φιλοσοφικά ρεύματα:

1) νεοϊδεαλισμός (βουλησιαρχική μεταφυσική)
2) νεοθετικισμός (πραγματισμός) τοῦ W. James
3) „νέα κίνηση τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσης" (Ostwald καί „νίκη" τῆς ἐνεργητικῆς πάνω στόν ὑλισμό)
4) „νεορομαντισμός" (H. St. Chamberlain etc.)
5) νεοβιταλισμός
6) ἐξελικτικισμός (Σπένσερ)
7) ἰντιβιντουαλισμός (τοῦ Νίτσε)
8) geisteswissenschaftliche Bewegung* (Dilthey)
9) philosophiegeschichtliche**
10) νεορεαλισμός (Ἐδουάρδος φόν Χάρτμαν!!!).

Ἀπό τά νέα βιβλία:

Μάξ Σίντς. Ἡ ἀλήθεια τῆς θρησκείας σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις τῶν νεότερων ἐκπροσώπων τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας. Ζυρίχη. 1908. 8⁰ (307 σελίδες. 6. 50 μάρκα).

Κρ. Γκύντερ. Ἀπό τό πρωτόγονο ζῶο ὥς τόν ἄνθρωπο. (Ἄτλας εἰκόνων.) Στουτγάρδη. 1909. (7-19 ἐκδόσεις $\lesseqgtr$ 1 μάρκο.)

---

* — ἀνθρωπιστικό-ἐπιστημονικό κίνημα. *Ἡ Σύντ.*

** — φιλοσοφικό-ἱστορικό. *Ἡ Σύντ.*

Α. Πελάτσα. Ὁ Ρ. Ἀβενάριους καί ὁ ἐμπειριοκριτικισμός. 1908; 9; Τουρίνο (Μπόκκα). 130 σελίδες.

Σπαβέντα. Ἡ ἰταλική φιλοσοφία στή σχέση της μέ τήν εὐρωπαϊκή φιλοσοφία. 1908; 9; Μπάρι (Λατέρτσα).

Ἀπό τά νέα βιβλία (1909):

Λ. Μπόλτσμαν. Οἱ ἐπιστημονικές πραγματεῖες τῆς Βιέννης. Λειψία (Μπάρτ).

Γκ. Στράχε. Ἡ ἑνότητα τῆς ὕλης, τοῦ κοσμικοῦ αἰθέρα καί τῶν δυνάμεων τῆς φύσης. Βιέννη (Ντέιτικε).

Ρ. 48

„Archiv für Philosophie“, *2 μέρος* = „Archiv für *systematische* Philosophie“. 1908. 4: τό *δεύτερο* ἄρθρο τοῦ Vitalis Norström (σελ. 447-496) ((ἐνδιαφέρον. Ὅλο σχεδόν γιά τόν Μάχ)).

ποῦ εἶναι τό πρῶτο;;   ἡ σημείωση — ἄργησε[175];;

Γράφτηκε τό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1909

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1933 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XXV

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

1913

ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΤΡΑΔΙΟ „ΑΥΣΤΡΙΑΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑ“

F. Raab. Die Philosophie von R. Avenarius. Systematische Darstellung und immanente Kritik. Leipzig, 1912 (164 p.). 5 Mk. *
Perrin. Les atomes. Paris (Alcan)** [176].

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Γ. ΠΛΕΝΓΚΕ «ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΧΕΓΓΕΛ» [177]

Joh. Plenge. Marx und Hegel. Tübingen, 1911. (184 SS.) (Mk. 4).
{ 'Αρνητική κριτική τοῦ Ο. Μπάουερ στόν III τόμο, 3η ἔκδοση „Archiv für Geschichte des Sozialismus“. }

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Ρ. ΜΠ. ΠΕΡΡΥ «ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ» [178]

„Mind“. 1913. 'Απρίλης. Κριτική τοῦ F. C. S. Schiller στό βιβλίο τοῦ Ralph Barton Perry. Present Philosophical Tendencies: a critical survey of Naturalism, Idealism, Pragmatism & Realism, together with a Synopsis of the Philosophy of William James.

---

* — *Φ. Ράαμπ.* «'Η φιλοσοφία τοῦ Ρ. 'Αβενάριους». Συστηματική ἔκθεση καί ἔμμονη κριτική. Λειψία, 1912 (164 σελ.). 5 μάρκα. *'Η Σύντ.*

** — *Περρέν.* «Τά ἄτομα». Παρίσι ('Αλκάν). *'Η Σύντ.*

London & New York (Longmans & Co). 1912. Pages 383*.

'Ο Σίλλερ εἶναι ἐνάντια στό „ρεαλισμό" τοῦ Πέρρυ καί τόν κατηγορεῖ ὅτι «ἡ σκέψη του εἶναι ἀπασχολημένη τόσο πολύ μέ τή μεταφυσική ἀντιπαράθεση τοῦ ρεαλισμοῦ στόν ἰδεαλισμό, ὥστε προσπαθεῖ πάντα νά ἀναγάγει σ'αὐτό τό ἐπίπεδο ὅλα τά ἄλλα προβλήματα».

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Σίλλερ παραθέτει τό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό τόν Πέρρυ. «'Ο ὀργανισμός ἀνταποκρίνεται στό περιβάλλον μέσα ἀπό τό ὁποῖο ἀναπτύχθηκε καί πάνω στό ὁποῖο δρᾶ. 'Η συνείδηση εἶναι μιά ἐκλεκτική ἀπάντηση στό περιβάλλον πού ὑπῆρχε πρίν ἀπ'αὐτήν καί πού ὑπάρχει ἔξω ἀπ'αὐτήν. Πρέπει νά ὑπάρχει κάτι ἀπό τό ὁποῖο προκαλεῖται ἡ ἀπάντηση, ἄν ὑπάρχει κάποια ἀπάντηση» (σελ. 323 στόν Πέρρυ). Καί ὁ Σίλλερ διαφωνεῖ:

Χαρακτηριστικό!! ‖ «"Αν κανείς δέν δόσει πίστη στό ζήτημα «γιά τό περιβάλλον πού ὑπάρχει *ἀνεξάρτητα*»» (ὑπογράμμιση τοῦ Σίλλερ), «τότε ἐδῶ δέν ἀποδείχτηκε τίποτε, ἐκτός ἀπό τό *συσχετισμό* ἀνάμεσα στή σκέψη καί στό «περιβάλλον»»... (σελ. 284).

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Α. ΑΛΙΟΤΤΑ «Η ΙΔΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ»[179]

Antonio Aliotta. La reazione idealistica contro la scienza. 1 volume. 8°. XVI + 526 p. Palerme. Casa editrice Optima. 1912**.

'Η κριτική ὑπάρχει στό περιοδικό „Revue Philosophique" (Ribot). Παρίσι, 1912, τεῦχ. 12, σελ. 644-646, τοῦ κ. J. Segond, ὁ ὁποῖος λέει ὅτι

«αὐτός» (ὁ Aliotta) «μᾶς δείχνει μέσα στόν ἀγνωστικισμό ὅλες τίς νεότερες πηγές τῆς σύγχρονης ἀντίδρασης. Μᾶς δείχνει ὅτι ἡ ἀνάπτυξή της περνάει διά μέσου τοῦ γερμανικοῦ (Ρίλ) καί τοῦ γαλλικοῦ (Ρενουβιέ) νεοκριτικισμοῦ, διά μέσου τοῦ ἐμπει-

---

* — Ράλφ Μπάρτον Πέρρυ. «Οἱ σύγχρονες φιλοσοφικές τάσεις. κριτική ἀνασκόπηση τοῦ νατουραλισμοῦ, τοῦ ἰδεαλισμοῦ, τοῦ πραγματισμοῦ καί τοῦ ρεαλισμοῦ μαζί μέ τό δοκίμιο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Οὐίλλιαμ Τζαίημς». Λονδίνο καί Νέα 'Υόρκη. (Λόνγκμενς καί Σία). 1912. Σελίδες 383. *'Η Σύντ.*

** — 'Αντόνιο 'Αλιόττα. 'Η ἰδεαλιστική ἀντίδραση ἐνάντια στήν ἐπιστήμη. 1ος τόμος. 8°. XVI + 526 σελ. Παλέρμο. 'Εκδοτικό "Οπτιμα. 1912. *'Η Σύντ.*

ριοκριτικισμοῦ τοῦ Μάχ καί τοῦ 'Αβενάριους, διά μέσου τοῦ ἀγγλικοῦ νεοχεγγελιανισμοῦ. Μᾶς περιγράφει καί ἀποκαλύπτει τή διαισθητική φιλοσοφία τοῦ Μπέρξον καί τοῦ Σμίτ, τόν ἀγγλοαμερικανικό πραγματισμό τοῦ Οὐ. Τζαίημς, τοῦ Ντιού καί τοῦ Σίλλερ, τή φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν καί τόν ἱστορισμό τοῦ Ρίκκερτ, Κρότσε, Μύνστερμπεργκ καί Ρόυς» κτλ. (645) κτλ. ὥς τόν Schuppe, Cohen καί τούς ἄλλους.

Στό δεύτερο μέρος ὁ συγγραφέας ἐξετάζει καί τήν ἐνεργητική τοῦ "Οσβαλντ καί τή „νέα φυσική des qualités" * τοῦ Ντυέμ καί τή „θεωρία τῶν προτύπων" τῶν Χέρτς, Μάξουελ καί Pastore. 'Ο συγγραφέας μισεῖ, λέει, ἰδιαίτερα τό μυστικισμό (συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ Μπέρξον) κτλ.

'Η ἄποψη τοῦ συγγραφέα εἶναι, λέει, «τό πνεῦμα τῆς χρυσῆς τομῆς τοῦ ἀληθινοῦ ὀρθολογικοῦ ἰντελλεκτουαλισμοῦ — τό πνεῦμα τοῦ κ. 'Αλιόττα καί τοῦ κ. Κιαπέλλι» (645).

Γράφτηκε τό 1913

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1938
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XXXI

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

---

* — τῶν ἰδιοτήτων. *'Η Σύντ.*

1914-1915

ΑΠΟ ΤΑ „ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ"

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ ΤΟΥ ΦΟΥΕΡΜΠΑΧ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ[180]

Log. 536

Ἅπαντα τοῦ Φόυερμπαχ, ἔκδοση Μπόλιν

Τ. I. Σκέψεις γιά τό θάνατο καί τήν ἀθανασία
II. Φιλοσοφικές κριτικές σημειώσεις καί βασικές θέσεις
III. Ἡ ἱστορία τῆς νέας φιλοσοφίας
IV. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς
V. Πιέρ Μπεΐλ
VI. Ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ
VII. Ἐπεξηγήσεις καί προσθῆκες σ' αὐτό τό βιβλίο
VIII. Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας
IX. Θεογονία
X. Γράμματα γιά τήν ἠθική καί ἐπιθανάτιοι ἀφορισμοί.

Log. I. 175

Ἅπαντα Χέγγελ
III, IV, καί V. Λογική
XIX, 1 καί 2 — γράμματα τοῦ Χέγγελ.

Γράφτηκε τό Σεπτέμβρη τοῦ 1914

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΕΓΓΕΛ[181]

Νεοχεγγελιανοί: *Caird, Bradley*[182].

J. B. Baillie. „The Origin & Significance of Hegel's Logic". *London.* 1901. (375 pp.)*. Κριτική στό **„Revue Philosophique"**, *1902, 2,* σελ. *3 1 2.* Αὐτός τάχα ὄχι μόνο ἐπαναλαμβάνει τούς ὅρους τοῦ Χέγγελ (σάν *Véra),* ἀλλά προσπαθεῖ νά παρακολουθήσει καί νά ἑρμηνεύσει τά γεγονότα *ἱστορικά.* 'Ανάμεσα στ' ἄλλα, τό κεφάλαιο X: ἡ σχέση τῆς λογικῆς πρός τή φύση (ὁ Χέγγελ δέν πέτυχε, λέει, τό σκοπό). 'Η σημασία τοῦ Χέγγελ ἔγκειται, λέει, στό ὅτι «ἀπόδειξε τόν *ἀντικειμενικό* χαρακτήρα τῆς γνώσης»... (σελ. 314).

William Wallace. „Prolegomena to the Study of Hegel's Philosophy & Especially of His Logic". Oxford & London**. *1894.* Κριτική στή „*Revue Philosophique*". *1894,* 2, σελ. 538. 2η ἔκδοση, ἡ 1η τό 1874. 'Ο συγγραφέας μετάφρασε τή *Λογική* τοῦ Χέγγελ.

«'Ο κ. Οὐώλλας ἐκθέτει μέ μεγάλη ἀκρίβεια τή χεγγελιανή ἀντίληψη αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης (τῆς λογικῆς) ...τῆς ἐπιστήμης, πού ὑποτάσσει τόν ἑαυτό της καί τή φιλοσοφία τῆς φύσης καί τή φιλοσοφία τοῦ πνεύματος, δεδομένου ὅτι ἡ καθαρή σκέψη, ἤ ἰδέα, ἀποτελεῖ τήν κοινή βάση τόσο τῆς ὑλικῆς πραγματικότητας, ὅσο καί τῆς ψυχικῆς» (540).

Τοῦ ἴδιου: 1894 μετάφραση τῆς „Philosophy of Mind"[183] μέ ἐπεξηγηματικό κεφάλαιο. Κριτική ibid.

Γιά τόν *Wallace* ὑπάρχει μιά ἐπαινετική, ἀλλά χωρίς περιεχόμενο κριτική στό „*Zeitschrift für Philosophie*"[184], τ. 111 (1898), σελ. 208.

P. Rotta. „La renaissance de Hegel et „la philosophia perennis" "*** στό ἰταλικό περιοδικό „*Rivista di Filoso-*

* — *Τζ. Μπ. Μπαΐλλι.* «'Η προέλευση καί ἡ σημασία τῆς λογικῆς τοῦ Χέγγελ». *Λονδίνο.* 1901. (375 σελ.). *'Η Σύντ.*

** — *Οὐίλλιαμ Οὐώλλας.* Εἰσαγωγή στή μελέτη τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ καί ἰδιαίτερα τῆς λογικῆς του». 'Οξφόρδη καί Λονδίνο. *'Η Σύντ.*

*** — *Π. Ρόττα.* «'Η ἀναγέννηση τοῦ Χέγγελ καί «ἡ αἰώνια φιλοσοφία»». *'Η Σύντ.*

fia“[185], 1911, I — (κριτική στό „Revue Philosophique“, 1911, 2, σελ. 333).

῾Ο Ρόττα ἦταν ὀπαδός τοῦ Καίρντ (*C a i r d*). Θά ἔλεγε κανείς, nil.

| ἰδεαλιστική ἑρμηνεία τῆς ἐνέργειας;; |

᾿Ανάμεσα στ᾿ἄλλα... «ἡ νεοχεγγελιανή ἄποψη τοῦ Μπράντλυ γιά τήν ἀόρατη ἐνέργεια, πού παρουσιάζεται διαρκῶς, πού παραβρίσκεται καί δρᾶ σ᾿ὅλες τίς ἀλλαγές καί σέ κάθε χωριστή πράξη»[186].

J. G r i e r H i b b e n. „Hegel's Logic, an Essay in Interpretation“. *New York. 1 9 0 2.* (313 p.)*.

ὁ συγγραφέας τῆς κριτικῆς[187] γενικά σημειώνει «τήν ἀναγέννηση τοῦ χεγγελιανισμοῦ στίς ἀγγλοσαξωνικές χῶρες»... «σ᾿αὐτά τά τελευταῖα χρόνια».

῾Η κριτική στό „*Revue Philosophique*“ **1904**, τ. *I*, σελ. 430: «῾Η ἐργασία τοῦ κ. *X.* παρά τόν τίτλο της, δέν δίνει καθόλου ἐπεξηγηματικές σημειώσεις, ἀλλά εἶναι μιά στήν κυριολεξία ἀνακεφαλαίωση». ῾Ο συγγραφέας σύνταξε ἕνα εἶδος *λεξικοῦ ὅρων στή Λογική* τοῦ Χέγγελ. ᾿Αλλά δέν βρίσκεται τάχα σ᾿αὐτό ἡ οὐσία: «Οἱ σχολιαστές συζητοῦν ἀκόμη γιά τήν ἴδια τή θέση πού πῆρε ὁ Χέγγελ, γιά τό βασικό νόημα καί τόν πραγματικό σκοπό τῆς διαλεκτικῆς του. Στά περίφημα κριτικά ἄρθρα τοῦ *Σ έ τ* ἀντιπαρατίθενται οἱ νέες ἑρμηνεῖες πού δίνουν στή *Λογική*, ἄν παρθεῖ σάν σύνολο, ἕνα ἐντελῶς ἄλλο νόημα, ἰδιαίτερα οἱ ἑρμηνεῖες τοῦ *Μ ά κ Τ ά γ κ α ρ τ* καί τοῦ *Ζ. Ν ο έ λ*» (431). NB

Κατά τή γνώμη τοῦ Χίμπεν, ἡ Λογική τοῦ Χέγγελ «δέν εἶναι ἕνα ἁπλό θεωρητικό σύστημα, ἕνας λίγο-πολύ ἐπιστημονικός συνδυασμός ἀφηρημένων ἐννοιῶν. «῾Η λογική αὐτή εἶναι ταυτόχρονα μιά ἑρμηνεία τῆς παγκόσμιας ζωῆς σ᾿ὅλη τήν πληρότητα τῆς συγκεκριμένης της σημασίας»». (σελ. 430). NB NB

„Preußische Jahrbücher“[188] (T. 151), 1913, Μάρτης, ἄρθρο τοῦ Dr. Ferd. J. *Schmidt*: „Hegel und Marx“**. ῾Ο συγγραφέας

* — *Τζ. Γ κ ρ ί ρ Χ ί μ π ε ν*. «῾Η λογική τοῦ Χέγγελ, δοκίμιο ἑρμηνείας». Νέα ῾Υόρκη. *1 9 0 2* (313 σελ.). *῾Η Σύντ.*

** — τοῦ δ-ρα Φέρντ. Γ. *Σμίτ*. «Χέγγελ καί Μάρξ». *῾Η Σύντ.*

ἐξυμνεῖ τή στροφή πρός τόν Χέγγελ, βρίζει τό „γνωσιοθεωρητικό σχολαστικισμό", φέρνει ἀποσπάσματα τοῦ νεοχεγγελιανοῦ *Constantin Rössler* καί τοῦ *Adolf Lasson* (ἀπό τό „Preußische Jahrbücher") καί ὅσοναφορᾶ τό βιβλίο τοῦ *Plenge*[189] ἐκφράζει τή γνώμη, ὅτι τάχα ὁ Μάρξ δέν κατάλαβε τή σημασία τῆς „ἐθνικῆς ἰδέας" σάν σύνθεσης. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Μάρξ — νά ὀργανώσει τούς ἐργάτες εἶναι μεγάλη, ἀλλά... μονόπλευρη.

Ἕνα παράδειγμα „φιλελεύθερου" (σωστότερα ἀστικοῦ, ἀρεστοῦ στούς ἐργάτες, γιατί ὁ συγγραφέας εἶναι, πιθανόν, συντηρητικός) εὐνουχισμοῦ τοῦ Marx. NB

Mc Taggart Ellis Mc Taggart. „Studies in the Hegelian Dialectic". Cambridge, 1896 (259 pp.)*. Κριτική στό „Zeitschrift für Philosophie", τ. 119 (1902), σελ. 185 — — — τάχα γνώστης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ, τάχα τήν ὑπερασπίζει ἀπό τούς Seth, Balfour, Lotze, Trendelenburg καί ἄλλους (ὁ συγγραφέας Τάγκαρτ, φαίνεται, εἶναι ἀρχιιδεαλιστής).

Emil Hammacher. „Die Bedeutung der Philosophie Hegels" (92 SS.) 1911. Leipzig**.

Κριτική στό „Zeitschrift für Philosophie", τ. 148 (1912) σελ. 95. Ὑπάρχουν, λέει, ὄχι ἄσχημες παρατηρήσεις γιά τήν „ἐπανάληψη τοῦ μετακαντιανικοῦ ἰδεαλισμοῦ σήμερα", ὅτι ὁ Βίντελμπαντ εἶναι λέει, ἀγνωστικιστής (96 σελ.) etc., ἀλλά ὁ συγγραφέας δέν κατάλαβε, λέει, καθόλου τόν „ἀπόλυτο ἰδεαλισμό" τοῦ Χέγγελ, ὅπως ἄλλωστε καί ὁ Ρίλ, ὁ Ντίλταϋ καί οἱ ἄλλοι „ἀστέρες". Καταπιάστηκε δῆθεν μέ μιά ὑπόθεση πού ξεπερνάει τίς δυνάμεις του.

Andrew Seth. „The Development from Kant to Hegel with Chapters on the Philosophy of Religion". London, 1882***. Κριτική στό „Zeitschrift für Philosophie", τ. 83, σελ. 145 (1883).

---

* — *Μάκ Τάγκαρτ Ἔλλις Μάκ Τάγκαρτ.* «Ἔρευνες πάνω στή διαλεκτική τοῦ Χέγγελ». Καίμπριτζ, 1896 (259 σελ.). *Ἡ Σύντ.*

** — *Αἰμίλ Χάμμαχερ.* «Ἡ σημασία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ». (92 σελ.) 1911. Λειψία. *Ἡ Σύντ.*

*** —Ἄντριου Σέτ. «Ἡ ἐξέλιξη ἀπό τόν Κάντ στόν Χέγγελ μέ τά κεφάλαια γιά τή φιλοσοφία τῆς θρησκείας». Λονδίνο, 1882. *Ἡ Σύντ.*

Ὁ συγγραφέας ὑπερασπίζει, λέει, τόν Χέγγελ ἐνάντια στόν Κάντ. (Γενικά ἀξιέπαινο.)

Stirling. „Secret of Hegel“*. Κριτική ἐπίσης ἐκεῖ, τ. 53 (1868), σελ. 268. Ὁ συγγραφέας εἶναι, λέει, πάρα πολύ θερμός θιασώτης τοῦ Χέγγελ καί τόν ἑρμηνεύει γιά τούς ἄγγλους.

Bertrando Spaventa: „Da Socrate a Hegel“. Bari, 1905. (432 pp. 4,50 Lire)**. Κριτική ibid., τ. 129 (1906) — αὐτό εἶναι *συλλογή ἄρθρων* ἀνάμεσα στ'ἄλλα γιά τόν Χέγγελ, πού ὁ Σπαβέντα εἶναι πιστός ὀπαδός του.

Stirling. „The Secret of Hegel“.
Ἰταλική:
Spaventa. „Da Socrate a Hegel“.
Raff. Mariano.
Γερμανική:
Michelet & Haring. „Dialektische Methode Hegels“ (1888).
Schmitt. „Das Geheimnis der Hegelschen Dialektik“ (1888)***.

Γράφτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1914

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Ζ. ΠΕΡΡΕΝ «ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ. ΑΡΧΕΣ»[190]

Σημειώνω τόν *J. Perrin*: „Traité de chimie physique. Les principes“ (300 σελ.). Παρίσι, 19*03*. Κριτική τοῦ *Ἀμπέλ Ρέυ* στό „*Revue Philosophique*“, *1904, 1,*

---

* — *Στίρλιγκ*. «Τό μυστικό τοῦ Χέγγελ». *Ἡ Σύντ.*

** — Μπερτράντο Σπαβέντα. «Ἀπό τόν Σωκράτη στόν Χέγγελ». Μπάρι, 1905. (432 σελ., 4,50 λίρες). *Ἡ Σύντ.*

*** — *Μισελέ καί Χάρινγκ*. «Ἡ διαλεκτική μέθοδος τοῦ Χέγγελ» (1888). *Σμίτ*. «Τό μυστικό τῆς χεγγελιανῆς διαλεκτικῆς» (1888). *Ἡ Σύντ.*

μέ τόν τίτλο: «Οἱ φιλοσοφικές ἀρχές τῆς φυσικῆς χημείας». (Ὁ Περρέν ἐξετάζει τήν ἔννοια τῆς *δύναμης* etc., τῆς *αἰτίας* etc., τῆς *ἐνέργειας* etc., ἀντί νά «*ἐξετάζει* τήν *ἐνέργεια* σάν μυστηριώδη οὐσία» (σελ. 401)... Ὁ Ἀμπέλ Ρέυ ὀνομάζει τόν Περρέν ἐχθρό τῶν «*νεοσκεπτικιστικῶν* συστημάτων».)

Γράφτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1914

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

ΠΙΟΤΡ ΓΚΕΝΟΦ. «Η ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΟΥ ΦΟΫΕΡΜΠΑΧ»[191]

ΖΥΡΙΧΗ. 1911 (ΕΝΑΙΣΙΜΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΗΣ ΒΕΡΝΗΣ) (89 σελ.)

Landesbibliothek

Αὐτή, ἡ καθαρά μαθητική ἐργασία ἀποτελεῖται *σχεδόν ἀποκλειστικά* ἀπό τσιτάτα ἀπό τά ἅπαντα τοῦ Φόυερμπαχ |**ἔκδοση τοῦ Γιόντλ**|. Μπορεῖ νά εἶναι χρήσιμη *μόνο* σάν **κώδικας** ἀποσπασμάτων, κι᾿αὐτός ὄχι πλήρης.

|τό θέμα δέν εἶναι **καθόλου** ἐπεξεργασμένο ἀπότόν συγγραφέα|

Ὁ συγγραφέας φέρνει κυρίως ἀποσπάσματα
ἀπό τόν τόμο II κυρίως „Thesen" und „Grundsätze", μετά „Wider den Dualismus".
X, κυρίως „Über Spiritualismus und Materialismus"[192].
N B *VIII*, „Vorlesungen über das Wesen der Religion"* (Ὁ ἴδιος ὁ Φόυερμπαχ τό 18*48* ἔγραφε ὅτι αὐτή εἶναι μιά πιό ὥριμη ἐργασία του ἀπ᾿ὅ,τι „Ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ", πού βγῆκε τό 18*41*.) |VIII, SS. 26, 29, 102-109, 288, 329 κ.ἄ.|.
VII. „Das Wesen der Religion"** (18*45*: *Ὁ Φόυερμπαχ τή θεωρεῖ σπουδαία*).

* — «Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 41-64). *Ἡ Σύντ.*

** — «Ἡ οὐσία τῆς θρησκείας». *Ἡ Σύντ.*

IV. „Leibniz"* **μέ τίς σημειώσεις τοῦ 1847.**

(*N B*) IV. SS. 261, 197, 190-191, 274.

VII. Προσθῆκες στό „*Wesen des Christentums*" **.

{ Ὁ συγγραφέας παραθέτει ἀποσπάσματα (στό πνεῦμα τοῦ Φόυερμπαχ):
Ebbinghaus. „Experimentelle Psychologie", SS. 110 und 45.
F. Jodl. „Lehrbuch der Psychologie", S. 403.
A. Forel. „Gehirn und Seele", X. Auflage, S. 14***. }

Lange (II. Buch, S. 104) ἐνάντια στόν Φόυερμπαχ εἶναι πολύ φανερό ὅτι δέν ἔχει δίκιο (S. 83 καί 88), διαστρεβλώνοντας (καί ἀρνούμενος) τόν ὑλισμό τοῦ Φόυερμπαχ[193].

Ὁ συγγραφέας δίνει στήν ἀρχή μιά ἐπισκόπηση τῆς φιλοσοφικῆς ἀνάπτυξης τοῦ Φόυερμπαχ, — „Todesgedanken"**** (1830) — εἶναι ἀκόμη χεγγελιανός. „Der Schriftsteller und der Mensch"***** (1834)****** — ἀρχή τῆς ρήξης. „Kritik des Antihegel"******* (1835) — ἐνάντια στούς ἐχθρούς τῦ Χέγγελ, ἀλλά ὄχι ὑπέρ τοῦ Χέγγελ (σύγκρ. τόν Grün, Bd. I, 390 καί 398. II, 409[194]). — „Κριτική τῆς χεγγελιανῆς φιλοσοφίας" (1839). — „Ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ" (18 *4 1*) — ρήξη — „Θέσεις" καί „Ἀρχές τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος" (1842 καί 1843). — „Ἡ οὐσία τῆς θρησκείας" (1845). — „Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας" *(1 8 4 7)*.

Γράφτηκε στίς 16-17 (29-30)
τοῦ Δεκέμβρη 1914

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

---

* — «Λάιμπνιτς» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο. σελ. 65-76). *Ἡ Σύντ.*

** — «Προσθῆκες στήν οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ». *Ἡ Σύντ.*

*** — *Ἐμπινγχάους*. «Πειραματική ψυχολογία», σελ. 110 καί 45. *Φ. Γιόντλ*. «Ἐγχειρίδιο ψυχολογίας», σελ. 403. *Α. Φορέλ*. «Ὁ ἐγκέφαλος καί ἡ ψυχή», Χ ἔκδοση, σελ. 14. *Ἡ Σύντ.*

**** — «Σκέψεις γιά τό θάνατο». *Ἡ Σύντ.*

***** — «Ὁ συγγραφέας καί ὁ ἄνθρωπος». *Ἡ Σύντ.*

****** Ἐδῶ ὁ συγγραφέας ἦταν «ὄχι πανθεϊστής, ἀλλά πολυθεϊστής» (σελ. 15)· πιό πολύ ὀπαδός τοῦ Λάιμπνιτς παρά χεγγελιανός» (σελ. 15).

******* — «Κριτική τοῦ ἀντι-Χέγγελ». *Ἡ Σύντ.*

ΠΑΟΥΛ ΦΟΛΚΜΑΝ. «ΟΙ ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»

(«ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΗ», ΙΧ) 2η ΕΚΔΟΣΗ. ΛΕΙΨΙΑ, 1910

(Nat. IV 171 στή βιβλιοθήκη τῆς Βέρνης)

῾Ο συγγραφέας εἶναι ἐκλεκτικός καί χυδαιολόγος στή φιλοσοφία, ἰδιαίτερα, ὅταν μιλάει ἐνάντια στόν Χαῖκκελ, γιά τόν Μπόκλ etc. etc. ᾿Αλλά παρ᾿ὅλα αὐτά ἡ τάση εἶναι ὑλιστική, λογουχάρη, σελ. 35* [40]** — «Τό ζήτημα ἄν ἐμεῖς ὁρίζουμε τίς ἔννοιες στή φύση εἴτε ἡ φύση σέ μᾶς» — εἶναι, λέει, συνένωση καί τῶν δυό αὐτῶν ἀπόψεων. ῾Ο *Μάχ* ἔχει, λέει, δίκιο (σελ. 38 [43]), ἀλλά ἐγώ ἀντιπαραθέτω σ᾿αὐτή (τήν ἄποψη τοῦ Μάχ) τήν „ἀντικειμενική“:

«῎Ετσι ἐγώ θεωρῶ ὅτι ἡ λογική σέ μᾶς ἔχει τήν ἀφετηρία της στή νομοτελειακή ροή τῶν πραγμάτων ἔξω ἀπό μᾶς, ὅτι ἡ ἐξωτερική ἀναγκαιότητα τῶν προτσές τῆς φύσης εἶναι ἡ πρώτη καί ἡ πιό πραγματική δασκάλα μας» (σελ. 39 [43]).

᾿Εξεγείρεται ἐνάντια στή φαινομενολογία καί στό σύγχρονο μονισμό, ἀλλά δέν καταλαβαίνει καθόλου τήν *οὐσία* τῆς ὑλιστικῆς καί τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας. Περιορίζει, κυρίως, τό ζήτημα στίς „μεθόδους“ τῆς φυσιογνωσίας μ᾿ἕνα γενικό θετικιστικό πνεῦμα. Καί μάλιστα δέν εἶναι σέ θέση νά τοποθετήσει τό ζήτημα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας τῆς *φύσης* ἔξω ἀπό τή συνείδηση (καί τά αἰσθήματα) τῆς ἀνθρωπότητας.

ΜΑΞ ΦΕΡΒΟΡΝ. «Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΓΕΝΕΣΗΣ»

ΙΕΝΑ, 1903

(Med. 5218)

῾Ο συγγραφέας ἀναπτύσσει ἕνα εἰδικό θέμα γιά τή „*ζωντανή οὐσία*“ καί γιά χημική ἀνταλλαγή τῆς ὕλης μέσα σ᾿αὐτή. Εἰδικό θέμα.

σύγκρ. σελ. 9, τόν ὁρισμό „Enzyme“ [195]

῾Υπάρχει πίνακας βιβλιογραφίας γιά τό δοσμένο ζήτημα.

---

* *P. Volkmann.* «Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften». Leipzig - Berlin, 1910. *῾Η Σύντ.*

** *Π. Φόλκμαν.* «῾Η γνωσιοθεωρία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν». Πετρούπολη, 1911. *῾Η Σύντ.*

Σελ. 112 — ἡ „ἐργατική ὑπόθεση" σ'αὐτό εἶναι δῆθεν ἡ οὐσία. Λογουχάρη, ὁ ὑλισμός τοῦ 19ου αἰώνα πρόσφερε, λέει, μεγάλο ὄφελος στίς φυσικές ἐπιστῆμες — ἀλλά τώρα «οὔτε ἕνας φιλόσοφος-φυσιοδίφης δέν θεωρεῖ πιά κατάλληλη τήν ὑλιστική ἀντίληψη» (112). Δέν ὑπάρχουν αἰώνιες ἀλήθειες. Ἡ σημασία τῶν ἰδεῶν, ἡ Fruchtbarkeit* τους, ὁ ρόλος τους σάν „ἔνζυμου" — «τό ὁποῖο δημιουργεῖ καί δρᾶ» (113).

'Εδῶ εἶναι χαρακτηριστική ἡ ἁπλοϊκή ἀντίληψη ὅτι ὁ „ὑλισμός" ἀποτελεῖ ἐμπόδιο! Δέν ὑπάρχει καθόλου ἀντίληψη γιά τό διαλεκτικό ὑλισμό, ὑπάρχει μιά πλήρης ἀνικανότητα νά ξεχωρίζει τόν ὑλισμό σάν *φιλοσοφία* — ἀπό τίς ξέχωρες, τίς χοντροκομμένες ἀπόψεις τῶν *μικροαστῶν* τῆς δοσμένης ἐποχῆς πού θέλουν νά λέγονται ὑλιστές.

Σκοπός τοῦ συγγραφέα εἶναι «ἡ μηχανική ἀνάλυση τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς» (σελ. 1, Πρόλογος) — παραπομπή στό τελευταῖο κεφάλαιο τῆς „Allgemeine Physiologie" **.

'Αντί τό «ζωντανό λεύκωμα» (σελ. 25) — ὑπάρχει, λέει, μιά ἀσαφής ἔννοια, ἀντί τό «ζωντανό λευκωματοῦχο μόριο» («μιά πού τό μόριο δέν μπορεῖ νά εἶναι ζωντανό») ὁ συγγραφέας προτείνει νά μιλᾶμε γιά «βιογενετικό μόριο» (25).

Μετατροπή τοῦ χημικοῦ σέ ζωϊκό — νά ποῦ εἶναι ἡ οὐσία, ὅπως φαίνεται. Γιά νά κινούμαστε πιό ἐλεύθερα μέσα σ'αὐτή τή νέα, τή σκοτεινή ἀκόμη, ὑποθετική οὐσία, κάτω ὁ „ὑλισμός", κάτω οἱ „δεσμευτικές" παλιές ἰδέες („τό μόριο"), θά τῆς δόσουμε νέα ὀνομασία (βιογόνο), γιά νά ἀναζητοῦμε ἐλεύθερα νέες γνώσεις! *NB.* Σχετικά μέ τό ζήτημα γιά τίς πηγές καί τά *ζωντανά* κίνητρα τοῦ σύγχρονου „ἰδεαλισμοῦ" στή φυσική καί γενικά στή φυσιογνωσία.

* — γονιμότητα. *Ἡ Σύντ.*
** — «Γενικῆς φυσιολογίας». *Ἡ Σύντ*

Φ. ΝΤΑΝΝΕΜΑΝ. «ΠΩΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝΤΑΝ Η ΕΙΚΟΝΑ ΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ»[196]

(Ο ΚΟΣΜΟΣ). ΣΤΟΥΤΓΑΡΔΗ, 1912

(Nat. XII. 456)

῾Ο συγγραφέας δίνει σ'αὐτή τήν μπροσούρα ἕνα εἶδος ἀνακεφαλαίωσης τοῦ *4τομου ἔργου του:* *„Naturwissenschaften in ihrer Entwicklung und in ihrem Zusammenhange“*...*

῾Η ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ πιάνει γύρω στά 5 000 χρόνια ἀπό τήν ἀρχαία Αἴγυπτο ὥς τίς μέρες μας. Κατά τόν Ὅμηρο ἡ γῆ εἶναι μόνο ἡ Μεσόγειος Θάλασσα καί οἱ χῶρες πού τήν περιστοιχίζουν (σελ. 8)**.

Στήν Αἴγυπτο οἱ καθαρές νύχτες διευκόλυναν τήν ἀπασχόληση μέ τήν ἀστρονομία. Παρατηροῦσαν τά ἀστέρια καί τήν κίνησή τους, τό φεγγάρι etc.

(((Πολύ *ἐκλαϊκευτικότητα*...))) ῾Ο συγγραφέας, κάνοντας μέ ἀνέμελο ὕφος τόν σπουδαῖο, χαράζει χρονογραφικά τά φιλοσοφικά ζητήματα, χυδαῖα.

Στήν ἀρχή λογάριαζαν τό μήνα σέ *30* ἡμέρες, τό χρόνο σέ *360* (σελ. 31 [19]***). Οἱ ἀρχαῖοι αἰγύπτιοι ἤδη σέ *365* μέρες (σελ. 32 [19]). ῾Ο ᾿Ερατοσθένης (276 π.Χ.) καθόριζε τήν περιφέρεια τῆς γῆς σέ *250000* „στάδια“ = 45 000 χιλιόμετρα (ἀντί 40 000).

῾Ο ᾿Αρίσταρχος μάντευε ὅτι ἡ γῆ στρέφεται γύρω ἀπό τόν ἥλιο, σελ. 37 [23] (1800 χρόνια πρίν τόν Κοπέρνικο, 1473-1543). (Τόν 3ο αἰ. π. Χ.) θεωροῦσε ὅτι τό φεγγάρι εἶναι *30* (ἀντί 48) φορές μικρότερο ἀπό τή γῆ καί ὁ ἥλιος 300 (ἀντί 1 300 000) φορές μεγαλύτερος ἀπό τή γῆ...

Τό βιβλιαράκι δέν προκαλεῖ οὔτε κρύο οὔτε ζέστη: γιά ἕνα φιλοσοφικό βιβλίο αὐτό δείχνει ἀδιαφορία, παπαρδελισμό, ρηχότητα, χυδαιότητα· γιά ἕνα ἐκλαϊκευτικό βιβλιαράκι ἐγείρονται ἀξιώσεις.

---

* — *«Οἱ φυσικές ἐπιστῆμες στήν ἀνάπτυξη καί τήν ἀλληλουχία τους»... ῾Η Σύντ.*

** *F. Dannemann.* «Wie unser Weltbild entstand». Stuttgart, 1912. *῾Η Σύντ.*

*** *Φ. Ντάννεμαν.* «Πῶς δημιουργοῦνταν ἡ εἰκόνα μας γιά τόν κόσμο» Πετρούπολη, 1920. *῾Η Σύντ.*

Τό σύστημα τοῦ Πτολεμαί-
↕ ου (2ος *αἰ.* μ.Χ.).
15ος αἰ.: ἀναζωογόνηση τῆς ἀστρονομίας — σχέση μέ τήν θαλασσοπλοΐα.

Κοπέρνικος (1473-1543): τό ἡλιοκεντρικό σύστημα. Κύκλοι (ὄχι ἐλλείψεις).

((Μόνο στά ½ τοῦ 19ου αἰ. οἱ βελτιωμένες μετρικές συσκευές ἀπόδειξαν τήν ἀλλαγή τῆς μορφῆς τῶν ἀκινήτων ἄστρων.))

Γαλιλαῖος — (1564-1642).
Κέπλερ — (1571-1630).
Νεύτων — (*1 6 4 3 - 1 7 2 7*).

τό τηλεσκόπιο κτλ. ((ἀνακαλύφθηκαν πάνω ἀπό 20 ἑκατομμύρια ἄστρα etc.))

ἡ συμπίεση τῆς γῆς στούς πόλους διαμέτρου 1/229 |ἀντί 1/299|

Πυθαγόρας (6ος αἰ. π.Χ.) ὁ κόσμος διευθύνεται ἀπό τόν ἀριθμό καί τό μέτρο...

τά 4 στοιχεῖα, οὐσίες τῶν ἀρχαίων φιλόσοφων: ἡ γῆ, τό πῦρ, τό νερό, ὁ ἀέρας...

Δημόκριτος (5ος αἰ. π.Χ.):
↕ τά ἄτομα...
17ος αἰ.: τά χημικά στοιχεῖα.

Φασματική ἀνάλυση (1860).
Ἠλεκτρισμός etc.
Ὁ νόμος διατήρησης τῆς δύναμης.

ΛΟΥΝΤΒΙΧ ΝΤΑΡΜΣΤΕΤΤΕΡ. «ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ»

ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1908, 2η ΕΚΔΟΣΗ

(Lesesaal in der Landesbibliothek)

Καθορισμός τῆς ταχύτητας τοῦ φωτός:

1 6 7 6: Olaf *Römer* (σύμφωνα μέ τίς ἐκλείψεις τοῦ Διός): 40 000 γεωγρ. μίλια (λιγότερο ....300 000) χλμ. στό δευτ.
(λιγότερο ....298 000 χλμ.)

1 8 4 9: Fizeau (ὀδοντωτοί τροχοί καί κάτοπτρα): 42 219 γεωγρ. μίλια ....=	313 000 χλμ. στό δευτ.
1 8 5 4: Foucault (2 περίστρεπτα κάτοπτρα etc.): 40 160 γεωγρ. μίλια ....=	298 000 » — » —
1 8 7 4: Alfred *Cornu* (à la Fizeau)	300 400 » — » — 300 330 » — » —
1 9 0 2: Perrotin (id.)	299 900 (± 80 μ.)»

ΝΑΠΟΛΕΩΝ. «ΣΚΕΨΕΙΣ»[197]

ΠΑΡΙΣΙ, 1913. ΜΙΚΡΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ No 14

(Landesbibliothek)

«Τό κανόνι ἐξόντωσε τή φεουδαρχία. Τό μελάνι θά ἐξοντώσει τό σημερινό κοινωνικό σύστημα (σελ. 43)... NB

— — — Σέ κάθε μάχη ὑπάρχει κάποια στιγμή πού καί οἱ πιό γενναῖοι στρατιῶτες, ὕστερα ἀπό τή μεγάλη ἔνταση, αἰσθάνονται τήν ἐπιθυμία νά τό σκάσουν, αὐτός ὁ πανικός γεννιέται ἀπό τήν ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης στή γενναιότητά τους. Εἶναι ἀρκετό καί τό παραμικρό περιστατικό, ἕνα ὁποιοδήποτε πρόσχημα, γιά νά ξαναποκτήσουν τήν ἐμπιστοσύνη στίς δυνάμεις τους: ἡ μεγάλη τέχνη βρίσκεται στό νά τά δημιουργήσεις αὐτά» (σελ. 79-80).

ΑΡΤΟΥΡ ΕΡΙΧ ΧΑΑΣ. «ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΥΣΙΚΗ»[198]

ΛΕΙΨΙΑ, 1914 (32 σελ.) (ΦΕΪΤ ΚΑΙ ΣΙΑ)

Κριτική στό „*Kantstudien*“, 1914, τεῦχ. 3 (τ. XIX), σελ. 391-392, ὁ συγγραφέας καθηγητής τῆς ἱστορίας τῆς φυσικῆς (ὁ P. Volkmann δίνει ἐξαιρετική προσοχή σ'αὐτή τήν ἱστορία) ὑπογραμμίζει τήν ἰδιαίτερη, λέει, σχέση τοῦ Ἡράκλειτου καί τοῦ Thomson etc. etc.

ΤΕΟΝΤΟΡ ΛΙΠΠΣ. «ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ»

(ΟΜΙΛΙΑ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΣΤΟ 78 ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ ΦΥΣΙΟΔΙΦΩΝ ΣΤΗ ΣΤΟΥΤΓΑΡΔΗ)
ΧΑΙΔΕΛΒΕΡΓΗ, 1906

(Βιβλιοθήκη Βέρνης. Nat. Varia. 160)

'Ιδεαλιστής καντιανο-φιχτεϊκῆς ἀπόχρωσης, πού ὑποστηρίζει ὅτι στό πνεῦμα τοῦ ἰδεαλισμοῦ δουλεύει καί ἡ φαινομενολογία (ἡ νεότερη — «μόνο τά φαινόμενα», σελ. 40) καί ἡ ἐνεργητική καί ὁ βιταλισμός (ib.).

'Η ὕλη — x.

«'Η ὑλικότητα» — «συμβατικός τρόπος ἔκφρασης»... (σελ. *3 5*).

«'Η φύση εἶναι προϊόν τοῦ πνεύματος» (37) etc.

«Μ'ἕνα λόγο, ὁ ὑλισμός, πρίν ἀπ'ὅλα, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά νέα ὀνομασία γιά τά καθήκοντα τῆς φυσιογνωσίας» (32).

Γράφτηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

ΑΠΟ ΤΑ «ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟ»
1915-1916

ΑΠΟ ΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΝΤΟΝΙΟΥ ΤΗΣ ΖΥΡΙΧΗΣ[199]

Gideon Spicker. „Über das Verhältnis der Naturwissenschaft zur Philosophie“ * (ἰδιαίτερα versus Κάντ καί τήν „Ἱστορία τοῦ ὑλισμοῦ“ Λάνγκε). 8⁰. Berlin, 1874. *IV. W. 57 K.*
Hegel. „Phänomenologie“ (hrs. Bolland, 1907) **. *IV. W. 165 g.*

* *
*

(«Βιβλιοθήκη τοῦ Καντονίου τῆς Ζυρίχης»)
(Signatur: *K. b i.)*

Flugschriften des deutschen Monistenbundes. Heft 3: *A l b r e c h t R a u.* „Fr. Paulsen über E. Haeckel“. 2-te *Aufl.* Brackwede. 1907 (48 SS.) ***.
((Πολύ αὐστηρή κριτική τοῦ Πάουλσεν ἀπό τήν ἄποψη τοῦ Φόυερμπαχ. „Μοϊκανός“ τοῦ ἀστικοῦ διαφωτισμοῦ!)) NB

Γράφτηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1933 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XXII

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

---

* — *Γκιντεόν Σπίκερ.* «Γιά τή σχέση τῆς φυσιογνωσίας μέ τή φιλοσοφία». *Ἡ Σύντ.*

** — *Χέγγελ.* «Φαινομενολογία» (ἔκδ. Μπόλλαντ, 1907). *Ἡ Σύντ.*

*** — Φυλλάδιο τῆς Γερμανικῆς ἕνωσης μονιστῶν. Τετράδιο 3: *Ἄ λ μ π ρ ε χ τ Ρ ά ο υ.* «Ὁ Φρ. Πάουλσεν γιά τόν Ε. Χαῖκκελ», 2η *ἔκδ.*, Μπράκβεντε. 1907 (48 σελίδες). *Ἡ Σύντ.*

Δ-Ρ ΓΙΟΧΑΝ ΠΛΕΝΓΚΕ. «ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΧΕΓΓΕΛ»

ΤΥΜΠΙΝΓΚΕΝ, 1911[200]

ὑπερχυδαιολόγος!

῾Ο Πλένγκε δέν μπορεῖ νά καταλάβει πῶς συμβιβάζεται ὁ „ὑλισμός“ μέ τήν *ἐπαναστατικότητα* (πού τήν ὀνομάζει „ἰδεαλισμό“ κτλ.) καί *ἐξοργίζεται* γιά τήν ἀκατανοησία του!!!

῞Ενα καλό παράδειγμα, μέ ποιόν τρόπο οἱ ἀστοί καθηγητάδες ἐκχυδαΐζουν τίς βάσεις τοῦ μαρξισμοῦ, τίς θεωρητικές του βάσεις!! Ad notam * οἱ οἰκονομολόγοι τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ[201] καί Σία!!

῾Η θεωρητική πλευρά τῆς διαλεκτικῆς δέν προσέχτηκε!!

Μετά ἕναν πρόλογο μέ ἀξιώσεις, πῶς ἐγώ, ἐγώ, ἐγώ „μελέτησα“ τόν Χέγγελ καί τόν Μάρξ, ἀκολουθεῖ μιά περιγραφή τῆς „διδασκαλίας“ τοῦ Χέγγελ, πάρα πολύ ἐπιφανειακή (ὁ ἰδεαλισμός δέν χωρίστηκε ἀπό τή „θεωρία“, πού πιάνει πάρα πολύ λίγα πράγματα. Καί παρόλα αὐτά σ᾿αὐτή τήν περιγραφή *ὑπάρχει* κάτι τό καλό σέ σχέση μέ τόν καντιανισμό etc.) — καί ἔπειτα γιά τόν Μάρξ ὑπάρχει πιά μιά πολύ ἀνόητη „κριτική“.

῾Ο Μάρξ = „ἰδεολόγος“...

῾Ο Μάρξ κατηγορεῖται γιά «καθαρή ἰδεολογία», ὅταν μέ τήν ἔννοια «πραγματικός» προλετάριος ὑπονοεῖ τόν ἐκπρόσωπο τῆς τάξης.

!

«῎Αλλοτε ἡ ἄξεστη γλώσσα τοῦ ἀποστάτη, πού ἀπαρνήθηκε ἀποφασιστικά κάθε ἰδεαλισμό... ῎Αλλοτε τό ἰδανικό αἴτημα τοῦ πολιτικοῦ ἐνθουσιώδους ὀπαδοῦ: αὐτή εἶναι ἡ πραγματικότητα τοῦ Κάρλ Μάρξ» (81-82).

„nur“ **!!

«Πολύ παράξενο εἶναι τό γεγονός ὅτι αὐτός ὁ ριζοσπάστης ἑβραῖος δόκτωρ σ᾿ ὅλη τή ζωή του ἤξερε μόνο *ἕνα* καθολικό μέσο γιά ὅλες αὐτές τίς κοινωνικές μορφές πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό θεραπεία: τήν κριτική καί τήν πολιτική πάλη» (56).

---

* — ῎Ας τά παίρνουν ὑπόψη. *῾Η Σύντ.*

** — «μόνο»!! *῾Η Σύντ.*

...῾Ο ἱστορικός ὑλισμός τοῦ Μάρξ στήν πραγματικότητα δέν εἶναι «τίποτε ἄλλο παρά μιά παθητική χειρονομία», μιά «ὑψηλοῦ βαθμοῦ ὀρθολογική διδασκαλία», μιά «πολύ βαθιά στή βάση της ἰδεαλιστική ἑρμηνεία τῆς κοινωνίας» etc. etc. ... (83).

῾Ο Marx!! „δέν κατανόησε“ τόν Χέγγελ *9 7* κ. ἄ.

...«μοτίβα προπαγανδιστικά»... (84) (id. **86**, 92 κ. ἄ.) (*1 1 5* κ. ἄ.).

῾Ο Marx μιμήθηκε «αὐτό τό φυσικοεπιστημονικό ἐμπειρισμό» (88), «ὁ Μάρξ πολιτογραφεῖ τήν ἐπιστήμη γιά τήν κοινωνία» (ib.).

...«῾Ο δρόμος του» (τοῦ Marx), «δέν εἶναι δρόμος διανοητῆ, ἀλλά... προφήτη τῆς ἐλευθερίας»... !!! (94-95).

῾Η σοσιαλιστική ἐπανάσταση = ὑποκειμενική ἐλπίδα, τό νά τήν παρουσιάζει κανείς σάν „ἀντικειμενικά ἐπιστημονική γνώση“ «εἶναι αὐταπάτη πού μετατράπηκε σ᾽ἕνα τσαρλατανισμό τοῦ ὀνειροπόλου πού βρίσκεται σέ κατάσταση ἔκστασης» (σελ. 110). !!

...«Στόν Μάρξ... κυριαρχοῦσε ἡ φλογερή ἐπιθυμία ἑνός ριζοσπαστικοῦ ἀπόστολου τῆς ἐλευθερίας»... (111). !!

῾Ο Μάρξ «διεγείρει σάν προπαγανδιστής ὅλα τά ἔνστικτα τοῦ μίσους»... (115). inde ira!!*

«῾Ο μαρξισμός... γίνεται ἡ ἠθική ἑνός ἀφηρημένα ἀρνητικοῦ, φανατικοῦ ἐνθουσιασμοῦ» (ὅπως ὁ μωαμεθανισμός κατά τόν Χέγγελ!)... (120).

...„Τό φανατικό ταπεραμέντο“ τοῦ Μάρξ (καί ἡ «θερμοαιμία» του) — νά ποῦ βρίσκεται ἡ οὐσία (120).

Καί πολλές ἄλλες χυδαῖες φλυαρίες!

᾽Από ποῦ εἶναι αὐτό τό ἀπόσπασμα; ὁ συγγραφέας δέν ἔδειξε.

«῾Ο σοσιαλισμός χωρίς ἐπανάσταση δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ. ῾Ο σοσιαλισμός ἔχει ἀνάγκη ἀπ᾽ αὐτή τήν πολιτική πράξη, ἐφόσον τοῦ χρειάζεται ἡ καταστροφή καί ἡ κατάρευση. ᾽Αλλά ἐκεῖ πού ἀρχίζει ἡ ὀργανωτική του δράση, ὅπου ὁ αὐτοσκοπός του ἀποκαλύπτει τήν ψυχή του, ἐκεῖ ὁ σοσιαλισμός ἀποβάλλει τό πολιτικό περικάλυμμα». NB NB

* — ἀπό δῶ ἡ ὀργή!! *῾Η Σύντ.*

— ῾Ο Πλένγκε, παραθέτοντας αὐτό τό ἀπόσπασμα χωρίς νά δείχνει τήν πηγή, συνεχίζει: ««Τό πολιτικό περικάλυμμα», τό ὁποῖο παύει νά ὑφίσταται, εἶναι, φυσικά, ὅλος ὁ μαρξισμός» (129).

Πῶς ὁ Πλένγκε βρίσκει τίς „ἀντιφάσεις“: ῾Ο Μάρξ ἔγραφε, λέει, στή „Rheinische Zeitung“ 202: ««᾿Εκεῖνο τό ἴδιο τό πνεῦμα πού χτίζει τούς σιδηροδρόμους μέ τά χέρια τῆς βιομηχανίας, χτίζει καί τά φιλοσοφικά συστήματα στόν ἐγκέφαλο τοῦ φιλόσοφου» (σελ. 143). Καί ὕστερα αὐτά τά μέσα παραγωγῆς χειραφετοῦνται ἀπό τό πνεῦμα πού τά δημιούργησε καί ἀπό τήν πλευρά τους καθορίζουν κυριαρχικά τό πνεῦμα».

„῎Εξυπνος“

῾Υπόδειγμα κριτικῆς τῆς Mehrwertstheorie* τοῦ Πλένγκε:

!! «Μέ τή χοντροκομμένη μεγαλοποίησή της ἡ κριτική αὐτή ὑπογραμμίζει μέ τήν πιό μεγάλη ἐμπρηστική σαφήνεια τό σκληρό γεγονός τοῦ καπιταλισμοῦ, ὅτι δηλ. ἡ τάση γιά τήν ὑπεραξία μειώνει τό μισθό ἐργασίας καί χειροτερεύει τίς συνθῆκες ἐργασίας. ᾿Αλλά γι᾿αὐτό τό λόγο ἡ κριτική αὐτή ὑποφέρει ἀπό τό στοιχειῶδες σφάλμα τοῦ διπλασιασμοῦ τῶν ἐννοιῶν, πού καλύπτεται μέ τή χρησιμοποιούμενη ὁρολογία»... (157).

...«Λόγω τῆς διαφωτιστικῆς ἀνάγκης ἡ ἐμπρηστική θεωρία τῆς ὑπεραξίας τοποθετεῖται στήν πιό περίβλεπτη θέση μέσα σέ ὅλο τό σύστημα»... (164).

Μαργαριτάρι!! ...«῾Ο Μάρξ εἶναι ὁ ἐπαναστάτης ἑβραῖος τῆς 19ης ἑκατονταετίας, ὁ ὁποῖος μεταποίησε τήν ἐνδυμασία πού δανείστηκε ἀπό τή μεγάλη μας φιλοσοφία γιά τούς δικούς του σκοπούς» (171).

(Αὐτός ὁ Πλένγκε εἶναι ὑπερχυδαιολόγος, 0 — εἶναι ἡ ἐπιστημονική ἀξία τοῦ βιβλίου του.)

Γράφτηκε ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν ᾿Ιούνη τοῦ 1916

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1933 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XXII

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

* — τῆς θεωρίας τῆς ὑπεραξίας. *῾Η Σύντ.*

III

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΕ ΒΙΒΛΙΑ

ΙΩΣΗΦ ΝΤΙΤΣΓΚΕΝ. «ΜΙΚΡΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ»[203]

ΣΤΟΥΤΓΑΡΔΗ, 1903

Ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

(«VOLKSSTAAT» 1873)

[2-8]. Ὁ σύγχρονος σοσιαλισμός εἶναι *ἐπιστημονικός*. Ὅπως ἡ φυσιογνωσία δέν ἐπινοεῖ τίς θέσεις της ἀπό τό κεφάλι, ἀλλά τίς παίρνει μέσα ἀπό τήν αἰσθησιακή παρατήρηση πάνω στήν ὑλική πραγματικότητα, ἔτσι ἀκριβῶς καί οἱ σοσιαλιστικές καί κομμουνιστικές διδασκαλίες τῶν ἡμερῶν μας δέν εἶναι σχέδια, ἀλλά μόνο ἀναγνώριση τῶν γεγονότων πού ὑπάρχουν πραγματικά...

Ἡ κοινωνία, πού ἐπιδιώκουμε νά δημιουργήσουμε, διαφέρει ἀπ'αὐτήν πού οὐσιαστικά ὑπάρχει μόνο ὡς πρός τίς τυπικές ἀλλαγές. Αὐτό σημαίνει, ὅτι ὁ κόσμος τοῦ μέλλοντος οὐσιαστικά ἐπίσης ὑπάρχει ἤδη ὑλικά μέσα στό σημερινό κόσμο, ὅπως τό πουλάκι ὑπάρχει ἤδη ὑλικά μέσα στό αὐγό. Ὁ κομμουνιστικός σοσιαλισμός τῶν ἡμερῶν μας δέν εἶναι τόσο πολιτικό κόμμα, ἄν καί ἔχει φτάσει ἤδη ὥς αὐτό τό σημεῖο, ὅσο ἐπιστημονική σχολή...

Ὅπως τά χοντροειδῆ ὅπλα τῶν ἀρχαίων ἦταν μιά ἀπαραίτητη βαθμίδα πρός τή δημιουργία τῶν σημερινῶν τελειοποιημένων ὅπλων διαφόρων συστημάτων, ἔτσι ἀκριβῶς καί οἱ μεταφυσικές θεωρίες τοῦ Λάιμπνιτς, τοῦ Κάντ, τοῦ Φίχτε καί τοῦ Χέγγελ ἦταν μόνο συνθῆκες ἤ ἀναπόφευκτοι δρόμοι γιά τή φυσική γνώση πού, τελικά, ἐπιτεύχθηκε, *ὅτι δηλ. ἡ ἰδέα, ἡ ἔννοια, ἡ λογική ἤ ἡ νόηση δέν εἶναι ὑπόθεση, οὔτε προϋπόθεση, ἀλλά πρίν ἀπόλα εἶναι ἀποτέλεσμα ὑλικοῦ φαινομένου*...

Ἡ ἰδέα εἶναι γιά τή θρησκεία ἡ *πρώτη αἰτία*, εἶναι αὐτό πού δημιουργεῖ καί βάζει σέ τάξη τήν ὕλη. Φυσικά, ἡ φιλοσοφία σάν κόρη τῆς θεολογίας κληρονόμησε πολύ μητρικό αἷμα. Μόνο πού ἡ ἱστορική της ἀνάπτυξη σέ διάρκεια γενεῶν μπόρεσε νά δόσει ἕνα ἀντιθρησκευτικό ἐπιστημονικό ἀποτέλεσμα, μιά ἀδιάψευστα πιστή γνώση, ὅτι δέν εἶναι ὁ κόσμος ἰδιότητα τοῦ πνεύματος, ἀλλά ἀντίθετα, ὅτι τό πνεῦμα, ἡ σκέψη, ἡ ἰδέα εἶναι μιά ἀπό τίς πολυάριθμες ἰδιότητες αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Ὁ Χέγγελ ἔφερε τήν ἐπιστήμη ἄν ὄχι ὥς τήν ἴδια τήν κορυφή, πάντως ὅμως τήν ἔφερε σέ ἕνα ὕψος, πού δυό ἀπό τούς μαθητές του, *ὁ Φόυερμπαχ καί ὁ Μάρξ*, σκαρφάλωσαν σ'αὐτήν...

Ὁ Μάρξ, ὁ θεμελιωτής τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, πέτυχε τά πιό λαμπρά ἀποτελέσματα, χρησιμοποιώντας τό λογικό νόμο τῆς φύσης — τήν ἀναγνώριση τῆς ἀπόλυτης ἐφαρμογῆς τῆς ἐπαγωγῆς — στίς ἐπιστῆμες, οἱ ὁποῖες ὥς τώρα θεωρητικά μόνο περιφρονοῦνταν...

Ὅπου γίνεται λόγος γιά τά συγκεκριμένα φαινόμενα, γιά τά αἰσθητά, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, πράγματα, —ἐκεῖ αὐτή ἡ μέθοδος τοῦ ὑλισμοῦ ἔχει ἤδη πρό πολλοῦ κερδίσει τή νίκη...

Ἄν ἐμεῖς ἀποσυρόμαστε στή μοναξιά τοῦ κελλιοῦ, γιά νά ψάξουμε μέσα στή βαθιά, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, ἐνατένιση, μέσα στά βάθη τοῦ ἐγκεφάλου μας, νά βροῦμε τόν ἀληθινό δρόμο, πάνω στόν ὁποῖο σκεφτόμαστε αὔριο νά βαδίσουμε, τότε μαζί μ'αὐτό πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη μας ὅτι μιά παρόμοια ἔνταση τῆς σκέψης μπορεῖ νά ἔχει ἐπιτυχία μόνο ἐπειδή ἐμεῖς ἤδη πιό μπροστά, ἴσως ἀκόμη καί ἀσυνείδητα, μέ τή βοήθεια τῆς μνήμης, μεταφέραμε ἀπό τόν κόσμο στό κελλί τήν ἐμπειρία μας καί τίς συγκινήσεις μας.

Καί σ'αὐτό, κυρίως, βρίσκεται ὅλη ἡ παραξενιά τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας, ἤ τῆς παραγωγῆς: προϋποθέτει τή δυνατότητα τῆς γνώσης χωρίς τήν ὑλική βάση μέσα ἀπό τά βάθη τοῦ ἐγκεφάλου, τή στιγμή πού στήν πραγματικότητα αὐτή ἡ φιλοσοφική θεωρία εἶναι μόνο μιά *ἀσυνείδητη ἐπαγωγή* — μιά νόηση καί ἀποδείξεις πάνω σέ ὑλική, ἀλλά ἀπροσδιόριστη καί γι'αὐτό ἀκριβῶς μπερδεμένη βάση.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἐπαγωγική μέθοδος διακρίνεται μόνο γιά τό ὅτι *συνάγει συμπεράσματα μέσω τῆς παραγωγῆς συνειδητά.* Οἱ νόμοι τῆς φυσιογνωσίας εἶναι παραγωγές, πού τίς ἔβγαλε ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος μέσα ἀπό τό ἐμπειρικό ὑλικό. Τοῦ πνευματοκράτη τοῦ χρειάζεται τό ὑλικό, ἐνῶ τοῦ ὑλιστῆ τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο τό πνεῦμα...

«Ἐμεῖς — λέει ὁ Φρίντριχ Ἔνγκελς — ἀπεικονίζουμε τήν πραγματικότητα ἔτσι *ὅπως εἶναι ἡ ἴδια.* Ὁ Προυντόν προβάλλει μπροστά στή σύγχρονη κοινωνία τό αἴτημα νά μεταμορφωθεῖ ὄχι σύμφωνα μέ τούς νόμους τῆς οἰκονομικῆς της ἀνάπτυξης, ἀλλά σύμφωνα μέ τίς ἐντολές τοῦ δικαίου»[204]. Ὁ Προυντόν προβάλλει ἐδῶ σάν ἕνας τυπικός ἐκπρόσωπος τοῦ γενικοῦ ἀντεπιστημονικοῦ σχολαστικισμοῦ.

Ὁ σύγχρονος σοσιαλισμός στέκεται ἤδη ἀπείρως πιό ψηλά, χάρη στή φιλοσοφική του προέλευση. Αὐτή ἡ θεωρητικά ὁμόφωνη, σταθερή καί συσπειρωμένη σχολή ἀντιπαρατίθεται στήν ἀπεριόριστη ἀπομόνωση τῶν πολιτικῶν της ἀντιπάλων, πού ποικίλλουν μέ ἀτέλειωτες ἀποχρώσεις ἀπό τούς ἀριστερούς ὥς τούς δεξιούς. Ὅ,τι ἡ θρησκευτική πίστη ἔχει στό δόγμα σάν σταθερή προκαθορισμένη βάση, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἐπαγωγικοῦ σοσιαλισμοῦ τό ἔχει στά ὑλικά γεγονότα, ἐνῶ τό πολιτικό πιστεύω τοῦ φιλελευθερισμοῦ εἶναι ἐπίσης ἰδιόρυθμο, ὅπως οἱ ἰδανικές ἔννοιες, ὅπως οἱ ἰδέες τοῦ αἰώνιου «δικαίου» ἤ τῆς «ἐλευθερίας», πάνω στίς ὁποῖες στηρίζεται δῆθεν ὁ φιλελευθερισμός...

Ἀναγνωρίζοντας τά ὑλικά ἐνδιαφέροντα σάν κυρίαρχα στόν κόσμο, ἐμεῖς μ'αὐτό δέν ἀρνούμαστε τά ἐνδιαφέροντα τοῦ αἰσθη-

ματος, τοῦ πνεύματος, τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καί τῶν ἄλλων ἰδανικῶν. Ἡ συζήτηση δέν γίνεται γιά τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στούς ἰδεαλιστές καί τούς ὑλιστές, πού ἔχει ἤδη ἐξαλειφθεῖ, ἀλλά γιά τήν ἀνώτατη ἑνότητά της...

Ὁ χριστιανισμός προσπαθεῖ ἐδῶ νά φέρει ἀντίρηση, διαβεβαιώνοντας ὅτι στίς πιό ποικιλόμορφες συνθῆκες παραγωγῆς κήρυσσε τή δική του ἀναλλοίωτη ἀλήθεια. Ἄν ὁ χριστιανισμός θέλει μ' αὐτό τόν τρόπο νά ἀποδείξει τήν ἀνεξαρτησία τοῦ πνεύματος ἀπό τήν ὕλη, τῆς φιλοσοφίας ἀπό τήν οἰκονομία, τότε ξεχνάει ἐντελῶς τό γεγονός ὅτι πολύ συχνά ἄλλαζε τό μανδύα του...

[10-11] Φυσικά, μιά σπάνια προσωπικότητα μπορεῖ νά ἀνυψωθεῖ πάνω ἀπό τήν ταξική της συνείδηση καί νά ἀποδόσει τά δέοντα στό *κοινό* συμφέρον. Ὁ Σιεγές καί ὁ Μιραμπώ, ἄν καί ἀνῆκαν στήν πρώτη τάξη, παρόλα αὐτά ὑπεράσπιζαν τά συμφέροντα τῆς τρίτης τάξης. Αὐτές ὅμως οἱ ἐξαιρέσεις ἐπιβεβαιώνουν μόνο τόν ἐπαγωγικό κανόνα, ὅτι τόσο στή φυσιογνωσία, ὅσο καί στήν πολιτική τό ὑλικό εἶναι προϋπόθεση τοῦ πνευματικοῦ. NB

Θά μποροῦσε, φυσικά, *νά φανεῖ* ἀντιφατικό τό νά κάνει κανείς τό χεγγελιανό σύστημα ἀφετηρία τῆς ὑλιστικῆς μεθόδου, γιατί, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ «ἰδέα» κατέχει μέσα σ' αὐτό τό σύστημα μιά πιό ἐπιφανή θέση παρά σέ ὁποιοδήποτε ἄλλο θεωρητικό σύστημα. Ἀλλά ἡ χεγγελιανή ἰδέα θέλει καί πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ, ἑπομένως αὐτή ἡ ἰδέα εἶναι ἕνας καμουφλαρισμένος ὑλιστής. Καί, ἀντίθετα, ἡ πραγματικότητα παρουσιάζεται ἐκεῖ μέ τή μάσκα τῆς ἰδέας ἤ τῆς λογικῆς ἔννοιας...

Ἡ ἐπαγωγική μέθοδος βγάζει ἀπό τό ὑλικό δεδομένο ἰδεατό συμπέρασμα. Ἡ συγγένειά της μέ τή σοσιαλιστική ἄποψη, πού θέτει τήν ἰδεατή ἀντίληψη σέ ἐξάρτηση ἀπό τή φυσική ἀνάγκη, τήν πολιτική κομματικότητα ἀπό τίς ὑλικές σχέσεις παραγωγῆς, εἶναι πραγματικά καταπληκτική. Ὁ ἐπιστημονικός αὐτός δρόμος ἀντιστοιχεῖ καί στίς ἀνάγκες τῶν μαζῶν, γιά τίς ὁποῖες ἡ συζήτηση *πρίν ἀπόλα* γίνεται γιά τήν ὑλική ὕπαρξη, τή στιγμή πού ἡ κυρίαρχη τάξη ἐπιμένει στήν παραγωγική ἀρχή, στήν ἀντεπιστημονική προκατάληψη ὅτι ἡ πνευματική ἀνάπτυξη, διαπαιδαγώγηση καί μόρφωση πρέπει νά προηγοῦνται τῆς ὑλικῆς λύσης τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος.

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΕΞΙ ΚΗΡΥΓΜΑΤΑ
(«VOLKSSTAAT» 1870-1875)

[12-17] 'Αγαπητοί συμπολίτες! Οἱ ἀρχές τῆς σοσιαλδημοκρατίας περιέχουν μέσα τους τό ὑλικό γιά *τή νέα* θρησκεία, ἡ ὁποία, σέ ἀντίθεση ἀπό τίς προηγούμενες θρησκεῖες, ἐπιθυμεῖ νά γίνει καταληπτή καί κατανοητή ὄχι μόνο μέ τό αἴσθημα καί μέ τήν καρδιά, ἀλλά καί μέ τό μυαλό... 'Ο «θεός», δηλαδή τό 'Αγαθό, τό 'Ωραῖο, τό 'Ιερό, θά γίνει ἄνθρωπος, θά κατέβει ἀπό τούς οὐρανούς στή γῆ, ἀλλά ὄχι ὅπως στά παλιά χρόνια, μέ τή βοήθεια τοῦ θαύματος, ἀλλά μέ ἕνα φυσικό, ἐπίγειο τρόπο... "Ως τώρα ἡ θρησκεία ἦταν ἔργο τοῦ προλεταριάτου. 'Αλλά τώρα, ἀντίθετα, τό ἔργο τοῦ προλεταριάτου ἀρχίζει νά γίνεται θρησκευτικό, δηλαδή, τέτιο, πού κατακτάει τούς πιστούς μέ ὅλη τους τήν καρδιά, μέ ὅλη τους τήν ψυχή, μέ ὅλα τους τά αἰσθήματα καί τίς σκέψεις...

Οἱ ἐχθροί μας — οἱ γραμματεῖς καί φαρισαῖοι τῆς Παλιᾶς Διαθήκης — ἔρχονται καί φεύγουν μαζί μέ τά *δόγματα* τῆς πίστης τους, αὐτοί εἶναι ἀνίκανοι γιά μιά πραγματική ἀπελευθέρωση, εἶναι ὁριστικά καταδικασμένοι. 'Εκεῖνος, ὅμως, πού βασίζεται στήν ἐπιστήμη, ὑποτάσσει τήν κρίση του στά δεδομένα, εἶναι μαθητής τοῦ νέου Εὐαγγελίου. 'Η ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν πίστη καί στή γνώση, ἀνάμεσα στήν παλιά καί τή νέα Διαθήκη ὑπάρχει ὄχι μόνο ἀπό τήν ἐποχή τῆς σοσιαλδημοκρατίας...

«'Ακόμη καί ἐκεῖνος πού γεννήθηκε ἀλυσοδεμένος εἶναι ἐλεύθερος ἄνθρωπος». Ἔ, ὄχι! 'Ο ἄνθρωπος γεννιέται ἀλυσοδεμένος, ἀλλά τήν ἐλευθερία του εἶναι ὑποχρεωμένος νά τήν κατακτήσει. Τίς πιό βαριές ἀλυσίδες, τόν πιό ἰσχυρό ζυγό τοῦ τά πέρασε ἡ *φύση*. 'Ενάντια στίς ἀναποδιές της ὁ ἄνθρωπος παλεύει ἀπό τήν ἀρχή τῆς ὕπαρξής του. 'Ο ἄνθρωπος πρέπει νά ξαναπάρει ἀπό τή φύση τήν ἐνδυμασία καί τήν τροφή. 'Η φύση στέκεται πίσω ἀπό τίς πλάτες του μέ τό μαστίγιο τῶν ἀναγκῶν καί ὅλο τό μεγαλεῖο του δημιουργεῖται καί γκρεμίζεται ἀπό τήν εὔνοια καί τή δυσμένειά της. Καί ἡ θρησκεία τά κατάφερε νά ἀποκτήσει τόση ἐπιροή μόνο γιατί ὑποσχέθηκε τήν ἀπελευθέρωση ἀπ'αὐτή τή δουλεία...

'Η θρησκεία καλλιεργοῦνταν καί καθοσιωνόταν ἀπό τόσο παλιά χρόνια, πού ἀκόμη καί ἐκεῖνοι πού ἀπό καιρό ἔπαψαν νά πιστεύουν σέ κάποιο προσωποποιημένο θεό, σέ κάποιον ὕψιστο φύλακα τοῦ ἀνθρώπινου γένους, παρόλα αὐτά δέν θέλουν νά μείνουν χωρίς θρησκεία. Γιά τό χατήρι

αὐτῶν τῶν συντηρητικῶν θά ἀφήσουμε τήν παλιά ὀνομασία πίσω ἀπό τή νέα οὐσία. Αὐτό δέν εἶναι μόνο ὑποχώρηση πού κάνουμε στήν πρόληψη γιά νά τήν ὑπερνικήσουμε εὐκολότερα, ἀλλά εἶναι ὀνομασία πού δικαιώθηκε ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία. Οἱ θρησκεῖες οὔτε λίγο οὔτε πολύ διαφέρουν μεταξύ τους μέ τό ὅτι ὅλες τους, παρμένες μαζί, ξεχωρίζουν ἀπό τήν ἀντιθρησκευτική δημοκρατία. Ὅλες τους ἔχουν μιά κοινή ἐπιδίωξη — νά ἀπαλλάξουν τή βασανιζόμενη ἀνθρωπότητα ἀπό τίς ἐπίγειες θλίψεις της, νά τήν ὁδηγήσουν στήν κατανόηση τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὡραίου, τοῦ δίκιου, τῆς θεότητας. Ναί, ἡ σοσιαλδημοκρατία εἶναι ἀληθινή θρησκεία, ἑνιαία ἐκκλησία πού δωρίζει τήν εὐτυχία, ἐφόσον ἐπιδιώκει τό γενικό σκοπό ὄχι μέ φανταστικά μέσα, ὄχι μέ ἱκεσίες, μέ εὐχές καί ἀναστεναγμούς, ἀλλά μέ ἕνα ρεαλιστικό, δραστικό, πραγματικό καί ἀληθινό τρόπο, μέ τήν κοινωνική ὀργάνωση τῆς φυσικῆς καί πνευματικῆς ἐργασίας...

Γίνεται λόγος γιά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπινου γένους μέ τήν πιό αὐθεντική σημασία αὐτῆς τῆς λέξης. Ἄν γενικά ὑπάρχει κάτι τό ἅγιο, τότε *ἐδῶ* μπροστά μας ἔχουμε τά ἅγια τῶν ἁγίων. Αὐτό δέν εἶναι φετίχ, οὔτε ἡ Κιβωτός τῆς Διαθήκης, δέν εἶναι οὔτε Ναός, οὔτε τέρας, ἀλλά εἶναι τό πραγματικό, τό αἰσθητό ἀγαθό ὅλης τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητας. Αὐτό τό ἀγαθό, εἴτε τό ἱερό δέν εἶναι ἐπινοημένο, δέν ὑπῆρξε ἀποκάλυψη, αὐτό ἀναπτύχθηκε ἀπό τή συσσωρευμένη ἐργασία τῆς ἱστορίας. Ὅπως τό καινούργιο προϊόν, ἀστράφτοντας καί ἀκτινοβολώντας ἀπό μεγαλοπρέπεια, δημιουργεῖται μέσα ἀπό τή βρωμιά τοῦ ἐργαστηρίου, ἀπό τό ὑλικό πού ξοδεύτηκε καί ἀπό τόν ἱδρώτα τοῦ ἐργάτη, ἔτσι καί ὁ σημερινός πλοῦτος, ἀκτινοβολώντας καί λάμποντας μέ τό φῶς τῆς γνώσης καί τῆς ἐπιστήμης, ἀναπτύχθηκε μέσα ἀπό τό σκοτάδι τῆς βαρβαρότητας, ἀπό τή δουλεία τοῦ λαοῦ, ἀπό τήν ἀμάθεια, τήν πρόληψη καί τή φτώχια, ἀπό τή σάρκα καί τό αἷμα τῶν ἀνθρώπων. *Μά αὐτός ἀκριβῶς ὁ πλοῦτος ἀποτελεῖ καί τό σταθερό θεμέλιο γιά τή σοσιαλδημοκρατική ἐλπίδα.* Ἡ δική μας ἐλπίδα γιά ἀπολύτρωση εἶναι θεμελιωμένη ὄχι πάνω στό μυστικιστικό ἰδανικό, ἀλλά πάνω σέ σταθερή ὑλική βάση...

Ὅ,τι δίνει στό λαό τό δικαίωμα ὄχι μόνο νά πιστεύει στήν ἀπελευθέρωση ἀπό τά χιλιόχρονα μαρτύρια, ἀλλά καί νά τή βλέπει, νά τείνει ἐνεργά πρός αὐτήν — *αὐτό εἶναι ἡ πρωτοφανής ἀποδοτική δύναμη, ἡ καταπληκτική παραγωγική ἱκανότητα τῆς ἐργασίας του...*

[19] Εἶναι σωστό ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀκόμη καί σήμερα εἶναι ἐξαρτημένος ἀπό τή φύση. Δέν ἔχουν ξεπεραστεῖ ἀκόμη ὅλα τά ἐμπόδια. Ὁ πολιτισμός ἔχει ἀκόμη νά ἐπιτελέσει πολλά ἔργα, μποροῦμε μάλιστα νά ποῦμε ὅτι τά καθήκοντά του εἶναι ἀπεριόριστα. Ἀλλά ἀπό μιά ὁρισμένη ἄποψη εἴμαστε πιά κύριοι τῆς κατάστασης: γνωρίζουμε τό ὅπλο μέ τό ὁποῖο μποροῦμε νά νικήσουμε, γνωρίζουμε τή μέθοδο νά μετατρέψουμε τό ἄγριο θηρίο σέ ὠφέλιμο οἰκιακό ζῶο. Ἀπό τήν προσευχή καί τήν ἐγκαρτέρηση περάσαμε στή *νόηση* καί στή *δημιουργία...*

[21-22] Φυσικά, ἀκόμη καί τώρα ἀνοίγουν καινούργια ἐργοστάσια καί ὅσα ὑπάρχουν δουλεύουν ὁλοταχῶς, φυσικά, καί τώρα ἀκόμη κατασκευάζονται σιδηροδρομικές γραμμές, καλλιεργεῖται ἡ γῆ, ἀνοίγουν ἀτμοπλοϊκές γραμμές, κανάλια, καινούργιες ἀγορές κατανάλωσης. Ἡ ἀλήθεια κρύβεται ἀκόμη κάτω ἀπό τό προσωπεῖο τῆς ἀντίθεσής της. Ὁ λύκος φοράει

τό δέρμα τοῦ ἀρνιοῦ. Ἀλλά ἐκεῖνος πού ἔχει μάτια γιά νά βλέπει, αὐτός διαπιστώνει τή γενική τάση, παρά τίς ξεχωριστές ἀντιφάσεις, αὐτός βλέπει τήν ὑπερπαραγωγή, βλέπει τίς διακοπές στή δουλιά τῆς βιομηχανίας, παρόλο πού καπνίζουν ἀκόμη οἱ καμινάδες. Ὅ,τι δέν βαδίζει μέ τό ρυθμό, μέ τόν ὁποῖο ἀπό τή φύση του πρέπει νά βαδίζει, αὐτό κουτσαίνει. Καί ποιός θά μποροῦσε νά ἀρνηθεῖ ὅτι ὑπάρχει πραγματική ἀνάγκη καί ἡ δύναμη νά διπλασιαστεῖ, τριπλασιαστεῖ, πενταπλασιαστεῖ ἡ παραγωγή; Παρόλο πού ἐδῶ καί κεῖ βελτιώνεται ἡ γεωργία, τελειοποιεῖται κάποια μηχανούλα, γενικά ὅμως ἡ ἀνάπτυξη σταματάει μπροστά στό πρόβλημα τῆς κατανάλωσης...

Ὦ, ἐσεῖς, κοντόφθαλμοι καί ἄσπλαχνοι, ἐσεῖς πού δέν μπορεῖτε νά ἀπαρνηθεῖτε τήν ἰδιοτροπία σας — τή ρυθμική, ὀργανική πρόοδο! Μήπως δέν βλέπετε ὅτι ὅλοι οἱ φιλελεύθεροι παραλογισμοί σας μετατρέπονται σέ τιποτένια πράγματα, γιατί περιμένει τή σειρά του τό μεγάλο ἔργο τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης; Μήπως δέν μπορεῖτε νά καταλάβετε ὅτι ἡ πάλη πρέπει νά προηγηθεῖ ἀπό τήν εἰρήνη, ἡ καταστροφή ἀπό τή δημιουργία, ἡ χαώδης συσσώρευση τῶν πραγμάτων ἀπό τή σχεδιασμένη ὀργάνωση, ἡ γαλήνη ἀπό τή θύελλα καί ἡ θύελλα ἀπό τή γενική ὕφεση; Οὔτε ἡ ἀπελευθέρωση τῶν διαφόρων λαῶν, οὔτε ἡ χειραφέτηση τῆς γυναίκας, οὔτε ἡ ἀναδιοργάνωση τοῦ σχολείου καί τοῦ συστήματος διαπαιδαγώγησης, οὔτε ἡ μείωση τῶν φόρων και τῶν στρατῶν, οὔτε μιά ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς δέν μπορεῖ νά ἐκπληρωθεῖ νωρίτερα ἀπ'ὅ,τι θά πέσουν οἱ ἁλυσίδες πού ἁλυσοδένουν τόν ἐργάτη στή φτώχια, στά βάσανα, στήν ἀθλιότητα. Ἡ ἱστορία σταμάτησε γιατί συγκεντρώνει τίς δυνάμεις της μπροστά ἀπό τή μεγάλη καταστροφή...

II

β [23-28] Ἐμεῖς βρήκαμε στό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα μιά νέα μορφή θρησκείας, ἐφόσον ἔχει μέ τή θρησκεία ἕνα κοινό σκοπό — νά ἀπαλλάξει τό ἀνθρώπινο γένος ἀπό τήν ἀθλιότητα, ἀπό τήν ὁποία ἦταν ὑποχρεωμένο αὐτό τό ἀνίσχυρο γένος, ν'ἀρχίσει τήν πάλη γιά τήν ὕπαρξή του μέσα στόν κόσμο τῶν βασάνων...

Ἡ θρησκεία καλλιεργοῦσε τό πνεῦμα. Ἀλλά τί νόημα θά μποροῦσε νἄχει μιά τέτια πνευματική καλλιέργεια, ἄν αὐτή δέν θά χρησίμευε νά καλ-
α λιεργεῖ τόν πραγματικό κόσμο — τήν ὕλη *διά μέσου τοῦ πνεύματος;!* Ἐγώ
αα ξέρω πολύ καλά, ἀγαπητοί μου ἀκροατές, ὅτι ὁ χριστιανισμός ἀρνεῖται αὐτό τό μοναδικό, πραγματικό, ἐπίγειο νόημα τῆς ὕπαρξής του. Ἐγώ ξέρω καλά ὅτι ὁ χριστιανισμός ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ βασιλεία του δέν εἶναι ἀπ'αὐτόν ἐδῶ τόν κόσμο καί ὅτι καθῆκον του εἶναι ἡ σωτηρία τῆς ἀθάνατης ψυχῆς μας. Ἀλλά ἐμεῖς ξέρουμε ἐπίσης καλά ὅτι δέν πετυχαίνεις πάντα αὐτό πού θέλεις, καί πραγματικά κάνεις ὄχι πάντα αὐτό πού θεωρεῖς

σκόπιμο. Ἐμεῖς καταλαβαίνουμε τή διαφορά ἀνάμεσα στό ἕνα, δηλ. ποιοί εἴμαστε στήν πραγματικότητα καί στό ἄλλο, δηλ. ποιοί θέλουμε νά φαινόμαστε. Καί ἰδίως ὁ δημοκράτης-ὑλιστής συνήθισε νά ἐκτιμάει τούς α ἀνθρώπους ὄχι ἀπό τά ὑπολείμματα τῶν προσωπικῶν τους σκέψεων, ἀλλά ἀπό τό τί στ᾿ἀλήθεια παριστάνουν αὐτοί οἱ ἄνθρωποι στήν ἀντικειμενική πραγματικότητα. Ὁ σκοπός τῆς θρησκείας γίνεται πραγματικός καί κατορθωτός μόνο διά μέσου τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ὕλης. α

Ἐμεῖς ὀνομάσαμε τήν *ἐργασία* σωτήρα καί ἀπελευθερωτή τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἡ ἐπιστήμη καί ἡ βιοτεχνία, ἡ πνευματική καί ἡ σωματική δραστηριότητα εἶναι μόνο δυό διαφορετικές ἐνσαρκώσεις μιᾶς καί τῆς αὐτῆς οὐσίας.

Ἡ ἐπιστήμη καί ἡ βιοτεχνία ὅπως ὁ θεός-πατήρ καί ὁ θεός-υἱός, εἶναι μόνο δυό μορφές *ἑνός* συνόλου. Ἐγώ θά ὀνόμαζα αὐτή τήν ἀλήθεια — βασικό δόγμα τῆς δημοκρατικῆς ἐκκλησίας, ἄν γενικά μπορεῖ κανείς τή δημοκρατία νά τήν ὀνομάσει ἐκκλησία, καί τή λογική γνώση-δόγματα. β Ἡ ἐπιστήμη ἦταν κούφια θεωρία ὥς ἐκείνη τή στιγμή πού δέν εἶχε κάνει συνείδησή της τό γεγονός ὅτι γιά τή σκέψη, τή μελέτη, τήν κατανόηση α εἶναι ἀπαραίτητο τό *ὑλικό* ἀντικείμενο, τό αἰσθητό πράγμα...

Ἡ ἐπιστήμη τῶν προγόνων μας τίς περισσότερες φορές εἶχε θεωρητικό χαρακτήρα, δηλαδή, αὐτοί προσπαθοῦσαν νά τή δημιουργήσουν *μόνο καί μόνο μέ τή νόηση* χωρίς τή συμβολή τῆς αἰσθησιακῆς πραγματικότητας, αα χωρίς τή βοήθεια τῆς συσσωρευμένης ἐμπειρίας...

Ἡ ἀμοιβαία διείσδυση αὐτῶν τῶν δυό μορφῶν ἐργασίας στή διάρκεια αἰώνων ὁδήγησε, τελικά, τήν ἀνθρωπότητα σ᾿ἐκεῖνο τό σημεῖο, πάνω στό ὁποῖο τέθηκε ἀπό τώρα καί στό ἑξῆς τό θεμέλιο τοῦ ναοῦ τῆς δημοκρατίας. Καί αὐτό βρίσκεται στήν ἰσχύ τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς μας, στή σύγχρονη παραγωγική δύναμη τῆς βιομηχανίας. Ἀλλά, μαζί μ᾿αὐτό, δέν θά ὑπονοοῦμε ἀποκλειστικά μόνο τήν πνευματική δύναμη. Τά ἀποτελέσματα τῆς α ἐργασίας πού συσσωρεύθηκαν μέσω τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης ὥς τά σήμερα συνίστανται ὄχι μόνο στίς πνευματικές ἤ στίς ἐπιστημονικές κατακτήσεις, α ὄχι ἀποκλειστικά μόνο στήν πείρα, ἀλλά πιό πολύ στήν ὕπαρξη τοῦ ὑλικοῦ πλούτου, ἐφόσον ὁ πλοῦτος εἶναι τό ἀπαραίτητο ὅπλο τῆς σύγχρονης ἐργασίας...

Ὡστόσο ἄς ἐπανέλθουμε στή διδασκαλία τῆς δικῆς μας σοσιαλδημο- β κρατικῆς ἐκκλησίας, πού θεωρεῖ τά συσσωρευμένα πλούτη, τόσο τά ὑλικά ὅσο καί τά πνευματικά, δικό της ἀκρογωνιαῖο λίθο...

Ὅπως ἀκριβῶς ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἑνότητα καί τήν ποικιλομορφία στή φύση τῶν πραγμάτων εἶναι *οὐσιαστικά* ἑνωμένη σέ ἕνα ἑνιαῖο σύνολο καί ξεπερασμένη, ἔτσι ἀκριβῶς καί ἡ κοινωνική ζωή τοῦ μέλλοντος πρέπει νά δόσει στούς ἀνθρώπους *ἴση* κοινωνική θέση καί σημασία, *ἴσο* δικαίωμα γιά τήν ἀξιοποίηση τῆς προσωπικῆς ζωῆς, χωρίς, ὡστόσο, νά τούς ἀφαιρεῖ τίς διαφορές ἐκεῖνες, οἱ ὁποῖες θά δείξουν στόν καθένα τή δική του ἰδιαίτερη κλίση καί θά ἐπιτρέψουν στόν καθένα νά γίνει εὐτυχισμένος μέ τό δικό του προσωπικό τρόπο...

[31-32] Ἡ ἀρχαία, ἡ φεουδαρχική καί ἡ σημερινή ἀστική δουλεία εἶναι προοδευτικά βήματα πρός τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας...

α Ἄν θεωρήσουμε ὅτι ἡ θρησκεία ἔγκειται στήν πίστη σέ ὑπέρ — ἤ ἐξωγήινες ὑλικές δυνάμεις καί ὑπάρξεις, στήν πίστη σέ ὕψιστους θεούς καί πνεύματα, τότε *ἡ δημοκρατία δέν ἔχει θρησκεία*...

{α β} Στή θέση τῆς θρησκείας ἡ δημοκρατία βάζει τόν *ούμανισμό*...

III

[33-43] Στή θρησκεία, ὅπως καί στή δημοκρατία, βρίσκουμε τήν κοινή ἐπιδίωξη τῆς *ἀπελευθέρωσης*. Ἐμεῖς, ὅμως, βλέπουμε ὅτι σ'αὐτό τό σημεῖο ἡ δημοκρατία πηγαίνει πιό πέρα καί ἀναζητεῖ τήν ἀπελευθέρωση ὄχι στό

α πνεῦμα, ἀλλά μέ τή βοήθεια τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, κυρίως στή σάρκα, στήν ἀντικειμενική ὑλική πραγματικότητα...

«Οἱ εὔποροι καί οἱ μορφωμένοι», πού σκοτίζονται γιά τήν ἀλήθεια καί τήν ἐπιστήμη μόνο καί μόνο γιατί αὐτές συντελοῦν στή συσσώρευση τῶν θησαυρῶν τους καί στή διατήρηση τῶν προνομίων, ἀποτελοῦν τούς πραγ-

ββ ματικούς ἀπαίσιους *ὑλιστές*, πού δέν ἐκτιμοῦν ἀπολύτως τίποτε, ἐκτός ἀπό τίς ἐγωϊστικές φροντίδες γιά τό δικό τους στομάχι καί τό χαϊδεμένο τους κορμί...

Ὡστόσο ὁ φιλελευθερισμός ἀντιμετωπίζει μέ τόση λίγη σοβαρότητα τήν πίστη, ὅσο καί τήν ἀπιστία. Χάρη στήν προνομιακή κοινωνική του θέση, ὁ φιλελευθερισμός εἶναι καταδικασμένος σέ μιά τέτια ἀντιπαθητική ψυχρότητα, σέ μιά ἀδιαφορία πού δέν εἶναι οὔτε κρύα, οὔτε ζεστή. Ὁ θρησκευτικός μασωνισμός τους, ἡ διαμαρτυρία τους ἀπέναντι στήν πρόληψη — κάθε πίστη εἶναι πρόληψη — δέν μποροῦν νά εἶναι εἰλικρινεῖς, γιατί ἡ *θρησκευτική διαπαιδαγώγηση*

α τοῦ λαοῦ εἶναι ἕνα ἰσχυρό στήριγμα τῆς κοινωνικῆς τους κυριαρχίας...

α Ἄν ὁ λαός δέν πιστεύει σέ τίποτε — τότε ποιός θά καθοσιώνει τήν ἰδιοκτησία μας καί θά προμηθεύει τροφή γιά τά κανόνια τῆς πατρίδας;

Ὁ βιοτέχνης-μικροαστός, πού σημειώνει καί αἰσθάνεται πώς οἱ βιομηχανικές καινοτομίες τόν πετᾶνε κάτω ἀπό τή σέλα του, τίποτε δέν ξέρει καί δέν θέλει νά ξέρει γιά τίς ἀνακαλύψεις καί τίς ἐφευρέσεις τῆς ἐπιστήμης. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τούς «εὐπόρους καί τούς μορφωμένους» στά ζητήματα τῆς θρησκείας. Αὐτοί ἔχουν τή συνήθεια νά λένε: ἄν εἶναι δύσκολο νά ἀποδείξει κανείς τήν ἀλήθεια τῆς θρησκείας, τότε πιό δύσκολο εἶναι νά ἀποδείξει τό ἀντίθετο. Ἐπειδή τό συμφέρον τους πηγαίνει κόντρα σ'αὐτή τήν ἐπιστήμη, αὐτοί δέν ξέρουν καί δέν θέλουν νά ξέρουν ὅτι

πέρασε ἤδη σχεδόν μισός αἰώνας ἀπό τότε πού ὁ Φόυερμπαχ ἀπόδειξε καθαρά καί ὁριστικά ὅτι ἡ κάθε θρησκεία εἶναι τό ὑποκατάστατο τῆς ἀνθρώπινης ἀμάθειας...

Ὁ σκοπός καί οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης συνίστανται στήν ἐπιδίωξη νά μποῦν ὅλοι οἱ ὑπάρχοντες ὑλικοί παράγοντες καί δυνάμεις στήν ὑπηρεσία τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν, νά χρησιμοποιηθεῖ ἡ φύση, νά δημιουργηθεῖ στόν κόσμο ἕνα ἁρμονικό σύστημα μέ τή βοήθεια τοῦ πνεύματός μας...

Κι'ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό φυσικό ἔνστικτο πού δημιούργησε τόν κόσμο, *δημιούργησε ἱστορικά* ἐπίσης καί τό ἀνώτατό του προϊόν — τό προικισμένο μέ λογικό genus homo*. Ὅπως εἰπώθηκε ἤδη πιό πάνω, αὐτή ἡ ἐξέλιξη συνίσταται στό νά κάνει τίς ποικιλόμορφες ἐκδηλώσεις τῆς φύσης καί τοῦ κόσμου κατανοητές στό ἀνθρώπινο λογικό...

Δέν εἶναι τά *πράγματα* πού τιμᾶ ἡ θρησκεία ἀξιοκαταφρόνητα αὐτά καθεαυτά, ἀλλά ἀξιοκαταφρόνητος εἶναι ὁ *θρησκευτικός* τρόπος πού δέν γνωρίζει ὅρια στή λατρεία του...

Ὅσο πιό χαμηλή εἶναι ἡ βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς ἰδέας τῆς θεότητας, *τόσο πιό συγκεκριμένη εἶναι,* καί ὅσο πιό σύγχρονες εἶναι οἱ μορφές τῆς θρησκείας, τόσο πιό μπερδεμένες, τόσο πιό διαστρεβλωμένες εἶναι οἱ θρησκευτικές ἰδέες. Ἡ ἱστορική ἐξέλιξη τῆς θρησκείας χαρακτηρίζεται ἀπό τή βαθμιαία κατάρευσή της...

Γιά τούς μορφωμένους καί τούς προοδευτικούς ἀνθρώπους τό εὐλογημένο θεϊκό ὄνομα πραγματικά δέν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπ'ὅ,τι τό γράμμα Α, ἡ ἀρχή στό ἀλφάβητο τῆς κοσμοθεωρίας τους. Ἀφοῦ περάσει κανείς τήν ἀρχή, ὁ κόσμος ἀνεμπόδιστα καί αὐτός καθεαυτός κινεῖται πρός τά μπρός ὁμαλά. Τά πάντα στόν κόσμο εἶναι φυσικά, μόνο ἡ ἀρχή τοῦ κόσμου φαίνεται σ'αὐτούς τούς μή χριστιανικούς χριστιανούς ἀφύσικη ἤ θεϊκή. Γι'αὐτό δέν θέλουν νά ἀρνηθοῦν τήν πίστη στήν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ, τήν πίστη, ἡ ὁποία, ἐδῶ πού τά λέμε, ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ ἤδη πιό πάνω, ἔχει τόν ἀγαθό σκοπό νά κρατάει ὑποχείριό της τούς «ἀμόρφωτους»...

Τό τελευταῖο καί συνεπῶς τό πιό δυνατό στήριγμα γιά τά ἀνεπηρέαστα γενικά μυαλά εἶναι ἡ *σκοπιμότητα τῆς φύσης* ἤ τοῦ σύμπαντος πού δέν μπορεῖ νά τήν ἀρνηθεῖ κανείς. Ποιός θά ἀρχίσει νά ἀρνεῖται τήν ἐξαιρετική τάξη τῶν φυσικῶν φαινομένων, τήν ἁρμονία τους, τήν ὀργάνωση ἤ τή συστηματικότητά τους; Γιά νά μήν ἀναφέρουμε καί ἕναν ἀναρίθμητο ἀριθμό παλιῶν σπανίων παραδειγμάτων σάν

* — ἀνθρώπινο γένος. *Ἡ Σύντ.*

ἐκεῖνα τά πράσινα, τά γαλανά καί τά παρδαλά αὐγά τοῦ κούκου, τά ὁποῖα ταιριάζουν πάντα στό χρῶμα καί στό μέγεθος μέ τά αὐγά ἐκείνων τῶν πτηνῶν πού τούς τά χώνει στή φωλιά ὁ κοῦκος, στό κάθε βῆμα ἐκδηλώνεται *ἡ καθολική*
β *λογικότητα,* ἡ ὁποία καθετί πού ζεῖ καί ἀναπνέει, σέρνεται καί πετάει, ὕλη εἶναι αὐτό, ζῶο ἤ ἄνθρωπος, τό διευθύνει σάν ἕνα σκόπιμο κρίκο τοῦ συνόλου...

Ὑπάρχει ἕνας ἀμαθής τρόπος, τόν ὁποῖο, ὡστόσο, εἶναι τόσο πολύ δύσκολο νά τόν ἀπαρνηθεῖ κανείς — δηλαδή, τό νά μετρήσει τόν ἐξωτερικό κόσμο μέ τή διάσταση τοῦ δικοῦ του ἐσωτερικοῦ κόσμου. Ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει τούς δικούς του σκοπούς μέ τή βοήθεια τῆς βούλησης καί τῆς συνείδησης, ἀπ'αὐτό ὑποθέτει ὅτι καί πίσω ἀπό τήν *καθολική σκοπιμότητα τῆς φύσης* κρύβεται ἕνα ὄν μέ συνείδηση καί βούληση παρόμοιο μ'αὐτόν. Ἐκεῖ πού ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης εἶναι τόσο πολύ ἀναπτυγμένη, ὥστε εἶναι δύσκολο πιά νά μιλάει κανείς γιά προσωποποιημένη θεότητα, ὁ ἄνθρωπος, παρόλα αὐτά, δέν μπορεῖ νά ἀπαρνηθεῖ τό φιλοσοφικό μυστικισμό, ὁ ὁποῖος ἀφηγεῖται παραμύθια
α γιά τή βούληση καί τήν παράσταση τῶν ἀσυνείδητων πραγμάτων, γιά τή φιλοσοφία τοῦ ἀσυνείδητου.

Δέν ἐπιτρέπεται νά ἀρνεῖται κανείς τό γεγονός ὅτι μέσα στή νεκρή ὕλη ζεῖ ἡ ζωογόνα ἐπιδίωξη νά ὀργανωθεῖ καί ὅτι, ἑπομένως, ὁ ὑλικός κόσμος δέν εἶναι νεκρός, ἀλλά ζωντανός. Γιά τή βούληση καί τό σκοπό του μποροῦμε νά μιλᾶμε μόνο *συγκριτικά.* Ὡστόσο αὐτή ἡ καθολική λογικότητα ἁπλῶς
α ἐκδηλώνεται ἀμυδρά στό ἔνστικτο τῶν ζώων καί παίρνει μιά καθαρή, καθορισμένη ἔκφραση μόνο στή λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκέφαλου, μ'ἄλλα λόγια, στή συνείδησή μας. Ἀκριβῶς ὅπως εἶναι ἀδύνατο νά ὀνομάσει κανείς τό σούρουπο ὁλοκάθαρη μέρα, ὅσο φῶς συνάμα κι'ἄν ὑπῆρχε, ἔτσι ἀκριβῶς πολύ λίγο ἄξιες νά φέρουν αὐτές τίς ὀνομασίες εἶναι ἡ ἐξωανθρώπινη σκοπιμότητα, ἡ βούληση, ἡ παράσταση ἤ τό λογικό τῆς φύσης. Ἄν, ἀγαπητοί συμπολίτες, ἐπέτρεψα
α νωρίτερα στόν ἑαυτό μου νά μιλήσει γι'αὐτό, αὐτό τό ἔκανα
α μόνο μέ ἕνα καθορισμένο σκοπό — νά ἐξευτελίσω στό κάτω
α κάτω τῆς γραφῆς αὐτόν τόν τρόπο ἔκφρασης. Χωρίς ἀμφιβολία, λογικό ὑπάρχει στά φυσικά πράγματα. Πῶς ὅμως ἀλλιῶς, χωρίς τή θρησκευτική βοήθεια, μποροῦσε νά γεννηθεῖ ὁ προικισμένος μέ λογικό ἄνθρωπος; Ὅποιος ἀναγνωρίζει τό λογικό, αὐτό τό μοχλό κάθε συστήματος καί σκοπιμότητας, σάν φυσικό προϊόν, αὐτός δέν μπορεῖ νά μήν παραδεχτεῖ τή συστηματική σκοπιμότητα τῆς φύσης. *Ἀλλά παρόλα*
α *αὐτά τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τό μοναδικό πνεῦμα.* Οὔτε ἡ λογικότητα στήν κίνηση τῶν ἄστρων, οὔτε στά αὐγά τοῦ κούκου, οὔτε ἡ λογική στήν κατασκευή τῆς κυψέλης τῶν

μελισσῶν, τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ μυρμηγκιοῦ ἤ τοῦ πίθηκα, ἀλλά μόνο ἡ ἀνώτατη δύναμη, ἡ συνείδηση ἤ τό λογικό μέ τή μορφή τῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου ἀξίζει νά φέρει αὐτό τό ὄνομα.

Τό δικό μας πνεῦμα εἶναι τό ἀνώτατο πνευματικό ὄν. Ὡστόσο μή φοβᾶστε, εὐσεβεῖς, δηλαδή προσεκτικοί ἀκροατές, ὅτι ἐμεῖς θά τό βάλουμε στό ὑψηλό βάθρο τῆς θρησκευτικῆς θεότητας. Τό ὑψηλό καί τό χαμηλό μέ τήν ἔννοια τῆς πραγματικότητας σημαίνει *μόνο τό λίγο ἤ πολύ ὀργανωμένο.* Ὅσο λιγότερο ἀνεξάρτητα εἶναι τά μέρη ἑνός ὁποιουδήποτε πράγματος, ὅσο πιό ἐντατικά αὐτά λειτουργοῦν σάν ὄργανα, ἐπικοινωνόντας μέ τά ἄλλα μέρη τοῦ συνόλου, τόσο πιό ψηλά βρίσκεται αὐτό τό τελευταῖο στή φυσική τάξη τῶν πραγμάτων. *Ἡ συνείδησή μας εἶναι τό γενικό κεντρικό ὄργανο, τό καθολικό μέσο ἐπικοινωνίας.* Ἀλλά ὅ,τι εἶναι ἡ συνείδηση, εἶναι ὄχι αὐτή καθεαυτή, ὅπως ὁ Κύριος ἡμῶν ἀλλά, σύμφωνα μέ τή δημοκρατική ἔννοια, εἶναι μόνο σέ σχέση μέ τά ἄλλα πράγματα. Οἱ ἐπιστήμονες à la Φόχτ κάνουν πολύ συζήτηση γύρω ἀπό τό ζήτημα τί εἶναι διαφορετικό ὡς πρός τό βαθμό καί τί εἶναι ἀπόλυτα διαφορετικό, καθώς καί γιά τό ζήτημα, ἄν οἱ ἄνθρωποι καί οἱ πίθηκοι ἀποτελοῦν δυό λίγο διαφορετικά εἴδη, ἤ δυό ἐντελῶς διαφορετικά γένη...

IV

1

[44-50] Γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, αὐτή εἶναι παπαδίστικη μέθοδος, δηλ. νά ἀπευθύνεται κανείς πρός ἐσᾶς, ἀξιότιμοι σύντροφοί μου, ἀπό τό ὕψος τοῦ ἄμβωνα. Ὁ ἄμβωνας, ὁ χριστιανισμός, ἡ θρησκεία — ὅλα αὐτά εἶναι πράγματα καί ὀνομασίες πού τά καταχράστηκαν ἤδη τόσο πολύ, ὥστε ἕνας φιλαλήθης ἄνθρωπος πρέπει νά συχαίνεται νά ἔρχεται μ᾽αὐτά σέ μιά ὁποιαδήποτε ἐπαφή. Παρόλα αὐτά εἶναι ἀνάγκη νά τά πλησιάσουμε ὅσο μποροῦμε πιό κοντά γιά να ξεμπλέξουμε ὁριστικά μέ ὅλα αὐτά. Γιά νά πετύξουμε ἔξω ἀπό τό ναό τόν παραβάτη τῆς ἡσυχίας ἀναγκαζόμαστε νά τόν ἀγκαλιάσουμε. Τέτια εἶναι, μά τήν ἀλήθεια, ἡ διαλεκτική τῆς ζωῆς... α α

Κι᾽ἄν ἀκόμη ὁ χριστιανισμός καί ὁ σοσιαλισμός ἔχουν πολλά κοινά σημεῖα, ὡστόσο ἐκεῖνος πού θά ἔκανε τό Χριστό σοσιαλιστή θά ἄξιζε νά ὀνομαστεῖ δικαιολογημένα ἐπικίνδυνος συσκοτιστής. Δέν εἶναι ἀρκετό ἀκόμη νά γνωρίζει κανείς τά κοινά γνωρίσματα τῶν πραγμάτων, πρέπει ἐπίσης νά γνωρίσει καί τίς διαφορές τους. Ἀντικείμενο τῆς προσοχῆς μας δέν πρέπει νά εἶναι τό ὅτι ὁ σοσιαλιστής ἔχει κάτι τό κοινό μέ τό χριστιανό, ἀλλά τό τί ἰδιαίτερο ὑπάρχει σ᾽αὐτόν, τί εἶναι ἐκεῖνο πού χωρίζει τό σοσιαλιστή ἀπό τό χριστιανό. α

Τελευταῖα ὁ χριστιανισμός ὀνομάστηκε θρησκεία τῆς δουλοπρέπειας. Αὐτό πραγματικά εἶναι τό πιό πετυχημένο διακριτικό του γνώρισμα. Φυσικά, δουλοπρεπής εἶναι κάθε θρη- α

σκεία, ἡ χριστιανική ὅμως θρησκεία εἶναι πιό δουλοπρεπής ἀπό τίς δουλοπρεπεῖς θρησκεῖες. Ἄς πάρουμε στήν τύχη μιά ὁποιαδήποτε χριστιανική προφητεία. Μπροστά μου στέκεται ὁ σταυρός μέ τήν ἐπιγραφή: «Ἐλέησον Πολυεύσπλαχνε Ἰησοῦ! Ὁσία Μαρία, προσευχήσου γιά μᾶς!» Ἐδῶ μπροστά μας ὑπάρχει ἡ ἀπέραντη ταπεινοσύνη τοῦ χριστιανισμοῦ σ'ὅλη τήν οἰκτρή μηδαμινότητά του.

α NB

Γιατί αὐτός πού μέ ἕνα τέτιο τρόπο ἐναποθέτει ὅλες του τίς ἐλπίδες στήν εὐσπλαχνία, αὐτός πράγματι εἶναι ἕνα ἐλεεινό πλάσμα...

α

Ἐμεῖς, οἱ ἄθεοι δημοκράτες, ἔχουμε τό πλεονέκτημα ὅτι συναισθανόμαστε καθαρά τήν κατάσταση πραγμάτων...

Μά μήπως οἱ πρῶτοι χριστιανοί ἤθελαν νά φύγουν ἀπό τόν κόσμο; Μήπως δέν περίμεναν μᾶλλον ὅτι ὁ Χριστός, σάν ἕνας ἰσχυρός καί νικηφόρος βασιλιάς, θά κατεβεῖ πρός αὐτούς στή γῆ γιά ν'ἀντικαταστήσει τήν κακή κατάσταση πραγμάτων πού ὑπάρχει μέ μιά ἄλλη καλύτερη, ἀλλά παρόλα αὐτά μέ μιά γήινη τάξη;

α

Ἔτσι μιλάει ὁ σοφιστής-ἠθικολόγος ὁ ὁποῖος δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν ἀλήθεια, ἀλλά θέλει μοναχά νά στολίσει τή δική του ἐλευθερόφρονη συμβιβαστικότητα καί δειλία μέ τό ἠχηρό ὄνομα τῆς θρησκείας καί τοῦ χριστιανισμοῦ...

α

Ἐμεῖς δέν θέλουμε νά ὑποστηρίξουμε τή δειλία, πού θέλει νά παραστήσει τήν ἀποσκίρτηση ἀπό τήν πίστη σάν ἀποκατάσταση τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανισμοῦ καί δέν θέλει ἔτσι νά ἀρνηθεῖ τό ὄνομα. Εἶναι ἀνάγκη νά ἐξευτελιστεῖ τό ὄνομα γιά νά καταστραφεῖ ἡ ἴδια ἡ ὑπόθεση...

Αὐτό πού ἔχει ἀληθινό ὁ χριστιανισμός, λογουχάρη, τήν ἀπονέκρωση τῆς σάρκας σάν καλό ἀντιφάρμακο ἐνάντια στούς ἐξώγαμους σεξουαλικούς πόθους, ἤ τήν ἀγάπη πρός ὅλη τήν ἀνθρωπότητα, ἀγάπη πού στέκεται πάνω ἀπό τόν ἐθνικισμό, αὐτό ἡ σοσιαλδημοκρατία δέν θέλει νά τό ἀρνηθεῖ. Ἀντίθετα, ἡ σοσιαλδημοκρατία τό ὑποστηρίζει αὐτό σταθερά ἀκόμη καί ὅταν ὁ ὑπόλοιπος κόσμος ἐξαγριώθηκε ἀπό τό μίσος πρός τούς γάλλους.

α

Ἡ σοσιαλδημοκρατία δέν θέλει μόνο, ὅπως κάνει ὁ χριστιανισμός ἤ γενικά ἡ θρησκεία, νά παρουσιάσει τήν κοσμική ἀλήθεια σάν ἐπουράνιο ἀγαθό...

Ἐμεῖς θέλουμε ἐπίσης νά ἀγαποῦμε τόν ἐχθρό, νά κάνουμε καλό σ'ἐκείνους πού μᾶς μισοῦν, ἀλλά μόνο τότε, ὅταν ὁ ἐχθρός εἶναι ἀκίνδυνος, ὅταν ἔγινε λείψανο. Καί μαζί μέ τόν Χέρβεγκ θά ποῦμε:

α

Ἐμᾶς δέν θά μᾶς σώσει μόνο ἡ ἀγάπη,
Δέν θά μᾶς φέρει τήν εὐτυχία, —
Τό μίσος μέ τό σπαθί του ἄς
Κάνει κομμάτια τίς ἁλυσίδες τῆς σκλαβιᾶς.
Φτάνει πιά σέ μᾶς ἡ ἀγάπη!
Ἡ ἀγάπη δέν θά μᾶς λυτρώσει:
Μέ μίσος ἐνάντια στόν ἐχθρό
Τό ξίφος μας πρέπει νά στραφεῖ.

2

[51-56] ῾Η ἐπιστημονική ἐλευθερία, πού ὑποτάσσει ὅλα
τά πράγματα καί ὅλες τίς ἰδιότητες στό καλό τοῦ ἀνθρώπου, α
εἶναι ἐντελῶς ἀντιθρησκευτική ἐλευθερία. ῾Η θρησκευτική
ἀλήθεια βρίσκεται ἀκριβῶς στό ὅτι ἀνεβάζει ἀφύσικα ψηλά
στούς οὐρανούς μιά κάποια φυσική, κοσμική ἰδιότητα, τήν
ἀποσπάει ἀπό τό ζωντανό χείμαρο τῆς ζωῆς καί τήν καταδικάζει σέ στασιμότητα μέσα σ᾽αὐτό τό θρησκευτικό βάλτο.

῎Ετσι, ἀξιότιμοι σύντροφοι, ὅταν ἐγώ ὀνομάζω συχνά
«ἐπιστημονική» τήν ἁπλή ἀλήθεια, μ᾽αὐτό θέλω νά πῶ ὅτι
ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια ὀνομάζεται ἐπίσης κοσμική ἤ ἁπλή
ἀλήθεια. Σ᾽αὐτό τό σημεῖο εἶναι ἀπαραίτητη ἡ σαφήνεια, γιατί ἡ ἐπιστημονική παπαδοκρατία ἐπιδιώκει μέ τόν πιό σοβαρό
τρόπο νά γίνει συνεργός τῆς θρησκευτικῆς παπαδοκρατίας. αα
᾽Εμεῖς πολύ γρήγορα θά τά βγάζαμε πέρα καί μέ τήν πιό
χοντροκομμένη πρόληψη, ἄν ἡ τερατώδης συμβιβαστικότητα
δέν προσπαθοῦσε παντοῦ νά γεμίσει μέ τόν ἑαυτό της τά κενά
τῆς ἐπιστήμης. Πρῶτα ἀπ᾽ὅλα τέτιο κενό εἶναι ἡ μή γνωριμία αα
μέ τή γνωσιοθεωρία, ἡ μή κατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύ-
ματος. ῞Οπως τά τρομερά φαινόμενα τῆς φύσης κάνουν τόν αα
κάτοικο τῆς Λαπλάνδιας ἤ τῆς Γῆς τοῦ Πυρός προληπτικό,
ἔτσι καί τό ἐσωτερικό θαῦμα τοῦ διανοητικοῦ μας προτσές
δένει τούς καθηγητές στό κριαρίσιο κέρας τῆς πρόληψης.
Οἱ πιό μορφωμένοι ἐλευθερόφρονες, πού ἀπαρνήθηκαν ἤδη
τή θρησκεία καί τό ὄνομα τοῦ χριστιανισμοῦ θά βουλιάζουν
ἀκόμη στό βάλτο τῆς θρησκευτικῆς ἀγραμματοσύνης ὅσο
δέν διακρίνουν καθαρά τή θρησκευτική ἀλήθεια ἀπό τήν
ἁπλή, ὅσο ἡ γνωστική ἱκανότητα, αὐτό τό ὄργανο τῆς ἀλή-
θειας εἶναι γι᾽αὐτούς σκοτεινός τομέας. ᾽Από τότε πού ὅλα τά α
ἐπουράνια ὑλοποιήθηκαν ἀπό τήν ἐπιστήμη, γιά τούς καθηγητές δέν ἔμεινε τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά ἀνεβάσουν ὥς τούς
οὐρανούς τό δικό τους ἐπάγγελμα — τήν ἐπιστήμη. Κατά τή
γνώμη τους, ἡ ἀκαδημαϊκή ἐπιστήμη πρέπει νά ἔχει διαφορετική ἰδιότητα, διαφορετικό χαρακτήρα, ἀπ᾽ὅ,τι λογουχάρη,
ἔχει ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγρότη, τοῦ μπογιατζῆ, τοῦ σιδερᾶ. ῾Η
ἐπιστημονική γεωργία διαφέρει ἀπό τό συνηθισμένο ἀγροτικό
νοικοκυριό μόνο κατά τό ὅτι οἱ μέθοδοί της, ἡ γνώση της
τῶν λεγόμενων νόμων τῆς φύσης εἶναι πιό εὐρύτερη καί πλη- β
ρέστερη...

᾽Εμεῖς ὥς τά βάθη τῆς ψυχῆς μας περιφρονοῦμε τήν πομπώδη φράση γιά τή «μόρφωση καί τήν ἐπιστήμη», τούς λόγους γιά τά «ἰδανικά ἀγαθά» στά χείλη τῶν πτυχιούχων λακέ- α
δων, οἱ ὁποῖοι καί σήμερα ἀκόμη ἀποβλακώνουν τό λαό μέ
τόν ἐξεζητημένο ἰδεαλισμό, ὅπως κάποτε οἱ εἰδωλολάτρες NB
ἱερεῖς τοῦ σκότιζαν τό κεφάλι μέ τά πρῶτα μυστικά τῆς φύσης
πού εἶχαν γνωρίσει...

Οἱ καθηγητές, περιστοιχισμένοι ἀπό τή θρησκεία, μετατρέπουν τό βασίλειο τοῦ θεοῦ σέ βασίλειο τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος. Ὅπως ὁ διάβολος εἶναι ὁ ἀντίποδας τοῦ θεούλη ἔτσι καί ὁ ὑλιστής εἶναι ὁ ἀντίποδας τοῦ παπαδίστικου καθηγητῆ.

Ἡ ὑλιστική κοσμοθεωρία εἶναι ἐπίσης παλιά, ὅπως καί ἡ θρησκευτική ἀπιστία. Αὐτά τά δυό στόν αἰώνα μας, ἀναπτυσσόμενα μέσα ἀπό τίς πιό πρωτόγονες μορφές, πέτυχαν τή βαθμιαία ἐπιστημονική σαφήνεια. Αὐτό ὅμως δέν θέλει νά τό παραδεχτεῖ ἡ ἀκαδημαϊκή σοφολογιότητα, γιατί τά δημοκρατικά συμπεράσματα πού περιέχονται στόν ὑλισμό ἀπειλοῦν τήν τιμητική κοινωνική της θέση. Ὁ Φόυερμπαχ λέει: «Ἡ χαρακτηριστική ἰδιομορφία τοῦ καθηγητῆ φιλοσοφίας βρίσκεται στό ὅτι αὐτός δέν εἶναι φιλόσοφος, καί ἀντίθετα, τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ φιλόσοφου εἶναι ὅτι αὐτός δέν εἶναι καθηγητής». Σήμερα ἐμεῖς φύγαμε ἀκόμη πιό πέρα. Ὄχι μόνο ἡ φιλοσοφία, ἀλλά καί ἡ ἐπιστήμη γενικά ξεπέρασε τούς ὑπηρέτες της. Ἀκόμη καί κεῖ ὅπου ἡ πραγματική ὑλιστική ἐπιστήμη κατέλαβε τήν ἕδρα, συνεχίζει νά προσκολλᾶται σ' αὐτήν μέ τή μορφή τοῦ ἰδεαλιστικοῦ ὑπολείμματος ἡ ἀντεπιστημονική θρησκευτική ἀνοησία, παρόμοια μέ τό τσόφλι πού δέν ἀποσπάστηκε ἀκόμη ἀπό τό πουλάκι πού βγῆκε ἀπό τό αὐγό του...

Ἡ σοσιαλιστική ἀνάγκη μιᾶς δίκαιης λαϊκῆς κατανομῆς τῶν προϊόντων ἀπαιτεῖ τό δημοκρατισμό, ἀπαιτεῖ τήν πολιτική κυριαρχία τοῦ λαοῦ καί δέν ἀνέχεται τήν κυριαρχία μιᾶς κλίκας, ἡ ὁποία ἀξιώνει στό ὄνομα τοῦ λογικοῦ νά παίρνει γιά τόν ἑαυτό της τή μερίδα τοῦ λέοντος.

Γιά νά βάλει κανείς λογικά ὅρια σ'αὐτή τή θρασύτατη πλεονεξία, εἶναι ἀναγκαῖο νά κατανοήσει καθαρά τή σχέση ἀνάμεσα στό πνεῦμα καί στήν ὕλη. Ἔτσι ἡ φιλοσοφία γίνεται ἐντελῶς οἰκεία ὑπόθεση γιά τήν ἐργατική τάξη. Ὡστόσο, ἀξιότιμοι σύντροφοι, ἐγώ μ'αὐτό δέν θέλω καθόλου νά πῶ ὅτι ὁ κάθε ἐργάτης πρέπει ὁπωσδήποτε νά γίνει φιλόσοφος καί νά μελετάει τή σχέση ἀνάμεσα στήν ἰδέα καί στήν ὕλη. Ἐπειδή ὅλοι μας τρῶμε ψωμί, δέν σημαίνει ὅτι ἀπαιτεῖται ἐπίσης καί νά μποροῦμε ὅλοι μας νά τό ἀλέθουμε καί νά τό ψήνουμε. Ἀλλά, ὅπως ἡ ἐργατική τάξη ἔχει ἀνάγκη ἀπό μυλωνάδες καί φουρνάρηδες, ἔτσι τῆς χρειάζονται βαθυστόχαστοι ἐρευνητές πού θά ἀνίχνευαν τά μυστικά μονοπάτια τῶν ὑπηρετῶν τοῦ Βάαλ καί θά ξεσκέπαζαν τά τεχνάσματά τους. Τήν τεράστια σημασία τῆς πνευματικῆς ἐργασίας τήν ὑποτιμοῦν ἀκόμη συχνά οἱ ἐργάτες τῆς σωματικῆς ἐργασίας. Τό σίγουρο ἔνστικτό τους τούς ὑπαγορεύει ὅτι φυσικός τους ἐχθρός εἶναι οἱ χαρτομουτζουρωτές πού δίνουν τόν τόνο τῆς ἀστικῆς μας ἐποχῆς. Βλέπουν πώς ἡ τέχνη τῆς μπαγαποντιᾶς καλύπτεται μέ τή νόμιμη ταμπέλα τῆς πνευματικῆς ἐργασίας. Ἀπό δῶ

πηγάζει ἡ πολύ κατανοητή ἐπιδίωξη νά ὑποτιμοῦν τήν πνευματική καί νά ὑπερεκτιμοῦν τή σωματική ἐργασία. Σ'αὐτόν τό χοντροκομμένο ὑλισμό πρέπει νά ἀντιδράσουμε... α NB

'Η ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπαιτεῖ ἀπ'αὐτήν νά κατακτήσει ἀπόλυτα τήν ἐπιστήμη τοῦ αἰώνα μας. Μόνο τό αἴσθημα τῆς ἀγανάκτησης ἐνάντια στίς ἀδικίες πού δοκιμάζει εἶναι ἀκόμη ἀνεπαρκές γιά τήν ἀπελευθέρωση, παρά τή δική μας ὑπεροχή σέ ποσότητα καί σέ φυσική δύναμη. Πρέπει νά ἔρθει σέ βοήθεια τό ὅπλο τοῦ λογικοῦ. NB 'Ανάμεσα στά πολύμορφα μέσα αὐτοῦ τοῦ ὁπλοστασίου εἶναι ἡ γνωσιοθεωρία, ἤ ἡ διδασκαλία γιά τήν ἐπιστήμη, δηλαδή ἡ κατανόηση τῆς μεθόδου τῆς ἐπιστημονικῆς νόησης, εἶναι τό γενικό ὅπλο ἐνάντια στή θρησκευτική πίστη, τό ὁποῖο θά τήν ἐκτοπίσει ἀπό τά τελευταῖα καί τά πιό ἀπόμερα κρησφύγετα. αα NB

'Η πίστη στό θεό καί στούς θεούς, στό Μωϋσή καί στούς προφῆτες, ἡ πίστη στόν Πάπα, στή Βίβλο, στόν αὐτοκράτορα μέ τόν Βίσμαρκ του καί τήν κυβέρνησή του, μ'ἕνα λόγο ἡ πίστη στίς αὐθεντίες μπορεῖ νά ἐξοντωθεῖ όριστικά μόνο μέ τήν ἐπιστήμη γιά τό πνεῦμα...

"Ετσι, ἐξοντώνοντας τό δυισμό τοῦ πνεύματος καί τῆς ὕλης ἡ ἐπιστήμη αὐτή ἀφαιρεῖ ἀπό τήν ὑφιστάμενη, μέχρι τότε διπλή διαίρεση σέ κυρίαρχους καί ἐξαρτημένους, σέ καταπιεστές καί καταπιεζόμενους, καί τό τελευταῖο θεωρητικό στήριγμα... NB NB

Τό πνεῦμα δέν εἶναι φάντασμα καί οὔτε θεϊκή πνοή. Οἱ ἰδεαλιστές καί οἱ ὑλιστές συμπίπτουν στό ὅτι τό πνεῦμα ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν «ἐπίγειων πραγμάτων», ζεῖ στό κεφάλι τῶν ἀνθρώπων καί δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό μιά ἀφηρημένη ἔκφραση, ἕνα ἀθροιστικό ὄνομα γιά τίς σκέψεις πού ἀκολουθοῦν ταυτόχρονα καί ἡ μιά μετά τήν ἄλλη... β α

"Οπως ἡ γραμμή καί ἡ τελεία εἶναι μαθηματικές ἔννοιες, ἔτσι καί οἱ ἀντιθέσεις δέν εἶναι μιά πραγματικότητα, ἀλλά μόνο λογικές ἔννοιες, αὐτό σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν μόνο σχετικά. Μόνο σχετικά τό μεγάλο εἶναι μικρό καί τό μικρό μεγάλο. "Ετσι ἀκριβῶς τό σῶμα καί τό πνεῦμα εἶναι μόνο λογικές καί ὄχι πραγματικές ἀντιθέσεις. Τό σῶμα μας καί τό πνεῦμα μας εἶναι τόσο στενά συνδεμένα μεταξύ τους, πού ἡ σωματική ἐργασία εἶναι ἀπόλυτα ἀδιανόητη χωρίς τή συμμετοχή τῆς πνευματικῆς ἐργασίας, ἡ πιό ἁπλή χειρωνακτική ἐργασία ἀπαιτεῖ τή συμμετοχή τῆς νόησης. 'Από τήν ἄλλη μεριά ἡ πίστη στή μεταφυσική ἤ στήν ἀσωματότητα τῆς πνευματικῆς μας ἐργασίας εἶναι ἀνοησία. 'Ακόμη καί ἡ πιό ἀφηρημένη ἔρευνα εἶναι μιά κάποια προσπάθεια ὅλου τοῦ σώματος. Κάθε ἀνθρώπινη ἐργασία εἶναι ταυτόχρονα ἐργασία σωματική καί β α α

πνευματική. Όποιος έστω καί λίγο καταλαβαίνει άπό έπιστήμη γιά τό πνεῦμα, αὐτός ξέρει ὅτι οἱ σκέψεις πηγάζουν ὄχι μόνο ἀπό τόν ἐγκέφαλο, ἐπομένως ὑποκειμενικά ἀπό τήν ὕλη,

NB α || ἀλλά ὅτι αὐτές πρέπει νά ἔχουν πάντα ἀντικείμενό τους ἤ περιεχόμενο κάποιο ὑλικό. Ἡ ἐγκεφαλική ὕλη εἶναι τό ὑποκείμενο τῆς σκέψης, καί ἀντικείμενό της εἶναι ἡ ἄπειρη ὑλικότητα τοῦ κόσμου...

[58-59] Ὅπως ὁ μηχανοτεχνίτης συντηρεῖ μέ περισσότερη φροντίδα ἕνα μικρό καρφί παρά μιά μεγάλη ρόδα, ἔτσι ἀκριβῶς καί μεῖς ἀπαιτοῦμε ὅπως τό προϊόν τῆς ἐργασίας μας κατανέμεται *σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες*, ἔτσι ὥστε ὁ δυνατός καί ὁ ἀδύνατος, ὁ ἐπιδέξιος καί ὁ βραδυκίνητος, ἡ πνευματική καί σωματική δύναμη, ἐφόσον εἶναι ἀνθρώπινες, ὥστε ὅλοι αὐτοί μέσα σέ σχέσεις ἀνθρωπιᾶς νά ἐργάζονται καί νά ἀπολαμβάνουν τό προϊόν τῆς ἐργασίας τους.

Ἐνάντια σ'αὐτό τό αἴτημα, ἀξιότιμοι σύντροφοι, ἐξεγείρεται ἡ θρησκεία. Καί ὄχι μόνο ἡ γνωστή σέ ὅλους, ἡ πραγματική,

α NB || ἡ συνηθισμένη ἐκκλησία τῶν παπάδων, ἀλλά καί ἡ ἐξαγνισμένη, ἡ ἐξυψωμένη καθηγητική θρησκεία τῶν ζαλισμένων ἰδεαλιστῶν...

Ὁ χριστιανισμός θέλει νά κυριαρχήσει πάνω στόν κόσμο

α || ἐξαιτίας τῆς θεϊκότητάς του. Μάταια ἐπιδίωξη! Ἀσυνείδητα καί παρά τή θέλησή του ὁ χριστιανισμός μόνος του ὑποτάσσεται στή φύση τῶν πραγμάτων...

α NB || Ἡ ἁπλή, ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια δέν στηρίζεται σ'ἕνα πρόσωπο. Τά βάθρα της βρίσκονται ἔξω*, στό ὑλικό της, αὐτή εἶναι ἡ ἀντικειμενική ἀλήθεια...

Θά τιμᾶμε τούς μεγάλους ἄνδρες πού μᾶς φωτίζουν τό δρόμο μέ τό φῶς τῆς γνώσης, ἀλλά θά στηριζόμαστε στά λόγια τους, μόνο ἕως ὅτου στηρίζονται στήν ὑλική πραγματικότητα.

V

[60-67] Ὅπως γενική πρακτική ἀνάγκη μᾶς εἶναι νά πετύχουμε τήν ἐξουσία πάνω στά πράγματα τοῦ κόσμου, ἔτσι ἀκριβῶς καθολική εἶναι καί ἡ θεωρητική μας ἀνάγκη νά τά ἀνασκοποῦμε συστηματικά. Ἐμεῖς θέλουμε νά ξέρουμε τήν ἀρχή καί τό

ββ || τέλος τῶν πάντων. Στή βάση τῶν ἄγριων κραυγῶν γιά τήν καθολική, τήν ἀνυπέρβλητη, τήν ἀναπόφευκτη θρησκεία ὑπάρχει κάτι τό σωστό. Ἡ τυφλή ἄρνηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος θά ἦταν

* Ὁ Β. Ι. Λένιν παραθέτοντας αὐτό τό χωρίο στόν «Ὑλισμό καί Ἐμπειριοκριτισμό» ἐπεξηγεῖ σέ παρένθεση: «δηλαδή ἔξω ἀπό τήν προσωπικότητα» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 261). *Ἡ Σύντ.*

ἕνας ρωσικός μηδενισμός, ὁ ὁποῖος ἐντελῶς δικαιολογημένα πετάχθηκε ἔξω ἀπό τή Διεθνή[205]...

῾Ο ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπό λογική συνέπεια στό κεφάλι του, γιά νά ἔχει τή δυνατότητα νά ἐφαρμόσει τή λογική συνέπεια στή ζωή. ᾿Εμεῖς οἱ δημοκράτες καί ὑπερασπιστές τῆς Παρισινῆς Κομμούνας, ἔχουμε ἐπίσης αὐτή τήν ἀνάγκη. Οἱ δουλοπρεπεῖς μεσίτες καί φαφλατάδες θά μποροῦσαν μ᾿αὐτή τή δικαιολογία νά μᾶς καταλογίσουν τή θρησκεία. ᾿Εμεῖς ἀπορίπτουμε ἀποφασιστικά αὐτή τή λέξη. ῎Οχι γιατί δέν ἀναγνωρίζουμε ὅτι ἀνάμεσα στή θρησκευτική καί τή σοσιαλδημοκρατική σοφία ὑπάρχει κάτι τό κοινό ἤ τό συγγενικό, ἀλλά γιατί θέλουμε νά ὑπογραμμίσουμε τή διαφορά, γιατί ὄχι μόνο ἐσωτερικά, ἀλλά καί ἀπό ἐξωτερική πλευρά, στίς πράξεις καί στήν ὀνομασία, δέν θέλουμε νά ἔχουμε τίποτε τό κοινό μέ τήν παπαδίστικη δουλιά...

β

α

NB α

῾Η πρωτόγονη θρησκεία τῶν κανίβαλων μετατράπηκε σέ χριστιανική μορφωμένη θρησκεία. ῾Η φιλοσοφία ἀνέπτυσσε τόν πολιτισμό καί ὕστερα ἀπό πολλά ἀσταθῆ καί παροδικά συστήματα πέτυχε, τελικά, τό ἀναμφισβήτητο σύστημα τῆς ἐπιστήμης, τό σύστημα τοῦ δημοκρατικοῦ ὑλισμοῦ...

᾿Εμεῖς ὀνομάζουμε τόν ἑαυτό μας ὑλιστές. ῞Οπως ἡ θρησκεία εἶναι μιά γενική ὀνομασία γιά τά διάφορα θρησκεύματα, ἔτσι καί ὁ ὑλισμός εἶναι ἔννοια ἐλαστική...

Οἱ φιλοσοφικοί ὑλιστές χαρακτηρίζονται μέ τό ὅτι θέτουν σάν ἀφετηρία, ἐπικεφαλῆς τόν ὑλικό κόσμο, ἐνῶ τήν ἰδέα ἤ τό πνεῦμα τό θεωροῦν σάν ἀποτέλεσμα, τή στιγμή πού οἱ ἐχθροί μέ τόν τρόπο τῆς θρησκείας ἐξάγουν τά πράγματα ἀπό τή λέξη («καί εἶπεν ὁ θεός, καί ἐγένετο»), ἐξάγουν τόν ὑλικό κόσμο ἀπό τήν ἰδέα. Καί οἱ ὑλιστές ὥς τώρα δέν εἶχαν ἐπαρκή σοβαρή ἐπιστημονική θεμελίωση. Τώρα ἐμεῖς οἱ σοσιαλδημοκράτες ὀνομάζουμε τόν ἑαυτό μας ὑλιστές, — ὀνομασία μέ τήν ὁποία οἱ ἐχθροί θά ἤθελαν νά μᾶς μειώσουν, ξέροντας ὅτι αὐτό τό κηλιδωμένο ὄνομα εἶναι ξανά σέ ἐκτίμηση. ᾿Εμεῖς μέ τό ἴδιο ἀκριβῶς δικαίωμα θά μπορούσαμε νά ὀνομαστοῦμε ἰδεαλιστές, μιά καί τό σύστημά μας στηρίζεται στά γενικά ἀποτελέσματα τῆς φιλοσοφίας, στήν ἐπιστημονική ἔρευνα τῆς ἰδέας, στήν ἀκριβή γνώση τῆς φύσης τοῦ λογικοῦ. Πόσο λίγο ἱκανοί εἶναι οἱ ἐχθροί νά μᾶς καταλάβουν, φαίνεται ἀπό τίς ἀντιφατικές ὀνομασίες πού μᾶς δίνουν. ῎Αλλοτε εἴμαστε χοντροκομμένοι ὑλιστές πού ἐπιδιώκουμε μόνο τά ὑλικά ἀγαθά, ἄλλοτε, ὅταν γίνεται λόγος γιά τό κομμουνιστικό μέλλον, εἴμαστε ἀδιόρθωτοι ἰδεαλιστές. Στήν οὐσία εἴμαστε καί τά δυό μαζί. ῾Η αἰσθητή, ἡ ἀληθινή πραγματικότητα εἶναι τό ἰδανικό μας. Τό ἰδανικό τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι ὑλικό...

α

ββ

ββ

Ἔτσι λοιπόν, ἐμεῖς ἀρχίζουμε νά στοχαζόμαστε γιά κάποιο πράγμα, ἀλλά ποτέ δέν στοχαζόμαστε γιά τήν ἴδια τήν
α ἀρχή. Ξέρουμε μιά γιά πάντα ὅτι ἡ νόηση πρέπει νά ξεκινάει *ἀπό τή δοσμένη* ἀρχή, ἀπό τό γήινο φαινόμενο, καί ὅτι ἑπομένως
ΝΒ τό ζήτημα γιά τήν ἀρχή τῆς ἀρχῆς εἶναι παράλογο ζήτημα, πού ἀντιφάσκει στό γενικό νόμο τῆς νόησης. Αὐτός πού μιλάει γιά τήν ἀρχή τοῦ κόσμου προϋποθέτει τήν ἀρχή τοῦ
α κόσμου στό χρόνο. Ἐδῶ μπορεῖ κανείς νά ρωτήσει: καί τί ὑπῆρχε πρίν τήν ἀρχή τοῦ κόσμου; «Ὑπῆρχε μηδέν» — νά δυό λέξεις ἀπό τίς ὁποῖες ἡ μιά ἀποκλείει τήν ἄλλη...

Ὅλη ἡ μεταφυσική, τήν ὁποία ὁ *Κάντ* παριστάνει σάν ζήτημα γιά τό θεό, τήν ἐλευθερία καί τήν ἀθανασία, στό δικό μας σύστημα παραμερίζεται ὁριστικά χάρη στή γνώση ὅτι ἡ διάνοια καί τό λογικό εἶναι ἀπολύτως ἐπαγωγικές ἱκανότητες. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ κόσμος γίνεται ἐντελῶς κατανοητός, ἄν
β ΝΒ ἐμεῖς τοποθετήσουμε καί διαιρέσουμε τά πράγματα πού μελετήσαμε σύμφωνα μέ τίς γενικές τους ἰδιότητες, σέ τάξεις, εἴδη, ἔννοιες, γένη. Αὐτό εἶναι μιά τόσο τετριμμένη ἀλήθεια, γιά τήν ὁποία δέν θά ἄξιζε ἀκόμη καί νά μιλήσουμε, ἄν ἡ πίστη στά θαύματα ἤ ἡ πρόληψη δέν θά φλυαροῦσε ἀκόμη γιά τήν παραγωγή...

Οἱ ἀστέρες τῆς φιλοσοφίας ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλο προώθησαν τόσο πολύ τήν ὑπόθεση, ὥστε ἐμεῖς οἱ σοσιαλδημοκράτες πού στεκόμαστε στούς ὤμους τους καταλαβαίνουμε πολύ καθαρά τή μηχανική φύση *κάθε* γνώσης θρησκευτικῆς, θεω-
ΝΒ ρητικῆς καί μαθηματικῆς. Ἡ ἀντίληψη ὅτι δῆθεν ἕνα παρόμοιο
α ἐπιστημονικό ἀποτέλεσμα ἔχει κομματικό χρῶμα, ἄν καί φαίνεται ἀντιφατική, ὡστόσο εἶναι εὔκολα κατανοητή, μιά καί
ΝΒ ἡ σοσιαλδημοκρατία εἶναι κόμμα πού ὑποστηρίζει ὄχι τά στενά κομματικά, ἀλλά τά γενικά συμφέροντα...

Ὁ φιλοσοφικός μυστικισμός εἶναι ἕνα ἀχώνευτο ὑπόλειμμα τῆς θρησκευτικῆς πίστης. Γιά νά τελειώσουμε ριζικά καί μέ τά δυό αὐτά πράγματα εἶναι ἀνάγκη νά πειστοῦμε ὅτι τά
ΝΒ α γεγονότα στηρίζονται ὄχι σέ λογικές βάσεις, ἀλλά ἀντίθετα, ἡ τελευταία βάση κάθε λογικῆς εἶναι τό γεγονός, τό ἔργο, τό Εἶναι.

Εἶμαι ὑποχρεωμένος νά ζητήσω συγγνώμη ἀπό τούς συντρόφους, γιατί τούς κουράζω μέ τέτιες λεπτομέρειες. Ξέρω ὅτι μόνο λίγοι θά ἐπιθυμοῦσαν νά βαθύνουν σ'αὐτές τίς λεπτομερειακές ἐξηγήσεις, ἀλλά καί οἱ λίγοι εἶναι ἤδη γι'αὐτά ἀρκετοί. Ὅπως εἶναι περιττό νά ὑπολογίζει ὁ καθένας τήν κίνηση τῶν πλανητῶν, ἔτσι εἶναι ἀναγκαῖο μερικοί ἀπό μᾶς νά προτεί-
ΝΒ νουν στούς ὑψηλούς ἐκπροσώπους τῆς ἐπίσημης καθηγεσίας ἐκεῖνο τό ὑλικό, στό ὁποῖο οἱ ἐκπρόσωποι θά μποροῦσαν νά σπάσουν τά κεφάλια τους...

"Οταν ὁ λαός συγκεντρώνεται καί ἐκφράζει τά αἰσθήματα καί τίς σκέψεις του, ρίχνουν πάνω του τούς χωροφύλακες. Εἶναι λοιπόν αὐτό σύστημα, λογική ἤ συνέπεια; Ναί, παρόλα αὐτά' Αὐτό εἶναι ἕνα σύστημα παλιανθρωπιᾶς. "Ολα ὅσα αὐτοί [οἱ ἰδεολόγοι τῆς «ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων». *Ἡ Σύντ.*] κάνουν καί λένε, ἀνάγονται στή λογική ἰδέα: ἐμεῖς εἴμαστε ἡ ἀφρόκρεμα τῆς κοινωνίας καί θέλουμε νά παραμείνουμε αἰώνια τέτιοι...

VI

[67-70] Ὁ χρόνος ἔφερνε ὅλο καί νέα φαινόμενα, νέα ἐμπειρία, νέα πράγματα τά ὁποῖα δέν εἶχαν προβλεφτεῖ. "Ολα αὐτά δέν ἀντιστοιχοῦσαν στό ὑπάρχον σύστημα καί γι'αὐτό ἔπρεπε κάθε φορά νά δημιουργεῖται νέο, ἕως ὅτου, τελικά, ἐμεῖς οἱ σοσιαλδημοκράτες γίναμε τόσο ἔξυπνοι γιά νά ἔχουμε ἕνα ἀρκετά εὐρύ σύστημα γιά ὅλα τά σημερινά καί τά μελλοντικά φαινόμενα... NB α α

"Ολη ἡ ἐπιστήμη δέν μπορεῖ νά συγκεντρωθεῖ σέ μιά ξεχωριστή προσωπικότητα, κι'ἀκόμη περισσότερο σέ μιά ὁποιαδήποτε χωριστή ἔννοια. Ὡστόσο ὅμως ἐγώ ὑποστηρίζω ὅτι κατέχουμε μιά παρόμοια συγκέντρωση. Μήπως στήν ἔννοια τῆς ὕλης δέν μπαίνει ὅλη ἡ ὑλικότητα τοῦ κόσμου; αα αα

"Ετσι, κάθε γνώση ἔχει μιά γενική καθολική μορφή, δηλαδή τήν *ἐπαγωγική μέθοδο...* α

Ἡ ἐπαγωγή εἶναι γνωστό πράγμα στή φυσιογνωσία, ἀλλά τό γεγονός ὅτι σ'αὐτήν ἐμπεριέχεται ἡ συστηματική παγκόσμια σοφία, πού καλεῖται νά διώξει κάθε ἐπιπολαιότητα — θρησκευτική, φιλοσοφική, πολιτική — αὐτό ἤδη εἶναι ἐπίτευξη τῆς σοσιαλδημοκρατίας. α

Ὁ Δαρβίνος διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος προῆλθε ἀπό τό ζῶο. Καί αὐτός ξεχωρίζει ἐπίσης τό ζῶο ἀπό τόν ἄνθρωπο, ἀλλά μόνο σάν δυό προϊόντα μιᾶς καί τῆς αὐτῆς ὕλης, δυό εἴδη τοῦ αὐτοῦ γένους, δυό ἀποτελέσματα αὐτοῦ τοῦ ἴδιου συστήματος. "Ενας παρόμοιος συστηματικός χωρισμός σέ μιά συνεπή ἐφαρμογή του εἶναι ἐπίσης ἄγνωστος στούς ἐχθρούς μας, ὅπως καί ἡ λογική ἑνότητα. Καί πῶς νά μήν ἐπαινέσει κανείς ἐδῶ τήν παλιά θρησκευτικη εὐλάβεια! 'Εκεῖ ὑπῆρχε τουλάχιστο σύστημα. Ὁ ἐπίγειος καί ὁ μεταθανάτιος κόσμος, οἱ κύριοι καί οἱ δοῦλοι, ἡ πίστη καί ἡ γνώση, τά πάντα βρίσκονται κάτω ἀπό τήν ἑνιαία διεύθυνση ἐκείνου πού λέει: «'Εγώ εἰμί Κύριος ὁ θεός σου»... NB α

Ὁ διάβολος ἦταν τότε μόνο ἕνα ὄργανο, ἡ ἐπίγεια ὕπαρξη εἶναι μόνο μιά παροδική δοκιμασία ἀπέναντι στήν αἰώνια ζωή. Τό ἕνα ὑποτασσόταν στό ἄλλο, ἦταν τό κέντρο βάρους, ἦταν τό σύστημα. Τουλάχιστον σέ σύγκριση μέ τή σύγχρονη συμβιβαστικότητα καί τό μασωνισμό τότε σ'ὅλο αὐτό παρατηροῦνταν μιά ὁρισμένη *ἀκεραιότητα...*

α 'Η ἀντιδραστική κακία μυρίστηκε τίς ἐπαναστατικές συνέπειες τοῦ ἐπαγωγικοῦ συστήματος. Ἤδη ὁ δάσκαλος Χέγγελ σκέπασε μέ στάχτη τή φωτιά πού ἄναψε ὁ ἴδιος.

Κατά τό θρησκευτικό σύστημα Κύριος ὁ θεός εἶναι ἡ «πρώτη αἰτία». Οἱ ἰδεαλιστικοί μασῶνοι σκέπτονται νά ἀποδείξουν τά πάντα μέ τό λογικό. Οἱ φανατικοί ὑλιστές γυρεύουν τήν αἰτία ὅλου τοῦ ὑπάρχοντος στά κρυφά ἄτομα, τή στιγμή πού οἱ σοσιαλδημοκράτες ἀποδείχνουν τά πάντα *ἐπαγωγικά*. 'Εμεῖς βαδίζουμε μέ συνέπεια τόν ἐπαγωγικό δρόμο, δηλαδή ξέρουμε ὅτι παραγωγικά, ἀπό τό λογικό εἶναι ἀδύνατο νά ἐξάγει κανείς καμιά γνώση. Μόνο *μέ τή βοήθεια τοῦ λογικοῦ, μέσα ἀπό τήν ἐμπειρία* μποροῦμε νά πάρουμε τίς γνώσεις...

β NB

β α

[72-75] 'Η σοσιαλδημοκρατία στή θέση τῆς θρησκείας βάζει τή συστηματική παγκόσμια σοφία.

Αὐτή ἡ σοφία βρίσκει τή θεμελίωσή της, τήν «πρώτη ἀρχή» της στίς *πραγματικές συνθῆκες*. 'Η σοφία τῶν ἄλλων προοδευτικῶν ἀνθρώπων κάνει τό ἴδιο ἀκριβῶς στή φυσιογνωσία, στό οἰκογενειακό καί στό ὑπηρεσιακό περιβάλλον, ἡ σοφία εἶναι ἐπίσης ὀρθολογιστική. Μόνο ὅταν γίνεται λόγος γιά τίς κρατικές ὑποθέσεις, ἡ σοφία προσπαθεῖ νά ἀποδείξει, ἄν ὄχι πιά μέ τό θεϊκό λόγο, ὅμως παρόλα αὐτά μέ τίς ἀποκαλύψεις τοῦ λογικοῦ...

'Η χρησιμοποίηση μιᾶς καί τῆς αὐτῆς λέξης ὑπνωτίζει τή διάνοια, ὅπως τό «Πάτερ ἡμῶν». Γι'αὐτό γιά ποικιλία ἐγώ θέλω νά ὀνομάσω τό σύστημά μας «σύστημα ἐμπειρικῆς ἀλήθειας». Οἱ φαφλατάδες τῶν ἄλλων κομμάτων μιλᾶνε ἀκόμη γιά θεϊκή ἠθική, λογική καί γιά ἄλλες ἀλήθειες. 'Εμεῖς ὅμως δέν ξέρουμε οὔτε θεϊκή, οὔτε ἀνθρώπινη ἀλήθεια, ξέρουμε μόνο μιά, τήν ἐμπειρική ἀλήθεια. Μποροῦμε μέ τή βοήθεια εἰδικῶν ὀνομασιῶν νά τήν ταξινομήσουμε, ἀλλά τό γενικό γιά ὅλες γνώρισμα παραμένει. Οἱ ἀλήθειες, ὅπως καί νά ὀνομάζονται, στηρίζονται στή φυσική, στήν πραγματική, ὑλική ἐμπειρία...

βα

NB

α

Ὅσο διαφορετικά κι'ἄν εἶναι — μεγάλα ἤ μικρά — βαριά ἤ ἀβαρῆ, πνευματικά εἴτε σωματικά — ὅλα τά πράγματα τοῦ κόσμου μοιάζουν μέ τό ὅτι εἶναι ἐμπειρικά ἀντικείμενα τῆς γνωστικῆς μας ἱκανότητας, εἶναι τό ἐμπειρικό ὑλικό τῆς διάνοιας ..

β

'Αλλα τί μπορεῖ νά μᾶς ἐμποδίσει νά ὑπαγάγουμε ὅλα τά πράγματα κάτω ἀπό τήν ἔννοια «ἐμπειρική ἀλήθεια» εἴτε «ἐμπειρικό φαινόμενο»; Καί ὕστερα πιά μποροῦμε νά τά ὑποδιαιρέσουμε σέ ὀργανικό καί ἀνόργανο, σέ φυσικό καί ἠθικό, σέ καλό καί κακό κτλ. κτλ. Χάρη στό κοινό γένος ὅλες οἱ ἀντιφάσεις συμφιλιώνονται καί ἑνώνονται, ὅλα ζοῦν κάτω ἀπό μιά σκεπή. 'Η διαφορά ὑπάρχει μόνο στή μορφή, ἐνῶ οὐσιαστικά ὅλα αὐτά εἶναι φαινόμενα μιᾶς καί τῆς αὐτῆς τάξης

β

πραγμάτων. Ἡ τελευταία βάση ὅλων τῶν πραγμάτων εἶναι τό ἐμπειρικό φαινόμενο. Ἐμπειρικό ὑλικό ὀνομάζεται ἡ κοινή πρώτη ὕλη. Αὐτή εἶναι ἀπόλυτη, αἰώνια καί πανταχοῦ παρούσα. Ἐκεῖ πού τελειώνει αὐτή ἡ ὕλη, τελειώνει ἐπίσης καί κάθε νόηση. ββ

Τό ἐπαγωγικό σύστημα μποροῦμε ἐντελῶς δικαιολογημένα νά τό ὀνομάσουμε ἐπίσης καί διαλεκτικό σύστημα. Ἐδῶ βρίσκουμε αὐτό πού ὅλο καί πιό πολύ ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τή φυσιογνωσία, δηλαδή, ὅτι καί ἡ οὐσιαστική διαφορά εἶναι μόνο μιά διαφορά ὡς πρός τό βαθμό. Ὅσο ἔντονα κι᾽ἄν καθοριστοῦν τά γνωρίσματα πού διακρίνουν τό ὀργανικό ἀπό τό ἀνόργανο, τό βασίλειο τῶν ζώων ἀπό τό βασίλειο τῶν φυτῶν, ἡ φύση, ὡστόσο, δείχνει ὅτι τά σύνορα χάνονται, ὅτι ὅλες οἱ διαφορές, ὅλες οἱ ἀντιθέσεις συγχωνεύονται. Ἡ αἰτία ἐνεργεῖ καί ἡ ἐνέργεια προκαλεῖ. Ἡ ἀλήθεια φαίνεται καί τό φαινόμενο εἶναι ἀληθινό. Ὅπως ἡ θερμότητα εἶναι κρύο καί τό κρύο εἶναι ζεστό καί τά δυό διακρίνονται μόνο κατά τούς βαθμούς, ἔτσι ἀκριβῶς καί τό καλό σχετικά εἶναι κακό, ἐνῶ τό κακό εἶναι καλό. Ὅλο αὐτό εἶναι σχέσεις τῆς ἴδιας ἐκείνης ὕλης, τῆς μορφῆς ἤ τοῦ εἴδους τῆς φυσικῆς ἐμπειρίας... α

Ὁ θεός, ὁ καθαρός λόγος, ἡ ἠθική παγκόσμια τάξη κι᾽ἀκόμη πολλά ἄλλα πράγματα δέν ἀποτελοῦνται ἀπό ἐμπειρικό ὑλικό, δέν εἶναι μορφές φυσικῶν φαινομένων καί γι᾽αὐτό ἐμεῖς ἀρνούμαστε τήν ὕπαρξή τους. Ὡστόσο οἱ ἔννοιες γι᾽αὐτά τά νοητά ἀντικείμενα ἐμφανίστηκαν μέ φυσικό τρόπο, ὑπάρχουν πραγματικά. Ἐμεῖς μποροῦμε θαυμάσια νά τά προτείνουμε σάν ὑλικό στήν ἐπαγωγική μας ἔρευνα. Στίς λέξεις «πειραματικό, φυσικό» κτλ. δίνουν συνήθως πιό περιορισμένο νόημα, γι᾽αὐτό ἐγώ τίς συμπληρώνω μέ τή λέξη «ἐμπειρικό»... NB α

Η ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΔΥΟ ΚΗΡΥΓΜΑΤΑ

(«VOLKSSTAAT» 1875)

I

[77] Τό κόμμα μας, ἀξιότιμοι σύντροφοι, θέλει αὐτό πού ἐπιδίωκαν τά πρωτοπόρα μυαλά ὅλων τῶν ἐποχῶν καί τῶν λαῶν, θέλει τήν ἀλήθεια καί τό δίκιο. Ἐμεῖς ἀπορίπτουμε τήν ἀλήθεια καί τό δίκιο τῶν παπάδων. Ἡ δική μας ἀλήθεια εἶναι ἡ ὑλική, ἡ σωματική ἤ ἡ ἐμπειρική ἀλήθεια τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, τήν ὁποία ἀλήθεια κατ᾽ἀρχήν θέλουμε νά τήν καταγοήσουμε καί ἀνάλογα μέ αὐτό νά τή χρησιμοποιήσουμε στήν πραγματικότητα...

α

Στήν τελευταία διάλεξή μου ἀνάπτυξα λεπτομερειακά τή
confer* σκέψη ὅτι ἐμεῖς οἱ διεθνιστές δημοκράτες ἀποδείχνουμε συστηματικά ὅλες τίς σκέψεις μας μέ σωματικά ἤ ἐμπειρικά γεγονότα. Στό φῶς τῆς σύγχρονης ἠθικῆς τό ἴδιο τό «σύστημα» πρέπει νά δικαιώνει τόν ἑαυτό του. Γιατί ἐμεῖς δίνουμε σημασία καί στόν ἠθικό νόμο μόνο ἐφόσον αὐτός ὁ νόμος μπορεῖ νά εἶναι θεμελιωμένος ὑλιστικά...

[79] Καί πραγματικά, ἡ «ἐλεύθερη ἀγάπη» δέν εἶναι λιγότερο ἠθική ἀπό τό χριστιανικό περιορισμό σέ μιά νόμιμη σύζυγο, ἐνῶ στήν πολυγαμία προκαλεῖ τήν ἀγανάκτησή *μας* ὄχι τόσο ἡ πλούσια ποικιλία τῆς ἀγάπης, ὅσο ἡ προδοσία τῆς γυναίκας, ἡ πτώση τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ἐπαίσχυντη ἐξουσία τοῦ μαμμωνᾶ...

[81-82] Ἐδῶ εἶμαι ὑποχρεωμένος νά ἐκθέσω μπροστά στούς συντρόφους σύντομα καί μέ ἀκρίβεια σέ τί συνίσταται ἡ οὐσία τῆς ἠθικότητας καί τί εἶναι ἡ πραγματική ἠθική. Ἀκολουθώντας τό ὑλιστικό μας σύστημα, ἐμεῖς σέ παρόμοιες ἔρευνες στεκόμαστε πρῶτα ἀπ᾽ὅλα στό ὑλικό καί στή δοσμένη περίπτωση στό ἠθικό ὑλικό. Παράλληλα δέν πρόκειται νά βγοῦμε ἔξω ἀπ᾽ τά ὅρια τῆς καθιερωμένης, τῆς συνηθισμένης ὁρολογίας. Πραγματικά
β κάστανα εἶναι ἐκεῖνα πού σ᾽ὅλον τόν κόσμο θά ὀνομάζονται κάστανα στήν κοινόχρηστη σημασία τους...

* — σύγκρινε. *Ἡ Σύντ.*

Μόνο ὁ οἰκονομικός ὑλισμός, μόνο ἡ κομμουνιστική ὀργάνωση τῆς φυσικῆς ἐργασίας, τήν ὁποία ἐπιδιώκει ἡ σοσιαλδημοκρατία, θά ἑνώσουν πραγματικά τήν ἀνθρωπότητα... NB

Στά χείλη τοῦ σοσιαλιστῆ ἡ ἀνθρώπινη ἐξέλιξη δέν εἶναι μιά ἰδεατή ἀξία, μιά πνευματική τελειότητα, γιά τήν ὁποία δέν ὑπάρχει ὑλικό κριτήριο καί τήν ὁποία μπορεῖ κανείς νά τήν ἑρμηνεύσει ἐσφαλμένα μέ διάφορους τρόπους. Γιά μᾶς ἡ ἀνθρώπινη ἐξέλιξη ἔγκειται στήν αὐξανόμενη ἱκανότητά μας νά ὑποτάσσουμε τή φύση στόν ἑαυτό μας. Γιά τό μεγάλο αὐτό σκοπό ἡ θρησκεία, ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη καί ἡ ἠθική εἶναι ἁπλές πράξεις...

[85-87] Οἱ γνωστικοί ἄνθρωποι ξέρουν τώρα ὅτι οἱ ἰδέες τοῦ ζώου ἤ τοῦ φυτοῦ δέν ἀποτελοῦσαν τό πρότυπο τοῦ ἀντικειμένου τους, ἀλλά, ἀντίθετα, αὐτές οἱ ἴδιες ἦταν ἀντίγραφο ἤ ἀφηρημένες ἔννοιές του... NB

Γιά τούς ἀντιπάλους μας ἐμεῖς οἱ σοσιαλιστές εἴμαστε «ὑλιστές», δηλαδή ἄνθρωποι χωρίς ὑψηλά ἰδανικά, πού ὑποκλινόμαστε μόνο ἀνόητα μπροστά σ'ἐκεῖνο πού μποροῦμε νά φᾶμε καί νά πιοῦμε, ἤ πού τουλάχιστον θεωροῦμε ἄξιο προσοχῆς μόνο τό σταθμητό. Οἱ ἀντίπαλοί μας γιά νά μᾶς παραστήσουν σέ μιά ἐλεεινή μορφή δίνουν στήν ἔννοια τοῦ ὑλισμοῦ τήν πιό στενή καί ἀπεχθή σημασία. Σ'αὐτό τό ραφιναρισμένο ἰδεαλισμό ἐμεῖς ἀντιπαραθέτουμε τήν ἠθική μας ἀλήθεια — τήν ἰδέα ἤ τό ἰδανικό πού πῆρε ὑλική μορφή, ἤ πού ἐπιδιώκει νά ἐνσαρκωθεῖ στή ζωή. Ποῦ στόν οὐρανό καί στή γῆ θά βρεῖτε ἐσεῖς ἀκόμη ἕνα τέτιο πραγματικά λογικό, ἠθικό καί ὑψηλό ἰδανικό, σάν τήν ἰδέα τῆς διεθνοῦς δημοκρατίας. Μέσα σ'αὐτή τή δημοκρατία τά λόγια γιά τή χριστιανική ἀγάπη πρέπει νά ἐνσαρκωθοῦν στίς ὑλικές μορφές. Οἱ τεθλιμένοι ἐν Χριστῷ ἀδελφοί ἄς γίνουν ἀδελφοί τοῦ ἄθλου καί τῆς πάλης, ὥσπου τελικά τό εἴδωλο τῆς θρησκευτικῆς θλίψης νά μετατραπεῖ σέ μιά πραγματική βασιλεία τοῦ λαοῦ. 'Αμήν' NB

bis (β)

[93] Ὅποιος θέλει νά δεῖ θεϊκή ἀρχή στήν ἐμφάνιση τοῦ κόσμου, ὅποιος ἐπιθυμεῖ νά βρεῖ τήν ἀλήθεια στήν ἀφηρημένη σοφία καί νά βγάλει τό ἀγαθό καί τό δίκιο ἀπό τόν ἐσωτερικό κόσμο, αὐτός βαδίζει πάνω σ'ἐκεῖνο ἀκριβῶς τόν ψεύτικο ἀπαγωγικό δρόμο πάνω στόν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι, ἄς ποῦμε, σκέπτονται μέ τήν κοιλιά καί κατανοοῦν μέ τήν καρδιά...

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΦΤΑ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

(«VOLKSSTAAT» 1876)

[94-97] Οἱ πρῶτοι ἄγγλοι καί γάλλοι σοσιαλιστές, πού προανάγγειλαν τή θύελλα στό τέλος ἤδη τοῦ περασμένου αἰώνα, κατάλαβαν περίφημα τό ληστρικό καί ὑποκριτικό χαρακτήρα τῶν δικῶν μας «ἱπποτῶν τῆς ἐλεύθερης ἰδιοκτησίας»...

Ὡστόσο, οἱ σοσιαλιστές αὐτοί δέν κατάλαβαν καθόλου ὅτι τό μοναδικό δραστικό μέσο ἐνάντια στήν κοινωνική ἀρρώστια κρύβεται ἤδη στήν ἴδια τή φύση τῶν πραγμάτων, ὅτι τό ἀσυνείδητο παγκόσμιο προτσές ὄχι μόνο βάζει ἀπέναντί μας τό καθῆκον, ἀλλά περιέχει ἤδη μέσα του τό κλειδί γιά τή λύση αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος...

NB Καί νά, ἐμφανίστηκαν οἱ σύντροφοί μας, ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς, πού συνένωσαν μέσα τους τή σοσιαλιστική κατεύθυνση καί τή θερμή ἀφοσίωση στή λαϊκή ὑπόθεση μέ τήν ἀναγκαία φιλοσοφική μόρφωση, χάρη στό ὁποῖο κατάφεραν καί στόν τομέα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν νά ὑψωθοῦν ἀπό τίς ὑποθέσεις καί τίς εἰκασίες ὥς τό ὕψος τῆς θετικῆς γνώσης. Ἡ *φιλοσοφία* τούς ἀποκάλυψε ἐκείνη τή *βασική ἀρχή*, ὅτι στό πρῶτο στάδιο δέν εἶναι ὁ

NB κόσμος πού συμφωνάει μέ τίς ἰδέες, ἀλλά, ἀντίθετα, οἱ ἰδέες πρέπει νά συμφωνοῦν μέ τόν κόσμο. Ἀπ' αὐτό οἱ Μάρξ καί Ἔνγκελς ἔβγαλαν τό συμπέρασμα ὅτι οἱ πραγματικές κρατικές μορφές καί οἱ κοινωνικοί θεσμοί δέν μποροῦν νά βρεθοῦν σέ ἕτοιμη μορφή στόν ἐσωτερικό κόσμο τοῦ ἀνθρώπου μέ ἕναν ἀφηρημένο τρόπο,

NB ἀλλά πρέπει νά ἐξαχθοῦν ὑλιστικά μέσα ἀπό τίς ἀντικειμενικές συνθῆκες...

Πρῶτος ὁ Μάρξ κατάλαβε ὅτι τό *ἀνθρώπινο ἀγαθό γενικά*, δέν ἐξαρτᾶται ἀπό ἕνα ὁποιοδήποτε μορφωμένο πολιτικό, ἀλλά ἀπό *τήν παραγωγική δύναμη τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας*...

Ὁ Μάρξ κατάλαβε — καί αὐτή ἡ γνώση εἶναι τό θεμέλιο τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης — ὅτι τό ἀνθρώπινο ἀγαθό ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ὑλική ἐργασία καί ὄχι ἀπό τίς πνευματοκρατικές φαντασίες. Ἀπό τώρα δέν ἀναζητοῦμε πλέον αὐτό τό ἀγαθό στίς θρησκευτικές, πολιτικές ἤ νομικές ἀποκαλύψεις, βλέπουμε πώς αὐτό τό ἀγαθό ἀναπτύσσεται μηχανικά μέσα ἀπό τήν ἀνά-

πτυξη τῆς λεγόμενης πολιτικῆς οἰκονομίας. Δέν εἶναι ἡ ἐπιστήμη καί ἡ μόρφωση πού μποροῦν νά μᾶς φέρουν κοντά του, ἀλλά ἡ παραγωγική ἐργασία, ἡ ὁποία, ἐδῶ πού τά λέμε, μέ τή βοήθεια τῆς ἐπιστήμης καί τῆς μόρφωσης γίνεται ὅλο καί πιό πολύ παραγωγική.

'Εδῶ γίνεται λόγος γιά τό τί βρίσκεται στήν πρώτη θέση: ἡ μηχανική ἐργασία, ἤ ἡ πνευματοκρατική ἐπιστήμη; Μέ μιά ἐπιπόλαια ἐξέταση μπορεῖ νά μᾶς φανεῖ ὅτι αὐτό εἶναι ἁπλῶς μιά σοφιστική εὐστροφία, ἐνῶ στήν πραγματικότητα αὐτό τό ζήτημα ἔχει τεράστια σημασία γιά τόν καθορισμό τῆς σωστῆς ἄποψης. Μπροστά μας ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει τό ἴδιο ἐκεῖνο παλιό ἐρώτημα: ἰδεαλιστής ἤ ὑλιστής; καί μάλιστα αὐτό τό NB ἐρώτημα εἶναι τώρα τόσο καθαρό πού δέν μπορεῖ νά προκύψει καμιά ἀμφιβολία σχετικά μέ τό ποιά ἀπάντηση πρέπει τελικά νά δόσουμε. 'Επειδή ἐμεῖς οἱ σοσιαλιστές προτιμᾶμε τήν «ἀγενή» ἐργασία, μᾶς παρουσιάζουν σάν διῶκτες τῆς μόρφωσης.

Γεννιέται τό ἐρώτημα, ποιό εἶναι τό πρωτεῦον — ἡ νόηση ἤ τό Εἶναι, ἡ θεωρητική θεολογία ἤ ἡ ἐπαγωγική φυσιογνωσία; NB Οἱ ἄνθρωποι ὑπερηφανεύονται καί ἔχουν δίκιο νά ὑπερηφανεύονται γιά τό πνεῦμα πού φέρνουν στό κεφάλι τους, ἀλλά δέν πρέπει μέ καθαρά παιδιάστικο τρόπο νά θεωροῦν ὅτι τήν κύρια σημασία στόν κόσμο ἔχει ἐκεῖνο πού μόνο γι'αὐτούς τούς ἴδιους εἶναι τό πιό βασικό. 'Ιδεαλιστές εἶναι ἐκεῖνοι πού μεγαλοποιοῦν τήν ἀξία τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας, ἐκεῖνοι πού τή θεοποιοῦν καί ἔχουν τήν τάση νά τῆς ἀποδίδουν θρησκευ- NB τική ἤ μεταφυσική θαυματοποιία. Αὐτή ἡ αἵρεση κάθε μέρα γίνεται πιό ὀλιγάριθμη, ἀκόμη καί οἱ τελευταῖοι μοϊκανοί της ἤδη πρό πολλοῦ πέταξαν ἀπό πάνω τους τή θρησκευτική πρόληψη, ἀλλά παρόλα αὐτά ἀκόμη δέν μποροῦν νά ἀπαρνηθοῦν τήν «πίστη» ὅτι τέτιες ἔννοιες ὅπως, λογουχάρη, τό δίκιο, ἡ ἐλευθερία, ἡ ὡραιότητα καί ἄλλες δημιουργοῦν τόν ἀνθρώπινο κόσμο. Φυσικά αὐτό ὥς ἕνα ὁρισμένο βαθμό εἶναι σωστό, ἀλλά πρίν ἀπ'ὅλα ὁ ὑλικός κόσμος δημιουργεῖ τό περιεχόμενο τῶν ἐννοιῶν μας. NB Αὐτός εἶναι πού καθορίζει τί στήν οὐσία πρέπει νά ἐννοοῦμε μέ τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, τοῦ δικαίου κτλ. Εἶναι πολύ σπουδαῖο νά ἔχουμε σαφή ἀντίληψη τῆς οὐσίας αὐτοῦ τοῦ προτσές, γιατί ἀπ'αὐτό πηγάζει ἡ μέθοδος, μέ ποιόν τρόπο νά δόσουμε στίς ἔννοιές μας σωστό περιεχόμενο. Τό ἐρώτημα: ποιό εἶναι τό πρῶτο — τό πνεῦμα ἤ ἡ ὕλη, εἶναι τό μεγάλο γενικό ἐρώτημα γιά τήν ἀληθινή κατεύθυνση καί γιά τό σωστό δρόμο τῆς ἀλήθειας...

[100-101] 'Η θεωρητική ὁμοφωνία τῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού ὑπογραμμίσαμε πιό πάνω, στηρίζεται στό ὅτι ἐμεῖς δέν ἀναζητοῦμε πλέον σωτηρία στά ὑποκειμενικά σχέδια, ἀλλά βλέπουμε ὅτι αὐτή πηγάζει μέ ἀναπόφευκτη ἀναγκαιότητα NB ἀπό τό παγκόσμιο προτσές σάν μηχανικό του προϊόν.

Σέ μᾶς ἀπομένει νά περιορίσουμε τή δράση μας μόνο στή βοήθεια κατά τόν τοκετό. Τό ἀναπόφευκτο παγκόσμιο προτσές, πού δημιούργησε τούς πλανῆτες καί πού σχημάτισε βαθμιαῖα ἀπό τίς διάπυρες ὑγρές οὐσίες τά κρύσταλλα, τά φυτά, τά ζῶα καί τούς ἀνθρώπους, μᾶς σπρώχνει ἐπίσης ἀναπόφευκτα πρός τήν ὀρθολογιστική χρησιμοποίηση τῆς ἐργασίας μας, πρός τή συνεχή ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων...

NB

Ἡ βεβαιότητα τῆς σοσιαλδημοκρατίας βασίζεται στό *μηχανισμό* τῆς προόδου. Ἐμεῖς συναισθανόμαστε τήν ἀνεξαρτησία μας ἀπό τήν καλή θέληση ὁποιουδήποτε ἄλλου. Ἡ ἀρχή μας εἶναι καθαρά μηχανική, ἡ φιλοσοφία μας εἶναι ὑλιστική. [101] Ὡστόσο ὁ ὑλισμός τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι πολύ πιό πλούσιος καί πιό βαθιά θεμελιωμένος, ἀπ'ὅ,τι ὅλα τά προγενέστερά του ὑλιστικά συστήματα. Τήν ἀντίθεσή του — τήν ἰδέα ὁ ὑλισμός τήν αἰσθάνθηκε μέ τή διαυγή παρατήρηση, ὁ ὑλισμός κατάκτησε ἀπόλυτα τόν κόσμο τῶν ἐννοιῶν, ξεπέρασε τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στή μηχανική καί στό πνεῦμα. Γιά μᾶς τό πνεῦμα τῆς ἄρνησης εἶναι ταυτόχρονα καί θετικό, τό στοιχεῖο μας εἶναι ἡ διαλεκτική. «Ὅταν ἐγώ — γράφει ὁ Μάρξ σέ ἕνα προσωπικό γράμμα — πετάξω ἀπό πάνω μου τό οἰκονομικό φορτίο, θά γράψω τή «Διαλεκτική». Οἱ πραγματικοί νόμοι τῆς διαλεκτικῆς ὑπάρχουν ἤδη στόν Χέγγελ — εἶναι ἀλήθεια, σέ μυστικιστική μορφή. Εἶναι ἀνάγκη νά τούς ἀπαλλάξουμε ἀπ'αὐτή τή μορφή»[206]. Καί ἐπειδή ἐγώ ἀπ' τήν πλευρά μου φοβᾶμαι ὅτι θά χρειαστεῖ νά περιμένουμε πολύ καιρό ἀκόμη ὥσπου ὁ Μάρξ θά μᾶς κάνει νά χαροῦμε μέ τήν ἐργασία πού ὑποσχέθηκε καί ἐπειδή ἐγώ ἀπό τά μικρά μου χρόνια μελέτησα πολύ καί χωρίς τή βοήθεια κανενός αὐτό τό ἀντικείμενο, γι'αὐτό θά προσπαθήσω νά δόσω τή δυνατότητα στό ἐρευνητικό μυαλό νά γνωριστεῖ λίγο μέ τή διαλεκτική φιλοσοφία. Αὐτή ἡ φιλοσοφία εἶναι ὁ κεντρικός ἥλιος, ἀπό τόν ὁποῖο ξεκινάει τό φῶς πού μᾶς φώτισε ὄχι μόνο τήν οἰκονομία, ἀλλά καί ὅλη τήν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ, καί ὁ ὁποῖος τελικά, θά φωτίσει καί ὅλη τήν ἐπιστήμη στό σύνολό της ὥς τά «ἔσχατά της θεμέλια».

NB

NB

Οἱ σύντροφοί μου ξέρουν ὅτι ἐγώ δέν φοίτησα σέ ἀνώτατη σχολή, ὅτι εἶμαι ἕνας ἁπλός ἐργάτης-βυρσοδέψης πού μελέτησα τή φιλοσοφία χωρίς δάσκαλο. Γιά τίς φιλοσοφικές μου ἐργασίες μπορῶ νά χρησιμοποιήσω μόνο τίς ὧρες τῆς ἀνάπαυσης. Γι'αὐτό τά ἄρθρα μου θά τά δημοσιεύσω μέ μερικά διαλείμματα, δίνοντας συνάμα προσοχή ὄχι τόσο στήν ἐσωτερική τους ἀλληλουχία, ὅσο στό νά μπορεῖ κανείς νά τά διαβάσει τό καθένα χωριστά. Καί ἐπειδή δίνω λίγη σημασία στήν ἐπιστημονική σαβούρα δέν θά εἶμαι πολύλογος. Θά παραλείψω ἐπίσης καθετί πού μπορεῖ νά συσκοτίσει μονάχα τό θέμα μας...

NB

II

[102-104] Ὁ Φρίντριχ Ἔνγκελς στόν πρόλογο τοῦ βιβλίου του «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία» μιλάει ἤδη γιά τό ξεπέρασμα τῆς φιλοσοφίας ἀπό τόν Φόυερμπαχ[207]. Ἀλλά ἡ θεολογία ἔφερε τόσες σκοτοῦρες στόν Φόυερμπαχ, ὥστε τοῦ ἔμεινε πολύ λίγη διάθεση καί χρόνος γιά τήν πλήρη καί τελική νίκη πάνω στή φιλοσοφία... NB

Ὁ γέρος πού ἐπιθυμεῖ ν'ἀρχίσει τή ζωή ἀπ'τήν ἀρχή γιά νά τήν ἐπαναλάβει, θέλει στήν οὐσία, ὄχι νά τήν ἐπαναλάβει, ἀλλά νά τή διορθώσει. Ἀναγνωρίζει τό δρόμο πού πέρασε λαθεμένο, ἀλλά παρόλα αὐτά ὁ γέρος ἔχει κλίση, ὅπως φαίνεται, πρός τό ἀντιφατικό συμπέρασμα ὅτι αὐτός ὁ δρόμος ὡστόσο τοῦ ἔμαθε πολλά. Ὅπως αὐτός ὁ γέρος παίρνει κριτική στάση ἀπέναντι στό παρελθόν του, ἔτσι καί ἡ σοσιαλδημοκρατία φέρνεται πρός τή φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό λαθεμένο μονοπάτι, στό ὁποῖο εἶναι ἀπαραίτητο νά παραπλανηθεῖ κανείς γιά νά φτάσει ὥς τή γνώση τοῦ ἀληθινοῦ δρόμου. Γιά νά βαδίσει κανείς τό σωστό δρόμο, δίχως νά ἐπιτρέψει σέ καμιά θρησκευτική καί φιλοσοφική ἀνοησία νά τόν κάνει νά τά χάσει, πρέπει νά μελετάει προσεκτικά, τό λαθεμένο δρόμο τῶν λαθεμένων δρόμων, δηλ. τή φιλοσοφία. sehr gut!

Ὅποιος καταλάβει αὐτή τήν ἀξίωση στήν κυριολεξία, φυσικά, θά τή βρεῖ παράλογη...

Καθετί πού ὑπάρχει πραγματικά εἶναι ἐκτεθειμένο σέ συνεχεῖς ἀλλαγές καί ἡ *κίνηση* τοῦ κόσμου εἶναι τόσο ἀπεριόριστη, πού τό κάθε πράγμα στήν κάθε δοσμένη στιγμή δέν εἶναι πιά ἐκεῖνο πού ἦταν νωρίτερα... NB

Ἡ σοσιαλδημοκρατία ἀποφάνθηκε ἐνάντια στή λέξη «θρησκεία» καί ἐγώ ἐδῶ ἐπιμένω ὅτι πρέπει ἐπίσης νά ἀποφανθεῖ καί ἐνάντια στή λέξη «φιλοσοφία». Μόνο γιά τό μεταβατικό στάδιο ἀποδέχομαι τή δυνατότητα νά μιλάει κανείς γιά «σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία». Ἐνῶ στό μέλλον ἡ διαλεκτική ἤ ἡ καθολική διδασκαλία γιά τήν ἐπιστήμη θά ἦταν ἡ πιό κατάλληλη ὀνομασία γι'αὐτό τό κριτικό ἀντικείμενο...

[106-108] Στόν καθένα ἀπ'αὐτούς (τούς καθηγητές καί τούς ὑφηγητές. *Ἡ Σύντ.*) ὑπάρχει λίγο πολύ ἕνα σημαντικό ὑπόλειμμα προληπτικοῦ, φανταστικοῦ μυστικισμοῦ πού θολώνει τό βλέμμα τους. Μιά χαρακτηριστική ἀπόδειξη τοῦ γεγονότος αὐτοῦ βρίσκουμε στά λόγια τοῦ κυρίου φόν Κίρχμαν, ὁ ὁποῖος στήν «Ἐκλαϊκευτική φιλοσοφική διάλεξή» του (σύμφωνα μέ τό ρεπορτάζ τῆς ἐφημερίδας «Volkszeitung», τῆς 13 τοῦ Γενάρη αὐτοῦ τοῦ χρόνου) εἶπε ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι οὔτε λίγο οὔτε πολύ ἕνα εἶδος ἐπιστήμης γιά τίς ἀνώτατες ἔννοιες τοῦ Εἶναι καί τῆς γνώσης... 1876

Ἀπέναντί μας ἔχουμε ξανανιωμένη τήν παλιά γνωστή

μας. Αὐτή τώρα ὀνομάζεται «ἐπιστήμη γιά τίς ἀνώτατες ἔννοιες τοῦ Εἶναι καί τῆς γνώσης». Ἔτσι λέγεται στή «λαϊκή γλώσσα»...

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ φιλοσοφία καί ἡ φυσιογνωσία πραγματεύονται ἕνα καί τό αὐτό ἀντικείμενο, χρησιμοποιοῦν τά ἴδια ακριβῶς μέσα, ἀλλά ὅτι ὁ τρόπος πού τά χρησιμοποιοῦν εἶναι διαφορετικός. Ἄθελά σου διερωτᾶσαι, τί λοιπόν συμβαίνει μ'αὐτή τή διαφορά; Τά ἀποτελέσματα τῆς φυσιογνωσίας εἶναι γνωστά. Ἀλλά μέ τί ἐκφράστηκαν τά ἀποτελέσματα τῆς φιλοσοφίας; Ὁ φόν Κίρχμαν προδίνει σέ μᾶς τό μυστικό: ἡ φιλοσοφία περιφρουρεῖ τή θρησκεία, τό κράτος, τήν οἰκογένεια, τήν ἠθική. Ὥστε λοιπόν, ἡ φιλοσοφία δέν εἶναι ἐπιστήμη, ἀλλά μέσο ὑπεράσπισης ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία. Ἀλλά σέ μιά τέτια περίπτωση δέν ὑπάρχει λόγος νά ἀπορεῖ κανείς ἄν οἱ σοσιαλδημοκράτες ἔχουν τή δική τους προσωπική, ἰδιαίτερη φιλοσοφία...

sehr gut!

Οἱ «εἰδικές ἐπιστῆμες», ὅπως καί ὁ κοινός νοῦς γενικά, ἀντλοῦν τίς γνώσεις τους μέ τή βοήθεια τῆς διάνοιας ἀπό τήν ἐμπειρία, ἀπό τόν ὑλικό κόσμο...

NB Erfahrung = Material der Welt *

Οἱ σύγχρονοι ὀπαδοί καί θαυμαστές τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας καλοῦνται νά περιφρουροῦν τή θρησκεία, τό κράτος, τήν οἰκογένεια, τήν ἠθική. Μόλις προδόσουν αὐτή τήν ἀποστολή, παύουν νά εἶναι φιλόσοφοι καί γίνονται σοσιαλδημοκράτες. Ὅλοι ὅσοι ὀνομάζουν τόν ἑαυτό τους «φιλόσοφο», ὅλοι αὐτοί οἱ καθηγητές καί ὑφηγητές, παρά τή φαινομενική ἐλευθερία σκέψης, εἶναι λίγο πολύ περιτυλιγμένοι μέ τήν πρόληψη καί τό μυστικισμό, ὅλοι αὐτοί στήν οὐσία λίγο διαφέρουν ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλον καί σέ ἀντίθεση μέ τή σοσιαλδημοκρατία σχηματίζουν μιά κοινή in puncto puncti ** ἀγράμματη, ἀντιδραστική μάζα...

III

[109-110] Συνήθως προβάλλουν τή «μέθοδο» σάν χαρακτηριστικό γνώρισμα, τό ὁποῖο ξεχωρίζει τή φιλοσοφία ἀπό τίς εἰδικές ἐπιστῆμες. Ἡ θεωρητική ὅμως μέθοδος τῆς φιλοσοφίας, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά ἀνόητη στροφή πρός τή θολή ἀπροσδιοριστικότητα. Ὁ φιλόσοφος, χωρίς κανένα ὑλικό, παρόμοια μέ τήν ἀράχνη πού βγάζει τόν ἱστό της μέσα ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της, μάλιστα κάτι περισσότερο, ἀβάσιμα, χωρίς καμιά προϋπόθεση, ἐπιδιώκει νά βγάλει τή θεωρητική του σοφία ἀπ'εὐθείας μέσα ἀπό τό κεφάλι...

NB

Τά βαθυστόχαστα βιβλία εἶναι μονάχα δλοφάνερες συσ-

bien dit!

* — Ἐμπειρία = ὑλικό τοῦ κόσμου. *Ἡ Σύντ.*

** — τελικά. *Ἡ Σύντ.*

σωρεύσεις τοῦ ἴδιου ἐκείνου δηλητηρίου, πού χώθηκε βαθιά στή σάρκα τῶν λαῶν ἀπό τήν βρεφική τους ἡλικία καί πού ἀκόμη εἶναι διαδομένο ἀνάμεσα στά πιό ποικίλα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Διδακτικό παράδειγμα μᾶς πρόσφερε πρόσφατα ὁ ἐπιστήμονας καθηγητής Μπίντερμαν στήν πολεμική του μέ τούς ἐργάτες. Αὐτός ἀπαιτεῖ ἀπό τούς σοσιαλιστές, «σέ ἀντάλλαγμα τῶν ἀόριστων καί ἀσαφῶν ὑπαινιγμῶν, μιά καθαρή εἰκόνα ἐκείνου τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, πού κατά τή γνώμη τους καί σύμφωνα μέ τίς ἐπιθυμίες τους, πρέπει νά ἐπικρατήσει σέ μᾶς μελλοντικά. Εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον νά πάρει κανείς ἀπ'αὐτούς σαφεῖς ὑποδείξεις, πῶς ὅλο αὐτό θά ἐκπληρωθεῖ μέ συνέπεια στήν πράξη»...

Ὅταν σκεπτόμαστε γιά τό μελλοντικό σύστημα τῆς κοινωνίας, πρίν ἀπ'ὅλα στηριζόμαστε στό γνωστό ἤδη ὑλικό. Στοχαζόμαστε ὑλιστικά...

IV

[116-123] Στά προηγούμενα ἄρθρα ἡ φιλοσοφία παρουσιάζεται σάν παραφυάδα τῆς θρησκείας, πού ἔγινε παρόμοια μέ τή θρησκεία, ὀνειροπόλα, ἄν καί ὄχι μέ τόσες πολλές ἀξιώσεις...

Ὁ Ντύρινγκ πρέπει νά διαισθανόταν ὅλη τή ματαιότητα τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐπαγγέλματος, μιά πού τοῦ παρέχει ἀκόμη καί «πρακτική χρήση». Κατά τή γνώμη του, ἡ φιλοσοφία πρέπει ὄχι μόνο νά κατανοήσει ἐπιστημονικά τόν κόσμο καί τή ζωή, ἀλλά καί νά τό ἐπιβεβαιώσει αὐτό μέ ὅλες της *τίς σκέψεις, μέ τήν κοσμοαντίληψη* καί *μέ τή σχέση της πρός τήν ὀργάνωση τῆς ζωῆς*. Καί αὐτός ὁ δρόμος ὁδηγεῖ στή σοσιαλδημοκρατία. Ἀλλά μιά πού ὁ φιλόσοφος προωθήθηκε τόσο πολύ μπροστά θά φτάσει γρήγορα ὥς τήν πλήρη γνώση καί θά ἐγκαταλείψει ἀποφασιστικά τή φιλοσοφία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἄνθρωπος γενικά δέν μπορεῖ νά βολευτεῖ χωρίς μιά ὁρισμένη κοσμοαντίληψη, ἀλλά χωρίς φιλοσοφία, σάν ἰδιαίτερη μορφή τῆς κοσμοαντίληψης, μπορεῖ νά τά βολέψει πολύ εὔκολα. Ἡ κοσμοθεωρία τῆς φιλοσοφίας εἶναι κάτι μεσαῖο ἀνάμεσα στό θρησκευτικό καί στό αὐστηρά ἐπιστημονικό... NB

Ὑπενθυμίζουμε ἀκόμη μιά φορά: ἡ μέθοδος εἶναι τό χαρακτηριστικό διακριτικό γνώρισμα τῆς θρησκείας, τῆς φιλοσοφίας καί τῆς ἐπιστήμης. Ὅλες τους ἀναζητοῦν τή σοφία. Ἡ θρησκευτική μέθοδος τῆς Ἀποκάλυψης ἀναζητεῖ τή σοφία στό ὄρος τοῦ Σινᾶ, πίσω ἀπό σύννεφα ἤ ἀνάμεσα στά φαντάσματα. Ἡ φιλοσοφία ἀποτείνεται στό ἀνθρώπινο λογικό, ἀλλά ὥς τότε πού αὐτό εἶναι περιτυλιγμένο μέ τή θρησκευτική θολούρα δέν καταλαβαίνει τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ρωτάει καί ἐνεργεῖ ἐσφαλμένα, ἀβάσιμα, θεωρητικά ὅπως τύχει. Ἡ μέθοδος τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, τέλος, ἐνεργεῖ μέ βάση τό ὑλικό τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου τῶν φαινομένων. Καί μόλις παραδεχτοῦμε αὐτή τή μέθοδο σάν τό μοναδικό ὀρθολο- NB

γικό τρόπο δράσης τῆς διάνοιας, κάθε φαντασιοπληξία χάνει τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια της.

Ἄν αὐτοί οἱ συλλογισμοί πέσουν στά μάτια κάποιου πραγματικοῦ φιλόσοφου αὐτός θά χαμογελάσει σαρκαστικά καί, ἄν καταδεχτεῖ νά μᾶς φέρει ἀντίρηση, θά ἀποπειραθεῖ νά ἀποδείξει ὅτι οἱ ὀπαδοί τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ὑλιστές χωρίς κριτική, πού δέχονται χωρίς κανένα ἔλεγχο τόν αἰσθητό, ἐμπειρικό κόσμο τῆς πείρας σάν ἀλήθεια... |α| NB

Ἀλλά στή λαϊκή ζωή, ὅπου ὁ λόγος γίνεται γιά τούς κυρίους καί τούς ὑπηρέτες, γιά τήν ἐργασία καί τά κέρδη, γιά τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις, γιά τούς νόμους, τίς συνήθειες καί τήν τάξη, στόν παπά καί στόν καθηγητή-φιλόσοφο δίνεται πλατιά ὁ λόγος καί ὁ καθένας ἀπ᾽αὐτούς ἔχει τή δική του ἰδιαίτερη μέθοδο γιά νά... μεταμφιέσει τήν ἀλήθεια. Ἡ θρησκεία καί ἡ φιλοσοφία πού πρωτύτερα ἦταν ἀθῶες πλάνες, γίνονται τώρα, πού οἱ ἄρχοντες ἐνδιαφέρονται γιά τήν ἀντίδραση, ἐκλεπτυσμένα μέσα πολιτικῆς ἀπάτης. sehr gut!

Τό μάθημα πού μᾶς ἔδοσε στό προηγούμενο ἄρθρο ὁ καθηγητής Μπίντερμαν μᾶς δίδαξε ὅτι δέν πρέπει νά προστρέχουμε στή θολή ἀπροσδιοριστικότητα, ἀκόμη καί γιά τήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Ἐδῶ ἡ φιλοσοφία γίνεται ἀντιπολίτευση στή συνετή ἀνθρώπινη νόηση. Ἡ φιλοσοφία δέν ἀναζητεῖ, ὅπως ὅλες οἱ εἰδικές ἐπιστῆμες, καθορισμένες ἐμπειρικές ἀλήθειες, ἀλλά ὅπως καί ἡ θρησκεία ἐπιδιώκει νά βρεῖ ἕνα ἐντελῶς ἰδιαίτερο εἶδος ἀλήθειας — τήν ἀπόλυτη, τήν οὐτοπιστική πού δέν στηρίζεται σέ τίποτε, τήν ὑπερφυσική. Ὅ,τι γιά τόν κόσμο εἶναι πραγματικό — αὐτό πού ἐμεῖς βλέπουμε, ἀκοῦμε, ὀσφραινόμαστε, ψηλαφοῦμε, τά *σωματικά μας αἰσθήματα*, — γι᾽αὐτήν δέν εἶναι ἀρκετά πραγματικό. Τά φαινόμενα τῆς φύσης γιά τή φιλοσοφία εἶναι μόνο φαινόμενα, ἤ «ἐπίφαση», γιά τά ὁποῖα αὐτή δέν θέλει νά ξέρει τίποτε... |α| NB

Ὁ φιλόσοφος, πού κατέχεται ἀπό θρησκευτικές προλήψεις θέλει νά περάσει πάνω ἀπό τά φαινόμενα τῆς φύσης, πίσω ἀπ᾽αὐτό τόν κόσμο τῶν φαινομένων ἀναζητεῖ ἀκόμη κάποιον ἄλλο κόσμο τῆς ἀλήθειας, πού μέ τή βοήθειά του πρέπει νά ἐξηγηθεῖ ὁ πρῶτος...

Πρέπει νά πῶ ὅτι ἀπέδοσα στόν Ντεκάρτ πολύ περισσότερα ἀπ᾽ὅ,τι ἔκανε αὐτός στήν πραγματικότητα. Τό ζήτημα ἔχει ὡς ἑξῆς: στό φιλόσοφό μας βρέθηκαν δυό ψυχές — ἡ μιά συνηθισμένη, θρησκευτική καί ἡ ἄλλη — ἐπιστημονική. Ἡ φιλοσοφία του ἦταν ἕνα ἀνάμικτο προϊόν τῆς μιᾶς καί τῆς ἄλλης. Ἡ θρησκεία τόν ἀνάγκασε νά πιστέψει ὅτι ὁ αἰσθητός κόσμος εἶναι μηδέν, τή στιγμή πού ἡ ἐπιστημονική νοοτροπία

πού τόν χαρακτήριζε προσπαθοῦσε νά ἀποδείξει τό ἀντίθετο. Ἄρχισε ἀπό τήν παροδικότητα, ἀπό τήν ἀμφιβολία στήν αἰσθησιακή ἀλήθεια, ἀλλά μέ τά σωματικά αἰσθήματα τοῦ Εἶναι του ἀπόδειξε τό ἀντίθετο. Ὡστόσο τό ἐπιστημονικό ρεῦμα δέν μποροῦσε τότε ἀκόμη νά ἐκδηλωθεῖ μέ τόση συνέπεια. Μόνο ὁ *ἀμερόληπτος* διανοητής, ἐπαναλαμβάνοντας τήν πείρα τοῦ Ντεκάρτ, βρίσκει ὅτι, ἄν τό κεφάλι βρίθει ἀπό σκέψεις καί ἀμφιβολίες, τότε μόνο τό σωματικό αἴσθημα μᾶς πείθει γιά τήν ὕπαρξη τοῦ διανοητικοῦ προτσές. Ὁ φιλόσοφος διαστρέβλωσε τό γεγονός, θέλησε νά ἀποδείξει τήν ἀσώματη ὕπαρξη τῆς ἀφηρημένης σκέψης, ὑπόθεσε ὅτι εἶναι δυνατό νά ἀποδείξει ἐπιστημονικά τήν ὑπερφυσική ἀλήθεια τῆς θρησκευτικῆς καί φιλοσοφικῆς ψυχῆς, τή στιγμή πού στήν πραγματικότητα αὐτός ὁ φιλόσοφος διαπίστωνε μόνο τή συνηθισμένη ἀλήθεια τῶν σωματικῶν αἰσθημάτων... NB NB

Οἱ ἰδεαλιστές, μέ τήν καλή ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης, εἶναι ὅλοι τίμιοι ἄνθρωποι. Καί πολύ περισσότερο — σοσιαλδημοκράτες. Σκοπός μας εἶναι τό μεγάλο ἰδανικό. Οἱ ἰδεαλιστές ὅμως στή φιλοσοφική ἔννοια εἶναι ἀκαταλόγιστοι. Ὑποστηρίζουν ὅτι δῆθεν ὅλο αὐτό πού βλέπουμε, ἀκοῦμε, αἰσθανόμαστε κτλ., ὅτι δῆθεν ὅλος ὁ κόσμος τῶν φαινομένων γύρω μας δέν ὑπάρχει καθόλου, ὅτι ὅλο αὐτό εἶναι μόνο ἀπομεινάρια τῶν σκέψεων. Ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ διάνοιά μας εἶναι ἡ μοναδική ἀλήθεια, ὅτι ὅλα τά ὑπόλοιπα εἶναι μόνο «παραστάσεις», φαντασμαγορίες, θολά ὄνειρα, φαινόμενα στήν κακή ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης. Ὅλα ὅσα προσλαμβάνουμε ἀπό τόν ἐξωτερικό κόσμο κατά τή γνώμη τους δέν εἶναι ἀντικειμενικές ἀλήθειες, ἀληθινά πράγματα, ἀλλά ἁπλῶς ἕνα ὑποκειμενικό παιχνίδι τῆς δικῆς μας διάνοιας. Καί ὅταν ἡ κοινή ἀνθρώπινη νόηση παρόλα αὐτά ἐξοργίζεται ἐνάντια σέ παρόμοιους ἰσχυρισμούς, αὐτοί τῆς ἀποδείχνουν πολύ πειστικά ὅτι, ἄν καί βλέπει καθημερινά μέ τά ἴδια της τά μάτια πώς ὁ ἥλιος ἀνατέλλει στήν Ἀνατολή καί δύει στή Δύση, ὡστόσο ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὑποχρεωμένη νά τή νουθετήσει τόσο πολύ ὥστε νά μάθει νά ἀναγνωρίζει αὐτή τήν ἀλήθεια μέ τή βοήθεια τῶν ἀτελῶν της αἰσθήσεων.

NB*

Erscheinungen im bösen Sinne**

NB α

* Οἱ παρατηρήσεις πού εἶναι ὑπογραμμισμένες μέ πλάγιες γραμμές γραφτηκαν ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στή γωνία τῆς σελίδας. Γι'αὐτό ἐδῶ καί παρακατω, ἀν εἶναι ἀδύνατο να καθοριστεῖ σέ ποιό ακριβῶς χωρίο ἀναφέρεται ἡ λενινιστική παρατήρηση, παρατίθεται ὅλο τό κείμενο τῆς δοσμένης σελίδας. *Ἡ Σύντ*

** — Τά φαινόμενα στήν κακή ἔννοια. *Ἡ Σύντ*

sehr gut! Καί ἡ τυφλή κότα, ὅπως λέει ἡ παροιμία, πότε ἐδῶ καί πότε ἐκεῖ βρίσκει τόν κόκκο. Τέτια τυφλή κότα εἶναι ὁ φιλοσοφικός ἰδεαλισμός. Κι᾿αὐτός ἅρπαξε τόν κόκκο, δηλαδή τή σκέψη, ὅτι αὐτό πού στόν κόσμο βλέπουμε, ἀκοῦμε ἤ αἰσθανόμαστε δέν εἶναι τά ἀληθινά πράγματα ἤ τά ἀντικείμενα. Ἡ φυσικο-ἐπιστημονική φυσιολογία τῶν αἰσθήσεων μέ τή σειρά της κάθε μέρα πλησιάζει πιό πολύ στό γεγονός ὅτι τά παρδαλά ἀντικείμενα πού βλέπει τό μάτι μας εἶναι μόνο παρδαλά ὀπτικά αἰσθήματα, ὅτι καθετί τό χοντροκομμένο, τό λεπτό, τό βαρύ πού αἰσθανόμαστε εἶναι μόνο τά αἰσθητηριακά αἰσθήματα τῆς βαρύτητας, τῆς λεπτότητας ἤ τῆς χοντροκοπιᾶς. Ἀνάμεσα στά δικά μας ὑποκειμενικά αἰσθήματα καί στά ἀντικειμενικά πράγματα δέν ὑπάρχει κανένα ἀπόλυτο ὅριο. Ὁ κόσμος εἶναι κόσμος τῶν δικῶν μας αἰσθημάτων...

Τά πράγματα στόν κόσμο ὑπάρχουν ὄχι «καθεαυτά», ἀλλά παίρνουν ὅλες τίς ἰδιότητές τους μέσω τῆς *ἀμοιβαίας ἀλληλουχίας*... Τό νερό εἶναι ὑγρό μόνο σέ σχέση μέ μιά ὁρισμένη θερμοκρασία, στό κρύο τό νερό γίνεται πυκνό καί στερεό, στή ζέστη μετατρέπεται σέ ἀτμό, συνήθως τό νερό τρέχει ἀπό πάνω πρός τά κάτω, ἀλλά συναντώντας στό δρόμο του ἕνα σβῶλο ζάχαρης ἀνεβαίνει καί πρός τά πάνω.

NB Αὐτό καθεαυτό τό νερό δέν ἔχει καμιά ἰδιότητα, καμιά ὕπαρξη, αὐτές ὅμως τίς παίρνει σέ συνδυασμό μέ τά ἄλλα ἀντικείμενα.

Τά πάντα εἶναι μόνο ἰδιότητα, ἤ κατηγόρημα, τῆς φύσης. Ἡ φύση μᾶς περιστοιχίζει ὄχι μέσα στήν ὑπερφυσική της ἀντικειμενικότητα ἤ ἀληθινότητα, ἀλλά παντοῦ καί πάντοτε μέ τά πρόσκαιρα, ποικιλόμορφα *φαινόμενά* της.

Τά ἐρωτήματα πῶς θά φαινόταν ὁ κόσμος χωρίς τά μάτια, χωρίς τόν ἥλιο ἤ χωρίς τό χῶρο, χωρίς τή θερμοκρασία, τή διάνοια ἤ χωρίς τά αἰσθήματα εἶναι ἀνόητα ἐρωτήματα καί μόνο οἱ βλάκες μποροῦν νά στοχάζονται γι᾿αὐτά. Εἶναι ἀλήθεια, στή ζωή καί στήν ἐπιστήμη μποροῦμε νά ὁροθετοῦμε, νά ὁροθετοῦμε καί νά ταξινομοῦμε ὥς τό ἄπειρο, ἀλλά συνάμα δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ὅλα ἀποτελοῦν ἕνα ἑνιαῖο σύνολο καί ὅλα συνδέονται μεταξύ τους. Ὁ κόσμος εἶναι αἰσθητός καί οἱ αἰσθήσεις μας, ἡ διάνοιά μας εἶναι ἀπολύτως ἐπίγεια. Αὐτό δέν εἶναι ἀκόμη τό «ὅριο» τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἐκεῖνος πού θέλει νά περάσει αὐτό τό ὅριο φτάνει ὥς τόν παραλογισμό. Ἄν ἐμεῖς ἀποδείξουμε ὅτι ἡ ἀθάνατη ψυχή τοῦ παπᾶ ἤ ἡ ἀναμφίβολη διάνοια τοῦ φιλόσοφου μιᾶς καί τῆς αὐτῆς, τῆς πιό συνηθισμένης φύσης, εἶναι ὅ,τι καί ὅλα τά ἄλλα φαινόμενα τοῦ κόσμου, τότε μ᾿αὐτό θά ἀποδείξουμε

ὅτι τά «ἄλλα» φαινόμενα εἶναι τόσο ἀληθινά καί ἀναμφισβήτητα, ὅσο καί ἡ ἀναμφίβολη καρτεσιανή διάνοια. Ἐμεῖς ὄχι μόνο πιστεύουμε, σκεπτόμαστε, ὑποθέτουμε ἤ ἀμφιβάλλουμε ὅτι τά αἰσθήματά μας ὑπάρχουν, ἀλλά τά αἰσθανόμαστε πραγματικά καί ἀληθινά. Καί ἀντίθετα: ὅλη ἡ ἀλήθεια καί ἡ πραγματικότητα στηρίζονται μόνο στήν αἴσθηση, στά σωματικά αἰσθήματα. Ἡ ψυχή καί τό σῶμα, ἤ τό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο, ὅπως λένε τώρα πολύ συχνά, ἔχουν τήν ἴδια ἀκριβῶς ἐπίγεια, αἰσθησιακή ἐμπειρική ἰδιότητα. NB

«Ἡ ζωή εἶναι ὕπνος» — ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι. Τώρα οἱ φιλόσοφοι μᾶς ἀνακοινώνουν τό νέο: «ὁ κόσμος εἶναι ἡ δική μας παράσταση»...

Νά στηρίζει τήν ἀλήθεια ὄχι στό «λόγο τοῦ θεοῦ», οὔτε στίς παραδοσιακές «ἀρχές», ἀλλ'ἀντίθετα νά χτίζει τίς ἀρχές της στά σωματικά αἰσθήματα — νά σέ τί συνίσταται ἡ οὐσία τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς φιλοσοφίας... NB

V

[123-130] Κύριος ὁ θεός ἔπλασε τό σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπό σβῶλο γλίνας καί τοῦ ἐμφύσησε τήν ἀθάνατη ψυχή. Ἀπό τότε ἀκριβῶς ὑπάρχει ὁ δυϊσμός ἤ ἡ θεωρία τῶν δυό κόσμων. Ὁ ἕνας — ὁ φυσικός, ὁ ὑλικός κόσμος εἶναι βρωμιά, ὁ ἄλλος — ὁ πνευματικός, ἤ διανοητικός κόσμος τῶν πνευμάτων εἶναι ἡ πνοή τοῦ Κυρίου. Οἱ φιλόσοφοι ἀποθανάτισαν αὐτό τό παραμυθάκι, δηλαδή τό προσάρμοσαν στό πνεῦμα τοῦ καιροῦ. Ὅ,τι εἶναι προσιτό στήν ὅραση, στήν ἀκοή καί στό αἴσθημα, μέ ἕνα λόγο, ἡ φυσική πραγματικότητα θεωρεῖται ἀκόμη ἀκαθαρσία. NB Γι'αὐτό μέ τό σκεπτόμενο πνεῦμα συνδέεται ἡ ἀντίληψη γιά τή βασιλεία κάποιας ὑπερφυσικῆς ἀλήθειας, ἐλευθερίας καί ὡραιότητας. Ὅπως στή Βίβλο, ἔτσι καί στή φιλοσοφία ἡ λέξη «κόσμος» ἔχει ἀπαίσια γεύση. Ἀπό ὅλα τά φαινόμενα ἤ τά ἀντικείμενα τῆς φύσης ἡ φιλοσοφία κρίνει ἄξιο προσοχῆς της μόνο ἕνα — τό πνεῦμα, τή γνωστή σέ μᾶς πνοή τοῦ Κυρίου. Καί τοῦτο μόνο γιατί μέσα στό μπερδεμένο νοῦ της ὁ θεός παριστάνεται σάν κάτι τό ἀνώτατο, τό ὑπερφυσικό, τό μεταφυσικό...

Ὁ φιλόσοφος, πού μέ νηφαλιότητα θεωρεῖ τό ἀνθρώπινο πνεῦμα δίπλα στά ἄλλα πράγματα σκοπό τῆς γνώσης, παύει νά εἶναι φιλόσοφος, δηλαδή, ἕνας ἀπ'αὐτούς πού, μελετώντας τό αἴνιγμα τῆς ὕπαρξης γενικά, ἀποσύρεται στή θολή ἀπροσδιοριστικότητα. Γίνεται εἰδικός, καί ἡ «εἰδική ἐπιστήμη» γιά τή γνωσιοθεωρία γίνεται εἰδικότητά του...

Πίσω ἀπό τό ἐρώτημα, ἄν ὑπάρχει μέσα στό κεφάλι μας κάποιο εὐγενικό ἰδεαλιστικό πνεῦμα, ἤ ἀκόμη μιά συνηθισμένη, ἀκριβής ἀνθρώπινη νόηση, κρύβεται τό πρακτικό ἐρώ-

NB τημα, ἄν ἡ ἐξουσία καί τό δίκαιο ἀνήκουν στήν προνομιούχα ἀριστοκρατία ἤ στόν ἁπλό λαό...

Οἱ καθηγητές γίνονται ἡγήτορες στό στρατόπεδο τοῦ κακοῦ. Στή δεξιά πτέρυγα διοικεῖ ὁ Τράιτσκε, στό κέντρο ὁ φόν Ζύμπελ, καί στήν ἀριστερά ὁ Γιοῦργκεν Μπόνα Μάγερ, δόκτορας καί καθηγητής φιλοσοφίας στή Βόνη... NB

Στό προηγούμενο ἄρθρο μιλήσαμε ἤδη γιά τό καρτεσιανό κόλπο, πού ἐφαρμόζεται σχεδόν καθημερινά ἀπό τούς καθηγητές τῆς ἀνώτατης μαγείας, ἤ τῆς φιλοσοφίας, μπροστά στό κοινό, γιά νά τό κάνει ὁριστικά νά τά χάσει. Ἡ πνοή τοῦ Κυρίου ἐπιδεικνύεται σάν ἀλήθεια. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτό τό ὄνομα ἔχει κακή φήμη: μπροστά στούς μορφωμένους φιλελεύθερους δέν μπορεῖ νά μιλάει κανείς γιά τήν ἀθάνατη ψυχή. Γι'αὐτό αὐτοί κάνουν τό νηφάλιο ὑλιστή, μιλᾶνε γιά τή συνείδηση, γιά τή διανοητική ἤ τή γνωστική ἱκανότητα... sehr gut!!

Ἐμεῖς αἰσθανόμαστε μέσα μας τή φυσική ὕπαρξη τοῦ σκεπτόμενου λογικοῦ καί ἔτσι ἀκριβῶς μέ τίς ἴδιες αἰσθήσεις αἰσθανόμαστε ἔξω ἀπό μᾶς τούς σβώλους γλίνας, τά δέντρα, τούς θάμνους. Κι'ἐκεῖνο πού αἰσθανόμαστε μέσα μας, κι'ἐκεῖνο πού εἶναι ἔξω ἀπό μᾶς, δέν διαφέρει καί πολύ τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο. Καί τό ἕνα καί τό ἄλλο ἔχει σχέση μέ τήν κατηγορία τῶν αἰσθητῶν φαινομένων, μέ τό ἐμπειρικό ὑλικό, καί τό ἕνα καί τό ἄλλο εἶναι ἔργο τῶν αἰσθήσεων. Πῶς συνάμα νά διακρίνει κανείς τά ὑποκειμενικά αἰσθήματα ἀπό τά ἀντικειμενικά, τό ἐσωτερικό ἀπό τό ἐξωτερικό, τά ἑκατό πραγματικά τάλληρα ἀπό τά 100 ὑποτιθέμενα — γι'αὐτό θά μιλήσουμε ὅταν βροῦμε εὐκαιρία. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νά κατανοήσουμε ὅτι καί ἡ ἐσωτερική σκέψη καί ὁ ἐσωτερικός πόνος ἔχουν ἐξίσου τήν ἀντικειμενική τους ὕπαρξη καί τό ὅτι, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ ἐξωτερικός κόσμος ὑποκειμενικά εἶναι στενά συνδεμένος μέ τά δικά μας ὄργανα... NB

Ἄς δόσουμε τό λόγο στόν ἴδιο τόν Γιοῦργκεν: «καί ἐκεῖνος πού ἀπό λόγους ἀρχῆς δέν πιστεύει θά καταλήγει ὁλοένα καί περισσότερο στή φιλοσοφικά ἀποδειγμένη ἀλήθεια ὅτι ὅλη ἡ γνώση μας τελικά παρόλα αὐτά στηρίζεται σέ μιά ὁποιαδήποτε πίστη. Ἀκόμη καί ὁ ὑλιστής δέχεται σάν πίστη τήν ἴδια τήν ὕπαρξη τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ἄμεση γνώση γιά τόν αἰσθητό κόσμο δέν ἔχει, ἄμεσα γνωρίζει μόνο ἐκείνη τήν παράσταση γιά τόν κόσμο πού ὑπάρχει στή φαντασία του. Πιστεύει ὅτι σ'αὐτή του τήν παράσταση ἀντιστοιχεῖ τό ἀπεικονιζόμενο κάτι, ὅτι ὁ ἀπεικονιζόμενος κόσμος εἶναι τέτιος ἀκριβῶς, ὅπως αὐτός τόν φαντάζεται, πιστεύει, ἑπομένως, στόν αἰσθητό ἐξωτερικό κόσμο μέ βάση τά ἐπιχειρήματα τοῦ πνεύματός του»... NB NB NB NB

Ἡ πίστη τοῦ Μάγερ εἶναι ἀποδειγμένη «φιλοσοφικά», παρόλα αὐτά αὐτός ξέρει μόνο ὅτι δέν ξέρει τίποτε, καί ὅτι

ὅλα εἶναι μιά πίστη. Ὁ Μάγερ εἶναι μετριόφρονας στή γνώση καί στήν ἐπιστήμη, ἀλλά δέν εἶναι καθόλου μετριόφρονας στήν πίστη καί στή θρησκεία. Ἡ πίστη καί ἡ ἐπιστήμη σ' αὐτόν περιπλέκονται διαρκῶς, εἶναι φανερό ὅτι καί οἱ δυό δέν ἔχουν γι' αὐτόν σοβαρή σημασία. sehr gut!

Ὥστε λοιπόν, εἶναι «φιλοσοφικά ἀποδειγμένο» ὅτι «ἦρθε τό τέλος σέ ὅλη τή γνώση μας». Γιά νά μπορέσει ὁ καλοπροαίρετος ἀναγνώστης νά τό καταλάβει αὐτό, θά ἐπιτρέψουμε στόν ἑαυτό μας νά ἀνακοινώσει ὅτι τό τμῆμα τῶν φιλοσόφων ὀργάνωσε πρόσφατα γενική συνέλευση καί πῆρε πανηγυρικά ἀπόφαση νά ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία τή λέξη ἐπιστήμη καί στή θέση της νά τοποθετήσει τήν πίστη. Κάθε γνώση ὀνομάζεται τώρα πίστη. Γνώση δέν ὑπάρχει πιά... NB

Ὡστόσο ὁ κύριος καθηγητής διορθώνει ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό του καί λέει κατά λέξη τό ἑξῆς: ἡ πίστη στόν αἰσθητό κόσμο εἶναι πίστη στό δικό σου πνεῦμα. Λοιπόν, ὅλα, καί τό πνεῦμα καί ἡ φύση, στηρίζονται ξανά στήν πίστη. Μόνο πού ὁ κ. καθηγητής δέν ἔχει δίκιο, γιατί ἐπιθυμεῖ νά ὑποτάξει ἐπίσης καί ἐμᾶς τούς ὑλιστές στήν ἀπόφαση τοῦ τμήματός του. Αὐτή ἡ ἀπόφαση δέν ἔχει γιά μᾶς καμιά ὑποχρεωτική ἰσχύ. Ἐμεῖς παραμένουμε πιστοί στήν παλιά ὁρολογία, διατηροῦμε γιά τόν ἑαυτό μας τή γνώση καί παραχωροῦμε τήν πίστη στούς παπάδες καί στούς δόκτορες τῆς φιλοσοφίας.

Ἐννοεῖται, καί «ὅλη ἡ γνώση μας» στηρίζεται στήν ὑποκειμενικότητα. Εἶναι πολύ πιθανό, αὐτός ἀκριβῶς ὁ τοῖχος, πού πάνω του θά μπορούσαμε νά σπάσουμε τό κεφάλι μας καί πού γι' αὐτό ἐμεῖς τόν θεωροῦμε ἀδιαπέραστο, εἶναι πιθανό λέω, ὅτι αὐτός ὁ τοῖχος μέ τούς νάνους, μέ τούς ἀγγέλους, μέ τούς διαβόλους καί μέ τά ἄλλα φαντάσματα νά ὑπερπηδᾶται ἀνεμπόδιστα, εἶναι πιθανό ὅλη αὐτή ἡ γλίνινη μάζα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου νά μήν ὑπάρχει μάλιστα καθόλου γι' αὐτούς — τί μᾶς νοιάζει γι' αὐτό; Τί μᾶς ἐνδιαφέρει ἐμᾶς ὁ κόσμος πού αἰσθανόμαστε καί νιώθουμε;

Μπορεῖ αὐτό, πού οἱ ἄνθρωποι τό ὀνομάζουν ὁμίχλη καί ἄνεμο, στήν οὐσία, νά εἶναι *καθαρά ἀντικειμενικό ἤ «αὐτό καθεαυτό»* νά εἶναι οὐράνια φλάουτα ἤ κοντραμπάσα. Ἀλλά γι' αὐτό ἀκριβῶς δέν μᾶς ἐνδιαφέρει καθόλου μιά παρόμοια ἀνόητη ἀντικειμενικότητα. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὑλιστές συζητοῦν μόνο γι' αὐτό πού ὁ ἄνθρωπος προσλαμβάνει *μέσω τῆς ἐμπειρίας*. Σ' αὐτό ὑπάγεται ἐπίσης καί τό δικό του πνεῦμα, ἡ διανοητική του ἱκανότητα ἤ ἡ δύναμη τῆς φαντασίας. Αὐτό πού εἶναι προσιτό στήν ἐμπειρία τό ὀνομάζουμε ἀλήθεια καί γιά μᾶς μόνο αὐτό εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης... NB

Ἀπό τότε πού ὁ Κάντ ἔκανε τήν κριτική τοῦ λόγου εἰδικότητά του, καθιερώθηκε ὅτι γιά τήν ἐμπειρία δέν φτάνουν μόνο τά πέντε ὄργανα τῶν αἰσθήσεών μας, ὅτι γι' αὐτό χρειάζεται ἀκόμη ἡ συμμετοχή τῆς διάνοιας... NB

NB Ὡστόσο στάθηκε ἀδύνατο στό μεγάλο φιλόσοφο νά ξεχάσει ἐντελῶς τό παραμυθάκι γιά τή γλίνα, νά ἀπαλλάξει πλήρως τό πνεῦμα ἀπό τό βάρος τῆς πνευματικῆς ὁμίχλης, νά ξεχωρίσει τήν ἐπιστήμη ἀπό τή θρησκεία. Ἡ εὐτελής ἄποψη γιά τήν ὕλη, τό πράγμα «καθεαυτό» ἤ ἡ ὑπερφυσική ἀλήθεια κρατοῦσε ὅλους τούς φιλόσοφους σέ μεγαλύτερο ἤ μικρότερο βαθμό αἰχμαλώτους τῆς ἰδεαλιστικῆς ἀπάτης, ἡ ὁποία ὑποστηρίζεται ἀποκλειστικά ἀπό τήν πίστη στό μεταφυσικό χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Οἱ πρῶσοι κυβερνητικοί φιλόσοφοι χρησιμοποιοῦν αὐτή τή μικρή ἀδυναμία τῶν μεγάλων κριτικῶν μας γιά νά προετοιμάσουν ἕνα νέο δισκοπότηρο μετάληψης τῶν ἀχράντων μυστηρίων, βέβαια, πάρα πολύ εὐτελές.

NB «Ἡ ἰδεαλιστική πίστη στό θεό, λέει ὁ Γ. Μπ. Μάγερ, ἐννοεῖται, δέν εἶναι γνώση καί ποτέ δέν θά γίνει τέτια. Ἀλλά δέν εἶναι λιγότερο φανερό ὅτι ἡ ὑλιστική ἀπιστία μέ τή σειρά της δέν εἶναι γνώση, ἀλλά μόνο ὑλιστική πίστη, ἀνίκανη ἐπίσης νά μετατραπεῖ κάποτε σέ γνώση»...

VI

[130-136] Ὅλοι ὁμόφωνα ἐπαναλαμβάνουν τό μοτίβο: «πίσω στόν Κάντ». Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος τό ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἀποκτᾶ σημασία πού ξεπερνάει πάρα πολύ τά ὅρια τῆς ρηχῆς προσωπικότητας τοῦ στρατηγοῦ Γιοῦργκεν. Θέλουν νά γυρίσουν στόν Κάντ ὄχι γιατί ὁ μεγάλος αὐτός φιλόσοφος κατάφερε ἰσχυρό χτύπημα στό παραμύθι γιά τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, πού εἶναι φυλακισμένη στή βρωμερή γλίνα — αὐτό τό ἔκανε πραγματικά ὁ Κάντ.

NB NB Ἀλλά γιατί τό σύστημά του, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἄφησε μιά χαραμάδα, μέσω τῆς ὁποίας μπορεῖ ξανά νά περάσει κανείς λαθραῖα λίγη μεταφυσική...

Εἶναι ἐντελῶς καθαρό ὅτι κάθε ἐσφαλμένη σοφία στηρίζεται στή λαθεμένη χρήση τῆς διάνοιάς μας. Καί κανένας δέν προσπάθησε νά μελετήσει τή διάνοια τόσο συνειδητά καί τόσο ἐπιτυχῶς, νά δημιουργήσει τήν ἐπιστήμη τῆς γνωσιοθεωρίας, ὅσο ὁ ἐκτιμούμενος ἀπ᾽ὅλους Ἐμμανουήλ Κάντ. Ἀλλά ἀνάμεσα σ᾽αὐτόν καί τά σημερινά του τσιράκια ὑπάρχει οὐσιαστική διαφορά. Στή μεγάλη ἱστορική πάλη ὁ Κάντ ἦταν μέ τό μέρος τῆς δίκαιας ὑπόθεσης ἐνάντια στό κακό. Χρησιμοποιοῦσε τή μεγαλοφυΐα του γιά τήν ἐπαναστατική ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης, τή στιγμή πού οἱ δικοί μας κυβερνητικοί πρῶσοι φιλόσοφοι μπῆκαν μέ τήν «ἐπιστήμη» τους στήν ὑπηρεσία τῆς ἀντιδραστικῆς πολιτικῆς...

Ὁ ἑλιγμός μέ τόν ὁποῖο ὁ Κάντ ἀπομάκρυνε τή μεταφυσική ἀπό τό ναό, ἀφήνοντας γι᾽αὐτήν ἀνοιχτή τήν πίσω πόρτα, σημειώνεται καθαρά μέ μιά φράση στόν πρόλογό του ἤ στήν εἰσαγωγή στήν «Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου». Ἐπειδή δέν ἔχω αὐτή τή στιγμή στό χέρι μου τό κείμενο,

τό ἀναφέρω ἀπό μνήμης. Αὐτή ἡ φράση λέει: *ἡ γνώση μας περιορίζεται στά φαινόμενα* τῶν πραγμάτων. Τί εἶναι αὐτά καθεαυτά, δέν μποροῦμε νά μάθουμε... NB

Δέν μποροῦμε νά ἀρνηθοῦμε ὅτι: ἐκεῖ πού ὑπάρχουν φαινόμενα ὑπάρχει ἐπίσης καί κάτι πού φαίνεται. Ἀλλά τί γίνεται ἄν αὐτό τό κάτι εἶναι τό ἴδιο φαινόμενο, ἄν τά φαινόμενα τά ἴδια φαίνονται; Γιατί δέν θά ἦταν τίποτε τό παράλογο καί τό ἀπερίσκεπτο, ἐάν παντοῦ στή φύση τά ὑποκείμενα καί τά κατηγορούμενα θά ἦταν ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ γένους. NB Ἀλλά γιατί αὐτό πού φαίνεται πρέπει ἐξάπαντος νά εἶναι ἐντελῶς ἄλλης ποιότητας ἀπ᾽ ὅ,τι τό ἴδιο τό φαινόμενο; Γιατί τά πράγματα «γιά μᾶς» καί τά πράγματα «καθεαυτά», ἤ τό φαινόμενο καί ἡ ἀλήθεια δέν μποροῦν νά εἶναι ἀπό τό ἴδιο ἐμπειρικό ὑλικό, μιᾶς καί τῆς αὐτῆς ἰδιότητας; NB

Ἀπάντηση: διότι ἡ πρόληψη γιά τό μεταφυσικό κόσμο, διότι ἡ πίστη στήν ὁριστικά ξεσκεπασμένη βρωμιά καί στήν ἀφύσικη, στήν ἀσυνήθιστη ἀλήθεια, ἡ ὁποία πρέπει ὁπωσδήποτε νά περιέχεται μέσα της, καρφώθηκαν ἐπίσης καί στό κεφάλι τοῦ μεγάλου Κάντ. Ἡ θέση: ὅπου ὑπάρχουν φαινόμενα, τά ὁποῖα μποροῦμε νά βλέπουμε, νά ἀκοῦμε, νά αἰσθανόμαστε, πρέπει ἐπίσης νά ὑπάρχει κρυφά καί κάτι ἄλλο, τό λεγόμενο ἀληθινό ἤ ὑψηλό, τό ὁποῖο εἶναι ἀδύνατο νά μήν τό βλέπουμε, νά μήν τό ἀκοῦμε, νά μήν τό αἰσθανόμαστε, αὐτή ἡ θέση εἶναι παράλογη, σέ πεῖσμα τοῦ Κάντ... NB

Ἡ διάνοια πρέπει νά ἐνεργεῖ μόνο σέ συνειδητό συνδυασμό μέ τήν ὑλική ἐμπειρία, ἐνῶ ὅλες οἱ προσφυγές στή θολή ἀπροσδιοριστικότητα εἶναι ἀνεπιτυχεῖς καί παράλογες. NB

Ἀλλά, σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Χάινε, ὁ καθηγητής ἀπό τήν Καινιξβέργη εἶχε ὑπηρέτη ἕναν ἁπλό ἄνθρωπο μέσα ἀπό τό λαό μέ τό ὄνομα Λάμπε, γιά τόν ὁποῖο, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ φαντασιοπληξίες, ἦταν ψυχική ἀνάγκη. Αὐτόν λοιπόν λυπήθηκε ὁ φιλόσοφος καί ἔβγαλε τό παρακάτω συμπέρασμα: ἐπειδή ὁ κόσμος τῆς ἐμπειρίας συνδέεται στενά μέ τή διάνοια, γι᾽αὐτό καί δίνει μόνο διανοητικές ἐμπειρίες, δηλαδή, φαινόμενα ἤ ἀπομεινάρια σκέψεων. Τά ὑλικά πράγματα πού ἔγιναν γνωστά μέ τήν ἐμπειρία δέν εἶναι πραγματικές ἀλήθειες, ἀλλά ἁπλῶς φαινόμενα μέ τήν κακή ἔννοια τῆς λέξης, φαντάσματα ἤ κάτι τό παρόμοιο. Ἐνῶ τά πραγματικά ἀντικείμενα, τά πράγματα «καθεαυτά», ἡ μεταφυσική ἀλήθεια δέν γνωρίζονται μέ τήν ἐμπειρία. Erscheinungen im bösen Sinne des Wortes *

* — Φαινόμενα μέ τήν κακή ἔννοια τῆς λέξης. *Ἡ Σύντ.*

σ'αὐτά πρέπει νά πιστεύει κανείς σύμφωνα μέ τό γνωστό ἐπιχείρημα: ὅπου ὑπάρχει τό φαινόμενο, πρέπει νά ὑπάρχει καί κάτι τέτιο (μεταφυσικό), τό ὁποῖο φαίνεται.

NB

Κι'ἔτσι σώθηκε ἡ πίστη, σώθηκε τό ὑπερφυσικό, καί αὐτό συνέβηκε στήν κατάλληλη στιγμή ὄχι μόνο στόν ὑπηρέτη Λάμπε, ἀλλά καί στούς γερμανούς καθηγητές στήν «ἐκπολιτιστική πάλη» γιά τή «λαϊκή μόρφωση», ἐνάντια στούς μισητούς, ριζοσπάστες ἄθεους σοσιαλδημοκράτες. 'Εδῶ ἀκριβῶς ὁ 'Εμμανουήλ Κάντ φάνηκε ἀναγκαῖος ἄνθρωπος, τούς βοήθησε νά βροῦν τήν ποθητή, ἄν καί μή ἐπιστημονική, ὅμως πολύ πρακτική *ἄποψη τῆς μέσης ὁδοῦ*...

πολύ καλά!

Οἱ σοσιαλδημοκράτες εἶναι σταθερά πεπεισμένοι ὅτι οἱ κληρικόφρονες ἰησουίτες εἶναι πολύ λιγότερο ἐπιβλαβεῖς ἀπό τούς «φιλελευθέρους». 'Απ'ὅλα τά κόμματα τό πιό αἰσχρό εἶναι τό κόμμα τῆς μέσης ὁδοῦ. Αὐτό τό κόμμα χρησιμοποιεῖ τή μόρφωση καί τή δημοκρατία σάν πλαστή ἐτικέτα, γιά νά χώσει στό λαό τό ψεύτικο ἐμπόρευμά του καί νά ἐξευτελίσει τίς πραγματικές ἀρχές. Εἶναι ἀλήθεια, αὐτοί οἱ ἄνθρωποι δικαιολογοῦνται μέ τό ὅτι ἐνεργοῦν σύμφωνα μέ τή συνείδησή τους καί στό μέτρο τῆς δικῆς τους ἱκανότητας ἀντίληψης. 'Εμεῖς πιστεύουμε πρόθυμα ὅτι αὐτοί ξέρουν πολύ λίγα, ἀλλά αὐτοί οἱ κανάγιες, δέν *θέλουν* νά ξέρουν τίποτε, δέν *θέλουν* νά διδαχθοῦν τίποτε...

πολύ καλά!

NB

'Από τόν καιρό τοῦ Κάντ πέρασε ἤδη μιά ἑκατονταετία. Σ'αὐτό τό διάστημα ἔζησαν οἱ Χέγγελ καί Φόυερμπαχ, θριάμβευσε ἡ ὀλέθρια ἀστική οἰκονομία πού κατακλέβει τό λαό καί τόν πετάει χωρίς δουλιά καί μεροκάματο στό πεζοδρόμιο, ὅταν δέν μπορεῖ πιά νά πάρει κάτι ἀπ'αὐτόν...

2 σχολές στή φιλοσοφία

Οἱ μαθητές μας, οἱ σύγχρονοι μισθωτοί ἐργάτες, εἶναι ἀρκετά ἀναπτυγμένοι γιά νά κατανοήσουν τελικά τή σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία, πού ξέρει νά ξεχωρίζει τά φαινόμενα τῆς φύσης σάν ὑλικό τῆς θεωρητικῆς, ἤ τῆς ἐπιστημονικῆς, πειραματικῆς, ἐμπειρικῆς, ὑλιστικῆς, ἤ, ἄν θέλετε, ἐπίσης τῆς ὑποκειμενικῆς ἀλήθειας ἀπό τή μιά μεριά, ἀπό τήν ὑπερφυσική μεταφυσική πού προβάλλει μέ ἀξιώσεις, ἀπό τήν ἄλλη μεριά.

NB

NB

"Οπως στήν πολιτική, ἀνάλογα μέ τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη, πού τείνει νά ἐκτοπίσει τίς μεσαῖες τάξεις καί νά δημιουργήσει ἰδιοκτῆτες καί φτωχούς, τά κόμματα ὅλο καί πιό πολύ συγκροτοῦνται μόνο σέ δυό

135

die miserable Bourgeoiswirtschaft, welche das Volk auszieht und es schließlich, wenn nichts mehr daran zu verdienen ist, ohne Arbeit und ohne Lohn aufs Pflaster wirft. Da gehen ihm denn die Augen groß auf. Da wird ihm der Idealismus vertrieben; und so bedürfen wir zur Volksbildung weder einer zarten Pädagogik, noch Moses und die Propheten. Unsere Zöglinge, die modernen Lohnarbeiter, sind wohl qualifiziert, um endlich Einsicht in die sozialdemokratische Philosophie zu bekommen, welche die Naturerscheinungen als das Material der theoretischen oder wissenschaftlichen Wahrheit, der erfahrungsmäßigen, empirischen, materialistischen, oder wenn man so will, auch subjektiven Wahrheit einerseits, von der auf die andere Seite postierten extravaganten oder übergeschnappten Metaphysik wohl zu trennen weiß.

Wie in der Politik die Parteien mehr und mehr sich in nur zwei Lager gruppieren, hier Arbeitnehmer und dort Arbeitgeber, analog der ökonomischen Entwicklung, welche die Mittelklassen lichtet und auf Zweitrennung in Besitzer und Habenichtse lossteuert, so teilt sich auch die Wissenschaft in zwei Generalklassen: in Metaphysiker dort und in Physiker oder Materialisten hier. Die Zwischenglieder und vermittlungssüchtigen Quacksalber mit allerlei Namen, Spiritualisten, Sensualisten, Realisten usw. usw., fallen unterwegs in die Strömung. Wir steuern der Entschiedenheit, der Klarheit zu. Idealisten nennen sich die reaktionären Retraitebläser, und Materialisten sollen alle diejenigen heißen, welche sich angelegen sein lassen, den menschlichen Intellekt vom metaphysischen Zauber zu erlösen. Damit Namen und Definitionen uns keine Verwirrung machen, halten wir fest vor Augen, daß die allgemeine Unklarheit in der Sache keinen festen Sprachgebrauch bisher hat aufkommen lassen. Vergleichen wir die beiden Parteien mit dem Festen und Flüssigen, dann liegt Breiartiges in der Mitte. Solche unklare Verschwommenheit ist eine Generalnatur aller

Σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Ι. Ντίτσγκεν
«Μικρές φιλοσοφικές ἐργασίες» μέ τίς παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν
Σμίκρυνση

στρατόπεδα: στό ἕνα μέρος οἱ ἐργοδότες καί στό ἄλλο οἱ ἐργολῆπτες, ἔτσι καί ἡ ἐπιστήμη διαιρεῖται σέ δυό βασικές τάξεις: ἐκεῖ εἶναι οἱ μεταφυσικοί, ἐδῶ οἱ φυσικοί ἤ οἱ ὑλιστές. Τά ἐνδιάμεσα στοιχεῖα καί οἱ συμβιβαστές τσαρλατάνοι μέ τά διάφορα παρατσούκλια — πνευματοκράτες, αἰσθησιοκράτες, ρεαλιστές, κτλ. κτλ., στήν πορεία τους πέφτουν πότε στό ἕνα καί πότε στό ἄλλο ρεῦμα. Ἐμεῖς ζητοῦμε ἀποφασιστικότητα, θέλουμε σαφήνεια. Ἰδεαλιστές ὀνομάζουν τόν ἑαυτό τους οἱ ἀντιδραστικοί σκοταδιστές καί ὑλιστές πρέπει νά λέγονται ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἐπιδιώκουν τήν ἀπαλλαγή τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ ἀπό τή μεταφυσική ἀσυναρτησία. Γιά νά μήν μᾶς μπερδέψουν οἱ ὀνομασίες καί οἱ ὁρισμοί, πρέπει νά θυμόμαστε καλά ὅτι ἡ γενική σύγχυση στό δοσμένο ζήτημα δέν ἐπέτρεψε ὥς τώρα νά καθοριστεῖ ἀκριβής ὁρολογία.

NB

NB

γράφτηκε τό 1876

Ἄν συγκρίνουμε τά δυό κόμματα μέ τό σταθερό καί τό ρευστό, τότε στή μέση βρίσκεται κάτι πού μοιάζει μέ λαπά. Ἡ παρόμοια ἀσαφής ἀπροσδιοριστικότητα εἶναι μιά ἀπό τίς κύριες ἰδιότητες ὅλων τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου. Μόνο ἡ νοημοσύνη ἤ ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἱκανή νά δόσει σαφήνεια στήν ὑπόθεση, ὅπως γιά τόν καθορισμό τῆς θερμότητας καί τοῦ ψύχους ἡ ἐπιστήμη δημιούργησε τό θερμόμετρο καί συμφώνησε νά θεωρεῖται τό σημεῖο ψύξης σάν τό ἀκριβές ἐκεῖνο ὅριο ὅπου ὅλη ἡ πολυμορφία τῆς θερμοκρασίας διαιρεῖται σέ δυό διαφορετικές τάξεις. Τά συμφέροντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας ἀπαιτοῦν ἀπ' αὐτήν νά κάνει τήν ἴδια διαδικασία μέ τήν παγκόσμια σοφία, νά χωρίσει ὅλες τίς σκέψεις σέ δυό κατηγορίες: στήν ἰδεαλιστική φαντασιοπληξία, πού ἔχει ἀνάγκη ἀπό τήν πίστη, καί στή νηφάλια, ὑλιστική διανοητική ἐργασία.

!! NB sehr gut!

NB

VII

[136-142] Ἄν καί ἐμεῖς, οἱ σοσιαλδημοκράτες, εἴμαστε ἄθρησκοι ἀθεϊστές, ὅμως κι᾽ἐμεῖς ἔχουμε πίστη, δηλαδή τό χάσμα ἀνάμεσα σέ μᾶς καί στούς θρήσκους ἀνθρώπους εἶναι βαθύ καί πλατύ, ἀλλά ὅπως πάνω ἀπό κάθε χάσμα, ἔτσι καί πάνω ἀπό τήν πίστη μπορεῖ νά ριχτεῖ γέφυρα. Ἐγώ σκοπεύω νά ὁδηγήσω τούς δημοκρατικούς συντρόφους μου πάνω σ᾽αὐτή τή γέφυρα καί ἀπό δῶ νά τούς δείξω τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἔρημο μέσα στήν ὁποία περιπλανοῦνται οἱ πιστοί καί στή γῆ τῆς ἐπαγγελίας τοῦ φωτός καί τῆς ἀλήθειας.

NB

NB

NB

Σκοπός του „νά συμβιβάζει“

Ἡ πιό ὑψηλή ἐντολή τοῦ χριστιανισμοῦ ἀναφέρει: «᾿Αγάπα τό θεό πάνω ἀπ᾿ ὅλα καί τόν πλησίον σου σάν τόν ἑαυτό σου». Ἔτσι, ὁ θεός εἶναι πάνω ἀπόλα, ἀλλά τί εἶναι ὁ θεός; Ὁ θεός εἶναι ἡ ἀρχή καί τό τέλος, ὁ δημιουργός τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς. Ἐμεῖς δέν πιστεύουμε στήν ὕπαρξή του καί παρόλα αὐτά βρίσκουμε λογικό νόημα στήν ἐντολή, πού προστάζει νά τόν ἀγαποῦμε πάνω ἀπόλα... (NB)

Πρέπει νά ξέρουμε ὅτι, ἄν καί τό πνεῦμα ἔχει προορισμό νά κυριαρχεῖ πάνω στήν ὕλη, αὐτή ἡ κυριαρχία πρέπει ἀναπόφευκτα νά μένει πάρα *πολύ περιορισμένη*. (NB)

Μέ τή βοήθεια τῆς διάνοιάς μας μποροῦμε νά κυριαρχοῦμε πάνω στόν ὑλικό κόσμο μόνο *τυπικά*. Στίς λεπτομέρειες, μάλλον, μποροῦμε σύμφωνα μέ τήν κρίση μας νά κατευθύνουμε τίς ἀλλαγές καί τίς κινήσεις του, ἀλλά συνολικά ἡ οὐσία τοῦ πράγματος — ἡ ὕλη en général* — στέκει πιό ψηλά ἀπό τό ἀνθρώπινο μυαλό. (ἐλευθερία καί ἀναγκαιότητα) Ἡ ἐπιστήμη τά καταφέρνει νά μετατρέπει τή μηχανική δύναμη σέ θερμότητα, ἠλεκτρισμό, φῶς, χημική δύναμη κτλ., μπορεῖ νά τά καταφέρει, ἴσως, νά μετατρέψει τή δύναμη σέ ὕλη καί τήν ὕλη σέ δύναμη καί νά τίς παραστήσει σάν διαφορετικές μορφές μιᾶς καί τῆς αὐτῆς οὐσίας. (NB ἐλευθερία καί ἀναγκαιότητα) Ἀλλά παρόλα αὐτά ἡ ἐπιστήμη εἶναι σέ θέση νά ἀλλάξει μόνο τή μορφή, ἐνῶ ἡ οὐσία παραμένει αἰώνια, ἀναλλοίωτη, ἀκατάλυτη. (NB) Ἡ διάνοια μπορεῖ νά παρακολουθεῖ τούς δρόμους τῶν φυσικῶν ἀλλαγῶν, ἀλλά αὐτό εἶναι παρόλα αὐτά μόνο *ὑλικοί* δρόμοι, τούς ὁποίους τό ὑπερήφανο πνεῦμα μπορεῖ μονάχα νά ἀκολουθεῖ, τούς ὁποίους ὅμως δέν εἶναι σέ θέση νά τούς δείξει. (ἐλευθερία καί ἀναγκαιότητα) Ἡ ὑγιής ἀνθρώπινη νόηση εἶναι ὑποχρεωμένη νά θυμᾶται διαρκῶς ὅτι μαζί μέ τήν «ἀθάνατη ψυχή» καί τόν ὑπερήφανο γιά τή γνώση του νοῦ εἶναι μονάχα ἕνα ὑποταγμένο μόριο τοῦ κόσμου, ἄν καί οἱ δικοί μας σύγχρονοι «φιλόσοφοι» ὡστόσο ἀσχολοῦνται ἀκόμη μέ τό τέχνασμα, πῶς νά μετατρέψουν τόν πραγματικό κόσμο σέ «παράσταση» τῶν ἀνθρώπων. Ἡ θρησκευτική ἐντολή — ἀγάπα τόν Κύριο πάνω ἀπόλα — σημαίνει στά χείλη τοῦ καλοῦ σοσιαλδημοκράτη: ἀγάπα καί σεβάσου τόν ὑλικό κόσμο, τό φυσικό περιβάλλον, ἤ τήν αἰσθητή ὕπαρξη σάν τήν πρώτη ἀρχή ὅλων τῶν πραγμάτων, σάν Εἶναι χωρίς ἀρχή καί τέλος, πού ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι στόν αἰώνα τόν ἅπαντα... (NB)

* — *γενικά. Ἡ Σύντ.*

Σωματικό, φυσικό, αἰσθητό, ὑλικό φαινόμενο ὀνομάζεται ἐκεῖνο τό καθολικό γένος στό ὁποῖο ἀνάγεται κάθε Εἶναι, σταθμητό καί ἀστάθμητο, σῶμα καί πνεῦμα...

Ἄν καί ἀντιπαραθέτουμε τό φυσικό στό πνευματικό, παρόλα αὐτά αὐτή ἡ διαφορά εἶναι μόνο σχετική. Αὐτά εἶναι μόνο δυό μορφές ὕπαρξης οὔτε λίγο οὔτε πολύ πιό ἀντίθετες ἀπ᾿ὅ,τι τά σκυλιά καί οἱ γάτες, πού παρά τή γνωστή σέ ὅλους ἐχθρότητα ὡστόσο ἀνήκουν σέ μιά καί τήν αὐτή τάξη ἤ γένος — στό γένος τῶν οἰκιακῶν ζώων.

NB NB

Ἡ φυσιογνωσία μέ τή στενή, καθιερωμένη ἔννοια τῆς λέξης, μέ ὅποια σαφήνεια καί ἄν ἀποδείξει τήν προέλευση τῶν εἰδῶν καί τήν ἐξέλιξη τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου ἀπό τόν ἀνόργανο, δέν μπορεῖ νά μᾶς δόσει μιά μονιστική κοσμοθεωρία (μιά διδασκαλία γιά τήν ἑνότητα τῆς φύσης: τήν ἑνότητα τοῦ «πνεύματος» καί τῆς «ὕλης», τοῦ ὀργανικοῦ καί τοῦ ἀνόργανου κτλ.), πρός τήν ὁποία τόσο λαίμαργα τείνει ἡ ἐποχή μας. Οἱ φυσικές ἐπιστῆμες φτάνουν σ᾿ὅλες τίς ἀνακαλύψεις τους μόνο διαμέσου τῆς διάνοιας. Τό ὁρατό, σταθμητό καί αἰσθητό τμῆμα αὐτοῦ τοῦ ὀργάνου ἀνήκει, εἶναι ἀλήθεια, στόν τομέα τῆς φυσιογνωσίας, ἀλλά ἡ λειτουργία του, ἡ νόηση, ἀποτελεῖ ἤδη ἀντικείμενο ἰδιαίτερης ἐπιστήμης, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ λογική, θεωρία τῆς γνώσης ἤ διαλεκτική. Ἡ τελευταία σφαίρα τῆς ἐπιστήμης — ἡ κατανόηση ἤ ἡ μή κατανόηση τῶν λειτουργιῶν τοῦ πνεύματος — εἶναι, ἔτσι, κοινή πατρίδα τῆς θρησκείας, τῆς μεταφυσικῆς καί τῆς ἀντιμεταφυσικῆς καθαρότητας. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ γέφυρα πού ὁδηγεῖ ἀπό τήν ταπεινωτική προληπτική δουλεία στήν ταπεινή ἐλευθερία. Καί στόν τομέα τῆς ὑπερήφανης γιά τή γνώση της ἐλευθερίας βασιλεύει ἡ ταπεινότητα, δηλαδή, ἡ ὑποταγή στήν ὑλική, φυσική ἀναγκαιότητα.

NB

Ἡ ἀναπόφευκτη θρησκεία, πού μετατρέπεται γιά τούς «φιλόσοφους» σέ ἀναπόφευκτη μεταφυσική, μετατρέπεται γιά τήν ὑγιή ἐπιστημονική ἀνθρώπινη νόηση σέ ἀκατανίκητη θεωρητική ἀνάγκη τῆς μονιστικῆς κοσμοθεωρίας. Ἡ ὑπαρκτή δύναμη-ὕλη, πού ὀνομάζεται ἐπίσης καί κόσμος ἤ Εἶναι, μυστικοποιεῖ-

Monistische Weltanschauung *

* — μονιστική κοσμοθεωρία. *Ἡ Σύντ.*

Τά κόμματα στή φιλοσοφία

ται ἀπό τούς θεολόγους καί τούς φιλοσόφους, ἐπειδή δέν καταλαβαίνουν ὅτι ἡ ὕλη καί ἡ διάνοια ἀνήκουν σέ ἕνα καί τό αὐτό εἶδος, ἐπειδή φαντάζονται λαθεμένα τήν ἀμοιβαία σχέση καί τῶν δυό. Ὅπως ἡ ἀντίληψη ἀπό μέρους μας τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἔτσι καί ὁ ὑλισμός μας εἶναι μιά ἐπιστημονική, ἱστορική κατάκτηση. Ἐμεῖς διαφέρουμε πολύ καθαρά τόσο ἀπό τούς σοσιαλιστές τοῦ παρελθόντος, ὅσο καί ἀπό τούς προηγούμενους ὑλιστές. Μ᾽αὐτούς τούς τελευταίους ὑπάρχει μόνο ἕνα κοινό σημεῖο, τό ὅτι ἀναγνωρίζουμε τήν ὕλη σάν προϋπόθεση ἤ σάν πρώτη ἀρχή τῆς ἰδέας.

NB

Γιά μᾶς ἡ ὕλη εἶναι οὐσία, ἐνῶ τό πνεῦμα εἶναι μόνο ἐπουσιώδης ἰδιότητα τοῦ ἀντικειμένου. Τό ἐμπειρικό φαινόμενο γιά μᾶς εἶναι γένος, ἐνῶ ἡ διάνοια εἶναι μόνο εἶδος ἤ μορφή του...

Ὅπου ὑπάρχει ἡ διάνοια, ἡ γνώση, ἡ νόηση, ἡ συνείδηση, ἐκεῖ μέ τή σειρά του πρέπει νά ὑπάρχει καί τό ἀντικείμενο, τό ὑλικό, τό ὁποῖο κατανοεῖται καί τό ὁποῖο πραγματικά εἶναι καί τό *πιό βασικό*. Σ᾽αὐτό ἀκριβῶς βρίσκεται τό παλιό ἐρώτημα πού χωρίζει τούς ἰδεαλιστές ἀπό τούς ὑλιστές: ποιό εἶναι τό «βασικό» — ἡ ὕλη ἤ ἡ διάνοια. Ἀλλά κι᾽αὐτό τό ἐρώτημα δέν εἶναι καί πάλι ἐρώτημα, ἀλλά μόνο φράση, μόνο λόγια. Ἐνῶ ἡ πραγματική διαφωνία ἀνάμεσα στά κόμματα βρίσκεται στό ὅτι τό ἕνα κόμμα θέλει νά μετατρέψει τόν κόσμο σέ ἕνα εἶδος μαγείας, ἐνῶ τό ἄλλο κόμμα δέν θέλει νά νά ξέρει τίποτε γι᾽αὐτό...

βλ. σελ. 142* ;))

Ἐπειδή ὅλα τά φαινόμενα τῆς φύσης μποροῦν νά γίνουν κατανοητά ἀπό μᾶς μόνο μέ τή διάνοια, γι᾽αὐτό καί ὅλες οἱ ἀντιλήψεις μας εἶναι διανοητικά φαινόμενα. Ἀπόλυτα σωστό. Ἀλλά ἀνάμεσα σ᾽αὐτές τίς ἀντιλήψεις βρίσκεται μιά ειδική ἀντίληψη ἤ φαινόμενο, πού θεωρεῖται κατ᾽ἐξοχήν «διανοητικό» — καί αὐτό τό τελευταῖο εἶναι ἡ συνηθισμένη ὑγιής ἀνθρώπινη νόηση, ὁ νοῦς, ἡ διάνοια ἤ ἡ γνωστική ἱκανότητα, τή στιγμή πού ὅλα τά ὑπόλοιπα, δηλαδή ὅλη ἡ μάζα, ὀνομάζεται ὕλη. Ἑπομένως ὅλα ἀνάγονται στό ὅτι ἡ ὕλη, ἡ δύναμη καί ἡ διάνοια, χωριστά καί μαζί παρμένες, εἶναι μιᾶς καί τῆς αὐτῆς προέλευσης.

NB : NB

Τό νά ὀνομάζουμε τά φαινόμενα τοῦ κόσμου ὑλικά ἤ διανοητικά, σημαίνει ἄραγε νά ἀσχολούμαστε μέ μιά ἐλεεινή λογομαχία; Τό ζήτημα βρίσκεται στό γεγονός: εἶναι ἄραγε ὅλα τά πράγματα ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ἤ μήπως ὁ κόσμος πρέπει νά εἶναι χωρισμένος στήν ὑπερφυσική μυστηριώδη μαγεία, ἀπό τή μιά μεριά, καί στή φυσική, βρωμερή γλίνα, ἀπό τήν ἄλλη;

* Βλ σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 409 *Ἡ Σύντ*

Γιά τή διευκρίνιση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος δέν εἶναι ἀρκετό νά τά βγάζει κανείς ὅλα ἀπό τά σταθμητά ἄτομα, ὅπως ἔκαναν οἱ παλιοί ὑλιστές. Ἡ ὕλη δέν εἶναι μόνο σταθμητή, εἶναι ἐπίσης ἀρωματική, φωτεινή, ἠχηρή, γιατί νά μήν εἶναι καί λογική;.. NB

Ἡ πρόληψη ὅτι τάχα τά ἀντικείμενα τῆς ἀφῆς εἶναι πιό κατανοητά ἀπό τά φαινόμενα τῆς ἀκοῆς ἤ τῆς αἴσθησης γενικά, ἔσπρωχνε τούς παλιούς ὑλιστές στίς ἀτομιστικές θεωρίες τους, τούς ὁδήγησε στό νά θεωροῦν αὐτό πού αἰσθανόμαστε διά τῆς ἀφῆς σάν πρώτη αἰτία ὅλων τῶν πραγμάτων. Τήν ἔννοια τῆς ὕλης πρέπει νά τήν εὐρύνουμε. Ἐδῶ ἀνάγονται ὅλα τά φαινόμενα τῆς πραγματικότητας, ἑπομένως καί ἡ ἱκανότητά μας νά τά γνωρίζουμε καί νά τά ἑρμηνεύουμε. Καί ὅταν οἱ ἰδεαλιστές ὀνομάζουν ὅλα τά φαινόμενα τῆς φύσης «παραστάσεις» ἤ «διανοητικά», ἐμεῖς δεχόμαστε πρόθυμα ὅτι αὐτά δέν εἶναι πράγματα «καθεαυτά», ἀλλά μόνο ἀντικείμενα τοῦ αἰσθήματός μας. ; ; Μέ τή σειρά του καί ὁ ἰδεαλιστής θά συμφωνήσει μέ τό ὅτι ἀνάμεσα στά αἰσθήματα πού ὀνομάζονται ἀντικειμενικός κόσμος [142] ὑπάρχει ἕνα ἰδιαίτερο πράγμα, ἕνα ἰδιαίτερο φαινόμενο πού ὀνομάζεται ὑποκειμενικό αἴσθημα, ψυχή ἤ συνείδηση. Σέ ἀντιστοιχία μ'αὐτό εἶναι ἐντελῶς φανερό ὅτι τό ἀντικειμενικό καί τό ὑποκειμενικό ἀνήκουν σέ *ἕνα γένος*, ὅτι ἡ ψυχή καί τό σῶμα εἶναι ἀπό ἕνα καί τό αὐτό ἐμπειρικό ὑλικό. NB

Γιά τόν ἀπροκατάληπτο ἄνθρωπο δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τό πνευματικό ὑλικό ἤ, μιλώντας ἀκριβέστερα, τό φαινόμενο τῆς γνωστικῆς μας ἱκανότητας εἶναι ἕνα μέρος τοῦ κόσμου, καί ὄχι τό ἀντίθετο. Τό ὅλο διευθύνει τό μέρος, ἡ ὕλη — τό πνεῦμα, τουλάχιστον στό κύριο, ἄν καί ξανά ὁ κόσμος διευθύνεται κάποτε ἀπό τό ἀνθρώπινο πνεῦμα. Μ'αὐτή ἀκριβῶς τήν ἔννοια εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἀγαποῦμε καί νά σεβόμαστε τόν ὑλικό κόσμο σάν ἀνώτατο ἀγαθό, σάν πρώτη αἰτία, σάν δημιουργό τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς... NB

Ἄν οἱ σοσιαλδημοκράτες ὀνομάζουν τούς ἑαυτούς τους ὑλιστές, τότε μ'αὐτή τήν ὀνομασία θέλουν νά ποῦν μόνο ὅτι δέν ἀναγνωρίζουν τίποτε πού βγαίνει ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς ἀνθρώπινης νόησης, ἡ ὁποία λειτουργεῖ ἐπιστημονικά, ὅτι κάθε μαγεία πρέπει νά σταματήσει...

ΤΟ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟ

ΤΟ ΒΑΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

(«VORWARTS» 1877)

NB [143-147] Οἱ παπάδες καί οἱ καθηγητές συμπίπτουν στό ὅτι ἀρνοῦνται τήν ἀπόλυτη γνωστική ἱκανότητα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας, τή δυνατότητα νά πετύχει ἀπόλυτη σαφήνεια καί διατηροῦν γι᾽αὐτήν μόνο τό χαρακτήρα τοῦ περιορισμένου δουλοπρεποῦς λογικοῦ...

NB Οἱ ἐπαγγελματίες φιλόσοφοι ἔκαναν ἕνα βῆμα μπροστά καί ἀντικατέστησαν τήν οὐράνια ἐπιστήμη μέ τήν ἐπίγεια, ἀλλά ἐδῶ τελικά κρατοῦν μιά διφορούμενη θέση, ὅπως καί οἱ «προοδευτικοί» στήν πολιτική. Τό ἴδιο ἐκεῖνο κράμα ἀνικανότητας καί κακῆς θέλησης, πού ἀποκόβει τούς τελευταίους ἀπό τήν ἐλευθερία, ἀποκόβει καί τούς καθηγητές ἀπό τή σοφία. Οἱ καθηγητές δέν θέλουν νά παραιτηθοῦν ἀπό τίς ἀναζητήσεις τοῦ μυστηριώδους. Ἄν ὄχι στούς οὐρανούς, ἄν ὄχι στά ἄχραντα μυστήρια, τότε, στό κάτω-κάτω τῆς γραφῆς, στή φύση πρέπει νά ὑπάρχει κάτι τό μυστικιστικό, τό ἀκατάληπτο, στήν «οὐσία τῶν πραγμάτων» καί στίς «τελευταῖες βάσεις» πρέπει νά ὑπάρχουν ἀπόλυτα

NB ὅρια ἤ «σύνορα τῆς γνώσης μας γιά τή φύση». Στή σοσιαλδημοκρατια πέφτει ἡ ὑποχρέωση νά ταχθεῖ ἐνάντια στούς παρόμοιους ἀδιόρθωτους μυστικιστές γιά νά ὑπερασπίσει τή θέση ὅτι ἡ ἀνθρώπινη διάνοια εἶναι βασικά ἀπεριόριστη.

Φυσικά, ὑπάρχουν πολλά πού δέν ἔχουν γνωστεῖ, ποιός εἶναι ἐκεῖνος πού θά διαφωνήσει;..

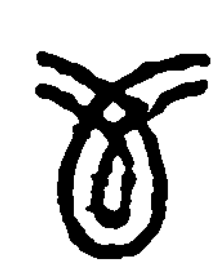
Ἡ ἱκανότητα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας εἶναι τόσο ἀπεριόριστη, πού μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου κάνει ὅλο καί καινούργιες ἀνακαλύψεις, στό φῶς τῶν ὁποίων ὅλη ἡ προηγούμενη σοφία φαίνεται γενικά μιά παντελής ἀγραμματοσύνη. Καί παρόλο πού ἐγώ ἔτσι ὑπερασπίζω τό ἀπόλυτο ταλέντο τῆς γνωστικῆς μας ἱκανότητας, ὅμως ἔχω πλήρη συνείδηση τοῦ περιορισμένου ὁρίζοντα ὅλων τῶν ἀνθρώπων καί ὅλων τῶν ἐποχῶν καί, ἑπομένως, παρόλο τόν ξιπασμένο τόνο μου, ἐγώ, οὐσιαστικά, εἶμαι ἕνας ἐντελῶς σεμνός ἄνθρωπος...

Τό λογικό, μάλλον, δεσπόζει ἀλλά μονάχα σέ συνδυασμό μέ τίς συνηθισμένες πέντε αἰσθήσεις μας καί τά ὑλικά ἀντικείμενα τοῦ κόσμου... NB

«Σ'αὐτό τόν κόσμο» κανένας δέν ἄκουσε ποτέ γιά κάποια διάνοια, πού νά ξεπεράσει τήν ἀνθρώπινη. 'Αλλά σχετικά μέ τό πῶς ἔχει τό ζήτημα στόν «ἄλλο κόσμο» μέ τούς ἀγγέλους, τούς γνώμους καί τίς νύμφες, ἡ ἱστορία σιωπᾶ. Καί ἄν ἀκόμη ἐμεῖς συμφωνήσουμε μ'αὐτά τά παιδιαρίσματα, ἄν ἀκόμη παραδεχτοῦμε ὅτι στό φεγγάρι καί στά ἄστρα κινοῦνται ἐξωγήινα πνεύματα, τότε αὐτά ὡστόσο τά πνεύματα, μιά καί ψήνουν φρατζολάκια, εἶναι ὑποχρεωμένα νά παρασκευάζουν τά φρατζολάκια τους ἀπό ἀλεύρι καί ὄχι ἀπό τενεκέ ἤ ἀπό ξύλο. 'Ακριβῶς κατά τόν ἴδιο τρόπο, ἄν αὐτά τά ὑπερφυσικά πνεύματα ἔχουν λογικό, τότε αὐτό τό λογικό εἶναι ὑποχρεωμένο νά εἶναι τῆς ἴδιας ἐκείνης κοινῆς φύσης, τῆς ἴδιας σύστασης, ὅπως εἶναι καί τό δικό μας...

Ἄν στούς οὐρανούς καί στίς σφαῖρες πέρα ἀπό τά σύννεφα ὑπάρχουν πράγματα ἐντελῶς διαφορετικῆς ἰδιότητας ἀπ'ὅ,τι τά γήινα, τότε αὐτά τά πράγματα πρέπει νά ἔχουν καί ἄλλες ὀνομασίες: καί ἐπειδή ἐμεῖς δέν μποροῦμε νά μιλᾶμε σ'αὐτή τή γλώσσα (στή γλώσσα τῶν ἀγγέλων), τότε δέν εἶναι ἄσχημο νά σωπαίνουμε ἐκεῖ πού γίνεται λόγος γιά «κάτι τό ἀνώτατο», τό μεταφυσικό ἤ τό μυστηριῶδες.

Εἶναι καταπληκτικό, ἀλλά σωστό! Ἕνας παρόμοιος συλλογισμός φαίνεται στούς «φιλόσοφους» πρωτάκουστος. Αὐτοί οἱ «φιλόσοφοι» ὕστερα ἀπό τόν Κάντ συνεχίζουν ἀκόμη ὥς τώρα νά φλυαροῦν: 'Εμεῖς μποροῦμε νά γνωρίσουμε μόνο τά *φαινόμενα τῆς φύσης*, ἀλλά ὅ,τι κυρίως κρύβεται πίσω ἀπ'αὐτά, — «τό πράγμα καθεαυτό», ἤ τό μυστήριο — εἶναι ἀκατάληπτο. Καί παρόλα αὐτά αὐτός ὁ μυστικισμός, ὅλο αὐτό τό μυστήριο δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά παράλογη ἰδέα, πού αὐτοί οἱ κύριοι δημιουργοῦν μέσα τους γιά τή διάνοια...

versus Kant

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὑπάρχει τό ἀκατανόητο καί τό ἀκατάληπτο, ὑπάρχουν τά ὅρια τῆς γνωστικῆς μας ἱκανότητας. 'Αλλά μόνο μέ τή συνηθισμένη ἔννοια, ἔτσι ἀκριβῶς, ὅπως ὑπάρχει τό ἀόρατο κι'αὐτό πού δέν ἀκούγεται, ὅπως ὑπάρχουν τά ὅρια γιά τήν ὅραση καί τήν ἀκοή...

'Επαναλαμβάνω: ἡ ὑπερβολική ἀντίληψη γιά τή διάνοια, οἱ παράλογες ἀξιώσεις ὁσοναφορᾶ τή γνωστική μας ἱκανότητα, μέ ἄλλα λόγια, ἡ γνωσιοθεωρητική ἀγραμματοσύνη, νά ποιά εἶναι ἡ αἰτία κάθε πρόληψης, κάθε θρησκευτικῆς καί φιλοσοφικῆς μεταφυσικῆς...

[149] Στήν ἀρχή ἔπρεπε νά ξεπεράσουμε τή μεταφυσική ἤ τίς ὑπερφυσικές ἰδέες, γιά νά μπορέσουμε νά φτάσουμε στή νηφάλια ἀντίληψη ὅτι ἡ διάνοιά μας εἶναι μιά συνηθισμένη, τυπική, μηχανική ἱκανότητα...

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

(«VORWARTS» 1877)

[151-152] Στή Σύνταξη τῆς ἐφημερίδας «Vorwärts» ἔφτασε πρίν λίγο καιρό ἕνα ἀνώνυμο γράμμα πάνω στό ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει, πού ἀνήκει στήν πέννα πεπειραμένου εἰδικοῦ, ὁ ὁποῖος προσπάθησε ἐντελῶς ἀντικειμενικά νά ἀποδείξει ὅτι ἡ φιλοσοφία καί ἡ σοσιαλδημοκρατία εἶναι δυό διαφορετικά πράγματα, ὅτι μπορεῖ κανείς μέ ὅλη του τήν ψυχή νά ἀνήκει στό Κόμμα καί παρ'ὅλα αὐτά νά μήν συμφωνεῖ μέ τή «σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία», καί ὅτι γι'αὐτό εἶναι καθαρό ὅτι τό Κεντρικό Ὄργανο δέν θά ἔπρεπε νά ἐπιτρέπει νά δίνεται στά φιλοσοφικά ζητήματα ἔντονος κομματικός χαρακτήρας.

NB
NB

Ἡ Σύνταξη τῆς «Vorwärts» ἦταν τόσο πολύ εὐγενική, πού μοῦ ἐπέτρεψε νά γνωριστῶ μ'αὐτό τό γράμμα, πού εἶχε ἄμεση σχέση μέ τά δικά μου ἄρθρα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ συγγραφέας ἔκφρασε πολύ συγκεκριμένα τήν ἐπιθυμία νά μήν προκαλέσει μέ τίς ἀντιρήσεις του δημόσια συζήτηση γιατί, ὅπως λέει, ἡ πολεμική μέσω τῆς ἐφημερίδας ἀποκλείει τή δυνατότητα μιᾶς σοβαρῆς συζήτησης παρόμοιων ζητημάτων. Ἐγώ ὅμως ἀντίθετα, νομίζω ὅτι αὐτός μάλλον δέν θά τό θεωρήσει ἀδιακρισία, ἄν οἱ παρατηρήσεις καί οἱ ὑπαινιγμοί του μᾶς χρησιμεύσουν σάν μέσο γιά νά διαλευκάνουμε ἕνα ζήτημα, πού τό παίρνουμε τόσο πολύ κατάκαρδα καί ἐγώ καί ἐκεῖνος, ἀλλά καί ὅλη ἡ σημερινή γενιά, ὅπως φαίνεται ἀπό τό γενικό ἐνδιαφέρον γι'αὐτό τό ζήτημα. Σχετικά ὅμως μέ τή σπουδαιότητα ὑποθέτω ὅτι τά χοντρά καί μεγάλα βιβλία δέν εἶναι περισσότερο χρήσιμα γι'αὐτό τόν σκοπό, ἀπ'ὅ,τι τά σύντομα ἄρθρα τῆς ἐφημερίδας. Ἀντίθετα, ὑπάρχει ἤδη μιά τόσο πολύ μεγάλη φλυαρία γύρω ἀπ'αὐτό τό ζήτημα, πού ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος χάνεται ἐντελῶς τό ἐνδιαφέρον ἑνός μεγάλου μέρους τοῦ κοινοῦ πρός τό δοσμένο ζήτημα.

NB

Πρῶτα ἀπ'ὅλα δέν εἶμαι σύμφωνος μέ τήν ἄποψη ὅτι ἡ φιλοσοφία καί ἡ σοσιαλδημοκρατία εἶναι διαφορετικά πράγματα, πού δέν συνδέονται τό ἕνα μέ τό ἄλλο. Βέβαια, μπορεῖ νά εἶναι κανείς δραστήριο μέλος

τοῦ κόμματος καί ταυτόχρονα «κριτικός φιλόσοφος», μπορεῖ νά εἶναι ἀκόμη καί καλός χριστιανός. Στήν πράξη πρέπει νά εἴμαστε πολύ ὑπομονετικοί, καί, χωρίς ἀμφιβολία, κανένας σοσιαλδημοκράτης δέν θά σκεφτεῖ νά ντύσει τά μέλη τοῦ Κόμματός του μέ μιά ὁποιαδήποτε στολή. Ὁ καθένας ὅμως πού σέβεται τήν ἐπιστήμη εἶναι ὑποχρεωμένος νά φορέσει τή *θεωρητική* στολή. Ἡ θεωρητική ἑνότητα, ὁ συστηματικός συντονισμός εἶναι ὁ μύχιος σκοπός καί ἡ ὑψηλή ὑπεροχή κάθε ἐπιστήμης...

Ἡ σοσιαλδημοκρατία δέν ἐπιδιώκει τούς αἰώνιους νόμους, τούς θεσμούς πού θεσπίζονται μιά γιά πάντα, τούς ἀπολιθωμένους τύπους, ἀλλά τό ἀγαθό τοῦ ἀνθρώπινου γένους γενικά. Ἡ πνευματική διαφώτιση εἶναι τό πιό ἀπαραίτητο μέσο γι'αὐτό τό σκοπό. Τό ἄν ὁ γνωστικός μηχανισμός εἶναι περιορισμένος, δηλαδή, ἐξαρτημένος, ἄν δίνουν οἱ ἐπιστημονικές *ἀναζητήσεις* ἀληθινές ἔννοιες, τήν ἀλήθεια στήν ἀνώτατη μορφή καί στήν ἀνώτατη βαθμίδα, ἤ μόνο τιποτένια «ὑποκατάστατα» πάνω στά ὁποῖα κυριαρχεῖ τό *ἀκατάληπτο*, μ'ἕνα λόγο ὅ,τι ὀνομάζεται *γνωσιοθεωρία*, αὐτό εἶναι μιά σοσιαλιστική ὑπόθεση πρωταρχικῆς σπουδαιότητας... NB

[156-160] Λένε γιά τόν Κάντ ὅτι τό σύστημά του «καθόρισε ἀρκετά πιστά τά ὅρια τῆς *τυπικῆς* γνώσης». Ἀλλά αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο διαμφισβητοῦμε ἐμεῖς μέ ὅλη μας τή δύναμη, σ'αὐτό τό σημεῖο ἡ σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία διαφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τήν ἐπαγγελματική φιλοσοφία. Ὁ Κάντ καθόρισε ὄχι μέ πολλή ἀκρίβεια τά ὅρια τῆς τυπικῆς γνώσης, ἐπειδή μέ τό γνωστό του «πράγμα καθεαυτό» διατήρησε τήν πίστη στήν ἄλλη, τήν ἀνώτατη γνώση, στόν ὑπεράνθρωπο, τόν ὑπερφυσικό λόγο. NB Τυπική γνώση! Γνώση τῆς φύσης! Ἄς ποθοῦν οἱ «φιλόσοφοι» καί μιά ἄλλη ἀκόμη γνώση, ἀλλά πρέπει νά ἀποδείξουν ποῦ βρίσκεται αὐτή ἡ γνώση καί σέ τί συνίσταται. Phänomen *

Γιά τήν πραγματική γνώση πού χρησιμοποιοῦμε καθημερινά, οἱ φιλόσοφοι αὐτοί μιλᾶνε μέ τέτια περιφρόνηση, ὅπως οἱ παλιοί χριστιανοί γιά τήν «ἀσθενή σάρκα». Ὁ πραγματικός κόσμος εἶναι ἕνα ἀτελές φαινόμενο, ἐνῶ ἡ ἀληθινή του οὐσία εἶναι τό *μυστικό*... NB

* — φαινόμενο. *Ἡ Σύντ.*

NB "Αν ἡ φυσιογνωσία παντοῦ καί πάντοτε ἱκανοποιεῖται μέ τό φαινόμενο, τότε γιατί νά μήν ἱκανοποιεῖται ἐπίσης μέ τή φαινομενολογία τοῦ πνεύματος; Πίσω ἀπό τά «ὅρια τῆς τυπικῆς γνώσης» κρύβεται πάντα ὁ ἀνώτατος, ἀπεριόριστος, μεταφυσικός λόγος, πίσω ἀπό τόν ἐπαγγελματία φιλόσοφο — ὁ ἰδεολόγος καί τό χαρακτηριστικό καί γιά τούς δυό «ἀκατάληπτο»...

'Αλλά τί εἶναι αὐτό τό ἀκατάληπτο; — μπαίνει τό ἐρώτημα στό γράμμα στή Σύνταξη τῆς «Vorwärts» πού ἀναφέραμε πιό πάνω...

Καί σ'αὐτό τό ἐρώτημα ὁ ἐπαγγελματίας φιλόσοφος δίνει ἀπάντηση, ἐξηγώντας ὅτι *τό «Εἶναι» σάν ἀπόλυτη ἠρεμία δέν μπορεῖ μέ κανέναν τρόπο νά μετατραπεῖ σέ ἀπόλυτη κίνηση τῆς σκέψης*. Μ'αὐτά τά λόγια, συνεχίζει ὁ ἀντίπαλος, εἶναι καθορισμένο τό ὅριο τῆς γνώσης, δηλαδή, τό ἀκατάληπτο. 'Αλλά μήπως ἀπό δῶ βγαίνει ὅτι ἐμεῖς πρέπει νά ἀρνούμαστε τήν ὕπαρξή του, ὅτι δέν θά τό πλησιάσουμε ποτέ; 'Εννοεῖται ὄχι. Κάθε ἐπιστημονική ἀπόπειρα νά τό προσεγγίσουμε, νά τό κατανοήσουμε, ἤ τουλάχιστο νά τό αἰσθανθοῦμε, μᾶς φέρνει πιό κοντά σ'αὐτό τό σκοτεινό σημεῖο καί ρίχνει πάνω του καινούργιο φῶς, ἄν καί ἐμεῖς δέν μπορέσαμε ποτέ νά τό φωτίσουμε ὁλόπλευρα. Τό καθῆκον τῆς φιλοσοφίας βρίσκεται στήν ἐπιδίωξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ, σέ ἀντίθεση μέ τό καθῆκον τῆς φυσιογνωσίας πού ἐξετάζει μόνο τό δεδομένο καί ἐξηγεῖ μόνο τά φαινόμενα.

'Εξηγεῖ *τά φαινόμενα:* φαινόμενο! χμ, χμ!

NB "Ωστε λοιπόν, τό ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας — τό ἀκατάληπτο — εἶναι τό πουλί ἀπό τό ὁποῖο ἐμεῖς μέ τή βοήθεια τῆς γνωστικῆς μας ἱκανότητας, μποροῦμε πότε ἐδῶ καί πότε ἐκεῖ νά βγάζουμε κι' ἀπό ἕνα φτεράκι, ἀλλά δέν εἴμαστε ποτέ σέ θέση νά τό μαδήσουμε ἐντελῶς καί αὐτό τό πουλί πρέπει νά παραμένει αἰώνια ἀκατάληπτο. "Αν κοιτάξουμε πιό προσεκτικά τά φτερά πού ἔβγαλαν ἤδη οἱ φιλόσοφοι, τότε πάνω σ'αὐτά θά γνωρίσουμε τό ἴδιο τό πουλί: ἐδῶ γίνεται λόγος γιά τό ἀνθρώπινο πνεῦμα. Καί νά, φτάσαμε ξανά στό ἀποφασιστικό σύνορο πού χωρίζει τούς ὑλιστές ἀπό τούς ἰδεαλιστές: γιά μᾶς τό πνεῦμα εἶναι φαινόμενο τῆς φύσης, γιά ἐκείνους ἡ φύση εἶναι φαινόμενο τοῦ πνεύματος. Καί θά ἦταν καλά, ἄν αὐτοί ἀρκοῦνταν σ'αὐτό. "Οχι, κάπου πιό πίσω κρύβεται ἡ κακή πρόθεση νά ἀνυψώσουν τό πνεῦμα σέ κάποιο «"Ον» ἀνώτατης σειρᾶς καί ὅλα τά ὑπόλοιπα νά τά κατεβάσουν ὥς τό βαθμό τῆς μηδαμινότητας... NB

'Ενῶ ἐμεῖς, ἀντίθετα, ἰσχυριζόμαστε ὅτι: ἐκεῖνο πού κάτω ἀπό ορισμένες συνθῆκες μπορεῖ νά κατανοηθεῖ δέν εἶναι ἀκατάληπτο. "Οποιος ἐπιθυμεῖ νά κατανοήσει τό ἀκατάληπτο ἁπλῶς ἀστειεύεται. "Οπως μέ τό μάτι μπορῶ νά ἀγκαλιάσω μόνο τό ὁρατό, μέ τό αὐτί μόνο τό ἀκουστό, ἔτσι ἀκριβῶς μέ τή γνωστική ἱκανότητα μπορῶ νά γνωρίσω μόνο τό καταληπτό. Καί παρ'ὅλο πού ἡ σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία διδάσκει πώς πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι *ἀναμφίβολα* γνώσιμο, μ'αὐτό καθόλου δέν ἀποκλείεται ὅτι ὑπάρχει κάτι τό ἀκατάληπτο. Αὐτό θά μποροῦσε κανείς νά τό παραδεχτεῖ, ἀλλά μόνο ὄχι μέ τή διττή, ἀνόητη «φιλοσοφική ἔννοια», πού κάπου ἐκεῖ πάνω στίς «σφαῖρες πέρα ἀπό τά σύννεφα» μετατρέπει ξανά τό ἀκατάληπτο σέ καταληπτό. 'Εμεῖς βλέπουμε αὐτό τό ζήτημα σοβαρά, δέν ξέρουμε καμιά ἀνώτατη γνώση, ἐκτός ἀπό τή συνηθισμένη ἀνθρώπινη, ξέρουμε θετικά ὅτι

τό δικό μας λογικό εἶναι τό ἀληθινό λογικό καί ὅτι εἶναι ἐπίσης ἀκατανόητη ἡ ὕπαρξη ἄλλου λογικοῦ πού νά διαφέρει ριζικά ἀπό τό δικό μας, ὅπως εἶναι ἀκατόρθωτοι οἱ τετράγωνοι κύκλοι. Ἐμεῖς τοποθετοῦμε τή διάνοια στή σειρά τῶν συνηθισμένων πραγμάτων, πού δέν μποροῦν νά ἀλλάξουν τή φύση τους, χωρίς νά ἀλλάξουν τήν ὀνομασία τους.

Ἡ σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία εἶναι ἀπόλυτα σύμφωνη μέ τήν «ἐπαγγελματική» στό ὅτι «τό Εἶναι δέν μετατρέπεται μέ κανένα τρόπο σέ νόηση», τό ἴδιο ὅπως καί ὁποιοδήποτε μέρος του. Ἀλλά γενικά δέν θεωροῦμε καθῆκον τῆς νόησης νά μετατρέψει τό Εἶναι. Τό καθῆκον βρίσκεται μόνο στό νά τό τακτοποιεῖ τυπικά, νά βρίσκει τίς τάξεις, τούς κανόνες, τούς νόμους, μ'ἕνα λόγο νά κάνει αὐτό, πού τό ὀνομάζουμε «γνώση τῆς φύσης». Καταληπτό εἶναι ὅ,τι ὑποβάλλεται σέ ταξινόμηση, ἐνῶ ἀκατάληπτο εἶναι ὅ,τι δέν μπορεῖ νά μετατραπεῖ σέ σκέψη. Ἐμεῖς δέν μποροῦμε, δέν πρέπει καί δέν τό ἐπιθυμοῦμε αὐτό, καί γι'αὐτό τό ἀρνούμαστε. Ἀλλά μποροῦμε νά κάνουμε τό ἀντίθετο: νά μετατρέψουμε τή νόηση σέ Εἶναι, μ'ἄλλα λόγια, μποροῦμε νά ταξινομήσουμε τή διανοητική ἱκανότητα, σάν ἕνα ἀπό τά πολλά εἴδη τοῦ Εἶναι...

NB

NB

Θεωροῦμε τή διάνοια τέτιο ἀκριβῶς ἐμπειρικό δεδομένο, ὅπως καί τήν ὕλη. Ἡ νόηση καί τό Εἶναι, τό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο βρίσκονται ἐξίσου μέσα στά ὅρια τῆς ἐμπειρίας. Τό νά χωρίζει κανείς τό ἕνα σάν ἀπόλυτη ἠρεμία ἀπό τό ἄλλο σάν ἀπόλυτη κίνηση δέν εἶναι σωστό ἀπό τότε πού ἡ φυσιογνωσία τά ἀνάγει ὅλα σέ κίνηση. Αὐτό πού ὁ σύντροφος «φιλόσοφος» εἶπε γιά τό ἀκατάληπτο καί συγκεκριμένα, ὅτι ἡ κάθε ἐπιστημονική ἀπόπειρα μᾶς προσεγγίζει στό ἄγνωστο, ἄν καί δέν μπορέσαμε ποτέ νά πετύχουμε μιά πλήρη σαφήνεια, ἀφορᾶ δίχως πιά κανένα φενακισμό καί τό ἀντικείμενο τῆς φυσιογνωσίας δηλ. *αὐτό πού δέν ἔχει ἀκόμη γνωσθεῖ.* Ἡ γνώση τῆς φύσης ἔχει ἐπίσης τόν ἀπεριόριστο σκοπό της καί χωρίς τά μυστηριώδη «σύνορα» προωθούμαστε ὅλο καί πιό πολύ κοντά στό ἄγνωστο, χωρίς νά φτάσουμε ποτέ στήν πλήρη σαφήνεια. Καί αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιστήμη δέν ἔχει ὅρια...

NB

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ ΜΑΣ ΣΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

(«VORWÄRTS» 1878)

I

[162-164] «Στό πεντηκοστό συνέδριο τῶν γερμανῶν φυσιοδιφῶν καί γιατρῶν» στό Μόναχο, τό Σεπτέμβρη τοῦ 1877, ὁ καθηγητής φόν Νέγκελι ἀπό τό Μόναχο ἔθιξε ξανά τή γνωστή διάλεξη τοῦ συντρόφου του ἀπό τό Βερολίνο — Ντυμπουά Ραϋμόν, πού εἶχε γίνει νωρίτερα, καί ἔβγαλε ἕνα θαυμάσιο λόγο γιά τά «ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης». Πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε τό δίκιο τοῦ κυρίου καθηγητῆ ἀπό τό Μόναχο, γιατί στήν εἰλικρίνεια καί τή σαφήνεια ξεπέρασε σημαντικά τόν προκάτοχό του ἀπό τό Βερολίνο, ἀλλά παρόλα αὐτά δέν μπόρεσε νά ὑψωθεῖ ὥς τό ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς του. Ὁ κ. καθηγητής *σχεδόν* διευκρίνισε τό ζήτημα. Ἀλλά τό μικρό, τελικό σημεῖο πού παράλειψε, εἶναι ἀκριβῶς τό κύριο σημεῖο καί ἀφορᾶ τό μεγάλο χάσμα πού χωρίζει τή φυσική ἀπό τή μεταφυσική, τή νηφάλια ἐπιστήμη ἀπό τή ρομαντική πίστη.

Ὁ προκάτοχός του Ντυμπουά Ραϋμόν, ὅπως εἶναι γνωστό, ἤθελε νά ἀποδείξει ὅτι ἕνα τέτιο ἀδιάβατο ὅριο ὑπάρχει πραγματικά καί ὅτι πάντως στή θρησκεία πρέπει νά δοθεῖ ἰδιαίτερος τομέας. Μόνο χάρη σ'αὐτό τό ρόλο τοῦ μικροῦ καταφυγίου γιά τό θρησκευτικό ρομαντισμό ἡ ὁμιλία του ἀπόκτησε τή φαινομενική της σημασία καί διάδοσή της. Ἀπό τότε οἱ ἔνθερμοι ὀπαδοί τοῦ ἀκατάληπτου θριαμβολογοῦν. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ὁ καθηγητής φόν Νέγκελι δέν εἶναι καί πολύ εὐχαριστημένος ἀπ'αὐτόν τόν ἐνθουσιασμό, ἡ ὑψηλή ὅμως καθηγητική του θέση δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά κάνει ἀγώνα μέ ὅλη τήν ἀποφασιστικότητα. Ἀφοῦ ἀπόδειξε στόν προκάτοχό του καθαρά, μέ ἀκρίβεια καί συγκεκριμένα ὅτι δέν κατάλαβε τή φυσικο-ἐπιστημονική γνώση, καταλήγει μέ τό ἑξῆς συμπέρασμα:

«Ἄν ὁ Ντυμπουά Ραϋμόν τέλειωσε τήν ὁμιλία του μέ τά συντριπτικά λόγια: «Ignoramus et ignorabimus»*, τότε ἐγώ τελειώνοντας θά ἤθελα νά ἐκφράσω τή συμβατική, ἀλλά παρηγορητική ἄποψη ὅτι οἱ καρποί τῆς ἔρευνάς μας δέν εἶναι ἁπλῶς γνώσεις, ἀλλά καί πραγματικές γνώσεις πού περιέχουν μέσα τους τό ἔμβρυο τῆς σχεδόν (!) ἄπειρης ἀνάπτυξης χωρίς

* — «Δέν ξέρουμε καί δέν θά μάθουμε». *Ἡ Σύντ.*

τήν παραμικρή ἀξίωση γιά πανσοφία. Ἄν ἐμεῖς δείξουμε λογική ἐγκράτεια, ἄν σάν θνητά καί ἐφήμερα ὄντα ἱκανοποιηθοῦμε μέ τήν ἀνθρώπινη κατανόηση, χωρίς νά ἐπιβουλευόμαστε τή θεική γνώση, τότε ἔχουμε τό δικαίωμα νά ποῦμε μέ ἀπόλυτη βεβαιότητα: «*Ἐμεῖς ξέρουμε καί θά μάθουμε*»»...

Ὁ θρησκευτικός ρομαντισμός τοῦ Ντυμπουά Ραϋμόν ὀνομάζει ὅλους τούς καρπούς τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας «ἁπλῶς γνώσεις», ὄχι ὅμως «πραγματικές γνώσεις», τίς ὁποῖες δέν μπορεῖ νά φτάσει ἡ φτωχή ἀνθρώπινη νόηση...

II

[166-167] «Σχετικά μέ τίς ἱκανότητες τοῦ δικοῦ μας Ἐγώ νά γνωρίζει τά φυσικά πράγματα, ἐδῶ ἀποφασιστική σημασία ἔχει τό ἀναμφισβήτητο γεγονός ὅτι, ὅπως καί νά εἶναι συγκροτημένη ἡ διανοητική μας ἱκανότητα, μόνο οἱ αἰσθησιακές ἀντιλήψεις μᾶς δίνουν πληροφορίες γιά τή φύση. Ἄν ἐμεῖς δέν μπορούσαμε νά βλέπουμε καί νά ἀκοῦμε, νά γευόμαστε ἤ νά αἰσθανόμαστε τίποτε, τότε γενικά δέν θά ξέραμε ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη κάτι ἔξω ἀπό μᾶς, δέν θά ξέραμε γενικά ὅτι οἱ ἴδιοι ὑπάρχουμε σωματικά».

Αὐτή εἶναι τολμηρή κουβέντα. Θά τήν ἀκολουθήσουμε καί θά δοῦμε, θά τήν ἀκολουθήσει ἄραγε καί ὁ κύριος καθηγητής;..

«Ἡ ἱκανότητά μας νά ἀντιλαμβανόμαστε τή φύση ἄμεσα μέ τίς αἰσθήσεις μας εἶναι ἔτσι περιορισμένη ἀπό δυό ἀπόψεις. Εἶναι πιθανό (!) νά μή μᾶς φτάνουν τά αἰσθήματα γιά ὁλόκληρους τομεῖς ζωῆς τῆς φύσης (π.χ. γιά τούς γνώμους, 1) τά πνεύματα κτλ.; *Ι. Ντ.*), ἀλλά στό βαθμό πού τά ἔχουμε, αὐτά τά αἰσθήματα στό χρόνο καί στό χῶρο θίγουν ἕνα ἄπειρα 2) μικρό μέρος τοῦ ὅλου».

Ναί, ἡ φύση εἶναι ἀνώτερη ἀπό τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, εἶναι τό ἀνεξάντλητο ἀντικείμενό του... NB

...Ἡ ἱκανότητά μας γιά ἔρευνα εἶναι περιορισμένη, ἐφόσον εἶναι ἀπεριόριστο τό ἀντικείμενό της, ἡ φύση... NB

III

[168] Ἐμεῖς ἀναγνωρίζουμε μόνον ἕνα, ἕνα καί μοναδικό κόσμο, «ἐκεῖνο γιά τόν ὁποῖο μᾶς πληροφοροῦν οἱ αἰσθησιακές ἀντιλήψεις». Ὑπενθυμίζουμε στόν Νέγκελι τά δικά του λόγια, ὅτι ἐκεῖ ὅπου τίποτε δέν μποροῦμε νά βλέπουμε, νά ἀκοῦμε, νά αἰσθανόμαστε, νά γευόμαστε καί νά ὀσφραινόμαστε, ἐκεῖ τίποτε δέν μποροῦμε νά μάθουμε... versus Kant NB

versus Kant

Τό άγνώσιμο, τό άπολύτως άπρόσιτο στίς αίσθήσεις γιά μᾶς δέν ὑπάρχει καί δέν ὑπάρχει ἐπίσης «καθεαυτό», ἔτσι πού ἐμεῖς δέν μποροῦμε ἀκόμη νά μιλᾶμε γι'αὐτό, χωρίς νά απομακρυνόμαστε στόν τομέα τῆς φαντασίας...

IV

NB

[171] Ὅποιος σέρνεται στόν ἄλλο κόσμο, ἀπό τόν κόσμο τῆς ἐμπειρίας στόν κόσμο τῶν προαισθήσεων ἤ τῆς θεότητας, ὅποιος μιλάει μόνο γι'αὐτό, αὐτός ἤ εἶναι δεσπότης, ἤ εἶναι μπαγαπόντης καί τσαρλατάνος...

NB

[173-174] 'Εγώ θά ἤθελα νά βοηθήσω τόν ἀναγνώστη νά καταλάβει αὐτό πού, ἀπ'ὅ,τι ξέρω, δέν κατάλαβαν ἀκόμη οἱ καθηγητές μας, δηλαδή ὅτι ἡ διάνοιά μας εἶναι ἕνα διαλεκτικό ὄργανο, ἕνα ὄργανο πού συμβιβάζει ὅλες τίς ἀντιθέσεις. Ἡ διάνοια δημιουργεῖ τήν ἑνότητα μέ τή βοήθεια τῆς ποικιλομορφίας καί ἀντιλαμβάνεται τή διαφορά στήν ὁμοιότητα... «'Αλλά τί εἶναι αὐτός ὁ κόσμος πού εἶναι ὑποταγμένος στό ἀνθρώπινο πνεῦμα; Δέν εἶναι οὔτε κόκκος ἄμμου στήν αἰωνιότητα τοῦ χώρου δέν εἶναι οὔτε δευτερόλεπτο στήν αἰωνιότητα τοῦ χρόνου, ἀλλά εἶναι μόνο ἕνα ἐλάχιστο μέρος τῆς ἀληθινῆς οὐσίας τοῦ Σύμπαντος». Ἔτσι ἀπαράλλαχτα μιλάει καί ὁ παπάς. Καί πολύ σωστά, ἐφόσον αὐτό πρέπει νά ἀποτελέσει ἁπλῶς μιά ἐνθουσιώδη ἔκφραση τοῦ αἰσθήματος μπροστά στό μεγαλεῖο τοῦ Εἶναι. 'Αλλά αὐτό εἶναι μιά ἀπόλυτη κουταμάρα, ἐφόσον ὁ καθηγητής Νέγκελι θέλει νά πεῖ μ'αὐτό ὅτι ὁ δικός μας χῶρος καί ὁ δικός μας χρόνος δέν εἶναι μέρη τοῦ ἄπειρου καί τῆς αἰωνιότητας, εἶναι ἀπόλυτη κουταμάρα, ἄν αὐτό πρέπει νά σημαίνει ὅτι «ἡ ἀληθινή οὐσία τοῦ Σύμπαντος» εἶναι κρυμένη ἔξω ἀπό τά φαινόμενα, στήν ἀκατάληπτη θρησκεία ἤ μεταφυσική...

NB

V

[178] Ἡ ἑνότητα γιά τήν ὁποία ἀγωνίζεται ὁ Νέγκελι, χάνεται μόλις αὐτός πλησιάζει στόν «κόσμο τῆς προαίσθησης» καί στή θεϊκή «πανσοφία», ἐνῶ ὁ καθηγητής Βίρχοφ χάνει πιά τήν ἑνότητα μόλις θίγει τή διαφορά ἀνάμεσα στό ὀργανικό καί τό ἀνόργανο. 'Ακόμη πιό μισητή γι'αὐτόν εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί στό ζῶο καί ἐντελῶς ἀδιαφιλονίκητο τοῦ φαίνεται τό ζήτημα γιά τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στό σῶμα καί στήν ψυχή, γιατί ἡ συνένωσή τους θά μποροῦσε νά προκαλέσει στό «κεφάλι τοῦ σοσιαλιστῆ» τό πιό τρομερό μπέρδεμα καί θά ὁδηγοῦσε ἐξάπαντος στήν ἀνατροπή ὅλης τῆς καθηγητικῆς σοφίας.

ΑΝΑΔΡΟΜΕΣ ΕΝΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΙΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

[180-181] Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά παραμένουμε αἰώνια ἄν ὄχι δοῦλοι, τότε ὑπηρέτες τῆς φύσης. Ἡ γνώση μπορεῖ νά μᾶς δόσει μόνο τήν *ἐφικτή* ἐλευθερία, ἡ ὁποία ταυτόχρονα εἶναι καί ἡ μοναδική λογική ἐλευθερία... ‖ NB

Ὅποιος θέλει νά γίνει πραγματικός σοσιαλδημοκράτης, αὐτός εἶναι ὑποχρεωμένος νά τελειοποιεῖ τόν τρόπο τῆς σκέψης του. Ἡ τελειοποιημένη μέθοδος τῆς νόησης βοήθησε τούς ἀναγνωρισμένους θεμελιωτές, Μάρξ καί Ἔνγκελς, νά σηκώσουν τή σοσιαλδημοκρατία ὥς ἐκείνη τήν ἐπιστημονική ἄποψη, στήν ὁποία βρίσκεται τώρα... ‖‖ NB Marx und Engels = anerkannte Stiftern *

I
«ΣΤΑ ΕΝΔΟΤΕΡΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΙΣΧΩΡΗΣΕΙ ΟΥΤΕ ΕΝΑ ΘΝΗΤΟ ΠΝΕΥΜΑ»

[183-186] Ὅπως οἱ εἰδωλολάτρες θεοποιοῦσαν τά πιό συνηθισμένα πράγματα — τίς πέτρες καί τά δένδρα, ἔτσι καί στό «θνητό πνεῦμα» ἀποδιδόταν κάτι τό θεϊκό καί τό μυστηριῶδες πρῶτα ἀπό τή θρησκεία καί ὕστερα ἀπό τή φιλοσοφία. Αὐτό πού ἡ θρησκεία τό ὀνόμαζε πίστη ἤ ὑπερφυσικό κόσμο, ἡ φιλοσοφία τό ὀνόμαζε *μεταφυσική*. Ὡστόσο, ἐμᾶς δέν πρέπει νά μᾶς διαφύγει τό πλεονέκτημα τῆς μεταφυσικῆς, ὅτι αὐτή εἶχε τήν ἀγαθή πρόθεση νά μετατρέψει τό ἀντικείμενό της σέ *ἐπιστήμη*, πράγμα πού τελικά καί τό πέτυχε. Μέσα ἀπό τή μεταφυσική τῆς παγκόσμιας σοφίας ἀναπτύχθηκε σάν κρυφά ἀπ'αὐτήν ὁ εἰδικός κλάδος τῆς σεμνῆς θεωρίας τῆς γνώσης. ‖

Πρίν τά καταφέρει ἡ φιλοσοφία νά εἰσχωρήσει στήν οὐσία τοῦ θνητοῦ πνεύματος, ἔπρεπε νά δείξει μέ τήν πρακτική χρήση τῆς φυσιογνωσίας ὅτι τό ψυχικό ὄργανο τοῦ ἀνθρώπου κατέχει στήν πραγματικότητα τήν ἱκανό-

* — ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς = ἀναγνωρισμένοι θεμελιωτές. *Ἡ Σύντ*

NB τητα, πού ὥς τώρα ἔμπαινε σέ ἀμφιβολία, νά φωτίζει τήν ἐσωτερική οὐσία τῆς φύσης...

Χάρη στήν ἔννοια «καθολικό», πού ὑπάρχει στό ἀνθρώπινο κεφάλι, ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει a priori*, ὅπως ἄν αὐτή ἡ γνώση θά ἦταν ἔμφυτη, ὅτι ὅλα τά πράγματα καί τά οὐράνια σώματα βρίσκονται στό καθολικό καί ἔχουν μιά καθολική, γενική σ'ὅλα τους φύση. Τό θνητό πνεῦμα δέν ἀποτελεῖ ἐξαίρεση ἀπ'αὐτό τόν ἐπιστημονικό νόμο... ;;

Ἡ πίστη στό ἀθάνατο, ὑπερφυσικό θρησκευτικό πνεῦμα ἐμποδίζει τή γνώση τοῦ γεγονότος ὅτι τό ἀνθρώπινο πνεῦμα δημιουργήθηκε καί ἀναπαράχθηκε ἀπό τήν ἴδια τή φύση, ὅτι δηλαδή τό πνεῦμα εἶναι δικό της παιδί, σχετικά μέ τό ὁποῖο ἡ φύση δέν αἰσθάνεται ἰδιαίτερη ντροπαλότητα.

Καί παρόλα αὐτά ἡ φύση εἶναι ντροπαλή: δέν ἀποκαλύπτεται ποτέ ἀμέσως καί ἐντελῶς. Δέν μπορεῖ νά ἀποκαλυφθεῖ *ὁλοκληρωτικά*, γιατί ὡς πρός τά χαρίσματά της *εἶναι ἀνεξάντλητη*. Καί τό θνητό πνεῦμα, αὐτό τό παιδί τῆς φύσης, εἶναι ὁ λύχνος πού φωτίζει ὄχι μόνο τό ἐξωτερικό τῆς φύσης, ἀλλά καί τό ἐσωτερικό της. Νά χωρίζει κανείς τό ἐσωτερικό ἀπό τό ἐξωτερικό *σέ σχέση μέ τή φυσικά ἄπειρη καί ἀνεξάντλητη ἑνιαία οὐσία τῆς φύσης*, σημαίνει νά δημιουργεῖ σύγχυση στίς ἔννοιες... NB

NB Τό «μεγάλο πνεῦμα» τῆς θρησκείας εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑποτίμησης τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, καί σ'αὐτό εἶναι φταίχτης ὁ ποιητής, πού ἀρνεῖται τήν ἱκανότητα αὐτοῦ τοῦ πνεύματος «νά διεισδύσει στά βάθη τῆς φύσης». Μά τό ἀθάνατο ὑπερφυσικό πνεῦμα εἶναι μονάχα μιά *φανταστική ἀντανάκλαση* τοῦ θνητοῦ φυσικοῦ πνεύματος. Ἡ θεωρία τῆς γνώσης, στήν πιό ἀναπτυγμένη μορφή της, μπορεῖ νά ἀποδείξει πλήρως αὐτή τή θέση. NB

Ἡ γνωσιοθεωρία μᾶς δείχνει ὅτι τό θνητό πνεῦμα παίρνει ὅλες τίς παραστάσεις του, τίς σκέψεις καί τίς ἔννοιες ἀπό τόν ἑνιαῖο μονιστικό κόσμο, πού οἱ φυσικές ἐπιστῆμες τόν ὀνομάζουν «φυσικό κόσμο»...

NB Τό θνητό πνεῦμα χάρη στίς γνώσεις του διεισδύει στά πιό μεγάλα βάθη τῆς φύσης, ἀλλά δέν μπορεῖ νά βγεῖ ἔξω ἀπό τά ὅριά της ὄχι γιατί εἶναι περιορισμένο, ἀλλά γιατί μάνα του εἶναι ἡ ἄπειρη φύση, τό φυσικό ἄπειρο, ἔξω ἀπ'τό ὁποῖο δέν ὑπάρχει τίποτε.

Τό φυσικό παιδί κληρονόμησε ἀπό τή θαυμάσια μητέρα του *τή συνείδηση*. Τό θνητό πνεῦμα ἔρχεται στό φῶς μέ τήν ἱκανότητα νά συναισθάνεται ὅτι εἶναι παιδί τῆς καλῆς μητέρας του τῆς φύσης, πού τό προίκισε μέ τήν ἱκανότητα νά δημιουργεῖ τίς θαυμάσιες μορφές ὅλων τῶν ὑπόλοιπων παιδιῶν τῆς μητέρας του, ὅλων τῶν ἀδελφῶν καί ἀδελφάδων του.

* — ἀπό νωρίτερα, πρίν τήν ἐμπειρία. *Ἡ Σύντ*

Ἔτσι, τό «θνητό πνεῦμα» κατέχει τίς μορφές, τίς παραστάσεις ἤ τίς ἔννοιες γιά τόν ἀέρα καί τό νερό, γιά τή γῆ καί τή φωτιά κτλ. καί ταυτόχρονα ἔχει συνείδηση ὅτι οἱ μορφές αὐτές, πού τίς δημιούργησε τό ἴδιο, εἶναι ἔξοχες, ἀληθινές. NB Τό πνεῦμα αὐτό, εἶναι ἀλήθεια, ὅτι πείθεται μέ τήν ἐμπειρία ὅτι τά δημιουργήματα τῆς φύσης εἶναι εὐμετάβλητα καί σημειώνει, λογουχάρη, ὅτι τό νερό ἀποτελεῖται ἀπό τά πιό διαφορετικά εἴδη νεροῦ, στά ὁποῖα καμιά σταγόνα δέν εἶναι ἀπόλυτα ὅμοια μέ τήν ἄλλη, ὅμως τό πνεῦμα κληρονόμησε ἀπό τή μάνα του ἕνα πράγμα, γνωρίζει τό ἴδιο ἀφεαυτοῦ, a priori, ὅτι τό νερό δέν μπορεῖ νά ἀλλάξει τή γενική του, τήν ἰδιάζουσα σ᾿αὐτό, σάν νερό πού εἶναι, φύση του, χωρίς νά πάψει νά εἶναι νερό. Γι᾿αὐτό τό πνεῦμα ξέρει, μπορεῖ νά πεῖ κανείς προφητικά, ὅτι παρόλες τίς ἀλλαγές πού προκαλοῦνται στά πράγματα ἡ καθολική τους φύση, ἡ καθολική τους οὐσία δέν μπορεῖ νά ἀλλάξει. Τό θνητό πνεῦμα ποτέ δέν μπορεῖ νά ξέρει ἄν εἶναι δυνατό ἤ ἀδύνατο τοῦτο ἤ ἐκεῖνο μέσα στήν ἀθάνατη ὕλη του. Ἀλλά τό γεγονός ὅτι τό νερό σέ ὅλες τίς περιπτώσεις εἶναι ὑγρό καί ὅτι τό πνεῦμα, ἀκόμη κι᾿ἄν θά κατοικοῦσε πίσω ἀπό τά σύννεφα δέν μπορεῖ νά ἀλλάξει τήν καθολική του φύση, αὐτό τό θνητό πνεῦμα τό ξέρει ὁπωσδήποτε χάρη στή φύση πού ὑπάρχει σ᾿αὐτό ἐκ γενετῆς...

[189-190] Ὅπως ἡ ἱκανότητα τῆς ὅρασης συνδέεται στενά μέ τό φῶς καί μέ τό χρῶμα ἤ ἡ ὑποκειμενική ἱκανότητα τῆς ἀφῆς μέ τήν ἀντικειμενική ἰδιότητα τοῦ νά εἶναι κάτι ἁπτό, ἔτσι ἀκριβῶς καί τό θνητό πνεῦμα συνδέεται στενά μέ τό αἴνιγμα τῆς φύσης. Χωρίς τά προσιτά στή νόηση πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καμιά νόηση δέν μπορεῖ νά εἶναι πραγματική μέσα στό κεφάλι... NB
Ἡ φιλοσοφία ἀνακάλυψε τήν τέχνη τοῦ στοχάζεσθαι. Τό γεγονός ὅτι μαζί μ᾿αὐτό ἡ φιλοσοφία ἔδοσε πολύ προσοχή στήν ἐξέταση τοῦ ζητήματος γιά τό πιό τελειοποιημένο ὄν, γιά τήν ἔννοια τῆς θεότητας, γιά τήν «οὐσία» τοῦ Σπινόζα, γιά τό καντιανικό «πράγμα καθεαυτό», γιά τό «ἀπόλυτο» τοῦ Χέγγελ ἐξηγεῖται μέ τό ὅτι ἡ νηφάλια ἔννοια γιά τό καθολικό, γιά τό ἑνιαῖο σύνολο πού δέν ἔχει τίποτε οὔτε ἀπό πάνω του, οὔτε δίπλα του, οὔτε ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό του, εἶναι τό πρῶτο αἴτημα τοῦ σωστοῦ, συνεποῦς τρόπου νόησης, πού ξέρει σχετικά μέ τόν ἑαυτό του καί μέ ὅλα τά δυνατά καί ἀδύνατα ἀντικείμενα, ὅτι ὅλα ἀνήκουν στό ἑνιαῖο, αἰώνιο καί ἄπειρο σύνολο, πού ἐμεῖς τό ὀνομάζουμε κόσμο, φύση ἤ καθολικό...

[192] Ὁ νόμος τῆς φυσικῆς λογικῆς καί τοῦ λογικοῦ «φυσικοῦ» ἀναφέρει, ὅτι τό κάθε πράγμα ἀνήκει στό γένος του, ὅτι τά γένη καί τά εἴδη εἶναι, ἀλήθεια, εὐμετάβλητα, ἀλλά ὄχι σέ τέτιο ὑπερβολικό βαθμό πού νά μποροῦν νά βγοῦν ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ καθολικοῦ γένους, ἔξω ἀπό τά σύνορα τοῦ φυσικοῦ. Γι᾿αὐτό δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει πνεῦμα πού νά διεισδύει τόσο βαθιά στήν οὐσία τῆς φύσης, γιά νά μπορέσει κάπως νά τή διπλώσει καί νά τήν κρύψει στήν τσέπη.

NB 'Αλλά μήπως αὐτή ἡ βεβαιότητα πού μᾶς μετάδοσε ἡ φύση εἶναι κάτι τό παράξενο; Μήπως εἶναι ἀκατανόητο ὅτι αὐτό τό σκεπτόμενο μέρος τῆς φύσης κληρονόμησε ἀπό τή μάνα του τήν πεποίθηση ὅτι ἡ παντοδυναμία τῆς φύσης εἶναι λογική παντοδυναμία; Δέν θά ὑπῆρχε μήπως πιό ἀκατανόητο πράγμα, ἄν ἡ κόρη θά ἄρχιζε νά σκέπτεται γιά τή μάνα της ὅτι αὐτή εἶναι παντοδύναμη καί πανταχοῦ παρούσα στήν ἀντίθετη μέ τή φρόνηση ἔννοια;..

II

Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΦΥΣΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

[192-204] 'Ο Γκαῖτε ἄραγε νά ἦταν ἤ ὁ Χάινε; Θυμᾶμαι τό ρητό ἑνός ἀπ'αὐτούς: μόνο οἱ ζητιάνοι εἶναι σεμνοί. 'Εγώ ἀρνοῦμαι κάθε ζητιάνικη σεμνότητα, ἐπειδή νομίζω ὅτι θά μπορέσω νά δόσω μιά μικρή συμβολή στό μεγάλο ἔργο τῆς ἐπιστήμης. Αὐτή μου τή γνώμη τήν ἐνισχύει τό μαγιάτικο NB τεῦχος τοῦ «Neue Zeit» τοῦ 1886, ὅπου ὁ διακεκριμένος Φρίντριχ Ἔνγκελς στό ἄρθρο γιά τόν Λουδοβίκο Φόυερμπαχ ἐπαίνεσε τά ἔργα μου[208]. Σέ παρόμοιες περιπτώσεις τό οὐσιῶδες εἶναι τόσο στενά συνδεμένο μέ τό προσωπικό, πού ἡ ὑπερβολική σεμνότητα μπορεῖ νά κάνει ζημιά στή διευκρίνιση τοῦ οὐσιαστικοῦ...

Τό 1848 μέ τούς ἀντιδραστικούς του, τούς συνταγματικούς, τούς δημοκράτες καί τούς σοσιαλιστές προκάλεσε στή νεαρή μου τότε ψυχή τήν ἀνυπέρβλητη ἀνάγκη νά ἀποκτήσω κριτικά σταθερή καί σίγουρη ἄποψη, θετική γνώμη γιά τό τί, ἐδῶ πού τά λέμε, ἀπό ὅλα ὅσα ἔχουν γραφεῖ καί ἀκουστεῖ ὑπέρ καί κατά εἶναι *ἀναμφίβολα καί ὁπωσδήποτε ἀληθινό,* καλό καί σωστό. 'Επειδή ἐγώ ἀμφέβαλα πολύ γιά τήν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ, καί πρός τήν ἐκκλησία δέν ἔτρεφα καμιά πίστη, γι'αὐτό μοῦ ἦταν πάρα πολύ δύσκολο νά ξεκαθαρίσω ὅλα αὐτά. Μέσα στίς NB 1) ἀναζητήσεις μου ἔπεσα πάνω στά ἴχνη τοῦ Λουδοβίκου Φόυερμπαχ καί γνωρίστηκα μέ τή διδασκαλία του. 'Η προσεκτική μελέτη αὐτῆς τῆς διδασκαλίας μέ προώθησε ἀρκετά πρός τά μπρός. 'Ακόμη πιό πολύ ἡ δίψα μου γιά τή γνώση εἶχε NB 2) ἱκανοποιηθεῖ μέ τό «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος», πού ἔπεσε στό ὀπτικό μου πεδίο χάρη στίς ἐφημερίδες τήν περίοδο τῆς δίκης τῶν κομμουνιστῶν στήν Κολωνία. 'Αλλά πιό πολύ ἀπ'ὅλα ὀφείλω τήν παραπέρα ἀνάπτυξή μου, τέλος (ἀφοῦ μετά γνωρίστηκα μέ διάφορους φιλοσοφικούς κονδυλοφόρους στή μοναχική μου ἀγροτική ζωή), στό βι-
3) βλίο τοῦ Μάρξ «Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», πού ἐμφανίστηκε στά 1859. Στόν πρόλογο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἀναφέ-

ρεται ὅτι ὁ τρόπος — ἔτσι πάνω-κάτω λέει ἡ πρόταση πού ἀναφέρεται ἐδῶ — μέ τόν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾶ ἕνα κομμάτι ψωμί, τό πολιτιστικό ἐπίπεδο μέσα στό ὁποῖο ἡ δοσμένη γενιά εἶναι ὑποχρεωμένη *νά ἐργαστεῖ* σωματικά, καθορίζουν τό πνευματικό ἐπίπεδο ἤ τό πῶς αὐτή ἡ γενιά σκέπτεται καί πρέπει νά σκέπτεται γιά τήν ἀλήθεια, τό καλό καί γιά τό δίκαιο, γιά τό θεό, τήν ἐλευθερία καί τήν ἀθανασία, γιά τή φιλοσοφία, τήν πολιτική καί τή νομολογία[209]... Τό ἀπόσπασμα πού ἀναφέραμε μᾶς βάζει σέ σωστό δρόμο καί μᾶς μαθαίνει πῶς γενικά ἔχει ἡ ὑπόθεση μέ τήν ἀνθρώπινη γνώση καί μέ τήν ἀπόλυτη καί τή σχετική ἀλήθεια. NB

Αὐτό πού ἐγώ τώρα τό μεταδίδω σάν προσωπική δοκιμασία, εἶναι πείρα ἀποκτημένη ἐπίσης ἀπό τήν ἀνθρωπότητα στή διάρκεια αἰώνων. Ἄν αὐτά τά ζητήματα καί αὐτή τήν ἐπιδίωξη τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας τά ἔβαζα πρῶτος ἐγώ μέσα στή θαμπή ἀπροσδιοριστικότητα, τότε θά παρέμενα ἕνας βλάκας, ὁ ὁποῖος αἰώνια περιμένει ἀπάντηση. Τό γεγονός ὅμως ὅτι ἐγώ δέν ἔμεινα βλάκας, ἀλλά πῆρα ἱκανοποιητική ἀπάντηση, τό ὀφείλω *στήν ἱστορική πορεία* τῶν πραγμάτων, πού μέ παρότρυνε νά τοποθετήσω τά ζητήματα πού ἀναφέρθηκαν σέ τέτια στιγμή, ὅταν ἤδη ὁλόκληρη σειρά προγενέστερων γενεῶν στό πρόσωπο τῶν καλύτερων μυαλῶν τους ἀσχολήθηκε μέ τή μελέτη τους, προετοιμάζοντας ἐκείνη τήν ἐξήγηση, πού, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν προηγούμενη ἀφήγηση, μοῦ τήν εἶχαν δόσει ὁ Φόυερμπαχ καί ὁ Μάρξ. Μέ τά παραπάνω θέλω νά πῶ NB ὅτι αὐτό πού μοῦ ἔδοσαν αὐτοί οἱ ἐπιστήμονες ἦταν ὄχι μόνο δικό τους προσωπικό ἔργο, ἀλλά κομμουνιστικό προϊόν τῆς κίνησης τοῦ πολιτισμοῦ πού ἀνάγεται στούς προϊστορικούς χρόνους...

Γιά νά γνωρίσουμε ἀκριβέστερα τή φύση τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας, πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὅλα νά ξεπεράσουμε τήν προκατάληψη πού ἔχει ριζωθεῖ γι' αὐτήν ὅτι ἔχει τάχα *πνευματική* ἰδιότητα. Ὄχι, τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια μποροῦμε νά τή βλέπουμε, νά τήν ἀκοῦμε, νά τήν ὀσφραινόμαστε, νά τήν ψηλαφίζουμε NB καί ἀναμφίβολα *νά τή γνωρίζουμε, ἀλλά ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια δέν μπαίνει ὁλοκληρωτικά στή γνώση,* δέν εἶναι καθαρό πνεῦμα. Ἡ φύση της δέν εἶναι οὔτε ὑλική, οὔτε πνευματική, οὔτε τό ἕνα, οὔτε τό ἄλλο, εἶναι καθολική, εἶναι τόσο ὑλική, ὅσο καί πνευματική. Ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια δέν ἔχει *ἰδιαίτερη* φύση, ἡ φύση της εἶναι, μάλλον, φύση τοῦ καθολικοῦ. Ἤ γιά νά ἐκφραστῶ χωρίς ἀλληγορίες: ἡ καθολική φυσική οὐσία καί ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια εἶναι ταυτόσημες. NB Δέν ὑπάρχουν δυό φύσεις — ἡ μιά ὑλική καί ἡ ἄλλη πνευματική, ὑπάρχει μόνο μιά φύση μέσα στήν ὁποία περικλείνεται ὅλο τό ὑλικό καί τό πνευματικό...

Ἡ ἀνθρώπινη γνώση, ὄντας ἡ ἴδια σχετική ἀλήθεια, μᾶς συνδέει μέ τά ἄλλα φαινόμενα καί μέ τίς σχέσεις τοῦ ἀπόλυτου

NB Είναι. Ὡστόσο, τό ὑποκείμενο πού γνωρίζει, πρέπει νά ξεχωρίζει τήν ἱκανότητα νά γνωρίζουμε ἀπό τό ἀντικείμενο, ἀλλά αὐτή ἡ διαφορά πρέπει νά παραμένει περιορισμένη, σχετική διαφορά, γιατί τόσο τό ὑποκείμενο, ὅσο καί τό ἀντικείμενο δέν εἶναι μόνο διαφορετικά, ἀλλά καί μοιάζουν τό ἕνα μέ τό ἄλλο στό ὅτι ἀποτελοῦν μέρη ἤ φαινόμενα ἐκείνης τῆς γενικῆς οὐσίας πού τήν ὀνομάζουμε καθολικό...

NB Αὐτό, πού ἐμεῖς *γνωρίζουμε,* εἶναι ἀλήθειες, σχετικές ἀλήθειες, ἤ φαινόμενα τῆς φύσης. Τήν ἴδια τή φύση, τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια δέν εἶναι δυνατόν νά τή γνωρίσουμε ἄμεσα, ἀλλά μόνο *μέσω* τῶν φαινομένων της. Ἀλλά ἀπό ποῦ μποροῦμε νά ξέρουμε ὅτι πίσω ἀπ᾿αὐτά τά φαινόμενα κρύβεται ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια, ἡ καθολική φύση; Μήπως αὐτό δέν εἶναι ἕνας νέος μυστικισμός;

NB

Φυσικά, ναί. Ἐπειδή ἡ ἀνθρώπινη γνώση δέν εἶναι κάτι τό ἀπόλυτο, ἀλλά εἶναι μονάχα ἕνας καλλιτέχνης, πού δημιουργεῖ τίς γνωστές μορφές τῆς ἀλήθειας, μορφές ἀληθινές, πραγματικές καί γνήσιες, γι᾿αὐτό ἐξυπακούεται ὅτι ἡ εἰκόνα δέν ἐξαντλεῖ τό ἀντικείμενο, ὅτι ὁ καλλιτέχνης μένει πίσω, ἀπό τό μοντέλο του. Ποτέ δέν λεγόταν οὔτε γιά τήν ἀλήθεια, οὔτε γιά τή γνώση τίποτε πιό ἀνόητο, ἀπ᾿ὅ,τι λέει γι᾿αὐτήν ἡ συνηθισμένη λογική ἤδη ὁλόκληρες χιλιετηρίδες: ἀλήθεια εἶναι ἡ σύμπτωση τῆς γνώσης μας μέ τό ἀντικείμενό της. Πῶς μπορεῖ «νά συμπίπτει» ἡ εἰκόνα μέ τό μοντέλο; Κατά προσέγγιση, ναί. Ἀλλά ποιά εἰκόνα δέν ἀντιστοιχεῖ κατά προσέγγιση στό ἀντικείμενό της; Ἀφοῦ τό κάθε πορτραῖτο λίγο πολύ μοιάζει. Ἀλλά τό ἀπόλυτα ὅμοιο πορτραῖτο εἶναι μιά ἀνόητη σκέψη.

NB NB

Ὥστε λοιπόν, μποροῦμε μονάχα σχετικά νά γνωρίζουμε τή φύση καί τά μέρη της, γιατί τό κάθε μέρος, ἄν καί εἶναι μόνο σχετικό μέρος τῆς φύσης, ἔχει παρόλα αὐτά τή φύση τοῦ ἀπόλυτου, τή φύση τοῦ φυσικοῦ συνόλου αὐτοῦ καθεαυτοῦ πού δέν ἐξαντλεῖται μέ τή γνώση.

NB

Ἀπό ποῦ ὅμως ξέρουμε ὅτι πίσω ἀπό τά φαινόμενα τῆς φύσης, πίσω ἀπό τίς σχετικές ἀλήθειες στέκεται ἡ καθολική, ἡ ἀπεριόριστη ἀπόλυτη φύση, πού δέν ἀποκαλύπτει πλήρως τόν ἑαυτό της στόν ἄνθρωπο; Ἡ ὅρασή μας εἶναι περιορισμένη, τό ἴδιο πρέπει νά ποῦμε καί γιά τήν ἀκοή μας, καί γιά τήν ἀφή, καθώς ἐπίσης καί γιά τή γνώση μας, καί ὡστόσο ἐμεῖς ξέρουμε σχετικά γιά ὅλα αὐτά τά πράγματα, ὅτι εἶναι περιορισμένα μέρη τοῦ ἀπεριόριστου. Ἀπό ποῦ ὅμως ἐμεῖς ἔχουμε αὐτή τή γνώση;

Ἡ γνώση αὐτή εἶναι ἔμφυτη σέ μᾶς. *Εἶναι δοσμένη μαζί μέ τή συνείδηση.* Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι γνώση γιά τήν προσωπικότητά του, σάν γιά ἕνα μέρος τοῦ ἀνθρώπινου γένους, τῆς ἀνθρωπότητας καί τῆς καθολικότητας. Νά γνωρίζεις, σημαίνει νά ἀπεικονίζεις τίς μορφές καί μαζί μ᾿αὐτό νά *κατανοεῖς* ὅτι καί οἱ μορφές, καί τά πράγματα ἀπό τά ὁποῖα αὐτές ἀπεικονίζονται ἔχουν μιά κοινή μάνα, ἀπό τήν ὁποία προέρχονται ὅλα καί στήν ἀγκαλιά τῆς ὁποίας ἐπιστρέφουν. Αὐτή ἡ μητρική ἀγκαλιά εἶναι καί ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια. Αὐτή ἡ ἀγκαλιά εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινή καί παρ᾿ ὅλα αὐτά εἶναι μυστικιστική, δηλαδή εἶναι μιά ἀστείρευτη πηγή γνώσης καί ἑπομένως δέν μπορεῖ νά γνωριστεῖ πέρα γιά πέρα. ; ?

Αὐτό πού ἐμεῖς γνωρίζουμε στόν κόσμο καί γιά τόν κόσμο, παρά τήν ἀληθινότητα καί τήν ὀρθότητά του, εἶναι ὡστόσο μόνο μιά ἀλήθεια *πού ἔγινε κατανοητή,* δηλαδή μιά παραλλαγή, μιά ὄψη ἤ ἕνα μέρος τῆς ἀλήθειας. Ἄν ἐγώ λέω ὅτι ἡ γνώση γιά τήν ἄπειρη, τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια εἶναι ἔμφυτη μέσα μας, ὅτι αὐτή εἶναι ἡ ἑνιαία καί μοναδική γνώση a priori, τότε παρόλα αὐτά καί ἡ ἐμπειρία ἐπιβεβαιώνει αὐτή τήν ἔμφυτη γνώση. Ἐμεῖς μαθαίνουμε ὅτι ἡ κάθε ἀρχή καί τό κάθε τέλος εἶναι μόνο μιά σχετική ἀρχή καί ἕνα σχετικό τέλος, πού στή βάση του βρίσκεται τό ἀπόλυτο, τό ὁποῖο δέν ἐξαντλεῖται ἀπό καμιά ἐμπειρία. Ἐμεῖς μαθαίνουμε μέ τήν ἐμπειρία ὅτι κάθε πείρα εἶναι ἕνα *μέρος* ἐκείνου, πού μιλώντας μαζί μέ τόν Κάντ, βγαίνει ἔξω ἀπό τά ὅρια κάθε ἐμπειρίας. ? Über die Erfahrung* NB versus Kant

Ὁ μυστικιστής μπορεῖ νά πεῖ: ἄρα ὑπάρχει κάτι πού μᾶς βγάζει ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς φυσικῆς ἐμπειρίας. Ἐμεῖς σ᾿αὐτό ἀπαντοῦμε μέ ναί καί ὄχι ταυτόχρονα. Γιά τόν παλιό μεταφυσικό πού δέν παραδέχεται τά ὅρια δέν ὑπάρχει τίποτε τό παρόμοιο. Γιά τή συνείδηση πού κατανόησε τήν οὐσία της, τό κάθε μόριο, ἔστω κι᾿ἄν αὐτό εἶναι μόριο σκόνης ἤ πέτρας ἤ ξύλου, εἶναι κάτι *ἀγνώσιμο μέχρι τέλους,* δηλαδή τό κάθε μόριο εἶναι ἕνα ἀνεξάντλητο ὑλικό γιά τήν ἀνθρώπινη γνωστική ἱκανότητα, ἑπομένως κάτι πού βγαίνει ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς ἐμπειρίας. NB

Ὅταν λέω ὅτι ἡ συνείδηση τοῦ ἀνάρχου καί ἀπείρου τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἶναι ἔμφυτη καί ὄχι συνείδηση ἀποκτημένη μέσω τῆς ἐμπειρίας, ὅτι εἶναι συνείδηση πού ὑπάρχει a priori καί προηγεῖ-

* — Γιά τήν ἐμπειρία. *Ἡ Σύντ.*

NB

ται κάθε ἐμπειρίας, εἶμαι ὡστόσο ὑποχρεωμένος νά συμπληρώσω ὅτι ἡ συνείδηση ὑπάρχει ἀρχικά μόνο *σάν ἔμβρυο,* καί ὅτι μέ τή βοήθεια τῆς ἐμπειρίας στήν πάλη γιά τήν ὕπαρξη καί μέ τή βοήθεια τῆς γενετικῆς ἐπιλογῆς ἐξελίχθηκε σέ αὐτό πού εἶναι σήμερα...

versus Kant NB

ʽΟ ἀρωστιάρικος μυστικισμός χωρίζει ἀντεπιστημονικά τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια ἀπό τή σχετική. Κάνει ἀπό τό πράγμα πού φαίνεται καί ἀπό τό πράγμα «καθεαυτό», δηλαδή ἀπό τό φαινόμενο καί ἀπό τήν ἀλήθεια, δυό κατηγορίες, πού διαφέρουν μεταξύ τους toto caelo* καί δέν «περιέχονται μέ τή μορφή τῆς ἄρσης» σέ καμιά γενική κατηγορία. Αὐτός ὁ σκοτεινός μυστικισμός μετατρέπει τή γνώση μας καί τήν ἱκανότητά μας γιά τή γνώση σέ *«ὑποκατάστατα»* πού μᾶς δίνουν τή δυνατότητα νά νιώθουμε στόν ὑπερβατικό οὐρανό τήν προσωποποιημένη ἀλήθεια, τό ὑπεράνθρωπο, τό ὑπερφυσικό πνεῦμα.

NB

NB

ʽΗ ταπεινοφροσύνη ἁρμόζει πάντα στόν ἄνθρωπο. ʽΩστόσο ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἱκανός νά γνωρίζει τήν ἀλήθεια ἔχει διπλό, ἀντάξιο καί ἀνάξιο γιά τόν ἄνθρωπο νόημα. ʼΌλα ὅσα γνωρίζουμε, ὅλα τά ἐπιστημονικά συμπεράσματα, ὅλα τά φαινόμενα εἶναι στήν οὐσία *μέρη* τῆς πραγματικῆς, τῆς τωρινῆς καί τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας. ʼΆν καί ἡ τελευταία εἶναι ἀνεξάντλητη καί δέν μπορεῖ νά ἀναπαραχθεῖ ἀκριβῶς στή γνώση ἤ στήν παράσταση, παρόλα αὐτά οἱ εἰκόνες πού δίνει γι᾽αὐτήν ἡ ἐπιστήμη εἶναι θαυμάσιες εἰκόνες μέ τήν ἀνθρώπινη, τή σχετική ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως καί ἐκεῖνες οἱ προτάσεις πού γράφω ἐγώ ἐδῶ ἔχουν ἕνα καθορισμένο, ἀκριβές νόημα καί ταυτόχρονα δέν τό ἔχουν αὐτό τό νόημα, ἄν κάποιου τοῦ ἔρθει στό νοῦ νά τίς διαστρεβλώσει ἤ νά τίς ἑρμηνεύσει λαθεμένα...

Νά διορθώσει τόν Σπινόζα

ʽΟ Σπινόζα λέει: ὑπάρχει μόνο μιά οὐσία. Αὐτή εἶναι καθολική, ἄπειρη, ἡ ἀπόλυτη. ʼΌλες οἱ ἄλλες, οἱ λεγόμενες πεπερασμένες οὐσίες πηγάζουν ἀπ᾽αὐτή, βγαίνουν στήν ἐπιφάνειά της ἤ βυθίζονται σ᾽αὐτήν, ἡ ὕπαρξή τους εἶναι μόνο σχετική, παροδική, τυχαία. ʽΟ Σπινόζα μέ ἀπόλυτο δίκιο θεωροῦσε ὅλα τά πεπερασμένα πράγματα μόνο τρόπους τῆς ἄπειρης οὐσίας, ὅπως ἡ νεότατη φυσιογνωσία μας ὑποστηρίζει τήν ἄποψη τῆς αἰωνιότητας τῆς ὕλης καί τοῦ ἀνεξάντλητου τῆς δύναμης, δηλαδή ἐπιβεβαιώνει ἀπόλυτα τή θέση ὅτι ὅλα τά πεπερασμένα πράγματα εἶναι στήν οὐσία τρόποι τῆς ἄπειρης οὐσίας. Στήν κατοπινή φιλοσοφία δέν ἔμεινε παρά νά διορθώσει τόν Σπινόζα μόνο σ᾽ἕνα κάτι, ἄν κι᾽ αὐτό τό κάτι εἶναι ἀρκετά οὐσιαστικό.

* — ὁλοκληρωτικά, σέ ὅλη τή γραμμή, θεμελιακά. *ʽΗ Σύντ.*

Κατά τήν ἄποψη τοῦ Σπινόζα ἡ ἄπειρη, ἡ ἀπόλυτη οὐσία ἔχει δυό ἰδιότητες: εἶναι ἄπειρη στό χῶρο καί κατέχει τήν ἄπειρη νόηση. Νόηση καί ἔκταση εἶναι οἱ δυό ἰδιότητες τῆς ἀπόλυτης οὐσίας τοῦ Σπινόζα. Αὐτό εἶναι λαθεμένο: ἀκριβῶς ἡ ἀπόλυτη νόηση εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτη... NB

῞Ο,τι ὁ Σπινόζα ὀνόμαζε ἄπειρη οὐσία, ὅ,τι ἐμεῖς ὀνομάζουμε καθολικό ἤ ἀπόλυτη ἀλήθεια, εἶναι τόσο ταυτόσημο μέ τά τελικά φαινόμενα, μέ τίς σχετικές ἀλήθειες πού συναντοῦμε στό Σύμπαν, ὅσο ταυτόσημο εἶναι τό δάσος μέ τά δένδρα του, ἤ ὅσο γενικά τό γένος — μέ τά εἴδη του. Τό σχετικό καί τό ἀπόλυτο δέν βρίσκονται καί τόσο πολύ μακριά τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, ὅπως τό ζωγράφισε στόν ἄνθρωπο τό μή ἀναπτυγμένο αἴσθημα τοῦ ἀπείρου πού λέγεται *θρησκεία*... NB

῾Η φιλοσοφία, τό ἴδιο ὅπως καί ἡ θρησκεία, ζοῦσε μέ τήν πίστη στήν ὑπερβολική, τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια. ῾Η λύση τοῦ προβλήματος βρίσκεται στή γνώση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια δέν εἶναι τίποτε περισσότερο παρά γενικευμένη ἀλήθεια, ὅτι ἡ τελευταία ζεῖ ὄχι μέσα στό πνεῦμα — μέσα σ᾽αὐτό, τουλάχιστον, ὄχι περισσότερο ἀπ᾽ὁπουδήποτε ἀλλοῦ — ἀλλά στό *ἀντικείμενο* τοῦ πνεύματος, πού ἐμεῖς τό ὀνομάζουμε μέ τό γενικό ὄνομα „καθολικό“. ῾Η ἀπόλυτη ἀλήθεια στό ἀντικείμενο NB

῾Η ὑπερβολική, ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια, πού ἡ θρησκεία καί ἡ φιλοσοφία τήν παρίσταναν μέ τό ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἦταν φενακισμός τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, τό ὁποῖο φενάκισε τόν ἑαυτό του μ᾽ἕναν τέτιο φανταστικό τρόπο. ῾Ο φιλόσοφος Κάντ πού ἀσχολήθηκε μέ τήν κριτική τῆς γνωστικῆς ἱκανότητας τοῦ πνεύματός μας, εὕρισκε ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά γνωρίσει τήν ὑπερβολική, τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια. versus Kant ᾽Εμεῖς σ᾽αὐτό προσθέτουμε: ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά γνωρίσει ὑπερβολικά ἀκόμη καί τά συνηθισμένα ἀντικείμενα. ᾽Αλλά ἄν ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ μέ σεμνότητα τήν ἱκανότητά του καί τήν ἐφαρμόζει σχετικά, ἐπειδή πρός ὅλα πρέπει νά φερόμαστε ἀκριβῶς ἔτσι, τότε γι᾽αὐτόν τά πάντα εἶναι ἀνοιχτά καί τίποτε δέν εἶναι κρυφό καί μπορεῖ νά γνωρίσει καί νά κατανοήσει ἀκόμη καί τή γενική ἀλήθεια. α NB

῞Οπως τό μάτι μας μπορεῖ νά βλέπει τά πάντα, ἔστω καί μέ τή βοήθεια τῶν γυαλιῶν, καί παρόλα αὐτά ὄχι τά πάντα, γιατί δέν μπορεῖ νά βλέπει οὔτε τούς ἤχους,

'Απόλυτη ἀλήθεια

οὔτε τίς μυρωδιές, οὔτε γενικά τίποτε τό ἀόρατο, ἔτσι καί ἡ γνωστική μας ἱκανότητα μπορεῖ νά γνωρίζει τά πάντα καί παρόλα αὐτά, ὄχι τά πάντα. Δέν μπορεῖ νά γνωρίσει τό ἀγνώσιμο. 'Αλλά αὐτό εἶναι ἐπίσης ὑπερβολικό, εἶναι ὑπερβολική ἐπιθυμία.

NB

"Αν ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια, πού ἡ θρησκεία καί ἡ φιλοσοφία τήν ἀναζητοῦσαν μέσα στό ὑπερβολικό ἤ στό ὑπερβατικό, ὑπάρχει πραγματικά σάν ὑλικό καθολικό καί ὅτι τό ἀνθρώπινο πνεῦμα εἶναι μόνο ἕνα σωματικό, ἤ ἀληθινό καί δραστικό μέρος τῆς γενικῆς ἀλήθειας, πού ἔχει σκοπό νά ἀντανακλᾶ τά ἄλλα μέρη τῆς γενικῆς ἀλήθειας, τότε μ'αὐτό θά λυθεῖ ὁριστικά τό πρόβλημα τοῦ περιορισμένου καί τοῦ ἀπεριόριστου. Τό ἀπόλυτο καί τό σχετικό δέν εἶναι καί τόσο ὑπερβολικά διαχωρισμένα, καί τά δυό συνδέονται μεταξύ τους κατά τέτιον τρόπο πού τό ἀπεριόριστο ἀποτελεῖται ἀπό ἄπειρα περιορισμένα, καί τό κάθε περιορισμένο φαινόμενο περιέχει μέσα του τή φύση τοῦ ἀπείρου...

NB

III

Ο ΥΛΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ ΥΛΙΣΜΟ

Anti-Dühring, S. 10

[204-215] «'Η κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ὑπάρχων γερμανικός ἰδεαλισμός εἶναι ἐντελῶς λαθεμένος ὁδήγησε ἀναπόφευκτα στόν ὑλισμό, ἀλλά, πρέπει νά σημειωθεῖ, ὄχι ἁπλῶς στό μεταφυσικό ὑλισμό τοῦ 18ου αἰώνα», — λέει ὁ *Φρίντριχ "Ενγκελς*[210].

NB

Αὐτό τόν νεότατο ὑλισμό πού ἐξάγεται ἐδῶ ἀπό τήν ἀπόλυτη ἀνεδαφικότητα τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ καί πού ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές του εἶναι ὁ Φρίντριχ "Ενγκελς, συνήθως τόν ἀντιλαμβάνονται ἄσχημα, ἄν καί ἀποτελεῖ τό βασικό θεωρητικό θεμέλιο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Γι'αὐτό θά τόν ὑποβάλουμε σέ μιά πιό λεπτομερή ἐξέταση.

Αὐτό τόν εἰδικά γερμανικό, ἤ, ἄν θέλετε, τό σοσιαλδημοκρατικό, ὑλισμό μποροῦμε πολύ καλύτερα νά τόν χαρακτηρίσουμε ἀντιπαραθέτοντάς τον στό „μεταφυσικό, ἀποκλειστικά μηχανικό ὑλισμό τοῦ 18ου αἰώνα". Καί ἄν, σέ συνέχεια, τόν ἀντιπαραβάλουμε μέ τό γερμανικό ἰδεαλισμό, ἀπό τήν ἀνεδαφικότητα τοῦ ὁποίου ἐμφανίστηκε, τότε ἀποκαλύπτεται πολύ καθαρά ὁ χαρακτήρας τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς του βάσης

πού, ἐξαιτίας τῆς ὑλιστικῆς της ὀνομασίας, προκαλεῖ συχνά παρεξηγήσεις. NB

Πρῶτα ἀπ᾽ὅλα ὑπάρχει ἕνα ἐρώτημα: γιατί ὁ Ἔνγκελς ὀνομάζει τόν ὑλισμό τοῦ 18ου αἰώνα «μεταφυσικό»; Μεταφυσικοί ἦταν οἱ ἄνθρωποι πού δέν ἱκανοποιοῦνταν μέ τό σωματικό ἤ τό φυσικό κόσμο, ἀλλά εἶχαν πάντα στό κεφάλι τους τόν *ὑπερφυσικό,* μεταφυσικό κόσμο. Ὁ Κάντ στόν πρόλογο τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου» περιορίζει τό πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς στίς τρεῖς λέξεις: θεός, ἐλευθερία, ἀθανασία. Μά εἶναι γνωστό ὅτι ὁ πανάγαθος θεός ἦταν πνεῦμα, ὑπερφυσικό πνεῦμα, πού δημιούργησε τό φυσικό, σωματικό, ὑλικό κόσμο. Οἱ ἐπιφανεῖς ὑλιστές τοῦ 18ου αἰώνα δέν ἦταν φίλοι ἤ θαυμαστές αὐτῆς τῆς βιβλικῆς ἱστορίας. Τό πρόβλημα τοῦ θεοῦ, τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀθανασίας, ἐφόσον αὐτό ἀφορᾶ τόν ὑπερφυσικό κόσμο, δέν ἐνδιέφερε καθόλου αὐτούς τούς ἀθεϊστές, πού δέν ξέφευγαν ἀπό τόν φυσικό κόσμο καί γι᾽αὐτό δέν ἦταν μεταφυσικοί.

Ὁ Ἔνγκελς, ἑπομένως, τούς ὀνομάζει μεταφυσικούς μέ ἄλλη ἔννοια.

Οἱ γάλλοι καί οἱ ἄγγλοι ὑλιστές τοῦ περασμένου αἰώνα τά ἔβγαλαν ὅπως-ὅπως πέρα μ᾽αὐτό τό μεγάλο, τό πρωτεῦον πνεῦμα, πού ζεῖ πίσω ἀπό τά σύννεφα, ἀλλά παρ᾽ὅλα αὐτά καί αὐτοί οἱ ἴδιοι συνέχιζαν νά ἀσχολοῦνται μέ τό παράγωγο, μέ τό ἀνθρώπινο πνεῦμα. Τούς ὑλιστές τούς χωρίζουν ἀπό τούς ἰδεαλιστές οἱ δυό ἀντίθετες ἀντιλήψεις αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, τῆς φύσης του, τῆς προέλευσης καί τῆς οὐσίας του. Οἱ ἰδεαλιστές θεωροῦν τό ἀνθρώπινο πνεῦμα καί τίς ἰδέες του προϊόν τοῦ ὑπερφυσικοῦ, μεταφυσικοῦ κόσμου. Ὡστόσο αὐτοί δέν ἱκανοποιοῦνταν μόνο μέ τήν *πίστη* σ᾽αὐτή τή μακρινή προέλευση, καί ἤδη ἀπό τόν καιρό τοῦ Σωκράτη καί τοῦ Πλάτωνα ἀντιμετώπιζαν τό ζήτημα πολύ σοβαρότερα, προσπαθώντας νά θεμελιώσουν ἐπιστημονικά τήν πίστη τους, νά τήν ἀποδείξουν καί νά τήν ἐξηγήσουν, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως ἀποδείχνουν καί ἐξηγοῦν τά φυσικά πράγματα τοῦ συγκεκριμένου κόσμου. Ἔτσι οἱ ἰδεαλιστές μετάφεραν τήν ἐπιστήμη γιά τίς ἰδιότητες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἀπό τό βασίλειο τοῦ ὑπερφυσικοῦ καί μεταφυσικοῦ στόν πραγματικό, φυσικό, ὑλικό κόσμο, πού ἐκδηλώνεται σάν κόσμος μέ διαλεκτικές ἰδιότητες, ὅπου τό πνεῦμα καί ἡ ὕλη, παρά τό δυαδισμό τους, εἶναι ἑνωμένα, δηλαδή, εἶναι ὅπως ὁ ἀδελφός καί ἡ ἀδελφή, τοῦ ἴδιου αἵματος, ἀπό μιά κοινή μάνα. NB

Ἀρχικά οἱ ἰδεαλιστές ἦταν πεπεισμένοι ὀπαδοί τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος ὅτι τό πνεῦμα δημιούργησε τόν κόσμο, ἀλλά δέν εἶχαν δίκιο, γιατί σέ τελευταία ἀνάλυση συνέπεια τῶν δικῶν τους αναζη-

NB τήσεων ἀποδείχτηκε, ἀντίθετα, τό γεγονός ὅτι ὁ φυσικός, ὑλικός κόσμος εἶναι κάτι τό πρωτεῦον, πού δέν τό δημιούργησε κανένα πνεῦμα, ὅτι μάλλον ὁ ὑλικός κόσμος εἶναι ὁ ἴδιος δημιουργός, πού δημιούργησε ἀπό τόν ἑαυτό του καί ἀνάπτυξε τόν ἄνθρωπο μέ τή διάνοιά του. Καί ἔτσι ἀποδείχτηκε ὅτι τό ἀδημιούργητο ἀνώτατο πνεῦμα εἶναι μόνο μιά φανταστική ἀπεικόνιση τοῦ φυσικοῦ πνεύματος, πού ἀναπτύχθηκε μαζί μέ τό ἀνθρώπινο κεφάλι καί μέσα σ᾽αὐτό τό κεφάλι.

Ὁ ἰδεαλισμός, πού πῆρε τήν ὀνομασία του ἀπό τό γεγονός ὅτι θεωροῦσε τή γενική ἰδέα καί τίς ἰδέες πού ἐμφανίζονται μέσα στό ἀνθρώπινο κεφάλι νά στέκονται τόσο χρονικά ὅσο καί ὡς πρός τή σημασία τους πάνω ἀπό τόν ὑλικό κόσμο καί νά εἶναι προγενέστερές του — αὐτός ὁ ἰδεαλισμός ἄρχισε τό ἔργο του μέ ἕνα ὑπερβολικό ὀνειροπόλημα καί μέ ἕνα μεταφυσικό τρόπο. Ἀλλά στήν παραπέρα ἀνάπτυξη τό ὀνειροπόλημα λιγόστεψε καί ὁ ἰδεαλισμός ἔγινε πιό νηφάλιος, ἔτσι πού ὁ φιλόσοφος Κάντ στό ἐρώτημα πού ἔθεσε μπροστά του: «Πῶς εἶναι δυνατή ἡ μεταφυσική σάν ἐπιστήμη;» ἀπάντησε: ἡ μεταφυσική *σάν ἐπιστήμη* εἶναι ἀνέφικτη, τόν ἄλλο κόσμο, δηλαδή τόν ὑπερφυσικό, μποροῦμε μόνο νά τόν ἀπεικονίσουμε καί νά τόν γνωρίσουμε μέ τήν πίστη. Ἔτσι, ἡ ἀνεδαφικότητα τοῦ ἰδεαλισμοῦ βαθμιαῖα ξεπερνιόταν, καί ὁ σύγχρονος ὑλισμός ἀποδείχτηκε προϊόν τῆς φιλοσοφικῆς, καθώς ἐπίσης καί τῆς γενικῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάπτυξης.

διαλεκτικός ὑλισμός

Ἐπειδή ἡ ἀνεδαφικότητα τοῦ ἰδεαλισμοῦ στό πρόσωπο τῶν τελευταίων ἐπιφανῶν ἐκπροσώπων του — Κάντ, Φίχτε, Σέλλινγκ καί Χέγγελ — ἦταν καθαρά γερμανική, γι᾽αὐτό καί τό ἀποτέλεσμά της — ὁ διαλεκτικός ὑλισμός — εἶναι κυρίως προϊόν γερμανικῆς προέλευσης.

Ὁ ἰδεαλισμός ἐξάγει τόν ὑλικό κόσμο ἀπό τό πνεῦμα, ἀκολουθώντας τά χνάρια τῆς θρησκείας, ὅπου τό μεγάλο πνεῦμα, ἀεροβατώντας, εἶναι μόνο ὑποχρεωμένο νά πεῖ: «γένοιτο», γιά νά δημιουργηθοῦν τά πάντα. Ἕνα τέτιο ἰδεαλιστικό συμπέρασμα εἶναι μεταφυσικό. Ἀλλά ὅπως ἤδη ἔχει εἰπωθεῖ, οἱ τελευταῖοι ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ δέν ἦταν πιά τόσο πολύ φανατικοί μεταφυσικοί. Αὐτοί οἱ ἰδεαλιστές ἀπαλλάχτηκαν σημαντικά ἀπό τό ἐξωκοσμικό, ὑπερφυσικό, ἐπουράνιο πνεῦμα. Ἀλλά δέν ἀπαλλάχτηκαν ἀπό τά ὀνειροπολήματα γιά τό φυσικό πνεῦμα τοῦ ἐντεῦθεν κόσμου. Ὅπως εἶναι γνωστό οἱ χριστιανοί

NB

θεοποιούσαν τό πνεῦμα καί οἱ φιλόσοφοι ἦταν τόσο διαποτισμένοι μέ αὐτή τή θεοποίηση, πού δέν μποροῦσαν νά κρατηθοῦν γιά νά μήν κάνουν τή διάνοιά μας δημιουργό ἤ παραγωγό τοῦ ὑλικοῦ κόσμου ἀκόμη καί τότε, ὅταν νηφάλιο ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν τους ἔγινε τό φυσικό, τό ἀνθρώπινο πνεῦμα. Δέν ἔπαψαν νά ἐργάζονται γιά νά κατανοήσουν σαφέστερα τή σχέση ἀνάμεσα στίς δικές μας διανοητικές παραστάσεις καί στά ὑλικά πράγματα πού ἐμεῖς τά παριστάνουμε, τά στοχαζόμαστε καί τά κατανοοῦμε.

Γιά μᾶς τούς διαλεκτικούς ἤ τούς σοσιαλδημοκράτες ὑλιστές, ἡ πνευματική ἱκανότητα τῆς νόησης εἶναι προϊόν τῆς ὑλικῆς φύσης, τό ὁποῖο ἔχει ἀναπτυχθεῖ, ἐνῶ σύμφωνα μέ τό γερμανικό ἰδεαλισμό τό ζήτημα ἔχει ἀκριβῶς ἀντίθετα. Καί γι'αὐτό ὁ Ἔνγκελς μιλάει γιά τή «διαστροφή» αὐτοῦ τοῦ τρόπου σκέψης. Ἡ μανία γιά τό πνεῦμα ἦταν ἐπιβίωση τῆς παλιᾶς μεταφυσικῆς.

Οἱ ἄγγλοι καί οἱ γάλλοι ὑλιστές ἦταν, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, *πρόωροι* ἐχθροί τῆς ὀνειροπόλησης. Καί αὐτό τό πρόωρο τούς ἐμπόδιζε νά ἀπαλλαχτοῦν ἀπόλυτα ἀπό τήν ὀνειροπόληση. Οἱ ὑλιστές αὐτοί ἦταν πάρα πολύ ριζοσπαστικοί καί ἔπεφταν στό ἀντίθετο λάθος. Ὅπως οἱ ἰδεαλιστές φιλόσοφοι ἀσχολοῦνταν μέ τό πνεῦμα καί τό πνευματικό, ἔτσι κι'αὐτοί ἐνδιαφέρονταν μόνο γιά τό σῶμα καί τό σωματικό. Οἱ ἰδεαλιστές ἀσχολοῦνταν μέ τήν ἰδέα, οἱ παλιοί ὑλιστές — μέ τήν ὕλη. Καί οἱ πρῶτοι καί οἱ δεύτεροι ἦταν ὀνειροπόλοι καί, ἑπομένως, μεταφυσικοί. Καί οἱ πρωτοι καί οἱ δεύτεροι ξεχώριζαν ὑπερβολικά τό πνεῦμα ἀπό τήν ὕλη. Κανένα ἀπ'αὐτά τά δυό κόμματα δέν ὑψώθηκε ὥς τή συνείδηση τῆς ἑνότητας καί τῆς μοναδικότητας, τῆς γενικότητας καί τῆς καθολικότητας τῆς φύσης, ἡ ὁποία δέν εἶναι καθόλου *ἤ* ὑλική *ἤ* πνευματική, *ἀλλά εἶναι καί τό ἕνα* καί τό ἄλλο μαζί.

NB !!

Οἱ μεταφυσικοί ὑλιστές τοῦ προηγούμενου αἰώνα καί οἱ σύγχρονοί τους συνεχιστές πού δέν πέθαναν ἀκόμη, ὑποτιμοῦν πολύ τό ἀνθρώπινο πνεῦμα καί τήν ἔρευνα τῆς οὐσίας του καί τῆς πραγματικῆς του ἐφαρμογῆς, ἔτσι ἀκριβῶς, ὅπως οἱ ἰδεαλιστές τοῦ δίνουν πολύ ὑψηλή ἐκτίμηση... Γιά τούς παλιούς ὑλιστές μόνο ἡ ὕλη εἶναι τό ἀνώτατο ὑποκείμενο, ἐνῶ ὅλα τά ὑπόλοιπα εἶναι κατηγόρημα πού ὑποτάσσεται σ'αὐτό.

NB

Σ'αὐτό τόν τρόπο σκέψης ἔγκειται ἡ ὑπερτίμηση τοῦ ὑποκειμένου καί ἡ ὑποτίμηση τοῦ κατηγορήματος. Ἀφήνουν νά τούς ξεφύγει τό γεγονός ὅτι ἡ σχέση ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί στό κατηγόρημα εἶναι ὁπωσδήποτε *εὐμετάβλητη*. Τό ἀνθρώπινο πνεῦμα μπορεῖ ἐντελῶς ἐλεύθερα νά κάνει τό κάθε κατηγόρημα ὑποκείμενο καί, ἀντίθετα, τό κάθε ὑποκείμενο νά τό κάνει κατηγόρημα. Τό χιονόλευκο χρῶμα, ἄν καί εἶναι ἀνεπαίσθητο, παρ'ὅλα αὐτά εἶναι οὐσιῶδες ὅπως καί τοῦ λευκοῦ χρώματος χιόνι. Νά ὑποθέτει κανείς ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἡ οὐσία ἤ ἡ βασική αἰτία καί τά κατηγορήματά της ἤ οἱ ἰδιότητές της εἶναι μόνο δευτερεύοντα ἐξαρτήματα, αὐτό εἶναι ἕνας παλιός, περιορισμένος τρόπος σκέψης πού δέν ὑπολογίζει καθόλου τίς κατακτήσεις τῶν γερμανῶν διαλεκτικῶν. Πρέπει, ἐπιτέλους, νά καταλάβουμε ὅτι τά ὑποκείμενα δημιουργοῦνται ἀποκλειστικά ἀπό τά κατηγορήματα.

NB

Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ σκέψη εἶναι ἔκκριση, προϊόν ἤ ἔκκριμα τοῦ ἐγκεφάλου, ἀκριβῶς ὅπως καί ἡ χολή εἶναι ἔκκριμα τοῦ ἥπατος δέν προκαλεῖ διαφωνίες, ἀλλά ταυτόχρονα δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ἐδῶ ἔχουμε μιά πολύ ἄσχημη καί ἀνεπαρκή σύγκριση. Τό ἧπαρ, τό ὑποκείμενο αὐτῆς τῆς πρόσληψης, εἶναι κάτι τό αἰσθητό καί τό σταθμητό. Ἔτσι ἀκριβῶς καί ἡ χολή εἶναι αὐτό πού δημιουργεῖται ἀπό τό ἧπαρ, εἶναι τό προϊόν καί τό ἀποτέλεσμά του. Σ'αὐτό τό παράδειγμα καί τό ὑποκείμενο καί τό κατηγόρημα, δηλαδή καί τό ἧπαρ καί ἡ χολή εἶναι σταθμητά καί αἰσθητά, ἀλλά μ'αὐτό ἐπισκιάζεται ἐκεῖνο ἀκριβῶς πού ἤθελαν, στήν οὐσία, νά ποῦν οἱ ὑλιστές, παριστάνοντας τή χολή σάν ἀποτέλεσμα, καί τό ἧπαρ σάν αἰτία πού ἐπενεργεῖ. Γι'αὐτό ἐμεῖς εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ὑπογραμμίσουμε ἰδιαίτερα αὐτό πού σ'αὐτό τό παράδειγμα εἶναι ἐντελῶς ἀδιαφιλονίκητο, ἀλλά πού στή σύγκριση τοῦ ἐγκέφαλου καί τῆς διανοητικῆς δράσης μᾶς ξεφεύγει ἐντελῶς. Δηλαδή: ἡ χολή δέν εἶναι τόσο ἀποτέλεσμα τῆς δράσης τοῦ ἥπατος, ὅσο τό ἀποτέλεσμα ὅλου τοῦ προτσές τῆς ζωῆς...

NB

Οἱ ὑλιστές, δηλώνοντας ὅτι ἡ χολή εἶναι προϊόν τοῦ ἥπατος, δέν ἀρνοῦνται καθόλου καί δέν πρέπει νά ἀρνοῦνται ὅτι καί τά δυό ἀντικείμενα εἶναι ἰσότιμα ἀντικείμενα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἀλλά ὅταν λένε ὅτι ἡ συνείδηση, ἡ ἱκανότητα τῆς νόησης εἶναι ἰδιότητα τοῦ ἐγκεφάλου, τότε μόνο τό ἁπτό ὑποκείμενο πρέπει νά εἶναι τό μοναδικά ἄξιο

ἀντικείμενο, καί ὅτι ἔτσι μέ τό πνευματικό κατηγόρημα τελειώσαμε πιά μιά γιά πάντα. NB

Αὐτό τόν τρόπο σκέψης τῶν μηχανικῶν ὑλιστῶν ἐμεῖς τόν ὀνομάζουμε περιορισμένο, γιατί κάνει ὅλο τό αἰσθητό καί σταθμητό κάτω ἀπό μιά ὁρισμένη ἄποψη ὑποκείμενο, φορέα ὅλων τῶν ἄλλων ἰδιοτήτων, χωρίς νά ἀντιλαμβάνεται ὅτι αὐτή ἡ ὑπερβολικά ἐξυψωμένη αἰσθητότητα διά τῆς ἀφῆς παίζει στό παγκόσμιο σύνολο ἕναν τέτιο ἐξαρτημένο καί κατηγορικό ρόλο, ὅπως καί κάθε ἄλλο ἐξαρτημένο ὑποκείμενο τῆς καθολικῆς φύσης. NB

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στό ὑποκειμενο καί στό κατηγόρημα δέν ἐξηγεῖ οὔτε τήν ὕλη, οὔτε τή σκέψη. NB Ὡστόσο γιά τή διευκρίνιση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στόν ἐγκέφαλο καί στή διανοητική δράση σημασία ἔχει νά κατανοήσουμε τή σχέση ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί στό κατηγόρημα.

Ἴσως νά πλησιάσουμε στή λύση τοῦ προβλήματος, ἄν διαλέξουμε ἕνα ἄλλο παράδειγμα — παράδειγμα, στό ὁποῖο τό ὑποκείμενο εἶναι ὑλικό καί τό κατηγόρημα τέτιο, πού τουλάχιστον εἶναι ἀμφίβολο ἄν ἔχει σχέση μέ τήν ὑλική ἤ μέ τήν πνευματική κατηγορία. NB Ἄν, λογουχάρη, τά πόδια βαδίζουν, τά μάτια βλέπουν, τά αὐτιά ἀκοῦν, τότε γεννιέται τό ἐρώτημα, ἔχουν ἄραγε σχέση μέ τήν κατηγορία τοῦ ὑλικοῦ καί τό ὑποκείμενο καί τό κατηγόρημα, εἶναι ἄραγε τό φῶς πού βλέπουμε, ὁ ἦχος πού ἀκοῦμε, καί ἡ κίνηση πού πραγματοποιοῦμε μέ τά πόδια, κάτι τό ὑλικό ἤ τό μή ὑλικό; Τά μάτια, τά αὐτιά, τά πόδια εἶναι τά αἰσθητά καί τά σταθμητά ὑποκείμενα, ἐνῶ τά κατηγορήματα — ὅραση καί φῶς, ἀκοή καί ἦχος, κίνηση καί βήματα (χωρίς νά μιλήσω γιά τά πόδια πού παράγουν τήν κίνηση) εἶναι μή αἰσθητά καί ἀστάθμητα.

Ἀλλά τί λογῆς εἶναι ἡ ἔκταση τῆς ἔννοιας τῆς ὕλης; Ἔχουν ἄραγε σχέση μ'αὐτή τήν ἔννοια τά χρώματα, τό φῶς, ὁ ἦχος, ὁ χῶρος, ὁ χρόνος, ἡ θερμότητα καί ὁ ἠλεκτρισμός, ἤ εἶναι ἀνάγκη νά γυρέψουμε γι'αὐτά ἄλλη κατηγορία; Ἐδῶ δέν μποροῦμε νά τά βολέψουμε μόνο μέ τή διάκριση τοῦ ὑποκειμένου καί τοῦ κατηγορήματος, τῶν πραγμάτων καί τῶν ἰδιοτήτων. Ὅταν τό μάτι βλέπει, τότε τό αἰσθητό μάτι εἶναι πάντως ὑποκείμενο. Ἀλλά μποροῦμε κατά τόν ἴδιο τρόπο νά ἀναποδογυρίσουμε τή φράση καί νά ποῦμε ὅτι ἡ ἀστάθμητη ὅραση, οἱ δυνάμεις τοῦ φωτός καί τῆς ὅρασης εἶναι τά βασικά δεδομένα, τά ὑποκείμενα, ἐνῶ τό ὑλικό μάτι εἶναι μόνο τό ὄργανο, τό δευτερεῦον πράγμα, ἡ ἰδιότητα ἤ τό κατηγόρημα.

Ἕνα εἶναι ὁλοφάνερο: ὅτι οἱ ὕλες δέν ἔχουν περισσότερη σημασία ἀπό τίς δυνάμεις, οἱ δυνάμεις δέν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπό τίς ὕλες. NB Περιορισμένος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὑλισμός πού

προτιμάει τήν ὕλη καί ἐνδιαφέρεται περισσότερο γιά τό ὑλικό σέ βάρος τῆς δύναμης. Ὅποιος κάνει τίς δυνάμεις ἰδιότητες ἤ κατηγορήματα τῆς ὕλης, αὐτός δέν ξεκαθάρισε τή σχετικότητα

NB καί τήν κινητικότητα τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στήν οὐσία καί στήν ἰδιότητα.

Ἡ ἔννοια ὕλη καί ὑλικό παρέμενε ὥς τώρα ἐξαιρετικά μπερδεμένη ἔννοια. Ὅπως οἱ νομικοί δέν μποροῦν νά καταλήξουν σέ συμφωνία σχετικά μέ τήν ἀρχή τῆς ζωῆς τοῦ βρέφους στήν κοιλιά τῆς μάνας, ἤ ὅπως οἱ γλωσσολόγοι διαφωνοῦν γύρω ἀπό τό ζήτημα ποῦ βρίσκεται ἡ ἀρχή τῆς γλώσσας — εἶναι ἄραγε ἡ προσκλητήρια κραυγή ἤ τό ἐρωτικό κελάιδημα τοῦ πουλιοῦ γλώσσα ἤ δέν εἶναι, πρέπει ἄραγε νά ἀνάγει κανείς τή γλώσσα τῆς μιμικῆς καί τῶν χειρονομιῶν στήν ἴδια κατηγορία μέ τόν ἔναρθρο λόγο ἤ ὄχι — ἔτσι ἀκριβῶς καί οἱ ὑλιστές τῆς παλιᾶς

NB μηχανικῆς σχολῆς διαφωνοῦν γύρω ἀπό τό ζήτημα τί εἶναι ὕλη: ταιριάζει ἄραγε σ' αὐτή τήν ἔννοια μόνο τό αἰσθητό ἤ τό σταθμητό, ἤ μήπως ὅλα τά ὁρατά, τά αἰσθητά, τά ὀσφραυτά, τά ἀκουστά καί, τελικά, ὅλη ἡ φύση εἶναι ἕνα ὑλικό γιά μελέτη καί ἀντίστοιχα μ' αὐτό ὅλα μποροῦν νά ὀνομαστοῦν ὑλικά, ἀκόμη καί τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, γιατί καί αὐτό τό ἀντικείμενο χρησιμεύει στή γνωσιοθεωρία σάν ὑλικό;

Ὥστε τό γνώρισμα πού ξεχωρίζει τούς μηχανικούς ὑλιστές τοῦ περασμένου αἰώνα ἀπό τούς σοσιαλδημοκράτες ὑλιστές πού πέρασαν τό σχολειό τῶν γερμανῶν ἰδεαλιστῶν βρίσκεται στό ὅτι οἱ τελευταῖοι ἐπέκτειναν τήν περιορισμένη ἔννοια *τῆς αἰσθητῆς μόνο* ὕλης σέ ὅλο γενικά τόν ὑλικό κόσμο.

NB Ὕλη καί πνεῦμα

Εἶναι ἀδύνατο νά φέρει κανείς κάποια ἀντίρηση στό γεγονός ὅτι οἱ ἀκραῖοι ὑλιστές διακρίνουν τό σταθμητό ἤ τό αἰσθητό ἀπό τό ὀσφραυτό, ἀπό τό ἀκουστό ἤ, τέλος, ἀπό τόν κόσμο τῶν ἰδεῶν. Ἐμεῖς μποροῦμε νά τούς κατηγορήσουμε μονάχα γιά τό ὅτι ἐφαρμόζουν αὐτή τή διάκριση ὑπερβολικά, ὅτι ἀφήνουν νά τούς ξεφύγει αὐτό πού εἶναι συγγενικό καί γενικό στά πράγματα ἤ στίς ἰδιότητες καί διακρίνουν τή σταθμητή καί αἰσθητή ὕλη «μεταφυσικά», ἤ toto caelo καί δέν βλέπουν τή σημασία τῆς γενικῆς τάξης, πού εἶναι γεμάτη ἀντιθέσεις.

NB

Ἡ σύγχρονη φυσιογνωσία ὥς τώρα ἀκόμη ἀπό πολλές ἀπόψεις ὑποστηρίζει ὁλοκληρωτικά τήν ἄποψη τῶν ὑλιστῶν τοῦ περασμένου αἰώνα. Αὐτοί οἱ ὑλιστές ἦταν γενικοί θεωρητικοί, ἄς ποῦμε, *φιλόσοφοι* τῆς φυσιογνωσίας, μιά καί ἡ φυσιογνωσία ἀκόμη καί ὥς τώρα περιορίζει τήν ἔρευνά της στό μηχανικό, δηλαδή στό συγκεκριμένο, στό αἰσθητό καί στό σταθμητό. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ φυσιογνωσία ἀπό καιρό πλέον ἄρχισε νά ξεπερνάει αὐτή τήν ἄποψη. Ἡ χημεία βγῆκε ἤδη ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς μηχανικῆς στενότητας, καί τώρα ἐμφανίστηκαν νέες γνώσεις γιά τήν ἀλλαγή τῆς μορφῆς τῶν δυνάμεων, γιά τό πέρασμα τοῦ βάρους σέ θερμότητα, σέ ἠλεκτρισμό κτλ. Ἡ φυσιο-

γνωσία ὅμως, παρ᾽ὅλα αὐτά παραμένει ἀκόμη περιορισμένη. Τήν ἔρευνα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καί ὅλων ἐκείνων τῶν σχέσεων πού αὐτό προκαλεῖ στήν ἀνθρώπινη ζωή, δηλαδή, τῶν πολιτικῶν, νομικῶν, οἰκονομικῶν καί ὅλων τῶν ἄλλων σχέσεων, ἡ φυσιογνωσία τήν ἀποκλείει ἀπό τή σφαίρα τῆς μελέτης της, γιατί βρίσκεται ἀκόμη κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς παλιᾶς προκατάληψης ὅτι τό πνεῦμα εἶναι κάτι τό μεταφυσικό, παιδί κάποιου ἄλλου κόσμου.

῾Η φυσιογνωσία εἶναι ἄξια μομφῆς γιά ἀνεπάρκεια ὄχι γιατί διακρίνει τίς μηχανικές, χημικές, ἠλεκτροτεχνικές καί ἄλλες γνώσεις, χωρίζοντάς τες σέ ἰδιαίτερους τομεῖς, ἀλλά γιατί *μεγαλοποιεῖ* αὐτό τό χωρισμό, ἀφήνει νά τῆς ξεφύγει *ἡ σχέση* ἀνάμεσα στό πνεῦμα καί στήν ὕλη, καί ὥς τώρα δέν εἶναι σέ θέση νά ἀπαλλαχτεῖ ἀπό τό «μεταφυσικό» τρόπο σκέψης... NB

Δέν εἶναι οἱ διαφορετικές ἀπόψεις γιά τά ἄστρα ἤ τά ζῶα, τά φυτά ἤ τίς πέτρες πού χωρίζουν τούς ἀνθρώπους σέ ὑλιστές καί ἰδεαλιστές. Καθοριστικό σημεῖο εἶναι ἀποκλειστικά καί μόνο ἡ ἄποψη γιά τή σχέση ἀνάμεσα στό σῶμα καί στό πνεῦμα. NB

῾Η πεποίθηση γιά τήν πλήρη σφαλερότητα τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ πού δέν ἔπαυε νά θεωρεῖ τό πνεῦμα σάν μεταφυσική πρώτη ἀρχή, τό ὁποῖο δημιουργεῖ δῆθεν καί παράγει τίς αἰσθητές, τίς ὁρατές, τίς ὀσφραυτές καί τίς ἄλλες ὕλες, ὁδήγησε μέ ἀναπόφευκτη ἀναγκαιότητα στό *σοσιαλιστικό ὑλισμό* πού ὀνομάζεται «σοσιαλιστικός», γιατί οἱ σοσιαλιστές Μάρξ καί Ἔνγκελς καθόρισαν γιά πρώτη φορά καθαρά καί μέ ἀκρίβεια ὅτι οἱ ὑλικές καί συγκεκριμένα οἱ οἰκονομικές σχέσεις τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας δημιουργοῦν τή βάση, ἡ ὁποία σέ τελευταία ἀνάλυση καθορίζει ὅλο τό ἐποικοδόμημα τῶν νομικῶν καί πολιτικῶν θεσμῶν, καθώς ἐπίσης καί τῶν θρησκευτικῶν, τῶν φιλοσοφικῶν καί τῶν ἄλλων ἀντιλήψεων κάθε ἱστορικῆς ἐποχῆς. ᾿Αντί νά ἐξηγοῦν, ὅπως πρίν, τό Εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή συνείδησή του, τώρα ἀντίθετα, ἐξηγοῦν τή συνείδηση ἀπό τό Εἶναι καί κυρίως ἀπό τήν οἰκονομική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό τόν τρόπο πού προμηθεύεται τό ψωμί του.

῾Ο σοσιαλιστικός ὑλισμός μέ τήν ἔννοια «ὕλη» ἐννοεῖ ὄχι μόνο τό σταθμητό καί τό αἰσθητό, ἀλλά καί ὅλο τό πραγματικό Εἶναι, — πᾶν ὅ,τι περιέχεται στό καθολικό, καί πραγματικά σ᾽αὐτό περιέχονται ὅλα, γιατί τά πάντα καί τό καθολικό εἶναι μόνο *δυό ὀνομασίες ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ πράγματος*. Καί ὁ σοσιαλιστικός ὑλισμός θέλει νά τά ἀγκαλιάσει ὅλα *μέ μιά* ἔννοια, *μέ μιά* ὀνομασία, *μέ μιά* τάξη, ἀδιάφορα ἀπό τό ἄν αὐτή ἡ καθολική τάξη ὀνομάζεται ἀντικειμενική πραγματικότητα, φύση ἤ ὕλη.

᾿Εμεῖς, οἱ νεότεροι ὑλιστές δέν εἴμαστε τῆς περιορισμένης ἐκείνης γνώμης ὅτι ἡ σταθμητή καί αἰσθητή ὕλη εἶναι ὕλη par excellence*. ᾿Εμεῖς εἴμαστε τῆς ἄποψης ὅτι καί ἡ μυρωδιά

τῶν λουλουδιῶν, καί οἱ ἦχοι, καί ὅλες οἱ μυρωδιές εἶναι ἐπίσης ὕλη. Ἐμεῖς δέν βλέπουμε τίς δυνάμεις σάν ἕνα ἁπλό ἐξάρτημα, σάν ἕνα καθαρό κατηγόρημα τῆς ὕλης, καί τήν ὕλη, τήν αἰσθητή ὕλη, σάν ἕνα «πράγμα» πού κυριαρχεῖ πάνω σέ ὅλες τίς ἰδιότητες. Ἐμεῖς βλέπουμε τήν ὕλη καί τίς δυνάμεις δημοκρατικά. Καί τοῦτα καί τά ἄλλα ἔχουν γιά μᾶς τήν ἴδια ἀξία. Αὐτά ὅλα παρμένα ξεχωριστά δέν εἶναι τίποτε περισσότερο παρά ἰδιότητες, ἐξαρτήματα, κατηγορήματα ἤ ἀναπόσπαστες ἰδιότητες τῆς οὐσίας τοῦ μεγάλου συνόλου — τῆς φύσης. Δέν πρέπει νά βλέπουμε τόν ἐγκέφαλο σάν κύριο καί τίς πνευματικές λειτουργίες σάν ὑπηρέτη πού ὑποτάσσεται σ'αὐτόν. Ὄχι, ἐμεῖς οἱ σύγχρονοι ὑλιστές, ἰσχυριζόμαστε ὅτι ἡ λειτουργία εἶναι στόν ἴδιο βαθμό ἀνεξάρτητο πράγμα, ὅπως καί ἡ αἰσθητή ἐγκεφαλική ὕλη ἤ ἕνα ὁποιοδήποτε ἄλλο ὑλικό πράγμα. Καί οἱ σκέψεις, ἡ πηγή τους καί ἡ φύση τους εἶναι μιά τέτια ἀκριβῶς πραγματική ὕλη καί ὑλικό πού ἀξίζει τόση μελέτη ὅπως καί ὅλα τά ἄλλα. Ἐμεῖς εἴμαστε ὑλιστές, γιατί δέν κάνουμε ἀπό τό πνεῦμα κανένα «μεταφυσικό» τέρας. Ἡ διανοητική δύναμη εἶναι γιά μᾶς τόσο λίγο «πράγμα καθεαυτό», ὅπως καί ἡ δύναμη τῆς βαρύτητας ἤ ὁ ὄγκος τῆς γῆς. Ὅλα τά πράγματα εἶναι μόνο κρίκοι τῆς μεγάλης καθολικῆς ἀλληλουχίας,* αὐτή μονάχα εἶναι αἰώνια, ἀληθινή, συνεχής, δέν εἶναι φαινόμενο, ἀλλά τό μοναδικό «πράγμα καθεαυτό» καί ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια.

NB

Ἐπειδή ἐμεῖς, οἱ σοσιαλιστές ὑλιστές, ἔχουμε μιά ἔννοια *πού συνδέει* μαζί τήν ὕλη καί τό πνεῦμα, γι'αὐτό γιά μᾶς καί οἱ λεγόμενες πνευματικές σχέσεις, ὅπως εἶναι ἡ πολιτική, ἡ θρησκεία, ἡ ἠθική καί οἱ ἄλλες, εἶναι ἐπίσης ὑλικές σχέσεις. Καί τήν ὑλική ἐργασία, τήν οὐσία της καί τά ζητήματα τοῦ στομαχιοῦ ἐμεῖς τά βλέπουμε σάν βάση, σάν προϋπόθεση καί θεμέλιο κάθε πνευματικῆς ἐξέλιξης, μόνο ἐφόσον τό ζωῶδες προηγεῖται σέ χρόνο τοῦ ἀνθρώπινου, γεγονός πού δέν μᾶς ἐμποδίζει καθόλου νά δόσουμε ὑψηλή ἐκτίμηση στόν ἄνθρωπο καί στή διάνοιά του.

NB

NB

Ὁ σοσιαλιστικός ὑλισμός διαφέρει στό ὅτι δέν ὑποτιμάει, ὅπως οἱ ὑλιστές τῆς παλιᾶς σχολῆς, τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἀλλά καί δέν τό ὑπερτιμάει, ὅπως οἱ γερμανοί ἰδεαλιστές, ἀντίθετα στήν ἐκτίμησή του ξέρει *τό μέτρο*, θεωρώντας τό μηχανισμό, ὅπως καί τή φιλοσοφία, ἀπό κριτικο-διαλεκτική ἄποψη σάν κρίκους τοῦ ἀδιαίρετου παγκόσμιου προτσές καί τῆς παγκόσμιας προόδου...

[218-226] Ἐπειδή ἐμεῖς δέν συμπίπτουμε μέ τούς παλιούς ὑλιστές, πού νομίζουν ὅτι ἑρμήνευσαν ἤδη ἐπαρκῶς τό τί εἶναι ἡ διάνοια, ὀνομάζοντάς την ἰδιότητα τοῦ ἐγκεφάλου, γι'αὐτό

* — κατ'ἐξοχήν. *Ἡ Σύντ.*

καί δέν μποροῦμε νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τό ἀντικείμενό μας, τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, μέ ἕνα χτύπημα τοῦ μαχαιριοῦ (μονομιᾶς). *Ὁ θεωρητικός* δρόμος, πού προσπαθεῖ μόνο μέ πνευματικές διεργασίες νά κατανοήσει τήν οὐσία τοῦ πνεύματος στίς ἐσωτερικές ἐκκρίσεις τοῦ κεφαλιοῦ, δέν μπορεῖ νά εἶναι δικός μας δρόμος, ἐπειδή οἱ θεωρητικοί ἰδεαλιστές μ'αὐτόν πέτυχαν πολύ ἀσήμαντα ἀποτελέσματα. Καί νά πάνω στήν ὥρα ἐμφανίζεται ὁ Χαῖκκελ μέ τήν ἄποψή του γιά τή σωστή μέθοδο τῆς ἐπιστήμης. Αὐτός ἐξετάζει τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ὅπως αὐτό δροῦσε *ἱστορικά*, κι'αὐτή ἐμεῖς νομίζουμε ὅτι εἶναι μιά ἐντελῶς σωστή μέθοδος...

Ἡ πρώτη πνευματική ἕνωση comme il faut ἦταν ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Δαρβίνου γιά τή φυσική ἐπιλογή στήν πάλη γιά τήν ὕπαρξη, πού δημοσιεύτηκε μόλις τό 1859 — ἔτσι νομίζει ὁ Χαῖκκελ, ἀλλά ἐμεῖς ἐπιτρέπουμε στόν ἑαυτό μας νά ἔχει γι'αὐτό τό ζήτημα ἄλλη γνώμη.

Ἄς μέ καταλάβει σωστά ὁ ἀξιότιμος ἀναγνώστης: δέν θέλουμε νά ἀμφισβητήσουμε ὅτι ὁ Δαρβίνος καί ὁ Χαῖκκελ σύνδεσαν σωστά καί ἐπιστημονικά τό ἀτομικό τους πνεῦμα μέ τόν κόσμο τῶν φυτῶν καί τῶν ζώων καί δημιούργησαν τά καθαρά κρύσταλλα τῆς γνώσης, ἀλλά θέλουμε μόνο νά σημειώσουμε ὅτι ὁ νεότερος διαλεκτικός ὑλισμός εἶναι τῆς ἄποψης ὅτι ὁ Δαρβίνος καί ὁ Χαῖκκελ, ὅσο μεγάλη κι'ἄν ἦταν ἡ ὑπηρεσία τους, δέν ἦταν οἱ πρῶτοι καί μοναδικοί πού κατόρθωσαν νά δημιουργήσουν τέτια κρύσταλλα. Οἱ «κακόμοιροι» ζωολόγοι τοῦ μουσείου καί οἱ βοτανολόγοι συλλέκτες ξηρῶν φυτῶν μᾶς ἄφησαν ἐπίσης ἕνα μόριο πραγματικῆς ἐπιστήμης...

Μέ τήν πρόσληψη καί τή συλλογή τῶν στοιχείων καί τήν καταγραφή τους χύνεται καινούργιο φῶς ἤ, σωστότερα, αὐξάνει αὐτό πού ὑπῆρχε νωρίτερα. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Δαρβίνου εἶναι μεγάλη, ἀλλά ὄχι τόσο ἀπεριόριστη, γιά νά ἔχει ὁ Χαῖκκελ βάση νά θεωρεῖ τήν «ἐπιστήμη» κάτι τό ἀνώτερο ἀπό τήν καθημερινή συνένωση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος μέ τά ὑλικά στοιχεῖα. Ὁ παλιός ὑλισμός

Στό πρῶτο μέρος αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἔρευνας ἔχει ὑποδειχτεῖ ὅτι ὁ περιορισμένος ὑλισμός ὄχι μόνο θεωρεῖ τό ἀνθρώπινο πνεῦμα ἰδιότητα τοῦ ἐγκεφάλου — μ'αὐτό κανείς δέν διαφωνεῖ — ἀλλά NB ἀπό αὐτή τή σχέση ἄμεσα εἴτε ἔμμεσα βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι τό κατηγόρημα τῆς λογικότητας εἴτε τῆς γνωστικῆς ἱκανότητας πού καταλογίζεται στόν ἐγκέφαλο δέν εἶναι τό οὐσιῶδες ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, ἀλλά, ἀντίθετα, ἡ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ ἐγκεφάλου εἶναι ἱκανή νά δόσει ἀρκετά γιά τήν ἐξήγηση τῶν ἰδιοτήτων τοῦ πνεύματος. NB Σέ ἀντίθεση μ'αὐτό ὁ δικός μας διαλεκτικός ὑλισμός ἀποδείχνει ὅτι τό ζήτημα πρέπει νά τό ἐξετάζουμε σύμφωνα μέ τήν ὑπόδειξη τοῦ Σπινόζα, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ καθολικοῦ, sub specie aeternitatis*. Στό ἄπειρο καθολικό ἡ ὕλη

* — ἀπό τήν ἄποψη τῆς αἰωνιότητας. *Ἡ Σύντ.*

τῶν παλιῶν καί ἤδη ἀπαρχαιωμένων ὑλιστῶν, ἡ αἰσθητή ὕλη δέν ἀποκτᾶ οὔτε τό ἐλάχιστο δικαίωμα νά θεωρεῖ τόν ἑαυτό της πιό οὐσιώδη, δηλαδή, πιό ἄμεση, καθαρή ἤ καθορισμένη ἀπό ὁποιοδήποτε ἄλλο φαινόμενο τῆς φύσης...

NB α(β) 'Εκεῖνοι οἱ ὑλιστές, πού μετατρέπουν τήν αἰσθητή ὕλη σέ οὐσία καί τή μή αἰσθητή ἐγκεφαλική λειτουργία μόνο σέ ἐπουσιώδη ἰδιότητα, ὑποτιμοῦν πολύ αὐτή τή λειτουργία. Γιά νά πάρουμε μιά πιό πετυχημένη καί πιό σωστή ἀντίληψη γι'αὐτή τή λειτουργία, πρέπει πρῶτ'ἀπόλα νά ἐπανέλθουμε στό γεγονός ὅτι αὐτά εἶναι παιδιά μιᾶς μάνας, ὅτι αὐτά εἶναι δυό φαινόμενα τῆς φύσης, πού τά φωτίζουμε ἐμεῖς, περιγράφοντάς τα, χωρίζοντάς τα σέ τάξεις, εἴδη καί ὑποδιαιρέσεις τῶν εἰδῶν. Ἄν σχετικά μέ τήν ὕλη διαπιστώνουμε — γεγονός μέ τό ὁποῖο κανείς, βέβαια, δέν διαφωνεῖ — ὅτι αὐτή εἶναι φαινόμενο τῆς φύσης καί τό ἴδιο ἐπίσης λέμε γιά τήν πνευματική ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου, τότε ξέρουμε ἀκόμη πολύ λίγα καί γιά τό ἕνα καί γιά τό ἄλλο. Ξέρουμε, ὅμως, ὅτι αὐτά εἶναι ἀδέρφια καί ὅτι κανένας δέν μπορεῖ νά τά χωρίσει ὑπερβολικά τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, κανένας δέν μπορεῖ νά κάνει διάκριση ἀνάμεσά τους toto genere, toto coelo*.

Ἄν θέλουμε νά μάθουμε πιό πολλά, λογουχάρη, γιά τήν ὕλη, τότε γι'αὐτό εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐνεργήσουμε ἔτσι ὅπως ἐνεργοῦσαν στό παρελθόν οἱ ζωολόγοι τοῦ μουσείου καί οἱ βοτανολόγοι συλλέκτες ξηρῶν φυτῶν, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι τίς διάφορες τάξεις της, τίς οἰκογένειες, τά εἴδη, νά τά ἐρευνήσουμε, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά περιγράψουμε τήν ἐμφάνισή τους, τήν καταστροφή καί τή μετατροπή τοῦ ἑνός στό ἄλλο. Καί αὐτό εἶναι ἡ ἐπιστήμη γιά τήν ὕλη. Ὅποιος θέλει πιό πολλά, αὐτός ζητάει τό ὑπερβολικό, δέν καταλαβαίνει τί εἶναι γνώση. Αὐτός δέν καταλαβαίνει οὔτε τό ὄργανο τῆς ἐπιστήμης, οὔτε τή χρήση του. Ἄν οἱ παλιοί ὑλιστές ἔχουν νά κάνουν μέ *τά μερικά* εἴδη τῆς ὕλης, τότε χωρίς ἀμφιβολία ἐνεργοῦν ἐπιστημονικά, ὅταν, ὅμως, ἔχουν νά κάνουν μέ τήν ἀφηρημένη ὕλη, μέ τήν καθολική της ἔννοια, τότε ἀποδείχνονται ἐντελῶς ἀνίσχυροι σ'αὐτή τήν ἀφηρημένη ἐπιστήμη. Ἡ ὑπηρεσία τῶν ἰδεαλιστῶν ἔγκειται στό ὅτι αὐτοί, τουλάχιστον, προώθησαν τόσο πολύ τήν ἱκανότητα νά χρησιμοποιοῦν τήν ἀφαίρεση καί τίς γενικές ἔννοιες, πού ὁ νεότερος σοσιαλιστικός ὑλισμός, τελικά, μπορεῖ νά κατανοήσει ὅτι καί τά εἴδη τῆς ὕλης, καί οἱ ἔννοιες εἶναι συνηθισμένα προϊόντα τῆς φύσης, καί δέν ὑπάρχει τίποτε, οὔτε μπορεῖ νά ὑπάρχει τίποτε, πού νά μήν ἔχει σχέση μέ τήν ἑνιαία ἀπεριόριστη κατηγορια τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

Ἡ ὑπηρεσία τοῦ ἰδεαλισμοῦ

NB

* — ὅλες τίς ἀπόψεις, ὁλοκληρωτικά, σέ ὅλη τή γραμμή, θεμελιακά *Ἡ Σύντ.*

Ἡ ὑλιστική θεωρία τῆς γνώσης

Ὁ ὑλισμός μας διακρίνεται γιά τήν εἰδικά ἐκφρασμένη γνωριμία του μέ *τή γενική φύση* τοῦ πνεύματος *καί* τῆς ὕλης. Ἐκεῖ πού αὐτός ὁ σύγχρονος ὑλισμός κάνει ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς του τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, τό θεωρεῖ σάν ἕνα ὁποιοδήποτε ἄλλο ὑλικό γιά ἔρευνα, δηλαδή, ὅπως ἐνεργοῦν οἱ ζωολόγοι τοῦ μουσείου, οἱ βοτανολόγοι συλλέκτες ξηρῶν φυτῶν, ἔτσι ἀκριβῶς ἐνεργοῦν καί οἱ δαρβινιστές μέ τήν ἔρευνα καί τήν περιγραφή τῶν ἀντικειμένων τους. Ἀναμφισβήτητα οἱ πρῶτοι μέ τήν ταξινόμησή τους ἔριξαν φῶς πάνω σέ χιλιάδες εἴδη, ὡστόσο αὐτό δέν ἦταν ἀρκετά δυνατό φῶς, καί ὁ Δαρβίνος τό ἐνίσχυσε τόσο πολύ πού αὐτός ὁ συμπληρωματικός φωτισμός ἐπισκίασε τήν ἀρχή. Ἀλλά καί οἱ παλιοί συστηματικοί ἦταν ὑποχρεωμένοι ὡστόσο νά «γνωρίζουν» πρίν ταξινομήσουν, γι᾿αὐτό καί ἡ δαρβινική γνώση δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ταξινόμηση πού ἔχει ἀναχθεῖ στήν ἔννοια τῆς ἐξέλιξης, ταξινόμηση πού χάρη στήν περιγραφή τῶν προτσές τῆς φύσης δίνει μιά πιό ἀκριβή ἀντανάκλαση τῶν στοιχείων πού ἔχουν συγκεντρωθεῖ...

α | β

Περιγραφή καί ἑρμηνεία

Ἀντανάκλαση τῶν ἄλλων τμημάτων τῆς φύσης

Ἡ ὑλιστική γνωσιοθεωρία ἀνάγεται στήν ἀναγνώριση τοῦ γεγονότος ὅτι τό ἀνθρώπινο ὄργανο γνώσης δέν ἐκπέμπει κανένα μεταφυσικό φῶς, ἀλλά εἶναι κομμάτι τῆς φύσης πού ἀντανακλᾶ τά ἄλλα κομμάτια τῆς φύσης, καί ἡ δημιουργική του οὐσία *διευκρινίζεται* μέσα ἀπό τήν περιγραφή πού τοῦ κάναμε. Μιά τέτια περιγραφή ἀπαιτεῖ ἀπό τόν θεωρητικό τῆς γνώσης, ἤ ἀπό τόν φιλόσοφο νά ἐξετάζει τό ἀντικείμενό του μέ τήν ἴδια ἀκρίβεια, ὅπως καί ὁ ζωολόγος ἐξετάζει τό ζῶο πού μελετάει. Καί ἄν μοῦ καταλογίσουν τή μομφή γιατί ἐγώ ὁ ἴδιος δέν τό κάνω αὐτό ἀμέσως, τότε πραγματικά δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι καί ἡ Ρώμη δέν χτίστηκε σέ μιά μέρα.

Εἶναι καταπληκτικό ὅτι αὐτοί οἱ μορφωμένοι φυσιοδίφες πού καταλαβαίνουν τόσο καλά ὅτι ἡ αἰώνια κίνηση τῆς φύσης, χάρη στήν προσαρμογή, τήν κληρονομικότητα, τή φυσική ἐπιλογή, τήν πάλη γιά τήν ὕπαρξη κτλ., δημιούργησε ἀπό τό πρωτόπλασμα καί τά μαλάκια τούς ἐλέφαντες καί τούς πιθήκους, δέν μποροῦν νά καταλάβουν ὅτι μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀναπτύχθηκε καί τό πνεῦμα. Καί γιατί αὐτο πού συνέβηκε μέ τά ὀστά, δέν μποροῦσε νά συμβεῖ καί μέ τό λογικό;..

NB

NB

Βαθμιαῖο πέρασμα ἀπό τήν ὕλη στό πνεῦμα

Ὅπως ὁ ζωολόγος τοῦ μουσείου μελετοῦσε τά δικά του ζῶα μέσω τῆς περιγραφῆς τῆς τάξης, τοῦ εἴδους, τῆς οἰκογένειας, σύμφωνα μέ τά ὁποῖα εἶναι χωρισμένα τά ζῶα, ἔτσι καί τό ἀνθρώπινο πνεῦμα πρέπει νά ἐρευνηθεῖ μέσω τῆς μελέτης τῶν διαφόρων εἰδῶν αὐτοῦ τοῦ πνεύματος. Ἡ κάθε προσωπικότητα ἔχει τή δική της ἰδιαίτερη διάνοια, καί ὅλες οἱ διάνοιες μαζί μπορεῖ νά θεωροῦνται σάν διακλαδώσεις ἑνός γενικοῦ

πνεύματος. Ἐν μέρει αὐτό τό γενικό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ὅπως καί τό προσωπικό, ἔχει τήν ἐξέλιξή του στό παρελθόν, ἐνμέρει στό μέλλον. Τό πνεῦμα ἔκανε διάφορες, πολυποίκιλες μεταμορφώσεις, καί ἄν ἐμεῖς τίς παρακολουθήσουμε καί φτάσουμε ὥς τήν ἀρχή τοῦ ἀνθρώπινου γένους, τότε θά πλησιάσουμε ὥς ἐκείνη τή βαθμίδα ὅπου ἡ θεϊκή σπίθα πέφτει ὥς τό ἐπίπεδο τοῦ ζωϊκοῦ ἐνστίκτου. Ἔτσι τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἀφοῦ ἔγινε θεριό, ἀποτελεῖ τή γέφυρα πρός τά πραγματικά ζωϊκά πνεύματα, καί ἔτσι φτάνουμε ὥς τό πνεῦμα τῶν φυτῶν, τῶν δέντρων καί τῶν βουνῶν. Αὐτό σημαίνει ὅτι, ἔτσι, ἐμεῖς φτάνουμε ὥς τήν ἀντί-
NB ληψη ὅτι ἀνάμεσα στό πνεῦμα καί στήν ὕλη, ὅπως ἀνάμεσα στά διάφορα μέρη τῆς καθολικῆς ἑνότητας τῆς φύσης, ὑπάρχουν βαθμιαῖα περάσματα καί μιά διαφορά πού ἐξαφανίζεται μόνο ὥς πρός τό βαθμό, ἀλλά ὄχι *μεταφυσική* διαφορά.

Μιά καί ὁ παλιός ὑλισμός δέν κατάλαβε αὐτά τά γεγονότα, μιά καί δέν μπόρεσε νά καταλάβει τήν ὕλη καί τό πνεῦμα σάν ἀφηρημένες μορφές τῶν συγκεκριμένων φαινομένων καί, παρ' ὅλη τή θρησκευτική του ἐλευθεροφροσύνη καί τή χαμηλή ἐκτίμηση τοῦ θεϊκοῦ πνεύματος, δέν ἤξερε ἀπό ποῦ καί πῶς προῆλθε τό φυσικό πνεῦμα, καί ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς ἄγνοιας δέν μποροῦσε μέ κανένα τρόπο νά ξεπεράσει τή μεταφυσική — γι'αὐτό ὁ Φρίντριχ Ἔνγκελς ὀνόμασε αὐτό τόν ἀνίσχυρο, τόν ἀνίκανο νά
NB βρεῖ ἄκρη στήν ἀφηρημένη ἐπιστήμη, ὑλισμό μεταφυσικό καί *νέστερο γερμανικό ἰδεαλισμό πέρασε τήν καλύτερη σχολή, τόν* ὀνόμασε διαλεκτικό.

Ἀπό τήν ἄποψη αὐτοῦ τοῦ ὑλισμοῦ τό πνεῦμα εἶναι ἀθροι-
NB στική ὀνομασία τῶν πνευματικῶν φαινομένων, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως ἡ ὕλη εἶναι ἀθροιστική ὀνομασία τῶν ὑλικῶν φαινομένων, ἀλλά τά δυό μαζί δημιουργοῦν μιά ἔννοια καί ὀνομάζονται μέ ἕνα ὄνομα — φαινόμενα τῆς φύσης. Αὐτός εἶναι ἕνας νέος γνωσιοθεωρητικός τρόπος σκέψης, πού διεισδύει σ'ὅλες τίς χωριστές ἐπιστῆμες, σ'ὅλες τίς χωριστές σκέψεις καί καθιερώνει τή σκέψη ὅτι ὅλα τά πράγματα στόν κόσμο πρέπει νά θεωροῦνται sub specie aeternitatis, ἀπό την ἄποψη τοῦ καθολικοῦ. Αὐτό τό αἰώνια καθολικό εἶναι τόσο ἑνωμένο μέ τά προσωρινά του φαινόμενα, ὥστε ὅλη ἡ αἰωνιότητα εἶναι προσωρινή καί ὅλο τό προσωρινό εἶναι αἰώνιο.

Καί ὁ οὐσιώδης τρόπος σκέψης τῆς σοσιαλδημοκρατίας φωτίζει μέ νέα μέθοδο αὐτό τό πρόβλημα, πάνω στή λύση τοῦ ὁποίου βασανίστηκε τόσο πολύ ὁ ἰδεαλισμός, θέτοντας τό ἐρώτημα: σέ τί συνίσταται ἡ ἀληθινή νόηση, πῶς νά διακρίνουμε τίς ὑποκειμενικές σκέψεις ἀπό τίς ἀντικειμενικές; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἡ ἑξῆς: δέν πρέπει νά κάνουμε ὑπερβολικές διακρίσεις. Καί ἡ πιό καλύτερη παράσταση καί ἡ πιό ἀληθινή σκέψη μποροῦν νά δόσουν μόνο τή *μορφή* τῆς καθολικῆς ποικιλομορφίας πού
α ἔχει θέση μέσα σου καί ἔξω ἀπό σένα. Δέν εἶναι καθόλου τόσο δύσκολο νά διακρίνει κανείς τίς πραγματικές εἰκόνες

ἀπό τίς φανταστικές, καί ὁ κάθε ζωγράφος μπορεῖ νά τό κάνει αὐτό μέ πολύ μεγάλη ἀκρίβεια. Οἱ φανταστικές παραστάσεις εἶναι παρμένες ἀπό τήν πραγματικότητα, ἀλλά οἱ πιό πιστές παραστάσεις γιά τήν πραγματικότητα ἀναζωογονοῦνται κατ' ἀνάγκη ἀπό τήν πνοή τῆς φαντασίας. Οἱ πιστές παραστάσεις καί ἔννοιες μᾶς προσφέρουν μεγάλες ὑπηρεσίες ἀκριβῶς γιατί κατέχουν ὄχι ἰδεατή πιστότητα, ἀλλά μόνο σχετική. α α α

Οἱ σκέψεις μας δέν μποροῦν καί δέν πρέπει νά *«συμπίπτουν»* μέ τά ἀντικείμενά τους στή μεγαλοποιημένη μεταφυσική ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης. 'Εμεῖς θέλουμε, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι καί μποροῦμε νά πάρουμε μόνο μιά κατά προσέγγιση ἰδέα τῆς πραγματικότητας. Γι'αὐτό καί ἡ πραγματικότητα μπορεῖ μόνο νά προσεγγίσει στά ἰδανικά μας. Ἔξω ἀπό τήν ἰδέα δέν ὑπάρχουν οὔτε μαθηματικές τελεῖες, οὔτε μαθηματικές εὐθεῖες γραμμές. Στήν πραγματικότητα σ'ὅλες τίς εὐθεῖες γραμμές προσιδιάζει μιά καμπυλότητα, γεμάτη ἀντιφάσεις ἀκριβῶς ὅπως καί τό ἀνώτατο δίκαιο εἶναι ἀκόμη στενά συνδεμένο μέ τήν ἀδικία. 'Η φύση τῆς ἀλήθειας δέν εἶναι ἰδεατή, ἀλλά οὐσιαστική, εἶναι ὑλιστική, γνωρίζεται ὄχι μέ τή σκέψη, ἀλλά μέ τά μάτια, μέ τά αὐτιά καί μέ τά χέρια, δέν εἶναι προϊόν τῆς σκέψης, ἀλλά μάλλον τό ἀντίθετο: ἡ σκέψη εἶναι προϊόν τῆς καθολικῆς ζωῆς. Τό ζωντανό καθολικό εἶναι ἡ ἐνσαρκωμένη ἀλήθεια. NB

IV
Ο ΔΑΡΒΙΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΕΓΓΕΛ

[226-233] Μ'αὐτό θέλουμε νά δείξουμε ὅτι ἡ φιλοσοφία καί ἡ φυσιογνωσία καθόλου δέν ἀπέχουν τόσο μακριά ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Τό ἀνθρώπινο πνεῦμα ἐργάζεται τόσο σ'αὐτόν, ὅσο καί στόν ἄλλο τομέα σύμφωνα *μέ μιά καί τήν αὐτή μέθοδο.* 'Η φυσικοεπιστημονική μέθοδος εἶναι *ἀκριβέστερη,* ἀλλά μονάχα ὡς πρός τό βαθμό καί ὄχι ὡς πρός τήν οὐσία... NB

'Εμεῖς εὐχαρίστως ἀναγνωρίζουμε στόν Χέγγελ, πού ἔχει σχεδόν πλέον ξεχαστεῖ, τό τιμητικό δικαίωμα νά εἶναι πρόδρομος τοῦ Δαρβίνου. 'Ο Λέσσινγκ* κάποτε ὀνόμαζε τόν Σπινόζα «ψόφιο σκύλο». Ἔτσι ἀκριβῶς ἔφαγε τά ψωμιά του σήμερα καί ὁ Χέγγελ, παρά τό γεγονός ὅτι κάποτε, σύμφωνα μέ τά λεγόμενα τοῦ βιογράφου του Χάιμ, ὁ Χέγγελ εἶχε μέσα στό φιλολογικό κόσμο τόση βαρύτητα, ὅση εἶχε ὁ Ναπολέων Α΄ στόν πολιτικό κόσμο. 'Ο Σπινόζα, αὐτός ὁ «ψόφιος σκύλος» ἔχει πιά ἀπό

* Στό κείμενο ὑπάρχει ἀνακρίβεια: ὁ Ντίτσγκεν, ὅπως φαίνεται, ἐννοεῖ τόν Πρόλογο τοῦ Χέγγελ στή δεύτερη ἔκδοση τῆς «'Εγκυκλοπαίδειας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» ὅπου ἀναφέρεται: «'Ο Λέσσινγκ εἶπε κάποτε ὅτι μέ τόν Σπινόζα συμπεριφέρονται ὅπως μέ τόν ψόφιο σκύλο» (βλ. Χέγγελ. Ἅπαντα, τόμ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1929, σελ. 352). *'Η Σύντ.*

NB καιρό άναστηθεῖ, καί ὁ Χέγγελ θά βρεῖ ἐπίσης ἄξια ἀναγνώριση στούς ἀπογόνους. Ἄν ὁ Χέγγελ δέν τήν ἔχει σήμερα αὐτό εἶναι μόνο ἕνα παροδικό φαινόμενο.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ δάσκαλος ἔλεγε ὅτι ἀνάμεσα στούς πολυάριθμους μαθητές του μόνο ἕνας τόν κατάλαβε, μά κι' αὐτός δέν τόν κατάλαβε σωστά. Αὐτή ἡ γενική ἀκατανοησία, κατά τή γνώμη μας, εἶναι μάλλον συνέπεια τῆς ἀσάφειας τοῦ ἴδιου τοῦ δασκάλου, παρά τῆς χοντροκεφαλιᾶς τῶν μαθητῶν — γι'αὐτό δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία. Εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβει κανείς ἀπόλυτα τόν Χέγγελ, γιατί καί ὁ ἴδιος δέν καταλάβαινε ἀπόλυτα τόν ἑαυτό του. (NB) Καί παρ'ὅλα αὐτά ὁ Χέγγελ εἶναι ἕνας μεγαλοφυής πρόδρομος τῆς δαρβινικῆς διδασκαλίας γιά τήν ἐξέλιξη. Τό ἴδιο ἀκριβῶς σωστό καί ἀληθινό θά εἶναι, ἄν θά ποῦμε τό ἀντίθετο: ὁ Δαρβίνος εἶναι ἕνας μεγαλοφυής συνεχιστής τῆς χεγγελιανῆς γνωσιοθεωρίας...

Οἱ πτήσεις στά οὐράνια, πού ἐπιχειροῦν σποραδικά οἱ φυσιοδίφες, καί οἱ ἀναλαμπές τοῦ ἀκριβοῦς τρόπου σκέψης τῶν φιλοσόφων πρέπει νά δείξουν στόν ἀναγνώστη ὅτι τό γενικό καί τό εἰδικό βρίσκονται μεταξύ τους σέ ἁρμονία...

Γιά νά διευκρινίσουμε τή σχέση ἀνάμεσα στόν Δαρβίνο καί στόν Χέγγελ εἶναι ἀναγκαῖο νά θίξουμε τά πιό βαθιά καί τά πιό σκοτεινά ζητήματα τῆς ἐπιστήμης. Ἀκριβῶς μέσα σ'αὐτά τά ζητήματα ὑπάγεται καί τό ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας. Τό ἀντικείμενο τοῦ Δαρβίνου εἶναι σαφές. Αὐτός ἤξερε τό ἀντικείμενό του, ἀλλά μαζί μ'αὐτό πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ὁ Δαρβίνος, ξέροντας τό ἀντικείμενό του, ἤθελε ὡστόσο νά τό ἐρευνήσει, δηλαδή παρόλα αὐτά δέν τό ἤξερε ὥς τό τέλος. Ὁ Δαρβίνος ἐρεύνησε τό ἀντικείμενό του — «τή γένεση τῶν εἰδῶν», ἀλλά ὄχι ὥς τό τέλος. Αὐτό σημαίνει ὅτι τό ἀντικείμενο κάθε ἐπιστήμης εἶναι ἄπειρο. Ἐκεῖνος πού θέλει νά μετρήσει τό ἄπειρο, ἤ τό πιό μικρό ἀπό τά ἄτομα εἶναι τό ἴδιο σάν νά ἔχει πάντοτε νά κάνει μέ κάτι πού δέν μετριέται ὥς τό τέλος. Ἡ φύση τόσο στό σύνολό της, ὅσο καί στά ξεχωριστά μέρη της δέν μπορεῖ νά ἐρευνηθεῖ ὥς τό τέλος, εἶναι ἀνεξάντλητη, ἀγνώσιμη ὥς τό τέλος, ἑπομένως, δέν ἔχει ἀρχή καί τέλος. Ἡ γνώση αὐτοῦ τοῦ *πραγματικοῦ ἀπείρου* εἶναι *ἀποτέλεσμα* τῆς ἐπιστήμης, τή στιγμή πού ἀφετηρία της ἦταν τό ὑπερφυσικό, θρησκευτικό ἤ μεταφυσικό ἄπειρο.

Τό ἄτομο NB ἀμέτρητο, ἄπειρο

Τό ἄτομο ἀνεξάντλητο

Τό ἀντικείμενο τοῦ Δαρβίνου εἶναι τόσο ἄπειρο καί τόσο ἀνεξάντλητο, ὅπως καί τό ἀντικείμενο τοῦ Χέγγελ. Ὁ πρῶτος ἐρευνοῦσε τό ζήτημα γιά

τή γένεση τῶν εἰδῶν, ὁ δεύτερος προσπαθοῦσε νά ἐξηγήσει τό προτσές τῆς νόησης τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποτέλεσμα καί τοῦ ἑνός καί τοῦ ἄλλου ἦταν *ἡ διδασκαλία γιά τήν ἐξέλιξη.*

Μπροστά μας εἶναι δυό μεγάλοι ἄνδρες καί ἕνα μεγάλο ἔργο. Ἐμεῖς προσπαθοῦμε νά ἀποδείξουμε ὅτι καί οἱ δυό αὐτοί ἐργάζονταν ὄχι σέ *ἀντίθετη* μεταξύ τους κατεύθυνση, ἀλλά ἔκαναν ἕνα κοινό ἔργο. Αὐτοί ἀνύψωσαν *τή μονιστική κοσμοθεωρία* σέ τέτιο ὕψος καί τήν ἐνίσχυσαν μέ τέτιες θετικές ἀνακαλύψεις, πού ὥς τότε ἦταν ἄγνωστες...

Στόν δικό μας Χέγγελ ἀνήκει ἡ ὑπηρεσία τοῦ καθορισμοῦ τῆς αὐτοεξέλιξης τῆς φύσης στήν *πιό εὐρύτατη* βάση καί τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ἐπιστήμης στήν πιό γενική μορφή ἀπό τήν ἄποψη τῆς ταξινόμησης. Ὁ Δαρβίνος κάνει κριτική στόν παραδοσιακό τρόπο ταξινόμησης ἀπό τήν ἄποψη τῆς ζωολογίας, ἐνῶ ὁ Χέγγελ — καθολικά. Ἡ ἐπιστήμη κινεῖται ἀπό τό σκοτάδι πρός τό φῶς. Καί ἡ φιλοσοφία, πού στό κέντρο τῆς προσοχῆς της βρίσκεται ἡ διευκρίνιση τοῦ προτσές τῆς νόησης τοῦ ἀνθρώπου, προωθοῦνταν μπροστά. Τό ὅτι ἡ ἐπιστήμη στό ειδικό ἀντικείμενό της στεκόταν μάλλον ἐνστικτωδῶς, αὐτό τῆς ἦταν πιά καθαρό ὥς ἕνα βαθμό ἀκόμη πρίν τόν Χέγγελ... NB

Ὁ Χέγγελ μᾶς δίνει τή θεωρία τῆς ἐξέλιξης, μᾶς διδάσκει ὅτι ὁ κόσμος δέν ἔχει γίνει, δέν ἔχει δημιουργηθεῖ, ὅτι ὁ κόσμος δέν εἶναι ἕνα ἀναλλοίωτο [233] *Εἶναι, ἀλλά τό γίγνεσθαι* πού τό ἴδιο παράγει τόν ἑαυτό του. Ὅπως στόν Δαρβίνο ὅλες οἱ τάξεις τῶν ζώων περνᾶνε ἡ μιά στήν ἄλλη, ἔτσι καί στόν Χέγγελ ὅλες οἱ κατηγορίες τοῦ κόσμου — τό μηδέν καί τό Κάτι, τό Εἶναι καί τό γίγνεσθαι, ἡ ποσότητα καί ἡ ποιότητα, ὁ χρόνος καί ἡ αἰωνιότητα, τό συνειδητό καί τό ἀσυνείδητο, ἡ πρόοδος καί ἡ στασιμότητα — περνᾶνε ἀναπόφευκτα ἡ μιά στήν ἄλλη... NB

Κανένας δέν θά ἰσχυριστεῖ ὅτι ὁ Χέγγελ ἔφερε λαμπρά τό ἔργο του σέ πέρας. Ἡ διδασκαλία του σέ λίγο ἐπίσης βαθμό, ὅπως καί ἡ διδασκαλία τοῦ Δαρβίνου, ἔκανε περιττή τήν παραπέρα ἐξέλιξη, ἀλλά αὐτή ἡ διδασκαλία ἔδοσε ὤθηση σέ ὅλη τήν ἐπιστήμη καί σέ ὅλη τήν ἀνθρώπινη ζωή, ὤθηση τεράστιας σπουδαιότητας. Ὁ Χέγγελ πρόλαβε τόν Δαρβίνο, ἀλλά ὁ Δαρβίνος, δυστυχῶς, δέν ἤξερε τόν τόσο κοντινό σ'αὐτόν Χέγγελ. Μ'αὐτό τό «δυστυχῶς» δέν θέλουμε νά κατηγορήσουμε τόν μεγάλο φυσιοδίφη. Ἐμεῖς θέλουμε μόνο νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι τό ἔργο τοῦ ειδικοῦ φυσιοδίφη Δαρβίνου πρέπει νά συμπληρωθεῖ μέ τήν ἐργασία τοῦ μεγάλου γενικευτῆ Χέγγελ, ὥστε μ'αὐτό τόν τρόπο νά πᾶμε μακρύτερα ἀπ'αὐτούς καί νά πετύχουμε περισσότερη σαφήνεια. NB (α NB (α

Εἴδαμε ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ ἦταν τόσο σκοτεινή, πού ὁ δάσκαλος ἦταν ὑποχρεωμένος νά πεῖ γιά τόν καλύτερο μαθητή του, ὅτι ἐκεῖνος δέν τόν κατάλαβε σωστά. Στό ξεκαθάρισμα αὐτοῦ τοῦ σκοταδιοῦ

συνέβαλαν ὄχι μόνο ὁ διάδοχός του *Φόυερμπαχ* καί οἱ ἄλλοι χεγγελιανοί, ἀλλά καί ἡ ἐπιστημονική, πολιτική καί οἰκονομική ἐξέλιξη τοῦ κόσμου...

[235-243] Ὁ Χαῖκκελ εἶχε ἀπόλυτο δίκιο στό ζήτημα ὅτι οἱ μεγάλοι μας ποιητές καί διανοητές ἔκφρασαν τήν τάση γιά μιά «μονιστική, καθαρότατη μορφή πίστης» καί τήν ἐπιδίωξη γιά τή φυσική ἀντίληψη πάνω στή φύση, πού κάνει ἀδύνατη κάθε μεταφυσική καί παραμερίζει τόν ὑπερφυσικό θεό μέ ὅλη τή σαβούρα τῶν θαυμάτων ἀπό τόν τομέα τῆς ἐπιστήμης. Ὅταν ὅμως ὁ Χαῖκκελ παρασύρεται τόσο καί λέει ὅτι αὐτή ἡ τάση «ἤδη πρίν ἀπό πολύ καιρό βρῆκε τήν πιό τέλεια ἔκφρασή της», τότε σ'αὐτό τό ζήτημα κάνει σοβαρό λάθος, μάλιστα κάνει λάθος καί σχετικά μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί τό δικό του προσωπικό σύμβολο πίστης. Μάλιστα καί ὁ *Χαῖκκελ* δέν μπορεῖ ἀκόμη νά σκέπτεται *μονιστικά*.

Θά δόσουμε τώρα ἀμέσως μιά πιό λεπτομερή θεμελίωση αὐτῆς τῆς μομφῆς, ἀλλά προηγούμενα θέλουμε νά διαπιστώσουμε τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ μομφή ἀξίζει ὄχι μόνο στόν Χαῖκκελ, ἀλλά καί σ'ὅλη τή σχολή τῆς σύγχρονης φυσιογνωσίας μας, γιατί αὐτή περιφρονεῖ τά ἀποτελέσματα μιᾶς σχεδόν τρισχιλιετοῦς ἐξέλιξης τῆς φιλοσοφίας, πού φέρνει μαζί της μιά μακρινή καί πλούσια σέ ἐμπειρία ἱστορία, πού εἶναι τόσο πολύ πλούσια σέ περιεχόμενο, ὅσο καί ἡ ἐμπειρική φυσιογνωσία...

Σ'αὐτά τά λόγια τοῦ Χαῖκκελ περιέχονται τρία σημεῖα πού θέλουμε νά τά ξεχωρίσουμε καί τά ὁποῖα θά μᾶς ἀποδείξουν ὅτι ἡ «μονιστική κοσμοθεωρία» δέν ἀπόκτησε ἀκόμη τέλεια ἔκφραση στό πρόσωπο τοῦ πιό ριζοσπαστικοῦ φυσικο-ἐπιστημονικοῦ ἐκπροσώπου της.

> Ἡ παλιά θρησκεία βλέπει στό δικό της προσωπικό θεό τή γενική πρώτη ἀρχή ὅλου τοῦ Εἶναι. Ὁ θεός αὐτός εἶναι ὑπερφυσικός, ἀπερίγραπτος, ἀκατάληπτος ἀπό τίς ἔννοιές μας, εἶναι πνεῦμα, κάτι τό μυστηριῶδες. Ἡ νέα θρησκεία à la Χαῖκκελ ὑποθέτει ὅτι ἡ φύση, πού ἡ θρησκεία δίνει τό παλιό ὄνομα τοῦ θεοῦ, εἶναι ἀκριβῶς ἡ πρώτη ἀρχή ὅλων τῶν πραγμάτων... NB
>
> Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό συνηθισμένο, στό φυσικό καί στό ἀφύσικο, ἀνάμεσα στή φυσική καί στή μεταφυσική ἀποκάλυψη, στή θρησκεία καί στή θεότητα εἶναι τόσο μεγάλη πού ἡ ἐκκαθαρισμένη ἀπό ὅλα τά ξένα στοιχεῖα ἀντίληψη γιά τή φύση, ὅπως αὐτή παριστάνεται ἀπό τόν δαρβινιστή Χαῖκκελ, θά εἶχε ἀπόλυτο δικαίωμα νά ἀπαρνηθεῖ τά παλιά ὀνόματα καί τή θεϊκή θρησκεία πού στηρίζεται στήν ἀποκάλυψη καί νά ἐκδηλωθεῖ «καταστρεπτικά» ἐνάντια στήν τελευταία, πάνοπλη μέ τή μονιστική κοσμοθεωρία. NB Ὁ δαρβινισμός, ἀρνούμενος νά τό κάνει αὐτό, ἀποκαλύπτει μονάχα τόν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς διδασκαλίας του γιά τήν ἐξέλιξη... NB

Τό ὅτι ὁ Χαῖκκελ, ὁ πιό ἐπιφανής ἐκπρόσωπος τοῦ φυσικο-ἐπιστημονικοῦ μονισμοῦ, κάθεται ἀκόμη πάνω σ'αὐτό τό ἀλογάκι τοῦ δυισμοῦ ἀποδείχνεται καθαρά μέ τό τρίτο του *σημεῖο*, πού ἰσχυρίζεται ὅτι «μέ τή σύγχρονη ὀργάνωση τοῦ ἐγκεφάλου μας» ἡ ἔσχατη πρώτη ἀρχή ὅλων τῶν φαινομένων εἶναι *ἀγνώσιμη*.

Τί σημαίνει *ἀγνώσιμη;*

Kein Atömchen ist auszukennen *

"Ολα τά συμφραζόμενα τῶν προτάσεων, στίς ὁποῖες χρησιμοποιεῖται αὐτή ἡ λέξη, ἀποδείχνουν ὁλοφάνερα ὅτι ὁ φυσιοδίφης μας εἶναι ἀκόμη ὁλοκληρωτικά τυλιγμένος στά δίχτυα τῆς μεταφυσικῆς. Κανένα πράγμα, κανένα ἄτομο δέν εἶναι δυνατό νά γνωσθεῖ μέχρι τέλους. Τό κάθε πράγμα εἶναι ἀνεξάντλητο στά μυστικά του, εἶναι αἰώνιο καί ἀκατάλυτο... NB

'Η φύση εἶναι γεμάτη μυστικά, πού γιά τό ἐρευνητικό μυαλό εἶναι τά πιό ἁπλά καί συνηθισμένα φαινόμενα. 'Η φύση εἶναι ἀνεξάντλητη σέ πλοῦτο ἐπιστημονικῶν προβλημάτων. 'Εμεῖς τά ἐρευνοῦμε, ἀλλά δέν μποροῦμε ποτέ νά φτάσουμε ὥς τό τέλος στίς ἔρευνές μας. Τό κοινό ἀνθρώπινο λογικό ἔχει ἀπόλυτο δίκιο, ὅταν βρίσκει ὅτι ὁ κόσμος καί ἡ φύση δέν μποροῦν νά ἐρευνηθοῦν ὥς τό τέλος, ἀλλά δέν ἔχει λιγότερο δίκιο, ὅταν ἀπορίπτει τή μεταφυσική ἀκαταληψία τοῦ κόσμου σάν ὑπερβολική ἀπερισκεψία, σάν προκατάληψη. 'Εμεῖς στήν ἔρευνα τῆς φύσης δέν φτάνουμε ποτέ ὥς τό τέλος, καί παρόλα αὐτά, ὅσο πιό μακριά πάει ἡ φυσιογνωσία στίς ἔρευνές της, τόσο πιό φανερό γίνεται ὅτι αὐτή δέν ἔχει ἀπολύτως κανένα λόγο νά φοβᾶται τά ἀνεξάντλητα μυστικά τῆς φύσης, ὅτι ἐδῶ — σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Χέγγελ — *δέν ὑπάρχει τίποτε πού θά τῆς ἦταν ἀπρόσιτο.* NB 'Απ' αὐτό προκύπτει ὅτι ἐμεῖς ἀντλοῦμε καθημερινά ἀπό τήν ἀνεξάντλητη «πρώτη ἀρχή ὅλων τῶν πραγμάτων» καί μάλιστα μέ τή βοήθεια τῶν γνωστικῶν μας ὀργάνων πού ἡ ἱκανότητά τους γιά ἔρευνα εἶναι ἐπίσης γενική καί ἄπειρη, ὅπως ἀπείρως πλούσια σέ συνηθισμένα μυστικά εἶναι ἡ φύση.

«Μέ τή σύγχρονη ὀργάνωση τοῦ ἐγκεφάλου μας!» Φυσικά! 'Ο ἐγκέφαλός μας χάρη στή γενετική ἐπιλογή καί στήν πάλη γιά τήν ὕπαρξη θά ξεδιπλωθεῖ μέ ὅλη του τή δύναμη καί ὅλο καί πιό πολύ θά διεισδύει μέσα στή φυσική πρώτη ἀρχή. "Αν αὐτά τά λόγια ἔχουν ἕνα τέτιο νόημα, τότε εὐχαρίστως θά συμφωνήσουμε μ' αὐτά. 'Αλλά αὐτό εἶναι ἀκριβῶς τό ζήτημα, ὅτι ὁ δαρβινιστής μπερδεμένος ἀκόμη μέ τή μεταφυσική δέν δίνει τέτιο νόημα σ' αὐτά τά λόγια. Τό ἀνθρώπινο λογικό, θέλει νά πεῖ, εἶναι πολύ μικρό γιά τήν πλήρη ἔρευνα τοῦ κόσμου. Γι' αὐτό εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά πιστεύουμε ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη ἕνα «πιό ὑψηλότερο», ὑπερφυσικό πνεῦμα καί νά μήν παλεύουμε ἐνάντιά του «καταστρεπτικά»... NB

'Ο Χέγγελ ἐξέθεσε τή διδασκαλία γιά τήν ἐξέλιξη πολύ πιό γενικά ἀπό τόν Δαρβίνο. Μιλώντας ἔτσι, δέν σκεπτόμαστε νά προτιμήσουμε ἤ νά τοποθετήσουμε τόν ἕναν ἀπ' αὐτούς πιό πάνω ἀπό τόν ἄλλον, ἀλλά θεωροῦμε μόνο ἀπαραίτητο νά συμπληρώσουμε τόν ἕνα μέ τόν ἄλλο. "Αν ὁ Δαρβίνος μᾶς διδάσκει NB

* — Οὔτε ἕνα ἄτομο δέν εἶναι δυνατό νά γίνει ἀπόλυτα γνωστό. *'Η Σύντ.*

ὅτι τά ἀμφίβια καί τά πουλιά δέν εἶναι εἴδη ἀπομονωμένα μεταξύ τους, ἀλλά ζωντανά ὄντα πού ἐμφανίζονται τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο καί περνοῦν τό ἕνα στό ἄλλο, τότε ὁ Χέγγελ διδάσκει ὅτι *ὅλα* τά εἴδη, ὅλος ὁ κόσμος εἶναι μιά ζωντανή ὕπαρξη πού δέν ἔχει

NB ‖‖ πουθενά ἀκίνητα ὅρια. Τό γνώσιμο καί τό ἀγνώσιμο, τό φυσικό καί τό μεταφυσικό περνοῦν διαρκῶς τό ἕνα στό ἄλλο. Τό ἀπόλυτα ἀκατάληπτο εἶναι κάτι πού ἔχει σχέση ὄχι πρός τή μονιστική, ἀλλά πρός τή θρησκευτική, τή διαρχική κοσμοαντίληψη...

‖‖ Σύμφωνα *μέ τό δικό μας* μονισμό, ἡ φύση εἶναι ἡ ἔσχατη βάση τῶν πραγμάτων. Ἡ φύση εἶναι ἐπίσης ἡ βάση τῆς ἱκανότητάς μας γιά γνώση καί, παρ'ὅλα αὐτά, σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη τοῦ Χαῖκκελ, αὐτή ἡ ἱκανότητα εἶναι πάρα πολύ περιορισμένη, γιά νά γνωρίσει τήν ἔσχατη βάση. Πῶς νά τό συνενώσουμε αὐτό; Ἡ φύση πού ἔχει γνωσθεῖ σάν ἡ ἔσχατη βάση, ταυτόχρονα ἀποδείχνεται «ἀγνώσιμη»!;

|NB ‖‖ Ὁ φόβος μπροστά στίς καταστρεπτικές τάσεις ἔπιασε ἀκόμη καί ἕναν τέτιο ἀποφασιστικό θεωρητικό τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης, ὅπως ὁ Χαῖκκελ. Αὐτός ὑποχωρεῖ ἀπό τή θεωρία του καί δίνει προτίμηση στήν πίστη, ὅτι τό ἀνθρώπινο πνεῦμα πρέπει νά ἱκανοποιηθεῖ ἀπό τά *φαινόμενα* τῆς φύσης, ὅτι δέν μπορεῖ νά φτάσει ὥς τήν πραγματική οὐσία τῆς φύσης. Ἀποδείχνεται ὅτι ἔσχατη πρώτη ἀρχή εἶναι ἕνα ἀντικείμενο πού δέν ὑπάγεται στόν τομέα τῆς φυσιογνωσίας...

Erscheinungen*

Ὁσοναφορᾶ τίς πανθεϊστικές ἀντιλήψεις τῶν μεγαλύτερων ποιητῶν καί διανοητῶν μας, ἀντιλήψεις πού καταλήγουν στήν πεποίθηση γιά τήν ἑνότητα τοῦ θεοῦ καί τῆς φύσης, ὁ Χέγγελ μᾶς ἄφησε μιά ἰδιαίτερα χαρακτηριστική θεωρία. Σύμφωνα μ'αὐτή τή θεωρία ξέρουμε ὄχι μόνο τήν ἑνότητα, ἀλλά καί τή διαφορά τῶν πραγμάτων. Τό σκυλί λουλού εἶναι ἐπίσης σκυλί, ὅπως καί τό μπουλντόκ, αὐτή ὅμως ἡ ἑνότητα δέν ἀποκλείει τή διαφορά. Ἀφοῦ ἡ φύση ἔχει πολλά κοινά σημεῖα μέ τόν πανάγαθο θεό: βασιλεύει στόν αἰώνα τόν ἅπαντα. Ἐπειδή τό μυαλό μας εἶναι τό φυσικό της ὄργανο, ἡ φύση ξέρει γενικά ὅλα ὅσα εἶναι προσιτά στή γνώση. Ἡ φύση εἶναι παντογνώστης, ἀλλά, παρόλα αὐτά, ἡ «φυσική» σοφία διαφέρει τόσο πολύ ἀπό τή θεϊκή, πού ὑπάρχουν ἀρκετές ἐπιστημονικές αἰτίες γιά τήν καταστρεπτική τάση, πού τείνει πρός τήν πλήρη ἐκτόπιση τῶν ἐννοιῶν τοῦ θεοῦ, τῆς θρησκείας, τῆς μεταφυσικῆς, ἐκτόπιση μέ τή λογική ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης, ὅσο εἶναι αὐτό δυνατό. Μπερδεμένες ἰδέες ὑπῆρχαν πάντοτε καί θά ὑπάρχουν ὥς τή βαθιά αἰωνιότητα...

Καί ἄν ἡ παλιά γνώση τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου μᾶς δίνει ἁπλῶς μιά ὄχι πλήρη, ἐνῶ ἡ νέα γνώση πού ἀνάπτυξε ὁ

* — φαινόμενα *Ἡ Σύντ*

Δαρβίνος μιά πιό σωστή, πλήρη καί πραγματική εἰκόνα τοῦ κόσμου, τότε τό κέρδος πού προκύπτει ἀπό δῶ γιά τίς γνώσεις μας δέν περιορίζεται μόνο στή ζωή τῶν ζώων: ταυτόχρονα ἀποκτᾶμε γνώση τῆς γνωστικῆς μας ἱκανότητας καί συγκεκριμένα: ὅτι ἡ τελευταία δέν εἶναι μιά κάποια ὑπερφυσική πηγή ἀλήθειας, ἀλλά ἕνα ἐργαλεῖο παρόμοιο μέ καθρέφτη, πού *ἀντανακλᾶ* τά ἀντικείμενα τοῦ κόσμου, ἤ τή φύση... NB

[248-249] ῾Ο Κάντ συλλογίζεται κατά τόν ἑξῆς τρόπο: καί ἄν τό λογικό μας εἶναι ὑποχρεωμένο νά περιοριστεῖ μόνο στή γνώση τῶν φυσικῶν φαινομένων, καί ἄν ἐμεῖς παραπέρα δέν μποροῦμε νά μάθουμε τίποτε, τότε παρ᾿ὅλα αὐτά πρέπει νά πιστεύουμε σέ κάτι τό μυστηριῶδες, τό ἀνώτατο, τό μεταφυσικό. ᾿Εδῶ πρέπει κάτι νά κρύβεται, «γιατί ὅπου ὑπάρχουν φαινόμενα, ἐκεῖ πρέπει νά ὑπάρχει κάτι πού φαίνεται» — τελειώνει ὁ Κάντ. Αὐτό τό συμπέρασμα διακρίνεται μόνο ἀπό μιά ὑποθετική ἀκρίβεια. versus Kant Μήπως δέν εἶναι ἀρκετό τό ὅτι τά φυσικά φαινόμενα διακρίνονται, ὅτι πίσω ἀπ᾿αὐτά δέν κρύβεται τίποτε τό ὑπερφυσικό, τίποτε τό ἀκατανόητο, τίποτε ἐκτός ἀπ᾿αὐτή τήν ἴδια τή φύση; NB ᾿Αλλά ἄς τό ἀφήσουμε αὐτό. ῾Ο Κάντ ἔδιωξε τή μεταφυσική, τουλάχιστον τυπικά, ἀπό τήν ἐπιστήμη, γιά νά βαλτώσει αὐτή μέσα στήν *πίστη*...

[251] ῾Ο Κάντ ἄφησε στούς ὀπαδούς του μιά πολύ μετριόφρονη σκέψη, ὅτι τό λυχνάρι τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπινου γένους εἶναι πολύ ἀδύνατο, γιά νά φέξει τό μεγάλο τέρας. ᾿Εμεῖς ἀφοῦ ἀποδείξουμε ὅτι τό λυχνάρι δέν εἶναι καί πολύ μικρό, ὅτι τό φῶς μας δέν εἶναι οὔτε παραπάνω, οὔτε παρακάτω, οὔτε λιγότερο οὔτε περισσότερο θαυμάσιο ἀπό τό ἀντικείμενο πού θέλει φώτισμα, NB θά ξεμπλέξουμε μέ τήν πίστη στά θαύματα, τά τέρατα, θά ξεμπλέξουμε μέ τή μεταφυσική. ῎Ετσι ὁ ἄνθρωπος χάνει τήν ὑπερβολική σεμνότητά του καί σ᾿αὐτή τήν ὑπόθεση συνέβαλε πολύ ὁ δικός μας Χέγγελ.

Τί εἶναι ἡ μεταφυσική; ῾Ως πρός τήν ὀνομασία της ἡ μεταφυσική ἦταν ἕνας ἐπιστημονικός κλάδος, πού ρίχνει τή σκιά του ἀκόμη καί στό παρόν. Τί γυρεύει καί τί θέλει ἡ μεταφυσική; Φυσικά, διαφώτιση! ᾿Αλλά σχετικά μέ ποιό ζήτημα; Σχετικά μέ τό θεό, τήν ἐλευθερία καί τήν ἀθανασία, αὐτό στίς μέρες μας ἠχεῖ NB ἀκριβῶς ὅπως τό κήρυγμα τοῦ πάστορα. Καί ἄν ἀκόμη παραστήσουμε τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν τριῶν ἐννοιῶν μέ τίς κλασικές ὀνομασίες τῆς ἀλήθειας, τοῦ ἀγαθοῦ καί τοῦ ὡραίου, παρόλα αὐτά θά εἶναι ἐξαιρετικά σπουδαῖο νά ξεκαθαρίσουμε γιά τόν ἑαυτό μας καί γιά τόν ἀναγνώστη τί ἀκριβῶς γυρεύουν καί τί θέλουν οἱ μεταφυσικοί. Χωρίς αὐτό δέν εἶναι δυνατό νά ἐκτιμήσει καί νά ἀποδόσει κανείς ἐπαρκῶς οὔτε τόν Δαρβίνο, οὔτε τόν Χέγγελ, οὔτε ἐκεῖνο πού ἔκαναν αὐτοί, οὔτε ἐκεῖνο πού παρέλειψαν καί πού γι᾿αὐτό ἀπομένει ἀκόμη νά τό κάνουν οἱ ἀπόγονοι...

V
ΤΟ ΦΩΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

[255-266] Μποροῦμε νά παραθέσουμε πληθώρα ἀποσπασμάτων ἀπό τή σύγχρονη φιλολογία, πού ἀποδείχνουν τό ἀπόλυτο χάσμα ἀνάμεσα στή γενική γνώση τῆς φύσης καί στή μεταφυσική ἀνάγκη — αὐτό σημαίνει ὅτι τό ζήτημα: «'Από ποῦ εἶναι παρμένο τό φῶς;» ἔχει μπερδευτεῖ ἀπόλυτα. Πραγματικά κλασικό παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ μπερδέματος ἀποτελεῖ ἡ «'Ιστορία τοῦ ὑλισμοῦ» τοῦ Φ. Α. Λάνγκε. ῎Αν ἀφαιρεθοῦμε ἀπό τίς πολλές θαυμάσιες καί ἐξαιρετικές, ἀλλά δευτερεύουσες πλευρές αὐτῆς τῆς ἐργασίας, καθώς ἐπίσης ἀπό τή δημοκρατική συγγένεια τοῦ συγγραφέα μέ τό Σοσιαλιστικό Κόμμα — γεγονός πού τό διαπιστώνουμε μέ μεγάλη εὐχαρίστηση — παρόλα αὐτά ἡ φιλοσοφική ἄποψη τοῦ Λάνγκε εἶναι τό πιό θλιβερό κατρακύλισμα στίς μεταφυσικές παγίδες, πού μποροῦσε ποτέ νά ὑπάρξει. 'Ακριβῶς αὐτή ἡ μόνιμη ἀναποφασιστικότητα καί ἀβεβαιότητα ἀποτελεῖ αὐτό πού δίνει στό ἔργο του σημασία, γιατί ἄν καί σ'αὐτό δέν λύνεται τό πρόβλημα καί τίποτε δέν ἀποφασίζεται, ὡστόσο τοποθετεῖται τόσο καθαρά, πού ἡ τελική του λύση ἀναπόφευκτα γίνεται πολύ κοντινή.

NB

NB

῞Υστερα παρουσιάζονται ἀντίπαλοι σάν τό δόκτορα Γκιντεόν Σπίκερ («Γιά τή σχέση τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης μέ τή φιλοσοφία») καί, δείχνοντας αὐτό τό κατρακύλισμα, κάνουν κατάχρηση τῆς *δίκαιης* ἐπίκρισής του γιά νά ρίξουν μαζί μέ τόν Λάνγκε τό κύρος καί τοῦ ὑλισμοῦ...

α NB

'Ο ὑλισμός, πού μέ ἐπιτυχία τά ἔβγαλε πέρα μέ τή γνώση καί τήν ἑρμηνεία τῶν πιό διαφορετικῶν τομέων τῆς ἐπιστήμης, ὥς τώρα δέν ἀποπειράθηκε νά ἑρμηνεύσει *τόν τομέα τῆς γνώσης*, καί γι'αὐτό ὁ εὐμενής ἀπέναντί του ἱστορικός δέν μπόρεσε νά πετύχει μιά πλήρη νίκη κατά τῶν ἐρειπίων τοῦ ἰδεαλισμοῦ...

«'Υπάρχουν δυό ζητήματα μπροστά στά ὁποῖα πρέπει νά σταθεῖ τό πνεῦμα. 'Εμεῖς δέν εἴμαστε σέ θέση νά κατανοήσουμε τά ἄτομα καί δέν μποροῦμε νά ἐξηγήσουμε ἀπό τά ἄτομα καί τήν κίνησή τους ἀκόμη καί τό πιό ἀσήμαντο φαινόμενο τῆς συνείδησης... ῞Οσο καί νά στριφογυρίσουμε τήν ἔννοια τῆς ὕλης καί τῶν δυνάμεών της, παρόλα αὐτά πάντοτε ἀναγκαζόμαστε νά συγκρουστοῦμε μέ κάτι τό ἀκατανόητο. Γι'αὐτό ὄχι ἀβάσιμα ὁ Ντυμπουά Ραϋμόν τό παρατραβάει μάλιστα ἔτσι πού ἰσχυρίζεται ὅτι δῆθεν ὅλη ἡ γνώση μας γιά τή φύση στήν πραγματικότητα δέν εἶναι ἀκόμη γνώση, ὅτι αὐτή ἡ γνώση δίνει μόνο ἕνα *ὑποκατάστατο* ἑρμηνείας... Αὐτό εἶναι ἐκεῖνο τό σημεῖο δίπλα ἀπό τό ὁποῖο οἱ συστηματικοί καί οἱ ἀπόστολοι τῆς μηχανιστικῆς κοσμοαντίληψης περνοῦν μέ μιά τέτια περιφρόνηση, δηλαδή τό ζήτημα γιά τά ὅρια γνώσης τῆς φύσης» (Φ. Λάνγκε. 'Η ἱστορία τοῦ ὑλισμοῦ, τόμ. II, σελ. 148-150).

Αὐτή ἡ ἀκριβής παραπομπή, οὐσιαστικά, θά ἦταν περιττή, ἐπειδή παρόμοιες διατυπώσεις εἶναι πασίγνωστες. ῎Ετσι δηλώνουν ὄχι μόνο ὁ Λάνγκε, ἀλλά καί ὁ Γιοῦργκεν Μπόνα Μάγερ καί ὁ φόν Ζύμπελ, ἔτσι θά ἐκφραζόταν ὁ Σέφφλε καί ὁ Ζάμτερ, ἄν βρίσκονταν στήν ἀνάγκη νά θίξουν αὐτό τό θέμα.

Ἔτσι μιλάνε ὅλες οἱ αὐθεντίες, γιατί ξεπέρασαν τούς καπουτσίνους. Ἀλλά ὁ Λάνγκε δέν ἤξερε ὅπως πρέπει τούς σοσιαλδημοκράτες, διαφορετικά θά τοῦ ἦταν γνωστό ὅτι καί σ'αὐτό τό σημεῖο αὐτοί συμπλήρωσαν τή μηχανιστική κοσμοαντίληψη.

«Τό μεγάλο μειονέκτημα τοῦ Χέγγελ σέ σύγκριση μέ τόν Κάντ — λέει ὁ Λάνγκε — βρίσκεται στό ὅτι αὐτός ἔχασε ἐντελῶς τή σκέψη γιά ἕνα πιό γενικό, ἀπό ὅ,τι ὁ ἀνθρώπινος τρόπος γνώσης τῶν πραγμάτων». Ὥστε ὁ Λάνγκε λυπᾶται γιατί ὁ Χέγγελ δέν σπεκουλάριζε γιά τήν ὑπεράνθρωπη γνώση, ἀλλά ἐμεῖς σ'αὐτό θά ἀπαντήσουμε ὡς ἑξῆς: τό ἀντιδραστικό σύνθημα «πίσω στόν Κάντ!», πού ἀντηχεῖ τώρα ἀπ'ὅλες τίς μεριές, πηγάζει ἀπό τήν τερατώδη τάση νά στρέψουν τήν ἐπιστήμη πρός τά πίσω καί νά ὑποτάξουν τήν ἀνθρώπινη γνώση σέ ἕνα «πιό γενικό τρόπο γνώσης». Σ'αὐτή τήν τάση εἶναι φανερή ἡ ἐπιθυμία νά ἀπαρνηθοῦν ξανά τήν κυριαρχία πού κατάκτησε ἤδη ὁ ἄνθρωπος πάνω στή φύση καί νά βγάλουν ἀπό τήν ἀποθήκη τήν κορώνα καί τό σκῆπτρο, γιά τό παλιό σκιάχτρο, γιά νά ξανακυριαρχήσει ἡ πρόληψη. Ἡ φιλοσοφική ἐπιδίωξη τοῦ καιροῦ μας βρίσκεται στή συνειδητή ἤ στήν ἀσυνείδητη ἀντίδραση ἐνάντια στήν ἐλευθερία τοῦ λαοῦ, πού ἀναπτύσσεται πολύ φανερά.

Εἶναι ἀρκετό νά ἐμβαθύνει κανείς γιά λίγο στή μεταφυσική σκέψη γιά τά «ὅρια τῆς γνώσης», πού περνάει σάν κόκκινη κλωστή μέσα ἀπ'ὅλο τό φημισμένο βιβλίο τοῦ Λάνγκε καί πού ἐπαναλαμβάνεται πολύ συχνά ἀπό τούς σύγχρονους ἐπιστήμονες, γιά νά τήν παραδεχτεῖ ἀμέσως σάν ἀνόητη φράση. «Τά ἄτομα δέν μποροῦν νά γίνουν κατανοητά καί ἡ συνείδηση δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ». Μά ὅλος ὁ κόσμος ἀποτελεῖται ἀπό ἄτομα καί συνείδηση, ἀπό ὕλη καί πνεῦμα. Ἄν καί τό ἕνα καί τό ἄλλο εἶναι ἀκατανόητα, τότε τί απομένει νά κατανοήσει καί νά ἐξηγήσει τό λογικό; Ὁ Λάνγκε ἔχει δίκιο: στήν οὐσία, τίποτε. Ἀφοῦ ἡ δική μας ἀντίληψη, ὅπως ὑποθέτουν αὐτοί, δέν εἶναι καθόλου ἀντίληψη, ἀλλά μόνο ἕνα ὑποκατάστατο. Ἴσως καί ἐκεῖνα τά σταχτερά ζῶα, πού τά λένε συνήθως γαϊδούρια, νά εἶναι μόνο ὑποκατάστατα γαϊδουριῶν, ἐνῶ τά πραγματικά γαϊδούρια πρέπει νά τά ἀναζητήσει κανείς ἀνάμεσα στά πολύ ἀναπτυγμένα ὄντα...

Τό φῶς τῆς γνώσης κάνει τόν ἄνθρωπο κύριο τῆς φύσης. Μέ τή βοήθειά του ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά ἔχει τό καλοκαίρι πάγο καί τό χειμώνα τούς καρπούς καί τά ἄνθη τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἀλλά αὐτή ἡ κυριαρχία παραμένει πάντα περιορισμένη. Ὅ,τι μπορεῖ νά κάνει ὁ ἄνθρωπος, τό κάνει μόνο μέ τή βοήθεια φυσικῶν δυνάμεων καί ὑλικῶν.

[261] Ὅπως στήν τεχνική παραγωγή τά φαινόμενα τῆς φύσης ἐμφανίζονται μέ τή φυσική τους μορφή, ἔτσι καί στήν ἐπιστήμη οἱ ἀλλαγές τῆς φύσης ἐμφανίζονται σέ μᾶς ἀπό τήν πνευματική τους πλευρά. Ὅπως ἡ παραγωγή ἀφήνει τελικά ἀνικανοποίητη τήν ὑπερβολική ἀνάγκη τῆς δημιουργίας, ἔτσι καί ἡ ἐπιστήμη ἤ ἡ «γνώση τῆς φύσης» δέν ἱκανοποιεῖ ὁλότελα τήν ὑπερβολική ἀνάγκη μας στήν ἑρμηνεία τῶν αἰτιῶν. Ἀλλά

όπως ό συνετός άνθρωπος δέν πρόκειται νά παραπονεθεῖ ὅτι ἐμεῖς γιά τή δημιουργία χρειαζόμαστε ὑλικό αἰώνια καί ὅτι ἀπό τό τίποτε, ἀπό τίς ἀγαθές προθέσεις δέν μποροῦμε νά κάνουμε τίποτε, ἔτσι καί ἐκεῖνος πού ἐμβαθύνει στή φύση τῆς γνώσης, δέν θά θελήσει νά βγεῖ ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς ἐμπειρίας. Ὅπως γιά τή δημιουργία, ἔτσι καί γιά τή γνώση, ἤ τήν ἑρμηνεία μᾶς χρειάζεται ὑλικό. Γι'αὐτό καμιά γνώση δέν μπορεῖ νά διευκρινίσει ἀπό ποῦ προέρχεται ἤ παίρνει τήν ἀφετηρία του τό ὑλικό. Ὁ κόσμος τῶν φαινομένων, ἤ τό ὑλικό, εἶναι κάτι τό πρωτόγονο, τό οὐσιαστικό, πού δέν ἔχει οὔτε ἀρχή, οὔτε τέλος, οὔτε προέλευση. Τό ὑλικό ὑπάρχει, ἡ ὕπαρξή του εἶναι ὑλική (στήν πιό πλατιά ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης) καί ἡ ἀνθρώπινη ἱκανότητα νά γνωρίζει ἤ νά κατανοεῖ εἶναι ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς ὑλικῆς ὕπαρξης, πού ὅπως καί ὁποιαδήποτε ἄλλα μέρη μπορεῖ νά ἐκπληρώσει μόνο μιά καθορισμένη, περιορισμένη λειτουργία, καί συγκεκριμένα: τή γνώση τῆς φύσης...

NB

Ἀπό τόν καιρό πού ἡ τέταρτη τάξη πρόβαλε τίς ἀξιώσεις της, οἱ δικοί μας ἐπίσημοι ἐπιστήμονες εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ἐφαρμόζουν συντηρητική, ἀντιδραστική πολιτική. Τώρα ἐπιμένουν, θέλουν νά νομιμοποιήσουν τήν πλάνη τους καί ὑποχωροῦν πίσω πρός τόν Κάντ. Μέ τό μακαρίτη τόν Λάνγκε αὐτό συνέβηκε τόν καιρό μιᾶς ἀφελοῦς, ἀλλά γεμάτης λάθη ἀναδρομῆς. Ἀλλά πολλοί ὀπαδοί του εἶναι πονηροί ἰησουίτες, πού χρησιμοποιοῦν τή δουλιά τοῦ προδρόμου τους σάν ἕνα καλό μέσο ἐνάντια στή νέα κοινωνία καί μᾶς ἀναγκάζουν νά φέρουμε τήν κριτική τοῦ λογικοῦ ὥς τίς ἴδιες τίς ρίζες του.

Ὅ,τι ἀντιλαμβανόμαστε, λένε οἱ νεοκαντιανοί, μποροῦμε νά τό ἀντιληφθοῦμε μόνο μέσα ἀπό τά γυαλιά τῆς συνείδησης. Ὅ,τι βλέπουμε, ἀκοῦμε, αἰσθανόμαστε, πρέπει νά ἔρθει σέ μᾶς διά μέσου τῶν αἰσθήσεων, ἑπομένως διά μέσου τῆς ψυχῆς. Γι'αὐτό δέν μποροῦμε νά ἀντιληφθοῦμε τά πράγματα στήν *καθαρή,* τήν ἀληθινή τους μορφή, ἀλλά μόνο ἔτσι ὅπως *ἐμφανίζονται* στή δική μας ὑποκειμενικότητα. Κατά τόν Λάνγκε «τά αἰσθήματα εἶναι ὑλικό ἀπό τό ὁποῖο δημιουργεῖται ὁ πραγματικός ἐξωτερικός κόσμος». «Τό βασικό ζήτημα γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος (τόμ. II, σελ. 98) μποροῦμε νά τό καθορίσουμε μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Εἶναι ἕνα εἶδος μήλου τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος κατά τόν Κάντ: *εἶναι ἡ σχέση μεταξύ ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου* στή γνώση».

NB

Ἔτσι χώνουν τό δικό τους σφάλμα στή μετακαντιανή φιλοσοφία. Νά τί λέει ὁ Λάνγκε: «Κατά τόν Κάντ ἡ γνώση μας πηγάζει ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση καί τῶν δυό (τοῦ ὑποκειμένου καί τοῦ ἀντικειμένου) — μιά θέση ἀπείρως ἁπλή καί παρόλα αὐτά θέση πού συχνά ἀγνοεῖται. Ἀπ'αὐτή τήν ἀντίληψη πηγάζει — συνεχίζει ὁ Λάνγκε — ὅτι ὁ δικός μας κόσμος τῶν φαινομένων δέν εἶναι μόνο τό προϊόν τῆς δικῆς μας παράστασης, ἀλλά καί τό ἀποτέλεσμα τῶν ἀντικειμενικῶν ἐπιροῶν καί τῆς ὑποκειμενικῆς τους ἀπεικόνισης. Ὁ Κάντ ὀνόμαζε μέ μιά ὁρισμένη ἔννοια

ἀντικειμενικό, ὄχι ἐκεῖνο πού ἕνα ξεχωριστό πρόσωπο ἔτσι ἤ ἀλλιῶς κατανοεῖ χάρη στήν τυχαία διάθεση ἤ στήν ἀτελή ὀργάνωση, *ἀλλά* ἐκεῖνο πού ἡ ἀνθρωπότητα στό σύνολό της *πρέπει νά γνωρίζει* χάρη στήν αἰσθησιακότητα καί τό λογικό της. Ὁ Κάντ ὀνόμαζε αὐτή τή γνώση ἀντικειμενική, ἐφόσον μιλᾶμε μόνο γιά τή δική μας ἐμπειρία. Ἀντίθετα τήν ὀνόμαζε ὑπερβατική ἤ, μέ ἄλλα λόγια, ψεύτικη, ἄν ἐμεῖς ἐπεκτείνουμε αὐτή τή γνώση στά *πράγματα καθεαυτά,* δηλ. στά ἀπόλυτα πράγματα πού ὑπάρχουν ἀνεξάρτητα ἀπό τή δική μας γνώση»... Objectiv* κατά τόν Κάντ NB

Μάλιστα οἱ ὑλιστές ὥς τώρα δέν ἔκαναν τόν κόπο νά ὑπολογίσουν τό ὑποκειμενικό στοιχεῖο τῆς γνώσης μας καί ἔπαιρναν χωρίς κριτική τά αἰσθητά ἀντικείμενα σάν τά μόνα ἀληθινά. Αὐτό τό λάθος πρέπει νά διορθωθεῖ. NB

Θά πάρουμε τόν κόσμο τέτιον πού τόν παρουσιάζει ὁ Κάντ: ἕνα μίγμα ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου, ἀλλά θά ὑποστηρίξουμε τήν ἄποψη ὅτι ὅλος ὁ κόσμος εἶναι ἕνα μίγμα, μιά ἑνότητα. Παραδεχόμαστε ἐπίσης ὅτι αὐτή ἡ ἑνότητα εἶναι διαλεκτική, δηλαδή ἀποτελεῖται ἀπό τήν ἀντίθεσή της, ἀπό τήν ἀνάμιξη ἤ τήν πολλαπλότητα. Καί νά πού στήν πολλαπλότητα τοῦ κόσμου ὑπάρχουν πράγματα, ὅπως εἶναι οἱ σανίδες, οἱ πέτρες, τά δέντρα καί οἱ σωροί τῆς γλίνας, πού ὁπωσδήποτε τά ὀνομάζουν ἀντικείμενα. Ἐγώ λέω «τά ὀνομάζουν», ἀλλά δέν λέω ἀκόμη ὅτι εἶναι ἀντικείμενα. Ὑπάρχουν τέτια πράγματα ὅπως εἶναι τά χρώματα, οἱ μυρωδιές, ἡ θερμότητα, τό φῶς καί ἄλλα, πού ἡ ἀντικειμενικότητά τους εἶναι ἤδη πιό ἀμφίβολη. Μετά ἀκολουθοῦν πράγματα πού ἔχουν μετακινηθεῖ ἀκόμη παραπέρα, ὅπως εἶναι ὁ φυσικός πόνος, ἡ δίψα γιά τήν ἀγάπη καί τά ἀνοιξιάτικα αἰσθήματα πού ὁπωσδήποτε εἶναι ὑποκειμενικά. Τέλος, ὑπάρχουν ἀκόμη ἀντικείμενα πού εἶναι πιό ὑποκειμενικά, καί τά ἀκόμη πιό ὑποκειμενικά, στό συγκριτικό καί ὑπερθετικό βαθμό, ὅπως εἶναι οἱ τυχαῖες διαθέσεις, τά ὄνειρα, οἱ ψευδαισθήσεις κτλ. Ἐδῶ ἐρχόμαστε στήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ ζητήματος. Ὁ ὑλισμός νίκησε, μιά καί πρέπει νά εἶναι παραδεκτό ὅτι τό ὄνειρο εἶναι πραγματικό καί ἀναμφίβολο προτσές, ἄν καί θεωρεῖται ὑποκειμενικό. Σέ μιά τέτια περίπτωση εἴμαστε ἕτοιμοι νά ταχθοῦμε μέ τό μέρος τῶν «κριτικῶν» φιλοσόφων, πού ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ σανίδες καί οἱ πέτρες, ὅλα ἐκεῖνα τά πράγματα πού τά ὀνομάζουν ἀναμφίβολα ἀντικείμενα, γίνονται ἐπίσης αἰσθητά ἀπό τά ὄργανά μας τῆς ὅρασης καί τῆς ἀφῆς, ἑπομένως αὐτά δέν εἶναι καθαρά ἀντικείμενα, ἀλλά ὑποκειμενικά φαινόμενα. Ἐμεῖς ἀναγνωρίζουμε πρόθυμα ὅτι ἤδη ἡ σκέψη γιά τό καθαρό ἀντικείμενο, ἤ γιά τό «πράγμα καθεαυτό» εἶναι μιά ἀστόχαστη σκέψη, ἡ ὁποία, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, ἀλλοιθωρίζει πρός τόν ἄλλο κόσμο. NB

* — τό ἀντικειμενικό. *Ἡ Σύντ.*

'Η διαφορά ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί στό ἀντικείμενο εἶναι σχετική. Αὐτά καί τά δυό εἶναι τοῦ ἴδιου γένους. Αὐτό πού δεχόμαστε μέ τήν ἱκανότητα τῆς ἀντίληψης τό δεχόμαστε σάν μέρος τοῦ ὅλου καί σάν ἀκέραιο μέρος...

[268-272] 'Η συναίσθηση αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς φωτίζει καί ἐξηγεῖ πλήρως τή μυστικιστική ἐπιδίωξη νά ἀναζητοῦμε τήν ἀλήθεια πίσω ἀπό τήν ἐπίφαση, δηλαδή, πίσω ἀπό τό κάθε κατηγόρημα νά ἀναζητοῦμε τό ὑποκείμενο. Μόνο ὅταν δέν μποροῦμε νά χρησιμοποιοῦμε διαλεκτικά τίς ἔννοιες αὐτή ἡ ἐπιδίωξη μπορεῖ νά πάρει τόσο λαθεμένη κατεύθυνση πού θά ἀναζητᾶ τό ὑποκείμενο ἔξω ἀπό τό κατηγόρημα, τήν ἀλήθεια ἔξω ἀπό τά φαινόμενα. 'Η κριτική γνωσιοθεωρία πρέπει νά γνωρίζει τό ἴδιο τό ὄργανο τῆς ἐμπειρίας σάν κάτι τό ἐμπειρικό, καί γι'αὐτό οἱ συζητήσεις γιά νά βγοῦμε ἔξω ἀπό τά ὅρια κάθε ἐμπειρίας, γίνονται παράλογες.

Ἄν οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἱστορικό τοῦ ὑλισμοῦ, φτάνοντας στήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ ζητήματος, δηλώνουν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι τά φαινόμενα, δηλαδή, τά ἀντικείμενα γνώσης τῆς φύσης, ὅτι αὐτή ἡ γνώση ἔχει νά κάνει μέ τίς ἀλλαγές, ἀλλά ὅτι ἐμεῖς ἀναζητοῦμε ἀκόμη τήν ἀνώτατη γνώση ἤ τά αἰώνια, τά οὐσιαστικά ἀντικείμενα, τότε γίνεται φανερό ὅτι αὐτοί εἶναι ἤ ἀπατεῶνες ἤ βλάκες, πού δέν ἱκανοποιοῦνται μέ τή μελέτη ὅλων τῶν κόκκων τῆς σωροῦ τῆς ἄμμου, ἀλλά πίσω ἀπό ὅλους τούς κόκκους τῆς ἄμμου γυρεύουν ἀκόμη κάποιον σωρό ἄμμου πού δέν ἔχει κόκκους.

Ὅποιος ἔχει ξεκόψει ἐντελῶς ἀπό τήν κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνα μας — ἀπό τόν κόσμο τῶν φαινομένων, ἄς καθήσει μαζί μέ τήν ἀθάνατη ψυχή του πάνω στό πυρακτωμένο ἅρμα καί ἄς κατευθυνθεῖ στόν οὐρανό. 'Αλλά ὅποιος θέλει νά μείνει ἐδῶ καί νά πιστέψει στή σωτήρια δύναμη τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης τῆς φύσης, ἐκεῖνος εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐμπιστεύεται τήν ὑλιστική λογική. Καί ἡ 1η § τῆς ὑλιστικῆς λογικῆς λέει: τό διανοητικό βασίλειο εἶναι μόνο ἀπό αὐτόν τόν κόσμο, καί ἡ 2η §: ἡ δράση πού ἐμεῖς τήν ὀνομάζουμε γνώση, ἀντίληψη, ἑρμηνεία, μπορεῖ νά βρίσκεται στήν ταξινόμηση κατά γένη καί εἴδη αὐτοῦ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, πού εἶναι διαποτισμένος μέ τήν ἑνότητα τοῦ Εἶναι. Αὐτή ἡ δράση δέν μπορεῖ νά ἀσχοληθεῖ μέ τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τήν τυπική γνώση τῆς φύσης. Ἄλλη γνώση δέν ὑπάρχει.

'Αλλά, νά, ἐμφανίζεται ἡ μεταφυσική ἐπιδίωξη πού δέν ἱκανοποιεῖται μέ τήν «τυπική γνώση» καί θέλει νά γνωρίσει — κι'αὐτή δέν ξέρει πῶς — τά πράγματα. Γι'αὐτή τήν ἐπιδίωξη εἶναι ἀνεπαρκές τό νά ταξινομήσει ἀκριβῶς τά δεδομένα τῆς ἐμπειρίας μέ τή βοήθεια τῆς διάνοιας. Αὐτό πού ἡ φυσιογνωσία τό ὀνομάζει ἐπιστήμη, γιά τή μεταφυσική ἐπιδίωξη εἶναι ἁπλῶς ἕνα ὑποκατάστατο, μιά τιποτένια, περιορισμένη γνώση. 'Απαιτεῖ μιά ἀπεριόριστη ἔμπνευση κατά τέτιον τρόπο πού τά πράγματα νά διαλύονται τελείως μέσα στήν ἔννοια. 'Αλλά γιατί αὐτή ἡ εὐγενική ἐπιδίωξη δέν θέλει νά καταλάβει ὅτι θέτει ὑπερβολικές ἀξιώσεις; 'Ο κόσμος δέν προέρχεται ἀπό τό πνεῦμα, ἀλλά ἀντίθετα. Τό Εἶναι δέν εἶναι εἶδος τῆς διάνοιας, ἀλλά ἀντίθετα, ἡ διάνοια εἶναι εἶδος τῆς ἐμπειρικῆς ὕπαρξης. Τό Εἶναι εἶναι ἐκεῖνο τό ἀπόλυτο πού εἶναι πανταχοῦ

NB

NB

παρόν καί αἰώνιο. Ἡ νόηση εἶναι μόνο μιά ἰδιαίτερη, περιορισμένη μορφή του...

Ἡ ἐπιστήμη ἤ ἡ γνώση δέν πρέπει νά ἀντικαθιστοῦν τή ζωή, ἡ ζωή δέν μπορεῖ νά ἔχει ὅριό της τήν ἐπιστήμη, γιατί ἡ ζωή εἶναι κάτι περισσότερο. Καί γι'αὐτό μέ τή γνώση ἤ μέ τήν ἑρμηνεία δέν εἶναι δυνατό νά ὑπερνικηθεῖ κανένα πράγμα. Κανένα πράγμα δέν εἶναι δυνατό νά γνωσθεῖ ἀπόλυτα: αὐτό τό βύσσινο εἶναι ἐπίσης πολύ λίγο, ὅπως καί αὐτό τό αἴσθημα. Ἄν ἐγώ μελέτησα καί κατάλαβα τό βύσσινο σύμφωνα μέ ὅλες τίς ἀξιώσεις τῆς ἐπιστήμης, βοτανικά, χημικά, φυσιολογικά κτλ., παρόλα αὐτά τό γνώρισα πραγματικά μόνο ἀφοῦ ταυτόχρονα τό αἰσθάνθηκα: τό εἶδα, τό ἄγγιξα καί τό κατάπια... NB Erscheinnugen und Wesen *

Ἡ φτωχή φιλοσοφική κριτική πού μαίνεται σήμερα παριστάνει τό ἀνθρώπινο λογικό σάν ἕνα ἀξιολύπητο φτωχό, ὁ ὁποῖος εἶναι ἱκανός μόνο νά ἐρευνήσει ἐπιφανειακά τά φαινόμενα τῶν πραγμάτων, ἐνῶ ἡ ἀληθινή ἐξήγηση εἶναι δῆθεν κλειστή γι'αὐτόν, ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων εἶναι ἀκατάληπτη γι'αὐτόν. Καί προβάλλει τό ἐρώτημα: ἔχει ἄραγε τό κάθε πράγμα τή δική του ἰδιαίτερη οὐσία, τό ἄπειρο πλῆθος αὐτῶν τῶν οὐσιῶν ἤ μήπως ὅλος ὁ κόσμος εἶναι μόνο ἕνα σύνολο; Ἐδῶ εἶναι εὔκολο νά δεῖ κανείς ὅτι τό κεφάλι μας ἔχει τήν ἱκανότητα νά βάζει ὅλα τά πράγματα σέ μιά ἀλληλουχία, νά ἀθροίζει ὅλα τά μέρη καί νά διαιρεῖ ὅλα τά ἀθροίσματα. Ἡ διάνοια κάνει ὅλα τά φαινόμενα οὐσίες, καί τίς οὐσίες τίς γνωρίζει σάν φαινόμενα μιᾶς ἑνιαίας μεγάλης οὐσίας — τῆς φύσης. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στό φαινόμενο καί στήν οὐσία, δέν εἶναι καθόλου ἀντίφαση, ἀλλά εἶναι μιά λογική πράξη, μιά διαλεκτική τυπικότητα. Ἡ οὐσία τοῦ Σύμπαντος εἶναι φαινόμενο καί τά φαινόμενά του ἐκφράζουν τήν οὐσία. NB

Γι'αὐτό ζήτω αὐτή ἡ ἐπιδίωξη, αὐτή ἡ μεταφυσική ἀνάγκη νά γυρεύουμε πίσω ἀπό κάθε ἐπίφαση τήν οὐσία, ἀλλά μέ τόν ὅρο ὅτι αὐτή ἡ μεταφυσική ἀνάγκη παραδέχεται τήν «τυπική γνώση τῆς φύσης» σάν τή μοναδικά λογική πρακτική τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιδίωξη νά βγεῖ κανείς ἔξω ἀπό τά ὅρια τῶν φαινομένων πρός τήν ἀλήθεια καί τήν οὐσία εἶναι θεϊκή, οὐράνια, δηλαδή, ἐπιστημονική ἐπιδίωξη. NB Ἀλλά δέν πρέπει νά τό παρακάνει. Αὐτή ἡ ἐπιδίωξη πρέπει νά ξέρει τά ὅριά της. Πρέπει νά γυρεύει τό θεϊκό καί τό οὐράνιο στό ἐπίγειο, στό παροδικό καί δέν πρέπει νά χωρίζει τίς ἀλήθειες της καί τίς οὐσίες της ἀπό τά φαινόμενα. Πρέπει νά ἀναζητεῖ μόνο τά ὑποκειμενικά ἀντικείμενα καί τή σχετική ἀλήθεια. NB

Μ'αὐτό τό τελευταῖο ἴσως συμφωνήσουν καί οἱ παλιοί καί οἱ νέοι καντιανοί, μόνο πού ἐμεῖς δέν μποροῦμε νά συμφωνήσουμε μέ τή σκοτεινή ταπεινότητά τους, μέ τήν ἀντίλη-

* — Τά φαινόμενα καί ἡ οὐσία. *Ἡ Σύντ.*

ψη, τήν ὁποία ρίχνουν αὐτοί λαθραῖα στόν ἀνώτατο κόσμο καί μέ τήν ὁποία συνοδεύουν τή διδασκαλία τους. Δέν εἴμαστε σύμφωνοι μέ τήν ἄποψη ὅτι τά «ὅρια τῆς γνώσης» θά πάψουν, παρόλα αὐτά, νά εἶναι ὅρια, μάλιστα ἡ πίστη συνοδεύει διαρκῶς τήν ἀπεριόριστη νόηση. Τό λογικό τους λέει: «Ὅπου ὑπάρχουν φαινόμενα, ἐκεῖ πρέπει νά ὑπάρχει ἐπίσης κάτι τό ὑπερβατικό, αὐτό πού φαίνεται». Ἐνῶ ἡ δική μας κριτική λέει: «Αὐτό πού φαίνεται, τό ἴδιο εἶναι καί φαινόμενο. Τό ὑποκείμενο καί τό κατηγόρημα εἶναι ὁμοειδῆ»... NB

Ἡ μονιστική κοσμοαντίληψη τῶν φυσιοδιφῶν — τῶν φυσιοδιφῶν μέ τήν πιό στενή ἔννοια τῆς λέξης εἶναι ἀνεπαρκής... Ἡ δική μας ἀντίληψη μπορεῖ νά γίνει μονιστική μόνο χάρη στήν ὑλιστική γνωσιοθεωρία. Μόλις θά κατανοήσουμε *γενικά* τή σχέση ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί στό κατηγόρημα, θά εἶναι ἀδύνατο πιά νά ἀρνηθοῦμε ὅτι ἡ διάνοιά μας εἶναι ἕνα εἶδος ἤ μιά μορφή τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ὑλισμός ἔχει ἀπό καιρό ἤδη καθορίσει αὐτή τή βασική θέση, ἀλλά ἡ θέση αὐτή παρέμεινε ἕνας γυμνός ἰσχυρισμός, μάλλον μιά πρόβλεψη. Γιά τήν ἀπόδειξη εἶναι ἀπαραίτητη ἡ γενική ἄποψη ὅτι ἡ ἐπιστήμη γενικά δέν θέλει καί δέν μπορεῖ νά θέλει τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τήν ταξινόμηση τῶν αἰσθητῶν παρατηρήσεων κατά γένη καί κατά εἴδη. Ὁ τεμαχισμός ἤ ἡ διαιρεμένη ἑνότητα εἶναι ὅλο αὐτό πού μπορεῖ καί θέλει ἡ ἐπιστήμη. NB

Οἱ ἄγριοι θεοποιοῦν τόν ἥλιο, τό φεγγάρι καί ἄλλα πράγματα Οἱ πολιτισμένοι ἄνθρωποι ἔκαναν τό πνεῦμα θεό, καί τήν ἱκανότητα τῆς σκέψης φετίχ τους. Στή νέα κοινωνία αὐτό δέν πρέπει νά ὑπάρχει. Ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι ζοῦν μέσα σέ μιά διαλεκτική σχέση, ὅπως τό πλῆθος μέσα στήν ἑνότητα. Καί τό φῶς τῆς γνώσης πρέπει ἐπίσης νά γίνει ἕνα ὅπλο ἀνάμεσα στά ἄλλα ὅπλα. NB

101: Marx über Dialektik *.	[101: Ὁ Μάρξ γιά τή διαλεκτική.]
256: Lange — erbärmlichste Zappelei in metaphysischer Schlinge.	[256: Ὁ Λάνγκε εἶναι ἕνα θλιβερό κατρακύλισμα στίς μεταφυσικές παγίδες.]
233: Ὁ *Hegel* εἶναι πιό ψηλά ἀπό τόν Δαρβίνο στή διδασκαλία γιά τήν ἐξέλιξη.	[233: Ὁ *Χέγγελ* εἶναι πιό ψηλά ἀπό τόν Δαρβίνο στή διδασκαλία γιά τήν ἐξέλιξη.]

Οἱ παρατηρήσεις γράφτηκαν ὄχι νωρίτερα ἀπό τό Φλεβάρη – ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1908

Δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά σύμφωνα μέ τό πρωτότυπο

* Τό κείμενο στήν ἀριστερή πλευρά τῆς σελίδας γράφτηκε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στό ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου τοῦ Ι. Ντίτσγκεν. Οἱ ἀριθμοί δείχνουν τίς σελίδες τοῦ βιβλίου τοῦ Ντίτσγκεν (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 390, 448, 443). *Ἡ Σύντ.*

ΓΚ. Β. ΠΛΕΧΑΝΟΦ. «ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ»[211]

ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ, 1908

[23-24] Οἱ ἰδεαλιστές στήν ἀρχή μετατρέπουν τή νόηση σέ οὐσία αὐτοτελή καί ἀνεξάρτητη ἀπό τόν ἄνθρωπο («ὑποκείμενο γιά τόν ἑαυτό του»), καί ὕστερα δηλώνουν ὅτι σ'αὐτή τήν οὐσία λύνεται ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στό Εἶναι καί στή νόηση. Ἀκριβῶς γιατί σ'αὐτή, τήν ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ὕλη οὐσία, ἁρμόζει ἕνα ἰδιαίτερο, ἀνεξάρτητο Εἶναι. Καί αὐτή ἡ ἀντίφαση λύνεται πραγματικά μέσα σ'αὐτήν, ἀφοῦ τί εἶναι πάλι αὐτή ἡ οὐσία; Ν ό η σ η. Καί αὐτή ἡ νόηση ὑπάρχει — ε ἶ ν α ι — ἀνεξάρτητη ἀπό κάθε ἄλλο πράγμα. Αὐτή ὅμως ἡ λύση τῆς ἀντίφασης εἶναι μιά καθαρά τυπική λύση της. Αὐτή ἡ λύση πετυχαίνεται μόνο μέ τό ὅτι — ὅπως εἴδαμε ἤδη πιό πάνω — ἐξαλείφεται ἕνα ἀπό τά στοιχεῖα της: συγκεκριμένα, τό ἀνεξάρτητο ἀπό τή νόηση Εἶναι. Τό Εἶναι ἀποδείχνεται μιά ἁπλή ἰδιότητα τῆς νόησης καί ὅταν λέμε ὅτι τό δοσμένο ἀντικείμενο ὑπάρχει, αὐτό σημαίνει μόνο ὅτι τό πράγμα ὑπάρχει στή νόηση... Εἶμαι δέν σημαίνει ὑπάρχω στή σκέψη. Ἀπ'αὐτή τήν ἄποψη ἡ φιλοσοφία τοῦ Φόυερμπαχ εἶναι πολύ πιό ξεκάθαρη ἀπό τή φιλοσοφία τοῦ Ι. Ντίτσγκεν. «Τό νά ἀποδείξει κανείς ὅτι τό κάτι ὑπάρχει, παρατηρεῖ ὁ Φόυερμπαχ — σημαίνει νά ἀποδείξει ὅτι αὐτό τό κάτι ὑπάρχει ὄ χ ι μ ό ν ο σ τ ή σ κ έ ψ η »*... NB

[28-31] Ἡ ὑλιστική ἑρμηνεία τῆς ἱστορίας εἶχε πρῶτα ἀπ'ὅλα μ ε θ ο δ ο λ ο γ ι κ ή σ η μ α σ ί α. Ὁ Ἔνγκελς τό καταλάβαινε αὐτό θαυμάσια, ὅταν ἔγραφε: «ἐμᾶς μᾶς χρειάζονται ὄχι τόσο τά ξερά ἀποτελέσματα, ὅσο ἡ μελέτη (das Studium). Τά ἀποτελέσματα εἶναι ἕνα τίποτε, ἄν τά πάρουμε ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐξέλιξη πού ὁδηγεῖ σ'αὐτά τά ἀποτελέσματα»**...

Γενικά μιά ἀπό τίς πιό μεγάλες ὑπηρεσίες τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς ἀπέναντι στόν ὑλισμό εἶναι ὅτι ἐπεξεργάστηκαν τή σ ω σ τ ή μ έ θ ο δ ο.

* Werke, X, 187.

** Nachlaß, I, 477.

῾Ο Φόυερμπαχ, συγκεντρώνοντας τις προσπάθειές του στήν πάλη κατά τοῦ θεωρητικοῦ στοιχείου στή φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ, λίγο ἐκτίμησε καί χρησιμοποίησε τό διαλεκτικό της στοιχεῖο. ῾Ο Φόυερμπαχ λέει: «ἡ πραγματική διαλεκτική δέν εἶναι καθόλου ἕνας διάλογος τοῦ ξεμοναχιασμένου διανοητῆ μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ἡ διαλεκτική εἶναι ἕνας διάλογος ἀνάμεσα στό ἐγώ καί στό ἐσύ»*. ᾿Αλλά, πρῶτο, ἡ διαλεκτική τοῦ Χέγγελ δέν εἶχε ἐπίσης τή σημασία «διαλόγου τοῦ ξεμοναχιασμένου διανοητῆ μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του», καί δεύτερο, ἡ παρατήρηση τοῦ Φόυερμπαχ καθορίζει σωστά τήν ἀφετηρία τῆς φιλοσοφίας, ὄχι ὅμως τή μέθοδό της. Αὐτό τό κενό συμπληρώθηκε ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἔνγκελς, οἱ ὁποῖοι κατάλαβαν ὅτι θά ἦταν λαθεμένο, παλεύοντας μέ τή θεωρητική φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ, νά ἀγνοοῦν τή διαλεκτική του...

||| Πολλοί μπερδεύουν τή διαλεκτική μέ τή διδασκαλία γιά τήν ἐξέλιξη, καί αὐτή, στήν πραγματικότητα, εἶναι μιά τέτια διδασκαλία. ᾿Αλλά ἡ διαλεκτική διαφέρει οὐσιαστικά ἀπό τή χυδαία «θεωρία» τῆς ἐξέλιξης, πού εἶναι χτισμένη ὁλοκληρωτικά πάνω στήν ἀρχή, ὅτι οὔτε ἡ φύση, οὔτε ἡ ἱστορία, κάνουν ἅλματα καί ὅτι ὅλες οἱ ἀλλαγές στόν κόσμο πραγματοποιοῦνται μόνο βαθμιαῖα. ᾿Ακόμη ὁ Χέγγελ ἔδειξε ὅτι ἡ διδασκαλία γιά τήν ἐξέλιξη πού γίνεται κατανοητή μ᾿ἕναν τέτιο τρόπο εἶναι γελοία καί ἀβάσιμη...

NB

|| [33]... Γενικά τά δικαιώματα τῆς διαλεκτικῆς νόησης ἐπιβεβαιώνονται σ᾿αὐτόν** μέ τίς διαλεκτικές ἰδιότητες τοῦ Εἶναι. Καί δῶ τό Εἶναι προσδιορίζει τή νόηση...

| [39] Ὥστε λοιπόν οἱ ἰδιότητες τοῦ γεωγραφικοῦ περιβάλλοντος προσδιορίζουν τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων προσδιορίζει τήν ἀνάπτυξη τῶν οἰκονομικῶν καί ὕστερα ἀπ᾿αὐτές καί ὅλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν σχέσεων...

| [42] Στήν κάθε δοσμένη βαθμίδα ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀντιστοιχεῖ ἕνας ὁρισμένος χαρακτήρας ἐξοπλισμοῦ πολεμικῆς τέχνης καί, τέλος, διεθνοῦς — ἀκριβέστερα: διακοινωνικοῦ, δηλαδή ἐδῶ πού τά λέμε, καί διαφυλετικοῦ δικαίου. Οἱ κυνηγετικές φυλές δέν μποροῦν νά δημιουργήσουν μεγάλες πολιτικές ὀργανώσεις ἀκριβῶς γιατί τό χαμηλό ἐπίπεδο τῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων τούς ἀναγκάζει, σύμφωνα μέ τήν παραστατική ἀρχαία ρωσική ἔκφραση, νά διασκορπίζονται ἐδῶ καί κεῖ σέ μικρές κοινωνικές ὁμάδες, πρός ἀναζήτηση τῶν μέσων ὕπαρξης...

| [46-47] Κατά τόν Μάρξ, τό γεωγραφικό περιβάλλον ἐπιδρᾶ πάνω στόν ἄνθρωπο διαμέσου τῶν σχέσεων παραγωγῆς, πού ἐμφανίζονται στή δοσμένη περιοχή πάνω στή βάση τῶν δο-

* Werke, II, 345.
** Στόν Ἔνγκελς. *Ἡ Σύντ.*

σμένων παραγωγικῶν δυνάμεων, πρῶτος ὅρος ἀνάπτυξης τῶν ὁποίων εἶναι οἱ ἰδιότητες αὐτοῦ τοῦ περιβάλλοντος...

[65-66] Ὁ χαρακτήρας τῆς «οἰκονομικῆς διάρθρωσης» καί ἡ κατεύθυνση πρός τήν ὁποία ἀλλάζει αὐτός ὁ χαρακτήρας, ἐξαρτιῶνται ὄχι ἀπό τή βούληση τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά ἀπό τήν κατάσταση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί ἀπό τό γεγονός ποιές ἀκριβῶς ἀλλαγές ἐμφανίζονται στίς σχέσεις παραγωγῆς καί γίνονται ἀπαραίτητες γιά τήν κοινωνία ἐξαιτίας τῆς παραπέρα ἀνάπτυξης αὐτῶν τῶν δυνάμεων. Ὁ Ἔνγκελς ἐπεξηγεῖ αὐτό τό σημεῖο μέ τά ἑξῆς λόγια: «Οἱ ἄνθρωποι οἱ ἴδιοι κάνουν τήν ἱστορία τους, ἀλλά ὥς τώρα τήν ἔκαναν — ἀκόμη καί μέσα στίς ξεχωριστές κοινωνίες — ὄχι σύμφωνα μέ μιά κοινή βούληση καί οὔτε σύμφωνα μέ ἕνα κοινό σχέδιο. Οἱ ἐπιδιώξεις τους ἀμοιβαῖα διασταυρώνονταν καί ἀκριβῶς γι᾿αὐτό σ᾿ὅλες αὐτές τίς κοινωνίες βασιλεύει ἡ ἀναγκαιότητα, ἐνῶ τό τυχαῖο χρησιμεύει σάν συμπλήρωση καί ἐξωτερική μορφή ἐκδήλωσης τῆς ἀναγκαιότητας». Ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη δράση καθορίζεται ἐδῶ ὄχι σάν ἐλεύθερη, ἀλλά σάν ἀναγκαία, δηλαδή, σάν νά εἶναι σύμφωνη μέ τό νόμο, δηλαδή σάν νά μπορεῖ νά γίνει ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἔτσι, ὁ ἱστορικός ὑλισμός, χωρίς νά παύει νά δείχνει ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀλλάζουν τίς καταστάσεις, ταυτόχρονα γιά πρώτη φορά μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά δοῦμε τό προτσές αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐπιστήμης. Καί νά γιά ποιό λόγο ἐμεῖς ἔχουμε ἀπόλυτο δικαίωμα νά ποῦμε ὅτι ἡ ὑλιστική ἑρμηνεία τῆς ἱστορίας μᾶς δίνει τά ἀναγκαῖα προλεγόμενα κάθε εἴδους τέτιας διδασκαλίας γιά τήν ἀνθρώπινη κοινωνία, πού θέλει νά ἐμφανιστεῖ σάν ἐπιστήμη...

[68] Στήν πρωτόγονη κοινωνία, πού δέν γνωρίζει τό χωρισμό σέ τάξεις, ἡ παραγωγική δράση τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιδρᾶ ἄμεσα στήν κοσμοθεωρία της καί στό αἰσθητικό της γοῦστο...

[81-82] Ἄν θά θέλαμε νά ἐκφράσουμε σύντομα τήν ἄποψη τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς γιά τή σχέση τῆς ὀνομαστῆς τώρα «βάσης» πρός τό ὄχι λιγότερο ὀνομαστό «ἐποικοδόμημα», τότε θά εἴχαμε τό ἑξῆς:

1) Ἡ κατάσταση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.

2) Οἱ οἰκονομικές σχέσεις πού καθορίζονται ἀπό αὐτήν.

3) Τό κοινωνικό-πολιτικό σύστημα, πού ἀναπτύχθηκε πάνω στή δοσμένη οἰκονομική «βάση».

4) Ἡ ψυχολογία τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου πού καθορίζεται ἐνμέρει ἄμεσα ἀπό τήν οἰκονομία καί ἐνμέρει ἀπό ὅλο τό κοινωνικό-πολιτικό σύστημα πού ἀναπτύχθηκε πάνω σ᾿αὐτή τήν οἰκονομία.

5) Οἱ διαφορετικές ἰδεολογίες πού ἀντανακλοῦν τίς ἰδιότητες αὐτῆς τῆς ψυχολογίας...

[98] Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα τό δικό μας σύγχρονο ἀγροτικό ζήτημα. Γιά τόν ἔξυπνο γαιοκτήμονα — τόν καντέτο ἡ «ἀναγκαστική ἀπαλλοτρίωση τῆς γῆς» μπορεῖ νά ἀποδειχτεῖ λίγο-πολύ, δηλαδή ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρός τό μέγεθος τῆς «δίκαιης ἀμοιβῆς» — μιά θλιβερή ἱστορική ἀναγκαιότητα. Νά ὅμως πού στόν ἀγρότη, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκει νά ἀποκτήσει ἕνα «κομμάτι γῆς», ἀντίθετα, θά φανεῖ σάν λίγο-πολύ θλιβερή ἀναγκαιότητα μόνο αὐτή ἡ «δίκαιη ἀμοιβή», ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ «ἀναγκαστική

ἀπαλλοτρίωση» θά τοῦ φανεῖ ὁπωσδήποτε σάν ἔκφραση τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησής του καί ἡ πιό ἀνεκτίμητη ἐξασφάλιση τῆς ἐλευθερίας του.

Λέγοντας αὐτό τό πράγμα, θίγουμε ἴσως τό πιό σημαντικό σημεῖο στή διδασκαλία γιά τήν ἐλευθερία, τό σημεῖο πού δέν ἀναφέρεται ἀπό τόν Ἔνγκελς, φυσικά, μόνο γιατί στόν ἄνθρωπο πού πέρασε τή σχολή τοῦ Χέγγελ, αὐτό τό σημεῖο εἶναι κατανοητό καί χωρίς ὁποιεσδήποτε ἐπεξηγήσεις.

Φόυερμπαχ καί Ντίτσγκεν. *24**.

Οἱ σημειώσεις ἔγιναν ὄχι νωρίτερα ἀπό τό Μάη τοῦ 1908
Πρωτοδημοσιεύτηκαν τμηματικά τό 1933 στή Λενινιστική συλλογή, τόμ. XXV
Δημοσιεύτηκαν ὁλόκληρες τό 1958 στήν 4η ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Β Ι. Λένιν, τόμ. 38ος

Δημοσιεύονται σύμφωνα μέ τό πρωτότυπο

---

* Ἐννοεῖται ἡ 24η σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Πλεχάνοφ (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 455). *Ἡ Σύντ.*

Β. ΣΟΥΛΙΑΤΙΚΟΦ. «Η ΔΙΚΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΤΕΚΑΡΤ ΩΣ ΤΟΝ Ε. ΜΑΧ»[212]

ΜΟΣΧΑ, 1908

[5-10] Στούς κύκλους τῶν διανοουμένων καθιερώθηκε μιά παραδοσιακή σχέση πρός τή φιλοσοφία... Οἱ φιλοσοφικές ἰδέες παρουσιάζονται πολύ λίγο καί πολύ ἀδύνατα συνδεμένες μέ ὁποιοδήποτε ταξικό ὑπόστρωμα... sic!

Τήν ἴδια ἄποψη ὑποστηρίζουν καί πάρα πολλοί μαρξιστές. Οἱ μαρξιστές αὐτοί πιστεύουν ὅτι ἐπιτρέπεται μέσα στίς γραμμές τῆς προλεταριακῆς πρωτοπορίας μιά παρδαλή ποικιλομορφία φιλοσοφικῶν ἀπόψεων, ὅτι δέν ἔχει καί μεγάλη σημασία, ἄν οἱ ἰδεολόγοι τοῦ προλεταριάτου κηρύσσουν τόν ὑλισμό ἤ τήν ἐνεργητική, τό νεοκαντιανισμό ἤ τό μαχισμό...

Τό νά ὑποστηρίζει κανείς τήν ἄποψη πού ἐκτέθηκε σημαίνει νά πέφτει σέ ἕνα ἁπλοϊκό καί θλιβερότατο λάθος... Ὅλοι χωρίς ἐξαίρεση οἱ φιλοσοφικοί ὅροι καί τύποι, τούς ὁποίους αὐτή* χρησιμοποιεῖ, ... |τῆς| χρειάζονται γιά τήν ἀπεικόνιση τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τῶν ὁμάδων, τῶν πυρήνων καί τῶν ἀμοιβαίων σχέσεών τους. Ὅταν ἔχουμε νά κάνουμε μέ τό φιλοσοφικό σύστημα τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου ἀστοῦ διανοητῆ, ἔχουμε νά κάνουμε μέ τήν εἰκόνα τῆς ταξικῆς συγκρότησης τῆς κοινωνίας, πού ἔχει σχεδιαστεῖ μέ τή βοήθεια τῶν συμβατικῶν σημείων καί πού ἀναπαράγει τό κοινωνικό profession de foi τῆς γνωστῆς ἀστικῆς ὁμάδας...

|| \/ λαθεμένο

|||| λαθεμένο!

Δέν ἐπιτρέπεται νά παίρνει κανείς αὐτές τίς εἰκόνες σάν κάτι τό ὁποῖο θά μποροῦσε νά τό χρησιμοποιήσει καί νά τό συμβιβάσει μέ τήν προλεταριακή κοσμοθεωρία. Αὐτό θά σήμαινε νά χωθεῖ μέσα στόν ὀπορτουνισμό, νά αποπειραθεῖ νά συμβιβάσει τό ἀσυμβίβαστο...

...Μιά πρώτη, λαμπρή ἐμπειρία παρόμοιας ὑπερτίμησης ἐμφανίστηκε ἤδη μερικά χρόνια πρίν. Τό ἄρθρο τοῦ σ. Α. sic!

* ἡ φιλοσοφία. *Ἡ Σύντ.*

Μπογκντάνοφ «Ἔγκυρη σκέψη»* ἀνοίγει χωρίς ἀμφιβολία νέα ἐποχή στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας: μετά τήν ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, ἡ θεωρητική φιλοσοφία ἔχασε τό δικαίωμα νά χρησιμοποιεῖ τίς δυό βασικές της ἔννοιες τοῦ «πνεύματος» καί τοῦ «σώματος». Διαπιστώθηκε ὅτι οἱ τελευταῖες ἔννοιες δημιουργήθηκαν μέσα στό φόντο τῶν κυρίαρχων σχέσεων καί ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσά τους ἀντανακλοῦσε τήν κοινωνική ἀντίθεση — τήν ἀντίθεση τῶν «ἰθυνόντων» πού ὀργανώνουν καί τῶν «κατώτατων κοινωνικῶν στρωμάτων» πού ἐκτελοῦν τίς ἐντολές τους. Ἡ ἀστική κριτική μέ μιά καταπληκτική συνέπεια ἀποσιωποῦσε τήν ἐργασία τοῦ ρώσου μαρξιστῆ...

!! τί ἀνοησία!

Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες ἡ κοινωνικο-γενετική ἀνάλυση τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καί συστημάτων εἶναι ὄχι μόνο ἐπιθυμητή, ἀλλά καί ἄμεσα ἀπαραίτητη. Ἕνα καθῆκον ἀπό τά πάρα πολύ δύσκολα καί σύνθετα... Τά σύγχρονα μοντέρνα συστήματα, λογουχάρη, ὁ νεοκαντιανισμός ἤ ὁ μαχισμός...

Τό δοκίμιό μας προορίζεται ὄχι γιά ἕνα περιορισμένο κύκλο εἰδικῶν... Πρός τή φιλοσοφία δείχνει ἐνδιαφέρον ὁ δῆμος... Ἡ ἔκθεσή μας ἔχει λίγο στοιχειώδη χαρακτήρα... Ἡ ἄποψη πού υποστηρίζουμε... μπορεῖ νά ἀφομοιωθεῖ εὐκολότερα, ἄν θά ἐξηγηθεῖ ὄχι μέ ἕνα ὀγκῶδες, ἀλλά μέ ἕνα προσεκτικά διαλεγμένο ὑλικό...

I

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΙΜΕΣ «ΑΡΧΕΣ»

[11-14] Ἐμφανίστηκε ἡ οἰκονομική ἀνισότητα: οἱ ὀργανωτές μετατράπηκαν βαθμιαῖα σέ ἰδιοκτῆτες τῶν μέσων παραγωγῆς**, πού κάποτε ἀνῆκαν στήν κοινωνία...

Οἱ σχέσεις παραγωγῆς τῆς «κυρίαρχης» κοινωνίας.. Ὁ πρωτόγονος ἀκοινώνητος ἄνθρωπος ἀρχίζει νά διακρίνει παντοῦ τήν ἐκδήλωση τῆς ὀργανωτικῆς βούλησης. «...Ἐκτελεστής, πού εἶναι προ-

;; νά καί μιά καθαρή ἀνοησία!!

* Μπῆκε στή συλλογή τῶν ἄρθρων του «Ἀπό τήν ψυχολογία τῆς κοινωνίας». Ἡ Σύντ.

** Στή δοσμένη περίπτωση ἐμεῖς παρεκκλίνουμε λίγο ἀπό τήν ἑρμηνεία πού πρότεινε ὁ σ. Μπογκντάνοφ: ὁ σ. Μπογκντάνοφ δέν δίνει σημασία στό τελευταῖο γεγονός, πού ἀναμφίβολα ὑπῆρχε καί ἀκόμη δέν τό προβάλλει. Ἐμεῖς εἴχαμε τήν εὐκαιρία νά μιλήσουμε γιά τό παραπάνω ζήτημα σέ ἄλλο μέρος: «ἀπό τήν ἱστορία καί τήν πρακτική τῆς ταξικῆς πάλης» (στά κεφάλαια τά ἀφιερωμένα στή γένεση τῶν ἡγετικῶν τάξεων). Ἐκδ. Σ. Ντοροβάτσκι καί Α. Τσαρούσνικοφ.

σιτός στίς ἐξωτερικές αἰσθήσεις, εἶναι ὁ φυσιολογικός ὀργανισμός, τό σῶμα. Ὁ ὀργανωτής εἶναι ἀπρόσιτος στίς ἐξωτερικές αἰσθήσεις, προϋποτίθεται μέσα στό σῶμα. Αὐτός εἶναι ἡ πνευματική προσωπικότητα»...

φιλολογία καί γυμνή φράση.

Εἶναι πιά πολύ „γενικό"!! Φράσεις. Ὁ ἀκοινώνητος ἄνθρωπος καί ὁ πρωτόγονος κομμουνισμός εἶναι ἕνα πασάλειμμα. Ὁ ὑλισμός καί ὁ ἰδεαλισμός στήν Ἑλλάδα ἐπίσης.

Ἡ ἔννοια γιά τό πνεῦμα ἀποκτάει ὅλο καί πιό πολύ ἀφηρημένο χαρακτήρα.

μόνο ἰδεαλισμός!

Ὅταν στήν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μπῆκε τό περίφημο ἐρώτημα: πῶς εἶναι δυνατό νά προκύψει ἡ ποικιλομορφία τῶν παροδικῶν φαινομένων τοῦ ὑλικοῦ κόσμου ἀπό μιά καθαρή, ἀμετάβλητη, ἄυλη οὐσία; ποιά εἶναι ἡ σχέση τοῦ «Εἶναι» πρός τό «γίγνεσθαι»; — αὐτό, παρά τίς διαβεβαιώσεις τῶν παντός εἴδους ἱστοριογράφων τῆς φιλοσοφίας, δέν ἦταν ἕνα ὑψηλότατο πέταγμα τῆς εὐγενικῆς σκέψης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πιό ἀνιδιοτελής προσπάθεια, πού εἶχε σκοπό νά λύσει τό πιό μεγάλο μυστήριο τοῦ Σύμπαντος καί ἔτσι νά κάνει τό ἀνθρώπινο γένος εὐτυχισμένο στόν αἰώνα τόν ἅπαντα. Ἡ ὑπόθεση ἦταν πολύ πιό ἁπλή! Ἡ τοποθέτηση αὐτή τοῦ ζητήματος δέν ἔλεγε τίποτε ἄλλο, παρά ὅτι στίς ἑλληνικές πολιτεῖες τό προτσές τῆς κοινωνικῆς διαφοροποίησης τράβηξε μακριά, ὅτι τό χάσμα ἀνάμεσα στά «ἀνώτατα» καί τά «κατώτατα» κοινωνικά στρώματα ἔγινε πιό βαθύ καί ἡ παλιά ἰδεολογία τῶν ὀργανωτῶν πού ἀντιστοιχοῦσε στίς λιγότερο διαφοροποιημένες κοινωνικές σχέσεις, ἔχασε τό δικαίωμα ὕπαρξής της. Νωρίτερα, παρ' ὅλη τή διαφορά τῆς οὐσίας καί τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων, ἡ ἄμεση σχέση μεταξύ τους δέν προκαλοῦσε ἀμφιβολίες. Τώρα ἡ ὕπαρξη αὐτῆς τῆς σχέσης ἀπορίπτεται. Ἡ οὐσία καί ὁ κόσμος τῶν φαινομένων θεωροῦνται σάν ἀσύμμετρα μεγέθη. Ἡ ἐπικοινωνία μεταξύ τους εἶναι δυνατή μόνο διά μέσου μιᾶς σειρᾶς ἐνδιάμεσων κρίκων. Ἤ, γιά νά μιλήσουμε μέ μιά πιό φιλοσοφική γλώσσα, ἐμεῖς δέν μποροῦμε νά καθορίσουμε τήν ἀμοιβαία τους σχέση οὔτε μέ τή βοήθεια τῶν αἰσθήσεων, οὔτε μέ τή βοήθεια τῆς συνηθισμένης νόησης. Γι' αὐτό τό σκοπό ἀπαιτεῖται ἡ συμβολή μιᾶς κάποιας ἰδιαίτερης «ἰδέας», μιᾶς ἰδιαίτερης διαίσθησης.

ἔτσι, λοιπόν. Καί ὁ ἑλληνικός ὑλισμός;

καί οἱ σκεπτικιστές;;

II

ΟΙ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΟΡΓΑΝΩΣΙΜΕΣ «ΑΡΧΕΣ» ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

[15-17] Αὐτό τό ἴδιο ζήτημα — τό ζήτημα γιά τήν ἀσυμμετρία τῆς πνευματικῆς καί ὑλικῆς «ἀρχῆς», γιά τήν ἔλλειψη τῆς ἄμεσης σχέσης μεταξύ τους εἶχε προβληθεῖ καί λύθηκε ἀπό τούς πρώτους δασκάλους τῆς νέας φιλοσοφίας...

Γιά τίς πνευματοκρατικές συμπάθειες τῆς 'Αναγέννησης καί τῶν ἑπόμενων ἐποχῶν, συνήθως γίνεται λόγος ἀκροθιγῶς, αὐτές ὅμως εἶναι πολύ χαρακτηριστικές*...

'Ο βιοτέχνης τοῦ μεσαίωνα, ὄντας ὀργανωτής, ταυτόχρονα ἐκπλήρωνε καί ἐκτελεστικές λειτουργίες — ἐργαζόταν μαζί μέ τούς παραγιούς του. 'Ο ἰδιοκτήτης τῆς μανιφατούρας-ὁ ἀστός ξέρει τίς λειτουργίες μόνο ἑνός τύπου. Εἶναι ὀργανωτής γνήσιος. Στήν πρώτη περίπτωση ἡ βάση γιά ἐκεῖνο τό δυαδικό «τρόπο ἀπεικόνισης τῶν γεγονότων» πού ἐξήγησε ὁ σ. Μπογκντάνοφ εἶναι ἀλήθεια, δοσμένη, ἀλλά παρόλα αὐτά ἡ ἀντίθεση τοῦ ὀργανωτῆ καί τοῦ ἐκτελεστῆ εἶναι λίγο συγκαλυμένη καί γι'αὐτό ἡ ἀντίθεση τῆς πνευματικῆς καί τῆς σωματικῆς, τῆς δραστήριας καί τῆς παθητικῆς ἀρχῆς, πού ἀντιστοιχεῖ σ'αὐτήν, στόν τομέα τῆς ἰδεολογίας, δέν μποροῦσε νά πάρει μιά ἔντονη μορφή...

τί ἀνοησία

Στό ἐργαστήριο τοῦ βιοτέχνη τοῦ μεσαίωνα δέν ὑπῆρχε θέση γιά τούς ἐκπροσώπους τῆς λεγόμενης ἀνεκπαίδευτης, ἀνειδίκευτης ἐργασίας. Στό χειροτεχνικό ἐργαστήριο δουλιά βρίσκεται γι'αὐτούς. Αὐτοί οἱ ἐκπρόσωποι ἀποτελοῦν τό «κατώτατο στρῶμα». Πάνω ἀπ'αὐτούς βρίσκονται ἄλλα στρώματα, ἄλλες ἐργατικές ὁμάδες, πού διαφέρουν μεταξύ τους κατά τό βαθμό εἰδίκευσης. Καί ἤδη μέσα στό περιβάλλον τους δημιουργοῦνται μερικά ὀργανωτικά στρώματα. Προχωρώντας παραπέρα στήν ἀνιούσα κλίμακα τῶν κρίκων, βλέπουμε τίς ὁμάδες τῶν προϊσταμένων τῆς τεχνικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐπιχείρησης καί τῶν διευθυντῶν. Ἔτσι ὁ ἰδιοκτήτης τῆς ἐπιχείρησης εἶναι «ἀπαλλαγμένος» ὄχι μόνο ἀπό κάθε χειρωνακτική ἐργασία, ἀλλά καί ἀπό πολλές καθαρά ὀργανωτικές ὑποχρεώσεις...

π.χ. οἱ ἐκπαιδευμένοι καί οἱ ἐκπαιδευόμενοι δίπλα τους

στή σελ. 19

κενολογία

[19] Σέ ἀντίθεση μέ τούς διανοητές τοῦ μεσαίωνα, οἱ «πατέρες» τῆς νέας φιλοσοφίας δίνουν στά συστήματά τους πολύ μεγάλη προσοχή στόν κόσμο τῶν παροδικῶν φαινομένων,

---

αὐτό δέν εἶναι στό ἴδιο πνεῦμα μέ τό δικό σου[213]

*'Υπενθυμίζουμε ὅτι ὁ Μάρξ στόν Ι τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» καί ὁ Κ. Κάουτσκι σημειώνουν τήν ἐξάρτηση ἀνάμεσα στίς ἀφηρημένες θρησκευτικές ἀντιλήψεις καί στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς.

μελετοῦν λεπτομερειακά τή σύστασή του, τήν ἀνάπτυξη, τούς νόμους τοῦ συσχετισμοῦ τῶν μερῶν του, δημιουργοῦν τή φιλοσοφία τῆς φύσης. Ἡ ἴδια ἡ «ὑψηλή» θέση τῶν καθοδηγητῶν τῶν χειροτεχνικῶν ἐπιχειρήσεων, πού ἐνέπνευσε στούς πατέρες τῆς νέας φιλοσοφίας τήν «καθαρή» ἰδέα τῆς ὀργανωτικῆς βούλησης, τούς ὑπαγόρευσε ἐπίσης καί τή μηχανική ἐξήγηση τῶν προτσές τῆς ὑλικῆς πραγματικότητας, δηλαδή, τῶν προτσές πού συντελοῦνται στό περιβάλλον τῆς ὀργανώσιμης μάζας.

Τό ζήτημα εἶναι ὅτι ὁ καθοδηγητής τῆς χειροτεχνικῆς ἐπιχείρησης εἶναι μόνο ὁ τελικός κρίκος στήν ἀρκετά μακριά ἁλυσίδα τῶν ὀργανωτικῶν κρίκων. Οἱ ὑπόλοιποι ὀργανωτές εἶναι σέ σχέση μ'αὐτόν ὑφιστάμενοι καί μέ τή σειρά τους, ἀντιπαρατίθενται σ'αὐτόν σάν οργανώσιμοι. ...'Αλλά ἐφόσον ὁ ρόλος τους εἶναι διαφορετικός ἀπό τό ρόλο τοῦ βασικοῦ καθοδηγητῆ, ἐφόσον αὐτός ὁ ρόλος ἀνάγεται στή συμμετοχή τους στήν τεχνική ἐργασία, ἀπό τήν ὁποία ὁ κύριος καθοδηγητής εἶναι «ἀπαλλαγμένος», τότε ὁ δικός τους «πνευματικός» χαρακτήρας ἐπισκιάζεται, τότε ἡ δράση τους ἐκτιμιέται σάν δράση τῆς «ὕλης»...

[21-24] Τό ἀστικό σύστημα γενικά εἶναι ἕνας διπρόσωπος 'Ιανός... Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κατηγορηματική διατύπωση τοῦ δυισμοῦ βρίσκουμε μόνο στόν καρτεσιανισμό — στό σύστημα πού δημιουργήθηκε ἀκριβῶς στήν αὐγή τῆς νέας οἰκονομικῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τά ἑπόμενα φιλοσοφικά συστήματα, ἀρχίζοντας ἀπό τό σύστημα τοῦ Σπινόζα, θεωροῦν ὅτι ἡ καρτεσιανική ἀντιπαράθεση τοῦ θεοῦ καί τοῦ κόσμου, τοῦ πνεύματος καί τοῦ σώματος εἶναι ἀντιφατική... Τά ὑλιστικά καί θετικιστικά συστήματα τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας, μέ τή σειρά τους, δέν ἐπιβεβαιώνουν τό θρίαμβο πάνω στή δυιστική ἄποψη. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀστική μεταφυσική καί στήν ἀστική «θετική κοσμοθεωρία» δέν εἶναι καί τόσο μεγάλη, ὅπως μπορεῖ αὐτό νά φανεῖ ἀπό μιά πρώτη ματιά. ...Ἡ ἐπίθεση ἀπό μέρους τοῦ ὑλισμοῦ κατευθύνεται ὄχι ἐνάντια στή βασική προϋπόθεση, πού πρόβαλε ἡ μεταφυσική: ἡ ἰδέα για τή βούληση πού ὀργανώνει δέν διαγράφεται ἀπό τόν ὑλισμό. Αὐτή ἡ ἰδέα φιγουράρει μόνο μέ ἄλλες ὀνομασίες: τό «πνεῦμα» ἀντικαθίσταται, λογουχάρη, ἀπό τή «δύναμη»...

Ἡ ἀγγλική ἀστική τάξη τό 17ο αἰώνα, στίς μέρες τῶν «θυελωδῶν ἐπιδιώξεών» της, κήρυσσε μιά διδασκαλία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τά πάντα στόν κόσμο πρέπει νά ἑρμηνεύονται σάν κίνηση ὑλικῶν μορίων, πού πραγματοποιεῖται μέ μηχανική ἀναγκαιότητα. Ἡ ἀγγλική ἀστική τάξη ἔθετε τότε τό θεμέλιο τῆς μεγάλης καπιτα-

ποιός;
Βλ. σελ. 17

ἀνοησία!

NB

Σ'αὐτό τόν ἐκχυδαϊσμό τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἔχει ξεχαστεῖ ἐντελῶς ἡ πάλη τῆς ἀστικῆς τάξης ἐνάντια στή φεουδαρχία.

λιστικῆς οἰκονομίας... Παρίστανε ὅλο τόν κόσμο μέ τή μορφή ὀργάνωσης ὑλικῶν μορίων πού συνενώνονται σύμφωνα μέ τούς ἔμφυτους νόμους...

Μέ παρόμοιες ἐπίσης πραγματεῖες πλημμύριζε τήν ἀγορά τοῦ βιβλίου ἡ γαλλική ἀστική τάξη στή δεύτερη πεντηκονταετία τοῦ 18ου αἰώνα... 'Αλλά τί εἶναι ἡ ἐσωτερική συγκρότηση τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐμεῖς ξέρουμε: εἶναι τό βασίλειο τῆς ὕλης καί τῶν μηχανικῶν προτσές. 'Από δῶ ἡ γενίκευση: ὁ ἄνθρωπος εἶναι μηχανή, ἡ φύση εἶναι μηχανή...

ὄχι ἀπό δῶ

×) 'Η κίνηση τῆς ὕλης καθορίζεται ἀπ' αὐτή τήν ἴδια, ἀκριβέστερα, ἀπό τή δική της δύναμη (Χόλμπαχ). 'Η ὀργανωτική βούληση, ὅπως βλέπετε, μεταμορφώθηκε ξανά πολύ, ἀλλά ἡ ὕπαρξή της διαπιστώνεται καί ἀναγνωρίζεται σάν ἀπολύτως ἀναγκαία.

;> ...Οἱ ἐργάτες τῆς χειροτεχνικῆς παραγωγῆς |δέν| πρόβαλλαν μέ τήν ἰδιότητα τῶν ἐπαναστατῶν ὁπαδῶν τῆς κατεύθυνσης «στούρμ-οὔντ-ντράγκ»*...

×) Καί ἡ πάλη τους μέ τήν παπαδοκρατία; 'Ο Σουλιάτικοφ διαστρέβλωσε τήν ἱστορία!

III
Ο ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΙΣΜΟΣ

|| [25-29] Οἱ ὀργανώσιμοι *ἔχουν ἀνάγκη* ἀπό τόν ὀργανωτή...

NB τί ἀνοησία! *τό προλεταριάτο = ὕλη*

||| Οἱ ἐνδιάμεσοι ὀργανωτικοί κρίκοι — οἱ «ἀτομικές ψυχές» μποροῦν νά ἐκπληρώσουν τόν ὀργανωτικό τους ρόλο μόνο ὅταν ὑπάρχει ἕνα ἀνώτατο ὀργανωτικό κέντρο. Μόνο αὐτό τό κέντρο τούς φέρνει σέ ἐπαφή μέ τό προλεταριάτο — τήν «ὕλη» — στά πλαίσια ἑνός ὀργανωμένου συνόλου, τοῦ χειροτεχνικοῦ ἐργαστηρίου...

'Η καρτεσιανή ἔννοια γιά τόν ἄνθρωπο δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά μιά παραπέρα ἐπέκταση μιᾶς ὁρισμένης μορφῆς σκέψης, ἑνός «ὁρισμένου τρόπου παράστασης τῶν γεγονότων, ἑνός ὁρισμένου τύπου συνένωσής τους μέσα στήν ψυχή». Εἴδαμε ὅτι ὁ κόσμος, στό σύστημα τοῦ Ντεκάρτ, εἶναι ὀργανωμένος σύμφωνα μέ τόν τύπο τῆς χειροτεχνικῆς ἐπιχείρησης...

ἀνοησία ||||

Ἔχουμε νά κάνουμε μέ τή λατρεία τῆς πνευματικῆς ἐργασίας...

'Εγώ εἶμαι ὀργανωτής καί σάν τέτιος μπορῶ νά ὑπάρχω, μόνο ἐκπληρώνοντας ὀργανωτικές λειτουργίες καί ὄχι ἐκτελεστικές: νά τί σημαίνει ὁ καρτεσιανικός ἰσχυρισμός,

* «θύελλα καί ὁρμή» (κατεύθυνση τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας τοῦ 18ου αἰώνα). *Σημ. μετ.*

ἄν τόν μεταφράσει κανείς στή γλώσσα τῶν ταξικῶν σχέσεων...

Ἡ συνηθισμένη, ἡ ἁπλοϊκή ἀντίληψη παριστάνει τόν ἐξωτερικό κόσμο τέτιον πού ἀπεικονίζεται μέσα ἀπό τό πρίσμα τῶν αἰσθημάτων...

Ἡ ἔννοια γιά τόν ἐργάτη μόνο σάν σαγματοποιό ἤ μόνο σάν ταπετσέρη παραχωρεῖ τή θέση της στήν ἔννοια γιά τόν ἐργάτη γενικά. Τό ἐπάγγελμα δέν ἀποτελεῖ πιά τήν «οὐσία» τῆς ἐργατικῆς δύναμης... καί „οἱ ἰδέες" τοῦ Πλάτωνα

[31-33] Ὁ Ντεκάρτ ἐξηγεῖ ὅτι δέν πρέπει νά θεωροῦμε τό χρόνο ἰδιότητα τῆς ὕλης: ὁ χρόνος εἶναι «τρόπος τῆς νόησης», ἔννοια τοῦ γένους, πού δημιουργεῖται ἀπό τό τελευταῖο...

Ἀπό τώρα ἡ φιλοσοφία εἶναι πιστή ὑπηρέτρια τοῦ κεφαλαίου... Ἡ ὑπερτίμηση τῶν φιλοσοφικῶν ἀξιῶν καθοριζόταν ἀπό τίς μετακινήσεις στίς ὀργανωτικές κορυφές καί στά ὀργανώσιμα κατώτατα στρώματα. Οἱ νέοι ὀργανωτές, οἱ νέες ὀργανώσιμες μάζες εἶναι νέες ἔννοιες γιά τό θεό καί τήν ψυχή, νέες ἔννοιες γιά τήν ὕλη...

IV

Ο ΣΠΙΝΟΖΑ

[37] Κάθε ἐπικοινωνία τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος γίνεται μόνο μέσω τοῦ θεοῦ. Κάθε ἐπικοινωνία τῶν ἐνδιάμεσων ὀργανωτικῶν κρίκων μέ τήν ὀργανώσιμη μάζα γίνεται μόνο μέ τήν ἔγκριση τοῦ ἀνώτατου ὀργανωτῆ!...

...Ἡ κίνηση τῆς ὕλης καί ἡ δράση τῆς ψυχῆς εἶναι μόνο δυό πλευρές *ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ* προτσές. Δέν μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά καμιά ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στήν ψυχή καί στήν ὕλη.

[41-42] Ἡ ἐμπειρία, ἡ αἰσθησιακή ἀντίληψη εἶναι γι'αὐτόν ἀπαραίτητος ὅρος γνώσης τῶν πραγμάτων...

Ἀλλά... ὅταν πέθανε ὁ Σπινόζα, ὅπως εἶναι γνωστό, τή νεκροφόρα ἅμαξα, πού μετέφερε τή σορό του, μέ μεγάλη πομπή τή συνόδευε τό fine fleur τῆς ὀλλανδικῆς ἀστικῆς τάξης. Καί ἄν γνωριστοῦμε ἀπό πιό κοντά μέ τόν κύκλο τῶν γνωστῶν του καί τῶν ὁμοϊδεατῶν του, τότε θά συναντήσουμε ξανά τό fine fleur καί ὄχι μόνο τῆς ὀλλανδικῆς, ἀλλά καί τῆς παγκόσμιας ἀστικῆς τάξης... Ἡ ἀστική τάξη στό πρόσωπο τοῦ Σπινόζα τιμοῦσε τόν βάρδο της.

Ἡ σπινοζική κοσμοαντίληψη ἦταν τό ἄσμα τοῦ κεφαλαίου πού θριαμβεύει, τοῦ κεφαλαίου πού καταπίνει καί συγκεντροποιεῖ τά πάντα. Ἔξω ἀπό τήν ἑνιαία οὐσία δέν ὑπάρχει τό Εἶναι, δέν ὑπάρχουν τά πράγματα: ἔξω ἀπό τή μεγάλη, χειροτεχνική ἐπιχείρηση δέν μποροῦν νά ὑπάρχουν οἱ παραγωγοί... παιδιάρισμα

V

Ο ΛΑΪΜΠΝΙΤΣ

ἀερολογία

[45] ʽΟ θεός τοῦ Λάιμπνιτς εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης μιᾶς ὑποδειγματικά στημένης ἐπιχείρησης καί ὁ ἴδιος εἶναι ἕνας ὑπέροχος ὀργανωτής...

VI

Ο ΜΠΕΡΚΛΕΫ

τό ἐξήγησε! Πρωτόγονος ὑλισμός à la *Loria*

καί ὁ ρελατιβισμός τῶν ἐλλήνων

[51] Στήν περίοδο Sturm und Drang τῆς ἀγγλικῆς καπιταλιστικῆς ἀστικῆς τάξης ἀνταποκρινόταν
1) ὁ ὑλισμός τοῦ Χόμπς. Τό ἔδαφος γιά τή μανιφατούρα ἔχει καθαριστεῖ, γιά τούς ἐργάτες τῆς μανιφα-
2) τούρας ἀρχίζουν πιό ἥσυχες μέρες. ʽΟ ὑλισμός τοῦ Χόμπς ἀντικαθίσταται ἀπό τό μεσοβέζικο σύστημα τοῦ Λόκ. ʽΗ παραπέρα στερέωση τῆς θέσης τῆς μα-
3) νιφατούρας προκαθορίζει τή δυνατότητα ἀντιϋλιστικῶν ἐκδηλώσεων.

[56] «ʽΗ ἕλξη καί ἡ ἀπώθηση τῶν ἐργατῶν πρέπει νά γίνεται χωρίς κανένα ἐμπόδιο»: στά συμπλέγματα πού γίνονται ἀντιληπτά δέν ὑπάρχει κατηγορηματικά κανένα ἀπόλυτο στοιχεῖο. Τά πάντα εἶναι σχετικά.

VII

Ο ΧΙΟΥΜ

ἀόριστο καί ἀνακριβές

[61] ʼΑλλά ἡ συγγένειά του μέ ὅλους τούς διανοητές πού φιγουράρησαν στά προηγούμενα κεφάλαια εἶναι ἀναμφισβήτητη...

× ʽΗ θέση τοῦ φιλοσοφικοῦ σκεπτικισμοῦ πού πῆρε ὁ Χιούμ ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς σέ μιά τέτια ἀντίληψη γιά τόν καπιταλιστικό ὀργανισμό.

× Βάλτα ὅλα σέ ἕνα τσουβάλι! καί ὁ ἰδεαλισμός καί ὁ σκεπτικισμός, ὅλα „ἀνταποκρίνονται“ στή μανιφατούρα! Εἶναι ἁπλός, πολύ ἁπλός ὁ σ. Σουλιάτικοφ.

IX

Ο ΦΙΧΤΕ, Ο ΣΕΛΛΙΝΓΚ, Ο ΧΕΓΓΕΛ

[81] Ἐμφανίζονται τά συστήματα τοῦ λεγόμενου ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ...

[88] Οἱ ἀντικειμενικοί ἰδεαλιστές...

[94] Ἀλλά ἐμεῖς ξέρουμε ὅτι σέ ὅλα τά συστήματα τῆς ἀστικῆς κοσμοαντίληψης ἡ «ὕλη» θεωρεῖται κατώτερη ἀρχή (ἀκόμη καί στούς ὑλιστές πού, ἐπαναλαμβάνουμε, σημειώνουν τήν ἐξαρτημένη θέση της, εἰσάγοντας τήν ἔννοια τῆς «δύναμης»)...

; καί ὁ Φίχτε; ὁ Φίχτε; ἀνοησία καί ἡ ἔννοια τῆς „κίνησης“;

[98-99] Ἀπό τήν ἀντιθετική μέθοδο τοῦ Φίχτε καί τή διδασκαλία τοῦ Σέλλινγκ γιά τή δυναμικότητα, ὥς τή χεγγελιανή διαλεκτική εἶναι ἕνα βῆμα. Καί σχετικά μ' αὐτή, ὕστερα ἀπό ὅσα εἰπώθηκαν σέ τοῦτο τό κεφάλαιο γιά τήν ἀντιθετική μέθοδο, μᾶς μένει νά κάνουμε μερικές συμπληρωματικές παρατηρήσεις. «Τά πραγματικά κίνητρα» τῆς διαλεκτικῆς τά ἔχουμε ἤδη ξεκαθαρίσει.

τί ἀνοησία

Ὁ Χέγγελ ἁπλῶς θεμελίωσε πληρέστερα τή θεωρία τῆς ἐξέλιξης διά μέσου τῶν «ἀντιθέσεων», πού σημειώνεται ἀπό τούς ἄλλους δυό ἀντικειμενικούς ἰδεαλιστές...

ὁ Φίχτε — ἀντικειμενικός ἰδεαλιστής!!!

Τήν καινοτομία πού ἔκανε ὁ Χέγγελ τήν ὑπογραμμίζει τό παρακάτω γεγονός ἀπό τόν τομέα τῶν «πραγματικῶν» σχέσεων. Ὁ διαφορισμός τῶν λειτουργιῶν καί τῶν ρόλων στή μανιφατούρα φθάνει στό maximum. Συντελεῖται μιά διαφοροποίηση κάθε ξεχωριστῆς ἐκτελεστικῆς καί κάθε ξεχωριστῆς ὀργανωτικῆς ὁμάδας. Οἱ λειτουργίες πού ἀνῆκαν σέ μιά ὁποιαδήποτε καθορισμένη ὁμάδα κατανέμονται ἀνάμεσα στίς διαφορετικές ὁμάδες πού διαμορφώνονται ξανά. Ἡ κάθε ὁμάδα κομματιάζεται, ξεχωρίζει μέσα ἀπό τόν ἑαυτό της νέες ὁμάδες. Καί ὁ θεωρητικός τῶν ἐργατῶν τῆς μανιφατούρας λογαριάζει αὐτό τό προτσές τῆς διαίρεσης σάν ἕνα προτσές *τῆς ἐσωτερικῆς ἐξέλιξης* αὐτῆς ἤ τῆς ἄλλης «ἀρχῆς»...

(τί ἀνοησία!

X

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ «ΜΑΝΙΦΑΤΟΥΡΑΣ»

[100-102] Ἡ θεωρητική φιλοσοφία χάνει τό κύρος της μέσα στήν ἀστική κοινωνία. Αὐτό, ἀλήθεια, δέν πραγματοποιεῖται ἀμέσως. Ἀλλά καί ἡ μηχανή δέν κατάκτησε ἀμέσως τό χῶρο τῆς βιομηχανίας...

#

τί ἀνοησία!

Μέ τί ἐξηγεῖται ὁ θετικός χαρακτήρας τῶν νέων ἰδεολογικῶν συστημάτων; Μέ τόν ἁπλό νόμο τῶν ἀντιθέσεων, μέ τήν ||ἁπλή|| ἐπιδίωξη «νά κάνουν τό ἀντίθετο» ἀπό ἐκεῖνο πού αποτελοῦσε τό «σύμβολο πίστης» τῆς χθεσινῆς ἡμέρας;..

Τά ἐξατομικευμένα «συμπλέγματα» — Ἰβάν, Πιότρ, Γιάκοφ ἐξαφανίζονται. Στή θέση τους ἐμφανίζεται στά ἐργαστήρια ὁ ἐργάτης γενικά. Στήν «ὕλη» ἐπιστρέφουν οἱ «ἰδιότητές» της πού εἶχαν ἀλλοτριωθεῖ... Ἡ ὕλη ἀποκαθίσταται. Ἡ ἀστική κοινωνία εἰσάγει τή λατρεία τοῦ καινούργιου εἰδώλου — τοῦ «περιβάλλοντος»... Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μαζί μ᾿αὐτό δέν παραλείπεται ὅτι στό κάτω-κάτω ἡ ὕλη παραμένει ὕλη, δηλαδή μιά μάζα πού ὀργανώνεται καί σάν τέτια δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει χωρίς «καθοδηγητή». Καί στήν ὕλη μέ τήν ἰδιότητα τοῦ εἰδικοῦ στόν τομέα τῶν ὀργανωτικῶν ὑποχρεώσεων ἀποστέλλεται ἡ «δύναμη». Γράφονται πραγματεῖες γιά τό Stoff und Kraft (γιά τήν «ὕλη καί τή δύναμη»)...

τί ἀνοησία!

[104] Ἡ σύγκριση τῆς νεότερης ὀργάνωσης τῶν ἐργοστασίων μέ τήν ἐσωτερική συγκρότηση τῆς μανιφατούρας ἤδη a priori ὑπαγορεύει τήν ἀπάντηση: ἡ νέα ποικιλομορφία τῆς ἀστικῆς κοσμοαντίληψης εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἀναπαράγει τά οὐσιαστικά διακριτικά τῆς κοσμοαντίληψης τῆς ἐποχῆς τῆς μανιφατούρας...

τί ἀνοησία

[106] Ὁ νεοκαντιανισμός ἀντικαθίσταται μέ τή «στροφή» στά συστήματα τῆς «προκαντιανῆς» σκέψης.

XI
Β. ΒΟΥΝΤ

NB

[108] «...*δέν πρέπει ποτέ νά ξεχωρίζει κανείς τό ἀντικείμενο ἀπό τήν παράσταση καί τήν παράσταση ἀπό τό ἀντικείμενο*»...

[113-114] Οἱ συλλογισμοί πού παρατέθηκαν σκιαγραφοῦν ἤδη ἀρκετά καθαρά τόν Βούντ σάν φιλόσοφο, πού βάζει καθῆκον του τήν πάλη ἐνάντια στόν ὑλισμό ἤ, γιά νά ἐκφραστοῦμε μέ τό μοντέρνο ὅρο «überwindung des Materialismus», τήν «ὑπερνίκηση τοῦ ὑλισμοῦ» καί πού συνάμα δέν τάσσει τόν ἑαυτό του μέ τό μέρος ἐκείνης τῆς σχολῆς πού θεωρεῖται παραδοσιακός ἐχθρός τοῦ τελευταίου...

ἀνοησία

Στόν τομέα τῆς φιλοσοφίας γιά τήν παρόμοια ἐξίσωση τῶν ἐνδιάμεσων ὀργανωτικῶν κρίκων καί τῶν ἐκπροσώπων τῆς «χειρωνακτικῆς» ἐργασίας, τῶν «ἐκτελεστῶν ἀπό τά κατώτατα στρώματα» μιλάει ἀκριβῶς ἡ ἐπιδίωξη νά χαρακτηριστοῦν τό «ὑποκείμενο» καί τό «ἀντικείμενο», τό «ψυχικό» καί τό «φυσικό» σάν κάτι πού ἀποτελεῖ ἕνα «*ἀδιαίρετο*» σύνολο, ἡ ἐπιδίωξη νά ἀναχθεῖ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στά φαινόμενα πού ὀνομάσαμε σέ γνωστική λειτουργία. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀβενάριους γιά τήν ἀρχική

συστοιχία, ἡ διδασκαλία τοῦ Ἔρνστ Μάχ γιά τή σχέση τοῦ ψυχικοῦ καί τοῦ φυσικοῦ, ἡ διδασκαλία τοῦ Βούντ γιά τίς παραστάσεις — τά ἀντικείμενα — ὅλες αὐτές εἶναι διδασκαλίες τῆς ἴδιας σειρᾶς...

[116] Ὥς τώρα δέν ἐπιτρεπόταν νά ἀρνηθεῖ κανείς μιά ὁρισμένη συνέπεια στίς |μονιστικές| ἀπόψεις τοῦ Βούντ. Δέν ἐπιτρέπεται ἐπίσης νά τόν ὑποπτευθεῖ κανείς γιά ἰδεαλιστικές συμπάθειες...

αὐτό εἶναι *σωστό*, ἀλλά δέν *εἰπώθηκε* ἔτσι
χά-χά!
ἐκλεκτικός ψέμα

[118] Ὁ Βούντ πραγματοποιεῖ ἀκριβῶς ἕνα τέτιο ἅλμα, ὅταν πίσω ἀπό τή διδασκαλία γιά τίς «παραστάσεις - ἀντικείμενα» προβάλλει τούς συλλογισμούς του γιά τόν «ψυχοφυσικό παραλληλισμό»...

[121] Οἱ «ἰδιότητες» μετατρέπονται σέ «σειρές», ἀλλά αὐτή εἶναι μιά μεταρύθμιση, οὐσιαστικά, πιό πολύ λεκτικοῦ χαρακτήρα...

[123-124] Τά πρωτεῖα καθιερώνονται σέ ὄφελος τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς... σωστό

Καθετί τό σωματικό ἔχει ὑποχρεωτικά τή δική του ψυχική σχέση. *Οὔτε ἕνας* ἐργάτης, ὅποια ἁπλή λειτουργία κι'ἄν ἐκπληρώνει, δέν μπορεῖ νά παράγει κανένα προϊόν, δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιήσει τήν ἐργατική του δύναμη, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει, ἄν δέν μπεῖ κάτω ἀπό τήν ἄμεση καί λεπτομερή «καθοδήγηση» τοῦ γνωστοῦ ὀργανωτῆ...

...'Αλλά ἡ ψυχική σειρά εἶναι οἱ «ὀργανωτές», ἐνῶ ἡ «ἀκολουθία» τῶν τελευταίων γιά τή «φυσική σειρά» δηλαδή γιά τούς ἐργάτες δέν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρά ἐξάρτηση...

[128-131] Ὥστε ἡ φιλοσοφία, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Βούντ, πρέπει νά περάσει τά ὅρια τῆς ἐμπειρίας, νά «συμπληρώσει» τήν τελευταία. 'Απαιτεῖται νά συνεχίσουμε τή φιλοσοφική ἀνάλυση ὥς τότε πού θά φτάσουμε στήν ἰδέα τῆς *ἑνότητας*, ἡ ὁποία ἀγκαλιάζει καί τίς δυό αὐτές σειρές πού εἶναι ἀνεξάρτητες ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Ὁ Βούντ, ἀφοῦ ἔκφρασε μιά παρόμοια ἄποψη, τήν ἴδια στιγμή σπεύδει νά διατυπώσει μιά σοβαρή γι'αὐτόν ἐπιφύλαξη. Δηλώνει ὅτι ἐμεῖς μποροῦμε νά φανταστοῦμε τήν ἑνότητα τοῦ κόσμου *ἤ* σάν ἑνότητα ὑλική ἤ σάν ἑνότητα πνευματική: τρίτη λύση τοῦ προβλήματος δέν ὑπάρχει...

Ὁ Βούντ τήν ἰδέα του γιά τήν καθολική ἑνότητα ἀποφεύγει νά τήν ὀνομάσει οὐσία. Τήν καθορίζει σάν ἰδέα τοῦ καθαροῦ λόγου, δηλαδή στό καντιανό πνεῦμα. Ὅπως ὁ καντιανός θεός εἶναι ἡ ἰδέα μιᾶς ἀνώτατης ἄυλης «διαμορφωτικῆς» ἀρχῆς, ἔτσι καί ἡ καθολική ἑνότητα τοῦ Βούντ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἄυλου συνόλου, χάρη στό ὁποῖο ὅλα τά φαινόμενα παίρνουν νόημα ζωῆς, ἀναμφισβήτητη ἀξία. Στό φῶς αὐτῆς τῆς ἰδέας χάνεται ἡ «κούφια καί

ἄχαρη» κοσμοθεωρία, πού βλέπει στήν ἐξωτερική τάξη τῶν φαινομένων, στή μηχανική ἀλληλουχία τους τήν ἀληθινή τους οὐσία. 'Αντί γι'αὐτή ἐμεῖς μελετοῦμε τήν ἄποψη ὅτι ὁ κοσμικός μηχανισμός εἶναι τό ἐξωτερικό περίβλημα τῆς πνευματικῆς δράσης καί δημιουργίας...

Παράλληλα ὁ Βούντ ὑπογραμμίζει ἔντονα τό στοιχεῖο τῆς *ἐπικαιρότητας.* 'Η ἰδέα τῆς καθολικῆς ἑνότητας, τῆς «βάσης τοῦ κόσμου» ἀνάγεται ἀπ'αὐτόν σέ ἰδέα τῆς *καθολικῆς βούλησης*...

Θά ἐπιτρέψουμε στόν ἑαυτό μας νά μήν ἀσχοληθεῖ μέ τήν ἀνάλυση τῆς διατύπωσης πού πρότεινε ἐκεῖνος, δέν θά διευκρινίσουμε τή θεωρία του τῆς «βουλησιαρχίας»...

ἀνοησία! Καί ὁ Σοπενχάουερ;

...'Επομένως οἱ θεωρητικοί τῆς σύγχρονης πρωτοπορίας τῆς καπιταλιστικῆς ἀστικῆς τάξης δέν μποροῦν νά μιλοῦν οὔτε γιά κάποιες «μόνιμες» ἀρχές πού ὀργανώνονται, ἀλλά, ἀντίθετα, πρέπει νά χαρακτηρίζουν τίς τελευταῖες σάν κάτι πού εἶναι στόν ὑπέρτατο βαθμό εὐμετάβλητο, κάτι πού βρίσκεται αἰώνια σέ κατάσταση κίνησης...

XII
Ο ΕΜΠΕΙΡΙΟΚΡΙΤΙΚΙΣΜΟΣ

ἀνακριβές

[133-142] 'Η κριτική τοῦ Βούντ δέν εἶχε συντριπτική δύναμη, χτυποῦσε σέ ὑποθέμενο στόχο. 'Η ἐκδήλωση τοῦ Βούντ καί ἡ ἀπάντηση πού ἐπακολούθησε ἀπό τό στρατόπεδο τῶν μαθητῶν τοῦ 'Αβενάριους*, δέν ἔκφραζαν τή σύγκρουση κοσμοαντιλήψεων πού ἀνῆκαν σέ δυό διαφορετικές τάξεις ἤ σέ δυό μεγάλες ὁμάδες μιᾶς καί τῆς αὐτῆς τάξης. Τά πραγματικά κοινωνικο-οικονομικά κίνητρα τοῦ παραπάνω φιλοσοφικοῦ συναγωνισμοῦ ἦταν στή δοσμένη περίπτωση μιά συγκριτικά ἀσήμαντη διαφορά ἀνάμεσα στούς πιό πρωτοπόρους καί στούς κάπως λιγότερο πρωτοπόρους τύπους τῶν νεότατων καπιταλιστικῶν ὀργανώσεων...

ἀλήθεια!

σωστό

'Εμεῖς εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ποῦμε περισσότερα: τήν ἐμπειριοκριτική φιλοσοφία πρέπει νά τήν ἐννοοῦμε *πρίν ἀπ'ὅλα σάν ἀπολογία* τῆς ἰδέας πού ἀναφέραμε. 'Η ἔννοια τῆς λειτουργικῆς ἐξάρτησης εἶναι *ἄρνηση* τῆς αἰτιακῆς ἐξάρτησης...

ἔτσι εἶναι ἀλήθεια;;

"Υστερα ὁ Willy, Petzoldt (δυό φορές) Kleinpeter[214]

* Πρῶτος ἀπάντησε ὁ Καρστάνιεν.

Τό συμπέρασμα τοῦ Χέφφντινγκ πρέπει γενικά νά τό θεωρήσουμε σωστό. 'Ανεπιτυχής εἶναι μόνο ἡ ἀναφορά στούς «λόγους τῆς σκοπιμότητας»: αὐτοί οἱ λόγοι εἶναι ἀσαφεῖς καί ἀκαθόριστοι.

Φυσικά, ἀλλά ἀπ'αὐτό δέν ἕπεται ὅτι ἡ συνάρτηση δέν μπορεῖ νά εἶναι ἕνα *εἶδος* τῆς αἰτιότητας.

'Ο 'Αβενάριους στή δοσμένη περίπτωση ἔκανε μόνο μιά παραχώρηση στήν ὑλιστική φρασεολογία, παραχώρηση πού προσδιορίστηκε ἀπό τήν κοινωνική του θέση... Σέ σύγκριση μέ τή χυδαία πνευματοκρατία, οἱ ἀπόψεις τῶν «παραλληλιστῶν» μποροῦσαν νά φανοῦν σέ πολλούς ὑλιστικές. Τό ἴδιο ἰσχύει σχετικά καί μέ τίς ἀντιλήψεις τοῦ ἐμπειριοκριτικισμοῦ. 'Η δυνατότητα προσέγγισής τους μέ τόν ὑλισμό εἶναι πολύ μεγάλη... Καί ἀνάμεσα στά πλατιά στρώματα τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ γιά τόν ἐμπειριοκριτικισμό διαμορφώθηκε ἡ γνώμη ὅτι πρόκειται γιά ὑλιστική σχολή. Καί ἐπιπλέον ἀκόμη καί εἰδικοί-φιλόσοφοι κρίνουν λαθεμένα γι'αὐτόν: ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης τῆς νεότερης φιλοσοφίας, ὁ Βίλχελμ Βούντ, τόν ὀνόμασε «ὑλισμό». Τέλος, πράγμα πού εἶναι τό πιό ἐνδιαφέρον ἀπ'ὅλα καί οἱ ἐμπειριοκριτικοί, χωρίζοντας τίς εὐθύνες τους ἀπό τόν ὑλισμό, ταυτόχρονα μερικές φορές χρησιμοποιοῦν τήν ὁρολογία του, καί μερικές φορές ἀρχίζουν ἀκόμη νά ταλαντεύονται κάπως στίς ἀντιϋλιστικές ἀπόψεις τους...

ἀλήθεια;

χμ;

ψέμα!

γιατί; ἐσύ δέν τό κατάλαβες αὐτό!

ἀχά!

Νά ποιά εἶναι ἡ πραγματική αἰτία πού ὑπαγόρευσε στόν ἐμπειριοκριτικισμό τή σκέψη γιά μιά ταξινόμηση τῆς ἀνθρώπινης γνώσης πού νά στηρίζεται στή «βιολογική» ἀρχή ταξινόμησης. 'Αλλά, ἐπαναλαμβάνουμε, μιά παρόμοια «βιολογία» δέν ἔχει τίποτε τό κοινό μέ τόν ὑλισμό...

'Ο δυισμός — διδάσκει ὁ 'Αβενάριους — εἶναι καρπός τοῦ γνωστοῦ προτσές τῆς δικῆς μας σκέψης πού κάνει ἀφαίρεση — τῆς «ἐνδοβολίας»...

'Αλλά ἡ ἀντίθεση τοῦ «ἐξωτερικοῦ» καί τοῦ «ἐσωτερικοῦ» κόσμου εἶναι μιά καθαρή ἐπινόηση.

'Η ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης εἶναι ἐξαιρετικά σπουδαία, πρέπει νά ὁδηγήσει στή θεμελίωση τῆς μονιστικῆς κοσμοθεωρίας. Οἱ σχολιαστές τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ 'Αβενάριους ὑπογραμμίζουν ἔντονα τή δοσμένη περίπτωση. «Μέ τήν ἀποκάλυψη τοῦ ἀπαράδεκτου τῆς ἐνδοβολίας — δηλώνει ἕνας ἀπ'αὐτούς*, πετυχαίνονται δυό σκοποί...»

---

* 'Ο Ροῦντολφ Βλάσσακ, φέρνει ἀπόσπασμα τοῦ Μάχ στήν «'Ανάλυση τῶν αἰσθημάτων», σελ. 52.

ὤ, πόσο ὕποπτο! Φτηνές ἐξηγήσεις χωρίς ἀνάλυση τῆς οὐσίας!

...'Ο ὑφιστάμενος ὀργανωτής, ἄν σταθεῖ κανείς στήν «ἀπόλυτη» ἄποψή του, δηλαδή, ἄν τόν δεῖ σάν ὀργανωτή, ὁ ὁποῖος δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τή «βούληση» πού τόν διευθύνει, στό πρόσωπο τῶν ἐργατῶν ἔχει ἐπίσης ἀπέναντί του μόνο τό «πράγμα» ἤ τό «σῶμα»! 'Αλλά ἄς πάρουμε τή δεύτερη περίπτωση: ὁ ὑφιστάμενος ὀργανωτής εἶναι γιά τήν ἀνώτατη «βούληση» ὄχι μόνο ἕνας ἀπ'αὐτούς πού ὀργανώνονται, ἀλλά καί ἕνας ἀπ'αὐτούς πού ὀργανώνουν... Τό πρώην «ἀντικείμενο», πού μετατράπηκε τώρα σέ «ὑποκείμενο», «ὀργανώνει» τήν ὕλη: ὁ ἄνθρωπος περιέχει μέσα του τό ξύλο, ἀλλά τό μεταμορφωμένο ξύλο, τήν «ἀντίληψη» γιά τό ξύλο...

«...'Η πληρότητα τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας» ἀποδείχνεται καί μέ τή διδασκαλία τοῦ 'Αβενάριους γιά τήν ἀρχική συστοιχία...

Στόν 'Αβενάριους, ὅπως καί στόν Βούντ, οἱ «σειρές» οὐσιαστικά ἀποδείχνονται «ἀσύμμετρες». Καί στή θέση τῆς ὑλιστικῆς κοσμοαντίληψης, πού θά ἔπρεπε νά περιμένει κανείς, παίρνοντας ὑπόψη τίς κατηγορηματικές διακηρύξεις γιά τήν «πληρότητα τῆς ἐμπειρίας», προβάλλονται στή σκηνή ἀντιλήψεις πού δείχνουν τίς ἰδεαλιστικές συμπάθειες τοῦ ἐμπειριοκριτικισμοῦ...

εἶναι ἀλήθεια!

'Αλλά στήν πορεία τῶν ἰδεαλιστικῶν κατασκευῶν ὁ Βούντ καί ὁ 'Αβενάριους διαφωνοῦν. 'Ο συγγραφέας τοῦ «Συστήματος φιλοσοφίας» παρουσιάζει ἕνα πάθος πρός τά «καντιανικά» αἴτια. 'Ο συγγραφέας τῆς «'Ανθρώπινης ἀντίληψης τοῦ κόσμου» ἐκφράζει ἀπόψεις πού τόν προσεγγίζουν μέ τή θέση πού ἔπαιρνε κάποτε ὁ Μπέρκλεϋ.

εἶναι ἀλήθεια!

Σπεύδουμε νά ἐκφράσουμε ἐπιφύλαξη. Δέν ἔχουμε καθόλου σκοπό νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι τά ἔργα τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Κλόυν καθόρισαν τήν ἄποψη τοῦ 'Αβενάριους, ὅτι αὐτά εἶχαν ἄμεση ἐπίδραση στόν τελευταῖο. 'Αλλά ἡ ὁμοιότητα τῶν ἰδεαλιστικῶν θέσεων καί τῶν δυό φιλόσοφων εἶναι ἀναμφίβολη. Γι'αὐτή τήν ὁμοιότητα μιλάει ἤδη ἡ διδασκαλία πού ἀναφέραμε ἤδη γιά τήν ἀρχική συστοιχία, παρμένη στό σύνολό της.

'Εδῶ στόν Σουλιάτικοφ ὑπάρχει παρεξήγηση.

Μέ τέτια ἀκριβῶς εὐθύτητα ὁ 'Αβενάριους, ὅπως καί ὁ Μπέρκλεϋ, προβάλλει τή θέση: ἔξω ἀπό τό ὑποκείμενο δέν ὑπάρχουν ἀντικείμενα. Τό κάθε «πράγμα» πρέπει ὁπωσδήποτε νά «σχετίζεται» μέ τό κεντρικό νευρικό σύστημα, πού παίζει τό ρόλο τοῦ λειτουργικοῦ κέντρου.

[144-149] 'Ο ἀνώτατος «καθοδηγητής» δέν φιγουράρει μάλιστα οὔτε μέ τή μορφή τῆς καντιανικῆς ἰδέας τοῦ λόγου, τοῦ καντιανικοῦ «τύπου», οὔτε μέ τή μορφή τῆς «καθολικῆς ἑνότητας» τοῦ Βούντ. 'Ωστόσο αὐτός παρόλα αὐτά ὑπάρχει, παρόλα αὐτά εἶναι τό κύριο στοιχεῖο τοῦ φιλοσοφικοῦ

συστήματος. Όλα τά φαινόμενα ἐξετάζονται ἀκριβῶς *ἀπό τήν ἄποψή του*. Ἡ «ἀόρατη» παρουσία του ἐκφράζεται σάν ἀξίωμα μέ μιά ἀσυνήθιστα ὑψηλή ἐκτίμηση τῆς ὀργανωτικῆς ἀρχῆς, πού προβάλλεται παράλληλα μέ τήν ἀντίληψη γιά τούς ὀργανωτές πού ὀργανώνονται. Καί σ'αὐτή τή *γενική* εἰκόνα τοῦ κόσμου, τήν ὁποία δίνουν οἱ φιλοσοφικοί συλλογισμοί τοῦ 'Αβενάριους, στήν πρώτη γραμμή προβάλλει ἀκριβῶς ὁ ὀργανωτικός χαρακτήρας τῶν παραγόντων πού ὀργανώνουν... bien!* χμ; χμ;

Ὁ κόσμος στόν 'Αβενάριους εἶναι ἕνα σύμπηγμα κεντρικῶν νευρικῶν συστημάτων. Ἡ «ὕλη» εἶναι στερημένη ἀπολύτως ἀπό κάθε λογῆς «ἰδιότητες», τόσο «πρωτεύουσες» ὅσο καί «δευτερεύουσες», πού κάποτε θεωροῦνταν ἀναπόσπαστο γνώρισμά της. Τά πάντα στήν ὕλη καθορίζονται κατηγορηματικά ἀπό τό «πνεῦμα», ἤ, σύμφωνα μέ τήν ὁρολογία τοῦ συγγραφέα τῆς «Κριτικῆς τῆς καθαρῆς ἐμπειρίας», ἀπό τό κεντρικό νευρικό σύστημα... παρεξήγηση

Ἡ ἄποψη τοῦ ἰδεαλισμοῦ στό στύλ τοῦ Μπέρκλεϋ ἐφαρμόζεται ἀπό τόν συγγραφέα τῆς «Κριτικῆς τῆς καθαρῆς ἐμπειρίας» μέ μεγάλη συνέπεια... NB

...Ἡ διδασκαλία τοῦ Μάχ γιά τό *«Ἐγώ»*, σάν λογικό σύμβολο...

Ὁ Μάχ, ὅπως καί ὁ 'Αβενάριους, ξέρει δυό «σειρές» — τήν ψυχική καί τή φυσική (δυό εἴδη συνδυασμῶν τῶν στοιχείων). Αὐτές οἱ σειρές, ὅπως καί στόν 'Αβενάριους, εἶναι ἀσύμμετρες καί ταυτόχρονα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἐπινόημα τῆς σκέψης μας. 'Αλληλοδιαδόχως προβάλλεται ἄλλοτε ἡ μονιστική, ἄλλοτε ἡ δυιστική ἄποψη: ἀλληλοδιαδόχως οἱ ἐνδιάμεσοι ὀργανωτικοί κρίκοι χαρακτηρίζονται πότε σάν ὀργανώσιμη, πότε σάν ὀργανωτική ἀρχή. Καί, ὅπως καί στόν 'Αβενάριους, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀνακηρύσσεται ἡ δικτατορία τῆς «ὀργανωτικῆς βούλησης». Διαγράφεται ἡ ἰδεαλιστική εἰκόνα τοῦ κόσμου: ὁ κόσμος εἶναι σύμπλεγμα *«αἰσθημάτων»*. παρεξήγηση ἀχά!

Ἡ ἀντίρηση τοῦ Μάχ δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ ἐπιτυχής. Ἡ κεντρική ἔννοια τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος, τό περίφημο «αἴσθημα» δέν εἶναι καθόλου ἄρνηση ὄχι μόνο τῆς ὀργανωτικῆς, ἀλλά καί τῆς ἀνώτατης ὀργανωτικῆς ἀρχῆς... Ἡ κριτική τῆς ἀντίληψης γιά τό *«Ἐγώ»* ὑπαγορεύτηκε στόν Μάχ παρεξήγηση

* — καλά' *Ἡ Σύντ.*

ἀνοησία! ἀπό τήν ἀντίληψη γιά τούς ὑφιστάμενους ὀργανωτές, σάν μιά ὀργανώσιμη «μάζα»...

NB Παράλληλα μέ τά θεωρητικά κατασκευάσματα τοῦ Βούντ, τοῦ ᾿Αβενάριους, τοῦ Μάχ θά μπορούσαμε λογουχάρη νά ὑποβάλουμε σέ ἀνάλυση τίς ἀπόψεις τέτιων ἐπιφανῶν ἐκπροσώπων τῆς νεότερης δυτικοευρωπαϊκῆς φιλοσοφίας σάν τόν Ρενουβιέ, τόν Μπρέντλυ ἤ τόν Μπέρξον...

῾Ο τομέας τῆς φιλοσοφίας εἶναι πραγματική «Βαστίλη» τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας... Εἶναι ἀνάγκη νά ἔχουμε ὑπόψη ὅτι ἀπό τήν πλευρά τους οἱ ἀστοί ἰδεολόγοι δέν λαγοκοιμοῦνται καί σταθεροποιοῦν τή θέση τους. Αὐτοί μάλιστα ἐμφοροῦνται σήμερα ἀπό τήν πεποίθηση ὅτι ἡ θέση τους εἶναι ἐντελῶς ἀπόρθητη. Οἱ «ἰδεαλιστικές» συμπάθειες μερικῶν λογοτεχνῶν, πού στέκονται κάτω ἀπό τή σημαία τοῦ μαρξισμοῦ, δημιουργοῦν μέ τή σειρά τους μιά ἰδιαίτερα εὐνοϊκή βάση γιά μιά τέτια πεποίθηση...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ὅλο τό βιβλίο εἶναι ἕνα παράδειγμα ἀτέλειωτου ἐκχυδαϊσμοῦ τοῦ ὑλισμοῦ. Στή θέση μιᾶς συγκεκριμένης ἀνάλυσης τῶν περιόδων, τῶν συστημάτων, τῶν ἰδεολογιῶν ὑπάρχουν ἡ *γυμνή φράση* γιά τούς „ὀργανωτές" καί οἱ μέχρι γελοίου παρατραβηγμένες, μέχρι παραλογισμοῦ ἐσφαλμένες ἀντιπαραβολές.

Γελοιογραφία τοῦ ὑλισμοῦ στήν *ἱστορία.*

Καί εἶναι κρίμα, γιατί ὑπάρχει μιά τάση πρός τόν ὑλισμό.

Οἱ παρατηρήσεις γράφτηκαν ὄχι νωρίτερα ἀπό τό 1908

Πρωτοδημοσιεύτηκαν τό 1937 στό περιοδικό «Προλετάρσκαγια Ρεβολιούτσιγια» τεῦχ. 8

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό πρωτότυπο

ΑΜΠΕΛ ΡΕΫ. «Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»[215]

ΠΑΡΙΣΙ, 1908

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

[6-7] Ἡ ἐπιστήμη, καρπός τῆς γνώσης καί τοῦ λογικοῦ, χρησιμεύει μόνο γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς πραγματικῆς ἐξουσίας μας πάνω στή φύση. Ἡ ἐπιστήμη μᾶς λέει μόνο πῶς νά χρησιμοποιοῦμε τά πράγματα, ἀλλά δέν μᾶς λέει τίποτε γιά τήν οὐσία τους...

Ἔτσι, τό βασικό μου καθῆκον σέ τούτη τήν ἐργασία ἦταν ἡ ἀντιπαράθεση τῶν δυό ἀπόψεων: τῆς θετικῆς, «ἐπιστημονικοφανοῦς» καί τῆς «πραγματιστικῆς». Ἐγώ μαζί μ'αὐτά προσπάθησα νά εἶμαι, ὅσο τό δυνατό ἀμερόληπτος... NB

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I

ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ

§ 5. Η ΒΑΣΙΚΗ ΑΝΤΙΦΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

[28-29] Ἀλλά ποιές εἶναι οἱ πιθανές διαζευκτικές λύσεις, κατά τή σημερινή τοποθέτηση τοῦ γενικοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος; Μιά μόνο ἐκλογή μπορεῖ νά ὑπάρξει, γιατί ὅλη ἡ ὑπόθεση βρίσκεται στό νά διατηρήσουμε σέ μιά ὅσο τό δυνατό πιό στενή ἑνότητα τήν ἐπιστήμη καί τήν πρακτική δράση, χωρίς νά θυσιάσουμε τή μιά γιά χάρη τῆς ἄλλης, χωρίς νά ἀντιπαραθέσουμε τή μιά στήν ἄλλη. Ἑπομένως, ἤ ἡ πρακτική δράση θά πηγάζει ἀπό τήν ἐπιστήμη, ἤ, ἀντίθετα, ἡ ἐπιστήμη ἀπό τήν πρακτική δράση... Στή μιά περίπτωση θά ἔχουμε ὀρθολογιστικά, διανοητικά καί θετικιστικά συστήματα, καί αὐτός εἶναι ὁ δογματισμός τῆς ἐπιστήμης. Στήν ἄλλη περίπτωση θά ἔχουμε τά συστήματα τοῦ πραγματισμοῦ, τοῦ φιντεϊσμοῦ ἤ τῆς δραστήριας ἐνόρασης (ὅπως εἶναι ἡ μπερξονική) κι'αὐτός εἶναι ὁ δογματισμός τῆς δράσης. NB Σύμφωνα μέ τά πρῶτα συστήματα πρέπει νά γνωρίζουμε γιά νά δροῦμε: ἡ γνώση παράγει τή δράση. Σύμφωνα μέ τά δεύτερα ἡ γνώση

καθοδηγεῖται ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς δράσης: ἡ δράση παράγει τή γνώση.

Ἀλλά ἄς μήν νομίζει ὁ ἀναγνώστης ὅτι αὐτά τά τελευταῖα συστήματα θέλουν νά ἀναστήσουν τήν περιφρόνηση πρός τήν ἐπιστήμη καί τή φιλοσοφία τῆς ἀμάθειας. Ὄχι, μόνο ὕστερα ἀπό μιά σοβαρή ἔρευνα, μέ βάση τήν ἐπιστημονική καί συχνά τήν ὑπερβολική πολυμάθεια, τούς βαθυστόχαστους κριτικούς συλλογισμούς γιά τήν ἐπιστήμη καί μάλιστα τήν ἐνεργητική «νοερή ἐξοικείωση μέ τήν ἐπιστήμη», ὅπως ἀγαποῦν νά ἐκφράζονται μερικοί ἀπ᾽αὐτούς τούς φιλόσοφους, καταλήγουν στήν ἐξαγωγή
NB τῆς ἐπιστήμης ἀπό τήν πράξη. Ἄν μ᾽αὐτό ὑποτιμοῦν τήν ἐπιστήμη, αὐτό δέν τό κάνουν προμελετημένα. Ἀντίθετα, πολλοί ἀπ᾽αὐτούς σκέπτονται νά ἀποκαλύψουν μ᾽αὐτό τόν τρόπο ὅλη τήν ἀξία τῆς ἐπιστήμης...

§ 6. ΤΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ

[33-35] Ὡστόσο, ἄς ὑποθέσουμε γιά μιά στιγμή ὅτι ἡ θέση τοῦ πραγματισμοῦ εἶναι σωστή καί ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι μόνο μιά ἰδιαίτερη τέχνη, ἕνα τεχνικό μέσο γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν γνωστῶν ἀναγκῶν. Τί θά ἔχουμε τότε;

Πρίν ἀπ᾽ὅλα ἡ ἀλήθεια θά περιοριστεῖ στά κούφια λόγια. Ἡ πραγματική κατάσταση θά ἀποδειχτεῖ μιά συνταγή γιά ἕνα ἐπιτυχές τεχνικό σχῆμα. Ἀλλά ἐπειδή ὑπάρχουν κάμποσοι τρόποι, ἱκανοί νά μᾶς ἐξασφαλίσουν ἐπιτυχία κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθῆκες, μιά καί οἱ ἀνάγκες εἶναι πολύ διαφορετικές στά διάφορα ἄτομα, γι᾽αὐτό εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά δεχτοῦμε τή θέση τῶν πραγματιστῶν. Ὅλες οἱ προτάσεις καί οἱ συλλογισμοί πού μᾶς ὁδηγοῦν στά ἴδια πρακτικά ἀποτελέσματα ἔχουν τήν ἴδια ἀξία καί εἶναι ἐξίσου ἀληθινοί, ὅλες οἱ σκέψεις πού δίνουν πρακτικό ἀποτέλεσμα εἶναι ἐξίσου νόμιμες. Ἀπ᾽αὐτή τή νέα ἔννοια τῆς λέξης «ἀλήθεια» πηγάζει ὅτι οἱ ἐπιστῆμες μας εἶναι καθαρά τυχαῖα κατασκευάσματα, ὅτι θά μποροῦσαν νά εἶναι ἐντελῶς διαφορετικές καί παρ᾽ὅλα αὐτά τόσο πολύ ἀληθινές, δηλαδή, τόσο πολύ χρήσιμες σάν ὅπλα δράσης.

(1) Ἡ χρεοκοπία τῆς ἐπιστήμης σάν πραγματική μορφή τῆς γνώσης, σάν πηγῆς τῆς ἀλήθειας — νά ποιό εἶναι τό πρῶτο συμπέρασμα. Ἡ νομιμότητα τῶν ἄλλων μεθόδων, πού εἶναι πολύ διαφορετικές ἀπό τίς μεθόδους τῆς διάνοιας καί τοῦ λογικοῦ, ὅπως,
(2) λογουχάρη, τό μυστικιστικό αἴσθημα, αὐτό εἶναι τό δεύτερο συμπέρασμα. Καί γιά χάρη αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν συμπερασμάτων κατασκευάστηκε στήν οὐσία ὅλη αὐτή ἡ φιλοσοφία, πού φαινομενικά στέφεται ἀπ᾽αὐτούς μέ ἐπιτυχία...

Πόσο εὔκολο εἶναι σ᾽αὐτή τήν περίπτωση νά στρέψει κανείς ἐνάντια σ᾽αὐτούς τούς ἐλευθερόφρονες τό ἴδιο τό δικό τους ὅπλο.
NB Ἐπιστημονικές ἀλήθειες! Ἀλλά αὐτές εἶναι μόνο στό ὄνομα ἀλήθειες. Αὐτές εἶναι ἐπίσης πεποιθήσεις καί μάλιστα πεποιθήσεις κατώτερης σειρᾶς, πεποιθήσεις, πού μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν

μόνο γιά τήν ὑλική δράση. Ἔχουν μόνο τήν ἀξία τοῦ τεχνικοῦ μέσου. Ἡ πίστη γιά τήν πίστη, τό θρησκευτικό δόγμα, ἡ μεταφυσική ἤ ἡ ἠθική ἰδεολογία εἶναι ἀρκετά πιό ψηλά ἀπ᾿αὐτές. NB

Πάντως δέν ὑπάρχει λόγος νά διστάζουν ἀπέναντι στήν ἐπιστήμη, γιατί ἡ προνομιούχα θέση της κατέρευσε.

Καί πραγματικά, ἡ πλειοψηφία τῶν πραγματιστῶν βιάζεται νά ἀποκαταστήσει στά δικαιώματά της, σέ ἀντίβαρο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας, τή μεταφυσική ἐμπειρία καί ἰδιαίτερα τήν ἐμπειρία τή θρησκευτική... NB

[37] Γιά τούς μεταφυσικούς αὐτό εἶναι ἕνα πραγματικό εὕρημα. Ὁ πραγματισμός παράλληλα μέ τήν ἀναστήλωση τῆς θρησκείας συμβάλλει στήν ἀναστήλωση τῆς μεταφυσικῆς. Μετά τόν Κάντ καί τόν Κόντ ὁ θετικισμός σιγά-σιγά στή διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα κατάκτησε ὅλο σχεδόν τόν τομέα τῆς γνώσης...

[39-40] Ὥστε λοιπόν, ἡ πραγματιστική ἄποψη, ὅπως καί οἱ ἄλλες ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες χωρίς νά εἶναι τόσο πολύ φιλοσοφικές, πρωτότυπες καί ἐνδιαφέρουσες, ὁδηγοῦν, ὡστόσο, σέ ὅμοια συμπεράσματα, ἔχουν πάντα σάν συνέπειά τους τήν ἀποκατάσταση τῶν ἀπαρχαιωμένων κανονιστικῶν μορφῶν τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, πού εἶχαν ἐκτοπισθεῖ νικηφόρα ἀπό τόν ἐπιστημονικό θετικισμό στά μέσα τοῦ 18ου αἰώνα — τήν ἀποκατάσταση τῆς θρησκείας, τῆς μεταφυσικῆς, τοῦ ἠθικοῦ δογματισμοῦ, δηλαδή στήν οὐσία τοῦ κοινωνικοῦ αὐταρχισμοῦ. Νά γιατί αὐτός εἶναι ἕνας ἀπό τούς δυό πόλους ἀνάμεσα στούς ὁποίους ταλαντεύεται ὅλη ἡ σύγχρονη σκέψη, ὅλη ἡ σύγχρονη φιλοσοφία. Αὐτός εἶναι ὁ πόλος τῆς δογματικῆς ἀντίδρασης, τοῦ πνεύματος τοῦ αὐταρχισμοῦ σ᾿ὅλες τίς μορφές του.

Ἀντίστροφα, ὁ ἀντίθετος πόλος τῆς νεότερης φιλοσοφικῆς σκέψης, ἡ καθαρά ἐπιστημονική θέση, πού ἐξάγει τήν πράξη ἀπό τή γνώση καί ὑποτάσσει γι᾿αὐτό τό λόγο τά πάντα στήν ἐπιστήμη, χαρακτηρίζεται κυρίως ἀπό τήν ἐπιδίωξη τῆς χειραφέτησης καί τῆς ἀπελευθέρωσης. Ἐδῶ ἀκριβῶς συναντοῦμε τούς καινοτόμους. Εἶναι οἱ κληρονόμοι τοῦ πνεύματος τῆς Ἀναγέννησης. Πατέρες καί ἄμεσοι παιδαγωγοί τους εἶναι ἰδιαίτερα οἱ φιλόσοφοι καί οἱ ἐπιστήμονες τοῦ 18ου αἰώνα, τοῦ μεγάλου αἰώνα τῆς ἀπελευθέρωσης, γιά τόν ὁποῖο τόσο σωστά μιλάει ὁ Μάχ: «Αὐτός πού ἔστω μόνο ἀπό τή λογοτεχνία εἶχε τή δυνατότητα νά ἔρθει σέ ἐπαφή μ᾿αὐτή τήν ἀνάταση καί τήν ἀπελευθέρωση, θά διατηρεῖ πάντα ἕνα αἴσθημα μελαγχολικῆς λύπης σέ σχέση μέ τό 18ο αἰώνα». !!;

§ 8. Η ΜΕΘΟΔΟΣ. — ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

[48-49] Θά γίνει λόγος γιά τήν *ἀντικειμενική σημασία* αὐτῆς [τῆς ἐπιστήμης]. Μερικοί θά νομίζουν ὅτι αὐτή εἶναι ἀνίκανη νά ἐξαντλήσει ὅλη τήν πραγματικότητα, πού ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενό της, ἄν καί ἀπό μιά ἄποψη παραδέχονται τήν ἀναγκαιότητά της...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΤΑΣΗΣ. ΟΙ ΠΟΣΟΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

§ 2. Η ΠΑΛΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΝ ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΑΠΡΙΟΡΙΣΜΟ

[55] 'Αλλά ἡ διακοπή κάθε ἐμπειρικοῦ στοιχείου μήπως δέν εἶναι ἐπίσης ἕνα ἀπρόσιτο ἀκραῖο περιστατικό; 'Ο μαθηματικός, παρατηροῦν οἱ ὀρθολογιστές, θά μποροῦσε ὅπως καί παλιότερα νά πολλαπλασιάζει τόν πλοῦτο τῆς ἐπιστήμης του, ἀκόμη καί ἄν ὁ ὑλικός κόσμος ἐξαφανιζόταν ξαφνικά. Ναί, ἀναντίρρητα ἐάν ὁ κόσμος ἐξαφανιζόταν τώρα. 'Αλλά θά μποροῦσε ἄραγε αὐτός νά δημιουργήσει τά μαθηματικά, ἄν δέν ὑπῆρχε ποτέ ὁ ὑλικός κόσμος;..

§ 3. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΤΑΣΗΣ. Η «ΝΟΜΙΝΑΛΙΣΤΙΚΗ» ΚΑΙ Η «ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΙΚΗ» ΑΠΟΨΗ

[61-62] 'Ο Μπέρξον, ὁ ὁποῖος, ἴσως, περισσότερο ἀπό ὅλους τούς ἄλλους συνέβαλε στή διάδοση αὐτῶν τῶν ἰδεῶν στή φιλοσοφική φιλολογία, δέν θά δεχόταν χωρίς ἐπιφυλάξεις τήν ἔκφραση «τεχνητό κόλπο». 'Η ἐπιστήμη γι'αὐτόν εἶναι κάτι περισσότερο καί ἀνώτερο ἀπό ἕνα ἁπλό κόλπο σέ σχέση μέ τήν ὕλη. 'Αλλά ἡ ὕλη γι'αὐτόν δέν εἶναι ἀληθινή πραγματικότητα, εἶναι μιά πραγματικότητα φθαρμένη, ὀπισθοδρομική καί νεκρή. Σέ σχέση ὅμως μέ τήν ἀληθινή πραγματικότητα, τή ζωντανή, τήν πνευματική καί τή δημιουργική, τά μαθηματικά καί ἡ ἐπιστήμη γενικά δέν μποροῦν πιά νά ἔχουν ἄλλο χαρακτήρα, ἐκτός ἀπό τόν τεχνητό καί τό συμβολικό. Πάντως παραμένει σέ ἰσχύ ὅτι ἡ ἐπίδραση πάνω στήν ὕλη καί ὄχι ἡ γνώση τῆς οὐσίας της, ἦταν ὁ σκοπός γιά χάρη τοῦ ὁποίου τά μαθηματικά δημιουργήθηκαν ἀπό τή διάνοια, αὐτό τό πρῶτο ὅπλο πού σφυρηλατήθηκε κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν μπροστά στήν ὕλη...

Μά δέν εἶναι μήπως τά μαθηματικά πού πιό πολύ ἀπό ὅλες τίς ἄλλες ἐπιστῆμες φέρνουν στίς μέρες μας μερικά μυαλά στόν πραγματισμό, σ'ἐκείνη τή σοφιστική τοῦ πραγματισμοῦ, πού εἶναι ὁ ἐπιστημονικός ἀγνωστικισμός; Καί πραγματικά, ἀκριβῶς στά μαθηματικά αἰσθανόμαστε τόν ἑαυτό μας πιό πολύ ἀπομακρυσμένο ἀπό τό συγκεκριμένο καί τό πραγματικό, πιό πολύ κοντά στό αὐθαίρετο παιχνίδι μέ τούς τύπους καί τά σύμβολα, τόσο ἀφηρημένο παιχνίδι, πού φαίνεται μάταιο...

§ 4. Ο ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ, Ο ΛΟΓΙΚΙΣΜΟΣ, Η ΝΟΗΣΙΟΚΡΑΤΙΑ

[65] 'Ο ἀπολιθωμένος καί ὁμοιογενής χῶρος τοῦ γεωμέτρη εἶναι ἀνεπαρκής. Χρειάζεται ἀκόμη ὁ εὐκίνητος καί ἀνομοιογενής χῶρος τοῦ φυσικοῦ. 'Ο καθολικός μηχανισμός τῆς φύσης

δέν σημαίνει ὅτι μέσα στήν ὕλη δέν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τή γεωμετρία. Σύμφωνα μέ σύγχρονες ὑποθέσεις αὐτός ὁ μηχανισμός μπορεῖ ἐπίσης νά σημαίνει ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη καί ἡ ἀπελευθέρωση ἤ ἡ μετατροπή τῆς ἐνέργειας ἤ ἡ κίνηση τῶν ἠλεκτρικῶν μαζῶν... NB

§ 5. Η ΓΕΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΟΣΟΤΗΤΑΣ ΑΥΤΟ ΣΤΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΛΟΓΙΚΟΥ

[74] Πρῶτα ἀπ'ὅλα δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τό λογικό, ὅσο καί νά εἶναι ἀνιδιοτελές, ἔχει μιά ὠφελιμιστική λειτουργία. Οἱ ἐπιστήμονες δέν εἶναι οὔτε μανδαρίνοι οὔτε ντιλετάντες. Καί ὁ πραγματισμός ἔχει δίκιο, ὅταν ὑπογραμμίζει τήν ὠφελιμότητα τοῦ λογικοῦ, τήν ἐξαιρετικά ὑψηλή ὠφελιμότητά του. Μόνο, δέν λαθεύει ἄραγε ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι τό λογικό δέν ἔχει ἄλλη λειτουργία ἐκτός ἀπό τήν ὠφελιμιστική; Δέν μποροῦν μήπως οἱ ὀρθολογιστές νά φέρουν τίς πολύ λογικές ἀντιρήσεις τους ὅτι ἡ ὠφελιμότητα τοῦ λογικοῦ ἐξηγεῖται μόνο μέ τό ὅτι ἐξάγοντας τίς προτάσεις ἀπό τίς προτάσεις ἐξάγει ταυτόχρονα τή μιά ἀπό τήν ἄλλη σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στά γεγονότα τῆς φύσης; ῾Ο πραγματισμός μᾶς ἐπιτρέπει ἔτσι νά ἐπενεργοῦμε πάνω σ'αὐτά τά γεγονότα. Ὄχι ὅτι ἐδῶ βρίσκεται ὁ σκοπός τοῦ πραγματισμοῦ, ἀλλά αὐτό πηγάζει ἀπ'αὐτόν σάν συνέπεια. ῾Η λογική καί ἡ ἐπιστήμη γιά τήν ποσότητα, πού δημιουργοῦνται ἀπό τό μυαλό, ἐφόσον αὐτό ἀναλύει ἁπλῶς τίς σχέσεις πού ἀντιλαμβάνεται, ξαπλώνουν τήν ἐξουσία τους πάνω στά ἴδια τά πράγματα, γιατί οἱ ποιοτικές σχέσεις εἶναι ταυτόχρονα νόμοι τῶν πραγμάτων καί τοῦ μυαλοῦ. Ἄν τό νά γνωρίζεις σημαίνει νά μπορεῖς, αὐτό συμβαίνει ὄχι γιατί, ὅπως νομίζουν οἱ πραγματιστές, ἡ ἐπιστήμη δημιουργήθηκε ἀπό τίς πρακτικές μας ἀνάγκες καί γιά χάρη τους, ἔτσι πού ὅλη ἡ ἀξία τοῦ λογικοῦ εἶναι μόνο πρός ὄφελός του — ἀλλά γιατί τό λογικό μας, διδασκόμενο νά γνωρίζει τά πράγματα, μᾶς δίνει στά χέρια τά ὅπλα γιά τήν ἐπίδραση πάνω σ'αὐτά... NB

NB

§ 6. ΟΙ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΥ ΠΟΥΑΝΚΑΡΕ

[75-79] ῾Ο μεγάλος μαθηματικός Πουανκαρέ* ἐπιμένει ἰδιαίτερα σ'αὐτό τόν αὐθαίρετο χαρακτήρα τῶν μαθηματικῶν. NB

Φυσικά τά μαθηματικά μας ἀντιστοιχοῦν πλήρως στήν πραγματικότητα, μέ τήν ἔννοια ὅτι εἶναι προσαρμοσμένα στή συμβολική ἔκφραση τῶν γνωστῶν σχέσεων μέσα στό πραγματικό. Τά μαθηματικά, γιά τήν ἀκρίβεια, δέν μᾶς ἔχουν ὑποβληθεῖ ἀπό τήν ἐμπειρία, ἡ ἐμπειρία ἀποτέλεσε μόνο τήν ἀφορμή στό μυαλό γιά τή δημιουργία τους. Ἀλλά τά μαθηματικά μας στή μορφή πού διαμορφώνονταν βαθμιαῖα γιά τή βολική ἔκφραση αὐτοῦ πού θέλαμε νά ἐκφράσουμε, εἶναι μόνο μιά ἀπό τίς ἄπειρα πολλές πιθανές μαθηματικές ἐπιστῆμες, ἤ, σωστότερα, εἶναι μιά μερική περίπτωση μιᾶς κατά πολύ γενικότερης μαθημα-

* Poincaré: *La Science et l'Hypothèse*, livre I (Paris, Flammarion).

τικῆς ἐπιστήμης, ὥς τήν ὁποία προσπαθοῦσαν νά ἀνυψωθοῦν οἱ ἐπιστήμονες τοῦ 19ου αἰώνα. Συναισθανόμενοι αὐτό τό ζήτημα καθαρά, ἐμεῖς τήν ἴδια στιγμή ξεκαθαρίσαμε ὅτι τά μαθηματικά, ὡς πρός τήν οὐσία καί τή φύση τους, εἶναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητα ἀπό τή χρήση πού παίρνουν στήν ἐμπειρία καί, ἑπομένως, εἶναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐμπειρία. Τά μαθηματικά εἶναι μιά ἐλεύθερη δημιουργία τοῦ μυαλοῦ, ἡ πιό λαμπρή ἐκδήλωση τῆς προσωπικῆς δημιουργικῆς του δύναμης.

Πουανκαρέ

Τά ἀξιώματα, τά αἰτήματα, οἱ ὁρισμοί, οἱ συμφωνίες — ὅλα αὐτά εἶναι στήν οὐσία συνώνυμα. Γι'αὐτό ὁποιαδήποτε ἀπό τά ἐνδεχόμενα μαθηματικά μποροῦν νά μᾶς φέρουν σέ συμπεράσματα πού, ὄντας ἐκφρασμένα μέ τόν κατάλληλο τρόπο καί μέ τή βοήθεια ἑνός κατάλληλου συστήματος συμφωνιῶν, θά μποροῦσαν νά χρησιμοποιηθοῦν κατά τόν ἴδιο ἐντελῶς τρόπο καί στό πραγματικό...

Αὐτή ἡ θεωρία κάνει σωστά κριτική καί στόν ἀπόλυτο ὀρθολογισμό καί μάλιστα στό μετριοπαθή ὀρθολογισμό τοῦ Κάντ. Ἡ θεωρία αὐτή μᾶς δείχνει ὅτι τό μυαλό δέν θά ἔπρεπε καθόλου κάτω ἀπό μιά ἀναπότρεπτη ἀναγκαιότητα νά ἐπεξεργαστεῖ ἀκριβῶς αὐτά τά μαθηματικά, τά ὁποῖα εἶναι τόσο καλά προσαρμοσμένα γιά τή μετάδοση τῆς δικῆς μας ἐμπειρίας. Μέ ἄλλα λόγια, τά μαθηματικά δέν εἶναι ἔκφραση κάποιου καθολικοῦ νόμου τῆς πραγματικότητας, ὅπως καί ἄν καταλαβαίνουμε αὐτή τήν πραγματικότητα (ὑπονοεῖται αὐτή πού μᾶς εἶναι δοσμένη), μέ τόν τρόπο πού τήν ἐννοοῦσε ὁ Ντεκάρτ, μέ τόν καντιανικό τρόπο, ἀκόμη καί μέ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο. Ἀλλά στόν Πουανκαρέ αὐτό τό συμπέρασμα ἔχει ἕνα ἐντελῶς ἄλλο νόημα ἀπ'ὅ,τι *στόν πραγματισμό*.

Μερικοί πραγματιστές, ἀκόμη καί ὅλοι οἱ σχολιαστές τοῦ Πουανκαρέ, τούς ὁποίους μπόρεσα νά διαβάσω, δέν κατάλαβαν ἐντελῶς, κατά τήν ἄποψή μου, τή θεωρία του. Αὐτό εἶναι ἕνα θαυμάσιο παράδειγμα ἑρμηνευτικῆς διαστρέβλωσης. Αὐτοί — σ'αὐτό τό σημεῖο, ὅπως καί σέ ἄλλα, ὅπου ἡ πλάνη τους εἶναι ἀκόμη πιό βαθιά — ἔκαναν ἀπό τόν Πουανκαρέ ἕναν μή ὀνομασμένο πραγματιστή... Γιά τόν πραγματιστή δέν ὑπάρχει μιά καθαρά ἐνατενιστική καί ἀνιδιοτελής σκέψη, δέν ὑπάρχει ὁ καθαρός λόγος. Ὑπάρχει μόνο ἡ σκέψη, πού θέλει νά κατακτήσει τά πράγματα καί μ'αὐτό τό σκοπό διαστρεβλώνει τήν παράστασή της γι'αὐτά τά πράγματα χάρη μεγαλύτερης εὐκολίας. Ἡ ἐπιστήμη καί τό λογικό εἶναι ὑπηρέτες τῆς πράξης. Ἀλλά στόν Πουανκαρέ, ἀντίθετα, ἡ σκέψη ἀπό μιά ὁρισμένη ἄποψη παίρνεται μέ τήν ἀριστοτελική ἔννοια τῆς λέξης. Ἡ σκέψη σκέπτεται, τό λογικό συλλογίζεται γιά τή δική του προσωπική ἱκανοποίηση. Καί ὕστερα πιά πάνω ἀπ'αὐτό ἀποδείχνεται ὅτι μερικά ἀποτελέσματα τῆς ἀνεξάντλητης δημιουργίας του μποροῦν νά μᾶς εἶναι χρήσιμα καί γιά ἄλλους σκοπούς, ἐκτός ἀπό τήν καθαρά πνευματική ἱκανοποίηση.

Πουανκαρέ καί Κάντ

Μπορεῖ κανείς νά μήν παραδέχεται ἀπόλυτα τή θεωρία τοῦ Πουανκαρέ, ἀλλά δέν πρέπει νά τή διαστρεβλώνει, γιά νά ἀναφέρεται μετά στό κύρος του. Δέν ἔδοσαν τήν ἀπαιτούμενη προσοχή στή σχέση της

μέ τόν καντιανισμό, ἀπό τόν ὁποῖο αὐτή ἡ θεωρία ἀντιγράφει πλήρως τή θεωρία τῶν συνθετικῶν κρίσεων a priori, μέ μόνη τήν ἐπιφύλαξη ὡστόσο (ἐδῶ ὁ καντιανικός ὀρθολογισμός φαίνεται στόν Πουανκαρέ ἀκόμη πάρα πολύ ἀπολιθωμένος), ὅτι αὐτές οἱ συνθετικές κρίσεις a priori, πάνω στίς ὁποῖες στηρίζεται ὅλη ἡ μαθηματική μας ἐπιστήμη (τοῦ Εὐκλείδη), δέν πρέπει νά θεωροῦνται τά μοναδικά πιθανά καί ἀπαραίτητα ἀξιώματα τῶν ὀρθολογικῶν μαθηματικῶν...

§ 7. Η ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

[80] Δίνει ἄραγε ἡ θεωρία τοῦ Πουανκαρέ στήν ἐμπειρία τή σημασία πού, ὅπως φαίνεται, τῆς ἀνήκει; Παράξενη ὑπόθεση! Θά ἤθελα νά πῶ στούς πραγματιστές, πού πάντα ἐνστερνίζονταν αὐτή τή θεωρία γιά δικούς τους σκοπούς καί χρησιμοποιοῦσαν τό ὄνομα τοῦ δημιουργοῦ της σάν πυροβόλο ὅπλο, ὅτι ἐγώ σ'αὐτή τή θεωρία βρίσκω πολύ λίγο πραγματιστικό περιεχόμενο... NB

§ 8. ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ

[87] Καί ἄν ὕστερα ἡ ἐπιστήμη ἀναπτύσσεται χάρη στήν ὑλική της ὠφελιμότητα, τότε δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι μόνο ἐξαιτίας τῆς ὠφελιμότητάς της γιά τό νοῦ καί χάρη στήν ἀνιδιοτελή ἱκανοποίηση τοῦ λογικοῦ, πού ἐπιδιώκει νά γνωρίσει τά πράγματα, ἡ ἐπιστήμη ἀπαλλάχτηκε κατά τή γέννησή της ἀπό τό χοντροκομένο ἐμπειρισμό καί ἔγινε ἔτσι μιά ἀληθινή ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστήμη μᾶς δίνει στήν ἀρχή τή γνώση τῆς πραγματικότητας καί μόνο μετά πλέον μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐπιδράσουμε πάνω της. Καί πρέπει ὁπωσδήποτε νά μᾶς δόσει *πρῶτα* τή γνώση γιά νά μᾶς ἐπιτρέψει *ὕστερα* νά δράσουμε...

§ 9. ΟΙ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΜΑΧ, ΤΟ ΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

[90-91] Μά μήπως αὐτό δέν μᾶς δίνει μιά πολύτιμη ὑπόδειξη γιά τήν οὐσία καί τή σημασία τῆς λογικῆς καί τῆς ὀρθολογικῆς σκέψης, πού τά μαθηματικά θεωροῦνταν πάντοτε μιά καθαρή τους ἐκπόρευση; Ἤ, ἴσως, δίνει ἐπίσης τήν οὐσία καί τή σημασία τοῦ λογικοῦ; Ἐμεῖς ἐδῶ δέν ἀπέχουμε πολύ ἀπό τή σκέψη τοῦ Μάχ, πού τακτικά ἐπίσης τόν ἀνακήρυσσαν μή ὀνομασμένο πραγματιστή. NB

Ἐμεῖς τόν φανταζόμαστε πολύ πιό κοντά στόν ὀρθολογισμό — μέ τήν ἔννοια πού κατά τή γνώμη μας πρέπει ἀπό σήμερα νά δίνουμε σ'αὐτό τόν ὅρο — στόν ὀρθολογισμό πού καθόλου δέν ἀποκλείει τήν ψυχολογική ἱστορία τοῦ λογικοῦ μέ τούς ἑλικοειδεῖς δρόμους της, καί κυρίως, δέν ὑποτιμάει καθόλου τό ρόλο τῆς ἐμπειρίας, ἐφόσον τό λογικό εἶναι

μόνο μιά κωδικοποιημένη ἐμπειρία καί ταυτόχρονα ἕνας ἀπαραίτητος καί καθολικός κώδικας κάθε ἐμπειρίας, ἔτσι πού πρέπει νά ὑπολογίζουμε ταυτόχρονα καί τό σημεῖο τῆς ἐξέλιξης καί τήν ψυχική ὀργάνωση τοῦ ἀνθρώπου...

[93-96] Ὥστε, βλέπουμε ὅτι τό λογικό πού ἔχει ὑποβληθεῖ σέ ἀφηρημένη ἀνάλυση στή συνείδηση τοῦ λογικοῦ ὄντος εἶναι ἱκανό νά συμφωνήσει, μέ τή βοήθεια τῶν ἀρχῶν πού ἀποκαλύπτονται μέσα του καί τήν ἰδεατή τους ἐξέλιξη, μέ τούς νόμους τοῦ περιβάλλοντος καί εἶναι ἱκανό νά τούς ἐκφράσει. Ἐμεῖς βλέπουμε σέ συνέχεια ὅτι μέ τίς δοσμένες ἰδιότητες τοῦ Ἐγώ μας καί τοῦ περιβάλλοντος τό λογικό δέν μπορεῖ νά εἶναι διαφορετικό ἀπ' αὐτό πού εἶναι: ἄρα τό λογικό κατέχει πραγματικά, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ ὀρθολογιστές, τήν ἀναγκαιότητα καί τήν καθολικότητα. Τό λογικό μάλιστα ἀπό μιά ἄποψη εἶναι ἀπόλυτο, ἀλλά μονάχα ὄχι μέ τήν ἔννοια πού δίνει σ' αὐτή τή λέξη ὁ παραδοσιακός ὀρθολογισμός. Γι' αὐτόν τόν τελευταῖο αὐτή σημαίνει ὅτι τά πράγματα ὑπάρχουν ἔτσι ὅπως τά καταλαβαίνει τό λογικό. Ἀπό τή δική μας ὅμως ἄποψη, ἀντίθετα, μᾶς εἶναι ἄγνωστο πῶς τά πράγματα ὑπάρχουν μέσα στόν ἴδιο τόν
!! ἑαυτό τους, καί ἐφόσον ὁ καντιανός ἤ ὁ θετικιστικός ρελατιβι-
!! σμός, ὑποστηρίζει αὐτό, μέ τόν τρόπο του ἔχει δίκιο...

NB Ὁ ἀριθμός καί ἡ ἔκταση, παρά τόν ἀφηρημένο χαρακτήρα τους, πηγάζουν ἀπό τή φύση τοῦ πραγματικοῦ, γιατί ἡ πραγματικότητα εἶναι πολλαπλότητα καί ἔκταση καί γιατί οἱ σχέσεις μεταξύ τους εἶναι *πραγματικές* σχέσεις πού πηγάζουν ἀπό τή φύση τῶν πραγμάτων. !

Σύγκρινε *93-94*

Τά μαθηματικά, ἀπομακρυνόμενα βαθμιαῖα ἀπό τούς χώρους πού εἶναι προσιτοί στήν αἰσθησιακή ἀντίληψή μας, καί ἀνυψούμενα ὥς τό γεωμετρικό χῶρο, δέν ἀπομακρύνονται ὡστόσο ἀπό τόν πραγματικό χῶρο, δηλαδή, ἀπό τίς πραγματικές σχέσεις μεταξύ τῶν πραγμάτων, μάλλον προσεγγίζουν πρός αὐτές. Σύμφωνα μέ τά δεδομένα τῆς σύγχρονης ψυχολογίας ἡ κάθε μιά ἀπό τίς αἰσθήσεις μας μᾶς δίνει, ὅπως φαίνεται, τήν ἔκταση καί τή διάρκεια (δηλαδή τίς γνωστές σχέσεις καί συσχετισμούς τοῦ πραγματικοῦ) ***μέ τό δικό της προσωπικό τρόπο.*** Ἡ ἀντίληψη ἀρχίζει νά ἀπορίπτει αὐτό τό ὑποκειμενικό στοιχεῖο πού ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἄτομο ἤ ἀπό τίς τυχαῖες ἰδιομορφίες τῆς εἰδολογικῆς ὑφῆς. Ἡ ἀντίληψη κάνει ὁμοιογενή καί ἑνιαῖο τό χῶρο καί ἰσόμετρη τή διάρκεια, αὐτές τίς συνθέσεις μέσα στίς ὁποῖες ἑνώνονται ὅλες οἱ δικές μας ποικιλόμορφες αἰσθησιακές παραστάσεις γιά τό ἐκτατό καί τό εὐμετάβλητο. Καί γιατί νά μήν
NB συνεχίσει ἡ ἐπιστημονική δουλιά αὐτή τήν κίνηση πρός τήν πλευρά τῆς ἀντικειμενικότητας; Πάντως ἡ αὐστηρότητά της, ἡ ἀκρίβεια καί ἡ καθολικότητά της (ἤ ἡ ἀναγκαιότητα πού εἶναι ἕνα καί τό αὐτό) συνηγοροῦν ὑπέρ τῆς ἀντικειμενικότητας τῶν

ἀποτελεσμάτων της. Ἄρα, ὁ ἀριθμός, ἡ σειρά, ἡ ἔκταση, παρά τίς δικές μας κριτικιστικές καί ὑποκειμενιστικές συνήθειες τῆς σκέψης, μποροῦν νά θεωροῦνται σάν ἰδιότητες τῶν πραγμάτων, δηλαδή πραγματικές σχέσεις — καί πολύ περισσότερο πραγματικές, γιατί ἡ ἐπιστήμη βαθμιαῖα τίς ἀπαλλάσσει ἀπό ἐκεῖνες τίς ἀτομικές καί ὑποκειμενικές διαστρεβλώσεις μέ τίς ὁποῖες ἀρχικά μᾶς εἶχαν δοθεῖ στά ἄμεσα συγκεκριμένα αἰσθήματα. Αὐτό πού μένει ὕστερα ἀπό ὅλες αὐτές τίς ἀφαιρέσεις δέν πρέπει ἄραγε σ'αὐτή τήν περίπτωση νά τό θεωροῦμε μέ ὅλο τό δίκιο μας ἕνα τέτιο πραγματικό καί ἀμετάβλητο περιεχόμενο, πού ἐπιβάλλεται στά ὄντα ὅλων τῶν εἰδῶν μέ τήν ἴδια ἀναγκαιότητα, γιατί τό περιεχόμενο αὐτό δέν ἐξαρτᾶται οὔτε ἀπό τό ἄτομο, οὔτε ἀπό τή στιγμή τοῦ χρόνου, οὔτε ἀπό τήν ἄποψη;.. NB

§ 10. ΤΙ ΜΑΣ ΔΙΔΑΣΚΟΥΝ ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ

[97-98] Ἡ ψυχολογία ἀπό τήν πλευρά της δείχνει ὅτι ὅλα τά αἰσθήματά μας (αὐτά τά ἄμεσα καί τελευταῖα δεδομένα τῆς ἐμπειρίας) κατέχουν μιά ἰδιότητα: τό ἐκτατό ἤ τήν ἔκταση... τό αἴσθημα = τελευταῖο

Ὁ γεωμετρικός χῶρος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀφηρημένης ἑρμηνείας τοῦ ὀπτικοῦ χώρου — ἑρμηνείας πού στερεῖ τίς ἀτομικές ἰδιότητες, γενικεύει καί κάνει πιό προσιτές γιά τό νοῦ τίς σχέσεις πού περικλείονται σ'αὐτό τόν ὀπτικό χῶρο. Ἐμεῖς εὐχαρίστως θά συμπληρώναμε τή σκέψη τοῦ Μάχ μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι σκοπός αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης εἶναι νά δόσουμε σ'αὐτές τίς σχέσεις τήν πιό αὐστηρή καί ἀκριβή, τήν καθολική καί ἀναγκαία καί, ἑπομένως τήν ἀντικειμενική ἔκφραση... Μάχ+ἀντικειμενικότητα

[100] Ὥστε λοιπόν, τά μαθηματικά μᾶς ἀποκαλύπτουν τίς σχέσεις ἀνάμεσα στά πράγματα ἀπό τήν ἄποψη τῆς διάταξης, τοῦ ἀριθμοῦ καί τῆς ἔκτασης.

Ἀναλύοντας τίς πραγματικές σχέσεις πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στά πράγματα, ὁ νοῦς μας, φυσικά, ἀποκτᾶ τήν ἱκανότητα νά διαμορφώνει ἀνάλογες σχέσεις χάρη στούς πανομοιότυπους συνειρμούς. Γι'αὐτό ὁ νοῦς μπορεῖ νά ἐπινοήσει καί τέτιους συνδυασμούς πού δέν συναντιοῦνται στήν πραγματικότητα, ξεκινώντας ἀπό ἐκείνους πού συναντιοῦνται μέσα σ'αὐτήν. Ἀφοῦ διαμορφώσουμε στήν ἀρχή τίς παραστάσεις πού εἶναι ἀντίγραφα τοῦ πραγματικοῦ, μποροῦμε ὕστερα νά διαμορφώσουμε τέτιες πού νά ἀποτελοῦν ὑποδείγματα, ὅπως μέ μιά λίγο διαφορετική ἔννοια μιλάει ὁ Ταίν. !!!

§ 11. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

[103-105] Ὁ ἀπόλυτος ὀρθολογισμός σάν νά ἔχει κάθε λόγο νά ἰσχυρίζεται, βασιζόμενος σέ ἕνα δικό του εἶδος ἰδεαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ, ὅτι οἱ νόμοι τοῦ λογικοῦ συμπίπτουν μέ τούς νόμους τῶν πραγμάτων. Ἀλλά δέν κάνει ἄραγε λάθος, ὅταν ἀποσπᾶ τό λογικό ἀπό τά πράγματα καί ὑποθέτει ὅτι τό λογικό σέ μιά λαμπρή μοναξιά ἀντλεῖ μέσα ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του τή γνώση τῶν νόμων πού διευθύνουν τά πράγματα;

NB

Ναί, ἡ ἀνάλυση τοῦ λογικοῦ συμπίπτει κατ᾽ὄγκο μέ τήν ἀνάλυση τῆς φύσης. Μάλιστα, τά μαθηματικά, ἀσχολούμενα μέ τό πρῶτο, ἀσχολοῦνται ταυτόχρονα καί μέ τό δεύτερο ἤ, ἄν θέλετε, δίνουν μερικά στοιχεῖα, ἀπαραίτητα γιά τό δεύτερο. Ἀλλά μήπως δέν θά ἦταν πιό ἁπλό νά ἐξηγήσουμε αὐτό μέ τό γεγονός ὅτι ἡ ψυχική μας δράση διαμορφώνεται διά μέσου τῆς προσαρμογῆς σ᾽ἐκεῖνο τό περιβάλλον καί σ᾽ἐκεῖνες τίς πρακτικές συνθῆκες μέσα στίς ὁποῖες πρέπει νά ἐκδηλώνεται;..

NB

Γι᾽αὐτό, ἄν ὑπάρχει μιά τεράστια διαφορά ἀνάμεσα στόν ἀπόλυτο ὀρθολογισμό καί στή διατυπωμένη πιό πάνω σέ γενικές γραμμές θεωρία σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς γένεσης τῶν μαθηματικῶν ἐννοιῶν, τότε ἐμεῖς, ἀντίθετα, καταλήγουμε σέ πολύ ὅμοια συμπεράσματα στό ζήτημα τῆς ἀξίας καί τῆς ἁρμοδιότητας τῶν μαθηματικῶν: αὐτή ἡ ἀξία καί αὐτή ἡ ἁρμοδιότητα εἶναι *ἀπόλυτες*, στήν ἀνθρώπινη ἔννοια τῆς λέξης. Ἀλλά σχετικά μέ τήν ὑπεράνθρωπη ἔννοια καί κάποια ἄλλη ὑπερβατική ἄποψη, τότε ὁμολογῶ, ὅτι δέν εἰσχώρησα στό μυστικό της καί πολύ λίγο τό ἐπιδιώκω. Ἄν εἶναι δυνατό νά πετύχουμε μιά ἀνθρώπινη ἀντίληψη τῶν πραγμάτων, νά δόσουμε μιά πιστή μετάφρασή τους στή γλώσσα τοῦ ἀνθρώπου, τότε αὐτό ἀπό μέρους μου εἶναι ἀρκετό...

ἡ χρυσή τομή!!

Δέν εἶναι ἄραγε αὐτό τό συμπέρασμα ἐπιπόλαιο καί πολύ ρηχό; Κατά τή δική μου ἄποψη ὁ πραγματισμός πέφτει στήν ἄλλη ἄκρη, πού εἶναι διαμετρικά ἀντίθετη ἀπό ἐκείνη στήν ὁποία ἔπεσε ὁ παραδοσιακός ὀρθολογισμός. Αὐτός ἐδῶ ὁ τελευταῖος πῆρε τό τελικό σημεῖο σάν ἀφετηρία καί μετάφερε τίς ἰδιότητες τοῦ ἀποτελέσματος στήν ἀρχή. Ἐνῶ ὁ πραγματισμός, ἀντίθετα, προσεγγίζει τό τελικό σημεῖο στήν ἀφετηρία μέχρι τήν πλήρη συγχώνευσή τους καί ἀποδίδει στό ἀποτέλεσμα τίς ἰδιότητες τῆς ἀρχῆς. Δέν θά εἶναι ἄραγε λογικότερο νά σκεφτεῖ κανείς ὅτι τά μαθηματικά, ἀφοῦ ἐμφανίστηκαν στή βάση τοῦ ὠφελιμιστικοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ, βαθμιαῖα βγῆκαν ἔξω ἀπό τά στενά ὅρια αὐτοῦ τοῦ πρώτου ὁρίζοντά τους; Τελειοποιώντας ἀκούραστα τήν ἀνάλυσή τους, τά μαθηματικά ἔφτασαν σέ μερικές πραγματικές, ἀντικειμενικές, καθολικές καί ἀναγκαῖες σχέσεις τῶν πραγμάτων.

[107] Τά μαθηματικά ἔχουν τή βάση τους στή φύση τῶν πραγμάτων, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως ὁ νοῦς καί ἡ λογική μας, πού ἰδιαίτερο παράρτημά τους εἶναι τά μαθηματικά, καί τά ὁποῖα οὐσιαστικά διαμορφώθηκαν μέ ἕνα ἀνάλογο τρόπο.

Δέν εἶναι ἄραγε τό ἴδιο πράγμα μέ ποιόν τρόπο ἐξετάσαμε τήν πραγματικότητα, ἄν ἐρευνώντας την βῆμα πρός βῆμα, τελικά τήν ἀγκαλιάζουμε ἀπ᾽ ὅλες τίς πλευρές;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

§ 1. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

[109-111] Πρῶτα ἀπόλα, ὕστερα ἀπό τίς ἀποτυχίες τῶν φιλόσοφων-«φυσικῶν», ἡ μεγάλη φιλοσοφική παράδοση τῶν ἑλλήνων μέ τούς ἐλεάτες καί τόν Πλάτωνα ἐπικεφαλῆς, ἀμφισβητεῖ τήν ἴδια τήν ὕπαρξη τῆς ὕλης. Ἡ ὕλη εἶναι μόνο μιά ἐπίφαση ἤ τό λιγότερο, τό ἔσχατο μίνιμουμ τῆς ὕπαρξης. Ἡ ἐπιστήμη γιά τά ὑλικά πράγματα μπορεῖ νά εἶναι μέ τή σειρά της μόνο μιά καθαρά σχετική ἐπιστήμη, ἡ ἀληθινή ἐπιστήμη ὑπάρχει μόνο γιά τά πνευματικά ἀντικείμενα. Ἔτσι τό πρόβλημα τῆς ὕλης ἀρχίζει νά λύνεται διά μέσου τῆς ἄρσης αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ προβλήματος. Ἡ ὕλη μπορεῖ νά ὑπάρχει μόνο σάν ἕνα ἀκαθόριστο ὅριο τοῦ πνεύματος καί μέ τήν ἰδιότητα τῶν λειτουργιῶν τοῦ πνεύματος, καί ὅ,τι ἔχει σχέση μέ τήν ὕλη εἶναι ὕπαρξη κατώτερης σειρᾶς... NB NB

Ἔτσι οἱ συζητήσεις γιά τήν πραγματικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, γιά τόν ἰδεαλισμό, τήν πνευματοκρατία, τόν ὑλισμό, τή μηχανοκρατία, τή δυναμοκρατία, ὅλο καί πιό πολύ προκαλοῦν τήν ἐντύπωση ἑνός ἀπαρχαιωμένου καί μάταιου παιχνιδιοῦ πού πρέπει νά τό παραχωρήσουμε στήν κλασική φιλοσοφία, καταλαβαίνοντας αὐτή τήν ἔκφραση μέ τήν ἔννοια μέ τήν ὁποία τήν καταλάβαινε ὁ Ταίν — μέ τήν ἔννοια τῆς φιλοσοφίας γιά τίς ἀνώτερες τάξεις τοῦ γυμνασίου...

[113] Ὁ χυδαῖος ὑλισμός δανείζεται ἀπ᾽ αὐτήν [τή φυσική] καί ὅ,τι τό βάσιμο ὑπάρχει μέσα σ᾽ αὐτήν, καί ὅ,τι εἶναι μέσα της ἐξογκωμένο καί τερατῶδες. Καί τί εὕρημα θά εἶναι αὐτό γιά τό θρησκευτικό πνεῦμα, ἄν μπορέσει νά ἀποδείξει ὅτι ἡ φυσική *δέν ξέρει τίποτε* γιά τά πράγματα, πάνω στά ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐπιδροῦμε, καί ὅτι οἱ ἑρμηνεῖες της δέν εἶναι καθόλου ἑρμηνεῖες! NB NB

§ 2. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ: Η ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΦΥΣΙΚΗ

NB

Καί πραγματικά, τόν καιρό πού αὐτή ἡ φιλοσοφική ἐλπίδα γεννήθηκε καί ἄρχισε νά ἑδραιώνεται στά μυαλά τῶν μορφωμένων καί τῶν εἰλικρινά πιστῶν, στή φυσική ὅλα φαίνονταν σάν νά διαμορφώνονταν μέ τέτιον τρόπο, ὥστε νά συμβάλλουν στή δικαίωση καί στήν πραγματοποίησή της...

[114-117] Ἐνάντια σ'αὐτή τήν παραδοσιακή μηχανιστική φυσική τάσσεται ἡ νέα φυσική, ἡ ἐνεργειακή φυσική. — «Τάσσεται ἐνάντια» — εἶναι ἄραγε σωστή αὐτή ἡ ἔκφραση; Σέ σχέση μέ ἕνα μεγάλο ἀριθμό φυσικῶν θά ἦταν μάλλον σωστότερο νά ποῦμε: «χρησιμοποιεῖται ἀδιάφορα» (ἀνάλογα μέ τήν ἀνάγκη) στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τή μηχανιστική μέθοδο.

NB

Στήν πραγματικότητα ἡ ἐνέργεια δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἱκανότητα νά παράγει κανείς ἐργασία, εἶναι μιά ἔννοια μηχανική, πού μπορεῖ πάντα νά ὑπολογιστεῖ μηχανικά, δηλαδή μέ τή βοήθεια τῆς κίνησης καί μέ τήν ἐπιστήμη γιά τήν κίνηση. Ὁ Χέλμχολτς, ὁ Χόμπς καί πολλοί ἄλλοι δέν ξέκοψαν καθόλου ἀπό τή μηχανιστική παράδοση, προσθέτοντας στή μηχανική ἕνα νέο κεφάλαιο πού τή γενίκευε κατά τή χρησιμοποίησή της στίς φυσικές πραγματικότητες. Αὐτοί δέν ἤθελαν τίποτε ἄλλο καί στήν πραγματικότητα δέν ἔκαναν τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τή διόρθωση καί τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς μηχανικῆς ἀντίληψης σέ ἀντιστοιχία μέ τίς ἐπιτυχίες τῆς φυσικῆς, ὅπως ἔκαναν πάντα ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Γαλιλαίου καί τοῦ Ντεκάρτ...

NB

Ὥστε λοιπόν, ἡ ἔκφραση «ἐνεργειακή» ἔχει, πρῶτα, ἕνα τέτιο νόημα σύμφωνα μέ τό ὁποῖο ἀποτελεῖ μέρος τῆς φυσικῆς, ὅπως ἡ ἐπιστήμη αὐτή ἀναγνωρίζεται ἀπό ὅλους τούς ἐπιστήμονες. Θά προσθέσουμε ὅτι στή Γαλλία αὐτό τό μέρος τῆς φυσικῆς ὀνομάζεται συχνά *θερμοδυναμική,* καί μολονότι αὐτή ἡ λέξη σύμφωνα μέ τήν ἐτυμολογική της σύσταση εἶναι πολύ στενή γιά τό περιεχόμενο πού παριστάνει, παρ'ὅλα αὐτά, ἔχει τό πλεονέκτημα ὅτι ἐξαλείφει τή δυνατότητα ὅλων τῶν παρεξηγήσεων πού προκαλεῖ ἡ πολυσήμαντη λέξη «ἐνεργειακή».

!

Ἡ δεύτερη σημασία, μέ τήν ὁποία χρησιμοποιεῖται αὐτή ἡ λέξη, ἔχει σχέση ὄχι μέ ἕνα ὁποιοδήποτε μέρος τῆς φυσικῆς, ἀλλά μέ τή *γενική θεωρία τῆς φυσικῆς, παρμένης στό σύνολό της...*

Αὐτός ὁ νόμος δέν ἦταν ἀσυμβίβαστος μέ τή μηχανική θεωρία. Ἡ τελευταία μποροῦσε μ'ὅλο της τό δίκιο νά ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ διάφορες ἐκδηλώσεις τῆς ἐνέργειας εἶναι στήν οὐσία διάφορα ἁπλῶς φαινόμενα, πού προκαλοῦνται ἀπό τή μιά καί τήν αὐτή βασική πραγματικότητα — ἀπό τήν κίνηση...

[120-123] ...Μερικοί φυσικοί ἔπαψαν νά βλέπουν τή φυσική μόνο σάν μιά ἁπλή συνέχεια τῆς κλασικῆς μηχανικῆς. Θέλησαν νά πετάξουν τό ζυγό τῆς παράδοσης, θεωρώντας την, ὅπως ὁ κάθε πραγματικός ἐπαναστάτης, πολύ στενή καί πολύ τυρανική. Ἀπό δῶ βγῆκε ἡ φτηνή κριτική καί μετά ἡ ἀναθεώρηση τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς μηχανικῆς. Μέσα ἀπ' αὐτές τίς προσπάθειες ἐμφανίστηκε μιά νέα ἀντίληψη τῆς φυσικῆς — ἴσως ὄχι καί τόσο ἀντίθετη στήν προηγούμενη, ὅπως ἰσχυρίζονταν μερικές φορές, ἀλλά πάντως πού ἐπέφερε σ' αὐτή βαθιές ἀλλαγές.

Γενικά, μπορεῖ κανείς νά πεῖ ὅτι αὐτή [ἡ φυσική], θεωρώντας τήν κλασσική μηχανική ἀνεπαρκή βάση γιά τή φυσική, ἔπαψε νά βλέπει στά φυσικά φαινόμενα αὐτό πού ἔβλεπαν πάντα σ' αὐτά ὥς τότε: τούς διαφορετικούς τρόπους κίνησης, πού ἀποτελοῦν ἀκριβῶς τό ἀντικείμενο μελέτης τῆς κλασσικῆς μηχανικῆς. Νά ἐξηγήσει κανείς τό φυσικό φαινόμενο, νά τό μελετήσει, σήμαινε ὥς τώρα νά τό ἀναγάγει στίς μορφές κίνησης: στίς κινήσεις τῶν ὑλικῶν μαζῶν, τῶν ἀτόμων, ἤ στίς διακυμάνσεις τοῦ παγκόσμιου μεταδοτικοῦ περιβάλλοντος — τοῦ αἰθέρα. Ἔτσι κάθε φυσική ἑρμηνεία μποροῦσε κανείς νά τήν ἐκθέσει σχηματικά μέ τή βοήθεια τῆς γεωμετρίας τῆς κίνησης. NB NB

Ἡ νέα θεωρία, μέ τήν ὁποία θέλησαν τώρα νά ἀντικαταστήσουν τήν παλιά, βρισκόταν, πρῶτα ἀπ' ὅλα, στήν πλήρη παραίτηση ἀπό ὅλες τίς παραστατικές ἀντιλήψεις, ἀπό ἐκεῖνα τά «μηχανικά μοντέλα», ὅπως λένε οἱ ἄγγλοι, πού χωρίς αὐτά κάποτε δέν ὑπῆρχε πραγματική φυσική. Ὁ Μάχ πολύ αὐστηρά τά ὀνομάζει ἁπλῶς «μυθολογία». Ὅπως κάθε μυθολογία, εἶναι κι' αὐτή κάτι τό παιδαριῶδες. Θά μποροῦσε νά εἶναι ὠφέλιμη, ὅταν ἐμεῖς δέν μπορούσαμε νά κοιτᾶμε τά πράγματα ἀπευθείας. Ἀλλά ὅποιος μπορεῖ μόνος του νά βαδίζει, αὐτός δέν πρόκειται νά χρησιμοποιήσει τά δεκανίκια. Ἄς πετάξουμε λοιπόν πέρα τά δεκανίκια τοῦ ἀτομισμοῦ καί τίς δίνες τοῦ αἰθέρα. Ἡ φυσική, μιά πού ἔφτασε σέ ὥριμη ἡλικία, δέν ἔχει πιά ἀνάγκη ἀπό κακοφτιαγμένες εἰκόνες γιά τή λατρεία τῶν θεῶν της. Ἡ ἀφηρημένη γλώσσα τῶν μαθηματικῶν μονάχη της εἶναι ἱκανή νά ἐκφράσει τά ἀποτελέσματα τῆς ἐμπειρίας μέ ἕνα προσήκοντα τρόπο. Ἡ γλώσσα μονάχη της μπορεῖ νά μᾶς ἀποκαλύψει, μέ τήν πιό αὐστηρή ἀκρίβεια, αὐτό πού ὑπάρχει, χωρίς νά προσθέτει ἤ νά κρύβει τίποτε. Τά μεγέθη πού εἶναι προσδιορισμένα ἀλγεβρικά καί ὄχι μαθηματικά καί πολύ περισσότερο ὄχι μηχανικά, ἡ ποικιλία τῶν ἀριθμητικῶν ἐννοιῶν πού μετριέται μέ τή βοήθεια τῆς συμβατικῆς κλίμακας καί ὄχι οἱ ἀλλαγές πού γίνονται ἀντιληπτές μέ τίς αἰσθήσεις καί πού μετριοῦνται μέ τίς μετατοπίσεις στό χῶρο σέ σχέση μέ κάποιο ἀρχικό σημεῖο — νά ποιά εἶναι τά ὑλικά τῆς νέας φυσικῆς: αὐτή εἶναι ἡ φυσική τῶν *ἐννοιῶν* σέ ἀντίθεση μέ τή μηχανιστική ἤ τήν παραστατική φυσική... !! NB

NB Αὐτή ἡ νέα γενική θεωρία τῆς φυσικῆς, τήν ὁποία εἶχε ὑπόψη του ὁ Ράνκιν τό 1855, ἀναπτύχθηκε ἰδιαίτερα ἀπό τόν Μάχ, τόν Ὄστβαλντ καί τόν Ντυέμ. «Σκοπός κάθε ἐπιστήμης εἶναι νά ἀντικαταστήσει τήν ἐμπειρία μέ ὅσο τό δυνατό σύντομους πνευματικούς συλλογισμούς» — λέει ὁ Μάχ. Αὐτή ἡ διατύπωση μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ σάν ἐπίγραμμα στήν Ἐπιστημονική ἐνεργειακή...

§ 3. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗΣ

NB [127] Εἶναι καθαρό μέ τί τρόπο ἡ φιλοσοφία πού ἐπιθυμεῖ νά ἐκμηδενίσει τά ἐπιχειρήματα, τά ὁποῖα βγῆκαν ἀπό τήν ἐπιστήμη ἐνάντια σέ μερικά καθορισμένα δόγματα καί ἐνάντια στή θρησκευτική ἄποψη γενικά, θά μποροῦσε νά χρησιμοποιήσει αὐτή τήν ἔξυπνη ἑρμηνεία. Ἐσεῖς προβάλλετε τίς γνωστές φυσικές ἀλήθειες ἐνάντια στίς γνωστές πεποιθήσεις; Μά ἡ νέα φυσική ἐπιδιώκει μόνο ἕνα πράγμα — θέλει νά ξαναγυρίσει στίς παραστάσεις τῆς μεγάλης ἐποχῆς τῆς πίστης. Ὕστερα ἀπό τή θυελλώδη ὁρμή τριῶν ἑκατονταετιῶν ἐπιστρέφει, σάν ἄσωτος υἱός, στούς κόλπους τοῦ ἴδιου τοῦ ὀρθόδοξου θωμισμοῦ.

Καί κάτι ἄλλο, ἀκόμη χειρότερο, ὁ ἐπιφανής ἐπιστήμονας, ὁ γνωστός γιά τή μαθηματική ἀκρίβεια καί τή μαθηματική γλαφυρότητα τῶν ἔργων του, ἰδιαίτερα γνωστός γιά τή δραστήρια προπαγάνδα τῶν ἰδεῶν τῆς νέας φυσικῆς, γιά τήν καταπληκτικά σαφή, τήν καθαρά γαλλική μορφή μέ τήν ὁποία τίς ἐκθέτει, καί τίς θαυμάσιες γενικεύσεις στόν τομέα τῆς ἐνεργειακῆς μηχανικῆς — αὐτός ὁ ἐπιστήμονας θεώρησε ὁ ἴδιος ὅτι εἶναι δυνατό !! νά ταχθεῖ μέ τό μέρος αὐτῆς τῆς φιλοσοφικῆς ἑρμηνείας τῶν νέων ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Μιλᾶμε γιά τόν Ντυέμ. Φυσικά, αὐτός προσπάθησε συνάμα νά κάνει αὐστηρό ξεχωρισμό τῶν δικῶν του ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων ἀπό τίς μεταφυσικές του ἀντιλήψεις...

[130-134] Ἡ νέα φιλοσοφία, ἀναπτύσσοντας αὐτή τήν ἄποψη, μπόρεσε σχεδόν ἀμέσως νά βγάλει μέσα ἀπό τίς σύγχρονες ἀπόπειρες μεταρύθμισης τῆς φυσικῆς, τόν καθαρά περιγραφικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς φυσικῆς πού δέν διεκδικεῖ καμιά ἑρμηνεία. NB Ἀλλά αὐτό ἀκριβῶς εἶναι σέ ὄφελος τοῦ «φιντεϊσμοῦ». Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀνίκανη νά βγεῖ ἔξω ἀπό τά ὅρια τῶν ποιοτήτων. Ἄρα εἶναι ὑποχρεωμένη νά περιοριστεῖ στήν περιγραφή τους. Ἡ ἐπιστήμη πρέπει νά εἶναι μιά ἁπλή ἀνάλυση τῶν αἰσθημάτων, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ἔκφραση τοῦ Μάχ, τήν ὁποία ὡστόσο, ἡ δική μας νέα φιλοσοφία φοβᾶται νά δανειστεῖ ἀπ' αὐτόν στήν πραγματική της ἔννοια, πού ἔχει ἕνα ἐντελῶς «ἐπιστημονικοφανή» χαρακτήρα.

Στή σύγχρονη φιλολογία μπορεῖ κανείς πολύ συχνά νά συναντήσει — σέ πολύ διαφορετικές ὡς πρός τήν ποιότητα μελέτες —'τέτιου εἴδους ἀντιλήψεις: οἱ ἐπιστῆμες γιά τήν ὕλη δέν μᾶς λένε τίποτε γιά τό πραγματικό, γιατί ἡ ὕλη, ὅπως τήν ἐννοοῦν αὐτές οἱ ἐπιστῆμες, ἡ ἴδια ἡ ὕλη, στήν ἁπλοποιημένη ἔννοια τῆς λέξης, δέν ὑπάρχει. Ἤδη ἡ ἁπλή συνηθισμένη ἀντίληψη ἀλλοιώνει τήν ἐξωτερική πραγματικότητα, τή σχεδιάζει ἀπολύτως σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες τῆς δικῆς μας δράσης. Ἡ ἐπιστήμη μετά ἐπεξεργάζεται παραπέρα αὐτό τό ἀκατέργαστο ὑλικό. Αὐτό πού μᾶς δείχνει ἡ ἐπιστήμη μέ τό ὄνομα τῆς ὕλης εἶναι μόνο ἕνα χοντροκομένο σχῆμα, στό ὁποῖο ὅλος ὁ ζωντανός πλοῦτος τοῦ πραγματικοῦ κρησαρίστηκε μέσα ἀπό τό κόσκινο τῶν ἐπιστημονικῶν νόμων, ἤ εἶναι ἕνα ἀνομοιογενές κράμα ἀφηρημένων στοιχείων πού ἀπομονώνονται εἴτε συνδυάζονται αὐθαίρετα καί ἐπινοήθηκαν ὁλότελα ἀπό μᾶς τούς ἴδιους. Μ'αὐτό ἀνοίγεται ὁ δρόμος γιά τή δικαίωση τῶν πιό μυστικιστικῶν μορφῶν τοῦ ἰδεαλισμοῦ... NB

Χωρίς νά σταθοῦμε σ'αὐτές τίς ὑπερβολικές πλάνες, μποροῦμε ὡστόσο νά σημειώσουμε ὅτι ἀκόμη καί σοβαρά καί μορφωμένα μυαλά ἐπιδίωξαν νά ἐξετάσουν κριτικά τίς φυσικές ἐπιστῆμες, ὅπως ἔκανε ὁ Πουανκαρέ, ὁ ὁποῖος ὑπέβαλε σέ κριτική τίς μαθηματικές ἐπιστῆμες, παρά τίς δικές του προσωπικές ἔντονες διαβεβαιώσεις. Ἀπ'αὐτή τήν ἄποψη ἡ φυσική, ὅπως καί τά μαθηματικά, εἶναι μιά συμβολική γλώσσα πού σκοπό της ἔχει νά κάνει ἁπλῶς τά πράγματα πιό κατανοητά, φτιάχνοντάς τα πιό ἁπλά καί ξεκάθαρα, πιό προσιτά γιά τήν ἐπικοινωνία καί, τό βασικό, πιό βολικά στήν πράξη. Ἄρα, τό νά κάνει κανείς κάτι κατανοητό σημαίνει νά διαστρεβλώνει συστηματικά τίς ἐποπτικές παραστάσεις πού παίρνουμε ἄμεσα ἀπό τήν πραγματικότητα, γιά νά χρησιμοποιήσουμε καλύτερα αὐτή τήν τελευταία γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν μας. NB

Ἡ σαφήνεια καί ὁ ὀρθολογισμός δέν ἔχουν τίποτε τό κοινό μέ τή φύση τῶν πραγμάτων, αὐτά εἶναι μόνο ὅπλα δράσης. NB

§ 4. Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ

Αὐτή τήν ἑρμηνεία τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, παρόλο πού ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν φυσικῶν τήν ἔβλεπαν μέ μιά σιωπηλή ὑποψία, δέν μπορεῖ νά μήν τήν προσέξει ἡ φιλοσοφική κριτική. NB Ἄν οἱ ἐπιστήμονες ἔχουν τό δικαίωμα νά ποῦν: τά σκυλιά γαυγίζουν, τό καραβάνι προχωρεῖ — τότε ἡ φιλοσοφική κριτική πού ἀπό ἀνάγκη ἐνδιαφέρεται γιά τήν κοινωνική καί τή διαπαιδαγωγική σημασία τῶν δογμάτων εἶναι ὑποχρεωμένη ἐδῶ νά σταματήσει.

NB [136-138] Ἡ πλειοψηφία τῶν ὀπαδῶν τῆς νέας φιλοσοφίας ἀπευθύνεται ἀποκλειστικά πρός τούς ἐπιστήμονες πού ὑποστηρίζουν τήν ἐνεργειακή φυσική καί ἀπορίπτουν ἀποφασιστικά τή μηχανική φυσική. Ἀλλά οἱ ἀκραῖοι ὀπαδοί τῆς ἐνεργειακῆς φυσικῆς ἀποτελοῦν γενικά ἀνάμεσα στούς φυσικούς μιά πολύ ἀσήμαντη μειοψηφία. Οἱ φυσικοί στήν πλειοψηφία τους παραμένουν ὀπαδοί τοῦ μηχανικισμοῦ. Φυσικά, αὐτοί τροποποιοῦν τίς μηχανικές παραστάσεις γιά νά τίς συμφωνήσουν μέ τίς νέες ἀνακαλύψεις, μιά πού δέν εἶναι σχολαστικοί. Ἀλλά προσπαθοῦν πάντα νά ἀπεικονίζουν καί νά ἐξηγοῦν τά φυσικά φαινόμενα μέ τή βοήθεια τῶν κινήσεων πού εἶναι προσιτές στήν αἰσθησιακή ἀντίληψη.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι, ἄν καί ἡ ἐνεργειακή ἔδοσε μιά σειρά καλές θεωρίες καί μελέτες, ὅλες σχεδόν τίς μεγάλες ἀνακαλύψεις τῶν τελευταίων χρόνων τίς ὀφείλουμε στούς φυσικούς-ὀπαδούς τοῦ μηχανικισμοῦ, ὅλες αὐτές οἱ ἀνακαλύψεις εἶναι συνδεμένες μέ τίς ἀπόπειρες νά ἀναπαρασταθεῖ νοερά ἡ ὑλική ὑφή τῶν φαινομένων. Ἀξίζει νά συλλογιστεῖ κανείς πάνω σ'αὐτό τό περιστατικό.

Ἡ ἐνεργειακή, ἐπιδιώκοντας νά προσδόσει στή θεωρητική φυσική τή γεωμετρική αὐστηρότητα, ἀποφάσισε νά τή μετατρέψει ἁπλῶς σέ μιά πιό συνοπτική καί οἰκονομική ἔκθεση τῶν πειραματικῶν δεδομένων — ἀλλά μήπως μπορεῖ ἡ θεωρία τῆς φυσικῆς νά περιοριστεῖ στό ρόλο ἑνός ἁπλοῦ τρόπου οἰκονομικῆς ἔκθεσης; Μπορεῖ ἄραγε ἡ θεωρία τῆς φυσικῆς νά ἐκδιώξει ἐντελῶς τήν ὑπόθεση ἀπό τήν ἐπιστήμη ἡ ὁποία γονιμοποιεῖται πάντα μέ τήν ὑπόθεση; Μήπως δέν εἶναι διαρκῶς ὑποχρεωμένη νά προσανατολίζεται στήν ἀποκάλυψη τοῦ πραγματικοῦ μέ τή βοήθεια θεωριῶν, οἱ ὁποῖες, ὅπως τό βλέπουμε στίς μηχανιστικές θεωρίες, εἶναι πάντοτε προβλέψεις τῆς ἐμπειρίας, ἀπόπειρες νά ἀπεικονιστεῖ ἐποπτικά τό πραγματικό;

Μήπως ἀπό δῶ δέν ἕπεται ὅτι, γιά νά δημιουργήσει κανείς τή φιλοσοφία τῆς φυσικῆς, στηριζόμενος ἀποκλειστικά καί μόνο στούς καθαρά ἐνεργειακούς φυσικούς, σημαίνει νά στενεύει μέ ἕνα ἀκατανόητο τρόπο τή βάση πάνω στήν ὁποία πρέπει νά οἰκοδομηθεῖ αὐτή ἡ φλοσοφία; Ἡ νέα φιλοσοφία ἀπευθύνεται οὐσιαστικά γιά τήν ἐπιβεβαίωση τῶν ἰδεῶν της μόνο σ'ἐκείνους πού μποροῦν νά εἶναι εὐνοϊκά διατεθειμένοι ἀπέναντί της, αὐτοί ὅμως ἀποτελοῦν μιά μηδαμινή μειοψηφία. Αὐτό, φυσικά, εἶναι ἕνα βολικό τέχνασμα, ἀλλά τέχνασμα.

Μάλιστα καί εἶναι ἄραγε ἔτσι εὐνοϊκά διατεθειμένοι αὐτοί ἀπέναντί της, ὅπως τό φαντάζεται ἡ νέα φιλοσοφία;

Αὐτό εἶναι πολύ ἀμφίβολο. Ὅλοι σχεδόν οἱ ἐπιστήμονες, στούς ὁποίους ἀναφέρεται ὁ πραγματισμός ἤ ὁ λεγόμενος νομιναλισμός, ἔχουν ἀπέναντί του σοβαρές ἐπιφυλάξεις, μαζί μ'αὐτούς καί ὁ Πουανκαρέ. Τώρα θά ἀπευθυνθοῦμε σ'αὐτούς τούς ἐπιστήμονες.

§ 5. ΤΙ ΣΚΕΠΤΟΝΤΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΦΥΣΙΚΟΙ

[138-144] Ἔτσι ἡ φυσική εἶναι ἡ ἐπιστήμη γιά τό πραγματικό, καί ἄν ἐπιδιώκει νά ἐκφράσει αὐτό τό πραγματικό μέ ἕναν «βολικό» τρόπο, τότε αὐτή ἀκριβῶς ἐκφράζει παρόλα αὐτά τό ἴδιο τό πραγματικό. Ἡ «βολικότητα» βρίσκεται μόνο στά μέσα ἔκφρασης. Ἀλλά, ἐκεῖνο πού κρύβεται πίσω ἀπ' αὐτά τά μέσα, τά ὁποῖα ὁ νοῦς μπορεῖ νά ἐναλλάσσει σέ ἀναζήτηση τῶν πιό βολικῶν, εἶναι ἡ «ἀναγκαιότητα» τῶν νόμων τῆς φύσης. Αὐτή ἡ ἀναγκαιότητα δέν καθορίζεται ἀπό τήν ἐλεύθερη ἐπιθυμία τοῦ νοῦ. Ἡ ἀναγκαιότητα ἀντίθετα τόν δένει, τόν κλείνει μέσα στά στενά πλαίσια τῶν μέσων ἔκφρασης. Μέ μιά ἀκρίβεια πού φτάνει ὥς τά λάθη τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων καί ὥς τίς μικρές διαφορές πού ὑπάρχουν πάντοτε ἀνάμεσα στά φυσικά φαινόμενα, τά ὁποῖα ὑποτάσσονται σέ ἕναν καί τόν αὐτό νόμο, γιατί δέν εἶναι ποτέ ταυτόσημα, ἀλλά μόνο πολύ ὅμοια — μέ μιά τέτια ἀκρίβεια ὁ νόμος τῆς φύσης μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπ' ἔξω καί ἀπό τά ἴδια τά πράγματα: αὐτός ὁ νόμος ἐκφράζει τήν πραγματική σχέση ἀνάμεσα στά πράγματα.

Ὁ Ντυέμ θά πεῖ ἀκόμη ὅτι δέν πρέπει νά θεωροῦμε τήν ἐμπειρία τοῦ φυσικοῦ σάν κομμάτι ἀπό τήν πραγματικότητα. Ἡ κάθε φυσική ἐμπειρία βρίσκεται στίς μετρήσεις καί οἱ μετρήσεις προϋποθέτουν πλῆθος συμφωνιῶν καί θεωριῶν...

Αὐτή τήν ἀληθινότητα ὁ Ντυέμ ποτέ δέν θά τήν ἀφαιρέσει ἀπό τά φυσικά θεωρήματα: αὐτά εἶναι περιγραφή τοῦ πραγματικοῦ. Καί ἐπιπλέον, ἡ φυσική θεωρία δίνει ὄχι μόνο μιά ἀκριβή περιγραφή τοῦ πραγματικοῦ, ἀλλά εἶναι καί μιά τακτοποιημένη περιγραφή του, γιατί ἐπιδιώκει πάντοτε τή φυσική ταξινόμηση τῶν φυσικῶν φαινομένων — τή φυσική ταξινόμηση, δηλαδή μιά τέτια ταξινόμηση πού ἀναπαράγει τήν τάξη τῆς φύσης. Κανένας δογματικός, Ντεκάρτ εἶναι αὐτός, Νεύτων ἤ Χέγγελ ποτέ δέν ἀπαιτοῦσε κάτι περισσότερο... χά-χά!!

Ἐξάλλου, κι' ἄν αὐτός ὁ τελευταῖος [ὁ Ντυέμ] πιστεύει στήν ἀναγκαιότητα τῆς μεταφυσικῆς παράλληλα μέ τήν ἐπιστήμη, τότε γιατί τάσσεται ὁπωσδήποτε μέ τό μέρος τῆς θωμιστικῆς μεταφυσικῆς; Γιατί τοῦ φαίνεται ὅτι αὐτή ἡ μεταφυσική συμφωνεῖ καλύτερα μέ τά συμπεράσματα τῆς φυσικῆς...

«Ὁ ἐπιστημονισμός», τοῦ Ὄστβαλντ εἶναι πολύ κοντά στήν ἄποψη τοῦ μεγάλου βιενέζου μηχανικοῦ Μάχ, ὁ ὁποῖος πάνω σ' αὐτή τή βάση παραιτεῖται ἀκόμη καί ἀπό τόν τίτλο τοῦ φιλόσοφου.

Τό αἴσθημα εἶναι ἀπόλυτο. Διά μέσου τῶν αἰσθημάτων μας ἐμεῖς κατανοοῦμε τήν πραγματικότητα. Ἀλλά ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀνάλυση τῶν αἰσθημάτων μας. Νά ἀναλύει κανείς τά αἰσθήματα σημαίνει νά ἀποκαλύπτει τίς ἀκριβεῖς σχέσεις μεταξύ τους, νά ἀποκαλύπτει τήν τάξη τῆς φύσης, χρησιμοποιώντας αὐτή τήν NB

NB ἔκφραση στήν πιό ἀντικειμενική της ἔννοια, γιατί ἡ τάξη τῆς φύσης δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τήν τάξη τῶν δικῶν μας αἰσθημάτων...

NB Στά κριτικά ἄρθρα πού ἔγραψαν οἱ ὀρθολογιστές ἐνάντια στόν Μάχ τόν κατηγοροῦσαν μερικές φορές ὅτι ἔχει τάση πρός τόν πραγματισμό. Κατηγοροῦσαν τόν Μάχ γιά σκεπτικιστικό ρελατιβισμό.

Τό αἴσθημα, προφανῶς, εἶναι κάτι τό ἀνθρώπινο. Παρ'ὅλα αὐτά τό αἴσθημα εἶναι ἀπόλυτο, καί ἡ ἀνθρώπινη ἀλήθεια εἶναι ἀπόλυτη ἀλήθεια, γιατί γιά τόν ἄνθρωπο εἶναι μιά πλήρης καί μοναδική ἀλήθεια, μιά ἀναγκαία ἀλήθεια.

[147] Μπορεῖ κανείς νά ὑποθέσει τήν ὕπαρξη τῶν μικροβίων, ἄν καί αὐτά εἶναι ἀόρατα σχεδόν ὥς τή στιγμή πού θά τά ἀποκαλύψει κάποιο ἀντιδραστήριο. 'Αλλά γιατί ἐμεῖς δέν ἔχουμε δικαίωμα νά ὑποθέσουμε κάποια ὑφή τῆς ὕλης, τήν ὁποία θά μποροῦσε κάποτε νά τήν ἀποκαλύψει ἡ ἐμπειρία;

§ 6. Η ΥΛΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ: ΓΕΝΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

[148-150] Τί νόημα ἔχει σέ μιά τέτια περίπτωση ἡ ἐκστρατεία πού ἄρχισε ὁ Μπρυνετιέρ καί τή συνέχισαν τά μυαλά πού ἔχουν θρησκευτικές διαθέσεις, μυαλά, εἶναι ἀλήθεια, εἰλικρινῆ, πού θέλουν ὅμως νά ἐξοντώσουν ὅ,τι θά μποροῦσε νά τούς σταθεῖ ἐμπόδιο — τί νόημα ἔχει αὐτή ἡ ἐκστρατεία πού, ἄν δέν ὁδηγεῖ στόν πραγματισμό, τότε πάντως ὁδηγεῖ σέ κάποια καθορισμένη μορφή πραγματισμοῦ;..

"Οπως στά μαθηματικά παριστάνουμε μέ τούς ὅρους τῆς σειρᾶς, τοῦ ἀριθμοῦ καί τοῦ χώρου τίς γνωστές ὁμάδες τῶν σχέσεων ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτιῶνται τά αἰσθήματά μας, καί ὅπως οἱ μαθηματικές ἐπιστῆμες ἔχουν ἀντικείμενό τους αὐτές τίς σχέσεις — ἔτσι παριστάνουμε παραπέρα μέ τήν πολύ γενική ὀνομασία ὕλη ἕνα τεράστιο ἀριθμό ἄλλων σχέσεων, πού εἶναι πολύ πιό σύνθετες, ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτιῶνται ἐπίσης τά αἰσθήματά μας. 'Η φυσική μελετάει αὐτές τίς σχέσεις. Καί μόνο αὐτό θέλουμε νά ἐκφράσουμε, ὅταν λέμε ὅτι ἡ φυσική εἶναι ἐπιστήμη γιά τήν ὕλη... NB

[152] Σέ πολλούς θά μποροῦσε νά φανεῖ φυσιολογική ἡ σκέψη ὅτι ἀντικείμενο τῆς φυσικῆς εἶναι τά *στοιχεῖα* πού μποροῦν νά ἀγκαλιαστοῦν ἀπ' αὐτές τίς σχέσεις, δίνοντας σ'αὐτά πραγματικό περιεχόμενο καί *συμπληρώνοντάς* τα κατά κάποιο τρόπο. Τέτια ἀκριβῶς ἦταν ἡ σκέψη τοῦ Σπένσερ στήν ταξινόμηση τῶν ἐπιστημῶν πού ἔκανε. 'Ωστόσο αὐτή τή σκέψη δέν πρέπει νά τή θεωρήσουμε πετυχημένη. Τά στοιχεῖα τῆς πραγματικότητας τά διαπιστώνουμε ἐμεῖς ἀπευθείας, ἄμεσα, σάν κάτι πού δέν μπορεῖ νά μήν ὑπάρχει.

'Η ὕπαρξή τους δέν ἔχει ἀνάγκη δικαίωσης. Δέν ἐπιτρέπεται νά ρωτᾶμε, ἄν εἶναι δυνατό νά ἦταν

αὐτά διαφορετικά ἀπό αὐτό πού εἶναι. Νά τό ἰσχυρίζεται κανείς αὐτό, θά σήμαινε νά ἀποκαταστήσει τό παλιό μεταφυσικό εἴδωλο τοῦ πράγματος καθεαυτοῦ, δηλαδή στήν οὐσία τόν ἀνωφελή βερμπαλισμό σ'αὐτή ἤ στήν ἄλλη μορφή. Τήν ἐμπειρία πρέπει ἁπλῶς νά τή δεχτοῦμε. Ἡ ἐμπειρία ἀπό μόνη της ἀποτελεῖ δικαίωση, γιατί γιά τό θετικό νοῦ ἡ ἐμπειρία εἶναι στήν ἐπιστημονική σφαίρα δικαίωση κάθε ἰσχυρισμοῦ.

NB *Ἡ οὐσία τοῦ ἀγνωστικισμοῦ τοῦ Ρέυ*

[154-155] Ὥστε ἡ ἀγνωστικιστική κριτική τῆς ἐπιστήμης εἶναι ὡστόσο δίκαιη; Καί ὑπάρχει κάποιο πράγμα καθεαυτό, ἀπρόσιτο στήν ἐπιστήμη; κτλ., κτλ. Μπροστά μας ὑπάρχει πάλι ἡ μεταφυσική μέ τό ἀναπόφευκτο παιχνίδι της μέ τίς λέξεις! Θά προσπαθήσουμε νά ξεκαθαρίσουμε αὐτό τό ζήτημα ὅσο μπορεῖ σαφέστερα.

NB

Ἄν τό *σχετικό* σημαίνει αὐτό πού ἔχει νά κάνει μέ τίς *σχέσεις*, τότε ἡ φυσική εἶναι *σχετική*. Ἀλλά ἄν τό σχετικό σημαίνει τό ἀνίκανο νά διεισδύσει μέσα στή βάση τῶν πραγμάτων, τότε ἡ φυσική ὅπως τήν ἐννοοῦμε ἐμεῖς δέν εἶναι πλέον σχετική, ἀλλά ἀπόλυτη, γιατί τή βάση τῶν πραγμάτων, αὐτό στό ὁποῖο καταλήγει ἡ ἀνάλυση κατά τήν ἑρμηνεία τους, τήν ἀποτελοῦν οἱ σχέσεις ἤ σωστότερα, τό σύστημα τῶν σχέσεων ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτιῶνται τά αἰσθήματά μας. Τά αἰσθήματα, τό δεδομένο, ἐντυπώνονται στή μνήμη μας ἀπό τήν ὑποκειμενικότητα: αὐτές οἱ παροδικές ἀναλαμπές εἶναι ἐκεῖνο πού τίς κάνει σύστημα σχέσεων, τό ὁποῖο, πιθανό, νά μήν ἐπαναληφθεῖ ποτέ πιά μέ μιά τέτια ἀκριβῶς μορφή καί ἀπό τό ὁποῖο καθορίζεται ἡ δική μου κατάσταση καί ἡ κατάσταση τοῦ περιβάλλοντος στή στιγμή πού ἐξετάζουμε. Ἐδῶ ὅμως ἐμφανίζεται ὁ ἐπιστήμονας καί ξεχωρίζει τό καθολικό, τό ὁποῖο μπαίνει στή σύνθεση αὐτοῦ τοῦ ἀτομικοῦ στοιχείου, ἐκείνους τούς νόμους πού τή σύνθετη ἔκφρασή τους ἀποτελεῖ αὐτό τό στοιχεῖο, ἐκεῖνες τίς σχέσεις πού τό ἔκαναν τέτιο πού εἶναι.

Ὅλοι οἱ ἐπιστημονικοί νόμοι μᾶς μιλοῦν στήν οὐσία, γιατί καί πῶς τό δεδομένο εἶναι τέτιο πού εἶναι, ἀπό τί εἶναι καθορισμένο καί δημιουργημένο, γιατί αὐτοί οἱ νόμοι ἀναλύουν τίς σχέσεις ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτᾶται αὐτό τό δεδομένο. Καί οἱ νόμοι αὐτοί θά μᾶς ἀποκαλύψουν τήν *ἀπόλυτη ἀνθρώπινη ἀλήθεια*, ὅταν αὐτή ἡ ἀνάλυση θά εἶναι πλήρης, ἄν γενικά μπορεῖ νά εἶναι τέτια.

χά-χά!

§ 7. ΤΑ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ

[156-161] Ὅλες οἱ σχέσεις ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτιῶνται οἱ μεταβολές, ἡ κατάπτωση, ἡ διασπορά ἤ ἡ διάχυση τῆς ἐνέργειας εἶναι συγκεντρωμένες στή γενική φυσική θεωρία πού τή λένε ἐνεργειακή.

NB

Αὐτή ἡ θεωρία δέν μᾶς λέει τίποτε γιά τή φύση τῶν ἐνεργειῶν πού ἐξετάζουμε καί, ἑπομένως, καί γιά τή φύση τῶν φυσικοχημικῶν φαινομένων. Ἡ θεωρία αὐτή περιγράφει ἁπλῶς σέ βάρος τίνος, πῶς καί σέ ποιά κατεύθυνση πραγματοποιεῖται ἡ φυσική ἤ ἡ χημική μεταβολή τῆς κατάστασης τοῦ δοσμένου σώματος.

εἶναι ἀστεῖος αὐτός ὁ „θετικιστής"

Οἱ ἐνεργειακοί φυσικοί ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά πᾶμε παραπέρα, ὅτι ἡ ἐνεργειακή μᾶς δίνει μιά πλήρη, ἀναγκαία καί ἐπαρκή ἑρμηνεία τῶν ὑλικῶν φαινομένων, δηλαδή τό σύνολο ὅλων ἐκείνων τῶν σχέσεων ἀπό τίς ὁποῖες αὐτά ἐξαρτιῶνται. Γιά νά δόσουν περισσότερη ἀντικειμενικότητα στήν ἄποψή τους, μερικοί ἀνάγουν μάλιστα τήν ἐνέργεια σέ ἕνα εἶδος οὐσίας πού δῆθεν εἶναι ἡ γνήσια ὑλική οὐσία, ἡ πραγματική δρῶσα αἰτία ὅλων τῶν αἰσθημάτων μας, ἐκείνη ἡ εἰκόνα σύμφωνα μέ τήν ὁποία εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά χτίζουμε τήν ἀντίληψή μας γιά τή φύση.

Ἡ ἐνέργεια ἀντικαθιστᾶ ἐδῶ τά μόρια τῶν θεωριῶν γιά τό ἄτομο. Παίζει ἕνα τέτιο ἀκριβῶς ρόλο καί ἀποκτᾶ μιά ὕπαρξη παρόμοιου εἴδους: εἶναι ἡ βάση τῶν πραγμάτων, ἡ τελευταία τους φύση, τό ἀπόλυτο...

Οἱ ὀπαδοί τῆς μηχανικῆς θεωρίας versus ἐνεργειακή. NB. Plus loin *, ἀπό τήν ὑλιστικά ἑρμηνευόμενη (σελ. 157) ἐνεργειακή![216]

Οἱ ὀπαδοί τῆς μηχανικῆς θεωρίας ἰσχυρίζονται, ἀντίθετα, ὅτι εἶναι δυνατό νά πᾶμε πιό πέρα. Ἡ ἐνεργειακή σάν νά παραμένει, κατά τή γνώμη τους, στήν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων καί οἱ νόμοι της πρέπει ἤ νά ἀναχθοῦν σέ ἄλλους, πιό βαθεῖς νόμους, ἤ πάντως νά συμπληρωθοῦν, παίρνοντάς τους σάν βάση τους.

Στή μηχανιστική σχολή ἀνήκει, ὅπως ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ, ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν φυσικῶν καί ἰδιαίτερα τῶν φυσικῶν-πειραματιστῶν, στούς ὁποίους ὀφείλει ἡ φυσική τίς νεότερες ἐπιτυχίες της.

Οἱ ὀπαδοί αὐτῆς τῆς σχολῆς κανουν κριτική πρίν ἀπόλα στήν ἔννοια τῆς ἐνέργειας καί δείχνουν ὅτι δέν ἐπιτρέπεται νά τήν ἀνυψώνει κανείς, ὅπως κάνουν μερικοί, σέ κάποια φυσική ἤ μεταφυσική οὐσία.

* — Παραπέρα. *Ἡ Σύντ.*

῾Η ἐνέργεια ἑνός ὁποιουδήποτε συστήματος σημαίνει μόνο τήν ἱκανότητα αὐτοῦ τοῦ συστήματος νά παράγει ἐργασία: ἡ ἐνέργεια ὑπάρχει δυνάμει, ὅταν ἡ παραγόμενη ἐργασία δέν μπορεῖ νά ἀποκαλυφθεῖ, καί εἶναι δρῶσα ἤ κινητική στήν ἀντίθετη περίπτωση. ῾Επομένως, ἡ ἔννοια τῆς ἐνέργειας εἶναι σύστοιχη μέ τήν ἔννοια τῆς ἐργασίας καί αὐτή ἡ τελευταία εἶναι μιά ἔννοια μηχανική. Ἔτσι ἡ ἐνέργεια δέν μπορεῖ, προφανῶς, νά προκύψει ἀπό τήν ἐμπειρία, χωρίς νά ἀπευθυνθοῦμε στή μηχανική καί στήν κίνηση. ᾿Αλλά σ᾿αὐτή τήν περίπτωση δέν εἶναι ἄραγε ὑποχρεωμένη ἡ ἐνεργειακή, ἄν θέλει νά δόσει κατανοητή ἑρμηνεία τῶν φυσικο-χημικῶν φαινομένων, νά συνενωθεῖ μέ τή μηχανική, νά ἐκτίθεται σέ μιά διαδοχική σχέση μ᾿αὐτήν καί, ἐπομένως, νά συνδυάζεται μέ τή θεώρηση τῶν μηχανικῶν ἀντιλήψεων;..

᾿Απ᾿αὐτή τήν ἄποψη ἡ μηχανική, ἡ φυσική καί ἡ χημεία ἀποτελοῦν ἕνα εὐρύ θεωρητικό σύστημα καί ἡ μηχανική ἀποτελεῖ τό θεμέλιο αὐτοῦ τοῦ συστήματος, ὅπως ἡ κίνηση ἀποτελεῖ τήν τελευταία οὐσία τῶν φυσικο-χημικῶν φαινομένων.

Οἱ σύγχρονοι ὀπαδοί τῆς μηχανικῆς θεωρίας, φυσικά, δέν ἰσχυρίζονται πιά ὅτι ἡ σημερινή μηχανική, ὅπως καί οἱ νόμοι πού διευθύνουν τίς μετατροπές τῆς ἐνέργειας, ἔφτασαν στήν τελική τους μορφή, ὅτι ἡ ἐπιστήμη βρῆκε τίς ἀκλόνητες βάσεις της. ᾿Αφοῦ ἦρθαν σέ ἐπαφή μέ τήν ἐνεργειακή κριτική — ἡ νεότερη ἐπιστήμη, ἀναμφισβήτητα, ὀφείλει αὐτή τήν ἐπιτυχία της σ᾿αὐτήν — οἱ μηχανιστές παραιτήθηκαν ἀπό τό στενό δογματισμό τῶν παλιῶν μηχανιστικῶν καί ἀτομιστικῶν ἀντιλήψεων. ῾Υποθέτουν ὅτι οἱ νέες ἀνακαλύψεις πρέπει νά εὐρύνουν τόν ἐπιστημονικό ὁρίζοντα καί νά φέρουν ἀδιάκοπες ἀλλαγές στήν ἀντίληψη τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Μήπως δέν εἴμαστε τά τελευταῖα πενήντα χρόνια μάρτυρες τῆς ἀλλαγῆς τῶν ἀντιλήψεων, τῆς ἀνατροπῆς σχεδόν τῆς κλασικῆς μηχανικῆς; Τά παλιά πλαίσια εἶχαν πρίν ἀπόλα σπάσει μέ τήν ἀρχή τῆς διατήρησης τῆς ἐνέργειας (Χέλμχολτς) καί μέ τήν ἀρχή τοῦ Καρνώ. Τά φαινόμενα τῆς ραδιενέργειας, ἀφοῦ μᾶς βοήθησαν νά διεισδύσουμε πιό βαθιά στή φύση τοῦ ἀτόμου, μᾶς ὁδήγησαν στή σκέψη γιά τή δυνατότητα τῆς ἠλεκτρικῆς ὑφῆς τῆς ὕλης καί γιά τήν ἀνάγκη νά συμπληρώσουμε τίς ἀρχές τῆς κλασικῆς μηχανικῆς μέ τίς ἀρχές τοῦ ἠλεκτρομαγνητισμοῦ. NB

Καί πραγματικά, ἡ μηχανιστική ἄποψη ἐπιδιώκει τώρα νά πάρει ἐκείνη τή μορφή πού τήν παριστάνουν σάν ἠλεκτρονική θεωρία. Τά ἠλεκτρόνια εἶναι τά τελευταῖα στοιχεῖα κάθε φυσικῆς πραγματικότητας. Τά ἁπλά αὐτά ἠλεκτρικά φορτία ἤ οἱ τροποποιήσεις τοῦ αἰθέρα, πού εἶναι συμμετρικά κατανεμημένα γύρω ἀπό ἕνα σημεῖο, ἐκφράζουν στήν ἐντέλεια, λόγω τῶν νόμων τοῦ ἠλεκτρομαγνητικοῦ πεδίου, τήν ἀδράνεια, δηλαδή τή βασική ἰδιότητα τῆς ὕλης. Ἔτσι ἡ τελευταία δέν εἶναι τί-

῾Η ἠλεκτρονική θεωρία = „μηχανισμός“

ποτε ἄλλο παρά ἕνα σύστημα ἠλεκτρονίων. Ἀνάλογα μέ τό χαρακτήρα τῶν τροποποιήσεων τοῦ αἰθέρα (τροποποιήσεων πού δέν εἶναι ἀκόμη γνωστές) τά ἠλεκτρόνια εἶναι θετικά ἤ ἀρνητικά. Τό ὑλικό ἄτομο ἀποτελεῖται καί ἀπό θετικά καί ἀπό ἀρνητικά ἠλεκτρόνια στήν ἴδια ποσότητα, ἤ τουλάχιστον κατέχει τά ἴδια ὡς πρός τό μέγεθος θετικά καί ἀρνητικά φορτία καί μάλιστα τό θετικό φορτίο βρίσκεται, ὅπως φαίνεται, στό κέντρο τοῦ συστήματος. Τά ἀρνητικά ἠλεκτρόνια ἤ, ἴσως, ὄχι ὅλα, ἀλλά μόνο ἕνα μέρος τους, κινοῦνται γύρω ἀπό τά ἄλλα, σάν τούς πλανῆτες γύρω ἀπό τόν ἥλιο. Οἱ μοριακές καί οἱ ἀτομικές δυνάμεις εἶναι, ἔτσι, μόνο μιά ἀποκάλυψη τῆς κίνησης τῶν ἠλεκτρονίων, τό ἴδιο ὅπως καί οἱ διάφορες μορφές ἐνέργειας (τό φῶς, ὁ ἠλεκτρισμός, ἡ θερμότητα).

Ἀπό δῶ πηγάζει ἕνα σημαντικό συμπέρασμα: ἡ ἔννοια τῆς διατήρησης τῆς μάζας (ἤ τῆς ποσότητας τῆς ὕλης), πού μαζί μέ τήν ἔννοια τῆς ἀδράνειας βρισκόταν στή βάση τῆς μηχανικῆς, δέν μπορεῖ, ὅπως φαίνεται, νά διατηρηθεῖ στήν ἠλεκτρομαγνητική μηχανική: σ' αὐτή τήν τελευταία ἡ σταθμητή μάζα παραμένει σταθερή, μόνο κατά τίς μεσαῖες ταχύτητες, πού εἶναι μικρότερες ἀπό τό ἕνα δέκατο τῆς ταχύτητας τοῦ φωτός. Ἀλλά, ὄντας λειτουργία τῆς ταχύτητας, ἡ μάζα αὐξάνεται μαζί της τόσο γρηγορότερα, ὅσο περισσότερο πλησιάζουμε τήν ταχύτητα τοῦ φωτός. Αὐτή ἡ ὑπόθεση προϋποθέτει ἤ τήν ὕπαρξη διαφορετικῶν στήν ὀνομασία ἠλεκτρικῶν φορτίων καί αἰθέρα, ἤ τήν ὕπαρξη μόνο τοῦ αἰθέρα, πού τό ἠλεκτρόνιο εἶναι μιά ἁπλή τροποποίησή του.

Τέλος, στίς μέρες μας οἱ ἐργασίες τοῦ δόκτορα Λεμπόν* καί μερικῶν ἄγγλων φυσικῶν μᾶς ἐπιτρέπουν, ὅπως φαίνεται, νά βγάλουμε τό συμπέρασμα ὅτι οὔτε ἡ ποσότητα τῆς ὕλης, οὔτε μάλιστα ἡ ποσότητα τῆς ἐνέργειας παραμένουν σταθερές. Καί ἡ μιά καί ἡ ἄλλη εἶναι μόνο σχέσεις πού ἐξαρτιῶνται ἀπό τήν κατάσταση τοῦ αἰθέρα καί ἀπό τήν κίνησή του**.

[163-171] Στίς μέρες μας τίποτε δέν μένει καί δέν πρέπει νά μείνει ἀπ' αὐτή τήν ἀντίληψη. Ἐμεῖς καταλήξαμε σέ μιά διαμετρικά ἀντίθετη ἄποψη. Ὅλοι οἱ φυσικοί εἶναι ἕτοιμοι νά ἀναθεωρήσουν τίς βασικές ἀρχές τῆς ἐπιστήμης τους, ἤ νά περιορίσουν τή χρήση τους, μόλις αὐτό γίνεται ἀναγκαῖο, ἐξαιτίας τῆς ἐμφάνισης νέων ἐμπειρικῶν δεδομένων...

---

* Gustave Le Bon: *L'Evolution de la Matière. — L'Evolution des Forces.* (Flammarion, éditeur.)

** Ὅπως φαίνεται, γίνεται μετατροπή τῆς ὕλης σέ ἐνέργεια καί τῆς ἐνέργειας σέ ὕλη. Μέ τήν ἔννοια ὕλη πρέπει, φυσικά, νά ἐννοοῦμε μόνο τή σταθμητή ὕλη, ἐνῶ μέ τήν ἔννοια ἐνέργεια μόνο τήν ἱκανότητα νά παράγουμε ἐργασία, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ἀποκαλυφθεῖ...

NB

'Αλλά μήπως μποροῦμε ἀπ'αὐτό νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι οἱ φυσικοί ἐγκαταλείπουν ἔτσι τήν ἐλπίδα νά φτάσουν ὥς τίς βασικές ἀρχές καί ὥς τά ἀκόμη πιό βαθιά στοιχεῖα, μέ τά ὁποῖα θά μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ καί νά ἀγκαλιαστεῖ ἕνα ὅλο καί πιό εὐρύτερο τμῆμα τοῦ δεδομένου; Ἕνα τέτιο συμπέρασμα, ἄν καί ἀντιπαρατίθεται στό λάθος τῶν παλιῶν ὀπαδῶν τῆς μηχανικῆς θεωρίας, δέν θά ἦταν λιγότερο ἐπικίνδυνο λάθος. Τό σημερινό πνεῦμα τῶν φυσικο-χημικῶν ἐπιστημῶν, τό σύγχρονο ἐπιστημονικό πνεῦμα δέν εἶναι τέτιο, ὥστε νά ὑποχωρήσει μπροστά στό ἄγνωστο.

Ὅπως εἴδαμε, οἱ πρωτοπόροι φυσικοί δέν φοβοῦνται πλέον νά θέσουν ὑπό ἀμφιβολία τίς ἀρχές τῆς διατήρησης τῆς μάζας, ἤ τῆς σταθμητῆς ὕλης.

'Η ἀλήθεια δέν δίνεται ἕτοιμη, ἀπό μέρα σέ μέρα ὁλοένα καί περισσότερο διαμορφώνεται. Αὐτό εἶναι τό συμπέρασμα πού πρέπει νά ἐπαναλαβαίνουμε ἀκούραστα. Χάρη στήν ἐπιστημονική δουλιά, τό πνεῦμα μας κάθε μέρα προσαρμόζεται ὅλο καί πιό κοντά στό δικό του ἀντικείμενο καί διεισδύει ὅλο καί πιό βαθιά μέσα του. Οἱ ἰσχυρισμοί πού, ὅπως νομίζαμε, μπορούσαμε ἐμεῖς νά παραθέσουμε ὕστερα ἀπό τή μελέτη τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, καί ἐδῶ παρουσιάζονται μέ ἕνα σχεδόν ἀναγκαῖο καί τουλάχιστο ἀρκετά φυσικό τρόπο. 'Η ἐπιστημονική πρόοδος κάθε στιγμή βάζει ἀνάμεσα στά πράγματα καί σέ μᾶς μιά ἀντιστοιχία πού εἶναι ταυτόχρονα καί πιό στενή καί πιό βαθιά. 'Εμεῖς κατανοοῦμε καί πιό καλά καί πιό πολλά...

'Αγνωστικισμός = ντροπαλός ὑλισμός[217]

'Η συζήτηση ἀνάμεσα στούς ὀπαδούς τῆς ἐνεργειακῆς καί τῆς μηχανικῆς θεωρίας, συζήτηση πού συχνά εἶναι πολύ ζωηρή, ἰδιαίτερα ἀπό τήν πλευρά τῶν ἐνεργειακῶν, εἶναι στήν οὐσία μόνο ἕνα στοιχεῖο τῆς προόδου τῶν φυσικο-χημικῶν ἐπιστημῶν, καί μάλιστα στοιχεῖο ἀπαραίτητο.

'Η ἐνεργειακή μᾶς προφύλαγε πρῶτα ἀπ'ὅλα ἀπό μερικές καταχρήσεις τῶν μηχανιστικῶν μοντέλων, ἀπό τόν πειρασμό νά πάρουμε αὐτά τά μοντέλα σάν ἀντικειμενικές πραγματικότητες. Ὕστερα βάθυνε τή θερμοδυναμική καί ἔδειξε καθαρά τή γενική σημασία τῶν δικῶν της βασικῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι ἀντί νά περιοριστοῦν στίς ἔρευνες πού ἀφοροῦν τή θερμότητα, ἔχουν νόμιμη καί ἀναγκαία ἐφαρμογή στίς φυσικο-χημικές ἐπιστῆμες σ'ὅλη τους τήν ἔκταση. 'Η ἐνεργειακή, διευρύνοντας τή σημασία αὐτῶν τῶν νόμων, συνέβαλε σημαντικά στή διευκρίνιση τοῦ τύπου τους. 'Επιπλέον: ἄν καί ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἀνακαλύψεων ἡ ἐνεργειακή ἀποδείχτηκε λιγότερο καρποφόρα ἀπ'ὅ,τι ἡ μηχανική θεωρία, παρόλα αὐτά εἶναι ἕνα σπουδαῖο ὅπλο ἔκθεσης — νηφάλιο, γλαφυρό καί λογικό. Τέλος, κι'αὐτό εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητό στούς χημικούς σάν τόν **Βάντ Χόφφ**, **Βάν ντέρ-Βάαλς**

καί τόν Νέρνστ, ἀλλά πιό συχνά συναντιέται ἐπίσης στούς φυσικούς, γίνονται πρόθυμα ἀποδεκτές καί οἱ δυό θεωρίες, καί μάλιστα στήν κάθε περίπτωση προτιμιέται ἐκείνη πού προσφέρεται περισσότερο στήν ἔρευνα. Αὐτές τίς θεωρίες τίς χρησιμοποιοῦν ἀπό κοινοῦ. Ξεκινοῦν ἀπό τίς γενικές ἐξισώσεις τῆς μηχανικῆς ἤ ἀπό τίς γενικές ἐξισώσεις τῆς θερμοδυναμικῆς, κι'αὐτό ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἄν φαίνεται ἔτσι ὁ δρόμος πού ἀκολουθοῦν πιό ἁπλός ἤ πιό πετυχημένος. Τό ζήτημα βρίσκεται στό ὅτι οἱ φυσικές θεωρίες σέ σημαντικό βαθμό εἶναι ὑποθέσεις, ὅπλα ἔρευνας καί ἔκθεσης, ἤ ἀκόμη ὀργανώσεις. Αὐτές οἱ θεωρίες εἶναι μορφές, πλαίσια, πού πρέπει νά συμπληρωθοῦν μέ τά ἀποτελέσματα τῆς ἐμπειρίας. Καί μόνο αὐτά τά τελευταῖα ἀποτελοῦν τό ἀληθινό, τό πραγματικό περιεχόμενο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Πάνω σ'αὐτά συναντιῶνται ὅλοι οἱ φυσικοί καί τήν ἀδιάκοπα ἀναπτυσσόμενη ποσότητά τους, τήν ὅλο καί πιό ἁρμονική καί πιό συμπίπτουσα, τή χαρακτηρίζει, φυσικά, ἡ πρόοδος τῆς φυσικῆς, ἡ ἑνότητα καί ἡ μακροβιότητά της. Αὐτά τά χαρακτηριστικά εἶναι ἡ λυδία λίθος τῶν θεωριῶν, τῶν ὑποθέσεων πού συνέβαλαν στήν ἀνακάλυψή τους καί πού ἐπιδιώκουν νά τίς ὀργανώσουν, χωρίς νά θίγουν τήν πραγματική τους συγγένεια, ἀναπαράγοντας ὅσο μπορεῖ ἀκριβέστερα τό σύστημα τῆς φύσης. Καί παρ'ὅλα αὐτά, οἱ θεωρίες αὐτές, ἄν καί πάντοτε εἶναι ὑποθετικές καί ἑπομένως πάντοτε κάτι χάνουν, καί μερικές φορές χάνουν πολλά, καθώς ἡ ἐμπειρία μᾶς φέρνει νέες ἀνακαλύψεις, ποτέ δέν πεθαίνουν ὁριστικά. 'Αντίθετα συγχωνεύονται, μεταμορφωνόμενες σέ νέες, πιό καθολικές καί πιό κατάλληλες θεωρίες.

NB «...Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά θεωροῦμε ἀξιοσημείωτο ἀποτέλεσμα τῆς κινητικῆς θεωρίας τή μεταφορά τῆς ἀτομικῆς θεωρίας στήν ἐπιστήμη γιά τόν ἠλεκτρισμό... Μέ τήν βοήθεια αὐτῆς τῆς θαυμάσιας διεύρυνσης τοῦ ὁρίζοντά της ἡ ἀτομική θεωρία ἔχυσε ἐντελῶς νέο φῶς σέ μιά σειρά φυσικά καί χημικά προτσές...»*.

§ 8. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἄν τό ἄγνωστο εἶναι ἀπεριόριστο, παρόλα αὐτά δέν θά ἦταν σωστό στίς μέρες μας νά τό ὀνομάζουμε ἀγνώσιμο, ὅπως γινόταν στά βιαστικά πρίν μερικά χρόνια.

Οἱ ἐπανειλημμένες καί ἀνεπανόρθωτες ἀποτυχίες τῶν μεταφυσικῶν ἀποπειρῶν ὑποχρέωσαν τή φυσική νά ἐπικρατήσει στήν ἐπιστήμη διά μέσου μιᾶς ἀποφασιστικῆς διαγραφῆς τοῦ προβλήματος τῆς ὕλης. 'Από δῶ καί πέρα ἡ φυσική ἔψαχνε νά βρεῖ μόνο τούς νόμους τῶν μερικῶν φαινομένων. Αὐτή ἦταν «φυσική χωρίς ὕλη»...

Σύμφωνα με τήν ἱστορία, πού ἀπό τότε ἐπαναλαμβάνεται σταθερά ἀπό τό ἀνθρώπινο μυαλό μόλις αὐτό προσπαθεῖ νά γνωρίσει τά πράγματα, ἡ ἐπιστήμη παίρνει ἀπό τόν κόσμο τῶν μεταφυσικῶν οὐτοπιῶν νέο ἀντικείμενο μελέτης. NB 'Η φύση τῆς ὕλης δέν εἶναι πλέον μεταφυσικό πρόβλημα, γιατί γίνεται πρόβλημα πειραματικῆς καί θετικῆς τάξης. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτό τό πρόβλημα

* W. Nernst. *Revue générale des Sciences*, 15 mars 1908.

δέν λύθηκε ἐπιστημονικά· παραμένει ἀκόμη θέση γιά πολλά ἀπρόοπτα. Ἀλλά ἀπό δῶ καί πέρα ἕνα μπορεῖ νά φανεῖ ὅτι ἐπιτεύχθηκε: αὐτό θά τό λύσει ἡ ἐπιστήμη καί ὄχι ἡ μεταφυσική.

Ἐγώ νομίζω, ἄλλωστε, καί προσπάθησα νά τό ἀποδείξω σέ ἄλλο μέρος, ὅτι οἱ κινητικές ἀντιλήψεις θά εἶναι πάντα στενά συνδεμένες μέ τήν πρόοδο τῆς φυσικῆς, γιατί αὐτές οἱ ἀντιλήψεις εἶναι ἕνα ἐξαιρετικά ὠφέλιμο, ἄν ὄχι ἀπαραίτητο ὅπλο ἀνακαλύψεων, καί γιατί αὐτές οἱ ἀντιλήψεις εἶναι πιό καλά προσαρμοσμένες στίς συνθῆκες τῆς γνώσης μας. Νά γιατί ἐγώ θεωρῶ ὅτι τό μέλλον τῆς φυσικῆς εἶναι ἡ συνέχιση τῶν μηχανιστικῶν θεωριῶν. Καί νά γιατί ἐγώ μόλις τώρα εἶπα ὅτι ἡ ἐνεργειακή θεωρία πιθανό νά διαλυθεῖ, ὅπως καί ἡ ἀρχαία μηχανική, μέσα στήν πιό εὐλόγιστη καί πιό αὐστηρή ἀπό τήν ἄποψη τῆς παραδοχῆς τῆς ὑπόθεσης κινητική ἐπιστήμη... NB

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ
§ 1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

[173-174] Μέ τό πρόβλημα τῆς ζωῆς πλησιάζουμε στίς βασικές διαφωνίες πού μποροῦν νά χωρίζουν τή φιλοσοφία καί τήν ἐπιστήμη. Ὥς τώρα, ἡ διαφωνία μποροῦμε νά ποῦμε, ἦταν κυρίως θεωρητική. Ἡ πλειοψηφία τῶν φιλοσόφων, πού ἀξίζουν νά φέρουν αὐτό τό ὄνομα, παραδέχονται ὅτι πρακτικά τά ἐπιστημονικά ἀποτελέσματα εἶναι ἀντικειμενικά γιά τήν ὕλη. Ἄν ἀπό θεωρητική ἄποψη οἱ φιλόσοφοι αὐτοί μποροῦσαν νά προβάλλουν τοῦτες ἤ ἐκεῖνες τίς ἀντιρρήσεις ἐνάντια σ'αὐτή τήν ἀντικειμενικότητα τῶν ἐπιστημονικῶν ἀποτελεσμάτων, παρ'ὅλα αὐτά παραδέχονται ὅτι ὅλα συμβαίνουν κατά τέτιο τρόπο, πού, ἄν τά συμπεράσματα τῆς ἐπιστήμης δέν ἦταν θεμελιωμένα δικαιωματικά, τουλάχιστον, ἦταν ἐφαρμόσιμα στήν ὑλική πραγματικότητα. Αὐτή ἡ τελευταία ὥς ἕνα βαθμό μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέ μαθηματικές, μηχανικές καί φυσικοχημικές σχέσεις... NB

[177] Ὁ Μπαρτές καί ἡ σχολή Μομπελιέ, πιστεύοντας ἐπίμονα ὅτι τά φαινόμενα τῆς ζωῆς μπορεῖ νά καθοριστοῦν μόνο ἀπό μιά εἰδική αἰτία, τά ἀνάγουν σέ μιά ζωτική δύναμη πού εἶναι διαφορετική καί ἀπό τίς ὑλικές δυνάμεις καί ἀπό τήν ψυχή: ἀπ'ὅπου καί πάρθηκε ἡ ὀνομασία τοῦ *βιταλισμοῦ*, πού δόθηκε σ'αὐτή τή θεωρία...

§ 3. Η ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗ ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΝΕΟΒΙΤΑΛΙΣΜΟ

[189-190] Ἄν ἀποπειραθοῦμε κατά κάποιον τρόπο νά συνθέσουμε τό νεοβιταλισμό ἀπό τούς κύριους ἐκπροσώπους του, ἐπιστήμονες ἤ φιλόσοφους, τότε, ὅπως φαίνεται, νά σέ ποιό

NB συμπέρασμα θά καταλήξουμε: ἡ κριτική στήν ὁποία οἱ νεοβιταλιστές ὑποβάλλουν τή μηχανιστική ἀντίληψη τῆς βιολογίας περιπλέκεται στενά μέ τήν κριτική, στήν ὁποία ὑπόβαλλαν ἡ πραγματιστική, ἀντινοησιοκρατική, ἤ ἀγνωστική φιλοσοφία, τίς μαθηματικές καί φυσικο-χημικές ἐπιστῆμες. Ἐμεῖς νομίζουμε ὅτι ἀλλάζουμε πρόβλημα, περνώντας ἀπό τήν ὕλη στή ζωή. Ἐνῶ στήν οὐσία στεκόμαστε ξανά, ὅπως ὑπαινιχθήκαμε στήν ἀρχή, μπροστά στό ἴδιο τό βασικό πρόβλημα, καί αὐτό τό πρόβλημα εἶναι πάντα τό ἴδιο τό πρόβλημα τῆς ἀξίας τῆς ἐπιστήμης, ἐφόσον ἡ ἐπιστήμη σημαίνει γνώση. Ἀλλάζουν μόνο οἱ εἰδικοί ὅροι στούς ὁποίους τοποθετεῖται οὐσιαστικά ἡ ἐπιστήμη.

Πραγματικά, σέ τί κατηγοροῦσε τίς μαθηματικές ἤ τίς φυσικο-χημικές ἐπιστῆμες ἡ νέα φιλοσοφία; Ὅτι αὐτές εἶναι ἕνας αὐθαίρετος καί ὠφελιμιστικός συμβολισμός, πού δημιουργήθηκε γιά τίς πρακτικές ἀνάγκες τοῦ νοῦ μας, τοῦ λογικοῦ μας, ὅπως εἶναι οἱ ἱκανότητες δράσης, ἀλλά ὄχι οἱ ἱκανότητες γνώσης. Ἔτσι, ὅταν μεταφέρουμε τή φυσικο-χημική μέθοδο στά βιολογικά δεδομένα, ὑπονοεῖται ὅτι μεταφέρουμε καί ἐκεῖνα τά ἀποτελέσματα πού αὐτή ἡ μέθοδος μᾶς ἐπιτρέπει νά πετύχουμε, ἐκεῖνες τίς συνέπειες πού ὑπονοεῖ σχετικά μέ τήν ἀξία αὐτῶν τῶν ἀποτελεσμάτων. Ὥστε λοιπόν, ἡ φυσικο-χημική μηχανική ἀντίληψη θά εἶναι μιά ὑπέροχη φόρμουλα πού μᾶς δίνει τό πρακτικό ἀγκάλιασμα τῶν ζωικῶν πραγμάτων. Αὐτή ἡ ἀντίληψη θά εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανη νά μᾶς διαφωτίσει σχετικά μέ τό ζήτημα τί εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωή. NB Ὅπως οἱ φυσικο-χημικές ἐπιστῆμες στόν τομέα τῆς ὕλης, ἡ φυσικο-χημική μηχανική ἀντίληψη στόν τομέα τῆς ζωῆς θά μᾶς ἐπιτρέψει νά δροῦμε, καί ποτέ δέν θά μᾶς ἐπιτρέψει νά κατανοήσουμε...

[192-194] Οἱ νεοθωμιστές ἀνασταίνουν στήν ὕλη τή δύναμη, τήν ἐπιδίωξη, τήν ἐπιθυμία, τήν ἀναζωογονοῦν ξανά μέ τήν εἰδωλολατρική, ὡστόσο, πνοή τοῦ ὑλοζωϊσμοῦ, τόν ὁποῖο οἱ ἕλληνες καί ἰδιαίτερα ὁ Ἀριστοτέλης, ὅπως φαίνεται, δέν μποροῦσαν ποτέ νά τόν ἀρνηθοῦν ἀπόλυτα. Αὐτοί ἐξάλλου διαστρεβλώνουν τό ἑλληνικό δόγμα. Γι'αὐτούς ἡ ὕλη δέν ἔχει ἄλλη δραστηριότητα, ἐκτός ἀπό ἐκείνη τή δύναμη πού τῆς ἔβαλε ὁ δημιουργός: ἕνα, ἄς ποῦμε, μνημόνιο γιά τή δημιουργία της καί ἕνα ἀνεξίτηλο σημάδι τό ὁποῖο φέρνει πάνω της...

Μάλιστα, καί οἱ νομιναλιστές, πού ἔχουν ἀρκετά κοντινή συγγένεια μ'αὐτό τό νεοσχολαστικό κίνημα*, καί οἱ πραγματιστές, ὅλο καί ἐρωτοτροπόντας μ'αὐτές τίς φιλοσοφίες τῆς πίστης (πολύ συχνά ἀναγκαζόμαστε

* Οἱ νεοσχολαστικοί ἤ νεοθωμιστές προσπαθοῦν ἰδιαίτερα νά ἀποκαταστήσουν τίς σχολαστικές ἑρμηνεῖες τοῦ ἀριστοτελισμοῦ, ἑπομένως — τά φιλοσοφικά δόγματα τοῦ ἁγίου Θωμᾶ. — Οἱ νομιναλιστές ἐπιμένουν στό συμβολικό, τεχνητό καί ἀφηρημένο χαρακτήρα τῆς ἐπιστήμης, στό τεράστιο χάσμα, πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν πραγματικότητα καί τούς τύπους της. — Τό δόγμα τῶν πραγματιστῶν εἶναι ὅμοιο μέ τά παραπάνω, ἀλλά στηρίζεται σέ μιά πιό γενική μεταφυσική. Ἡ κάθε γνώση κατευθύνεται στή δράση, ἑπομένως, ἐμεῖς ξέ-

μάλλον νά τίς ὀνομάζουμε φιλοσοφίες τῶν πιστῶν), θεωροῦσαν ὅτι ἔχουν τό δικαίωμα νά ποῦν ὅτι μέ τίς ἐπιστῆμες γιά τήν ὕλη δέν ἐξαντλεῖται τό περιεχόμενο τοῦ ἀντικειμένου τους. Γιά νά γνωρίσουμε ἀληθινά, πρέπει «νά πᾶμε παραπέρα»...

Γιά τόν βιταλιστή ἡ ζωή παίζει τό ρόλο τῆς δημιουργικῆς δύναμης. 'Αλλά ἀκριβῶς ἐπειδή ἐξαρτᾶται, ἐκτός ἀπ' αὐτό, καί ἀπό τίς ὑλικές συνθῆκες ἡ ζωή δέν εἶναι καθόλου δημιούργημα ἐκ τοῦ μηδενός. Σάν ἀποτέλεσμα τῆς δράσης της ἡ ζωή θά δόσει, φυσικά κάτι τι τό νέο καί ἀπρόβλεπτο, ἀλλά γιά νά φτάσει σ' αὐτό θά ἐνεργεῖ πάνω στά προγενέστερα στοιχεῖα πού ἡ ἴδια θά συνδυάζει, καί ἰδιαίτερα ἀρχίζοντας ἀπό τά στοιχεῖα πού προϋπῆρχαν, στά ὁποῖα θά προσθέσει τά δικά της. Οἱ μεταλλαγές, πού εἶχε παρατηρήσει ὁ βοτανολόγος ντέ Φρίζ (ὁ ὁποῖος, ὄντας ὀπαδός τῆς μηχανικῆς θεωρίας, ὁ ἴδιος τίς ἑρμηνεύει μέ ἄλλον τρόπο), θά ἦταν μάλιστα ἐδῶ ἐκδήλωση καί ἀπόδειξη αὐτῶν τῶν δημιουργικῶν προσθηκῶν. NB

§ 4. Ο ΝΕΟΒΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΔΙΑΦΕΡΟΥΝ ΜΟΝΟ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ, ΠΟΥ ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

[204] 'Αλλά στή βιταλιστική μέθοδο οἱ ἐντελέχειες καί οἱ κυριαρχοῦσες ἰδέες δέν ἔχουν τίποτε τό κοινό μέ τά ἀπεικονιζόμενα ἀλληγορικά στοιχεῖα: οἱ σκοποί δέν ἀπεικονίζονται γιατί αὐτοί δέν ὑπάρχουν ὑλικά — τουλάχιστο δέν ὑπάρχουν ἀκόμη, γιατί βρίσκονται στό προτσές τοῦ γίγνεσθαι, τῆς βαθμιαίας πραγματοποίησης. ἀκριτομυθεῖ!

§ 6. Η ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΕΙΝΑΙ ΕΠΙΣΗΣ ΜΟΝΟ ΥΠΟΘΕΣΗ

[216-218] 'Αλλά θά ἦταν ἐνάντια σ' ὅλα τά διδάγματα τῆς ἐμπειρίας νά ἰσχυριστεῖ κανείς ὅτι στά φαινόμενα τῆς ζωῆς ὅλα μποροῦν νά ἀναχθοῦν στούς φυσικο-χημικούς νόμους καί ὅτι ἡ μηχανική θεωρία ἔχει ἐλεγχθεῖ πειραματικά σέ ὅλο της τό μέγεθος. 'Αντίθετα, ἐμεῖς ξέρουμε πολύ λίγα γιά τή ζωή...

Σέ μιά τέτια περίπτωση προβάλλει μόνη της ἡ σκέψη: γιατί νά ἀσχολούμαστε μέ τίς μηχανιστικές θεωρίες; Δέν πρέπει μήπως νά διώξουμε ἀπό τήν ἐπιστήμη αὐτές τίς πολύ γενικές ὑποθέσεις, πού ὁ ἔλεγχός τους προϋποθέτει τήν πλήρη ὁλοκλήρωση τῆς ἐπιστήμης; 'Εδῶ ἀνταμώνουμε πάλι μέ τή γνώμη πού διακη-

---

ρουμε μόνο ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει τό δικό μας τρόπο δράσης. Ὅλες αὐτές οἱ φιλοσοφίες εἶναι ἀγνωσιακές μέ τήν ἔννοια ὅτι μᾶς ἀρνοῦνται τή δυνατότητα νά πετύχουμε, μέ τή βοήθεια τῶν δικῶν μας διανοητικῶν ἱκανοτήτων, μιά ἀντίστοιχη καί ἀκριβή γνώση τῆς πραγματικότητας... NB

ρύσσεται, ὅπως εἴδαμε ἤδη, ἀπό ἕνα ὁρισμένο ἀριθμό φυσικῶν σχετικά μέ τή φυσική καί ἀκριβῶς σέ σχέση μέ τίς μηχανιστικές θεωρίες στή φυσική. Θυμίζουμε ὅτι μερικοί ὀπαδοί τῆς ἐνεργειακῆς θεωρίας ἤθελαν νά ἀποβάλουν ἀπό τή φυσική τίς μηχανιστικές ὑποθέσεις σάν γενικεύσεις πού δέν ὑπόκεινται σέ ἔλεγχο, σάν ἀνώφελες καί μάλιστα ἐπικίνδυνες. Καί ἀνάμεσα στούς βιολόγους συναντοῦμε μερικούς ἐπιστήμονες πού ἔχουν αὐτή τήν NB ἄποψη και ἄμεσα περνοῦν μέ τό μέρος αὐτῶν τῶν φυσικῶν-ὀπαδῶν τῆς ἐνεργειακῆς θεωρίας...

un aspect timide du mécanisme*

Ἡ ἐνεργειακή σχολή διακρίνεται ἀπό τή μηχανική σχολή λιγότερο καθαρά στή βιολογία παρά στή φυσική. Αὐτή ἡ σχολή εἶναι μᾶλλον μιά δειλή μόνο ἄποψη τῆς μηχανικῆς θεωρίας, γιατι ἀντιπαρατίθεται στή θεολογία καί προβάλλει τό αἴτημα τῆς ἀντιστοιχίας τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς μέ τά ἀνόργανα φαινόμενα. NB

§ 7. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΟΛΟΓΙΑ

[223-224] Ἡ ζωντανή ὕλη ἀποκαλύπτει μ'ἕνα φανερό τρόπο ἰδιότητες, πού συνδέονται μέ τή συνήθεια καί τήν κληρονομικότητα: ὅλα γίνονται μέ ἕναν τέτιο τρόπο, σάν νά θυμᾶται ὅλες τίς προηγούμενες καταστάσεις της. Στό μεταξύ ἡ ἄψυχη ὕλη, λένε, ποτέ δέν ἀποκαλύπτει αὐτή τήν ἰδιότητα. Καί θά ἦταν μάλιστα ἀντίφαση νά φανταστεῖ κανείς κάτι τό παρόμοιο. Ὅλα τά ὑλικά φαινόμενα εἶναι ἐπαναστρεφόμενα. Ὅλα τά βιολογικά φαινόμενα εἶναι μή ἐπαναστρεφόμενα.

Σ'αὐτά τά συμπεράσματα ξεχνοῦν ὅτι ἡ δεύτερη ἀρχή τῆς θερμοδυναμικῆς θά μποροῦσε νά ὀνομαστεῖ ἀρχή τῆς ἐξέλιξης ἤ τῆς κληρονομικότητας**...

Προσέγγιση στό διαλεκτικό ὑλισμό

[227] Ἡ ἐπιστήμη δέν τολμᾶ νά θεωρεῖ ἀπομονωμένες μιά γιά πάντα τίς διάφορες κατηγορίες τῶν γεγονότων, πού ἐξαιτίας τους αὐτή κομματιάστηκε σέ ἰδιαίτερες ἐπιστῆμες. Ἡ διαίρεση αὐτή ἔχει ἀπολύτως ὑποκειμενικές καί ἀνθρωπομορφικές αἰτίες. Ἐμφανίζεται μόνο ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς ἔρευνας, πού παροτρύνουν νά τοποθετοῦμε τά ζητήματα κατά σειρά, νά συγκεντρώνουμε τήν προσοχή χωριστά στό καθένα ἀπ'αὐτά, νά ἀρχίζουμε ἀπό τό μερικό, γιά νά φτάσουμε στό γενικό. Ἡ φύση αὐτή NB καθεαυτή εἶναι τό ὅλον.

* — δειλή ἄποψη τῆς μηχανικῆς θεωρίας. *Ἡ Σύντ.*

** Ὁ Κλαούζιους αὐτό τό ὀνόμασε ἀρχή τῆς *ἐντροπίας*, πράγμα πού ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στή λέξη ἐξέλιξη, πού πάρθηκε ὅμως ὄχι ἀπό τά λατινικά ἀλλά ἀπό τά ἑλληνικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

§ 2. Ο ΠΑΛΙΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΛΙΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΑΦΥΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ Ο ΨΥΧΟΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΣ

[242-246] Ἄν καί ὁ μεταφυσικός ὀρθολογισμός ἀποτελεῖ μιά μεγάλη φιλοσοφική παράδοση, οἱ παλιοί του ἰσχυρισμοί ἀπριόρι δέν μποροῦσαν νά μήν προκαλέσουν τίς ἀντιρήσεις τῶν κριτικῶν μυαλῶν. Καί μάλιστα σ'ὅλες τίς ἐποχές βλέπουμε φιλόσοφους πού προσπαθοῦν νά ἀντισταθοῦν στό ὀρθολογιστικό καί τό μεταφυσικό ρεῦμα. Τέτιοι πρίν ἀπόλα εἶναι οἱ αἰσθησιαρχικοί καί οἱ ὑλιστές, μετά οἱ ὀπαδοί τοῦ ἀσσοσιασιονισμοῦ* καί τῆς φαινομενολογίας. Μέ μιά λέξη αὐτούς μποροῦμε νά τούς ὀνομάσουμε ἐμπειρικούς.

Ἀντί νά ἀντιπαραθέσουν τό πνεῦμα στή φύση, αὐτοί προσπαθοῦν ξανά νά τοποθετήσουν τό πνεῦμα μέσα στή φύση. Μόνο πού συνεχίζουν νά ἐννοοῦν τό πνεῦμα τό ἴδιο ἁπλοποιημένα καί διανοητικά, ὅπως καί ἐκεῖνοι τούς ὁποίους αὐτοί κριτικάρουν...

Ἡ ἐμπειρική θεωρία φανταζόταν τό πνεῦμα περίπου ὅπως ἡ ἀτομική θεωρία ἀπεικονίζει τήν ὕλη. Αὐτός εἶναι ἕνας ψυχολογικός ἀτομισμός, στόν ὁποῖο τά ἄτομα ἔχουν ἀντικατασταθεῖ μέ τίς καταστάσεις τῆς συνείδησης: μέ τά αἰσθήματα, τίς παραστάσεις, τίς αἰσθήσεις, τίς συγκινήσεις, μέ τά αἰσθήματα ἀπόλαυσης καί παθῶν, μέ τίς κινήσεις, μέ τίς βουλητικές καταστάσεις κτλ. ...

Ἔτσι, οἱ δικές μας ψυχολογικές καταστάσεις εἶναι μόνο ἕνα σύνολο στοιχειωδῶν συνειδήσεων, πού ἀντιστοιχοῦν στά ἄτομα ἀπό τά ὁποῖα εἶναι δημιουργημένα τά νευρικά μας κέντρα. Τό πνεῦμα εἶναι παράλληλο στήν ὕλη. Ἐκφράζει μέ τή δική του μορφή, στή γλώσσα του αὐτό πού ἡ ὕλη, μέ τή σειρά της, τό ἐκφράζει μέ τή δική της μορφή καί σέ ἄλλη γλώσσα. Τό πνεῦμα ἀπό τή μιά μεριά καί ἡ ὕλη ἀπό τήν ἄλλη εἶναι δυό ἀμοιβαῖα ἀντίθετες μεταφράσεις ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ κειμένου.

Γιά τούς ἰδεαλιστές πρωταρχικό κείμενο εἶναι τό πνεῦμα. Γιά τούς ὑλιστές τέτιο εἶναι ἡ ὕλη. Γιά τούς πνευματοκράτες-δυϊστές καί τά δυό τά κείμενα εἶναι ἐξίσου πρωταρχικά, μιά πού ἡ φύση γράφεται ταυτόχρονα καί στίς δυό γλῶσσες. Γιά τούς καθαρούς μονιστές — εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά κάνουμε δυό μεταφράσεις τοῦ πρωταρχικοῦ κειμένου πού μᾶς ξεφεύγει...

§ 3. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΥ

[248-249] Ὅταν λένε ὅτι ἡ συνείδηση εἶναι ἑνιαία καί συνεχής, τότε πρέπει νά ἀποφεύγουμε τή σκέψη μήπως μ'αὐτό δῆθεν ἀνασταίνεται ἡ θεωρία τῆς ἑνότητας καί τῆς ταυτότητας τοῦ «ἐγώ», πού ἀποτελεῖ τόν

---

*Ἀσσοσιασιονισμός (συνειρμισμός ἤ συνειρμική θεωρία) — ψυχολογική θεωρία πού ἀνάγει μηχανικά ὅλα τά σύνθετα ψυχικά προτσές σέ ἑνώσεις ἁπλῶν στοιχείων. *Σημ. μετ.*

ἀκρογωνιαῖο λίθο τοῦ παλιοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ἡ συνείδηση *εἶναι ἑνιαία*, ἀλλά ποτέ δέν παραμένει ταυτόσημη στόν ἑαυτό της, ὅπως ἐξάλλου καί κάθε ἄλλη ζωντανή ὕπαρξη. Ἡ συνείδηση ἀλλάζει διαρκῶς, ὄχι ὅπως σάν πράγμα πού δημιουργήθηκε μιά καί καλή καί παραμένει αὐτό καθεαυτό, ἀλλά σάν ὕπαρξη πού διαρκῶς δημιουργεῖται: ἡ ἐξέλιξη εἶναι δημιουργική. Ἡ ἔννοια τῆς ταυτότητας καί τῆς σταθερότητας θά χρειαζόταν μόνο τότε, ὅταν γιά τήν ἀπόκτηση πραγματικῶν ἀποφάσεων θά ἔπρεπε νά βάλουμε πάνω στίς ποικιλόμορφες καταστάσεις, πού ὅπως φαίνεται παρουσιάζονται κάτω ἀπ'αὐτές τίς ἐπιφάσεις, τή σχέση τῆς σύνθεσης καί τῆς ἑνότητας. Ἀλλά, ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ πραγματικότητα οὐσιαστικά εἶναι συνεχής καί ὅτι τά κενά πού βρίσκουμε σ'αὐτήν εἶναι τεχνητά, τότε παύει νά ὑφίσταται ἡ ἀνάγκη νά ἐπικαλούμαστε τήν ἀρχή τῆς ἑνότητας καί τῆς σταθερότητας. Οἱ θεωρίες τοῦ ἀγγλοαμερικάνικου πραγματισμοῦ εἶναι ἐξαιρετικά συγγενικές μ'αὐτές πού περιγράψαμε πιό πάνω. Οἱ θεωρίες αὐτές εἶναι πολύ ἑτερογενεῖς, ἰδιαίτερα στά ἠθικά καί λογικά συμπεράσματα, τά ὁποῖα προσπαθοῦσαν νά βγάλουν ἀπ'αὐτές. Ἀλλά ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τήν ἑνότητά τους καί ἐπιτρέπει νά τίς συγκεντρώσουμε μαζί, ἔγκειται ἀκριβῶς στίς γενικές γραμμές τῆς λύσης πού ἔδοσαν αὐτές στό πρόβλημα τῆς συνείδησης. Ὁ Οὐ. Τζαίημς, ὁ μεγάλος ψυχολόγος τοῦ πραγματισμοῦ, ἔδοσε σ'αὐτή τή λύση τήν πιό σαφή καί τήν πιό ὁλοκληρωμένη της μορφή. Ἡ θεωρία του ταυτόχρονα ἀντιφάσκει, σχεδόν γιά τίς ἴδιες αἰτίες, καί στή θεωρία τοῦ μεταφυσικοῦ ὀρθολογισμοῦ καί στή θεωρία τοῦ ἐμπειρισμοῦ...

„Ἡ θεωρία τῆς ἐμπειρίας" τοῦ Τζαίημς

[251-252) Ὁ Οὐ. Τζαίημς ἰσχυρίζεται ἀκόμη ὅτι κατάληξε σ'αὐτή τή θεωρία μόνο γιατί ἀκολουθοῦσε μέ ἄκρα αὐστηρότητα τούς κανόνες τῆς ἐμπειρίας: καί ὁ Τζαίημς τήν ὀνομάζει «θεωρία τοῦ ριζοσπαστικοῦ ἐμπειρισμοῦ», ἤ τῆς «καθαρῆς ἐμπειρίας». Γι'αὐτόν ὁ παλιός ἐμπειρισμός παράμεινε διαποτισμένος μέ τίς μεταφυσικές καί ὀρθολογιστικές αὐταπάτες. Προσπάθησε νά τόν ἀπαλλάξει ἐντελῶς ἀπ'αὐτές.

NB Ὁ Τζαίημς, ὁ Μάχ καί οἱ παπάδες

Αὐτές οἱ νέες θεωρίες τῆς συνείδησης ἀπόκτησαν ἀναμφισβήτητα σέ ἕνα πολύ μικρό διάστημα ἀρκετά μεγάλες συμπάθειες: οἱ ἄγγλοι — Σίλλερ καί Πήρς, οἱ ἀμερικανοί — Ντιού καί Ρόυς, στή Γαλλία καί στή Γερμανία — ἐπιστήμονες σάν τούς Πουανκαρέ, Χέρτς, Μάχ, Ὄστβαλντ, καί ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὅλοι σχεδόν ἐκεῖνοι πού θέλουν νά ἀνανεώσουν τόν καθολικισμό διατηρώντας τήν πίστη σ'αὐτόν, μποροῦν νά ἑνωθοῦν μέ τό ἰδεολογικό ρεῦμα πού τήν πιό συστηματική ἔκθεσή του τήν ἔδοσαν ὁ Μπέρξον καί ὁ Τζαίημς. Ἐκτός ἀπ'αὐτό, εἶναι ἀδιαφιλονίκητο, ὅτι αὐτές οἱ συμπάθειες φαίνονται σέ μεγάλο βαθμό δικαιολογημένες...

[254-255] Σέ σχέση μέ τό πρόβλημα τῆς γνώσης καί τῆς ἀλήθειας θά δοῦμε ὅτι πραγματικά ὁ πραγματισμός συχνά κατάληγε σέ σκεπτικιστικά συμπεράσματα, ἀλλά αὐτά τά συμπεράσματα δέν εἶναι καθόλου ἀναγκαῖα.

Ὁ ἴδιος ὁ Τζαίημς, πού σέ ἄλλα σημεῖα φαίνεται ὅτι στέκεται πολύ κοντά στό σκεπτικιστικό ἰρρασιοναλισμό παρατήρησε κατά κάποιο τρόπο πώς μέ τήν αὐστηρή ἑρμηνεία τῆς ἐμπειρίας δέν πρέπει νά θεωροῦμε ὅτι τάχα ἡ ἐμπειρία μᾶς δίνει μιά ἰδέα μόνο γιά τά μεμονωμένα γεγονότα, ἀλλά μᾶς δίνει ἀκόμη, καί ἰδιαίτερα μᾶς δίνει, τήν ἰδέα γιά τίς σχέσεις πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στά γεγονότα...

Ἔτσι, ὁ νέος προσανατολισμός πού ἐκδηλώθηκε στή φιλοσοφία καί πού πῆρε τό ὄνομα τοῦ πραγματισμοῦ, ὅπως φαίνεται, σημειώνει ἀναμφισβήτητη πρόοδο στίς ἐπιστημονικές καί φιλοσοφικές θεωρίες τοῦ πνεύματος.

§ 4. ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ

[256-261] Τώρα θά ὑποχρεωθοῦμε νά διευκρινίσουμε σέ τί συνίστανται οἱ σχέσεις πού συγκροτοῦν τόν ψυχολογικό κόσμο καί πῶς ξεχωρίζουν ἀπό τίς σχέσεις πού ἀποτελοῦν τήν ὑπόλοιπη φύση καί τήν ἐμπειρία. Πάνω σ'αὐτό τό θέμα ὁ βιενέζος φυσικός Μάχ ἔδοσε, μάλλον, τίς πιό σαφεῖς ὑποδείξεις*. Σέ κάθε ἐμπειρία αὐτό πού εἶναι δοσμένο ἐξαρτᾶται ἀπό ἕνα πλῆθος σχέσεων, οἱ ὁποῖες, πρίν ἀπ'ὅλα, διαιροῦνται σέ δυό ὁμάδες: ἐκεῖνες πού ἐπαληθεύτηκαν κατά τόν ἴδιο ἀκριβή τρόπο ἀπό ὅλους τούς ὀργανισμούς πού ἐξωτερικά εἶναι ἀνάλογοι μέ τό δικό μας, δηλαδή, ἀπό ὅλους τούς μάρτυρες, καί ἐκεῖνες πού διαφέρουν, κατά τήν κρίση τοῦ μάρτυρα. Ἡ ψυχολογία ἔχει ἀντικείμενό της ὅλες αὐτές τίς τελευταῖες σχέσεις καί τό σύνολό τους σχηματίζει αὐτό πού ἐμεῖς τό ὀνομάζουμε ψυχολογική δράση. Μιλώντας ἀκριβέστερα, οἱ πρῶτες δέν ἐξαρτιῶνται ἀπό τό δικό μας ὀργανισμό καί τή βιολογική μας δράση. Οἱ δεύτερες ἐξαρτιῶνται ἀπ'αὐτά στενά καί ἀναπόφευκτα...

Τά μαθηματικά, ἡ μηχανική, ἡ φυσική, ἡ χημεία, ἡ βιολογία — ὅλες αὐτές εἶναι ἐπιστῆμες ἀπό τίς ὁποῖες ἡ κάθε μιά ξεχωρίζει μιά ὁμάδα σχέσεων, ἀπό τό σύνολο τῶν σχέσεων πού περιέχονται στό δοσμένο ἀντικείμενο, καί οἱ ὁποῖες εἶναι ἀνεξάρτητες καί πρέπει νά ἐξετάζονται ἀνεξάρτητα ἀπό τή δική μας ὀργάνωση. Αὐτές εἶναι *ἀντικειμενικές* σχέσεις, τό ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης γιά τή φύση, πού ἰδανικό της εἶναι ὁ ἀποκλεισμός ἀπό τό δεδομένο ὅλων τῶν σχέσεων πού κάνουν αὐτό τό δεδομένο ἐξαρτημένο ἀπό τό δικό μας ὀργανισμό...

Ἡ ἐμπειρία μᾶς δείχνει τήν ἀμοιβαία ἐπίδραση τοῦ βιολογικοῦ καί τοῦ ψυχολογικοῦ, τό σύστημα τῶν σχέσεων ἀναμεταξύ τους. Καί γιατί νά μήν ἐξετάσουμε τήν κάθε μιά ἀπ'αὐτές τίς δυό σειρές δεδομένων σάν δυό σειρές δεδομένων τῆς φύσης πού ἐνεργοῦν καί ἀνταποκρίνονται ἡ μιά στήν ἄλλη, ὅπως ὅλες οἱ ἄλλες σειρές τῶν φυσικῶν δεδομένων: θερμικά, ἠλεκτρικά, ὀπτικά, χημικά κ.ἄ. φαινόμενα; Ἀνάμεσα σ'ὅλες αὐτές τίς σειρές δέν ὑπάρχει οὔτε περισσότερη οὔτε λιγότερη διαφορά, ἀπ'ὅ,τι ἀνάμεσα στή βιολογική σειρά καί στή σειρά τήν ψυχολογική. Ὅλα τά φαινόμενα πρέπει νά ἐξετάζονται μέσα σ'ἕνα καί τό αὐτό πλάνο καί νά θεωροῦνται ὅτι μποροῦν τά μέν νά καθορίζουν τά δέ.

---

* *Année psychologique 1906*, XII-e année. (Paris, Schleicher.)

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐνάντια σ'αὐτή τή θεωρία θά προβάλουν τήν ἀντίρηση ὅτι δέν ἐξηγεῖ γιατί ἡ ἐμπειρία καί ἡ γνώση εἶναι ὀργανισμός αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας. 'Αλλά δέν φαίνεται ἄραγε πώς θά μπορούσαμε καί θά ἔπρεπε νά ἀπαντήσουμε ὅτι αὐτό τό ἐρώτημα, ὅπως καί ὅλα τά μεταφυσικά ἐρωτήματα, εἶναι ἕνα ἐρώτημα πού τοποθετεῖται ἄσχημα, ἐρώτημα ἀσήμαντο; Αὐτό τό ἐρώτημα πηγάζει ἀπό τήν ἀνθρωπομορφική αὐταπάτη πού ἀντιπαραθέτει πάντοτε τό πνεῦμα στόν κόσμο. Δέν ἐπιτρέπεται νά μιλᾶμε γιατί ὑπάρχει ἐμπειρία, ἀφοῦ ἡ ἐμπειρία εἶναι δεδομένο καί ἐπιβάλλει τόν ἑαυτό της σάν τέτια...

„ἡ ἐμπειρία εἶναι δεδομένο"

'Η ἐμπειρία, ἤ, παίρνοντας σάν λιγότερο διφορούμενο ὅρο, τό δεδομένο, μᾶς φαινόταν ὥς τώρα ἐξαρτημένη ἀπό τίς μαθηματικές, μηχανικές, φυσικές καί ἄλλες σχέσεις. Ὅταν ἐμεῖς ἀναλύουμε αὐτούς τούς ὅρους, μᾶς φαίνεται ὅτι τό δεδομένο, ἐκτός ἀπ'αὐτό, εἶναι ἐξαρτημένο ἀπό μερικές σχέσεις, γιά τίς ὁποῖες γενικά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι αὐτές τό διαστρεβλώνουν σέ ἐξάρτηση ἀπό τό ἄτομο, στό ὁποῖο εἶναι δοσμένο αὐτό τό δεδομένο. Αὐτές οἱ διαστρεβλώσεις ἀποτελοῦν τό ὑποκειμενικό, τό ψυχολογικό. Μποροῦμε ἄραγε ἐμεῖς νά προσδιορίσουμε — ἐννοεῖται, ἀκόμη πολύ χοντροκομμένα καί ἀπό μακριά — τό γενικό νόημα αὐτῶν τῶν νέων σχέσεων, αὐτῶν τῶν διαστρεβλώσεων, δηλαδή, τήν κατεύθυνση στήν ὁποία ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση, προοδεύοντας μερικούς αἰῶνες, παίρνει τό θάρρος νά ἀποκαλύψει τίς πιό γενικές (ἀρχές) πού ὑπονοοῦνται ἀπ'αὐτές τίς σχέσεις;

Μέ ἄλλα λόγια, γιατί τό δεδομένο, ἀντί νά εἶναι ὅμοιο γιά ὅλα τά ἄτομα, ἀντί νά εἶναι ἄμεσα δεδομένο πού ἀποτελεῖ μόνο ἕνα σύνολο μέ τή γνώση, τήν ὁποία ἔχουν γι'αὐτό, ὑποκειμενικά διαστρεβλώνεται; Διαστρεβλώνεται σέ τέτιο βαθμό, πού ἕνας σημαντικός ἀριθμός φιλοσόφων καί ὁ κοινός νοῦς ἔφτασαν σέ τέτιο σημεῖο πού ἔσπασαν τήν ἑνότητα τῆς ἐμπειρίας καί πρόβαλαν τόν ἀξεπέραστο δυϊσμό τῶν πραγμάτων καί τοῦ πνεύματος πού δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τό δυϊσμό τῆς ἐμπειρίας ὅπως ὑπάρχει αὐτή σ'ὅλους ἀνάλογα μέ τό πῶς τήν ἐπιδιορθώνουν οἱ ἐπιστῆμες, καί τῆς ἐμπειρίας ὅπως αὐτή διαστρεβλώνεται στήν ἀτομική συνείδηση...

ἡ ἐμπειρία τῶν κοινωνικά ὀργανωμένων ἀτόμων

[271-272] Τά εἴδωλα δέν εἶναι ταυτόσημα μέ τά αἰσθήματα, ὅπως ἰσχυριζόταν ὁ ὑποκειμενισμός, ἄν δόσουμε σ'αὐτή τή λέξη, τή διφορούμενη ὡς πρός τήν εὐρύτητα τῆς σημασίας της, τό νόημα τῶν ἄμεσων συγκινήσεων. Σ'αὐτό τό σημεῖο ἡ ἀνάλυση τοῦ Μπέρξον ἦταν ἀρκετά ὠφέλιμη. Τό εἴδωλο εἶναι ἀποτέλεσμα μερικῶν σχέσεων πού περιέχονται ἤδη στήν ἄμεση ἐμπειρία, δηλαδή στό αἴσθημα. Μόνο πού αὐτό τό τελευταῖο περιέχει καί πολλά ἄλλα. Ἄς εἶναι δοσμένες μόνο οἱ σχέσεις πού ἀποτελοῦν τό σύστημα τοῦ «εἴδωλου» (σύστημα μερικό, ἄν τό συγκρίνουμε μέ ὅλο τό σύνολο τῶν αἰσθημάτων καί τῆς ἄμεσης ἐμπειρίας) — μιλώντας ἀκριβέ-

στερα, ἄς εἶναι δοσμένες μόνο ἐκεῖνες οἱ σχέσεις ἀπό ὅλο τό σύστημα, πού σέρνουν μαζί τους τήν ἐξάρτηση τοῦ δεδομένου ἀπό τόν ὀργανισμό καί τότε ἐμεῖς θά πάρουμε ἀκριβῶς τό εἴδωλο, τήν ἀνάμνηση.

Προσδιορίζοντας ἔτσι τήν ἀνάμνηση, ἐμεῖς ἀπεικονίσαμε μόνο τά νεότερα ἀποτελέσματα τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας καί ταυτόχρονα τίς ἀρχαιότερες ἰδέες τοῦ κοινοῦ νοῦ: ἡ ἀνάμνηση εἶναι ὀργανική συνήθεια. Κοινό στήν ἀνάμνηση μέ τό πρωτόγονο αἴσθημα εἶναι μόνο οἱ ὀργανικοί ὅροι. Ἀπό τήν ἀνάμνηση λείπουν ὅλες οἱ ἀνόργανες σχέσεις πού περιέχονται στό αἴσθημα, δηλ. ἐκεῖνο πού ἐμεῖς τό ὀνομάζουμε ἐξωτερικό περιβάλλον. NB

Αὐτή ἡ πλήρης ἐξάρτηση τοῦ εἰδώλου καί αὐτή ἡ μερική ἐξάρτηση τοῦ αἰσθήματος ἀπό τούς ὀργανικούς ὅρους μᾶς δίνουν ἐπίσης τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε τήν αὐταπάτη, τήν ἀπάτη τῶν αἰσθήσεων, τό ὄνειρο καί τήν ψευδαίσθηση, ὅταν οἱ σχέσεις μέ τό ἐξωτερικό περιβάλλον συμβαίνει ὡς ἕνα βαθμό νά εἶναι ἀνώμαλα διακεκομένες καί γιά τό ἄτομο ἡ ἐμπειρία ἀποδείχνεται περιορισμένη σ'αὐτό πού συμβαίνει μέσα στόν ὀργανισμό του, δηλαδή, στίς σχέσεις πού ἐξαρτιῶνται ἀπό τόν τελευταῖο, ἑπομένως, στό καθαρά ψυχολογικό, στό καθαρά ὑποκειμενικό... NB

§ 5. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΥ

[280] Ἡ ζωή μας, ἀπόλυτα συνειδητή, ἀποτελεῖ μόνο ἕνα πολύ περιορισμένο μέρος τοῦ γενικοῦ συνόλου τῆς ψυχολογικῆς μας δράσης. Εἶναι σάν ἕνα κέντρο φωτεινῆς προβολῆς, γύρω ἀπό τήν ὁποία βρίσκεται μιά πιό εὐρύτερη περιοχή τοῦ ὑποσκιάσματος, πού περνᾶ βαθμιαῖα σέ ἕνα ἀπόλυτο σκοτάδι. Ἡ παλιά ψυχολογία ἔκανε ἕνα πολύ μεγάλο λάθος, θεωρώντας ψυχολογική δράση μόνο τήν ἐντελῶς συνειδητή δράση.

Ἀλλά ἄν εἶναι δύσκολο νά μεγαλοποιήσουμε τόν ὄγκο πού κατέχει τό ἀσυνείδητο μέσα στή δική μας ὀργάνωση, τότε δέν θά ἔπρεπε, ὅπως ἔκανε πολύ συχνά κάποια πραγματιστική ψυχολογία, νά μεγαλοποιοῦμε τήν ποιοτική ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἀσυνείδητου.

Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη μερικῶν πραγματιστῶν, ἡ σαφής συνείδηση, ἡ διανοητική καί ἡ λογική συνείδηση, εἶναι τό πιό ἐπιφανειακό καί τό πιό μηδαμινό μέρος τῆς δράσης μας...

§ 6. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑΣ

[285-286] Φυσικά ἡ ἀνώτατη ψυχολογική ζωή γιά τήν ἄμεση καί ἐπιφανειακή παρατήρηση φαίνεται ὁλοκληρωτικά χαραγμένη ἀπό τή σκοπιμότητα. Ἐμεῖς, κάνοντας γενίκευση μέ τή γνωστή μέθοδο ἀπό τό γνωστό πρός τό ἄγνωστο, βλέπουμε ὅτι ἀπό τά παλιά χρόνια γίνονταν ἀπόπειρες καί μιᾶς τελεολογικῆς ἑρμηνείας ὅλης τῆς κατώτερης ψυχολογικῆς ζωῆς. Ἡ πιό

ἁπλή ἀντίδραση, ὅπως εἶναι τό παίξιμο τῶν βλεφάρων ὅταν χτυπήσει πολύ ἔντονο φῶς, οἱ πιό ἁπλές φυσικές ἀπολαύσεις καί τά πάθη, οἱ πρωτόγονες συγκινήσεις, ὅλα αὐτά τά γεγονότα δέν φαίνονται ἄραγε σάν νά ἔχουν καθοριστεῖ ἀπό τό ἐνδιαφέρον τῆς διατήρησης καί τῆς προόδου τοῦ εἴδους, ἤ ἀκόμη ἀπό τή διατήρηση καί τήν πρόοδο τοῦ ἀτόμου; Ἀρχίζοντας ἀπό τήν ἀμοιβάδα, αὐτό τόν ἐμβρυακό σβῶλο τοῦ πρωτοπλάσματος πού τείνει πρός τήν ἐκπομπή μερικῶν φωτεινῶν ἀκτίνων καί πού προσπαθεῖ νά ἀποφύγει ἄλλες, ὅλη αὐτή ἡ δράση, πού θεωροῦν ὅτι εἶναι δυνατό νά τήν ὀνομάζουν συνειδητή, δέν ἔχει ἄραγε πάντοτε σχέση μέ τήν κατηγορία τῆς *ροπῆς*, καί ἡ ροπή δέν εἶναι ἄραγε ἡ σκοπιμότητα στή δράση;

NB Δέν πρέπει ἐπίσης νά ἀποροῦμε γιατί ὁ Τζαίημς, ὁ Τάρντ καί πολλοί ἄλλοι καταλήγουν ἀπ'αὐτά τά γεγονότα στό συμπέρασμα ὅτι οἱ ψυχολογικοί νόμοι ἔχουν ἐντελῶς διαφορετικό χαρακτήρα, ἀπ'ὅ,τι οἱ ἄλλοι νόμοι τῆς φύσης. Αὐτοί εἶναι οἱ *τελεολογικοί νόμοι*...

Ἡ τελεολογική θεωρία τοῦ ψυχολογικοῦ νόμου οὐσιαστικά δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, ἀπό ἕνα ἐπιστημονικό πασάλειμμα πού ἐπιστρώθηκε στίς μεταφυσικές θεωρίες, πού ἀπό τή ροπή, τή θέληση γιά ζωή, τό ἔνστικτο, τή βούληση καί τή δράση δημιουργοῦν τή βάση ὅλου τοῦ ὑπάρχοντος. Ἡ τελεολογική θεωρία κοντά στ'ἄλλα ἔχει ἀφομοιωθεῖ, ἐξηγηθεῖ καί ἀναπτυχθεῖ ἀπό τούς πραγματιστές, ἀπό τούς ὀπαδούς πού δίνουν τήν NB πρώτη θέση στή δράση. Γι'αὐτούς ἡ λειτουργική ψυχολογία καί ἡ ψυχολογία ἡ τελεολογική εἶναι ταυτόσημοι ὅροι...

§ 7. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ

[294-296] Ἡ ἀντίθεση τῆς μή ὑποκείμενης σέ ἀνάλυση δράσης, πραγματικότητας, ἀπό τό ἕνα μέρος, καί τῆς σχέσης, ἀπό τό ἄλλο, χάνει τή σημασία της, καί ὅπως γιά τό πνεῦμα, ἔτσι καί γιά τήν ὕλη πρέπει νά πεταχτεῖ στήν κατηγορία τῶν σκουπιδιῶν τῆς παλιᾶς μεταφυσικῆς. Ὅλο τό δεδομένο εἶναι μόνο μιά σύνθεση, πού μέ τήν ἀνάλυσή της ἀσχολεῖται ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία τό ἀποκαθιστᾶ μέσα στίς δικές του συνθῆκες καί, παραπέρα, τό διαλύει σέ σχέσεις.

Ἀλλά σέ μιά τέτια περίπτωση τί θά γίνει μέ τήν ἀθανασία τοῦ πνεύματος, ἰδιαίτερα μέ τήν προσωπική του ἀθανασία, γιατί, αὐτό εἶναι γιά μᾶς τό σπουδαιότερο ἀπ'ὅλα ἐδῶ καί δυό χιλιάδες χρόνια. Νά μήν ἀκολουθοῦμε τό νόμο τῶν πραγμάτων, νά μήν ἀκολουθοῦμε τό νόμο ὅλων αὐτῶν πού ζοῦν, νά μήν ἐξαφανιζόμαστε, νά μήν συνθλιβόμαστε μέσα στό ἄλλο! Νά ὑποβαλλόμαστε σ'αὐτόν τόν ὡραῖο κίνδυνο, πού ἐφευρέθηκε καθυστερημένα ἀπό ἕναν ἄσχημο παίκτη ὅπως εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἄσχημο παίκτη, ὁ ὁποῖος θέλει νά κερδίσει μιάν ὄμορφη καί ἀπαιτεῖ νά παραποιηθοῦν τά ζάρια πρός ὄφελός του!

Ἀναμφισβήτητα τό σύστημα τῶν σχέσεων εἶναι ἀμφίβολο ἄν μπορεῖ νά φανεῖ αἰώνιο καί ἀθάνατο. Ὡστόσο σ'αὐτό δέν ὑπάρχει τίποτε, πού θά ἦταν κάτι τό ἀπολύτως ἀδύνατο. Ἀπίθανο — μάλιστα! Ἀδύνατο — ὄχι! Μόνο πού ἡ ἐμπειρία θά ἔπρεπε νά διαλύσει τήν ἀπιθανότητα πού ὑπάρχει στή βάση πάνω στήν ὁποία στεκόμαστε ἐδῶ, ἤ τουλάχιστο νά τή μετατρέψει σέ πιθανότητα.

Θά ἔπρεπε νά μᾶς ἀναγκάσει νά ἀποκαλύψουμε πίσω ἀπό τό ὑποκειμενικό τούς ὅρους πού θά ὑπῆρχαν μετά τήν ἐξαφάνιση τοῦ ὀργανισμοῦ, τίς σχέσεις πού θά τόν ἐξαρτοῦσαν μερικῶς ἀπό κάτι ἄλλο ἀπ'ὅ,τι αὐτός ὁ ὀργανισμός. Αὐτό τό ζήτημα πρέπει νά τό λύσει ἡ ἐμπειρία. Μόνο αὐτή εἶναι ἱκανή νά παραμερίσει τίς ἀμφιβολίες. Μιλώντας *ἀπριόρι*, τίποτε δέν ἐμποδίζει στό νά ἀποκαλυφθοῦν μερικοί ὅροι, μερικές σχέσεις, πού θά συνεπέφεραν — τή μερική τουλάχιστο — σταθερότητα ἑνός μέρους τοῦ δεδομένου, λογουχάρη, τῆς συνείδησης.

'Αλλά χρειάζεται ἄραγε νά τό λέμε αὐτό; 'Η ἐμπειρία ποτέ ἀκόμη δέν μᾶς ἔδειξε κάτι παρόμοιο. 'Εμένα δέν μοῦ εἶναι ἄγνωστο ὅτι οἱ πνευματοκράτες ὑποστηρίζουν τό ἀντίθετο. 'Αλλά αὐτό εἶναι μόνο ἕνας ἰσχυρισμός. Οἱ ἐμπειρίες τους — τουλάχιστο ἐκεῖνες πού δέν χτίζονται στά κόλπα καί στήν ἀπάτη (καί τέτια δέν εἶναι ἄραγε ἡ μειοψηφία;) — στή σημερινή κατάσταση πραγμάτων μποροῦν, τό πολύ, νά ἐμφυσήσουν τήν ἰδέα ὅτι ὑπάρχουν μερικές δυνάμεις τῆς φύσης, μερικές μηχανικές κινήσεις, πού ἐμεῖς γνωρίζουμε πολύ ἄσχημα τίς ἐκδηλώσεις τους, ἐνῶ τούς ὅρους καί τούς νόμους τούς γνωρίζουμε ἀκόμη χειρότερα. Φαίνεται, μάλιστα, πιθανό ὅτι αὐτές ἐξαρτιῶνται ἀπό τόν ἀνθρώπινο ὀργανισμό καί ἔχουν σχέση ἁπλῶς μέ τόν ἀσυνείδητο ψυχολογικό παράγοντα καί μέ τή βιολογική δράση τοῦ ὀργανισμοῦ.

Καί μπροστά στήν πενιχρότητα τῶν ὑποθετικῶν πειραματικῶν ἐλέγχων τῆς μεταθανάτιας ζωῆς ἡ θεωρία τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς μπορεῖ νά διατηρήσει μόνο τή μορφή πού τῆς ἔδοσαν ἤδη ὁ Σωκράτης καί ὁ Πλάτων: αὐτός εἶναι ὁ κίνδυνος πρός τόν ὁποῖο ἀναγκαζόμαστε νά πᾶμε — αὐτό εἶναι μιά ἔκκληση πρός τό ἄγνωστο, καί μιά τέτια ἔκκληση στήν ὁποία ὑπάρχουν λίγες ἐλπίδες νά πάρουμε κάποτε ἀπάντηση...

ἡ ἀθανασία καί ὁ ἀγνωστικισμός τοῦ Ρέυ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

§ 1. Η ΙΡΡΑΣΙΟΝΑΛΙΣΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ: ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ ἤ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΡΧΙΑ (ΤΡΑΝΤΙΣΙΟΝΑΛΙΣΜΟΣ)

[301-306] Ὥστε λοιπόν, οἱ νέες φιλοσοφίες εἶναι πρίν ἀπ'ὅλα ἠθικές διδασκαλίες. Καί, φαίνεται, αὐτές τίς διδασκαλίες μπορεῖ κανείς νά τίς καθορίσει ὡς ἑξῆς: *μυστικισμός τῆς δράσης*. Αὐτή ἡ ἄποψη δέν εἶναι νέα. Ἦταν ἄποψη τῶν σοφιστῶν, γιά τούς ὁποίους ἐπίσης δέν ὑπῆρχε οὔτε ἀλήθεια, οὔτε πλάνη, ἀλλά ἁπλῶς ἡ ἐπιτυχία. Αὐτή ἦταν ἄποψη τῶν μεταριστοτελικῶν πιθανοκρατῶν* καί τῶν σκεπτικιστῶν, ἄποψη μερικῶν νομιναλιστῶν στά χρόνια τοῦ σχολαστικισμοῦ, ἄποψη τῶν ὑποκειμενιστῶν τοῦ 18ου αἰώνα, καί συγκεκριμένα τοῦ Μπέρκλεϋ.

NB

NB

*'Οπαδῶν τοῦ προπαμπιλισμοῦ (πιθανοκρατίας), θεωρίας κατά τήν ὁποία ἡ γνώση δέν ἔχει ἀπόλυτη ἀξία ἀλλά μόνο σχετική καί κριτήριο τῆς ἠθικότητας εἶναι ἡ ὑποκειμενική ἐκτίμηση. *Σημ. μετ.*

Τά δόγματα τῶν ἀναρχικῶν διανοουμένων σάν τόν Στίρνερ καί τόν Νίτσε, στηρίζονται πάνω στούς ἴδιους συλλογισμούς.

Ἔτσι στίς ἀξιώσεις τοῦ σημερινοῦ νομιναλισμοῦ καί τοῦ πραγματισμοῦ οἱ λέξεις εἶναι νεότερες ἀπό τά πράγματα...

Ὅταν μερικοί μοντερνιστές, ὅπως ὁ Λερουά, βρίσκουν στόν πραγματισμό τή δικαίωση τοῦ καθολικισμοῦ, δέν βλέπουν, μάλλον, ἐκεῖ αὐτό πού μερικοί φιλόσοφοι — θεμελιωτές τοῦ πραγματισμοῦ — ἤθελαν νά ἀντλήσουν ἀπ'αὐτόν. Αὐτοί ὅμως ἀντλοῦν ἀπ'αὐτόν τά συμπεράσματα πού μποροῦν νά βγοῦν μέ νόμιμο τρόπο καί τά ὁποῖα ἐξάλλου ἔβγαλαν ἀπ'αὐτόν, ἤ σχεδόν ἔβγαλαν, ἐπιφανεῖς πραγματιστές σάν τόν Οὐ. Τζαίημς καί τούς φιλόσοφους τῆς σχολῆς τοῦ Σικάγου. Ἐγώ φαίνεται, μπορῶ νά πῶ καί κάτι περισσότερο. Νομίζω ὅτι ὁ Λερουά βγάζει τά μοναδικά συμπεράσματα πού θά μποροῦσαν νά βγοῦν μέ νόμιμο τρόπο ἀπό αὐτό τόν τρόπο σκέψεων...

Γιά τόν πραγματισμό εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἀληθινό εἶναι καθετί πού γίνεται κατορθωτό καί καθετί πού ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς εἶναι προσαρμοσμένο στή δοσμένη στιγμή: ἐπιστήμη, θρησκεία, ἠθική, παράδοση, συνήθεια, ρουτίνα. Ὅλα πρέπει νά παίρνονται στά σοβαρά, καί στά σοβαρά πρέπει νά παίρνεται αὐτό πού πραγματοποιεῖ τό σκοπό καί μᾶς ἐπιτρέπει νά δροῦμε...

Μέ τί ὥς τώρα καταστρέφονταν οἱ παραδόσεις καί τά δόγματα; Μέ τήν ἐπιστήμη, ἤ, ἄν προτιμήσουμε τό ἐργαλεῖο ἀπό τό προϊόν, μέ τό λογικό. Ἡ ἐπιστήμη ζεῖ μέ τήν ἐλευθερία. Τό λογικό δέν εἶναι τίποτε διαφορετικό στό κάτω κάτω τῆς γραφῆς, ἀπό τήν ἐλευθερία τῆς συζήτησης. Ἐπιπλέον ἡ ἐπιστήμη καί τό λογικό εἶναι πρίν ἀπ'ὅλα ἐπαναστατικά καί ὁ ἑλληνοδυτικός πολιτισμός πού χτίστηκε πάνω σ'αὐτά, ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι πολιτισμός στασιαστῶν. Ἡ ἐξέγερση ἦταν ὥς τώρα τό μοναδικό μας μέσο ἀπελευθέρωσης καί ἡ μοναδική μορφή στήν ὁποία μπορούσαμε νά γνωρίσουμε τήν ἐλευθερία. Ἔχω ὑπόψη μου τήν πνευματική ἐξέγερση τοῦ λογικοῦ, πού κυριαρχεῖ πάνω στόν ἑαυτό του, καί ὄχι τήν κακοστημένη ἐξέγερση πού ἦταν μόνο τό περίβλημα — συχνά ὠφέλιμο, κάποτε καί ἀναγκαῖο περίβλημα — τοῦ πολύτιμου μετάλλου καί τέτιο μέταλλο εἶναι ἡ πρώτη.

Ἔτσι, ἡ σπουδαιότερη βοήθεια πού μπορεῖ κανείς νά δόσει στήν παράδοση, στή διατήρηση τῶν ἀρχαίων ἠθικῶν *ἀξιῶν,* χρησιμοποιώντας τό μοντέρνο ὅρο, εἶναι ὁ ἐξευτελισμός τῆς ἐπιστήμης. Νά γιατί ὁ πραγματισμός, ὁ νομιναλισμός ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἔχουν σάν λογική συνέπεια, ὅπως τό εἶδε αὐτό πολύ καλά ἡ πλειοψηφία ἐκείνων πού τάσσονται μέ τό μέρος της μέ μιά λογική κατανόηση τοῦ ζητήματος, τή δικαίωση μερικῶν αἰτίων τῆς δράσης: θρησκευτικῶν, συναισθηματικῶν, ἐνστικτωδῶν, παραδοσιακῶν. Καί στό ἴδιο ἐπίπεδο ὅπως καί τά αἴτια δράσης πού βγαίνουν μέσα ἀπ'τήν ἐπιστημονική γνώση ἤ ἀκόμη πιό λογικά, ἀπό ἕνα ὑψηλότερο πλάνο μιά πού ἡ ἐπιστήμη ἐννοεῖ μόνο τή βιομηχανική δράση, ἡ νέα φιλοσοφία ἦταν ὑποχρεωμένη νά ὁδηγήσει στή νομιμοποίηση τῆς ἰρρασιοναλιστικῆς ἠθικῆς: ἔξαρση τῆς καρδιᾶς, ἤ ὑποταγή στήν αὐθεντία, μυστικισμός ἤ παραδοσιαρχία. Ἡ πα-

NB

ραδοσιαρχία κάποτε μάλιστα πάει τόσο πολύ μακριά πού μερικοί (π.χ. Οὐ. Τζαίημς) δέν διστάζουν νά γυρίσουν πίσω σχετικά μέ τήν ἠθική στόν ἀπόλυτο χαρακτήρα τῶν ὀρθολογιστικῶν θεωριῶν τῆς ἠθικῆς...

§ 4. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΓΙΑ ΤΑ ΗΘΗ

[314] ...Γιά νά εἶναι δυνατή αὐτή ἡ θεωρία τῆς ἠθικῆς σάν ὀρθολογικῆς τέχνης εἶναι ὁλοφάνερα ἀναγκαῖο νά ὑπάρχει μιά ἐνδεχόμενη ἐπιστήμη γιά τά ἤθη. Καί ἐδῶ ἡ μεταφυσική ἀναπτερώνεται ξανά ἀπό τήν ἐλπίδα. Καί πραγματικά, ἡ κοινωνιολογία, τῆς ὁποίας αὐτή ἡ ἐπιστήμη γιά τά ἤθη εἶναι ἁπλῶς ἕνα τμῆμα, μόλις τώρα ἐμφανίστηκε. Βρίσκεται ἀκόμη, ὅπως καί ἡ ψυχολογία, ἄν καί προχώρησε πολύ λιγότερο ἀπ᾽αὐτήν, σέ μιά περίοδο πού πρέπει νά διεκδικεῖ ἀπό τούς μεταφυσικούς τή μέθοδο, τό ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης καί τό δικαίωμά της στή ζωή. Ἐξάλλου, φαίνεται, ὅτι τό ζήτημα ἐδῶ, ὅπως καί σέ ἄλλα σημεῖα, θά λυθεῖ τελικά πρός ὄφελος τῶν ἐπιστημονικῶν προσπαθειῶν. Δέν πρέπει νά ἐμποδίζουμε τή φλυαρία τῶν μεταφυσικῶν, ἀλλά μπορεῖ νά δόσουμε ἐλευθερία στά λόγια καί στά ἔργα. Καί ἡ κοινωνιολογία, χάρη στά ἔργα τοῦ Ντυρκάιμ καί τῆς σχολῆς του, ἐργαζόταν καί δροῦσε...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

§ 1. ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΛΥΣΕΙΣ

[325-326] Οἱ ἐπιστήμονες, οἱ καθαρά ἐπιστήμονες γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, ἀσχολοῦνται πολύ λίγο μ᾽αὐτό τό ζήτημα γιά τήν ἀλήθεια. Μ᾽αὐτούς εἶναι ἀρκετό νά καταλήξει κανείς σέ γνῶμες, πού ἀποκτοῦν τήν καθολική ἀναγνώριση καί, ἑπομένως, παρουσιάζονται σάν ἀναγκαῖες. Γι᾽αὐτούς τό κάθε πείραμα πού γίνεται μεθοδικά καί ἐλέγχεται κατάλληλα εἶναι ἀληθινό. Ὁ πειραματικός ἔλεγχος — νά ποιό εἶναι τό κριτήριο τῆς ἀλήθειας, λένε. Καί οἱ ἐπιστήμονες ἔχουν ἀπόλυτα δίκαιο, γιατί ἡ πράξη δικαίωνε πάντα αὐτή τήν ἄποψη. Νά ὑποθέσει κανείς ὅτι ἡ πράξη δέν θά δικαιώνει πάντα αὐτή τή θέση, θά σήμαινε νά φαντάζεται κάτι τό ἀνόητο, νά ἀμφιβάλλει γιά νά ἱκανοποιηθεῖ ἡ ἀμφιβολία... NB

[328-332] Οἱ σύγχρονοι ὀρθολογιστές ὑπεράσπιζαν ἐνεργά τόν ἑαυτό τους ἀπό τίς ἐπιθέσεις τοῦ πραγματισμοῦ, ὅταν αὐτός ἰσχυριζόταν ὅτι τό λογικό τῶν ὀρθολογιστῶν σέ τελευταία ἀνάλυση εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν ἐξασφάλιση στό πνεῦμα μας ἑνός ἀκριβοῦς *ἀντίγραφου* τῆς πραγματικότητας. Καί πραγματικά, ὁ πραγματισμός κατηγοροῦσε τόν ὀρθολογισμό ὅτι διχοτομεῖ τή γνώση σέ δυό σύγχρονα μέρη: στά ἀντικείμενα, ἤ στά πράγματα καθεαυτά, καί στίς παραστάσεις, πού δημιουργεῖ γι᾽αὐτά τό πνεῦμα... NB

§ 2. Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΩΝ

...῾Ο Τζαίημς ἰσχυρίζεται ὅτι ἀληθινό εἶναι ὅ,τι ἀποδείχνεται ἐξακριβωμένο μέ τήν ἐμπειρία, καί σέ ἄλλες καταστάσεις ὅ,τι ἐξασφαλίζει μιά ὁποιαδήποτε ἐπιτυχία στή δράση μας. Καί ἄν παραδεχτοῦμε αὐτή τήν τελευταία πρόταση, τότε βγαίνει σχεδόν ἀναγκαστικά μόνο του τό συμπέρασμα ὅτι δέν ὑπάρχει πιά ἀλήθεια. ᾿Αφοῦ αὐτό πού γίνεται κατορθωτό σήμερα, μπορεῖ νά μή γίνει κατορθωτό αὔριο: εἶναι μιά περίπτωση, συχνή στήν πράξη, ὅπως τό ἀποδείχνουν οἱ ἀλλαγές τῶν νόμων καί τοῦ δικαίου, τῶν ἠθικῶν κανόνων καί τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, τῶν ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων. ῾Η σημερινή ἀλήθεια εἶναι ἡ αὐριανή πλάνη. ῾Η ἀλήθεια ἐντεῦθεν τῶν Πυρηναίων εἶναι πλάνη ἐκεῖθεν τῶν Πυρηναίων. Θέμα τετριμένο. Καί αὐτά τά συμπεράσματα, τά ὁποῖα παραμέρισε ‖ ἀποφασιστικά ὁ θεμελιωτής τοῦ πραγματισμοῦ Πήρς, καί μέ τά ὁποῖα πάλεψε, ἀπό τά ὁποῖα ἡ μεγάλη πραγματιστική φιλοσοφία, ἰδιαίτερα ὁ ‖ Τζαίημς, προσπάθησε νά ξεφύγει μέ τή βοήθεια τῶν πιό λεπτῶν ὑπεκφυγῶν, αὐτά εἶναι τά συμπεράσματα, τά ὁποῖα σέ γενικές γραμμές ἔχουν γίνει | παραδεκτά ἀπό τούς περισσότερους ἐπιγόνους. ᾿Επιπλέον ὁ πραγματισμός, σέ σχέση μέ τό πρόβλημα τῆς ἀλήθειας, ἔγινε συνώνυμο τοῦ σκεπτικισμοῦ, ἔτσι ὅπως σέ σχέση μέ τήν ἠθική ἤ τήν πίστη ἔγινε συνώνυμο τῆς ἰρρασιοναλιστικῆς παραδοσιαρχίας.

Καί παρόλα αὐτά, ὅπως καί σέ κάθε κριτική ὑπάρχει, φυσικά, μιά δόση ἀλήθειας στήν κριτική πού ὁ πραγματισμός κάνει στόν ὀρθολογισμό. Γι᾿αὐτό μποροῦμε νά ποῦμε ὅ,τι ἀναγκαζόμαστε συχνά νά λέμε γιά τίς κριτικές θεωρίες: τό καταλυτικό μέρος εἶναι ὑπέροχο, τό δημιουργικό ὅμως μέρος ἔχει ἀκόμη πολλές ἐλλείψεις. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ
sic! ||| θεωρία τοῦ πνεύματος-καθρέφτη τῶν πραγμάτων καί τῆς ἀλήθειας-ἀντίγραφου εἶναι πολύ ἐπιφανειακή. ῾Η ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν διά μέσου ὅλων τῶν λαθῶν, μέ τά ὁποῖα εἶναι γεμάτος ὁ δρόμος τῆς ἐπιστήμης, τό ἀποδείχνει
χά! αὐτό.

᾿Από τήν ἄλλη μεριά, ὅταν ἐμεῖς θεωροῦμε τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας σάν ὀργανισμό πού δρᾶ μέσα στό περιβάλλον τοῦ κόσμου, εἶναι σωστό ὅτι δέν μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε τόν τομέα τῆς πράξης ἀπό τόν τομέα τῆς ἀλήθειας, γιατί σ᾿ὅλα αὐτά πού λέγαμε νωρίτερα, καί ὕστερα ἀπό ὅλα τά διδάγματα τῆς ἐπιστήμης δέν μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε τήν ἀλήθεια ἀπό τόν πειραματικό ἔλεγχο. ᾿Αληθινές εἶναι μόνο ἐκεῖνες οἱ θεωρίες, πού | ἔχουν ἐπιτυχία. ᾿Αλλά πρέπει ἀκόμη νά μάθουμε, εἶναι ἄραγε αὐτές ἀληθινές γιατί ἔχουν ἐπιτυχία, ἤ ἔχουν ἐπιτυχία γιατί εἶναι ἀληθινές. ῾Ο πραγματισμός κλίνει πάντα στό νά δόσει ἐναλλακτική λύση σύμφωνα μέ τήν πρώτη ἔννοια. ῾Ο κοινός νοῦς, ὅπως φαίνεται, μπορεῖ νά δόσει λύση μόνο μέ τή δεύτερη ἔννοια...

§ 3. ΕΜΜΕΣΗ ΥΠΟΔΕΙΞΗ ΓΙΑ ΤΗ ΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

[333-334] ῞Ολες οἱ γνώσεις πού μᾶς δίνει ἡ ἐμπειρία εἶναι ἀλληλένδετες μεταξύ τους καί συστηματοποιοῦνται. ᾿Αλλά συστηματοποιοῦνται ὄχι

ὅπως στόν ὀρθολογισμό μέ τή δύναμη τῆς δράσης πού στέκεται πάνω ἀπ'αὐτές καί ἡ ὁποία θά ἐπέβαλε σ'αὐτές τίς δικές της μορφές. Αὐτή ἡ ἀντίληψη, θέλοντας νά ἐξασφαλίσει τή σταθερότητα τῆς ἐπιστήμης, ὁδηγεῖ, ἀντίθετα, στό σκεπτικισμό, γιατί μέσα ἀπό τή γνώση κάνει δουλιά τοῦ πνεύματος, καί αὐτός ὁ δυισμός βάζει ἀναπόφευκτα τό ζήτημα: δέν διαστρεβλώνει ἄραγε τό δεδομένο ἡ δημιουργία αὐτή τοῦ πνεύματος, ἡ γνώση; Ἀντίθετα, ἐδῶ οἱ γνώσεις μας συστηματοποιοῦνται κατά τόν ἴδιο ἐντελῶς τρόπο, ὅπως αὐτές μᾶς δίνονται, καί οἱ σχέσεις τοῦ δεδομένου ἔχουν τήν ἴδια ἐπίσης ἀξία, ὅπως καί τό ἴδιο τό δεδομένο. Στήν πραγματικότητα τό ἄμεσο δεδομένο καί οἱ σχέσεις πού περιέχονται σ'αὐτό ἀποτελοῦν τό ἑνιαῖο καί δέν μποροῦν νά εἶναι χωρισμένα. Ὅλες οἱ πράξεις τῆς γνώσης ἔχουν μιά καί τήν αὐτή φύση καί τήν ἴδια ἀξία...

§ 4. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΛΑΝΗΣ

[336-347] Στόν ἀπόλυτο ρεαλισμό μέσα στόν ὁποῖο κινούμαστε ὥς τώρα, δέν ὑπάρχει, φαίνεται, θέση στήν πλάνη. Ἀλλά ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἐμεῖς ταυτίζαμε τήν ἐμπειρία καί τή γνώση μόνο στήν ἀφετηρία. Ἦρθε ὁ καιρός νά δείξουμε τί σημαίνει αὐτός ὁ περιορισμός.

réalisme absolu * (= ἱστορικός ὑλισμός)

Τό γεγονός πού διαπίστωσε ἡ ἐμπειρία εἶναι ὅτι οἱ γνώσεις τῶν διαφορετικῶν ἀτόμων δέν εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἴδιες. Σ'αὐτό μποροῦμε νά δόσουμε διπλή ἑρμηνεία: εἴτε ὅτι ὑπάρχουν τόσες διαφορετικές πραγματικότητες ὅσα ἄτομα ὑπάρχουν (πράγμα πού εἶναι ἀνόητο: θά πέφταμε στόν ὑποκειμενισμό) — εἴτε πάλι ὅτι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι, ἑπομένως, νά δεχτοῦμε αὐτή τήν ἐναλλακτική λύση, ἀφοῦ τό δεδομένο εἶναι μοναδικό καί τό ἴδιο γιά ὅλους, ἐφόσον οἱ διαφορές ἀνάμεσα στίς γνώσεις πού τά ἄτομα ἀποκτοῦν πηγάζουν ἀπό τίς συνθῆκες μέσα στίς ὁποῖες βρίσκονταν καί βρίσκονται, μέ ἄλλα λόγια, πηγάζουν ἀπό μερικές ἀτομικές σχέσεις, οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν ἀνάμεσα σ'αὐτά καί στό δεδομένο καί τίς ὁποῖες μπορεῖ νά ἀποκαλύψει ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση. Αὐτό εἶναι ἕνα συμπέρασμα πρός τό ὁποῖο μᾶς ὁδήγησαν ἄλλοι συλλογισμοί κατά τή συζήτηση τοῦ προβλήματος τῆς συνείδησης. Ἐμεῖς εἴδαμε ὅτι τό δεδομένο ἐμπεριεῖχε σχέσεις, πού εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπό τό ἄτομο πού γνωρίζει — ἀντικειμενικές σχέσεις — καί σχέσεις σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες τό δεδομένο ἐξαρτᾶται ἀπό τόν ὀργανισμό πού γνωρίζει — σχέσεις ὑποκειμενικές. !

Ἀφοῦ τό παραδεχτήκαμε αὐτό, βλέπουμε ὅτι μέσα στήν ἐμπειρία, καί ὄχι πιά στήν ἀφετηρία καθώς τήν ἀναλύουμε, πραγματοποιεῖται ἡ διχοτόμηση ἀνάμεσα στόν παράγοντα τῆς γνώσης καί στό ἀντικείμενο τῆς γνώσης. Αὐτή ἡ σχέση, σύμφωνα μέ αὐτά πού εἴπαμε, ἔχει τήν ἴδια ἀξία πού ἔχει καί τό ἴδιο NB

* — ἀπόλυτος ρεαλισμός. *Ἡ Σύντ.*

τό δεδομένο. Μᾶς ἐπιβάλλεται μέ τό ἴδιο δικαίωμα ὅπως καί τό δεδομένο. 'Απ'ὅπου προκύπτει ὅτι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό πνεῦμα καί στό ἀντικείμενο δέν πρέπει νά τοποθετεῖται σάν κάτι τό πρωταρχικό, ἀλλά σάν προϊόν τῆς ἀνάλυσης, σάν δυό πολύ γενικές σχέσεις πού ἀποκαλύπτει ἡ ἀνάλυση μέσα στό δεδομένο (Οὐ. Τζαίημς). Καί αὐτή ἡ διαφορά ἀντλεῖ τήν ἀξία της ἀπό τήν ἀξία πού δόθηκε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς στήν ἐμπειρία πού παίρνεται στό σύνολό της, στήν ἐμπειρία τήν ἑνιαία καί ἀδιαίρετη...

ἡ γνωσιοθεωρία τοῦ Ρέυ = ντροπαλός ὑλισμός

'Αλήθεια εἶναι τό ἀντικειμενικό. 'Αντικειμενικό εἶναι τό σύνολο τῶν σχέσεων πού δέν ἐξαρτιῶνται ἀπό τόν παρατηρητή. Πρακτικά εἶναι αὐτό πού ἀναγνωρίζεται ἀπό ὅλους, αὐτό πού ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο τῆς καθολικῆς ἐμπειρίας, τῆς καθολικῆς συγκατάθεσης, ἐννοώντας αὐτές τίς λέξεις μέ ἐπιστημονικό νόημα. Πραγματοποιώντας ἀνάλυση τῶν συνθηκῶν αὐτῆς τῆς καθολικῆς συγκατάθεσης, γυρεύοντας πίσω ἀπ'αὐτό τόν παράγοντα τό *δικαίωμα* τό ἀναζητούμενο ἀπ'αὐτήν, τήν αἰτία πού τό στηρίζει, καταλήγουμε στό ἑξῆς συμπέρασμα: ἡ ἐπιστημονική ἐργασία ἔχει σκοπό νά «ἀποϋποκειμενικοποιήσει» καί νά ἀποπροσωποποιήσει τήν ἐμπειρία, ἁπλώνοντας καί συνεχίζοντάς την μεθοδικά. 'Επομένως, ἡ ἐπιστημονική ἐμπειρία συνεχίζει τή χοντροκομένη ἐμπειρία. Καί ἀνάμεσα στό ἐπιστημονικό δεδομένο καί στό χοντροκομένο γεγονός δέν ὑπάρχουν διαφορές στό χαρακτήρα.

Κάποτε ἔλεγαν ὅτι ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια εἶναι μόνο ἀφαίρεση. Φυσικά, εἶναι μόνο ἀφαίρεση, ἄν ἐξετάσουμε τή χοντροκομένη, δηλαδή, τήν ὑποκειμενική καί τήν ἀτομική ἐμπειρία, γιατί ἀποκλείει ἀπό αὐτή τήν ἐμπειρία ὅλα ὅσα ἐξαρτιῶνται ἀποκλειστικά ἀπό τό ἄτομο, τό ὁποῖο ἀποκτᾶ γνώση μέ τή βοήθεια τῆς ἐμπειρίας. 'Αλλά αὐτή ἡ ἀφαίρεση, ἀντίθετα, ἔχει σκοπό νά ξαναβρεῖ τό δεδομένο τέτιο πού εἶναι, ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἄτομα καί τίς καταστάσεις πού τά ἀλλάζουν, νά ἀποκαλύψει τό ἀντικειμενικό, τό συγκεκριμένο κυρίως, τό πραγματικό.

NB

Θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά προσπαθήσουμε νά ἐλέγξουμε αὐτή τή γενική θεωρία, ἀναλύοντας μερικές σημαντικές πλάνες. Λογουχάρη, τό σύστημα τοῦ Πτολεμαίου μᾶς δείχνει μιά ἐμπειρία παραφορτωμένη ἀπό ἀτομικές ἀντιλήψεις πού ἐξαρτιῶνται ἀπό τίς γήινες συνθῆκες τῆς ἀστρονομικῆς παρατήρησης: εἶναι ἕνα ἀστρικό σύστημα, ὅπως φαίνεται ἀπό τή γῆ. Τό σύστημα τοῦ Κοπέρνικου — Γαλιλαίου εἶναι πολύ πιό ἀντικειμενικό, ἐπειδή καταργεῖ τίς συνθῆκες πού ἐξαρτιῶνται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ παρατηρητής βρίσκεται στή γῆ. 'Ο Πενλεβέ ἔκανε μιά παρατήρηση μέ τήν

πιό γενική ἔννοια ὅτι ἡ αἰτιότητα στή μηχανική, στήν ἐπιστήμη τῆς ἐποχῆς τῆς 'Αναγέννησης καί στήν ἐπιστήμη τῶν ἡμερῶν μας, ἀγκάλιασε συνθῆκες ἐμφάνισης τοῦ φαινομένου ἀνεξάρτητες ἀπό τό χῶρο καί τό χρόνο. 'Αλλά τό ζήτημα βρίσκεται στό γεγονός ὅτι οἱ συνθῆκες τῆς θέσης στό χῶρο καί στό χρόνο ἀγκαλιάζουν ἰδιαίτερα στή μηχανική ὅλο σχεδόν τό σύνολο τῶν ὑποκειμενικῶν συνθηκῶν πού δέν εἶναι ἤδη ἀρκετά χοντροκομένες γιά νά τίς ἀποκλείσει κανείς μέ ἁπλοποιημένους συλλογισμούς.

"Ενα σπουδαῖο συμπέρασμα: ἡ πλάνη δέν εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀντίθεση τῆς ἀλήθειας. "Οπως ἰσχυρίζονταν πάρα πολλοί φιλόσοφοι, ἡ πλάνη δέν ἔχει θετικό χαρακτήρα, εἶναι μάλλον ἀρνητική καί μερική, εἶναι ἀπό μιά ἄποψη μιά μικρότερη ἀλήθεια. 'Εμεῖς, ἀπογυμνώνοντάς την χάρη στήν ἐμπειρία ἀπό τό ὑποκειμενικό πού αὐτή ὑπονοεῖ, καταλήγουμε βαθμιαῖα στήν ἀλήθεια. 'Αλλά ἡ ἀλήθεια, στήν κυριολεξία, μιά καί ἐπιτεύχθηκε, ἀποτελεῖ πιά τό ἀπόλυτο καί τό ὅριο, γιατί εἶναι τό ἀντικειμενικό, τό ἀναγκαῖο καί τό καθολικό. 'Αλλά μόνο πού αὐτό τό ὅριο ἀπέχει πολύ ἀπό μᾶς σέ ὅλες τίς περιπτώσεις. Αὐτό τό ὅριο μᾶς φαίνεται σχεδόν μαθηματικό ὅριο πρός τό ὁποῖο ἐμεῖς προσεγγίζουμε ὅλο καί πιό πολύ, χωρίς νά ἔχουμε ποτέ τή δυνατότητα νά τό φτάσουμε. Καί ἐπιπλέον ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης μᾶς δείχνει τήν ἀλήθεια στό προτσές τῆς ἐξέλιξης. 'Η ἀλήθεια *δέν δημιουργήθηκε ἀλλά διαμορφώνεται.* Μπορεῖ νά μή δημιουργηθεῖ ποτέ, ἀλλά θά διαμορφώνεται ὅλο καί πιό πολύ.

ἡ ἀλήθεια καί ἡ πλάνη (προσέγγιση στό διαλεκτικό ὑλισμό)

<;

Στό τέλος μπορεῖ νά μπεῖ ἀκόμη ἕνα ἐρώτημα — δέν κατεχόμαστε ἄραγε ἐμεῖς ἀκόμη ἀπό ἐκείνη τήν παλιά μεταφυσική αὐταπάτη, πού συνίσταται στήν ἐπιδίωξη νά ἐξακριβώσουμε γιατί ὑπάρχουν τά πράγματα, ἀντί νά ἱκανοποιούμαστε μ'αὐτό πού ὑπάρχει. Γιατί ἡ ἐμπειρία ἔχει ὑποκειμενικούς ὅρους; Γιατί ἡ γνώση της δέν εἶναι γιά ὅλους ἄμεσα ἑνιαία καί ταυτόσημη; Εἶναι σάν νά ἔχουμε δικαίωμα νά ἀρνηθοῦμε νά ἀπαντήσουμε. 'Εδῶ ὅμως χάρη στήν ψυχολογία θά μποροῦσε κανείς, φαίνεται, νά δόσει μιά θετική ὑπόδειξη. "Αν ἡ πλήρης ἐμπειρία εἶχε ὥς ἕνα βαθμό γνώση γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της, ὅπως ὁ θεός τῶν πανθεϊστῶν, αὐτή ἡ γνώση θά ἦταν πραγματικά ἄμεσα ἑνιαία καί ταυτόσημη. 'Αλλά στήν ἐμπειρία, ὅπως αὐτή μᾶς παρουσιάζεται, ἡ γνώση τῆς ἐμπειρίας δίνεται ἀποσπασματικά καί μόνο γι'αὐτά τά κομμάτια τῆς ἐμπειρίας ἐμεῖς εἴμαστε ὁ ἑαυτός μας.

λογοδιάροια μέ τήν „ἐμπειρία“

„ἐμπειρία“

'Η βιολογία καί ή ψυχολογία μᾶς διδάσκουν ὅτι ἐμεῖς δημιουργηθήκαμε ἤ, σωστότερα, διαμορφωνόμασταν σ'αὐτό πού εἴμαστε διά μέσου τῆς (προσαρμογῆς, τῆς συνεχοῦς ἰσορροπίας μέ τό περιβάλλον. 'Απ'αὐτό μποροῦμε γενικά νά συμπεραίνουμε ὅτι ἡ γνώση μας πρέπει πρίν ἀπόλα νά ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ὀργανικῆς ζωῆς. 'Εκτός ἀπ'αὐτό στήν ἀρχή ἡ γνώση εἶναι περιορισμένη, ἀμυδρή, πολύ ὑποκειμενική, ὅπως καί στήν ἐνστικτώδη ζωή. 'Αλλά ἀφοῦ ἡ συνείδηση ἐμφανίστηκε μέσα στό παιχνίδι τῶν παγκόσμιων ἐνεργειῶν, διατηρεῖται καί ἐνισχύεται ἐξαιτίας τῆς πρακτικῆς ὠφελιμότητάς της. 'Εξελίσσονται καί ἀναπτύσσονται ὅλο καί πιό πολύ τά σύνθετα ὄντα. 'Η συνείδηση γίνεται πιό σωστή, πιό διαμορφωμένη. Γίνεται νοῦς καί νόηση. Καί ταυτόχρονα (πιό πλήρης γίνεται καί ἡ προσαρμογή στήν ἐμπειρία, ἡ ἀντιστοιχία σ'αὐτή. 'Η ἐπιστήμη εἶναι μόνο ἡ ἀνώτατη μορφή αὐτοῦ τοῦ προτσές. Ἔχει τό *δικαίωμα* νά ἐλπίζει, ἀκόμη καί ἄν δέν θά τό πετύχει αὐτό ποτέ, στή γνώση πού ἀποτελεῖ ἤδη μόνο ἕνα σύνολο μέ τό δεδομένο τό ὁποῖο εἶναι ἀπολύτως ἀντίστοιχο μέ τό ἀντικείμενο: τήν ἀντικειμενική, τήν ἀναγκαία καί τήν καθολική. 'Η ἀξίωση τῆς ἐπιστήμης θεωρητικά εἶναι δικαιολογημένη, γιατί βρίσκεται στήν κατεύθυνση τῆς ἐξέλιξης πού συντελέστηκε ὥς τώρα. 'Αλλά πρακτικά αὐτή ἡ ἀξίωση, ὅπως φαίνεται, δέν θά ἱκανοποιηθεῖ ποτέ, γιατί ὑπογραμμίζει τό ὅριο τῆς ἐξέλιξης καί γιά νά τό πετύχει αὐτό θά ἀπαιτοῦνταν μιά κατάσταση τοῦ κόσμου ἐντελῶς διαφορετική ἀπό τή σημερινή κατάσταση καί ἕνα εἶδος ταύτισης τοῦ σύμπαντος μέ τήν ἐμπειρία τῆς γνώσης...

l'expérience = le milieu?*

'Από ὅλες τίς ἀφαιρέσεις ἡ πιό τεχνητή εἶναι ἐκείνη πού ἀποκλείει ἀπό τήν ἐμπειρία τά ἀποτελέσματα τῆς λογικῆς ἐργασίας καί τίς ἐπιτυχίες τῆς ἐξέλιξης.

Αὐτή ἡ ἐξέλιξη κατευθυνόταν ξεκάθαρα ἀπό τήν πράξη καί πρός τήν πράξη, γιατί μεταδίδεται καί πραγματοποιεῖται χάρη στή διαρκή προσαρμογή τοῦ ὄντος στό περιβάλλον του. Καί ποιός θά τό ἀρνιόταν αὐτό στίς μέρες μας; Μά αὐτό εἶναι μιά ἀπό τίς πιό ἀποφασιστικές νίκες τοῦ πραγματισμοῦ πάνω στόν ἄχρηστο ἀπό σήμερα ὀρθολογισμό. 'Αλλά αὐτή ἡ ἐξέλιξη δέν σημαίνει ὅτι τό ἀληθινό καθορίζεται ἀπό τό καθῆκον τῆς ὠφελιμότητας καί τῆς ἐπιτυχίας. 'Αντίθετα, σημαίνει ὅτι τό ὠφέλιμο, ἡ ἐπιτυχία εἶναι ἀποτέλεσμα κατοχῆς τῆς ἀλήθειας...

* ἐμπειρία = περιβάλλον; *'Η Σύντ.*

Γιά νά ἐκφράσουμε κατανοητά καί μέ ἀκρίβεια τό συσχετισμό πράξης καί ἀλήθειας θά ἔπρεπε, ὅπως φαίνεται, νά λέμε ὅτι ἔτσι δέν εἶναι ἀληθινό αὐτό πού πετυχαίνεται, ἀλλά πετυχαίνεται αὐτό πού εἶναι ἀληθινό, δηλαδή, αὐτό πού εἶναι σύμφωνο μέ τήν πραγματικότητα, ἐφόσον ἡ ὑπόθεση ἀφορᾶ τήν ἀπόπειρα γιά δράση. Ἡ ἄμεση δράση εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀκριβοῦς γνώσης τῶν πραγματικοτήτων πού στό περιβάλλον τους πραγματοποιεῖται αὐτή ἡ δράση. Ἐμεῖς ἐνεργοῦμε σωστά στό βαθμό πού ἡ γνώση μας εἶναι πραγματική.

ντροπαλός
ὑλισμός

§ 5. Η ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΙΑ

Ὑποθέτω ὅτι ὅλοι θά συμφωνήσουν πώς καθιερώνουμε σάν ἀληθινό καί ἀντικειμενικό αὐτό πού δέν ἐξαρτιέται ἀπό τόν ἀτομικό συντελεστή πού συναντιέται στό κάθε ἄτομο στήν πράξη τῆς γνώσης. Ἀλλά ἐκεῖ πού ἀποκαλύπτονται διαφορές πρέπει νά ποῦμε σέ πιό σημεῖο ἐξαφανίζεται ὁ ἀτομικός συντελεστής. Μπορῶ ἄραγε ἐγώ μπροστά σέ ἕνα ὁποιοδήποτε πειραματικό ἰσχυρισμό νά κάνω χωρισμό ἀνάμεσα σ'αὐτό πού εἶναι διαπιστωμένο μ'ἕναν καθολικό τρόπο καί σ'αὐτό πού εἶναι διαπιστωμένο μόνο ἀπό μένα;

Ἐμεῖς λέγαμε, γενικά, ὅτι ἡ ἐπιστήμη σ'ὅλες ἀκριβῶς τίς περιπτώσεις ἐπιδίωκε νά κάνει αὐτό τό χωρισμό. Ἡ ἐπιστήμη οὐσιαστικά δέν ἔχει ἄλλο σκοπό. Θά μποροῦσε νά καθορίσει τόν ἑαυτό της μέ αὐτό τό γνώρισμα. Πρακτικά ὅμως ἐμεῖς ἔχουμε ἤδη τόν πρῶτο τρόπο νά διακρίνουμε αὐτό πού εἶναι ἀληθινό καί ἀντικειμενικό ἀπό ἐκεῖνο πού εἶναι ὑποκειμενικό καί ἀπατηλό. Ἀληθινό θά εἶναι ἐκεῖνο πού θά προκύπτει μέ τήν αὐστηρή ἐφαρμογή τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων. Στούς ἐπιστήμονες πέφτει τό καθῆκον νά ἐπεξεργαστοῦν, νά συγκεκριμενοποιήσουν καί νά καθορίσουν αὐτές τίς μεθόδους. Αὐτό τό πρῶτο κριτήριο εἶναι πιό αὐστηρό ἀπό τόν πολύ ἀσαφή κανόνα πού δίναμε ὥς τώρα: τῆς καθολικῆς συγκατάθεσης. Γιατί ἡ καθολική συγκατάθεση μπορεῖ νά εἶναι μόνο μιά καθολική προκατάληψη...

τά
μπερδεύει

Πρέπει νά συμφωνήσουμε: ἡ ἀλήθεια τήν ὁποία μπορεῖ νά πετύχει ὁ ἄνθρωπος, εἶναι *ἀνθρώπινη* ἀλήθεια. Μ'αὐτό δέν θέλουμε νά ποῦμε ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι σχετική μέ τή σκεπτικιστική ἔννοια τῆς λέξης. Ἀλλά θέλουμε νά ποῦμε ὅτι αὐτή ἐξαρτιέται ἀπό τήν ὑφή τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους καί εἶναι πραγματική μόνο γι'αὐτό τό εἶδος...

σχετική μέ τή
σκεπτικιστική
ἔννοια!!!

χά! 'Εξάλλου πρέπει μιά γιά πάντα νά ξεμπλέξουμε μέ μερικές σοφιστεῖες: ἡ ἀλήθεια, πραγματική γιά ὅλο τό ἀνθρώπινο γένος, ἡ ἀνθρώπινη ἀλήθεια, εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο ἀπόλυτη ἀλήθεια, γιατί ἄν ὑποθέσουμε, ὅπως κάνουν οἱ ὀπαδοί τοῦ ἐξωανθρώπινου ἀπόλυτου, ὅτι ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι ἀποτύπωμα τῆς πραγματικότητας, αὐτή, τουλάχιστον γιά τόν ἄνθρωπο, παρόλα αὐτά εἶναι ἡ μοναδικά πιθανή ἀκριβής μετάφραση, εἶναι τό ἀπόλυτο ἰσοδύναμό της...

[351-352] Ἕνας σύγχρονος ἐπιστήμονας, ὁ Πουανκαρέ, ἰσχυριζόταν... ὅτι ἡ φυσική δέν ἔχει νά κάνει ποτέ μέ τά ταυτόσημα γεγονότα, ἀλλά ἁπλῶς μέ γεγονότα πού εἶναι πολύ ὅμοια μεταξύ τους. Σέ μιά τέτια περίπτωση, τί μᾶς χρειάζεται ἡ ἐπιστήμη, ἀφοῦ ἄν θέλει νά εἶναι αὐστηρά ἀκριβής τότε τό κάθε νέο γεγονός ἀπαιτεῖ νέο νόμο;

Αὐτή ἡ ἀντίρηση ἔχει τόν ἴδιο ἀκριβῶς χαρακτήρα πού ἔχει καί ἡ ἑπόμενη: τό κάθε γεγονός ἀγκαλιάζει τό ἄπειρο. Ἑπομένως, ἐμᾶς θά μᾶς ἦταν ἀπαραίτητη μιά ἄρτια ἐπιστήμη γιά νά ἔχουμε γιά τό πιό ἐλάχιστο ἀντικείμενο τήν πιό ἐλάχιστη καί ἀκριβή γνώση. Καί αὐτό λύνεται μέ τόν ἴδιο τρόπο καί σχεδόν μόνο του...

συμπέρασμα = ντροπαλός ὑλισμός

Συμπερασματικά: τό δεδομένο εἶναι ἐπιστημονικό ἀντικείμενο, γιατί ὑποβάλλεται σέ ἀνάλυση καί αὐτή ἡ ἀνάλυση μᾶς ἀποκαλύπτει τούς ὅρους ὕπαρξής του. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀξιόπιστη, γιατί ἡ κάθε ἀνάλυση πού αὐτή πραγματοποιεῖ μᾶς φέρνει βαθμιαῖα πρός τίς πειραματικές διαισθήσεις πού ἔχουν τήν ἴδια ἀξία ὅπως καί τό δεδομένο. Γι'αὐτό ἡ ἐπιστήμη ἔχει τόν ἴδιο βαθμό ἀξιοπιστίας πού ἔχει καί ἡ ὕπαρξη τοῦ σύμπαντος τήν ὁποία αὐτή ἑρμηνεύει καί ἡ δική μου προσωπική ὕπαρξη πού ἐπίσης γνωρίζεται ἀπό μένα μέ τήν πειραματική διαίσθηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

[354-357] 'Εμεῖς ἀπό τήν ἀρχή ἀκόμη τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης ὅλο καί βρίσκουμε τούς ἴδιους ἐκείνους δυό ἤ τρεῖς γενικούς προσανατολισμούς τοῦ μεταφυσικοῦ πνεύματος. Αὐτοί εἶναι προσανατολισμοί σύμφωνα μέ τούς ὁποίους ὅλα τά ἐγχειρίδια συνήθως ταξινομοῦν ἀκόμη τά φιλοσοφικά συστήματα μέ τίς ὀνομασίες τοῦ ὑλισμοῦ, τῆς πνευματοκρατίας καί τοῦ ἰδεαλισμοῦ.

Στήν ούσία — ἄν ἐξετάσουμε τά πράγματα ἀπό μιά πολύ γενική ἄποψη στήν ὁποία θά σταθοῦμε ἐδῶ, δηλαδή, ἀπό τήν ἄποψη μιᾶς «ἰδιαίτερης κλίμακας ἀξίας» πού μᾶς δίνει ὁ καθένας ἀπ'αὐτούς τούς προσανατολισμούς — ἐφόσον ἡ πνευματοκρατία καί ὁ ἰδεαλισμός εἶναι συχνά οἱ πιό κοντινές ἀναλογίες, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ μεταφυσική μᾶς ἔβαζε πάντοτε μπροστά σέ δυό μεγάλες κλίμακες ἀξιῶν: τήν ὑλιστική κλίμακα καί τήν ἰδεαλιστική-πνευματοκρατική κλίμακα. Αὐτές οἱ δυό κλίμακες εἶναι ἀμοιβαῖα ἀντίθετες καί ἡ κάθε μιά εἶναι σχεδόν ἀναποδογυρισμένη ἀπεικόνιση τῆς ἄλλης. NB

Στήν ἰδεαλιστική-πνευματοκρατική κλίμακα στήν κορυφή τῆς σκάλας βρίσκεται τό πνεῦμα. Αὐτό εἶναι πού δίνει νόημα καί ἀξία σ'ὅλα τά ὑπόλοιπα, εἴτε παριστάνοντας μαζί μέ τόν ἰδεαλισμό μιά μοναδική πραγματικότητα, μιά καί οἱ ὑλικές ἐπιφάσεις δημιουργοῦνται ἀπ'αὐτό ἤ ὑπάρχουν μόνο γι'αὐτό, εἴτε μαζί μέ τήν πνευματοκρατία δείχνοντας, πάνω ἀπό τήν ὑλική πραγματικότητα πού ἀποτελεῖ μόνο τό στήριγμά του ἤ τόν περίγυρό του, τήν ἀνώτατη πραγματικότητα μέσα στήν ὁποία ἡ φύση ὁλοκληρώνεται καί μέ τήν ὁποία αὐτή ἑρμηνεύεται. — Στήν ὑλιστική κλίμακα, ἀντίθετα, ὅλα πηγάζουν ἀπό τήν ὕλη καί ὅλα ἐπιστρέφουν σ'αὐτήν. Ἡ ὕλη εἶναι ὁ αἰώνιος καί ἀμετάβλητος δημιουργός ὅλων τῶν θεαμάτων τοῦ σύμπαντος συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ θεάματος τῆς ζωῆς καί τοῦ θεάματος τῆς συνείδησης. Ἡ ζωή εἶναι μόνο ἕνα ἰδιαίτερο εἶδος συνδυασμοῦ ἀνάμεσα στό ἄπειρο πλῆθος τῶν ἄλλων συνδυασμῶν, πού ἐξάγει τό τυφλό περιστατικό ἀπό τήν ἀρχική ὕλη. Ἡ συνείδηση, ἡ σκέψη εἶναι μόνο φαινόμενα τῆς ζωῆς. Ὁ ἐγκέφαλος τά ἐκκρίνει, ὅπως τό ἧπαρ ἐκκρίνει τή χολή...

κρίση γιά τόν ἰδεαλισμό καί τόν ὑλισμό

ἀνοησία!

Ἡ σκέψη ἤ σέ ἔσχατη ἀνάγκη κάτι ἀπό τή σειρά τοῦ ἄυλου καί ἐλεύθερου πνεύματος εἶναι ἀναγκαία καί σάν ἀνώτατη ἀρχή ἑρμηνείας, καί σάν οὐσιώδης ἀρχή τοῦ Εἶναι καί τῆς δημιουργίας. Τοποθετεῖστε τό πνεῦμα, καί στή φύση ὅλα θά γίνουν κατανοητά. Ἐξοντῶστε το καί ἡ φύση θά γίνει ἀκατανόητη. Θά γίνει ἄφαντη.

Ὁ ὑλισμός, ἀντίθετα, ἰσχυρίζεται — ἄν μοῦ ἐπιτρέπεται νά χρησιμοποιήσω αὐτή τήν ἁπλοποιημένη μέθοδο — ὅτι ἡ κάθε ἐμπειρία πού μᾶς ἐξηγεῖ τό ψυχολογικό γεγονός τό ἀνάγει στά οργανικά γεγονότα. Ἡ ὀργανική ὕλη σιγά-σιγά ἀνάγε-

3000 χρόνια τοῦ ἰδεαλισμοῦ καί τοῦ ὑλισμοῦ

ται σέ ἀνόργανη ὕλη. Ἡ δύναμη δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τήν παρότρυνση σέ ὤθηση. Αὐτή εἶναι ἡ κίνηση, εἶναι τό συστατικό στό ἕτερο.

Ὥστε στή βάση τῶν πραγμάτων ἐμεῖς βρίσκουμε μόνο τή χοντροφτιαγμένη καί τυφλή κίνηση.

Καί νά σύντομα θά γίνουν πιά τρεῖς χιλιάδες χρόνια ἀφότου αὐτά τά συστήματα ἀξιῶν υἱοθετοῦνται στήν κάθε γενιά, ἀναπτύσσονται, κάποτε συγκεκριμενοποιοῦνται, πολύ συχνά συσκοτίζονται ἀπό τίς πονηριές τῆς σκέψης, ἡ ὁποία δέν θέλει σέ καμιά περίπτωση νά ὁμολογήσει τήν ἥττα της. Καί ἐμεῖς σχεδόν τό ἴδιο λίγο προχωρήσαμε ὅπως καί στήν ἀρχή.

Σέ μιά τέτια περίπτωση, αὐτό δέν σημαίνει μήπως ὅτι τά ζητήματα πού συζητοῦνται ἀπ᾽αὐτά τά ἀντιφατικά συστήματα εἶναι ἀνώφελα καί ἄσχημα τοποθετημένα; Μά μήπως ἡ ἐπιθυμία νά καθιερωθεῖ ἀνάμεσα στά πράγματα μιά ἐπεξηγηματική ἱεραρχία δέν εἶναι μιά πέρα γιά πέρα ἀνθρωπομορφική προκατάληψη; Καί δέν ἀνήκει μήπως αὐτή ἡ προκατάληψη σέ ἕνα ἀρκετά μεγάλο βαθμό στίς ἐπιδιώξεις τοῦ ἀτομικοῦ αἰσθήματος παρά στήν ὀρθολογιστική συζήτηση; Αὐτά τά συστήματα στήν οὐσία τίθενται καί ἀντιπαρατίθενται τό ἕνα στό ἄλλο γιά σκοπούς πού εἶναι πολύ διαφορετικοί ἀπό τήν ἀντικειμενική γνώση, καί ἡ φροντίδα γι᾽αὐτά δέν ἔχει τίποτε τό κοινό μέ τήν ἀμερόληπτη ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Καί ἐπειδή αὐτά δέν ἔχουν σχέση μέ τή θετική συζήτηση, δέν θά ἀσχοληθοῦμε περισσότερο μέ τήν ἐξέτασή τους.

χά!!

Ἤ ἐγώ κάνω σοβαρό λάθος, ἤ ἡ σύγχρονη φιλοσοφία στά ζωντανά καί ἰσχυρά της ρεύματα, καί τέτια εἶναι ὁ θετικισμός καί ὁ πραγματισμός, κλίνει πρός αὐτό τό συμπέρασμα*...

[358-362] Ἄν μέ τόν ὅρο φιλοσοφία ὑπονοοῦνται ἐκεῖνες οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες πού ἀναζητοῦν στή μιά ἤ στήν ἄλλη πλευρά τῆς ἐμπειρίας τήν ἀρχή, τό τέλος καί τή φύση τῶν πραγμάτων, τά ἀνώφελα θεμέλια τῆς ἐπιστήμης ἤ τῆς δράσης, ἐπιβαρύνοντας αὐτό πού εἶναι ἄμεσα γνωστό μέ τό ἀγνώσιμο, τό ὁποῖο πρέπει νά τό δικαιώσει, ἄν μ᾽ἕνα λόγο ὑπονοοῦνται οἱ παλιές διαλεκτικές ὀρθολογιστικές θά εἶναι αὐτές ἤ σκεπτικιστικές, ἰδεαλιστικές ἤ ὑλιστικές, ἀτομικιστικές ἤ πανθεϊστικές, τότε αὐτοί οἱ ἐπιστήμονες, φαίνεται, κέρδισαν τή νίκη. Σ᾽ὅλες αὐτές τίς μεταφυσικές ὑπάρχει ἤδη μόνο ἕνα αἰσθητικό ἐνδιαφέρον, πού, ἐξάλλου, μπορεῖ νά εἶναι συναρ-

ὁ W. James γιά τόν πραγματισμό

* Ὁ Οὐ. Τζαίημς, δίνοντας τόν ὁρισμό τοῦ πραγματισμοῦ, ὑποστηρίζει τήν ἄποψη ὅτι αὐτό εἶναι τό σύστημα πού στρέφει τά νῶτα στίς *ἀπριόρι* ἑρμηνεῖες, στή διαλεκτική καί τή μεταφυσική, γιά νά καταφεύγει πάντα στά γεγονότα καί στήν ἐμπειρία.

παστικό γιά ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τρέφουν πρός αὐτό μεγάλη ἀγάπη: αὐτά εἶναι τά ἀτομικά ὄνειρα τῶν διανοιῶν πού εἶναι γεμάτες ἔξαρση, ἀλλά λίγο πρακτικές...

Οἱ ἐπιστῆμες διαμορφώνονται ταυτόχρονα ἀπό τό σύνολο μερικῶν πειραματικῶν ἀποτελεσμάτων καί ἀπό τίς θεωρίες τοῦ ὅλου, τοῦ συνόλου, οἱ ὁποῖες πάντοτε ὥς ἕνα βαθμό εἶναι ὑποθέσεις. Αὐτές ὅμως οἱ ὑποθέσεις εἶναι ἀναγκαῖες στήν ἐπιστήμη γιατί, προβλέποντας τή μελλοντική ἐμπειρία καί τό ἄγνωστο, ἐμεῖς σ'αὐτές ἀκριβῶς ὀφείλουμε τίς ἐπιτυχίες τῆς ἐπιστήμης. Αὐτές συστηματοποιοῦν ὅλο τό γνωστό ὑλικό κατά τέτιο τρόπο ὥστε νά ρίξουν τό δικό τους φῶς στό ἄγνωστο. Καί γιατί *ἡ φιλοσοφία νά μήν εἶναι ἔτσι μιά γενική σύνθεση ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων,* μιά προσπάθεια νά παραστήσει τό ἄγνωστο σάν μιά λειτουργία τοῦ γνωστοῦ γιά νά βοηθήσει στήν ἀποκάλυψή του καί νά διατηρήσει τό ἐπιστημονικό πνεῦμα στόν πραγματικό του προσανατολισμό; Ἡ φιλοσοφία θά ξεχώριζε ἀπό τήν ἐπιστήμη μόνο μέ μιά περισσότερη κοινότητα τῆς ὑπόθεσης. Ἡ φιλοσοφική θεωρία ἀντί νά εἶναι θεωρία μιᾶς ὁμάδας ἀπομονωμένων καί καλά διαχωρισμένων γεγονότων, θά ἦταν θεωρία τοῦ συνόλου τῶν γεγονότων πού μᾶς φανερώνει ἡ φύση, ἕνα σύστημα τῆς φύσης, ὅπως ἔλεγαν στόν 18ο αἰώνα, ἤ στό κάτω κάτω ἄμεση συμβολή σέ μιά τέτιου εἴδους θεωρία.

μπλάγκερ! *

ἀνόητη!

Ἡ φιλοσοφική ἄποψη δέν ἀντιπαρατίθεται στήν ἐπιστημονική ἄποψη, ἀλλά παραβάλλεται μ'αὐτή. Ἀκόμη καί ὅταν ὁ ἐπιστήμονας καταβάλλει ὅλες τίς δυνάμεις γιά νά πετύχει τή θετικότητα, εἶναι φιλόσοφος, γιατί ἡ ἴδια ἡ θετικότητα εἶναι φιλοσοφία...

μπίμ, μπάμ!

Ἡ ἐπιστήμη δέν πρέπει νά ξεχωρίζει ἀπό τή φιλοσοφία οὔτε ὡς πρός τό ἀντικείμενο (αὐτό εἶναι ἕνα καί τό αὐτό: νά δίνει ἀπολογισμό γιά τήν ἐμπειρία), οὔτε ὡς πρός τή μέθοδο (ἡ μέθοδος πρέπει νά εἶναι ἐπίσης τέτια, γιατί ὁ ἐπιστημονικός κλάδος εἶναι σύμφωνα μέ τόν ἴδιο τόν ὁρισμό του ὁ μοναδικός κλάδος ἀπό τό ὁποῖο τό λογικό μας θά μποροῦσε νά εἶναι ἱκανοποιημένο). Ὄχι, ἡ διαφορά μεταξύ τους ὑπάρχει μόνο στίς ἀπόψεις, καί ἐκεῖνο πού ξεχωρίζει, τό μοναδικό πού πρέπει νά ξεχωρίζει τήν ἐπιστημονική ἄποψη ἀπό τή φιλοσοφική, εἶναι ὅτι ἡ τελευταία εἶναι πολύ πιό γενική καί πάντοτε παρουσιάζεται λιγάκι σάν *τυχοδιωκτισμός*...

οὔφ!

[364-369] Ἡ ἱστορία μᾶς δείχνει ὅτι, ὅταν ἡ ἐπιστήμη ἀπομακρύνεται πολύ ἀπό τίς πιό γενικές ἀνθρώπινες φροντίδες πού ἀποτελοῦν τήν οὐσία τῶν περισ-

---

* — blagueur (γαλλ.) — καυχησιάρης. *Ἡ Σύντ.*

ὑπεράσπιση ἀπό τόν ὑλισμό

σότερων φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ὅταν τό βάρος τῆς ἀπάντησης σ'αὐτές τίς φροντίδες τό ἀφήνει σέ ἄλλες θεωρίες ἤ στίς παραδοσιακές πεποιθήσεις ἀπό ἀνάγκη ἤ ἀπό περίσσεια σύνεση, τότε ἡ ἐπιστήμη φυτοζωεῖ ἤ φτάνει στήν παρακμή. Πρέπει, λοιπόν, καί πρέπει ὁπωσδήποτε νά ὑπερασπίζονται οἱ κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης καί τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, καί σέ περίπτωση ἀνάγκης στό πεῖσμα αὐτῶν τῶν ἴδιων, ἀπό τήν ὑπερβολική ἔξαρση ἤ τόν τυχοδιωκτισμό, ὅταν αὐτά ὑπερβαίνουν τά δικαιώματά τους. Γιατί ἡ ὑπερβολική τόλμη — τέτια πού μᾶς τήν παρουσιάζουν, λογουχάρη μερικές ὑλιστικές γενικεύσεις, — στά κοινά καί ντόμπρα μυαλά δέν εἶναι λιγότερο ἐπικίνδυνη γιά τήν ἐπιστήμη ἀπ'ὅ,τι ἡ δειλία καί τό φοβιτσιάρικο μυαλό στό λαουτζίκο. Ὥστε λοιπόν ἕνα ἀπό τά οὐσιαστικά καθήκοντα τῆς φιλοσοφίας συνίσταται στό νά διατηρεῖ μιά γενική ἀτμόσφαιρα, ἀπαραίτητη γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης, γιά τήν κανονική ἐνθάρυνση καί διάδοση τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος...

Καί, φυσικά, ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νά ἐκπληρώσει μιά διπλή ἀποστολή, γιά τήν ὁποία, ὅπως νομίζουμε, εἶναι προορισμένη: νά συντονίζει τίς προσπάθειες τῶν ἐπιστημόνων καί νά ὑπηρετεῖ τίς ἀνακαλύψεις μέ ὑποθέσεις πού ἐμπνέουν ἀπό τή μιά μεριά καί ἀπό τήν ἄλλη νά δημιουργεῖ ἀτμόσφαιρα — ἀπαραίτητη γιά τήν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης — μόνο σ'ἐκείνη τήν περίπτωση, ἄν ἡ φιλοσοφία θά ἐπιδιώξει νά εἶναι μόνο μιά ὀργανωτική σύνθεση τῶν ἐπιστημῶν, πού ἐξετάζονται καί κατανοοῦνται ἔτσι ὅπως τίς βλέπουν καί τίς ἀντιλαμβάνονται οἱ ἐπιστήμονες, μέ δυό λόγια, μιά σύνθεση φτιαγμένη ἀποκλειστικά σέ ἐπιστημονικό πνεῦμα.

Εἶναι εὐχάριστο ὡστόσο νά δοῦμε, σέ λιγότερο φυσικά βαθμό στόν πραγματισμό, ἀλλά παρόλα αὐτά σέ ἕνα ἀρκετά ὑψηλό βαθμό, ὅτι οἱ σημερινές φιλοσοφικές ἀναζητήσεις, ξεκόβοντας ἀποφασιστικά ἀπό τίς μεταφυσικές περιπλανήσεις τῆς προηγούμενης περιόδου εἶναι πολύ ἐπιμελῶς πληροφορημένες γιά τίς ἐπιστημονικές ἐργασίες, προσπαθοῦν νά συμφωνήσουν μαζί τους καί ἀντλοῦν ἀπ'αὐτές τήν ἔμπνευσή τους.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι στίς μέρες μας δημιουργεῖται ἕνα πολύ ζωντανό καί πολύ καθαρό ἐπιστημονικό αἴσθημα, τό ὁποῖο σ'ἄλλους ἀναπτύσσεται παράλληλα μέ τό θρησκευτικό ἤ τό ἠθικό αἴσθημα καί κάπως σέ διαφορετικό ἐπίπεδο ὅπου ἡ σύγκρουση εἶναι ἀδύνατη, καί σ'ἄλλους ἀντικατέστησε αὐτό τό θρησκευτικό πνεῦμα καί χρησιμεύει γιά τήν πλήρη ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τους. Μ'αὐτό, κατά τήν περίφημη ἔκφραση τοῦ Ρενάν, ἡ ἐπιστήμη ἔδοσε τό σύμβολο καί τό νόμο. Αὐτοί κράτησαν μιά *πραγματικά θετική* στάση, πού διατήρησε ἀπό τόν παλιό ὀρθολογισμό τήν ἀκλόνητη πίστη του στό ἀνθρώπινο λογικό, ἀφοῦ δέχτηκε ταυτόχρονα ἀπό τόν ἀναμφισβήτητο θρίαμβο τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἐκεῖνο τό ἀδιαφιλονίκητο ἀποτέλεσμα ὅτι τό λογικό εἶναι μόνο μιά συνεχής προσπάθεια

τοῦ πνεύματος νά προσαρμοστεῖ στήν ἐμπειρία καί νά τήν κατακτήσει ἀκόμη πιό βαθιά, ὅτι εἶναι ἡ ἀλληλοδιείσδυση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας καί τῆς ὑποκειμενικῆς σκέψης.

Μοῦ φαίνεται ὅτι τό μέλλον τῆς φιλοσοφίας βρίσκεται σ'αὐτή τήν πλευρά, γιατί ἀπ'αὐτή τήν πλευρά βρίσκεται ἡ ἀλήθεια. Ὅπως σ'ὅλες τίς προφητεῖες ὑπάρχει καί δῶ μόνο ἡ πράξη τῆς πίστης. Κατά πόσο θά δικαιωθεῖ, αὐτό θά τό δείξει τό μέλλον. Καί μιά πού αὐτή εἶναι πράξη τῆς πίστης ἐγώ θεωρῶ νόμιμες ὅλες τίς ἄλλες πράξεις τῆς πίστης, μέ τόν ὅρο ὅτι ἐκεῖνοι πού τίς πραγματοποιοῦν θά φερθοῦν ἀπέναντί μου κατά τόν ἴδιο τρόπο. Ἐγώ μάλιστα τό θεωρῶ εὐτύχημα ὅτι μιά ἰδεολογική τάση ἔχει ἀπέναντί της ἕνα ρεῦμα ἀντίθετων ἰδεῶν. Αὐτή ἡ ἰδεολογική τάση ἐκλεπτύνεται, ἀναπτύσσεται, διορθώνεται καί διευκρινίζεται χάρη στήν κριτική τῶν ἀντιπάλων.

Τή φιλοσοφική ἄποψη πού διατυπώθηκε στή διάρκεια αὐτῶν τῶν σύντομων μελετῶν θά μποροῦσε κανείς νά τήν ὀνομάσει ὀρθολογικό θετικισμό, ἀπόλυτο θετικισμό ἤ ἐπιστημονισμό. Πρός ἀποφυγή κάθε διφορούμενης ἔννοιας θά ἦταν, ἴσως, καλύτερα νά τήν ὀνομάσουμε πειραματισμό, γεγονός πού θά ἔδειχνε ταυτόχρονα καί τό ὅτι αὐτή ἡ φιλοσοφική ἄποψη στηρίζεται ὁλοκληρωτικά στήν ἐμπειρία — ἀλλά σέ ἀντίβαρο πρός τόν παλιό ἐμπειρισμό, στήν ἐλεγχόμενη ἐμπειρία, πού εἶναι καρπός τοῦ ἐπιστημονικοῦ πειραματισμοῦ — καί τό ὅτι ἀρνεῖται στόν ἀπόλυτο ρεαλισμό της καί στόν πειραματικό μονισμό της νά βγεῖ ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς ἐμπειρίας.

!! θετικισμός, πειραματισμός, ρεαλισμός = „θετικισμός ἀπόλυτος ἤ ὀρθολογικός"

Ἐμπειρία εἶναι πρίν ἀπόλα καί ἄμεσα τό σύνολο τῶν αἰσθημάτων μας, αὐτό πού ἐμεῖς ὀνομάζουμε φαινόμενα. Ἡ ἐμπειρία ὅμως ἀρχίζει ἀπό τήν ἀνάλυση τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της, μόλις ἀρχίσουν νά ἀσχολοῦνται μ'αὐτήν ἡ προσοχή καί ὁ στοχασμός, γιατί αὐτό τό σύνολο τῶν αἰσθημάτων εἶναι μόνο μιά χοντροκομένη καί πολύ ἐπιφανειακή θεώρηση τοῦ δεδομένου. Καί σχεδόν τήν ἴδια στιγμή μέσα σ'αὐτή καί κάτω ἀπ'αὐτή διακρίνονται μερικές ἀπό τίς σχέσεις πού περιέχονται σ'αὐτήν καί ἀποτελοῦν τήν πραγματική της οὐσία. Ἡ ἐπιστήμη προσπαθεῖ νά κάνει βαθμιαῖα αὐτή τήν ἀνάλυση πού διεισδύει ὅλο καί πιό βαθιά στή φύση τοῦ δεδομένου. Ἄν θέλουν νά παραστήσουν τό ἀ-

ἐμπειρία = Σ * αἰσθημάτων

* — σύνολο. *Ἡ Σύντ.*

„chose en soi"?*

μεσα δεδομένο μέ μιά τελεία τότε γιά νά πάρουν τήν ἀπεικόνιση τοῦ πραγματικοῦ δεδομένου πρέπει νά φανταστοῦν ὅτι αὐτή ἡ τελεία εἶναι μόνο μιά προέκταση τῆς εὐθείας πού συνεχίζεται πέρα ἀπ' αὐτήν.

Αὐτή ἡ εὐθεία μπορεῖ νά τεμαχιστεῖ σέ κάμποσα τμήματα ἀπό τά ὁποῖα τό καθένα θά ἀγκαλιάζει, σέ περίπτωση πού θά λείπουν ἀπό ἀνάμεσά τους οἱ ἀδιαπέραστοι φραγμοί, ὁμάδες τῶν σχέσεων, ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτᾶται τό ἄμεσο δεδομένο. Ἡ κάθε μιά ἀπ' αὐτές τίς ὁμάδες θά διαμορφωθεῖ βάσει τοῦ ὁρισμοῦ πού θά στηρίζεται στίς φυσικές συγγένειες με τίς ὁποῖες αὐτές οἱ σχέσεις εἶναι συνενωμένες μεταξύ τους. Αὐτές θά εἶναι σχέσεις ἀριθμῶν καί θέσεων, σχέσεις μηχανικές, φυσικές, κτλ. καί, τέλος, σχέσεις ψυχολογικές πού καθορίζονται ἀπό τήν ἐξάρτησή τους ἀπό τόν ὀργανισμό στόν ὁποῖο ὑπάγεται τό δεδομένο. Ὅσες παρόμοιες ὁμάδες σχέσεων ὑπάρχουν, τόσες εἶναι καί οἱ εἰδικές ἐπιστῆμες.

Ἡ φιλοσοφία, ἀντίθετα, προσπαθεῖ νά φανταστεῖ τήν εὐθεία σέ ὅλο τό μῆκος της καί σέ ὅλη τή συνέχειά της. Ἀλλά ἡ γραμμή στό σύνολό της, γενικά ὅπως καί ἡ τελεία πού μέ τή βοήθειά της προεκτείνει τόν ἑαυτό της, τό ἄμεσο δεδομένο, ὅπως καί οἱ σχέσεις πού τό συμπληρώνουν κατά τήν ἀνάλυση, ἔχουν ἕνα καί τόν αὐτό χαρακτήρα.

Αὐτά εἶναι τά δεδομένα τῆς ἐμπειρίας. Καί τό σύνολό τους ἀποτελεῖ μιά καί τήν αὐτή ἐμπειρία: τήν ἀνθρώπινη ἐμπειρία. Αὐτή ἡ ψυχολογική μας διάπλαση καί ὄχι ἡ φύση τῶν πραγμάτων ξεχωρίζει τόν κόσμο ἀπό τίς ἀντιλήψεις, τό σύμπαν ἀπό τήν ἐπιστήμη. Καί αὐτή ἡ διαφορά εἶναι προσωρινή καί τυχαία.

Ὥστε λοιπόν, ἡ ἐμπειρία πρέπει μόνο νά ἐξηγηθεῖ. Νά τήν ἐξηγήσεις, αὐτό σημαίνει νά ἐκθέσεις ἁπλῶς τίς σχέσεις πού περιέχει καί τίς ὁποῖες αὐτή ἡ ἴδια μᾶς τίς κάνει γνωστές, ἄν ἐμεῖς μποροῦμε νά ἀφομοιώσουμε τά διδάγματά της. Καί ἡ ἐπιστήμη ἀρχίζει νά ἀσχολεῖται μ' αὐτά. Ἀλλά ἡ ἐμπειρία, ὄντας ἡ ὅλη πραγματικότητα, δέν χρειάζεται δικαίωση: ἡ ἐμπειρία ὑπάρχει.

Τέλος.

* — «τό πράγμα καθεαυτό»; *Ἡ Σύντ.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

. . . . .

— § 6. Οἱ ἰδέες τοῦ μαθηματικοῦ Πουανκαρέ. *Π ο υ α ν κ α ρ έ.*

. . . . .

Σελ. 6-7, 28-29 = δυό γραμμές
33 = ἡ ἀλήθεια = ; γιά τόν πραγματισμό καί *3 5*
49 = ἡ ἀντικειμενική ἀξία τῆς ἐπιστήμης = τό κέντρο
Τά μαθηματικά καί ὁ πραγματισμός — 62
80: οἱ πραγματιστές τράβηξαν κοντά τους τόν Πουανκαρέ, καί ὁ Μάχ 90
Ρέυ = καθαρός ἀγνωστικιστής 94 (93)
98: Μάχ + ἀντικειμενικότητα = Ρέυ;!
100: Οἱ ἔννοιες = ἀντίγραφα τῆς πραγματικότητας
'Αντικειμενικότητα 105
113: χυδαῖος ὑλισμός*

Οἱ παρατηρήσεις γράφτηκαν τό 1909
Πρωτοδημοσιεύτηκαν τό 1933
στό βιβλίο «Φιλοσοφικά τετράδια»

Δημοσιεύονται σύμφωνα
μέ τό πρωτότυπο

---

* Γράφτηκε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στά περιθώρια τῆς ἀνακοίνωσης τοῦ 'Εκδοτικοῦ γιά τήν ἔκδοση νέων βιβλίων πού μπῆκε σάν παράρτημα στό βιβλίο τοῦ Α. Ρέυ. *'Η Σύντ.*

Α. ΝΤΕΜΠΟΡΙΝ. «ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ»[218]

ἀνακριβῶς

δέν ἀξίζει νά χρησιμοποιεῖς τά „ξένα" λόγια!

[39-41] Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός σάν κοσμοθεωρία δίνει ἀπάντηση — ἐξυπακούεται ὄχι ἀπόλυτη — στό ζήτημα γιά τήν ὑφή τῆς ὕλης καί τοῦ κόσμου. Ἀποτελεῖ τή βάση τῆς πιό λαμπρῆς ἱστορικῆς θεωρίας. Πάνω στή βάση τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ ἡ πολιτική καί ἡ ἠθική γίνονται ἀπό μιά ὁρισμένη ἄποψη θετικές ἐπιστῆμες. Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός — πού, ἐξυπακούεται, κατανοεῖται σωστά — ἀναζωογονεῖ παντοῦ τό *γνωσιοθεωρητικό κριτικισμό, ὄντας ξένος κάθε δογματισμοῦ.*

Στό ἄρθρο αὐτό σκοπεύουμε νά ἐπισύρουμε τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη μόνο στή γνωσιοθεωρητική πλευρά τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ, πού σ᾽αὐτή τήν περίπτωση σάν μέθοδος, σάν καθοδηγητική ἀρχή ἔρευνας, δίνει
1) ὄχι ἀπόλυτες λύσεις τῶν προβλημάτων, ἀλλά συντελεῖ πρίν ἀπόλα στή σωστή τοποθέτησή τους. Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός σάν γνωσιοθεωρία
2) διασπᾶται σέ δυό μέρη, στό τυπικό ἤ λογικό καί στό πραγματικό ἤ ὑλικό.

Γιά τήν ἀρχέγονη, πρωτόγονη γνώση *ἡ συγκίνηση* εἶναι ταυτόσημη μέ τό *ἀντικείμενο* τῆς συγκίνησης, τό φαινόμενο μέ τό Εἶναι, μέ τό πράγμα καθεαυτό. Ὁ κόσμος τῶν ἐσωτερικῶν συγκινήσεων ἀποτελεῖ γιά τόν πρωτόγονο ἄνθρωπο καί τόν κόσμο τῶν πραγμάτων. Αὐτός δέν ξέρει τή διαφορά ἀνάμεσα στόν ἐσωτερικό καί τόν ἐξωτερικό κόσμο. Αὐτή ἡ πρωτόγονη μορφή γνώσης σέ μιά ὁρισμένη βαθμίδα ἀνάπτυξης τοῦ πολιτισμοῦ ἔρχεται σέ ἀντίφαση μέ τήν ἐπιδίωξη τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου νά κατακτήσει τίς δυνάμεις τῆς φύσης, μέ μιά νέα πιό ὑψηλή βαθμίδα πολιτισμοῦ. Μέ τή διεύρυνση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν, μέ τήν αὔξηση καί τή συσσώρευση ἐμπειρικοῦ ὑλικοῦ, μέ τή συχνότητα τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στίς ἀντιλήψεις καί στόν ἐξωτερικό κόσμο ἀποκαλύπτεται ὅλο καί πιό πολύ

ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς ἀντιλήψεις καί στά πράγματα, ἀνάμεσα στόν κόσμο τῶν ἐσωτερικῶν συγκινήσεων καί στόν κόσμο τῶν πραγμάτων. Τότε ὡριμάζει ἡ ἀνάγκη γιά νέες γνωστικές μορφές... Μᾶς ἐνδιαφέρει ἄμεσα ἐκεῖνο τό λογικό προτσές πού στή νεότερη φιλοσοφία ὁδήγησε στό διαλεκτικό ὑλισμό. — Ὁ ψυχολογισμός τοῦ Χιούμ, τοῦ Μπέρκλεϋ καί τῶν ὑπόλοιπων ἀλωνίζει, κυρίως, ψυχικά — μέ τόν αἰσθητό κόσμο. Οἱ αἰσθησιακές παραστάσεις εἶναι τά ἀντικείμενα τῆς γνώσης. Τό ἀποτέλεσμα στό ὁποῖο ὁδήγησε ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπειρισμοῦ ἀναφέρει: Esse = percipi — ὑπάρχει αὐτό πού εἶναι δοσμένο στήν ἀντίληψη καί ὅ,τι εἶναι δοσμένο στήν ἀντίληψη, ἔχει ἀντικειμενική ὕπαρξη...

Ὁ Κάντ κατάλαβε ὅτι ἡ πραγματική ἐπιστημονική γνώση εἶναι δυνατή μόνο διαμέσου τῆς «μαθηματικῆς παρατήρησης». *Ἡ αἰσθησιακή παρατήρηση* δέν ἐμπεριέχει τούς ὅρους πού εἶναι ἀπαραίτητοι γιά τή γενική ὑποχρεωτική γνώση. Οἱ αἰσθησιακές παραστάσεις δέν εἶναι σέ θέση νά ἀγκαλιάσουν τό γενικό σύνολο τῶν φαινομένων πού ὑπόκεινται στή γνώση. Καί ὁ Κάντ πραγματοποιεῖ τό πέρασμα ἀπό τόν *ψυχολογισμό* στόν *ὑπερβατισμό*...

[43] Ἡ χεγγελιανή φιλοσοφία ἀποτελεῖ τόν τελευταῖο καί τελικό κρίκο αὐτῆς τῆς ἀλυσίδας. Εἴδαμε ὅτι στόν Χιούμ, στόν Κάντ καί στόν Φίχτε τό ὑποκείμενο μπῆκε πάνω ἀπό τό ἀντικείμενο, πού θεωρήθηκε σάν κάτι τό *ἀναπόσπαστο* ἀπό τό ὑποκείμενο...

[48-58] Οἱ κατηγορίες, δηλαδή, οἱ καθαρές γενικές ἔννοιες, ὅπως ὁ χρόνος, ὁ χῶρος, ἡ αἰτιότητα εἶναι ἀπό τήν ἄποψη τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ, ἀπό τή μιά μεριά, *λογικοί* ὁρισμοί καί ἀπό τήν ἄλλη, *πραγματικές μορφές τῶν πραγμάτων*...

Ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ὑπερβατισμοῦ βρίσκεται στό ὅτι δέν ἐπεκτείνει τά δικαιώματά του στήν πραγματική σφαίρα τῶν πραγμάτων καί θεωρεῖ τίς κατηγορίες μόνο *ὑποκειμενικές* καί ἐπιπλέον μάλιστα *ἀπριόρι,* μορφές τῆς συνείδησης. Καί τά φαινόμενα ὁ ὑπερβατισμός τά ἀγκαλιάζει μέ τίς κατηγορικές, δηλαδή, μέ τίς λογικά-γενικές μορφές, πού δίνουν τή δυνατότητα νά διατυπώσει κανείς τούς αὐστηρά μαθηματικούς νόμους τῆς φύσης, νά τούς δόσει καθολικό χαρακτήρα. Ἀλλά ὁ ὑπερβατισμός, ὅπως καί ἡ αἰσθησιαρχική φαινομενοκρατία, ἔχουν νά κάνουν μόνο μέ τό φαινόμενο. Γι'αὐτούς τό Εἶναι, τά πράγματα καθεαυτά εἶναι ἀπρόσιτα... ἔχ αὐτή!

Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός πετυχαίνει τήν «ἀπολυτότητα» καί τήν καθολικότητα τῆς γνώσης μέ τό ὅτι τίς μορφές τίς θεωρεῖ *καθολικές, ἀντικειμενικά-πραγματικές «παρατηρήσεις».* Πάνω σ'αὐτό στηρίζεται ἡ δυνατότητα *τῆς μαθηματικῆς* ἤ, ἄν θέλετε, τῆς «γεωμετρικῆς», δηλαδή, τῆς ἀκριβοῦς γνώσης τῆς πραγματικότητας. Ὁ «γεωμετρικός» χῶρος καί ὁ «καθαρός

χρόνος» εἶναι καθολικές-πραγματικές παρατηρήσεις καί ἀποτελοῦν προϋπόθεση τῆς «μαθηματικῆς» γνώσης τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου...

Ταυτόχρονα ὅμως ἡ διαλεκτική συνείδηση ἀποκαλύπτει τήν ἱκανότητα νά ἀνυψωθοῦμε ὥς τή «θεώρηση» τῆς φύσης, σάν «συνόλου», ὥς τή θεώρηση τῆς ἀναγκαιότητας, τοῦ ἐσωτερικοῦ προσδιορισμοῦ τῆς καθολικῆς τάξης τῆς φύσης...

῾Ο ἄνθρωπος *γνωρίζει,* στό βαθμό πού *ἐνεργεῖ* καί στό βαθμό πού ὁ ἴδιος ὑποβάλλεται *στήν ἐπενέργεια τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.* ῾Ο διαλεκτικός ὑλισμός διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὠθεῖται στό στοχασμό κυρίως ἀπό ἐκεῖνα τά αἰσθήματα πού δοκιμάζει στό προτσές τῆς δικῆς του ἐπενέργειας πάνω στόν ἐξωτερικό κόσμο... ῾Ο διαλεκτικός ὑλισμός, ξεκινώντας ἀπό τό συλλογισμό ὅτι ἡ κυριαρχία πάνω στή φύση εἶναι δυνατή μόνο ὅταν ὑποταχθοῦμε σ᾿αὐτήν, μᾶς ἐπιφορτίζει νά ἐναρμονίσουμε τή δράση μας μέ τούς γενικούς νόμους τῆς φύσης, μέ τήν ἀναγκαία τάξη πραγμάτων, μέ τούς γενικούς νόμους ἀνάπτυξης τοῦ κόσμου...

Ἔτσι, ὁ Παρμενίδης ἔβλεπε τήν πραγματική οὐσία τῶν πραγμάτων (τό «ἑνιαῖο») στό τί μπορεῖ νά γνωσθεῖ μέ τή νόηση ἤ *μέ τό λογικό* καί τί βρίσκεται πίσω ἀπό τά ρευστά καί εὐμετάβλητα φαινόμενα. Μ᾿αὐτόν τόν τρόπο ἀπόσπασε τίς αἰσθησιακές ἀντιλήψεις ἀπό τή βάση τους, τόν κόσμο τῶν φαινομένων ἀπό τό μεταφαινομενικό...

οὔφ!

Ἄν γιά τούς μεταφυσικούς-ὀρθολογιστές ἡ ἀληθινή πραγματικότητα εἶναι δοσμένη στήν ἔννοια, τότε γιά τούς |αἰσθησιοκράτες| πραγματικό εἶναι αὐτό πού εἶναι δοσμένο στήν αἰσθησιακή ἀντίληψη ἤ στήν παρατήρηση. Αὐτό πού βρίσκεται πίσω ἀπό τά ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων, εἶναι ἀπρόσιτο στή γνώση. ᾿Αντικείμενο τῆς γνώσης εἶναι τά φαινόμενα πού ἀνάγονται σέ μιά ἀπόλυτη πραγματικότητα. Τό περιεχόμενο τῆς ἐμπειρικῆς συνείδησης εἶναι εὐμετάβλητο καί ρευστό. ῾Η πραγματική ὑλική βάση τῶν ἰδιοτήτων ἀπορίπτεται ἀπό τή |φαινομενοκρατία|. Εἶναι δοσμένη ἡ ποικιλομορφία, εἶναι δοσμένη ἡ πολλαπλότητα τῶν φαινομένων, ἀλλά δέν ὑπάρχει ἡ οὐσιαστική ἑνότητα...

῾Ο Κάντ σοφίστηκε νά συνδυάσει τή διδασκαλία τῆς φαινομενοκρατίας γιά τήν ἀγνωσιμότητα τῶν πραγμάτων αὐτῶν καθεαυτῶν μέ τή διδασκαλία τῶν ὀρθολογιστῶν-μεταφυσικῶν γιά τήν *ὕπαρξη τοῦ* ἀπόλυτα-πραγματικοῦ Εἶναι, τῶν «πραγμάτων καθεαυτά».

Οἱ γάλλοι ὑλιστές μέ ἐπικεφαλῆς τόν Χολμπαχ ἀντιπαράθεταν *τή φύση* σάν μεταφυσική οὐσία τοῦ πράγματος, *στίς ἰδιότητές της.* Αὐτή ἡ ἀντιπαράθεση σημαίνει ἀπό μιά ὁρισμένη ἄποψη τόν ἴδιο ἐκεῖνο δυϊσμό, πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό «πράγμα καθεαυτό» καί στά φαινόμενα τοῦ Κάντ...

ψευτιά!

῾Ωστόσο, θά ἀδικούσαμε τό γαλλικό ὑλισμό, ἄν τόν ταυτίζαμε μέ τόν καντιανισμό. ῾Ο ὑλισμός τοῦ δέκατου

ὄγδοου αἰώνα παρόλα αὐτά παραδέχεται τή *σχετική γνωσιμότητα* ἀκόμη καί τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων... — ὥς τό nec plus ultra* ἀδέξια!

Ὁ γαλλικός ὑλισμός, ξεκινώντας ἀπό τόν ἴδιο συλλογισμό, ὅτι ἡ ὕλη ἐπιδρᾶ στίς ἐξωτερικές μας αἰσθήσεις, παραδέχεται ὡστόσο ὅτι *μερικές ἰδιότητες* τῶν πραγμάτων αὐτῶν καθεαυτῶν *εἶναι γνώσιμες*. Ἀλλά ὁ γαλλικός ὑλισμός δέν εἶναι ἀρκετά συνεπής, γιατί διδάσκει ὅτι εἶναι γνώσιμες μόνο *μερικές* ἰδιότητες τῶν πραγμάτων, ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ «οὐσία» ἤ ἡ «φύση» τους κρύβεται ἀπό μᾶς καί δέν εἶναι γνώσιμη πλήρως... — Αὐτό εἶναι θαλάσσωμα

Αὐτή τήν ἀντιπαράθεση *τῶν ἰδιοτήτων* τοῦ πράγματος στή «φύση» τους ὁ Κάντ τή δανείστηκε ἀπό τούς ἀγνωστικιστές, ἀπό τούς φαινομενοκράτες-αἰσθησιοκράτες (ἄμεσα ἀπό τόν Χιούμ)...

Ὁ ὑλισμός σέ ἀντίθεση μέ τή φαινομενοκρατία καί τήν αἰσθησιοκρατία θεωρεῖ τίς ἐντυπώσεις πού ἐμεῖς παίρνουμε ἀπό τά πράγματα αὐτά καθεαυτά σάν ἐντυπώσεις πού ἔχουν *ἀντικειμενική* σημασία. Τή στιγμή πού ἡ φαινομενοκρατία (καί ὁ καντιανισμός) δέν βλέπει κανένα σημεῖο ἐπαφῆς ἀνάμεσα στίς ἰδιότητες τῶν πραγμάτων καί στή «φύση» τους, δηλαδή τόν ἔξω κόσμο, οἱ γάλλοι ὑλιστές ὑπογραμμίζουν ἤδη σαφῶς ὅτι τά πράγματα αὐτά καθεαυτά, τουλάχιστο ἐν μέρει, εἶναι γνώσιμα ἀκριβῶς χάρη στίς παραγόμενες ἀπ'αὐτά *ἐντυπώσεις* σέ μᾶς καί ὅτι οἱ ἰδιότητες τῶν πραγμάτων ὥς ἕνα ὁρισμένο βαθμό εἶναι ἀντικειμενικά-πραγματικές...

[60-62] Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός τοποθετεῖ στή βάση τοῦ Εἶναι τήν ὑλική οὐσία, τήν πραγματική ὑλική βάση ἑνότητας. Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός θεώρησε τόν κόσμο «σάν ἕνα προτσές, σάν ὕλη ἡ ὁποία βρίσκεται σέ συνεχή ἀνάπτυξη» (Ἔνγκελς). Τό ἀναλλοίωτο καί ἀπόλυτο Εἶναι τῶν μεταφυσικῶν μετατρέπεται σέ *Εἶναι πού ἀλλάζει*. *Ἡ οὐσιώδης πραγματικότητα ἀναγνωρίζεται σάν εὐμετάβλητη*. Οἱ ἀλλαγές καί οἱ κινήσεις εἶναι πραγματικές μορφές τοῦ Εἶναι. Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός ὑπερνικάει τό δυϊσμό τοῦ «Εἶναι» καί τοῦ «μή-Εἶναι», τή μεταφυσικά ἀπόλυτη ἀντιπαράθεση τοῦ «ἔμφυτου» στό «ὑπερβατικό», τῶν ἰδιοτήτων τῶν πραγμάτων στό ἴδιο τό πράγμα. Στή βάση τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ δημιουργεῖται ἡ δυνατότητα νά συνδέσουμε ἐπιστημονικά τό πράγμα καθεαυτό μέ τά φαινόμενα, τό ἔμφυτο μέ τό ὑπερβατικό καί νά ὑπερνικήσουμε τό ἀγνώσιμο τῶν πραγμάτων καθεαυτῶν, ἀπό τή μιά μεριά, καί τόν «ὑποκειμενισμό» τῶν ἰδιοτήτων ἀπό τήν ἄλλη, μιά καί «ἡ φύση τοῦ πράγματος, ὅπως — NB

* — ὥς τόν πιό ἔσχατο βαθμό. *Ἡ Σύντ.*

παρατηρεῖ δικαιολογημένα ὁ Πλεχάνοφ, ἀποκαλύπτεται συγκεκριμένα στίς ἰδιότητές του». Ἀκριβῶς πάνω στή βάση τῶν *ἐντυπώσεων* πού παίρνουμε ἀπό τά ἴδια τά πράγματα αὐτά καθεαυτά, ἐμεῖς ἔχουμε τή δυνατότητα νά κρίνουμε *γιά τίς ἰδιότητες τῶν πραγμάτων αὐτῶν καθεαυτῶν,* γιά τό ἀντικειμενικά-πραγματικό Εἶναι...

Πιστές ἀλήθειες διατυπώνονται μέ ἕνα διαβολικά ἐξεζητημένο abstrus* ὕψος. Γιατί ὁ Ἔνγκελς δέν ἔγραφε μέ μιά τέτια ἀλαμπουρνέζικη γλώσσα;

Τό «ἔμφυτο» ἀποκτᾶ ἀντικειμενικά πραγματικό χαρακτήρα. Τό «ὑπερβατικό», πού βρίσκεται ἐκεῖθεν τῶν φαινομένων στή σφαίρα τοῦ «ἀγνώσιμου», μετατρέπεται ἀπό ἀπρόσιτη στίς αἰσθήσεις μας μυστηριώδη οὐσία, σέ «ἔμφυτο» περιεχόμενο τῆς συνείδησής μας, σέ ἀντικείμενο αἰσθησιακῆς ἀντίληψης. Τό «ἔμφυτο» γίνεται «ὑπερβατό», ἐφόσον ἀποκτᾶ *ἀντικειμενικά-πραγματική* σημασία, ἐφόσον δίνει τή δυνατότητα νά κρίνουμε γιά τίς ἰδιότητες τῶν πραγμάτων ἀπό τίς ἐντυπώσεις. Τό «ὑπερβατικό» γίνεται «ἔμφυτο», ἐφόσον θεωρεῖται ὅτι βρίσκεται στή σφαίρα τοῦ *γνώσιμου,* ἄν καί εἶναι ἐκεῖθεν τοῦ ὑποκειμένου. Τήν ἴδια σκέψη ἐκφράζει καί ὁ Μπέλτοφ. «Σύμφωνα μ'αὐτή τή θεωρία, λέει ὁ Μπέλτοφ, ἡ φύση εἶναι πρίν ἀπόλα ἕνα σύνολο φαινομένων. Ἀλλά μιά καί τά πράγματα καθεαυτά ἀποτελοῦν τόν ἀπαραίτητο ὅρο τῶν φαινομένων, μέ ἄλλα λόγια, μιά καί τά φαινόμενα προκαλοῦνται ἀπό τήν ἐνέργεια τοῦ ἀντικειμένου πάνω στό ὑποκείμενο, ἐμεῖς εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά παραδεχτοῦμε ὅτι οἱ νόμοι τῆς φύσης ἔχουν ὄχι μόνο *ὑποκειμενική,* ἀλλά καί *ἀντικειμενική* σημασία, δηλαδή, ὅτι ἡ ἀμοιβαία σχέση τῶν ἰδεῶν μέσα στό *ὑποκείμενο* ἀντιστοιχεῖ, ὅταν ὁ ἄνθρωπος δέν λαθεύει — στήν ἀμοιβαία σχέση τῶν πραγμάτων *ἔξω ἀπ'αὐτό*»**. Ἔτσι λύνεται μέ ἕνα μοναδικά σωστό καί ἐπιστημονικό τρόπο τό ζήτημα τῆς ἀμοιβαίας σχέσης τῶν φαινομένων καί τῶν πραγμάτων καθεαυτῶν — αὐτό τό πιό σπουδαῖο ζήτημα τῆς γνώσης, πάνω στό ὁποῖο ἔσπαζαν τό κεφάλι τους ὁ Κάντ, οἱ μεταφυσικοί καί οἱ φαινομενοκράτες... NB

[62] Ἡ ἑνότητα τοῦ Εἶναι καί τοῦ μή-Εἶναι εἶναι τό γίγνεσθαι — διδάσκει ἡ διαλεκτική. Αὐτή ἡ θέση μεταφρασμένη στή συγκεκριμένη ὑλιστική γλώσσα σημαίνει ὅτι τή βάση ὅλου τοῦ πραγματικοῦ ἀποτελεῖ *ἡ οὐσία, ἡ ὕλη* πού βρίσκεται σέ ἕνα προτσές συνεχοῦς ἀνάπτυξης...

NB

[64-65] Ἄρα, τό σῶμα δέν ἐξαντλεῖται μέ τήν ἀντιληπτότητά του ὅπως ὑποθέτουν οἱ φαινομενοκράτες-αἰσθησιοκρά-

* — σκοτεινό. *Ἡ Σύντ.*

** Ν. Μπέλτοφ. «Ἡ κριτική τῶν κριτικῶν μας», σελ. 199.

τες, ||| ἀλλά ὑπάρχει ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τίς δικές μας ||| ἀντιλήψεις, ὑπάρχει «γιά τόν ἑαυτό του», μέ τήν ἰδιότητα τοῦ «ὑποκειμένου». 'Αλλά ἄν τό σῶμα ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό τίς δικές μας ἀντιλήψεις, τότε οἱ ἀντιλήψεις ἐξαρτιῶνται ὁλοκληρωτικά ἀπό τό σῶμα πού ἐνεργεῖ πάνω μας. Χωρίς τό τελευταῖο δέν ὑπάρχουν ἀντιλήψεις, δέν ὑπάρχουν παραστάσεις, ἔννοιες καί ἰδέες. 'Η νόησή μας καθορίζεται ἀπό τό Εἶναι, δηλαδή, ἀπό ἐκεῖνες τίς ἐντυπώσεις πού παίρνουμε ἀπό τόν ἐξωτερικό κόσμο. 'Εξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος καί οἱ ἰδέες μας καί οἱ ἔννοιες ἔχουν μιά *ἀντικειμενικά-πραγματική* σημασία... NB

Τό σῶμα πού ἐνεργεῖ πάνω στίς αἰσθήσεις μας θεωρεῖται σάν *αἰτία τῆς ἐνέργειας* πού αὐτό προκαλεῖ, δηλαδή, τῆς ἀντίληψης. Οἱ φαινομενοκράτες βάζουν ὑπό ἀμφιβολία τήν ἴδια τή δυνατότητα μιᾶς τέτιας τοποθέτησης τοῦ ζητήματος. 'Ο ἐξωτερικός κόσμος λένε | οἱ ἐνυπαρξιστές, | ὄχι μόνο εἶναι ἀπρόσιτος στήν ἀντίληψη, ἀλλά καί ἀδιανόητος, καί ἄν ἀκόμη ἕνας τέτιος κόσμος ὑπῆρχε... !

[67] Εἴμαστε ἐπίσης ὑποχρεωμένοι νά παραδεχτοῦμε ὅτι οἱ ἀντιλήψεις μας σάν ἀποτέλεσμα τῆς ἐνέργειας δυό παραγόντων — τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καί τῆς δικῆς μας «αἰσθησιακότητας» — δέν εἶναι ταυτόσημες καί ὡς *πρός τό περιεχόμενο* μέ τά ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, πού ἄμεσα, | μέ τή διαί- NB

;) σθηση | εἶναι σέ μᾶς ἀπρόσιτα... ∾ *

[69-75] 'Από τήν ἄποψη τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ τό πράγμα καθεαυτό ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο ὅπως αὐτό ὑπάρχει αὐτό καθεαυτό, «γιά τόν ἑαυτό του». Καί μ'αὐτή τήν ἔννοια ὁ Πλεχάνοφ καθορίζει τήν ὕλη «σάν σύνολο τῶν πραγμάτων καθεαυτῶν, ἐφόσον αὐτά τά πράγματα εἶναι ἡ πηγή τῶν αἰσθημάτων μας»**. Αὐτό τό πράγμα καθεαυτό εἴτε ἡ ὕλη δέν εἶναι μιά ἀφηρημένη ἔννοια πού βρίσκεται πίσω ἀπό τίς συγκεκριμένες ἰδιότητες τῶν πραγμάτων, ἀλλά μιά *«συγκεκριμένη» ἔννοια.* Τό Εἶναι τῆς ὕλης δέν ἀποχωρίζεται ἀπό τήν ούσία της ἤ, ἀντίθετα, ἡ οὐσία της δέν ἀποχωρίζεται ἀπό τό Εἶναι της...

Τό ἀντικείμενο πού εἶναι στερημένο ἀπό κάθε ποιότητα καί ἰδιότητα, εἶναι ἀδύνατο ἀκόμη καί νά τό φανταστοῦμε, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει, δέν ἔχει καμιά ὕπαρξη. Τόν ἐξωτερικό κόσμο τόν |||κατασκευάζουμε||| ἐμεῖς ;; ἀπό τίς δικές μας ἀντιλήψεις, πάνω στή βάση ἐκείνων τῶν ἐντυπώσεων πού μᾶς προκαλεῖ ὁ ἐξωτερικός κόσμος; τά ἀντικείμενα αὐτά καθεαυτά... 'Ανάμεσα στόν ἐξωτερικό καί τόν ἐσωτερικό κόσμο ὑπάρχει μιά ὁρισμένη διαφορά, ταυτόχρονα ὅμως καί μιά ὁρισμένη ὁμοιότητα, ἔτσι πού φτάνουμε

* Αὐτό τό σημάδι δείχνει ὅτι οἱ λέξεις «ἄμεσα, μέ τή διαίσθηση» θά ἔπρεπε νά ἀλλάξουν θέση. *'Η Σύντ.*

** «Das Bild dieses Seins außer dem Denken ist die *Materie,* das Substrat der Realität'», L. Feuerbach. «Werke», Bd. 2, S. 289.

στή γνώση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μέ βάση τίς ἐντυπώσεις, καί ἀκριβῶς μέ τίς ἐντυπώσεις, πού μᾶς προκαλοῦν τά ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Μέ βάση τίς ἐντυπώσεις πού πήραμε ἀπό τήν ἐνέργεια τοῦ ἀντικειμένου πάνω μας ἀποδίδουμε σ'αὐτό όριομένες ἰδιότητες. Ἡ ἐντύπωση εἶναι ἡ συνισταμένη δυό παραγόντων καί σάν τέτια καθορίζεται ἀναπόφευκτα ἀπό τή φύση αὐτῶν τῶν δυό παραγόντων καί περιέχει μέσα της κάτι πού ἀποτελεῖ τή φύση τοῦ ἑνός καί τοῦ ἄλλου παράγοντα, πού εἶναι κοινό γι'αὐτούς...

Καί μόνο πάνω στή βάση τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ μέ τή δική του παραδοχή τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου γίνεται δυνατό νά χτίσουμε μιά καθαρά ἐπιστημονική γνωσιοθεωρία. Ὅποιος ἀπορίπτει τόν ἐξωτερικό κόσμο, αὐτός ἀπορίπτει ἐπίσης καί τήν αἰτία τῶν δικῶν μας αἰσθημάτων καί καταλήγει στόν ἰδεαλισμό. Ἀλλά ὁ ἐξωτερικός κόσμος ἀποτελεῖ ἐπίσης καί τήν ἀρχή τῆς νομοτέλειας. Καί ἄν ἐμεῖς στίς ἀντιλήψεις μας ἔχουμε μπροστά μας καθορισμένα τήν τακτοποιημένη ἀλληλουχία τους, τότε αὐτό γίνεται μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ αἰτία τῶν δικῶν μας αἰσθημάτων, δηλαδή ὁ ἐξωτερικός κόσμος, ἀποτελεῖ τή βάση αὐτῆς τῆς νομοτελειακῆς ἀλληλουχίας...

ἄγαρμπη καί ἀνόητη λέξη!

Χωρίς τή δυνατότητα τῆς πρόβλεψης εἶναι ἀδύνατο νά γνωρίσουμε ἐπιστημονικά τά φαινόμενα τῆς φύσης καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. ...Ἀλλά τά ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου βρίσκονται σέ σχέση μέ τήν αἰτιακή ἀλληλουχία ὄχι μόνο κοντά σέ μᾶς, ἀλλά καί ἀναμεταξύ τους, δηλαδή ἀνάμεσα στά ἴδια τά ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὑπάρχει μιά ὁρισμένη ἀλληλεπίδραση, πού ἡ γνώση τῶν ὅρων της μᾶς δίνει ξανά τή δυνατότητα νά προβλέψουμε καί νά προμαντεύσουμε ὄχι μόνο τήν ἐνέργεια τῶν ἀντικειμένων πάνω σέ μᾶς, ἀλλά καί τίς ἀντικειμενικές, τίς ἀνεξάρτητες ἀπό μᾶς σχέσεις καί ἐνέργειές τους, δηλαδή τίς ἀντικειμενικές ἰδιότητες τῶν πραγμάτων...

Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός δέν προκαθορίζει καθόλου τό ζήτημα τῆς δομῆς τῆς ὕλης μέ τήν ἔννοια τῆς ἀναγκαίας παραδοχῆς τῆς ἀτομικῆς ἤ τῆς μοριακῆς θεωρίας, ἤ κάποιας ἄλλης τρίτης ὑπόθεσης. Καί ἄν θριαμβεύουν οἱ νέες διδασκαλίες γιά τή δομή τῶν ἀτόμων, τότε ὁ διαλεκτικός ὑλισμός ὄχι μόνο δέν θά ἡττηθεῖ, ἀλλά, ἀντίθετα, ἀπ'αὐτό θά βρεῖ τήν πιό λαμπρή ἐπιβεβαίωσή του. Πραγματικά σέ τί συνίσταται ἡ οὐσία τοῦ νέου ρεύματος στόν τομέα τῆς φυσιογνωσίας; Πρῶτα ἀπ'ὅλα στό ὅτι τό ἄτομο, πού οἱ φυσικοί τό φαντάζονταν ἀναλλοίωτο καί τό πιό ἁπλό, δηλαδή στοιχειῶδες καί ἀναποσύνθετο «σῶμα»,

Ἀχά! Ὁ Πλεχάνοφ δέν μιλάει γι'αὐτό τό „νέο ρεῦμα", *δέν τό ξέρει.*

ἀποδείχνεται ὅτι ἀποτελεῖται ἀπό ἀκόμη πιό στοιχειώδεις ἑνότητες ἤ μόρια. Ὑποθέτουν ὅτι στά ἠλεκτρόνια ἔχουμε ἀπέναντί μας τά τελευταῖα στοιχεῖα τοῦ Εἶναι. Ἀλλά μήπως ὁ διαλεκτικός ὑλισμός ἰσχυρίζεται ὅτι τό ἄτομο εἶναι τό ἀπόλυτο ὅριο τοῦ Εἶναι;.. — ὁ Ντεμπόριν ἔχει *ἀσαφή* ἀντίληψη γι'αὐτό.

Θά ἦταν λάθος νά σκεφτοῦμε, ὅπως κάνουν οἱ μαχιστές μας, ὅτι μαζί μέ τήν ἀναγνώριση τῆς ἠλεκτρονικῆς θεωρίας καταρρέει καί ἡ *ὕλη* σάν *πραγματικότητα*, καί ἔτσι μαζί μέ τήν τελευταία καταρρέει καί ὁ διαλεκτικός ὑλισμός πού θεωρεῖ τήν *ὕλη* σάν τή μοναδική πραγματικότητα καί τό μοναδικά κατάλληλο ὅπλο γιά τή συστηματοποίηση τῆς ἐμπειρίας... — Σωστά! — *Ἀνόητος ὅρος!*

Ἄν ὅλα τά ἄτομα ἀποτελοῦνται ἀπό ἠλεκτρόνια ἤ ὄχι αὐτό τό ἐρώτημα δέν λύθηκε, αὐτό εἶναι μιά ὑπόθεση πού μπορεῖ καί νά μήν ἐπιβεβαιωθεῖ. Ἀλλά, ἐκτός ἀπ'αὐτό, μήπως ἡ ἠλεκτρονική θεωρία καταργεῖ τό ἄτομο; Αὐτή ἡ θεωρία ἀποδείχνει μόνο ὅτι τό ἄτομο εἶναι *σχετικά* σταθερό, ἀδιαίρετο καί ἀναλλοίωτο... Ἀλλά' τό ἄτομο σάν πραγματική κοινή βάση δέν παραμερίζεται ἀπό τήν ἠλεκτρονική θεωρία...

Ἄς κάνουμε ἕνα ἀπολογισμό. Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός, ὅπως εἴπαμε, ἀπό τήν τυπική πλευρά δίνει τή δυνατότητα μιᾶς ὑποχρεωτικῆς γιά ὅλους καί ἀντικειμενικῆς γνώσης, χάρη στό ὅτι οἱ μορφές τοῦ Εἶναι ἀπό τή δική του ἄποψη εἶναι ἐπίσης καί μορφές τῆς νόησης, ὅτι στήν κάθε ἀλλαγή στόν ἀντικειμενικό κόσμο ἀντιστοιχεῖ ἀλλαγή στή σφαίρα τῶν ἀντιλήψεων. Σχετικά μέ τό ὑλικό στοιχεῖο ὁ διαλεκτικός ὑλισμός ξεκινάει ἀπό τήν παραδοχή τῶν πραγμάτων καθεαυτῶν, ἤ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἤ *τῆς ὕλης*. Τά «πράγματα καθεαυτά» εἶναι δυνατό νά γνωσθοῦν. Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός ἀπορίπτει τό ἀναμφίβολο καί τό ἀπόλυτο. Τά πάντα στή φύση βρίσκονται στό προτσές τῆς ἀλλαγῆς καί τῆς κίνησης καί στή βάση αὐτῶν βρίσκονται ὁρισμένοι *συνδυασμοί τῆς ὕλης*. Σύμφωνα μέ τή διαλεκτική τό ἕνα «εἶδος» τοῦ Εἶναι περνάει σέ ἄλλο διαμέσου τῶν ἁλμάτων. Οἱ νεότερες φυσικές θεωρίες ὄχι μόνο δέν αναιροῦν, ἀλλά, ἀντίθετα, ἐπιβεβαιώνουν ὁλοκληρωτικά τήν ὀρθότητα τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ.

Οἱ παρατηρήσεις γράφτηκαν ὄχι νωρίτερα ἀπό τό 1909

Τμηματικά δημοσιεύτηκαν τό 1930 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Πρωτοδημοσιεύτηκαν ὁλόκληρες τό 1958 στήν 4η ἔκδοση τῶν Ἁπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν, τόμ. 38ος

Δημοσιεύονται σύμφωνα μέ τό πρωτότυπο

ΓΚ. Β. ΠΛΕΧΑΝΟΦ. «Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ»[219]

ΕΚΔ. «ΣΙΠΟΒΝΙΚ». ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ, 1910

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

NB*

[52-53] Τώρα εἶναι ἤδη ἀρκετά καλά γνωστή ἡ ἀμοιβαία σχέση τῶν κοινωνικῶν μας δυνάμεων στήν ἐποχή τῆς κατάργησης τῆς δουλοπαροικίας. Γι᾽αὐτό θά μιλᾶμε γι᾽αὐτήν μόνο παρεμπιπτόντως, μόνο ἐφόσον αὐτό θά εἶναι ἀπαραίτητο γιά τή διευκρίνιση τοῦ ρόλου πού ἀνέλαβε νά παίξει σ᾽αὐτή τήν ὑπόθεση ἡ πρωτοπόρα μας δημοσιογραφία, πού ἐπικεφαλῆς της ἦταν τότε ὁ Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Εἶναι σ᾽ὅλους γνωστό ὅτι ἡ δημοσιογραφία αὐτή ὑπεράσπιζε μέ θέρμη τά ἀγροτικά συμφέροντα. ῾Ο συγγραφέας μας ἔγραφε τό ἕνα ἄρθρο μετά τό ἄλλο, στά ὁποῖα ὑπεράσπιζε τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν ἀπό τή γῆ καί ἰσχυριζόταν ὅτι ἡ ἐξαγορά τῶν γαιῶν πού περνοῦσαν στόν κλῆρο τῶν ἀγροτῶν δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσει καμιά δυσκολία στήν κυβέρνηση. ῾Ο Τσερνισέβσκι ἀπόδειχνε αὐτή τήν ἄποψη καί μέ γενικούς θεωρητικούς συλλογισμούς καί μέ τούς πιό λεπτομερεῖς ὑπολογισμούς μέ παραδείγματα... ῎Αν κατά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν ἡ κυβέρνησή μας δέν ξέχασε οὔτε γιά μιά στιγμή τά κέρδη τοῦ κρατικοῦ θησαυροφυλάκιου, γιά τά συμφέροντα τῶν ἀγροτῶν σκέφτηκε πολύ λίγο. Κατά τήν ἐπιχείρηση αὐτή τῆς ἐξαγορᾶς, πάρθηκαν ὑπόψη ἀποκλειστικά καί μόνο τά συμφέροντα τοῦ δημοσίου ταμείου καί τῶν γαιοκτημόνων...

„Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ", τεῦχ. 1, σελ. 152[220]

[57-59] ῾Ο Τσερνισέβσκι ἀναγκαζόταν νά διεξάγει μιάν ἄγρια πολεμική ὄχι μόνο γιά τά οἰκονομικά ζητήματα. Καί ἐπιπλέον ἀντίπαλοί του δέν ἦταν μόνο οἱ φιλελεύθεροι οἰκονομιστές. ῞Οσο πιό μεγαλύτερη ἐπίδραση ἐξασκοῦσε ὁ ὅμιλος τοῦ «Σοβρεμέννικ» στή ρωσική λογοτεχνία, τόσο πιό

* Οἱ παρατηρήσεις πού εἶναι ὑπογραμμισμένες μέ πλάγιες γραμμές γράφτηκαν ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στήν ἐπάνω γωνία τῆς σελίδας. Γι᾽αὐτό ἐδῶ καί παρακάτω ἄν δέν θά εἶναι δυνατό νά καθοριστεῖ σέ ποιό σημεῖο ἀναφέρεται ἡ λενινιστική παρατήρηση, παρατίθεται ὅλο τό κείμενο τῆς δοσμένης σελίδας. *Ἡ Σύντ.*

πολλοί καί ἀπό τίς πιό διαφορετικές πλευρές κατηγοροῦσαν καί αὐτόν τόν ὅμιλο γενικά καί τόν συγγραφέα μας εἰδικότερα. Τούς συνεργάτες τοῦ «Σοβρεμέννικ» τούς θεωροῦσαν ἐπικίνδυνους ἀνθρώπους, ἕτοιμους νά ἀνατρέψουν ὅλα τά περιβόητα «θεμέλια». Μερικοί ἀπό τούς «φίλους τοῦ Μπελίνσκι», πού στήν ἀρχή ἀκόμη θεωροῦσαν ὅτι εἶναι δυνατό νά πᾶνε κοντά στόν Τσερνισέβσκι καί στούς ὁμοϊδεάτες του, ξέκοψαν ἀπό τό «Σοβρεμέννικ», σάν ἀπό ἕνα ὄργανο «μηδενιστῶν», καί ἄρχισαν νά φωνάζουν ὅτι ὁ Μπελίνσκι δέν θά ἐνέκρινε ποτέ τήν κατεύθυνση πού πῆρε αὐτός. Ἔτσι ἐνήργησε ὁ Ι. Σ. Τουργκένιεφ*.. Ἀκόμη καί ὁ Χέρτσεν ἄρχισε νά μουρμουρίζει γιά τούς «παλιάτσους» στό «Κόλοκόλ» του... Γενικά, ὅλα ἔδειχναν ὅτι τόν Χέρτσεν τόν παραπλάνησαν οἱ φιλελεύθεροι φίλοι του, σάν τόν Καβέλιν. Οἱ «παλιάτσοι», ἤ «οἱ σφυριχτάδες», ὅπως τούς ὀνόμαζαν στή Ρωσία, — κορόιδευαν ὄχι τίς ἀποκαλύψεις, ἀλλά ἐκείνους τούς ἀφελεῖς ἀνθρώπους πού δέν μποροῦσαν καί δέν ἤθελαν νά πᾶνε πιό πέρα ἀπό τίς ἀθῶες ἀποκαλύψεις, ξεχνώντας τήν ἠθική τοῦ μύθου τοῦ Κριλόφ «Ὁ Γάτος καί ὁ Μάγειρας»**.

NB

Ὡς ἐδῶ „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ“, τεῦχ. 1, σελ. 152

NB

Ὁ Χέρτσεν ὁ ἴδιος ὄφειλε πολύ σύντομα νά δεῖ πόσο κακοί ἀπό πολιτική ἄποψη ἦταν ἐκεῖνοι οἱ φιλελεύθεροι φίλοι πού μελετοῦσαν τίς σχέσεις του μέ τόν Τσερνισέβσκι. Ὅταν αὐτός ἀναγκάστηκε νά κόψει σχέσεις μέ τόν Κ. Ντ. Καβέλιν, ἴσως καί ὁ ἴδιος νά εἶπε μέσα του ὅτι οἱ «χολιασμένοι» δέν εἶχαν ἐντελῶς ἄδικο***.

NB

Ἄλλωστε, ἡ πλειοψηφία τῶν ἄρθρων στό «Σβιστόκ», πού προκάλεσε τήν ἰδιαίτερη δυσαρέσκεια τῶν καλοαναθρεμένων φιλελεύθερων, δέν ἀνῆκε στόν Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Αὐτός σπάνια ἔπαιρνε μέρος σ᾿αὐτό, ἐπειδή ἦταν παραφορτωμένος μέ ἄλλη δουλιά.

NB

* Ὁ Τσερνισέβσκι διηγεῖται ὅτι ὁ Τουργκένιεφ μποροῦσε ἀκόμη ὥς ἕνα σημεῖο νά τόν ἀνεχθεῖ, ἀλλά γι᾿αὐτό δέν ἀνεχόταν ὁριστικά τόν Ντομπρολιοῦμποφ. «Ἐσεῖς εἶστε ἕνα ἁπλό φίδι, ἐνῶ ὁ Ντομπρολιοῦμποφ εἶναι ἡ κόμπρα» — ἔλεγε στόν Τσερνισέβσκι. (Βλ. τό γράμμα πού ἤδη ἀναφέρθηκε «Σέ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης». Ἅπαντα, τόμ. IX, σελ. 103.)

** Γιά τό ἄρθρο «Very dangerous» καί γιά τίς λίγο-πολύ ὑποτιθέμενες συνέπειές του βλ. ἀνάμεσα στ᾿ἄλλα, στό βιβλίο τοῦ κ. Βετρίνσκι «Χέρτσεν». Πετρούπολη, 1908, σελ. 354.

*** Τήν ἱστορία αὐτῆς τῆς διακοπῆς μπορεῖ κανείς νά τήν παρακολουθήσει ἀπό τά γράμματα τοῦ Κ. Ντ. Καβέλιν καί τοῦ Ι. Σ. Τουργκένιεφ πρός τόν Α. Ι. Χέρτσεν, πού ἐκδόθηκαν ἀπό τόν Μ. Ντραγκομάνοφ στή Γενεύη τό 1892.

[61-66]. Στό μεταξύ ἡ διάθεση ἀνέβαινε τουλάχιστον σ'ἕνα ὁρισμένο τμῆμα τῆς ρωσικῆς «κοινωνίας». 'Αναστατωνόταν ἡ σπουδάζουσα νεολαία, ἐμφανίζονταν μυστικές ἐπαναστατικές ὀργανώσεις πού τύπωναν τίς ἐκκλήσεις καί τά προγράμματά τους καί περίμεναν μιά ἐπικείμενη ἐξέγερση τῶν ἀγροτῶν. 'Εμεῖς ξέρουμε ἤδη ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι παραδεχόταν ἐντελῶς ὅτι μπορεῖ νά ἔρθει μιά «σπουδαία ἐποχή» στή Ρωσία καί θά δοῦμε ἀκόμη πόσο δυνατή ἀπήχηση βρῆκε ἡ ἄνοδος τῶν κοινωνικῶν διαθέσεων στή δημοσιογραφική του δράση. 'Αλλά εἶχε ἄραγε αὐτός κάποια σχέση μέ τούς μυστικούς συνδέσμους; Σ'αὐτό τό ἐρώτημα γιά τήν ὥρα εἶναι ἀδύνατο νά ἀπαντήσει κανείς μέ βεβαιότητα, καί, ἀλήθεια, ποιός ξέρει ἄν θά ἔχουμε καμιά φορά δεδομένα γιά τή λύση του. Κατά τή γνώμη τοῦ κ. Μ. Λέμκε πού μελέτησε θαυμάσια τό ἔργο τοῦ Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, *«μποροῦμε νά ὑποθέσουμε* (ὑπογράμμιση δική του) ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι εἶχε γράψει ἐκείνη τήν «ἔκκληση πρός τούς ἀγρότες τῶν εὐγενῶν», πού γιά τή σύνταξή της τό δικαστήριο τόν θεώρησε ἔνοχο. 'Ο κ. Μ. Λέμκε ἐπιβεβαιώνει αὐτή του τήν εἰκασία στρέφοντας τήν προσοχή στή γλώσσα καί στό περιεχόμενο αὐτῆς τῆς προκήρυξης. 'Εμεῖς θεωροῦμε ὅτι αὐτές οἱ ὑποδείξεις δέν στεροῦνται βασιμότητας. 'Αλλά σπεύδουμε νά ἐπαναλάβουμε μαζί μέ τόν κ. Λέμκε ὅτι «ὅλα αὐτά εἶναι λίγο πολύ πιθανοί συλλογισμοί καί μόνο τέτιοι»*. Θεωροῦμε ἀρκετά βάσιμη καί τή γνώμη τοῦ κ. Λέμκε ὅτι τό γνωστό φυλλάδιο «Βελικορούς» ἦταν ἐνμέρει ἔργο τοῦ Τσερνισέβσκι. 'Ο κ. Λέμκε ἐπιβεβαιώνει τήν ὑπόθεσή του μέ τά λόγια τοῦ κ. Σταχέβιτς... Εἴμαστε ἀπόλυτα σύμφωνοι μέ τόν κ. Σταχέβιτς: ἡ «Βελικορούς» μέ τή γλώσσα καί τό περιεχόμενό της πραγματικά θυμίζει πολύ τά δημοσιογραφικά ἄρθρα τοῦ Τσερνισέβσκι...

NB

NB

„Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ“ τεῦχ. 1, σελ. 157

Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ σλαβόφιλοι ἐπιδοκίμαζαν πολύ τήν πάλη τῶν ρουσίνων τῆς Γαλικίας ἐνάντια στούς πολωνούς. 'Ο Τσερνισέβσκι συμπαθοῦσε πάντα τούς μικρορώσους. Θεωροῦσε μεγάλο λάθος τήν ἀρνητική στάση τοῦ Μπελίνσκι ἀπέναντι στή μικρορωσική λογοτεχνία πού εἶχε ἐμφανιστεῖ. Στό βιβλιαράκι τοῦ «Σοβρεμέννικ» πού βγῆκε τό Γενάρη τοῦ 1861 δημοσίευσε ἕνα πολύ φιλικό ἄρθρο μέ ἀφορμή τήν ἐμφάνιση τοῦ μικρορωσικοῦ ὄργανου «'Οσνόβα». 'Αλλά ὁ Τσερνισέβσκι δέν μποροῦσε νά ἐπιδοκιμάσει ἀπόλυτα τήν πάλη τῶν ρουσίνων τῆς Γαλικίας ἐνάντια στούς πολωνούς. Δέν τοῦ ἄρεσε, πρῶτο, ὅτι οἱ ρουσίνοι γύρευαν ὑποστήριξη ἀπό τήν κυβέρνηση τῆς Βιέννης. Δέν τοῦ ἄρεσε ἐπίσης καί ἡ ἐπιρροή πού ἐξασκοῦσε ὁ κλῆρος στό κίνημα τῶν ρουσίνων τῆς Γαλικίας. «Γιά τίς

* Μ. Κ. Λέμκε. «Τό ἔργο τοῦ Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι». Μπιλόγε, 1906, τεῦχ. 4, σελ. 179.

κοσμικές ὑποθέσεις — ἔγραφε — εἶναι ἀνάγκη νά φροντίζουν οἱ κοσμικοί ἄνθρωποι». Δέν ἄρεσε τέλος στόν Τσερνισέβσκι καί ἡ ἀποκλειστικά ἐ θ ν ι κ ή τοποθέτηση ἐκείνου τοῦ ζητήματος πού ὁ Τσερνισέβσκι τό θεωροῦσε πρίν ἀπόλα ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ό ζήτημα. Στό ἄρθρο «'Εθνική ἀπρέπεια» («Σοβρεμέννικ», 1861, 'Ιούλης) πού στρεφόταν ἐνάντια στό «Σλόβο» τοῦ Λβόφ, ὁ Τσερνισέβσκι ἐπιτέθηκε δριμύτατα ἐνάντια στόν παραπανίσιο ἐθνικισμό αὐτοῦ τοῦ ὀργάνου. «Εἶναι πολύ πιθανό, — ἔγραφε — ὅτι μέ μιά πολύ ἀκριβολογημένη ἐξέταση τῶν ζωντανῶν σχέσεων τό «Σλόβο» τοῦ Λβόφ θά θεωροῦσε ὅτι βάση τῆς ὑπόθεσης εἶναι ἕνα ζήτημα ἐντελῶς ξένο πρός τό φυλετικό ζήτημα, — τό ζήτημα τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων. Εἶναι πολύ πιθανό ὅτι θά ἔβλεπε καί στή μιά καί στήν ἄλλη πλευρά καί τούς ρουσίνους καί τούς πολωνούς — ἀνθρώπους διαφορετικῆς φυλῆς, ἀλλά μιᾶς καί τῆς αὐτῆς κοινωνικῆς θέσης. 'Εμεῖς δέν φανταζόμαστε ὅτι ὁ πολωνός μουζίκος θά ἐχθρευόταν τό ξαλάφρωμα ἀπό τίς ἀγγαρεῖες καί γενικά τή διευκόλυνση τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν ρουσίνων ἀποίκων. Δέν νομίζουμε ὅτι τά αἰσθήματα τῶν γαιοκτημόνων τῆς ρουσινικῆς φυλῆς σ'αὐτό τό ζήτημα διαφέρουν πολύ ἀπό τά αἰσθήματα τῶν πολωνῶν γαιοκτημόνων. Ἄν δέν κάνουμε λάθος, ἡ ρίζα τοῦ ζητήματος τῆς Γαλικίας βρίσκεται στίς ταξικές καί ὄχι στίς φυλετικές σχέσεις».

'Η ἀμοιβαία ἔχθρα τῶν λαοτήτων πού ἀνήκουν στήν Αὐστρία ἔπρεπε πολύ περισσότερο νά φανεῖ στόν Τσερνισέβσκι ἀπρεπής γιατί ἡ βιεννέζικη κυβέρνηση τότε, ὅπως καί πρωτύτερα, ἔβγαζε ἀπ'αὐτήν πολλά ὀφέλη. «Μόλις σκεφτεῖς ὅπως πρέπει, τότε δέν παραξενεύεσαι γιά τήν πολύχρονη ὕπαρξη τῆς Αὐστριακῆς αὐτοκρατορίας, — ἔγραφε στήν πολιτική ἀνασκόπηση τοῦ ἴδιου ἐκείνου τεύχους τοῦ «Σοβρεμέννικ», ὅπου εἶχε δημοσιευτεῖ τό ἄρθρο «'Εθνική ἀπρέπεια» — ἀσφαλῶς ἡ αὐτοκρατορία δέν μποροῦσε νά μή διατηρηθεῖ μέ μιά τέτια ἄριστη πολιτική λεπτότητα τῶν ἐθνοτήτων πού ἦταν δεσμευμένες μέ τά σύνορά της». Οἱ γερμανοί, τσέχοι, κροάτες καί, ὅπως εἴδαμε, οἱ ρουσίνοι τῆς Αὐστρίας, φαίνονταν στόν Τσερνισέβσκι ἐξίσου «χοντροκέφαλοι». Φοβοῦνταν ὅτι ἰδιαίτερα ἡ δοκιμασμένη στά χρόνια 1848-1849 σλαβική «χοντροκεφαλιά» θά πάει πάλι πολύ μακριά. Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1860-1870 ἡ Οὐγγαρία ἔκανε ἐπίμονη πάλη μέ τούς βιεννέζους ἀντιδραστικούς συγκεντρωτιστές. 'Η δυσαρέσκεια τῶν οὔγγρων ἔφτανε σέ τέτιο σημεῖο πού γιά μιά στιγμή μποροῦσε κανείς νά περιμένει ἐπαναστατικό ξέ-

σπασμα στή χώρα τους. 'Ο συγγραφέας μας στίς πολιτικές του άνασκοπήσεις έξέφραζε πολλές φορές τό φόβο ότι σέ περίπτωση έπαναστατικού κινήματος στήν Ούγγαρία οί σλάβοι τής Αύστρίας θά γίνουν ξανά πειθήνια όργανα τής άντίδρασης. 'Η τοτινή τακτική πολλών σλαβικών φυλών τής Αύστρίας ήταν ίκανή νά δυναμώσει μόνο παρόμοιους φόβους, μιά καί οί σλάβοι τής Αύστρίας έπέτρεπαν στόν έαυτό τους νά παινεύεται γιά τόν πρόστυχο ρόλο πού έπαιξαν στά γεγονότα τού 1848-1849. 'Ο Τσερνισέβσκι, κατακρίνοντας αύστηρά αύτή τήν τακτική, τόνιζε ότι οί σλάβοι τής Αύστρίας θά είχαν άντίθετα πιό πολύ όφελος νά ύποστηρίζουν τούς έχθρούς τής βιεννέζικης κυβέρνησης άπό τούς όποίους θά μπορούσαν νά πάρουν πολύ ούσιαστικές παραχωρήσεις. Αύτό τό έλεγε σ'ό,τι άφορά τίς σχέσεις τών κροατών πρός τούς ούγγρους, τό ίδιο άκριβώς έπαναλάμβανε καί στούς ρουσίνους. «Τό ταξικό κόμμα, τό έχθρικό πρός τούς ρουσίνους, — διαβάζουμε στό άρθρο «'Εθνική άπρέπεια», — είναι τώρα έτοιμο γιά παραχωρήσεις... Μά δέν θά ήταν άσχημο νά σκεφτεί γι'αύτό τό «Σλόβο» τού Λβόφ. Μπορεί οί παραχωρήσεις γιά τίς όποίες είναι είλικρινά έτοιμοι οί άνθρωποι πού τού φαίνονται έχθροί, μπορεί αύτές οί παραχωρήσεις νά είναι τόσο μεγάλες πού θά ίκανοποιούσαν τελείως τούς ρουσίνους άποικους, άλλά πάντως ένα είναι άναμφίβολο, ότι αύτές οί παραχωρήσεις είναι πολύ μεγαλύτερες καί πολύ σημαντικότερες άπό όλα έκείνα πού μπορούν νά πάρουν οί ρουσίνοι άποικοι άπό τούς αύστριακούς»...

"Ως έδώ „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ" τεύχ. 1, σελ. 158

Τέλος, στό πρώτο μέρος τού μυθιστορήματος «Πρόλογος» άπεικονίζεται ή φιλική σχέση τού Βόλγκιν πρός τόν Σοκολόβσκι (Σερακόβσκι;). Τού Βόλγκιν τού άρέσει ή όλόψυχη άφοσίωση τού Σοκολόβσκι στίς πεποιθήσεις του, ή έλλειψη άπ' αύτόν έγωιστικής μικρότητας, ή ίκανότητα νά κυριαρχεί στόν έαυτό του συνενωμένη μέ τό φλογερό πάθος τού πραγματικού διαφωτιστή. 'Ο Βόλγκιν τόν όνομάζει π ρ α γ μ α τ ι κ ό ά ν θ ρ ω π ο καί νομίζει ότι οί δικοί μας φιλελεύθεροι θά μπορούσαν νά διδαχτούν πολλά άπ'αύτόν. "Ολο αύτό είναι πολύ ένδιαφέρον*, άλλά κι'αύτό δέν έξηγεί καθόλου τίς πρακτικές σχέσεις τού Τσερνισέβσκι μέ τό πολωνικό ζήτημα.

NB

NB

*'Ο Βόλγκιν έκτιμούσε ίδιαίτερα τή «σ ύ ν ε σ η» τού Σοκολόβσκι, πού έκδηλώθηκε στό γεγονός ότι τό 1848 στή Βολινία αύτός μόνος άνάμεσα σ'όλους τούς όμοϊδεάτες του δέν τά έχασε καί έντελώς ψύχραιμα μελέτησε τίς πιθανότητες τής ένοπλης έξέγερσης, πού φάνηκαν ότι πλησιάζουν στό μηδέν.

Ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν τότε περίπου 34 χρονῶν. Βρισκόταν σέ πλήρη ἀκμή τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων καί, ποιός ξέρει, μέχρι ποιό ὕψος θά μποροῦσε νά φτάσει στήν ἐξέλιξή του' Ἀλλά δέν τοῦ ἔμεινε πιά παρά λίγος χρόνος ἐλεύθερης ζωῆς. Ἦταν ἀναγνωρισμένος ἀρχηγός τοῦ ἀκραίου κόμματος, ἕνας κήρυκας τοῦ ὑλισμοῦ καί τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ ἐξαιρετικά μεγάλη ἐπιροή. Τόν θεωροῦσαν ἡγέτη τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας, καί τόν κατηγοροῦσαν γιά ὅλα τά ξεσπάσματα καί τίς ταραχές της. Ὅπως συμβαίνει πάντα σέ τέτιες περιπτώσεις ἡ φήμη μεγαλοποίησε τήν ὑπόθεση καί καταλόγισε στόν Τσερνισέβσκι ἀκόμη καί τέτιες προθέσεις καί ἐνέργειες πού ὁ ἴδιος ποτέ δέν τίς εἶχε. Στόν «Πρόλογο τοῦ προλόγου» ὁ ἴδιος ὁ Τσερνισέβσκι περιγράφει ἐκεῖνα τά συμπονετικά φιλελεύθερα κουτσομπολιά πού κυκλοφοροῦσαν στήν Πετρούπολη σχετικά μέ τίς φανταστικές σχέσεις τοῦ Βόλγκιν (δηλ. αὐτοῦ τοῦ ἴδιου) μέ τόν ὅμιλο τῶν ρώσων ἐξορίστων στό Λονδίνο...

idem`
„Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ“
τεῦχ. 1,
σελ. 165-166

[71-73] Ποῦ βρισκόταν τό μυστικό τῆς ἀσυνήθιστης ἐπιτυχίας τοῦ «Τί νά κάνουμε;». Στό ἴδιο ἀκριβῶς τό γεγονός στό ὁποῖο βρίσκεται γενικά τό μυστικό τῆς ἐπιτυχίας τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, στό γεγονός ὅτι αὐτό τό μυθιστόρημα ἔδινε μιά ζωντανή καί κατανοητή σέ ὅλους ἀπάντηση στά ἐρωτήματα πού εἶχαν προκαλέσει τό ἔντονο ἐνδιαφέρον ἑνός σημαντικοῦ μέρους τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Οἱ σκέψεις πού ἐκτίθονταν σ' αὐτό τό βιβλίο αὐτές καθεαυτές δέν ἦταν νέες. Ὁ Τσερνισέβσκι τίς πῆρε ὁλοκληρωτικά ἀπό τή δυτικοευρωπαϊκή φιλολογία. Μέ τό κήρυγμα τῶν ἐλεύθερων καί κυρίως τῶν εἰλικρινῶν, τῶν τίμιων σχέσεων στήν ἀγάπη τοῦ ἄνδρα πρός τή γυναίκα, πολύ πιό μπροστά ἀπ' αὐτόν ἀσχολοῦνταν ἡ Γεωργία Σάνδη στή Γαλλία*. Ἡ Λουκρητία Φλοριάνι δέν διαφέρει ὡς πρός τίς ἠθικές ἀπαιτήσεις πού προβάλλει στήν ἀγάπη σέ τίποτε ἀπό τήν Βέρα Πάβλοβνα Λοπουχόβα-Κιρσάνοβα. Καί σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό μυθιστόρημα «Ζάκ» θά ἦταν πολύ εὔκολο νά ἀντιγράψει κανείς ἀπ' αὐτό μιά ἀρκετά μεγάλη σειρά ἀποσπασμάτων, πού δείχνουν ὅτι στό μυθιστόρημα «Τί νά κάνουμε;» ἀναπαράγονται πότε-πότε σχεδόν ὁλοκληρωτικά σκέψεις καί συλ-

* Σημειώνουμε μέ τήν εὐκαιρία ὅτι τό Wahlverwandschaften τοῦ Γκαῖτε εἶναι ἐπίσης ἕνα κείμενο ὑπεράσπισης τέτιων σχέσεων. Αὐτό τό νιώθουν καλά μερικοί γερμανοί ἱστορικοί τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας, οἱ ὁποῖοι χωρίς νά παίρνουν τό θάρρος νά κακολογήσουν ἕναν τέτιο συγγραφέα μέ κῦρος καί ταυτόχρονα χωρίς νά ἀποτολμοῦν νά συμφωνήσουν μαζί του σύμφωνα μέ τή φιλισταϊκή χρηστότητά τους, μουρμουρίζουν συνήθως κάτι ἐντελῶς ἀκατανόητο σχετικά μέ τίς ἀλλόκοτες δῆθεν παραδοξολογίες τοῦ μεγάλου γερμανοῦ.

λογισμοί τοῦ φιλελεύθερου καί γεμάτου αὐταπάρνηση ἥρωα τῆς Γεωργίας Σάνδη*. Κι'ἀλήθεια δέν εἶναι μόνη ἡ Γεωργία Σάνδη πού κήρυσσε τήν ἐλευθερία στίς σχέσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ὅπως εἶναι γνωστό τίς κήρυσσαν ἐπίσης ὁ Ρόμπερτ Ὄουεν καί ὁ Φουριέ πού ἄσκησαν ἀποφασιστική ἐπίδραση πάνω στήν κοσμοθεωρία τοῦ Τσερνισέβσκι**. Καί ὅλες αὐτές οἱ ἰδέες ἀκόμη στή δεκαετία 1840-1850 ἔβρισκαν ἀνάμεσά μας θερμή συμπάθεια... Ἀλλά ὥς τήν ἐμφάνιση τοῦ μυθιστορήματος «Τί νά κάνουμε;» αὐτές τίς ἀρχές τίς συμμεριζόταν μόνο μιά χούφτα «ἐκλεκτῶν». Ἡ μάζα τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ δέν τίς καταλάβαινε καθόλου. Ἀκόμη καί ὁ Χέρτσεν δέν
NB τόλμησε νά τίς διατυπώσει πλήρως καί μέ σαφήνεια στό μυθιστόρημά του «Ποιός φταίει;». Ὁ Α. Ντρουζίνιν στή νουβέλλα του «Παλίνκα Σάξ»*** λύνει τό ζήτημα πιό ξεκάθαρα. Αὐτή ὅμως ἡ νουβέλλα εἶναι πολύ φτωχή καί ἐπιπλέον τά πρόσωπα τοῦ βιβλίου πού ἀνήκουν στή λεγόμενη ἀνώτατη — γραφειοκρατική καί τιτλούχα — κοινωνία, δέν προκαλοῦσαν κανένα ἐνδιαφέρον στούς «ραζνοτσίντσι» πού μετά τήν πτώση τοῦ καθεστῶτος τοῦ τσάρου
NB Νικολάου, ἀποτελοῦσαν τήν ἀριστερή πτέρυγα τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ.

---

21 **** * Ὁ Τσερνισέβσκι ἔγραψε στό ἡμερολόγιό του στίς 26 Μάρτη
22 1853 τήν παρακάτω συζήτησή του μέ τή μνηστή: ««Στά σοβαρά
σκέπτεστε ὅτι εἶναι δυνατό νά σᾶς ἀπατήσω;» — «Ἐγώ δέν τό σκέπτο-
23 μαι αὐτό καί δέν τό περιμένω, ἀλλά κι'αὐτή τήν περίπτωση τήν
καλοσκέφθηκα». — «Καί τί θά κάνατε τότε ἐσεῖς;» — Ἐγώ τῆς
25 διηγήθηκα τόν Ζάκ τῆς Γεωργίας Σάνδη. «Τί, καί σεῖς ἐπίσης θά αὐτοκτονούσατε;» — «Δέ νομίζω» — καί εἶπα ὅτι θά προσπαθήσω νά τῆς βρῶ τή Γεωργία Σάνδη (αὐτή δέν εἶχε διαβάσει αὐτό τό βιβλίο ἤ πάντως δέν θυμᾶται τίς ἰδέες του)» (Ἅπαντα, τόμ. Χ, μέρ. 2, κεφ. 3, σελ. 78). Δέν θεωροῦμε περιττό νά σημειώσουμε ἀκόμη ἕνα σημεῖο ἀπό τίς συνομιλίες τοῦ Τσερνισέβσκι μέ τή μνηστή του: «Καί τί εἴδους θά
30 εἶναι αὐτές οἱ σχέσεις — εἶπε αὐτή τήν τρίτη μέρα: θά ἔχουμε χωριστά δωμάτια καί σεῖς δέν θά πρέπει νά ἔρχεστε σέ μένα χωρίς ἄδεια. Αὐτό καί γώ ὁ ἴδιος θά ἤθελα νά τό κανονίσω ἔτσι, ἴσως, γι'αὐτό σκέπτομαι
35 σοβαρότερα ἀπ'αὐτήν. — Αὐτή, ἐννοεῖ, πιθανόν, μόνο τό ὅτι δέν θέλει νά τῆς γίνομαι βαρετός, ἐνῶ ἐγώ μ'αὐτό ἐννοῶ ὅτι γενικά ὁ κάθε ἄνδρας πρέπει νά εἶναι ἐξαιρετικά λεπτός στίς συζυγικές του σχέσεις ἀπέναντι στή γυναίκα» (στό ἴδιο, σελ. 82). Σχεδόν κυριολεκτικά μιά τέτια συζήτηση κάνει καί ἡ Βέρα Πάβλοβνα μέ τόν Λοπουχόφ στό μυθιστόρημα «Τί νά κάνουμε;»

40 ** Εἶναι ζήτημα ἄν πρέπει νά ὑπενθυμίσουμε τί δραστήριο κήρυγ-
41 μα ἔκανε ὁ Ρόμπερτ Ὄουεν πρός αὐτή τήν κατεύθυνση. Σ'ὅ,τι ἀφορᾶ τόν Φουριέ, θά παραθέσουμε ἐδῶ τά παρακάτω βαθυστόχαστα λόγια
42 του: «les coutumes en amour... ne sont que formes temporaires et variables, et non pas fond immuable» (Oeuvres complètes de Ch. Fourier, t. IV. p. 84).

*** «Σοβρεμέννικ», 1847, τεῦχ. 12.

**** Αὐτοί οἱ ἀριθμοί πού γράφτηκαν ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν δείχνουν τίς σειρές τῆς σελίδας 72 τοῦ βιβλίου τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ. *Ἡ Σύντ.*

[75-77] Στά ὄνειρα τῆς Βέρας Πάβλοβνα βλέπουμε ἕνα τέτιο γνώρισμα τῶν σοσιαλιστικῶν απόψεων τοῦ Τσερνισέβσκι, στό ὁποῖο, δυστυχῶς, δέν ἔδιναν τήν ἀπαιτούμενη προσοχή ὥς τά τελευταῖα χρόνια οἱ ρῶσοι σοσιαλιστές. Σ'αὐτά τά ὄνειρα τραβάει τήν προσοχή μας ἡ πλήρης συναίσθηση ἀπό τόν Τσερνισέβσκι τοῦ γεγονότος ὅτι τό σοσιαλιστικό σύστημα μπορεῖ νά στηριχτεῖ μόνο σέ μιά πλατιά ἐφαρμογή στήν παραγωγή τῶν τεχνικῶν δυνάμεων πού ἀναπτύχθηκαν ἀπό τήν ἀστική περίοδο. Στά ὄνειρα τῆς Βέρας Πάβλοβνα οἱ τεράστιες στρατιές ἐργασίας ἀσχολοῦνται ἀπό κοινοῦ μέ τήν παραγωγή, περνώντας ἀπό τήν Κεντρική 'Ασία στή Ρωσία, ἀπό τίς χῶρες τοῦ ζεστοῦ κλίματος στίς ψυχρές χῶρες. Ὅλο αὐτό, φυσικά, θά μποροῦσε κανείς νά τό φανταστεῖ καί μέ τή βοήθεια τοῦ Φουριέ, ἀλλά τό γεγονός ὅτι αὐτό δέν τό ἤξερε τό ἀναγνωστικό κοινό τῆς Ρωσίας φαίνεται ἀκόμη καί ἀπό τήν τελευταία ἱστορία τοῦ λεγόμενου ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ. Στίς ἀντιλήψεις τους γιά τή σοσιαλιστική κοινωνία οἱ ἐπαναστάτες μας ἔφταναν συχνά ὥς τό σημεῖο νά τή φαντάζονται σάν ὁμοσπονδία τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων πού καλλιεργοῦν τά χωράφια τους μ'ἐκεῖνο τό παμπάλαιο ἀλέτρι, μέ τό ὁποῖο σκάλιζαν τή γῆ ἀκόμη στήν ἐποχή τοῦ Βασίλη τοῦ Σκοτεινοῦ. 'Αλλά εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἕνας τέτιος «σοσιαλισμός» δέν μπορεῖ καθόλου νά ἀναγνωριστεῖ σάν σοσιαλισμός. 'Η ἀπελευθέρωση τοῦ προλεταριάτου μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μόνο στή βάση τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν «ἐ ξ ο υ σ ί α τ ῆ ς γ ῆ ς» καί γενικά τῆς φύσης. Καί γιά τήν τελευταία αὐτή ἀπελευθέρωση εἶναι ἀναμφίβολα ἀπαραίτητες ἐκεῖνες οἱ στρατιές ἐργασίας κι'ἐκείνη ἡ πλατιά ἐφαρμογή στήν παραγωγή τῶν σύγχρονων παραγωγικῶν δυνάμεων γιά τίς ὁποῖες μιλοῦσε ὁ Τσερνισέβσκι στά ὄνειρα τῆς Βέρας Πάβλοβνα καί τίς ὁποῖες ἐμεῖς τίς ξεχάσαμε ὁλότελα, ἐπιδιώκοντας τήν «πρακτικότητα».

NB σύγκρ. μέ „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ", τεῦχ. 1

'Ο Τσερνισέβσκι ἦταν παρών, ὅταν ἐμφανιζό- 1 ταν σέ μᾶς ὁ νέος τύπος τῶν «νέων ἀνθρώπων». Αὐτόν τόν τύπο τόν παρέστησε ὁ Τσερνισέβσκι στό πρόσωπο τοῦ Ραχμέτοφ. 'Ο συγγραφέας μας χαιρέτιζε χαρούμενα τήν ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ νέου τύπου καί δέν μποροῦσε νά στερηθεῖ ἀπό τήν εὐχαρίστηση νά σχεδιάζει ἔστω ἀόριστα τήν κατατομή του. Ταυτόχρονα ὁ Τσερνισέβσκι πρόβλεψε μέ λύπη πόσο πολλές ταλαιπωρίες καί βάσανα πρέπει νά περάσει ὁ ρῶσος ἐπαναστάτης, ἡ ζωή τοῦ ὁποίου

1 — „τοῦ ἐπαναστάτη" στό „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ" (τεῦχ. 1, σελ. 173)

πρέπει νά είναι μιά ζωή σκληρού άγώνα καί βασανιστικής αύταπάρνησης. Καί νά ό Τσερνισέβσκι προβάλλει μπροστά μας στό πρόσωπο τοῦ Ραχμέτοφ ἕναν πραγματικό ἀσκητή. Ὁ Ραχμέτοφ βασανίζει ἐντελῶς τόν ἑαυτό του. Εἶναι τελείως «ἀνηλεής ἀπέναντι στόν ἑαυτό του», σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τῆς σπιτονοικοκυρᾶς του. Ἀποφασίζει ἀκόμη καί νά δοκιμάσει ἄν μπορεῖ νά ἀντέξει τά βασανιστήρια καί γι'αὐτό τό σκοπό ξαπλώνει ὅλη τή νύχτα πάνω σέ κετσέ πού εἶναι μπηγμένα καρφιά. Πολλοί, μαζί καί ὁ Πίσαρεφ εἶδαν σ'αὐτό τό γεγονός μιά ἁπλή ἰδιοτροπία. Ἐμεῖς εἴμαστε σύμφωνοι ὅτι μερικές λεπτομέρειες στό χαρακτήρα τοῦ Ραχμέτοφ μποροῦσαν νά ἀπεικονιστοῦν διαφορετικά. Ὅλο ὅμως τό σύνολο τοῦ χαρακτήρα παραμένει παρόλα αὐτά πέρα γιά πέρα πιστό στήν πραγματικότητα: σ'ὅλους σχεδόν τούς ἐπιφανεῖς [2] δικούς μας σοσιαλιστές τῶν δεκαετιῶν τοῦ 1860 καί τοῦ 1870 ὑπῆρχε [3] ἕνα μεγάλο μέρος ραχμετοφισμοῦ...

2 — τῶν „ρώσων ἐπαναστατῶν"
3 — „τεράστιο"
(„Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ", τεῦχ. 1, σελ. 174)
NB

NB

Σάν ἐπίγραμμα στό πρῶτο ἄρθρο μας γιά τόν Τσερνισέβσκι, τό ὁποῖο γράφτηκε κάτω ἀπό τήν πρόσφατη ἐντύπωση πού προκάλεσε ἡ εἴδηση γιά τό θάνατό του καί τό ὁποῖο διορθώθηκε τελείως σέ τούτη τήν ἔκδοση, βάλαμε τά παρακάτω λόγια τοῦ συγγραφέα μας ἀπό τό γράμμα του στή γυναίκα του: «Ἡ ζωή μου μαζί σου ἀνήκει στήν ἱστορία, θά περάσουν ἑκατοντάδες χρόνια καί τά ὀνόματά μας θά εἶναι ἀγαπητά στούς ἀνθρώπους, καί θά τά θυμοῦνται μέ εὐγνωμοσύνη, ὅταν δέν θά ὑπάρχουν πιά ἐκεῖνοι πού ζοῦσαν μαζί μας». Αὐτό τό γράμμα γράφτηκε στίς 5 τοῦ Ὀχτώβρη 1862, δηλ. τόν καιρό πού ὁ συγγραφέας βρισκόταν ἤδη στή φυλακή.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ, ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟ
ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Κεφάλαιο πρώτο
Ο ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ ΚΑΙ Ο ΦΟΥΕΡΜΠΑΧ

[81] Στήν πρώτη ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ ἔργου, — πού τό πρῶτο ἄρθρο του, τό ὁποῖο μιλοῦσε ἀνάμεσα στ᾿ἄλλα γιά τίς φιλοσοφικές ἀπόψεις τοῦ Τσερνισέβσκι, εἶχε γραφτεῖ στό τέλος τοῦ
8 18|9|9, — ἐκφράσαμε τήν πεποίθηση ὅτι στίς φιλοσοφικές του ἀπόψεις ὁ συγγραφέας μας ἦταν ὀπαδός τοῦ Φόυερμπαχ. Αὐτή ἡ πεποίθησή μας στηριζόταν, ἐννοεῖται, πρῶτα ἀπόλα στή σύγκριση μέ τίς ἀπόψεις τοῦ Φόυερμπαχ ἐκείνων τῶν σκέψεων τοῦ Τσερνισέβσκι πού εἶχαν λίγο-πολύ στενή σχέση μέ τή φιλοσοφία...

Κεφάλαιο τρίτο
Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΜΕ ΤΟΝ ΓΙΟΥΡΚΕΒΙΤΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ

[102-103] «...῾Η ἕνωση ἐντελῶς ἑτερογενῶν ἰδιοτήτων μέσα σ᾿ἕνα ἀντικείμενο, εἶναι γενικός νόμος τῶν πραγμάτων. Τό ἴδιο ἰσχύει καί μ᾿ἐκείνη τήν ἰδιότητα πού τήν ὀνομάζουμε ἱκανότητα αἴσθησης καί νόησης. ῾Η ἀπόστασή της ἀπό τίς λεγόμενες φυσικές ἰδιότητες τοῦ ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ἀπροσμέτρητα μεγάλη. Αὐτό ὅμως δέν τήν ἐμποδίζει νά εἶναι ἰδιότητα τοῦ ἴδιου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ ὁποῖος ταυτόχρονα ἔχει μιά ὁρισμένη ἔκταση καί ἱκανότητα γιά κίνηση...

ὄχι *ἀπρο*σμέτρητα (ἄν καί δέν γνωρίζουμε ἀκόμη αὐτό τό „μέτρο“)

Αὐτοί* συνήθως ἀποφεύγουν πολύ νά προβάλλουν αἰτιολογίες πού τούς ἐμποδίζουν νά παραδεχτοῦν τήν ἱκανότητα ἀντίληψης σάν μιά ἀπό τίς ἰδιότητες τῆς ὕλης καί προτιμοῦν νά διαψεύδουν αὐτό πού κανένας ἐπιφανής ὑλιστής δέν τό εἶπε,

NB

* Οἱ ἐχθροί τοῦ ὑλισμοῦ. *῾Η Σύντ.*

τουλάχιστον στά πρόσφατα χρόνια, δηλαδή, ὅτι ἡ ἀντίληψη εἶναι τό ἴδιο πού εἶναι καί ἡ κίνηση*...

[106-108] Καί τό προτσές τῆς καύσης τοῦ δέντρου συνοδεύεται μέ πολλά φαινόμενα πού εἶναι ἀσυνήθιστα στό προτσές τοῦ ἀργοῦ κουφοκάματος. Ὡστόσο ἀνάμεσα στά δυό αὐτά προτσές δέν ὑπάρχει οὐσιαστική διαφορά. Ἀντίθετα, στήν οὐσία αὐτό εἶναι ἕνα καί τό αὐτό προτσές. Μόνο πού στήν πρώτη περίπτωση αὐτό πραγματοποιεῖται πάρα πολύ γρήγορα, ἐνῶ στή δεύτερη ἐξαιρετικά ἀργά. Γι'αὐτό οἱ ἰδιότητες πού χαρακτηρίζουν ἕνα σῶμα πού βρίσκεται σ'αὐτό τό προτσές στήν πρώτη περίπτωση ἔχουν μεγάλη δύναμη, ἐνῶ στή δεύτερη τίς διακρίνει μιά «μικροσκοπική ἀδυναμία, ἡ ὁποία στήν καθημερινή ζωή εἶναι ἐντελῶς ἀσύλληπτη». Ἄν αὐτό τό ἐφαρμόσουμε στό ζήτημα τῶν ψυχικῶν φαινομένων σημαίνει ὅτι καί στήν ἀνοργάνωτη μορφή της ἡ ὕλη δέν στερεῖται ἐκείνης τῆς βασικῆς ἱκανότητας «αἴσθησης», πού φέρνει τέτιους πλούσιους «πνευματικούς» καρπούς στά ἀνώτατα ζῶα. (NB) Ἀλλά στήν ἀνοργάνωτη ὕλη αὐτή ἡ ἱκανότητα ὑπάρχει σέ πολύ ἀδύνατο βαθμό. Γι'αὐτό εἶναι ἐντελῶς ἀσύλληπτη γιά τόν ἐρευνητή, καί μεῖς μποροῦμε νά τήν ἐξισώσουμε μέ τό μηδέν χωρίς μ'αὐτό νά ριψοκινδυνεύουμε νά πέσουμε σέ κάποιο ἀξιόλογο λάθος. Ἀλλά παρόλα αὐτά δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι αὐτή ἡ ἱκανότητα γενικά χαρακτηρίζει τήν ὕλη καί ὅτι ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος δέν ὑπάρχει λόγος νά τή βλέπουμε σάν κάτι τό παράδοξο ἐκεῖ πού αὐτή ἐκδηλώνεται μέ ἰδιαίτερη δύναμη ὅπως, λογουχάρη, παρατηροῦμε στά ἀνώτατα ζῶα γενικά καί κυρίως στόν ἄνθρωπο. Ὁ Τσερνισέβσκι, διατυπώνοντας μέ προσοχή πού ἦταν ἀπαραίτητη στίς τοτινές συνθῆκες τοῦ τύπου μας μιά τέτια σκέψη, προσέγγιζε μέ τίς ἀπόψεις τέτιων ὑλιστῶν, ὅπως ὁ Λαμετρί καί ὁ Ντιντερό, οἱ ὁποῖοι μέ τή σειρά τους ὑπεράσπιζαν τήν ἄποψη τοῦ σπινοζισμοῦ, ἀπαλλαγμένου ἀπό τά περιττά θεολογικά συμπληρώματα...

[107] Ὁ Γιουρκέβιτς ἰσχυριζόταν ἐπίσης ὅτι οἱ ποσοτικές διαφορές μετατρέπονται σέ ποιοτικές ὄχι μέσα στό ἴδιο τό ἀντικείμενο, ἀλλά στή σχέση

(NB) * Ἐμεῖς παραδεχόμαστε ὅτι στούς ἀρχαίους ὑλιστές, λογουχάρη, στόν Δημόκριτο καί στόν Ἐπίκουρο, μποροῦσαν νά ὑπάρχουν ὁρισμένες ἀσάφειες γύρω ἀπ'αὐτό τό ζήτημα, ἄν κι'αὐτό ἀκόμη ἀπέχει πολύ ἀπό τό ν'ἀποδειχτεῖ γιατί πρέπει νά θυμηθοῦμε ὅτι οἱ ἀπόψεις αὐτές τῶν διανοητῶν ἔφτασαν σέ μᾶς ἐλλιπεῖς.

του πρός τό ὑποκείμενο πού αἰσθάνεται. Αὐτό ὅμως εἶναι ἕνα χοντρό λογικό λάθος. Τό ἀντικείμενο γιά νά ἀλλάξει στή σχέση του μέ τό ὑποκείμενο πού αἰσθάνεται πρέπει προκαταβολικά νά ἀλλάξει ||μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του...||

ὄχι λογικό, ἀλλά γνωσιολογικό

...Ὁ Ντουντίσκιν στό «Ὀτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι», ἀφοῦ ἀπαρίθμησε κατά σειρά τά δῆθεν ἀδιάψευστα ἐπιχειρήματα τοῦ Γιουρκέβιτς, ἀπευθυνόμενος στόν Τσερνισέβσκι ἔγραφε:

«Φαίνεται καθαρά. Ἡ ὑπόθεση ἤδη εἶναι ὄχι γιά κάποιον ἄλλο, ἀλλά γιά σᾶς, ὄχι γιά τή φιλοσοφία καί τή φυσιολογία γενικά, ἀλλά γιά τή δική σας ἄγνοια αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν. Καί τί χρειάζεται τό ἀλεξικέραυνο γιά τή θρησκευτική φιλοσοφία; Γιατί νά μπερδεύετε τά πράγματα πού εἶναι ἐντελῶς διαφορετικά καί νά λέτε ὅτι ὅλα αὐτά τά ξέρατε ἤδη στήν ἱερατική σχολή καί μάλιστα τώρα τά θυμᾶστε ἀπ'ἔξω;»

Πάνω σ'αὐτό ὁ Τσερνισέβσκι ἀπαντοῦσε ὅτι τό γεγονός ὅτι ὁ Ντουντίσκιν δέν γνωρίστηκε μέ τά τετράδια τῆς ἱερατικῆς σχολῆς δέν τοῦ ἐπέτρεψε νά καταλάβει περί τίνος πρόκειται. «Ἄν θά κάνατε τόν κόπο νά κοιτάξετε αὐτά τά τετράδια, — συνεχίζει ὁ Τσερνισέβσκι, — θά βλέπατε ὅτι ὅλες τίς ἐλλείψεις πού ἀποκαλύπτει σέ μένα ὁ κ. Γιουρκέβιτς, τίς ἀποκαλύπτουν αὐτά τά τετράδια στόν Ἀριστοτέλη, τόν Βάκωνα, τόν Γκασεντί, τόν Λόκ κτλ., κτλ., σέ ὅλους τούς φιλόσοφους πού δέν ἦταν ἰδεαλιστές. Ἑπομένως, αὐτές οἱ κατηγορίες δέν μέ ἀφοροῦν καθόλου ἐμένα σάν ξεχωριστό συγγραφέα. Αὐτές οἱ κατηγορίες ἔχουν σχέση κυρίως μέ τή θεωρία τήν ὁποία θεωρῶ χρήσιμο ἔργο νά τήν ἐκλαϊκεύσω. Ἄν ἐσεῖς δέν πιστεύετε ρίξτε μιά ματιά στό «Φιλοσοφικό λεξικό» πού τό ἐκδίδει ὁ κ. Σ. Γκ. καί ἀνήκει στήν ἴδια κατεύθυνση ὅπως ὁ Γιουρκέβιτς καί θά δεῖτε ὅτι ἐκεῖ γιά τόν κάθε μή ἰδεαλιστή λέγεται τό ἴδιο: καί ψυχολογία τάχα δέν ξέρει, καί οἱ φυσικές ἐπιστῆμες τάχα τοῦ εἶναι ἄγνωστες, καί τήν ἐσωτερική τάχα ἐμπειρία τήν ἀπορίπτει, καί μπροστά στά γεγονότα τάχα λιποθυμεῖ, καί τή μεταφυσική τάχα τήν μπερδεύει μέ τίς φυσικές ἐπιστῆμες, καί τόν ἄνθρωπο τάχα τόν ἐξευτελίζει κτλ., κτλ...».

NB

Κεφάλαιο τέταρτο

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ

[111-112] Γενικά στήν ἄποψη τοῦ Τσερνισέβσκι γιά τό συνετό ἐγωισμό εἶναι πολύ αἰσθητή ἡ χαρακτηριστική σέ ὅλες τίς «περιόδους διαφωτισμοῦ» (Aufklärungsperioden) ἐπιδίωξη νά ἀναζητηθοῦν στό λογικό τά στηρίγματα γιά τήν ἠθική καί στή λίγο πολύ βάσιμη σύνεση

τοῦ ξεχωριστοῦ ἀνθρώπου τήν ἐξήγηση τοῦ χαρακτήρα καί τῶν πράξεών του. Μερικές φορές οἱ συλλογισμοί τοῦ Τσερνισέβσκι πού ἔχουν σχέση μέ τοῦτο ἐδῶ εἶναι σάν δυό σταγόνες νεροῦ ἴδιοι κι'ἀπαράλλαχτοι μέ τούς συλλογισμούς τοῦ 'Ελβέτιου καί τῶν ὀπαδῶν του. Σχεδόν τό ἴδιο δυνατά θυμίζουν αὐτοί τούς συλλογισμούς τοῦ τυπικοῦ ἐκπροσώπου τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ στήν ἀρχαία 'Ελλάδα, τοῦ Σωκράτη, ὁ ὁποῖος, προβάλλοντας σάν ὑπερασπιστής τῆς φιλίας ἀπόδειχνε ὅτι εἶναι σ υ μ φ έ ρ ο ν νά ἔχει κανείς φίλους, γιατί αὐτοί μπορεῖ νά φανοῦν χρήσιμοι στή δυστυχία. Παρόμοιες ἀκρότητες λογικότητας ἐξηγοῦνται μέ τό ὅτι οἱ διαφωτιστές συνήθως δέν μποροῦσαν νά σταθοῦν στήν ἄ π ο ψ η τ ῆ ς ἐ ξ έ λ ι ξ η ς*...

NB

Τ Μ Η Μ Α ΙΙ
ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Κ ε φ ά λ α ι ο δ ε ύ τ ε ρ ο

Ο ΥΛΙΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

[159-161] 'Ο Τσερνισέβσκι ἐφάρμοσε τίς ἀντιλήψεις τοῦ Φόυερμπαχ στήν αἰσθητική καί ἐδῶ ὅπως θά δοῦμε παρακάτω πέτυχε ἀπό μιά ἄποψη πολύ σημαντικά ἀποτελέσματα. 'Αλλά καί ἐδῶ τά συμπεράσματά του δέν ἦταν ἀπόλυτα ἱκανοποιητικά, γιατί ἡ ἐντελῶς σωστή ἔννοια γιά τήν αἰσθητική ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας προϋποθέτει τήν προκαταρκτική ἐπεξεργασία τῆς γενικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας. Καί σ'ὅ,τι ἀφορᾶ αὐτή τή γενική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ὁ Τσερνισέβσκι μπόρεσε νά κάνει μόνο μερικά — στήν ἀλήθεια πολύ σωστά βήματα — πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἐπεξεργασίας της. Τά μεγάλα ἀποσπάσματα ἀπό τά ἔργα του πού μόλις πρίν λίγο δόσαμε μποροῦν νά ἀποτελέσουν παραδείγματα τέτιων βημάτων...

Κ ε φ ά λ α ι ο τ ρ ί τ ο

Ο ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Νά τί διαβάζουμε στό ἄρθρο του, πού εἶναι ἀφιερωμένο στό γνωστό βιβλίο τοῦ Β. Π. Μπότκιν: «Γράμματα γιά τήν 'Ισπανία» (Σοβρεμέννικ, 1857, τεῦχ. 2ο):

«'Η διαίρεση τοῦ λαοῦ σέ ἐχθρικές κάστες εἶναι ἕνα ἀπό τά ἰσχυρότατα ἐμπόδια στή βελτίωση τοῦ μέλλοντός του, — στήν 'Ισπανία δέν ὑπάρχει αὐτή ἡ ὀλέθρια διαίρεση, δέν ὑπάρχει ἡ ἀνειρήνευτη ἐχθρότητα ἀνάμεσα στά κοινωνικά στρώματα πού τό καθένα ἀπ'αὐτά θά ἦταν ἕτοιμο νά θυσιάσει τίς πιό πολύτιμες ἱστορικές κατακτήσεις μόνο καί μόνο γιά νά ἐπιφέρει ζημιά στό ἄλλο κοινωνικό στρῶμα, — στήν 'Ισπανία ὅλο τό ἔθνος αἰσθάνεται τόν ἑαυτό του σάν ἕνα σύνολο. Αὐτή ἡ ἰδιομορφία εἶναι τόσο ἀσυνήθιστη ἀνάμεσα στούς λαούς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πού ἀξίζει τήν πιό

* Λεπτομερειακά γι'αὐτό βλ. στό βιβλίο μας: «Beitrage zur Geschichte des Materialismus — Holbach, Helvetius und Karl Marx». Stuttgart, 1896.

μεγάλη προσοχή καί ἤδη μόνη της, αὐτή καθεαυτή μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἐγγύηση γιά τό εὐτυχισμένο μέλλον τῆς χώρας»*.

Αὐτό δέν εἶναι παραδρομή, γιατί μερικές σελίδες πιό κάτω ὁ Τσερνισέβσκι σ'αὐτό ἐπίσης τό ἄρθρο λέει: «'Απέναντι στό μεγαλύτερο μέρος τῶν πολιτισμένων λαῶν ὁ ἰσπανικός λαός ἔχει μιά ἀδιαφιλονίκητη ὑπεροχή ἀπό μιά ἐξαιρετικά σημαντική ἄποψη: τά ἰσπανικά κοινωνικά στρώματα δέν εἶναι διαιρεμένα μεταξύ τους οὔτε μέ ἕνα χρόνιο μίσος, οὔτε μέ μιά οὐσιώδη ἀντίθεση συμφερόντων. Οἱ ἰσπανοί δέν ἀποτελοῦν κάστες ἐχθρικές ἡ μιά στήν ἄλλη, ὅπως αὐτό τό βλέπουμε σέ πολλές ἄλλες δυτικές εὐρωπαϊκές χῶρες. 'Αντίθετα, στήν 'Ισπανία ὅλα τά κοινωνικά στρώματα μποροῦν νά ἐπιδιώκουν ἀπό κοινοῦ τόν ἴδιο σκοπό»**...

[163-165] Αὐτοί*** εἶχαν τήν προδιάθεση νά ἐξετάσουν ἀπό ἰδεαλιστική ἄποψη καί τήν προηγούμενη ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. 'Εξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἐμεῖς στίς κρίσεις τους γι'αὐτή τήν ἱστορία προσκρούουμε πολύ συχνά στίς πιό ἀναμφίβολες καί, θά ἔλεγε κανείς, στίς πιό καταφανεῖς ἀντιφάσεις. Γεγονότα πού ἑρμηνεύονταν, ὅπως φαίνεται, μέ μιά ἐντελῶς ὑλιστική ἀντίληψη, ξαφνικά παίρνουν μιά ἐντελῶς ἰδεαλιστική ἐξήγηση. Καί ἀντίθετα, ἰδεαλιστικές ἐξηγήσεις πολύ συχνά διακόπτονται ἀπό ἐντελῶς ὑλιστικές παρεκτροπές. Αὐτή ἡ ἀστάθεια, αὐτό τό διαρκές πέρασμα ἀπό τόν ὑλισμό στόν ἰδεαλισμό καί ἀπό τόν ἰδεαλισμό στόν ὑλισμό, πού εἶναι αἰσθητό γιά τόν σύγχρονο ἀναγνώστη, ἀλλά ἀνεπαίσθητο γιά τόν συγγραφέα, γίνεται αἰσθητό καί στούς ἱστορικούς συλλογισμούς τοῦ Τσερνισέβσκι, ὁ ὁποῖος ἀπ'αὐτή τήν ἄποψη θυμίζει πολύ τούς μεγάλους οὐτοπιστές τῆς Δύσης. Σέ τελευταία ἀνάλυση ὁ Τσερνισέβσκι, ὅπως κι'αὐτοί, κλίνει, ἐπαναλαμβάνουμε, πρός τόν ἰδεαλισμό.

Αὐτό φαίνεται καθαρά στό ἐνδιαφέρον ἄρθρο του «Γιά τά αἴτια τῆς πτώσης τῆς Ρώμης (ἀπομίμηση τοῦ Μοντεσκιέ)» πού δημοσιεύτηκε στό «Σοβρεμέννικ» τό 1861 (5ο τεῦχος). Σ'αὐτό τό ἄρθρο ὁ Τσερνισέβσκι ἐξεγείρεται ἔντονα ἐνάντια στήν πολύ διαδομένη γνώμη ὅτι ἡ Δυτική Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία χάθηκε ἐξαιτίας τῆς ἐσωτερικῆς της ἀνικανότητας γιά παραπέρα ἀνάπτυξη, καί ὅτι οἱ βάρβαροι πού ἔβαλαν τέρμα στήν ὕπαρξή της ἔφερναν μαζί τους καινούργια σπέρματα προόδου...

'Εδῶ δέν γίνεται καθόλου λόγος οὔτε γιά τίς ἐσωτερικές κοινωνικές σχέσεις τῆς Ρώμης, πού προκάλεσαν τήν ἀδυναμία της καί πού ὑποδείχτηκαν ἀκόμη ἀπό τόν ἴδιο τόν Γκιζώ στό πρῶτο ἄρθρο του «Essais sur l'histoire de France», οὔτε γιά τίς μορφές κοινότητας ἀπό τίς ὁποῖες καθοριζόταν ἡ δύναμη τῶν γερμανῶν βαρβάρων τήν ἐποχή τῆς πτώσης τῆς Δυτικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. 'Ο Τσερνισέβσκι ξέχασε ἀκόμη καί τά περίφημα ἐκεῖνα λόγια τοῦ Πλινίου, πού ὁ ἴδιος παραθέτει σέ ἄλλο μέρος: latifundia perdidere Italiam (τά λατιφούντια κατάστρεψαν τήν 'Ιταλία). Στή δική του «φόρμουλα προόδου», — ὅπως ἄρχισαν νά ἐκφράζονται ἀργότερα σέ μᾶς, — δέν ὑπάρχει θέση γιά τίς ἐσωτερικές σχέσεις τῆς δοσμένης χώρας. Ὅλη ἡ ὑπόθεση ἀνάγεται στήν πνευματική ἀνάπτυξη. 'Ο Τσερνισέβσκι δηλώνει ἀποφασιστικά ὅτι ἡ πρόοδος στηρίζεται στήν πνευματική ἀνάπτυξη καί ὅτι «ἡ κύρια πλευρά της συνίσταται πραγματικά στίς ἐπιτυχίες καί στήν ἀνάπτυξη τῶν γνώσεων». Δέν τοῦ ἔρχεται κάν ἀκόμη

---

* Ἅπαντα, τόμ. III, σελ. 38.

** Στό ἴδιο, σελ. 44.

*** οἱ σοσιαλιστές-οὐτοπιστές. *Ἡ Σύντ.*

στό μυαλό ὅτι «οἱ ἐπιτυχίες καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν γνώσεων» μποροῦν νά ἐξαρτηθοῦν ἀπό τίς κοινωνικές σχέσεις, πού σ'ἄλλες περιπτώσεις συντελοῦν σ'αὐτή τήν ἐπιτυχία καί σ'αὐτή τήν ἀνάπτυξη, καί σ'ἄλλες τήν ἐμποδίζουν. Ὁ Τσερνισέβσκι ἀπεικονίζει τίς κοινωνικές σχέσεις σάν ἁπλό ἐπακόλουθο τῆς διάδοσης τῶν γνωστῶν ἀπόψεων. Μόλις τώρα τό διαβάσαμε αὐτό: «ἀναπτύσσεται ἡ ἱστορική γνώση. Ἀπ'αὐτό λιγοστεύουν οἱ ψεύτικες ἔννοιες πού ἐμποδίζουν τούς ἀνθρώπους νά ὀργανώσουν τήν κοινωνική τους ζωή, καί αὐτή ὀργανώνεται ἐπιτυχέστερα ἀπό ὅ,τι στό παρελθόν». Αὐτό εἶναι πολύ διαφορετικό ἀπ'ὅ,τι ἔλεγε ὁ συγγραφέας μας στό ἄρθρο γιά τό βιβλίο τοῦ Ροσέρ. Ἐκεῖ ἀπό τά γραφόμενά του ἔβγαινε ἐπιπλέον ὅτι εἶναι ἀδύνατο καί μάλιστα εἶναι ἀστεῖο νά κρίνει κανείς γιά τούς ἐπιστήμονες, ὅπως κρίνει γιά τούς μαθητές: δέν γνώριζε μιά τέτια ἐπιστήμη καί γι'αὐτό δημιούργησε μέσα του λαθεμένη ἀντίληψη. Ἐκεῖ, ἐκτός ἀπ'αὐτό, ἔβγαινε ὅτι τό ζήτημα δέν βρίσκεται στόν ὄγκο τῶν γνώσεων τοῦ παραπάνω ἐπιστήμονα, ἀλλά στό τί λογῆς εἶναι τά συμφέροντα τῆς ὁμάδας πού αὐτός ἀντιπροσωπεύει. Μέ δυό λόγια, ἐκεῖ ἔβγαινε τό συμπέρασμα ὅτι οἱ κοινωνικές ἀντιλήψεις καθορίζονται ἀπό τά κοινωνικά συμφέροντα, ἡ κοινωνική σκέψη — ἀπό τήν κοινωνική ζωή. Τώρα βγαίνει τό ἀντίθετο. Τώρα ἀποδείχνεται ὅτι ἡ κοινωνική ζωή καθορίζεται ἀπό τήν κοινωνική ἀντίληψη καί ὅτι ἄν τό κοινωνικό σύστημα ἔχει τίς γνωστές ἐλλείψεις, αὐτό προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ κοινωνία, παρόμοια μέ τό μαθητή, ἄσχημα ἤ λίγα διδάχτηκε καί γι'αὐτό σχημάτισε μέσα της λαθεμένες ἰδέες. Εἶναι δύσκολο νά ἐπινοήσει κανείς πιό καταπληκτική ἀντίφαση...

[170] Ἡ ἀντίληψη τοῦ Χέρτσεν γιά τή σχέση τῆς Ρωσίας πρός «τόν παλιό κόσμο» σχηματίστηκε κάτω ἀπό τήν ἰσχυρή ἐπίδραση τῶν σλαβοφίλων καί ἦταν λαθεμένη. Ἀλλά μπορεῖ νά καταλήξει κανείς καί σέ λαθεμένη ἄποψη, στηριζόμενος λίγο πολύ σέ μιά σωστή μέθοδο, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως μιά σωστή ἄποψη μπορεῖ νά βγεῖ ὕστερα ἀπό τήν ἐφαρμογή μιᾶς λίγο πολύ λαθεμένης μεθόδου. Γι'αὐτό ἐπιτρέπεται νά θέσει κανείς στόν ἑαυτό του τό ἐρώτημα, ποιά ἦταν ἡ σχέση αὐτῆς τῆς μεθόδου, μέ τή βοήθεια τῆς ὁποίας ὁ Χέρτσεν ἐπεξεργάστηκε τή λαθεμένη ἄποψή του, πρός τή μέθοδο ἡ ὁποία ἔφερε τόν Τσερνισέβσκι σέ μιά ἐντελῶς δικαιολογημένη ἄρνηση καί γελοιοποίηση αὐτῆς τῆς ἄποψης...

Κεφάλαιο πέμπτο

Ο ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ ΚΑΙ Ο ΜΑΡΞ

[188-190] Μποροῦν νά μᾶς ὑπενθυμίσουν ὅτι σύμφωνα μέ τή δική μας παρατήρηση οἱ γνῶμες τοῦ Τσερνισέβσκι πού ἐξετάσαμε ἐμφανίστηκαν ἤδη ἀργότερα, ἀφοῦ οἱ ἱστορικές ἀντιλήψεις τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς διαμορφώθηκαν σ'ἕνα ἁρμονικό σύνολο. Αὐτό καί μεῖς δέν τό ξεχνᾶμε. Ἀλλά νομίζουμε ὅτι τό ζήτημα δέν λύνεται ἐδῶ μέ τά ἁπλά χρονολογικά στοιχεῖα. Τά βασικά ἔργα τοῦ Λασσάλ ἐμφανίστηκαν ἐπίσης ὑστερότερα, ἀφοῦ οἱ ἱστορικές ἀντιλήψεις τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς πῆραν ἁρμονική μορφή, στό μεταξύ, αὐτά τά ἔργα ὡς πρός τό ἰδεολογικό τους περιεχόμενο ἀνῆκαν ἐπίσης στήν ἐποχή τοῦ περάσματος ἀπό τόν ἱστορικό ἰδεαλισμό στόν ἱστορικό ὑλισμό. Τό ζήτημα δέν εἶναι πότε βγῆκε τό δοσμένο ἔργο, ἀλλά τί λογῆς ἦταν τό περιεχόμενό του...

Ἐμεῖς δέν θ'ἀρχίσουμε νά ἐπαναλαμβάνουμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι ἀπεῖχε ἀκόμη πολύ ἀπό τό νά ξεκόψει μέ

τόν ἰδεαλισμό καί ὅτι ἡ ἀντίληψή του γιά τήν παραπέρα πορεία τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης ἦταν ἐντελῶς ἰδεαλιστική. Θά παρακαλέσουμε μόνο τόν ἀναγνώστη νά σημειώσει ὅτι ὁ ἱστορικός ἰδεαλισμός τοῦ Τσερνισέβσκι τόν ἀνάγκαζε νά δόσει στίς ἀντιλήψεις του γιά τό μέλλον τήν πρώτη θέση στούς «πρωτοπόρους» ἀνθρώπους, — στούς διανοούμενους, ὅπως ἐκφράζονται τώρα σέ μᾶς, — οἱ ὁποῖοι πρέπει νά διαδόσουν στή μάζα τήν καθαρή, τελικά, κοινωνική ἀλήθεια. Ὁ Τσερνισέβσκι δίνει στή μάζα τό ρόλο τῶν βραδυπορούντων στρατιωτῶν τῆς στρατιᾶς πού προχωρεῖ πρός τά ἐμπρός. Φυσικά, δέν θ'ἀρχίσει κανένας ἔξυπνος ὑλιστής νά ἰσχυρίζεται ὅτι δῆθεν ὁ μεσαῖος «ἁπλός ἄνθρωπος» μόνο ἐπειδή εἶναι λαουτζίκος, δηλ. «ἄνθρωπος τῆς μάζας» δέν ξέρει λιγότερα ἀπό τό μεσαῖο «διανοούμενο». Αὐτός, φυσικά, ξέρει λιγότερα ἀπ'αὐτόν. Ὅμως ἐδῶ δέν πρόκειται γιά τίς γνώσεις τοῦ «ἁπλοῦ ἀνθρώπου», ἀλλά γιά τίς πράξεις του. Καί οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων δέν καθορίζονται πάντα ἀπό τίς γνώσεις τους καί πάντοτε καθορίζονται ὄχι μόνο ἀπό τίς γνώσεις τους, ἀλλά ἐπίσης, — καί κυρίως, — ἀπό τή θέση τους, ἡ ὁποία μόνο φωτίζεται καί κατανοεῖται ἀπό τίς προσιδιάζουσες σ'αὐτούς γνώσεις. Ἐδῶ πάλι ἀναγκαζόμαστε νά ὑπενθυμίσουμε τή βασική θέση τοῦ ὑλισμοῦ γενικά καί τῆς ὑλιστικῆς ἑρμηνείας τῆς ἱστορίας ἰδιαίτερα: δέν καθορίζεται τό Εἶναι ἀπό τή συνείδηση ἀλλά ἡ συνείδηση ἀπό τό Εἶναι. Ἡ «συνείδηση» τοῦ ἀνθρώπου πού προέρχεται ἀπό τή «διανόηση» εἶναι πιό ἀναπτυγμένη παρά ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου πού προέρχεται ἀπό τή «μάζα». Ἀλλά τό «Εἶναι» τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή μάζα τοῦ ὑπαγορεύει ἕνα πολύ πιό καθορισμένο τρόπο δράσης, ἀπό ἐκεῖνον τόν τρόπο πού ὑπαγορεύει στόν διανοούμενο ἡ κοινωνική του θέση. Νά γιατί ἡ ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας μᾶς ἐπιτρέπει μόνο ἀπό μιά ὁρισμένη καί μάλιστα πολύ περιορισμένη ἄποψη νά μιλᾶμε γιά καθυστέρηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή «μάζα» σέ σχέση μέ τόν ἄνθρωπο ἀπό τή διανόηση: ἀπό μιά ὁρισμένη ἄποψη ὁ «ἁπλός ἄνθρωπος» ἀναμφισβήτητα ὑστερεῖ ἀπό τόν «διανοούμενο», ἀλλά ἀπό μιάν ἄλλη ἄποψη, ὁ ἁπλός ἄνθρωπος ἀναμφισβήτητα τόν ξεπερνάει...

NB

NB

NB

Αὐτό πού στίς ἱστορικές ἀντιλήψεις τοῦ Τσερνισέβσκι ἦταν ἔλλειψη ἡ ὁποία προκλήθηκε ἀπό τό ὅτι δέν ἦταν ἐπεξεργασμένος ὁ φουερμπαχικός ὑλισμός, ἔγινε ἀργότερα βάση τοῦ δικοῦ μας ὑποκειμενισμοῦ πού δέν εἶχε τίποτε τό κοινό μέ τόν ὑλισμό καί πού ἐξεγέρθηκε ἀποφασιστικά ἐνάντιά του ὄχι μόνο στόν τομέα τῆς ἱστορίας, ἀλλά, ἐπίσης, καί στόν τομέα τῆς φιλοσοφίας. Οἱ ὑποκειμενιστές ἀποκαλοῦσαν μέ κομπασμό τόν ἑαυτό τους συνεχιστές τῶν καλύτερων παραδόσεων τῆς δεκαετίας 1860-1870. Στήν πραγματικότητα αὐτοί συνέχιζαν μόνο τίς ἀδύνατες πλευρές τῆς χαρακτηριστικῆς γι'αὐτή τήν ἐποχή κοσμοαντίληψης...

Κεφάλαιο έκτο
ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Τέτια εἶναι ἐπίσης ἡ ἔλλειψη τοῦ βιβλίου τοῦ Πλεχάνοφ γιά τόν Τσερνισέβσκι

[199] Ὁ Τσερνισέβσκι γενικά παίρνει μιά πολύ ἀρνητική θέση ἀπέναντι σ'αὐτή τή θεωρία*. Διατυπώνοντας τήν ἰδεαλιστική ἄποψη γιά τήν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, ὁ Τσερνισέβσκι συνεχίζει νά θεωρεῖ τόν ἑαυτό του συνεπή ὑλιστή. Κάνει λάθος. Ἀλλά τό λάθος του ἔχει τίς ρίζες σέ μιά ἀπό τίς βασικές ἐλλείψεις τοῦ ὑλιστικοῦ συστήματος τοῦ Φόυερμπαχ. Ὁ Μάρξ σημείωσε πολύ καλά: «Ὁ Φόυερμπαχ θέλει νά ἀσχολεῖται μέ τά συγκεκριμένα ἀντικείμενα πού εἶναι πράγματι διαφορετικά ἀπό τά ἀντικείμενα πού ὑπάρχουν μόνο στίς δικές μας σκέψεις. Ἀλλά δέν φτάνει ὥς τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀνθρώπινη δράση εἶναι ἐ μ π ρ ά γ μ α τ η δράση. Νά γιατί στήν «Οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ» θεωρεῖ σάν πραγματικά ἀνθρώπινη δράση μόνο τή θεωρητική δράση»**... Ὁ Τσερνισέβσκι, ὅπως καί ὁ δάσκαλός του, συγκεντρώνει ἐπίσης τήν προσοχή του σχεδόν ἀποκλειστικά στή «θεωρητική» δραστηριότητα τῆς ἀνθρωπότητας καί ἐξαιτίας αὐτοῦ ἡ πνευματική ἐξέλιξη γίνεται μπροστά στά μάτια του ἡ πιό βαθιά αἰτία τῆς ἱστορικῆς κίνησης...

[205] Ὁ Τσερνισέβσκι βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι τό κακό στήν ἱστορία ὑφίσταται πάντα τήν ἐπάξια τιμωρία. Στήν πραγματικότητα ὅμως τά γνωστά σέ μᾶς ἱστορικά δεδομένα δέν δίνουν καμιά βάση γι'αὐτήν, τήν παρηγορητική ἴσως, ἀλλά πάντως ἀφελή ἀντίληψη. Μπορεῖ νά προκαλέσει τό ἐνδιαφέρον μας μόνο τό ζήτημα, πῶς μποροῦσε νά ἐμφανιστεῖ μιά τέτια ἀντίληψη στό συγγραφέα μας. Ἀλλά σ'αὐτό τό ἐρώτημα μποροῦμε νά ἀπαντήσουμε, ὑπογραμμίζοντας, στήν ἐποχή πού ζοῦσε ὁ Τσερνισέβσκι. Ἦταν ἐποχή τῆς κοινωνικῆς ἀνόδου πού εἶχε, μποροῦμε νά ποῦμε, ἠθική ἀνάγκη ἀπό τέτιες ἀντιλήψεις, οἱ ὁποῖες θά ἐνίσχυαν τήν πίστη στήν ἀναπόφευκτη ἥττα τοῦ κακοῦ...

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟ
ΟΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Κεφάλαιο πρῶτο
Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

[221] Ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ τέχνη εἶναι ὅπως τό π α ι χ ν ί δ ι, συμπληρωμένη μέ τήν ἀντίληψη ὅτι τό παιχνίδι εἶναι ὅπως τό «παιδάκι τῆς δουλιᾶς», χύνει ἐξαιρετικά ζωηρό φῶς στήν οὐσία καί στήν ἱστορία τῆς

* τόν ἰδεαλισμό. *Ἡ Σύντ.*

** Βλ. τίς θέσεις του γιά τόν Φόυερμπαχ πού γράφτηκαν ἀκόμη τήν ἄνοιξη τοῦ 1845.

τέχνης. Ὁ Τσερνισέβσκι γιά πρώτη φορά τολμάει νά τά ἐξετάσει αὐτά ἀπό ὑλιστική ἄποψη. Ἐμεῖς ξέρουμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι ἀπό τήν ἀρχή ἀκόμη τῆς λογοτεχνικῆς του δράσης ἔκανε μέ τόν τρόπο του μιά πολύ πετυχημένη ἀπόπειρα νά ἐφαρμόσει τήν ὑλιστική φιλοσοφία τοῦ Φόυερμπαχ στήν αἰσθητική. Σ'αὐτή τήν ἀπόπειρά του ἀφιερώνουμε εἰδική ἐργασία*. Γι'αὐτό ἐδῶ θά ποῦμε μόνο ὅτι ἄν καί ἦταν μέ τόν τρόπο της πολύ πετυχημένη αὐτή ἡ ἀπόπειρα, σ'αὐτήν, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως καί στίς ἱστορικές ἀντιλήψεις τοῦ Τσερνισέβσκι, ἀπεικονίστηκε ἡ βασική ἔλλειψη τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φόυερμπαχ: ὅτι δέν εἶχε γίνει ἐπεξεργασία τῆς ἱστορικῆς της, ἤ, νά ποῦμε πιό συγκεκριμένα, τῆς διαλεκτικῆς της πλευρᾶς. Καί μόνο ἐπειδή δέν εἶχε γίνει ἐπεξεργασία αὐτῆς τῆς πλευρᾶς στή φιλοσοφία πού αὐτός εἶχε ἀφομοιώσει, ὁ Τσερνισέβσκι μποροῦσε νά μή δόσει προσοχή στό γεγονός πού λέει πόσο σημαντική εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ παιχνιδιοῦ γιά τήν ὑλιστική ἑρμηνεία τῆς τέχνης...

Κεφάλαιο δεύτερο

ΜΠΕΛΙΝΣΚΙ, ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ, ΠΙΣΑΡΕΦ

[236] «Σταθερή ἀπόλαυση στόν ἄνθρωπο δίνει μόνο ἡ πραγματικότητα. Σοβαρή σημασία ἔχουν μόνο ἐκεῖνες οἱ ἐπιθυμίες πού ἔχουν σάν θεμέλιό τους τήν πραγματικότητα. Ἐπιτυχία μπορεῖ νά περιμένει κανείς μόνο στίς προσδοκίες πού προκαλοῦνται ἀπό τήν πραγματικότητα καί μόνο σ'ἐκεῖνα τά ἔργα πού πραγματοποιοῦνται μέ τή βοήθεια τῶν δυνάμεων καί τῶν περιστάσεων πού αὐτή παρουσιάζει»**. NB

Τέτια ἦταν ἡ νέα ἀντίληψη γιά τήν «πραγματικότητα». Ὁ Τσερνισέβσκι, λέγοντας ὅτι αὐτή τήν ἔννοια τήν ἐπεξεργάστηκαν οἱ σύγχρονοι διανοητές ἀπό τούς σκοτεινούς ὑπαινιγμούς τῆς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας, εἶχε ὑπόψη του τόν Φόυερμπαχ. Καί ἐξέθεσε ἀπόλυτα σωστά τή φοϋερμπαχική ἀντίληψη γιά τήν πραγματικότητα. Ὁ Φόυερμπαχ ἔλεγε ὅτι ἡ αἰσθησιακότητα ἤ ἡ πραγματικότητα εἶναι ταυτόσημη μέ τήν ἀλήθεια, δηλ. ὅτι τό ἀντικείμενο στήν πραγματική του ἔννοια δίνεται μόνο μέ τήν αἴσθηση. Ἡ θεωρητική φιλοσοφία θεωροῦσε ὅτι οἱ παραστάσεις γιά τά ἀντικείμενα πού στηρίζονται μόνο στήν αἰσθησιακή ἐμπειρία δέν ἀντιστοιχοῦν στήν πραγματική φύση τῶν ἀντικειμένων καί πρέπει νά ἐλέγχονται μέ τή βοήθεια τῆς καθαρῆς σκέψης, δηλ. τῆς σκέψης πού δέν στηρίζεται στήν αἰσθησιακή ἐμπειρία. Ὁ Φόυερμπαχ ἐξεγέρθηκε ἀποφασιστικά ἐνάντια σ'αὐτή τήν ἰδεαλιστική ἄποψη. Ἰσχυριζόταν ὅτι οἱ παραστάσεις γιά τά ἀντικείμενα, οἱ ὁποῖες στηρίζονται στήν αἰσθησιακή μας ἐμπειρία, ἀντιστοιχοῦν ἀπόλυτα στή φύση αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων. Τό ἀτύχημα εἶναι μόνο ὅτι ἡ φαντασία μας διαστρεβλώνει συχνά αὐτές τίς παραστάσεις πού ἔρχονται γι'αὐτό τό λόγο σέ ἀντίφαση μέ τήν αἰσθησιακή μας ἐμπειρία. Ἡ φιλοσοφία πρέπει νά διώξει ἀπό τίς παραστάσεις μας τό φανταστικό στοιχεῖο πού τίς διαστρεβλώνει. Πρέπει νά τίς φέρει σέ συμφωνία μέ τήν αἰσθησιακή ἐμπει-

* Βλ. τό ἄρθρο «Ἡ αἰσθητική θεωρία τοῦ Τσερνισέβσκι» στή συλλογή «Μέσα σέ εἴκοσι χρόνια».

** Ἅπαντα Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Τόμ. II, σελ. 206.

ρία. Πρέπει νά γυρίσει τήν ἀνθρωπότητα στή μή διαστρεβλωμένη ἀπό τή φαντασία μας ἐνατένιση τῶν πραγματικῶν ἀντικειμένων, πού κυριαρχοῦσε στήν ἀρχαία Ἑλλάδα. Καί ἐφόσον ἡ ἀνθρωπότητα περνάει σέ μιά τέτια ἐνατένιση, ἐπιστρέφει στόν ἑαυτό της, γιατί οἱ ἄνθρωποι πού ὑποτάσσονται στίς ἐπινοήσεις οἱ ἴδιοι μποροῦν νά εἶναι μόνο φανταστικά καί ὄχι πραγματικά ὄντα. Σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Φόυερμπαχ, οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ αἰσθησιακότητα, δηλ. ἡ πραγματικότητα καί ὄχι ἡ ἐπινόηση, οὔτε ἡ ἀφηρημένη ἔννοια...

„Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ" τεῦχ. 1, σελ. 143

[242-243] «Ὅταν μπαίνουμε στήν κοινωνία, βλέπουμε γύρω μας ἀνθρώπους ντυμένους μέ ὁμοιότυπα ἤ ἀνομοιότυπα σουρτοῦκα ἤ φράκα. Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ἔχουν πεντέμιση ἤ ἕξι καί ἄλλοι περισσότερα πόδια ἀνάστημα, ἀφήνουν τά μαλλιά νά μεγαλώνουν ἤ ξυρίζουν τά γένια καί τό μουστάκι καί μεῖς φανταζόμαστε ὅτι μπροστά μας βλέπουμε ἄνδρες. Αὐτό εἶναι μιά τέλεια πλάνη, μιά ὀπτική ἀπάτη, μιά ψευδαίσθηση, τίποτε παραπάνω. Χωρίς νά ἀποκτήσει τή συνήθεια γιά μιά αὐτοτελή συμμετοχή στίς ὑποθέσεις τῆς πολιτείας, χωρίς νά ἀποκτήσει τό αἴσθημα τοῦ πολίτη, τό παιδί ἀνδρικοῦ φύλου, ἀναπτυσσόμενο, γίνεται ὄν ἀρσενικοῦ φύλου, μέσης ἡλικίας, καί ὕστερα ἡλικιωμένος ἄνθρωπος, ἀλλά ἄνδρας δέν γίνεται ἤ τουλάχιστο δέν γίνεται ἄνδρας εὐγενικοῦ χαρακτήρα»*. Στούς οὐμανιστές καί μορφωμένους ἀνθρώπους ἡ ἔλλειψη τῆς εὐγενικῆς ἀνδρείας χτυπάει πιό πολύ στά μάτια παρά στούς ἀγράμματους ἀνθρώπους, γιατί ὁ οὐμανιστής καί μορφωμένος ἄνθρωπος ἀγαπᾶ νά μιλάει γιά σημαντικά θέματα. Αὐτός ὁ ἄνθρωπος μιλάει μέ ἐνθουσιασμό καί μέ εὐφράδεια, ἀλλά μόνο ὥς τότε πού θ'ἀρχίσει ἡ συζήτηση γιά τό πέρασμα ἀπό τά λόγια στά ἔργα. «Ἕως ὅτου δέν γίνεται λόγος γιά ἔργα καί ὑπάρχει ἀνάγκη μόνο νά γεμίσει ὁ ἄδειος χρόνος, τό ἄδειο κεφάλι ἤ ἡ ἄδεια καρδιά μέ συζητήσεις καί μέ ὄνειρα, ὁ ἥρωας εἶναι πολύ μαχητικός. Μόλις ἡ ὑπόθεση φτάσει στό σημεῖο ὅπου χρειάζεται νά ἐκφράσει κανείς ἄμεσα καί μέ ἀκρίβεια τά αἰσθήματά του, — τότε ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ἡρώων ἀρχίζει ἤδη νά ταλαντεύεται καί νά αἰσθάνεται πιά μιά ἀδεξιότητα στή γλώσσα. Μερικοί, οἱ πιό γενναῖοι, τά καταφέρνουν κάπως νά συγκεντρώσουν ἀκόμη ὅλες τίς δυνάμεις τους καί τραυλίζοντας νά ἐκφράσουν κάτι πού δίνει μιά θολή ἔννοια γιά τίς σκέψεις τους. Ἀλλά ἄς βάλει κανένας στό μυαλό του νά πιαστεῖ ἀπό τίς ἐπιθυμίες τους καί νά πεῖ: ἐσεῖς θέλετε αὐτό, ἐμεῖς χαιρόμαστε πολύ. Ἀρχίστε λοιπόν νά ἐνεργεῖτε καί μεῖς θά σᾶς ὑποστηρίξουμε — σέ μιά τέτια παρατήρηση οἱ μισοί ἀπό τούς πιό γενναίους ἥρωες λιποθυμοῦν, οἱ ἄλλοι ἀρχίζουν νά σᾶς κατηγοροῦν πολύ βαριά, γιατί τούς βάλατε σέ δύσκολη θέση, ἀρχίζουν

* Ἅπαντα, τόμ. Ι, σελ. 97-98.

νά λένε ὅτι δέν περίμεναν ἀπό σᾶς τέτιες προτάσεις, ὅτι χάνουν ἐντελῶς τά λογικά τους, δέν μποροῦν νά σκεφθοῦν τίποτε, γιατί πῶς εἶναι δυνατόν νά τό κάνουν αὐτό τόσο γρήγορα καί ἐπιπλέον αὐτοί εἶναι τίμιοι ἄνθρωποι καί ὄχι μόνο τίμιοι, ἀλλά πολύ φρόνιμοι καί δέν θέλουν νά σᾶς βάλουν σέ μπελάδες. Καί ὅτι γενικά μήπως εἶναι δυνατό στήν πραγματικότητα νά φροντίζει κανείς γιά ὅλα, ὅσα ἀναφέρονται ἀπό τό νά μήν κάνει τίποτε, καί ὅτι καλύτερο ἀπ'ὅλα εἶναι νά μήν καταπιάνεται κανείς μέ τίποτε, γιατί ὅλα εἶναι συνδεμένα μέ φροντίδες καί μέ δυσκολίες καί γιά τήν ὥρα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει τίποτε τό καλό, γιατί ὅπως εἰπώθηκε ἤδη, αὐτοί δέν περίμεναν καθόλου καί δέν ἤλπιζαν κτλ.»*.

,,Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ" τεῦχ. 1, σελ. 144 ,,δηκτικός καί εὔστοχος χαρακτηρισμός τοῦ ρωσικοῦ φιλελευθερισμοῦ"[221]

Τό πορτραῖτο ζωγραφίστηκε μποροῦμε νά ποῦμε ἀπό χέρι μάστορα. Ὁ μάστορας ὅμως πού τό ζωγράφισε δέν ἦταν κριτικός, ἀλλά δημοσιογράφος...

NB

× NB

[246-247] Εἶναι καθαρό καί χωρίς ἐπεξηγήσεις, ὅτι κάθε θεωρητικό συμπέρασμα σχετικά μέ τήν ἱκανότητα τῆς δοσμένης κοινωνικῆς τάξης ἤ στρώματος γιά μιά ὁρισμένη πρακτική δράση ἔχει ἀνάγκη πάντοτε ὥς ἕνα βαθμό ἀπό ἔλεγχο μέσω τῆς ἐμπειρίας καί ὅτι ἐξαιτίας αὐτοῦ τό θεωρητικό συμπέρασμα μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀξιόπιστο a priori μόνο στά γνωστά, λίγο πολύ πλατιά πλαίσια. Ἔτσι, λογουχάρη, θά μποροῦσε νά προμαντεύσει κανείς μέ ἀπόλυτη σιγουριά ὅτι ἀκόμη καί τό πιό μορφωμένο μέρος τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν δέν θά συμφωνήσει νά θυσιάσει τά συμφέροντά του χάρη τῶν ἀγροτῶν. Μιά τέτια πρόβλεψη δέν θά χρειαζόταν καθόλου πρακτικό ἔλεγχο. Ἀλλά ὅταν θά ἦταν ἀναγκαῖο νά καθορίσει κανείς ὥς ποιό σημεῖο εἶναι ἱκανοί οἱ μορφωμένοι εὐγενεῖς νά κάνουν σέ βάρος τ ῶ ν ἴ δ ι ω ν τῶν συμφερόντων τ ο υ ς ὑποχωρήσεις πρός τούς ἀγρότες, τότε φυσικά κανένας δέν θά μποροῦσε μέ ἀπόλυτη σιγουριά νά πεῖ προκαταβολικά: οἱ εὐγενεῖς σ'αὐτή τήν κατεύθυνση δέν θά περάσουν τό τάδε ὅριο. Ἐδῶ θά μποροῦσε κανείς πάντα νά ὑποθέσει ὅτι οἱ εὐγενεῖς κάτω ἀπό ὁρισμένες συνθῆκες θά πᾶνε λίγο πιό μακριά ἀπ'αὐτό τό ὅριο, δείχνοντας μιά λίγο πιό σωστή κατανόηση τῶν δικῶν τους συμφερόντων. Ὁ πρακτικός ἄνθρωπος, καί τέτιος εἶναι στήν περίπτωση πού μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ Τσερνισέβσκι, ὄχι μόνο θά μποροῦσε, ἀλλά καί θά ἔπρεπε ν'ἀποπειραθεῖ νά πείσει τούς εὐγενεῖς ὅτι τά δικά τους συμφέροντα ἀπαιτοῦν μερικές ὑποχωρήσεις στούς ἀγρότες πού ἀπελευθερώνονται. Ἔτσι, αὐτό πού θά μποροῦσε νά φανεῖ στό ἄρθρο του σάν ἀντίφαση — τό αἴτημα ἑνός συνετοῦ καί ἀποφασιστικοῦ βήματος

* Ἅπαντα, τόμ Ι, σελ. 90-91.

ἀπό τούς ἀνθρώπους, πού ἡ ἀνικανότητά τους γιά ἀποφασιστικότητα καί σύνεση ἀναγνωρίζεται ἀμέσως καί ἑρμηνεύεται σάν ἀναγκαῖο προϊόν καταστάσεων — στήν πραγματικότητα δέν περιείχε μέσα του ἀντίφαση. Παρόμοιες ὑποθετικές ἀντιφάσεις μπορεῖ κανείς νά βρεῖ ἐπίσης καί στήν πολιτική πρακτική τῶν ἀνθρώπων, πού στέκονται πάνω στό στέρεο ἔδαφος τῆς ὑλιστικῆς ἑρμηνείας τῆς ἱστορίας. Ὡστόσο εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά διατυπώσουμε ἐδῶ μιά πολύ οὐσιαστική ἐπιφύλαξη. Ὅταν ὁ ὑλιστής μέ μιά ὁρισμένη ἐπιφυλακτικότητα ἐφαρμόζει στήν πράξη τά θεωρητικά του συμπεράσματα, μπορεῖ παρόλα αὐτά νά ἐγγυηθεῖ ὅτι σ'αὐτά τά συμπεράσματά του ὑπάρχει ἕνα ὁρισμένο στοιχεῖο τῆς πιό ἀναμφισβήτητης ἐγκυρότητας. Καί αὐτό γιατί, ὅταν ὁ ὑλιστής λέει: «Ὅλα ἐξαρτιῶνται ἀπό τίς συνθῆκες», ξέρει ἀπό ποιά μεριά πρέπει νά περιμένει τήν ἐμφάνιση ἐκείνων τῶν νέων συνθηκῶν πού θά ἀλλάξουν τή βούληση τῶν ἀνθρώπων πρός τήν κατεύθυνση πού αὐτός ἐπιθυμεῖ, ξέρει καλά ὅτι, σέ τελευταία ἀνάλυση, αὐτές τίς συνθῆκες πρέπει νά τίς περιμένει ἀπό τήν πλευρά τῆς «οἰκονομίας» καί ὅτι ὅσο πιό σωστή εἶναι ἡ ἀνάλυση τῆς κοινωνικο-οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας πού δίνει, τόσο πιό ἔγκυρο θά εἶναι τό προμάντεμά του σχετικά μέ τή μελλοντική ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας. Δέν εἶναι τό ἴδιο μέ τόν ἰδεαλιστή, ὁ ὁποῖος εἶναι βέβαιος ὅτι «τόν κόσμο τόν κυβερνοῦν οἱ γνῶμες». Ἄν οἱ «γνῶμες» ἀποτελοῦν τήν πιό βαθιά αἰτία τῆς κοινωνικῆς κίνησης, τότε οἱ συνθῆκες ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτιέται ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας προσαρμόζονται κυρίως στή συνειδητή δράση τῶν ἀνθρώπων καί ἡ δυνατότητα πρακτικῆς ἐπίδρασης πάνω σ'αὐτή τή δράση καθορίζεται ἀπό τή μεγαλύτερη ἤ μικρότερη ἱκανότητα τῶν ἀνθρώπων γιά τή λογική σκέψη καί γιά τήν ἀφομοίωση τῶν νέων ἀληθειῶν πού ἀποκαλύπτονται ἀπό τή φιλοσοφία ἤ τήν ἐπιστήμη. Ἀλλά αὐτή ἡ ἴδια ἱκανότητα ἐξαρτιέται ἀπό τίς συνθῆκες. Ἔτσι, ὁ ἰδεαλιστής πού παραδέχεται τήν ὑλιστική ἀλήθεια ὅτι ὁ χαρακτήρας καθώς ἐπίσης, φυσικά, καί οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτιῶνται ἀπό τίς συνθῆκες, πέφτει μέσα στό φαῦλο κύκλο: οἱ ἀντιλήψεις ἐξαρτιῶνται ἀπό τίς συνθῆκες, οἱ συνθῆκες ἀπό τίς ἀντιλήψεις. Ἡ σκέψη τοῦ «διαφωτιστῆ» στή θεωρία δέν ξέφευγε ποτέ ἔξω ἀπ' αὐτό τόν φαῦλο κύκλο. Στήν πράξη ὅμως ἡ ἀντίφαση λυνόταν συνήθως μέ τήν ἐπίμονη ἔκκληση πρός ὅλους τούς σκεπτόμενους ἀνθρώπους, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς συνθῆκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ζοῦσαν καί δροῦσαν αὐτοί οἱ ἄνθρωποι. Αὐτό πού ἐμεῖς λέμε τώρα μπορεῖ νά φανεῖ μιά περιττή καί γι'αὐτό τό λόγο ἀνιαρή παρεκτροπή. Ἀλλά στήν πραγματικότητα αὐτή ἡ παρεκτροπή ἦταν γιά μᾶς ἀπαραίτητη. Αὐτή θά μᾶς βοηθήσει νά κατανοήσουμε τό χαρακτήρα τῆς δημοσιογραφικῆς κριτικῆς τῆς δεκαετίας τοῦ 1860-1870.

NB

NB

NB

[253-254] 'Αλλά ὁ Ν. Οὐσπένσκι ἔτυχε νά ἐκφραστεῖ ἀκόμη πιό ἀποφασιστικά. Ἔγραφε λογουχάρη: «'Από τούς σημερινούς ἀγρότες, πού πρίν ἀπό λίγο καιρό ἦταν θύματα τῆς δουλοπαροικίας, δέν πρέπει νά περιμένουμε τίποτε: δέν πρόκειται νά ἀναστηθοῦν!... Εἶναι ζήτημα ἄν κάποτε ἡ ἰατρική θά γιατρέψει τήν ἀτροφία, γιατί αὐτή ἡ ἀρρώστια στηρίζεται σέ ὀ ρ γ α ν ι κ ή βλάβη...»*. Οἱ «ἄνθρωποι τῆς δεκαετίας τοῦ 1870-1880» ἦταν ἐντελῶς δύσκολο πλέον νά συμφωνήσουν μ'αὐτό. 'Από δῶ καί προερχόταν κυρίως ἡ ἐχθρική στάση τῆς κριτικῆς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς πρός τόν Ν. Β. Οὐσπένσκι.

'Ο ἀναγνώστης μάλλον θά ρωτήσει: καί ἦταν ἄραγε εὔκολο στόν ἴδιο τόν Τσερνισέβσκι νά συμφωνήσει μέ τήν ἐντελῶς ἀπελπιστική ἀντίληψη τοῦ Ν. Β. Οὐσπένσκι γιά τούς «σημερινούς ἀγρότες»; 'Ο Τσερνισέβσκι, ὅπως φαίνεται, θεωροῦσε τότε ὅτι μπορεῖ νά ἀναπτυχθεῖ ἕνα πλατύ κίνημα μέσα στό λαό, πού εἶναι δυσαρεστημένος ἀπό τούς ὅρους κατάργησης τῆς δουλοπαροικίας. Σ'αὐτό θά ἀπαντήσουμε ὅτι, βεβαιότατα, αὐτό δέν θά ἦταν εὔκολο γιά τόν Τσερνισέβσκι, ἄν θά θεωροῦσε τόν ἑαυτό του ὑποχρεωμένο νά συμφωνήσει ὁπωσδήποτε μέ τόν Ν. Β. Οὐσπένσκι. 'Αλλά τό ζήτημα εἶναι ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι δέν συμφώνησε ὁπωσδήποτε μ'ἐκεῖνον. «...Πάρτε τόν πιό συνηθισμένο, τόν πιό ἄχαρο, τόν ἄνθρωπο μέ τόν ἀσταθή χαρακτήρα, τόν χυδαῖο ἄνθρωπο: ὅσο ἀσήμαντα κι' ἀπαθέστατα κι'ἄν κυλοῦσε ἡ ζωή του, ὑπάρχουν μέσα σ'αὐτή στιγμές ἐντελῶς ἄλλης ἀπόχρωσης, στιγμές ἐντατικῶν προσπαθειῶν, γενναίων ἀποφάσεων. Τό ἴδιο συναντιέται καί στήν ἱστορία κάθε δοσμένου λαοῦ»**...

NB

NB

NB

[262] 'Ο Πίσαρεφ εἶχε ἕνα τεράστιο λογοτεχνικό ταλέντο. 'Αλλά ὅσο μεγάλη κι'ἄν ἦταν ἡ εὐχαρίστηση πού ἔδινε στόν ἀπροκατάληπτο ἀναγνώστη ἡ λογοτεχνική ἀκτινοβολία τῶν ἄρθρων του, παρ'ὅλα αὐτά εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ «πισαρεβισμός» ἦταν κάτι πού ὁδηγοῦσε στόν παραλογισμό τοῦ ἰδεαλισμοῦ τῶν δικῶν μας «διαφωτιστῶν»...

[266] Μερικά κοινωνιολογικά ἄρθρα τοῦ Μιχαηλόβσκι ἔχουν μεταφραστεῖ τώρα στή γαλλική καί ἄν δέν κάνουμε λάθος καί στή γερμανική γλώσσα. 'Υποθέτω ὅτι αὐτά τά ἄρθρα δέν θά δόσουν ποτέ στό ὄνομά του μεγάλη εὐρωπαϊκή φήμη. 'Αλλά εἶναι πολύ πιθανό νά κριθοῦν ἄξια ἐπαίνου ἀπό μέρους τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου εὐρωπαίου στοχαστῆ, δηλαδή ἀπό ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ὀπισθοχωροῦν «πίσω πρός τόν Κάντ!», γιατί μισοῦν τό μαρξισμό. Σέ κάτι τέτιους ἐπαίνους, παρά τή γνώμη τοῦ νεότερου μας ἱστορικοῦ τῆς λογοτεχνίας, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει τίποτε τό κολακευτικό. 'Αλλά εἶναι στόν ὑπέρτατο βαθμό ἄξια παρατήρησης αὐτή ἡ εἰρωνεία τῆς ἱστορίας, πού μετατρέπει σέ θεωρητικό ὅπλο τῆς ἀντίδρασης αὐτό πού ἦταν ἕνα ἀθῶο θεωρητικό λάθος μέσα σ'ἕνα λίγο πολύ προοδευτικό οὐτοπισμό.

NB

---

*Ἄπαντα Ν. Β. Οὐσπένσκι, τόμ. II, 1883, σελ. 202.

**Ἄπαντα Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, τόμ. VIII, σελ. 357.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Κεφάλαιο πρώτο

Ο ΟΥΤΟΠΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

NB

[281-282] Ὁ Τσερνισέβσκι τελειώνοντας μιλάει γιά τίς μεταρυθμιστικές ἰδέες: «Σύντομα θά δοῦμε ὅτι αὐτές οἱ ἰδέες ἄρχισαν νά ἐμφανίζονται μέ μορφές πιό λογικές καί νά φτάνουν ὥς τούς ἀνθρώπους, στούς ὁποίους ἤδη γίνονται ὄχι μιά ἐνθουσιώδης διασκέδαση, ἀλλά ὑπόθεση προσωπικῆς τους ἀνάγκης, καί ὅταν θά ἀρχίσει νά φροντίζει λογικά γιά τήν εὐημερία της ἐκείνη ἡ τάξη μέ τήν ὁποία οἱ σαιν-σιμονιστές ἤθελαν νά παίζουν κουκλοθέατρο τότε, πιθανό, θά εἶναι καλύτερα γι'αὐτή τήν τάξη νά ζεῖ στόν κόσμο, παρά τώρα»*.

NB

Αὐτή εἶναι μιά ἐξαιρετικά σημαντική παρατήρηση. Ἡ παρατήρηση αὐτή δείχνει ὅτι στούς συλλογισμούς του γιά τό μέλλον τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ σοσιαλισμοῦ ὁ Τσερνισέβσκι ἔφτασε πολύ κοντά στή θεωρία τῆς πάλης τῶν τάξεων. Ὡστόσο, ἐμεῖς ἤδη ξέρουμε τί ρόλο ἔπαιξε αὐτή ἡ θεωρία στίς ἱστορικές του ἀπόψεις. Μερικές φορές τόν βοηθοῦσε νά ἑρμηνεύσει πολύ πετυχημένα, μερικά ξεχωριστά ἱστορικά φαινόμενα. Ἀλλά ὁ Τσερνισέβσκι τήν ἔβλεπε περισσότερο σάν ἕνα πολύ σημαντικό ἐμπόδιο γιά τήν πρόοδο, παρά σάν ἕναν ἀπαραίτητο ὅρο της στήν κοινωνία πού εἶναι χωρισμένη σέ τάξεις...

Τήν καθυστέρηση τοῦ «ἁπλοῦ ἀνθρώπου» τῆς Εὐρώπης τήν ἐξηγεῖ μέ τό ὅτι δέν ἔφτασαν ἀκόμη ὥς τό λαό οἱ γνωστές ἐπιστημονικές ἔννοιες. Ὅταν φτάσουν ὥς αὐτόν, ὅταν «οἱ ἁπλοί ἄνθρωποι» γνωριστοῦν μέ τίς φιλοσοφικές ἀντιλήψεις, πού «ἀντιστοιχοῦν στίς ἀνάγκες τους», τότε πιά δέν θά εἶναι μακριά ὁ

*Ἅπαντα, τόμ.VI, σελ. 150.

θρίαμβος τῶν νέων ἀρχῶν στήν κοινωνική ζωή τῆς Δύσης*. Ὁ Τσερνισέβσκι δέν θέτει στόν ἑαυτό του τό ἐρώτημα ἄν ὑπάρχουν σ'αὐτή τή ζωή τέτια φαινόμενα πού θά μποροῦσαν νά γίνουν ἀντικειμενική ἐγγύηση ὅτι τελικά θά φτάσουν πράγματι ὥς τόν «ἁπλό ἄνθρωπο» οἱ νέες φιλοσοφικές ἰδέες. Δέν τοῦ χρειάζεται μιά τέτια ἐγγύηση γιατί ἡ ἴδια ἡ φύση αὐτῶν τῶν ἀρχῶν καθώς καί ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται μπροστά στά μάτια του μιά ἀπόλυτα ἐπαρκής ἐγγύηση τοῦ θριάμβου τῶν νέων ἀρχῶν... NB

Κεφάλαιο δεύτερο
Ο ΟΥΤΟΠΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ
(Συνέχεια)

[289] Ὁ Τσερνισέβσκι ἐξετάζει τό ζήτημα γιά τό σοσιαλισμό, ὅπως καί τά ἄλλα γενικά ζητήματα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Καί αὐτή ἡ ἰδεαλιστική στάση πρός τά σπουδαιότερα ἱστορικά φαινόμενα χαρακτήριζε τό σοσιαλισμό ὅλων τῶν χωρῶν στήν οὐτοπιστική περίοδο τῆς ἀνάπτυξής του. Αὐτό τό γνώρισμα τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ ἔχει τόσο μεγάλη σπουδαιότητα πού εἶναι ἀπαραίτητο νά σταθεῖ κανείς, χωρίς νά φοβηθεῖ μερικές ἐπαναλήψεις οἱ ὁποῖες εἶναι πολύ πιθανές σ'αὐτή τήν περίπτωση... ὑπερβολικό!

Κεφάλαιο τρίτο
ΤΟ «ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ» ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ
ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

[313] «Ἄς ὑποθέσουμε — λέει ὁ Τσερνισέβσκι, χρησιμοποιώντας τόν ἀγαπημένο του τρόπο ἑρμηνείας μέ τή βοήθεια τῶν «παραβολῶν» — ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἐγώ ἐνδιαφερόμουν νά παρθοῦν μέτρα γιά τή διατήρηση τῶν τροφίμων, πού ἀπό τό ἀπόθεμά τους παρασκευάζεται τό γεῦμα σας. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι, ἄν αὐτό τό ἔκανα κυρίως ἀπό συμπάθεια γιά σᾶς, τότε ὁ ζῆλος μου θά στηριζόταν στήν ὑπόθεση ὅτι τά τρόφιμα ἀνήκουν σέ σᾶς καί ὅτι τό γεῦμα πού παρασκευάστηκε ἀπ'αὐτά εἶναι ὑγιεινό καί ἐπωφελές γιά σᾶς. Φανταστεῖτε λοιπόν τά αἰσθήματά μου, ὅταν μάθω ὅτι τά τρόφιμα δέν ἀνήκουν καθόλου σέ σᾶς καί ὅτι γιά τό κάθε γεῦμα πού προπαρασκευάζεται ἀπ'αὐτά παίρνουν ἀπό σᾶς τόσα χρήματα, πού ὄχι μόνο δέν ἀξίζει τό ἴδιο τό γεῦμα, ἀλλά καί τά ὁποῖα ἐσεῖς γενικά δέν μπορεῖτε νά τά πληρώσετε χωρίς μεγάλη στενοχώρια. Τί σκέψεις μοῦ ἔρχονται στό κεφάλι ὕστερα ἀπ'αὐτές τίς τόσο παράξενες ἀνακαλύψεις;.. Πόσο ἀνόητος ἤμουνα πού φρόντιζα γιά μιά ὑπόθεση πού γιά τήν ὠφελιμότητά της δέν ἔχουν ἐξασφαλισθεῖ οἱ ὅροι! Ποιός ἄλλος, ἐκτός ἀπό τόν ἀνόητο, μπορεῖ νά φροντίζει γιά τή διατήρηση τῆς ἰδιοκτησίας στά γνωστά χέρια, χωρίς νά βεβαιωθεῖ νωρίτερα ὅτι ἡ ἰδιοκτησία θά παραδοθεῖ σ'αὐτά τά χέρια καί θά παραδοθεῖ μέ συμφέροντες ὅρους;.. Καλύτερα νά χαθοῦν ὅλα αὐτά τά τρόφιμα πού φέρνουν τόση ζημιά

*Ἄπαντα, τόμ. VI, σελ. 205-206.

στόν ἀγαπημένο μου ἄνθρωπο! Καλύτερα νά χαθεῖ ὅλη ἡ ὑπόθεση πού σᾶς φέρνει μόνο τήν καταστροφή' Κρίμα γιά σᾶς, ντροπή γιά τήν ἀνοησία μου — νά τά αἰσθήματά μου»*.

[315-316] Εἶναι ἀνάγκη νά δόσουμε δίκιο στόν Τσερνισέβσκι, γιατί ἀπό τήν ἀρχή κιόλας τῆς λογοτεχνικῆς του δραστηριότητας ἔδειξε στούς συλλογισμούς γιά τήν κοινότητα πολύ περισσότερη σύνεση ἀπό πάρα πολλούς «ρώσους σοσιαλιστές» καί μάλιστα στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1890-1900, ὅταν πιά, θά ἔλεγε κανείς, μόνο ἕνας τυφλός μποροῦσε νά μή βλέπει, πώς οἱ περιβόητες «αἰώνιες βάσεις» μας, κλονίζονται συθέμελα. Ἤδη τόν Ἀπρίλη τοῦ 1857 ἔγραφε: ἀλλά «δέν ἐπιτρέπεται νά κρύβουμε ἀπό τόν ἑαυτό μας ὅτι ἡ Ρωσία, πού ὥς τώρα συμμετεῖχε πολύ λίγο στήν οἰκονομική κίνηση, τραβιέται τώρα πολύ γρήγορα σ'αὐτή καί ὅτι ὁ δικός μας τρόπος ζωῆς, πού παρέμεινε ὥς τώρα σχεδόν ξένος ἀπό τήν ἐπίδραση ἐκείνων τῶν οἰκονομικῶν νόμων, πού ἀποκαλύπτουν τήν ἰσχύ τους μόνο κατά τήν ἔνταση τῆς οἰκονομικῆς καί ἐμπορικῆς δραστηριότητας, ἀρχίζει νά ὑποτάσσεται γρήγορα στή δύναμή τους. Ἴσως σύντομα νά παρασυρθοῦμε κι'ἐμεῖς στή σφαίρα τῆς ἀπόλυτης δράσης τοῦ νόμου τοῦ ἀνταγωνισμοῦ»**...

Φυσικά, ὅταν οἱ εὐρωπαῖοι τεχνικοί ἐπισκεφτοῦν μιάν ἀσιατική χώρα πού εἶναι ἀπό παλιά γνωστή μέ τίς κρεμαστές γέφυρές της, τότε θά τούς εἶναι εὐκολότερο νά πείσουν ἕνα ἄλλο μανδαρίνο ὅτι οἱ νεότερες κρεμαστές γέφυρες δέν εἶναι κανένας φοβερός παραλογισμός. Ἀλλά μόνο αὐτό, τίποτε παραπάνω. Παρά τίς κρεμαστές γέφυρές της ἡ ἀσιατική χώρα παρόλα αὐτά θά παραμείνει καθυστερημένη χώρα καί ἡ Εὐρώπη θά εἶναι ὡστόσο ἡ δασκάλα της. Τό ἴδιο θά συμβεῖ καί μέ τή ρωσική κοινότητα. Ἡ κοινότητα μπορεῖ νά διευκολύνει τήν ὑπόθεση τῆς ἀνάπτυξης τῆς Πατρίδας μας, ἡ κύρια ὅμως ὤθησή της παρόλα αὐτά θά ἔρθει ἀπό τή Δύση καί ἐμεῖς ὡστόσο δέν θά μπορέσουμε νά ἀνανεώσουμε τήν ἀνθρωπότητα, ἀκόμη καί μέ τή βοήθεια τῆς κοινότητας...

Κεφάλαιο τέταρτο
ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

[318-319] «Οἱ φιλελεύθεροι καί οἱ δημοκράτες ἔχουν οὐσιαστικά διαφορετικές βασικές ἐπιθυμίες καί παρορμήσεις. Οἱ δημοκράτες ἔχουν ὑπόψη τους, ἀπό τή μιά μεριά, νά καταργήσουν κατά τό δυνατό τήν κυριαρχία τῶν ἀνώτερων τάξεων πάνω στίς κατώτερες στόν κρατικό μηχανισμό καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, νά μειώσουν τή δύναμη καί τόν πλοῦτο τῶν ἀνώτερων κοινωνικῶν στρωμάτων, νά δόσουν περισσότερο βάρος καί εὐημερία στά κατώτατα στρώματα. Μέ ποιόν τρόπο θά γίνει ἡ ἀλλαγή μ'αὐτή τήν ἔννοια τῶν νόμων καί πῶς θά ὑποστηριχθεῖ τό νέο σύστημα τῆς κοινωνίας, γι'αὐτούς εἶναι σχεδόν τό ἴδιο. Σέ ἀντίθεση μ'αὐτό, οἱ φιλελεύθεροι δέν θά συμφωνήσουν σέ καμιά περίπτωση νά δοθεῖ μέσα στήν κοινωνία ὑπεροχή στά κατώτατα στρώματα, γιατί αὐτά τά κοινωνικά στρώματα, λόγω τῆς ἀγραμματοσύνης καί τῆς οἰκονομικῆς φτώχειας τους, δείχνουν ἀδιαφορία στά συμφέρον-

*Ἅπαντα, τόμ. IV, σελ. 307.
**Ἅπαντα, τόμ. III, σελ. 185.

τα, πού γιά τό Φιλελεύθερο κόμμα στέκονται πάνω ἀπ' ὅλα, δηλ. στό δικαίωμα τοῦ ἐλεύθερου λόγου καί τοῦ συνταγματικοῦ συστήματος. Γιά τό δημοκράτη ἡ Σιβηρία μας, στήν ὁποία ὁ ἁπλός λαός εὐημερεῖ, εἶναι πολύ ἀνώτερη ἀπό τήν 'Αγγλία, ὅπου ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ ὑποφέρει ἀπό τή μεγάλη στέρηση. 'Από ὅλους τούς πολιτικούς θεσμούς ὁ δημοκράτης ἐχθρεύεται ἀνειρήνευτα μόνο ἕναν — τήν ἀριστοκρατία. 'Ο φιλελεύθερος βρίσκει σχεδόν πάντοτε ὅτι μόνο κάτω ἀπό ἕναν ὁρισμένο βαθμό ἀριστοκρατισμοῦ ἡ κοινωνία μπορεῖ νά πετύχει ἕνα φιλελεύθερο σύστημα. Γι'αὐτό οἱ φιλελεύθεροι τρέφουν συνήθως πρός τούς δημοκράτες μιά ἄσπονδη ἀντιπάθεια, λέγοντας ὅτι ὁ δημοκρατισμός ὁδηγεῖ στό δεσποτισμό καί εἶναι ὀλέθριος γιά τήν ἐλευθερία»*...

σύγκρ. „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ" τεῦχ. 1, σελ. 124

Παρακάτω ὁ Τσερνισέβσκι ἐξηγεῖ τή σκέψη του μέ τή βοήθεια τέτιων ἐπιχειρημάτων τά ὁποῖα ἐνισχύουν ἀκόμη πιό πολύ τή δική μας ὑπόθεση ὅτι μέ τόν ὅρο δημοκράτης ἐννοεῖ τούς σοσιαλιστές. 'Ο Τσερνισέβσκι λέει: «'Από θεωρητική πλευρά ὁ φιλελευθερισμός μπορεῖ νά φανεῖ ἑλκυστικός γιά τόν ἄνθρωπο πού εἶναι ἀπαλλαγμένος κατά καλή τύχη ἀπό τήν ὑλική ἀνάγκη: ἡ ἐλευθερία εἶναι ἕνα πράγμα πολύ εὐχάριστο. 'Αλλά ὁ φιλελευθερισμός ἐννοεῖ τήν ἐλευθερία μέ ἕνα πολύ στενό, φορμαλιστικό τρόπο. Γι'αὐτόν ἡ ἐλευθερία ἔγκειται στό ἀφηρημένο δίκαιο, στήν ἄδεια γιά χορήγηση χαρτιοῦ, στήν μή ὕπαρξη νομικῶν ἀπαγορεύσεων. 'Ο φιλελεύθερος δέν θέλει νά καταλάβει ὅτι ἡ νομική ἄδεια γιά τόν ἄνθρωπο ἔχει ἀξία μόνο τότε, ὅταν στόν ἄνθρωπο ὑπάρχουν τά ὑλικά μέσα γιά νά ἀξιοποιήσει αὐτή τήν ἄδεια»**...

[329-342] Στήν πολιτική ἀνασκόπηση τοῦ 6ου τεύχους τοῦ «Σοβρεμέννικ», ἔτος 1859, ὁ Τσερνισέβσκι, ἀφοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι στή Γερμανία δυναμώνει τό κίνημα πού ἀπαιτεῖ τήν ἐπέμβαση τῆς Γερμανικῆς Ἕνωσης πρός ὄφελος τῆς Αὐστρίας, παρατηρεῖ: «ἐμεῖς δέν μιλούσαμε γιά τούς ἁπλούς ἀνθρώπους, ἀλλά κυρίως γιά τίς τάξεις στίς ὁποῖες συγκεντρώνεται ἡ κοινή γνώμη, πού ἀσχολοῦνται μέ τά πολιτικά πράγματα, διαβάζουν ἐφημερίδες καί ἀσκοῦν ἐπίδραση στήν πορεία τῶν γεγονότων — αὐτός εἶναι ὁ κόσμος πού ὑπηρετεῖ παντοῦ τό παιχνίδι τῆς ἰδιοτέλειας καί τῆς ραδιουργίας»***.

NB

Οἱ «ἁπλοί ἄνθρωποι» δέν διαβάζουν ἐφημερίδες, δέν ἀσχολοῦνται μέ πολιτικές ὑποθέσεις καί δέν ἔχουν ἐπίδραση στήν πορεία τους. Ἔτσι ἔχει τώρα τό ζήτημα, ἐφόσον ἀκόμη κοιμᾶται βαθιά ἡ συνείδησή τους. 'Αλλά ὅταν ἡ συνείδηση ἀφυπνιστεῖ κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ πρωτοπόρου τμήματος τῆς ἱστορικῆς στρατιᾶς πού δρᾶ καί πού ἀποτελεῖται ἀπό τούς «καλύτερους ἀνθρώπους», οἱ ὁποῖοι ἀφομοίωσαν τά συμπεράσματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, τότε οἱ «ἁπλοί ἄνθρωποι» θά καταλάβουν ὅτι τό καθῆκον τους ἔγκειται στή ριζική ἀναδιοργάνωση τῆς

NB

*Ἅπαντα, τόμ. IV, σελ. 156-157.
** Στό ἴδιο, σελ. 157.
***Ἅπαντα, τόμ. V, σελ. 249.

κοινωνίας, καί τότε θά καταπιαστοῦν μέ τήν ὑπόθεση αὐτῆς τῆς ἀναδιοργάνωσης, πού δέν ἔχει ἄμεση σχέση μέ τά ζητήματα καί τίς μορφές τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Τέτια ἦταν ἡ κυριαρχούσα ἄποψη τοῦ Τσερνισέβσκι πού ἀποκαλύπτεται καί στήν πλειοψηφία τῶν πολυάριθμων πολιτικῶν του ἀνασκοπήσεων*. Ἄν κάποτε αὐτή, ἡ ἰδεαλιστική στήν οὐσία της, ἄποψη στήν πολιτική παραχωρεῖ τή θέση της σέ ἄλλη ἄποψη, πού παρουσιάζεται σάν κάποιο ἔμβρυο ὑλιστικῆς ἀντίληψης, αὐτό εἶναι μόνο μιά ἐξαίρεση ἐντελῶς παρόμοια μ'ἐκείνη πού συναντήσαμε κατά τή μελέτη τῶν ἱστορικῶν ἀπόψεων τοῦ Τσερνισέβσκι: ὁ ἀναγνώστης θυμᾶται ὅτι σ'αὐτές τίς ἀντιλήψεις, ἐπίσης ἰδεαλιστικές στήν οὐσία τους, ὑπῆρχαν ἐπίσης ἔμβρυα ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας. Ἄς ἐπεξηγήσουμε λοιπόν τώρα μέ δυό παραδείγματα ποιό χαρακτήρα θά ἔπρεπε νά πάρουν οἱ πολιτικές ἀνασκοπήσεις τοῦ Τσερνισέβσκι κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ἄποψης πού δείξαμε μόλις τώρα καί ἡ ὁποία κυριαρχοῦσε σ'αὐτόν ὁσοναφορᾶ τή σχέση τῆς πολιτικῆς πρός τά βασικά

; καθήκοντα τῆς |ἐργατικῆς τάξης...|

Λόγω τῆς *θεωρητικῆς* διαφορᾶς τῆς ἰδεαλιστικῆς καί τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας ὁ Πλεχάνοφ *δέν πρόσεξε* τήν πρακτική-πολιτική καί τήν *ταξική* διαφορά ἀνάμεσα στό φιλελεύθερο καί στό δημοκράτη.

NB NB NB

...Παρόμοια ἐπιχειρήματα πού ὁδήγησαν στό συμπέρασμα ὅτι ἡ δεσποτική αὐστριακή κυβέρνηση ἐνεργεῖ ἀπόλυτα σωστά ἔπρεπε νά προκαλέσουν ἔκπληξη καί στήν πραγματικότητα ἐξέπληξαν πάρα πολλούς ἀναγνῶστες τοῦ «Σοβρεμέννικ». Αὐτά τά ἐπιχειρήματα προκαλοῦσαν μάλιστα τήν ἐντύπωση ὄχι τῆς ἀδιαφορίας στά ζητήματα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἀλλά τῆς ἄμεσης συμπάθειας πρός τούς φωτοσβέστες. Οἱ ἐχθροί κατηγοροῦσαν τόν Τσερνισέβσκι πολλές φορές γιά μιά τέτια συμπάθεια. Ἐξαιτίας τέτιων ἀκριβῶς κατηγοριῶν, ὁ Τσερνισέβσκι στό τέλος τῆς πολιτικῆς ἀνασκόπησης τοῦ Μάρτη 1862 κάνει τήν εἰρωνική ὁμολογία: «γιά μᾶς δέν ὑπάρχει καλύτερη διασκέδαση ἀπό τό φιλελευθερισμό — καί ἔτσι αἰσθανόμαστε τόν πειρασμό νά ψάχνουμε νά βροῦμε κάπου φιλελεύθερους γιά νά σπάσουμε πλάκα μέ δαύτους». Στήν πραγματικότητα ὅμως αὐτός ἔγραφε τίς παράδοξες ἀνασκοπήσεις του, ἐννοεῖται, ὄχι γιά νά «σπάσει πλάκα» μέ τούς φιλελεύθερους καί ὄχι γιά

Σύγκρ. „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ" τεῦχ. 1, σελ. 144 τροποποιημένο!![222]

* Αὐτές οἱ ἀνασκοπήσεις ἀποτελοῦν σέ ὄγκο, τουλάχιστον, δυό τόμους τῶν Ἁπάντων του.

NB

Союза въ пользу Австріи, замѣчаетъ: „мы говорили не о простолюдинахъ, а собственно о классахъ, въ которыхъ сосредоточивается общественное мнѣніе, которые заняты политическими дѣлами, читаютъ газеты и обнаруживаютъ вліяніе на ходъ дѣлъ,—эта толпа, повсюду служащая игрушкою своекорыстія и интриги" *).

„Простолюдины" не читаютъ газетъ, не занимаются политическими дѣлами и не имѣютъ вліянія на ихъ ходъ. Такъ обстоитъ дѣло теперь, пока еще глубоко спитъ ихъ сознаніе. А когда оно пробудится подъ вліяніемъ передового отряда дѣйствующей исторической арміи, состоящаго изъ „лучшихъ людей", усвоившихъ себѣ выводы современной науки, тогда „простолюдины" поймутъ, что ихъ задача состоитъ въ коренномъ переустройствѣ общества, и тогда они возьмутся за дѣло этого переустройства, не имѣющаго прямого отношенія къ вопросамъ о формахъ политическаго устройства. Таковъ былъ преобладавшій взглядъ Чернышевскаго, который и обнаруживается въ большинствѣ его многочисленныхъ политическихъ обозрѣній **). Если иногда этотъ, по существу своему идеалистическій, взглядъ на политику уступаетъ мѣсто другому взгляду, являющемуся какъ бы зачаткомъ матеріалистическаго пониманія, то это есть лишь исключеніе, совершенно подобное тому, съ которымъ мы встрѣчались при изученіи историческихъ взглядовъ Чернышевскаго: читатель помнитъ, что въ этихъ взглядахъ, тоже идеалистическихъ по своему существу, тоже встрѣчались зачатки матеріалистическаго взгляда на исторію. Пояснимъ же теперь двумя примѣрами, какой характеръ должны были принимать политическія обозрѣнія Чернышевскаго подъ вліяніемъ только что указаннаго нами и преобладавшаго у него взгляда на отношеніе политики къ главнымъ задачамъ рабочаго класса.

Первый примѣръ. Въ январѣ 1862 года онъ въ своемъ политическомъ обозрѣніи вступаетъ въ споръ съ прусской либеральной „National Zeitung" по поводу внутренней политики Австріи. „National Zeitung" писала: „судьба Австріи да послужитъ для другихъ государствъ урокомъ, чтобы они не дѣлали расходовъ, превышающихъ финансовую ихъ силу. Причиною разоренія Австріи служитъ безмѣрность расходовъ ея на войско". Чернышевскому не нравится это размышленіе „National Zeitung". Онъ

*) Сочиненія, т. V, стр. 249.

**) Эти обозрѣнія составляютъ по объему, по крайней мѣрѣ, два тома полнаго собранія его сочиненій.

Из-за теорет.-различия ид. и мат. взгляда на историю Плех. просмотрел практич.-политич. и классовое различие либерала и демократа.

Σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι» μέ τίς παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν

Σμίκρυνση

νά ὑπερασπίσει τίς δεσποτικές κυβερνήσεις. Στή βάση αὐτῶν τῶν ἀνασκοπήσεων ὑπῆρχε ἡ ἰδέα ὅτι μέ τήν ὕπαρξη τῶν δοσμένων κοινωνικῶν σχέσεων τά πράγματα δέν μποροῦν νά ἀκολουθήσουν διαφορετικό δρόμο ἀπ᾿αὐτόν πού ἀκολουθοῦν καί ὅτι ἐκεῖνος πού ἐπιθυμεῖ νά πᾶνε διαφορετικά, πρέπει νά κατευθύνει τίς προσπάθειές του στή ριζική μετάπλαση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Νά ἐνεργεῖ κανείς διαφορετικά σημαίνει νά χάνει ἄδικα τόν καιρό του. Οἱ φιλελεύθεροι προκαλοῦσαν τό χλευασμό τοῦ Τσερνισέβσκι ἀκριβῶς γιά τό ὅτι αὐτοί πρότειναν ἡμίμετρα ἐκεῖ πού ἦταν ἀναγκαία μιά ριζική θεραπεία*.

Δεύτερο παράδειγμα. Τόν ᾿Απρίλη τοῦ ἴδιου χρόνου ἀπ᾿ἀφορμή τή σύγκρουση τῆς πρωσικῆς κυβέρνησης μέ τήν πρωσική Βουλή τῶν ἀντιπροσώπων ὁ Τσερνισέβσκι φαίνεται σάν νά παίρνει ξανά τό μέρος τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ στήν πάλη του μέ τό φιλελευθερισμό. Σύμφωνα μέ τά λόγια του οἱ φιλελεύθεροι μάταια ἐκπλήσσονταν γιά τό ὅτι ἡ πρωσική κυβέρνηση δέν τούς ἔκανε ἐθελοντικές ὑποχωρήσεις, ἀλλά προτίμησε νά ἀναστατώνει τή χώρα μέ τή διάλυση τῆς Βουλῆς. «᾿Εμεῖς θεωροῦμε, λέει ὁ Τσερνισέβσκι — ὅτι ἡ πρωσική κυβέρνηση ἔτσι ἔπρεπε νά ἐνεργήσει»**. Αὐτό ἔπρεπε πάλι νά ἐκπλήξει τόν ἀφελή ἀναγνώστη καί νά τοῦ φανεῖ προδοσία τῆς ὑπόθεσης τῆς ἐλευθερίας. ῾Ωστόσο, εἶναι αὐτονόητο ὅτι καί ἐδῶ ὁ συγγραφέας μας δέν βάλθηκε καθόλου νά ὑπερασπίσει τό δεσποτισμό, ἀλλά θέλησε μόνο νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τά πρωσικά γεγονότα γιά νά ἀνακοινώνει στούς πιό διορατικούς ἀναγνῶστες του τή σωστή ἄποψη γιά τή βασική προϋπόθεση ἀπό τήν ὁποία ἐξαρτιέται σέ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἔκβαση ὅλων τῶν μεγάλων κοινωνικῶν συγκρούσεων. Καί νά τί λέει ὁ Τσερνισέβσκι γι᾿αὐτό τό ζήτημα:

Σύγκρ. „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ“ τεῦχ. 1, σελ. 144, ὕφος!

NB

«῞Οπως οἱ διαμάχες ἀνάμεσα στά διαφορετικά κράτη διεξάγονται στήν ἀρχή μέ τό διπλωματικό

* Στά «Δοκίμια πολιτικῆς οἰκονομίας» του ὁ Τσερνισέβσκι, δείχνοντας τήν ἀναντιστοιχία τῆς ὑπάρχουσας οἰκονομικῆς τάξης πραγμάτων μέ τά «αἰτήματα τῆς σωστῆς θεωρίας», διακόπτει μερικές φορές τήν ἔκθεσή του μέ τό ἐρώτημα: «μά πρέπει νά παραμείνει ἕνας τέτιος τρόπος ζωῆς κατά τόν ὁποῖο θά εἶναι πιθανή μιά παρόμοια ἀναντιστοιχία;» (βλ. λογουχάρη, ῎Απ., τόμ. VII, σελ. 513). Σ᾿ἕνα τέτιο ἐρώτημα θά ἔπρεπε νά κατευθύνουν τούς ἀναγνῶστες τους καί οἱ πολιτικές ἀνασκοπήσεις τοῦ Τσερνισέβσκι, ἰδιαίτερα ἐκεῖνες μέσα ἀπό τίς ὁποῖες προέκυπτε ἐκεῖνο τό «παράλογο» συμπέρασμα ὅτι ἔχουν δίκιο ὄχι οἱ ἐχθροί τοῦ δεσποτισμοῦ, ἀλλά οἱ ὑπερασπιστές του. ῞Ενα τέτιο συμπέρασμα ἦταν γιά τόν Τσερνισέβσκι μόνο ἕνα ἐπιπλέον ἐπιχείρημα ἐνάντια στό σημερινό τρόπο «ζωῆς». ᾿Αλλά οἱ φιλελεύθεροι αὐτό συχνά δέν τό καταλάβαιναν.

**῎Απαντα, τόμ. IX, σελ. 236.

δρόμο, ἔτσι ἀκριβῶς καί ἡ πάλη ἀρχῶν μέσα στό ἴδιο τό κράτος διεξάγεται στήν ἀρχή μέ τά μέσα τῆς πολιτικῆς ἐπίδρασης ἤ μέ τό λεγόμενο νόμιμο δρόμο. 'Αλλά ὅπως ἀνάμεσα στά διαφορετικά κράτη ἡ διαμάχη, ἄν ἔχει ἀρκετή σπουδαιότητα, καταλήγει πάντα σέ πολεμικές ἀπειλές, ἔτσι ἀκριβῶς καί στίς ἐσωτερικές ὑποθέσεις τοῦ κράτους, ἄν ἡ ὑπόθεση εἶναι σπουδαία...».

NB

Καί ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ὁ Τσερνισέβσκι ἔβλεπε ὅσα συνέβαιναν τότε στήν Πρωσία. 'Υποστήριζε καί ἐπαινοῦσε τήν πρωσική κυβέρνηση — εἶναι ἀνάγκη νά σημειωθεῖ αὐτό — μόνο καί μόνο γιατί αὐτή ἡ κυβέρνηση «ἐνεργοῦσε ὅσο δέν μποροῦσε καλύτερα πρός ὄφελος τῆς ἐθνικῆς προόδου», διαλύοντας τίς πολιτικές αὐταπάτες ἐκείνων τῶν ἀφελῶν πρώσων οἱ ὁποῖοι ἄγνωστο μέ ποιά δικαιολογία φαντάζονταν ὅτι τό σύστημα μιᾶς πραγματικά συνταγματικῆς διακυβέρνησης θά ἐπιβληθεῖ στή χώρα τους μονάχο του, χωρίς πάλη ἐνάντια στήν παλιά τάξη πραγμάτων. Καί ἄν ὁ Τσερνισέβσκι δέν ἔδειχνε οὔτε τήν παραμικρή συμπάθεια πρός τούς πρώσους φιλελεύθερους, καί μάλιστα ἔσπαζε πλάκα μαζί τους, αὐτό ἐξηγεῖται μέ τό ὅτι καί αὐτοί, σύμφωνα μέ τή δίκαιη γνώμη του, ἤθελαν νά πετύχουν τούς σκοπούς τους χωρίς ἀποφασιστική πάλη μέ τούς πολιτικούς τους ἐχθρούς. 'Ο Τσερνισέβσκι, μιλώντας γιά τήν πιθανή ἔκβαση τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στή Βουλή καί στήν Κυβέρνηση, σημειώνει μέ μεγάλη ὀξυδέρκεια ὅτι «κρίνοντας ἀπό τή σημερινή διάθεση τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Πρωσίας, χρειάζεται νά ὑποθέσει κανείς ὅτι οἱ ἐχθροί τοῦ σημερινοῦ συστήματος βρίσκουν τόν ἑαυτό τους πολύ ἀδύνατο γιά ἕνα πολεμικό ἀγώνα καί ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νά ὑποταχθοῦν στήν πρώτη ἀποφασιστική ἀπειλή τῆς κυβέρνησης πώς θά καταφύγει σέ στρατιωτικά μέτρα»*. Ἔτσι καί ἔγινε. 'Ο Τσερνισέβσκι εἶχε δίκιο γιά τήν περιφρόνηση πού ἔδειχνε πρός τούς πρώσους φιλελευθέρους. Αὐτοί ἤθελαν πραγματικά νά ἐγκαθιδρυθεῖ μόνη της στήν Πρωσία ἡ συνταγματική τάξη πραγμάτων. Καί ὄχι μόνο δέν κατέφυγαν σέ ἀποφασιστικές ἐνέργειες — γι' αὐτό δέν θά ἔπρεπε νά τούς κατηγορήσει κανείς, γιατί μέ τό συσχετισμό τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων πού ὑπῆρχε

NB

NB

;

*Ἅπαντα, τόμ. IX, σελ. 241.

τότε αὐτό ἦταν ἀδύνατο — ἀλλά κατ'ἀρχήν καταδίκαζαν κάθε σκέψη γιά τέτιες ἐνέργειες, δηλαδή ἔμπαιναν ἐμπόδιο, ὅσο αὐτό ἐξαρτιόταν ἀπ'αὐτούς, σέ μιά τέτια ἀλλαγή τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἡ ὁποία θά τούς ἐπέτρεπε νά καταφύγουν σέ τέτιες ἐνέργειες στό μέλλον...

Σέ ἀντίθεση μέ τόν Λασσάλ ὁ Τσερνισέβσκι στίς κρίσεις του γιά τά πρωσικά πράγματα φαίνεται πολύ πιό συνεπής ἰδεαλιστής ἀπ'ὅ,τι σέ πολλά ἄλλα ἄρθρα του πολιτικοῦ ἤ ἱστορικοῦ περιεχομένου. Αὐτή ἡ διαφορά πρέπει ἐπίσης ὁλοκληρωτικά νά ἀποδοθεῖ στό «συσχετισμό τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων». Στήν Πρωσία, ὅσο ἀδύνατος κι'ἄν ἦταν ὁ πρωσικός καπιταλισμός σέ σύγκριση μ' ἐκεῖνο πού αὐτός εἶναι σήμερα, παρόλα αὐτά ἄρχιζε ἤδη τό ἐ ρ γ α τ ι κ ό κ ί ν η μ α στή νεότερη ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης: 'Ενῶ στή Ρωσία μόλις ἄρχιζε νά ἀκμάζει τ ό κ ί ν η μ α τῶν ρ α ζ ν ο τ σ ί ν τ σ ι, τό ὁποῖο συνήθως ὀνομάζεται κίνημα τῆς δ ι α ν ό η σ η ς...

NB

δηλ. δημοκρατικό

Οἱ πολιτικές ἀνασκοπήσεις τοῦ Τσερνισέβσκι προορίζονταν γιά τούς «καλύτερους ἀνθρώπους», οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νά ξέρουν τί πρέπει νά διδάσκουν στήν καθυστερημένη μάζα. Τό ἔργο τῶν «καλύτερων ἀνθρώπων» ἀναγόταν κ υ ρ ί ω ς στήν προπαγάνδα. 'Ωστόσο, ὄχι ἀ π ο κ λ ε ι σ τ ι κ ά σ'αὐτήν. 'Ο «ἁπλός λαός», μιλώντας γενικά, δέν φιγουράρει στήν πολιτική σκηνή. Καί αὐτό πού συμβαίνει σ'αὐτή τή σκηνή, μιλώντας ἐπίσης γενικά, λίγο ἀφορᾶ τά συμφέροντά του. 'Αλλά τυχαίνουν ἐξαιρετικές ἐποχές, πού στή διάρκειά τους ἡ λαϊκή μάζα ἀφυπνίζεται ἀπό τή συνηθισμένη της νάρκη καί κάνει δραστήριες, ἄν καί ὄχι σπάνια ἀβάσιμες, ἀπόπειρες γιά τή βελτίωση τῆς τύχης της. Μέσα σ'αὐτές τίς ἐξαιρετικές ἐποχές ἡ δράση τῶν «καλύτερων ἀνθρώπων» λίγο πολύ χάνει τό δικό της κυρίως π ρ ο π α γ α ν δ ι σ τ ι κ ό χαρακτήρα καί γίνεται δ ι α φ ω τ ι σ τ ι κ ή. Νά τί λέει ὁ Τσερνισέβσκι γιά παρόμοιες ἐποχές:

NB

NB

«'Η ἱστορική πρόοδος πραγματοποιεῖται ἀργά καί δύσκολα... τόσο ἀργά πού, ἄν θά περιοριστοῦμε σέ πολύ σύντομες περιόδους, τότε οἱ κραδασμοί πού προκαλοῦνται στήν προχωρητική πορεία τῆς ἱστορίας ἀπό τά τυχαῖα περιστατικά μποροῦν νά ἐπισκιάσουν στά μάτια μας τή δράση τοῦ γενικοῦ νόμου. Γιά νά πειστοῦμε γιά τή σταθερότητά της πρέπει νά φανταστοῦμε τήν πορεία τῶν γεγονότων σέ μιά ἀρκετά μακρόχρονη ἐποχή... Συγκρίνετε τήν κατάσταση τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καί νόμων τῆς Γαλλίας τοῦ 1700 μέ τή σημερινή — ἡ διαφορά εἶναι ἐξαιρετική καί ὅλη αὐτή εἶναι πρός ὄφελος τοῦ παρόντος. Στό μεταξύ ὅλος αὐτός σχεδόν ὁ ἐνάμισης αἰώνας ἦταν πολύ δύσκολος καί ζοφερός. Τό ἴδιο ἰσχύει καί στήν 'Αγγλία. Καί ἀπό ποῦ ἡ διαφορά; Αὐτή ἡ διαφορά προετοιμαζόταν διαρκῶς ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ καλύτεροι ἄνθρωποι τῆς κάθε γενιᾶς

ἔβρισκαν τή ζωή τοῦ καιροῦ τους ἐξαιρετικά δύσκολη. Σιγά-σιγά ἄν καί λίγες ἀπό τίς ἐπιθυμίες τους γίνονταν κατανοητές στήν κοινωνία, ὅμως μετά, κάποτε ὕστερα ἀπό πολλά χρόνια, καί μάλιστα σέ περίπτωση εὐτυχοῦς συγκυρίας, σέ μισό χρόνο, ἕνα χρόνο, τό πολύ τρία ἤ τέσσερα χρόνια, ἡ κοινωνία ἐργαζόταν γιά τήν ἐκπλήρωση ἔστω καί μερικῶν ἀπό ἐκεῖνες τίς λίγες ἐπιθυμίες πού εἶχαν ἐμποτίσει σ'αὐτήν οἱ καλύτεροι ἄνθρωποι. Ἡ δουλιά δέν ἦταν ποτέ πετυχημένη: στά μισά τοῦ ἔργου ἐξαντλοῦνταν ἤδη ὁ ζῆλος, ἀπόκαμνε ἡ δύναμη τῆς κοινωνίας καί ἡ πρακτική ζωή της ἔπεφτε ξανά σέ μιά μακρόχρονη στασιμότητα, καί οἱ καλύτεροι ἄνθρωποι, ὅπως καί πρίν, ἄν ἐπιζοῦσαν ἀπό τό ἔργο πού οἱ ἴδιοι ἐνέπνευσαν, ἔβλεπαν τίς ἐπιθυμίες τους νά ἀπέχουν πολύ ἀπό τό νά πραγματοποιηθοῦν καί ὅπως πρίν ἦταν ὑποχρεωμένοι νά θλίβονται γιά τή δύσκολη ζωή. Ἀλλά στή σύντομη περίοδο τῆς εὐγενικῆς ἔξαρσης πολλά εἶχαν ἀλλάξει. Φυσικά, ἡ μετάπλαση γινόταν στά γρήγορα, δέν ὑπῆρχε καιρός νά σκεφθοῦν γιά τήν κομψότητα τῶν νέων πρόσθετων οἰκοδομῶν πού παράμεναν ὁριστικά ἡμιτελεῖς, δέν ὑπῆρχε καιρός νά φροντίσουν γιά τά λεπτά αἰτήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἁρμονίας τῶν νέων τμημάτων μέ τά ὑπολείμματα πού παρέμειναν ἄθικτα καί ἡ περίοδος τῆς στασιμότητας παραλάβαινε τό ἀνοικοδομημένο κτίριο μέ πολλές μικρές δυσαρμονίες καί ἀσχήμιες...»

Οἱ πολιτικές ἀνασκοπήσεις τοῦ Τσερνισέβσκι εἶχαν σκοπό νά δείξουν ἀκριβῶς στούς «καλύτερους ἀνθρώπους» ὅτι τό παλιό κτίριο τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς τάξης πραγμάτων γίνεται ὅλο καί πιό πολύ ἐρείπιο καί ὅτι εἶναι ἀνάγκη «νά καταπιαστοῦν ξανά μέ τό ἔργο αὐτό καί σέ μεγάλη ἔκταση». Καί, ὅπως ὅλα τό δείχνουν καθαρά, πρός τό τέλος τῆς πρώτης περιόδου, δηλ. τῆς περιόδου τῆς λογοτεχνικῆς δράσης του πρίν ἐξοριστεῖ στή Σιβηρία, ὁ Τσερνισέβσκι ἄρχισε νά νομίζει ὅτι ἡ κοινωνία ὅλο καί πιό πολύ προσέχει τή γνώμη του, ὅλο καί πιό πολύ συμφωνεῖ μαζί του. Μ'ἄλλα λόγια ἄρχισε νά σκέφτεται ὅτι καί στή ρωσική ἱστορία πλησιάζει ἕνα ἀπό ἐκεῖνα τά εὐεργετικά ἅλματα πού σπάνια πραγματοποιοῦνται στήν ἱστορία, ὅμως γι'αὐτό προωθοῦν πολύ μακριά τό προτσές τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Ἡ διάθεση τῶν πρωτοπόρων στρωμάτων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας ξεσηκωνόταν πραγματικά γρήγορα καί παράλληλα ἀνέβαινε καί ἡ διάθεση τοῦ Τσερνισέβσκι. Αὐτός πού κάποτε ἔβρισκε δυνατό καί ὠφέλιμο νά ἐξηγεῖ στήν κυβέρνηση τά δικά της ὀφέλη ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἀγροτιᾶς, τώρα πιά οὔτε κἄν σκεπτόταν νά ἀπευθυνθεῖ στήν κυβέρνηση. Κάθε ὑπολογισμός στήν κυβέρνηση τοῦ φαινόταν μιά ἐπικίνδυνη καλλιέργεια αὐταπάτης. Στό ἄρθρο του ὁ «Ρῶσος μεταρυθμιστής» («Σοβρεμέννικ» 1861, Ὀχτώβρης), πού γράφτηκε ἀπ'ἀφορμή τήν ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Μ. Κόρφ: «Ἡ ζωή τοῦ κόμη

NB

Σπεράνσκι», ὁ Τσερνισέβσκι ἀποδείχνει λεπτομερειακά ὅτι στή χώρα μας κανένας μεταρυθμιστής δέν πρέπει νά βαυκαλίζεται μέ παρόμοιους ὑπολογισμούς. Οἱ ἐχθροί ὀνόμαζαν τόν Σπεράνσκι ἐπαναστάτη. Αὐτή ἡ κρίση προκαλεῖ τό σαρκασμό τοῦ Τσερνισέβσκι. Πράγματι ὁ Σπεράνσκι εἶχε πολύ εὐρύτατα σχέδια μεταρυθμίσεων, ἀλλά εἶναι ἀστεῖο νά τόν ὀνομάζει κανείς ἐπαναστάτη ἀπό τό μέγεθος τῶν μέσων πού σκεπτόταν νά χρησιμοποιήσει γιά τήν ἐκπλήρωση τῶν προθέσεών του. Ὁ Σπεράνσκι κρατιόταν μόνο ἐπειδή τά κατάφερε νά ἀποκτήσει τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξάνδρου Α΄. Καί στηριζόμενος σ'αὐτή τήν ἐμπιστοσύνη σκεπτόταν νά πραγματοποιήσει αὐτά τά σχέδια. Καί ἀκριβῶς γι'αὐτό ὁ Τσερνισέβσκι τόν ὀνομάζει ὀνειροπόλο...

Σύγκρ. „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ“ τεῦχ. 1, σελ. 161

Στήν πολιτική δέν ἐνδίδει στούς ἐπικίνδυνους ἐνθουσιασμούς μόνο ἐκεῖνος πού θυμᾶται διαρκῶς ὅτι ἡ πορεία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καθορίζεται ἀπό τό συσχετισμό τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων. Ἐκεῖνος πού θέλει νά ἐνεργεῖ σύμφωνα μ'αὐτή τή βασική θέση εἶναι μερικές φορές ὑποχρεωμένος νά ὑποστεῖ ἕνα δύσκολο ἠθικό ἀγώνα...

„Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ“, σελ. 161 τροποποιημένο[223]

Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1860-1870 ἡ κυβέρνηση σχεδίαζε νά χαλαρώσει λιγάκι τή λογοκρισία. Ἀποφασίστηκε νά γραφτεῖ νέος κανονισμός γιά τή λογοκρισία καί ἐπιτράπηκε στόν τύπο νά ἐκφράσει τή γνώμη του πάνω σ'ἕνα ζήτημα πού ἀφοροῦσε τή δική του χαλιναγώγηση. Ὁ Τσερνισέβσκι δέν ἄργησε νά ἐκφράσει πάνω σ'αὐτό τό ζήτημα τή δική του προσωπική ἄποψη, ἡ ὁποία ἀπό συνήθεια ἐρχόταν σέ ριζική ἀντίθεση μέ τή συνηθισμένη φιλελεύθερη ἀντίληψη. Ὁ Τσερνισέβσκι παραδέχεται ὅτι ὑπάρχουν τέτιες ἐποχές, πού ὁ τύπος μπορεῖ νά γίνει ἐπικίνδυνος γιά τήν κυβέρνηση τῆς δοσμένης χώρας ὄχι λιγότερο ἀπό τό βλῆμα πυροβόλου. Αὐτές εἶναι ἀκριβῶς τέτιες ἐποχές πού τά συμφέροντα τῆς κυβέρνησης δέν συμφωνοῦν μέ τά συμφέροντα τῆς κοινωνίας καί πλησιάζει ἡ ἐπαναστατική ἔκρηξη. Ἡ κυβέρνηση πού βρίσκεται σέ μιά τέτια κατάσταση ἔχει κάθε λόγο νά περιορίζει τόν τύπο, γιατί ὁ τύπος ὅπως καί οἱ ἄλλες κοινωνικές δυνάμεις ἑτοιμάζει τήν πτώση της. Σέ μιά τέτια κατάσταση βρίσκονταν διαρκῶς ὅλες σχεδόν οἱ γαλλικές κυβερνήσεις πού ἄλλαζαν συχνά στόν αἰώνα μας. Ὅλα αὐτά τά ἔχει ἐκθέσει ὁ Τσερνισέβσκι πολύ λεπτομερειακά καί ἤρεμα. Γιά τή ρωσική κυβέρνηση ὥς τό τέλος τοῦ ἄρθρου δέν γίνεται καθόλου λόγος. Ἀλλά στόν ἐπίλογο ὁ Τσερνισέβσκι ρωτάει ξαφνικά τόν ἀναγνώστη —

Σύγκρ. παράλειψη „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ“ τεῦχ. 1, σελ. 162[224]

καί τί θά γινόταν ἄν ἀποδειχνόταν ὅτι οἱ νόμοι γιά τόν τύπο εἶναι πραγματικά ἀπαραίτητοι σέ μᾶς; «Τότε θά εἴμασταν ξανά ἄξιοι νά φέρουμε τό ὄνομα τοῦ σκοταδιστῆ, τῶν ἐχθρῶν τῆς προόδου, τῶν ἐχθρῶν τῆς ἐλευθερίας, τῶν ἐγκωμιαστῶν τοῦ δεσποτισμοῦ κτλ. ὅπως πολλές φορές ὥς τώρα ὑποστήκαμε μιά τέτια ἐπίκριση». Γι'αὐτό ὁ Τσερνισέβσκι καί δέν θέλει νά ἐρευνήσει τό ζήτημα τῆς ἀναγκαιότητας ἤ τῆς μή ἀναγκαιότητας εἰδικῶν νόμων γιά τόν τύπο σέ μᾶς. «Φοβόμαστε — λέει ὁ Τσερνισέβσκι — ὅτι μιά εὐσυνείδητη ἔρευνα θά μᾶς ὁδηγοῦσε στήν ἀπάντηση: ναί, αὐτοί οἱ νόμοι χρειάζονται»*. Τό συμπέρασμα εἶναι καθαρό: χρειάζονται, γιατί καί στή Ρωσία πλησιάζει ἡ ὥρα τοῦ «ἅλματος».

NB

Στό ἴδιο ἐκεῖνο μαρτιάτικο τεῦχος τοῦ «Σοβρεμέννικ» στό ὁποῖο δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο πού ἀποσπάσματά του μόλις τώρα παραθέσαμε, ἐμφανίστηκε ἐπίσης ἕνα σχόλιο πολεμικῆς: «Νά διδάχτηκαν ἄραγε;» ἀπ'ἀφορμή τίς γνωστές φοιτητικές ταραχές τοῦ 1861. Ὁ Τσερνισέβσκι ὑπερασπίζει σ'αὐτό τό ἄρθρο τούς φοιτητές ἀπό τήν κατηγορία πού τούς ἀπέδιδαν οἱ «φρουροί» μας ὅτι δέν θέλουν νά σπουδάσουν καί στήν πορεία ἐκφράζει ἐπίσης πολλές πικρές ἀλήθειες στήν κυβέρνηση. Τήν πιό ἄμεση ἀφορμή γι'αὐτή τήν πολεμική τήν ἀποτέλεσε τό ἄρθρο ἑνός ἀγνώστου συγγραφέα στήν «Σάνκτ-Πετερμπούργκσκιγιε Ἀκαντεμίτσεσκιγιε Βέντομοστι» μέ τόν τίτλο: «Νά σπουδάσουμε ἤ νά μή σπουδάσουμε;» Ὁ Τσερνισέβσκι ἀπαντάει ὅτι σέ σχέση μέ τούς φοιτητές ἕνα τέτιο ἐρώτημα δέν ἔχει νόημα, μιά καί οἱ φοιτητές ἤθελαν πάντα νά σπουδάσουν, ἀλλά τούς ἐμπόδιζαν οἱ περιοριστικοί πανεπιστημιακοί κανονισμοί. Τούς φοιτητές-ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι βρίσκονται σέ τέτια ἡλικία, πού σύμφωνα μέ τούς δικούς μας νόμους ὁ ἄνδρας μπορεῖ νά παντρευτεῖ, γίνεται δεκτός σέ κρατική ὑπηρεσία καί «μπορεῖ νά εἶναι διοικητής στρατιωτικοῦ τμήματος» — οἱ πανεπιστημιακοί κανονισμοί ἤθελαν νά τούς βάλουν στή θέση τῶν μικρῶν παιδιῶν. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι οἱ φοιτητές διαμαρτύρονταν. Τούς ἀπαγόρευαν νά ἔχουν ἀκόμη καί τέτιες ἐντελῶς ἀβλαβεῖς ὀργανώσεις, ὅπως οἱ σύλλογοι ἀλληλοβοήθειας πού ἦταν χωρίς ἀμφιβολία ἀπαραίτητοι λόγω τῆς οἰκονομικῆς ἀνέχειας τῆς πλειοψηφίας τῶν σπουδαστῶν. Οἱ φοιτητές δέν μποροῦσαν νά μήν ἐξεγερθοῦν ἐνάντια σέ μιά τέτια κατάσταση μιά καί ἐπρόκειτο γιά τό «κομμάτι ψω-

idem „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ“ τεῦχ. 1, σελ. 163

*Ἅπαντα, τόμ. IX, σελ. 130, 156.

μί καί γιά τή δυνατότητα παρακολούθησης τῶν διαλέξεων. Αὐτό τό ψωμί κι'αὐτή ἡ δυνατότητα ἀφαιροῦνταν». Ὁ Τσερνισέβσκι δηλώνει κατευθείαν ὅτι οἱ συντάκτες τῶν πανεπιστημιακῶν κανονισμῶν ἤθελαν ἀκριβῶς νά ἀφαιρέσουν τή δυνατότητα σπουδῆς ἀπό τήν πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων πού ἐγγράφονται φοιτητές στό πανεπιστήμιο. «Ἄν ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου ἤ οἱ ὁμοϊδεάτες του θεωροῦν ἀπαραίτητο νά ἀποδείξουν ὅτι αὐτός ὁ σκοπός δέν πάρθηκε καθόλου ὑπόψη κατά τή σύνταξη τῶν κανονισμῶν, ἅς δημοσιεύσουν τά ντοκουμέντα πού ἔχουν σχέση μέ τίς συσκέψεις ἀπό τίς ὁποῖες προέκυψαν οἱ κανονισμοί». Ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τοῦ ἄρθρου «Νά σπουδάσουμε ἤ νά μήν σπουδάσουμε;» ἔστρεψε τήν κατηγορία του γιά τήν ἔλλειψη ἐπιθυμίας νά μορφωθοῦν ὄχι μόνο ἐνάντια στούς φοιτητές, ἀλλά καί ἐνάντια σ'ὅλη τή ρωσική κοινωνία. Καί αὐτό ἐκμεταλλεύτηκε ὁ Τσερνισέβσκι γιά νά φέρει τή διαμάχη γιά τίς ταραχές στό πανεπιστήμιο σέ μιά πιό γενικότερη βάση. Ὁ ἀντίπαλός του παραδεχόταν ὅτι ὑπάρχουν μερικές ἐνδείξεις ἐπιθυμίας τῆς ρωσικῆς κοινωνίας νά μορφωθεῖ. Ἀπόδειξη γι'αὐτό ἦταν κατά τή γνώμη του «ἑκατοντάδες» νέα περιοδικά πού ἐμφανίζονταν στή Ρωσία, «δεκάδες» κυριακάτικα σχολεῖα. «Ἑκατοντάδες νέα περιοδικά, ναί καί ποῦ τίς βρῆκε ὁ συγγραφέας αὐτές τίς ἑκατοντάδες; — ἀναφωνεῖ ὁ Τσερνισέβσκι. — Ἀλλά θά χρειάζονταν πραγματικά ἑκατοντάδες, καί θέλει μήπως ὁ συγγραφέας νά μάθει γιατί δέν ἐκδίδονται ἑκατοντάδες νέα περιοδικά, ὅπως θά ἦταν ἀπαραίτητο; Γιατί μέ τίς δικές μας συνθῆκες λογοκρισίας εἶναι ἀδύνατο νά ἐπιζήσει μιά λίγο-πολύ ζωντανή περιοδική ἔκδοση ἀλλοῦ πουθενά ἐκτός ἀπό μερικές μεγάλες πόλεις. Ἡ κάθε πλούσια ἐμπορική πόλη θά εἶχε ἀνάγκη ἀπό μερικές ἔστω μικρές ἐφημερίδες. Στό κάθε κυβερνεῖο θά ἦταν ἀπαραίτητο νά ἐκδίδονται μερικά τοπικά φυλλάδια. Ἀλλά αὐτά δέν ὑπάρχουν, γιατί δέν ἐπιτρέπεται νά ὑπάρχουν... Δεκάδες κυριακάτικα σχολεῖα... Αὐτό δέν εἶναι ὑπερβολικό, δέν εἶναι ὅπως οἱ ἑκατοντάδες νέων περιοδικῶν: τά κυριακάτικα σχολεῖα στήν Αὐτοκρατορία, πού ἔχει πάνω ἀπό 60 ἑκατομμύρια πληθυσμό, πραγματικά ὑπολογίζονται μόνο σέ δεκάδες. Ἐνῶ αὐτά θά ἔπρεπε νά εἶναι δεκάδες χιλιάδες καί ἀμέσως θά μποροῦσαν νά δημιουργηθοῦν ἀκριβῶς δεκάδες χιλιάδες, καί τώρα μάλιστα νά ὑπάρχουν τουλάχιστον πολλές χιλιάδες. Καί γιά ποιό λόγο ὑπάρχουν μόνο δεκάδες σχολεῖα; Γιατί τά σχολεῖα τά ὑποπτεύονται, τά περιορίζουν, τά φασκιώνουν κατά τέτιον τρόπο πού

καί οἱ πιό ἀφοσιωμένοι στό ἔργο τῆς διδασκαλίας στά σχολεῖα ἄνθρωποι χάνουν τήν ὄρεξη νά διδάξουν».

idem „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ" τεῦχ. 1, σελ. 164

῾Ο συγγραφέας τοῦ ἄρθρου πού ἐξετάζει ὁ Τσερνισέβσκι, ἀφοῦ ἀναφέρθηκε στήν ὕπαρξη «ἑκατοντάδων» νέων περιοδικῶν καί «δεκάδων» κυριακάτικων σχολείων σάν σέ φαινομενικές ἐνδείξεις ἐπιθυμίας τῆς κοινωνίας νά μορφωθεῖ, βιάστηκε νά προσθέσει ὅτι αὐτές οἱ ἐνδείξεις εἶναι ἀπατηλές. «῎Αν ἀφουγκραστεῖς τίς κραυγές στούς δρόμους — ἀφηγοῦνταν μελαγχολικά ὁ συγγραφέας, — θά σοῦ ποῦν ὅτι νά ἐκεῖ πέρα συνέβηκε αὐτό, καί ἄθελα θά κρεμάσεις τό κεφάλι καί θά ἀπογοητευτεῖς»... «᾿Επιτρέψτε μου κ. συντάκτη τοῦ ἄρθρου — διαμαρτύρεται ὁ Τσερνισέβσκι — ποιές κραυγές ἀκοῦτε σεῖς στούς δρόμους; Τίς κραυγές τῶν ἀστυφυλάκων καί τῶν συνοικιακῶν ἀστυνόμων — αὐτές τίς κραυγές καί μεῖς τίς ἀκοῦμε. Μήπως μιλᾶτε γι᾿αὐτές; Θά μᾶς ποῦν ὅτι νά ἐκεῖ πέρα συνέβηκε αὐτό κι᾿αὐτό... — καί τί εἶναι λογουχάρη αὐτό; ᾿Εκεῖ ἔγινε κλοπή, ἐδῶ ὑπέρβαση ἐξουσίας, ἐκεῖ ἔγινε καταδίωξη τοῦ ἀδύνατου, ἐδῶ προσφέρθηκε ἀνοχή στόν ἰσχυρό — γι᾿αὐτό μιλοῦν συνεχῶς. ᾿Απ᾿αὐτές τίς κραυγές, πού τίς ἀκοῦνε ὅλοι καί ἀπ᾿αὐτές τίς καθημερινές συζητήσεις πραγματικά θά κατεβάσεις ἄθελα τό κεφάλι καί θά ἀπογοητευτεῖς»...

NB

Εἶναι κατανοητό, ποιά ἐντύπωση θά ἔπρεπε νά προκαλέσουν παρόμοια ἄρθρα τοῦ Τσερνισέβσκι στούς ρώσους φοιτητές. ῞Οταν ἀργότερα οἱ φοιτητικές ταραχές ἐπαναλήφθηκαν στό τέλος τῆς δεκαετίας 1860-1870, τότε τό ἀρθράκι «Νά διδάχτηκαν ἄραγε;» διαβαζόταν στίς συγκεντρώσεις τῶν φοιτητῶν σάν ἡ καλύτερη ὑπεράσπιση τῶν αἰτημάτων τους. Εἶναι ἐπίσης κατανοητό πῶς θά ἔπρεπε νά δεχτοῦν τά παρόμοια προκλητικά ἄρθρα οἱ κ.κ. «φρουροί». ῾Η «ἐπικίνδυνη» ἐπίδραση τοῦ μεγάλου συγγραφέα πάνω στή σπουδάζουσα νεολαία γινόταν γι᾿αὐτούς ὅλο καί πιό πολύ ἀναμφισβήτητη...

῞Ως ἐδῶ „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ" τεῦχ. 1, σελ. 164

῾Ο Τσερνισέβσκι, ἀκολουθώντας τήν ἄποψη τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἔβρισκε ὅτι ἐκεῖνα τά σχέδια πού ἐπιδίωκαν νά πραγματοποιήσουν οἱ δυτικοί ὁμοϊδεάτες του μποροῦσαν νά πραγματοποιηθοῦν κάτω ἀπό τίς πιό διαφορετικές πολιτικές μορφές. ῎Ετσι ἔλεγε ἡ θεωρία. Καί ὅσο ὁ Τσερνισέβσκι δέν ἔβγαινε ἔξω ἀπό τόν τομέα της χωρίς ὑπεκφυγές ἔκφραζε αὐτή τήν ἄποψή του. Στήν ἀρχή τῆς λογοτεχνικῆς δραστηριότητάς του ἡ κοινωνική ζωή μας ἦταν σάν νά ὑποσχόταν νά δόσει μιά κάποια ἔστω καί ἔμμεση ἐπιβεβαίωση τῆς ὀρθότητας αὐτῆς τῆς ἄποψης: οἱ πρωτοπόροι ἄνθρωποι τῆς κοινωνίας μας ἔκφρασαν τότε τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ κυβέρνηση θά ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία

μιᾶς ἀμερόληπτης λύσης τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος. Αὐτή ἦταν μιά ἀπραγματοποίητη ἐλπίδα ἀπό τήν ὁποία ὁ Τσερνισέβσκι παραιτήθηκε πολύ πιθανό νωρίτερα ἀπό ὁποιονδήποτε ἄλλον. Καί ἄν στή θεωρία ὁ Τσερνισέβσκι καί ἀργότερα δέν ἔβλεπε μέ σαφήνεια τή σχέση τῆς οἰκονομίας μέ τήν πολιτική, στήν πρακτική δράση του — λέγοντας αὐτό ἐννοοῦμε τή δράση του σάν δημοσιογράφου — ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν ἀνειρήνευτος ἐχθρός τῆς παλιᾶς τάξης πραγμάτων στή χώρα μας, ἄν καί ἡ ἰδιόμορφη εἰρωνεία του συνέχιζε νά παραπλανᾶ πολλούς φιλελεύθερους ἀναγνῶστες γύρω ἀπ'αὐτό τό ζήτημα. Στήν πραγματικότητα — ἄν ὄχι στή θεωρία — ὁ Τσερνισέβσκι ἔγινε ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνειρήνευτης πολιτικῆς πάλης καί ἡ δίψα τῆς πάλης ἐκδηλώνεται σχεδόν στήν κάθε σειρά ὅλων τῶν ἄρθρων του πού ἀναφέρονται στό 1861 καί ἰδιαίτερα στή μοιραία γι'αὐτόν ἡμέρα τοῦ 1862. NB

Οἱ παρατηρήσεις γράφτηκαν ὄχι νωρίτερα ἀπό τόν 'Οχτώβρη τοῦ 1909 καί ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν 'Απρίλη τοῦ 1911

Πρωτοδημοσιεύτηκαν τμηματικά τό 1933 στή Λενινιστική Συλλογή τόμ. XXV

Δημοσιεύτηκαν ὁλόκληρες τό 1958 στήν 4η ἔκδοση τῶν 'Απάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν, τόμ. 38ος

Δημοσιεύονται σύμφωνα μέ τό πρωτότυπο

Γ. Μ. ΣΤΕΚΛΟΦ. «Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ, Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ (1828-1889)»[225]

ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ, 1909

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I
Η ΝΕΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ. — ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ. — Ο ΓΑΜΟΣ

[11] Ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ὁ Τσερνισέβσκι ἐπεξεργάστηκε καί τροποποίησε τίς θέσεις τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ μέ ἕνα ἰδιόμορφο τρόπο. Ὁ Τσερνισέβσκι, προσπαθώντας νά ἑνώσει αὐτές τίς θέσεις μέ τά συμπεράσματα τῆς χεγγελιανῆς φιλοσοφίας, μέ τήν ὑλιστική κοσμοθεωρία καί μέ τήν κριτική τῶν ὑφισταμένων οἰκονομικῶν σχέσεων, μπῆκε ἀνεξάρτητα στό δρόμο πού τόν ἔφερνε κοντά στήν ἐπεξεργασία ἑνός συστήματος ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Δέν τά κατάφερε ὅμως νά δημιουργήσει ἕνα τέτιο ὁλοκληρωμένο σύστημα. Ἀπό τή μιά μεριά, σ'αὐτό ἐμπόδισε ἡ βίαιη διακοπή τῆς λογοτεχνικῆς του δράσης πού τήν προκάλεσε ἡ σύλληψη καί ἡ ἐξορία του καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ καθυστέρηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων στήν τοτινή Ρωσία τόν πίεζε σάν βαρύ ἕρμα καί δέν τοῦ ἔδινε τή δυνατότητα νά ἀναπτύξει τίς ἀντιλήψεις του ὥς ἕνα λογικό τέλος. Ὁ Κάρλ Μάρξ πού ἄρχισε τή μελέτη τῶν κοινωνικῶν συστημάτων τρία χρόνια πρίν τόν Τσερνισέβσκι (τό 1843) ζοῦσε σέ ἄλλες συνθῆκες καί μπόρεσε νά κάνει αὐτό πού δέν ἦταν τυχερό νά τό κάνει ὁ Τσερνισέβσκι. Καί ὁσοναφορᾶ τή δύναμη τοῦ μυαλοῦ καί τό πολύπλευρο τῶν γνώσεων ὁ «μεγάλος ρῶσος ἐπιστήμονας καί κριτικός», ὅπως τόν ὀνόμαζε ὁ Μάρξ, εἶναι ζήτημα ἄν ὑστεροῦσε ἀπό τόν θεμελιωτή τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II
ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

[30-35] ...Ὁ ἀγαθός ποιητής δέν μπορεῖ ποτέ νά ἔχει τέτιους μανιώδεις θαυμαστές, ὅπως ἐκεῖνος πού, παρόμοια μέ τόν Γκόγκολ, τρέφοντας μίσος πρός καθετί τό ποταπό, τό πρόστυχο καί τό ὀλέθριο κηρύσσει τήν ἀγάπη στό ἀγαθό καί στήν ἀλήθεια μέ τήν πολεμική του πού ἀπορίπτει κάθε εἴδους προστυχιά πού σήμερα ὑπάρχει. «Ὅποιος χαϊδεύει τούς πάντες καί τά πάντα, αὐτός ἐκτός ἀπό τόν ἑαυτό του δέν ἀγαπάει κανέναν καί τίποτε. Ἐκεῖνος ἀπό τόν ὁποῖο εἶναι ὅλοι εὐχαριστημένοι, αὐτός δέν κάνει κανένα καλό, γιατί τό καλό εἶναι ἀδύνατο χωρίς τήν προσβολή τοῦ κακοῦ. Ἐκεῖνον πού κανένας δέν τόν ἐχθρεύεται, σ'αὐτόν κανένας δέν εἶναι σέ τίποτε ὑποχρεωμένος»...

bien dit! *

Πλησίαζε ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας καί τό ἀγροτικό ζήτημα εἶχε μπεῖ στήν ἡμερήσια διάταξη. Τά

* — καλά εἰπωμένο! *Ἡ Σύντ.*

συμφέροντα τῶν ἀνώτερων τάξεων τά ὑπεράσπιζε ἡ κυβέρνηση, οἱ ὀργανώσεις τῶν εὐγενῶν καί ἡ πλειοψηφία τῆς λογοτεχνίας. Μόνο τά συμφέροντα τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν δέν ἔβρισκαν πραγματικούς καί ἀνιδιοτελεῖς ὑπερασπιστές. Καί νά ὁ Τσερνισέβσκι ρίχτηκε ριψοκίνδυνα ; στή μάχη τόσο μέ τούς ἀνοιχτούς καί ὑποκριτικούς ὑπερασπιστές τῶν συμφερόντων τῶν θιασωτῶν τῆς δουλοπαροικίας, ὅσο καί μέ τούς ἐκπροσώπους τῶν ἀστικῶν τάσεων πού ἐμφανίζονταν... NB

Γι'αὐτό τό σκοπό ὁ Τσερνισέβσκι ἔγραψε μιά σειρά θαυμάσια ἄρθρα ἀπό τά ὁποῖα θά δείξουμε τά ἄρθρα «Οἰκονομική δραστηριότητα καί νομοθεσία», «Κεφάλαιο καί 'Εργασία», «'Ιουλιανή μοναρχία», «'Ο Καβενιάκ» καί ἄλλα. Σ'αὐτά τά ἄρθρα καί σέ μιά ὁλόκληρη σειρά ἄλλα ὁ Τσερνισέβσκι προσπάθησε νά ξεσκεπάσει τόν ἀστικό φιλελευθερισμό καί νά δείξει ὅτι ὁ φιλελευθερισμός αὐτός δέν εἶναι μάλιστα ἱκανός νά φέρει σέ πέρας τό δικό του ἰδιαίτερο ἀγώνα μέ τόν ἀπολυταρχισμό καί τά ὑπολείμματα τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος καί ὅτι στήν οὐσία εἶναι ἐκπρόσωπος τῶν συμφερόντων τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν, ὄντας βασικά ἐχθρός τῶν συμφερόντων τῶν ἐργαζόμενων δημοκρατικῶν μαζῶν... NB

'Ο Τσερνισέβσκι γιά νά βάλει θεμέλια στήν κοσμοθεωρία τῆς νεαρῆς ρωσικῆς δημοκρατίας πού μόλις διαμορφωνόταν ἐπωφελήθηκε ἀπό τήν ἐμφάνιση τῆς μπροσούρας τοῦ Λαβρόφ «Δοκίμια ζητημάτων τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας» καί ἔγραψε τό περίφημο ἄρθρο του «'Η ἀνθρωπολογική ἀρχή στή φιλοσοφία», στό ὁποῖο ἐξέθετε τίς βασικές θέσεις τοῦ φοϋερμπαχικοῦ ὑλισμοῦ καί ὑπέβαλλε σέ ἀνελέητη κριτική τήν ἰδεαλιστική κοσμοθεωρία... NB

Μποροῦμε νά ποῦμε χωρίς ὑπερβολή ὅτι δέν ὑπῆρχε οὔτε ἕνα μεγάλο πολιτικό ζήτημα πού ἐνδιέφερε τή ρωσική κοινωνία γιά τό ὁποῖο ὁ Τσερνισέβσκι νά μήν ἔσπευσε νά ἐκφέρει γνώμη μέ τό μυαλωμένο καί αὐθεντικό του λόγο... 'Ο Προμηθέας τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης, ὅπως πετυχημένα τόν ὀνόμαζε ὁ Ρουσάνοφ*, δέν λυπόταν τόν ἑαυτό του, ὑπερασπίζοντας τήν εὐτυχία τοῦ λαοῦ του. καί καθορίζοντας τό δρόμο γιά τούς μελλοντικούς ἀγωνιστές... NB — ὄχι ἐντελῶς!

[37-38] Οἱ ἀντιδραστικοί, πολέμιοι τῆς χειραφέτησης τῆς γυναίκας, καθώς καί τῆς ἀπολύτρωσης τῆς προσωπικότητας γενικά, ἔκαναν συκοφαντικούς ὑπαινιγμούς ὅτι δῆθεν ὁ Τσερνισέβσκι στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;»

* Ν. Ρουσάνοφ — Οἱ σοσιαλιστές τῆς Δύσης καί τῆς Ρωσίας, Πετρούπολη, 1908, σελ. 286.

κηρύσσει τό λεγόμενο «ἐλεύθερο ἔρωτα»*. Ἐννοεῖται ὅτι αὐτό ἦταν συκοφαντία ἤ ὀργανική ἀνικανότητα νά καταλάβουν τήν ψυχολογία τῶν νέων ἐλεύθερων ἀνθρώπων...

Ἐμεῖς ξέρουμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι κάποτε ὀνειροπολοῦσε νά κάνει ἐπιστημονική καριέρα. Γρήγορα ὅμως πείστηκε ὅτι θά εἶναι πολύ πιό ὠφέλιμος στό ρωσικό λαό σέ ἄλλο πεδίο. Αὐτός ὁ δημοκράτης ἀπό πεποίθηση καί ἀγωνιστής ἀπό ἰδιοσυγκρασία δέν μποροῦσε νά ἀποσυρθεῖ στίς ψυχρές κορυφές τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐπιστήμης τόν καιρό πού γύρω του ἔβραζε ἡ ζωή καί γινόταν αἰσθητή ἡ ἀνάγκη νά φωτιστεῖ μπροστά στά πλατιά στρώματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας τό νόημα τῶν γεγονότων πού γύρω τους διαδραματίστηκαν καί αὐτῶν πού προετοιμάζονται... NB

[42] Ἀπό τήν ἀρχή τῆς δράσης τοῦ Λέσσινγκ ὥς τό θάνατο τοῦ Σίλλερ, στή διάρκεια 50 χρόνων, ἡ ἀνάπτυξη ἑνός ἀπό τά πιό μεγάλα εὐρωπαϊκά ἔθνη, τό μέλλον τῶν χωρῶν ἀπό τή Βαλτική ὥς τή Μεσόγειο θάλασσα, ἀπό τόν Ρῆνο ὥς τόν Ὄντερ, καθορίζονταν ἀπό τό λογοτεχνικό κίνημα. Ὅλοι σχεδόν οἱ ἄλλοι κοινωνικοί παράγοντες δέν εὐνοοῦσαν τήν ἀνάπτυξη τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Μόνο ἡ λογοτεχνία τόν ὁδηγοῦσε μπροστά, παλεύοντας μέ πολυάριθμα ἐμπόδια.

Ἐδῶ στόν Τσερνισέβσκι ξύπνησε ὁ διαφωτιστής, ἐδῶ ἡ πεποίθηση στήν ἰσχύ τοῦ λογικοῦ καί στή δύναμη τῆς γνώσης ὑπερίσχυσε πάνω στίς ὑλιστικές του ἀντιλήψεις στήν κοινωνιολογία. Ὁ τυπικός διαφωτιστής Λέσσινγκ ἦταν ἰδιαίτερα πολύτιμος γιά τόν Τσερνισέβσκι ἀκόμη καί γιά τό λόγο ὅτι τοῦ θύμιζε ἀπό πολλές ἀπόψεις τόν Μπελίνσκι, καί ἡ ἐποχή τοῦ Λέσσινγκ τοῦ θύμιζε τή ρωσική ἱστορία τῆς 5ης καί 6ης δεκαετίας τοῦ 1800. Καί στή μιά καί στήν ἄλλη περίπτωση αὐτή ἦταν μιά «περίοδος θύελλας καί ὁρμῆς» καί εἶναι πολύ συγχωρητέο, τό μεγάλο ἐνδιαφέρον τοῦ διαφωτιστῆ γιά τούς ἄλλους διαφωτιστές**... ;

* Βλ. λογουχάρη, τήν αἰσχρή μπροσούρα τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὀδησσοῦ Π. Π. Τσιτόβιτς, πού ἐκδόθηκε τό 1879 μέ τόν τίτλο «Τί ἔκαναν στό μυθιστόρημα *«Τί νά κάνουμε;»*» — Μιά σειρά ἀπό συκοφαντικές μπροσοῦρες αὐτοῦ τοῦ λιβελλογράφου, πού στρέφονταν ἐνάντια στό «μηδενισμό», τράβηξε τήν προσοχή τῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία τό 1880 τοῦ ἔδοσε ἐπιχορήγηση γιά τήν ἔκδοση τῆς ἀντεπαναστατικῆς ἐφημερίδας «Μπέρεγκ». Αὐτό τό πρωτότυπο τῆς «Ροσσίγια» καί τῆς «Ρούσσκογε Ζνάμια» δέν εἶχε καμιά ἐπιτυχία καί ἡ ἔκδοση σταμάτησε γρήγορα μέ μιά οἰκτρή ἀποτυχία, καί ὅπως φαίνεται μέ κατάχρηση. Ἀποσπάσματα ἀπ'αὐτή τήν μπροσούρα, δυστυχῶς πολύ ἐλλιπή, βλ. στό βιβλ. τοῦ *Ν. Ντενισιούκ* «Ἡ κριτική φιλολογία γιά τά ἔργα τοῦ Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι». Μόσχα, 1908. NB

**Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη ὁ Τσερνισέβσκι μερικές φορές φτάνει στίς μεγαλοποιήσεις πού δέν προσιδίαζαν στό συνηθισμένο αὐστηρό ρεαλισμό του. Ἔτσι τήν ἀντίδραση τῶν γραφειοκρατῶν στή λαϊκή σύνεση τήν ἐξηγεῖ μέ τό ὅτι «αὐτοί εἶναι κακοαναθρεμένοι καί διδάχτηκαν πολύ λίγο» (Ἅπαντα, IV, 396). Ἀλλά τέτιοι ἰσχυρισμοί στόν Τσερνισέβσκι συναντιῶνται πολύ σπάνια. ;

[45] Γιά νά σχηματίσει κανείς γνώμη γιά τήν κοσμοθεωρία τοῦ Τσερνισέβσκι εἶναι ὑποχρεωμένος (ἴσως λίγο τεχνητά) νά συνδυάσει ξεχωριστούς συλλογισμούς καί σκέψεις του, πού ἔκφρασε μέ διάφορες εὐκαιρίες σέ σκόρπια ἄρθρα καί σχόλια καί πού γι'αὐτό τό λόγο μερικές φορές ἀντιφάσκουν μεταξύ τους ἤ δέν ἔχουν ὥς τό λογικό τέλος καλομελετηθεῖ. Καί παρόλα αὐτά ἡ προσεκτική μελέτη τῶν 'Απάντων τοῦ Τσερνισέβσκι μᾶς ὁδηγεῖ στή βαθιά πεποίθηση ὅτι κατεῖχε μιά ἀρκετά ὁλοκληρωμένη ὑλιστική κοσμοθεωρία, τήν ὁποία προσπάθησε νά ἐφαρμόσει κατά τή συζήτηση ὅλων τῶν ζητημάτων τόσο τῶν θεωρητικῶν ὅσο καί τῶν πρακτικῶν... NB

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ. — Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΛΟΓΙΚΟΥ ΕΓΩΙΣΜΟΥ

[47-50] Στή Δύση ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἀριστεροῦ χεγγελιανισμοῦ ὁδήγησε στόν Φόυερμπαχ, πού ἔθεσε τό θεμέλιο τῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας. «Μ'αὐτό — λέει ὁ Τσερνισέβσκι — ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐξέλιξη τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία γιά πρώτη φορά τώρα βρῆκε θετικές λύσεις, πέταξε ἀπό πάνω της τήν προηγούμενη σχολαστική μορφή τοῦ μεταφυσικοῦ ὑπερβατισμοῦ καί ἀφοῦ παραδέχτηκε τήν ταυτότητα τῶν δικῶν της ἀποτελεσμάτων μέ τή διδασκαλία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, συγχωνεύτηκε μέ τή γενική θεωρία τῆς φυσιογνωσίας καί τῆς ἀνθρωπολογίας»*. Σύγκρ. Ἔνγκελς Feuerbach versus ΣΣ** [226]

Μ'αὐτά τά λόγια ὁ Τσερνισέβσκι ἐντελῶς ξεκάθαρα περνάει μέ τό μέρος τῆς «ἀνθρωπολογικῆς ἀρχῆς» καί τοῦ «οὐμανισμοῦ» τοῦ Φόυερμπαχ.

Τό βασικό ζήτημα τῆς φιλοσοφίας εἶναι τό ζήτημα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στή νόηση καί στό Εἶναι. 'Ο ἰδεαλισμός παραδέχεται τήν προτεραιότητα τοῦ πνεύματος πάνω στή φύση, ὁ ὑλισμός ὑποστηρίζει τήν προτεραιότητα τῆς φύσης ἤ τῆς ὕλης. 'Απ' αὐτή τήν ἄποψη ὁ Φόυερμπαχ ἔδοσε βοήθεια στόν ὑλισμό, ἀπορίπτοντας τόν ἰδεαλισμό τοῦ Χέγγελ μέ τήν ἀπόλυτη ἰδέα του***... δέν εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι! NB σύγκρ. Feuerbach [227]

* Δοκίμια τῆς περιόδου τοῦ Γκόγκολ. Ἄπ., II, 162.

** Σύγκρινε Ἔνγκελς. 'Ο Φόυερμπαχ σέ σχέση μέ τό γενικό συμπέρασμα. *'Η Σύντ.*

***'Η ἀπόπειρα τοῦ *Λάνγκε* νά δείξει ὅτι ὁ Φόυερμπαχ δέν ἦταν ὑλιστής («'Η ἱστορία τοῦ ὑλισμοῦ», Πετρούπολη, 1899, τόμ. 2, σελ. 394 καί παρακάτω) δέν ἀντέχει στήν κριτική. Βλ. Πλεχάνοφ — Τά βασικά ζητήματα τοῦ μαρξισμοῦ, Πετρούπολη, 1908, σελ. 7 καί συν.· *τοῦ ἴδιου* — Μέσα σέ εἴκοσι χρόνια, ἔκδ. 3η, Πετρούπολη, 1909, σελ. 271 καί παρακάτω.

[53] Οἱ προηγούμενες θεωρίες τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν, λέει ὁ Τσερνισέβσκι, δέν εἶχαν καμιά ἐπιστημονική σημασία, λόγω τῆς περιφρόνησης πού ἔδειχναν στήν ἀνθρωπολογική ἀρχή.Καί τί εἶναι αὐτή ἡ ἀνθρωπολογική ἀρχή; «Ἡ ἀνθρωπολογία — ἀπαντάει ὁ Τσερνισέβσκι — εἶναι μιά ἐπιστήμη πού γιά ὁποιοδήποτε τμῆμα τοῦ προτσές τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς κι᾽ἄν μιλάει, θυμᾶται πάντα ὅτι ὅλο αὐτό τό προτσές καί τό κάθε τμῆμα του πραγματοποιεῖται στόν *ἀνθρώπινο ὀργανισμό,* ὅτι αὐτός ὁ ὀργανισμός εἶναι τό ὑλικό τό ὁποῖο παράγει τά φαινόμενα πού ἐξετάζει ἡ ἐπιστήμη, ὅτι *οἱ ἰδιότητες τῶν φαινομένων καθορίζονται ἀπό τίς ἰδιότητες τοῦ ὑλικοῦ,* καί *οἱ νόμοι,* σύμφωνα μέ τούς ὁποίους ἐμφανίζονται τά φαινόμενα εἶναι *μόνο ἰδιαίτερες, ξεχωριστές ἐνέργειες τῶν νόμων τῆς φύσης»* (ὑπογράμμιση δική μας)...

NB

[58-60] Τέτιο ἦταν αὐτό τό περίφημο ἄρθρο πού γιά πρώτη φορά στή ρωσική λογοτεχνία ἐξέθετε συγκεκριμένα τίς βασικές ἀρχές τοῦ φοϋερμπαχικοῦ ὑλισμοῦ, πού ὁ Τσερνισέβσκι τόν ἔφερε ὥς τά ἔσχατα λογικά συμπεράσματα... Αὐτό τό ἄρθρο ἦταν τό φιλοσοφικό μανιφέστο τῶν «νέων ἀνθρώπων» τῆς διανόησης τῶν ραζνοτσίντσι — κι᾽ἔτσι τό εἶδαν οἱ ἐχθροί τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας...

NB

Τό περιοδικό «᾽Οτέτσ. Ζαπίσκι» συγκέντρωσε τίς ἀντιρήσεις, πού ἔφερε ὁ Γιουρκέβιτς ἐνάντια στόν Τσερνισέβσκι*. Αὐτές συνοψίζονταν 1) στό ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι δέν ξέρει φιλοσοφία, 2) ὅτι αὐτός μπέρδεψε τήν ἐφαρμογή τῆς φυσικο-ἐπιστημονικῆς μεθόδου στή μελέτη τῶν ψυχικῶν φαινομένων μέ τήν ἴδια τήν ἑρμηνεία τῶν ψυχικῶν φαινομένων, 3) ὅτι δέν κατάλαβε τή σπουδαιότητα τῆς αὐτοπαρατήρησης σάν εἰδική πηγή τῶν ψυχολογικῶν γνώσεων, 4) ὅτι «μπέρδεψε (;) τή μεταφυσική διδασκαλία γιά τήν ἑνότητα τῆς ὕλης», 5) ὅτι παραδέχτηκε τή δυνατότητα μετατροπῆς τῶν ποσοτικῶν διαφορῶν σέ ποιοτικές, 6) τέλος, «ἐσεῖς παραδεχτήκατε ὅτι κάθε ἄποψη εἶναι ἤδη δεδομένο τῆς ἐπιστήμης καί ἔτσι χάσατε τή διαφορά τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή ζωή τοῦ ζώου. ᾽Εσεῖς ἐξαφανίσατε τήν ἠθική προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου καί παραδέχεστε μόνο τίς ἐγωιστικές παρορμήσεις τοῦ ζώου»**.

NB

Πάνω σ᾽αὐτό ὁ Τσερνισέβσκι ἀπαντάει ὅτι ὅλα ἐκεῖνα τά ἴδια θανάσιμα ἁμαρτήματα πού ἀποκαλύπτει ὁ Γιουρκέβιτς σ᾽αὐτόν, τά ἀποκαλύπτουν τά τετράδια τῶν θρησκευτικῶν σεμιναρίων στόν ᾽Αριστοτέλη, στόν Βάκωνα, στόν Γκασεντί, στόν Λόκ κτλ. — μ᾽ἕνα λόγο σ᾽ὅλους τούς φιλόσοφους πού δέν εἶχαν τήν τιμή νά ἀνήκουν στό σινάφι τῶν ἰδεαλιστῶν...

* Μ᾽αὐτό του τό ἄρθρο ἐνάντια στόν Τσερνισέβσκι, ὁ «σεμνός» καθηγητής τῆς ἐκκλησιαστικῆς ᾽Ακαδημίας τοῦ Κιέβου Γιουρκέβιτς ἔκανε καριέρα: σέ λίγο οἱ Κατκόφ καί Λεόντιεφ ὀργάνωσαν τή μετάθεσή του στήν ἕδρα φιλοσοφίας στή Μόσχα. Ταυτόχρονα αὐτός ὁ δυστυχής ἄνθρωπος ἀποθανάτισε μ᾽αὐτόν τόν τρόπο τό ὄνομά του. Μπορεῖ ἄραγε νά ζηλεύει κανείς μιά τέτια ἀθανασία;

**῞Οπως θά δοῦμε παρακάτω, ἕνα ἀνάλογο ἐπιχείρημα ὕστερα σχεδόν ἀπό σαράντα χρόνια παραθέτει ὁ κ. ᾽Ιβανόφ στήν δική του «῾Ιστορία τῆς ρωσικῆς κριτικῆς». ῾Υποφερτό;

[63] Ὁ ἰδεαλισμός στήν οὐσία του εἶναι ἐνατενιστικός. Ὁ ὑλισμός ὅμως εἶναι ἕνα δραστικό σύστημα πού ἀντιστοιχεῖ στίς περιόδους τῆς κοινωνικῆς ἀνόδου καί στίς τάξεις πού ἔχουν ἐπαναστατικές διαθέσεις. Ὁ Τσερνισέβσκι μαζί μέ ὅλη τή γενιά του ἀκολούθησε φυσιολογικά τήν ἄποψη τοῦ ὑλιστικοῦ μονισμοῦ... ;

[66] Ὁ Τσερνισέβσκι, πού συνέδεσε τή φιλοσοφική κοσμοθεωρία μέ ὁρισμένες πρακτικές ἐπιδιώξεις, καταλάβαινε ὅτι ὁ νεότερος ὑλισμός εἶναι φιλοσοφία τῆς ἐργατικῆς τάξης... NB

[71] Ἡ ἠθική τοῦ Τσερνισέβσκι θυμίζει πολύ τήν ἠθική τοῦ Φόυερμπαχ. Γι'αὐτό θά ποῦμε μερικά λόγια γιά τήν τελευταία. Ὅπως σημειώνει ὁ Ἔνγκελς*, ἡ ἠθική τοῦ Φόυερμπαχ εἶναι ρεαλιστική στή μορφή, ἀλλά στήν ἴδια της τήν οὐσία εἶναι ἐντελῶς ἀφηρημένη...

[74] Ὁ Τσερνισέβσκι συνεχίζει τήν ἐπιχειρηματολογία του. Ὁ ἄνθρωπος πού περνάει ὁλόκληρες ἑβδομάδες στό κρεβάτι τοῦ ἄρρωστου φίλου του, αὐτός θυσιάζει τόν καιρό του καί τήν ἐλευθερία του στό αἴσθημα τῆς φιλίας *του:* αὐτό τό αἴσθημά «του» εἶναι σ'αὐτόν τόσο δυνατό, πού ἱκανοποιώντας το ὁ ἄνθρωπος αὐτός εὐχαριστιέται περισσότερο ἀπ'ὅ,τι θά εὐχαριστιόταν ἀπό ὁποιεσδήποτε ἄλλες ἱκανοποιήσεις ἀκόμη καί ἀπό τήν ἐλευθερία. Παραβιάζοντας ὅμως τό αἴσθημα, ἀφήνοντάς το ἀνικανοποίητο, ὁ ἄνθρωπος αὐτός θά αἰσθανόταν πιό πολλές σκοτοῦρες ἀπ'ὅ,τι αἰσθάνεται ἀπό τόν προσωρινό περιορισμό τῆς ἐλευθερίας του. Τό ἴδιο μποροῦμε νά ποῦμε καί γιά τούς ἐπιστήμονες πού ἀπαρνοῦνται τήν προσωπική ζωή τους στό ὄνομα τῶν συμφερόντων τῆς ἐπιστήμης, ἤ γιά τούς πολιτικούς παράγοντες πού «ὀνομάζονται συνήθως φανατικοί» — ἐξηγεῖ ὁ Τσερνισέβσκι, δηλαδή γιά τούς ἐπαναστάτες... NB

[82] Ἡ θεωρία τοῦ λογικοῦ ἐγωισμοῦ δέν πρέπει νά μᾶς ὁδηγήσει σέ πλάνη. Αὐτή ἡ διδασκαλία, πού ἀπό πρώτη ὄψη φαίνεται ἀτομικιστική, στήν πραγματικότητα εἶναι διαποτισμένη πέρα γιά πέρα ἀπό τόν κοινωνικό χαρακτήρα. Βασική δέν εἶναι ἡ μορφή, ἀλλά τό περιεχόμενο τοῦ «λογικοῦ ἐγωισμοῦ» καί, ὅπως εἴδαμε πιό πάνω, ὁ Τσερνισέβσκι καί οἱ ὀπαδοί του ἔλυναν ὅλα τά σχετικά μ'αὐτό ἐδῶ ἐπίμαχα ζητήματα μέ κοινωνικό πνεῦμα, μέ τήν ἔννοια τῆς ἐξυπηρέτησης τῶν κοινωνικῶν καί πανανθρώπινων συμφερόντων. Στή βάση τῆς ἠθικῆς τοῦ λογικοῦ ἐγωισμοῦ βρίσκεται ἡ ἰδέα τοῦ χρέους, ἀλλά τοῦ ἐλεύθερου χρέους, ἡ ἰδέα τῆς ἐκλογῆς πού ἀντιστοιχεῖ στήν ἐσωτερική, τήν ὀργανική εὐγένεια. «Νά εἶναι κανείς ὑπερασπιστής <

* *Ἔνγκελς.* Ἀπό τόν κλασικό ἰδεαλισμό κτλ.[228], σελ. 35 καί παρ. — Ὁ Ἔνγκελς κοροϊδεύει δηκτικά τήν ἠθική τοῦ Φόυερμπαχ, ἰσχυριζόμενος ὅτι σύμφωνα μέ αὐτή τήν ἠθική τό χρηματιστήριο εἶναι ὕψιστος ναός τῆς ἠθικῆς, φτάνει μόνο ἡ αἰσχροκέρδεια νά γίνεται μέ σωστό ὑπολογισμό. Αὐτή, φυσικά, εἶναι μέθοδος πολεμική, ἀλλά αὐτή ἀποκαλύπτει μέ ἐπιτυχία ὅτι ἡ φοϋερμπαχική ἠθική εἶναι ἀφηρημένη καί ἐξωιστορική. ;

τῶν καταπιεζομένων εἴτε ὑπερασπιστής τῶν καταπιέσεων ἐδῶ δέν εἶναι δύσκολη ἡ ἐκλογή γιά τόν τίμιο ἄνθρωπο»*. Καί ἡ θεωρία ; X τοῦ λογικοῦ ἐγωισμοῦ εἶναι *ἡ ἠθική τῶν τίμιων ἀνθρώπων,* ἡ ἠθική τῆς ἐπαναστατικῆς γενιᾶς τῆς δεκαετίας 1860-1870...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

[93] Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας πού ἀρχίζει τήν ἱστορική του καριέρα, γεμάτος δύναμη καί ἐλπίδα ἀρνεῖται ἀποφασιστικά νά παραδεχτεῖ τήν ἰδεαλιστική ἄποψη, πού θεωρεῖ τό τραγικό σάν νόμο τοῦ σύμπαντος. Καί ἐδῶ ἐπιχειρεῖ νά σταθεῖ στήν «ἀνθρωπολογική» ἄποψη...

[104] Τά ζητήματα τῆς αἰσθητικῆς ἦταν γι'αὐτόν μόνο τό πεδίο μάχης, πάνω στό ὁποῖο ὁ νεαρός ἐπαναστάτης τῆς σκέψης ἔδινε τήν πρώτη μάχη ἐνάντια στό μισητό παλιό κόσμο, τό μισητό μέ ὅλους του τούς πολιτικούς καί οἰκονομικούς θεσμούς καί μέ ὅλη του τήν ἰδεολογία καί τήν ἠθική. Στή διατριβή του «ὅπου μέσα σέ μιά κάπως σχολαστική μορφή βράζει ἡ δίψα τῆς ζωῆς, τῆς ἐργασίας, τῆς ἐπίγειας εὐτυχίας»**, ὁ Τσερνισέβσκι ἐμφανίστηκε σάν ἐκφραστής τῶν ἰδεῶν καί τῆς διάθεσης τῆς διανόησης τῶν ραζνοτσίντσι, πού ἐκεῖνο τόν καιρό (μετά τόν Κριμαϊκό πόλεμο) βγῆκε θαρραλέα στήν ἱστορική σκηνή μέ ξεδιπλωμένη τή σημαία τῆς διαμαρτυρίας...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

[135] Ἄν θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι ζοῦσε στήν ἐποχή τῆς ἄγριας εὐρωπαϊκῆς ἀντίδρασης πού ἄρχισε ἀμέσως μετά τήν κατάπνιξη τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1848-49, ὅτι στή Γαλλία θριάμβευε ὁ Ναπολέων Γ΄, στήν Αὐστρία παλινορθώθηκε ἡ ἀπολυταρχία, ἡ Πρωσία βασανιζόταν μέσα στή μέγγενη τῆς φεουδαρχικῆς ἀντίδρασης, ἡ Ἰταλία μάταια ἐπιδίωκε τήν ἀπελευθέρωσή της, ἡ Ρωσία μόλις ἑτοιμαζόταν νά ξεκαθαρίσει τούς λογαριασμούς της μέ τή δουλοπαροικία, ἄν θυμηθοῦμε ὅτι ἡ πολιτική ἀναζωογόνηση στήν Εὐρώπη ἄρχισε νά παρουσιάζεται μόνο ὕστερα ἀπό τόν αὐστρο-ιταλικό πόλεμο τοῦ 1859, ἐνῶ, ὅπως ; θά δοῦμε παρακάτω, ὁ Τσερνισέβσκι δέν πίστευε στήν ὕπαρξη σοβαρῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων στή Ρωσία, τότε θά κατανοήσουμε ὅτι ὁ ἀντικειμενισμός του θά ἔπρεπε πολύ συχνά νά τόν ὁδηγεῖ σέ μιά ἄχαρη ἀπαισιοδοξία. Καί παρόλα αὐτά ὁ Τσερνισέβσκι θεωροῦσε χρέος τιμῆς νά μήν κρύβει ἀπό τόν ἑαυτό του καί ἀπό τούς ἀναγνῶστες του ὅλη τήν ἀλήθεια, ὅσο πικρή κι'ἄν ἦταν καί δέν παραδεχόταν ποτέ τή θέση: «ἡ ἀπάτη πού μᾶς ἀνυψώνει μᾶς εἶναι πολυτιμότερη ἀπό τό σκοτάδι τῶν χυδαίων ἀληθειῶν»...

---

*Ἅπαντα, IV, 475.

** *Ἀντρέγεβιτς* — Ἐμπειρία φιλοσοφίας τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας, Πετρούπολη, 1905, σελ. 249.

[145-147] Κι'έτσι, ὁ Τσερνισέβσκι συνιστοῦσε μιά αἰσιόδοξη στάση ἀπέναντι στή ζωή ἀκριβῶς πάνω στή βάση τοῦ γεγονότος ὅτι *στήν ἐποχή μας βασική κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ βιομηχανική κατεύθυνση*... «...Οἱ νίκες τοῦ Ναπολέοντα στήν 'Ισπανία καί στή Γερμανία ἔφεραν κάποιο ὄφελος σ'αὐτές τίς χῶρες, πῶς, ἑπομένως, δέν θά φέρουν κάποιο ὄφελος οἱ νίκες τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί τῶν μηχανικῶν, τῶν ἐμπόρων καί τῶν τεχνολόγων; *"Οταν ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανία εἶναι ἐξασφαλισμένη ἡ πρόοδος. 'Απ'αὐτή τήν ἄποψη ἐμεῖς κυρίως χαιρόμαστε γιά τό δυνάμωμα τῆς βιομηχανικῆς κίνησης στή χώρα μας*». Καί παραπέρα ὁ Τσερνισέβσκι σημειώνει μέ ἐνθουσιασμό μερικά νέα στοιχεῖα ἀπό τόν τομέα τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης: τήν ἵδρυση τῆς νέας ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρίας στό Βόλγα καί τούς παραποτάμους του, τήν ἀγροτική ἔκθεση στό Κίεβο κτλ.*... NB

"Υστερα ἀπ'αὐτό πού εἰπώθηκε πιό πάνω, φυσικά, δέν θά μᾶς παραξενέψει ἄν ἀκούσουμε ἀπό τόν Τσερνισέβσκι ὅτι στή βάση τοῦ πολιτικοῦ ἀναβρασμοῦ συνήθως βρίσκεται ἡ κοινωνική δυσαρέσκεια**. Δέν θά μᾶς ἐκπλήξει ἡ φράση του πού εἶναι σάν νά τήν ἅρπαξε ἀπό τίς μπροσοῦρες τοῦ Μάρξ τοῦ 1848-49 ὅτι «τό ἁλάτι καί τό κρασί πῆραν μέρος στήν πτώση τοῦ Ναπολέοντα, τῶν Βουρβώνων καί τῆς 'Ορλεανικῆς δυναστείας»***. Καί δέν θά παραξενευτοῦμε διαβάζοντας τό συλλογισμό του γιά τίς αἰτίες τῆς πτώσης τῆς Ρώμης, πού αὐτός ὕστερα ἀπό τόν Πλίνιο τήν ἐξηγεῖ μέ τήν ἀλλαγή τῶν ἔγγειων σχέσεων: «τά μεγάλα ἀγροκτήματα ἀφάνησαν τήν 'Ιταλία — latifundia perdidere Italiam»****... Σύγκρ. Πλεχάνοφ[229]

[152] Στό ἄρθρο «Κεφάλαιο καί ἐργασία» ὁ Τσερνισέβσκι δείχνει ὅτι τή βάση τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τήν ἀποτελοῦσε ἡ πάλη τῶν τάξεων. Στήν 'Αθήνα, κατά τή γνώμη του, σ'αὐτή τήν πάλη ὑπερίσχυε τό καθαρά πολιτικό στοιχεῖο. Οἱ εὐπατρίδες καί ὁ Δῆμος ἀγωνίζονταν σχεδόν ἀποκλειστικά εἴτε ὑπέρ εἴτε κατά τῆς ἐπέκτασης τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων στή μάζα τοῦ Δήμου*****. Στή Ρώμη στήν πρώτη γραμμή προ-

* Σύγχρονη ἀνασκόπηση (Νοέμβρης 1857). "Απ., ΙΙΙ, 561 - 2. Σύγκρ. «Σημειώματα γιά τά περιοδικά» (Νοέμβρης 1856), ὅπου ὁ Τσερνισέβσκι παραδέχεται σάν «σπουδαιότερη ἀπό ὅλες τίς βελτιώσεις» μετά τόν Κριμαϊκό πόλεμο, «τή λήψη μέτρων γιά τήν κατασκευή πλατιῶν σιδηροδρομικῶν δικτύων». "Απ., ΙΙ, σελ. 653.

**'Ιουλιανή μοναρχία. "Απ., VI, 63.

*** Καβενιάκ. "Απ., IV, 33.

**** «Κεφάλαιο καί ἐργασία». "Απ., VI, 15.

***** Εἶναι ἐντελῶς φανερό ὅτι ἐδῶ ὁ Τσερνισέβσκι κάνει λάθος, ἀλλά αὐτό τό λάθος εἶναι τυχαῖο, γιατί αὐτός συνήθως ἀποδείχνει ὅτι τή βάση τῆς πολιτικῆς πάλης ἀποτελεῖ ἡ σύγκρουση τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων. — 'Εξάλλου καί στόν "Ενγκελς συναντᾶμε μιά τέτια φράση: «Τουλάχιστον στή νεότερη ἱστορία τό κράτος, τό πολιτικό καθεστώς εἶναι ἕνα ἐξαρτημένο στοιχεῖο, ἐνῶ ἡ ἀστική κοινωνία, ὁ τομέας τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων ἔχει

βάλλει πολύ πιό ἔντονα ἡ πάλη γιά τά οἰκονομικά συμφέροντα...

; Σύγκρ. Marx „Das Kapital" III,7[230]

[154-155] Ὥστε λοιπόν, γιά τόν Τσερνισέβσκι ἦταν φανερό ὅτι οἱ σύγχρονες κοινωνικές τάξεις διαμορφώνονται στό προτσές τῆς παραγωγῆς: στά τρία στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς — στή γῆ, στό κεφάλαιο καί στήν ἐργασία — ἀντιστοιχοῦν τρεῖς βασικές τάξεις τῆς σύγχρονης κοινωνίας: γαιοκτήμονες, ἀστική τάξη καί ἐργάτες. Στίς σημειώσεις πρός τόν Μίλλ ὁ Τσερνισέβσκι δείχνει ὁριστικά ὅτι γενικά οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις αὐτῶν τῶν τριῶν τάξεων καθορίζονται ἀπό τήν τριμελή διαίρεση τοῦ προϊόντος σέ ἔγγεια πρόσοδο, κέρδος καί μισθό ἐργασίας...

[157-160] Ἀλήθεια, στόν Τσερνισέβσκι συναντᾶμε τήν ἔκφραση «πληγή τοῦ προλεταριάτου», ἀλλά χρησιμοποιεῖ αὐτή τήν ἔκφραση κυρίως τόν καιρό πού κάνει πολεμική ἐνάντια στούς ἀστούς—δυτικόφιλους, πού ἔχουν τήν τάση νά θεωροῦν τή Δυτική Εὐρώπη σχεδόν παράδεισο καί δέν ἐπιθυμοῦν νά ἐξετάσουν κριτικά τίς ἀρνητικές πλευρές τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν σχέσεων*... Ὁ Τσερνισέβσκι μποροῦσε γιά νά ὑπερασπίσει πιό σίγουρα τήν κοινοτική γαιοκτησία νά κατακρίνει τή ρωσική κοινωνία γιά τήν προλεταριοποίηση πού ἀπειλεῖ τό λαό. Ἀλλά καί οἱ σοσιαλδημοκράτες πού ἔφερναν ἀντιρήσεις στά ἀγροτικά μέτρα τοῦ Στολίπιν κατάφευγαν σέ ἕνα ἀνάλογο ἐπιχείρημα (ὄχι φυσικά στή μορφή, ἀλλά στήν οὐσία)...

ψευτιά!

Ἀλλά τί εἶναι ὁ προλετάριος; Μπορεῖ ὁ Τσερνισέβσκι νά ἐννοοῦσε μ᾽αὐτό ἁπλῶς τό φτωχό ἤ ἀκόμη τόν ἴδιο τόν «ἁπλό ἄνθρωπο»; Ἀλλά ἄς ἀκούσουμε τόν ἴδιο τόν Τσερνισέβσκι. Ὁ Τσερνισέβσκι, κοροϊδεύοντας τόν Βερνάντσκι γιά τή φράση του ὅτι στή Γαλλία ἡ «πλειοψηφία τῶν προλετάριων ἔχουν ἀκίνητη περιουσία», γράφει: «Παίρνουμε τό θάρρος νά ρωτήσουμε: Πῶς ἦταν δυνατό νά προκύψει μιά τέτια ἀλλοκοτιά; Ὅσους οἰκονομολόγους ἔτυχε νά διαβάσουμε, προλετάριος γι᾽αὐτούς σημαίνει τόν ἄνθρωπο πού δέν ἔχει ἰδιοκτησία, αὐτό δέν σημαίνει καθόλου ὅτι αὐτός εἶναι ἁπλῶς φτωχός. Μάλιστα οἱ οἰκονομολόγοι ξεχωρίζουν αὐστηρά αὐτή τήν ἔννοια.

ἀποφασιστική σημασία» (loc. cit., 57). Μήπως ἔχει ἔτσι τό ζήτημα μόνο στή «νεότερη ἱστορία». Αὐτό, φυσικά, εἶναι λεκτικό λάθος. Ἄς μήν εἴμαστε λοιπόν πολύ αὐστηροί σέ ἀνάλογα λεκτικά λάθη τοῦ Τσερνισέβσκι

* Σημειώματα γιά τά περιοδικά («Ρούσκαγια μπεσέντα» καί σλαβόφιλοι), Μάρτης 1857. Ἄπ., III, 151. — Τότε ὁ Τσερνισέβσκι ἔλπιζε ἀκόμη ὅτι οἱ «καλύτεροι ἐκπρόσωποι» τῶν σλαβοφίλων, τούς ὁποίους ἡ κυβέρνηση στραβοκοίταζε, θά πᾶνε σέ μερικά ζητήματα χέρι μέ χέρι μέ τούς δημοκράτες (ἰδιαίτερα στό ζήτημα γιά τήν πολιτική ἐλευθερία καί τήν ἐξασφάλιση τῆς λαϊκῆς εὐημερίας). Γρήγορα ὅμως ἀπογοητεύτηκε.

Φτωχός εἶναι ἁπλῶς ἕνας ἄνθρωπος πού ἔχει πενιχρά μέσα γιά νά ζήσει, ἐνῶ ὁ προλετάριος εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού δέν ἔχει ἰδιοκτησία. *Ὁ φτωχός ἀντιπαρατίθεται στόν πλούσιο, ὁ προλετάριος στόν ἰδιοκτήτη.* Ὁ γάλλος ἀγρότης πού ἔχει 5 ἑκτάρια γῆς μπορεῖ νά ζεῖ πολύ φτωχά, ἄν ἡ γῆ του εἶναι ἄσχημη ἤ ἡ οἰκογένειά του εἶναι ἀρκετά πολυάριθμη, ἀλλά παρόλα αὐτά *αὐτός δέν εἶναι προλετάριος.* Ἀντίθετα, ἕνας ὁποιοσδήποτε τεχνίτης μάστορας ἀπό τό Παρίσι ἤ τή Λυών μπορεῖ νά ζεῖ σέ πιό ζεστό καί ἄνετο δωμάτιο, μπορεῖ νά τρώει πιό νόστιμα φαγητά καί νά ντύνεται καλύτερα ἀπ'ὅ,τι αὐτός ὁ ἀγρότης, ἀλλά ὡστόσο αὐτός θά εἶναι προλετάριος, ἄν δέν ἔχει οὔτε ἀκίνητη περιουσία, οὔτε κεφάλαιο καί ἡ τύχη του ἐξαρτιέται ἀποκλειστικά ἀπό τό μισθό ἐργασίας»*. Αὐτά τά λόγια τοῦ θεμελιωτῆ τοῦ ναροντνικισμοῦ δείχνουν πόσο ψηλά στεκόταν ἀπό τέτιους ἐπιγόνους τοῦ ναροντνικισμοῦ σάν τόν Β. Τσερνόφ, λογουχάρη, πού ὥς τώρα δέν θέλει νά καταλάβει τή διαφορά ἀνάμεσα στό φτωχό καί στόν προλετάριο. Ἀλλά τά λόγια αὐτά δείχνουν γιατί ὁ Τσερνισέβσκι θεωροῦσε τήν «προλεταριοποίηση... πιό βαριά πληγή γιά τή λαϊκή ζωή ἀπό τήν ἁπλή φτώχια». Ὁ Τσερνισέβσκι ἐννοοῦσε τήν ἔλλειψη πόρων ὕπαρξης, πού σέ περίπτωση ἀνεργίας, ἀρώστιας ἤ γερατιῶν καταδίκαζε τόν προλετάριο σέ θάνατο ἀπό τήν πείνα... «Ἐμεῖς δέν ἀμφιβάλουμε καθόλου — λέει — ὅτι αὐτά τά βάσανα θά γιατρευτοῦν, ὅτι *αὐτή ἡ ἀρώστια δέν ὁδηγεῖ στό θάνατο, ἀλλά στήν ὑγεία»* **. Οἱ προλετάριοι δέν θά ἡσυχάσουν, ἄν δέν πετύχουν ἱκανοποίηση τῶν αἰτημάτων τους, νά λοιπόν, γιατί τά καπιταλιστικά ἔθνη ἔχουν ν'ἀντιμετωπίσουν νέες ταραχές, πιό σκληρές ἀπό τίς προηγούμενες. «Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, λέει ὁ Τσερνισέβσκι — ὁ ἀριθμός τῶν προλεταρίων ὅλο καί αὐξάνει καί κυρίως, ἀναπτύσσεται ἡ συνείδηση γιά τίς δυνάμεις τους καί ἀφυπνίζεται ἡ ἀντίληψή τους γιά τίς ἀνάγκες τους»***. Πέστε εἰλικρινά, ἀναγνώστη, αὐτή ἡ φράση δέν σᾶς θυμίζει τίποτε ἀπό τό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο»;

NB

NB

NB

[174-176] Ἕνα μέρος τοῦ κοινοῦ μας πού εἶχε ναροντνικιστικές διαθέσεις τό πιό λίγο πού ἐνδιαφερόταν ἦταν ἡ ἀνάλυση τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Τσερνισέβσκι ἀπό τήν ἄποψη τῆς συγγένειάς του μέ τόν ἐπιστημονικό σοσιαλισμό. Καί εἶναι πολύ πιθανό ὅτι τό μέρος αὐτό τοῦ κοινοῦ μας θά θεωρήσει τόν καθορισμό μιᾶς τέτιας συγγένειας σάν προσβολή τῆς μνήμης τοῦ μεγάλου αὐτοῦ διανοητῆ. Ἀντίθετα, ἀνάμεσα στούς περισσότερους μαρξιστές κυριαρχεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι εἶναι ἕνας πολύ συμπαθητικός συγγραφέας, ὠφέλιμος στόν καιρό του, ἀλλά πολύ ξένος ἀπέναντι

* Γιά τήν ἔγγειο ἰδιοκτησία. Ἅπ., III, 418 (1857).
**Ἅπαντα, III, 303 (1857).
*** Γιά τήν ἔγγειο ἰδιοκτησία. Ἅπ., III, 455 (1857).

ΝΒ στή σύγχρονη ὑλιστική κοσμοθεωρία. Στή στάση τους πρός τόν Τσερνισέβσκι ἐπιδρᾶ πολύ ἐκεῖνο τό καπρίτσιο τῆς ἱστορίας πού ἐξαιτίας του αὐτός ὁ ἀντικειμενιστής καί ὑλιστής ἔγινε γενάρχης τοῦ ναρόντνικισμοῦ. Γενικά ὅμως, ἡ πλειοψηφία τοῦ κοινοῦ ξέρει μόνο γιά τόν Τσερνισέβσκι ὅτι ἔγραψε τό οὐτοπιστικό μυθιστόρημα «Τί νά κάνουμε;» καί ὅτι δῆθεν ὀνειροπολοῦσε γιά τό πέρασμα τῆς Ρωσίας ἀπό τήν κοινότητα ἀμέσως στό σοσιαλισμό μέσω τῆς συνομωσίας μιᾶς μικρῆς χούφτας ἐπαναστατῶν-διανοητῶν.

Ἡ πραγματική ἐπιστημονική φυσιογνωμία τοῦ Τσερνισέβσκι ἔχει πολύ λίγα κοινά σημεῖα μ'αὐτή τή φανταστική μορφή...

Ὁ Τσερνισέβσκι θεωροῦσε τήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας μέ τά μάτια ἑνός αὐστηροῦ ἀντικειμενιστῆ. Ἔβλεπε σ'αὐτήν ἕνα διαλεκτικό προτσές ἐξέλιξης διά μέσου τῶν ἀντιφάσεων, διά μέσου τῶν ἁλμάτων, τά ὁποῖα μόνα τους εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν βαθμιαίων ποσοτικῶν ἀλλαγῶν. Σάν ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἀσταμάτητου διαλεκτικοῦ προτσές πραγματοποιεῖται τό πέρασμα ἀπό τίς κατώτερες μορφές στίς ἀνώτερες. Τά δρῶντα πρόσωπα τῆς ἱστορίας εἶναι οἱ κοινωνικές τάξεις πού ἡ πάλη τους καθορίζεται ἀπό οἰκονομικές αἰτίες. Βάση τοῦ ἱστορικοῦ προτσές ἀποτελεῖ ὁ οἰκονομικός παράγοντας πού καθορίζει τίς πολιτικές καί νομικές σχέσεις, καθώς ἐπίσης καί τήν ἰδεολογία τῆς κοινωνίας.

Μποροῦμε λοιπόν νά ἀρνηθοῦμε ὅτι αὐτή ἡ ἄποψη εἶναι κοντά στόν ἱστορικό ὑλισμό τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς; Ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Τσερνισέβσκι διαφέρει ἀπό τό σύστημα τῶν θεμελιωτῶν τοῦ σύγχρονου ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ | μόνο | μέ τήν ἔλλειψη συστηματοποίησης καί προσδιορισμοῦ μερικῶν ὅρων. (ὑπερβολικό) Τό μοναδικό σοβαρό κενό στίς ἱστορικο-φιλοσοφικές ἀντιλήψεις τοῦ Τσερνισέβσκι βρίσκεται στό ὅτι δέν ἔδειξε ξεκάθαρα τήν ἀποφασιστική σημασία τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων σάν βασικοῦ παράγοντα τοῦ ἱστορικοῦ προτσές...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

ΝΒ [275-280] Στούς συλλογισμούς τοῦ Τσερνισέβσκι πάνω σ'αὐτό τό ζήτημα προσκρούουμε ξανά στό παράδοξο μπέρδεμα μεγαλοφυῶν ἀφυπνίσεων καί οὐτοπικῶν τάσεων — μπέρδεμα πού ἐξηγεῖται ὅπως καί σ'ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις ἀπό τό γενικό χαρακτήρα τοῦ οἰκονομικοῦ του συστήματος, γιά τό ὁποῖο μιλήσαμε ἐπανειλημμένα.

Ὁ Τσερνισέβσκι κατηγορεῖ τόν Μίλλ ὅτι ἐκεῖνος «γιά τό πιό βασικό ἐμπόρευμα — γιά τήν ἐργασία» περιορίζεται σέ δυό παρατηρήσεις τή στιγμή πού «ἡ ἐργασία εἶναι τό μοναδικό ἤ τό σπουδαιότερο ἐμπόρευμα γιά τήν

τεράστια πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων»*. ῾Ο Τσερνισέβσκι ἐξηγεῖ αὐτό τό γεγονός μέ τό ὅτι ὁ Μίλλ κάνει ὅλη τήν ἀνάλυση ξεκινώντας ἀπό τήν ἄποψη τοῦ καπιταλιστῆ, ὅτι «ἡ ἄποψη ἀπό τήν ὁποία πηγάζει ἡ ἰδέα τῆς ἀξίας τῆς παραγωγῆς εἶναι ἄποψη τοῦ παραγωγοῦ καί κυρίως μόνο τοῦ παραγωγοῦ πού ἀγοράζει τήν ἐργασία ἀπό τούς μισθωτούς ἐργάτες»**. ῎Αν δέν τεθεῖ τό βασικό ζήτημα γι᾿αὐτό τό «παράξενο ἐμπόρευμα», τότε δέν θά εἶναι δυνατό νά εἰπωθεῖ τίποτε τό ἰδιαίτερο γιά τήν ἀνταλλακτική του ἀξία: τό ἐμπόρευμα σάν ἐμπόρευμα εἶναι ὑποταγμένο στήν ἐξίσωση τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης — αὐτό εἶναι ὅλο. «᾿Αλλά τό βασικό ζήτημα βρίσκεται στό ἑξῆς: πρέπει ἄραγε ἡ ἐργασία νά εἶναι ἐμπόρευμα, πρέπει ἄραγε ἡ ἐργασία νά ἔχει ἀνταλλακτική ἀξία;»...

῾Η ἀγορά τῆς ἐργασίας διαφέρει ἀπό τήν ἀγορά τοῦ δούλου μόνο ὡς πρός τή διάρκεια τοῦ χρόνου μέσα στόν ὁποῖο πραγματοποιεῖται ἡ πώληση καί τό βαθμό τῆς ἐξουσίας πού δίνει πάνω στόν ἑαυτό του αὐτός πού πουλιέται σ᾿αὐτόν πού τόν ἀγοράζει. Τό βασικό γνώρισμα ἐδῶ εἶναι ἕνα καί τό αὐτό: ἡ ἐξουσία τοῦ ἰδιώτη πάνω στίς οἰκονομικές δυνάμεις τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου. «῾Ο νομικός καί ὁ διαχειριστής μποροῦν νά ἐνδιαφερθοῦν γιά τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγορά τῆς ἐργασίας καί στήν ἔλλειψη τῆς ἐλευθερίας. ῾Ο ἄνθρωπος τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας δέν εἶναι ὑποχρεωμένος»...

«*῾Η ἐργασία δέν εἶναι προϊόν. ῾Η ἐργασία εἶναι ἀκόμη μόνο παραγωγική δύναμη, εἶναι μόνο πηγή τοῦ προϊόντος.* ῾Η ἐργασία διαφέρει ἀπό τό προϊόν ὅπως τό σύνολο τῶν μυῶν ἀπό τά βάρη πού σηκώνουν οἱ μῦς, ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπό τήν τσόχα ἤ ἀπό τό ψωμί»***... NB

῾Ο Τσερνισέβσκι, ἀκολουθώντας τήν κλασική οἰκονομία, διακρίνει δυό εἴδη ἀξίας: τήν ἐσωτερική καί τήν ἀνταλλακτική. Μέ τήν ἔννοια ἐσωτερική ἀξία ἐννοεῖ τήν ἀξία χρήσης**** — καί ἀντίθετα ἀπό τήν ἀστική οἰκονομία, ἀκριβῶς πάνω στήν ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας ὁ Τσερνισέβσκι συγκεντρώνει τήν κύρια προσοχή. Αὐτό εἶναι ἐντελῶς φυσικό, ἄν θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι κάνει κριτική στό καπιταλιστικό σύστημα ὄχι τόσο ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἐσωτερικῶν ἀντικειμενικῶν τάσεών του, ὅσο ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀντίθεσής του στά συμφέροντα τῆς κοινωνίας, τοῦ λαοῦ, τῆς μάζας:.. NB

«Βλέπουμε — καταλήγει ὁ Τσερνισέβσκι — ὅτι στήν οὐσία τοῦ ζητήματος ἡ ἀνταλλακτική ἀξία πρέπει νά συμπίπτει μέ τήν ἐσωτερική καί παρεκκλίνει ἀπ᾿αὐτήν μόνο ἐξαιτίας τῆς λαθεμένης παραδοχῆς τῆς ἐργασίας σάν ἐμπορεύματος, πού σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει νά εἶναι ἡ ἐργασία.

---

* Παρατηρήσεις στόν Μίλλ, σελ. 436 καί συν.

** Ibid., σελ. 492.

*** Παρατηρήσεις στόν Μίλλ, σελ. 493.

**** «Τό ἀντικείμενο γιά νά ἔχει ἀνταλλακτική ἀξία πρέπει... νά εἶναι κατάλληλο γιά μιά γνωστή χρήση — κατά τή γνώμη τοῦ ἀγοραστῆ... Αὐτό στή γλώσσα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς: ἀνταλλακτική ἀξία ἔχουν μόνο ἐκεῖνα τά ἀντικείμενα, πού ἔχουν ἐσωτερική ἀξία». Παρ. στόν Μίλλ, σελ. 420.

NB

Γι'αὐτό ἡ δυνατότητα νά ξεχωρίζουμε τήν ἀνταλλακτική ἀξία ἀπό τήν ἐσωτερική *φανερώνει μόνο τή μή οἰκονομική ἱκανοποίηση τοῦ τρόπου ζωῆς* μέσα στόν ὁποῖο ὑπάρχει ἡ διαφορά μεταξύ τους. Ἡ θεωρία πρέπει νά βλέπει τό διαχωρισμό τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας ἀπό τήν ἐσωτερική, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως βλέπει τήν ἔλλειψη ἐλευθερίας, τό μονοπώλιο, τό προστατευτικό σύστημα. Ἡ θεωρία μπορεῖ καί πρέπει νά μελετάει αὐτά τά φαινόμενα μέ τήν κάθε δυνατή λεπτομέρεια, ἀλλά δέν πρέπει νά ξεχνᾶ ὅτι ἐδῶ περιγράφει τίς *παρεκκλίσεις ἀπό τή φυσική σειρά.* Ἡ θεωρία μπορεῖ νά βρεῖ ὅτι ὁ παραμερισμός τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου ἀπ'αὐτά τά φαινόμενα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ἀπαιτεῖ πάρα πολύ χρόνο καί πολύ σημαντικές προσπάθειες. Ἀλλά ὅσο μεγάλο κι'ἄν τῆς φαινόταν τό χρονικό διάστημα τῆς θεραπείας αὐτῆς ἤ ἐκείνης τῆς οἰκονομικῆς ἀρώστιας, δέν πρέπει ὡστόσο ἡ θεωρία νά μή φαντάζεται τί λογῆς πρέπει νά εἶναι ἡ ὑγιής κατάσταση πραγμάτων»*.

NB

όχι!

Ἀλλά ὑγιής κατάσταση πραγμάτων εἶναι τό σοσιαλιστικό σύστημα, κατά τό ὁποῖο ἡ παραγωγή εἶναι ὀργανωμένη σχεδιομετρικά ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας, ἡ ἐργασία παύει νά εἶναι ἐμπόρευμα, καί ἡ «ἀνταλλακτική ἀξία συμπίπτει μέ τήν ἐσωτερική». Ὁ καταμερισμός τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀνάμεσα σέ διαφορετικές ἐργασίες στό σύστημα τῆς παραγωγῆς πού στηρίζεται στήν ἀνταλλαγή, ἤ στήν παραγωγή γιά πώληση, καθορίζεται ἀπό τήν κατανομή τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης στήν κοινωνία. Ἀλλά στό σύστημα τῆς παραγωγῆς πού στηρίζεται «ἀπευθείας στίς ἀνάγκες τοῦ παραγωγοῦ» ἡ κατανομή καθορίζεται ἀπ'αὐτές τίς ἀνάγκες. Ἔτσι ἔχει τό ζήτημα στό κατώτατο στάδιο ἀνάπτυξης, πού χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ὕπαρξη τοῦ κλειστοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ. Ἀλλά ἔτσι θά ἔχει καί στό ἀνώτατο στάδιο οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, στό ὁποῖο θά κυριαρχεῖ ἡ συλλογική ὀργανωμένη οἰκονομία**...

NB

[282-283] Σ'αὐτό τό σύστημα «στήν ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ προϊόντος δέν δίνεται καμιά προσοχή. Τό προϊόν μπαίνει ἀπευθείας κάτω ἀπό τίς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, ἐξετάζεται μόνο ἡ καταλληλότητά του γιά τήν ἱκανοποίησή τους — ἡ ἐσωτερική του ἀξία. Ἡ ἀπόκτηση ἐκ μέρους τοῦ προϊόντος τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας ὑπολογίζεται σάν τυχαῖο καί ἀποκλειστικό γεγονός, γιατί ἡ μάζα τῶν προϊόντων δέν πάει στήν πώληση ἤ στήν ἀνταλλαγή, ἀλλά χρησιμοποιεῖται ἀπευθείας

* Παρατηρήσεις στόν Μίλλ, 440-441.

** Παρατηρήσεις στόν Μίλλ, 449-450. — Τώρα γίνονται κατανοητές οἱ συμπληρώσεις πού ἔκανε ὁ Τσερνισέβσκι στίς 17 θέσεις τοῦ Μίλλ γιά τήν ἀξία (βλ. πιό πάνω, σελ. 232). Σ'αὐτές ἀντιπαραθέτει τίς ἀρχές τῆς καπιταλιστικῆς καί τῆς σοσιαλιστικῆς οἰκονομίας ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στά δυό εἴδη ἀξίας.

γιά κατανάλωση τοῦ παραγωγοῦ. Καί ἄν ἕνα μέρος τῶν προϊόντων πηγαίνει στήν ἀνταλλαγή μέ προϊόντα τῶν ἄλλων παραγωγῶν*, ἡ ἀνταλλακτική ἀξία δέν εἶναι κάτι τό διαφορετικό ἀπό τήν ἐσωτερική — ἡ ἐσωτερική ἀξία μετατρέπεται ἀπευθείας σέ ἀνταλλακτική χωρίς καμιά αὔξηση ἤ ἐλάττωση» **...

[295-296] 'Από τήν προηγούμενη ἔκθεση ὁ ἀναγνώστης μποροῦσε νά σχηματίσει γνώμη γιά τό χαρακτήρα τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος τοῦ Τσερνισέβσκι, τή μέθοδό του καί τό σκοπό τῆς ἔρευνάς του. Αὐτός ὁ σκοπός συνίστατο στό νά ἀποκαλύψει διαμέσου τῆς κριτικῆς τῶν ὑφισταμένων οἰκονομικῶν σχέσεων τή ζημιά πού φέρνει ὁ καπιταλισμός στίς πλατιές λαϊκές μάζες, νά ὑπογραμμίσει τόν παροδικό του χαρακτήρα καί νά φανερώσει τά βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ μελλοντικοῦ σοσιαλιστικοῦ συστήματος. Συνάμα τό κέντρο βάρους μεταφερόταν φυσικά στόν τομέα τῆς κριτικῆς τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἐπικείμενου, καί μεταφερόταν ἐπίσης καί στόν τομέα τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ μελλοντικοῦ συστήματος, ἔστω στίς πιό γενικές γραμμές. 'Απ' αὐτό ἡ ἀνάλυση τῶν ὑφισταμένων οἰκονομικῶν σχέσεων ζημίωσε λίγο καί, ὅπως εἴδαμε παραπάνω, ὁ ὁρισμός μερικῶν βασικῶν ἐννοιῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τοῦ Τσερνισέβσκι ἀποδείχτηκε ἀσυνεπής ἀπό ἱστορική καί διαλεκτική ἄποψη.

μόνο; ***

'Αλλά ἄν οἱ ἐλλείψεις τῆς μεθόδου πού χρησιμοποίησε ὁ Τσερνισεβσκι εἶχαν ἀρνητική ἐπίδραση στή γενική σημασία τοῦ συστήματός του καί τό ἔκαναν βραχύβιο, ἄν αὐτό τό σύστημα ἔπαιξε τό γνωστό ἱστορικό ρόλο, καί σήμερα πρέπει νά θεωρηθεῖ ἀπαρχαιωμένο, τότε αὐτές οἱ γενικές ἐλλείψεις καί ἡ ἀνακρίβεια μερικῶν ὁρισμῶν δέν ἐμπόδισαν τό συγγραφέα μας νά ἐκφράσει μιά ὁλόκληρη σειρά βαθυστόχαστων κριτικῶν παρατηρήσεων σχετικά μέ τό καπιταλιστικό σύστημα στό σύνολό του. Καί σ' αὐτό τόν

*'Εδῶ βλέπουμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι δέχεται τή μερική ἀνταλλαγή καί στή μελλοντική κοινωνία. Ὅπως θά δοῦμε πιό κάτω, τό ζήτημα βρίσκεται στό ὅτι αὐτός παραδέχεται τή δυνατότητα ἐνδιάμεσου σταδίου ἀνάμεσα στόν καπιταλισμό καί τό σοσιαλισμό. NB

**'Απ' ὅσα ἐκτέθηκαν πιό πάνω φαίνεται ὅτι ἄν καί μποροῦμε νά καθορίσουμε μιά κάποια, τήν πιό γενική, ὁμοιότητα ἀνάμεσα στίς ἀντιλήψεις τοῦ Τσερνισέβσκι καί τοῦ Προυντόν γιά τήν ἀξία, τότε αὐτή ἡ ὁμοιότητα ἔχει μιά καθαρά τυπική ἰδιότητα. Κατά τή γνώμη τοῦ Προυντόν «ἡ καθιερωμένη (ἤ καθορισμένη) ἀξία» τοῦ προϊόντος μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μόνο σέ μιά κοινωνία μικρῶν ἀνεξάρτητων παραγωγῶν, πού ἀνταλλάσσουν ἐλεύθερα τά προϊόντα-ἐμπορεύματά τους. 'Ενῶ τό «ὅριο» τῶν ἀξιῶν τοῦ Τσερνισέβσκι προϋποθέτει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, μιά κοινωνία ὀργανωμένη στίς ἀρχές τῆς συλλογικῆς ἐργασίας καί τῆς συλλογικῆς κατοχῆς τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς, πού βάζει στήν ἀνταλλαγή μόνο ἕνα ἐλάχιστο μέρος τῶν προϊόντων της. 'Η ἀφετηρία τῆς ἄποψης τοῦ Τσερνισέβσκι εἶναι σοσιαλιστική, τοῦ Προυντόν εἶναι μικροαστική, ἀτομικιστική. ; 'Εκεῖ πού ἀρχίζει νά δρᾶ τό «ὅριο τῶν ἀξιῶν» τοῦ πρώτου, ἐκεῖ δέν ὑπάρχει θέση γιά τήν «καθορισμένη ἀξία» τοῦ δεύτερου.

***'Η λέξη «μόνο;» γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν στήν ἀριστερή πάνω γωνία τῆς σελίδας. *'Η Σύντ.*

τομέα τό ταλέντο καί ἡ ὀξυδέρκεια τοῦ συγγραφέα μας ἐκδηλώθηκαν μέ ἀπόλυτη λαμπρότητα...

[320] Ὁ σοσιαλισμός τοῦ Τσερνισέβσκι, φυσικά, δέν ἦταν ἀπαλλαγμένος ἀπό μερικά οὐτοπικά στοιχεῖα, ἀλλά τό νά παραδεχτοῦμε πάνω σ' αὐτή τή βάση τόν Τσερνισέβσκι ἁπλῶς καί μόνο σάν οὐτοπιστή δέν τό ἀποφασίζουμε. Ὅπως εἴπαμε ἤδη, ὁ Τσερνισέβσκι κατέχει τό ἐνδιάμεσο στάδιο ἀνάμεσα στόν οὐτοπικό καί τόν ἐπιστημονικό σοσιαλισμό, καί στίς περισσότερες περιπτώσεις στέκεται πιό κοντά στόν τελευταῖο... NB

[324] Ἐπαναλαμβάνουμε, γιά τόν οὐτοπισμό τοῦ Τσερνισέβσκι πρέπει νά μιλᾶμε cum grano salis. Αὐστηρός ρεαλιστής, ὁ Τσερνισέβσκι πῆρε ἀπό τά οὐτοπικά συστήματα κυρίως τήν κριτική πού κάνουν στήν ἀτομική ἰδιοκτησία καί στό καπιταλιστικό σύστημα, καθώς ἐπίσης καί τίς γενικές ἀρχές τοῦ μελλοντικοῦ συστήματος, ὅπως, λογουχάρη, τό συνεταιρισμό, τήν ἕνωση τῆς βιομηχανίας μέ τή γεωργία, τήν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς κτλ. Ἀλλά αὐτός ἔβλεπε θαυμάσια τίς ἐλλείψεις τῶν οὐτοπικῶν συστημάτων καί ἔκανε περίφημη κριτική σέ πολλές θέσεις τους...

[328-330] Ἀλλά μᾶς δίνουν ἄραγε ὅλα αὐτά τό δικαίωμα νά κατατάξουμε τόν Τσερνισέβσκι στούς οὐτοπιστές tout court; Ἐμεῖς καθόλου δέν τό νομίζουμε αὐτό.

Τό ὅτι δέν πρέπει νά κατατάξουμε τόν Τσερνισέβσκι στούς ἐκπροσώπους τοῦ «μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ», αὐτό εἶναι καθαρό ἀπό ὅλη τήν προηγούμενη ἔκθεση...

Ὅλα αὐτά τά ἀρνητικά γνωρίσματα τοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ ἦταν ὀργανικά ξένα στόν δικό μας Τσερνισέβσκι. Ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν ἐντελῶς ἀπαλλαγμένος ἀπό τήν ἐξιδανίκευση τῆς πατριαρχικῆς βαρβαρότητας. Ἀπόριπτε κατηγορηματικά τήν ἀναπτυξιακή ἱκανότητα τῆς μικρῆς παραγωγῆς. Καί τό θετικό του πρόγραμμα δέν συνίστατο καθόλου στήν ἀνασυγκρότηση τῆς μικροβιοτεχνίας ἤ τῆς γεωργίας, ἀλλά στή σχεδιομετρική κοινωνική ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς πάνω στίς ἀρχές τῆς συλλογικότητας. ; ;

Ἀλλά μήπως ὑπάρχει βάση νά κατατάξουμε τόν συγγραφέα μας στούς ἐκπροσώπους τοῦ κριτικοῦ-οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ; Θά δοῦμε...

Ὁ Μάρξ, ἐνῶ ἔκρινε τόσο αὐστηρά τά γραφτά καί τή δράση τέτιων ἐκπροσώπων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως λογουχάρη ὁ Προυντόν, ὁ Λασσάλ (ὁ τελευταῖος ἀπ' αὐτούς ἦταν μαθητής του) καί τέτιων ἐκπροσώπων τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως ὁ Χέρτσεν, ὁ Μπακούνιν, ὁ Νετσάγεφ, στόν Τσερνισέβσκι ἔδειξε πολύ μεγάλο σεβασμό καί βαθιά συμπάθεια. Ὁ δημιουργός τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, πολύ συγκρατημένος στούς ἐπαίνους καί τσιγκούνης στίς κολακευτικές κρίσεις, ἀναγνώρισε τόν συγγραφέα μας σάν μεγάλο ἐπιστήμονα καί κριτικό, πού ἀποκάλυψε μέ μαστοριά τή χρεοκοπία τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας. Εἶναι φανερό ὅτι αὐτή ἡ κολακευτική κρίση, πού εἶναι σχεδόν ἡ μοναδική στά χείλη τοῦ

αὐστηροῦ Μάρξ, εἶχε ὡστόσο κάποιες σοβαρές βάσεις — ἰδιαίτερα, ἄν τήν ἀντιπαραθέσουμε μέ τίς αὐστηρές κρίσεις τοῦ Μάρξ γιά τούς ἄλλους μεγάλους ἐκπροσώπους τῆς σοσιαλιστικῆς σκέψης. Καί τέτιες βάσεις ἀναμφισβήτητα ὑπῆρχαν...

[332-336] Τά γνωρίσματα τῶν οὐτοπιστῶν ἦταν ἐντελῶς ξένα στόν Τσερνισέβσκι, ἐκτός ἀπό ἕνα: ὁ Τσερνισέβσκι ἔβλεπε ἐπίσης μέ τή δημιουργία τῶν παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν, ἕναν τρόπο νά ἀποδείξει τά πλεονεκτήματα τῆς συνεταιριστικῆς οἰκονομιας πάνω στήν καπιταλιστική καί ἕνα ὅπλο προπαγάνδας τῶν νέων ἰδεῶν. Ἀλλά πόσο μεγάλη διαφορά ὑπάρχει ἀνάμεσα σ'αὐτόν καί στούς οὐτοπιστές στό παραπάνω ζήτημα! Πρῶτο, αὐτός ποτέ δέν διακήρυσσε ὅτι ἡ ἵδρυση τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι τό *μοναδικό* μέσο τῶν κοινωνικῶν μεταρυθμίσεων, δέν προσπαθοῦσε νά ἐπιβάλλει δογματικά στήν ἐργατική τάξη αὐτή τήν ἑνιαία μορφή καί δέν τήν ἀντιπαράθετε στίς ἱστορικές μορφές τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Δεύτερο, αὐτός ὄχι μόνο δέν ἀρνιόταν τήν πολιτική πάλη καί τά πολιτικά καθήκοντα τοῦ προλεταριάτου, ἀλλά, ἀντίθετα, ὅπως εἴδαμε πιό πάνω (κεφ. V καί VI), κατηγοροῦσε τούς σοσιαλιστές γιά διστακτικότητα καί ἀσυνέπεια κατά τήν πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν καθηκόντων, ἰδιαίτερα πάνω στό ζήτημα τῆς κατάληψης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί τῆς ἐπαναστατικῆς δικτατορίας. Γιά τόν Τσερνισέβσκι ἦταν τελείως ξένα* πράγματα ἡ πολιτική ἀπάθεια, ἡ στενή ἀποκλειστικότητα τοῦ ἐφευρέτη τῆς φιλοσοφικῆς λίθου, τοῦ διανοητῆ τοῦ γραφείου πού ὀνειροπολεῖ νά εὐεργετήσει τήν ἀνόητη ἀνθρωπότητα μέ τίς μεγαλοφυεῖς ἐπινοήσεις του καί κοιτάζει ἀπό ψηλά τά χωρίς καμιά προστασία χτυπήματα πού ὑφίστανται οἱ ἀπαίδευτες μάζες μέσα στήν ἄβυσσο τῆς ἱστορικῆς δίνης — μ'ἕνα λόγο τοῦ ἦταν ξένα πράγματα ἡ σεχταριστική αὐτοπεποίθηση καί ἡ σχολαστικότητα. NB

Καί ἄν στόν τομέα τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν μαθητής τοῦ Φουριέ, τοῦ Ὄουεν καί τοῦ Σαίν-Σιμόν, στόν τομέα τῶν πρακτικῶν ἐνεργειῶν καί τῶν μεθόδων πολιτικῆς πάλης πλησίαζε περισσότερο πρός τούς μπλανκιστές καί τούς χαρτιστές... NB

Ὡστόσο ὁ Τσερνισέβσκι δέν πίστευε ὅτι ὁ σοσιαλισμός θά

---

*Ὁ Τσερνισέβσκι καταδικάζει τούς σαιν-σιμονιστές, ἀνάμεσα στ'ἄλλα, καί γιά τήν πολιτική ἀπάθειά τους, γιά τή σεχταριστική ἀποστολή στή νέα Ἰερουσαλήμ. «Ἡ πανηγυρική εἴσοδος τῶν σαιν-σιμονιστῶν στή νέα τάξη ζωῆς πραγματοποιόταν στίς 6 Ἰούνη 1832 τήν ἴδια ἐκείνη μέρα, ὅταν οἱ γειτονικές συνοικίες τοῦ Παρισιοῦ ἦταν τό θέατρο τῆς ἐξέγερσης τῶν ρεπουμπλικάνων, πού προκλήθηκε ἀπό τήν πομπή τῆς κηδείας τοῦ Λαμάρκ. Οἱ σαιν-σιμονιστές, ἀρχίζοντας ἥσυχα τή δική τους ἐσωτερική ὀργάνωση ἀνάμεσα στίς βροντές τῶν κανονιῶν, πού ἐξόντωναν τά ὀλιγάριθμα τμήματα τῶν ἐπαναστατῶν, σάν νά ἔδειχναν ὅτι αὐτοί δέν ἔχουν καμιά δουλιά μέ τά παλιά ριζοσπαστικά κόμματα πού βαδίζουν γιά τό μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας μέ ἕνα δρόμο πού οἱ σαιν-σιμονιστές τόν θεωροῦσαν λαθεμένο καί ἀκόμη δέν καταλαβαίνουν τί μεταρυθμίσεις χρειάζονται στήν κοινωνία. Αὐτοί, ἀρνούμενοι τόν παλιό κόσμο, ἀρνήθηκαν μάλιστα καί τούς ἀνθρώπους πού περισσότερο ἀπ'ὅλους τούς ἄλλους στόν παλιό κόσμο ἤθελαν τό καλό τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων» (Ἡ Ἰουλιανή μοναρχία, I σελ. 146).

ἔρθει γρήγορα. 'Απ'αὐτή τήν ἄποψη ἔβλεπε τά πράγματα πιό ρεαλιστικά ἀπ'ὅ,τι, λογουχάρη, ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς στό τέλος τῆς δεκαετίας 1840-1850. Στό ἄρθρο «Οἰκονομική δραστηριότητα καί νομοθεσία» (1859) ὁ Τσερνισέβσκι λέει ὅτι ἐμεῖς ἀκόμη εἴμαστε πολύ μακριά ἀπό τό σοσιαλισμό «ἴσως ὄχι καί κατά χίλια χρόνια, ἀλλά πιθανό περισσότερο ἀπό ἑκατό ἤ ἑκατόν πενήντα»*. Νά γιατί τίς ἐλπίδες πού στήριζε ὁ Τσερνισέβσκι στήν κοινότητα (ὥς τότε εἶχε ἀκόμη αὐτές τίς ἐλπίδες) δέν πρέπει νά τίς βλέπουμε μέ τήν ἔννοια ὅτι δῆθεν παραδεχόταν τή δυνατότητα τοῦ ξαφνικοῦ ἅλματος ἀπό τή ρωσική βαρβαρότητα, μέ τήν ἀγραμματοσύνη της καί τίς ξύλινες ρόδες, μονομιᾶς στήν κομμουνιστική χιλιετηρίδα. Πιθανό νά ὑπολόγιζε ὅτι ἄν ἡ ἱστορία, ἡ ὁποία «σάν τή γιαγιά ἀγαπάει τρομερά τά νεότερα ἐγγονάκια»**, διαμορφωθεῖ εὐνοϊκά γιά τό ρωσικό λαό, τότε θά γίνει κάτι παρόμοιο μέ αὐτό πού τά τελευταῖα χρόνια ὀνομαζόταν σέ μᾶς «ἐργατική δημοκρατία» καί σέ μιά τέτια περίπτωση ἡ διατήρηση τῆς κοινότητας θά δόσει τή δυνατότητα νά περάσουμε βαθμιαῖα σέ μιά πραγματική συλλογική γεωργία μέ τή χρησιμοποίηση μηχανῶν.

NB

NB «ρεαλισμός»;;

'Επομένως, ὁ Τσερνισέβσκι δέν πίστευε ὅτι ἐπίκειται ὁ σοσιαλισμός, ἀλλά νόμιζε ὅτι εἶναι ἤδη ἀναγκαῖο τώρα νά μελετηθεῖ τό σοσιαλιστικό σύστημα στίς βάσεις του, «διαφορετικά θά παραστρατήσουμε»***. 'Αλλά, ἄν αὐτή τή στιγμή εἶναι ἀδιανόητη ἡ πλήρης καί τελειωτική πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλιστικοῦ συστήματος, ὡστόσο εἶναι ἐνδεχόμενη ἡ μερική πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ. «Μήπως δέν συμβαίνει — λέει ὁ Τσερνισέβσκι — ὁ διανοητής πού ἀναπτύσσει τήν ἰδέα του στά καθαρά θεωρητικά ἔργα του, μέ μιά μοναδική φροντίδα γιά τό δίκιο καί τή συνέπεια τοῦ συστήματος, ὅτι μπορεῖ νά περιορίσει τίς συμβουλές του στά πρακτικά ἔργα τοῦ παρόντος μόνο μέ τό ἕνα μέρος τοῦ συστήματός του πού εἶναι ἄνετα πραγματοποιήσιμο καί γιά τό παρόν;». Νά γιατί ὁ Τσερνισέβσκι θεωρεῖ ὅτι δέν εἶναι ἀνώφελο, διατηρώντας τήν ἀκεραιότητα τῶν σοσιαλιστικῶν του ἐπιδιώξεων, «νά μιλήσει καί γι'αὐτό πού εἶναι ἐφικτό στή σύγχρονη πραγματικότητα». Καί παραπέρα ὁ Τσερνισέβσκι ἐπαναλαμβάνει τό σχέδιό του τῶν παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν, πού τό κατέστρωσε σύμφωνα μέ τίς γνῶμες τοῦ Φουριέ καί τοῦ Λουί Μπλάν, ἐκφράζοντας τήν ἐπιφύλαξη ὅτι αὐτό εἶναι μόνο μία ἀπό τίς «προτάσεις οἱ ὁποῖες ἔχουν ὑπόψη τους τά ὅρια τοῦ ἐφικτοῦ γιά τή σημερινή ἐποχή»****.

* Ἅπαντα, IV, 450.
** Ibid., 329.
*** Παρατηρήσεις στόν Μίλλ, 634 καί παρ
**** 'Απ'αὐτή τήν ἄποψη στόν Τσερνισέβσκι ἐπέδρασε ἀναμφισβήτητα ἡ διδασκαλία τοῦ Φουριέ γιά τή θεωρία τῆς ἐγγύησης σάν ἐνδιάμεσου σταδίου ἀνάμεσα στό καπιταλιστικό σύστημα (πολιτισμό) καί τό σοσιαλιστικό (κοινωνικό σύστημα, ἁρμονία). 'Η θεωρία τῆς ἐγγύησης τοῦ Φουριέ προβλέπει ἕνα κοινωνικό σύστημα κατά τό ὁποῖο τά ἀτομικά συμφέροντα πού κυριαρχοῦν στόν πολιτισμό θά εἶναι ὑποταγμένα στίς ἐγγυήσεις τοῦ κοινωνικοῦ συμφέροντος. Τό ἀπόλυτο δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας θά εἶναι περιορισμένο. Τά μετοχικά κοινοτικά γραφεῖα ὀργανώνουν τήν παραγωγή καί τό ἐμπόριο πάνω σέ

Δέν θά τόν κρίνουμε αὐστηρά γι'αὐτό. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι καί ὁ Κάουτσκι στήν μπροσούρα του «Τήν ἄλλη μέρα μετά τήν ἐπανάσταση» μιλάει γιά τή βαθμιαία πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ — εἶναι ἀλήθεια μετά τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο. Δέν θά ξεχάσουμε παρακάτω, ἄν πάρουμε μιά ἐποχή πιό κοντινή στόν Τσερνισέβσκι, ὅτι τά συνέδρια τῆς Διεθνοῦς πού στίς ἐργασίες τους ἐπιδροῦσε ἔμμεσα ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ, ἀποδέχονταν ἐπίσης μιά τέτια μερική πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέσα στά ὅρια ἀκόμη τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος (ὅπου κατέτασσαν τήν ἐθνικοποίηση τῆς γῆς, τήν ἐθνικοποίηση τῶν σιδηροδρόμων, τῶν καναλιῶν καί τῶν ὀρυχείων, τή μεταβίβασή τους στούς ἐργατικούς συνεταιρισμούς κτλ.).

Μπά! Κοπάνησε ψευτιές ὁ σ. Στεκλόφ

;;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII
Ο ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΚΕΙΝΗΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

[340-354] Ὁ Τσερνισέβσκι ἔβλεπε τή σύγχρονή του ρωσική κοινωνία μέ μεγάλη ἀπαισιοδοξία. Σ'αὐτή τήν κοινωνία δέν ἔβλεπε οὔτε τήν τάση γιά ἀποφασιστικό ἀγώνα, οὔτε τίς δυνάμεις πού ἦταν ἱκανές νά φέρουν αὐτό τόν ἀγώνα ὥς τό τέλος. «Νά ἀλλάξουμε σύμφωνα μέ τίς δικές μας πεποιθήσεις τή ζωή τῆς ρωσικῆς κοινωνίας! — λέει ὁ ἥρωας τοῦ διηγήματος «Σιγανή φωνή»: — στά νιάτα του φυσικό εἶναι νά σκέπτεται κανείς γιά κάθε εἴδους χίμαιρες. Ἀλλά στήν ἡλικία μου θά ἦταν ντροπή νά διατηρῶ αὐτή τήν ἀφέλεια... Ἐγώ ἀπό καιρό τώρα ἔγινα ἐνήλικος, ἀπό καιρό εἶδα σέ ποιά κοινωνία ζῶ, ποιᾶς χώρας, ποιανοῦ ἔθνους εἶμαι παιδί. Νά καταγίνουμαι γιά τήν ἐφαρμογή τῶν δικῶν μου πεποιθήσεων στή ζωή της θά σήμαινε νά μοχθήσω γιά νά βάλω στό νοῦ τοῦ βοδιοῦ τίς δικές μου ἀντιλήψεις γιά τό ζυγό»*. Τοῦ φαινόταν ὅτι ζεῖ στήν ἐποχή τοῦ «ἀνίατου λήθαργου τῆς κοινωνίας»**...

Ὁ Λεβίτσκι μεταδίδει τήν ἐντύπωση πού εἶχε ἀπό τίς συνομιλίες μέ τόν Τσερνισέβσκι κατά τόν ἑξῆς τρόπο***

Ἀπ'ὅλα ὅσα ἔλεγε πολλά φαίνονταν πολύ ζοφερά, πολύ ἀπελπιστικά. Τά λόγια του προκαλοῦσαν στόν ἀκροατή μιά βαθιά περιφρόνηση πρός τό παρόν καί πρός κάθε δράση στό παρόν. Ὁ εἰλικρινής δημοκράτης δέν πρέπει νά ἐξάπτεται γιατί ὅλες οἱ κοινωνικές μας ὑποθέσεις εἶναι μικροπράγματα καί ἀνοησίες. Ἡ κοινωνία μας δέν

συνεταιριστικές ἀρχές. Θά εἰσαχθεῖ τό σύστημα πλατιᾶς κρατικῆς ἀσφάλισης τῶν πολιτῶν ἀπό κάθε ἀτύχημα. Θά ὀργανωθεῖ πλατιά κοινωνική βοήθεια στούς ἀνέργους κτλ. Μ'ἕνα λόγο θά ἐξαλειφθεῖ τό σύστημα τοῦ ἀπεριόριστου ἀνταγωνισμοῦ καί θά πάρει ἰδιαίτερη ἀνάπτυξη ἡ κρατική ἐπέμβαση στίς οἰκονομικές σχέσεις πρός τό συμφέρον τῶν ἐργαζομένων μαζῶν, κι'αὐτό ἐφόσον ἡ ἀνθρωπότητα δέν θά καταφέρει νά περάσει ἀμέσως ἀπό τόν πολιτισμό στήν ἁρμονία, παρακάμπτοντας τό στάδιο τῆς θεωρίας τῆς ἐγγύησης.

* «Σιγανή φωνή». Ἅπαντα, Χ, μ. 1, 63.

** Ibid., 70.

*** Τό «Ἡμερολόγιο τοῦ Λεβίτσκι» (τό δεύτερο, ἡμιτελές μέρος τοῦ «Προλόγου»). Ἅπαντα, Χ, μέρ. 1, σελ. 210 καί ἑπόμ.

ἀσχολεῖται μέ τίποτε ἐκτός ἀπό τά ψιλοπράγματα. Τώρα*, λογουχάρη, ἐξάπτεται ἀποκλειστικά ἀπό τή κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας. *Τί εἶναι ἡ δουλοπαροικία; Μικροπράγματα.* Στήν 'Αμερική ἡ δουλεία δέν εἶναι μικροπράγματα: ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά δικαιώματα καί τήν εὐημερία τοῦ μαύρου ἐργάτη στίς νότιες πολιτεῖες καί τοῦ λευκοῦ ἐργάτη στίς βόρειες, εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλη. Νά συγκρίνει κανείς τόν δοῦλο μέ τόν βόρειο ἐργάτη εἶναι μεγάλο ὄφελος. Σέ μᾶς δέν εἶναι τό ἴδιο. Μήπως ζοῦν κατά πολύ καλύτερα ἀπό τούς δουλοπάροικους οἱ ἐλεύθεροι μουζίκοι; Μήπως εἶναι κατά πολύ ἀνώτερη ἡ κοινωνική τους σημασία; 'Η διαφορά εἶναι τόσο μικροσκοπική πού δέν ἀξίζει καί νά γίνεται λόγος γι'αὐτή. 'Η κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας εἶναι ἀσήμαντο πράγμα, μιά καί ἡ γῆ παραμένει ἰδιοκτησία τῶν εὐγενῶν. 'Από τή μεταρύθμιση μπορεῖ νά ἔχει ὄφελος τό ἕνα ἑκατοστό τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὑπόλοιποι μόνο νά χάσουν μποροῦν. Στήν οὐσία ὅλα αὐτά εἶναι μικροπράγματα καί ἀνοησία. *"Ολα εἶναι μιά ἀνοησία μπροστά στό γενικό χαρακτήρα τοῦ ἐθνικοῦ συστήματος.* "Ας ὑποθέσουμε ὅτι αὐτή ἡ μερική μεταρύθμιση θά πραγματοποιηθεῖ. Ποιό ἔχει ὕστερα σειρά; Τό δικαστήριο τῶν ἐνόρκων; «Κι'αὐτό εἶναι ἐπίσης σοβαρό πράγμα, ὅταν δέν βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση ἑνός τέτιου γενικοῦ ἐθνικοῦ συστήματος ὅπου δέν μπορεῖ καμιά δικαστική μορφή νά δράσει πολύ χειρότερα ἀπό τό δικαστήριο τῶν ἐνόρκων». Δυό μικροπράγματα — νά αὐτό εἶναι ὅλο τό πρόγραμμα τῶν φροντίδων καί τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς ρωσικῆς κοινωνίας γιά ἕνα ἀρκετά μακρύ χρονικό διάστημα, ἄν δέν συμβεῖ τίποτε τό ἰδιαίτερο. Καί τίποτε τό ἰδιαίτερο γιά τήν ὥρα δέν προβλέπεται ἀκόμη...

'Ο Λεβίτσκι (Ντομπρολιοῦμποφ) δέν μποροῦσε νά συμφωνήσει μ' αὐτά τά σκοτεινά συμπεράσματα τοῦ Βόλγκιν (Τσερνισέβσκι), ἄν καί κατά τή διάρκεια τῶν συζητήσεων ἔπεφτε κάτω ἀπό τήν ἰσχυρή ἐπίδραση αὐτῆς τῆς τεράστιας καί συνεποῦς διάνοιας. 'Αναγνωρίζει τόν Βόλγκιν σάν ἄνθρωπο ἀφοσιωμένο μέ ὅλη του τήν ψυχή στά λαϊκά συμφέροντα, ἀλλά βλέπει ἐπίσης καθαρά καί τίς ἐλλείψεις του: *δέν πιστεύει στό λαό...*

Παραθέτουμε ἀπ'αὐτό τό ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον ἡμερολόγιο (πού γράφτηκε ἀπό τόν ἴδιο τόν Τσερνισέβσκι — δέν θά ξεχάσουμε) ἀκόμη μιά συζήτηση, πού εἶναι χαρακτηριστική γιά τήν τοτινή διάθεση τοῦ Τσερνισέβσκι (τό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας 1850-1860). 'Ο Λεβίτσκι, μένοντας σέ ἀπόκεντρη ἐπαρχία, θυμᾶται τίς συζητήσεις μέ τό δάσκαλό του. «'Επικεφαλῆς ἡ Πετρούπολη, ἡ δημοσιογραφία, οἱ φιλελεύθεροί μας καί ὁ Βόλγκιν πού μέ ἕνα ἄτονο χλευασμό λέει: «"Αχ! ἐσεῖς! — Μά τί σόι μπύρα θά βράσει κανείς μ'αὐτούς τούς παλιανθρώπους;» Καί φέρνεις ἀντίρηση στόν Βόλγκιν: «'Αλλά ποῦ, καί πότε ἡ κοινωνία δέν ἦταν ἕνας ὄχλος παλιανθρώπων; Καί παρόλα αὐτά οἱ τίμιοι ἄνθρωποι παντοῦ καί πάντοτε δούλευαν». — «Φυσικά, ἀπό βλακεία. Παντοῦ καί πάντοτε οἱ ἔξυπνοι ἄνθρωποι ἦταν ἀνόητοι, Βλαντίμιρ 'Αλεξέγεβιτς. Τί εὐχαρίστηση εἶναι αὐτή νά κοπανᾶς ἀέρα; — συνέχιζε ὁ Βόλγκιν τούς ἄτονους σαρκασμούς του. — 'Η ἱστορία κινεῖται ὄχι μ'αὐτά, ὄχι μέ τίς ἰδέες

* Δηλαδή στό τέλος τῆς δεκαετίας 1850-1860.

καί τή δουλιά τῶν ἔξυπνων ἀνθρώπων, ἀλλά μέ τίς βλακεῖες τῶν ἀνόητων καί τῶν ἄξεστων. Οἱ ἔξυπνοι ἄνθρωποι δέν ἔχουν λόγο νά ἀνακατεύονται ἐδῶ, πιστέψτε με, εἶναι ἀνόητο νά ἀνακατεύεται κανείς σέ ξένες ὑποθέσεις!». Τοῦ ἀπαντᾶς καί σ'αὐτό: «Τό ζήτημα δέν εἶναι ἄν εἶναι ἔξυπνο νά ἀνακατεύεσαι, ἀλλά ἄν μπορεῖς νά μήν ἀνακατεύεσαι. Εἶναι ἄραγε ἔξυπνο νά τρέμει τό σῶμα μου ἀπό τό κρύο, εἶναι ἄραγε ἔξυπνο νά αἰσθάνεται τό στῆθος μου στενοχώρια μέσα στό ἀσφυκτικό ἀέριο; Εἶναι ἀνόητο. Θά ἦταν καλύτερα γιά μένα ἄν γινόταν διαφορετικά. 'Αλλά τέτια εἶναι ἡ φύση μου: τρέμω ἀπό τό κρύο, ἀγανακτῶ στήν παλιανθρωπιά, καί ἄν δέν ἔχω μέ τί νά τρυπήσω τόν τοῖχο τῆς πνιγηρῆς φυλακῆς θά χτυπιέμαι πάνω του μέ τό κούτελο — κι'ἄς μήν τρανταχτεῖ ὁ τοῖχος, θά σπάσει τουλάχιστο τό κούτελο — παρόλα αὐτά ἐγώ θά βγῶ κερδισμένος». Βλέπω ἕνα ἄτονο χαμόγελο, ἕνα κούνημα τοῦ κεφαλιοῦ: «"Αχ, Βλαντίμιρ 'Αλεξέγεβιτς, φυσικά, μ'αὐτή τήν ἔννοια μιλᾶτε σωστά, ἀλλά πιστέψτε, δέν ἀξίζει νά ἔχετε τέτια αἰσθήματα». — «Τό ζήτημα δέν εἶναι ἄν ἀξίζει νά τά ἔχετε, ἀλλά ὅτι τά ἔχετε»»*.

Νά ἐργάζεται κανείς γιά τούς ἀνθρώπους πού δέν καταλαβαίνουν ἐκείνους πού ἐργάζονται γι'αὐτούς—αὐτό εἶναι πολύ δυσάρεστο γιά ὅσους ἐργάζονται κι'ἀσύμφορο γιά τήν ἐπιτυχία τῆς δουλιᾶς, ἔλεγε ὁ Τσερνισέβσκι στά «Γράμματα χωρίς διεύθυνση». *Νά ποιά εἶναι ἡ τραγωδία τοῦ Τσερνισέβσκι καί τῶν συγχρόνων του.* Μέ τό δοσμένο συσχετισμό τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων ἐκείνη τήν ἐποχή ἡ πορεία τῶν γεγονότων πραγματοποιόταν μέ μιά μοιραία σταθερότητα καί στρεφόταν ἐνάντια στά λαϊκά συμφέροντα...

Καί οἱ φιλελεύθεροι; Σ'αὐτούς ὁ Τσερνισέβσκι στήριζε τίς λιγότερες ἐλπίδες. 'Η δυσπιστία πρός τούς φιλελευθέρους ἦταν ἀπαραίτητη γιά τόν ἐπαναστάτη, γιατί οἱ φιλελεύθεροι λιγότερο ἀπ'ὅλα σκέπτονται γιά τό καλό τοῦ λαοῦ, ἐνῶ κυνηγοῦν τά καθαρά ἀστικά συμφέροντα. 'Αλλά ὁ Τσερνισέβσκι θά τούς συγχωροῦσε τά μισά ἱστορικά τους ἁμαρτήματα, ἄν ἔδειχναν ἔστω καί λίγη ἀποφασιστικότητα καί ἐπιμονή ἀκόμη καί στήν ἐπιδίωξη τῶν δικῶν τους ταξικῶν σκοπῶν, ἄν καταλάβαιναν ὅτι καμιά μεταρύθμιση δέν ἔχει ὁποιαδήποτε σημασία στή Ρωσία, ἐφόσον παραμένουν ἀκέραια τά βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος... ;

Στή ρωσική κοινωνία δέν ὑπάρχουν ἄνδρες, λέει ὁ Τσερνισέβσκι. Χωρίς νά ἀποκτήσει τήν συνήθεια γιά μιά αὐτοτελή συμμετοχή στίς κοινωνικές ὑποθέσεις, χωρίς νά ἀποκτήσει τό αἴσθημα τοῦ πολίτη, τό παιδί ἀνδρικοῦ φύλου, μεγαλώνοντας, γίνεται ὄν ἀνδρικοῦ φύλου μέσης ἡλικίας καί ὕστερα ἡλικιωμένος ἄνθρωπος, ἀλλά ἄνδρας δέν γίνεται ἤ, τουλάχιστο δέν γίνεται ἄνδρας μέ εὐγενικό χαρακτήρα. 'Η μικρότητα τῶν ἀντιλήψεων καί τῶν συμφερόντων ἀντανακλᾶται στό χαρακτήρα καί στή βούληση: «ὅση εἶναι ἡ εὐρύτητα τῶν ἀντιλήψεων τόση εἶναι καί ἡ εὐρύτητα τῶν ἀποφάσεων». Μ'αὐτό καθορίζεται ὁ χαρακτήρας τῶν ρώσων ἡρώων, οἱ ὁποῖοι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τσερνισέβσκι,σ'ὅλους τούς συγγραφεῖς μας ἐνεργοῦν κατά τόν ἴδιο τρόπο. «"Εως ὅτου δέν γίνεται λόγος γιά ἔργα, καί ὑπάρχει ἀνάγκη μόνο νά καλυφθεῖ ὁ ἄδειος χρόνος, νά γεμίσει τό ἄδειο

* Τό «'Ημερολόγιο τοῦ Λεβίτσκι» (δεύτερο,ἡμιτελές μέρος τοῦ «Προλόγου»). "Απαντα, Χ, μέρ. 1, 239.

κεφάλι, ἤ ἡ ἄδεια καρδιά μέ συζητήσεις καί ὄνειρα, ὁ ἥρωας εἶναι πολύ μαχητικός. Μόλις ἡ ὑπόθεση φτάσει στό σημεῖο ὅπου χρειάζεται νά ἐκφράσει κανείς ἄμεσα καί μέ ἀκρίβεια τά αἰσθήματα καί τίς ἐπιθυμίες του, τότε ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ἡρώων ἀρχίζει ἤδη νά ταλαντεύεται καί νά αἰσθάνεται μιά ἀδεξιότητα στή γλώσσα. Μερικοί, οἱ πιό γενναῖοι, τά καταφέρνουν κάπως νά συγκεντρώσουν ἀκόμη ὅλες τίς δυνάμεις τους καί νά ἐκφράσουν τραυλίζοντας κάτι πού δίνει μιά θολή ἔννοια τῆς σκέψης τους, ἀλλά ἄς βάλει κάποιος στό μυαλό του νά πιαστεῖ ἀπό τήν ἐπιθυμία τους καί νά πεῖ: «Ἐσεῖς θέλετε αὐτό κι'αὐτό. Ἐμεῖς χαιρόμαστε πολύ. Ἀρχίστε λοιπόν νά ἐνεργεῖτε καί μεῖς θά σᾶς ὑποστηρίξουμε», — σέ μιά τέτια παρατήρηση οἱ μισοί ἀπό τούς γενναίους ἥρωες λιποθυμοῦν, οἱ ἄλλοι ἀρχίζουν νά σᾶς κατηγοροῦν πολύ βαριά γιατί τούς βάλατε σέ πολύ δύσκολη θέση, ἀρχίζουν νά λένε ὅτι αὐτοί δέν περίμεναν ἀπό σᾶς τέτιες προτάσεις, ὅτι χάνουν ἐντελῶς τά λογικά τους, δέν μποροῦν νά σκεφτοῦν τίποτε, γιατί «πῶς εἶναι δυνατό τόσο γρήγορα» καί «ἐπιπλέον αὐτοί εἶναι τίμιοι ἄνθρωποι», καί ὄχι μόνο τίμιοι, ἀλλά πολύ φρόνιμοι καί δέν θέλουν νά σᾶς βάλουν σέ μπελάδες καί ὅτι γενικά εἶναι ἄραγε δυνατό στήν πραγματικότητα νά φροντίζει κανείς γιά ὅλα τά παραπάνω μή ἔχοντας τίποτε ἄλλο νά κάνει, καί ὅτι τό καλύτερο ἀπ'ὅλα εἶναι νά μήν καταπιάνεται κανείς μέ τίποτε γιατί ὅλα εἶναι συνδεμένα μέ φροντίδες καί μέ δυσκολίες καί γιά τήν ὥρα τίποτε τό καλό δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει, γιατί ὅπως εἰπώθηκε ἤδη, αὐτοί «δέν περίμεναν καθόλου καί δέν ἤλπιζαν» κτλ.»*.

Ὁ Τσερνισέβσκι ἔγραψε τό ἄρθρο γιά τήν «Ἄσια» τοῦ Τουργκένιεφ γιά νά ξεσκεπάσει τίς «φιλελεύθερες αὐταπάτες». Καί ἐνάντια σ'αὐτές τίς αὐταπάτες πάλευε συστηματικά σέ ὅλα τά γραφτά του, ξεσκεπάζοντας ταυτόχρονα σ'αὐτά τή στενότητα καί τόν ταξικό χαρακτήρα τῶν φιλελεύθερων ἐπιδιώξεων. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ φιλελεύθεροι γιά τήν ἐκστρατεία του αὐτή τόν πλήρωναν μέ ἕνα βαθύ μίσος, τόν σύγκριναν μέ τόν Γκρέτς, τόν Μπουλγκάριν καί τόν Σενκόβσκι. Ἀλλά ὁ Τσερνισέβσκι καί ὁ ὅμιλός του δέν συγχίζονταν ἀπό τή συκοφαντία τῶν φιλελευθέρων καί συνέχιζαν νά ξεσκεπάζουν ἀλύπητα τή φιλελεύθερη τάση γιά ἐξωραϊσμό, τήν πανηγυρική καί στομφώδη φλυαρία γιά τή ρωσική πρόοδο. Ἀπόδειχναν ὅτι ἡ βάρκα τῆς ρωσικῆς προόδου ὄχι μόνο δέν τράβηξε ὁλοταχῶς μπροστά, ἀλλά συνεχίζει νά σέρνεται αἰσίως μέσα στόν παλιό ἱστορικό βάλτο. Καί στό σατιρικό παράρτημα τοῦ «Σοβρεμέννικ», στό περίφημο «Σβιστόκ», στό ὁποῖο ὁ ἴδιος ὁ Τσερνισέβσκι λίγο ἔγραφε (ἐκεῖ δούλευε κυρίως ὁ Ντομπρολιοῦμποφ), ἀλλά εἶχε τεράστια ἐπίδραση στήν κατεύθυνση καί στό περιεχόμενό του, γελοιοποιοῦνταν ἀλύπητα ὁ φιλελεύθερος ἐνθουσιασμός, ἡ μετριοπάθεια, ἡ ἐπιμέλεια καί ἡ ἀγαπητή στή φιλελεύθερη καρδιά «δημοσιότητα».

Ἡ στάση τοῦ Τσερνισέβσκι πρός τούς ρώσους φιλελεύθερους διευκρινίζεται θαυμάσια στό μυθιστόρημα «Πρόλογος». Γιά τούς φιλελεύθερους γραφειοκράτες δέν ἀξίζει νά γίνεται λόγος: ὁ Τσερνισέβσκι τούς περιφρονοῦσε καί τούς μισοῦσε μέ ὅλη του τήν ψυχή, ἴσως ἀκόμη περισσότερο ἀπό τούς ἀνοιχτούς καί ἀπό πεποίθηση ἀντιδραστικούς...

*Ὁ ρῶσος στό rendez-vous. Ἅπαντα, I, 90-91 (1858).

Στό 44 τεῦχος τοῦ «Κόλοκολ» τοῦ 1859 ἐμφανίστηκε τό ἄρθρο τοῦ Χέρτσεν «Very dangerous!» («Πολύ ἐπικίνδυνο!») πού στρεφόταν ἄμεσα ἐνάντια στόν ὅμιλο τοῦ Τσερνισέβσκι. «Τό τελευταῖο καιρό, — ἔγραφε ὁ Χέρτσεν, — στή δημοσιογραφία μας ἄρχισε νά ἀργοφυσάει ἕνα ἀποσυνθετικό ρεῦμα, ἕνα ρεῦμα *ἐκφυλισμοῦ* τῆς σκέψης». Ὁ Χέρτσεν ἀρνεῖται νά δεχτεῖ τίς ἀντιλήψεις τοῦ Τσερνισέβσκι καί τοῦ Ντομπρολιοῦμποφ σάν ἔκφραση τῆς κοινῆς γνώμης καί ἐκφράζει τήν εἰκασία ὅτι τά ἄρθρα τους τούς τά ἔχει ἐμπνεύσει ἡ κυβέρνηση...

Αὐτό τό σκανδαλῶδες ἄρθρο τοῦ Χέρτσεν, στό ὁποῖο ὁ Τσερνισέβσκι καί ὁ Ντομπρολιοῦμποφ παρουσιάζονταν σχεδόν σάν πράκτορες-προβοκάτορες καί ὑπηρέτες τῆς ἀντίδρασης καί στό ὁποῖο ὑπόσχονταν στά μελλοντικά θύματα τῆς ἀπολυταρχίας νά κρεμάσει στό λαιμό τους τό παράσημο τοῦ Ἁγίου Στανισλάβ, προκάλεσε πολύ δυσάρεστη ἐντύπωση στόν ὅμιλο τοῦ «Σοβρεμέννικ». Τόν Ἰούλη τοῦ 1859 ὁ Τσερνισέβσκι ἔφυγε στό ἐξωτερικό, ὅπου στό Λονδίνο ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί στόν Χέρτσεν δόθηκαν πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα ἐξηγήσεις. Καί ὅπως ἔπρεπε νά περιμένει κανείς, αὐτές οἱ ἐξηγήσεις δέν ἔφεραν κανένα ἀποτέλεσμα: ἐκείνη τή στιγμή καί οἱ δυό συζητητές στέκονταν σέ ἀντίθετους πόλους. Ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν ἐκπρόσωπος τοῦ ἐπαναστατικοῦ-δημοκρατικοῦ ρεύματος τῆς κοινωνικῆς σκέψης, ἐνῶ ὁ Χέρτσεν τότε ὑποστήριζε ἀκόμη τήν ἄποψη τοῦ φωτισμένου φιλελευθερισμοῦ καί μάλιστα δέν ἦταν ἀπαλλαγμένος ἀπό μερικές ἐλπίδες στή φιλελεύθερη γραφειοκρατία...

NB

NB

Ὁ Χέρτσεν διηγήθηκε γιά τή συνάντηση μέ τόν Τσερνισέβσκι στό ἄρθρο «Οἱ περιττοί ἄνθρωποι καί οἱ χολιασμένοι»* ἐξαιρετικά προκατειλημμένα καί μονόπλευρα. Ἄν δεχτοῦμε ὅσα λέει, τότε βγαίνει ὅτι ὅλη ἡ συζήτηση τῶν ἐκπροσώπων τῶν δυό κατευθύνσεων τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης στριφογύριζε δῆθεν γύρω ἀπό τίς ἱστορικές ἀναδρομές τῶν δεκαετιῶν 1830-1840 καί 1840-1850.

Στήν πραγματικότητα δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ συζήτηση τοῦ Τσερνισέβσκι μέ τόν Χέρτσεν ἔπρεπε νά περιστρέφεται γύρω ἀπό τή στάση *ἀπέναντι στό ρωσικό φιλελευθερισμό ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καί στίς μεταρυθμίσεις τῆς δεκαετίας 1860-1870...*

Ὕστερα ἀπό τίς διευκρινίσεις μέ τόν Τσερνισέβσκι, ὁ Χέρτσεν ἀναγκάστηκε ἤδη νά ἀρνηθεῖ τίς συκοφαντίες του ἐνάντια στούς ριζοσπάστες πού δῆθεν ἐνεργοῦσαν κάτω ἀπό τήν ἔμπνευση τῆς κυβέρνησης. Τώρα παραδέχεται πιά ὅτι οἱ ριζοσπάστες εἶναι ἄνθρωποι ἀγαθότατοι στήν καρδιά καί εὐγενικότατοι στούς σκοπούς, ἀλλά προσθέτει ὅτι μέ τό ὕφος τους μπορεῖ νά κάνουν τόν ἄγγελο νά φτάσει στόν καυγά καί τόν ἅγιο νά ἀναθεματίσει**. Καί ἐπιπλέον οἱ ριζοσπάστες, σύμφωνα μέ τόν Χέρτσεν, ὑπερβάλλουν τά πάντα στόν κόσμο μέ μιά τέτια ξιπασιά καί ὄχι γιά ν' ἀστειευτοῦν, ἀλλά γιά νά πικράνουν, κι' αὐτά κάνουν τούς ἀγαθούς ἀνθρώπους νά χάνουν τήν ὑπομονή τους. Στήν κάθε φράση «μέ μπουκάλια καί μάλιστα τά πιό μεγάλα», αὐτοί ἔχουν ἕτοιμη τή σκαιότατη ἀπάντηση «ὄχι, μέ βαρέλια σαραντάρια!». Ὁ

---

*Ἅπαντα Χέρτσεν, τόμ. V, σελ. 241-248.

**Ὅπως εἶναι γνωστό, γιά τόν *τόνο* τοῦ ἀντίπαλου οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νά μιλοῦν τότε, ὅταν δέν εἶναι σέ θέση νά τοῦ ἀντιπαραθέσουν πιό σοβαρότερα ἐπιχειρήματα.

Χέρτσεν παρηγοριέται μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ὁ τύπος τῶν χολιασμένων εἶναι ἐφήμερος. Ἡ ζωή, λέει ὁ Χέρτσεν, δέν μπορεῖ νά ἀνεχθεῖ γιά πολύ καιρό τά καταθλιπτικά πρόσωπα τῶν Δανιήληδων τοῦ Νεβά, οἱ ὁποῖοι κατηγοροῦν σκαιότατα τούς ἀνθρώπους, γιατί γευματίζουν μέ ἀπάθεια καί, μένοντας ἔκθαμβοι ἀπό κάποια ζωγραφιά ἤ ἀπό τή μουσική, ξεχνοῦν ὅλες τίς δυστυχίες αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Σ'ἀντικατάσταση αὐτῶν τῶν ἀμείλικτων ἀρνητῶν, πού τούς βασανίζει ὁ εὐέξαπτος καί «μειωμένος» ἐγωισμός, σέ ἀντικατάσταση αὐτῶν τῶν ὑποχονδρικῶν, τῶν καθυστερημένων ταλέντων καί τῶν ἀποτυχημένων ἰδιοφυιῶν πρέπει νά ἔρθει μιά νέα αἰσιόδοξη καί γερή γενιά, στήν ὁποία οἱ γέροι à la Χέρτσεν θά ἁπλώσουν ἴσως τό χέρι πάνω ἀπό τό κεφάλι τῆς ἄρωστης σωματικά καί ἠθικά γενιᾶς τῶν χολιασμένων.

Ὅπως βλέπουμε, ἀκόμη κι'ἕνας τέτιος εἰλικρινής καί φωτισμένος ἐκπρόσωπος τοῦ φιλελευθερισμοῦ, σάν τόν Χέρτσεν, ὀργανικά δέν μποροῦσε νά καταλάβει τήν πρώτη γενιά τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν δημοκρατῶν*. Πίσω ἀπό τό ὕφος δέν διέκρινε τήν οὐσία τῶν ἐπιδιώξεών τους, πίσω ἀπό τά δένδρα δέν διέκρινε τό δάσος. Τόσο ὀργανικά ξένοι ἦταν ἤδη τότε μεταξύ τους οἱ φιλελεύθεροι καί οἱ δημοκράτες. Γιατί ἐδῶ δέν ἐπρόκειτο γιά τή σύγκρουση δυό γενεῶν, ἤ, σωστότερα, δέν ἐπρόκειτο τόσο γιά τή σύγκρουση δυό γενεῶν, ὅσο γιά τή διένεξη δυό κοινωνικῶν ρευμάτων, δυό κομμάτων πού ἐκπροσωποῦσαν οὐσιαστικά διαφορετικά καί ἐχθρικά μεταξύ τους ταξικά συμφέροντα**. Οἱ φιλελεύθεροι ἐκπρο-

NB

NB

NB

*Ὁ κ. Μπογκουτσάρσκι στό βιβλίο του «Ἀπό τό παρελθόν τῆς ρωσικῆς κοινωνίας» (σελ. 250), ἀφοῦ ἐξέθεσε αὐτή τή σύγκρουση τῶν δυό κατευθύνσεων, καταλήγει: «εἶναι ἐντελῶς καθαρό ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι δέν εἶχε στήν οὐσία δίκιο». Εἶναι ἀλήθεια ὅτι συνέρχεται καί θυμᾶται ὅτι «ἐμεῖς γι'αὐτό τό ζήτημα ἔχουμε ἀποδείξεις (τή συζήτηση στό Λονδίνο) μόνο τῆς μιᾶς πλευρᾶς», ἀλλά, πρῶτο, γι'αὐτό ἔπρεπε νά θυμηθοῦμε νωρίτερα, πρίν βγάλουμε τέτιο κατηγορηματικό συμπέρασμα, καί δεύτερο, ἀποδείξεις γι'αὐτό τό ζήτημα εἶναι ὅλη ἡ φιλολογική καί κοινωνική δραστηριότητα καί τῶν δυό μεγάλων συγγραφέων. Ὁ Τσερνισέβσκι ἔμεινε ὥς τό τέλος πιστός στίς ἀντιλήψεις του — καί ἡ ἱστορία ἀπόδειξε ὅτι εἶχε δίκιο νά κρατάει αὐτή τή στάση ἀπέναντι στό ρωσικό φιλελευθερισμό. Νά ὅμως πού ὁ Χέρτσεν ἀναγκάστηκε γρήγορα νά ἀρνηθεῖ τή τάση του γιά ἐξωραϊσμό καί νά περάσει σέ πολλά σημεῖα μέ τήν ἄποψη τοῦ Τσερνισέβσκι. Γιατί ὅμως ὁ κ. Μπογκουτσάρσκι παρόλα αὐτά θεωρεῖ ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι «δέν εἶχε στήν οὐσία δίκιο», Γιά ποιά οὐσία καί γιά ποιό ζήτημα; Μήπως γιά τή στάση του ἀπέναντι στούς ρώσους φιλελεύθερους, ἤ πρός τή φιλελευθερίζουσα γραφειοκρατία; Νά τί σημαίνει νά περάσει κανείς τό σχολειό τῶν ὀσβομποζντέντσι-καντέτων!

** Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Τουργκένιεφ (ἄνθρωπος, φυσικά, τῆς δεκαετίας 1840-1850), ἀφοῦ ξέκοψε ἀπό τό ριζοσπαστικό «Σοβρεμέννικ», μεταπήδησε στό «Ρούσκι Βέστνικ» τοῦ Κατκόφ, ὁ ὁποῖος αὐτή τήν περίοδο τά κατάφερε ἤδη ἀρκετά νά ἀποκαλύψει τίς πραγματικές του τάσεις. Τό μυθιστόρημα τοῦ Τουργκένιεφ «Πατέρες καί τέκνα», πού ὅ,τι καί νά λέγεται ἐκεῖ, στρεφόταν ἐνάντια στούς «μηδενιστές» (ἄν καί χάρη στή λογοτεχνική εἰλικρίνεια τοῦ συγγραφέα ὁ μηδενιστής Μπαζάροφ παρόλα αὐτά βγῆκε πιό συμπαθητικός ἀπό ὅλα τά ἄλλα πρόσωπα τοῦ μυθιστορήματος), δημοσιεύτηκε στό «Ρούσκι Βέστνικ» τό 1862. Στό μεταξύ ὁ Κατκόφ στό περιοδικό του ἔκανε ἀνοιχτή ἐκστρατεία ἐνάντια στούς δημοκράτες καί πολύ γρήγορα ρίχτηκε καί ἐνάντια στόν Χέρτσεν (προσωπικό φίλο τοῦ Τουργκένιεφ), περιλούζοντάς τον μέ ἕνα σωρό βρωμιές.

стремленій, изъ-за деревьевъ онъ не замѣтилъ лѣса. Настолько органически либералы и демократы были уже тогда чужды другъ другу. Ибо здѣсь дѣло шло не о столкновеніи двухъ поколѣній или, вѣрнѣе, не столько о столкновеніи двухъ поколѣній, сколько о конфликтѣ двухъ общественныхъ теченій, двухъ партій, представлявшихъ существенно различные и враждебные классовые интересы [1]). Либералы представляли интересы буржуазіи и прогрессивнаго дворянства. Чернышевскій и его кружокъ отстаивали интересы трудящихся или, говоря его слогомъ, простонародья, въ которомъ по тогдашнимъ соціальнымъ условіямъ смѣшивались воедино рабочій классъ и крестьянство. Не слѣдуетъ при этомъ упускать изъ виду, что крестьянство составляло тогда почти единственную массу трудящихся, изъ которой пролетаріатъ не успѣлъ еще выдѣлиться настолько, чтобы входить въ разсчеты демократовъ въ качествѣ серьезнаго историческаго фактора. И вотъ почему въ разсчетахъ тогдашнихъ соціалистовъ вообще и Чернышевскаго въ частности главную роль играетъ крестьянство, а о пролетаріатѣ упоминается лишь глухо и слабыми намеками (напримѣръ, швейныя мастерскія въ романѣ „Что дѣлать?").

по этому поводу (разговоръ въ Лондонѣ) только одной стороны", но во-первыхъ, объ этомъ нужно было вспомнить прежде, чѣмъ дѣлать столь рѣшительный выводъ, а во-вторыхъ, показаніями по этому поводу является вся литературная и общественная дѣятельность обоихъ великихъ писателей. Чернышевскій до конца остался вѣренъ своимъ взглядамъ—и исторія доказала справедливость его отношенія къ русскому либерализму; а вотъ Герцену пришлось скоро отказаться отъ своего прекраснодушія и во многомъ стать на точку зрѣнія Чернышевскаго. Почему же г Богучарскій все-таки считаетъ Чернышевскаго „по существу дѣла неправымъ"? По какому существу и какого дѣла? Въ его отношеніи къ россійскимъ либераламъ, что ли? или къ либеральничающей бюрократіи? Вотъ что значитъ пройти освобожденско-кадетскую школу!

[1]) Характерно, что Тургеневъ (конечно, человѣкъ 40-ыхъ годовъ), разорвавши съ радикальнымъ «Современникомъ», перебѣжалъ въ «Русскій Вѣстникъ» Каткова, который къ тому времени успѣлъ уже достаточно обнаружить свои настоящія тенденціи. Романъ Тургенева «Отцы и Дѣти», который, что бы тамъ ни говорили, направленъ былъ противъ «нигилистовъ» (хотя благодаря художественной искренности автора нигилистъ Базаровъ вышелъ все-таки симпатичнѣе всѣхъ другихъ персонажей романа), помѣщенъ былъ въ «Русск. Вѣстникѣ» за 1862 г. А между тѣмъ Катковъ

Σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Γ. Μ. Στεκλόφ
«Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, ἡ ζωή καί ἡ δράση του»
μέ τίς παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν

Σμίκρυνση

σωποῦσαν τά συμφέροντα τῆς ἀστικῆς τάξης καί τῶν προοδευτικῶν εὐγενῶν, ὁ Τσερνισέβσκι καί ὁ ὅμιλός του ὑπεράσπιζαν τά συμφέροντα τῶν ἐργαζομένων, ἤ, μιλώντας μέ τό δικό του στύλ, ὑπεράσπιζαν τά συμφέροντα τοῦ λαουτζίκου, στόν ὁποῖο σύμφωνα μέ τίς τοτινές κοινωνικές συνθῆκες μπερδεύονταν μαζί ἡ ἐργατική τάξη καί ἡ ἀγροτιά. Συνάμα δέν πρέπει νά παραλείψουμε ὅτι ἡ ἀγροτιά ἀποτελοῦσε τότε σχεδόν τή μοναδική μάζα τῶν ἐργαζομένων, ἀπό τήν ὁποία τό προλεταριάτο δέν πρόφτασε ἀκόμη νά ξεχωρίσει τόσο πολύ γιά νά μπεῖ στούς ὑπολογισμούς τῶν δημοκρατῶν σάν σταθερός ἱστορικός παράγοντας. Καί γι'αὐτό στούς ὑπολογισμούς τῶν τοτινῶν σοσιαλιστῶν γενικά καί τοῦ Τσερνισέβσκι ἰδιαίτερα τό βασικό ρόλο παίζει ἡ ἀγροτιά καί γιά τό προλεταριάτο γίνεται λόγος μόνο ὑπόκωφα καί μέ ἀμυδρούς ὑπαινιγμούς (λ.χ. τά ραφτάδικα στό μυθιστόρημα «Τί νά κάνουμε;»). NB

'Ακριβῶς γιατί τή βάση τοῦ συστήματος, στό ὁποῖο πνιγόταν κάθε τι τό τίμιο καί τό ζωντανό στή Ρωσία, ἀποτελοῦσε ἡ δουλοπαροικία — ἀκριβῶς γι'αὐτό οἱ πρωτοπόροι ρῶσοι αὐτῆς τῆς ἐποχῆς δέχτηκαν μέ τέτιον ἐνθουσιασμό τίς πρῶτες ἐνέργειες μέ τίς ὁποῖες ἡ κυβέρνηση ἀνακοίνωνε τήν ἀπόφασή της νά ἀρχίσει τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἀγροτιᾶς ἀπό τή δουλεία. 'Ακόμη καί ὁ μεγάλος μας Τσερνισέβσκι γιά μιά στιγμή ἐπηρεάστηκε ἀπό τό γενικό ἐνθουσιασμό καί παράλληλα μέ τό ἀπόφθεγμα τοῦ Χέρτσεν: «Νενίκηκας Γαλιλαῖε!» προλόγιζε τό ἄρθρο του «Γιά τίς νέες συνθῆκες τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς» («Σοβ.», 1858, τεῦχ. 2) μέ ἕνα ἐπίγραμμα πού ἀπευθυνόταν στόν 'Αλέξανδρο Β΄: «'Ηγάπησας δικαιοσύνην, καί ἐμίσησας ἀδικίαν· διά τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός σου (Ψαλ. XLV, στιχ. 8)»*... 1858

'Η δουλοπαροικία ἦταν ἡ σημαντικότερη πηγή ὅλων τῶν ἀδυναμιῶν τῆς ρωσικῆς ζωῆς**. «Μέ τήν ἐξάλειψη αὐτοῦ τοῦ βασικοῦ κακοῦ τῆς ζωῆς μας κάθε ἄλλο κακό της χάνει τά ἐννέα δέκατα τῆς δύναμής του». Μέ τή δουλοπαροικία παρέλυαν «ὅλες οἱ φροντίδες τῆς κυβέρνησης, ὅλες οἱ προσπάθειες τῶν ξεχωριστῶν ἀνθρώπων γιά τό καλό τῆς Ρωσίας». Στή δουλοπαροικία δέν ἦταν κατορθωτά οὔτε ἡ δικαιοσύνη, οὔτε ἡ κανονική λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, οὔτε ἡ χρηστή διοίκηση, οὔτε ὁ ὀρθολογικός προϋπολογισμός, οὔτε ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. 'Η καταναγκαστική ἐργασία τῶν ἀγροτῶν πρίν ἀπόλα ἦταν ἀσύμφορη γιά τούς ἴδιους τούς τσιφλικάδες. 'Η κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας θά φέρει ὄφελος σέ ὅλο τό λαό, σ'ὅλη τή χώρα, ἀλλά περισσότερο ἀπ'ὅλα καί πρίν ἀπ'ὅλα ἀπ'αὐτή θά κερδίσει ἡ τσιφλικάδικη τάξη καί ὕστερα οἱ ἔμποροι καί οἱ βιομήχανοι: νά γιατί τά ἔξοδα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν πρέπει νά τά ἀναλάβει ὅλο τό ἔθνος***. 'Αλλά ὅλες αὐτές οἱ

*"Απαντα, IV, 50 καί ss.

**'Αργότερα, ὅπως ξέρουμε, ὁ Τσερνισέβσκι ἄλλαξε λίγο τήν ἄποψή του. 'Η ἀποτυχία τῆς ἀγροτικῆς μεταρύθμισης τόν ἀνάγκασε νά γυρέψει αὐτή τή βασική αἰτία βαθύτερα καί τή βρῆκε στό πολιτικό σύστημα τῆς Ρωσίας καί σάν μιά ἀπό τίς ἐκδηλώσεις του δέχτηκε τή δουλοπαροικία.

***"Απαντα, IV, 62, 66, 67, 94, 99, 112, 387.

θετικές πλευρές θά ἐκδηλωθοῦν μόνο στήν περίπτωση πού ἡ μεταρύθμιση θά γίνει βαθιά καί σοβαρά, ὅταν δοθεῖ στούς ἀγρότες ὅλη ἡ γῆ πού τούς χρειάζεται καί μάλιστα μέ μικρή ἐξαγορά*. Καί στήν περίπτωση ὀρθολογικῆς λύσης τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος ἡ Ρωσία θά πάει μπροστά μέ γοργά βήματα καί μάλιστα ἡ κοινοτική ἰδιοκτησία στή γῆ θά τή βοηθήσει νά περάσει βαθμιαῖα καί ἀνώδυνα σέ ἀνώτερες μορφές ὀργανωμένης ἐργασίας.

Νά γιατί τά πρῶτα βήματα τῆς κυβέρνησης στόν τομέα τῆς ἀγροτικῆς μεταρύθμισης ὁδήγησαν τόν Τσερνισέβσκι σ'ἕναν τέτιο ἐνθουσιασμό, τόν ἀναπτέρωσαν μέ τέτιες φωτεινές ἐλπίδες. Καί νά γιατί ἀπό τήν πέννα του ξέφυγε τό ἐγκώμιο τοῦ 'Αλέξανδρου Β', πράγμα πού δέν ταίριαζε καί τόσο στή γενική κοσμοθεωρία τοῦ συγγραφέα. «'Η εὐλογία πού ὑπόσχεται στούς εἰρηνοποιούς καί στούς πράους στεφανώνει τόν 'Αλέξανδρο Β' μέ μιά εὐτυχία τέτια πού ἀνάλογή της δέν εἶχε γνωρίσει ἀκόμη κανένας ἀπό τούς βασιλιάδες τῆς Εὐρώπης — μέ τήν εὐτυχία ν'ἀρχίσει μόνος του καί νά ὁλοκληρώσει τήν ἀπελευθέρωση τῶν ὑπηκόων του». 'Αλλά σύντομα, ἀκόμη στό ἴδιο τό 1858 ὁ Τσερνισέβσκι ἄλλαξε τή στάση του πρός τήν κυβέρνηση, ὅταν εἶδε ὅτι αὐτή ἀλλοιώνει τή μεγάλη μεταρύθμιση πρός τό συμφέρον τῶν τσιφλικάδων**.

[356-362] 'Ο Τσερνισέβσκι ἔβλεπε μέ θλίψη καί ἀδύναμη ὀργή ὅτι ἡ ἀγροτική μεταρύθμιση, πού ἔπεσε στά χέρια τῶν γραφειοκρατῶν καί τῶν θιασωτῶν τῆς δουλοπαροικίας, ἀλλοιώνεται συστηματικά καί πραγματοποιεῖται σέ βάρος τῶν λαϊκῶν συμφερόντων. Τή γνώμη τοῦ λαοῦ κανείς δέν τή ρωτοῦσε, καί ὁ Τσερνισέβσκι ἀναλαμβάνει νά ἐκφράσει τήν ἄποψη τῆς ἀγροτιᾶς. 'Ο λαός, λέει, περιμένει ἀπό τή μεταρύθμιση γῆ καί ἐλευθερία δηλαδή, ὄχι μόνο προσωπική ἀπελευθέρωση, ἀλλά καί μεταβίβαση ὅλων τῶν γαιῶν πού χρησιμοποιοῦνται ἀπ'αὐτόν μέ μιά μέτρια ἐξαγορά (γιά ἀπελευθέρωση χωρίς ἐξαγορά σύμφωνα μέ τίς τοτινές συνθῆκες λογοκρισίας, ὅπως ἤδη δείξαμε, ἦταν ἀδύνατο νά γίνει λόγος). 'Ο Τσερνισέβσκι προειδοποιεῖ τήν κυβέρνηση ὅτι ἡ προσωρινή διατήρηση ὑποχρεωτικῶν σχέσεων καί ἡ βαριά ἐξαγορά θά προκαλέσουν στό λαό τή σκέψη ὅτι τόν ἐξαπάτησαν καί σέ μιά τέτια περίπτωση τή χώρα τήν περιμένουν οἱ πιό σκληρές δοκιμασίες***. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ αἰσθήματος ἀγανάκτησης πού τόν κατέλαβε, βλέποντας τήν ἀλλοίωση τῆς ἀγροτικῆς μεταρύθμισης, ὁ Τσερνισέβσκι ἀρχίζει νά κλίνει πρός τήν ἰδέα ὅτι θά ἦταν καλύτερα νά μήν γινόταν καμιά μεταρύθμιση. «Δέν ἐπιθυμῶ, λέει ὁ Βόλγκιν, νά γίνονται μεταρυθμίσεις, ὅταν δέν ὑπάρχουν συνθῆκες ἀπαραίτητες

NB

*'Ο Τσερνισέβσκι στήν οὐσία ἦταν ὑπέρ τῆς πλήρους ἀπαλλοτρίωσης τῶν τσιφλικάδων καί ὑπέρ τῆς μεταβίβασης τῆς γῆς στούς ἀγρότες κυρίως χωρίς καμιά ἐξαγορά. 'Αλλά δέν μποροῦσε νά μιλήσει ἀνοιχτά γι' αὐτό στά ἄρθρα του ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας. Σύγκρ. τό ἀπόσπασμα πού παρατίθεται πιό κάτω στό κείμενο ἀπό τό μυθιστόρημα «Πρόλογος» (συζήτηση μέ τόν Σοκολόβσκι). σ. 357

** Τό περίφημο ἄρθρο «Κριτική τῶν φιλοσοφικῶν προκαταλήψεων ἐνάντια στήν κοινοτική γαιοκτησία», ὅπου ὁ Τσερνισέβσκι κοροϊδεύει τόν ἑαυτό του γιά τίς αἰσιόδοξες ἐλπίδες πού τόν εἶχαν προσωρινά κυριεύσει, τυπώθηκε στό τεῦχ. 12 τοῦ «Σοβρεμέννικ» τό 1858. 1858 Τεῦχ. 12

***'Οργάνωση τῆς ζωῆς. Ἅπ., IV, 545-47.

γιά νά πραγματοποιηθοῦν οἱ μεταρυθμίσεις μέ ἕναν ἱκανοποιητικό τρόπο»*.

«'Εξηγοῦν: θά ἀπελευθερώσουμε τούς ἀγρότες — παρατηρεῖ ὁ Τσερνισέβσκι σέ ἄλλο μέρος. — Ποῦ εἶναι οἱ δυνάμεις γιά ἕνα τέτιο ἔργο; Δέν ὑπάρχουν ἀκόμη δυνάμεις. Εἶναι ἀνόητο νά καταπιάνεσαι μέ ἕνα ἔργο, ὅταν δέν ὑπάρχουν δυνάμεις γι'αὐτό. Καί βλέπετε ποῦ πάει ἡ ὑπόθεση. Θά ἀρχίσουν νά ἀπελευθερώνουν. Τί θά βγεῖ; — κρίνετε μόνοι σας τί βγαίνει, ὅταν ἀναλαμβάνεις ἕνα ἔργο πού δέν μπορεῖς νά τό κάνεις. Εἶναι φυσικό ὅτι θά χαλάσεις τό ἔργο, θά βγεῖ μιά ἀηδία... —'Ο Βόλγκιν σώπασε, σούφρωσε τά φρύδια καί ἄρχισε νά κουνάει τό κεφάλι. — Ἔχ, κύριοι χειραφετιστές μας, ὅλοι αὐτοί οἱ Ριαζάντσεφ σας μέ τήν παρέα τους! τί καυχησιάρηδες, τί φλύαροι, τί ἀνόητοι πού εἶναι! Καί κούνησε πάλι τό κεφάλι του». 'Ο Βόλγκιν, πείθοντας τόν ἐπαναστάτη Σοκολόβσκι (Σερακόβσκι) νά μήν πιστεύει τούς φιλελευθέρους μας καί νά δείχνει σκεπτικισμό στά κούφια λόγια γιά τίς σοβαρές μεταρυθμίσεις πού ἐπιχειροῦν, ἰσχυρίζεται ὅτι κατά τή γνώμη του δέν θά εἶναι ἄσχημο ἄν ἡ ὑπόθεση τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἀγροτῶν δοθεῖ στά χέρια τοῦ τσιφλικάδικου κόμματος. 'Η διαφορά δέν εἶναι τεράστια, ἀλλά μηδαμινή. Θά ἦταν τεράστια ἄν οἱ ἀγρότες ἔπαιρναν τή γῆ χωρίς ἐξαγορά NB *(νά ποῦ ὁ Τσερνισέβσκι ἀνοίγει τά χαρτιά του: στό μυθιστόρημα πού ἔγραψε στή Σιβηρία.* Στά ἄρθρα πού ἔγραψε μέ τήν ἄδεια τῆς λογοκρισίας, γι'αὐτό δέν μποροῦσε οὔτε ὑπαινιγμό νά κάνει). Τό σχέδιο τοῦ τσιφλικάδικου κόμματος διαφέρει ἀπό τό σχέδιο τῶν προοδευτικῶν μόνο κατά τό ὅτι εἶναι πιό ἁπλό καί πιό σύντομο, γι'αὐτό εἶναι μάλιστα καλύτερο. Γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, *καλύτερα εἶναι νά ἀπελευθερωθοῦν χωρίς γῆ.* «Τό ζήτημα τέθηκε κατά τέτιον τρόπο πού ἐγώ δέν βρίσκω λόγους νά ἐξαφθῶ γιά τό ἄν θά ἀπελευθερωθοῦν ἤ δέν θά ἀπελευθερωθοῦν οἱ ἀγρότες, καί πολύ λιγότερο γιά τό ζήτημα ποιός θά ἀρχίσει νά τούς ἀπελευθερώνει — οἱ φιλελεύθεροι ἤ οἱ τσιφλικάδες. Κατά τή γνώμη μου, εἶναι τό ἴδιο. Ἤ μάλλον καλύτερα οἱ τσιφλικάδες»**.

Καί γιατί ὁ Τσερνισέβσκι θεωροῦσε ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν χωρίς γῆ εἶναι καλύτερη; Γιατί κατά τή γνώμη του αὐτό ἦταν τό μοναδικό μέσο νά ξεσηκώσει τή ρουτινιάρικη λαϊκή μάζα καί νά ἀφυπνίσει μέσα της τό κίνημα πού θά σάρωνε τό παλιό καθεστώς ὁλοκληρωτικά καί θά ἔδινε στό λαό πραγματική γῆ καί ἐλευθερία. Ὅλο αὐτόν τόν καιρό ὁ Τσερνισέβσκι ταλαντευόταν ἀνάμεσα στήν πλήρη ἀποθάρυνση καί στήν ἐλπίδα γιά NB τήν ἐπικείμενη ἔκρηξη τῆς ἀγροτικῆς ἐπανάστασης. Στό φιλελεύθερο συμπόσιο ὁ Βόλγκιν ἀπειλεῖ τούς ἀντιδραστικούς τσιφλικάδες μέ τή λαϊκή ἐπανάσταση. 'Αλλά ὕστερα ἀπό ἕνα λεπτό ὁ ἴδιος κοροϊδεύει τόν ἑαυτό του. Νά ἀπειλεῖς μέ τήν ἀγροτική ἐξέγερση, μέ τήν ἀγροτική ἐπανάσταση! «Καί μήπως αὐτό δέν θά ἦταν ἀστεῖο; Ποιός θά πίστευε λοιπόν, ποιός δέν θά

* «Πρόλογος», loc. cit., 91, 116, 120, 121.

** Ibid., 163-164.

ἔβαζε τά γέλια; — Ναί καί δέν εἶναι καθόλου τίμιο νά ἀπειλεῖς μέ κάτι στό ὁποῖο ἐσύ ὁ ἴδιος πρῶτος πιστεύεις λιγότερο ἀπ' ὅλους»*...

'Ο Τσερνισέβσκι ἀναφέρεται στή σύγχυση πού ὑπάρχει στήν Πολωνία, στίς ἀγροτικές ταραχές στό ἐσωτερικό τῆς Ρωσίας, στήν ἐμφάνιση τῶν ἐπαναστατικῶν προκηρύξεων («Μεγαλορῶσος», «Πρός τή νέα γενιά»), στή ζύμωση ἀνάμεσα στήν πανεπιστημιακή νεολαία τῆς Πετρούπολης καί στό συνταγματικό κίνημα ἀνάμεσα στούς εὐγενεῖς**.

῞Ωστε λοιπόν, παρόλη τήν ἀπαισιόδοξη στάση του πρός τή συνειδητότητα καί τή δραστηριότητα τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ ὁ Τσερνισέβσκι στά τέλη τοῦ 1861 ἄρχισε, ὅπως φαίνεται, νά δέχεται τή δυνατότητα ἑνός πλατιοῦ ἀγροτικοῦ κινήματος. 'Απ'αὐτή τήν ἄποψη εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό τό ἄρθρο του «Δέν εἶναι ἄραγε ἡ ἀρχή τῆς ἀλλαγῆς;», πού γράφτηκε ἀπ'ἀφορμή τά διηγήματα τοῦ Ν. Β. Οὐσπένσκι καί δημοσιεύτηκε στό XI τεῦχος τοῦ «Σοβρεμέννικ» τό 1861. 'Ο Τσερνισέβσκι, δείχνοντας ὅτι ὁ Ν. Οὐσπένσκι γράφει γιά τό λαό τήν ἀλήθεια χωρίς στολίδια καί ὅτι τά διηγήματά του εἶναι ἀπαλλαγμένα ἀπό τή γλυκανάλατη ἐξιδανίκευση τῆς λαϊκῆς ζωῆς, ἐξηγεῖ αὐτή τήν περίπτωση μέ τό ὅτι στήν ψυχολογία τῆς ρωσικῆς ἀγροτιᾶς ἔγινε ἀλλαγή πρός τό καλύτερο...

«'Η ἀποφασιστικότητα τοῦ κ. Οὐσπένσκι νά περιγράψει τό λαό μέ ἕνα τόσο λίγο κολακευτικό γιά τό λαό πνεῦμα ἐπιβεβαιώνει τή σημαντική ἀλλαγή τῶν περιστάσεων, τή μεγάλη διαφορά τῆς σημερινῆς ἐποχῆς ἀπό τήν πρόσφατη περίοδο, ὅταν κανένας δέν θά σήκωνε τό χέρι νά ξεσκεπάσει τό λαό»... NB

Στίς μεγάλες ἱστορικές στιγμές, ὅταν θίγονται τά ζωτικά συμφέροντα καί οἱ ἐπιδιώξεις τῶν μαζῶν, ὁ λαός μεταμορφώνεται. «Πάρτε τόν πιό συνηθισμένο, τόν πιό ἄχρωμο, τόν ἄνθρωπο μέ τόν ἀσταθή χαρακτήρα, τό χυδαῖο ἄνθρωπο: ὅσο ἀσήμαντα καί ἀδιάφορα κι'ἄν κυλοῦσε ἡ ζωή του, ὑπάρχουν μέσα σ'αὐτή στιγμές ἐντελῶς ἄλλης ἀπόχρωσης, *στιγμές δραστήριων προσπαθειῶν, τολμηρῶν ἀποφάσεων*. Τό ἴδιο ἀκριβῶς συμβαίνει καί στήν ἱστορία κάθε λαοῦ». NB

Καί ὁ Τσερνισέβσκι τελειώνει τό ἄρθρο του μέ ἔκκληση πρός τή διανόηση νά πάει πρός τό λαό, πού γιά τό πλησίασμά του δέν χρειάζονται καθόλου ταχυδακτυλουργίες στό πνεῦμα τῆς σλαβοφιλίας, ἀλλά μιά ἀρκετά ἁπλή καί ἀβίαστη συζήτηση γιά τά συμφέροντά του***.

Τό μεγάλο ἱστορικό καθῆκον νά φέρει τό λαό σέ ἐπαφή μέ τίς ἰδέες τῆς δημοκρατίας καί τοῦ σοσιαλισμοῦ ἔπρεπε νά τό ἐκπληρώσει ἡ νέα γενιά πού βγῆκε στή σκηνή ὕστερα ἀπό τή συντριβή τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος στή διάρκεια τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Σ'αὐτή τή ρωμαλαία καί τολμηρή γενιά

---

* «Πρόλογος», loc. cit., 181.

** «Γράμματα χωρίς διεύθυνση», l. c., 304.

*** «Δέν εἶναι ἄραγε ἡ ἀρχή τῆς ἀλλαγῆς;». ῎Απ., VIII, 339-359.

στήριζε όλες του τίς ἐλπίδες ὁ Τσερνισέβσκι, γι'αὐτή τή γενιά αὐτός καί ὁ Ντομπρολιοῦμποφ ἔγραφαν τά ἄρθρα τους, σ'αὐτήν ἀπευθύνονταν με τίς ἐκκλήσεις τους νά πάει στό λαό. Τό μυθιστόρημα τοῦ Τσερνισέβσκι «Τί νά κάνουμε;» πού γράφτηκε στό φρούριο τοῦ Πετροπάβλοβσκ εἶναι ἀφιερωμένο στήν ἀπεικόνιση αὐτῶν τῶν νέων ἀνθρώπων. «'Αγαθοί καί ἰσχυροί, τίμιοι καί ἱκανοί — ἀπευθύνεται σ'αὐτούς ὁ Τσερνισέβσκι στόν πρόλογο τοῦ μυθιστορήματος — ἐσεῖς ἀρχίσατε πρίν ἀπό λίγο νά ἐμφανίζεστε ἀνάμεσά μας, ἀλλά τώρα δέν εἶστε λίγοι καί γρήγορα γίνεστε ὅλο καί πιό πολλοί». Καί ὅταν αὐτοί γίνουν πάρα πολλοί, τότε θά εἶναι πολύ καλά...

Γι'αὐτούς τούς ἀνθρώπους ἡ ἐπιδίωξη τοῦ σοσιαλισμοῦ, τῆς ἐγκαθίδρυσης τοῦ βασιλείου τῆς δουλιᾶς εἶναι μιά φυσική ἀνθρώπινη ἐπιδίωξη. 'Η νύφη τους, ἡ βασίλισσα τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητας τούς ψιθυρίζει μαγικά λόγια, πού προσελκύουν κάθε πικραμένη καί προσβλημένη ὕπαρξη. Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ἐπενεργοῦν πάνω στούς οἰκείους τους, τούς «κάνουν πνευματικά ὥριμους», δηλ. τούς ἐμπνέουν τό αἴσθημα τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας καί τήν ἀγάπη πρός τούς πάσχοντες (εἶναι χαρακτηριστικό γιά τόν Τσερνισέβσκι ὅτι ὁ Λοπουχόφ κάνοντας πνευματικά ὥριμη τήν Βέρα Πάβλοβνα, τῆς δίνει νά διαβάσει ἔργα τοῦ *Φουριέ καί τοῦ Φόυερμπαχ*). Αὐτοί διαφέρουν ὀργανικά ἀπό τούς φιλελευθέρους, εἶναι προπαγανδιστές τῶν νέων δημοκρατικῶν καί σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν: γι'αὐτούς ὁ Όουεν εἶναι ἕνας «ἅγιος γέρος». Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί παρακολουθοῦν προσεκτικά τήν ἐπιστήμη, τούς ἐνδιαφέρει ἡ ἀνθρωπολογική φιλοσοφία, οἱ χημικές θεωρίες τοῦ Λίμπιχ, οἱ νόμοι τῆς ἱστορικῆς προόδου καί τά ζητήματα τῆς τρέχουσας πολιτικῆς, ὀργανώνουν ὅμιλο στόν ὁποῖο μπαίνουν ἕνα ζευγάρι βιοτεχνῶν καί μικροεμπόρων, ἕνα ζευγάρι ἀξιωματικῶν, δάσκαλοι καί φοιτητές. 'Οργανώνουν ραφτάδικα σέ κομμουνιστική βάση. Στήν οὐσία ὅμως ἰδανικό τους εἶναι ἡ μικροαστική εὐτυχία. 'Η δράση τους ἔχει κυρίως πολιτιστικό χαρακτήρα. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί ἀποφεύγουν γιά τήν ὥρα τήν ἄμεση πολιτική πάλη, τή συμμετοχή στίς ἐπαναστατικές δραστηριότητες καί μάλιστα τή φοβοῦνται.

NB

NB

Πραγματικός ἐκπρόσωπος τῶν νέων ἀνθρώπων καί πρόδρομος τῶν λαϊκῶν ἀγωνιστῶν εἶναι ὁ Ραχμέτοφ, «σπάνιος ἄνθρωπος», ὅπως τόν ὀνομάζει ὁ Τσερνισέβσκι. Στό πρόσωπο τοῦ Ραχμέτοφ συνδυάζεται ἡ ἀμείλικτη λογική τοῦ ἴδιου τοῦ Τσερνισέβσκι μέ τή φλέβα τοῦ πραγματικοῦ ἐπαναστάτη διαφωτιστῆ, τήν ὁποία, ὅπως φαίνεται, στεροῦνταν ὁ Τσερνισέβσκι. 'Απ'αὐτή τήν ἄποψη ὁ Ραχμέτοφ θυμίζει τό φίλο τοῦ Τσερνισέβσκι, τόν ἐπιφανή πολωνό ἐπαναστάτη Σερακόβσκι, τόν ὁποῖο ὁ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς πρόβαλε στόν «Πρόλογο» μέ τό ὄνομα τοῦ Σοκολόβσκι, μόνο πού ὁ Ραχμέτοφ εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπό τά φιλελεύθερα πάθη τοῦ Σοκολόβσκι. «Μοῦ εἶναι γελοῖοι οἱ διαφωτιστές» — λέει ὁ Βόλγκιν, στήν πραγματι-

NB

κότητα ὅμως ὑποκλίνεται μπροστά τους, αἰσθάνεται ὅτι σ'αὐτούς ὑπάρχει τό ἔνστικτο τῶν πραγματικῶν πολιτικῶν παραγόντων καί ὁ πρακτικός δυναμισμός τῶν ἀγωνιστῶν γιά τή λαϊκή ὑπόθεση *.

[365-375] Ἄν οἱ Λοπουχόφ καί οἱ Κιρσάνοφ ἦταν νέος τύπος, τότε ὁ Ραχμέτοφ ἦταν, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, νεότατος τύπος, ἡ τελευταία λέξη τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Τσερνισέβσκι οἱ τέτιοι ἄνθρωποι εἶναι λίγοι. Ὥς τώρα αὐτός συνάντησε μόνο 8 δείγματα αὐτῆς τῆς ράτσας, μαζί καί δυό γυναῖκες. «Αὐτοί εἶναι λίγοι — τελειώνει ὁ Τσερνισέβσκι τήν περιγραφή του γιά τόν Ραχμέτοφ — ἀλλά μ'αὐτούς λάμπει ἡ ζωή ὅλων. Χωρίς αὐτούς ἡ ζωή θά ἔσβηνε, θά ξύνιζε. Εἶναι λίγοι, ἀλλά δίνουν σ'ὅλους τούς ἀνθρώπους τή δυνατότητα νά ἀναπνέουν. Χωρίς αὐτούς οἱ ἄνθρωποι θά πάθαιναν ἀσφυξία. Εἶναι μεγάλη ἡ μάζα τῶν τίμιων καί καλῶν ἀνθρώπων, ἀλλά τέτιοι ἄνθρωποι εἶναι λίγοι. Καί ὑπάρχουν μέσα της ὅπως ἡ τεΐνη στό τσάι, τό ἄρωμα στό εὐγενές κρασί.'Απ'αὐτούς βγαίνει

*'Ο Σερακόβσκι ἦταν οἰκεῖος ἄνθρωπος στόν ὅμιλο τοῦ «Σοβρεμέννικ». Βιογραφικά στοιχεῖα γι'αὐτόν εἶχαν δημοσιευτεῖ ἐνμέρει στό μυθιστόρημα «Πρόλογος», ἐνμέρει στήν μπροσούρα τοῦ Σαγκάνοφ «'Ο Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι στά κάτεργα καί στήν ἐξορία» κατά τά λεγόμενα τοῦ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς. Τό 1848 ὁ Σερακόβσκι, ὄντας τότε φοιτητής, πῆγε τίς διακοπές τῶν Χριστουγέννων στήν πατρίδα του στό Κυβερνεῖο τοῦ Ποντόλσκ. Αὐτόν τόν καιρό ἀνάμεσα στήν τοπική πολωνική Σλιάχτα (ὀνομασία τῶν πολωνῶν μικρογαιοκτημόνων εὐγενῶν. *Σημ. μετ.*) ἑτοιμαζόταν ἐξέγερση ἀπ'ἀφορμή τίς διαδόσεις γιά τό κίνημα πού ἄρχισε στή Γαλικία. 'Ο Σερακόβσκι πρότεινε στούς θερμόαιμους πού συναρπάζονταν, νά μή βιαστοῦν καί προχωρήσουν σέ ἀποφασιστικές ἐκδηλώσεις, ὥσπου νά πάει ὁ ἴδιος στά σύνορα καί νά ἐξακριβώσει τί συμβαίνει. Στό δρόμο τόν ἔπιασαν καί «ἀπό ὑποψία ὅτι εἶχε σκοπό νά φύγει στό ἐξωτερικό» τόν ἔστειλαν ἐξορία σάν ἁπλό στρατιώτη στά τάγματα τακτικοῦ στρατοῦ στό 'Ορενμπούργκ, ἀλλά βασικά γιά τίς εἰλικρινεῖς καί τολμηρές συζητήσεις μέ τούς στρατιωτικούς ἀνακριτές. Στήν ἀρχή τῆς βασιλείας τοῦ νέου τσάρου ὁ Σερακόβσκι προάγεται σέ ἀξιωματικό, φεύγει στήν Πετρούπολη καί μπαίνει στή στρατιωτική ἀκαδημία πού τήν τέλειωσε μέ ἄριστα, καί μετά στέλνεται ἀπό τήν κυβέρνηση στό ἐξωτερικό γιά κάποιες στρατιωτικο-τεχνικές παραγγελίες. Στήν 'Αγγλία γνωρίστηκε μέ τόν Πάλμερστον, ὁ ὁποῖος τόν σύστησε στή βασίλισσα Βικτωρία. Τό 1863 προσχώρησε στήν πολωνική ἐξέγερση, ἦταν διοικητής τοῦ ἐπαναστατικοῦ τμήματος τοῦ Κόβνο, πιάστηκε αἰχμάλωτος καί κρεμάστηκε ἀπό τόν Μουραβιόφ. Αὐτόν τόν ἐξαιρετικό ἄνθρωπο πρόβαλε ὁ Τσερνισέβσκι μέ τό ὄνομα Σοκολόβσκι στόν «Πρόλογο». 'Αμείλικτος πρός τόν ἑαυτό του ὁ Τσερνισέβσκι εἰρωνεύεται λίγο καλοκάγαθα καί τόν φλογερό Σοκολόβσκι γιά τήν αἰσιοδοξία του. «'Εμεῖς μέ τόν Μπολεσλάβ 'Ιβάνοβιτς εἴμαστε ἀστεῖοι... περιμένουμε τή θύελλα μέσα στό βάλτο» — λέει ὁ Τσερνισέβσκι. 'Αλλά ἀπ'ὅλα φαίνεται ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι ἀγαποῦσε θερμά καί ἐκτιμοῦσε αὐτόν τόν χλωμό ἐνθουσιώδη ἄνθρωπο μέ τή φλογερή ματιά πού σοῦ τρυπάει τήν ψυχή, τόν ἱππότη χωρίς φόβο καί χωρίς ψεγάδι, τόν διαφωτιστή μέ τήν πρακτική φλέβα, τή θερμή καρδιά, ἀλλά μέ τό ψυχρό κεφάλι, πού δέν τά ἔχανε στίς πιό ἐπικίνδυνες στιγμές καί ἦταν πάντα ἕτοιμος νά θυσιάσει τή ζωή του γιά τήν ὑπόθεση τῆς λαϊκῆς ἀπελευθέρωσης. Οἱ σελίδες οἱ ἀφιερωμένες στήν περιγραφή τοῦ Σοκολόβσκι εἶναι οἱ καλύτερες στό μυθιστόρημα καί ξεχωρίζουν γιά τήν καταπληκτική καλλιτεχνική τους δύναμη. — 'Ο Βόλγκιν στό μυθιστόρημα ἀποφεύγει τήν προσέγγιση μέ τόν Σοκολόβσκι, γιατί ὁ τελευταῖος σάν ἄνθρωπος ἐνεργητικός καί μέ αὐταπάρνηση, πολύ λίγο θά παραμείνει αἰχμάλωτος τῶν φιλελεύθερων αὐταπατῶν καί θά μπλεχτεῖ ὁπωσδήποτε σέ κάποιες ἐπαναστατικές δραστηριότητες. Νά ἔχει κανείς γνωριμιά μέ ἕναν τέτιο ἄνθρωπο εἶναι ἐπικίνδυνο. Στήν πραγματικότητα ἡ ὑπόθεση, φυσικά, δέν ἦταν ἔτσι. Γιά τόν Τσερνισέβσκι ὅμως εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι συνωμοτεῖ ἀκόμη καί στό μυθιστόρημα, πού γράφτηκε στή μακρινή ἐξορία πολύ καιρό ὕστερα ἀπό τά γεγονότα πού περιγράφονται σ'αὐτό.

ἡ δύναμη τῆς ζωῆς καί τό ἄρωμα. Εἶναι τό ἄνθος τῶν καλύτερων ἀνθρώπων, εἶναι οἱ κινητῆρες τῶν κινητήρων, εἶναι τό ἅλας τοῦ ἅλατος τῆς γῆς»*.

*Ὑποθέτουν ὅτι στό πρόσωπο τοῦ Ραχμέτοφ ὁ Τσερνισέβσκι ἀπεικόνισε κάποιον Μπαχμέτιεφ, τόν ὁποῖο ὁ Χέρτσεν («Κοινό ἀπόθεμα». Συλλογή ἄρθρων πού δημοσιεύτηκαν μεταθανάτια. Γενεύη, 1874, σελ. 181 καί παρ.) ἀπεικονίζει ἐντελῶς διαφορετικά. Ὁ Χέρτσεν συναντήθηκε μ'αὐτόν στό Λονδίνο τό 1858 αὐτόν τόν καιρό περίπου ὁ Ραχμέτοφ τοῦ Τσερνισέβσκι φεύγει γιά τό ἐξωτερικό. Κατά τόν συγγραφέα μας ὁ Ραχμέτοφ στό ἐξωτερικό παρουσιάζεται στόν Φόυερμπαχ γιά νά τοῦ προτείνει χρήματα γιά τήν ἔκδοση τῶν ἔργων του (ἐδῶ πού τά λέμε, αὐτό δείχνει γιά περισσή φορά πόσο ψηλά ἔβαλε ὁ Τσερνισέβσκι τόν Φόυερμπαχ, «τόν μεγαλύτερο ἀπό τούς εὐρωπαίους διανοητές τοῦ 19ου αἰώνα, τόν πατέρα τῆς νέας φιλοσοφίας». «Τί νά κάνουμε,» l. c., 194). Ὁ Μπαχμέτιεφ ὅμως πῆγε στό Λονδίνο στόν Χέρτσεν γιά νά τοῦ προτείνει ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου του γιά τίς ὑποθέσεις τῆς ρωσικῆς προπαγάνδας. Νά πῶς περιγράφει τόν Μπαχμέτιεφ ὁ Χέρτσεν. NB

«Ἕνας νέος ἄνθρωπος μέ μορφή καντέτου, ντροπαλός, πολύ ἄκεφος καί μέ ἕνα ἰδιαίτερο παρουσιαστικό, ἀρκετά ἄγαρμπο, σάν τούς ἔβδομους-ὄγδοους γιούς τῶν τσιφλικάδων τῆς στέπας. Πολύ λιγόλογος, σχεδόν ὅλο σώπαινε. Ἦταν φανερό ὅτι κάτι εἶχε μέσα στήν ψυχή του, ἀλλά δέν βρῆκε τή δυνατότητα νά πεῖ τί εἶναι αὐτό. Ἐγώ ἔφυγα, ἀφοῦ τόν κάλεσα νά ἔρθει ὕστερα ἀπό δυό-τρεῖς μέρες νά γευματίσουμε. Πρίν ἀπ'αὐτό τόν εἶχα συναντήσει στό δρόμο.

— Μπορῶ νά ἔρθω μαζί σας; ρώτησε.

— Φυσικά, δέν κινδυνεύω ἐγώ μαζί σας, ἀλλά ἐσεῖς μαζί μου. Ἀλλά τό Λονδίνο εἶναι μεγάλο.

—Ἐγώ δέν φοβᾶμαι — καί ἀμέσως ξαφνικά, παίρνοντας φόρα, ἄρχισε νά μιλάει γρήγορα. — Ἐγώ ποτέ δέν θά γυρίσω πίσω στή Ρωσία, ὄχι, ὄχι, όριστικά δέν θά ξαναγυρίσω στή Ρωσία...

— Πρός θεοῦ, εἶστε τόσο νέος.

—Ἐγώ ἀγαπῶ τή Ρωσία, πολύ τήν ἀγαπῶ. Ἀλλά ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι... Ἐκεῖ δέν ὑπάρχει ζωή γιά μένα. Ἐγώ θέλω νά κάνω μιά παροικία πάνω σ'ἐντελῶς κοινωνική βάση. Ὅλα αὐτά τά καλοσκέφτηκα καί τώρα πηγαίνω κατ'εὐθείαν ἐκεῖ.

— Δηλαδή ποῦ;

— Στίς Μαρκησίους νήσους».

Ὁ Μπαχμέτιεφ ἀπό τίς 50 000 φράγκα πού εἶχε, πῆρε μαζί του τίς 30 χιλιάδες στίς Μαρκησίους νήσους, ἀφοῦ τά ἔδεσε στό μαντήλι «ἔτσι ὅπως δένουν τό φούντι ἀπό φραγκοστάφυλα εἴτε ἀπό καρύδια», καί τίς 20 χιλιάδες τίς ἄφησε στόν Χέρτσεν γιά τίς ὑποθέσεις τῆς προπαγάνδας: καί αὐτό ἦταν τό «Κοινό ἀπόθεμα», πού προκάλεσε ἀργότερα τόσες γκρίνιες ἀνάμεσα στούς ρώσους ἐκπατρισμένους. Ἡ παραπέρα τύχη τοῦ Μπαχμέτιεφ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστη. Ἐξαφανίστηκε χωρίς νά ἀφήσει ἴχνη. Στήν ἀπεικόνιση τοῦ Χέρτσεν ὁ Μπαχμέτιεφ φαίνεται ἕνας ξεχαρβαλωμένος, ἕνας σχεδόν μισοπάλαβος ἄνθρωπος πού πολύ λίγο θυμίζει τό τρομερό καί αὐστηρό πρόσωπο τοῦ Ραχμέτοφ. Ἀλλά νά ποῦμε καί τοῦτο: ὁ Χέρτσεν ἦταν ἀνίκανος ὀργανικά νά καταλάβει τούς ρώσους ἐπαναστάτες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Καί πάνω σ'αὐτή τή βάση προέκυψαν ὅλες ἐκεῖνες οἱ παρεξηγήσεις πού δηλητηρίασαν τίς τελευταῖες μέρες τῆς ζωῆς του. Ἄν λοιπόν ὁ Χέρτσεν μπόρεσε νά καταλάβει τόσο λαθεμένα τούς συγγραφεῖς Τσερνισέβσκι καί Ντομπρολιοῦμποφ, τί τό παράξενο ἄν δέν κατάλαβε ἐντελῶς τό μονοκόμματο καί αὐστηρό ἐκπρόσωπο τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας; Ἀπό τήν ἄλλη ὅμως μεριά, εἶναι πολύ πιθανή μιά ἀπό τίς δυό ἄλλες ὑποθέσεις. Ἤ ὁ Μπαχμέτιεφ δέν μποροῦσε καθόλου νά εἶναι τό πρωτότυπο γιά τόν Ραχμέτοφ, ἤ ὁ Τσερνισέβσκι τόν ἰδανικοποίησε ἔντονα, δημιουργώντας μιά μορφή πού δέν εἶχε τίποτε τό κοινό μέ τό πρωτότυπο, ἤ συνδυάζοντας σ'αὐτόν γνωρίσματα ἀπό τό χαρακτήρα τοῦ Ντομπρολιοῦμποφ (τό αὐστηρό αἴσθημα τοῦ πολιτικοῦ χρέους), τοῦ Μπακούνιν (παράκαμψη τῶν σλαβικῶν γαιῶν, σύγκρ. ἐπίσης τοῦ Κελσίεφ), τοῦ Σερακόβσκι (προσέγγιση μέ ὅλες τίς τάξεις) κτλ.

Ἔτσι στό τέλος τῆς λογοτεχνικῆς του δράσης ὁ Τσερνισέβσκι, παρόλη τήν ἀρνητική του στάση πρός τή ρωσική κοινωνία καί τή δυσπιστία γιά τή δραστηριότητα τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ἄρχισε νά παραδέχεται τή δυνατότητα ἑνός πλατιοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, πού προκλήθηκε ἀπό τήν ἀπογοήτευση τῆς ἀγροτιᾶς γιά τή μεταρύθμιση τοῦ 1861. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μποροῦσε νά διαπιστώνει τήν ὕπαρξη νέων ἀνθρώπων, ἐπαναστατῶν ἀπό τή διανόηση, ἕτοιμων νά μποῦν ἐπικεφαλῆς τοῦ λαοῦ στήν πάλη του ἐνάντια στό βασίλειο τῆς ἐκμετάλλευσης καί τῆς καταπίεσης... NB

Ἀπό ποιόν ὅμως δρόμο θά ἔπρεπε νά πάει τό ἐπαναστατικό κίνημα στή Ρωσία κατά τήν ἄποψη τοῦ Τσερνισέβσκι;

Παραπάνω (στό κεφ. VI) εἴδαμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι στίς γενικές πολιτικές του ἀντιλήψεις στεκόταν κοντά στόν μπλανκισμό — στόν μπλανκισμό ὄχι μέ τήν ἔννοια πού πῆρε ἀργότερα αὐτή ἡ λέξη καί χρησιμοποιεῖται ὥς τώρα στήν καθομιλούμενη γλώσσα *, ἀλλά περισσότερο μέ τήν ἔννοια πού ἔδινε σ'αὐτή ὁ Μάρξ, ὅταν παραδεχόταν τούς μπλανκιστές σάν πραγματικούς ἐκπροσώπους τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου... Οἱ μπλανκιστές ὑποστήριζαν τήν ἄποψη ὅτι ἡ μειοψηφία εἶναι ἰσχυρή μόνο ἐφόσον ἐκφράζει πιστά, ἄν ὄχι τίς ἐπιδιώξεις, τουλάχιστον τά συμφέροντα τῆς ἐργαζόμενης πλειοψηφίας.

NB Αὐτή τήν ἄποψη, τή μοναδικά δυνατή γιά τίς ἐποχές πού χαρακτηρίζονται ἀπό τήν παθητικότητα τῆς λαϊκῆς μάζας, ὅπως φαίνεται, ὑπεράσπιζε καί ὁ Τσερνισέβσκι, πού ὑπογράμμιζε καθαρά ὅτι χωρίς τή συμμετοχή τῶν λαϊκῶν μαζῶν εἶναι ἀδύνατο νά πετύχουμε σοβαρά πρακτικά ἀποτελέσματα, ἔλεγε ὅτι μόνο ἡ συμπάθεια τῶν πλατιῶν μαζῶν εἶναι ἱκανή νά ἐξασφαλίσει τήν ἐπιτυχία αὐτοῦ ἤ ἐκείνου τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος καί ὅτι χωρίς τή διέγερση τοῦ ἐνθουσιασμοῦ στίς μάζες οἱ ἐπα-

* Δειγματάκι μιᾶς τέτιας ἐπιφανειακῆς ἀντίληψης τοῦ μπλανκισμοῦ ἀποτελοῦν οἱ κρίσεις τοῦ κ. Νικολάγεφ γιά τίς πολιτικές ἀντιλήψεις τοῦ Τσερνισέβσκι. Ἀφοῦ διηγήθηκε γιά τή συζήτηση πού εἶχε μέ τόν Τσερνισέβσκι στά κάτεργα, στή διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς ἔκφρασε τή γνώμη ὅτι θά ἦταν πολύ καλύτερα, ἄν στή διάρκεια τῆς NB ἀγροτικῆς μεταρύθμισης νικοῦσε ἕνα εἰλικρινά δουλοπάροικο κόμμα τῶν εὐγενῶν καί οἱ ἀγρότες θά ἀπελευθερώνονταν χωρίς γῆ, γιατί τότε θά προκαλοῦνταν ἀμέσως ἡ καταστροφή, ὁ κ. Νικολάγεφ καταλήγει: «Ὅπως βλέπετε ἐδῶ ὑπάρχει ἕνα καθαρός μπλανκισμός: ὅσο χειρότερα, τόσο καλύτερα (¹). Αὐτό δέν θυμίζει καθόλου τίς κατοπινές θεωρίες τῶν δικῶν μας στενοκέφαλων μαρξιστῶν (στούς ὁποίους, ἐδῶ πού τά λέμε, οἱ κύριοι Νικολάγεφ στόν καιρό τους ἀκριβῶς καταλόγιζαν τήν ἀρχή «ὅσο χειρότερα, τόσο καλύτερα» καί τούς ὁποίους ἀκριβῶς αὐτοί οἱ κύριοι κατηγοροῦσαν ὅτι συμπαθοῦν τήν ἀφαίρεση τῆς γῆς ἀπό τήν ἀγροτιά. — *Γ.Σ.*). Ὄχι ἐξέλιξη, ὄχι βαθμιαία ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν ἀπό τά μέσα παραγωγῆς, ὄχι παραβράσιμο τοῦ μουζίκου στό καζάνι τῆς φάμπρικας, ὄχι βαθμιαία του μετατροπή σέ μεροκαματιάρη, ἀλλά πλήρης καί ἄμεση ἀφαίρεση τῆς γῆς. Ὄχι ἐξέλιξη πρός τήν πορεία, ἐπαναλαμβάνω, ὁ Ν. Γκ. φερνόταν μέ ἀγανάκτηση (;), ἀλλά καταστροφή. Ὄχι μαρξισμός, ἀλλά μπλανκισμός» («Προσωπικές ἀναμνήσεις», 21-22). — Δέν ἔχω τίποτε ἄλλο νά πῶ, ὡραία εἰκόνα γιά τίς ἀντιλήψεις τοῦ Τσερνισέβσκι μπορεῖ νά πάρει κανείς ἀπό ἕνα τέτιο κατεβατό!

ναστατικές ἀπόπειρες εἶναι ἀναπόφευκτα καταδικασμένες σέ οἰκτρή ἀποτυχία. Ὅπως ξέρουμε ὁ Τσερνισέβσκι λίγο πίστευε στή δραστηριότητα τῶν μαζῶν, στήν ἱκανότητά τους γιά μιά πλατιά πολιτική πρωτοβουλία. Νόμιζε ὅμως ὅτι σ'ἐκεῖνες τίς ἱστορικές περιόδους, ὅταν θίγονται τά ζωτικά συμφέροντα αὐτῶν τῶν μαζῶν — κυρίως τά οἰκονομικά συμφέροντα πού εἶναι γι'αὐτές ἰδιαίτερα οἰκεῖα, εὐαίσθητα καί κατανοητά — αὐτές οἱ μάζες εἶναι ἱκανές νά μποῦν σέ κίνηση καί πάντως νά ἀποτελέσουν τό στήριγμα γιά τή συνειδητή μειοψηφία πού ἔχει τήν τάση γιά ἀποφασιστική πρωτοβουλία...

Σέ μιά σειρά περίφημα ἄρθρα, ἀφιερωμένα στήν ὑπεράσπιση τῆς κοινοτικῆς ἀρχῆς ἀπό τίς ἐπιθέσεις τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων*, ὁ Τσερνισέβσκι ἀνάπτυξε ὅλα ἐκεῖνα τά ἐπιχειρήματα, τά ὁποῖα ἀργότερα ἀποτέλεσαν τό ὁπλοστάσιο τῶν ναρόντνικων πού ἀφομοίωσαν τό γράμμα, ἀλλά ὄχι καί τό πνεῦμα τοῦ μεγάλου δασκάλου... NB

Ἡ πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ στή Δύση δυσκολεύεται ἀπό τήν ψυχολογία καί τίς συνήθειες τῆς ἀγροτιᾶς πού, ἄν καί δυστυχεῖ στό δικό της χωράφι, γαντζώνεται γερά ἀπό τήν ἀτομική ἰδιοκτησία. Ἐκεῖ γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας μέ βάση τίς ἀρχές τῆς συλλογικότητας εἶναι ἀνάγκη νά «ἀναδιαπαιδαγωγηθοῦν ὁλόκληροι λαοί». Σέ μᾶς στή Ρωσία μόνο τό $^1/_{15}$ ἤ τό $^1/_{20}$ τῶν γαιῶν καλλιεργοῦνται μέ βάση τό δικαίωμα τῆς «κυριαρχικῆς ἰδιοκτησίας», ἐνῶ ἡ συντριπτική μάζα τῶν γαιῶν ἤ κατανέμεται γιά καλλιέργεια καί χρήση μέ βάση τήν κοινοτική ἀρχή, ἤ ἀνήκει στό κράτος, δηλαδή, σ'ὅλο τό ἔθνος. Ἡ μάζα τοῦ λαοῦ ὥς τώρα βλέπει τή γῆ σάν κοινοτική περιουσία... NB NB

Ἕνα ἀπό τά πιό θαυμάσια ἄρθρα τοῦ Τσερνισέβσκι καί συγκεκριμένα ἡ «Κριτική τῶν φιλοσοφικῶν προκαταλήψεων ἐνάντια στήν κοινοτική γαιοκτησία» εἶναι ἀφιερωμένο στήν ἀνάλυση τῆς θεωρητικῆς δυνατότητας αὐτοῦ τοῦ περάσματος. Γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, ὁ Τσερνισέβσκι, ὅταν ἔγραφε αὐτό τό ἄρθρο, εἶχε ἀπογοητευτεῖ σοβαρά πιά ὅτι εἶναι δυνατό νά πραγματοποιηθεῖ αὐτό τό πέρασμα στήν πράξη, ἐξαιτίας τῆς στροφῆς πού πῆρε ἡ ἀγροτική μεταρύθμιση... 1858, 12

Ἀλλά ὅταν ὁ Τσερνισέβσκι πείστηκε ὅτι οὔτε μιά ἀπό τίς «στοιχειώδεις» ἐγγυήσεις, πού τίς θεωροῦσε ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν παραπέρα ἐξέλιξη τῆς

* Θά ἀναφέρουμε τά κυριότερα ἀπ'αὐτά τά ἄρθρα: 1) Κριτική στήν «Ἀνασκόπηση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας στή Ρωσία» τοῦ Τσιτσέριν, «Σοβρ.», 1856, 4. 2) Οἱ σλαβόφιλοι καί τό ζήτημα γιά τήν κοινότητα, «Σοβρ.», 1857, 5. 3) «Studien» τοῦ Γκακστγκάουζεν, «Σοβρ.», 1857, 7. 4) Γιά τήν ἔγγεια ἰδιοκτησία, «Σοβρ.», 1857, 9 καί 11. 5) Κριτική τῶν φιλοσοφικῶν προκαταλήψεων ἐνάντια στήν κοινοτική γαιοκτησία, «Σοβρ.», 1858, 12. 6) Ἡ πρόληψη καί οἱ κανόνες τῆς λογικῆς, «Σοβρ.», 1859, 10.

κοινοτικῆς ἀρχῆς, δέν πραγματοποιήθηκε, ὅταν εἶδε ὅτι τό παλιό πολιτικό καθεστώς ἔμεινε ἐντελῶς ἄθικτο, ὅτι ἡ πραγματοποίηση τῆς ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης δόθηκε στά χέρια τῆς γραφειοκρατίας καί τῶν εὐγενῶν, ὅτι ὁ λαός ὄχι μόνο δέν πῆρε ὅλη τή γῆ, ἀλλά στερήθηκε ἀκόμη ἀπό ἕνα σημαντικό μέρος τῶν προηγούμενων χωραφιῶν του καί γιά τή γῆ πού τέθηκε στή διάθεσή του τοῦ ἐπιβλήθηκε μεγάλη ἐξαγορά — μέ δυό λόγια, ὅταν κατάλαβε ὅτι ἡ «μεγάλη μεταρρύθμιση» ἀπειλεῖ περισσότερο νά χειροτερεύσει παρά νά καλυτερεύσει τή θέση τῶν λαϊκῶν μαζῶν, νά μήν τίς ἀπελευθερώσει ἀπό τή δουλεία, νά μήν δόσει ἀπόλυτη ἐλευθερία στίς δημιουργικές τους δυνάμεις, ἀλλά νά τίς ἀλυσοδέσει μέ ἀκόμη πιό βαριές ἀλυσίδες, τότε ἀναγνώρισε ὅτι οἱ ἐλπίδες του ἦταν ἀστήρικτες, οἱ θεωρίες του ἀφηρημένες καί ὅλη ἡ καμπάνια πρός ὄφελος τῆς κοινότητας, σάν πιθανοῦ ἐμβρύου τοῦ σοσιαλιστικοῦ συστήματος, ἦταν πέρα γιά πέρα λαθεμένη. Καί λόγω τῆς τιμιότητάς του ἔσπευσε νά τό ἀναγνωρίσει αὐτό ἀνοιχτά.

«Ἄς ὑποθέσουμε — λέει ὁ Τσερνισέβσκι, χρησιμοποιώντας «τόν ἀγαπημένο του τρόπο ἐξηγήσεων» — ὅτι ἐγώ ἐνδιαφερόμουν νά παρθοῦν μέτρα γιά τή διατήρηση τῶν τροφίμων πού ἀπό τό ἀπόθεμά τους παρασκευάζεται τό γεῦμα σας. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι, ἄν αὐτό τό ἔκανα ἀπό συμπάθεια κυρίως γιά σᾶς, τότε ὁ ζῆλος μου θά στηριζόταν στήν ὑπόθεση ὅτι τά τρόφιμα ἀνήκουν σέ σᾶς καί ὅτι τό γεῦμα πού παρασκευάστηκε ἀπ᾽αὐτά εἶναι ὑγιεινό καί ἐπωφελές γιά σᾶς. Φανταστεῖτε λοιπόν τά αἰσθήματά μου, ὅταν μάθω ὅτι τά τρόφιμα δέν ἀνήκουν καθόλου σέ σᾶς καί ὅτι γιά κάθε γεῦμα πού παρασκευάζεται ἀπ᾽αὐτά παίρνουν ἀπό σᾶς τόσα χρήματα πού ὄχι μόνο δέν ἀξίζει τό ἴδιο τό γεῦμα, ἀλλά καί τά ὁποῖα ἐσεῖς γενικά δέν μπορεῖτε νά τά πληρώσετε χωρίς μεγάλη στενοχώρια. Τί σκέψεις μοῦ ἔρχονται στό κεφάλι ὕστερα ἀπό αὐτές τίς τόσο παράξενες ἀνακαλύψεις; „Ὁ ἄνθρωπος εἶναι εὔθικτος“ καί ἡ πρώτη σκέψη πού γεννιέται μέσα μου ἀφορᾶ ἐμένα τόν ἴδιο. „Πόσο ἀνόητος ἤμουνα πού φρόντιζα γιά μιά ὑπόθεση πού γιά τήν ὠφελιμότητά της δέν ἔχουν ἐξασφαλιστεῖ οἱ ὅροι! Ποιός ἄλλος, ἐκτός ἀπό τόν ἀνόητο, μπορεῖ νά φροντίζει γιά τή διατήρηση τῆς ἰδιοκτησίας στά γνωστά χέρια, χωρίς νά βεβαιωθεῖ νωρίτερα ὅτι ἡ ἰδιοκτησία θά παραδοθεῖ σ᾽αὐτά τά χέρια καί θά παραδοθεῖ μέ συμφέροντες ὅρους;“ Ἡ δεύτερη σκέψη μου εἶναι γιά σᾶς, πού εἶστε τό ἀντικείμενο τῶν φροντίδων μου, καί γιά τήν ὑπόθεση πού γιά μιά περίπτωσή της τόσο πολύ ἐνδιαφέρθηκα: „Καλύτερα νά χαθοῦν ὅλα αὐτά τά τρόφιμα πού φέρνουν μόνο ζημιά στόν ἀγαπημένο μου ἄνθρωπο! Καλύτερα νά χαθεῖ ὅλη ἡ ὑπόθεση πού σᾶς φέρνει μόνο τήν καταστροφή!“ Κρίμα γιά σᾶς, ντροπή γιά τήν ἀνοησία μου — νά τά αἰσθήματά μου!»*...

Μπορεῖ ἄραγε ἡ ρωσική κοινότητα κάτω ἀπό τίς γνωστές συνθῆκες νά

NB * Τό νόημα αὐτῆς τῆς παραβολῆς εἶναι καθαρό. Ἡ συμφέρουσα γιά τή μάζα λύση τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος προϋποθέτει τήν προηγούμενη πραγματοποίηση τῆς πολιτικῆς ἀνατροπῆς. Ὕστερα ἀπό τή μεταρρύθμιση τοῦ 1861, αὐτή ἡ σκέψη ἔγινε βασικά κτῆμα ὅλων τῶν μέ δημοκρατικές διαθέσεις στοιχείων.

περάσει ἀπευθείας στό ἀνώτατο στάδιο, παρακάμπτοντας τό ἐνδιάμεσο στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ;

Τέτιο ἦταν τό «καταραμένο ζήτημα» τῆς τοτινῆς ρωσικῆς ζωῆς πού προκάλεσε τό βασανιστικό ἐνδιαφέρον τοῦ Τσερνισέβσκι καί τῆς σύγχρονής του γενιᾶς τῶν σοσιαλιστῶν καί τῶν δημοκρατῶν... NB

[378-392] ᾿Αναγκασμένοι νά οἰκοδομοῦν τό θεωρητικό τους οἰκοδόμημα ἀπό ἐκεῖνα τά ὑλικά καί πάνω σ᾿ἐκεῖνα τά θεμέλια πού τούς πρόσφερε ἡ τοτινή πραγματικότητα, οἱ σοσιαλιστές τῆς ἑβδόμης δεκαετίας τοῦ 19ου αἰώνα στίς ἐπιδιώξεις καί τίς ἐλπίδες τους γιά τήν ἐπικείμενη ἀγροτική ἐξέγερση οὐσιαστικά ἔκφραζαν τίς συγκεχυμένες ἐπιδιώξεις καί τίς προσδοκίες τῶν πολλῶν ἑκατομμυρίων ἀγροτικῶν μαζῶν καί τούς ἔδιναν μόνο μιά γενικευμένη, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, ἔκφραση... NB όχι μόνο

Στά τέλη τοῦ 1861 μιά τέτια ἐξέγερση τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν θεωροῦνταν πιθανή καί τέτιες ἐλπίδες ἔτρεφαν ὄχι μόνο οἱ θερμόαιμοι νέοι. Οἱ συνθῆκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες πραγματοποιήθηκε ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δουλοπάροικων δημιουργοῦσαν, ὅπως φαίνεται, εὐνοϊκό ἔδαφος γιά μιά τέτια αὐθόρμητη ἔκρηξη, καί κατά τίς μαρτυρίες τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ καθολική ἐξέγερση τῆς ἀγροτιᾶς ἐνάντια στό τοτινό κρατικό καθεστώς καί τίς κυρίαρχες τάξεις ἦταν ἀποδεκτή τότε ἀπ᾿ὅλους, ἀρχίζοντας ἀπό τήν κυβέρνηση καί τελειώνοντας στούς ἐπαναστάτες, στούς «μηδενιστές». ῾Ο Χέρτσεν γράφει: «῾Ο Μπ. (Μπακούνιν) πίστευε στή δυνατότητα στρατιωτικο-ἀγροτικῆς ἐξέγερσης στή Ρωσία, τό πιστεύαμε ἐνμέρει καί μεῖς. Ναί, *πίστευε καί ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση,* ὅπως ἀποδείχτηκε ἀργότερα ἀπό μιά σειρά μέτρα, ἄρθρα κατά παραγγελία τοῦ κράτους καί ἐκτελέσεις μέ κρατική διαταγή. ῾Η ὑπερένταση τῶν διανοιῶν, ὁ ἀναβρασμός τῶν διανοιῶν ἦταν πράγματα ἀναμφισβήτητα, κανένας δέν πρόβλεπε τότε νά τή στρέψει πρός ἕνα θηριώδη πατριωτισμό»*. Καί γι᾿αὐτή τή διάθεση πιστοποιεῖ ἕνας ἀπ᾿αὐτούς πού πῆραν μέρος στό τοτινό ἐπαναστατικό κίνημα, ὁ Λ. Παντελέγεφ: «Οἱ διαθέσεις τῆς κοινωνίας (στά τέλη τοῦ 1861) βρίσκονταν σέ μεγάλη ἔξαρση. Ὅπου καί νά πήγαινες παντοῦ θόρυβος, ψίθυροι, ζωηρές συζητήσεις καί τό βασικό, μιά καθολική ἀναμονή κάποιου μεγάλου γεγονότος καί μάλιστα στό ἐγγύτατο μέλλον»**.

NB

* Συλλογή ἄρθρων πού δημοσιεύτηκαν μεταθανάτια, σελ. 212.—῾Ο Χέρτσεν ἐννοεῖ τήν ἔκρηξη τοῦ σωβινισμοῦ, πού κυρίεψε τή ρωσική κοινωνία τόν καιρό τῆς πολωνικῆς ἐξέγερσης, ἐξαιτίας τῶν ἀποπειρῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας νά ἀνακατευτεῖ σ᾿αὐτή τήν ὑπόθεση.

** «᾿Από τίς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος», μ. 1, Πετρούπολη, 1905, 188, 228.

Καί δῶ μάλιστα δέν ἐπενεργοῦσαν οἱ καθαρά ρωσικές συνθῆκες. Σ'ὅλη τήν Εὐρώπη ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν ἠλεκτρισμένη. Ὁ Γαριβάλδης, τό ἴνδαλμα τῶν τοτινῶν ρώσων ριζοσπαστῶν, ἑτοιμαζόταν γιά τή σταυροφορία του κατά τῆς Ρώμης. Στήν Πρωσία προκλήθηκε συνταγματική σύγκρουση πού, ὅπως ἔδειχναν τά πράγματα, ἔπρεπε νά ὁδηγήσει σέ ἐπαναστατική ἔκρηξη. Ὁ ἀπολυταρχισμός στήν Αὐστρία, ὕστερα ἀπό τήν ἥττα του τόν καιρό τοῦ Ἰταλικοῦ πολέμου τό 1859, δέν πρόφτασε ἀκόμη νά συνέλθει καί ἀμέσως ξανάρχισε πάλι ὁ ἐπαναστατικός ἀναβρασμός στήν Οὐγγαρία. Στήν ἴδια τή Γαλλία, τήν ὁποία ὁ Τσερνισέβσκι ὀνόμαζε «ἡφαίστειο τῆς Εὐρώπης» ἡ κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά χαλαρώσει τά ἡνία, δυνάμωσε τό φιλελεύθερο κόμμα καί ἐμφανίστηκαν τά πρῶτα συμπτώματα τῆς ἀναγεννώμενης δημοκρατικῆς διαφώτισης. Ἡ Πολωνία ἦταν ἀναστατωμένη καί ἑτοιμαζόταν νά ἐξεγερθεῖ ξανά γιά τήν ἐθνική της ὕπαρξη. Μ'ἕνα λόγο, θά ἔλεγε κανείς ὅτι ἡ βαριά νύχτα τῆς ἀντίδρασης πού ἔπεσε πάνω στήν Εὐρώπη μετά τήν καταστολή τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848 ἀρχίζει νά παραχωρεῖ τή θέση της στή νέα χαραυγή.

Ὁ Τσερνισέβσκι παρ'ὅλο τό σκεπτικισμό του διακρινόταν ἀπό ἕνα πολύ ὑγιές αἴσθημα, ὥστε νά μήν παραδεχτεῖ τή δυνατότητα μιᾶς ἀναζωογονητικῆς καταιγίδας πού αὐτή τή φορά ἔπρεπε νά ἀγκαλιάσει καί τή Ρωσία. Ἄν ὅλες οἱ προηγούμενες εὐρωπαϊκές ἐπαναστάσεις συντρίβονταν στά ρωσικά σύνορα καί ὁδηγοῦσαν μόνο στό δυνάμωμα τῆς ἀντίδρασης μέσα στή Ρωσία, τώρα, πού μέσα στήν ἴδια τή Ρωσία ἐμφανίστηκαν μερικά δραστήρια ἐπαναστατικά στοιχεῖα καί, τό βασικό, πού ὁ ἴδιος ὁ ὄγκος τῶν κατώτερων λαϊκῶν στρωμάτων ἄρχισε, ὅπως φαίνεται, νά ἐκδηλώνει δυσαρέσκεια γιά τήν κατάστασή του, ἡ ὑπόθεση ἔπρεπε νά ἀλλάξει. Ἦταν ἀδύνατο νά τό πεῖ κανείς αὐτό μέ βεβαιότητα, ἀλλά κάποια πιθανότητα ὑπῆρχε ἐδῶ*. Ὑπῆρχαν: μιά ἰσχυρή κυβέρνηση πού δέν ἤθελε νά μοιράσει μέ κανέναν τήν ἐξουσία, μιά κυβέρνηση διαπαιδαγωγημένη στίς παραδόσεις τῆς ἐποχῆς τοῦ Νικολάου — ἀπό τή μιά μεριά. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ καθολικός ἀναβρασμός στή Δύση, ἡ βαθιά δυσαρέσκεια τῆς ἀγροτικῆς μάζας καί τῆς φιλελεύθερης κοινωνίας στή Ρωσία, τέλος, τά πρῶτα ἔμβρυα τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος. Ἐξαιτίας αὐτῶν τῶν συνθηκῶν ἦταν ἀπαραίτητο νά γίνει ἡ ἀπόπειρα. Ἡ ἔκβασή της σέ σημαντικό βαθμό θά ἐξαρτηθεῖ «ἀπό τή διαφορετική συγκρότηση τῶν στοιχείων τῆς ἐξουσίας»**. Ἄν τό ἐπαναστατικό κόμμα τά καταφέρει νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τή σύγχυση τῆς κυβέρνησης καί τή δυσαρέσκεια τῶν πλατιῶν μαζῶν, τότε κατά τήν πανευρωπαϊκή ἐπανάσταση, πού σέ μεγαλύτερο ἤ μικρότερο βαθμό θά βαφεῖ μέ σοσιαλιστικό χρῶμα, καί μέ τήν ὕπαρξη

---

* Ὁ κ. Νικολάγεφ ἐπιχειρεῖ νά χαρακτηρίσει τήν τοτινή διάθεση τοῦ Τσερνισέβσκι μέ τίς παρακάτω ἐκφράσεις: «Καταστροφή σύντομα εἶναι ἀδύνατη (πιό συγκεκριμένα θά ἔπρεπε νά ποῦμε: μάλλον ἀπίθανη — *Γ.Σ.*), ἀλλά τό χρέος τοῦ σκεπτόμενου καί συνεποῦς ἀνθρώπου εἶναι νά τήν ἐπιδιώκει καί νά κάνει ὅ,τι εἶναι δυνατό γιά τό πλησίασμά της. Λιγότερες φράσεις καί θεωρίες καί περισσότερη *δράση*» (l. c., 23). — Νά, μόνο πού σχετικά μέ τίς «θεωρίες» ἀμφιβάλλουμε λιγάκι. Ὁ θεωρητικός Τσερνισέβσκι εἶναι ζήτημα ἄν θά φερόταν πρός τίς «θεωρίες» μέ τέτια περιφρόνηση ὅπως ὁ κ. Νικολάγεφ. Τή δράση ὅμως πραγματικά τήν σύστηνε... μιά καί εἶναι ἀνάγκη νά ἀρχίσει ἡ δουλιά.

NB

** Σαγκάνοφ — Ὁ Τσερνισέβσκι στά κάτεργα καί στήν ἐξορία, σελ. 8.

τῆς κοινοτικῆς γαιοκτησίας ἡ Ρωσία θά τά καταφέρει ἴσως νά πλησιάσει στό σοσιαλισμό. Ἄν ὅμως τό ἐπαναστατικό κόμμα δέν προλάβει νά πετύχει τό σκοπό του, ἄν τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐπανάστασης θά εἶναι μόνο ἡ κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, τότε καί σέ μιά τέτια ἀκόμη περίπτωση τό κέρδος θά εἶναι μεγάλο*.

Ὥστε λοιπόν τό λαϊκό κίνημα εἶναι μπορετό. Τό σύνθημά του εἶναι *γῆ καί ἐλευθερία*. Δρόμος του — ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τούς ἐπαναστάτες μέ τή δραστήρια ὑποστήριξη καί τή συμπάθεια τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ἀποτέλεσμα — ἡ ἐργατική δημοκρατία καί, σέ περίπτωση ἥττας τῶν ἐπαναστατῶν, σημαντική

NB

---

* Στά τέλη τοῦ 1871 ὁ Τσερνισέβσκι, ἀποχαιρετώντας τούς νεολαίους συντρόφους στό κάτεργο, τούς ἐξέθεσε κάτι πού μοιάζει σάν πολιτικό του [382] profession de foi, πού ὁ Σαγκάνοφ τό δίνει ὡς ἑξῆς: «Ὁ Τσερνισέβσκι μᾶς ἔλεγε ὅτι ἀπό τόν καιρό τοῦ Ρουσσώ στή Γαλλία καί ὕστερα σέ ἄλλες εὐρωπαϊκές χῶρες τά δημοκρατικά κόμματα συνήθισαν νά ἐξιδανικεύουν τό λαό — νά στηρίζουν σ'αὐτόν τέτιες ἐλπίδες, πού δέν πραγματοποιοῦνταν ποτέ, ἀλλά ὁδηγοῦσαν ἀκόμη καί σέ πικρές ἀπογοητεύσεις. Ἡ ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ λαοῦ ὁδηγοῦσε μόνο στή μεταβίβαση αὐτῆς τῆς κυριαρχίας ἔστω στόν Ναπολέοντα Α΄ καί, χωρίς νά ἀπαλλάσσεται ἀπ'αὐτό τό λάθος, τή μεταβίβαζε ἐπανειλημμένα μέ τά δημοψηφίσματα στόν Ναπολέοντα Γ΄. Κάθε κόμμα πού ἔχει μέ τό μέρος του τή στρατιωτική δύναμη μπορεῖ νά μονοπωλεῖ πρός ὄφελός του τά ἀνώτατα δικαιώματα τοῦ λαοῦ καί, χάρη σέ μιά ἐπιδέξια διαστρέβλωση, νά γίνεται τάχα ὁ ἀποκλειστικός ἐκπρόσωπος καί ὑπερασπιστής τῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ — τό κόμμα τῶν προνομιούχων ναρόντνικων. Αὐτός, ὁ Τσερνισέβσκι, ξέρει ὅτι τό *κέντρο βάρους πέφτει ἀκριβῶς πάνω στό λαό*, στίς ἀνάγκες του, πού ἀπό τήν περιφρόνησή τους χάνεται καί ὁ ἴδιος ὁ λαός σάν ἔθνος ἤ σάν κράτος. Μόνο πού οὔτε ἕνας λαός ὥς τώρα δέν σώθηκε μόνος του (μιά τέτια σκέψη ἔκφρασε λίγο πρίν πεθάνει καί ὁ Μπελίνσκι. — *Γ. Σ.*) καί μάλιστα σέ εὐνοϊκές περιστάσεις, κατακτώντας τήν ἀπόλυτη ἐξουσία γιά τόν ἑαυτό του, τή μεταβίβαζε στόν πρῶτο ἀπατεώνα. Αὐτή ἡ — μεταβιβασμένη ἤ μή μεταβιβασμένη ἀλλά ἀπό παλιά ἐπίκτητη — ἀπόλυτη κυριαρχία δέν περνάει πιά καί τόσο εὔκολα σ'ὁποιονδήποτε ἄλλον. Ἡ ἀπόλυτη κυριαρχία ἀφοῦ γίνει ὁ διαχειριστής τῆς τύχης τοῦ λαοῦ της, τόν κουμαντάρει ἀκριβῶς σάν νεκρό καί χρησιμοποιεῖ τήν περιουσία τοῦ λαοῦ ἀνάλογα μέ τήν ἀγαθή της κρίση. Καί τότε ἀλί σ'ἐκεῖνον πού θά θελήσει νά ἀφυπνίσει αὐτόν τόν ὑποθετικά πεθαμένο, νά ἀνακατευτεῖ στίς οἰκονομικές του ὑποθέσεις! Στήν πορεία στραγγαλίζεται καί ὁ λόγος καί ἡ συνείδηση, γιατί ἀπ'αὐτά τά πράγματα βγαίνουν διάφορες βρωμιές γιά τήν ἐξουσία... Καί πῶς θά μπορέσει ὁ κλεισμένος στή φυλακή νά παρακάμψει τό δεσμοφύλακά του; Μήπως αὐτός δέν εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἔχει νά κάνει πρίν ἀπ'ὅλα μόνο μέ ἐκεῖνον; Ποιός δεσμοφύλακας θά ἐπιτρέψει ἐθελοντικά στό φυλακισμένο νά κάνει ἔκκληση γιά τό γκρέμισμα τῆς φυλακῆς; Φυσικά, οἱ μορφές εἶναι πράγμα ἀβέβαιο. Μέσα σέ ὁποιεσδήποτε μορφές μπορεῖ κανείς νά κτίσει μιά γερή φυλακή γιά τόν φιλόπονο ἀγρότη. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἴσως νά εἶναι καί καλό ὅτι οἱ μορφές εἶναι ἀβέβαιες. Ὅταν αὐτές ὑπάρχουν εἶναι πάντα δυνατή ἡ πάλη τῶν κομμάτων καί ἡ νίκη τοῦ ἑνός κόμματος πάνω στό ἄλλο — καί στήν πράξη ἡ νίκη εἶναι πάντα προοδευτική. *Πιό τρομερό ἀπ'ὅλα εἶναι τό ἄμορφο τέρας, ὁ παμφάγος Λεβιάθαν.* Ὁ Τσερνισέβσκι ἀκόμη νωρίτερα ἔλεγε ὅτι δέν θά πήγαινε ἔτσι ἡ ἱστορία τῆς πατρίδας μας, ἄν κατά τήν ἀνάρρηση στό θρόνο τῆς Ἄννας θριάμβευε τό κόμμα τῶν βερχόβνικων. Κανένα κόμμα δέν μπορεῖ νά μή μοιράσει τήν ἐξουσία χάρη τῆς δικῆς του σωτηρίας... Ὅταν ὑπάρχει ἡ ἐξουσία τῶν κομμάτων, ὑπάρχει περισσότερη πιθανότητα νά κάνει κανείς κάτι πρός ὄφελος τοῦ λαοῦ, παρά ὅταν δέν ὑπάρχουν ὁποιεσδήποτε πολιτικές μορφές, καί ἑπομένως καί κάθε δυνατότητα νά ἐπιχειρήσει κάτι πρός τήν κατεύθυνση πού ὑποδείξαμε» (Σ α γ κ ά ν ο φ, l. c. 28-29). — Αὐτό δέν μοιάζει τελείως μέ τό ναροντνικισμό καί μέ τήν πολιτική του ἀδιαφορία, τήν περιφρόνηση τῶν συνταγματικῶν μορφῶν.

πάντως βελτίωση τῆς θέσης τοῦ λαοῦ. Νά τό πρόγραμμα πού ὁ Τσερνισέβσκι ἀνέπτυσσε μπροστά στούς συγχρόνους του, νά ὁ δρόμος στόν ὁποῖο τούς καλοῦσε νά μποῦν, ἤ, σωστότερα, στόν ὁποῖο τούς ἔσπρωχνε μέ τά συγγράμματά του. 'Αλλά ἔπαιρνε ἄραγε αὐτός προσωπικά καθόλου μέρος στά ἐπαναστατικά μέτρα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς; Αὐτό εἶναι ἕνα πολύ συζητήσιμο ζήτημα πάνω στό ὁποῖο ἐμεῖς καί σήμερα δέν μποροῦμε νά δόσουμε θετική ἀπάντηση. Τό μυστικό του, ἄν ἐδῶ ὑπῆρχε κάποιο μυστικό, ὁ Τσερνισέβσκι τό πῆρε μαζί του στόν τάφο. Καί σέ μιά τέτια περίπτωση πρέπει πραγματικά νά τόν ἀναγνωρίσουμε σάν ἕνα μεγάλο συνωμότη. 'Ο Ν. Ρουσάνοφ ἀπό τά λεγόμενα τοῦ Σελγκουνόφ διηγεῖται ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι, ὕστερα ἀπό μιά μακρόχρονη ταλάντευση καί ἕνα προσεκτικό ζύγισμα τῶν ἐπιχειρημάτων ὑπέρ καί κατά, ἀποφάσισε νά ἀνακατευτεῖ δραστήρια στήν πορεία τῶν γεγονότων, ἀναγνωρίζοντας ὅτι δέν ὑπῆρχε ἄλλη ἔκβαση ἀπό τήν ἱστορική σύγκρουση, ἐνῶ ὑπῆρχαν μερικές ἐλπίδες γιά τό θρίαμβο τῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης*. 'Αλλά σέ τί κυρίως ἐκφράστηκε συγκεκριμένα ἡ συμμετοχή τοῦ Τσερνισέβσκι στίς ἐπαναστατικές ὑποθέσεις, ὁ Ρουσάνοφ δέν ἀναφέρει ξεκάθαρα, ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τίς ὑποδείξεις του γιά τήν πιθανή συγγραφή ἀπό τόν Τσερνισέβσκι τῆς προκήρυξης «Πρός τούς ἀγρότες τῶν εὐγενῶν»...

Εἶναι ἀμφίβολο ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι πῆρε μέρος στή «Ζεμλιά ί βόλια». Πάντως γι'αὐτό τό ζήτημα δέν ὑπάρχουν καθόλου ἄμεσες πληροφορίες. Ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτή ἡ ὀργάνωση ἐμφανίστηκε στά τέλη τοῦ 1861 ἤ στίς ἀρχές τοῦ 1862. Ποιά ἦταν ἡ ἀρχική σύνθεση τῶν ἱδρυτῶν της ὥς τώρα δέν ξέρουμε. Πιθανό ὅτι ἕνας ἀπ'αὐτούς ἦταν ὁ Ν. Σέρνο-Σολοβιόβιτς. Τό 1862 σ'αὐτή τήν ὀργάνωση μπῆκαν μερικοί φοιτητές καί ἀνάμεσά τους οἱ Ν. Οὔτιν καί Λ. Παντελέγεφ, συγγραφέας τῶν πολύ λειψῶν ἀναμνήσεων γι'αὐτή τήν ὀργάνωση. 'Εξάλλου εἶναι πολύ πιθανό ὅτι ἡ ὀργάνωση «Ζεμλιά ί βόλια» σάν μιά διαμορφωμένη ὀργάνωση ἐμφανίστηκε ἀκριβῶς ὕστερα ἀπό ἐκείνη τή συνέλευση πού ἔγινε στό διαμέρισμα τοῦ Οὔτιν τήν ἄνοιξη τοῦ 1862 καί γιά τήν ὁποία διηγεῖται ὁ Παντελέγεφ**. 'Ο πρωτεργάτης τῆς συνέλευσης, ἕνας πολύ γνωστός τοῦ Τσερνισέβσκι («ὁ κύριος μέ τό πενσνέ»), ἀνακοίνωσε στούς ἀρχάριους γιά τήν ὕπαρξη κεντρικῆς ἐπιτροπῆς, ἀλλά εἶναι πολύ πιθανό ὅτι αὐτό ἦταν ἁπλῶς ἕνας μύθος πού δημιουργήθηκε γιά νά φανεῖ τό πράγμα πιό σπουδαῖο καί ὅτι δέν ὑπῆρχε καμιά ἐπιτροπή. Πάντως, εἶναι πολύ χαρακτηριστικό πώς, ὅταν ὁ Οὔτιν στό τέλος τῆς συνέλευσης ὑπέβαλε στόν Παντελέγεφ τό ἐρώτημα: «Τί νομίζεις ἐσύ, εἶναι μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ὁ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς;» — ὁ Παντελέγεφ χω-

* «Οἱ σοσιαλιστές τῆς Δύσης καί τῆς Ρωσίας», σελ. 294.

** «'Από τίς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος», μ. Ι , σελ. 252 καί παρ.

ρίς ταλαντεύσεις ἀπάντησε: «Δέν νομίζω, *αὐτός εἶναι ἕνας πολύ τοῦ γραφείου ἄνθρωπος*». Ὕστερα ἀπό λίγο καιρό οἱ δυό νέοι προσήλυτοι τῆς ἐπανάστασης ἀποφάσισαν νά βολιδοσκοπήσουν τόν ἴδιο τόν Τσερνισέβσκι. Χωρίς νά τοῦ ἀνακοινώνουν ἀνοιχτά ὅτι ἔγιναν μέλη τῆς ὀργάνωσης, μιλοῦσαν μέ διάφορες ὑπεκφυγές, ἔλεγαν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά δημιουργηθοῦν ὅμιλοι ἀνάμεσα στή νεολαία καί μάλιστα ὅμιλοι μέ κοινωνική κατεύθυνση. Ὁ Τσερνισέβσκι ὅμως, ἄν καί ἔγκρινε αὐτά τά σχέδια, ὡστόσο παρέμενε ἀνεξιχνίαστος καί μαζί μ'αὐτό ἔκφραζε καλή γνώμη γιά τόν «κύριο μέ τό πενσνέ» καί διηγήθηκε τό μύθο τοῦ Αἰσώπου γιά τήν ἀρκούδα πού χάλασε τή φιλία μέ τόν ἄνθρωπο, γιατί ἐκεῖνος στή μιά περίπτωση φυσοῦσε στή φωτιά γιά νά ἀνάψει καλά καί στήν ἄλλη περίπτωση μέ σκοπό νά τή σβήσει*.

Πάντως, ἄν καί ἡ σκέψη ὅτι ἦταν δυνατό ὁ Τσερνισέβσκι νά ἔπαιζε καθοδηγητικό ρόλο στή «Ζεμλιά ί βόλια» «ἐνθάρρυνε» πολύ τά νεαρά μέλη της, ὡστόσο οὔτε τότε, οὔτε ἀργότερα ὁ Παντελέγεφ, ἕνα ἀπό τά δραστήρια μέλη τῆς ὀργάνωσης, δέν εἶχε κανένα δεδομένο γιά νά παραδεχτεῖ μέ βεβαιότητα τή συμμετοχή τοῦ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς σ'αὐτή τήν ὀργάνωση.

Ἄλλο τόσο ἀμφίβολο εἶναι καί τό ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν ἕνας ἀπό τούς συγγραφεῖς τοῦ παράνομου συνταγματικοῦ φυλλαδίου «Βελικορούς». (////

Συνολικά βγῆκαν τρία φύλλα αὐτῆς τῆς ἐφημερίδας ἀνάμεσα στόν Ἰούλη καί τό Σεπτέμβρη τοῦ 1861. ... Οἱ ὀπαδοί τῆς ἄποψης ὅτι ὁ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς ἦταν σχεδόν ὁ συντάκτης τοῦ φυλλαδίου «Βελικορούς» ἦταν ὑποχρεωμένοι νά παραθέσουν ἔστω καί λίγες συγκεκριμένες ἀποδείξεις τοῦ ἰσχυρισμοῦ τους, ὥς τώρα ὅμως αὐτό δέν ἔγινε καί οἱ συλλογισμοί τους δέν βγαίνουν ἔξω ἀπό τό πλαίσιο τῶν ὑποθέσεων**...

---

*Ὁ Παντελέγεφ δέν ἐξηγεῖ τί νόημα εἶχε τότε αὐτή ἡ ἀλληγορία. Ἴσως ὁ Τσερνισέβσκι ἤθελε νά δόσει στή νεολαία νά καταλάβει ὅτι ἄν πρωτύτερα αὐτός συγκρατοῦσε τή νεολαία ἀπό τίς ἐπαναστατικές συνωμοσίες, ὅμως στό μέλλον δέν σκέπτεται νά τό κάνει αὐτό.

**Ὁ Λέμκε στό ἄρθρο «Ἡ δίκη τῶν μεγαλορώσων» («Μπιλόγε», 1906, τεῦχ. 7) ἀναφέρεται στή μαρτυρία τοῦ Σταχέβιτς πού εἶχε ἐξοριστεῖ στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1860-1870 γιά ἄλλη πολιτική ὑπόθεση καί εἶχε ζήσει μέ τόν Τσερνισέβσκι κάμποσα χρόνια στή Σιβηρία «Παρατήρησα — ἀναφέρει ὁ Σταχέβιτς («Ζακασπίισκογε Ὀμποζρένιγε», 1905, τεῦχ. 143) — ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι δείχνει φανερή συμπάθεια στά φυλλάδια πού ἐκδίδονταν σέ ἀκαθόριστα διαστήματα μέ τόν τίτλο «Βελικορούς». Θυμᾶμαι ὅτι ἐκδόθηκαν τρία τεύχη. Ἀκούγοντας τίς συζητήσεις τοῦ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς κάποτε παρατήρησα ὅτι καί τό περιεχόμενο τῶν σκέψεων καί ὁ τρόπος τῆς ἔκφρασής τους μοῦ θυμίζουν μέ τόν πιό δυνατό τρόπο τό φυλλάδιο «Βελικορούς» καί *ἐγώ μέσα μου κατέληξα* ὅτι αὐτός ἦταν ἤ ὁ συγγραφέας, ἤ, τουλάχιστον, συνεργάτης στή σύγγραφή αὐτῶν τῶν φυλλαδίων πού κήρυσσαν τήν ἀνάγκη συνταγματικῶν μεταρυθμίσεων». Ὁ Παντελέγεφ πάνω σ'αὐτό ἐκφράζεται πολύ προσεκτικά. Ἀναφέροντας κάποιον Ζαχάριν, ὁ ὁποῖος *«σύμφωνα μέ κάποιες πληροφορίες, φαίνεται* ἔπαιρνε ἄμεσα μέρος στό «Βελικορούς»», ὁ Παντελέγεφ προσθέτει στή σημείωση: «Ἡ οἰκειότητα τοῦ Ζαχάριν μέ τόν Τσερνισέβσκι μοῦ δίνει τό δικαίωμα νά νομίζω ὅτι ὁ Νικ. Γκαβρ. ἦταν, *ἴσως*, ὄχι ἐντελῶς ξένος στήν ὑπόθεση τοῦ «Βελικορούς». Μαζί μ'αὐτό ὁ τρόπος ὁμιλίας μέ τό κοινό, τό ὕφος τοῦ «Βελικορούς» θυμίζουν πολύ τόν Ν. Γκ. Στή δεκαετία 1890-1900 ὁ μακαρίτης Α. Α. Ρίχτερ μοῦ ἔλεγε ὅτι κατά τίς πληροφορίες του ἕνα ἀπό τά

NB

NB

|| ῾Ο Τσερνισέβσκι πῆρε στάση ἄμεσα ἀρνητική ἀπέναντι στόν ὅμιλο τῶν «Γιακοβίνων» τῆς Μόσχας Ζαϊτσνέφσκι καί ᾿Αργυρόπουλου, ὁ ὁποῖος μέ τήν ὑπογραφή «Κεντρική ᾿Επαναστατική ᾿Επιτροπή» τύπωσε τήν Προκήρυξη «Μολοντάγια Ροσσίγια»*. Παρά τό ἀντιαστικό περιεχόμενο αὐτῆς τῆς Προκήρυξης, πού προξένησε στόν καιρό της πολύ θόρυβο, γιά τό ξεσκέπασμα πού ἔκανε τῶν φιλελεύθερων αὐταπατῶν τοῦ Χέρτσεν καί τοῦ «Βελικορούς», γιά τήν ἄρνηση ὁποιωνδήποτε συμβιβασμῶν μέ τό ὑπάρχον πολιτικό καί οἰκονομικό καθεστώς, γιά τόν καθαρά ἐπαναστατικό καί μάλιστα τό σοσιαλιστικό της χαρακτήρα, αὐτή ἡ Προκήρυξη δέν ἄρεσε καθόλου στόν Τσερνισέβσκι. Πιθανό νά ἦταν δυσαρεστημένος ἀπό τήν ἐπιπολαιότητά της, ἀπό τόν πομπώδη καί αἱμοχαρή τόνο της, πολύ περισσότερο πού μιά καί ἐμφανίστηκε μαζί μέ τίς πυρκαγιές τῆς Πετρούπολης ἔδοσε στούς ἐχθρούς τῆς δημοκρατίας ἀφορμή νά ἐνοχοποιήσουν τούς ἐπαναστάτες ὅτι διέπραξαν τούς ἐμπρησμούς μέ σκοπό νά προκαλέσουν ταραχές. ῾Ο Τσερνισέβσκι δέχτηκε πολύ ψυχρά τόν ἀντιπρόσωπο ἀπό τόν ὅμιλο τῆς Μόσχας πού πῆγε σ᾿αὐτόν καί ἀρνήθηκε νά πάρει τά ἀντίτυπα τῆς Προκήρυξης πού τοῦ εἶχε φέρει γιά νά τά διαδόσει. ᾿Αλλά ὕστερα ὁ Τσερνισέβσκι σάν νά ἄρχισε νά λυπᾶται γιά τό ὅτι ἀπώθησε ἀπό κοντά του ἀνθρώπους, πού ἴσως νά ἦταν φλογερά ἐκδηλωτικοί καί συνεπαρμένοι, ἀλλά ἦταν σφοδρά ἀφοσιωμένοι στά λαϊκά συμφέροντα, ἀποφασιστικοί καί ἀπό ἰδεολογική ἄποψη στέκονταν κοντά σ᾿αὐτόν. ᾿Αποφάσισε νά ἐκδόσει προκήρυξη «Πρός τούς καλύτερούς μας φίλους» πού ἔπρεπε νά διαλύσει τήν παραξήγηση ἀνάμεσα σ᾿αὐτόν καί τούς μοσχοβίτες. ᾿Αλλά ἡ γρήγορη σύλληψη τόν ἐμπόδισε νά ἐκπληρώσει αὐτή τήν πρόθεση. Αὐτά διηγεῖται ὁ Παντελέγεφ ἀπό τά λεγόμενα τοῦ Ν. Οὔτιν**. ῾Ο Α. Λέμκε ἀπό τά λεγόμενα τοῦ Σ. Γιουζακόφ πού ἄκουσε αὐτή τήν ἀφήγηση ἀπό τόν Ι. Γκόλτς-Μύλλερ, μέλος τοῦ ὁμίλου τῆς Μόσχας, ἀναφέρει ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι πραγματοποίησε ἐνμέρει τήν πρόθεσή του. Καί συγκεκριμένα ἔστειλε στή Μόσχα τόν Α. Α. Σλεπτσόφ***, ἕναν ἐξέχοντα ἐπαναστατικό παράγοντα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καί ἕναν ἀπό τούς δημιουργούς τῆς «Ζεμλιά ί βόλια», μέ σκοπό νά πείσει τήν ἐπιτροπή νά ἐξομαλύνει τήν ἐξαιρετικά δυσάρεστη

βασικά μέλη τοῦ ὁμίλου πού ἔβγαζε τό «Βελικορούς» ἦταν ὁ Λουγκίνιν πού ἀπό καιρό εἶχε πεθάνει. Φαίνεται ὅτι αὐτόν πρόβαλε ὁ Τσερνισέβσκι στόν «Πρόλογο τοῦ Προλόγου» μέ τό ὄνομα Νιβέλζιν» («᾿Από τίς ἀναμνήσεις», μ. Ι, 327). ῾Ο Β. ῎Ομπρουτσεφ ἕνας νεαρός ἀξιωματικός πού καταδικάστηκε γιά τήν ὑπόθεση τοῦ «Βελικορούς» σέ κάτεργα ἦταν στενός φίλος τοῦ Τσερνισέβσκι. Σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Παντελέγεφ ἦταν μάλιστα εὐνοούμενος τοῦ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς. ῾Ο κ. Κουλτσίτσκι μέ βάση τά παραπάνω στοιχεῖα ἰσχυρίζεται κατηγορηματικά ὅτι «πρωτεργάτης, διευθυντής καί καθοδηγητής τοῦ «Βελικορούς» δέν ἦταν ἄλλος ἀπό τόν Τσερνισέβσκι» (᾿Ιστ. τοῦ ἐπαν. κινήμ., σελ. 256). ᾿Ισχυρισμός πολύ θαραλέος καί ριψοκίνδυνος...

* Αὐτή ἡ προκήρυξη δημοσιεύτηκε στό 2ο παράρτημα στίς συλλογές «Κρατικά ἐγκλήματα στή Ρωσία», ἔκδ. στό ἐξωτερικό ἀπό τόν Β. Μπαζιλιέβσκι (Μπογκουτσάρσκι), «῾Υλικά γιά τήν ἱστορία τοῦ ἐπαν. κινήμ. στή Ρωσία στήν 7η δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα», Παρίσι, 1905, σελ. 56-63. ᾿Ενμέρει στίς «Πολιτικές δίκες» τοῦ Λέμκε, 94-104.

** «᾿Από τίς ἀναμνήσεις», μ. Ι, 269-270.

*** Αὐτόν ἄραγε δέν ἀπεικονίζει ὁ κ. Παντελέγεφ μέ τό ὄνομα ὁ «κύριος μέ τό πενσνέ»;

NB || Βλ. «᾿Από τίς ἀναμνήσεις», μ. Ι, κεφ. XXIV: «Ζεμλιά ί βόλια».

ἐντύπωση πού προκλήθηκε στήν ὀργάνωση ἀπό τή «Μολοντάγια Ροσσίγια». Ἄν πέτυχε τήν ἀποστολή του ὁ ἀπεσταλμένος δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστό, εἶναι ὅμως πιθανό νά ἐπέδρασαν στούς μοσχοβίτες οἱ πεποιθήσεις τοῦ Τσερνισέβσκι. Κατά τήν ἔρευνα πού ἔγινε στό Μπαλόντ βρέθηκε ἕνα τουλάχιστον χειρόγραφο προκήρυξης μέ τόν τίτλο «Προειδοποίηση» πού ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος ἱκανοποίησης τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Τσερνισέβσκι. Ἀλλά ὥς τώρα δέν στάθηκε δυνατό νά καθοριστεῖ μέ ἀκρίβεια ἄν αὐτή ἡ προκήρυξη ἀνῆκε πραγματικά στούς παράγοντες τῆς Κεντρικῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς*.

Ἄλλο τόσο σκοτεινό παραμένει καί τό ζήτημα γιά τή στάση τοῦ Τσερνισέβσκι ἀπέναντι στόν Μ. Μιχάηλοφ καί ἰδιαίτερα ἀπέναντι στήν ἐπαναστατική του ἐπιχείρηση, δηλαδή, ἀπέναντι στή διάδοση τῆς γνωστῆς προκήρυξης «Πρός τή νέα γενιά». Τό κείμενο αὐτῆς τῆς προκήρυξης γράφτηκε ἀπό τόν Ν. Σελγκουνόφ, ἐνῶ ὁ Μιχάηλοφ τήν τύπωσε στό Λονδίνο στόν Χέρτσεν καί τήν ἔφερε στή Ρωσία κολλημένη στόν πάτο τῆς βαλίτσας. Δέν εἶναι γνωστό ἄν ὁ Τσερνισέβσκι ἤξερε γιά τήν ἐπιχείρηση τοῦ Σελγκουνόφ καί τοῦ Μιχάηλοφ, ἀλλά ὅτι μυήθηκε σ'αὐτή τήν ὑπόθεση κατά τήν ἄφιξη στήν Πετρούπολη ὁ Παντελέγεφ τό ἰσχυρίζεται κατηγορηματικά...

...Πάντως, ἕνα εἶναι καθαρό: καί ἄν ὁ Τσερνισέβσκι ὁ ἴδιος δέν ἔπαιρνε δραστήριο μέρος στίς διάφορες ἐκδηλώσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος πού ἄρχιζε τότε, ἐντούτοις ἐνδιαφερόταν ζωηρά γιά ὅλες αὐτές, γιά πολλές ἤξερε**, καί μερικές μάλιστα τίς καθοδηγοῦσε ἰδεολογικά. NB

Ἦταν ἄραγε ὁ Τσερνισέβσκι ὁ συγγραφέας τῆς ἔκκλησης «Πρός τούς ἀγρότες τῶν εὐγενῶν»; Ὁ Λέμκε καί ὁ Ρουσάνοφ νομίζουν ὅτι ἦταν***. Ἐμεῖς θά ποῦμε: ἐσύ, κύριε, ζύγισε! Ὁ Παντελέγεφ πληροφορεῖ ἀπό τά λεγόμενα τοῦ Μιχαηλόβσκι, πού ἄκουσε αὐτή τήν ἀφήγηση ἀπό τόν Σελγκουνόφ, ὅτι τό χειμώνα τοῦ 1861 ὁ Τσερνισέβσκι ἔγραψε προκήρυξη «Πρός τό λαό». Ὁ Σελγκουνόφ ἀντέγραψε αὐτή τήν προκήρυξη μέ ἄλλο γραφικό χαρακτήρα καί τήν ἔδοσε στόν Μ. Μιχάηλοφ ὁ ὁποῖος τή μεταβίβασε στόν Βσέβολοντ Κοστομάροφ (γι'αὐτόν πιό κάτω) γιά δημοσίευση****. Προφανῶς, γίνεται λόγος γιά τήν προκήρυξη «Πρός τούς ἀγρότες τῶν εὐγενῶν». Καί ἄν ἀκόμη δεχτοῦμε ὅτι τό πρῶτο μισό μέρος της τό ἔγραψε ὁ Τσερνισέβσκι (ἄν καί ἄμεσες ὑποδείξεις γι'αὐτό δέν κάνουν καθόλου οὔτε ὁ Λέμκε, οὔτε ὁ Ρουσάνοφ, ἡ ὁμοιότητα τοῦ ὕφους καί τοῦ περιεχομένου δέν ἀποδείχνει τίποτε, ὅπως μιλήσαμε ἤδη πιό πάνω) — ὥστε λοιπόν καί ἄν ἀκόμη δεχτοῦμε ὅτι τό πρῶτο μισό μέρος τῆς προκήρυξης τό ἔγραψε ὁ Τσερνισέβσκι, τότε τό δεύτερο μισό μέρος σίγουρα δέν τό ἔγραψε

---

* Λ έ μ κ ε. «Πολιτικές δίκες», σελ. 109 καί συν.

** Γιά τήν πλατιά κατατόπιση τοῦ Τσερνισέβσκι σ αὐτόν τόν τομέα μαρτυρεῖ τό παρακάτω μικρό αὐτό καθεαυτό γεγονός πού τό δίνει ὁ Παντελέγεφ: «Ἐμένα μιά φορά μέ ἐξέπληξε πάρα πολύ, πῶς αὐτός ἀπευθύνθηκε ἴσως τόν Ἀπρίλη (τοῦ 1862) πρός ἐμένα μέ τό ἐρώτημα: μέ βάση ποιές σκέψεις ἐγώ ἔφερνα ἀντίρηση τό Σεπτέμβρη τοῦ 1861 στή φοιτητική ἐπιτροπή ἐνάντια σέ μερικές πολύ ἔντονες προτάσεις;» («Ἀπό τίς (ἀναμν.»), μ. 2, 179).

*** Λ έ μ κ ε. «Πολιτικές δίκες», 194, 335-6· Ρ ο υ σ ά ν ο φ, loc. cit., 327.

**** Π α ν τ ε λ έ γ ε φ. «Ἀπό τίς ἀναμνήσεις», μ. 2, 181.

αὐτός. Ὁ Τσερνισέβσκι δέν θά ἐπέτρεπε ποτέ στόν ἑαυτό του νά ἀφηγηθεῖ στό λαό ὅτι στή Γαλλία καί στήν Ἀγγλία (τό 1861) οἱ συνταγματάρχες καί οἱ στρατηγοί ἔσκυβαν τό κεφάλι μπροστά στόν κοσμικό ἄρχοντα καί ὅτι ὁ λαός ἄλλαζε τούς βασιλιάδες πού δέν τοῦ ἦταν ἀρεστοί. Ὁ Τσερνισέβσκι δέν θά ἔλεγε ὅτι οἱ ἄγγλοι καί οἱ γάλλοι ζοῦν καλά, ὅτι τό δικαστήριο ἐκεῖ εἶναι δίκαιο καί ἴσο γιά ὅλους κτλ.*. Ἐξάλλου καί ὁ Ρουσάνοφ, μέ βάση ἴσως αὐτές τίς σκέψεις, ὑποθέτει ὅτι ἡ ἔκκληση «Πρός τούς ἀγρότες τῶν εὐγενῶν» δέν γράφτηκε ὁλόκληρη ἀπό τήν πέννα τοῦ Τσερνισέβσκι.

Συγκρίνοντας ὅλα ὅσα μᾶς εἶναι γνωστά γιά τή ζωή τοῦ Τσερνισέβσκι, γιά τό χαρακτήρα καί τίς ἀπόψεις του, τελικά δέν
„ ἀποφασίζουμε νά ἀπαντήσουμε κατηγορηματικά στό ἐρώτημα
„ γιά τήν ἄμεση συμμετοχή του στό ἐπαναστατικό κίνημα. Τό πιθανότερο ἀπ᾽ὅλα εἶναι ὅτι δέν συμμετεῖχε ἄμεσα σ᾽αὐτό. Ἀλ-
1) λά ὅτι αὐτός ἤξερε γιά ‖ὅλες‖ τίς βασικές ἐκδηλώσεις τοῦ τοτινοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ὅτι οἱ ἄμεσοι συνεργοί τοῦ
2) κινήματος συσκέπτονταν μ᾽αὐτόν καί ἔπαιρναν ὑπόψη τους
3) τίς ὑποδείξεις του, ὅτι πάντως αὐτοί ἀντλοῦσαν ἀπό τίς συζητή-
4) σεις μαζί του καί ἀπό τά συγγράμματά του πεποίθηση γιά τήν ἀναγκαιότητα πρακτικῶν ἀποπειρῶν πρός τίς ὁποῖες ὁ ἴδιος ὁ Τσερνισέβσκι λόγω τῆς ἀναποφασιστικότητας καί τῆς μαλθακότητας τοῦ χαρακτήρα του, λόγω τῆς ἔλλειψης πρακτικοῦ πνεύματος καί τῆς βιβλιομανίας του, ἴσως, δέν ἦταν ἱκανός**,
NB ‖ γι᾽αὐτό μάλλον δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία... Ἄν τό ἤθελε αὐτό ὁ Τσερνισέβσκι ἤ ὄχι, ἄν ἀπέφευγε ὁποιαδήποτε προτροπή, ὅπως ἀφηγεῖται ὁ Παντελέγεφ καί χρησιμοποιοῦσε κάθε κατάλληλη περίπτωση γιά νά ὑπογραμμίσει τίς δυσκολίες πού περίμεναν τούς ἐπαναστάτες καί τή δύναμη καί τήν πονηριά τῶν ἐχθρῶν, ὡστόσο τά συγγράμματά του ἀφύπνιζαν τή συνείδηση καί ὠθοῦσαν ἐπιτακτικά στήν πάλη γιά τή λαϊκή ἀπελευθέρωση.

---

* Τό κείμενο τῆς ἔκκλησης βλ. στόν Λέμκε, l. c., σελ. 336-346. Ἀρχίζει μέ τά λόγια: «Χαιρετισμό στούς ἀγρότες τῶν εὐγενῶν ἀπό τούς ἀνθρώπους πού ἔχουν γι᾽αὐτούς τίς καλύτερες διαθέσεις. Ἐσεῖς περιμένατε ὅτι ὁ τσάρος θά σᾶς δόσει ἐλευθερία — νά τί ἐλευθερία σᾶς ἔδοσε ὁ τσάρος». Παρακάτω γίνεται μιά ἐξουθενωτική κριτική στή μεταρύθμιση τοῦ 1861 ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἀγροτικῶν συμφερόντων καί ὁ ἀναγνώστης προετοιμάζεται βαθμιαῖα γιά τήν κριτική τοῦ ἀπολυταρχικοῦ καθεστῶτος σάν βασικοῦ παράγοντα τῶν λαϊκῶν συμφορῶν Ὁ συγγραφέας τῆς προκήρυξης προσπαθεῖ, στηριζόμενος σέ στοιχεῖα, νά ὑποσκάψει τόν «τσαρικό θρύλο». Διευκρινίζεται ἡ σημασία τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καί ἡ ἀνάγκη τῆς πάλης γιά τήν κατάκτησή της. Παρακάτω δείχνεται ἡ ἀλληλεγγύη τῶν συμφερόντων ὅλων τῶν στρωμάτων τῆς ἀγροτιᾶς, ἰδιαίτερα τῶν πρώην τσιφλικάδικων καί κρατικῶν ἀγροτῶν καί ἡ ἀλληλεγγύη τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ καί τῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι πρέπει νά κερδίσουν πολλά ἀπό τήν ἐπανάσταση. Ὑποδείχνεται ἡ ἀνάγκη ὀργάνωσης μέσα στίς λαϊκές μάζες — «Πρέπει ὅλοι οἱ μουζίκοι νά ἔχουν ἀναμεταξύ τους ὁμόνοια, νά εἶναι ὅλοι μαζί ὅταν θά ἔρθει ἡ ὥρα». Καί ὥσπου νά ἔρθει αὐτή ἡ ὥρα, πρέπει νά ἀπέχουν ἀπό τίς μερικές ἐκδηλώσεις καί τήν ἀνώφελη σπατάλη δυνάμεων...

**Ἴσως στόν Τσερνισέβσκι ταιριάζουν τά λόγια πού εἶπε ὁ ἴδιος γιά τόν Νέκκερ «Αὐτός φάνηκε τόσο περισσότερο ἀναποφάσιστος καί σαστισμένος ὅσο πιό μακρύτερα ἔβλεπε: *ἡ ἀναποφασιστικότητα εἶναι ἡ ἀδύνατη πλευρά τῆς διορατικότητας».*(«Τιργκό», l. c., 231).

Μ'αὐτή τήν ἔννοια μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν ὁ ἰδεολογικός ἀρχηγός καί ἐμπνευστής τοῦ τοτινοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἡ κυβέρνηση θά μποροῦσε ἴσως ἀκόμη νά τόν κατηγορήσει ὅτι γνώριζε καί δέν ἀνέφερε. Καί γνώριζε, φυσικά πολλά, πιθανόν — ὅλα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IX

Η ΣΥΛΛΗΨΗ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ Η ΕΞΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Μή λέτε: «τήν προφύλαξη ξεχνάει.
Στήν τύχη του θά φταίει μόνο αὐτός».
Καθώς ἐμεῖς, βλέπει πώς δέν μποράει
Χωρίς θυσία νά κάνει τό καλό.
Μά ἀγαπᾶ ὑπέρτερα, μέ πόνο,
Δέν ξέρει σκέψεις κοσμικές ὁ νοῦς,
Γιά τόν ἑαυτό σου ζεῖς μ'εἰρήνη μόνο,
Μά νά πεθαίνεις πρέπει γι'ἀλλουνούς.
Μπροστά στό θάνατο λέει: καλῶς τον!
Δέ λέει πώς τοῦ χρειάζεται ἡ ζωή,
Δέ λέει πώς μάταιος ὁ χαμός του,
Ἡ τύχη του πιά τώρα καθαρή...
Μαθές, δέν εἶναι ἀκόμη σταυρωμένος,
Μά θά τόν δοῦμε πάνω στό σταυρό.
Ἀπό θεό καημοῦ κι'ὀργῆς σταλμένος
Στούς δούλους νά θυμίσει τό Χριστό.

*Νεκράσοφ**.

[393-396] Ἡ κυβέρνηση θεωροῦσε τόν Τσερνισέβσκι σάν τόν βασικό ἰδεολογικό, ἀλλά πιθανό, καί τόν πραγματικό καθοδηγητή τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀναβρασμοῦ πού εἶχε ἀρχίσει. Ὁ Τσερνισέβσκι εἶχε τήν ἀπερισκεψία νά θίξει τά οἰκονομικά συμφέροντα τῶν κυρίαρχων τάξεων καί ἀπό ἐκείνη τή στιγμή μποροῦσε κανείς νά τόν θεωρεῖ καταδικασμένο σέ θάνατο. Τό ζήτημα ἦταν μόνο πότε ἡ κυβέρνηση θά θεωρήσει κατάλληλη τήν εὐκαιρία νά βάλει χέρι στόν γενάρχη τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὕστερα ἀπό τίς φοιτητικές ταραχές τοῦ 1861, τόν ἀναβρασμό πού ἄρχισε στήν Πολωνία καί τίς περιβόητες πυρκαγιές τῆς Πετρούπολης, ἡ κυβέρνηση θεώρησε κατάλληλη τή στιγμή νά ἀρχίσει τή δράση καί στίς 12 Ἰούνη τοῦ 1862 συνέλαβε τόν Τσερνισέβσκι.

Πρίν ἀπό τή σύλληψη προηγήθηκε ἕνας ἄγριος κατατρεγμός τοῦ Τσερνισέβσκι στόν ἀντιδραστικό καί φιλελεύθερο τύπο, πού ἔλυσε τά χέρια τῆς κυβέρνησης γιά ἀποφασιστικές ἐνέργειες καί τήν ὑποκίνησε νά πάρει βίαια μέτρα ἐνάντια στόν πνευματικό ἀρχηγό τῶν «μηδενιστῶν». Ὁ Κατκόφ κατάγγειλε τό «Σοβρεμέννικ» ὅτι εἶναι ἡ φωλιά τῆς ἐπανάστασης, καί ἡ ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» μετά τήν πυρκαγιά τῆς ἀγορᾶς τοῦ Στσούκιν βεβαίωνε ὅτι τόν ἐμπρησμό τόν ἔκαναν οἱ πολωνοί καί οἱ ρῶσοι μηδενιστές πού

NB

* Αὐτό τό ποίημα, πού γιά τή λογοκρισία ὁ Νεκράσοφ τοῦ ἔδοσε τόν τίτλο «Προφήτης» (ἀπό τόν Μπαρμπιγέ), ἀρχικά τό (1874) εἶχε ἁπλῶς τόν τίτλο: «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι» Βλ. Λέμκε, l. c., 195.

ἐνεργοῦσαν μέ ἐντολή τοῦ Τσερνισέβσκι. Μετά τίς πυρκαγιές τοῦ Μάη ἡ Πετρούπολη καταλήφθηκε άπο ἕνα λυσσασμένο ἀντιδραστικό παροξυσμό. Ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι χτές ἀκόμη ἦταν κατενθουσιασμένοι ἀπό τά ἄρθρα τοῦ Τσερνισέβσκι πρός ὄφελος τῶν ἀγροτῶν τόν ἀπαρνήθηκαν, περνώντας μέ τό μέρος τῆς γενικῆς ἀντιδραστικῆς κατακραυγῆς: «Σταύρωσον αὐτόν!»...

Ὅλοι θεωροῦσαν τόν Τσερνισέβσκι ἄνθρωπο πού ἔχει τεράστια ἐπίδραση στούς ἐπαναστατικούς κύκλους. Ὁ Ντοστογιέβσκι στό «Ἡμερολόγιο ἑνός συγγραφέα» κάνει γνωστό ὅτι τό 1862 πῆγε ὁ ἴδιος στόν Τσερνισέβσκι καί προσπαθοῦσε νά τόν πείσει νά ἐπιδράσει στούς συντάκτες τῆς προκήρυξης «Πρός τή νέα γενιά» καί νά τούς συγκρατήσει ἀπό τίς ἐπαναστατικές ἀκρότητες. Στό μυθιστόρημα «Πρόλογος τοῦ προλόγου» ὁ Τσερνισέβσκι μέ μιά καλοκάγαθη εἰρωνεία διηγεῖται ὁ ἴδιος πώς καί ἡ πιό συνηθισμένη του ἐνέργεια ἑρμηνευόταν ἀπό τούς φιλελεύθερους συκοφάντες (Ριαζάντσεφ-Καβέλιν) σάν σοβαρή ἐπαναστατική ἐπιχείρηση (ὑποθετική ἀποστολή ἀπεσταλμένου στόν Χέρτσεν). Ἔτσι ἀκριβῶς θεωροῦσε τόν Τσερνισέβσκι καί ἡ διοίκηση...

[395-396] Ἐκτός ἀπό τίς καταγγελίες τοῦ τύπου ὁ Τσερνισέβσκι ἔπαιρνε ἀκόμη ἀνώνυμα ἀπειλητικά γράμματα. Ἕνα ἀπ᾽αὐτά, πού τό εἶχε στείλει κάποιος τσιφλικάς, ἦταν γεμάτο ἀπό ἕνα μοχθηρό ὑβρεολόγιο καί ἀπειλές ἐνάντια στόν κήρυκα τῆς «βρώμικης δημοκρατίας» καί τοῦ «σοσιαλισμοῦ πού ἡ ἐπιστήμη τόν δέχτηκε σάν κακότυχο ἔργο ἀρωστιάρικου μυαλοῦ». Ὁ φλεγμονικός ἐγκέφαλος τοῦ τρομαγμένου θιασώτη τῆς δουλοπαροικίας δέν μποροῦσε νά φανταστεῖ διαφορετικά τόν Τσερνισέβσκι παρά μέ ἕνα μαχαίρι στά χέρια, βουτηγμένο στό αἷμα ὥς τούς ἀγκῶνες καί τό γράμμα τελειώνει μέ τήν παρακάτω σημαντική δήλωση: «Δέν τό θεωροῦμε περιττό νά σᾶς ποῦμε, κ. Τσερνισέβσκι, ὅτι δέν θέλουμε νά δοῦμε στό θρόνο κάποιον Ἀντόν Πετρόφ καί, ἄν γίνει πραγματικά καμιά αἱματηρή ταραχή, τότε θά βροῦμε ἐσᾶς, τόν Ἀλέξανδρο ἤ κάποιον ἀπό τήν οἰκογένειά σας, καί πιθανό, δέν θά προλάβετε νά ἐξασφαλίσετε σωματοφύλακες»*.

NB

sic!

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἐκτός ἀπό τίς καταγγελίες τοῦ τύπου καί τά ἀπειλητικά γράμματα ἔφτασαν ἐπίσης μιά σειρά ἀναφορές κατά τοῦ Τσερνισέβσκι στό III Τμῆμα. Στίς 5 Ἰούνη τοῦ 1862 ἔφτασε μιά τέτια ἀνώνυμη ἀναφορά, πού ἴσως ἐπέδρασε στή σύλληψη τοῦ Τσερνισέβσκι. Παραθέτουμε μερικά ἀποσπάσματα ἀπ᾽αὐτό τό ἐνδιαφέρον ἱστορικό ντοκουμέντο. «Τί κάνετε σεῖς; Λυπηθεῖτε τή Ρωσία, λυπηθεῖτε τόν τσάρο! Νά μιά συζήτηση πού ἄκουσα χθές στό σύλλογο τῶν καθηγητῶν. Ἡ κυβέρνηση ἀπαγορεύει τή δημοσίευση κάθε ἀνοησίας καί δέν βλέπει ποιές ἰδέες ἀναπτύσσει ὁ Τσερνισέβσκι. Αὐτός εἶναι ὁ ἀρχηγός τῶν νέων. Ἡ κατεύθυνση τῶν νέων δόθηκε ἀπ᾽αὐτόν. Εἶναι ἕνας πονηρός σοσιαλιστής. Ὁ ἴδιος μοῦ εἶπε (λέει ὁ καθηγητής) ὅτι «ἐγώ εἶμαι τόσο ἔξυπνος, πού ποτέ δέν θά μέ πιάσουν». Γιά τό τίποτε ἐξορίσατε τόν Παβλόφ καί κάνετε πολλά ἄλλα λάθη, αὐτόν ὅμως τόν

* Λέμκε. «Πολιτικές δίκες», 198-99. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τά πραγματικά ὑλικά γιά τήν ὑπόθεση Τσερνισέβσκι τά δημοσίευσε γιά πρώτη φορά ὁ κ. Λέμκε, πού δούλεψε στά ἀρχεῖα.

ἐπικίνδυνο διαφωτιστή τόν ἀνέχεστε. Μά εἶναι δυνατό νά μή βρεῖτε τά μέσα γιά νά μᾶς ἀπαλλάξετε ἀπό ἕναν τέτιο ἐπικίνδυνο ἄνθρωπο!.. Τώρα, βλέποντας τίς τάσεις του ὄχι πλέον στά λόγια, ἀλλά στά ἔργα, ὅλοι οἱ πολύ φιλελεύθεροι ἄνθρωποι πού εἶναι τόσο λογικοί, ὥστε νά αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη τῆς ὕπαρξης τῆς μοναρχίας, ἀπομακρύνθηκαν ἀπ᾿αὐτόν καί πιστεύουν ὅτι, ἄν ἐσεῖς δέν τόν ἀπομακρύνετε, τότε θά γίνει συμφορά, θά χυθεῖ αἷμα. Δέν ὑπάρχει θέση γι᾿αὐτόν στή Ρωσία, αὐτός εἶναι παντοῦ ἐπικίνδυνος ἐκτός ἀπό τό Μπερέζοβο ἤ τό Γκιζιγκίνσκ. Αὐτό δέν τό λέω ἐγώ — τό ἔλεγαν οἱ ἐπιστήμονες, οἱ σοβαροί ἄνθρωποι πού μ᾿ὅλη τους τήν ψυχή ἐπιθυμοῦν τό σύνταγμα*... Καί τό αἷμα δέν τό ἀποφεύγετε καί ὅλους ἐμᾶς θά μᾶς καταστρέψετε — αὐτοί εἶναι μιά συμμορία λυσσασμένων δημαγωγῶν, ριψοκίνδυνοι ἄνθρωποι — αὐτή ἡ «Μολοντάγια Ροσσίγια» σᾶς φανέρωσε στό σχέδιό της ὅλες τίς θηριώδεις τάσεις της. Ἴσως νά τούς τσακίσουν, ἀλλά πόσο ἀθῶο αἷμα θά χυθεῖ γι᾿αὐτούς! Ἐδῶ ἐπίσης ἄκουσα ὅτι στό Βορόνεζ, στό Σαράτοφ καί στό Ταμπόφ — παντοῦ ὑπάρχουν ἐπιτροπές ἀπό παρόμοιους σοσιαλιστές καί παντοῦ αὐτοί διεγείρουν τή νεολαία... Ἡ κοινωνία σέ κίνδυνο, τά ζιζάνια οἱ ἄστεγοι εἶναι ἕτοιμοι γιά ὅλα καί σᾶς δέν πρέπει νά σᾶς πιάνει ὁ ὕπνος. Τό κρίμα θά τό ἔχετε ἐσεῖς ἄν τούς ἐπιτρέψετε νά φτάσουν ὥς τή σφαγή, κι᾿αὐτό θά γίνει ἄν σᾶς πιάσει ὁ ὕπνος ἤ ἄν θά ἱκανοποιηθεῖτε ἀπό ἡμίμετρα... Αὐτή ἡ λυσσασμένη συμμορία διψάει γιά αἷμα καί φρικαλεότητες καί θά ὁρμήσει ἀδίστακτα — μήν τήν περιφρονεῖτε. Ἀπαλλάξτε μας ἀπό τόν Τσερνισέβσκι χάρη τῆς γενικῆς γαλήνης».

Αὐτή ἡ ἀναφορά γιά περισσή φορά ὑπενθύμιζε στήν κυβέρνηση γιά τόν Τσερνισέβσκι, στόν ὁποῖο τό ΙΙΙ Τμῆμα εἶχε στρέψει ἀπό καιρό ἤδη τήν καλοπροαίρετη προσοχή του...

[398-400] Μέ βάση τήν τηλεγραφική ἀναφορά ἑνός χαφιέ ἀπό τούς ἐπισκέπτες τοῦ Χέρτσεν, ὁ Βετόσνικοφ πιάστηκε στά σύνορα καί πάνω του βρέθηκαν ὅλα τά γράμματα τοῦ Χέρτσεν. Ἡ ἀναφερόμενη πιό πάνω ἐπισημείωση στό γράμμα πρός τόν Σέρνο-Σολοβιόβιτς ἦταν ἀρκετή στό ΙΙΙ Τμῆμα γιά νά συλλάβει ἀμέσως τήν ἑπόμενη κιόλας μέρα, στίς 7 τοῦ Ἰούλη, τόν Τσερνισέβσκι. Ὅλα τά χαρτιά καί ἕνα μέρος τῶν βιβλίων τοῦ Τσερνισέβσκι κατασχέθηκαν κι᾿αὐτός ὁ ἴδιος συνοδεύτηκε στή φυλακή Ἀλεξέγεφ στό φρούριο Πετροπάβλοφσκ...

Ἡ σύλληψη τοῦ Τσερνισέβσκι προκάλεσε μιά ἀσυνήθιστα ἰσχυρή ἐντύπωση στή δημοκρατική διανόηση... Ἡ ἐπαναστατική νεολαία συνταράχτηκε φυσικά ἀπό τή σύλληψη τοῦ ἰδεολογικοῦ της ἀρχηγοῦ. Οἱ ἀντιδραστικοί πανηγύριζαν ἀπό τή χαρά τους, γιατί ὁ πιό ἐπικίνδυνος ἐχθρός τους, ἔγινε ἀκίνδυνος, ὅπως πίστευαν, μιά γιά πάντα. Ἀλλά καί οἱ φιλελεύθεροι ἐνδόμυχα χαίρονταν γιά τήν ἐκμηδένιση τοῦ Τσερνισέβσκι, πού τούς περιφρονοῦσε βαθιά καί ξεσκέπαζε ἀλύπητα τήν πραγματική τους φύση. Ἔτσι ἕνας ἀπό τούς ἀρχηγούς τοῦ τοτινοῦ φιλελευθερισμοῦ καί πολύ γνωστός τοῦ Τσερνισέβσκι, ὁ Καβέλιν, σέ γράμμα πρός τόν Χέρτσεν δέν ἔκρυβε τό πραγματι- NB

* Φυσικά, αὐτό τό λέει ἕνας πρόστυχος χαφιές καί δέν πρέπει νά στηριχτεῖ κανείς στήν πραγματική ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν του. Ἀλλά αὐτός σημείωσε σωστά τήν ἐχθρική στάση τῶν φιλελευθέρων πρός τό μεγάλο σοσιαλιστή.

κό του αἴσθημα: «Τά νέα ἀπό τή Ρωσία, κατά τήν ἄποψή μου, δέν εἶναι καί τόσο ἄσχημα... Οἱ συλλήψεις δέν μέ παραξενεύουν καί, ὁμολογῶ, δέν φαίνονται νά προκαλοῦν τήν ἀγανάκτηση... Ἐγώ ἀγαπῶ πάρα πολύ τόν Τσερνισέβσκι, ἀλλά ἕναν τέτιον ! ταραχοποιό, χωρίς τάκτ καί ξιπασμένο ἄνθρωπο ποτέ δέν ξαναεἶδα. Καί νά ὑπῆρχε κάτι γιά τό ὁποῖο θά ἄξιζε νά χαθεῖ! Ὅτι οἱ πυρκαγιές ἔγιναν ἀπ᾽ἀφορμή τίς προκηρύξεις, γι᾽αὐτό τώρα δέν ὑπάρχει καί ἡ παραμικρή ἀμφιβολία»*.

Τέτιο ἦταν τό φιλί τοῦ Ἰούδα τῶν φιλελευθέρων πού ὥς τώρα περιβάλλονταν μέ τό φωτοστέφανο μπροστά στά μάτια τῶν δικῶν μας «συνταγματικῶν-δημοκρατικῶν» ἀστῶν. Ἐπαναλαμβάνοντας τό πρόστυχο ἀστυνομικό κουτσομπολιό γιά τή σχέση τῶν πυρκαγιῶν τῆς Πετρούπολης μέ τίς ἐπαναστατικές προκηρύξεις, οἱ κύριοι αὐτοί ἔδιναν ἠθική δικαίωση στό ἔργο τῶν διώξεων, μέ τίς ὁποῖες ἡ ἀντίδραση ἐπιτέθηκε κατά τῶν δημοκρατῶν. Στό μεταξύ κι᾽ἄν εἶναι δυνατό νά συνδέσει κανείς τήν τοτινή ἐπιδημία τῶν πυρκαγιῶν μέ ὅποιες τυχόν πολιτικές ἐπιδιώξεις, αὐτό πάντως δέν εἶχε σχέση μέ τή δράση τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁ συγκλητικός Ζντάνοφ, πού στάλθηκε ὕστερα ἀπό δυό χρόνια στήν περιοχή τοῦ Βόλγα νά κάνει ἀνάκριση γιά τίς πυρκαγιές πού ἔγιναν στό Σαράτοφ, στό Σιμπίρσκ κτλ., διαπίστωσε ὅτι οἱ NB πυρκαγιές εἶχαν σχέση μέ τίς σκευωρίες τῶν τοτινῶν ἀντιδραστικῶν καί τῶν θιασωτῶν τῆς δουλοπαροικίας, πού ἐπιδίωκαν νά ἐκφοβίσουν τήν κυβέρνηση, νά τρομοκρατήσουν τήν κοινωνία καί ἔτσι νά ἐμποδίσουν τό ἔργο τῆς μεταρύθμισης...

Τό ΙΙΙ Τμῆμα δέν ἤθελε νά ἀφήσει ἀπό τά νύχια του τό θύμα του. Τήν 1η Αὐγούστου ὁ Ποτάποφ παρουσίασε στήν ἐπιτροπή σημείωμα πού σύνταξε μέ βάση τίς ἀναφορές τῶν πρακτόρων τῆς ἀστυνομίας (ἀπ᾽αὐτό τό σημείωμα, ἐδῶ πού τά λέμε, ἀποκαλύπτεται ὅτι ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 1861 ὁ Τσερνισέβσκι βρισκόNB ταν κάτω ἀπό τήν ἄγρυπνη παρακολούθηση τῶν χαφιέδων)... Τόν Τσερνισέβσκι δέν τόν ἀνέκριναν. Καθόταν ὑπομονετικά στό φρούριο, περιμένοντας ἀπό μέρα σέ μέρα τήν ἀπελευθέρωσή του, μιά πού ἦταν ἀπόλυτα βέβαιος ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν ἔχει ἐνάντιά του καμιά σοβαρή ἀπόδειξη. Ἐργαζόταν μέ ζῆλο καί ἀλληλογραφοῦσε μέ τή γυναίκα του. Σέ γράμμα του τῆς 5 τοῦ Ὀχτώβρη, πού ἡ ἐπιτροπή θεώρησε ὅτι δέν ἔπρεπε νά τό δόσει στή γυναίκα του, ἀλλά τό ἐπισύναψε στό φάκελό του, περιεχόταν σύμφωνα μέ τή γνώμη τῶν χαφιέδων ἡ παρακάτω τρομερή φράση: «Ἡ ζωή μου μαζί σου ἀνήκει στήν ἱστορία. Θά περάσουν ἑκατοντάδες χρόνια καί τά ὀνόματά μας θά εἶναι ἀκόμη ἀγαπητά στούς ἀνθρώπους. Καί θά μᾶς θυμοῦνται μέ εὐγνωμοσύνη, ὅταν πιά θά ξεχάσουν ὅλους σχεδόν αὐτούς πού ζοῦσαν τόν ἴδιο καιρό μέ μᾶς. Γι᾽αὐτό εἶναι ἀνάγκη νά μήν ἐπιτρέψουμε, ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἠθικοῦ σθένους καί τοῦ χαρακτήρα, νά πέσει ἡ ὑπόληψή μας στά μάτια τῶν ἀνθρώπων πού θά μελετοῦν τή ζωή μας» (παρακάτω ἀκολουθεῖ τό σχέδιο τῶν μελλοντικῶν ἐργασιῶν γιά τίς ὁποῖες μιλούσαμε στό Ι κεφάλαιο). Σ᾽αὐτά τά λόγια τοῦ Τσερνισέβσκι ἡ ἐπιτροπή

* Ρουσάνοφ, l. c., σελ. 276.

πρόσεξε μιά ἀσυνήθιστη ξιπασιά καί μιά ἐγκληματική ὑπερηφάνεια. Ἀπό τήν ἄποψη τῆς διανοητικῆς καί ἠθικῆς πλευρᾶς τά μέλη τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς δέν ὑστεροῦσαν ἀπό τόν φιλελεύθερο Καβέλιν... NB

[402] Ὁ Κοστομάροφ κάθεται νά γράψει γράμματα στούς συγγενεῖς... Ὁ Τσουλκόφ, ἀντιλαμβάνεται σ'αὐτόν ἕνα χοντρό γράμμα, τό διαβάζει, καί, τί ξάφνιασμα! — ἀποδείχνεται ὅτι αὐτό τό γράμμα ἔχει ἄμεση σχέση μέ τόν Τσερνισέβσκι. Τό γράμμα ἀποστέλλεται ἀμέσως στόν Ποτάποφ καί ἐκεῖνος τήν ἴδια στιγμή τηλεγραφεῖ στόν Τσουλκόφ νά ἐπιστρέψει ἐπειγόντως μαζί μέ τόν Κοστομάροφ στήν Πετρούπολη. Πρόκειται γιά μιά καλοστημένη συμπαιγνία.

Σ'αὐτό τό γράμμα, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ μιά ὁλόκληρη μπροσούρα σέ μέγεθος πάνω ἀπό ἕνα τυπογραφικό φύλλο, γαρνιρισμένο μέ τσιτάτα σέ κάθε εἴδους γλώσσα, γαρνιρισμένο μέ παρατραβηγμένα ἀστεῖα καί μέ μιά ἀποκρουστική φλυαρία, περιεχόταν ὅλο ἐκεῖνο τό ὑλικό πού χρειαζόταν στό ΙΙΙ Τμῆμα γιά νά ἐξοντώσει τόν Τσερνισέβσκι. Ὁ Κοστομάροφ γράφει στό μυθικό παραλήπτη τοῦ γράμματός του ὅτι ὅταν βρεῖ εὐκαιρία θά τοῦ ἀφηγηθεῖ γιά τή λογοτεχνική δράση τοῦ Τσερνισέβσκι, «τήν κρυφή καί τή φανερή γιά νά σᾶς δείξω ἀπό ποῦ φυσοῦσε ὁ ἀέρας, ὁ ὁποῖος ἔστειλε τόσα πολλά ἀξιολύπητα θύματα στά μπουντρούμια τῶν ρωσικῶν φρουρίων καί στούς τόπους τῆς Ἐδέμ, ὅπου στέλνουν ὕστερα ἀπό συμφωνία τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν μέ τόν προϊστάμενο τῆς χωροφυλακῆς,... τότε θά δεῖτε ἀπό ποῦ ἐμφανίστηκε πάνω στό ἱερό λάβαρο τῆς ἐλευθερίας ἐκεῖνο τό ἀπαίσιο σύνθημα στό ὄνομα τοῦ ὁποίου δροῦν οἱ στενοκέφαλοι διαφωτιστές μας, γράφονται ὅλες αὐτές οἱ «Βελικορούς» καί οἱ «Μολοντάγια Ροσσίγια», ὅλες αὐτές οἱ ἀνωφελεῖς προκηρύξεις μέ τά κόκκινα καί τά γαλάζια στοιχεῖα»... NB

[405-406] Ὅλα ὅμως τά στοιχεῖα πού περιέχονταν στό φάκελλο ἦταν προφανῶς λίγα καί τό ΙΙΙ Τμῆμα ἀποφάσισε νά χρησιμοποιήσει καί τό τελευταῖο μέσο. Στίς 2 τοῦ Ἰούλη ὁ ὑπουργός Δικαιοσύνης Ζαμιάτιν ἔστειλε στή Σύγκλητο ἕνα ἐκτενές ὑπόμνημα «Γιά τή λογοτεχνική δραστηριότητα τοῦ Τσερνισέβσκι» φανερά χαφιεδικῆς προέλευσης. Σ'αὐτό τό ὑπόμνημα, τό ὁποῖο ἔμελλε νά ἐξασκήσει ὁρισμένη πίεση στούς δικαστές, ὁ Τσερνισέβσκι παρουσιάζεται σάν ὁ κυριότερος κήρυκας τοῦ ὑλισμοῦ καί τοῦ κομμουνισμοῦ, δίνεται μιά κακόβουλη ἀνάλυση τῶν συγγραμάτων του καί καθορίζεται ἡ ἐξωτερική ὁμοιότητα ἀνάμεσα στά λογοτεχνικά του ἔργα καί στό περιεχόμενο τῶν ἐπαναστατικῶν προκηρύξεων πού ἔβγαιναν ἐκεῖνα τά χρόνια. Τό ὑπόμνημα τελειώνει μέ τά παρακάτω λόγια: «Οἱ προκηρύξεις εἶναι ἕνα εἶδος συμπεράσματος ἀπό τά ἄρθρα τοῦ Τσερνισέβσκι, καί τά ἄρθρα του ἕνα λεπτομερειακό σχόλιο αὐτῶν τῶν προκηρύξεων»...

Ὁ Σταχέβιτς, πού εἶχε γνωριστεῖ μέ τόν Τσερνισέβσκι στή Σιβηρία, ἀφηγεῖται στά ἀπομνημονεύματά του ὅτι πολύ πρίν ἀπό τή σύλληψη τοῦ Τσερνισέβσκι ὁ Σερακόβσκι τοῦ μετέδοσε τή συζήτηση πού εἶχε μέ τό στρατηγό Κάουφμαν πού ἦταν τότε διευθυντής τοῦ γραφείου τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν. Ὁ θαρραλέος στρατηγός ἔβρισκε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι πρέπει νά ἐξοριστεῖ λόγω τῆς ἐπιζήμιας ἐπίδρασής του πάνω στή νεολαία:

αργότερα ή κυβέρνηση ενήργησε ακριβώς έτσι, εξορίζοντας τόν Τσερνισέβσκι στό κάτεργο αποκλειστικά γιά «επιζήμια επίδραση». 'Ο ίδιος ό Σταχέβιτς αφηγείται ότι λίγο πρίν τή σύλληψη επισκέφθηκε τόν Τσερνισέβσκι ό υπασπιστής τοῦ πρίγκιπα Σουβόροφ καί εξονόματος τοῦ τελευταίου τόν συμβούλευε νά φύγει αμέσως γιά τό εξωτερικό. Στό ερώτημα τοῦ Τσερνισέβσκι γιατί ό πρίγκιπας ενδιαφέρεται τόσο γι'αυτόν ό υπασπιστής απάντησε: «Άν σᾶς συλλάβουν, τότε πιά θά σᾶς εξορίσουν, θά σᾶς εξορίσουν στήν ουσία χωρίς καμιά αιτία, γιά τά άρθρα σας, άν καί τά άρθρα αυτά έχουν επιτραπεῖ από τή λογοκρισία. Νά γιατί θά ήταν καλό γιά τόν πρίγκιπα νά μήν έπεφτε πάνω στόν άνακτα, πού εἶναι προσωπικός του φίλος, αυτή ή κηλίδα νά εξορίσει χωρίς νά φταίει τόν συγγραφέα». 'Αλλά ό Τσερνισέβσκι αρνήθηκε κατηγορηματικά νά φύγει στό εξωτερικό, βαδίζοντας περήφανα νά συναντήσει τήν τύχη του καί ενμέρει χωρίς νά επιτρέπει ούτε σκέψη γιά τήν πιθανότητα μιᾶς τέτιας παρανομίας , όπως ήταν ή εξορία τοῦ συγγραφέα γιά άρθρα πού τά εἶχε επιτρέψει ή λογοκρισία...

NB

[411] 'Ο Χέρτσεν δέχτηκε μέ αγανάκτηση τήν καταδίκη τοῦ Τσερνισέβσκι, αναθεμάτισε τούς δήμιους όλων τῶν αξιωμάτων καί βαθμῶν καί στιγμάτισε τόν πουλημένο φιλελεύθερο καί συντηρητικό τύπο, πού μέ τίς αναφορές καί τό κυνηγητό προκαλοῦσε τούς βάρβαρους διωγμούς τῆς κυβέρνησης ενάντια στούς οπαδούς τῆς προόδου καί ενάντια στούς επαναστάτες.

'Από τό βιβλίο τοῦ Λέμκε παραθέτουμε αποσπάσματα από άρθρο πού δημοσίευσε ό Χέρτσεν στό τεῦχ. 186 τοῦ «Κόλοκολ» τό 1864:

«'Ο Τσερνισέβσκι καταδικάστηκε *σέ εφτά χρόνια καταναγκαστικῆς εργασίας* καί σέ ισόβια εκτόπιση. Άς πέσει σάν ανάθεμα αυτό τό απροσμέτρητο έγκλημα πάνω στήν κυβέρνηση, στήν κοινωνία, στήν άτιμη καί πουλημένη δημοσιογραφία πού προμελετοῦσε αυτή τήν καταδίκη, πού τόν εκμηδένισε σάν προσωπικότητα. Αυτή ή δημοσιογραφία έμαθε τήν κυβέρνηση νά σκοτώνει τούς αιχμαλώτους πολέμου στήν Πολωνία καί στή Ρωσία, νά επικυρώνει τά αποφθέγματα τῶν αμόρφωτων αγριανθρώπων τῆς Συγκλήτου καί τῶν ασπρομάλληδων εγκληματιῶν τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου... Καί δῶ τιποτένιοι άνθρωποι, άνθρωποι-χορτάρι, άνθρωποι-σαλίγγαροι, λένε ότι δέν πρέπει νά βρίζει κανείς αυτή τή σπείρα τῶν ληστῶν καί τῶν παλιανθρώπων πού μᾶς διοικεῖ!.. 'Ο Τσερνισέβσκι στιγματίστηκε από σᾶς σέ ένα τέταρτο τῆς ώρας... μά σεῖς, μά ή Ρωσία πόσα χρόνια θά μείνετε κολλημένοι σ'αυτά τά μέσα! 'Ανάθεμά σας, ανάθεμα — καί άν γίνεται, εκδίκηση!»...

Οί παρατηρήσεις γράφτηκαν όχι νωρίτερα από τόν 'Οχτώβρη τοῦ 1909 - όχι αργότερα από τόν 'Απρίλη τοῦ 1911

Πρωτοδημοσιεύτηκαν τό 1959 στό «Λιτερατούρνογε Νασλέντστβο», τόμ. 67ος

Δημοσιεύονται σύμφωνα μέ τό πρωτότυπο

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 *Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ἡ Ἁγία οἰκογένεια, ἤ Κριτική τῆς κριτικῆς κριτικῆς»* — γράφτηκε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν τό 1895 στήν περίοδο τῆς πρώτης διαμονῆς του στό ἐξωτερικό, ὅπου πῆγε γιά νά ἀποκαταστήσει ἐπαφή μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Ἡ περίληψη γράφτηκε σέ ξεχωριστό τετράδιο, πού περιεῖχε 45 σελίδες λενινιστικοῦ χειρογράφου· οἱ περικοπές ἀπό τό βιβλίο γράφτηκαν στή γερμανική γλώσσα. Ὁ χρόνος πού συντάχθηκε ἡ περίληψη ἀπό τόν συγγραφέα δέν ἀναφέρεται· τό πιθανότερο ἀπ᾿ὅλα εἶναι ὅτι συντάχτηκε τόν Αὔγουστο τοῦ 1895, τήν περίοδο πού ὁ Λένιν ἐργαζόταν στή Βασιλική βιβλιοθήκη τοῦ Βερολίνου, ὅπου μελετοῦσε τίς σπάνιες ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς. Στήν Περίληψη ὁ Λένιν παρακολουθεῖ τή διαμόρφωση τῆς κοσμοθεωρίας τῶν θεμελιωτῶν τοῦ μαρξισμοῦ, ἀντιγράφει περικοπές ἀπό τήν ἐκτίμηση πού αὐτοί δίνουν στήν ἀστική κοινωνία, τήν κριτική τῶν νεοχεγγελιανῶν κτλ.

Ὁ Λένιν γιά πρώτη φορά μνημονεύει τό βιβλίο «Ἡ Ἁγία οἰκογένεια» στό ἄρθρο-νεκρολογία «Φρίντριχ Ἔνγκελς» (τό φθινόπωρο τοῦ 1895), σημειώνοντας ὅτι σ᾿αὐτό τό βιβλίο μπῆκαν οἱ βάσεις τοῦ «ἐπαναστατικοῦ-ὑλιστικοῦ σοσιαλισμοῦ» (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 10). Χωριστές θέσεις ἀπό τήν «Ἁγία οἰκογένεια», κυρίως τή διατύπωση ὅτι μέ τή θετικότητα τῆς ἱστορικῆς δράσης μεγαλώνει καί πληθαίνει ἡ μάζα τῶν ἀνθρώπων πού ἔργο της εἶναι αὐτή ἡ δράση, ὁ Λένιν τίς χρησιμοποιοῦσε συχνά στά ἔργα του. — *3.*

2 *«Ἡ Ἁγία οἰκογένεια, ἤ Κριτική τῆς κριτικῆς κριτικῆς»* — εἶναι τό πρῶτο κοινό ἔργο τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς. Γράφτηκε τό Σεπτέμβρη-Νοέμβρη τοῦ 1844, ἐκδόθηκε τό Φλεβάρη τοῦ 1845. «Ἡ Ἁγία οἰκογένεια» εἶναι σατυρικό παρατσούκλι τῶν ἀδερφῶν Μπροῦνο καί Ἔντγκαρ Μπάουερ καί τῶν ὀπαδῶν τους πού συγκεντρώθηκαν γύρω ἀπό τό μηνιαῖο περιοδικό «Allgemeine Literatur-Zeitung» («Γενική Φιλολογική Ἐφημερίδα». Σαρλότενμπουργκ, Δεκέμβρης 1843-Ὀχτώβρης 1844). Στίς σελίδες τῆς ἐφημερίδας προπαγανδιζόταν ἡ ὑποκειμενικο-ἰδεαλιστική ἀντιδραστική «θεωρία» τοῦ ἱστορικοῦ προτσές, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ ἐκλεκτές προσωπικότητες εἶναι δημιουργοί τῆς ἱστορίας, οἱ φορεῖς τοῦ «πνεύματος», τῆς «καθαρῆς

κριτικῆς», ἐνῶ ἡ μάζα, ὁ λαός εἶναι ἁπλῶς τό ρουτινιάρικο ὑλικό, τό ἕρμα στήν ἱστορική ἐξέλιξη. Αὐτή ἡ «θεωρία» τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀριστερῆς, ἀστικοδημοκρατικῆς πτέρυγας τῆς χεγγελιανῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς (τῶν νεοχεγγελιανῶν) υἱοθετήθηκε ἀργότερα ἀπό τούς φιλελεύθερους ναρόντνικους στή Ρωσία (κριτική τους βλ. στό βιβλίο «Τί εἶναι οἱ «φίλοι τοῦ λαοῦ» καί πῶς πολεμοῦν τούς σοσιαλδημοκράτες;». Β. Ι. Λένιν. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 125-344).

Τόν καιρό πού γράφτηκε τό βιβλίο ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς εἶχαν ἤδη ὁλοκληρώσει τό πέρασμα ἀπό τόν ἰδεαλισμό καί τόν ἐπαναστατικό δημοκρατισμό στίς ὑλιστικές καί κομμουνιστικές ἀντιλήψεις, πού στήν «Ἁγία οἰκογένεια» βρίσκουν τήν περαπέρα ἀνάπτυξή τους. Ὁ Μάρξ, πού ἔγραψε τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου, καταλήγει ἐδῶ, ὅπως σημειώνει ὁ Λένιν στήν Περίληψή του, στή βασική ἰδέα τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ γιά τόν ἀποφασιστικό ρόλο τοῦ τρόπου παραγωγῆς στήν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας. Στό βιβλίο ἀποδείχνεται ἡ ἀναγκαιότητα τῆς «πρακτικῆς δύναμης» γιά τήν πραγματοποίηση τῶν ἰδεῶν, προβάλλεται ἡ θέση ὅτι δημιουργός τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι οἱ λαϊκές μάζες, ὅτι ὅσο πιό σημαντικές εἶναι οἱ ἀνατροπές πού γίνονται στήν κοινωνία, τόσο πιό πολυάριθμες εἶναι οἱ μάζες πού τίς πραγματοποιοῦν. Στό βιβλίο περιέχεται ἡ διαμορφωμένη σχεδόν γνώμη γιά τόν κοσμοϊστορικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου, δείχνεται ὅτι ὁ κομμουνισμός εἶναι ἀναπόφευκτος ὄχι μόνο λογικά — σάν συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπ᾿ὅλη τήν προηγούμενη ἐξέλιξη τῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας, ἀλλά καί ἱστορικά — ἀφοῦ ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στήν οἰκονομική της κίνηση ἡ ἴδια σπρώχνεται στήν καταστροφή.

Οἱ Μάρξ καί Ἔνγκελς, στρεφόμενοι κατά τῶν νεοχεγγελιανῶν, ὑποβάλλουν σέ κριτική καί τήν ἰδεαλιστική φιλοσοφία τοῦ ἴδιου τοῦ Χέγγελ. Στό βιβλίο, πού γράφτηκε κάτω ἀπό τή σημαντική ἐπίδραση τῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Φόυερμπαχ, περιέχονται ταυτόχρονα καί στοιχεῖα κριτικῆς αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Φ. Ἔνγκελς, καθορίζοντας ἀργότερα τή θέση τοῦ βιβλίου στήν ἱστορία τοῦ μαρξισμοῦ ἔγραφε: «Ἔπρεπε νά ἀντικαταστήσουμε τή λατρεία στόν ἀφηρημένο ἄνθρωπο, αὐτόν τόν πυρήνα τῆς νέας θρησκείας τοῦ Φόυερμπαχ, μέ τήν ἐπιστήμη γιά τούς πραγματικούς ἀνθρώπους καί τήν ἱστορική τους ἐξέλιξη. Αὐτή τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς φοϋερμπαχικῆς ἄποψης, πού ξεπερνάει τά ὅρια τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φόυερμπαχ, τήν εἶχε ἀρχίσει ὁ Μάρξ τό 1845 στό βιβλίο «Ἡ Ἁγία οἰκογένεια»» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 299). — *7.*

3 Στό ΙΙΙ κεφάλαιο τῆς «Ἁγίας οἰκογένειας» γίνεται λόγος γιά τό ἄρθρο «Ὁ κ. Νάουβερκ καί ἡ φιλοσοφική σχολή», πού δημοσιεύτηκε στήν VI ἔκδοση τῆς «Allgemeine Literatur-Zeitung» (Μάης 1844) μέ τήν ὑπογραφή «J» — ἀρχικό γράμμα τοῦ ἐπίθετου τοῦ γερμανοῦ δημοσιολόγου νεοχεγγελιανοῦ Γιούνγκνιτς (Jungnitz). — *8.*

4 Σ᾿αὐτό τό μέρος τῆς «Ἁγίας οἰκογένειας» ὁ Κ. Μάρξ ὑποβάλλει σέ κριτική ἀνάλυση τό ἄρθρο τοῦ Ε. Μπάουερ «Προυντόν», ὅπου ἐξετάζεται τό βιβλίο τοῦ Π.-Ζ. Προυντόν «Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement», 1840 («Τί εἶναι ἰδιοκτησία; ἤ Μελέτη γιά τήν ἀρχή τοῦ δικαίου καί τῆς ἐξουσίας»). Ὁλόπλευρη ἐκτίμηση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου καθώς καί τῶν ἀπόψεων τοῦ Προυντόν στό σύνολό τους ἔδοσε ὁ

Μάρξ στό ἄρθρο «Γιά τόν Προυντόν» (γράμμα στόν Ι. Μπ. Σβάιτσερ) (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 16ος, σελ. 24-31). — *8.*

5 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν παρατήρηση τοῦ Κ. Μάρξ ὅτι «ὁ Προυντόν δέν ἐξετάζει ἀκόμη τίς παραπέρα μορφές τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας: τό μισθό ἐργασίας, τό ἐμπόριο, τήν ἀξία, τήν τιμή, τό χρῆμα κτλ. συγκεκριμένα σάν μορφές τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, πράγμα πού ἔγινε λογουχάρη στό «Deutsch-Französische Jahrbücher» (βλ. «Προσχέδια στήν κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» τοῦ Φ. Ἔνγκελς)» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 34). Τό ἄρθρο πού ἀναφέρθηκε εἶναι ἡ πρώτη οἰκονομολογική ἐργασία τοῦ Φ. Ἔνγκελς, ὅπου ἀπό τίς θέσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου ἐξετάζεται τό οἰκονομικό σύστημα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας καί οἱ βασικές κατηγορίες τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Στό «Deutsch-Französische Jahrbücher» δημοσιεύτηκε καί τό ἄλλο ἄρθρο τοῦ Ἔνγκελς: «Ἡ κατάσταση τῆς Ἀγγλίας. Θωμᾶς Καρλάυλ. «Τό παρελθόν καί τό παρόν»», καθώς καί τά ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ «Γιά τό ἑβραϊκό ζήτημα» καί «Γιά τήν κριτική τῆς χεγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Εἰσαγωγή» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 544-571, 572-597, 382-413, 414-429). Αὐτά τά ἔργα ἀποδείχνουν τό όριστικό πέρασμα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς ἀπό τόν ἰδεαλισμό καί τόν ἐπαναστατικό δημοκρατισμό στόν ὑλισμό καί τόν κομμουνισμό.

Τό *«Deutsch-Französische Jahrbücher»* («Ἡ γερμανο-γαλλική ἐπετηρίδα») ἐκδιδόταν στό Παρίσι μέ τή διεύθυνση τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Α. Ροῦγκε. Ἐκδόθηκε μόνο ἡ πρώτη, διπλή ἔκδοση τό Φλεβάρη τοῦ 1844. Βασική αἰτία διακοπῆς τῆς ἔκδοσης τοῦ περιοδικοῦ ἦταν οἱ ριζικές διαφωνίες τοῦ Μάρξ μέ τόν ἀστό ριζοσπάστη Ροῦγκε. — *8.*

6 Πρόκειται γιά τό σχόλιο τοῦ Σελίγκα στό μυθιστόρημα τοῦ Εὐγένιου Σύ «Τά μυστήρια τῶν Παρισίων», πού εἶχε δημοσιευτεῖ στήν VII ἔκδοση τῆς «Allgemeine Literatur-Zeitung» (Ἰούνης 1844) (βλ. σημείωση 8). — *16.*

7 Οὐ. Σαίξπηρ. «Τό τέλος εἶναι ἐπισφράγιση τοῦ ἔργου», πράξη 1η, σκηνή τρίτη (βλ. Ἅπαντα σέ 8 τόμους, τόμ. 5ος, Μόσχα, 1959, σελ. 486). — *17.*

8 Πρόκειται γιά τό μυθιστόρημα τοῦ Εὐγένιου Σύ «Les mystères de Paris» («Τά μυστήρια τῶν Παρισίων»), πού εἶναι γραμμένο σέ ἕνα συναισθηματικό-μικροαστικό φιλανθρωπικό πνεῦμα. Τό μυθιστόρημα ἐκδόθηκε τό 1842-1843 στό Παρίσι καί εἶχε μεγάλη φήμη στή Γαλλία καί ἔξω ἀπ'αὐτήν. Τό 1844 μεταφράστηκε στή ρωσική γλώσσα. — *17.*

9 Ὁ Μάρξ ἔχει ὑπόψη του τό ἄρθρο τοῦ Φάουχερ «Englische Tagesfragen» («Τά ἐπίκαιρα ζητήματα τῆς ἀγγλικῆς ζωῆς»), πού δημοσιεύτηκε στίς ἐκδόσεις VII-IX τῆς «Allgemeine Literatur-Zeitung» (τόν Ἰούνη-Αὔγουστο τοῦ 1844). Τό δεύτερο κεφάλαιο τῆς «Ἁγίας οἰκογένειας», πού γράφτηκε ἀπό τόν Φ. Ἔνγκελς, εἶναι ἀφιερωμένο στήν κριτική αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου. — *18.*

10 Ἐδῶ ἀναφέρεται ἀπόσπασμα ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Μπ. Μπάουερ «Τά τελευταῖα ἔργα γιά τό ἑβραϊκό ζήτημα», πού δημοσιεύτηκε στήν Ι ἔκδοση τῆς

«Allgemeine Literatur-Zeitung» (Δεκέμβρης 1843). Αὐτό τό ἄρθρο ἦταν ἀπάντηση τοῦ Μπάουερ στήν κριτική τοῦ βιβλίου του «Die Judenfrage», 1843 («Τό ἑβραϊκό ζήτημα»), πού ἔγινε στόν τύπο. — *18.*

[11] *Ἐφημερίδα Λουσταλό* — ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα «Révolutions de Paris» («Οἱ ἐπαναστάσεις τῶν Παρισίων»), πού ἐκδιδόταν στό Παρίσι ἀπό τόν Ἰούλη τοῦ 1789 ὥς τό Φλεβάρη τοῦ 1794. Ὥς τό Σεπτέμβρη τοῦ 1790 διευθυντής τῆς ἐφημερίδας ἦταν ὁ δημοσιολόγος, δημοκράτης Ἐλιζέ Λουσταλό. — *18.*

[12] Πρόκειται γιά τό ἔργο τοῦ Γκ. Β. Φ. Χέγγελ *«Phänomenologie des Geistes»* («Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος»). Ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ βιβλίου ἔγινε τό 1807. Ὁ Κ. Μάρξ, ὅταν ἔγραφε τό ἔργο «Ἡ Ἁγία οἰκογένεια», χρησιμοποίησε τό II τόμο τῆς δεύτερης ἔκδοσης τῶν Ἁπάντων τοῦ Χέγγελ (Βερολίνο, 1841). Τό πρῶτο αὐτό μεγάλο ἔργο τοῦ Χέγγελ, στό ὁποῖο ἐκθέτει τό φιλοσοφικό του σύστημα, ὁ Μάρξ τό ὀνόμασε «ἀληθινή πηγή καί μυστικό τῆς χεγγελιανῆς φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἀπό τά πρῶτα ἔργα, ρωσ. ἔκδ. 1956, σελ. 624). «Ἡ Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος» μεταφράστηκε γιά πρώτη φορά στή ρωσική γλώσσα τό 1913. Τό 1959 τό ἔργο τοῦ Χέγγελ ἐκδόθηκε σέ νέα μετάφραση (βλ. Γκ. Β. Φ. Χέγγελ. Ἅπαντα, τόμ. IV). — *19.*

[13] *Δογματιστές* — ὁμάδα γάλλων ἀστῶν πολιτικῶν παραγόντων τῆς περιόδου τῆς Παλινόρθωσης (1815-1830). Οἱ δογματιστές, ὄντας ὀπαδοί τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας καί ἐχθροί τοῦ δημοκρατικοῦ καί ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ἐπιδίωκαν νά δημιουργήσουν στή Γαλλία συνασπισμό τῆς ἀστικῆς τάξης καί τῶν εὐγενῶν κατά τό ἀγγλικό μοντέλο. Οἱ πιό γνωστοί ἀπό τούς δογματιστές ἦταν ὁ ἱστορικός Φ. Γκιζώ, καί ὁ φιλόσοφος Π.-Π. Ρουαγιέ-Κολλάρ. — *20.*

[14] Ὁ Κ. Μάρξ στό ἄρθρο «Zur Jndenfrage» («Γιά τό ἑβραϊκό ζήτημα») πού δημοσιεύτηκε τό 1844 στό «Deutsch-Französische Jahrbücher» ἀνασκευάζει τίς ἀπόψεις πού ἐκθέτει ὁ Μπροῦνο Μπάουερ στό βιβλίο του «Die Judenfrage», 1843 («Τό ἑβραϊκό ζήτημα») (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 382-413). — *21.*

[15] Ἐδῶ ἀναφέρεται ἀπόσπασμα ἀπό τό δεύτερο ἄρθρο τοῦ Μπ. Μπάουερ «Τά τελευταῖα ἔργα γιά τό ἑβραϊκό ζήτημα», πού εἶναι δημοσιευμένα στήν IV ἔκδοση τῆς «Allgemeine Literatur-Zeitung» (Μάρτης 1844). — *23.*

[16] *«Τά γενικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου»* — ἀρχές πού εἶχαν διακηρυχτεῖ στή «Διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη», τήν ὁποία εἶχε ἐπεξεργαστεῖ στίς συνθῆκες τῆς ἔναρξης τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης ἡ Ἱδρυτική συνέλευση τῆς Γαλλίας καί τήν ψήφισε στίς 26 Αὐγούστου τοῦ 1789. Ἰδεολογική πηγή τῆς «Διακήρυξης» ἀποτέλεσε ἡ φιλοσοφία τῶν γάλλων διαφωτιστῶν τοῦ 18ου αἰώνα. — *25.*

[17] *Ἡ 18η Μπρυμαίρ* (9 τοῦ Νοέμβρη 1799) — ἡμέρα τοῦ πραξικοπήματος τοῦ Ναπολέοντα Βοναπάρτη, πού ἀνέτρεψε τό Διευθυντήριο καί ἐγκαθίδρυσε τή δική του δικτατορία. — *28.*

[18] *Καρτεσιανός ὑλισμός* — διδασκαλία τῶν ὀπαδῶν τῆς ὑλιστικῆς φυσικῆς τοῦ

Ρενέ Ντεκάρτ (λατινικοποίηση τοῦ ὀνόματος Καρτέσιος (Renatus Cartesius)). Τό βιβλίο τοῦ Π.-Ζ.-Ζ. Καμπανίς «Rapports du physique et du morale de l'homme», γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος ἐκδόθηκε στό Παρίσι τό 1802. Στή ρωσική γλώσσα ἐκδόθηκε τό 1865-1866 μέ τόν τίτλο «Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στή σωματική καί τήν ἠθική φύση τοῦ ἀνθρώπου». — *30.*

19 *'Επικούριος ὑλισμός* — διδασκαλία τοῦ 'Επίκουρου — ἀρχαίου ἕλληνα φιλόσοφου-ὑλιστῆ τοῦ 4ου-3ου αἰώνα π.χ.* καί τῶν ὀπαδῶν του, πού ξεκινοῦσαν ἀπό τήν παραδοχή τῆς ὑλικῆς ἑνότητας τοῦ κόσμου, «τῆς ὕπαρξης τῶν πραγμάτων *ἔ ξ ω* ἀπό τή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καί *ἀ ν ε ξ ά ρ τ η τ α* ἀπ'αὐτήν» (Β. Ι. Λένιν, σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 265). 'Η ὑλιστική διδασκαλία τοῦ 'Επίκουρου, πού πῆρε πλατιά διάδοση στήν ἀρχαιότητα, ἀργότερα δεχόταν ἄγριες ἐπιθέσεις ἐκ μέρους τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καί τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας. 'Ο Πιέρ Γκασεντί, ἀποκαθιστώντας στή νέα ἐποχή τίς ὑλιστικές ἀντιλήψεις τοῦ 'Επίκουρου στόν τομέα τῆς φυσικῆς καί τῆς ἠθικῆς, ἀναγνωρίζοντας σέ συνέχεια ὅτι στήν πραγματικότητα ὑπάρχουν μόνο τά ἄτομα καί τό κενό καί ἀποδείχνοντας τήν αἰωνιότητα καί τό ἄπειρο τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, παρόλα αὐτά δέν ἦταν συνεπής ὑλιστής, ἀφοῦ ὑποθέτει ὅτι τά ἄτομα δημιουργήθηκαν ἀπό τό θεό καί ὅτι ὁ ἀριθμός τους εἶναι περιορισμένος. 'Ο Μάρξ στή διδακτορική διατριβή του ἔγραφε ὅτι ὁ Γκασεντί προσπάθησε «...νά συμφιλιώσει τήν καθολική του συνείδηση μέ τίς εἰδωλολατρικές του γνώσεις, τόν 'Επίκουρο μέ τήν ἐκκλησία» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἕνγκελς. 'Από τά πρῶτα ἔργα, ρωσ. ἔκδ., 1956, σελ. 23). — *30.*

20 Στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὁ *σκεπτικισμός* (ἀπό τό ἑλληνικό «ἀνερευνῶ», «ἐξετάζω», στή μεταφορική ἔννοια — «συλλογίζομαι», «ἀμφιβάλλω»), ἔπαιξε διαφορετικό ρόλο ἀνάλογα μέ τό ποιᾶς τάξης τά συμφέροντα ἔκφραζε. 'Ο σκεπτικισμός σάν εἰδική φιλοσοφική σχολή ἐμφανίστηκε τήν ἐποχή τῆς κρίσης τῆς δουλοκτητικῆς κοινωνίας στήν 'Αρχαία 'Ελλάδα τόν 4ο-3ο αἰώνα π.χ.· γενάρχης του ἦταν ὁ Πύρρων καί ἐπιφανέστεροι ἐκπρόσωποί του — ὁ Αἰνησίδημος καί ὁ Σέξτος ὁ 'Εμπειρικός (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 271-276). 'Ο σκεπτικισμός τῆς ἀρχαιότητας στρεφόταν ἐνάντια στήν ὑλιστική γραμμή ἀνάπτυξης τῆς φιλοσοφίας.

Στήν ἐποχή τῆς 'Αναγέννησης οἱ γάλλοι φιλόσοφοι Μισέλ Μονταίν, Πιέρ Σαρρόν καί Πιέρ Μπεῖλ χρησιμοποιοῦσαν τόν σκεπτικισμό στόν ἀγώνα ἐνάντια στό μεσαιωνικό σχολαστικισμό καί στήν ἐκκλησία. 'Ο Μπλέζ Πασκάλ, ἀντίθετα, στρέφει τό σκεπτικισμό ἐνάντια στήν ὀρθολογιστική γνώση καί καταλήγει στήν ὑπεράσπιση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας πού στηρίζεται στό αἴσθημα.

Τό 18ο αἰώνα ὁ σκεπτικισμός ἀναζωογονεῖται στόν ἀγνωστικισμό τοῦ Νταβίντ Χιούμ καί τοῦ 'Εμμανουήλ Κάντ, μιά ἀπόπειρα μοντερνοποίησης τοῦ σκεπτικισμοῦ τῆς ἀρχαιότητας κάνει ὁ Γκότλομπ Ἕρνστ Σοῦλτσε (Αἰνησίδημος). 'Ο νέος σκεπτικισμός σέ ἀντίθεση μέ τόν ἀρχαῖο δηλώνει ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐπιστημονική γνώση. Τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ σκεπτικισμοῦ τή χρησιμοποίησαν οἱ μαχιστές, οἱ νεοκαντιανοί καί οἱ ἄλλες ἰδεαλιστικές φιλοσοφικές σχολές στά μέσα τοῦ 19ου-ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα. 'Ο Β. Ι. Λένιν ὀνόμασε τό μοντέρνο ἀστικό σκεπτικισμό «νεκρό καί ἀποστεωμένο σχολαστικισμό», ἀφοῦ ἔδειξε ὅτι τό ταξικό του νόημα

* *π.χ.* = πρίν τή χρονολογία μας. *Σημ. μετ.*

ἐκφράζεται στήν «ἀπώλεια κάθε ἐλπίδας ὅτι μπορεῖ νά ἀναλυθεῖ ἐπιστημονικά τό παρόν, τήν ἄρνηση τῆς ἐπιστήμης, τήν τάση περιφρόνησης πρός κάθε γενίκευση, τήν τάση νά κρύβεται κανείς ἀπό κάθε «νόμο» τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης...» ("Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 25ος, σελ. 44). Στή σύγχρονη ἀστική φιλοσοφία ὁ σκεπτικισμός ἐξυπηρετεῖ τούς σκοπούς τῆς πάλης ἐνάντια στή συνεπή διαλεκτικο-ὑλιστική κοσμοθεωρία. — *30.*

21 *Νομιναλισμός* (ὀνοματοκρατία) (ἀπό τό λατ. nomen — ὄνομα, ὀνομασία) — κατεύθυνση στή μεσαιωνική φιλοσοφία, πού θεωροῦσε τίς γενικές ἔννοιες (οὐνιβερσάλ) μόνο ὀνόματα τῶν ἑνικῶν ἀντικειμένων, σ'ἀντίθεση μέ τό μεσαιωνικό «ρεαλισμό» (πραγματοκρατία), πού θεωροῦσε ὅτι οἱ γενικές ἔννοιες σέ σχέση μέ τά συγκεκριμένα πράγματα εἶναι τό πρωτεῦον καί ὑπάρχουν «ρεαλιστικά» ἀνεξάρτητα ἀπ'αὐτά. Ἡ πάλη τοῦ νομιναλισμοῦ καί τοῦ ρεαλισμοῦ ἦταν μιά ἰδιόμορφη ἔκφραση τῆς πάλης τοῦ ὑλισμοῦ καί τοῦ ἰδεαλισμοῦ στή μεσαιωνική φιλοσοφία. — *31.*

22 *Αἰσθησιαρχία* (ἀπό τό λατ. sensus — αἴσθηση) — φιλοσοφική κατεύθυνση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ ὀπαδοί της θεωροῦσαν σάν μοναδική βάση καί πηγή τῆς γνώσης τά αἰσθήματα, τίς ἀντιλήψεις, τά πάθη κτλ. Τήν αἰσθησιαρχική γνωσιοθεωρία πού ξεκινάει ἀπό τήν ἀρχή ὅτι: «Τίποτε δέν ὑπάρχει στό νοῦ, πού νά μήν ὑπῆρξε νωρίτερα στήν αἴσθηση», ἐπεξεργάστηκε ὁ Τζ. Λόκ στό ἔργο «An Essay concerning Human Understanding», 1690 («Δοκίμιο γιά τήν ἀνθρώπινη νόηση») ὀπαδοί τῆς αἰσθησιαρχίας ἦταν τόσο οἱ ὀπαδοί τοῦ ὑλισμοῦ (Τζ. Λόκ, Ε. Μπ. Κοντιγιάκ, Κ.-Α. Ἐλβέτιος) ὅσο καί τοῦ ἰδεαλισμοῦ (Ντζ. Μπέρκλεϋ). Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔγραφε: «Καί ὁ σολιψιστής, δηλ. ὁ ὑποκειμενικός ἰδεαλιστής, καί ὁ ὑλιστής μποροῦν νά ἀναγνωρίσουν ὅτι οἱ αἰσθήσεις εἶναι ἡ πηγή τῶν γνώσεών μας. Καί ὁ Μπέρκλεϋ καί ὁ Ντιντερό βγῆκαν ἀπό τόν Λόκ» ("Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 130). — *31.*

23 Πρόκειται γιά τό ἔργο τοῦ Ε. Μπ. Κοντιγιάκ «Traité des systèmes...», 1749 («Πραγματεία γιά τά συστήματα...»). Τό βιβλίο αὐτό ἐκδόθηκε στή ρωσική γλώσσα τό 1938. — *31.*

24 *Μπαμπεφιστές* — ὀπαδοί τοῦ Γράκχου Μπαμπέφ, ἀρχηγοῦ τοῦ οὐτοπικοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος τῶν «ἴσων» στή Γαλλία τό 1795-1796. — *32.*

25 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό ἔργο τοῦ Λ. Φόυερμπαχ *«Grundsatze der Philosophie der Zukunft»,* 1843 («Βασικές θέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος»), πού εἶναι συνέχεια τῶν ἀφορισμῶν τοῦ Φόυερμπαχ «Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie», 1842 («Προκαταρκτικές θέσεις γιά τή μεταρύθμιση τῆς φιλοσοφίας»), ὅπου ὁ Φόυερμπαχ ἐκθέτει τίς βάσεις τῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας του καί κάνει κριτική στήν ἰδεαλιστική φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ (βλ. Λ. Φόυερμπαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. Ι, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 134-204, 114-133). — *33.*

26 *Fleur de Marie* (Φλέρ ντέ Μαρί) — ἡρωίδα τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Εὐγένιου Σύ «Τά μυστήρια τῶν Παρισίων». — *35.*

27 Στήν ἀναφερόμενη περικοπή ὁ Κ. Μάρξ παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπό τά παρακάτω ἔργα τοῦ Σ. Φουριέ: «Théorie des quatre mouvements et des destinées générales», 1808 («Θεωρία τῶν τεσσάρων κινήσεων καί τῶν γενικῶν πεπρωμένων»), «Le nouveau monde industriel et sociétaire», 1829

(«Νέος κόσμος βιομηχανικός κι'έταιρικός») καί «Théorie de l'unité universelle», 1822 («Ἡ θεωρία τῆς παγκόσμιας ἑνότητας»). Πιό κάτω ὁ Β. Ι. Λένιν παραθέτει αὐτά τά τσιτάτα (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 38-39). — *35.*

28 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό «*Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik von Bruno Bauer, Ludwig Feuerbach, Friedrich Köppen, Karl Nauwerk, Arnold Ruge und einigen Ungenannten*» («Ἀνέκδοτα ἀπό τόν τομέα τῆς νεότερης γερμανικῆς φιλοσοφίας καί πολιτικοκοινωνικῆς ἐπιφυλλιδογραφίας τῶν Π. Μπάουερ, Λ. Φόυερμπαχ. Φ. Κέππεν, Κ. Νάουβερκ, Α. Ροῦγκε καί μερικῶν ἀνώνυμων») — συλλογή ἄρθρων πού ἡ λογοκρισία δέν ἐπέτρεψε νά δημοσιευτοῦν στά γερμανικά περιοδικά. Ἐκδόθηκε ἀπό τόν Α. Ροῦγκε τό 1843 στή Ζυρίχη. Στή συλλογή δημοσιεύτηκαν τά πρῶτα πολιτικοκοινωνικά ἄρθρα τοῦ Κ. Μάρξ: «Σημειώματα γιά τίς νεότερες ὁδηγίες τῆς πρωσσικῆς λογοκρισίας» καί «Ὁ Λούθηρος σάν διαιτητής ἀνάμεσα στόν Στράους καί στόν Φόυερμπαχ» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 3-29). — *36.*

29 «*Impuissance, mise en action*» («ἡ ἀδυναμία σέ δράση») — φράση ἀπό τό βιβλίο τοῦ Σ. Φουριέ «Théorie des quatre mouvements et des destinées générales», 1808 («Ἡ θεωρία τῶν τεσσάρων κινήσεων καί τῶν γενικῶν πεπρωμένων»), μέρος ΙΙ, ἐπίλογος. — *39.*

30 *Φιλάνθρωποι-τόρυδες* — ὁμάδα ἄγγλων πολιτικῶν παραγόντων καί λόγιων «Ἡ Νέα Ἀγγλία», πού ἐμφανίστηκε στίς ἀρχές τῆς πέμπτης δεκαετίας τοῦ 19ου αἰώνα καί ἀνῆκε στό κόμμα τῶν τόρυδων. Οἱ παράγοντες τῆς «Νέας Ἀγγλίας», ἐκφράζοντας τή δυσαρέσκεια τῆς ἀγροτικῆς ἀριστοκρατίας ἀπό τήν ἐνίσχυση τῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς ἰσχύος τῆς ἀστικῆς τάξης, κατάφευγαν σέ δημαγωγικές μεθόδους καί σέ μικροδωρεές, γιά νά θέσουν κάτω ἀπό τήν ἐπιροή τους τήν ἐργατική τάξη καί νά τή χρησιμοποιήσουν στήν πάλη τους ἐνάντια στήν ἀστική τάξη. Στό «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» οἱ Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς, χαρακτηρίζουν τίς ἀντιλήψεις τους σάν «φεουδαρχικό σοσιαλισμό».

Τό 10ωρο μπίλλ — νομοσχέδιο γιά 10ωρη ἐργάσιμη ἡμέρα γιά τίς ἐργάτριες καί τά ἀνήλικα — ψηφίστηκε ἀπό τό ἀγγλικό κοινοβούλιο τό 1847. — *40*

31 *Ἡ περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λ. Φόυερμπαχ «Vorlesungen über das Wesen der Religion»*, 1851 («Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας»), γράφτηκε σέ ξεχωριστά φύλλα χαρτιοῦ, διπλωμένα στή μέση σέ σχῆμα τετραδίου. Στήν πρώτη σελίδα δίνεται ὁ ἀριθμός καταλόγου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παρισιοῦ Δέν ὑπάρχουν συγκεκριμένες πληροφορίες γιά τό χρόνο πού συντάχτηκε ἡ Περίληψη. Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Β. Ι. Λένιν ἐργαζόταν στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη ἀπό τό Γενάρη ὥς τόν Ἰούνη τοῦ 1909, στό Παρίσι ὅμως ζοῦσε ὥς τόν Ἰούνη τοῦ 1912 καί τό Γενάρη τοῦ 1914 πῆγε γιά τελευταία φορά στό Παρίσι, ἑπομένως ἡ Περίληψη μποροῦσε νά εἶχε γραφεῖ καί ὕστερα ἀπό τό 1909. Τό περιεχόμενο τῆς Περίληψης δέν δίνει μονόσημη ἀπάντηση στό ἐρώτημα πότε γράφτηκε ἡ Περίληψη, δίνει ὅμως τή δυνατότητα νά ὑποθέσουμε μέ μεγάλη πιθανότητα ὅτι ὁ Λένιν κατέτασσε αὐτή τήν Περίληψη στή σειρά «Τετράδια φιλοσοφίας. Χέγγελ, Φόυερμπαχ καί διάφορα». Γι'αὐτό μιλοῦν οἱ παραπομπές στίς «Διαλέξεις γιά τήν οὐσία

τῆς θρησκείας», πού ὑπάρχουν στά ἄλλα τετράδια αὐτῆς τῆς σειρᾶς, καθώς καί ἡ ἀνάλογη μέ τούς τίτλους τῶν ἄλλων τετραδίων ἐπιγραφή μέ μπλέ μολύβι, πού ὅπως φαίνεται γράφτηκε ἀργότερα στήν πρώτη σελίδα τῆς Περίληψης: «Φόυερμπαχ. Τόμ. 8ος».

Τά «Τετράδια φιλοσοφίας. Χέγγελ, Φόυερμπαχ καί διάφορα» περιέχουν ὑλικά πού εἶναι διαφορετικά καί ὡς πρός τό χαρακτήρα καί ὡς πρός τή σημασία τους. Ὁ Λένιν ἄρχισε νά δουλεύει αὐτά τά ὑλικά, ὅπως φαίνεται, τό Σεπτέμβρη τοῦ 1914 μετά τήν ἄφιξή του ἀπό τό Πορόνιν στή Βέρνη. Τά φιλοσοφικά βιβλία τά διάβαζε καί κρατοῦσε περιλήψεις κυρίως στό ἀναγνωστήριο τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βέρνης καί γι'αὐτό μαρτυροῦν οἱ ἀριθμοί τῶν καταλόγων πού ὑπάρχουν στά χειρόγραφα, καθώς ἐπίσης καί οἱ καρτέλες ζήτησης παροχῆς βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης πού διασώθηκαν. Στίς ἀναμνήσεις γι'αὐτή τήν περίοδο ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια ἔγραφε: «... Ὁ Ἰλίτς... ἀμέσως μόλις ἔφτασε στή Βέρνη καταπιάστηκε μέ τή σύνταξη τοῦ ἄρθρου «Κάρλ Μάρξ» γιά τό ἐγκυκλοπαιδικό λεξικό Γκρανάτ, ὅπου, μιλώντας γιά τή διδασκαλία τοῦ Μάρξ, ἄρχισε ἀπό τό δοκίμιο γιά τήν κοσμοθεωρία του, ἀπό τά τμήματα «φιλοσοφικός ὑλισμός» καί «διαλεκτική»... Μέ τήν εὐκαιρία τῆς συγγραφῆς τῶν κεφαλαίων γιά τό φιλοσοφικό ὑλισμό καί τή διαλεκτική ὁ Ἰλίτς ἄρχισε πάλι νά ξαναδιαβάζει μέ ζῆλο τόν Χέγγελ καί ἄλλους φιλόσοφους καί αὐτή τή δουλιά δέν τήν ἐγκατέλειψε καί μετά τήν ὁλοκλήρωση τῆς ἐργασίας του γιά τόν Μάρξ» (Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Ἀναμνήσεις γιά τόν Λένιν. Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1957, σελ. 238-239).

Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι στήν ἐκλογή τῶν βασικῶν ἔργων, ἀπό τά ὁποῖα ὁ Λένιν ἔγραφε περιλήψεις, ἐπέδρασε ἡ «Ἀλληλογραφία τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς», πού ὁ Λένιν μελέτησε προσεκτικά καί κράτησε περίληψη στά τέλη τοῦ 1913 (βλ. Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τῆς «Ἀλληλογραφίας τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς τῆς περιόδου 1844-1883», Μόσχα, 1959). Ὁ Λένιν, χαρακτηρίζοντας τό περιεχόμενο τῆς ἀλληλογραφίας, ἔλεγε ὅτι «ἑστία» της, «κεντρικό σημεῖο ὅπου καταλήγει ὅλο τό σύστημα τῶν ἰδεῶν πού ἀναπτύσσονται καί συζητιῶνται» εἶναι ἡ διαλεκτική (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 24ος, σελ. 259). Καί ὁ Λένιν στίς φιλοσοφικές του περιλήψεις, στά ἀποσπάσματα καί τίς σημειώσεις του τῶν χρόνων 1914-1915 δίνει τήν κύρια προσοχή στή διαλεκτική. Ἡ ἔρευνα τῶν θεμελιακῶν προβλημάτων τῆς ὑλιστικῆς διαλεκτικῆς στά «Τετράδια φιλοσοφίας» εἶχε τεράστια σημασία γιά τή μαρξιστική ἀνάλυση τοῦ χαρακτήρα τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου, γιά τήν ἐπεξεργασία τῆς θεωρίας τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ, γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης, τῆς διδασκαλίας γιά τό κράτος, τῆς στρατηγικῆς καί τακτικῆς τοῦ κόμματος, πού δόθηκαν σέ ἄλλα λενινιστικά ἔργα αὐτῆς τῆς περιόδου.

Οἱ ἀκριβεῖς ἡμερομηνίες πού γράφτηκε τό κάθε τετράδιο δέν εἶναι γνωστές. Ὁ Λένιν ἀναφέρει μόνο τήν ἡμερομηνία πού τελείωσε τήν Περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» (17 τοῦ Δεκέμβρη 1914), ἐκτός ἀπ'αὐτό μέ βάση τίς καρτέλες ζήτησης βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βέρνης πού διασώθηκαν καθορίστηκε ἡ ἀκριβής ἡμερομηνία πού γράφτηκε τό σημείωμα γιά τό βιβλίο τοῦ Γκένοφ. Πιό κάτω δίνεται κατάλογος τῶν «Τετραδίων» κατά τήν πιό πιθανή σειρά πού γράφτηκαν (ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φόυερμπαχ γιά τή φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς — βλ. σημείωση 51).

1. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φόυερμπαχ «Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς φιλοσοφίας».

Τετράδιο «Φόυερμπαχ»

2. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φόυερμπαχ «Ἔκθεση, ἀνάλυση καί κριτική τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς».

Τετράδιο «Hegel. Λογική I»

3. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς». Ἀρχή.

Τετράδιο «Hegel. Λογική II»

4. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς». Συνέχεια.

Τετράδιο «Hegel. Λογική III»

5. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς». Τέλος.
6. Σχόλιο «Γιά τή νεότερη φιλολογία γιά τόν Χέγγελ».
7. Σχόλιο γιά τήν κριτική τοῦ βιβλίου τοῦ Ζ. Περρέν «Πραγματεία γιά τή φυσική χημεία. Ἀρχές».

Τετράδιο «(διάφορα +) Hegel»

8. Σχόλιο γιά τό βιβλίο τοῦ Π. Γκένοφ «Ἡ γνωσιοθεωρία καί ἡ μεταφυσική τοῦ Φόυερμπαχ».
9. Σχόλιο γιά τό βιβλίο τοῦ Π. Φόλκμαν «Οἱ γνωσιοθεωρητικές βάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν».
10. Σχόλιο γιά τό βιβλίο τοῦ Μ. Φέρβορν «Ἡ ὑπόθεση τῆς βιογένεσης»
11. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας». Ἀρχή.

Τετράδιο «Hegel»

12. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας». Τέλος.

Τετράδιο «Hegel»

13. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας».

Τετράδιο «Φιλοσοφία»

14. Σχόλιο γιά τό βιβλίο τοῦ Φ. Ντάννεμαν «Πῶς δημιουργοῦνταν ἡ εἰκόνα μας γιά τόν κόσμο».
15. Περικοπές ἀπό τό βιβλίο τοῦ Λ. Νταρμστέττερ «Ὁδηγίες γιά τήν ἱστορία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς τεχνικῆς».
16. Περικοπές ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ναπολέοντα «Σκέψεις».
17. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Ζ. Νοέλ «Ἡ λογική τοῦ Χέγγελ».
18. Ἀπόσπασμα «Τό σχέδιο τῆς διαλεκτικῆς (λογικῆς) τοῦ Χέγγελ».
19. Σχόλιο γιά τήν κριτική τοῦ βιβλί-

ου τοῦ Α. Ε. Χάας «Τό πνεῦμα τοῦ ἑλληνισμοῦ στή σύγχρονη φυσική».

20. Σχόλιο γιά τό βιβλίο τοῦ Τ. Λίππς «Φυσιογνωσία καί κοσμοθεωρία».
21. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φ. Λασσάλ «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου τοῦ Σκοτεινοῦ ἀπό τήν Ἔφεσο».
22. Ἀπόσπασμα «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς».
23. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀριστοτέλη «Μετά τά φυσικά».

Σέ τούτη τήν ἔκδοση τῶν «Φιλοσοφικῶν Τετραδίων» τά ὑλικά τῶν «Τετραδίων φιλοσοφίας» καταχωρήθηκαν σέ δυό τμήματα: οἱ περιλήψεις καί τά ἀποσπάσματα στό πρῶτο — (σελ. 41-332), τά σημειώματα γιά βιβλία, ἄρθρα καί κριτικές — στό δεύτερο (σελ. 346-358). Καί στή μιά καί στήν ἄλλη περίπτωση τηρήθηκε ἡ πιθανότερη χρονολογική σειρά τῶν ντοκουμέντων καί, ὅπως εἰπώθηκε πιό πάνω, ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φόυερμπαχ γιά τή φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς. — *41.*

32 Τίς *«Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας»*, πού ἔχουν βάση τους τήν ἐργασία «Das Wesen der Religion», 1845 («Ἡ οὐσία τῆς θρησκείας»), ὁ Φόυερμπαχ τίς ἔκανε στή Χαϊδελβέργη ἀπό τήν 1 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1848 ὥς τίς 2 τοῦ Μάρτη 1849. Οἱ διαλέξεις γίνονταν στό κτίριο τοῦ Δημαρχείου, μιά καί ἡ διεύθυνση τοῦ Πανεπιστημίου ἀπαγόρευσε στό φιλόσοφο νά κάνει διαλέξεις μέσα στό Πανεπιστήμιο. «Οἱ διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας» δημοσιεύτηκαν γιά πρώτη φορά τό 1851, στή ρωσική γλώσσα ἐκδόθηκαν τό 1926. Καταχωρήθηκαν στά Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα τοῦ Φόυερμπαχ, τόμ. II, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 490-894. — *43.*

33 Πρόκειται γιά τά παρακάτω ἔργα τοῦ Λ. Φόυερμπαχ: «Geschichte der neuern Philosophie von Bacon von Verulam bis Benedict Spinoza», 1833 («Ἱστορία τῆς νέας φιλοσοφίας ἀπό τό Βάκωνα τόν Βερουλάμιο ὥς τόν Βενέδικτο Σπινόζα») καί «Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie», 1837 («Ἔκθεση, ἀνάλυση καί κριτική τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς»). Λενινιστική περίληψη τοῦ τελευταίου ἔργου βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 65-76. Ὁ Β. Ι. Λένιν πιό κάτω, κατά τή σύνταξη τῆς περίληψης τῆς δεύτερης διάλεξης, ἀναφέρει τό ἔργο τοῦ Φόυερμπαχ «Pierre Bayle...», 1838 («Πιέρ Μπεϊλ...»). — *44.*

34 Πρόκειται γιά τό ἔργο τοῦ Λ. Φόυερμπαχ «Die Gedanken über Tod und Unsterblichkeit» («Σκέψεις γιά τό θάνατο καί τήν ἀθανασία»), πού ἐκδόθηκε ἀνώνυμα τό 1830. Τό βασικό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐπίσημη χριστιανική δογματική καί σ᾿αὐτό ἀποριπτόταν ἡ προσωπική ἀθανασία. Ὅταν ἔγινε γνωστό τό ὄνομα τοῦ συγγραφέα, τό ἔργο κατασχέθηκε, ὁ Φόυερμπαχ ὑποβλήθηκε σέ διώξεις καί ἀπολύθηκε ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῆς Ἔρλανγκεν ὅπου ἐργαζόταν σάν ὑφηγητής ἀπό τό 1828. — *44.*

[35] «*Ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ*» («Das Wesen des Christentums») — τό βασικό φιλοσοφικό ἔργο τοῦ Λ. Φόυερμπαχ. Ἡ πρώτη ἔκδοση ἔγινε στή Λειψία τό 1841. Τό βιβλίο αὐτό, πού διακήρυξε «τό θρίαμβο τοῦ ὑλισμοῦ» (Ἔνγκελς), ἐπέδρασε σημαντικά στήν ἰδεολογική ἐξέλιξη τῆς πρωτοπόρας διανόησης τόσο στή Γερμανία ὅσο καί πέρα ἀπό τά σύνορά της, καθώς ἐπίσης καί στή Ρωσία. Ἡ πρώτη ρωσική μετάφραση τῆς «Οὐσίας τοῦ χριστιανισμοῦ» ἐκδόθηκε τό 1861. — *44.*

[36] Ὁ Β. Ι. Λένιν συγκρίνει τόν ὁρισμό πού δίνει ὁ Λ. Φόυερμπαχ στό βασικό ζήτημα τῆς φιλοσοφίας μέ τόν ὁρισμό πού δίνουν οἱ Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Πιό κάτω (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 47 καί 51) ὁ Λένιν ἀναφέρεται ἀπευθείας στή γνωστή διατύπωση τοῦ βασικοῦ ζητήματος τῆς φιλοσοφίας πού δίνεται στό ἔργο τοῦ Ἔνγκελς «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 282-285). — *45.*

[37] Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν παρακάτω διατύπωση τοῦ Φόυερμπαχ: «Μέ τή λέξη ἐγωισμό ἐγώ ἐννοῶ τήν ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου *στόν ἑαυτό του,* δηλαδή τήν ἀγάπη πρός τό *ἀνθρώπινο ὄν, ἐκείνη* τήν ἀγάπη πού εἶναι παρόρμηση ὅλων ἐκείνων τῶν ροπῶν καί τάσεων, πού δίχως τήν ἱκανοποίηση καί τήν ἀνάπτυξή τους ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι πραγματικός, ὁλοκληρωμένος ἄνθρωπος καί δέν μπορεῖ νά εἶναι τέτιος» (Λ. Φόυερμπαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. ΙΙ, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 546-547). — *45.*

[38] Ὁ Φόυερμπαχ πρίν ἀπ'αὐτό γράφει: «...Κάθε αἴσθημα θεοποιεῖ μόνο τόν ἑαυτό του. Μέ λίγα λόγια ἡ ἀλήθεια τῆς φυσικῆς θρησκείας στηρίζεται ἀποκλειστικά στήν ἀλήθεια τῶν αἰσθημάτων» (Λ. Φόυερμπαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. ΙΙ, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 588). Οἱ σκέψεις τοῦ Φόυερμπαχ γιά τήν αἰσθητικότητα σάν πηγή θεοποίησης τῶν φαινομένων τῆς φύσης ὑπάρχουν ἤδη στό ἔργο «Grundsätze der Philosophie der Zukunft», 1843 («Βασικές θέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος»), αὐτές οἱ θέσεις βρῆκαν πλήρη ἀνάπτυξη στό ἔργο «Das Wesen der Religion», 1846 («Ἡ οὐσία τῆς θρησκείας»). — *47.*

[39] Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τόν ὁρισμό πού δίνει ὁ Φ. Ἔνγκελς στό βασικό ζήτημα τῆς φιλοσοφίας στό βιβλίο «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 282-285). Αὐτό τό σημεῖο ἔχει ὑπόψη του ὁ Λένιν καί πιό κάτω (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 51). — *47.*

[40] Ὁ ὅρος «*ἀγνωστικισμός*» εἶχε καθιερωθεῖ γιά πρώτη φορά ἀπό τόν ἄγγλο φυσιοδίφη Τ. Χάξλεϋ. Ὁ Β. Ι. Λένιν στό ἄρθρο «Στά εἰκοσιπεντάχρονα τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωσήφ Ντίτσγκεν» (1913) ἐξηγεῖ ὡς ἑξῆς τή σημασία του: «Ὁ ἀγνωστικισμός (ἀπό τίς ἑλληνικές λέξεις «α» — *στερητικό* καί «*γνώση*») εἶναι ταλάντευση ἀνάμεσα στόν ὑλισμό καί στόν ἰδεαλισμό, δηλαδή, στήν πράξη ταλάντευση ἀνάμεσα στήν ὑλιστική ἐπιστήμη καί στήν παπαδοσύνη. Στούς ἀγνωστικιστές ἀνήκουν οἱ ὀπαδοί τοῦ Κάντ (καντιανοί), τοῦ Χιούμ (οἱ θετικιστές, οἱ ρεαλιστές κ.ἄ.) καί οἱ σύγχρονοι «μαχιστές»». (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 23ος, σελ. 120). — *52.*

[41] Ὁ Β. Ι. Λένιν ἀντιπαραθέτει ἐδῶ τή σχέση τοῦ ὑλιστῆ Λ. Φόυερμπαχ καί τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλιστῆ Ε. Μάχ πρός τή φυσιογνωσία. Τή σχέση τῆς

φιλοσοφίας τοῦ Μάχ πρός τή φυσιογνωσία ὁ Λένιν τήν ἐξετάζει στό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος). — *52.*

42 Ὁ Ι. Ντίτσγκεν ἀνέπτυσσε ἀνάλογες σκέψεις. Λογουχάρη, στό βιβλίο «Ἡ οὐσία τῆς ἐγκεφαλικῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου» στήν παράγραφο «Τό πνεῦμα καί ἡ ὕλη», ἔγραφε: «Ἤδη ἀπό παλιά καί ἰδιαίτερα ἀπό τά χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ ἔγινε συνήθεια νά περιφρονοῦν τά ὑλικά, αἰσθητά, τά σωματικά πράγματα πού τά κατατρώγει ὁ σκῶρος καί ἡ σκουριά» (βλ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, ρωσ. ἔκδ. 1941, σελ. 57). — *52.*

43 Ὁ Β. Ι. Λένιν συγκρίνει τή λαθεμένη γνώμη τοῦ Λ. Φόυερμπαχ ὅτι «καί ἡ πνευματική δραστηριότητα εἶναι σωματική» μέ ἀνάλογες σκέψεις τοῦ Ι. Ντίτσγκεν πού μπορεῖ κανείς νά βρεῖ σέ μιά σειρά ἔργα του. Ὁ Ντίτσγκεν, στρεφόμενος ἐνάντια στήν ἰδεαλιστική ἀπόσπαση τῆς νόησης ἀπό τό ὑλικό της ὑπόβαθρο — τόν ἐγκέφαλο, ἔκανε ἐσφαλμένη ἀπόπειρα νά «διευρύνει» τήν ἔννοια τῆς ὕλης, συμπεριλαμβάνοντας σ'αὐτήν καί τή νόηση. Ὁ Κ. Μάρξ, ὅταν γνωρίστηκε μέ τό χειρόγραφο τοῦ βιβλίου τοῦ Ντίτσγκεν «Ἡ οὐσία τῆς ἐγκεφαλικῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου» ἔδειξε ὅτι στόν Ντίτσγκεν ὑπάρχει «κάποια σύγχυση» τῶν ἐννοιῶν (βλ. γράμμα πρός τόν Κούγκελμαν τῆς 5 τοῦ Δεκέμβρη 1868 — Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, τόμ. XXV, ρωσ. ἔκδ. 1936, σελ. 544). Τήν ἀδικαιολόγητη σύγχυση τῶν βασικῶν φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν πού κάνει ὁ Ντίτσγκεν, σημειώνει ἐπίσης καί ὁ Λένιν κατά τήν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου του «Μικρές φιλοσοφικές ἐργασίες» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 379, 381, 384-385 καί ἄλλες). Στό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι ἡ ἀπόπειρα διεύρυνσης τῆς ἔννοιας τῆς ὕλης εἶναι ἀβάσιμη (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 260-267). «Ὅτι καί ἡ σκέψη καί ἡ ὕλη εἶναι «πραγματικές», δηλ. ὑπάρχουν, αὐτό εἶναι σωστό — ἔγραφε ὁ Λένιν. — Τό νά ὀνομάζει ὅμως κανείς τή σκέψη ὑλική — σημαίνει ὅτι κάνει λαθεμένο βῆμα, συγχέοντας τόν ὑλισμό μέ τόν ἰδεαλισμό. Στήν οὐσία, ἐδῶ ἔχουμε μάλλον μιάν ἀνακρίβεια στήν ἔκφραση τοῦ Ντίτσγκεν...» (στό ἴδιο, σελ. 261). — *52.*

44 Τά «σπέρματα», τά «ἔμβρυα» τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ τοῦ Φόυερμπαχ. πού σημειώνει ὁ Β. Ι. Λένιν ἀπό δῶ καί κάτω (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 57, 58), δέν ἀναπτύχθηκαν πιό πέρα στή φιλοσοφία τοῦ Φόυερμπαχ. Ὅπως σημείωνε ὁ Φ. Ἔνγκελς, στήν ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ὁ Φόυερμπαχ «δέν ἀπαλλάχτηκε ἀκόμη ἀπό τά παλιά ἰδεαλιστικά δεσμά, πράγμα πού τό ἀναγνώριζε καί μόνος του, λέγοντας: «Πηγαίνοντας πρός τά πίσω, ἐγώ εἶμαι μέ τούς ὑλιστές, πηγαίνοντας πρός τά μπρός, ἐγώ δέν εἶμαι μ'ἐκείνους»» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 289). — *53.*

45 Γιά τά ἔμβρυα τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ στόν Τσερνισέβσκι γίνεται λόγος ἐπίσης στό βιβλίο τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι». Ὁ Β. Ι. Λένιν, διαβάζοντας τό βιβλίο, σημείωσε τά ἀντίστοιχα χωρία (βλ., λογουχάρη, σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 549, 559-560). — *58.*

46 Τό *«Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος»* γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1847 καί ἐκδόθηκε τό Φλεβάρη τοῦ 1848. Ὁ Β. Ι. Λένιν, ἐκτιμώντας τή σημασία τοῦ «Μανιφέστου», ἔγραφε: «Σ'αὐτό τό ἔργο ἐκτίθεται μέ μεγαλοφυή σαφήνεια καί διαύγεια ἡ νέα κοσμοαντίληψη, ὁ συνεπής ὑλισμός πού

ἀγκαλιάζει καί τήν περιοχή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ή διαλεκτική σάν ή πιό ὁλόπλευρη καί ή πιό βαθιά διδασκαλία τῆς ἐξέλιξης, ή θεωρία τῆς ταξικῆς πάλης καί τοῦ κοσμοϊστορικοῦ ἐπαναστατικοῦ ρόλου τοῦ προλεταριάτου, τοῦ δημιουργοῦ τῆς νέας, τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας» ("Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 26ος, σελ. 48).

'Η *«Neue Rheinische Zeitung»* (ή «Νέα 'Εφημερίδα τοῦ Ρήνου») πού δημιουργήθηκε ἀπό τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ένγκελς ἔβγαινε καθημερινά στήν Κολωνία ἀπό τήν 1η τοῦ 'Ιούνη 1848 ὥς τίς 19 τοῦ Μάη 1849. 'Η ἐφημερίδα, ὑψώνοντας τή σημαία τῆς δημοκρατίας ἐκπροσωποῦσε τά συμφέροντα ὅλων τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ καί πρῶτ'ἀπ'ὅλα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Στά ἔργα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ένγκελς πού δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα διατυπώθηκαν μιά σειρά ἀπό θεωρητικές θέσεις πού εἶχαν ἐκπονηθεῖ μέ βάση τήν πείρα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848-1849 (γιά τίς μορφές τοῦ ἀστικοῦ κράτους, γιά τήν ἐπαναστατική δικτατορία τοῦ λαοῦ, γιά τή συσπείρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τό τράβηγμα τῶν πλατιῶν ἀγροτικῶν μαζῶν στήν ἐπαναστατική πάλη καί ἄλλες).

Τό βιβλίο τοῦ Ένγκελς *«Die Lage der arbeitenden Klasse in England»* («'Η κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν 'Αγγλία») δημοσιεύτηκε τό 1845 (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 231-517). Σ'αὐτό τό βιβλίο ὁ Ένγκελς ἐρεύνησε τίς συνθῆκες ἐμφάνισης καί ἀνάπτυξης τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, ἔδειξε τήν προϊούσα ἐξαθλίωση, ἔδοσε μιά ζωηρή περιγραφή τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων, ἀποκάλυψε τόν κοσμοϊστορικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου στήν ἀνατροπή τοῦ καπιταλισμοῦ. 'Ο Λένιν, χαρακτηρίζοντας τίς βασικές θέσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἔγραφε: «*Πρῶτος* ὁ Ένγκελς εἶπε ὅτι τό προλεταριάτο *δέν εἶναι μόνο* τάξη πού ὑποφέρει. "Οτι ἴσα-ἴσα αὐτή ή ἐπαίσχυντη οἰκονομική κατάσταση τοῦ προλεταριάτου, τό σπρώχνει ἀκατάσχετα πρός τά μπρός καί τό ἀναγκάζει νά παλεύει γιά τήν τελική του ἀπελευθέρωση. Καί τό ἀγωνιζόμενο προλεταριάτο *θά βοηθήσει μόνο του τόν ἑαυτό του.* Τό πολιτικό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης θά ὁδηγήσει ἀναπόφευκτα τούς ἐργάτες νά καταλάβουν ὅτι γι'αὐτούς δέν ὑπάρχει ἄλλη διέξοδος ἐκτός ἀπό τό σοσιαλισμό» ("Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 9). — *58.*

47 'Ο Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τά παρακάτω λόγια τοῦ Φόυερμπαχ: «...ή θεότητα, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, ἀποτελεῖται ἀπό δυό συστατικά μέρη, ἀπό τά ὁποῖα τό ἕνα ἀνήκει στή φαντασία τοῦ ἀνθρώπου καί τό ἄλλο στή φύση. Προσευχήσου' λέει τό ἕνα μέρος, δηλαδή ὁ θεός, πού εἶναι διαφορετικός ἀπό τή φύση. 'Εργάσου! λέει τό ἄλλο μέρος, δηλαδή ὁ θεός, πού δέν διαφέρει ἀπό τή φύση, ἀλλά ἐκφράζει μόνο τήν ὕπαρξή της. Γιατί ή φύση εἶναι ή ἐργάτρια μέλισσα, ἐνῶ οἱ θεοί εἶναι οἱ κηφῆνες» (Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. II, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 846). — *59.*

48 Πρόκειται γιά τό τσιτάτο πού παραθέτει ὁ Φόυερμπαχ ἀπό τό ἔργο τοῦ Π. Γκασεντί «Exercitationum paradoxicarum adversus Aristoteleos», 1624 («Παράδοξα γυμνάσματα ἐνάντια στόν 'Αριστοτέλη») (βλ. Λ. Φόυερμπαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. II, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 865-866). — *63.*

49 *'Ανθρωπολογική ἀρχή* — βασική θέση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φόυερμπαχ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται σάν μέρος τῆς φύσης, σάν

φυσικό, βιολογικό ὄν. Ἡ ἀνθρωπολογική ἀρχή κατευθυνόταν ἐνάντια στή θρησκεία καί τόν ἰδεαλισμό. Ὡστόσο ἡ ἀνθρωπολογική ἀρχή, ἐξετάζοντας τόν ἄνθρωπο ἀποσπασμένο ἀπό τίς συγκεκριμένες ἱστορικές κοινωνικές σχέσεις, δέν ἀποκαλύπτει τήν πραγματική κοινωνική του φύση καί ὁδηγεῖ στήν ἰδεαλιστική ἀντίληψη τῶν νόμων τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ὁ Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι στήν πάλη ἐνάντια στόν ἰδεαλισμό ξεκινοῦσε ἐπίσης ἀπό τήν ἀνθρωπολογική ἀρχή καί σ'αὐτό τό ζήτημα ἀφιέρωσε εἰδική ἐργασία μέ τόν τίτλο «Ἡ ἀνθρωπολογική ἀρχή στή φιλοσοφία» (βλ. Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Ἅπαντα, τόμ. VII, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1950, σελ. 222-295). — *64.*

50 Στό ἔργο «Theogonie nach den Quellen des klassischen, hebräischen und christlichen Altertums», 1857 («Ἡ θεογονία σύμφωνα μέ τίς πηγές τῆς κλασικῆς ἑβραϊκῆς καί χριστιανικῆς ἀρχαιότητας») ὁ Λ. Φόυερμπαχ ἐρευνᾶ τήν προέλευση τῶν ἀντιλήψεων γιά τό θεό (ἑλλ. — θεογονία — εἶναι ἡ προέλευση ἤ ἡ γενεαλογία τῶν θεῶν). Οἱ παράγραφοι 34 καί 36 πού ἀναφέρει ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχουν τούς ἑξῆς τίτλους: ««Χριστιανική» φυσιογνωσία» καί «Θεωρητικές βάσεις τοῦ θεϊσμοῦ». — *64.*

51 *Ἡ περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λ. Φόυερμπαχ «Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie»* («Ἔκθεση, ἀνάλυση καί κριτική τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς») γράφτηκε σέ ξεχωριστό τετράδιο μέ τόν τίτλο «Φόυερμπαχ». Ἡ περίληψη γράφτηκε σύμφωνα μέ τόν IV τόμο τῆς δεύτερης γερμανικῆς ἔκδοσης τῶν Ἁπάντων τοῦ Φόυερμπαχ. Ὁ Φόυερμπαχ ἐδῶ δίνει ἰδιαίτερη προσοχή στήν ἔκθεση τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Λάιμπνιτς. Ὁ Λένιν, ἐξετάζοντας αὐτή τήν ἔκθεση, δείχνει τόν ἰδεαλιστικό χαρακτήρα της, ταυτόχρονα, ὅμως, σημειώνει τίς βαθιά διαλεκτικές ἰδέες τοῦ φιλόσοφου. Ἡ ἀντιπαραβολή τῆς ἀρχῆς τῆς Περίληψης μέ τήν ἀρχή τοῦ ἄρθρου «Κάρλ Μάρξ», ὅπου ὁ Λένιν, συγκρίνοντας τό βασικό κείμενο μέ τίς συμπληρώσεις τοῦ 1847, μιλάει γιά τήν ἐξέλιξη τῶν ἀπόψεων τοῦ Φόυερμπαχ, δίνει τό δικαίωμα νά ὑποθέσουμε ὅτι αὐτή ἡ περίληψη γράφτηκε πρίν τελειώσει αὐτό τό ἄρθρο πού τό χειρόγραφό του εἶχε σταλεῖ ἀπό τή Βέρνη στή Ρωσία (στή σύνταξη τοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ Γκρανάτ) στίς 4 (17) τοῦ Νοέμβρη 1914. Σέ τούτη τήν ἔκδοση ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φόυερμπαχ γιά τή φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς τοποθετεῖται πρίν ἀπό τήν Περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» παρά τό ὅτι, ὅπως φαίνεται, αὐτή εἶχε ἀρχίσει ἀργότερα ἀπό τήν τελευταία (βλ. σημείωση 31), γιά νά ἑνοποιηθοῦν οἱ περιλήψεις καί τῶν δυό ἔργων τοῦ Φόυερμπαχ καί νά μήν παραβιαστεῖ ἡ συνέχεια τῶν περιλήψεων τῶν ἔργων τοῦ Χέγγελ.

Τό ἔργο τοῦ Φόυερμπαχ γιά τή φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς γράφτηκε τό 1836 καί οἱ συμπληρώσεις σ'αὐτό τό 1847 (ἡ πρώτη γερμανική ἔκδοση τοῦ βιβλίου βγῆκε τό 1837, καί συμπληρωμένη τό 1848, στόν πέμπτο τόμο τῆς ἔκδοσης τῶν Ἁπάντων τοῦ Φόυερμπαχ). — *65.*

52 Στό σημεῖο πού ὑποδείχνεται ὁ Φόυερμπαχ γράφει: «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα εἶναι τό *τηλεσκόπιο* πού κάνει προσιτά στό ἀνθρώπινο μάτι τά ἀντικείμενα, τά ὁποῖα εἶναι ἀθέατα γιατί βρίσκονται πολύ μακριά. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς εἶναι τό *μικροσκόπιο* πού κάνει ὁρατά τά ἀντικείμενα τά ὁποῖα εἶναι ἀνεπαίσθητα γιατί εἶναι πολύ μικρά καί λεπτά» (Sämtliche Werke, Bd. IV, 1910, S. 34). — *67.*

53 'Ο Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό γράμμα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς ἀπό 10 τοῦ Μάη 1870, ὅπου ὁ Μάρξ γράφει ὅτι «ὑποκλίνεται μπροστά στόν Λάιμπνιτς». Αὐτό τό σημεῖο σημειώνεται στή λενινιστική Περίληψη τῆς «'Αλληλογραφίας» (βλ. Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τῆς «'Αλληλογραφίας τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς 1844-1883», ρωσ. ἔκδ. 1959, σελ. 129). — *68.*

54 *'Εντελέχεια* — ὅρος τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας πού σύμφωνα μέ τόν 'Αριστοτέλη σημαίνει τόν ἐσωτερικό ἰδιάζοντα στό ἀντικείμενο σκοπό, ὁ ὁποῖος μέ τή δράση του ἀπό πιθανός μετατρέπεται σέ πραγματικό. Κατά τόν Λάιμπνιτς, ἐντελέχεια εἶναι ἡ τάση τῆς μονάδας νά πραγματοποιήσει δυνάμει τήν τελειότητα πού κρύβει μέσα της. — *70.*

55 'Ο Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν παρακάτω γνώμη τοῦ Φόυερμπαχ: «'Η προδιατεταγμένη ἁρμονία, ἄν καί εἶναι τό ἀγαπημένο τέκνο του, εἶναι ἡ ἀδύνατη πλευρά τοῦ Λάιμπνιτς... 'Η προδιατεταγμένη ἁρμονία, ἐννοούμενη μέ καθαρά ἐξωτερικό νόημα σέ σχέση μέ τή μονάδα, ἀντιτίθεται ριζικά στό πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς» (Sämtliche Werke, Bd. IV, 1910, S. 95). 'Ο Λάιμπνιτς εἰσάγει τή θεολογική ἔννοια τῆς «προδιατεταγμένης ἁρμονίας» γιά νά ἐξηγήσει μέ ποιόν τρόπο οἱ μονάδες, πού ἡ κάθε μιά τους εἶναι ἀτομική καί ἀκολουθεῖ μόνο τό νόμο τῆς ἐσωτερικῆς της ἐξέλιξης, ταυτόχρονα στήν κάθε δοσμένη στιγμή βρίσκονται σέ πλήρη ἀντιστοιχία, σέ ἁρμονία μεταξύ τους. Αὐτό, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Λάιμπνιτς, ἐξηγεῖται μέ τό ὅτι ὁ θεός ἀκόμη κατά τή δημιουργία τῶν μονάδων ἐξασφάλισε τήν ἑνότητά τους, προδιέταξε τήν ἁρμονία τους. — *70.*

56 *'Οκκαζιοναλισμός* (ἀπό τό λατ. occasio — τό συμβάν, ἡ περίπτωση) — θρησκευτικό-ἰδεολογικό ρεῦμα στή φιλοσοφία τοῦ 17ου αἰώνα πού στηρίζεται στήν ἰδέα τοῦ δυισμοῦ ψυχῆς καί σώματος πού εἶχε προβάλλει ὁ Ντεκάρτ. Οἱ ὀκκαζιοναλιστές ἀπόδειχναν ὅτι ἡ ψυχή καί τό σῶμα εἶναι εἰδικές ἀνεξάρτητες οὐσίες, ὅτι ὅλες οἱ ἐνέργειες (τόσο οἱ σωματικές ὅσο καί οἱ ψυχικές) καί ἡ ἀμοιβαία σχέση μεταξύ τους πραγματοποιοῦνται ἀπό τό θεό, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτᾶται ὁλοκληρωτικά ἀπό τό «θεϊκό ἐπιτήδευμα» κτλ. Βασικοί ἐκπρόσωποι τοῦ ὀκκαζιοναλισμοῦ ἦταν οἱ Ι. Κλάουμπεργκ, Α. Χάιλινγκς, Ν. Μαλεμπράνς. — *71.*

57 *«Θεοδικία»* («δικαίωση τοῦ θεοῦ») — συνοπτική ὀνομασία τοῦ βιβλίου τοῦ Λάιμπνιτς «Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal», 1710 («Δοκίμια τῆς θεοδικίας γιά τήν ἀγαθότητα τοῦ θεοῦ, τήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου καί τήν προέλευση τοῦ κακοῦ»). Ρωσική μετάφραση τοῦ βιβλίου ἐκδόθηκε τό 1887-1892.

'Οντολογικό ἐπιχείρημα γιά τήν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ (ὀντολογική ἀπόδειξη ὕπαρξης τοῦ θεοῦ) — μιά ἀπό τίς πιό διαδομένες ἀπόπειρες στή θεολογία νά ἀποδείξει λογικά τήν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ καί νά θεμελιώσει ἔτσι ὀρθολογιστικά τήν πίστη σ'αὐτόν. Προβλήθηκε γιά πρώτη φορά ἀπό τόν «Ἅγιο» Αὐγουστίνο (354-530) ἕναν ἀπό τούς «πατέρες τῆς ἐκκλησίας» καί ἀναπτύχθηκε ἀπό τό σχολαστικό θεολόγο τοῦ μεσαίωνα Ἄνσελμο τῆς Καντερβουρίας (1033-1109). «Αὐτή ἡ ἀπόδειξη — ἔγραφε ὁ Φ. Ἔνγκελς — ἀναφέρει: «Ὅταν ἐμεῖς σκεφτόμαστε τό θεό, τότε τόν φανταζόμαστε σάν τή συνισταμένη κάθε τελειότητας. Σ'αὐτήν ὅμως τή συνισταμένη κάθε τελειότητας ἀνήκει πρῶτα ἀπ'ὅλα ἡ ὕπαρξη, γιατί τό Ὄν πού δέν ἔχει

ὕπαρξη κατανάγκη εἶναι ἀτελές. Ἐπομένως, στόν ἀριθμό τῶν τελειοτήτων τοῦ θεοῦ πρέπει νά συμπεριλάβουμε καί τήν ὕπαρξη. Ἄρα, ὁ θεός πρέπει νά ὑπάρχει»» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 42). Μιά σειρά φιλόσοφοι τόσο στό μεσαίωνα ὅσο καί στά νεότερα χρόνια (καί ἀνάμεσά τους οἱ Τζ. Λόκ, Βολταῖρος καί ἄλλοι) ἔκαναν κριτική σ'αὐτή τήν ὀντολογική ἀπόδειξη. Ἡ ὑλιστική φιλοσοφία ἀπόριψε ὁριστικά τόσο τήν ὀντολογική ὅσο καί τίς ἄλλες ἀποδείξεις ὕπαρξης τοῦ θεοῦ, πού σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Μάρξ «δέν ἀποτελοῦν τίποτε ἄλλο ἀπό *κοινές ταυτολογίες*» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἀπό τά πρῶτα ἔργα, ρωσ. ἔκδ. 1956, σελ. 97). — *71.*

58 Τό ἔργο τοῦ Λάιμπνιτς «*Nouveaux essais sur l'entendement humain*», 1764 («Νέα δοκίμια γιά τήν ἀνθρώπινη νόηση») κατευθύνεται ἐνάντια στό βιβλίο τοῦ Τζ. Λόκ. «An Essay concerning Human Understanding», 1690 («Δοκίμιο γιά τήν ἀνθρώπινη νόηση») στό ὁποῖο εἶχε ἀναπτυχθεῖ ἡ αἰσθησιαρχική γνωσιοθεωρία. Στή βασική θέση τῆς αἰσθησιαρχίας: «nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu» («τίποτε δέν ὑπάρχει στό νοῦ, πού νά μήν ὑπῆρξε νωρίτερα στήν αἴσθηση») ὁ Λάιμπνιτς πού ὑπεράσπιζε τό ρασιοναλισμό, συμπλήρωνε: «nisi intellectus ipse» («ἐκτός ἀπό τόν ἴδιο τό νοῦ»). — *71.*

59 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του ὅτι ὁ Κάντ παραδεχόταν σάν ἀναγκαῖες, ἀπόλυτες, ἀληθινές, μόνο τίς ἀπριοριστικές, τίς ἀνεξάρτητες ἀπό τήν ἐμπειρία γνώσεις, γεγονός πού ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς βασικές θέσεις τῆς ἰδεαλιστικῆς γνωσιοθεωρίας τοῦ Κάντ. Πιό κάτω ὁ Λένιν σημειώνει τή σύγκριση πού κάνει ὁ Φόυερμπαχ τῶν βασικῶν ἔργων τοῦ Λάιμπνιτς καί τοῦ Κάντ (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 72). — *71.*

60 Πρόκειται γιά τό ἔργο τοῦ γερμανοῦ καρτεσιανοῦ φιλόσοφου Ι. Κλάουμπεργκ «Defensio Cartesiana», 1652 («Ὑπεράσπιση τοῦ καρτεσιανισμοῦ»). — *72.*

61 *Ἡ διατριβή τοῦ Φόυερμπαχ «De Ratione una, universali, infinita»,* πού παρουσίασε τό 1828 γιά νά ἀποκτήσει τό δικαίωμα νά διδάξει στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἐρλάνγκεν, τυπώθηκε σέ μετάφραση στή γερμανική γλώσσα μέ τόν τίτλο: «Über die Vernunft; ihre Einheit, Allgemeinheit, Unbegrenztheit» («Γιά τό λογικό, τήν ἑνότητά του, τήν καθολικότητα καί τό ἄπειρό του») στό IV τόμο τῆς δεύτερης ἔκδοσης τῶν Ἁπάντων τοῦ Φόυερμπαχ. — *76.*

62 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό ἔργο τοῦ Φόυερμπαχ «Ὁ Σπινόζα καί ὁ Χέρμπαρτ» (1836), πού δημοσιεύτηκε στόν IV τόμο τῆς δεύτερης ἔκδοσης τῶν Ἁπάντων τοῦ Φόυερμπαχ. — *76.*

63 Πρόκειται γιά τό γράμμα τοῦ Φόυερμπαχ πρός τόν Μάρξ πού γράφτηκε τό 1843, ὅπου ὑποβάλλεται σέ κριτική ἡ φιλοσοφία τοῦ Σέλλινγκ (βλ. L. Feuerbach. Sàmtliche Werke, Bd. IV, 1910, S. 434-440). Τό γράμμα τοῦ Φόυερμπαχ γράφτηκε σάν ἀπάντηση στό γράμμα πού τοῦ εἶχε στείλει ὁ Μάρξ στίς 3 τοῦ Ὀχτώβρη 1843 (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 27ος, σελ. 375-377). — *76.*

64 *Ἡ περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς»* γράφτηκε σέ τρία τετράδια πού ἔχουν γενική ἀρίθμηση τῶν σελίδων ἀπό 1-115 καί

εἶναι τιτλοφορημένα, ἀντίστοιχα, «Hegel. Λογική I», «Hegel. Λογική II» καί «Hegel. Λογική III». Στό ἐξώφυλλο τοῦ πρώτου τετραδίου ὁ Λένιν ἔγραψε ἐπίσης γενικό τίτλο ὅλης τῆς σειρᾶς: «Τετράδια φιλοσοφίας. Χέγγελ, Φόυερμπαχ καί διάφορα», καί στήν ἐσωτερική σελίδα τοῦ ἐξώφυλλου εἶναι γραμμένο τό περιεχόμενο τῶν τόμων τῶν 'Απάντων τοῦ Χέγγελ (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 78). Οἱ πρῶτες τέσσερις σελίδες τοῦ χειρόγραφου εἶναι γραμμένες σέ φύλλα μέ τετραγωνάκια κολλημένα στό τετράδιο μικρότερου σχήματος ἀπ'ὅ,τι τό ἴδιο τό τετράδιο καί ἀνάλογα μ'ἐκεῖνο στό ὁποῖο εἶναι γραμμένο τό περιεχόμενο τῶν τόμων τῶν 'Απάντων τοῦ Φόυερμπαχ καί τοῦ Χέγγελ (βλ. σελ. 346). Αὐτό μαρτυρεῖ ὅτι τό τετράδιο «Hegel. Λογική I» ὁ Λένιν τό εἶχε ἀρχίσει νωρίτερα ἀπό τά ἄλλα «Τετράδια φιλοσοφίας» τό 1914-1915 (βλ. σημείωση 31). Στό ἐξώφυλλο τοῦ δεύτερου τετραδίου ὑπάρχει ἡ σημείωση: «NB σελ. *7 6*» (σ'αὐτή τή σελίδα ἀρχίζει ἡ περίληψη τοῦ τρίτου μέρους τῆς «Διδασκαλίας γιά τήν ἔννοια» — «'Η ἰδέα» — βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 174). Στό τέλος τῆς 111 σελίδας (3ο τετράδιο) ἀναφέρεται ἡ ἡμερομηνία κατά τήν ὁποία ὁ Λένιν τελείωσε τήν ἐργασία πάνω στήν Περίληψη: «Τέλος τῆς «Λογικῆς». 17.XII.1914». Μετά τήν 115 σελίδα, στήν ὁποία τελειώνει ἡ Περίληψη, ἀκολουθοῦν καθαρά φύλλα καί στίς ἑπόμενες δυό σελίδες τοῦ τετραδίου «Hegel. Λογική III» εἶναι γραμμένες οἱ σημειώσεις «Σχετικά μέ τή νεότερη φιλολογία γιά τόν Χέγγελ» (βλ. σελ. 347-350). Παράλληλα μέ τήν «'Επιστήμη τῆς λογικῆς» ὁ Λένιν γράφει περίληψη μιᾶς σειρᾶς κεφαλαίων ἀπό τό πρῶτο μέρος τῆς «'Εγκυκλοπαίδειας φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν».

'Η Περίληψη τοῦ βασικοῦ ἔργου τοῦ Χέγγελ κατέχει κεντρική θέση ἀνάμεσα στίς λενινιστικές φιλοσοφικές περιλήψεις τῆς περιόδου 1914-1915. Σ'αὐτή τήν Περίληψη ὁ Λένιν ἀποκαλύπτει τόν ἰδεαλισμό καί τήν ἱστορική στενότητα τῆς χεγγελιανῆς λογικῆς, δείχνοντας ταυτόχρονα ὅτι ὁ Χέγγελ παρακολουθεῖ μέσα σέ μιά μυστικιστική μορφή τήν «ἀντανάκλαση στήν κίνηση τῶν ἐννοιῶν τῆς κίνησης τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου» (σελ. 160). 'Ο Λένιν ἐρευνᾶ ὅλους τούς βασικούς νόμους, τίς κατηγορίες, τά στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς, τίς σχέσεις τους μέ τήν πράξη, τό συσχετισμό τῆς διαλεκτικῆς, τῆς λογικῆς καί τῆς θεωρίας τῆς γνώσης, τό διαλεκτικό χαρακτήρα ἐξέλιξης τῆς φιλοσοφίας, τῆς φυσιογνωσίας καί τῆς τεχνικῆς. Στήν Περίληψη περιέχεται τό σπουδαιότατο λενινιστικό ἀπόσπασμα γιά τά στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς (βλ. σελ. 202-203). — *77.*

65 Πρόκειται γιά τήν πρώτη γερμανική ἔκδοση τῶν 'Απάντων τοῦ Χέγγελ· οἱ 1-18 τόμοι ἐκδόθηκαν ἀπό τό 1832-1845, ὁ 19ος (συμπληρωματικός) τόμος σέ δυό μέρη ἐκδόθηκε τό 1887. 'Ο Β. Ι. Λένιν ἔγραψε τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν δυό τόμων στό ἐξώφυλλο τοῦ τετραδίου «Hegel. Λογική I» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 78). Στή ρωσική γλώσσα ἐκδόθηκαν 14 τόμοι τῶν 'Απάντων τοῦ Χέγγελ (οἱ τόμοι I-XIV, 1929-1959). — *79.*

66 *«'Η 'Επιστήμη τῆς λογικῆς»* («Wissenschaft der Logik») — βασικό ἔργο τοῦ Χέγγελ. Μέ βάση τήν ἰδεαλιστική ἀρχή τῆς ταυτότητας τοῦ Εἶναι καί τῆς νόησης σ'αὐτό τό ἔργο ἐρευνῶνται οἱ λογικές κατηγορίες σάν στοιχεῖα τῆς ἀπόλυτης ἰδέας, στήν ὁποία ὁ Χέγγελ ἔβλεπε,τήν οὐσία τῆς πραγματικότητας. Στήν «'Επιστήμη τῆς λογικῆς» ἀναπτύσσεται συστηματικά — μέ τή μορφή τῆς αὐτοεξέλιξης τῶν ἐννοιῶν — ἡ ἰδεαλιστική διαλεκτική τοῦ Χέγγελ. Τό ἔργο ἀποτελεῖται ἀπό τρία βιβλία: τό πρῶτο («'Η διδασκαλία γιά τό Εἶναι») ἐκδόθηκε στίς ἀρχές τοῦ 1812, τό δεύτερο («'Η διδασκαλία

γιά τήν οὐσία») — τό 1813, τό τρίτο («Ἡ διδασκαλία γιά τήν ἔννοια») — τό 1816 στή Νυρεμβέργη. Τό 1831 ὁ Χέγγελ ἄρχισε τήν προετοιμασία νέας ἔκδοσης, πρόλαβε ὅμως νά ξαναδουλέψει μόνο τό πρῶτο βιβλίο καί νά γράψει τόν πρόλογο στή δεύτερη ἔκδοση (μέ ἡμερομηνία 7 τοῦ Νοέμβρη 1831). Στή ρωσική γλώσσα «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» ἐκδόθηκε γιά πρώτη φορά τό 1816. Γιά τά Ἅπαντα τοῦ Χέγγελ (τόμοι V-VI, 1937-1939) ἔγινε νέα μετάφραση. — *79.*

67 Βλ. Ἀριστοτέλης: Μετά τά φυσικά, βιβλίο I, κεφάλαιο 1 (Μόσχα-Λένινγκραντ, 1934, σελ. 20). — *82.*

68 *«Παρμενίδης»* — διάλογος τοῦ Πλάτωνα πού πῆρε τήν ὀνομασία αὐτή ἀπό τό ὄνομα τοῦ βασικοῦ ἐκπροσώπου τῆς Ἐλεατικῆς σχολῆς. (βλ. σημείωση 110). Στό διάλογο ἀναπτύσσεται ἡ ἰδεαλιστική διαλεκτική πού ἐφαρμόζει ἐδῶ ὁ Πλάτων στή δική του διδασκαλία γιά τίς ἰδέες. Στίς «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» (αὐτό τό σημεῖο ὁ Β. Ι. Λένιν τό ὑπογραμμίζει — βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 278) ὁ Χέγγελ, χαρακτηρίζοντας τό διάλογο σάν «τό πιό φημισμένο ἀριστούργημα τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς», σημειώνει ταυτόχρονα ὅτι ἡ διαλεκτική τοῦ Πλάτωνα στόν «Παρμενίδη» ἔχει ἀκόμη μάλλον ἀρνητικό παρά θετικό χαρακτήρα, γιατί ὁ φιλόσοφος, μιλώντας γιά τίς ἀντιφάσεις, δέν ὑπογραμμίζει ὅσο χρειάζεται τήν ἑνότητά τους. Ρωσική μετάφραση τοῦ διαλόγου βλ. στό βιβλίο: Πλάτων. Ἅπαντα, τόμ. IV, Λένινγκραντ, 1929, σελ. 15-89. — *89.*

69 Πρόκειται γιά τή γνωστή ἔκφραση τοῦ Κάντ: «Ἐγώ ἔπρεπε νά περιορίσω τόν τομέα τῆς *γνώσης* γιά νά δόσω χῶρο στήν *πίστη*» (Ε. Κάντ «Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου», Πετρούπολη, ρωσ. ἔκδ. 1915, σελ. 18). Αὐτή ἡ διατύπωση ἐκφράζει τήν ἀντιφατικότητα τοῦ συστήματος τοῦ Κάντ, τήν ἐπιδίωξή του νά «συμφιλιώσει» τό ἀσυμφιλίωτο: τήν πίστη καί τή γνώση, τήν ἐπιστήμη καί τή θρησκεία. Ὁ Β. Ι. Λένιν στήν Περίληψή του γράφει παρακάτω: «Ὁ Κάντ μειώνει τή γνώση γιά νά καθαρίσει τόν τόπο στήν πίστη» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 153). — *91.*

70 Βλ. Φ. Ἔνγκελς. «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 285). — *93.*

71 Ὁ Χέγγελ, μιλώντας γιά τήν κατηγορία τοῦ Εἶναι, δέν κάνει τυχαῖα μνεία γιά τούς ἐλεάτες (γι'αὐτούς βλ. σημείωση 110). Ὁ Χέγγελ, ἐφόσον θεωρεῖ τή λογική σάν ἐξέλιξη τῆς ἀπόλυτης ἰδέας στήν καθαρή της μορφή, τότε τό ἱστορικό προτσές αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης τό βλέπει στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Γι'αὐτό, κατά τή γνώμη τοῦ Χέγγελ, κάθε κατηγορία τῆς λογικῆς θά ἔπρεπε νά ἔχει ἐκφραστεῖ ἱστορικά μέ ἕνα καθορισμένο φιλοσοφικό σύστημα (τό Εἶναι μέ τούς ἐλεάτες, τό μηδέν μέ τό βουδισμό, τό γίγνεσθαι μέ τόν Ἡράκλειτο κτλ.). «Ἐκεῖνο πού εἶναι πρῶτο στήν ἐπιστήμη — γράφει ὁ Χέγγελ — θά ἔπρεπε νά εἶναι καί ἱστορικά πρῶτο». Ὁ Λένιν, ἀφοῦ ἀντέγραψε αὐτή τή θέση, παρατηρεῖ τά ἑξῆς: «Ἀντηχεῖ πολύ ὑλιστικά!», καί σέ ἄλλο σημεῖο γράφει: «Ὅπως φαίνεται, ὁ Χέγγελ παίρνει τή δική του αὐτοεξέλιξη τῶν ἐννοιῶν, τῶν κατηγοριῶν σέ συνδυασμό μέ ὅλη τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Αὐτό δίνει ἀκόμη μιά *νέα* πλευρά ὅλης τῆς Λογικῆς» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 95 καί 104). — *95.*

72 *«Abstrakte und abstruse Hegelei»* («ἀφηρημένος καί σκοτεινός χεγγελιανισμός») — ἔκφραση τοῦ Φ. Ἔνγκελς (βλ. «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» — Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 281). — *97.*

73 Βλ. Φ. Ἔνγκελς «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 284). — *97.*

74 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἀναπτύσσει τήν ἰδέα γιά τό ἄπειρο τῆς ὕλης καί τοῦ προτσές τῆς γνώσης της στό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 278-281). — *100.*

75 *Überschwenglich* (ὑπερβολικός, ἐξογκωμένος, ἀπέραντος) — ὅρος πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ι. Ντίτσγκεν κατά τό χαρακτηρισμό τῆς σχέσης ἀπόλυτης καί σχετικῆς ἀλήθειας, ὕλης καί πνεύματος κτλ. (βλ., λογουχάρη, σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 427-428, 431). Ὁ Β. Ι. Λένιν χρησιμοποιεῖ τόν ὅρο αὐτό σέ μιά σειρά ἔργα του, ἀποκαλύπτοντας τήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς διαλεκτικῆς τῶν ἐννοιῶν. Ἔτσι στόν «Ὑλισμό καί ἐμπειριοκριτικισμό», ἀναπτύσσοντας τή διατύπωση τοῦ βασικοῦ ζητήματος τῆς φιλοσοφίας πού ἔδοσε ὁ Φ. Ἔνγκελς, ὁ Λένιν ἔγραφε: «Τό ὅτι στήν ἔννοια τῆς ὕλης πρέπει νά συμπεριληφθοῦν καί οἱ σκέψεις, ὅπως ἐπαναλαμβάνει ὁ Ντίτσγκεν στίς «Ἀναδρομές» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 435-436. *Ἡ Σύντ.*), εἶναι σύγχυση, γιατί, ἄν γίνει ἕνα τέτιο πράγμα, τότε χάνει κάθε νόημα ἡ γνωσιολογική ἀντιπαράθεση τῆς ὕλης στό πνεῦμα, τοῦ ὑλισμοῦ στόν ἰδεαλισμό, ἀντιπαράθεση πού σ'αὐτήν ἐπιμένει ὁ ἴδιος ὁ Ντίτσγκεν. Ὅτι αὐτή ἡ ἀντιπαράθεση δέν πρέπει νά εἶναι «ὑπέρμετρη», μεγαλοποιημένη, μεταφυσική, εἶναι ἀδιαφιλονίκητο (καί ἡ μεγάλη ὑπηρεσία τοῦ *διαλεκτικοῦ* ὑλιστῆ Ντίτσγκεν βρίσκεται στό ὅτι τό ἔχει ὑπογραμμίσει αὐτό). Τά ὅρια τῆς ἀπόλυτης ἀναγκαιότητας καί τῆς ἀπόλυτης ἀληθινότητας αὐτῆς τῆς σχετικῆς ἀντιπαράθεσης εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα πού καθορίζουν τήν *κατεύθυνση* τῶν γνωσιολογικῶν ἐρευνῶν. Τό νά πραγματεύεται κανείς πέρα ἀπ'αὐτά τά ὅρια τήν ἀντίθεση ὕλης καί πνεύματος, φυσικοῦ καί ψυχικοῦ σάν ἀπόλυτη ἀντίθεση θά ἦταν τεράστιο λάθος» (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 263). Βλ. ἐπίσης τήν παρατήρηση τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τό διαλεκτικό χαρακτήρα τῆς ἀλήθειας στό ἔργο «Ὁ «ἀριστερισμός» παιδική ἀρώστεια τοῦ κομμουνισμοῦ» (Ἅπαντα, 5η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 41ος, σελ. 46). — *104.*

76 Γιά τίς μονάδες τοῦ Λάιμπνιτς ὁ Β. Ι. Λένιν μιλάει ἐπίσης στήν Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λ. Φόυερμπαχ «Ἔκθεση, ἀνάλυση καί κριτική τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 68-71). — *104.*

77 *Ἀντινομία* — ἀντίφαση ἀνάμεσα σέ δυό θέσεις πού λογικά μποροῦν νά ἀποδειχτοῦν κατά τόν ἴδιο τρόπο. Ὁ Κάντ θεωροῦσε ὅτι τό ἀνθρώπινο λογικό πέφτει ἀναπόφευκτα σέ ἀντινομία, σέ ἀντίθεση μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὅταν προσπαθεῖ νά βγεῖ πέρα ἀπό τά ὅρια τῆς αἰσθησιακῆς ἐμπειρίας καί νά γνωρίσει τόν κόσμο σάν σύνολο. Ὁ Κάντ ὑπολόγιζε τέσσερις ἀντινομίες: 1) Ὁ κόσμος ἔχει ἀρχή σέ χρόνο καί σέ χῶρο καί ὁ κόσμος εἶναι ἄπειρος. 2) Κάθε σύνθετη οὐσία ἀποτελεῖται ἀπό ἁπλά πράγματα καί στόν κόσμο δέν ὑπάρχει τίποτε τό ἁπλό. 3) Στόν κόσμο ὑπάρχει ἐλευθερία

καί τά πάντα εἶναι ὑποταγμένα μόνο στούς νόμους τῆς φύσης. 4) Ὑπάρχει κάποιο ἀναγκαῖο Ὄν (θεός) σάν μέρος ἤ αἰτία τοῦ κόσμου καί δέν ὑπάρχει κανένα ἀπόλυτο ἀναγκαῖο Ὄν. Οἱ ἀντινομίες ἀποτέλεσαν ἕνα σημαντικό ἐπιχείρημα τοῦ καντιανικοῦ ἀγνωστικισμοῦ, ἐφόσον, κατά τή γνώμη τοῦ Κάντ, αὐτές οἱ ἀντινομίες ἔδειχναν στό λογικό τά ὅρια τῶν δυνατοτήτων του καί ἔτσι προστάτευαν τήν πίστη ἀπό τίς ἐπιβουλές του. Συνάμα στή διδασκαλία γιά τίς ἀντινομίες ὁ Κάντ διαπίστωνε τήν ἀντικειμενικότητα τῶν ἀντιφάσεων στή νόηση πού γνωρίζει, γεγονός πού συντελοῦσε στήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς διαλεκτικῆς. Ἀκόμη ὁ Χέγγελ ἔδειξε τόν τυπικό, περιορισμένο χαρακτήρα τῶν ἀντινομιῶν τοῦ Κάντ καί τίς ὑπόβαλε σέ κριτική. Ἡ ὑλιστική διαλεκτική, ἀφοῦ ἐξήγησε ἐπιστημονικά τήν ἀνθρώπινη γνώση, ἔδειξε μέ ποιόν τρόπο λύνονται οἱ ἀντινομίες στό προτσές ἐπίτευξης τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. — *106.*

78 Ὅπως φαίνεται, ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς κρίσεις τοῦ Φ. Ἔνγκελς στό «Ἀντι-Ντύρινγκ» γιά τό μαθηματικό ἄπειρο καί τό διαλεκτικό χαρακτήρα τῶν ἀποδείξεων στά ἀνώτερα μαθηματικά (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 50-51, 138-139). — *107.*

79 Ὑπαινιγμός στό δίστιχο «Τό ζήτημα τοῦ δικαιώματος» ἀπό τό σατιρικό ποίημα τοῦ Φ. Σίλλερ «Φιλόσοφοι»:

«Τή μύτη μου ἀπό καιρό τήν ἔχω νά μυρίζω,
Μπορῶ στ'ἀλήθεια νά ζητῶ τό δίκιο μου γι'αὐτό;»

(Φ. Σίλλερ. Ἅπαντα, τόμ. 1ος, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 243). — *107.*

80 Ὁ Β. Ι. Λένιν, προφανῶς, ἔχει ὑπόψη του τά λόγια τοῦ Φ. Ἔνγκελς γιά τό διαφορικό καί τόν ὁλοκληρωτικό λογισμό στό «Ἀντι-Ντύρινγκ» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 88-89, 123, 138-139, 141-142, 145-146). — *108.*

81 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν παρατήρηση τοῦ Λ. Φόυερμπαχ στό ἔργο «Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie», 1842 («Προκαταρκτικές θέσεις γιά τή μεταρύθμιση τῆς φιλοσοφίας»): «Ὁ φιλόσοφος εἶναι ὑποχρεωμένος νά συμπεριλάβει στή *σύνθεση τῆς ἴδιας* τῆς φιλοσοφίας ἐκείνη τήν πλευρά τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος, ἡ ὁποία *δέν* φιλοσοφεῖ καί ἡ ὁποία βρίσκεται μάλλον σέ *ἀντιπολίτευση πρός τή* φιλοσοφία, *πρός τήν* ἀφηρημένη νόηση, μέ δυό λόγια, ἐκεῖνο πού ὁ Χέγγελ τό ἔχει παραπέμψει στό ρόλο *τῆς σημείωσης*» (Λ. Φόυερμπαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. 1ος, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 124). — *112.*

82 Πρόκειται γιά τό ἔργο τοῦ Ἐμ. Κάντ «Kritik der Urteilskraft», 1790 («Κριτική τῆς δύναμης τῆς κρίσης»). Στή ρωσική γλώσσα ἐκδόθηκε τό 1898. — *120.*

83 Ἡ λέξη «*hinüberretten*» (νά σώσει) εἶναι παρμένη ἀπό τόν Πρόλογο στή δεύτερη ἔκδοση τοῦ βιβλίου «Ἀντι-Ντύρινγκ», στό ὁποῖο ὁ Ἔνγκελς ἔγραφε: «Ὁ Μάρξ καί ἐγώ εἴμαστε οἱ μόνοι σχεδόν ἄνθρωποι πού διάσωσαν ἀπό τή γερμανική ἰδεαλιστική φιλοσοφία τή συνειδητή διαλεκτική καί τή μετάφεραν στήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς φύσης καί τῆς ἱστορίας» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 10). Ὁ Β. Ι. Λένιν παράθεσε αὐτή τήν περικοπή στό ἄρθρο του «Κάρλ Μάρξ» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 26ος, σελ. 53). — *127.*

84 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν ἐμφάνιση τῶν ἑπόμενων τριῶν ἔργων: Γκ. Β. Φ. Χέγγελ. «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» (τά πρῶτα δυό βιβλία ἐκδόθηκαν τό 1812 καί 1813). Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. «Τό Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» (γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1847, ἐκδόθηκε τό Φλεβάρη τοῦ 1848). Τσ. Δαρβίνος. «Ἡ καταγωγή τῶν εἰδῶν» δημοσιεύτηκε τό 1859). — *127.*

85 *Τελεολογία* (διδασκαλία γιά τό σκοπό) — ἰδεαλιστική διδασκαλία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὄχι μόνο οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά καί ὅλη ἡ ἐξέλιξη τῆς φύσης καί τῆς ἱστορίας τόσο στό σύνολο, ὅσο καί στίς λεπτομέρειες τείνουν πρός ἕνα σκοπό πού εἶναι ἀπό τά πρίν προκαθορισμένος. Συνάμα πολύ συχνά ἀνώτατος καί τελικός σκοπός τῆς ἐξέλιξης θεωρεῖται ὁ θεός. — *129.*

86 Αὐτή ἡ περικοπή βρίσκεται στό κεφάλαιο «Δύναμη καί λογικό, φαινόμενο καί ὑπεραισθητικός κόσμος» (βλ. Γκ. Β. Φ. Χέγγελ. Ἅπαντα, τόμ. IV, ρωσ. ἔκδ. 1959, σελ. 86 κ.ἑ.). — *137.*

87 Ἐκτίμηση τῶν ἀπόψεων τοῦ Κ. Πῆρσον καί τοῦ βιβλίου πού ἀναφέρεται ἐδῶ «The Grammar of Science», 1892 («Γραμματική τῆς ἐπιστήμης») ἔκανε ὁ Β. Ι. Λένιν στό ἔργο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος). Τό βιβλίο τοῦ Πῆρσον ἐκδόθηκε στή ρωσική γλώσσα στήν Πετρούπολη τό 1911. — *138.*

88 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του, ὅπως φαίνεται, ἐκεῖνες τίς περικοπές ἀπό τίς «Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας», ὅπου ὁ Φόυερμπαχ ἐξετάζει τό θεό σάν φύση «ἀφηρημένη», «ἀπομονωμένη ἀπό τήν ὑλικότητα καί τή σωματικότητά της». Ὁ Λένιν σημειώνει αὐτές τίς περικοπές στήν Περίληψή του γιά τό βιβλίο τοῦ Φόυερμπαχ (βλ., λογουχάρη, σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 49-50). — *139.*

89 *«Μικρή λογική»* σέ διαστολή ἀπό τή «μεγάλη» «Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» ὀνομάζει ὁ Λένιν τό πρῶτο μέρος τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» (βλ. Γκ. Β. Φ. Χέγγελ. Ἅπαντα, τόμ. 1ος, 1929). Ὁ Φ. Ἔνγκελς μιλάει γιά τή δημοτικότητα τῆς χεγγελιανῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας» στό γράμμα πρός τόν Κ. Μάρξ τῆς 21 Σεπτέμβρη τοῦ 1874. Ὁ Λένιν, διαβάζοντας τή γερμανική ἔκδοση τῆς τετράτομης ἀλληλογραφίας τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς, κράτησε περίληψη αὐτοῦ τοῦ γράμματος καί ἀντέγραψε τήν ἀντίστοιχη περικοπή (βλ. «Περίληψη τῆς «Ἀλληλογραφίας τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς 1844-1883»», 1959, σελ. 144 καί 419). Ὁ Κ. Φίσσερ ἀφηγεῖται τή λογική τοῦ Χέγγελ στή δική του «Ἱστορία τῆς νέας φιλοσοφίας» (βλ. τόμ. VIII, «Ὁ Χέγγελ, ἡ ζωή του, τά ἔργα καί ἡ διδασκαλία», πρῶτο ἡμίτομο, 1933, σελ. 330-442). Ὁ Λένιν πιό κάτω ἀναφέρεται στίς ἐλλείψεις αὐτῆς τῆς ἀφήγησης (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 158). — *141.*

90 Βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ «Πρός τήν ἑξηκοστή ἐπέτειο ἀπό τό θάνατο τοῦ Χέγγελ» (Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. Ι, ρωσ. ἔκδ. 1956, σελ. 422-450). — *144.*

91 Βλ. Φ. Ἔνγκελς «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς

γερμανικῆς φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 284). — *151.*

92 Ὁ Κ. Μάρξ στόν Ἐπίλογο στή δεύτερη ἔκδοση τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» ἔγραφε ὅτι «μιμεῖται τόν Χέγγελ», ὅτι σάν ἀπάντηση στήν κακομεταχείριση πού ἔκαναν στόν Χέγγελ στή «μορφωμένη Γερμανία» ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὁ Μάρξ «ἀνακήρυξε ἀνοιχτά τόν ἑαυτό του μαθητή αὐτοῦ τοῦ μεγάλου διανοητῆ καί μάλιστα στό κεφάλαιο γιά τή θεωρία τῆς ἀξίας μερικές φορές ἐρωτοτροποῦσε μέ τόν τρόπο ἔκφρασης πού ἦταν χαρακτηριστικός γιά τόν Χέγγελ» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 23ος, σελ. 21-22). Πιό κάτω (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 162) ὁ Β. Ι. Λένιν ὑπογραμμίζει τή σπουδαιότητα τῆς λογικῆς τοῦ Χέγγελ γιά τήν κατανόηση τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Μάρξ. — *160.*

93 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἀντιπαραθέτει τή διαλεκτική ἀντίληψη τῆς κίνησης στίς μεταφυσικές ἀπόψεις τοῦ Β. Μ. Τσερνόφ πού τίς ὑπόβαλε σέ κριτική στό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος). Ἐδῶ ἐννοεῖται ὁ συλλογισμός τοῦ Τσερνόφ γιά τήν οὐσία τῆς μηχανικῆς κίνησης στό ἔργο «Ὁ μαρξισμός καί ἡ ὑπερβατική φιλοσοφία», ὅπου ὁ Τσερνόφ πάνω σ'αὐτό τό ζήτημα φέρνει ἀντιρήσεις στόν Φ. Ἔνγκελς (βλ. Β. Μ. Τσερνόφ, «Φιλοσοφικές καί κοινωνιολογικές σπουδές», Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1907,σελ. 65-66). Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔδειξε τό ἀβάσιμο αὐτῆς τῆς ἔκφρασης στήν Περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Χέγγελ (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 232). — *182.*

94 Γιά τό ρόλο τῆς πράξης καί τῆς τεχνικῆς στό προτσές τῆς γνώσης γίνεται λόγος στήν περίληψη τοῦ προηγούμενου μέρους τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 169-173). — *183.*

95 Ὁ Κ. Φ. Γκάους ἔδοσε τή λύση αὐτῆς τῆς ἐξίσωσης στό βιβλίο «Disquisitiones arithmeticae», 1801 («Μελέτες ἀριθμητικῆς»). — *191.*

96 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τή σημείωση τοῦ Χέγγελ μέ τά παραδείγματα ἀπό τά δυό ἔργα τοῦ Χ. Βόλφ: «Anfangsgründe der Baukunst» («Βασικές ἀρχές ἀρχιτεκτονικῆς») καί «Anfangsgründe der Fortifikation» («Βασικές ἀρχές ὀχυρωματικῆς») (βλ. Γκ. Β. Φ. Χέγγελ. Ἅπαντα, τόμ. VI, ρωσ. ἔκδ. 1939, σελ. 286-287). — *192.*

97 Στίς *«Θέσεις γιά τόν Φόυερμπαχ»* ὁ Κ. Μάρξ, δείχνοντας τόν ἐνατενιστικό χαρακτήρα τοῦ προγενέστερου ὑλισμοῦ, ἔγραφε ὅτι «σέ ἀντίθεση μέ τόν ὑλισμό, ἡ *ἐνεργός* πλευρά ἀναπτυσσόταν ἀπό τόν ἰδεαλισμό, ἀλλά μόνο ἀφηρημένα, μιά πού ὁ ἰδεαλισμός δέν γνωρίζει, φυσικά, τήν πραγματική, τήν αἰσθησιακή δράση αὐτή καθεαυτή» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 1). — *193.*

98 Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος στό III βιβλίο τοῦ ἔργου του «De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum» («Ἡ ζωή καί οἱ διδασκαλίες τῶν ἀνθρώπων πού δοξάστηκαν στή φιλοσοφία») λέει ὅτι ὁ Πλάτων ἐπεξεργάστηκε τή διαλεκτική. Τό ἔργο αὐτό πού ἀποτελεῖται ἀπό δέκα βιβλία εἶναι μιά σπουδαία πηγή μελέτης τῶν ἀπόψεων τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἡ ρωσική μετάφραση τοῦ I καί τοῦ II βιβλίου δημοσιεύτηκε τό 1898-1899 στό περιοδικό «Γυμνάσιο». — *204.*

99 Πρόκειται γιά τόν Διογένη τόν Σινωπέα, τόν ἐκπρόσωπο τῆς σχολῆς τῶν κυνικῶν πού πῆρε τό παρατσούκλι ὁ «κύων» γιά τόν ἐπαιτικό τρόπο ζωῆς καί τήν περιφρόνησή του πρός τά αἰσθήματα τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς. — *206.*

100 Δηλαδή τήν ταχύτητα τοῦ φωτός — τήν ἄκρα ταχύτητα κάθε δυνατῆς κίνησης. Γιά μερικούς τρόπους προσδιορισμοῦ τῆς ταχύτητας τοῦ φωτός γίνεται λόγος στό σχόλιο τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τό βιβλίο τοῦ Λ. Ντάρμστεττερ «Ὁδηγίες γιά τήν ἱστορία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς τεχνικῆς» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 356-357). — *209.*

101 Βλ. Φ. Ἔνγκελς. «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 285). — *215.*

102 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τή δεύτερη σημείωση στό κεφάλαιο τοῦ Ι τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», ὅπου ὁ Μάρξ παραθέτει τό ἑπόμενο ἀπόσπασμα ἀπό τό πρῶτο μέρος τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας» τοῦ Χέγγελ: «Τό λογικό εἶναι τόσο πανοῦργο ὅσο καί δυνατό. Ἡ πανουργία εἶναι γενικά ἡ μεσολαβοῦσα δραστηριότητα πού, προκαθορίζοντας τήν ἀμοιβαία ἐπίδραση καί τήν ἀμοιβαία κατεργασία τοῦ ἀντικειμένου σύμφωνα μέ τή φύση τους, χωρίς νά ἀναμιγνύεται ἄμεσα σ'αὐτό τό προτσές, πραγματοποιεῖ τό σκοπό της» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 23ος, σελ. 190). — *216.*

103 *Ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας»* γράφτηκε μετά τήν ἀποπεράτωση τῆς Περίληψης τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς», ὅπως φαίνεται στίς ἀρχές τοῦ 1915. Γράφτηκε σέ δυό τετράδια μέ τούς ἑξῆς ἀντίστοιχους τίτλους, «(διάφορα +) Hegel» καί «Hegel». Στίς τρεῖς πρῶτες σελίδες τοῦ πρώτου τετραδίου γράφτηκαν σημειώσεις γιά τά βιβλία τῶν Π. Γκένοφ, Π. Φόλκμαν καί Μ. Φέρβορν (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 353-354). Στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ τετραδίου εἶναι γραμμένο μέ χρωματιστό μολύβι: «Βλ. σελ. 4» (στήν τέταρτη σελίδα ἀρχίζει ἡ Περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας»).

Ὁ Β. Ι. Λένιν, γράφοντας τήν Περίληψη τῶν «Διαλέξεων» σημειώνει τέτια διακριτικά τῆς ἱστορικο-φιλοσοφικῆς μεθόδου τοῦ Χέγγελ, ὅπως εἶναι ἡ σχέση τοῦ ἱστορικοῦ καί τοῦ λογικοῦ, ἡ ἀξίωση «τῆς αὐστηρῆς ἱστορικότητας», ἡ κατά προτίμηση παρακολούθηση τῆς ἱστορίας τῆς διαλεκτικῆς κτλ. Ταυτόχρονα ὁ Λένιν κάνει κριτική στίς ἰδεαλιστικές προϋποθέσεις τῆς ἱστορικο-φιλοσοφικῆς ἄποψης τοῦ Χέγγελ, καί τονίζει ὅτι ὁ Χέγγελ κατά τήν ἔκθεση τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀγνοεῖ ἤ διαστρεβλώνει τήν ἐξέλιξη τοῦ ὑλισμοῦ. — *219.*

104 Οἱ *«Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας»* τοῦ Χέγγελ ἐκδόθηκαν γιά πρώτη φορά μετά τό θάνατό του τό 1833-1836. Πηγές τῆς ἔκδοσης χρησίμευσαν οἱ σημειώσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Χέγγελ καί τῶν ἀκροατῶν του, πού τίς ἐπεξεργάστηκε ὁ Κ. Λ. Μισελέ. Ὁ Χέγγελ στίς «Διαλέξεις» ἔκανε γιά πρώτη φορά ἀπόπειρα νά παρουσιάσει τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας σάν ἕνα νομοτελειακό προτσές τῆς προχωρητικῆς κίνησης πρός τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια. Οἱ Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς ἔδιναν ὑψηλή ἐκτίμηση στίς χεγγελιανές «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας». Ὁ Ἔνγκελς, σημειώνοντας τή σχέση τῶν κατηγοριῶν τῆς λογικῆς μέ τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τήν ὁποία ὑπόδειξε ὁ Χέγγελ, ὀνομάζει τίς «Διαλέξεις» «ἕνα

ἀπό τά πιό μεγαλοφυῆ ἔργα» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεκτά γράμματα, ρωσ. ἔκδ. 1953, σελ. 442).

Οἱ «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» ἐκδόθηκαν γιά πρώτη φορά στή ρωσική γλώσσα τό 1932-1935 στούς IX-XI τόμους τῶν Ἁπάντων τοῦ Χέγγελ. Ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπό τή δεύτερη γερμανική ἔκδοση (1840-1844), ἡ ὁποία διαφέρει ἀπό τήν πρώτη ἔκδοση πού χρησιμοποίησε ὁ Β. Ι. Λένιν, τόσο στή διάταξη τῆς ὕλης, ὅσο καί στήν κατά λέξη μετάφραση. — *221.*

105 *Πυθαγόρειοι* — ὀπαδοί τῆς ἀντικειμενικῆς-ἰδεαλιστικῆς διδασκαλίας τοῦ ἀρχαίου ἕλληνα φιλόσοφου Πυθαγόρα, πού συνενώθηκαν σέ μιά ἀντιδραστική πολιτική καί θρησκευτικο-φιλοσοφική ἕνωση, ἡ ὁποία τόν 6ο αἰώνα π.χ. εἶχε τμήματα σέ μιά σειρά πόλεις τῆς Νότιας Ἰταλίας. Οἱ πυθαγόρειοι, θεωρώντας οὐσία τῶν φαινομένων τῆς φύσης τούς ἀριθμούς πού σχηματίζουν κάποια «κοσμική τάξη», ἡ ὁποία εἶναι τό πρότυπο τῆς ἀριστοκρατικῆς κοινωνικῆς «τάξης», ἐξέταζαν τούς ἀριθμούς σάν ἀνεξάρτητα ὄντα, τούς ἀπολυτοποιοῦσαν καί τούς θεοποιοῦσαν. Τόν ἀριθμό δέκα, λογουχάρη, τόν θεωροῦσαν ἱερό, ἔβλεπαν σ'αὐτόν τή βάση τοῦ διαλογισμοῦ καί τή μορφή τοῦ Σύμπαντος. — *223.*

106 *«De coelo»* («Γιά τόν οὐρανό») — πραγματεία τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ὑπάγεται στήν ὁμάδα τῶν ἔργων του γιά τή φιλοσοφία τῆς φύσης. Ἀποτελεῖται ἀπό τέσσερα βιβλία πού ὑποδιαιροῦνται σέ κεφάλαια. Αὐτά τά βιβλία στίς ἐκδόσεις τῆς νέας ἐποχῆς σημειώνονται μέ ρωμαϊκούς ἀριθμούς, τά κεφάλαια μέ ἀραβικούς. — *224.*

107 *«De anima»* («Γιά τήν ψυχή») — πραγματεία τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ὑπάγεται στήν ὁμάδα τῶν ἔργων γιά τή φιλοσοφία τῆς φύσης καί ἀποτελεῖται ἀπό τρία βιβλία, χωρισμένα σέ κεφάλαια. Ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζοντας τίς ἀντιλήψεις τῶν πυθαγορείων γιά τήν ψυχή, ἔγραφε: «Μερικοί ἀπ'αὐτούς ἔλεγαν ὅτι τήν ψυχή τήν συγκροτοῦν μόρια σκόνης πού πετᾶνε στόν ἀέρα καί ἄλλοι ὅτι ἡ ψυχή εἶναι αὐτό, πού τά βάζει σέ κίνηση» (Ἀριστοτέλης. «Γιά τήν ψυχή», Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937, σελ. 9). Τή σύγκριση πού σημειώνει πιό κάτω ὁ Β. Ι. Λένιν τῆς ψυχῆς μέ τόν οὐρανό τήν πῆρε ὁ Ἀριστοτέλης ἀπό τό διάλογο τοῦ Πλάτωνα «Τίμαιος» (βλ. σημείωση 146). — *224.*

108 *«Metaphysik»* («Μετά τά φυσικά») — κώδικας πραγματειῶν τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν «Πρώτη φιλοσοφία» πού ἐξετάζει τό πραγματικό σάν τέτιο, τίς πρῶτες αἰτίες καί ἀρχές τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος (Ι αἰώνας π.χ.), ἐκδότης καί σχολιαστής τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη, ἔβαλε αὐτή τήν ὁμάδα τῶν πραγματειῶν μετά τά ἔργα γιά τή φυσική καί πάνω σ'αὐτή τή βάση ἡ ὁμάδα αὐτή πῆρε ἀργότερα τήν ὀνομασία «Μετά τά φυσικά» (αὐτολεξεί: «ἔργα πού ἔρχονται μετά τά φυσικά»). Ὁ Β. Ι. Λένιν, γράφοντας τήν περίληψη τοῦ «Μετά τά φυσικά» ὑπογράμμισε τή σημασία τῆς κριτικῆς τῆς ἰδεαλιστικῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ἰδέες, πού γίνεται σ'αὐτό το βιβλίο, σημείωσε τά «ἐνδιαφέροντα, τίς ἀναζητήσεις» τοῦ Ἀριστοτέλη, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτός ἀντιμετώπιζε τόν ὑλισμό καί τή διαλεκτική (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 326-328). Τό «Μετά τά φυσικά» μεταφράστηκε τμηματικά στή ρωσική γλώσσα τό 1890-1895. Πλήρης μετάφραση ἐκδόθηκε τό 1934. — *225.*

109 'Η εἰκασία γιά τόν αἰθέρα, πού εἶχε προβληθεῖ ἀπό τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία, ἀναπτύχθηκε ἤδη παραπέρα στούς νεότερους χρόνους. Στόν 17ο αἰώνα προβλήθηκε ἡ ἰδέα πού θεωροῦσε τόν αἰθέρα σάν ἕνα ἰδιαίτερο ὑλικό περιβάλλον πού γεμίζει ὅλο τό χῶρο καί εἶναι φορέας τοῦ φωτός, τῶν δυνάμεων ἕλξης κτλ. 'Αργότερα γιά τήν ἐξήγηση τῶν διαφόρων φαινομένων εἰσάγονταν οἱ ἔννοιες διαφορετικῶν εἰδῶν αἰθέρα (ἠλεκτρικοῦ, μαγνητικοῦ κτλ.) πού εἶναι ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο. Σέ συνδυασμό μέ τίς ἐπιτυχίες τῆς κυματοειδοῦς θεωρίας τοῦ φωτός τήν πιό μεγάλη ἀνάπτυξη πῆρε ἡ ἔννοια τοῦ φωτεινοῦ αἰθέρα (Χ. Χιοῦγκενς, Ο. Φρένελ κ.ἄ.). 'Αργότερα ἐμφανίστηκε ἡ ὑπόθεση τοῦ ἑνιαίου αἰθέρα. 'Ακόμη στό τέλος τοῦ 19ου-ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ἡ ἔννοια τοῦ αἰθέρα εἶχε γίνει καθιερωμένη ἔννοια στή φυσική, ὡστόσο στό μέτρο πού ἀναπτυσσόταν ἡ ἐπιστήμη αὐτή ἡ ἔννοια ἐρχόταν σέ ἀντίφαση μέ τά νέα δεδομένα. 'Η θεωρία τῆς σχετικότητας ἀπόδειξε τό ἀβάσιμο τῆς ὑπόθεσης τοῦ αἰθέρα σάν καθολικοῦ μηχανικοῦ περιβάλλοντος. Τά λογικά στοιχεῖα πού περιέχονταν στήν ὑπόθεση τοῦ αἰθέρα βρῆκαν ἔκφραση στήν κβαντική θεωρία τοῦ πεδίου (ἔννοια τοῦ κενοῦ). — *225.*

110 *'Η 'Ελεατική Σχολή* ἤ *Σχολή τῆς 'Ελέας* (τέλος τοῦ 6ου-5ου αἰώνα π.χ.) πῆρε τήν ὀνομασία ἀπό τήν πόλη 'Ελέα τῆς Κάτω 'Ιταλίας. Στίς ἀντιλήψεις τοῦ θεμελιωτῆ τῆς σχολῆς Ξενοφάνη ὑπῆρχαν στοιχεῖα ὑλισμοῦ, ἀλλά στίς ἀπόψεις τοῦ βασικοῦ ἐκπροσώπου τῆς σχολῆς Παρμενίδη καί τοῦ μαθητῆ του Ζήνωνα κυριαρχεῖ ὁ ἰδεαλισμός. Σέ ἀντίθεση μέ τίς διαλεκτικές ἀντιλήψεις μιᾶς σειρᾶς ἀρχαίων ἑλλήνων φιλοσόφων, ἰδιαίτερα τοῦ 'Ηράκλειτου γιά τήν εὐμετάβλητη πρώτη ἀρχή τῶν πραγμάτων, γιά τήν ἀντιφατικότητα τῆς ἐξέλιξης τῆς φύσης, ἡ Σχολή τῆς 'Ελέας πρόβαλλε τή διδασκαλία γιά τό ἕνα, ἀκίνητο, ἀναλλοίωτο, μονοειδές, συνεχές, αἰώνιο Εἶναι. «Τό Εἶναι ὑπάρχει, τό μή Εἶναι δέν ὑπάρχει» ὑποστήριζε ὁ Παρμενίδης. Αὐτός ἐπίσης ἀρνιόταν τή σημασία τῶν αἰσθήσεων σάν πηγή τῆς γνώσης. Ταυτόχρονα μερικές θέσεις τῶν ἐλεατῶν καί ἰδιαίτερα οἱ ἀποδείξεις γιά τήν ἀντιφατικότητα τῆς κίνησης πού πρόβαλλε ὁ Ζήνων (οἱ ὀνομαζόμενες ἀπορίες τοῦ Ζήνωνα), παρά τά μεταφυσικά τους συμπεράσματα, ἔπαιξαν θετικό ρόλο στήν ἀνάπτυξη τῆς ἀρχαίας διαλεκτικῆς, ἀφοῦ ἔθεσαν τό ζήτημα γιά τή διατύπωση τοῦ ἀντιφατικοῦ χαρακτήρα τοῦ προτσές τῆς κίνησης στίς λογικές ἔννοιες. — *226.*

111 *'Ορισμός* — ἀναπτυγμένη ἔννοια γιά τό ἀντικείμενο, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τίς οὐσιαστικές του πλευρές καί τίς σχέσεις μέ τόν κόσμο πού τό περιστοιχίζει, τό νόμο τῆς ἐξέλιξής του. 'Ο ὁρισμός στή δοσμένη περίπτωση εἶναι ἕνας ἀφηρημένος τυπικός-λογικός ὁρισμός πού ὑπολογίζει μόνο τά ἐξωτερικά γνωρίσματα τοῦ ἀντικειμένου. — *226.*

112 'Ο Β. Ι. Λένιν παραθέτει τά λόγια τοῦ Φ. Ἔνγκελς ἀπό τόν Πρόλογο στή δεύτερη ἔκδοση τοῦ «'Αντι-Ντύρινγκ» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 14). Πιό κάτω ὁ Λένιν ἐκθέτει αὐτό τό σημεῖο πιό λεπτομερειακά (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 236). — *227.*

113 Πρόκειται γιά τήν 39 παράγραφο τοῦ VI βιβλίου τοῦ ἔργου τοῦ Διογένη τοῦ Λαέρτιου «'Η ζωή καί οἱ διδασκαλίες τῶν ἀνθρώπων πού δοξάστηκαν στή φιλοσοφία» (βλ. τή σημείωση 98) καί τήν 8η παράγραφο τοῦ III βιβλίου τοῦ ἔργου τοῦ Σέξτου τοῦ 'Εμπειρικοῦ «Pyrronische hypotyposen» («Πυρρώ-

νειοι ὑποτυπώσεις»), πού ἡ ρωσική του μετάφραση βγῆκε σέ ξεχωριστή ἔκδοση τό 1913. Στή δεύτερη ἔκδοση τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Χέγγελ αὐτή ἡ συνέχιση τοῦ ἀνέκδοτου εἶχε παραληφθεῖ. — *230.*

114 Πρόκειται γιά τό ἔργο τοῦ Π. Μπεΐλ «Dictionnaire historique et critique» («Ἱστορικό καί κριτικό λεξικό»). Ἡ πρώτη ἔκδοση βγῆκε τό 1697. — *230.*

115 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τή γαλλική μετάφραση τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἔργου τοῦ Τ. Γκόμπερτς «Griechische Denker», 1896. Στή ρωσική μετάφραση («Ἕλληνες στοχαστές», τόμ. 1ος, Πετρούπολη, 1911) τό χωρίο πού ἀναφέρθηκε βρίσκεται στίς σελίδες 170-175. — *231.*

116 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν πρώτη παράγραφο τοῦ βιβλίου τοῦ Β. Μ. Τσερνόφ «Ὁ μαρξισμός καί ἡ ὑπερβατική φιλοσοφία» (βλ. σημείωση 94). — *232.*

117 *Ἡράκλειτος* (γύρω στά 530-470 π.χ.) ἔζησε πρωτύτερα ἀπό τόν Ζήνωνα τόν Ἐλεάτη (γύρω στά 490-430 π.χ.). Ὁ Χέγγελ ἐξετάζει τόν Ἡράκλειτο μετά τούς ἐλεάτες, γιατί ἡ φιλοσοφία του, καί ἰδιαίτερα ἡ διαλεκτική του, ἦταν ἀνώτερη ἀπό τή φιλοσοφία τῆς Ἐλέας καί πολύ ἀνώτερη ἀπό τή διαλεκτική τοῦ Ζήνωνα. Κατά τή γνώμη τοῦ Χέγγελ, ἄν στή φιλοσοφία τῶν ἐλεατῶν ἐνσαρκώθηκε ἡ κατηγορία τοῦ Εἶναι, ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου ἦταν ἡ ἱστορική ἔκφραση τῆς πιό ὑψηλῆς, συγκεκριμένης καί πραγματικῆς κατηγορίας τοῦ γίγνεσθαι. Αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά παραδείγματα πού δείχνουν μέ ποιόν δρόμο ὁ Χέγγελ «προσαρμόζει» τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας στήν κατηγορία τῆς δικῆς του λογικῆς. Ταυτόχρονα ὅμως ὁ Χέγγελ σημείωσε ἐδῶ τήν πραγματική νομοτέλεια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας σάν ἐπιστήμης. Ἕνα τέτιο χρονολογικό ἀνακάτωμα εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένο κατά τήν ἐξέταση τῆς ἱστορίας τῆς διαμόρφωσης αὐτῆς ἤ ἐκείνης τῆς πλευρᾶς, τῆς κατηγορίας τῆς σύγχρονης φιλοσοφικῆς γνώσης, ἐφόσον μαζί μ'αὐτό τό προτσές ἐξέλιξής της ἐκδηλώνεται μέ μορφή ἀπαλλαγμένη ἀπό τά τυχαῖα ἱστορικά περιστατικά. Στό ἀπόσπασμα «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς» ὁ Β. Ι. Λένιν, μιλώντας γιά τούς «κύκλους» στή φιλοσοφία, γράφει: «Ἀρχαία ἐποχή: ἀπό τό Δημόκριτο ὥς τόν Πλάτωνα καί τή διαλεκτική τοῦ Ἡράκλειτου» καί παρατηρεῖ μαζί μ'αὐτό: «εἶναι ἄραγε ὑποχρεωτική ἡ χρονολογία καί τά *πρόσωπα;* Ὄχι!» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 321). — *233.*

118 Τό ἔργο «*De mundo*» («Γιά τόν κόσμο»), πού συμπεριλαβαίνεται στά Ἅπαντα τοῦ Ἀριστοτέλη, γράφτηκε μετά τό θάνατο τοῦ φιλοσόφου ἀπό ἄγνωστο συγγραφέα στό τέλος τοῦ Ι ἤ στίς ἀρχές τοῦ ΙΙ αἰώνα μ.χ.*. — *235.*

119 Τό «*Συμπόσιον*» — διάλογος ἀφιερωμένος στό ζήτημα γιά τήν οὐσία τῆς ἀγάπης. Εἶναι ἕνα ἀπό τά καλύτερα συγγράμματα τοῦ Πλάτωνα ἀπό τήν ἄποψη τῆς λογοτεχνικῆς του ἀξίας. Στό διάλογο δίπλα στά ἄλλα φιλοσοφικά ζητήματα ἀναπτύσσεται ἡ διδασκαλία τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ γιά τίς ἰδέες σάν ἀκίνητες, ἀμετάβλητες καί ἀπόλυτα πνευματι-

* — μ.χ. = μετά τή χρονολογία μας. *Σημ. μετ*

κές οὐσίες, πού ὁ κόσμος τους ἀντιπαρατίθεται στόν εὐμετάβλητο καί παροδικό κόσμο τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Ὁ Πλάτων φέρνει ἀντίρηση στή διαλεκτική ἀντίληψη τοῦ Ἡράκλειτου μέ τό στόμα τοῦ γιατροῦ Αἰριξίμαχου πού εἶναι ἕνας ἀπό τούς ρήτορες πού μιλοῦν στό διάλογο (βλ. Πλάτων. Ἄπαντα, τόμ. 5ος, Πετρούπολη, ρωσ. ἔκδ. 1922, σελ. 30). — *235.*

120 Βλ. Πρόλογο στή δεύτερη ἔκδοση τοῦ «Ἀντι-Ντύρινγκ» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 14). — *236.*

121 Πρόκειται γιά τό σύγγραμμα τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ «Πρός μαθηματικούς», πού ἀποτελεῖται ἀπό 11 βιβλία, ἀπό τά ὁποῖα τά ἕξι εἶναι ἀφιερωμένα στήν κριτική τῆς γραμματικῆς, τῆς ρητορικῆς, τῆς γεωμετρίας, τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς ἀστρονομίας καί τῆς μουσικῆς καί τά πέντε («Πρός δογματικούς») ἀφιερωμένα στήν κριτική τῆς λογικῆς, τῆς φυσικῆς καί τῆς ἠθικῆς. — *239.*

122 Ὁ Β. Ι. Λένιν δίνει τήν κριτική τῆς ὑποκειμενικῆς-ἰδεαλιστικῆς διδασκαλίας τοῦ Μάχ γιά τά αἰσθήματα στό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», κεφάλαιο Ι, §§ 1 καί 2 (βλ. Ἄπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 33-63). — *240.*

123 *Ὁμοιομέρειες* — ὅρος, μέ τόν ὁποῖο, σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ Ἀναξαγόρας παρίστανε τά πιό μικρά ὑλικά στοιχεῖα, πού μέ τή σειρά τους ἀποτελοῦνται ἀπό ἀναρίθμητο πλῆθος πιό μικρῶν μορίων καί περιέχουν μέσα τους τό ἄπειρο ὅλων τῶν ποιοτήτων πού ὑπάρχουν στή φύση («τά πάντα ἐν πᾶσι»). Τά στοιχεῖα αὐτά καθεαυτά εἶναι ἀδρανῆ, σέ κίνηση τά θέτει ὁ νοῦς (τό μυαλό, τό λογικό), τόν ὁποῖο ὁ Ἀναξαγόρας φανταζόταν μέ τή μορφή κάποιας λεπτῆς καί ἐλαφρᾶς ὕλης. Ὁ Ἀναξαγόρας τήν κάθε ἐμφάνιση καί ἐξαφάνιση τῶν σωμάτων τήν ἐξηγοῦσε μέ τή σύνδεση καί τήν ἀποσύνδεση τῶν στοιχείων. Στά ἀποσπάσματα τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀναξαγόρα πού διασώθηκαν, αὐτά τά στοιχεῖα ὀνομάζονται «σπέρματα» ἤ «χρήματα»*, τόν ὅρο «ὁμοιομέρειες» γιά τήν ἀπεικόνιση τῶν στοιχείων γιά πρώτη φορά τόν χρησιμοποίησε ὁ Ἀριστοτέλης. — *240.*

124 *Σοφιστές* (ἀπό τό ἑλληνικό σοφιστής — σοφός) — ὀνομασία (ἀπό τή δεύτερη πεντηκονταετία τοῦ 5ου αἰώνα π.χ.) τῶν φιλοσόφων-ἐπαγγελματιῶν, δασκάλων τῆς φιλοσοφίας καί τῆς καλλιέπειας. Οἱ σοφιστές δέν ἀποτελοῦσαν ἑνιαία σχολή. Τό πιό χαρακτηριστικό γνώρισμα, κοινό γιά ὅλους τούς σοφιστές, ἦταν ἡ πεποίθησή τους γιά τή σχετικότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπινων ἀντιλήψεων, τῶν ἠθικῶν κανόνων καί ἀξιολογήσεων, πού τή διατύπωσε ὁ Πρωταγόρας στήν περίφημη θέση του ὅτι: «Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μέν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δέ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστι»**. Τήν πρώτη πεντηκονταετία τοῦ 4ου αἰώνα π.χ. ἄρχισε ἡ ἀποσύνθεση καί ἡ παρακμή τῆς σοφιστικῆς, τό πέρασμα στό ἀνώφελο παιχνίδι μέ τίς λογικές ἔννοιες. — *243.*

---

* — «πράγματα» *Σημ. μετ*

** «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μέτρο ὅλων τῶν πραγμάτων, ἐκείνων πού ὑπάρχουν ἐφόσον ὑπάρχουν, ἐκείνων πού δέν ὑπάρχουν ἐφόσον δέν ὑπάρχουν». *Σημ μετ*

125 *Φαινομενολογία* (φαινομεναλισμός) — παραλλαγή τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ πού ἀποσπᾶ τό φαινόμενο ἀπό τήν οὐσία καί τό θεωρεῖ μόνο σάν σύνολο τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνθρώπου. Φαινομεναλιστές ἦταν, λογουχάρη, οἱ μαχιστές. Στή μαρξιστική κριτική τῆς φαινομενολογίας σπουδαῖο ρόλο ἔπαιξε τό βιβλίο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος). — *244.*

126 Βλ. Λ. Φόυερμπαχ. «Οἱ βασικές θέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος». Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. 1ος, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 173-174. — *246.*

127 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν ἑπόμενη θέση τοῦ Φόυερμπαχ «Στήν ἀρχή τῆς φαινομενολογίας ἄμεσα σκοντάφτουμε στήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στή *λέξη* πού παριστάνει κάτι τό γενικό καί στό *πράγμα* πού εἶναι πάντα ἑνικό» («Οἱ βασικές θέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος». Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. 1ος, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 174). — *246.*

128 *«Μένων»* — διάλογος τοῦ Πλάτωνα πού στρέφεται ἐνάντια στούς σοφιστές. Θεωρεῖται ἕνα ἀπό τά πρῶτα ἔργα τοῦ φιλοσόφου, σ'αὐτό ἐξετάζεται ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς καί μόλις ἀρχίζει νά διαφαίνεται ἡ μυστικιστική «θεωρία τῶν ἀναμνήσεων». Βλ. τή ρωσική μετάφραση τοῦ διαλόγου στό βιβλίο: Πλάτων. Ἅπαντα, μερ. ΙΙ, Πετρούπολη, ρωσ. ἔκδ. 1863, σελ. 156-208. — *248.*

129 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἀναφέρει ἐδῶ τά ἑξῆς φιλοσοφικά ἔργα τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ: «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας» (1895), «Materialismus militans. Ἀπάντηση στόν κ. Μπογκντάνοφ» (1908-1910). Τά ἄρθρα ἐνάντια στούς καντιανούς: «Ὁ Μπέρνσταϊν καί ὁ ὑλισμός» (1898), «Ὁ Κόνραντ Σμίντ ἐνάντια στόν Κάρλ Μάρξ καί τόν Φρίντριχ Ἔνγκελς» (1898). «Ὁ Cant ἐνάντια στόν Κάντ ἤ ἡ πνευματική διαθήκη τοῦ κ. Μπέρνσταϊν» (1901) καί ἄλλα, πού ἀργότερα μπῆκαν στή συλλογή «Ἡ κριτική τῶν κριτικῶν μας», Πετρούπολη, 1906. «Τά βασικά ζητήματα τοῦ μαρξισμοῦ» (1908) (βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. Ι, ρωσ. ἔκδ. 1956, σελ. 507-730· τόμ. ΙΙΙ, 1957, σελ. 202-301· τόμ. ΙΙ, 1956, σελ. 346-361, 403-422, 374-402· τόμ. ΙΙΙ, σελ. 124-196). — *248.*

130 Πρόκειται γιά τό σύγγραμμα τοῦ Ξενοφώντα «Ἡἀπολογία τοῦ Σωκράτη», πού γράφτηκε μέ τή μορφή ἀναμνήσεων γιά τή στάση τοῦ Σωκράτη πρίν, στή διάρκεια καί μετά τό δικαστήριο, ὅπου τοῦ ἀπαγγέλθηκε ἡ κατηγορία ὅτι «δέν ἀναγνωρίζει τούς θεούς πού ἀναγνωρίζει τό κράτος, ἀλλά εἰσάγει καινά δαιμόνια καί διαφθείρει τούς νέους». Τό σύγγραμμα τοῦ Ξενοφώντα εἶχε σκοπό νά δικαιολογήσει τόν Σωκράτη, βλ. τή ρωσική του μετάφραση στό βιβλίο: Πλάτων. Ἔργα, τόμ. 2, Μόσχα, ρώσ. ἔκδ. 1903, σελ. 367-373. Ὁ λόγος τοῦ Σωκράτη στό δικαστήριο περιγράφεται ἐπίσης στό ἔργο τοῦ Πλάτωνα «Ἡ ἀπολογία τοῦ Σωκράτη» (στό ἴδιο, σελ. 291-323, βλ. τή μετάφραση ἀργότερα στό βιβλίο: Πλάτων. Ἅπαντα, τόμ. Ι, Πετρούπολη, ρωσ. ἔκδ. 1923, σελ. 51-82). — *249.*

131 *Κυρηναϊκοί* — ἀρχαιοελληνική φιλοσοφική σχολή πού ἱδρύθηκε τόν 5ο αἰώνα π.χ. στήν Κυρήνη (Βόρεια Ἀφρική) ἀπό τόν Ἀρίστιππο. Οἱ κυρηναϊκοί, παραδεχόμενοι τήν ἀντικειμενική ὕπαρξη τῶν πραγμάτων, θεωροῦσαν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά τά γνωρίσουμε, ὑποστήριζαν τήν ἄποψη ὅτι

μόνο γιά τά ὑποκειμενικά αἰσθήματα μποροῦμε νά μιλᾶμε μέ σιγουριά. Ἡ αἰσθησιαρχική θεωρία τῆς γνώσης τῶν κυρηναϊκῶν συμπληρωνόταν μέ τήν αἰσθησιαρχική ἠθική — τή διδασκαλία γιά τήν αἰσθησιαρχική ἀπόλαυση σάν βάση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ σχολή τῆς Κυρήνης ἔδοσε μιά σειρά ἐκπροσώπους τοῦ ἀρχαίου ἀθεϊσμοῦ. — *250.*

132 Πρόκειται γιά τήν παράγραφο *«Ἡ Σχολή τοῦ Ἀρίστιππου καί ἡ Κυρηναϊκή, ἤ Ἡδονική σχολή»* τοῦ πρώτου μέρους τοῦ βιβλίου τοῦ Φ. Ὕμπερβεγκ «Grundriß der Geschichte der Philosophie», 1909 («Ἐγχειρίδιο ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας»), πού τό ἐπεξεργάστηκε ὁ Μ. Χάιντσε.

«Θεαίτητος» — ἕνας ἀπό τούς βασικούς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, ὅπου ἀναπτύσσει τή μυστικιστική του γνωσιοθεωρία καί κάνει κριτική στίς ἀντιλήψεις τοῦ Ἡράκλειτου καί τῶν ἄλλων ἀρχαίων ἑλλήνων ὑλιστῶν, διαστρεβλώνοντας ταυτόχρονα τήν ἀντίληψή τους γιά τό προτσές τῆς γνώσης καί ἀποδίδοντας σ'αὐτούς τόν ταυτισμό τῆς γνώσης καί τῶν αἰσθημάτων, τόν ἀπόλυτο σχετικισμό κτλ. Ἕνα ἀπό τά πρόσωπα πού συζητοῦν στό διάλογο εἶναι ἐκπρόσωπος τῆς σχολῆς τῆς Κυρήνης, ὁ μαθηματικός Θεόδωρος, στόν ὁποῖο ὁ Πλάτων σπούδασε τά μαθηματικά στή διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του μετά τήν καταδίκη τοῦ Σωκράτη. Βλ. τή ρωσική μετάφραση τοῦ διαλόγου στό βιβλίο: Πλάτων. «Θεαίτητος», Μόσχα-Λένινγκραντ, 1936. — *251.*

133 Ὁ Πλάτων, παίρνοντας θέση ἐνάντια στήν ἀρχαία, ἰδιαίτερα στήν Ἀθηναϊκή δημοκρατία, ὑπεράσπιζε καί προσπαθοῦσε νά θεμελιώσει θεωρητικά τήν ἀριστοκρατική μορφή τοῦ δουλοκτητικοῦ κράτους. Σύμφωνα μέ τήν ἐκτίμηση τοῦ Πλάτωνα, στό «ἰδανικό κράτος» ἡ κοινωνία πρέπει νά χωριστεῖ σέ τρεῖς τάξεις: στούς φιλόσοφους ἤ κυβερνῆτες, στούς ὁποίους ἀνήκει ἡ ἀπόλυτη κρατική ἐξουσία, στούς φρουρούς (πολεμιστές), στούς γεωργούς καί τούς βιοτέχνες. Ὁ Κ. Μάρξ, σχετικά μέ τό Πλατωνικό «ἰδανικό κράτος» ἔγραφε στόν I τόμο τοῦ «Κεφαλαίου»: «Ἐφόσον στήν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας ἀποτελεῖ τή βασική ἀρχή τῆς δομῆς τοῦ κράτους, αὐτή ἡ Πολιτεία εἶναι ἁπλῶς ἡ ἀθηναϊκή ἐξιδανίκευση τοῦ αἰγυπτιακοῦ συστήματος τῆς κάστας» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 23ος, σελ. 379). — *251.*

134 «*Phaedo*» («Φαίδων») — διάλογος τοῦ Πλάτωνα, ὅπου περιγράφονται οἱ τελευταῖες ὧρες καί ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτη καί ἀναπτύσσεται ἡ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ἰδέες («Θεωρία τῆς ἀνάμνησης») καί τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Θεωροῦν ὅτι ὁ διάλογος γράφτηκε στά χρόνια 80-70 τοῦ 4ου αἰώνα π.χ., ὅταν ὁ Πλάτων εἶχε ἤδη γνωριστεῖ μέ τή φιλοσοφία τῶν πυθαγορείων πού ἡ ἐπίδρασή της φάνηκε στόν «Φαίδωνα». Βλ. τή ρωσική μετάφραση τοῦ διαλόγου στό βιβλίο: Πλάτων. Ἅπαντα, τόμ. 1ος, Πετρούπολη, 1923, σελ. 123-210. — *251.*

135 *«Σοφιστής»* — διάλογος τοῦ Πλάτωνα, ὅπου κάνει κριτική στίς ἀντιλήψεις τῶν σοφιστῶν καί τῶν ἐλεατῶν, ἀναπτύσσει τήν ἀντικειμενική-ἰδεαλιστική ἀντίληψη τῆς διαλεκτικῆς καί τή μυστικιστική του διδασκαλία γιά τίς ἰδέες. Βλ. ρωσική μετάφραση τοῦ διαλόγου στό βιβλίο: Πλάτων. Ἅπαντα, μ. V, Μόσχα, 1879, σελ. 479-574. — *253.*

136 Τή θέση τοῦ Χέγγελ «πᾶν τό λογικό εἶναι καί πραγματικό καί πᾶν τό πραγματικό εἶναι καί λογικό», πού εἶναι ἀναπτυγμένη στόν Πρόλογο στή «Φιλοσοφία τοῦ δικαίου», τήν ἐξετάζει ὁ Φ. Ἔνγκελς στό ἔργο «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 274-279). — *254.*

137 Τήν κριτική πού κάνει ὁ Ἀριστοτέλης στή διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ἰδέες ὁ Β. Ι. Λένιν τήν ἐξετάζει ἐπίσης στήν Περίληψή του ἀπό τά «Μετά τά φυσικά» τοῦ Ἀριστοτέλη (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 323-332). — *254.*

138 Βλ. Λ. Φόυερμπαχ. «Ἐνάντια στό δυισμό τοῦ σώματος καί τῆς ψυχῆς, τῆς σάρκας καί τοῦ πνεύματος» (Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. 1ος, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 238). — *257.*

139 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν τοποθέτηση τοῦ ζητήματος γιά τήν προέλευση τῆς νόησης καί τῆς συνείδησης πού κάνει ὁ Φ. Ἔνγκελς στό «Ἀντι-Ντύρινγκ» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 34-35). — *257.*

140 *Στωικοί* — ἐκπρόσωποι τῆς φιλοσοφικῆς κατεύθυνσης, πού ἵδρυσε στήν Ἀθήνα ὁ Ζήνων ἀπό τό Κίτιο στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰώνα π.χ. καί διατηρήθηκε ὥς τόν 6ο αἰώνα μ.χ. Ἡ ἱστορία τοῦ στωικισμοῦ διαιρεῖται σέ τρεῖς περιόδους: τήν ἀρχαία, τή μεσαία καί τή νέα Στοά. Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ στωικισμοῦ γιά τή φύση διαμορφώθηκαν κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν θεωριῶν τοῦ Ἡράκλειτου, καθώς ἐπίσης καί τοῦ Ἀριστοτέλη καί ἐνμέρει τοῦ Πλάτωνα. Οἱ στωικοί διέκριναν στόν κόσμο δυό ἀρχές: τό πάσχον — τήν ἄποιαν ὕλη (= χωρίς ποιότητα) καί τό ποιοῦν (= αὐτό πού ἐνεργεῖ) — τό λογικό, τό λόγο, τό θεό, τό «δημιουργικό πῦρ», πού διαπερνάει ὅλη τήν ὕλη. Στή γνωσιοθεωρία οἱ στωικοί ξεκινοῦσαν ἀπό τίς αἰσθησιαρχικές ἀρχές, θεωρώντας τήν αἰσθησιακή παράσταση πηγή κάθε γνώσης. Ἔβλεπαν ὅτι κριτήριο τῆς ἀληθινῆς γνώσης εἶναι ἡ «καταληπτική» («συλληπτική») φαντασία, ἡ παράσταση δηλ. πού εἶναι πιστό καί πλῆρες ἀποτύπωμα τοῦ ἀντικειμένου. Οἱ στωικοί ἔδιναν στήν αἰτιακή ἐξάρτηση τῶν γεγονότων μοιρολατρική καί τελεολογική ἑρμηνεία, γεγονός πού σέ μεγάλο βαθμό ἐκφράστηκε στήν ἠθική διδασκαλία τους, ἡ ὁποία πρόβαλλε στήν πρώτη θέση τήν ἔννοια τοῦ καθήκοντος καί θεωροῦσε ἀνώτατο ἀγαθό τήν ἀρετή — τό νά ζεῖ κανείς σύμφωνα μέ τή φύση καί μέ τόν «καθολικό λόγο». Ἡ συντηρητική ἠθική τῶν στωικῶν, πού ἀπαιτοῦσε τό συμβιβασμό μέ τήν πραγματικότητα, ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στήν ἐμφάνιση τοῦ χριστιανισμοῦ. — *262.*

141 Ὁ Β. Ι. Λένιν συγκρίνει τή σκέψη τοῦ Ἐπίκουρου μέ τή θέση τοῦ Φόυερμπαχ: ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ δέν εἶναι παρά ἡ θεοποιημένη οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, θέση πού τή συναντοῦμε σέ μιά σειρά ἔργα του. Μιά ἀνάλογη σκέψη σημειώνει λογουχάρη ὁ Λένιν στήν Περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 56). — *271.*

142 *Τρόποι* — ἐπιχειρήματα μέ τά ὁποῖα οἱ ἀρχαῖοι σκεπτικιστές προσπαθοῦσαν νά ἀποδείξουν τήν ἀπόλυτη σχετικότητα τῶν αἰσθησιακῶν ἀντιλήψεων καί τό ἀδύνατο τῆς γνώσης τῶν πραγμάτων. Τούς πρώτους δέκα τρόπους, ὅπως φαίνεται, τούς διατύπωσε ὁ ἀρχαῖος σκεπτικιστής Αἰνησίδημος ἀπό τήν

Κνωσό (τέλος τοῦ 1ου αἰώνα π.χ. — ἀρχές τοῦ 1ου αἰώνα μ.χ.). 'Αργότερα ὁ ἀρχαῖος Ρωμαῖος φιλόσοφος 'Αγρίππας (1ος-2ος αἰ. μ.χ.) πρόσθεσε σ'αὐτούς πέντε ἀκόμη τρόπους. Γιά τό σκεπτικισμό βλ. ἐπίσης καί τή σημείωση 20. — *273.*

143 *Νεοπλατωνιστές* — ὀπαδοί τῆς μυστικιστικῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας, πού στή βάση της βρισκόταν ὁ ἰδεαλισμός τοῦ Πλάτωνα. 'Ο νεοπλατωνισμός (ἀρχηγός τῆς σχολῆς ἦταν ὁ Πλωτίνος) πού ἀναπτύχθηκε στή διάρκεια τοῦ 3ου-5ου αἰώνα μ.χ. ἀποτελοῦσε ἕνα συνδυασμό τῶν στωικῶν, ἐπικουρικῶν καί σκεπτικιστικῶν διδασκαλιῶν μέ τή φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ 'Αριστοτέλη (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 129). 'Η ἐπίδραση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἦταν ἰσχυρή στό μεσαίωνα, βρῆκε τήν ἔκφρασή της στίς διδασκαλίες τῶν μεγαλύτερων θεολόγων τοῦ μεσαίωνα, καθώς ἐπίσης καί σέ μερικά ρεύματα τῆς σύγχρονης ἀστικῆς φιλοσοφίας. — *277.*

144 *Καββάλα* — μεσαιωνική θρησκευτικο-μυστικιστική διδασκαλία πού ἀποτελεῖ ἕνα κράμα τῶν ἰδεῶν τοῦ γνωστικισμοῦ, τοῦ πυθαγορισμοῦ καί τοῦ νεοπλατωνισμοῦ. 'Εμφανίστηκε τό 2ο αἰ. μέσα στό περιβάλλον τῶν πιό φανατικῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, τό μεσαίωνα διαδόθηκε καί ἀνάμεσα στούς ὀπαδούς τοῦ χριστιανισμοῦ καί τοῦ μωαμεθανισμοῦ. Βασικό νόημα αὐτῆς τῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ συμβολική ἑρμηνεία τῆς «'Αγίας Γραφῆς», πού στήν κάθε λέξη καί ἀριθμό της οἱ καββαλιστές ἔδιναν μιά ἰδιαίτερη μυστικιστική σημασία. — *277.*

145 *Γνωστικοί* — ἐκπρόσωποι τοῦ ἐκλεκτικοῦ θρησκευτικο-φιλοσοφικοῦ ρεύματος τοῦ 1ου-2ου αἰ. μ.χ., πού στή βάση του βρισκόταν ἡ μυστικιστική διδασκαλία γιά τή γνώση πού ἐπιτυγχάνεται διαμέσου τῆς ἀποκάλυψης, ἡ ὁποία παράλληλα μέ τόν ἀσκητικό τρόπο ζωῆς ὁδηγεῖ στή λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν «ἁμαρτωλό» ὑλικό κόσμο. 'Η διδασκαλία τῶν γνωστικῶν ἀντέφασκε στά δόγματα τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία τάχθηκε ἐνάντιά της, γεγονός πού συντέλεσε στό νά χάσει τή σημασία του ὁ γνωστικισμός. — *277.*

146 Αὐτή ἡ σημείωση ἔγινε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στή γερμανική γλώσσα στή δεύτερη σελίδα τοῦ ἐξώφυλλου τοῦ τετραδίου μέ τήν Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τή φιλοσοφία τῆς 'Ιστορίας».

«Φίληβος» — ἕνας ἀπό τούς ὕστερους διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, πού εἶναι ἀφιερωμένος στή θεώρηση τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ (βλ. ρωσική μετάφραση στό βιβλίο: Πλάτων. Πλήρης συλλογή ἔργων, τόμ. IV, Λένινγκραντ, 1929, σελ. 105-185). Στόν *«Τίμαιο»* ὁ Πλάτων ἀναπτύσσει κυρίως τή μυστικιστική του διδασκαλία γιά τή φύση (βλ. ρωσική μετάφραση στό βιβλίο: Πλάτων. Ἔργα, μ. VI, Μόσχα, 1879, σελ. 371-488). Γιά τούς διαλόγους *«Σοφιστής»* καί *«Παρμενίδης»* βλ. τίς σημειώσεις 135 καί 68. — *278.*

147 *'Η Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας»* γράφτηκε, ὅπως φαίνεται, μετά τό τέλος τῆς Περίληψης τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» στό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1915. Γράφτηκε σέ ξεχωριστό τετράδιο, μέ τόν τίτλο «Hegel». Στή δεύτερη σελίδα τοῦ ἐξώφυλλου γράφτηκε μέ μολύβι ὁ κατάλογος τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνα μέ

παραπομπές στίς σελίδες τοῦ XIV τόμου τῆς πρώτης ἔκδοσης τῶν Ἁπάντων τοῦ Χέγγελ, πού περιέχει τό δεύτερο βιβλίο τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας».

Ἡ Περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» εἶναι πολύ πιό σύντομη ἀπό τίς δυό προηγούμενες. Πιό λεπτομερειακά γράφτηκε ἡ Περίληψη τῆς «Εἰσαγωγῆς», ὅπου σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Λένιν «ὑπάρχει πολύ θαυμάσιο ὑλικό γιά τήν **τοποθέτηση** τοῦ ζητήματος» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 289). Ὁ Λένιν, χωρίς νά ἐξετάζει λεπτομερειακά τή χεγγελιανή ἄποψη τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, μιά πού «ὁ Χέγγελ ἐδῶ πάλιωσε πιό πολύ καί ἀπαρχαιώθηκε» (στό ἴδιο), βασικά σημειώνει «τά ἔμβρυα τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ» τοῦ Χέγγελ, καθώς ἐπίσης καί τήν ἐκτίμηση πού δίνει σέ μιά σειρά ἱστορικά γεγονότα (τῆς μεταρρύθμισης στή Γερμανία, τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης καί ἄλλα). — *279.*

148 *Οἱ «Διαλέξεις γιά τή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας»* τοῦ Χέγγελ ἐκδόθηκαν γιά πρώτη φορά μετά τό θάνατό του τό 1837. Σάν πηγές χρησίμευσαν τόσο οἱ σημειώσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Χέγγελ (εἰδικά τό μεγαλύτερο μέρος τῆς εἰσαγωγῆς πού γράφτηκε ἀπό τόν ἴδιο τό 1830), ὅσο καί τῶν ἀκροατῶν του, πού τίς ἐπεξεργάστηκε ὁ Ε. Γκάνς. Τό 1840 ὁ γιός τοῦ φιλόσοφου Κάρλ Χέγγελ ἔβγαλε μιά δεύτερη ἐκτενή ἔκθεση τῶν «Διαλέξεων».

Στή «Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας» ὁ Χέγγελ ὑπόδειξε τήν ἀνάγκη νά ἀποκαλυφθεῖ ἡ νομοτέλεια τοῦ ἱστορικοῦ προτσές, πού τήν οὐσία του ὁ ἴδιος τήν καταλάβαινε ἰδεαλιστικά σάν πρόοδο στή συνείδηση τῆς ἐλευθερίας. Γενική ἐκτίμηση τῆς «Φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας» δίνει ὁ Β. Ι. Λένιν στήν Περίληψή του (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 289).

Οἱ διαλέξεις γιά τή «Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας» ἐκδόθηκαν γιά πρώτη φορά τό 1935 στόν VIII τόμο τῶν Ἁπάντων τοῦ Χέγγελ. Ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπό τή δεύτερη γερμανική ἔκδοση, πού διαφέρει ἀπό τήν πρώτη ἔκδοση, τήν ὁποία χρησιμοποιοῦσε ὁ Β. Ι. Λένιν τόσο ὡς πρός τή διάταξη τῆς ὕλης, ὅσο καί ὡς πρός τό κείμενο. — *281.*

149 Ὅπως φαίνεται, ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό ἔργο τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 305-308). — *283.*

150 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς γνῶμες πού ἐκφράζει σέ μιά σειρά ἔργα του ὁ Γκ. Β. Πλεχάνοφ γιά τήν ἐπίδραση τοῦ γεωγραφικοῦ περιβάλλοντος στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ὁ Λένιν σημείωσε τά ἀντίστοιχα μέρη, λογουχάρη, στήν ἐργασία τοῦ Πλεχάνοφ τά «Βασικά ζητήματα τοῦ μαρξισμοῦ» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 456-457). — *284.*

151 Ὁ Β. Ι. Λένιν, ὅπως φαίνεται, ἔχει ὑπόψη του τή γνωστή σύμπτωση τῶν θέσεων τοῦ Χέγγελ καί τοῦ Φόυερμπαχ, οἱ ὁποῖοι ἀπό ἀντίθετες θέσεις φτάνουν στό ζήτημα τῆς προέλευσης τῆς θρησκείας. Βλ., λογουχάρη, σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 56. Σύγκρ. ἐπίσης τή θέση τοῦ Φόυερμπαχ: «μέσα στό θεϊκό ὄν μετατρέπει σέ πράγμα αὐτός (ὁ ἄνθρωπος. *Ἡ Σύντ.*) τό προσωπικό του ὄν» («Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας». Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. II, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 797). — *286.*

152 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν ἑπόμενη θέση ἀπό τήν ἐργασία τοῦ Μάρξ «Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία»: «Ἀντί νά ἀποφασίζεται μιά

φορά κάθε τρία ή έξι χρόνια, ποιό μέλος τῆς ἄρχουσας τάξης θά ἐκπροσωπεῖ καί θά ποδοπατᾶ τό λαό στή Βουλή, θά ἔπρεπε τό γενικό ἐκλογικό δικαίωμα νά ὑπηρετεῖ τόν ὀργανωμένο στίς κομμοῦνες λαό...» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 17ος, σελ. 344). Αὐτό τό ἀπόσπασμα ὁ Λένιν τό χρησιμοποίησε στίς ἐργασίες του «Μιά νέα διευκρίνιση τῆς Συγκλήτου», «Γιά τήν προλεταριακή πολιτοφυλακή», «Κράτος καί ἐπανάσταση» (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 14ος, σελ. 149. Τόμ. 31ος, ρωσ. ἔκδ., σελ. 287-288. Τόμ. 33ος, ρωσ. ἔκδ., σελ. 45-46) καί ἄλλες. — *288.*

153 *Ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Ζ. Νοέλ «La logique de Hegel»,* 1897 («Ἡ λογική τοῦ Χέγγελ») γράφτηκε στό τετράδιο «Φιλοσοφία» — τό τελευταῖο ἀπό τή σειρά τῶν «Τετραδίων Φιλοσοφίας» 1914-1915 — ὕστερα ἀπό τίς περικοπές ἀπό τό βιβλίο τοῦ Λ. Ντάρμστεττερ «Ὁδηγίες γιά τήν ἱστορία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς τεχνικῆς» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 356-357). — *291.*

154 Τό «*Revue de Mètaphysique et de Morale*» («Περιοδικό Μεταφυσικῆς καί Ἠθικῆς») βγαίνει στό Παρίσι ἀπό τό 1893. Ἡ ἐργασία τοῦ Ζ. Νοέλ δημοσιεύτηκε στό περιοδικό τό 1894-1896. — *291.*

155 Τό ἀπόσπασμα *«Σχέδιο διαλεκτικῆς (λογικῆς) τοῦ Χέγγελ»* γράφτηκε στό τετράδιο «Φιλοσοφία» μετά ἀπό τήν Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Ζ. Νοέλ «Ἡ λογική τοῦ Χέγγελ». Μετά ἀπό τό ἀπόσπασμα στό τετράδιο γράφτηκαν σημειώσεις γιά τήν κριτική τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Ε. Χάας: «Τό πνεῦμα τοῦ ἑλληνισμοῦ στή σύγχρονη φυσική» καί γιά τό βιβλίο τοῦ Τ. Λίππς «Φυσιογνωσία καί κοσμοθεωρία» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 358).

Τό ἀπόσπασμα γράφτηκε στό τελικό στάδιο τῆς δουλιᾶς τοῦ Β. Ι. Λένιν πάνω στό φιλοσοφικό προβληματισμό τοῦ 1914-1915 καί περιέχει τίς σπουδαιότατες θέσεις τῆς διαλεκτικῆς-ὑλιστικῆς γνωσιοθεωρίας (ἰδιαίτερα γιά τή σχέση τῆς διαλεκτικῆς, τῆς λογικῆς καί τῆς γνωσιοθεωρίας). Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Λένιν καί ἀργότερα ἐπανερχόταν σ'αὐτό τό ἀπόσπασμα, κι'αὐτό τό ἐπιβεβαιώνουν μερικές προσθῆκες πού ἔγιναν στό κείμενο τοῦ χειρόγραφου. — *297.*

156 *Ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φ. Λασσάλ «Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos»,*1858 («Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου τοῦ Σκοτεινοῦ ἀπό τήν Ἔφεσο») γράφτηκε στό τετράδιο «Φιλοσοφία» μετά τίς σημειώσεις γιά τό βιβλίο τοῦ Τ. Λίππς «Φυσιογνωσία καί κοσμοθεωρία» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 358). Ἀμέσως μετά τήν Περίληψη στό τετράδιο γράφτηκε τό ἀπόσπασμα «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς».

Κάνοντας κριτική στίς ἀδυναμίες τοῦ βιβλίου τοῦ Λασσάλ, τό φιλοσοφικό του ἰδεαλισμό, τήν «ἀντιγραφή, τή δουλοπρεπή ἐπανάληψη τοῦ Χέγγελ» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 306), ὁ Λένιν ἐξετάζει λεπτομερειακά τίς διαλεκτικές ἰδέες τοῦ Ἡράκλειτου, ὁ ὁποῖος κατά τά λεγόμενά του ἔδοσε «μιά πολύ καλή ἔκθεση τῶν ἀρχῶν τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ» (σελ. 311). Στήν Περίληψη περιέχεται ἀπόσπασμα γιά ἐκείνους τούς «τομεῖς γνώσης», ἀπό τούς ὁποίους «πρέπει νά δημιουργηθεῖ ἡ γνωσιοθεωρία καί ἡ διαλεκτική» (σελ. 314). — *303.*

57 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τή δική του Περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Χέγγελ, ὅπου παραθέτει αὐτό τό ἀπόσπασμα (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 234). — *305.*

158 ῾Ο Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό γράμμα τοῦ Μάρξ πρός τόν Ἔνγκελς τή 1 τοῦ Φλεβάρη 1858 (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 29ος, σελ. 221-224). Σ᾽αὐτό τό γράμμα ὁ Λένιν ἔκανε περίληψη κατά τήν ἀνάγνωση τῆς τετράτομης γερμανικῆς ἔκδοσης τῆς ᾽Αλληλογραφίας τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς (βλ. Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τῆς «᾽Αλληλογραφίας τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς 1844-1883». Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1959, σελ. 33). — *305.*

159 Τό ἀπόσπασμα πού ἀναφέρει ἐδῶ ὁ Β. Ι. Λένιν ἀπό τόν Πλούταρχο τυπώθηκε γιά πρώτη φορά μεταφρασμένο στή ρωσική γλώσσα στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII, 1930, σελ. 320. — *307.*

160 *᾽Αριμάν* — ἑλληνική ὀνομασία θεοῦ τῆς ἀρχαίας περσικῆς θρησκείας, πού προσωποποιεῖ τήν κακή ἀρχή, τόν αἰώνιο καί ἀνειρήνευτο ἐχθρό τοῦ ἀδελφοῦ του — τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ ᾽Ορομάσδη. — *310.*

161 *Ζέντ - ᾽Αβέστα* ἤ *᾽Αβέστα* — ὀνομασία ἀρχαίων περσικῶν θρησκευτικῶν βιβλίων, στά ὁποῖα ἐκτίθεται ἡ θρησκεία πού κατά τήν παράδοση ἔχει θεμελιωθεῖ ἀπό τόν προφήτη Ζαρατούστρα (Ζωροάστρη). — *310.*

162 ᾽Εδῶ ὁ Β. Ι. Λένιν στήν ἰδεαλιστική ἀντίληψη τοῦ κριτήριου τῆς ἀλήθειας ἀπό τόν Φ. Λασσάλ ἀντιπαραθέτει τήν ἄποψη τοῦ Κ. Μάρξ, ὁ ὁποῖος στίς «Θέσεις γιά τόν Φόυερμπαχ» διατύπωσε τή διαλεκτική-ὑλιστική ἀντίληψη τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθινότητας τῆς γνώσης: «Τό ζήτημα ἄν ἡ ἀνθρώπινη νόηση μπορεῖ νά κατακτήσει τήν ἀντικειμενική ἀληθινότητα — ἔγραφε ὁ Μάρξ — δέν εἶναι καθόλου ζήτημα θεωρίας, ἀλλά *πρακτικό* ζήτημα. Στήν πράξη πρέπει ὁ ἄνθρωπος νά ἀποδείξει τήν ἀληθινότητα, δηλαδή τήν πραγματικότητα καί τήν ἰσχύ, τό ἐντεῦθεν τῆς νόησής του» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 1). — *313.*

163 Πιό κάτω (σελ. 315) ὁ Β. Ι. Λένιν μιλάει ὅτι δέν εἶναι σωστή ἡ ἀνάμιξη τῆς διδασκαλίας τοῦ ῾Ηράκλειτου μέ τίς ἀπόψεις τῶν σοφιστῶν, πού κάνει ὁ Πλάτων, καί ὅτι δέν εἶναι κριτική ἡ στάση τοῦ Φ. Λασσάλ σ᾽αὐτό τό ζήτημα. Ρωσική μετάφραση τοῦ διαλόγου «Κρατύλος» βλ. στό βιβλίο: Πλάτων. Ἅπαντα, μ. V, Μόσχα, 1879, σελ. 198-286. — *314.*

164 Τό ἀπόσπασμα *«Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς»*, γράφτηκε στό τετράδιο «Φιλοσοφία» ἀνάμεσα στήν Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λασσάλ γιά τή φιλοσοφία τοῦ ῾Ηράκλειτου καί τήν Περίληψη τοῦ «Μετά τά φυσικά» τοῦ ᾽Αριστοτέλη. ῾Ωστόσο οἱ παραπομπές στό «Μετά τά φυσικά» πού ὑπάρχουν στό κείμενο τοῦ ἀποσπάσματος μᾶς δίνουν τό δικαίωμα νά ὑποθέσουμε ὅτι γράφτηκε ἤδη ἀργότερα, ἀφοῦ ὁ Λένιν διάβασε τό ἔργο τοῦ ᾽Αριστοτέλη. Τό ἀπόσπασμα «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς» εἶναι, ἔτσι, μιά ἰδιόμορφη γενίκευση τῆς ἐργασίας τοῦ Β. Ι. Λένιν πάνω στό φιλοσοφικό προβληματισμό τοῦ 1914-1915.

Σ᾽αὐτό τό ἀπόσπασμα ὁ Λένιν κάνει ἀνάλυση τοῦ διαλεκτικοῦ νόμου τῆς ἑνότητας καί τῆς πάλης τῶν ἀντιθέσεων, τῆς μεταφυσικῆς καί διαλεκτικῆς ἄποψης τῆς ἐξέλιξης, τῶν κατηγοριῶν τοῦ ἀπόλυτου καί τοῦ σχετικοῦ, τοῦ ἀφηρημένου καί τοῦ συγκεκριμένου, τοῦ καθολικοῦ, τοῦ ἰδιαίτερου καί τοῦ ἑνικοῦ, τοῦ λογικοῦ καί τοῦ ἱστορικοῦ καί ἄλλων, ἀποκαλύπτει τό διαλεκτικό χαρακτήρα τοῦ προτσές τῆς γνώσης, δείχνει τίς γνωσιολογικές καί ταξικές ρίζες τοῦ ἰδεαλισμοῦ. — *316.*

165 Βλ. ἐπίσης τή λενινιστική Περίληψη τοῦ «Μετά τά φυσικά» τοῦ 'Αριστοτέλη (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 326). — *316.*

166 'Ο Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό βιβλίο τοῦ Π. Φόλκμαν «Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften und ihre Beziehungen zum Geistesleben der Gegenwart» («Οἱ γνωσιοθεωρητικές βάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί ἡ σχέση τους μέ τήν πνευματική ζωή τῆς ἐποχῆς μας»). Τό χωρίο πού ὑποδείχνεται βρίσκεται στή σελ. 35 τῆς δεύτερης ἔκδοσης τοῦ βιβλίου πού διάβασε ὁ Λένιν (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 353). 'Ανάλογα χωρία σημείωσε ὁ Λένιν καί ὅταν ἔκανε τήν Περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Χέγγελ (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 221 καί 233). — *321.*

167 Βλ. τή σημείωση 75. — *322.*

168 *Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ 'Αριστοτέλη «Μετά τά φυσικά»,* πού ἐκδόθηκε τό 1847 ἀπό τόν Α. Σβέγκλερ στήν ἑλληνική γλώσσα μέ γερμανική μετάφραση καί σχόλια, ἔκανε ὁ Β. Ι. Λένιν στό ἀναγνωστήριο τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βέρνης τό 1915. Μ'αὐτή τήν Περίληψη τελειώνουν οἱ σημειώσεις στό τετράδιο «Φιλοσοφία». 'Ο Λένιν, κάνοντας τήν Περίληψη τοῦ «Μετά τά φυσικά», ὅπου κατά τά λεγόμενά του «θίγονται τά πάντα, ὅλες οἱ κατηγορίες» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 325), ὑπογράμμισε τή σημασία τῆς κριτικῆς τῆς ἰδεαλιστικῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ἰδέες, πού γίνεται σ'αὐτό τό βιβλίο, σημείωσε «τά ἐνδιαφέροντα, τίς ἀναζητήσεις» τοῦ 'Αριστοτέλη, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτός ἀντιμετώπιζε τόν ὑλισμό καί τή διαλεκτική. Στήν Περίληψη ὁ Λένιν συγκρίνει τίς διάφορες μορφές τοῦ φιλοσοφικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἀποκαλύπτει τίς γνωσιολογικές του ρίζες πού προσδιορίζονται «ἀπό τή δυνατότητα ἀπομάκρυνσης τῆς φαντασίας ἀπό τή ζωή», καί ταυτόχρονα δείχνει τό ρόλο τῆς φαντασίας καί «στήν πιό αὐστηρή ἐπιστήμη» (βλ. σελ. 330). Γιά τό «Μετά τά φυσικά» βλ. σημείωση 108. — *323.*

169 Βλ. Ντ. Ι. Πίσαρεφ. «Παραστρατήματα τῆς ἀνώριμης σκέψης» ("Απαντα, τόμ. 3ος, ρωσ. ἔκδ. 1956, σελ. 147-151). Αὐτή τή σκέψη τοῦ Πίσαρεφ καί τό ἀντίστοιχο χωρίο ἀπό τά "Απαντά του τό παραθέτει ὁ Λένιν στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;» (βλ. "Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 6ος, σελ. 174). — *330.*

170 Τό σημείωμα γιά τό βιβλίο τοῦ Φ. "Υμπερβεγκ «Grundriß der Geschichte der Philosophie», 1876-1880 («'Εγχειρίδιο ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας») γράφτηκε σέ ξεχωριστό τετράδιο ἀνάμεσα στίς σημειώσεις γιά τό περιεχόμενο διαφόρων βιβλίων οἰκονομικοῦ χαρακτήρα. 'Η σημείωση γράφτηκε στή Γενεύη τό 1903. — *335.*

171 Οἱ παρατηρήσεις πάνω στό βιβλίο τοῦ Φ. Πάουλσεν «Einleitung in die Philosophie», 1899 («Εἰσαγωγή στή φιλοσοφία») εἶναι γραμμένες στό ἴδιο τετράδιο πού γράφτηκε καί τό σημείωμα γιά τό βιβλίο τοῦ "Υμπερβεγκ. Μετά τίς παρατηρήσεις πάνω στό βιβλίο τοῦ Πάουλσεν στό τετράδιο γράφτηκε «Σημείωμα γιά τή θέση τῆς νέας «"Ισκρα»» (βλ. "Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 8ος, σελ. 106-107). — *335.*

172 Τό σημείωμα γιά τήν κριτική πού δημοσιεύτηκε στή «Frankfurter Zeitung» πάνω στά βιβλία τοῦ Ε. Χαῖκκελ «Lebenswunder» («Τά θαύματα τῆς ζωῆς»)

καί «Welträtsel», 1899 («Τά αἰνίγματα τοῦ Σύμπαντος») γράφτηκε σέ ξεχωριστό φύλλο. Ἡ σημείωση ἔγινε ὄχι νωρίτερα ἀπό τίς 2 (15) Νοέμβρη 1904. Ἐκτίμηση τοῦ βιβλίου τοῦ Ε. Χαΐκκελ «Τά αἰνίγματα τοῦ Σύμπαντος» ἔδοσε ὁ Β. Ι. Λένιν στό ἔργο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 377-385).

«Frankfurter Zeitung» («Ἐφημερίδα τῆς Φραγκφούρτης») — ὄργανο τῶν γερμανῶν μεγαλοχρηματιστῶν, ἐκδιδόταν καθημερινά ἀπό τό 1836-1943 στή Φραγκφούρτη τοῦ Μάιν. Ξανάρχισε νά ἐκδίδεται τό 1949 μέ τόν τίτλο «Frankfurter Allgemeine Zeitung» («Γενική Ἐφημερίδα τῆς Φραγκφούρτης»). — *339.*

173 Τά σημειώματα γιά βιβλία φυσιογνωσίας καί φιλοσοφίας στή βιβλιοθήκη τῆς Σορβόννης γράφτηκαν μέ μολύβι σέ δυό ξέχωρα φύλλα χαρτιοῦ τό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1909. Στό χειρόγραφο οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων γράφτηκαν στή γλώσσα τοῦ πρωτότυπου, σέ τούτη τήν ἔκδοση δίδονται μεταφρασμένα στή ρωσική γλώσσα. Τούς πραγματικούς τίτλους τῶν βιβλίων βλ. στό Εὑρετήριο φιλολογικῶν ἐργασιῶν καί πηγῶν πού ἀναφέρει ἤ παραθέτει περικοπές τους ὁ Β. Ι. Λένιν. — *340.*

174 *«Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie»* («Τρίμηνη Ἐπιθεώρηση Ἐπιστημονικῆς Φιλοσοφίας») — περιοδικό τῶν ἐμπειριοκριτικῶν (μαχιστῶν). Ἐκδιδόταν στή Λειψία ἀπό τό 1876 ὥς τό 1916 (ἀπό τό 1902 μέ τόν τίτλο «Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie» («Τρίμηνη Ἐπιθεώρηση Ἐπιστημονικῆς Φιλοσοφίας καί Κοινωνιολογίας»)). Τό περιοδικό ἱδρύθηκε ἀπό τόν Ρ. Ἀβενάριους καί ὥς τό 1896 ἔβγαινε κάτω ἀπό τή διεύθυνσή του. Μετά τό 1896 ἐκδιδόταν μέ τή βοήθεια τοῦ Ε. Μάχ, συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ ἦταν οἱ Β. Βούντ, Α. Ρήλ, Β. Σοῦππε καί ἄλλοι.

Λενινιστική ἐκτίμηση τοῦ περιοδικοῦ δόθηκε στό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (βλ. Β. Ι. Λένιν. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 342). — *340.*

175 *«Archiv für systematische Philosophie»* («Ἀρχεῖο Συστηματικῆς Φιλοσοφίας») — περιοδικό ἰδεαλιστικῆς κατεύθυνσης. Ἔβγαινε στό Βερολίνο ἀπό τό 1895 ὥς τό 1931 σάν δεύτερη αὐτοτελής ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ «Archiv für Philosophie» («Ἀρχεῖο Φιλοσοφίας»). Πρῶτος διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ ἦταν ὁ Π. Νάτορπ. Ἀπό τό 1925 τό περιοδικό ἄρχισε νά βγαίνει μέ τόν τίτλο «Archiv für systematische Philosophie und Soziologie» («Ἀρχεῖο Συστηματικῆς Φιλοσοφίας καί Κοινωνιολογίας»).

Τό πρῶτο μέρος τοῦ ἄρθρου τοῦ Β. Νόρστρομ «Naives und wissenschaftliches Weltbild» («Ἡ ἁπλοϊκή καί ἡ ἐπιστημονική εἰκόνα τοῦ κόσμου») δημοσιεύτηκε στήν τέταρτη ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ τό 1907. — *342.*

176 Ἡ σημείωση γιά τά βιβλία τῶν Φ. Ράαμπ καί Ζ. Περρέν ἔγινε στό τετράδιο «Αὐστριακή ἀγροτική στατιστική καί ἄλλα» ὄχι νωρίτερα ἀπό τό 1913. — *343.*

177 Τό σημείωμα γιά τήν κριτική τοῦ Ο. Μπάουερ στό βιβλίο τοῦ Γ. Πλένγκε «Marx und Hegel», 1911 («Μάρξ καί Χέγγελ») γράφτηκε τό 1913 ἀνάμεσα

στά βιβλιογραφικά ἀποσπάσματα γιά διάφορα ζητήματα στό τετράδιο «Αὐστριακή ἀγροτική στατιστική καί ἄλλα». Τό βιβλίο τοῦ Πλένγκε ὁ Λένιν τό διάβασε ἀργότερα (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 360-362). Ἡ κριτική τοῦ Μπάουερ δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung», 1913, τεῦχ. 3 («Ἀρχεῖο Ἱστορίας τοῦ Σοσιαλισμοῦ καί τοῦ Ἐργατικοῦ Κινήματος»), πού ἐκδιδόταν ἀπό τόν αὐστριακό οἰκονομολόγο καί ἱστορικό σοσιαλδημοκράτη Κ. Γκριούνμπεργκ στή Λειψία στά 1910-1930. Συνολικά ἐκδόθηκαν 15 τόμοι. — *343.*

178 Τό σημείωμα γιά τήν κριτική τοῦ Φ. Κ. Σ. Σίλλερ στό βιβλίο τοῦ Ρ. Μπ. Πέρρυ «Οἱ σύγχρονες φιλοσοφικές τάσεις», πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Mind», τεῦχ. 86 τοῦ 1913, γράφτηκε ὄχι νωρίτερα ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1913 στό τετράδιο «Αὐστριακή ἀγροτική στατιστική καί ἄλλα».

«Mind» («Σκέψη») — περιοδικό ἰδεαλιστικῆς κατεύθυνσης, ἀφιερωμένο στά ζητήματα τῆς φιλοσοφίας καί τῆς ψυχολογίας. Ἐκδίδεται ἀπό τό 1876 στό Λονδίνο, σήμερα — στό Ἐδιμβοῦργο. Πρῶτος διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ ἦταν ὁ καθηγητής Κ. Ρόμπερτσον. — *343.*

179 Τό σημείωμα γιά τήν κριτική τοῦ Ζ. Σεγκόν στό βιβλίο τοῦ Α. Ἀλιόττα «Ἡ ἰδεαλιστική ἀντίδραση ἐνάντια στήν ἐπιστήμη», πού δημοσιεύτηκε στό «Revue philosophique», τεῦχ. 12 τοῦ 1912, γράφτηκε τό 1913 στό τέλος τοῦ τετραδίου «Αὐστριακή ἀγροτική στατιστική καί ἄλλα».

«Revue Philosophique de la France et de l'Étranger» («Φιλοσοφική Ἐπιθεώρηση τῆς Γαλλίας καί τοῦ Ἐξωτερικοῦ») — μηνιαῖο περιοδικό πού ἱδρύθηκε στό Παρίσι τό 1876 ἀπό τόν γάλλο ψυχολόγο Τ. Ριμπώ. — *344.*

180 Ἡ σημείωση γιά τό περιεχόμενο τῶν τόμων τῶν Ἁπάντων τοῦ Φόυερμπαχ (ἔκδοση τοῦ Β. Α. Μπολίν καί τοῦ Φ. Γιόντλ) καί τοῦ Χέγγελ (πρώτη γερμανική ἔκδοση) ἔγινε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στή γερμανική γλώσσα σέ ξεχωριστό φύλλο χαρτιοῦ τῆς ἴδιας ποιότητας καί σχήματος, ὅπως καί τά ἄλλα, στά ὁποῖα εἶναι γραμμένη ἡ ἀρχή τῆς Περίληψης τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» τοῦ Χέγγελ καί τά ὁποῖα παραβλήθηκαν στό τετράδιο «Hegel. Λογική I» ἀργότερα. Αὐτό ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ σημείωση γιά τό περιεχόμενο τῶν τόμων τῶν Ἁπάντων τοῦ Φόυερμπαχ καί τοῦ Χέγγελ εἶχε γίνει πρίν ὁ Β. Ι. Λένιν ἀρχίσει νά κάνει τήν Περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς», δηλ. τό Σεπτέμβρη τοῦ 1914. — *346.*

181 Τά σημειώματα *«Σχετικά μέ τή νεότερη φιλολογία γιά τόν Χέγγελ»* γράφτηκαν στό τέλος τοῦ τετραδίου «Hegel. Λογική III». Ἡ σημείωση ἀρχίζει στήν τελευταία σελίδα τοῦ τετραδίου καί συνεχίζεται στήν προτελευταία, ἀνάμεσα στό τέλος τῆς Περίληψης τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» καί τήν ἀρχή τῶν σημειωμάτων στό τετράδιο ὑπάρχουν καθαρές σελίδες. Ὁ χαρακτήρας τῆς σημείωσης ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Β. Ι. Λένιν ἄρχισε νά γράφει αὐτά τά σημειώματα πρίν τελειώσει τήν Περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς». — *347.*

182 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἀναφέρει τούς ἐκπροσώπους τοῦ *ἀγγλικοῦ νεοχεγγελιανισμοῦ* (ἤ «ἀγγλοχεγγελιανισμοῦ») Φ. Μπράντλυ καί, προφανῶς, τοῦ Ἔντουαρντ Καίρντ, οἱ ὁποῖοι μαζί μέ τούς Τ. Γκρύν, Τζών Καίρντ καί ἄλλους

χρησιμοποίησαν τόν ἀπόλυτο ἰδεαλισμό τοῦ Χέγγελ γιά τή θεωρητική θεμελίωση τῆς θρησκείας, γιά τήν πάλη ἐνάντια στόν ὑλισμό καί τή φυσιογνωσία, ἰδιαίτερα ἐνάντια στό δαρβινισμό. Στό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰώνα στήν ἐξέλιξη τῆς φιλοσοφίας μιᾶς σειρᾶς εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καί τῶν ΕΠΑ σημειώθηκε μιά ὁρισμένη «στροφή πρός τόν Χέγγελ» (Λένιν). Στήν 'Αγγλία αὐτή ἡ στροφή ἄρχισε μέ τή δημοσίευση τοῦ 1865 τοῦ βιβλίου τοῦ Ντ. Γκ. Στίρλινγκ «The Secret of Hegel» («Τό μυστικό τοῦ Χέγγελ»). Στήν περίοδο τῆς μετεξέλιξης τοῦ προμονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ σέ ἰμπεριαλισμό ἡ ἐμπειρική φιλοσοφία (Ι. Μπένθαμ, Ντζ. Στ. Μίλλ, Γκ. Σπένσερ) μέ τήν ἀρχή τοῦ ἠθικοῦ ἰντιβιντουαλισμοῦ δέν ἱκανοποιοῦσε πιά τά συμφέροντα τῶν συντηρητικῶν κύκλων τῆς ἀγγλικῆς ἀστικῆς τάξης. 'Ο ἀπόλυτος ἰδεαλισμός τοῦ Χέγγελ τράβηξε τήν προσοχή τῶν ἰδεολόγων της.

Οἱ «ἀγγλοχεγγελιανοί» χρησιμοποιοῦσαν τίς ἀντιδραστικές πλευρές τῆς διδασκαλίας τοῦ Χέγγελ, ἰδιαίτερα τήν ἔννοια τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος, τοῦ ἀπολύτου. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ὑποκειμενικῆς-ἰδεαλιστικῆς παράδοσης τοῦ Μπέρκλεϋ καί τοῦ Χιούμ ἀπαρνήθηκαν τό χεγγελιανό ὀρθολογισμό καί τήν ἰδέα του γιά τήν ἐξέλιξη. Στοιχεῖα τῆς χεγγελιανῆς διαλεκτικῆς χρησιμοποιοῦνταν μόνο γιά τήν σοφιστική δικαίωση τοῦ ἀγνωστικισμοῦ. Στόν τομέα τῆς κοινωνιολογίας οἱ νεοχεγγελιανοί ἀπόδειχναν τήν ἀνάγκη δημιουργίας ἰσχυρότατου συγκεντρωτικοῦ κράτους, στό ὁποῖο θά ἔπρεπε νά ὑποταχθοῦν ὁλοκληρωτικά τά συμφέροντα τῶν ξεχωριστῶν πολιτῶν.

'Η παραπέρα ἐξέλιξη τοῦ νεοχεγγελιανισμοῦ σάν μιᾶς ἀπό τίς κατευθύνσεις τῆς ἀντιδραστικῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ εἶναι συνδεμένη μέ τή Γερμανία (Γκ. Λάσσον, Ρ. Κρόνερ κ.ἄ.) καί τήν 'Ιταλία (Μπ. Κρότσε, Ντζ. Ντζεντίλε κ.ἄ.), ὅπου οἱ νεοχεγγελιανοί προσπαθοῦσαν νά προσαρμόσουν τή φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ στή φασιστική ἰδεολογία. — *347.*

183 «*Philosophy of Mind*» («'Η φιλοσοφία τοῦ πνεύματος») — ἀγγλική μετάφραση τοῦ τρίτου μέρους τῆς «'Εγκυκλοπαίδειας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» τοῦ Χέγγελ, πού ἡ πρώτη γερμανική ἔκδοσή της βγῆκε τό 1817. 'Η «Φιλοσοφία τοῦ πνεύματος» μεταφράστηκε στή ρωσική γλώσσα τό 1864 καί μπῆκε στόν III τόμο τῶν 'Απάντων τοῦ Χέγγελ (Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1956). — *347.*

184 Πρόκειται γιά τό «*Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*» («Περιοδικό Φιλοσοφίας καί Φιλοσοφικῆς Κριτικῆς»), πού ἱδρύθηκε τό 1837 ἀπό τόν γερμανό φιλόσοφο-ἰδεαλιστή 'Εμμανουήλ Χέρμαν Φίχτε. Μέχρι τό 1846 ὀνομαζόταν «Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie» («Περιοδικό Φιλοσοφίας καί Θεωρητικῆς Θεολογίας»). 'Εκδιδόταν ὥς τό 1918 κάτω ἀπό τή διεύθυνση ὁμάδας γερμανῶν καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας ἰδεαλιστικῆς κατεύθυνσης. — *347.*

185 «*Rivista di filosofia*» («Φιλοσοφική 'Επισκόπηση») — ὄργανο τοῦ ἰταλικοῦ φιλοσοφικοῦ συλλόγου, ἐκδιδόταν στή Φλωρεντία, στή Ρώμη καί σέ ἄλλες πόλεις ἀπό τό 1870 ὥς τό 1943 (μ'αὐτό τόν τίτλο ἀπό τό 1909). Τό 1945 ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ ξανάρχισε. — *348.*

186 Τό ἀπόσπασμα εἶναι παρμένο ἀπό τήν κριτική τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Κιαπέλλι «Le pluralisme moderne et le monisme» («'Ο σύγχρονος πλουραλισμός καί

μονισμός») στό περιοδικό «Revue philosophique», 1911, τεῦχ. 9, σελ. 333. — *348.*

187 Συγγραφέας τῆς κριτικῆς πού δημοσιεύτηκε στό «Revue philosophique» γιά τό βιβλίο τοῦ Τζ. Γκ. Χίμπεν «Ἡ λογική τοῦ Χέγγελ» ἦταν ὁ Λ. Βέμπερ. — *348.*

188 «*Preußische Jahrbücher*» («Πρωσσική Ἐπετηρίδα»)—γερμανικό συντηρητικό μηνιαῖο περιοδικό γιά τά ζητήματα τῆς πολιτικῆς, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἱστορίας καί τῆς φιλολογίας. Ἔβγαινε στό Βερολίνο ἀπό τό 1858 ὥς τό 1935. — *348.*

189 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό βιβλίο τοῦ Γ. Πλένγκε «Marx und Hegel», 1911 («Μάρξ καί Χέγγελ»). Τό λενινιστικό σημείωμα γι'αὐτό τό βιβλίο βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 360-362. — *349.*

190 Τό σημείωμα γιά τήν κριτική τοῦ Α. Ρέυ στό βιβλίο τοῦ Ζ. Περρέν «Traité de chimie physique: Les principes», 1903 («Πραγματεία γιά τή φυσική χημεία. Ἀρχές») γράφτηκε στό τέλος τοῦ τετραδίου «Hegel. Λογική III» ἀνάμεσα στά σημειώματα γιά τίς κριτικές στίς ἐργασίες σχετικά μέ τή Λογική τοῦ Χέγγελ (μετά τό σημείωμα γιά τήν κριτική τοῦ βιβλίου τοῦ Τζ. Χίμπεν πού δημοσιεύτηκε στό ἴδιο περιοδικό — βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 348). — *350.*

191 Τό σημείωμα γιά τό βιβλίο τοῦ Π. Γκένοφ «Feuerbachs Erkenntnistheorie und Metaphysik», 1911 («Ἡ γνωσιοθεωρία καί ἡ μεταφυσική τοῦ Φόυερμπαχ») γράφτηκε στήν πρώτη σελίδα τοῦ τετραδίου «(διάφορα +) Hegel». Διασώθηκε ἡ καρτέλα τοῦ ἀναγνωστηρίου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βέρνης, πού εἶχε συμπληρώσει ὁ Β. Ι. Λένιν γιά νά πάρει τό βιβλίο τοῦ Γκένοφ, μέ ἡμερομηνία 29 τοῦ Δεκέμβρη 1914, μέ τή σημείωση ὅτι τό βιβλίο εἶχε παραδοθεῖ στίς 30 τοῦ Δεκέμβρη.

Στή δεύτερη-τρίτη σελίδα αὐτοῦ τοῦ τετραδίου εἶναι γραμμένα σημειώματα γιά τά βιβλία τοῦ Π. Φόλκμαν «Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften», 1910 («Γνωσιοθεωρητικές βάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν») καί τοῦ Μ. Φέρβορν «Die Biogenhypothese», 1903 («Ἡ ὑπόθεση τῆς βιογένεσης»). Ἀπό τήν τέταρτη σελίδα ἀρχίζει ἡ Περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Χέγγελ (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 221). — *351.*

192 Ὁ Β. Ι. Λένιν παραθέτει συνοπτικούς τίτλους τῶν παρακάτω τεσσάρων ἔργων, πού μπῆκαν στούς II καί X τόμους τῆς δεύτερης ἔκδοσης τῶν Ἁπάντων τοῦ Φόυερμπαχ: «Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie», 1842 («Προκαταρκτικές θέσεις γιά τή μεταρρύθμιση τῆς φιλοσοφίας»). «Grundsätze der Philosophie der Zukunft», 1843 («Βασικές θέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος»). «Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist», 1846 («Ἐνάντια στό δυισμό τοῦ σώματος καί τῆς ψυχῆς, τῆς σάρκας καί τοῦ πνεύματος»). «Über Spiritualismus und Materialismus, besonders in Beziehung auf die Willensfreiheit», 1863-1866 («Γιά τήν πνευματοκρατία καί τόν ὑλισμό, ἰδιαίτερα στή σχέση τους πρός τήν ἐλευθερία τῆς βούλησης») (βλ. Λ. Φόυερμπαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. I, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 114-133, 134-204, 211-238, 442-577). — *351.*

193 'Ο Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό βιβλίο τοῦ Φ. Α. Λάνγκε «Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart», 1866 («'Η ἱστορία τοῦ ὑλισμοῦ καί ἡ κριτική τῆς σημασίας του σήμερα»), στό ὁποῖο διαστρεβλώνεται ἡ ἱστορία τῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας. — *352.*

194 'Ο Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τόν πρῶτο τόμο τῆς λογοτεχνικῆς κληρονομιᾶς τοῦ Φόυερμπαχ πού ἐκδόθηκε ἀπό τόν Κάρλ Γκρύν σέ δυό τόμους: «Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlaß sowie in seinem philosophischen Charakterentwicklung», 1874 («'Ο Λουδοβίκος Φόυερμπαχ, ἡ ἀλληλογραφία του καί ἡ λογοτεχνική του κληρονομιά, καθώς ἐπίσης καί ἡ ἀνάλυση τῆς φιλοσοφικῆς του ἐξέλιξης»), καθώς ἐπίσης καί ὁ δεύτερος τόμος τῆς δεύτερης ἔκδοσης τῶν 'Απάντων τοῦ φιλόσοφου. — *352.*

195 'Ο Μ. Φέρβορν στήν 9η σελίδα τοῦ βιβλίου του δίνει τόν παρακάτω ὁρισμό τῆς ἔννοιας «Enzyme»: «Τά ἔνζυμα εἶναι προϊόντα ζωντανῆς οὐσίας, πού διαφέρουν ὡς πρός τό ὅτι μποροῦν νά ἀποσπάσουν μεγάλες ποσότητες ὁρισμένων χημικῶν ἑνώσεων, χωρίς μαζί μ'αὐτά νά ὑποβάλλονται τά ἴδια σέ καταστροφή». — *353.*

196 Τό σημείωμα γιά τό βιβλίο τοῦ Φ. Ντάννεμαν «Wie unser Weltbild entstand», 1912 («Πῶς δημιουργιόταν ἡ εἰκόνα μας γιά τόν κόσμο») γράφτηκε στήν πρώτη σελίδα τοῦ τετραδίου «Φιλοσοφία». Στήν ἴδια σελίδα γράφτηκαν τά ἀποσπάσματα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Λ. Ντάρμστεττερ «Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik», 1908 («'Οδηγίες γιά τήν ἱστορία τῆς φυσιογνωσίας καί τῆς τεχνικῆς»). 'Από τή δεύτερη σελίδα αὐτοῦ τοῦ τετραδίου ἀρχίζει ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Ζ. Νοέλ «'Η λογική τοῦ Χέγγελ» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 291). — *355.*

197 Τά ἀποσπάσματα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ναπολέοντα «Pensées», 1913 («Σκέψεις») γράφτηκαν στό τέλος τῆς δεύτερης σελίδας τοῦ τετραδίου «Φιλοσοφία», ὅπου ἀρχίζει ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Ζ. Νοέλ «'Η λογική τοῦ Χέγγελ» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 291). — *357.*

198 Τό σημείωμα γιά τήν κριτική τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Ε. Χάας «Der Geist des Hellenentums in der modernen Physik», 1914 («Τό πνεῦμα τοῦ ἑλληνισμοῦ στή σύγχρονη φυσική»), πού δημοσιεύτηκε στό «Kantstudien», γράφτηκε στό τετράδιο «Φιλοσοφία» ἀμέσως μετά ἀπό τό ἀπόσπασμα «Σχέδιο διαλεκτικῆς (λογικῆς) τοῦ Χέγγελ» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 297-302). Σ'αὐτήν ἐπίσης τή σελίδα γράφτηκε καί τό σημείωμα γιά τό βιβλίο τοῦ Τ. Λίππς «Naturwissenschaft und Weltanschauung», 1906 («Φυσιογνωσία καί κοσμοθεωρία»). Στήν ἑπόμενη σελίδα αὐτοῦ τοῦ τετραδίου ἀρχίζει ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λασσάλ γιά τή φιλοσοφία τοῦ 'Ηράκλειτου (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 305).

«Kantstudien» («Μελέτες γιά τόν Κάντ») — γερμανικό φιλοσοφικό περιοδικό, ὄργανο τῶν νεοκαντιανῶν. 'Ιδρύθηκε ἀπό τόν Γκ. Φάιχινγκερ, ἔβγαινε μέ διαλείμματα ἀπό τό 1897 ὥς τό 1944 ('Αμβοῦργο, Βερολίνο, Κολωνία). Τό 1954 τό περιοδικό ξανάρχισε νά ἐκδίδεται. Μεγάλο μέρος στό περιοδικό κατέχουν τά ἄρθρα πού εἶναι ἀφιερωμένα στό σχολιασμό τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ. Μαζί μέ τούς νεοκαντιανούς στό περιοδικό συνεργάζονταν καί ἐκπρόσωποι ἄλλων ἰδεαλιστικῶν κατευθύνσεων. — *357.*

199 Τό σημείωμα *«Γιά τά φιλοσοφικά βιβλία τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καντονίου τῆς Ζυρίχης»* γράφτηκε στό πρῶτο τετράδιο γιά τόν ἰμπεριαλισμό (τετράδιο «α») τό 1915. — *359.*

200 Οἱ παρατηρήσεις γιά τό βιβλίο τοῦ Γ. Πλένγκε «Marx und Hegel», 1911 («Μάρξ καί Χέγγελ») γράφτηκε στό δεύτερο τετράδιο γιά τόν ἰμπεριαλισμό (τετράδιο «β») ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν 'Ιούνη τοῦ 1916. Τήν κριτική τοῦ Ο. Μπάουερ γι'αὐτό τό βιβλίο ὁ Λένιν τή διάβασε τό 1913 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 343). — *360.*

201 Γιά τούς *«οἰκονομολόγους τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ»* βλ. τήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Σχετικά μέ τή γελοιογραφία τοῦ μαρξισμοῦ καί τόν «ἰμπεριαλιστικό οἰκονομισμό»» ("Απαντα, 5η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 30ός, σελ. 77-130). — *360.*

202 Πρόκειται γιά τή *«Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe»* («'Εφημερίδα τοῦ Ρήνου γιά τά ζητήματα τῆς πολιτικῆς, τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας»). 'Η ἐφημερίδα ἱδρύθηκε ἀπό ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ Ρήνου πού εἶχε ἀντιπολιτευτικές διαθέσεις ἀπέναντι στόν πρωσσικό ἀπολυταρχισμό. "Εβγαινε καθημερινά στήν Κολωνία ἀπό τήν 1η τοῦ Γενάρη 1842 ὥς τίς 31 τοῦ Μάρτη 1843. 'Από τόν 'Απρίλη τοῦ 1842 ἔγινε συνεργάτης της ὁ Κ. Μάρξ καί ἀπό τόν 'Οχτώβρη τοῦ ἴδιου χρόνου — ἕνας ἀπό τούς διευθυντές της. Στήν ἐφημερίδα δημοσιεύτηκαν μιά σειρά ἄρθρα τοῦ Μάρξ, καθώς ἐπίσης καί ἄρθρα τοῦ Φ. "Ενγκελς. Μέ τή διεύθυνση τοῦ Μάρξ ἡ ἐφημερίδα ἄρχισε νά παίρνει ὅλο καί πιό ἐπαναστατικό-δημοκρατικό χαρακτήρα καί ἀπαγορεύτηκε ἀπό τήν Πρωσσική κυβέρνηση.

Πιό κάτω ὁ Γ. Πλένγκε φέρνει λαθεμένα ἀποσπάσματα ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Μάρξ «Κύριο ἄρθρο στό φύλ. ἀρ. 179 τῆς «Kölnische Zeitung»», πού εἶχε δημοσιευτεῖ στό παράρτημα τῆς «Rheinische Zeitung» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. "Ενγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 105). — *362.*

203 Στό βιβλίο τοῦ Ι. Ντίτσγκεν *«Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl»*, 1903 («Μικρές φιλοσοφικές ἐργασίες. Διαλεκτά ἔργα») μπαίνουν 7 ἄρθρα, πού δημοσιεύτηκαν τό 1870-1878 στίς ἐφημερίδες «Volksstaat» («'Εργατικό κράτος») καί «Vorwärts» («'Εμπρός»), καθώς καί ἡ ἐργασία «Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie» («'Αναδρομές σοσιαλιστῆ στόν τομέα τῆς γνωσιοθεωρίας») πού βγῆκε τό 1887 σέ ξεχωριστή μπροσούρα.

Οἱ παρατηρήσεις καί οἱ σημειώσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο τοῦ Ι. Ντίτσγκεν ἔχουν γίνει μέ μολύβια διαφορετικῶν χρωμάτων καί προφανῶς ὄχι τόν ἴδιο χρόνο. Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν παρατηρήσεων ὁ Λένιν τό ἔγραψε τόν καιρό πού ἐργαζόταν πάνω στό βιβλίο «'Υλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», στό ὁποῖο τίς χρησιμοποίησε σέ σημαντικό βαθμό (βλ. "Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος). "Οπως φαίνεται, ὁ Λένιν ἐπανῆλθε στό βιβλίο τοῦ Ντίτσγκεν καί τό 1913 μέ τήν εὐκαιρία τοῦ ἄρθρου «Στά εἰκοσιπεντάχρονα ἀπό τό θάνατο τοῦ 'Ιωσήφ Ντίτσγκεν» (βλ. "Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 23ος, σελ. 119-122). Σέ μιά σειρά περιπτώσεις ὁ Λένιν σημειώνει τίς σωστές σκέψεις τοῦ Ντίτσγκεν μέ τό γράμμα «α», καί τίς ὑποχωρήσεις ἀπό τό διαλεκτικό ὑλισμό μέ τό γράμμα «β». Μέ τίς σημειώσεις του ὁ Λένιν ξεχωρίζει τό χαρακτηρισμό τῆς κομματικότητας τῆς φιλοσοφίας πού ἔδοσε ὁ Ντίτσγκεν, τῆς σχέσης τῆς φιλοσοφίας καί τῆς φυσιογνωσίας, τοῦ

ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας, τῶν βασικῶν φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν, τοῦ ζητήματος γιά τή γνωσιμότητα τοῦ κόσμου, τήν ἐκτίμηση πού δίνει στόν Κάντ, στόν Χέγγελ, στόν Φόυερμπαχ, τή σχέση πρός τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἔνγκελς, τό μαχόμενο ἀθεϊσμό τοῦ Ἰωσήφ Ντίτσγκεν. Παράλληλα μ'αὐτά ὁ Λένιν σημειώνει τή σύγχυση τοῦ Ντίτσγκεν γύρω ἀπό τίς φιλοσοφικές κατηγορίες, τήν ἀπόπειρά του νά «διευρύνει» τήν ἔννοια τῆς ὕλης, προσθέτοντας σ'αὐτή τήν ἔννοια «ὅλα τά φαινόμενα τῆς πραγματικότητας, ἑπομένως καί τή δική μας ἱκανότητα γνώσης» κτλ. (βλ. ἐπίσης τίς σημειώσεις 43 καί 75). — *365.*

204 Ὁ Ἰωσήφ Ντίτσγκεν φέρνει λαθεμένα ἀποσπάσματα ἀπό τήν ἐργασία τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 269). — *366.*

205 Ὅπως φαίνεται, πρόκειται γιά τήν ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου τῆς Ι Διεθνοῦς στή Χάγη (1872), πού καταδίκασε τό μυστικό ἀναρχικό «Συνασπισμό τῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας» καί διέγραψε τούς καθοδηγητές του μέ ἐπικεφαλῆς τόν Μ. Α. Μπακούνιν (ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου βλ. στό βιβλίο: Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς, Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 149-150). — *381.*

206 Προφανῶς, πρόκειται γιά τό γράμμα πρός τόν Ι. Ντίτσγκεν τῆς 9 τοῦ Μάη 1868 πού δέν ἔφτασε ὥς ἐμᾶς, ὅπου ὁ Κ. Μάρξ τοῦ πρότεινε νά γράψει κριτική τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου». Ὁ Ντίτσγκεν σέ ἕνα ἀπό τά γράμματά του πρός τόν Μάρξ ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Μάρξ εἶχε πρόθεση νά γράψει «Διαλεκτική» (βλ. «Ζητήματα φιλοσοφίας», ρωσ. ἔκδ. 1958, τεῦχ. 3, σελ. 141). Μιά ἀνάλογη σκέψη ἐξέφρασε ὁ Μάρξ στό γράμμα του πρός τόν Ἔνγκελς ἀπό 14 τοῦ Γενάρη 1858: «Ἄν κάποτε βρεθεῖ χρόνος γιά τέτιες ἐργασίες — ἔγραφε — ἐγώ μέ μεγάλη εὐχαρίστηση θά ἐξέθετα σέ δυό-τρία τυπογραφικά φύλλα σέ μορφή προσιτή στό κοινό ἀνθρώπινο λογικό ἐκεῖνο τό *ὀρθολογιστικό,* τό ὁποῖο ὑπάρχει στή μέθοδο πού ἀνακάλυψε ὁ Χέγγελ, ἀλλά πού ταυτόχρονα τό μυστικοποίησε» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 29ος, σελ. 212). — *390.*

207 Ὁ Ι. Ντίτσγκεν μεταδίδει λαθεμένα τή σκέψη τοῦ Φ. Ἔνγκελς: στόν Πρόλογο τοῦ βιβλίου «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία» ὁ Ἔνγκελς μιλάει γιά τό «φοϋερμπαχικό ξεπέρασμα τῆς χεγγελιανῆς θεωρίας». — *391.*

208 Πρόκειται γιά τήν ἐργασία τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας», ὅπου δόθηκε ἡ ὑψηλή ἐκτίμηση τοῦ βιβλίου τοῦ Ι. Ντίτσγκεν «Ἡ οὐσία τῆς ἐγκεφαλικῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου». «Καί εἶναι θαυμάσιο — ἔγραφε ὁ Φ. Ἔνγκελς — ὅτι δέν εἴμαστε μόνοι ἐμεῖς πού ἀνακαλύψαμε αὐτή τήν ὑλιστική διαλεκτική, πού ἤδη ἀπό πολλά χρόνια εἶναι τό καλύτερό μας μέσο ἐργασίας καί τό πιό αἰχμηρό μας ὅπλο. Ὁ γερμανός ἐργάτης Ἰωσήφ Ντίτσγκεν ἀποκάλυψε ξανά τήν ὑλιστική διαλεκτική ἀνεξάρτητα ἀπό μᾶς καί μάλιστα ἀνεξάρτητα ἀπό τόν Χέγγελ» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 302). — *422.*

209 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 7-8. — *423.*

210 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 24. Στό ἀπόσπασμα τοῦ Ντίτσγκεν μετά τή λέξη «στό μεταφυσικό» παραλήφθηκαν οἱ λέξεις τοῦ «ἀποκλειστικά μηχανικοῦ». Πιό κάτω παραθέτει αὐτό τό χωρίο ὁλόκληρο. — *428.*

211 Ἡ ἐργασία τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ *«Τά βασικά ζητήματα τοῦ μαρξισμοῦ»* γράφτηκε τό Νοέμβρη-Δεκέμβρη τοῦ 1907, ἐκδόθηκε τό Μάη τοῦ 1908 στό ἐκδοτικό «Ἡ ζωή μας». Στή βιβλιογραφία γιά τό ἄρθρο «Κάρλ Μάρξ (Σύντομο βιογραφικό σημείωμα μέ ἔκθεση τοῦ μαρξισμοῦ)» ὁ Β. Ι. Λένιν ἀνέφερε αὐτή τήν ἐργασία ἀνάμεσα στά βιβλία πού περιέχουν τήν καλύτερη ἔκθεση τῆς φιλοσοφίας τοῦ μαρξισμοῦ (βλ. Άπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 26ος, σελ. 87). Τήν τελευταία ἔκδοση τῆς ἐργασίας βλ. στό βιβλίο: Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. III, ρωσ. ἔκδ. 1957, σελ. 124-196. — *455.*

212 Τό βιβλίο τοῦ Β. Μ. Σουλιάτικοφ *«Ἡ δικαίωση τοῦ καπιταλισμοῦ στή δυτικοευρωπαϊκή φιλοσοφία»*, πού ἐκδόθηκε τό 1908 ἀπό τόν «Ἐκδοτικό Οἶκο Μόσχας», ἀποτελεῖ ἕνα σύντομο δοκίμιο ἱστορίας τῶν βασικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων στή διάρκεια μιᾶς περιόδου 250 καί πάνω χρόνων. Ὁ συγγραφέας θεώρησε σάν καθῆκον του νά δόσει τήν «κοινωνικο-γενετική ἀνάλυση τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καί συστημάτων» νά δείξει τήν ἐξάρτηση τῆς φιλοσοφίας ἀπό τό «ταξικό ὑπόστρωμα». Ὡστόσο ἐξέταζε τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπό τίς θέσεις τοῦ χυδαίου μηχανικοῦ ὑλισμοῦ καί σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Λένιν ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ἦταν καί ἡ διαστρέβλωση τῆς ἱστορίας καί ὁ «ἐκχυδαϊσμός τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 463). Μιά ἀπό τίς μεθοδολογικές ἐλλείψεις τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ἀπόπειρα νά βγάλει τήν ἐξέλιξη τῶν ἰδεολογικῶν φαινομένων, εἰδικά τῆς φιλοσοφίας, ἄμεσα ἀπό τίς μορφές ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς. Γενική ἐκτίμηση τοῦ βιβλίου τοῦ Σουλιάτικοφ ὁ Β. Ι. Λένιν δίνει στό τέλος τῶν παρατηρήσεών του (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 474).

Τό περιεχόμενο τῶν λενινιστικῶν παρατηρήσεων στό βιβλίο τοῦ Σουλιάτικοφ μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά ὑποθέσουμε ὅτι αὐτές οἱ παρατηρήσεις γράφτηκαν ὅταν τελείωσε ἡ ἐργασία πάνω στό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», ἤ μετά τήν ὁλοκλήρωσή του (Ὀχτώβρης 1908). Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Λένιν ἔχουν σπουδαία σημασία γιά τήν πάλη ἐνάντια στόν ἐκχυδαϊσμό τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ καί τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. — *459.*

213 Γιά τήν ἐξάρτηση τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων ἀπό τήν ἐξέλιξη τοῦ τρόπου παραγωγῆς ὁ Κάρλ Μάρξ μιλάει στό I κεφάλαιο τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 23ος, σελ. 89-91), καθώς καί στό XIII κεφάλαιο, σημείωση 89 (στό ἴδιο, σελ. 383). — *462.*

214 Όπως φαίνεται, πρόκειται γιά τίς ἑπόμενες ἐργασίες τῶν παρακάτω συγγραφέων: Ρ. Βίλλυ «Gegen die Schulweisheit», 1905 («Ἐνάντια στή σχολική σοφία»). Ι. Πέτσολντ. «Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung», 1900-1904 («Εἰσαγωγή στή φιλοσοφία τῆς καθαρῆς ἐμπειρίας»). Χ. Κλάινπετερ. «Die Erkenntnistheorie der Naturforschung der Gegenwart», 1905 («Ἡ γνωσιοθεωρία τῶν σύγχρονων φυσικῶν ἐπιστημῶν»). Σ'αὐτές τίς ἐργασίες περιέχονταν κριτική τοῦ Β. Βούντ, ὁ ὁποῖος στό ἄρθρο «Über

naiven und kritischen Realismus», 1895-1897 («Γιά τόν ἀπλοϊκό καί τόν κριτικό ρεαλισμό») ἔδειχνε τήν ἐγγύτητα ὁρισμένων θέσεων τοῦ ἐμπειριοκριτικισμοῦ — τῆς ἔκδηλα ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας τῶν ἐνυπαρξιστῶν καί ἄλλων (λογουχάρη, τῆς διδασκαλίας γιά τήν «ἀνεξάρτητη σειρά τῆς ἐμπειρίας») — μέ τόν ὑλισμό. Πρῶτος διαφώνησε μέ τόν Βούντ ὁ Καρστάνιεν στό ἄρθρο «Der Empiriokritizismus...», 1898 («Ὁ ἐμπειριοκριτικισμός...»). Γι'αὐτό βλ. ἐπίσης στό βιβλίο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος). — *470.*

215 Οἱ παρατηρήσεις καί σημειώσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο τοῦ Α. Ρέυ *«La philosophie moderne»*, 1908 («Ἡ σύγχρονη φιλοσοφία») εἶναι ἄμεση συνέχεια τῆς λενινιστικῆς κριτικῆς στόν «Ὑλισμό καί ἐμπειριοκριτικισμό» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος) τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα πού διατυπώνονται στό βιβλίο του «La théorie de la physique chez les physiciens contemporains», 1907 («Ἡ θεωρία τῆς φυσικῆς στούς σύγχρονους φυσικούς»). — *475.*

216 Τή λενινιστική κριτική τῆς ἐνεργειακῆς καί τοῦ βασικοῦ της ἐκπροσώπου Β. Ὄστβαλντ βλ. στό βιβλίο «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος). Ὁ Α. Ρέυ ὀνόμαζε «μηχανιστές» τούς φυσικούς πού ἐξηγοῦσαν ὑλιστικά τά βασικά φυσικά φαινόμενα (βλ. στό ἴδιο, σελ. 275-276, 283-285). — *494.*

217 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό γνωστό χαρακτηρισμό τοῦ ἀγνωστικισμοῦ πού δίνει ὁ Φ. Ἔνγκελς στό ἔργο του «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 284). — *497.*

218 Τό ἄρθρο τοῦ Α. Μ. Ντεμπόριν «*Διαλεκτικός ὑλισμός*» δημοσιεύτηκε στή συλλογή «Νά ρουμπεζέ» («Στό μεταίχμιο»), Πετρούπολη, 1909. — *526.*

219 Ἡ πρώτη ἐργασία τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ γιά τόν Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι δημοσιεύτηκε τό 1890-1892 μέ τή μορφή ἄρθρων στά 1-4 βιβλία τῆς φιλολογικο-πολιτικῆς ἐπιθεώρησης «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ». Στά 1894 βγῆκε στή Στουτγάρδη στή γερμανική γλώσσα συμπληρωματική ἔκδοση. Γι'αὐτή τήν ἔκδοση ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν στό ἄρθρο «Πισωδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία»: «Ὁ Πλεχάνοφ στό βιβλίο του γιά τόν Τσερνισέβσκι (ἄρθρα στή συλλογή «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», πού ἐκδόθηκαν σέ ξεχωριστό βιβλίο στά γερμανικά) ἐκτίμησε στό ἀκέραιο τή σημασία τοῦ Τσερνισέβσκι καί ξεκαθάρισε τή σχέση του μέ τή θεωρία τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς» (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 265).

Τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1909 στό ἐκδοτικό «Σιπόβνικ» ἐκδόθηκε νέο βιβλίο τοῦ Πλεχάνοφ γιά τόν Τσερνισέβσκι, σημαντικά ξαναδουλεμένο καί συμπληρωμένο. Αὐτό τό βιβλίο γράφτηκε τήν περίοδο πού ὁ Πλεχάνοφ εἶχε περάσει ἤδη στίς θέσεις τοῦ μενσεβικισμοῦ. Σέ μιά σειρά σημαντικότατες θέσεις ὁ Πλεχάνοφ ὑποχωρεῖ ἀπό τίς προηγούμενες ἐκτιμήσεις του γιά τόν Τσερνισέβσκι, σβήνει τόν ἐπαναστατικό του δημοκρατισμό, τήν ἀνειρήνευτη πάλη του ἐνάντια στό φιλελευθερισμό, γιά τήν ἀγροτική ἐπανάσταση.

Ὁ Β. Ι. Λένιν διάβασε αὐτό τό βιβλίο ὄχι νωρίτερα ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1909 — ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1911 καί ἔκανε στό κείμενο καί στά περιθώρια μιά σειρά σημειώσεις καί παρατηρήσεις. Ὁ Λένιν

ἀντιπαραβάλλει προσεκτικά τό κείμενο τοῦ βιβλίου μέ τό πρῶτο ἄρθρο τοῦ Πλεχάνοφ στή «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», σημειώνοντας τίς σπουδαῖες διατυπώσεις, πού ἔμειναν χωρίς ἀλλαγές ἤ πού ἔχουν ἀλλάξει σέ σχέση μέ τό κείμενο τοῦ ἄρθρου. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν ἔχουν οὐσιαστική σημασία γιά τό χαρακτηρισμό τῆς ἐξέλιξης τοῦ Πλεχάνοφ, δείχνοντας πῶς ἐκδηλώθηκαν οἱ μενσεβίκικες ἀπόψεις του στήν ἐκτίμηση τῆς κληρονομιᾶς τοῦ μεγάλου ρώσου ἐπαναστάτη δημοκράτη.

Οἱ παρατηρήσεις καί οἱ σημειώσεις τοῦ Λένιν στό βιβλίο τοῦ Πλεχάνοφ συνδέονται μέ τίς παρατηρήσεις του στό βιβλίο τοῦ Γ. Μ. Στεκλόφ «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, ἡ ζωή καί ἡ δράση του» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 572-620), καθώς ἐπίσης καί μέ τίς πολυάριθμες γνῶμες γιά τόν Τσερνισέβσκι — τόσο στίς ἐργασίες πού δημοσιεύτηκαν πρίν τή γνωριμία μέ τό βιβλίο τοῦ Πλεχάνοφ («Τί εἶναι «οἱ φίλοι τοῦ λαοῦ» καί πῶς πολεμοῦν τούς σοσιαλδημοκράτες;», «Ποιά κληρονομιά ἀπαρνούμαστε;», «Γιά τή «Βέχι»», «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός») ὅσο καί σ'αὐτά πού γράφτηκαν στά κατοπινά χρόνια (««Ἡ ἀγροτική μεταρύθμιση» καί ἡ προλεταριακά-ἀγροτική ἐπανάσταση», «Στή μνήμη τοῦ Χέρτσεν», «Ἀπό τό παρελθόν τοῦ ἐργατικοῦ τύπου στή Ρωσία» καί ἄλλα). — *534.*

220 *«Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ»* («Σοσιαλδημοκράτης»)—φιλολογική-πολιτική ἐπιθεώρηση πού ἐκδιδόταν ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Ἐκδόθηκαν συνολικά τέσσερα βιβλία (1 — τό 1890 στό Λονδίνο, 2-4 — τό 1890, 1892 στή Γενεύη), ἡ ἔκδοση ἔπαιξε μεγάλο ρόλο στή διάδοση τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία.

Ἐδῶ καί παρακάτω ὁ Β. Ι. Λένιν συγκρίνει τό βιβλίο τοῦ Πλεχάνοφ μέ τό κείμενο τοῦ πρώτου ἄρθρου στή «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», πού ἀφιερώνεται στό χαρακτηρισμό τῆς θεωρίας τοῦ Τσερνισέβσκι. Ὁ Λένιν, διαβάζοντας τό βιβλίο τοῦ Πλεχάνοφ, στρέφει τήν προσοχή στό σημεῖο ὅπου ἀναφέρεται ὅτι αὐτό τό ἄρθρο γράφτηκε «κάτω ἀπό τή ζωηρή ἐντύπωση» τῆς εἴδησης γιά τό θάνατο τοῦ Τσερνισέβσκι καί «ξαναδουλεύτηκε τελείως σέ τούτη τήν ἔκδοση» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 542). Αὐτό τό ἄρθρο μπῆκε στόν IV τόμο τῶν Διαλεκτῶν φιλοσοφικῶν ἔργων τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ (Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1958, σελ. 70-167). Παραθέτουμε κατάλογο τῶν σελίδων τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», πού ἀναφέρει ὁ Λένιν καί τῶν ἀντίστοιχων σελίδων τοῦ 1ου τόμου (δείχνονται οἱ παρενθέσεις μέ κυρτά στοιχεῖα): 124 *(110-111),* 143-144 *(131-133),* 152 *(141-142),* 157-158 *(147-149),* 161-166 *(151-157),* 173-174 *(165-166).* — *534.*

221 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἀντιγράφει ἀπό τό πρῶτο ἄρθρο στή «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» τήν πλεχανοφική ἐκτίμηση τοῦ χαρακτηρισμοῦ πού δίνει ὁ Τσερνισέβσκι στό ρωσικό φιλελευθερισμό. Στήν ἔκδοση τοῦ 1909 αὐτή ἡ ἐκτίμηση εἶχε παραληφθεῖ. — *553.*

222 Ἐδῶ καί παρακάτω ὁ Β. Ι. Λένιν σημειώνει ὅτι σέ σύγκριση μέ τό ἄρθρο στή «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» στήν ἔκδοση τοῦ 1909 ὁ Πλεχάνοφ μαλακώνει τόν τόνο, μετριάζει τήν κριτική πού κάνει ὁ Τσερνισέβσκι στό ρωσικό φιλελευθερισμό. Ὁ Πλεχάνοφ παράλειψε ἰδιαίτερα τά λόγια: «Μά οἱ ρῶσοι φιλελεύθεροι λίγο ἄλλαξαν ἀπό τότε πού τό «Σοβρεμέννικ» τούς ἔρανε μέ τούς σαρκασμούς του» (βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. IV, ρωσ. ἔκδ. 1958, σελ. 133). — *560.*

223 Στή θέση τῶν πρώτων τριῶν φράσεων αὐτῆς τῆς παραγράφου στή «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» ἦταν γραμμένο: «Κάνοντας ὑπαινιγμό στή νεολαία γιά τήν ἀνάγκη ἐπαναστατικοῦ τρόπου δράσης, ὁ Τσερνισέβσκι ταυτόχρονα τῆς ἐξηγοῦσε ὅτι ὁ ἐπαναστάτης γιά τήν ἐκπλήρωση τῶν σκοπῶν του πρέπει τακτικά νά παίρνει τέτιες θέσεις πού ὁ τίμιος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκει καθαρά προσωπικούς σκοπούς, δέν μπορεῖ ποτέ νά τίς πάρει» (βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. IV, ρωσ. ἔκδ. 1958, σελ. 152). — *567.*

224 ῾Ο Β. Ι. Λένιν σημειώνει ὅτι ὁ Πλεχάνοφ στήν ἔκδοση τοῦ 1909 παράλειψε τή φράση: «Σέ σχέση μέ τή ρωσική κυβέρνηση ὁ τόνος τοῦ Τσερνισέβσκι γίνεται ὅλο καί πιό προκλητικός», μέ τήν ὁποία ἄρχιζε αὐτή ἡ παράγραφος στή «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» (βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. IV, ρωσ. ἔκδ. 1958, σελ. 152). — *567.*

225 Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο τοῦ Γ. Μ. Στεκλόφ *«Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, ἡ ζωή καί ἡ δράση του (1828-1889)»* (1909) γράφτηκε ἀνάμεσα στόν ᾽Οχτώβρη τοῦ 1909 καί τόν ᾽Απρίλη τοῦ 1911, ὅπως φαίνεται, ἀργότερα ἀπό τίς παρατηρήσεις στό βιβλίο τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ γιά τόν Τσερνισέβσκι (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 534-571). ῾Ο Λένιν ἀποφάνθηκε θετικά γιά τό βιβλίο στό σύνολό του: στό γράμμα πρός τόν Α. Μ. Γκόρκι ὀνομάζει τόν Στεκλόφ «συγγραφέα ἑνός καλοῦ βιβλίου γιά τόν Τσερνισέβσκι» (῎Απαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 36ος, σελ. 144). ῾Ωστόσο μιά σειρά θέσεις τοῦ βιβλίου, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς παρατηρήσεις, προκάλεσαν τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Λένιν. Πρῶτα ἀπ᾽ὅλα αὐτό ἀφορᾶ τήν ἐπιδίωξη τοῦ Στεκλόφ νά σβήσει τά ὅρια ἀνάμεσα στή διδασκαλία τοῦ Τσερνισέβσκι καί στό μαρξισμό. ῎Ετσι ὁ Λένιν σημειώνει τά λόγια τοῦ Στεκλόφ: «ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Τσερνισέβσκι διαφέρει ἀπό τό σύστημα τῶν θεμελιωτῶν τοῦ σύγχρονου ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ μόνο μέ τό ὅτι λείπει σ᾽αὐτήν ἡ συστηματοποίηση καί ὁ προσδιορισμός ὁρισμένων ὅρων», βάζει στή λέξη «μόνο» ἐρωτηματικό καί γράφει στό περιθώριο: «ὑπερβολικό» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 582). ῾Ο λενινιστικός χαρακτηρισμός τῆς ἐξέλιξης τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης, πού δόθηκε στά ἄρθρα«῾Η ἀγροτική μεταρύθμιση» καί ἡ προλεταριακά-ἀγροτική ἐπανάσταση» (1911), «Στή μνήμη τοῦ Χέρτσεν» (1912) καί σέ ἄλλα, καί πού στρέφεται ἐνάντια στήν ἀντιδραστική καί τή φιλελεύθερη φιλολογία, ἀναμφισβήτητα ἔχει ὑπόψη του καί τά βιβλία τόσο τοῦ Στεκλόφ, ὅσο καί τοῦ Πλεχάνοφ (1909), πού ἔσβηνε τό ἐπαναστατικο-δημοκρατικό περιεχόμενο τῶν ἰδεῶν τοῦ Τσερνισέβσκι. — *572.*

226 ῾Ο Β. Ι. Λένιν, ὅπως φαίνεται, συγκρίνει ἐδῶ τή φοϋερμπαχική ἄποψη γιά τήν πορεία ἐξέλιξης τῆς φιλοσοφίας πού ἐκθέτει ὁ Τσερνισέβσκι, μέ τίς σκέψεις τοῦ Φ. ῎Ενγκελς, ὁ ὁποῖος, ἐννοεῖται, δέν θεωροῦσε καθόλου ὅτι ἡ φιλοσοφία, ἀρχίζοντας ἀπό τόν Λ. Φόυερμπαχ, «συγχωνεύεται μέ τή γενική θεωρία τῆς φυσιογνωσίας καί τῆς ἀνθρωπολογίας». ῾Ο ῎Ενγκελς, δείχνοντας ὅτι «ὁ σύγχρονος ὑλισμός εἶναι οὐσιαστικά διαλεκτικός καί δέν ἔχει πιά ἀνάγκη ἀπό καμιά φιλοσοφία πού νά στέκεται πάνω ἀπό τίς ὑπόλοιπες ἐπιστῆμες», ἔγραφε στό «᾽Αντι-Ντύρινγκ»: «Μόλις μπαίνει μπροστά στήν κάθε ξεχωριστή ἐπιστήμη τό αἴτημα νά ξεκαθαρίσει τή θέση της μέσα στήν καθολική ἀλληλουχία τῶν πραγμάτων καί τῶν γνώσεων γιά τά πράγματα, μιά ὁποιαδήποτε ἰδιαίτερη ἐπιστήμη γι᾽αὐτήν τήν καθολική ἀλληλουχία γίνεται περιττή. Καί τότε ἀπό ὅλη τήν προηγούμενη φιλοσοφία δια-

τηρεῖ ἀκόμη αὐτοτελή ὕπαρξη ἡ διδασκαλία γιά τή νόηση καί τούς νόμους της — ἡ τυπική λογική καί ἡ διαλεκτική. Ὅλα τά ἄλλα μπαίνουν μέσα στή θετική ἐπιστήμη γιά τή φύση καί τήν ἱστορία» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 25). — *575.*

227 Ὁ Β. Ι. Λένιν, προφανῶς, ἔχει ὑπόψη του τόν ὁρισμό τῆς διαφορᾶς τοῦ ὑλισμοῦ ἀπό τόν ἰδεαλισμό πού δίνει ὁ Φ. Ἔνγκελς στήν ἐργασία του «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 282-284). — *575.*

228 Τό 1905 στήν Ὀδησσό εἶχε ἐκδοθεῖ μέ τόν τίτλο: «Ἀπό τόν κλασικό ἰδεαλισμό στό διαλεκτικό ὑλισμό», ἡ ἐργασία τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 269-317). — *577.*

229 Ὁ Γκ. Β. Πλεχάνοφ στό ἔργο του «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι» παραθέτει τήν ἴδια διατύπωση τοῦ Τσερνισέβσκι γιά τίς αἰτίες τῆς πτώσης τῆς Ρώμης (βλ. «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», βιβλ. 1, Λονδίνο, 1890, σελ. 109 καί βιβλ. ἔκδ. τοῦ 1909, σελ. 164 (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 547)). — *579.*

230 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό ἕβδομο τμῆμα τοῦ τρίτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» «Τά ἔσοδα καί οἱ πηγές τους» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 25ος, μέρος II, σελ. 380-458). Στήν ἀρχή τοῦ τελευταίου κεφαλαίου αὐτοῦ τοῦ μέρους ὁ Μάρξ γράφει: «Οἱ ἰδιοκτῆτες μόνο τῆς ἐργατικῆς δύναμης, οἱ ἰδιοκτῆτες τοῦ κεφαλαίου καί οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς, πού ἀντίστοιχες πηγές ἐσόδων τους εἶναι ὁ μισθός ἐργασίας, τό κέρδος καί ἡ ἔγγεια πρόσοδος, ἑπομένως οἱ μισθωτοί ἐργάτες, οἱ καπιταλιστές καί οἱ γαιοκτήμονες δημιουργοῦν τίς τρεῖς μεγάλες τάξεις τῆς σύγχρονης κοινωνίας πού στηρίζεται στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς» (στό ἴδιο, σελ. 457). — *580.*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΕΙ Ή ΠΑΡΑΘΕΤΕΙ ΠΕΡΙΚΟΠΕΣ ΤΟΥΣ Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

* Μέ ἀστερίσκο σημειώνονται τά βιβλία καί τά ἄρθρα πού ἔχουν σημειώσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν, καί φυλάγονται στό Κεντρικό κομματικό ἀρχεῖο τοῦ 'Ινστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

Σουλιάτικοφ, Β. Μ. 'Από τή θεωρία καί τήν πρακτική τῆς ταξικῆς πάλης. Μόσχα, Ντοροβάτσκι καί Τσαρούσνικοφ, 1907. 80 σελ. — *460.*

—'Η δικαίωση τοῦ καπιταλισμοῦ στή Δυτικοευρωπαϊκή φιλοσοφία. 'Από τόν Ντεκάρτ ὥς τόν Ε. Μάχ. Μόσχα, «Μοσκόβσκογε κνιγκοϊζντάτελστβο», 1908. 151 σελ. — *459-474.*

* *Στικλόφ, Γ. Μ. Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, ή ζωή καί ή δράση του.* (1828-1889). Πετρούπολη, τυπογρ. «'Ομπστσέστβεναγια Πόλζα», 1909. 427 σελ. — *572-620.*

[Τσερνισέβσκι, Ν. Γκ.] 'Η ἀνθρωπολογική ἀρχή στή φιλοσοφία. — Στό βιβλίο: Τσερνισέβσκι, Ν. Γκ. "Απαντα σέ 10 τόμους... Τόμ. VI. Πετρούπολη, τυπογρ. Τιχάνοφ, 1906, σελ. 192-239. — *64, 576, 577.*

—*"Απαντα σέ 10 τόμους...* Τόμ. II-X. "Εκδ. Μ. Ν. Τσερνισέβσκι. Πετρούπολη, 1906. 10 τ.

Τόμ. II. «Σοβρεμέννικ» 1856. Δοκίμια γιά τή ρωσική λογοτεχνία τῆς περιόδου τοῦ Γκόγκολ. Κριτική καί βιβλιογραφία. Σημειώματα γιά περιοδικά 1856. IV, 658 σελ. — *551, 572.*

Τόμ. III. «Σοβρεμέννικ» 1857. Κριτική καί βιβλιογραφία. Σημειώματα γιά περιοδικά 1857. "Αρθρα γιά τό ἀγροτικό ζήτημα. Λέσσινγκ. V, 780 σελ. — *546-547, 558, 579, 580, 581.*

Τόμ. IV. «Σοβρεμέννικ», 1858-1859. ("Αρθρα γιά τό ἀγροτικό ζήτημα. "Αρθρα οἰκονομικά). 583 σελ. — *558, 561, 588, 598.*

Τόμ. V «Σοβρεμέννικ», 1859. Τμῆμα «Πολιτική». 526 σελ. — *561, 566.*

Τόμ. VI. «Σοβρεμέννικ» 1860. (Κριτική καί βιβλιογραφία. "Αρθρα οἰκονομικά. Τμῆμα «Πολιτική»). 757 σελ. — *64, 556, 576, 577, 579.*

Τόμ. VII (Μέ πορτραῖτο τοῦ συγγραφέα 1859). «Σοβρεμέννικ» 1860-1861. 'Αρχές πολιτικῆς οἰκονομίας Ντ. Σ Μίλλ. Μετάφραση καί σημειώσεις. V, 664 σελ. — *583-584.*

Τόμ. VIII «Σοβρεμέννικ» 1861. (Κριτική καί βιβλιογραφία. "Αρθρα οἰκονομικά Τμῆμα «Πολιτική») XXII, 530 σελ. — *555, 600.*

Τόμ. IX «Σοβρεμέννικ» 1862-1863. "Αρθρα οἰκονομικά. Τμῆμα «Πολιτική». Μυθιστόρημα «Τί νά κάνουμε;». II, 246, 317 σελ. — *535, 563, 564, 568, 569-570.*

Τόμ. X, μέρος 1. (Μέ πορτραῖτο τοῦ συγγραφέα 1864). "Εργα πού γράφτηκαν στή Σιβηρία. Λογοτεχνία. Σημείωμα γιά τήν ὑπόθεση τῶν παλαιοημερολογιτῶν. Μυθιστόρημα «Πρόλογος». III, 445, 312 σελ. — *538, 539, 589, 590-592, 598, 599, 601.*

Τόμ. X, μέρος 2. (Μέ πορτραῖτο τοῦ συγγραφέα 1888). Χωριστά ἄρθρα (1849-1863). "Αρθρα τῆς τελευταίας περιόδου. (1885-1889). 1080 σελ. Τμῆμα σελίδωσης. — *600.*

«Archiv für Philosophie». 2. Abt. — *см.* «Archiv für systematische Philosophie».

«Archiv für systematische Philosophie», Berlin. — *341.*

— 1907, Bd. XIII, Hft. 3, S. 491—510; 1908, Bd. XIV, Hft. 4, S. 447—496. — *342.*

Aristoteles. De anima. — *224, 225, 240, 258—259, 260, 261, 262.*

— *De coelo.* — *224.*

— *Die Metaphysik...* Grundtext, Übersetzung und Commentar nebst erläuternden Abhandlungen von A. Schwegler. Bd. 1—4. Tübingen, Fues, 1847—1848. 4 Bde. — *82, 225, 255, 316, 318, 325—332.*

Baillie, J. B. The Origin and Significance of Hegel's Logik, a General Introduction to Hegel's System. London, Macmillan, 1901. XVIII, 375 p. — *347.*

Bauch, B. [Рецензия на книгу:] Haas, A. E. Der Geist des Hellenentums in der modernen Physik. Antrittsvorlesung, gehalten am 17. Januar 1914 in der Aula der Universität Leipzig. Verlag von Veit und Comp., Leipzig 1914. (32 S.). — «Kantstudien», Berlin, 1914, Bd. 19, Hft. 3, S. 391—392, в отд.: Rezensionen. — *357.*

Bauer, B. Bremisches Magazin für evangelische Wahrheit gegenüber dem modernen Pietismus. — In: Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik von B. Bauer, L. Feuerbach, F. Köppen, K. Nauwerck, A. Ruge u. einigen Ungenannten. Hrsg. von A. Ruge. Bd. 2. Zürich — Winterthur, Literarisches Comptoir, 1843, S. 113—134. — *36.*

— *Die Judenfrage.* Braunschweig, Otto, 1843. 115 S. — *21, 24.*

— *Neueste Schriften über die Judenfrage.* — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. IV, März, S. 10—19. — *23.*

— *[Рецензия на книгу:]* Hinrichs, politische Vorlesungen. Zweiter Band. Halle, 1843. 489 S. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. V, April, S. 23—25. — *22.*

— *Von den neuesten Schriften über die Judenfrage.* — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1843, Bd. 1, Hft. I, Dezember, S. 1—17. —*17—18, 19, 20, 21.*

— *Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik?* — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 2, Hft. VIII, Juli, S. 18—26. — *27.*

Bauer, E. Proudhon. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. V, April, S. 37—52. — *8, 10, 13, 14, 16.*

Carnot, L.-N. Réflexions sur la Métaphysique du calcul infinitésimal. Paris, Duprat, 1797. 80 p. — *108.*

Carstanjen, F. Der Empiriokritizismus, zugleich eine Erwiderung auf W. Wundts Aufsätze: «Der naive und kritische Realismus» II u. III. — «Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie», Leipzig, 1898, Jg. 22, Hft. 1, S. 45—95; Hft. 2, S. 190—214; Hft. 3, S. 267—293. — *470.*

Cicero, M. De fato. — *315.*

Clavbergii, J. Defensio cartesiana. Amstelodami, Elzevirius, 1652. [12], 631 p. — *72.*

[Clemens, A.] Clementis Alexandrini opera. Ex recensione Gulielmi Dindorfii. Vol. III. Stromatum V—VIII. Scripta minora. Fragmenta. Oxonii, e typ. Clarendoniano, 1869. 694 p. — *311, 313.*

Dannemann, F. Die Naturwissenschaften in ihrer Entwicklung und in ihrem Zusammenhange. Dargest. von F. Dannemann. Bd. 1—4. Leipzig — Berlin, Engelmann, 1910—1913. 4 Bde.— *355.*

— *Wie unser Weltbild entstand.* Die Anschauungen vom Altertum bis zur Gegenwart über den Bau des Kosmos. Mit einem Titelbild nach der Rembrandtschen Radierung «Der Astrolog» u. vielen Textbildern. Stuttgart, Franckhsche Verlagsh., [1912]. 99 S. — *355—356.*

Darmstaedter, L. Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik. In chronologischer Darstellung. 2., umgearb. und verm. Aufl. Unter Mitwirkung von R. du Bois-Reymond und C. Schaefer hrsg. von L. Darmstaedter. Berlin, Springer, 1908. X, 1263 S. — *356—357.*

Darwin, Ch. On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life. London, Murray, 1859. IX, 502 S. — *127.*

De mundo. — *235.*

Déclaration des Droits de l'homme et du citoyen. 27 août 1789. — *25, 27—28.*

«*Deutsch-Französische Jahrbücher*», Paris, 1844, Lfrg. 1—2, S. 86—114, 182—214. — *8, 21, 24, 25.*

**Dietzgen, J. Die Grenzen der Erkenntnis.* (Vorwärts 1877). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 151—161. — *412—415.*

*— *Kleinere philosophische Schriften.* Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903. 4, 272 S. — *365—454.*

*— *Die Moral der Sozialdemokratie.* Zwei Kanzelreden. (Volksstaat 1875). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 77—93. — *386—387.*

*_Dietzgen, J. Die Religion der Sozialdemokratie._ Sechs Kanzelreden. (Volksstaat 1870 bis 1875). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 12—76. — _368—385._

*— _Sozialdemokratische Philosophie._ Sieben Kapitel. (Volksstaat 1876). — Ibid., S. 94—142. — _388—409._

*— _Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie._ (Sozialdemokratische Bibliothek, Hottingen— Zürich 1887). — Ibid., S. 179—272. — _419—454._

*— _Das Unbegreifliche._ Ein Hauptstück aus der sozialdemokratischen Philosophie. (Vorwärts 1877). — Ibid., S. 143—150. — _410—411._

*— _Unsere Professoren auf den Grenzen der Erkenntnis._ (Vorwärts 1878). — Ibid., S. 162—178. — _416—418._

— _Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit._ Dargest. von einem Handarbeiter. Eine abermalige Kritik der reinen und praktischen Vernunft. Hamburg, Meißner, 1869. VIII, 129 S. — _52._

*— _Der wissenschaftliche Sozialismus._ (Volksstaat 1873). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 1—11. — _365—367._

Diogenes Laertius. De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum. — _204, 230, 239, 264—265, 271, 272—273._

Du Bois-Reymond, E. Über die Grenzen des Naturerkennens. Ein Vortrag in der zweiten öffentlichen Sitzung der 45. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu Leipzig, am 14. August 1872. Leipzig, Veit, 1872. 39 S. — _416, 417._

Ebbinghaus. Experimentelle Psychologie — см. Ebbinghaus, H. Über das Gedächtnis.

Ebbinghaus, H. Über das Gedächtnis. Untersuchungen zur experimentellen Psychologie. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1885. IX, 169 S. — _352._

Engel, B. C. [Рецензия на книгу:] Hammacher, E. Die Bedeutung der Philosophie Hegels. VIII u. 92 S. Leipzig, 1911. Duncker und Humblot. — «Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik», Bd. 148, Leipzig, 1912, S. 95—97. — _349._

Engels, F. [Brief an K. Marx]. 21. September 1874. — In: Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx. 1844 bis 1883. Hrsg. von A. Bebel und E. Bernstein. Bd. 4. Stuttgart, Dietz, 1913, S. 366—369. — _140._

— _Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft._ 3., durchges. und verm. Aufl. Stuttgart, Dietz, 1894. XX, 354 S.— _456._

— *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.* Philosophie. Politische Ökonomie. Sozialismus. Leipzig, Genossenschaft — Buchdruckerei, 1878. VIII, 274 S. — *428.*

— *Die Lage der arbeitenden Klasse in England.* Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, Wigand, 1845. 358 S. — *58, 391.*

— *Die Lage Englands.* Past and Present by Thomas Carlyle. London 1843. — In: Aus dem literarischen Nachlaß von K. Marx, F. Engels und F. Lassalle. Hrsg. von F. Mehring. Bd. I. Gesammelte Schriften von K. Marx und F. Engels. Von März 1841 bis März 1844. Stuttgart, Dietz, 1902, S. 461—490. — *455.*

— *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie.* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1886, Jg. 4, Nr. 4, S. 145—157; Nr. 5, S. 193—209. — *422.*

— *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie.* Revidierter Sonderabdr. aus der «Neuen Zeit». Mit Anhang: Karl Marx über Feuerbach vom Jahre 1845. Stuttgart, Dietz, 1888. VII, 72 S. — *47, 51, 93, 97, 151, 193, 215, 283, 313, 497, 575.*

— *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie.* — «Deutsch-Französische Jahrbücher», Paris, 1844, Lfrg. 1—2, S. 86—114. — *8.*

— *Vorwort* [zur Arbeit: «Die Lage der arbeitenden Klasse in England». 15. März 1845]. — In: Engels, F. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, Wigand, 1845, S. 7—10.— *391.*

— *Vorwort zur zweiten Auflage* [des Buches: «Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft»]. — In: Engels, F. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 2. Aufl. Hottingen—Zürich, Verl. der Volksbuchh., 1886, S. IX—XVI. — *127, 227, 236.*

— *Zur Wohnungsfrage.* Separatabdruck aus dem «Volksstaat». [Hft. 1—3]. Leipzig, Exped. des «Volksstaat», 1872. 23, 32, 24 S. — *366.*

Euler, L. Institutiones calculi differentialis cum eius usu in analyst finitorum ac doctrina serierum. Vol. 1—2. Ticini, typ. Galeatii, 1787. 2 vol. — *108.*

Faucher, J. Englische Tagesfragen. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 2, Hft. VII, Juni, S. 1—8; Hft. VIII, Juli, S. 28—38; Hft. IX, August, S. 30—32. — *7—8, 18.*

von W. Bolin. 1908. VIII, 459 S. — *271, 286, 346, 351, 352.*

Bd. 9. Theogonie nach den Quellen des klassischen, hebräischen und christlichen Altertums. Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. 1907. IX, 417 S. — *346.*

Bd. 10. Schriften zur Ethik und nachgelassene Aphorismen. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. 1911. X, 385 S. — *346, 351.*

— *Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie.* Ausbach, 1837. 295 S. — *67, 71.*

— *Die Gedanken über Tod und Unsterblichkeit aus den Papieren eines Denkers, nebst einem Anhang theologisch-satyrischer Xenien, hrsg. von einem seiner Freunde.* Nürnberg, Stein, 1830. VIII, 248 S. — *44.*

— *Grundsätze der Philosophie der Zukunft.* 1843. — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 2. Philosophische Kritiken und Grundsätze. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1904, S. 245—320. — *351, 352.*

— *Grundsätze der Philosophie der Zukunft.* Zürich u. Winterthur, Literarisches Comptoir, 1843. IV, 84 S. — *33, 47, 246.*

— *Herr von Schelling.* 1843. Brief an K. Marx. (Nach dem Brouillon). — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 4. Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie. Zur neueren Philosophie und ihrer Geschichte. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1910, S. 434—440. — *76.*

— *Kritik des «Antihegel».* 1835. — Ibid., Bd. 2, S. 17—80. — *352.*

— *Der Schriftsteller und der Mensch.* Eine Reihe humoristisch-philosophischer Aphorismen. 1834. — Ibid., Bd. 1, S. 263—366. — *352.*

— *Spinoza und Herbart.* 1836. — Ibid., Bd. 4, S. 400—416. — *76.*

— *Todesgedanken.* 1830. — Ibid., Bd. 1, S. 1—90. — *352.*

— *Über die Vernunft; ihre Einheit, Allgemeinheit, Unbegrenztheit.* Dissertation zur Erlangung des philosophischen Doktorates.— Ibid., Bd. 4, S. 299—356. — *76.*

— *Über Spiritualismus und Materialismus, besonders in Beziehung auf die Willensfreiheit.* — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Bd. 10. Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit vom Standpunkte der Anthropologie. Leipzig, Wigand, 1866, S. 37—204. — *455.*

Feuerbach, L. Über Spiritualismus und Materialismus, besonders in Beziehung auf die Willensfreiheit. 1863—1866. — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 10. Schriften zur Ethik und nachgelassene Aphorismen. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1911. S. 91—229. — *351.*

— *Verhältnis zu Hegel.* 1840, mit späteren Zusätzen. — Ibid., Bd. 4, S. 417—424. — *76.*

— *Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie.* 1842. — Ibid., Bd. 2, S. 222—244. — *112, 351, 352.*

— *Vorwort* [zu 8. Bd. der Sämtlichen Werken]. 1. Januar 1851.— In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Bd. 8. Vorlesungen über das Wesen der Religion. Nebst Zusätzen und Anmerkungen. Leipzig, Wigand, 1851, S. V—VIII. — *43, 58.*

— *Das Wesen der Religion.* 1845. — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 7. Erläuterungen und Ergänzungen zum Wesen des Christentums. Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. Stuttgart, Frommann, 1903, S. 433—505. — *47, 351, 352.*

— *Das Wesen des Christentums.* Leipzig, Wigand, 1841. XII, 450 S. — *44, 45, 351.*

— *Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist.* — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 2. Philosophische Kritiken und Grundsätze. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1904, S. 326—357. — *257, 351.*

— *Zur Beurteilung der Schrift: «Das Wesen des Christentums».* 1842. — Ibid., Bd. 7, S. 265—275. — *352.*

— *Zur Kritik der Hegelschen Philosophie.* 1839. — Ibid., Bd. 2, S. 158—204. — *352.*

Fischer, F. Die Metaphysik, von empirischem Standpunkte aus dargestellt. Zur Verwirklichung der Aristotelischen Metaphysik. Basel, Schweighauser'sche Buchh., 1847. VIII, 152 S.— *331.*

Fischer, K. Hegels Leben, Werke und Lehre. Th. 1. Mit dem Bildnis des Verfassers in Heliogravüre. Heidelberg, Winter, 1901. XX, 576 S. (Geschichte der neuern Philosophie von K. Fischer. Jubiläumsausgabe. 8. Bd.). — *141, 158.*

Forel, A. Gehirn und Seele. Vortrag gehalten bei der 66. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte in Wien am 26. September 1894. 10. Aufl. Stuttgart, Kröner, 1907. 45 S. — *352.*

Fourier, Ch. Le nouveau monde industriel et sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées. Paris, Bossange et Mongie, 1829. XVI, 576 p. — *35, 38.*

— *Théorie des quatre mouvemens et des destinées générales.* Prospectus et annonce de la découverte. Leipzig, 1808. [4], 425, 3 p. — *35, 38, 39.*

— *Traité de l'association domestique-agricole.* T. 1—2. Paris — Londres, Bossange et Mongie, 1822. 2 vol. — *35, 38.*

«*Frankfurter Zeitung*», Frankfurt a. M., 1904, Nr. 348. 1. Morgenblatt, 15. Dezember, S. 1—3. — *339.*

Gans, E. Vorrede des Herausgebers [zum Buch von G. W. F. Hegel «Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte»]. 8. Juni 1837. — In: Hegel, G. W. F. Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u. a. Bd. 9. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Hrsg. von E. Gans. Berlin, Duncker u. Humblot, 1837, S. V—XXII. — *290.*

Gassendi, P. Exercitationum paradoxicarum adversus Aristoteleos libri septem, in quibus praecipua totius peripateticae doctrinae fundamenta excutiuntur, opiniones verò aut Novae, aut ex vetustioribus obsoletae stabiliuntur, authore Petro Gassendo... Gratianopoli, ex typ. P. Verdirii, 1624. 220 p. — *63.*

Gauss, C. F. Disquisitiones arithmeticae. Lipsiae, 1801. 478 S. — *191.*

Genoff, P. Feuerbachs Erkenntnistheorie und Metaphysik. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Universität Bern vorgelegt von P. Genoff. Zürich — Selnau, Leemann, 1911. 89 S. — *351 — 352.*

Geschichte der antiken Naturwissenschaft und Philosophie. Bearb. von S. Günther und W. Windelband. Nördlingen, Beck, 1888. VII, 337 S. (Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft in systematischer Darstellung mit besonderer Rücksicht auf Geschichte und Methodik der einzelnen Disziplinen. Hrsg. von I. Müller. Bd. 5, Abt. 1). — *328.*

Gomperz, Th. Les penseurs de la Grèce. Histoire de la philosophie antique. Ouvrage traduit de la deuxième éd. allemande par A. Reymond... et précédé d'une préface de M. A. Croiset. Vol. 1. Paris, Alcan, 1904. XVI, 545 p. — *231.*

Grün, K. Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlaß sowie in seiner Philosophischen Charakterentwicklung. Bd. 1—2. Leipzig — Heidelberg, Winter, 1874. 2 Bde. — *352.*

Guenther, K. Vom Urtier zum Menschen. Ein Bilderatlas zur Abstammungs- und Entwicklungsgeschichte des Menschen. Zugest. und erläutert von K. Guenther. Bd. 1—2. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1909. 2 Bde. — *341.*

Haas, A. E. Der Geist des Hellenentums in der modernen Physik. Antrittsvorlesung, gehalten am 17. Januar 1914 in der Aula der Universität Leipzig. Leipzig, Veit, 1914. 32 S. — *357.*

Haeckel, E. Die Lebenswunder. Gemeinverständliche Studien über biologische Philosophie. Ergänzungsband zu dem Buche über die Welträtsel. Stuttgart, Kröner, 1904. XIV, 568 S. — *339.*

— *Die Welträtsel, gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie.* Bonn, Strauss, 1899. X, 473 S. — *339.*

Hammacher, E. Die Bedeutung der Philosophie Hegels für die Gegenwart. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1911. VIII, 92 S.— *349.*

Hegel, G. W. F. Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u. a. Bd. 1—19. Berlin — Leipzig, Duncker u. Humblot, 1832—1845, 1887. 22 Bde. — *78, 79.*

Bd. 1. Philosophische Abhandlungen. Hrsg. von K. L. Michelet. 1832. XXXIV, 424 S. — *78.*

Bd. 2. Phänomenologie des Geistes. Hrsg. von J. Schulze. 1832. XII, 612 S. — *78, 87, 137, 197.*

Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 1. Die Lehre vom Sein. 1833. VIII, 468 S. — *78, 79—114, 115, 149, 162, 321, 346, 347.*

Bd. 4. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 2. Die Lehre vom Wesen. 1834. VIII, 244 S. — *78, 115—148, 149, 162, 321, 346, 347.*

Bd. 5. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 2. Die subjektive Logik, oder. die Lehre vom Begriff. 1834. VIII, 354 S. — *78, 149—162, 167—173, 174—177, 183, 184—215, 217, 218, 321, 346, 347.*

Bd. 6. Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Th. 1. Die Logik. Hrsg. und nach Anleitung der vom Verfasser gehaltenen Vorlesungen mit Erläuterungen und Zusätzen versehen von L. von Henning. 1840. XL, 416 S. — *78, 141, 142, 146, 156, 158, 162—166, 174, 178—183, 184, 185, 190, 215—218, 297—302.*

Bd. 7. Abt. 1. Vorlesungen über die Naturphilosophie, als der Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Th. 2. Hrsg. von K. L. Michelet. 1842. XXX, 2, 696 S. — *78.*

Bd. 7. Abt. 2. Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Th. 3. Die Philosophie des Geistes. Hrsg. von L. Boumann. 1845. X, 470 S. — *78.*

Geschichte. Hrsg. von E. Gans. Berlin, Duncker u. Humblot, 1837, S. 3—74. — *281—284, 289.*

Hegel, G. W. F. Einleitung [zur Arbeit: «Wissenschaft der Logik»]. — Ibid., Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 1. Die Lehre vom Sein. Berlin, Duncker u. Humblot, 1833, S. 26—48. — *87—91.*

— *Hegel's Phylosophy of Mind.* Transl. from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences with five Introductory Essays by W. Wallace. Oxford, Clarendon Press, 1894. 320 p. — *347.*

— *The Logic of Hegel.* Transl. from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences by W. Wallace. 2-d ed., rev. and augm. Oxford, Clarendon Press, 1892. XXVI, 440 p. — *347.*

— *Logique de Hegel.* Trad. pour la première fois et accompagnée d'une introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1. Paris, Ladrange, 1859. VII, 356 p. — *292, 296.*

— *Phänomenologie des Geistes.* Mit einer Einleitung und einigen erläuternden Anmerkungen am Fusse der Seiten für den akademischen Gebrauch hrsg. von G. J. P. J. Bolland. Leiden, Adriani, 1907. XXXVIII, [2], 752 S. — *359.*

— *Philosophie de la nature.* Trad. pour la première fois et accompagnée d'une introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1. Paris, Ladrange, 1863. XII, 628 p. — *296.*

— *Philosophie de la religion.* Trad. pour la première fois et accompagnée de plusieurs introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1—2. Paris, Baillière, 1876—1878. 2 vol.— *296.*

— *Philosophie de l'esprit.* Trad. pour la première fois et accompagnée de deux introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1—2. Paris, Baillière, 1867—1869. 2 vol. — *296.*

— *Vorbericht* [zur Arbeit: «Wissenschaft der Logik»]. 21. Juli 1816. — In: Hegel, G. W. F. Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u. a. Bd. 5. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 2. Die subjektive Logik, oder: die Lehre vom Begriff. Berlin, Duncker u. Humblot, 1834, S. 3—4. — *172.*

— *Vorrede zur ersten Ausgabe* [der Arbeit: «Wissenschaft der Logik»]. 22. März 1812. — Ibid., Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 1. Die Lehre vom Sein. Berlin, Duncker u. Humblot, 1833, S. 3—9. — *79—80.*

— *Vorrede zur zweiten Ausgabe* [der Arbeit: «Wissenschaft der Logik»]. 7. November 1831. — Ibid., S. 10—25. — *81—86.*

— *Wissenschaft der Logik.* Bd. 1. Die objektive Logik. Buch 1—2. Nürnberg, Schrag, 1812—1813. 2 Bde. — *127.*

Helvétius, C.-A. De l'Esprit. Nouv. éd. T. I—II. Paris, Chasseriau, 1822. 2 vol. — *32.*

Herwegh, G. Das Lied vom Hasse. — *376.*

Hibben, J. G. Hegel's Logic, an Essay in Interpretation. New York, Scribner, 1902. 313 p. — *348.*

Holbach, P.-H. Système social, ou Principes naturels de la morale et de la politique... T. 1—2. Paris, Niogret, 1822. 2 vol. — *32.*

Janet, P. Études sur la dialectique dans Platon et dans Hégel. Paris, Ladrange, 1861. LVI, 396 p. На обл. год изд.: 1860.— *296.*

Jodl, F. Lehrbuch der Psychologie. Stuttgart, Cotta, 1896. XXIV, 768 p. — *352.*

[Jungnitz, E.] Herr Nauwerk und die philosophische Facultät. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. VI, Mai, S. 17—20. Подпись: J. — *8.*

Kant, I. Kritik der reinen Vernunft. 2. hin und wieder verbesserte Aufl. Riga, Hartknoch, 1787. XLIV, 884 S. — *72, 91, 155, 401, 411, 429, 447.*

— *Kritik der Urteilskraft.* 3. Aufl. Berlin, Lagarde, 1799. LX, 482 S. — *120.*

— *Vorrede zur zweiten Auflage* [der Arbeit: «Kritik der reinen Vernunft»]. — In: Kant, I. Kritik der reinen Vernunft. 2. hin und wieder verbesserte Aufl. Riga, Hartknoch, 1787, S. VII—XLIV. — *91, 401, 411, 429, 447.*

«*Kantstudien*», Berlin, 1914, Bd. 19, Hft. 3, S. 391—392. — *357.*

Kleinpeter, H. Die Erkenntnistheorie der Naturforschung der Gegenwart. Unter Zugrundelegung der Anschauungen von Mach, Stallo, Clifford, Kirchhoff, Hertz, Pearson und Ostwald. Leipzig, Barth, 1905. XII, 156 S. — *470.*

Lagrange, J.-L. Théorie des fonctions analytiques, conten. les principes du calcul differentiel... 3 éd., rev. et suiv. d'une note, par J.-A. Serret. Paris, Bachelier, 1847. XII, 399 p. — *108.*

— *Traité de la résolution des équations numériques de tous les degrés...* Nouv. éd., rev. et augm. par l'auteur. Paris, Courcier, 1808. XII, 312 p. — *108.*

Lange, F. A. Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart. Iserlohn, Baedeker, 1866. XVI, 564 S. — *352, 448, 450—451.*

Lassalle, F. Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos. Nach einer neuen Sammlung seiner Bruchstücke und der

Zeugnisse der Alten dargestellt. Bd. 1—2. Berlin, Duncker, 1858. 2 Bde. — *305—315, 316.*

Lassalle, F. Vorwort [zur Arbeit: «Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos»]. August 1857. — In: Lassalle, F. Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos. Nach einer neuen Sammlung seiner Bruchstücke und der Zeugnisse der Alten dargestellt. Bd. 1. Berlin, Duncker, 1858, S. III—XV. Подпись: Der Verfasser. — *306, 307.*

Le Bon, G. L'Évolution de la matière. Avec 62 fig. photographiées au laboratoire de l'auteur. Paris, Flammarion, 1905. 389 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — *496.*

— *L'Évolution des forces.* Avec 42 fig. photographiées au laboratoire de l'auteur. Paris, Flammarion, 1907. 386 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — *496.*

Leibniz, G. W. Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme, et l'origine du mal. Amsterdam, Troyel, 1710. 854 p. — *71.*

— *Nouveaux essais sur l'entendement humain par l'auteur du système de l'harmonie préetablie.* — In: Leibniz, G. W. Oeuvres philosophiques en latin et en français, tirées de ses manuscrits et publiées par M. Rud. Éric Raspe, avec une préface de Kaestner. Hanovre, Pockwitz, 1764, p. 1—496. — *71, 72, 73.*

Lipps, T. Naturwissenschaft und Weltanschauung. Vortrag gehalten auf der 78. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte in Stuttgart. Heidelberg, Winter, 1906. 40 S. — *358.*

Lucas, R. Bibliographie der radioaktiven Stoffe. Hamburg — Leipzig, Voss, 1908. 92 S. — *340.*

Mach, E. Grundriß der Physik für die höheren Schulen des Deutschen Reiches bearb. von F. Harbordt und M. Fischer. T. 1—2. 2. Aufl. Leipzig — Wien, Freytag — Tempsky, 1905—1908. 2 Bde. — *340.*

Mariano, R. La philosophie contemporaine en Italie. Essai de philosophie hégélienne... Paris — Londres — New York, Baillière, 1868. VIII, 162, 12 p. — *296.*

Marx, K. u. Engels, F. Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und C°. Frankfurt a. M., Literarische Anstalt (J. Rütten), 1845. VIII, 336 S. — *7—40.*

— *Manifest der Kommunistischen Partei.* Veröffentlicht im Februar 1848. London, «Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter», 1848. 30 S. — *58, 127, 422, 581.*

— *Résolutions relatives à l'Alliance.* — In: Résolutions du congrès général tenu à la Haye du 2 au 7 septembre 1872.

Londres, Graag, 1872, p. 12—14. (Association internationale des travailleurs). — *381.*

— *Vorrede* [zur Arbeit: «Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik»]. September 1844. — In: Marx, K. u. Engels, F. Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und C°. Frankfurt a. M., Literarische Anstalt (J. Rütten), 1845, S. III—IV. — *7.*

Marx, K. [Brief an F. Engels]. 1. Februar 1858. — In: Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx. 1844 bis 1883. Hrsg. von A. Bebel und E. Bernstein. Bd. 2. Stuttgart, Dietz, 1913, S. 241—243. — *305, 315.*

— *[Brief an F. Engels].* 10. Mai 1870. — Ibid., Bd. 4, S. 283—284. — *68.*

*— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIX bis LII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. IV, 422 S. — *580.*

— *Der leitende Artikel in Nr. 179 der Kölnischen Zeitung.* — «Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe», Köln, 1842, Nr. 191, 10. Juli. Beiblatt zu Nr. 191 der Rheinischen Zeitung, S. 1; Nr. 193, 12. Juli. Beiblatt zu Nr. 193 der Rheinischen Zeitung, S. 2; Nr. 195, 14. Juli. Beiblatt zu Nr. 195 der Rheinischen Zeitung, S. 1—2. — *362.*

— *Marx über Feuerbach (niedergeschrieben in Brüssel im Frühjahr 1845).* — In: Engels, F. Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie. Revidierter Sonderabdr. aus der «Neuen Zeit». Mit Anhang: Karl Marx über Feuerbach vom Jahre 1845. Stuttgart, Dietz, 1888, S. 69—72.— *193, 313, 550.*

— *Nachwort* [zur 2. Auflage des 1. Band «Des Kapitals»]. — In: Marx, K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozeß des Kapitals. 2. verbesserte Aufl. Hamburg, Meißner, 1872, S. 813—822. — *160, 572.*

— *Vorwort* [zur Arbeit: «Zur Kritik der politischen Ökonomie»].— In: Marx, K. Zur Kritik der politischen Ökonomie. Hft. 1. Berlin, Duncker, 1859, S. III—VIII. — *422—423.*

— *Zur Judenfrage.* — «Deutsch-Französische Jahrbücher», Paris, 1844, Lfrg. 1—2, S. 182—214. — *21, 24, 25.*

— *Zur Kritik der politischen Ökonomie.* Hft. 1. Berlin, Duncker, 1859. VIII, 170 S. — *422—423.*

McTaggart, J. E. Studies in the Hegelian Dialektik. Cambridge, at the University Press, 1896. XVI, 259 p. — *349.*

Michelet, K. L. u. Haring, G. H. Historisch-kritische Darstellung der dialektischen Methode Hegels. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1888. XVI, 174 S. — *350.*

«*Mind*», London, 1913, vol. XXII, No. 86, April, p. 280—284.— *343—344.*

Nägeli, K. W. Die Schranken der naturwissenschaftlichen Erkenntnis. Vortrag..., gehalten in der zweiten allgemeinen Sitzung. — In: Tageblatt der 50. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte in München 1877. Beilage. München, September 1877, S. 3—18. — *416—418.*

Napoléon. Pensées de Napoléon. Paris, Payot, [1913]. 120 p. (Bibliothèque miniature. 14). — *357.*

Nernst, W. Le développement de la chimie générale et de la chimie physique. — «Revue générale des Sciences pures et appliquées», Paris, 1908, N 5, 15 mars, p. 180—184. Под общ. загл.: Les Progrès les plus importants des disciplines chimiques dans les quarante dernières années. — *498.*

«*Neue Rheinische Zeitung*», Köln. — *58.*

«*Die Neue Zeit*», Stuttgart, 1886, Jg. 4, Nr. 4, S. 145—157; Nr. 5, S. 193—209. — *422.*

— 1891—1892, Jg. X, Bd. I, Nr. 7, S. 198—203; Nr. 8, S. 236—243; Nr. 9, S. 273—282. — *144.*

— 1897—1898, Jg. XVI, Bd. II, Nr. 44, S. 545—555. — *248.*

— 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 5, S. 133—145. — *248.*

— 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 19, S. 589—596; Nr. 20, S. 626—632. — *248.*

Newton, I. Principes mathématiques de la philosophie naturelle. T. 1—2. Paris, Desaint et Saillant, Lambert, 1759. 2 vol. — *108.*

Noël, G. La logique de Hegel. Paris, Alcan, 1897. VIII, 189 p. — *291—296.*

— *La logique de Hegel.* — «Revue de Métaphysique et de Morale», Paris, 1894, t. II, p. 36—57, 270—298, 644—675; 1895, t. III, p. 184—210, 503—526; 1896, t. IV, p. 62—85, 585—614. — *291.*

— *[Рецензия на книгу:]* William Wallace. Hegel's Philosophy of Mind. Transl. from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences with five Introductory Essays. Oxford, at the Clarendon Press, 1894; Henry Frowde, London. — «Revue Philosophique de la France et de l'Étranger», Paris, 1894, T. XXXVIII, novembre, p. 540. Подпись: G. N. — *347.*

— *[Рецензия на книгу:]* William Wallace. Prolegomena to the Study of Hegel's Philosophy and Especially of his Logic. Oxford, at the Clarendon Press, 1894; London, Henry Frowde.— «Revue Philosophique de la France et de l'Étranger», Paris, 1894, T. XXXVIII, novembre, p. 538—540. — *347.*

Norström, V. Naives und wissenschaftliches Weltbild. — «Archiv für systematische Philosophie», Berlin, 1907, Bd. XIII, Hft. 3, S. 491—510; 1908, Bd. XIV, Hft. 4, S. 447—496. — *342.*

Paulsen, F. Einleitung in die Philosophie. 6. Aufl. Berlin, Hertz, 1899. XVI, 448 S. — *335—338.*

— *Vorwort zur ersten Auflage* [der Arbeit: «Einleitung in die Philosophie»]. — In: Paulsen, F. Einleitung in die Philosophie. 6. Aufl. Berlin, Hertz, 1899, S. III—XI. — *335.*

Pearson, K. The Grammar of Science. London, Scott, 1892. XVI, 493 S. — *138.*

Pelazza, A. R. Avenarius e l'empiriocriticismo. Torino, Bocca, 1909. 129 p. — *342.*

Pérès, J. Rivista di Filosofia. 1911, janvier — juin. — «Revue Philosophique de la France et de l'Étranger», Paris, 1911, T. LXXII, septembre, p. 332—335. — *348.*

Perrin, J. Les atomes. Avec 13 fig. Paris, Alcan, 1913. XVI, 296 p. (Nouvelle collection scientifique). — *343.*

— *Traité de chimie physique.* Les principes. Paris, Gauthier—Villars, 1903. XXVI, 300 p. — *350—351.*

Perry, R. B. Present Philosophical Tendencies: a Critical Survey of Naturalism, Idealism, Pragmatism und Realism, together with a Synopsis of the Philosophy of William James. London — New York, Longmans a. Green, 1912. XV, 383 p. — *343—344.*

Petzoldt, J. Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung. Bd. 1—2. Leipzig, Teubner, 1900—1904. 2 Bde. — *470.*

Pflaum, Ch. D. Bericht über die italienische philosophische Literatur des Jahres 1905. — «Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik», Bd. 129, Leipzig, 1906, S. 94—105. — *350.*

«Philosophische Studien», Leipzig, 1895—1896, Bd. 12, Hft. 3, S. 307—408; 1896—1897, Bd. 13, Hft. 1, S. 1—105; Hft. 3, S. 323—433. — *470, 471.*

Planck, M. Das Prinzip der Erhaltung der Energie. 2. Aufl. Leipzig — Berlin, Teubner, 1908. XVI, 280 S. (Wissenschaft und Hypothese. VI). — *340.*

Plato. Kratylos. — *313, 314—315.*

— *Meno.* — *248.*

Plato. Parmenides. — 89, 96, 278.

— *Phaedo. — 251.*

— *Phileb. — 278.*

— *Sophista. — 253, 278.*

— *Symposion. — 235.*

— *Theaetetes. — 251, 310, 314—315.*

— *Timaeus. — 225, 278, 311, 313.*

Plechanow, G. Bernstein und der Materialismus. — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1897—1898, Jg. XVI, Bd. II, Nr. 44, S. 545—555. — *248.*

— *Konrad Schmidt gegen Karl Marx und Friedrich Engels.* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 5, S. 133—145. — *248.*

— *Materialismus oder Kantianismus?* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 19, S. 589—596; Nr. 20, S. 626—632. — *248.*

— *Zu Hegel's sechzigstem Todestag.* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1891—1892, Jg. X, Bd. I, Nr. 7, S. 198—203; Nr. 8, S. 236—243; Nr. 9, S. 273—282. — *144.*

Plenge, J. Marx und Hegel. Tübingen, Laupp, 1911. 184 S. — *343, 349, 360—362.*

— *Vorwort* [zur Arbeit: «Marx und Hegel». 18. Januar 1911]. — In: Plenge, J. Marx und Hegel. Tübingen, Laupp, 1911, S. 3—6. — *360.*

Poincaré, H. La Science et l'hypothèse. Paris, Flammarion [1902]. 284 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — *479.*

Prantl, K. Fischer Friedrich. — In: Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 7. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1878, S. 66—67.— *331—332.*

«Preußische Jahrbücher», Berlin. — *349.*

— 1913, Bd. 151, Hft. 3, S. 415—436. — *348—349.*

Proudhon, P.-J. Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement. 1-er mémoire. Paris, Brocard, 1840. 244 p. — *8, 10, 11, 14—16.*

Raab, F. Die Philosophie von Richard Avenarius. Systematische Darstellung und immanente Kritik. Leipzig, Meiner, 1912. IV, 164 S. — *343.*

Rau, A. Friedrich Paulsen über Ernst Haeckel. Eine kritische Untersuchung über Naturforschung und moderne Katheder-philosophie. 2. Aufl. Berlin, Breitenbach u. Brackwede,

Aufl., bearb. und hrsg. von M. Heinze. Berlin, Mittler, 1876—1880. 3 Bde. — *335.*

Ueberweg, F. Grundriß der Geschichte der Philosophie fortgeführt von M. Heinze. T. 1. Das Altertum. 10., mit Namen- und Sachverzeichnis versehene Aufl., bearb. und hrsg. von K. Praechter. Berlin, Mittler, 1909. XV, 362, 178 S. — *231, 251.*

Ulrici, H. [Рецензия на книгу:] The Development from Kant to Hegel with Chapters on the Philosophy of Religion. By A. Seth. Published by the Hibbert Trustees. London, Williams a. Norgate, 1882. — «Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik», Bd. 83, Halle, 1883, S. 145—150. — *349—350.*

Véra, A. Introduction à la philosophie de Hegel. Paris — Londres, Franck, Jeff, 1855. VII, 306 p. — *296.*

Verworn, M. Allgemeine Physiologie. Ein Grundriß der Lehre vom Leben. Jena, Fischer, 1895. XI, 584 S. — *354.*

— *Die Biogenhypothese.* Eine kritisch-experimentelle Studie über die Vorgänge in der lebendigen Substanz. Jena, Fischer, 1903. IV, 114 S. — *353—354.*

— *Vorwort* [zur Arbeit: «Die Biogenhypothese»]. — In: Verworn, M. Die Biogenhypothese. Eine kritisch-experimentelle Studie über die Vorgänge in der lebendigen Substanz. Jena, Fischer, 1903, S. III—IV. — *354.*

«*Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie*», Leipzig. — *340.*

— 1898, Jg. 22, Hft. 1, S. 45—95; Hft. 2, S. 190—214; Hft. 3, S. 267—293. — *470.*

— 1909, Jg. 33, Hft. 1, S. 105—110. — *341.*

Virchow, R. Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat. Rede, gehalten in der dritten allgemeinen Sitzung der fünfzigsten Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu München am 22. September 1877... Berlin, Wiegandt, Hempel u. Parey, 1877. 32 S. — *418.*

Volkmann, P. Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften und ihre Beziehungen zum Geistesleben der Gegenwart. Allgemein wissenschaftliche Vorträge. 2., vollst. umgearb. und erw. Aufl. Leipzig — Berlin, Teubner, 1910. XXIII, 454 S. (Wissenschaft und Hypothese. IX). — *321, 353.*

«*Volkszeitung*», Berlin, 1876, 13. Januar. — *391.*

Wallace, W. Prolegomena to the Study of Hegel's Philosophy and Especially of his Logic. 2-d ed., rev. and augm. Oxford, Clarendon Press, 1894. XVI, 366 p. — *347.*

Weber, L. [Рецензия на книгу:] J. Grier Hibben. Hegel's Logic, an Essay in Interpretation, 313 p., Scribner's Sons, New York, 1902. — «Revue Philosophique de la France et de l'Étranger», Paris, 1904, T. LVII, avril, p. 430—431. — *348.*

Willy, R. Gegen die Schulweisheit. Eine Kritik der Philosophie. München, Langen Verl. für Literatur u. Kunst, 1905. 219 S.— *470.*

Windelband, W. Geschichte der alten Philosophie. — In: Geschichte der antiken Naturwissenschaft und Philosophie. Bearb. von S. Günther und W. Windelband. Nördlingen, Beck, 1888, S. 115—337. (Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft in systematischer Darstellung mit besonderer Rücksicht auf Geschichte und Methodik der einzelnen Disziplinen. Hrsg. I. Müller. Bd. 5, Abt. 1). — *328.*

Wolf, Ch. Anfangsgründe der Baukunst. — 192.

— *Anfangsgründe der Fortifikation. — 192.*

Wundt, W. Über naiven und kritischen Realismus. — «Philosophische Studien», Leipzig, 1895—1896, Bd. 12, Hft. 3, S. 307—408; 1896—1897, Bd. 13, Hft. 1, S. 1—105; Hft. 3, S. 323—433. — *470, 471.*

Xenophon. Xenophontis memorabilia. Nova ed. stereotypa. Lipsiae, Tauchnitius typ., 1839. V, 155 p. (Xenophontis operum. T. II). — *249.*

«*Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik*», Bd. 53, Halle, 1868, S. 268—270. — *350.*

— Bd. 83, Halle, 1883, S. 145—150. — *349—350.*

— Bd. 111, Leipzig, 1898, S. 205—213. — *347.*

— Bd. 119, Leipzig, 1902, S. 182—204. — *349.*

— Bd. 129, Leipzig, 1906, S. 94—105. — *350.*

— Bd. 148, Leipzig, 1912, S. 95—97. — *349.*

[Zychlinski, F.] Eugen Sue: die Geheimnisse von Paris. Kritik von Szeliga. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 2, Hft. VII, Juni, S. 8—48. — *16—17, 39.*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Α

* — π.χ. — πρίν τήν χρονολογία μας. *Σημ. μετ.*

Β

Γ

Δ

Ε

Ζ

Η

Θ

Ι

Κ

Λ

* Τά ὑπογραμμισμένα στήν παρένθεση, εἶναι τά πραγματικά ὀνοματεπώνυμα

N

Ξ

Ο

Π

Σ

Τ

Χ

A

B

C

D

E

F

Μ

Ν

Ο

Ρ

R

S

T

U

V

W

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΑΤΑ ΘΕΜΑΤΑ*

Α

* Στό εὑρετήριο εἶναι καταχωρημένο ὅλο τό κείμενο τοῦ I καί II μέρους τοῦ τόμου καί τό ὑπογραμμισμένο κείμενο ἀπό τό III μέρος. Μέ πλάγια στοιχεῖα ξεχωρίζουν οἱ σελίδες στίς ὁποῖες ἡ δοσμένη ἔννοια ἤ συναντιέται στό λενινιστικό κείμενο, ἤ ὑπάρχει μιά ὁρισμένη της ἀξιολόγηση ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν.

Β

Δ

Ε

Ζ

Η

Θ

I

Κ

Λ

Ν

Ξ

Ο

Π

Ρ

Σ

Υ

Φ

Χ

Ψ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

* Μέ ἀστερίσκο σημειώνονται οἱ τίτλοι πού ἔβαλε τό Ἰνστιτοῦτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ

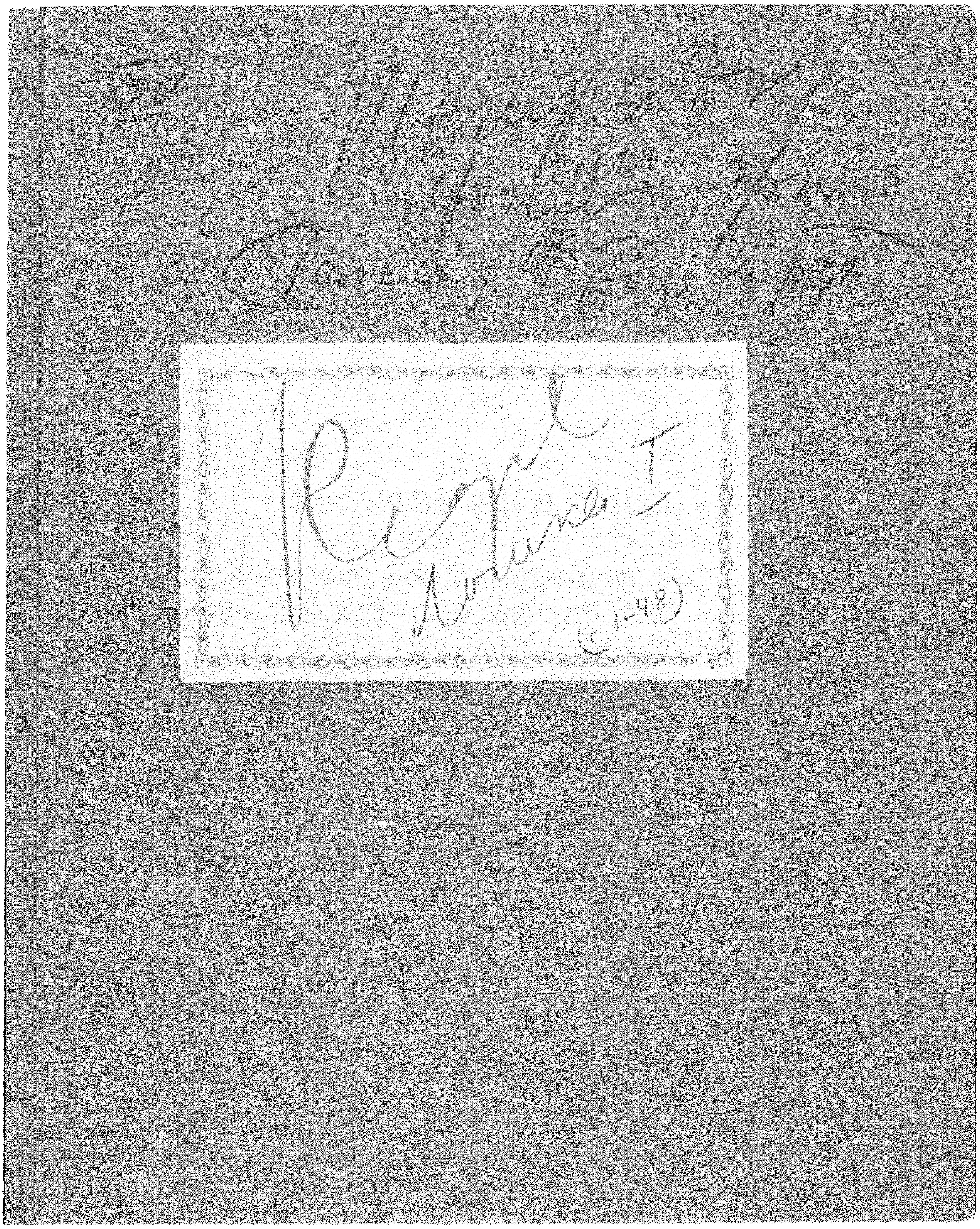
1 9 1 5 - 1 9 1 6

III

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΕ ΒΙΒΛΙΑ

1 9 0 8 - 1 9 1 1

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Τό ἐξώφυλλο τοῦ πρώτου τετραδίου μέ τήν Περίληψη
τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς».
—Σεπτέμβρης-Δεκέμβρης 1914

Σμίκρυνση

herausziehen kann» — это де производит ту «unendliche Form» и далее энц. учения:

«Alle Dinge sind der Schluß, ein Allgemeines, das durch die Besonderheit mit der Einzelheit zusammengeschlossen ist; aber freilich sind sie nicht aus drei Sätzen bestehende Ganze» (126).

Очень хорошо! Самые обычные логич. «фигуры» (все это в §-е о «первой фигуре заключения») суть школьно-размазанные, sit venia verbo, самые обычные отношения вещей.

О Канте

ср.:

«Die kritischen Antinomien der Vernunft sind nichts Anderes, als daß aus einem Begriffe einmal die eine Bestimmung desselben zu Grunde gelegt wird, das andere Mal aber ebenso notwendig die andere» (128—129)....

Образование (абстрактных) понятий и операции с ними уже включают в себе представление, убеждение, сознание закономерности объективной связи мира. Выделять причинность из этой связи нелепо. Отрицать объективность понятий, объективность общего в отдельном и в особом, невозможно. Гегель гораздо глубже, след., чем Кант и др., прослеживая отражение в движении понятий движения объективного мира. Как простая форма стоимости, отдельный акт обмена одного данного товара на другой, уже включает в себе в неразвернутой форме все главные противоречия капитализма, — так уже самое простое обобщение, первое и простейшее образование понятий (суждений, заключений etc.) означает познание человека все более и более глубокой объективной связи мира. Здесь надо искать истинный смысл, значение и роль Гегелевской Логики. Это NB.

К Гегелю надо вернуться для разбора шаг за шагом какой-либо ходячей логики и гносеол. кантианца etc.

NB! [illegible]

К вопросу об истинном значении Логики Гегеля

[illegible]

Этот момент „des absoluten Erkennens" ist analytisch.....
„а вместе с тем synthetisch"..... (335)

Одно из определений диалектики

„Dieses so sehr synthetische als analytische Moment des Urteils, wodurch das anfängliche Allgemeine aus ihm selbst als das Andere seiner sich bestimmt, ist das dialektische zu nennen" (336).. (+ см. след. стр.)

„Этот столь же синтетический, как и аналитический момент суждения, в силу которого (момента) первоначальное общее [общее понятие] само из себя определяет себя как другое по отношению к себе, должен быть назван диалектическим".

Определение неясное!!

1) Определение понятия из самого себя [сама вещь в ее отношениях и в ее развитии должна быть рассматриваема];

2) противоречивость в самой вещи (das Andere seiner), противоречивые силы и тенденции в каждом явлении;

3) соединение анализа и синтеза.

Таковы, видимо, элементы диалектики.

Можно, пожалуй, так представить эти элементы подробнее:

Элементы диалектики

1) объективность рассмотрения (не примеры, не отступления, а вещь сама в себе).
2) вся совокупность многоразличных отношений этой вещи к другим.
3) развитие этой вещи (resp. явления), ее собственное движение, ее собственная жизнь.
4) внутренне противоречивые тенденции (и стороны) в этой вещи.
5) вещь (явление etc.) как сумма и единство противоположностей.
6) борьба resp. развертывание этих противоположностей, противоречивость стремлений etc.
7) соединение анализа и синтеза, — разборка отдельных частей и совокупность, суммирование этих частей вместе.
8) отношения каждой вещи (явления etc.) не только многоразличны, но всеобщи, универсальны. Каждая вещь (явление, процесс etc.) связана с каждой.
9) не только единство противоположностей, но переходы каждого определения, качества, черты, стороны, свойства в каждое другое [в свою противоположность?].
10) бесконечный процесс раскрытия новых сторон, отношений etc.
11) бесконечный процесс углубления познания человеком вещи, явлений, процессов и т.д. от явлений к сущности и от менее глубокой к более глубокой сущности.
12) от сосуществования к каузальности и от одной формы связи и взаимозависимости к другой, более глубокой, более общей.
13) повторение в высшей стадии известных черт, свойств etc. низшей и
14) возврат якобы к старому (отрицание отрицания).
15) борьба содержания с формой и обратно. Сбрасывание формы, переделка содержания.
16) переход количества в качество и vice versa ((15 и 16 суть примеры 9-го))

В кратце диалектику можно определить, как учение о единстве противоположностей. Этим будет схвачено ядро диалектики, но это требует пояснений и развития.

Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β Ι Λένιν
Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ
«Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» —
Σεπτέμβρης-Δεκέμβρης 1914

Надо, де, подолее остановиться на фил. Ар-ля, ибо его „спекулятивный“ в отличие от идеализма Платона. (Это опять Гегель явно многое такое извращает и т. д.). || Шумная полемика Ар-ля с уч. Пл-на об идеях (стр. 322–3) Гегель скрадывает её материалистич. черты.

NB

[illegible]: „Die Erhöhung Alexanders (d. Makedonischen, ученика Ар-ля)… zu einem… Gott ist nicht verwunderlich… Gott u. Mensch sind überhaupt nicht so weit auseinander“… (305)

(Это недурно!) Идеализм!

Идеализм Ар-ля Г-ль видит в его идее бога (326). ((Конечно, это — идеализм, но он объективнее и отдаленнее, общее, чем идеализм Платона, а потому в натурфил. чаще = материализм.))

Гегель совсем скомкал вопрос о „критике“ Ар-ля идей Платона.

Когда один идеалист критикует основы идеализма другого идеалиста, от этого всегда выигрывает материализм. Ср. Ар-ль vs Платон etc. Г-ль vs Кант etc.

Критика Ар-лем „идей“ Платона есть критика идеализма, как идеализма вообще: ибо откуда берутся понятия, абстракции, оттуда же и „закон“ и „необходимость“ etc. Идеалист Гегель трусливо обошел подрыв Ар-лем (в его критике идей Платона) основ идеализма.

„Leucipp u. Plato sagen, die Bewegung sei immer; aber sie sagen nicht, warum“ (Arist. Metaph. XII, 6–7) — S. 328.

Ар-ль здесь выдвигает бога против материалиста Л. и идеалиста Пл. У Ар-ля здесь эклектизм. А Г-ль прикрывает слабость идеализма мистикой.

Диалектика не только переходы от материи к сознанию, но и от ощущения к мысли etc.

NB

Сущность диалектики, Гегель не сумел понять этого диалектического перехода от материи к движению, от материи к сознанию — второе особенно. Маркс поправил ошибку (или слабость?) мистика.

Ниже особенно ясно показывает, как Гегель поправляет слабость идеализма Ар-ля:

„Aristoteles denkt die Gegenstände, und indem sie als Gedanken sind, sind sie in ihrer Wahrheit; das ist ihre οὐσία. Das heisst nicht, dass die Gegenstände der Natur darum

Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β Ι Λένιν
Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ
«Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» —
1915

Τό ἀναγνωστήριο τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βέρνης
Ἐδῶ ὁ Β Ι Λένιν μελετοῦσε τό 1914-1915

Τυπώθηκε τόν Μάρτη τοῦ 1989
σέ 1000 ἀντίτυπα
Τυπογραφικά φύλλα 50½

SET 960-224-019-9
ISBN 960-224-048-2

ΛΕΝΙΝ

•

ΑΠΑΝΤΑ

29